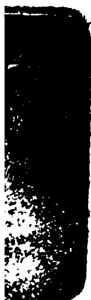
Skrifter utgivna av K. Humanistiska vetenskapss... i Uppsala

K. Humanistiska vetenskapssamf... i Uppsala

SKRIFTER

UTGIFNA AF

KONGL. HUMANISTISKA VETENSKAPS-SAMFUNDET

I

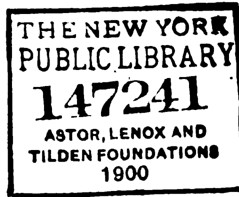
UPSALA

BAND III

UPSALA
AKADEMISKA BOKHANDELN
(C. J. LUNDSTRÖM)

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ

UPSALA 1892—1900.
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG.

INNEHÅLL.

Berättelse om Kongl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundets i Upsala utveckling och verksamhet under åren 1895—1899.

Bland de för Samfundet viktigare tilldragelser, som timat under denna femårsperiod, bör i främsta rummet räknas, att HANS MAJESTÄT KONUNGEN i Mars 1896 på därom af Samfundet gjord underdånig framställning täcktes i Nåder taga detsamma under Sitt beskydd och fastställa dess då gällande stadgar. I sammanhang härmed må nämnas, att Samfundet påföljande år hade den förmånen och tillfredsställelsen att vid HANS MAJESTÄTS tjugofemåriga regeringsjubileum få tillsammans med öfriga Kongl. samfund af liknande art bringa sin Höge Beskyddare och den svenska vetenskapens Upplyste Främjare en gärd af sin undersåtliga vördnad och tacksamhet. Den festskrift, som Samfundet vid detta tillfälle utgaf och hvartill 16 af dess ledamöter bidragit, öfverlämnades af en deputation bestående af Samfundets dåvarande ordförande, Herr *Hjärne*, ordförandena för dess bägge afdelningar, Herrar *K. R. Geijer* och *P. A. Geijer*, samt dess sekreterare, undertecknad.

Samfundets organisation och arbetsordning hafva i vissa, men dock ej mera genomgripande, hänseenden förändrats genom den omarbetning, som dess förutvarande stadgar (se 'Skrifter' etc. B. I, 'Historik' s. IX f.) år 1895 undergingo. Ett aftryck af de nya, d. 30 Okt. nämnda år af Samfundet antagna och den 28 Mars 1896 af Kongl. Maj:t i Nåder stadfästade stadgarne finnes bifogadt efter slutet af denna berättelse.

I afseende på Samfundets sammansättning är följande att nämna. Samfundet har under det ifrågavarande tidsskedet genom dödligt frånfälle förlorat fyra af sina ledamöter, nämligen

f. d. Professorn *P. Hedenius* († d. 1 Febr. 1896), Professorn och Domprosten *U. R. F. Sundelin* († d. 5 Maj 1896), f. d. Professorn *F. W. Häggström* († 21 Maj 1896) samt f. d. Professorn *S. Ribbing* († 21 Febr. 1899). Å andra sidan hafva följande nya ledamöter invalts: Professorerna *E. G. W. N. Rudin* (1897) och *H. W. Tottie* (1897) samt Docenterna *F. A. v. Schéele* (1897), *N. E. Wadstein* (1898) och *B. P. E. Lidén* (1898). De nuvarande ledamöterna, om hvilka den härnedan följande förteckningen lämnar närmare upplysning, uppgå till ett antal af 35, hvaraf 17 tillhörande Samfundets filosofisk-historiska och 18 dess filologiska afdelning[1].

Såsom ämbetsmän hafva följande ledamöter fungerat: 1) inom Samfundet i sin helhet: ss. ordförande Herrar *Annerstedt* (1895), *Tegnér* (1896), *Hjärne* (1897), *Noreen* (1898), *K. R. Geijer* (1899), ss. vice ordförande Herrar *Tegnér* (1895), *Hjärne* (1896), *Noreen* (1897), *K. R. Geijer* (1898), *Erdmann* (1899), ss. sekreterare Herr *P. A. Geijer* (1895—96) och undertecknad (1897—99), ss. skattmästare under hela tiden Herr *P. A. Geijer;* 2) inom den filosofisk-historiska afdelningen: ss. ordförande Herrar *Annerstedt* (1895), *Hjärne* (1896), *K. R. Geijer* (1897), *Edfeldt* (1898), *Boëthius* (1899), ss. v. ordförande Herrar *Hjärne* (1895), *K. R. Geijer* (1896), *Edfeldt* (1897 och 1899), *Burman* (1898), ss. sekreterare Herrar *Edfeldt* (1895), *Bygdén* (1896—98) och *Nyström* (1899); 3) inom den filologiska afdelningen: ss. ordförande Herrar *Tamm* (1895), *Wahlund* (1896), *P. A. Geijer* (1897), *Piehl* (1898), *Lundell* (1899), ss. v. ordförande Herrar *P. A. Geijer* (1895 och 1898), *Tamm* (1896), *Wahlund* (1897), *Piehl* (1899), ss. sekreterare Herr *P. A. Geijer* (1895) och undertecknad (1896—99). — För år 1900 utgöras, efter de senast försiggångna valen, Samfundets ämbetsmän af följande Herrar ledamöter: *Erdmann*, Samfundets ordförande, *Edfeldt*. dess v. ordförande, *P. A. Geijer*, dess skattmästare, *Burman*, den filos.-hist. afdelningens ordförande, *Bygdén*, dess v. ordförande,

---

[1] Då föreliggande berättelse befordras till tryckning, hafva genom den 26 Febr. 1900 försiggångna inval ytterligare fem ledamöter tillkommit, näml. Professorerna *A. H. Lundström* och *S. K. A. Wide* samt Docenterna *G. L. Rydberg*, *K. J. V. Lundström* och *K. B. Wiklund*. Samfundet utgöres alltså f. n. af 40 ledamöter, däraf 18 å den filosofisk-historiska och 22 å den filologiska afdelningen.

v. Schéele, dess sekreterare, *Knös,* den filol. afdelningens ordförande, *Lundell,* dess v. ordförande, samt undertecknad, Samfundets och tillika den filol. afdelningens sekreterare.

Kommittéen för beskrifningarne öfver Stockholms stad och öfver Upland har sedan början af 1896, då Herr *Noreen* utgick och i hans ställe Herr *Erdmann* inträdde i densamma, utgjorts och utgöres, efter skedda omval för treårsperioden 1899 — 1901, fortfarande af Herrar *Sahlin, Annerstedt, Alin, P. A. Geijer* och *Erdmann.*

Vetenskapliga föredrag hafva med sällsynta undantag hållits vid samtliga, såväl Samfundets allmänna som dess bägge afdelningars, ordinarie sammankomster. Endast vid några sammanträden har man på grund af de därvid förekommande förvaltningsärendenas mängd eller vidlyftighet nödgats afvika från denna regel. I den här följande, efter sammankomsterna ordnade öfversikten äro vederbörande föredragande och ämnen angifna.

1. Vid Samfundets allmänna sammankomster hållna föredrag:

1895 d. 7 Mars. Herr *Lewenhaupt:* Några bidrag till släkten Rosenhanes och dess handskriftssamlings historia.

1896 d. 27 Febr. Herr *Tegnér:* Om preteritala tidsadverbial i svenskan på *-s, -se* eller *-as.*

» d. 21 April. Herr *Erdmann:* Om det nordiska elementet i engelska språket.

» d. 30 Sept. Herr *Hjärne:* Kritiskt referat af vissa punkter i E. Hildebrands arbete 'Svenska statsförfattningens historiska utveckling'.

1897 d. 18 Febr. Herr *Noreen:* Om orsakerna till tonviktens plats i nysvenskan.

» d. 5 Maj. Herr *Knös:* Kritisk redogörelse för de viktigare delarne af Dörpfeld-Reisch 'Das griechische Theater'.

» d. 1 Okt. Herr *Hjärne:* Frågan om Katarina Jagellonicas utlemnande till tsar Iwan Wasiljewitsch.

» d. 12 Nov. Herr *Nyblom:* Några ord om drottning Katarinas af Sachsen-Lauenburg minnesvård i Upsala domkyrka.

1898 d. 7 April. Herr *Nyström:* Om Vasco da Gama och hans upptäcktsfärder.

» d. 30 Sept. 1) Herr *Piehl:* Anmärkningar om några fornegyptiska pronominalformer;

» 2) Herr *Hjärne:* Om Kalmarunionen af 1397.

1898 d. 22 Nov. 1) Herr *Piehl:* Ett hittills okändt fornegyptiskt släktskapsord;
» 2) Herr *Johansson:* Till frågan om Avestareligionens ålder.
1899 d. 28 Febr. Herr *Lidén:* Några fornsvenska lagord.
» d. 28 April. Herr *Wadstein:* Tvenne frågor ur den fornsvenska statsrätten.
» d. 22 Sept. Herr *Lundell:* Om uppgifterna och planen för en skandinavisk etnografi.
» d. 28 Nov. Herr *Alin:* Den svensk-ryska traktaten af den 5 April 1812.

2. Vid den filosofisk-historiska afdelningens sammankomster hållna föredrag:

1895 d. 10 Jan. Herr *Alin:* Bidrag till Sveriges historia 1814 ur G. F. Wirséns brefväxling.
» d. 18 April. Herr *Hjärne:* De svenska kollegiernas efterbildning i Ryssland under tsar Peter.
» d. 12 Sept. Herr *Hjärne:* Folksuveränitetsteorien under medeltiden.
1896 d. 23 Jan. Herr *Bygdén:* Försök till tolkning af en medeltidsinskrift i Visby.
» d. 12 Mars. Herr *Nyström:* Förenta Staternas befolkningsförhållanden.
d. 15 Okt. Herr *Annerstedt:* Några falsarier i svenska historien.
1897 d. 27 Jan. Herr *Alin:* Om Sveriges krigsförklaring mot England år 1810.
» d. 24 Mars. Herr *Bygdén:* Ett nordiskt medeltidsminne i södra Frankrike.
» d. 29 Okt. Herr *Tottie:* Den romersk-katolska propagandan i de protestantiska länderna.
1898 d. 3 Febr. Herr *v. Schéele:* Minnen från min vistelse och mina studier vid universiteten i Berlin, Genève och Paris.
» d. 21 Mars. Herr *Lewenhaupt:* Meddelanden ur Hans Järtas och Carl Gustaf v. Brinkmans litterära brefväxling.
» 5 Nov. Herr *Boëthius:* Till belysning af frågan om Svear och Götar.
1899 d. 7 Febr. Herr *Nyström:* Resor i Asien under medeltiden.
» d. 28 Mars. Herr *Nyström:* Om Amerikas upptäckt.
» d. 30 Okt. Herr *Boëthius:* Gustaf III och G. Sprengtporten.

3. Vid den filologiska afdelningens sammankomster hållna föredrag:

1895 d. 19 Jan. Herr *Tamm:* Svenska etymologier.
» d. 28 Mars. Herr *Knös:* Om den grekiska kolonisationen.

1895 d. 30 April. Herr *P. A. Geijer:* Hufvuddragen af franskans fonetiska bildningsprocess ur latinet.
» d. 27 Sept. 1) Herr *Tegnér:* Etymologisk förklaring af några växtnamn;
» 2) Herr *Tamm:* Svenska etymologier.
» d. 27 Nov. Herr *Noreen:* Förklaring af några svenska ord med langt, slutet *o* såsom stamvokal.
1896 d. 27 Jan. Herr *Johansson:* Om Mahābhārata. I. Dess sagoinnehåll och komposition.
» d. 27 Mars. Herr *Johansson:* Om Mahābhārata. II. Dess ursprung och ställning inom den fornindiska litteraturen.
» d. 2 Nov. Herr *Piehl:* Om obelisker.
1897 d. 27 Jan. Herr *Persson:* Ett nyligen upptäckt fragment af en romersk kommunallag.
» d. 29 Mars. Undertecknad: Om det s. k. 'alpha purum' i den attiska dialekten.
» d. 30 Okt. Herr *P. A Geijer:* Om artikeln.
1898 d. 14 Jan. Herr *Johansson:* Om ord med början de indoeuropeiskt *h*.
» d. 26 Mars. 1) Herr *Piehl:* Om ett nytt egyptiskt pronominalsuffix för 1:a person sing. fem.;
» 2) Dens.: En ny tolkning af ett i den officiella faraonska titulaturen ingående uttryck;
» 3) Herr *Knös:* Om grecismer i 1883 års öfversättning af Nya Testamentet.
» d. 31 Okt. Herr *Piehl:* Om den af H. K. H. Kronprinsessan upptäckta fornegyptiska grafven vid Assuan.
1899 d. 6 Febr. Undertecknad: Om papyrusfynden från Oxyrhynchus.
» d. 29 Mars. 1) Herr *Piehl:* Ett grekiskt ostrakon från Leiden;
» 2) Dens.: Ett falskt egyptiskt pronomen indefinitum;
» 3) Herr *Persson:* Språkhistoriska bidrag.
» d. 24 Okt. Herr *Noreen:* Om begreppet pronomen.

Utgifna Skrifter. Utom den ofvannämnda festskriften, som ingår i Samfundets Skrifter såsom dess 5:e band, hafva under ifrågavarande tid publicerats 2 i Skrifternas 4:e och 5 i deras 6:e band intagna större och mindre afhandlingar. Under tryckning äro 6 arbeten, af hvilka 5 väntas blifva färdiga i början af 1900 och det återstående torde kunna utkomma under loppet af samma år. Under denna förutsättning skulle före nämnda års utgång de påbörjade, men ännu oafslutade banden af Samfundets

Skrifter, 3, 4 och 6, och därmed hela följden af banden 1—6 komma att föreligga i komplett skick[1].

Topografisk-historiska beskrifningar öfver Stockholms stad och öfver Upland. I de föregående berättelserna (särskildt 'Skrifter' II s. VIII f.) äro de förhållanden och omständigheter skildrade, som länge gjort det för Samfundet omöjligt att så, som önskligt varit, främja lösningen af dessa genom stiftelseurkunden detsamma ålagda uppgifter. År 1898 blef emellertid omsider den förnämsta af de antydda svårigheterna undanröjd, i det att Samfundet då för de ifrågavarande verkens utarbetning och redaktion lyckades vinna en genom föregående studier och forskningsverksamhet därtill skickad yngre vetenskapsman, Docenten i historia Dr. *Karl Hildebrand.* Arbetet kunde alltså utan vidare dröjsmål taga sin början. På den första allmänna sammankomsten nämnda år (d. 25 Febr.) framlade den förenämnda kommittéen genom sina medlemmar Herrar *Annerstedt* och *Erdmann* detaljerade planer för hvardera beskrifningens utförande, hvilka förslag af Samfundet i allo godkändes.

Enligt hvad sålunda blifvit fastställdt, kommer Stockholmsbeskrifningen, som uteslutande författas af Doc. *Hildebrand*, att lämna en teckning af det äldre Stockholms historia till och med slutet af 1600-talet. Stadens topografi, dess rättskipning, förvaltning, handel och näringslif samt öfriga sidor af dess yttre och inre historia skola därvid behandlas med den utförlighet, som de vidkommande förhållandena och kulturyttringarne kräfva och de tillgängliga källorna medgifva. Vid sidan af detta verk och såsom en väsentlig grundval för detsamma går en af dess författare ombesörjd urkundspublikation, omfattande hufvudstadens gamla privilegiebref och liknande konstitutiva urkunder, sammandrag af dess räkenskaper för äldre tider och annat ur historisk synpunkt viktigt källmaterial. Kostnaderna för utgifvandet af denna urkundsamling, som är afsedd att utkomma i 5 häften, bestridas hufvudsakligen genom ett anslag å sammanlagdt 7500 kronor, hvilket Stockholms Herrar Stadsfullmäktige d. 29 Juni 1898, på därom af Samfundet gjord hemställan, med välvillig frikostighet beviljade för detta ändamål.

[1] B. 3 och 6 äro nu färdiga (senare anm.).

Beskrifningen öfver Upland afser att gifva en rikhaltig, men på samma gång öfversiktlig och läsbar skildring af den nämnda provinsens land och folk. Densamma är beräknad till tvenne band, af hvilka det förra skulle omfatta hufvudafdelningarne »Uplands natur», »fornkunskap och historia», »historisk topografi» och det senare »folket» och »förvaltning». I följd af de ytterst mångfaldiga och olikartade sidor, som det rika ämnet erbjuder, och som man velat bereda en i möjligaste mått grundlig och pålitlig behandling, har det blifvit nödvändigt att fördela det för denna beskrifning erforderliga forsknings- och författarearbetet mellan ett större antal fackmän på naturvetenskapernas, ekonomiens, statistikens, historiens, arkeologiens, konsthistoriens, språkvetenskapens och litteraturforskningens gebit. Redaktionen ombesörjes af Doc. *Hildebrand,* hvilken äfven såsom författare af vissa partier deltager i verkets utarbetning.

Den allmänna ledningen och kontrollen af arbetet utöfvas af den meranämnda kommittéen, som bemyndigats att i de uppgjorda planerna vidtaga sådana detaljändringar, som tilläfventyrs kunna befinnas nödiga, hvarjämte ock de för ändamålet disponibla penningemedlen äro ställda till dess förfogande. Det närmaste öfverinseendet är inom kommittéen uppdraget åt Herr *Annerstedt* beträffande Stockholmsbeskrifningen och åt Herr *Erdmann* i fråga om Uplandsbeskrifningen.

Hvad de båda företagens fortgång beträffar, har Samfundet all anledning att vara tillfredsställdt med de resultat, som hittills uppnåtts. Af de utförliga årsberättelser öfver förarbetena till hvardera beskrifningen, som Doc. *Hildebrand* i Febr. 1899 afgaf till Samfundet, äfvensom af de hithörande enskilda meddelanden, som han sedermera lämnat, synes otvetydigt framgå, att arbetet på bägge områdena bedrifvits med lika stor energi som skicklighet och omtanka. Man bör därför kunna hoppas, att det skall lyckas Doc. *Hildebrand* och hans medarbetare att öfvervinna de många och betydande svårigheter, som ju oundvikligt äro förbundna med behandlingen af så omfattande och komplicerade uppgifter som de ifrågavarande. När offentliggörandet af någotdera af de båda verken kan komma att taga sin början, låter sig ännu icke bestämmas. Hvad som närmast kommer att

utgifvas, är det nu snart färdigtryckta 1:a häftet af den ofvannämnda urkundsamlingen till Stockholms stads historia[1].

Såsom en värdefull förberedelse för de delar af beskrifningen öfver Upland, som skola redogöra för Uplands folkmål och därmed sammanhängande ämnen, kan man betrakta de undersökningar af detta mål, till hvilka Herr *Erdmann* tagit initiativet och som med offentligt och enskildt understöd pågått sedan år 1895. På därom af Herr *Erdmann* gjord hemställan beviljade därför Samfundet i Febr. 1896 ett årligt bidrag å 300 kronor, att under 5 år utgå till nämnda undersökningar. Såsom vederlag erhöll Samfundet, utom befogenhet att granska medlens användning, rätt att för sina ändamål göra sig det samlade språkmaterialet tillgodo.

Frågan om utgifvande af valda skrifter ur de Westinska samlingarne befinner sig fortfarande i samma läge, som den intog vid afgifvandet af närmast föregående berättelse, till hvilken därför hänvisas ('Skrifter' II, s. X).

Samfundets ekonomiska ställning framgår af följande af Skattmästaren meddelade öfversikt öfver de olika fondernas behållning vid detta års utgång:

Jacob Westins fond	kr.	50,000
Beskrifningsfonden	»	848: 81
Stockholms Historias fond	»	8,940
Uplandsbeskrifningens fond	»	5,990: 45
Westinska Skriftfonden	»	2,000
Samfundets egna fond	»	13,588: 07
Summa	kr.	81,367: 33

Den minskning i tillgångarnes totalbelopp, som denna öfversikt i jämförelse med den i nästföregående redogörelse lämnade utvisar, är förorsakad af de utgifter, som de nu pågående förarbetena till de bägge ofvannämnda, af Samfundet förberedda verken hafva medfört.

[1] Enligt Doc. Hildebrands till sammankomsten d. 26 Febr. 1900 ingifna årsberättelse och vederbörande kommitterades vid samma tillfälle meddelade upplysningar äger man grundade förhoppningar om att instundande höst kunna börja tryckningen af Uplandsbeskrifningen.

Till slut må med tacksamhet ihågkommas, att Samfundet år 1896 af Herr *Gustaf Piehl* i Stockholm fick mottaga en gåfva af 200 kr. i och för inköp af koptiska typer, hvilka närmast skulle användas för den af Samfundets medlem Herr *K. Piehl* utgifna egyptologiska tidskriften 'Sphinx'.

Upsala den 31 December 1899.

Enligt uppdrag

O. A. Danielsson,
K. Samfundets sekreterare.

Stadgar för Kongl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Upsala, af Kongl. Maj:t fastställda den 28 Mars 1896.

§ 1.

Samfundets ändamål är att främja utvecklingen af de filosofiska, historiska och filologiska vetenskaperna.

§ 2.

Samfundet består af två afdelningar: den *filosofisk-historiska* och den *filologiska*.

§ 3.

Valbara till ordinarie ledamöter äro endast sådana vetenskapsmän, som ägna sig åt ofvannämnda forskningsområden och kunna anses vara i tillfälle att verka för samfundets ändamål.

De ordinarie ledamöternas antal får ej öfverskrida femtio.

§ 4.

Ledamot må inom sin afdelning på ordinarie sammankomst skriftligen och på anförda grunder väcka förslag om inval af kompetent vetenskapsman, hvarefter afdelningen på nästföljande ordinarie sammankomst antager eller förkastar detta förslag.

Antages förslaget, underrättas därom samfundets sekreterare, hvarefter ärendet på nästföljande ordinarie allmänna sammankomst till slutligt afgörande företages.

Såväl inom afdelningen som inom samfundet in pleno afgöres sådant förslag genom sluten omröstning, och för dess antagande fordras minst två tredjedelar af de afgifna rösterna.

Kallelse till sammankomst, där fråga om föreslaget inval skall behandlas, bör därom innehålla underrättelse; dock må ej den föreslagnes namn utsättas i kallelsen.

Om förslaget ej antages, må intet af hvad i ärendet förekommit bevaras i samfundets handlingar.

Invald ledamot tillhör den afdelning, inom hvilken han blifvit föreslagen, och erhåller af sekreteraren underrättelse om valet genom kallelsebref, åtföljdt af ett exemplar af samfundets stadgar.

§ 5.

Fyra ordinarie *allmänna sammankomster* hållas årligen af samfundet, en i hvardera af månaderna Februari, April, September och November.

Tre ordinarie *afdelnings-sammankomster* hållas likaledes årligen af hvardera afdelningen, en i hvardera af månaderna Januari, Mars och Oktober.

Vederbörande ordförande bestämmer i samråd med sekreteraren dag för ordinarie sammankomst, äfvensom för extraordinarie, då sådan erfordras.

§ 6.

Vid de ordinarie sammankomsterna hållas föredrag, diskuteras vetenskapliga frågor, eller lämnas korta meddelanden om viktigare företeelser och framsteg inom de särskilda vetenskaperna. Därjämte föredragas och behandlas andra till samfundet eller vederbörande afdelning hörande ärenden.

§ 7.

Vid sin ordinarie sammankomst i November utser samfundet för nästföljande kalenderår *ordförande, vice ordförande, sekreterare, skattmästare* och *tvenne revisorer.* Till sekreterare och skattmästare kan samma person utses.

Ordföranden eller, när han är hindrad, *vice ordföranden* åligger att leda förhandlingarna vid samfundets sammankomster samt att öfvervaka verkställandet af samfundets beslut.

Sekreteraren åligger:

1:o att förbereda och anordna alla allmänna sammankomster och draga försorg om kallelses utfärdande till samfundets ledamöter; att före hvarje allmän sammankomst lämna ordföranden uppgift om föreliggande ärenden och dessa vid sammankomsten för samfundet föredraga samt att öfver samfundets beslut föra protokoll;

2:o att mottaga inkommande skrifvelser samt att uppsätta och afsända de skrifvelser, som böra från samfundet afgå;
3:o att vårda samfundets böcker och handlingar;
4:o att ombesörja utgifvandet och spridandet af samfundets skrifter.

Skattmästaren åligger att efter föreskrift i dessa stadgar eller enligt samfundets särskilda beslut förvalta dess tillgångar; att verkställa alla utbetalningar och föra räkenskaper samt att före den 1 Februari till revisorerna aflämna föregående årets räkenskaper afslutade.

Sekreteraren och skattmästaren åtnjuta årligt arfvode efter samfundets beslut.

Revisorerna åligger att granska skattmästarens räkenskaper och taga kännedom om hans förvaltning samt att före samfundets ordinarie allmänna sammankomst i Februari till dess ordförande inlämna sin revisionsberättelse.

§ 8.

Hvardera afdelningen väljer inom sig på sin ordinarie sammankomst i Oktober för nästföljande kalenderår *ordförande, vice ordförande* och *sekreterare.* I allt, hvarom ingen föreskrift är gifven, ordnar den för öfrigt sin verksamhet såsom den för godt finner.

§ 9.

För utgifvandet af de beskrifningar öfver Stockholms stad och öfver Upland, som samfundet genom föreskrift i dr Jacob Westins testamente förbundits att besörja, utses för en tid af tre år fem kommitterade, två af hvardera afdelningen och en af samfundet in pleno, och dessa välja inom sig ordförande. Dessa kommitterade åligger att till samfundet ingifva såväl förslag om den ordning, i hvilken arbetena för nämnda beskrifningars förberedande, författande och utgifning skola företagas, som ock förslag å de vetenskapsidkare, åt hvilka dessa arbeten skola anförtros. Det åligger dem äfven att öfvervaka verkställigheten af samfundets i dessa hänseenden fattade beslut.

Till ofvannämnda arbetens utförande anvisas den i räkenskaperna för detta ändamål angifna »Beskrifningsfondens» kapital, äfvensom af inflytande räntemedel det belopp, som samfundet bestämmer.

§ 10.

Till nödiga omkostnaders bestridande och till utgifvande af skrifter i de vetenskaper, hvilkas utveckling samfundet har till ändamål att främja, äger det använda räntan från »Jacob Westins fond».

Samfundet bör härvid tillse, att behörigt afseende fästes vid den testamentariska föreskriften angående utgifvande af handlingar och skrifter i dr Jacob Westins till Upsala Universitet donerade bibliotek. Samfundet bör ock iakttaga, att de för andra skrifters utgifvande tillgängliga medlen, så vidt sig lämpligen göra låter, lika fördelas mellan de båda afdelningarna.

§ 11.

Ledamot äger att inom sin afdelning föreslå skrift till utgifvande af samfundet. Angående sådan skrift inhämtas utlåtande af särskilda, för hvarje fall utsedda kommitterade, äfvensom af skattmästaren angående kostnaden, hvarefter afdelningen fattar beslut. Bifalles förslaget, öfverlämnas skriften till samfundets sekreterare, som besörjer dess utgifvande, hvarjämte han på nästa allmänna sammankomst underrättar samfundet om afdelningens beslut.

§ 12.

Af skrift, som på samfundets bekostnad utgifves, erhåller författaren kostnadsfritt 50 exemplar.

Öfriga exemplar må efter samfundets godtfinnande till byte med andra vetenskapliga samfund, till försäljning i bokhandeln eller på annat sätt användas.

§ 13.

Förslag till ändring i dessa stadgar skall skriftligen affattadt inlämnas till sekreteraren och till afgörande företagas på den ordinarie allmänna sammankomst, som följer näst efter den, vid hvilken det första gången inom samfundet föredrogs.

K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundets i Upsala nuvarande ledamöter (Mars 1900).

Fh. = Medlem af den filosofisk-historiska afdelningen.
Flg. = Medlem af den filologiska afdelningen.

		Inträdt.
SAHLIN, C. Y., f. d. Professor	Fh.	1881
MALMSTRÖM, C. G., f. d. Riksarkivarie	Fh.	1881
NYBLOM, C. R., f. d. Professor	Fh.	1881
ANNERSTEDT, C., Bibliotekarie	Fh.	1889
ALIN, O. J., Professor	Fh.	1889
HJÄRNE, H. G., Professor	Fh.	1889
GEIJER, K. R., Professor	Fh.	1889
EDFELDT, H., Professor	Fh.	1889
BURMAN, E. O., Professor	Fh.	1889
NOREEN, A. G., Professor	Flg.	1889
GEIJER, P. A., Professor	Flg.	1889
ERDMANN, A., e. o. Professor	Flg.	1889
DANIELSSON, O. A., Professor	Flg.	1889
BOËTHIUS, S. J., e. o. Professor	Fh.	1890
TEGNÉR, E. H. V., Professor	Flg.	1890
SUNDÉN, J. M., f. d. Professor	Flg.	1890
TAMM, F. A., Professor	Flg.	1890
WAHLUND, C. W., Professor	Flg.	1890
PIEHL, K. F., e. o. Professor	Flg.	1890
LUNDELL, J. A., e. o. Professor	Flg.	1890
LANDTMANSON, I. S., f. d. Professor	Fh.	1890
ALMKVIST, H. N., Professor	Flg.	1890
BYGDÉN, A. L., v. Bibliotekarie	Fh.	1890
KNÖS, O. V., Docent, Lektor	Flg.	1891

PERSSON, P., Professor	Flg.	1892
JOHANSSON, K. F., e. o. Professor	Flg.	1892
NYSTRÖM, J. F., Docent, Lektor	Fh.	1893
NYLANDER, K. U., Domprost	Flg.	1893
ANDERSSON, L. A., v. Bibliotekarie	Flg.	1894
LEWENHAUPT, C. H. E., Grefve, Bibliotekarie	Fh.	1894
RUDIN, E. G. W. N., Professor	Fh.	1897
TOTTIE, H. W., Professor	Fh.	1897
v. SCHÉELE, F. A., Docent	Fh.	1897
WADSTEIN, N. E., Docent	Flg.	1898
LIDÉN, B. P. E., Professor	Flg.	1898
LUNDSTRÖM, A. H., Professor	Fh.	1900
WIDE, S. K. A., e. o. Professor	Flg.	1900
RYDBERG, G. L., Docent, Lektor	Flg.	1900
LUNDSTRÖM, K. J. V., Docent	Flg.	1900
WIKLUND, K. B., Docent	Flg.	1900

Skrifter utgifna af Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala. III. 1.

OM

KÄLLORNA

TILL

1526 ÅRS ÖFVERSÄTTNING

AF

NYA TESTAMENTET

AF

ERIK STAVE
DOCENT I EXEGETIK VID UPSALA UNIVERSITET

UPSALA 1893
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

Att den svenska öfversättningen af Nya Testamentet af år 1526 icke kommit till stånd utan rådfrågande och ledning af andra gifna öfversättningar, är ett förhållande, på hvilket öfversättaren själf eller »tolken» fäster läsarens uppmärksamhet i ett af de förord, med hvilka han beledsagat sitt verk. Sedan han låtit förstå, att hans arbete kostat honom mycken möda och omak, samt uttalat den önskan, att den som rätt förstånd hafver måtte rätta det som af tolken eller prentaren kan vara försedt, fortsätter han: »Doch ath man j slijke rettilse icke förhastugh är, vthan offuerwäghe först granneligha huadh saak tolken kan hafft haffua ther till ath han så satt haffuer, elles motte henda ath någhot bliffue rettat thet ingen rettilse behöffde, hwilkit skee kunde om någhor wille hålla sigh allenast widh then book som han seedt haffuer, och menar all ting rettas skola effter henne och effter hans huffuudh, *ther doch tolken flere böker och flere lärares lecturer seedt haffuer* (sid. 8).»

Med dessa ord har tolken med all önskvärd tydlighet gifvit tillkänna, att hans verk icke hvilar på en utan på flera källor, och hade man från början bättre gifvit akt på detta uttalande, skulle man aldrig ha stannat vid den föreställningen, att vår äldsta öfversättning af Nya Testamentet är ett troget eller åtminstone i allt väsentligt troget återgifvande af Luthers tyska öfversättning. Tolkens utsaga bekräftas äfven vid en närmare undersökning uti hvarje bok, ofta uti hvarje kapitel, där man

förutom Luther äfven finner i synnerhet Erasmus' latinska text och ofta äfven Versio Vulgata begagnade. Att dessa versioner förelegat öfversättaren eller öfversättarne, är sålunda ett sakförhållande, som ej kan förnekas.

I hvilken grad och omfattning åter den svenska öfversättningen är beroende af dessa källor, och i hvad mån dess upphofsmän varit mäktiga grundtexten, är en fråga som blifvit olika besvarad på grund af ofullständiga undersökningar. Medan Reuterdahl (Sv. kyrk:s hist. IV, 283 f.) antager, att öfversättarne i främsta rummet begagnade sig af Luther såsom ledare, men därjämte äfven förstodo och togo hänsyn till grekiskan, och endast rönte en ringa inverkan från Erasmus och Vulgata; har helt nyligen den åsikten uttalats, att »1526 års Nya Testamente till och med Apostlagerningarna är en öfversättning från latinet, att i första rummet Erasmus' text blifvit följd och i andra Versio Vulgata, samt att Luthers inflytande i denna förra hälft är synnerligen obetydligt och torde inskränka sig till ett och annat svåröfversättligt ord, som valts med ledning af den tyska texten; men att från och med Romarebrefvet den tyska textens inverkan är mycket betydande, äfven om man ej kan säga att öfversättningen skett från denna text utan snarare måste stanna vid, att i denna senare hälft en samarbetning ägt rum af de tre nämda versionerna» (R. Steffen i Samlaren XIV). Reuterdahls åsikt om Erasmus' och Vulgatas ringa inflytande på den svenska öfversättning, är, såsom han själf medgifver, uttalad efter endast »ett flyktigt påseende». Men utan en fullständig utredning af beroendet eller oberoendet af dessa versioner kan icke frågan om de svenska öfversättarnes insikt i grundtexten afgöras. Detta har tydligen varit den riktiga förutsättningen för den sistnämde förf., hvilken äfven säger sig ej ha funnit något afgörande bevis på att den grekiska texten i märkbar utsträckning kommit till användning.

Ett verk af den betydelse, som 1526 års Nya Testamente onekligen äger både ur allmän kulturhistorisk och teologisk synpunkt, förtjänar dock, att man underkastar det en uttömmande undersökning med afseende på dess beroende och möjliga själfständighet i förhållande till sina källor. En sådan undersökning måste bestå i en jämförelse, rad för rad, kapitel för kapitel genom alla Nya Testamentets böcker, mellan den svenska öfversättningen och dess möjliga förebilder. Endast så kan graden och omfattningen af dess beroende och själfständighet i förhållande till dessa utrönas, och endast på detta sätt kan man ock besvara frågan, om och i hvad mån grundtexten i densamma kommit till användning. Hade de svenske öfversättarne förutom grundtexten endast haft en källa att tillgå, t. ex. Luthers tyska text, så vore frågan om deras förhållande till grundtexten lätt att lösa; ty de rätta och komplettera Luthers öfversättning på mångfaldiga ställen, såsom redan B. Bergius visat i »Nytt Förråd af äldre och nyare handlingar rörande nordiska historien», Stockholm 1753. Men då de tillika haft Erasmus' latinska text och Versio Vulgata framför sig, hvilka på flera ställen innehålla en riktig öfversättning, där Luther har en oriktig, så innebär en afvikelse från Luther i och för sig intet afgörande bevis för att de på dessa ställen följt den grekiska texten. Å andra sidan innehåller både Erasmus' öfversättning liksom Vulgata åtskilliga fel, hvilka Luther rättat, och betydelsen af en anslutning till Luther framstår därför i rätt belysning, först sedan man sett, hur Erasmus och Hieronymus öfversatt det ifrågavarande stället.

Efterföljande framställning utgör resultatet af en sådan jämförelse af 1526 års Nya Testamente med de angifna källorna äfvensom med några andra versioner, hvilka kunna tänkas ha varit begagnade af de svenske öfversättarne. Jag har därvid begagnat det af D:r A. Andersson utgifna fotografiska aftrycket af 1526 års öfversättning, och då jag någon gång citerat en viss

sida, afses den af honom införda pagineringen nederst å hvarje sida. Af Erasmus' latinska och grekiska text har jag användt de trenne upplagor (från år 1516, 1519 och 1522), hvilka utkommo före den svenska öfversättningen, och hvilka dess upphofsmän sålunda kunna ha användt. Dessa upplagor skilja sig åt i vissa punkter rätt betydligt: den af år 1519 afviker på 330 ställen från den af år 1516, och den af år 1522 på 118 ställen från den af år 1519 (se Graesse, Tresor de livres rares). I allmänhet spårar man i dessa ändringar en viss tendens till närmare öfverensstämmelse med Vulgata. På upplagan af år 1519 hvilar som bekant Luthers tyska öfversättning, däremot är det med all sannolikhet först den af år 1522 eller något af dess många aftryck, som varit grundvalen för de svenska öfversättarnes arbete. Beviset härför lämnas i det följande. I den tabellariska framställningen aftryckes texten efter upplagan af år 1519, med vidfogande af ändringarna i den af år 1522 och dess latinska aftryck af år 1523 och grekiska af år 1524. Andra aftryck af denna upplaga har jag ej haft att tillgå. I den latinska texten, hvilken uti hufvudupplagorna (1516, 1519, 1522) löper parallelt med den grekiska, har Erasmus uti upplagan 1519 och 1522 på några ställen inskjutit längre eller kortare tillägg, hvilka hos honom äro tryckta med finare stil för att ange, att de sakna motstycke i den grekiska texten. Dessa tillägg äro i det följande satta inom [ ], jfr t. ex. Mark. 14, 54.

Af Vulgata har jag haft att tillgå dels ett exemplar, tryckt år 1493 och försedt med Nikolaus' af Lyra postillor, dels ett af år 1522, innehållande den af Andreas Osiander förbättrade Vulgatatexten. De få och obetydliga ändringarna i denna senare upplaga äro i det följande angifna med *Os.* För Luthers text har jag begagnat dels hans Septemberbibel af år 1522, i fotografiskt aftryck utgifven 1883, dels ett ofullständigt exemplar af en upplaga, tryckt i Wittenberg 1525.

Om de svenska öfversättarne utom dessa hjälpkällor äfven rådfrågat andra tyska biblar, är en fråga som jag måste lämna obesvarad. Den undersökning jag företagit af ett par lågtyska och en högtysk bibelöfversättning, har icke ledt till något säkert resultat. Då man emellertid hos den svenska öfvers. velat finna ett beroende äfven från detta håll (så t. ex. Bergius), har jag till och med Apostlagerningarna och på enskilda ställen i brefven upptagit äfven dessa versioner i min tabellariska framställning. Af de lågtyska öfversättningarna har jag haft att tillgå dels en af år 1522, tryckt i Halberstadt, dels en af år 1494, tryckt i Lybeck och försedd med glossor af »Nikolaus af Lyra och många andra heliga doktorer». Båda äro hvarandra temligen lika, så att jag vanligtvis kunnat citera dem tillsammans. Af de högtyska biblarna har jag begagnat ett exemplar af den odaterade upplaga, som G. W. Pantzer beskrifvit i sina »Annalen der ältern deutschen Litteratur» sid. 13 f., och hvilken enligt hans antagande är tryckt under åren 1472—1474. Exemplaret tillhör Upsala Univ. Bibliotek och är signeradt 33, 72. Alla dessa gammaltyska versioner hvila uppenbarligen på Vulgata och dela sålunda dess fel och förtjänster. Den bästa texten erbjuder säkert den sistnämda, hvilken äfven varit hufvudkällan för flera högtyska biblar.

Hvad som här sagts om den svenska öfversättningens förhållande till de äldre tyska versionerna före Luthers, gäller äfven om dess förhållande till den danska öfversättningen, tryckt i Leipzig år 1524. Denna ger sig ut för att åtminstone i sin förra del (till och med Apg.) vara öfversatt från latinet, och detta öfverensstämmer äfven med det resultat, hvilket en närmare granskning af densamma ger vid handen. Emellertid synes det icke ha varit Vulgatas, utan Erasmus' text som varit bestämmande för den danska öfversättaren i den förra delen. Från och med Romarebrefvet är öfversättningen oftast ett slafviskt åter-

gifvande af Luthers text med alla dess fel och förtjänster. I afseende på valet af förebilder och källor kommer denna öfversättning mycket nära den svenska. I sitt förhållande till dessa åter visar sig den danska så okritisk och beroende, att Laurentius Andreæ hade fullgiltiga skäl för sitt yttrande: *Spero nostram translationem castigatiorem esse.* Då frågan om den svenska öfversättningens förhållande till denna är af ett visst intresse, har jag upptagit danskans paralleltext genom hela Nya Testamentet. På många ställen är likheten mellan båda stor nog, men jag har icke kunnat finna ett enda exempel, som skulle bevisa ett afgjordt beroende. Alla likheterna kunna förklaras däraf, att båda haft gemensamma källor att ösa ur. En viss likhet i smak röjer sig äfven i bådas anordning af förord och ordförklaring framför texten. Men trots allt detta kan man icke finna något afgörande bevis för den svenska öfversättningens beroende af den danska.

För korthetens skull begagnar jag i min framställning följande tecken för de af mig begagnade källorna:

S = den svenska öfversättningen eller öfversättaren,
G = den grekiska texten enligt Erasmus,
E = Erasmus eller Erasmus' latinska text,
V = Versio Vulgata,
L = Luther eller Luthers öfversättning enligt Septemberbibeln 1522,
D = den danska öfversättningen eller öfversättaren af år 1524,
H = den lågtyska öfversättningen, tryckt i Halberstadt 1522,
Lyb = den lågtyska öfversättningen, tryckt i Lybeck 1494,
Högt = den af mig begagnade högtyska öfversättningen, enligt Pantzer tryckt före 1474.

Betydelsen af öfriga tecken är lätt insedd: om. anger utelämning, add. tillägg, > olikhet. Efter sammanställningen af de gifna texterna har jag i de flesta fall genom tecknet 1 i någon

af de tre kolumnerna till höger å hvarje öppning angifvit den text (*E*, *V* eller *L*), hvilken den svenska på hvarje ställe kommer närmast. Det är klart att detta tecken icke betyder detsamma i alla upptagna exempel. I många, kanske de flesta fall anger det, att den angifna versionen varit S:s källa, i andra fall endast, att en beaktansvärd likhet mellan den ifrågavarande öfversättningen och S förefinnes, hvilken tillsammans med andra liknande företeelser i närheten kan bevisa beroende. Så t. ex. bevisar det andra från Mark. 4, 20 hemtade profvet i och för sig icke så mycket, men tillsammans med de öfriga exemplen från samma kap. får det en viss betydelse, i det alla hänvisa till samma källa.

Matt.	S.	G.	E.
1,6	af henne som war Urie hustru.	ἐκ τῆς τοῦ οὐρίου.	ex ea quæ fuerat uxor Uriæ.
11 f.	vthi thet Babiloniska fengilset — effter thet Babiloniska fengilset.	ἐπὶ τῆς μετοικεσίας βαβυλῶνος — μετὰ τὴν μετοικεσίαν βαβυλῶνος.	in exilio Babylonico — post exilium Babylonicum.
18	förra än the kommo samman.	πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτούς.	priusquam congressi fuissent.
19	tänkte han heemligha offuergeffua henne.	ἐβουλήθη λάθρα ἀπολῦσαι αὐτήν.	uoluit clanculum ab ea diuertere.
20	thet är aff then helgha anda.	ἐκ πνεύματος ἁγίου.	a spiritu sancto profectus est.
2,6	som skal regera.	ὅστις ποιμανεῖ.	qui gubernaturus est.
7	förspoordhe granneliga aff them huadh tijd stiernan syntes.	ἠκρίβωσε παρ' αὐτῶν τὸν χρόνον τοῦ φαινουμένου ἀστέρος.	accurate perquisiuit ab illis quo tempore stella apparuisset.
8	säyer mich thet ighen.	ἀπαγγείλατέ μοι.	renunciate mihi.
9	öffuer ther barnet war.	ἐπάνω οὗ ἦν τὸ παιδίον.	supra locum in quo erat puer.
12	Sedhan fingo the oppenbarilse j sompnen (jfr v. 19).	καὶ χρηματισθέντες κατ' ὄναρ.	et oraculo admoniti in somnis.
16	sende vth.	ἀποστείλας.	missis satellitibus.
18	I höghdenne wart hörd en röst, stor claghamål, gråt och mykit skrään, Rachel gråter sin barn och will ej låta hughswala sigh, ty thet war vthe medh them [1]).	φωνὴ ἐν ῥαμᾷ ἠκούσθη, θρῆνος, καὶ κλαυθμὸς, καὶ ὀδυρμὸς πολύς. ῥαχὴλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς καὶ οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι, ὅτι οὐκ εἰσίν.	Vox in Rhama audita est, lamentatio, ploratus et fletus multus. Rachel plorans filios suos et noluit consolationem admittere, propterea quod non sint.
3,2	En ropande röst.	φωνὴ βοῶντος.	uox clamantis.
6	låto döpa sigh.	ἐβαπτίζοντο.	baptizabantur.
8	fruct som bätring tilhörer.	καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας.	fructus qui deceant pœnetentiam.
9	täncker icke ath j welen seya wedh idher sielff.	μὴ δόξητε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς.	ne sitis hac mente, ut dicatis intra nosipsos.

[1]) Öfversättningen af denna vers är tydligen gjord efter *Luther* med undantag af inledningsorden: *I högdenne* etc., hvilka sannolikt gå tillbaka till *Vulgata*. Att *rama* i denna öfversättning är att fatta såsom nomen appellativum och ej såsom nomen proprium, in-

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
ex ea quæ fuit Uriæ	von dem weybe des Vrie.	*D:* aff hendne som haffde weret Urie husfrue.		1	
in transmigratione babylonis — post transmigrationem babylonis.	vmb die zeyt der Babylonischen gefencknis — Nach der Babylonischen gefencknis.				1
antequam conuenirent.	ehe sie mit eynander zu hausz sassen.	*D:* førre end the haffde weret ganget samen.		1	
uoluit occulte dimittere eam.	gedacht — sie heymlich tzuuerlassen.	*D:* wilde han hemeligen bortgange fraa hendne.			1
de spiritu sancto est.	das ist von dem heyligen geyst.	*D:* thet er aff thend hilligand framkommet.			1
qui regat.	der — eyn herr sey.	*D:* som skal styre — *H. Lyb.* de dar regnerende wert.	1	1	
diligenter didicit ab eis tempus stellæ quæ apparuit eis.	erlernet mit vleysz von yhnen, wenn der stern erschynen were.	*D:* grandgiffueligen atspurde hand aff thennom paa huilken tijd stiernen skinned.	1		
= E.	sagt myr widder.	*D:* byude i meg til igen.			1
supra ubi erat puer.	oben uber da das kindlin war.	*D:* offuer stedet wdinden huilcket barnet war.		1	1
Et responso accepto in somnis.	Vnnd gott bevahl yhn ym trawm.	*D:* oc the ere paamynte aff hemmelske røst vti søuffnen.			
mittens.	schickt ausz.	*D:* udsende syne soldener. — *H Lyb* = V.		1	1
Vox in rama audita est, ploratus et ululatus multus. Rachel plorans filios suos et noluit consolari, quia non sint.	Auff dem gebirge hat man ein geschrey gehoret, viel klagensz, weynensz vnnd heulensz. Rachel beweynet yhre kinder, vnd wollt sich nitt trosten lassen, denn es war ausz mitt yhnen.	*H Lyb:* Ene stemne ward ghe hort in der hoghede. — *D:* Røsten er hørdt paa bergen. — *H Lyb:* wente se ensint nicht *D:* thi at the ere icke til.		1	1
= E.	eyn ruffende stymme.	*H Lyb:* ene stemne des ropers. *D* = *L.*			1
= E.	lieszen sich teuffen.	*H Lyb:* worden ghedofft. — *D:* the døptes.			1
fructum dignum pœnetentiæ (*Os:* fructus dignos pen.).	rechtschaffne frucht der pusz.	*H Lyb* = *V, D:* frucht som tilbørlig er til boud.	1		
ne uelitis dicere intra vos.	Denckt nur nit, dz yhr bey euch wolt sagen.	*H Lyb* = *V, D:* werer icke aff thet sind, ati skulle sige inden ether selffue.			1

tygas nämligen ej blott af H och Lyb, som återgifva *in rama* med: *in der hoghede,* utan äfven af *Lyra,* hvilken till detta ord anmärker, att *rama* understundom är *nomen commune et significat excelsum et sic accipitur hic.*

Matt.	*S.*	*G.*	*E.*
3,10	gör fruct.	ποιῶν καρπόν.	facit fructum.
12	sitt hwete j ladhona.	τὸν σῖτον αὐτοῦ εἰς τὴν ἀποθήκην.	triticum suum in horreum.
12	ewinnerlighen eeld.	πυρὶ ἀσβέστῳ.	igni inextinguibili.
4,3	sägh ath.	εἰπὲ ἵνα.	iube ut.
4	skal — leffua.	ζήσεται.	uicturus est.
12	war fånghen.	παρεδόθη.	traditus est.
13	Capernaum som ligger wedh haffwet.	καπερναοὺμ τὴν παραθαλασσίαν.	Capernaum, quæ est ciuitas maritima.
15 f.	thet landet Neptalim wedh haffzens wägh påå then andra sidhan Jordans floodh, the hedniske Galilea, Folkit som satt j mörkret och dödzens skugga haffuer seet itt stoort liws, och them som boodde j dödzens landzendar och skugga, är itt liws vpgångit [1]).	γῆ νεφθαλὶμ, ὁδὸν θαλάσσης, πέραν τοῦ ἰορδάνου, γαλιλαία τῶν ἐθνῶν, ὁ λαὸς καθήμενος ἐν σκότει, εἶδε φῶς μέγα, καὶ τοῖς καθημένοις ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς.	terra Neptalim iuxta uiam maris, ultra Iordanem, Galilea gentium, populus, qui sedebat in tenebris et umbra mortis, uidit lucem magnam, et qui sedebant in regione et umbra mortis, lux orta est eis.
17	är kommit hart när.	ἤγγικε.	instat.
18	theres näät.	ἀμφίβληστρον.	rete.
19	fölyer migh, iach will göra.	δεῦτε ὀπίσω μου καὶ ποιήσω.	sequamini me et faciam.
25	vthåff the tiyo städher.	(ἀπὸ) δεκαπόλεως.	a Decopoli.
5,4 f.	Salighe äro the bedröfuadhe, ty the skola få hughswalelse, Salighe äro the sachtmodighe, ty the skola besitia jordena.	μακάριοι οἱ πενθοῦντες, ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται. μακάριοι οἱ πραεῖς, ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν.	Beati qui lugent quoniam ipsi consolationem accipient. Beati mites, quoniam ipsi hæriditatem accipient terræ.
11	alt ondt.	πᾶν πονηρὸν ῥῆμα.	omne malum uerbum.
13	huadh kan man salta ther medh?	ἐν τίνι ἁλισθήσεται;	quo salietur?
18	wardher ey förgången then minste bokstaffuen, ey heller ett prik aff laghen.	ἰῶτα ἕν, ἡ μία κεραία, οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου.	iota unum aut apex non præterierit a lege, 1522: unus apex.
24	gack först bort och förlijka tigh.	ὕπαγε πρῶτον, διαλλάγηθι. 1524: ὕπαγε, πρῶτον διαλλάγηθι.	abi, prius reconcilieris. 1523: abi prius reconcilieris.

[1]) Dessa verser hvila uppenbart på Erasmi latinska text, hvilket framgår af tillägget: ***och dödzens skugga,*** som ej finnes i grekiskan eller i Vulgata eller hos L. Likheten med D. beror väl därpå, att äfven denna öfvers. följt E, då S i öfrigt skiljer sig från D. Möj-

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
= E.	frucht bringt.	*D* = *L.*	1	1	
triticum in horreum suum.	den weytzen yn seyne schewren.	*H Lyb* = *V.* *D* = E.	1		
= E.	ewigem fewr.	*H Lyb* = *V.* *D:* vsluckelig ild.			1
dic ut.	sprich das.	*H Lyb* = *V.* *D:* byud at.		1	1
uiuit.	wirt leben.	*H Lyb* = *V.* D = E.	1		1
= E.	vberantwortet war.	*H Lyb:* was gefangen. — *D:* war griben.			
ciuitate C. maritima.	Capernaum, die do ligt am meer.	*H Lyb* = *V.* *D:* C. huilken er en siøstad.			1
— — uia maris trans iordanem — — — qui ambulabat in tenebris, uidit lucem magnam, et sedentibus in regione umbræ mortis — — —.	das land Nepthalim, am wege des meerisz, ihensid dem Iordan, vnd die heydnisch Gallilea, das volck da ym finsternisz sassz, hatt eyn grosses licht gesehen, vnd die da sassen ynn dem ortt vnnd schatten des tods, den ist eyn liecht auffgangen.	*H Lyb* = V. Neptalim landskap huoss haffuetz weyg, paa hindside iordanen och hedningernes Galilea, thet folck hvilket saad i mørken oc dödsens skugge, saait stort lyuss, och hvilke som sadde i then lands ende oc dødzens skugge, thennom er lyuset vprundnet.	1		
appropinquabit.	ist nah erbey komen.	*D:* til stunder.			1
= E.	yhre netze.	*D:* theris garn.			1
uenite post me et faciam.	folgett myr nach, ich will — machen.				1
de decopoli.	von den tzehen stedten.	*D:* aff the z steeder.			1
Beati mites quoniam ipsi possidebunt terram; Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur.	Selig sind die da leyde tragen, denn sie sollen getrostet werden, Selig sind die senfftmutigen, denn sie werden das erdreych besitzen.	*H Lyb* = *V.* *D* = E, L.	1		1
omne malum.	allerley arges.	*H Lyb* = *V*, *D:* alt vndt ourd.		1	1
in quo salietur?	was kan man damit saltzen?	*D:* huar met skal thet saltes?			1
iota unum aut apex unus non præteribit a lege.	wirt nit zur gehen, der kleynist buchstab, noch eyn tittle vom gesetz.	*D:* skal icke forgaes thend mindste bogstauff iota eller en tittel aff loguen.			1
uadi prius reconciliari.	gehe zuvor hyn, vnnd versune dich.	*D:* gack bort, forenis først.			1

ligen kan S äfven ha haft L framför sig; jfr *the hedniske Galilea* med parallel. Den i sista delen af versen förefintliga varianten: *boodde* är väl endast vald för att få ett annat uttryck efter det föregående: *satt.*

Matt.	*S.*	*G.*	*E.*
5,28	huilken som seer på ena quinno.	πᾶς ὁ βλέπων γυναῖκα.	quicunque aspexerit uxorem alterius (1523 =).
37	huad som ther offuer är, thet är aff ondo.	τὸ δὲ περισσὸν τούτων, ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστιιν.	Porro quod ultra hæc adiungitur, ex malo proficiscitur.
39	slår tigh wedh thet högra kinbenet.	σὲ ῥαπίζει ἐπὶ τὴν δεξιάν σου σιαγόνα.	impegerit alapam in dextram tuam maxillam.
44	I skolen elska edhra owener. Wälsighner them som idher förmalediya, Görer wål moot them som idher hata. Bedher för them som göra idher skadha och förfölia idher [1]).	ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμας καὶ διωκόντων ὑμᾶς.	Diligite inimicos uestros, bene precemini deuouentibus uos, benefacite ijs, qui uos odio prosequuntur, orate pro ijs, qui lædunt et insectantur uos.
47	Om j haffuen idher wenligha emoot idhra brödher allenest.	καὶ ἐὰν ἀσπάσησθε τοὺς ἀδελφοὺς ὑμῶν μόνον.	Et si complexi fueritis fratres uestros tantum.
6,4	wedherlägger tigh thet (v. 18).	ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.	reddet tibi in propatulo.
6	skall tigh thet wedhergella [2]).	ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.	persoluet tibi in propatulo.
12	wåra skuld.	τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν.	debita nostra.
13	doxologien till Fader vår.	fins i 1519—1524.	tryckt med finare stil i 1519, satt inom parentes i 1522 ff.
23	j tigh.	ἐν σοί.	in uobis.
24	föractar.	καταφρονήσει.	negliget.
7,24	han lijknas.	ὁμοιώσω αὐτόν,	adsimilabǫ illum.
8,3	Jach will, Uar ren.	θέλω, καθαρίσθητι.	uolo, mundus esto.
8	sägh allenast med itt oordh.	μόνον εἰπὲ λόγον.	tantum dic uerbum.
10	Jach haffwer icke funnit sådana troo j Israel.	οὐδὲ ἐν τῷ ἰσραὴλ τοσαύτην πίστιν εὗρον.	ne in Israel quidem tantum fidei reperi.
26	cleentroghne (14, 31, 16, 8).	ὀλιγόπιστοι.	exigua præditi fiducia.
26	bödh wädhret och haffuet [2]).	ἐπετίμησε τοῖς ἀνέμοις καὶ τῇ θαλάσσῃ.	increpauit uentos et mare.
28	Gergeseners.	γεργεσήνων.	Gergesenorum.
9,10	j hans hws.	ἐν τῇ οἰκίᾳ.	in illius ædibus.
20	en qvinna som hadhe lidhit blodhgong j tolff åår.	γυνὴ αἱμορροοῦσα δώδεκα ἔτη.	mulier quæ sanguinis profluo laborauerat duodecim annos.

[1]) Denna vers jemförd med v. 4 ff. i samma kapitel är ett tydligt exempel på att S icke följer V utan troget ansluter sig till Erasmus såväl i afseende på ordningen af utsagorna som i afseende på deras omfattning. Vi skola i det följande få se nya bevis på samma sak. Då vår uppgift emellertid icke är att undersöka i hvad omfattning S är oberoende af V — i hvilket fall vi skulle nödgas upptaga alla olikheterna dem emellan — kan den följande framställningen endast taga hänsyn till de viktigaste exemplen. Däremot skola

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
omnis qui uiderit mulierem.	wer eyn Weyb ansihet.	*D:* hvilken somhelst fooranseet en anden mands husfrue.		1	1
Quod autem his abundantius est, a malo est.	was dar uber ist, das ist vom argen.	*D:* oc- huad som helst offuer thesse tijllegges, thet kommer vdaff wndskab.		1	1
percusserit te in dextram tuam maxillam.	eyn streych gibt auff deyn rechten backen.	*D:* støder en pust paa thidt høgre kyndbene.			
diligite inimicos uestros, benefacite his qui oderunt uos et orate pro persequentibus et calumniantibus uos.	Liebet ewere feynde, benedeyt die euch maledeyen, that wol den die euch hassen, bittet fur die, so euch beleydigen vnnd verfolgen.	*D:* elske i ether vuenner och beder thennom got, ether vndt bede, velgøre thennom, ether forfølge, met hat, Bethe i for thennom, huilke ether skader oc forfølger.	1		
Et si salutaueritis — — —.	Und so yhr nur ewern brudern freundlich thut.	*D:* Oc er thet szo i faune ether brøder aleene.			1
reddet tibi.	wirt dyrs vergelten offentlich.	*H Lyb* = *V. D* = *LE.*		1	
reddet tibi.	wirt dyrs vergelten offentlich.	*H Lyb* = *V. D* = LE.		1	
= E	vnsere schulde.	*D* = wore skyld.			1
om.	finnes.	*H Lyb:* om. *D:* finns.	1		1
in te.	ynn dyr.	*D:* vti tig.		1	1
contemnet.	wirt verachten.	*D:* skal forsømme.			1
assimilabitur.	den vergleych ich.	*D:* skal ieg lijgna.		1	
uolo mundare.	ich wills thun, sey gereynigt	*D:* ieg wil, thu skalt were reen.	1		
tantum dic uerbo.	sprich nur eyn wortt.	*D* = LE		1	
non inueni tantam fidem in Israel.	Solchen glawben hab ich yn Israhel nit funden.	*D:* vti Israel haffuer ieg icke fundnet szo stuor en tro.		1	1
modicæ fidei.	yhr kleynglewbigen.	*D:* lidden troende.			1
imperauit uentis et mari.	bedrawthe den wind vnnd das meer.	*D:* straffede hand weidret oc hauffuet.		1	
Gerasenorum.	Gergesener.	*D:* Gergesenorums.	1		1
in domo.	ym hausze.	*D:* i hans huus.	1		
— — — sanguinis fluxum patiebatur duodecim annis.	eyn weyb, das tzwolff iahr den bluttgang gehabt.	*D:* en quindne som haffde arbedet aff bluodgang vti tuolff aar.	1		1

alla sådana ställen upptagas, där V synes ha legat till grund för S, eller med andra ord: vi skola så vidt möjligt visa i hvad omfattning S är beroende af V. Jfr 6, 4, 6; 7, 24; 8, 8 m. fl.

[2]) H och Lyb äro här lika med V, hvilken de i allmänhet följa. För korthetens skull upptaga vi i det följande H och Lyb endast i viktigare fall och där någon likhet mellan dem och S förefinnes.

Matt.	*S.*	*G.*	*E.*
9,25	om.	om.	om.
36	förlåtne och förskingradhe.	ἐκλελυμμένοι καὶ ἐρριμμένοι.	destitui ac dispersi.
10,5	städher.	πόλιν.	ciuitatem.
17	theres rådhws.	συνέδρια.	concilia.
11,1	när Jesus sådana bodh — fulkompnat hadhe.	ὅτε ἐτέλεσεν ὁ ᾽ιησοῦς διατάσσων.	cum finem fecisset mandandi.
3	läth säya.	εἶπεν.	dixit.
29	lärer aff mich ath iach är miller.	μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πρᾶός εἰμι.	discite a me, quod mitis sim.
12,18	Sy, min tienare.	ἰδοὺ ὁ παῖς μου.	ecce filius meus.
19	hans skrij [1]).	τὴν φωνὴν αὐτοῦ.	uocem eius.
24	medh Belzebubz makt (v. 27).	ἐν τῷ βεελζεβούλ.	præsidio Beelzebul.
28	fråghade.	ἀπεκρίθησαν.	interrogauerunt.
40	j iordhenne.	ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς.	in corde terræ.
13,14	medh öronen.	ἀκοῇ.	auribus.
32	göra theres näste.	κατασκηνοῦν.	nidulentur.
53	thetta taal.	τὰς παραβολὰς ταύτας.	sermones hos.
14,2	therföre äro hans gerningar så crafftigha.	διὰ τοῦτο δυνάμεις ἐνεργοῦσιν ἐν αὐτῷ.	ideo uirtutes agunt in eo.
9	bödh ath thet skulle giffuas henne [2]).	ἐκέλευσε δοθῆναι αὐτῇ.	iussit dari. 1522: iussit ei dari.
35	sende the bodh.	ἀπέστειλαν.	emiserunt nuntios.
15,5	Hwar och en må säya till fadher eller modher, Thet är alt gudhi giffuit som tw skulle få aff mich tigh till nytto, och hedhrar så intit sin fadher eller modher [3]).	ὃς ἂν εἴπῃ τῷ πατρὶ ἢ τῇ μητρί, δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς, καὶ οὐ μὴ τιμήσει τὸν πατέρα αὐτοῦ ἢ τὴν μητέρα αὐτοῦ.	Quicunque dixerit patri aut matri: quicquid doni a me profecturum erat, id in tuum uertitur commodum, et non honorabit patrem suum aut matrem suam.
17	haffuer sin natwrligha vthgang.	εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται.	in secessum eijcitur.
16,8	huad bekymber haffuen j emellan idher?	τί διαλογίζεσθε ἐν ἑαυτοῖς;	quid cogitatis intra nos?

[1]) Om S i denna vers hvilar på L, hvilket synes sannolikt, så är den föregående v., som öfverensstämmer blott med V, sannolikt en korrigering af L i öfverensstämmelse med grekiskan.

[2]) Det är möjligt, att S här följt den grekiska texten. Möjligt är ock att E 1522 legat till grund. Vi skola i det följande få se flera bevis på, att denna Erasmi-edition eller någon efterföljande, olik 1519 förelegat S. På grund af detta förhållande kan icke D, som i allmänhet är mera beroende af både E och L, anses ha öfvat inflytande då S hvarken i detta eller andra liknande fall, jfr t. ex. v. 35 i samma kap. Att S i detta

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
et dixit: puella surge	om.	*H Lyb* = *V*. *D* = *EL*.	1		1
vexati et iacentes.	versmacht vnnd zerstrawet	*D:* forlatte oc strødde.	1		
ciuitates.	stedte.	*D:* stad.		1	1
conciliis.	yhre radhewser.	*D:* theris raadhuusse.			1
Kap. 10: cum consumasset præcipiens.	da Ihesus vollendet hatt solche gepott.	*H Lyb*: Kap. 11, 2: do iesus hadde vullenbrocht do gebot. *D:* ther Iesus haffde giord ende paa, atgiffe — befallinge.			1
ait.	lies sagen.	*D:* sagde.			1
— — — quia mitis sum.	lernet von myr, denn ich byn senfftmutig.	*D:* lærer aff meg, Thi ieg er mild.	1		
ecce puer meus.	sihe, das ist meyn knecht.	*D:* se myn søn.		1	
= E	seyn geschrey.	*D:* hans røst.			1
in beelzebul.	durch Beelzebub.	*D:* met Beelzebub(s) — hielp.	1		
responderunt.	antwortten.	*D:* atspurde.	1		
= E	ynn der erden.	*D:* vti iourdens hierte.			1
auditu.	mit dem gehore.	*D:* met ørne.	1		
habitent.	wonen.	*D:* giører reeder.	1		
parabolas istas.	dise gleychnissen.	*D:* thesse taale.	1		
— — — operantur in eo.	darumb ist seyn thun so gewaltig.	*D:* ther for giøre the krafftige gierninger i hannom.			1
iussit dari.	befalh ers zu geben.	*D:* befuol hand thet at giffues hendne.	1		
miserunt.	schickten ausz.	*D:* vtsende the buod.	1		
— — — — — — — munus quodcumque est ex me tibi proderit et non honorificat — — — — — — —.	Eyn iglicher solle sagen zu vater odder zu muter, Es ist gott geben, das dyr solt von mir zu nutz komen Damit geschichts, das niemant hynfurt seyn vatter oder seyn muter ehret.	*D:* huer somhelst skal sige fader eller moder, huad somhelst offer som utkommer fran meg, thet wendes til thidt gaffn, Oc i icke sige huer skal ære siin fader eller siin moder.			1
— — emittitur.	wirt durch den naturlichen gang aus geworffen.	*D:* vtkastes wijd then naturlig vtgang.			
= E	was bekommert yhr euch doch?	*D:* huad tencke j vti ether selffuer?			1

fall skulle ha tillagt: *henne* och: *bodh* utan anledning af grundtext, är ej sannolikt, då han i andra fall icke gjort det.

[1]) Det är uppenbart, att L i denna vers legat före S, som troget följt honom med undantag af den sista satsen, hvilken han förenklat. Lika uppenbart är, att D följt E med undantag af sista satsen, hvilken han återger på självständigt sätt. Hvad beträffar värdet af de båda förebilderna, så är L tydligare och enklare och med grundtexten bättre öfverensstämmande än E. S följer L äfven i fortsättningen ehuru ej slafviskt.

Matt.	S.	G.	E.
16,9	the fäm brödhen och the fäm twsend menniskior.	τοὺς πέντε ἄρτους τῶν πεντακισχιλίων.	quinque illos panes, cum homines essent quinquies mille.
10	the siw brödhen och the fyratusend menniskior.	τοὺς ἑπτὰ ἄρτους τῶν τετρακισχλίων.	septem illos panes, cum essent quater mille.
13	wedh then stadhen Cesarea som kallas Philippi.	καισαρείας τῆς φιλίππου.	Cesareæ eius quæ cognominatur Philippi.
17	Simon Jonas son.	σίμων βὰρ ἰωνᾶ.	Simon Bar Jona.
26	och får doch skadha till sitt liff.	τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ.	animæ vero suæ iacturam fecerit.
17,2	förclaradhe sigh.	μετεμορφώθη.	transformatus est.
14	när han kom.	ἐλθόντων αὐτῶν.	cum venissent.
16	hielpa.	θεραπεῦσαι.	sanare.
20	måghen j säga.	ἐρεῖτε.	dicetis.
24	Plåghar icke idhar mästare geffua vth skatpeningen?	ὁ διδάσκαλος ὑμῶν οὐ τελεῖ τὰ δίδραχμα;	præceptor uester num soluit didrachma?
18,6	tesse ringasta.	τῶν μικρῶν τούτων.	pusillis istis.
10	tesse små (v. 14).	τῶν μικρῶν τούτων.	pusillis istis.
16	vppå thet all saak skall bestå widh twäggia eller treggia witnes oordh.	ἵνα ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων ἢ τριῶν σταθῇ πᾶν ῥῆμα.	ut in ore duorum aut trium testium consistat omne uerbum.
32	Tw skalkactughe tienare [1]).	δοῦλε πονηρέ.	serue sceleste.
19,4	then som giordhe menniskiona aff begynnilsen, man och qwinno giordhe han them.	ὁ ποιήσας ἀπ' ἀρχῆς, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς.	qui fecit ab initio, masculum et fœminam fecit eos.
20,8	skaffare.	ἐπιτρόπῳ.	procuratori.
21	lät tesse — sitia.	εἰπὲ ἵνα καθίσωσιν οὗτοι.	dic ut sedeant hi.
21,9	j höghdenne.	ἐν τοῖς ὑψίστοις.	in altissimis.
16	Hwi icke?	ναί.	Quid ni?
19	Uexe aldrigh her effter fruct på tigh.	μηκέτι ἐκ σοῦ καρπὸς γένηται εἰς τὸν αἰῶνα.	ne post hac ex te fructus nascatur in æternum.
24	Jach will och spöria idher it oordh.	ἐρωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ λόγον ἕνα.	Interrogabo uos et ego quiddam.
32	kom till idher j retferdughetenes wägh [2]).	ἦλθε πρὸς ὑμᾶς — ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης.	Venit ad uos — per uiam iustitiæ.
42	huffwudhsteen j hörnet [3]).	κεφαλὴν γωνίας.	caput anguli.

[1]) Den öfverensstämmelse som äger rum mellan S och D i de sist anförda exemplen, från 17,24 f., torde bero därpå, att båda haft L framför sig. L torde ha varit bestämmande äfven för S:s öfversättning af 19,4, men här skiljas S och D åt i väsentlig grad.

[2]) Ehuru det är möjligt att S valt sitt uttryck effter V, hålla vi det för sanno-

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
quinque panum et quinque milia hominum.	die funff brott unter die funff tausent.	*D:* the fem brød Ther femtussende menniske war mette vtaff.		1	
septem panum et quattuor milia hominum.	die sieben brot vnter die vier tausent.	*D:* the syw brød Ther firetusinde menniske war mette vtaff.		1	
cæsareæ philippi.	der stadt Cesarea philippi.	*D:* Cesaree stads — hues til naffn waar Philippi.	1		
Simon bariona.	Simon Jonas son.	*D:* Simon Jonas søn.			1
animæ vero suæ detrimentum patiatur.	vnnd neme doch schaden an seyner seel.	*D:* oc hand for kaster siin siel.			1
transfiguratus est.	verkleret sich.	*D:* hand er forwendt for thennom.			1
cum uenisset.	da sie kamen.	*D:* ther the ware komme.		1	
curare.	helffen.	*D:* helbrede.			1
= E	mogt yhr sagen.	*D:* sige i.			1
magister — — — — — —.	pflegt ewr meyster nit den tzinsgroschen zu geben?	*D:* pleier icke ether mester at giffue toldpenninge.			1
= E	dieser geringsten.	*D:* thesse mindste.			1
= E	disen kleynen.	*D:* thesse smaa.			1
— — — — uel — — — — stet — — — —.	auff das alle sach bestehe auff zwey oder dreyer zeugen mund.	*D:* At alle ouord bestaar vti tuo eller tre witnesbyrds mund.			1
serue nequam.	Du schalck.	*D:* Thu skackafftige swend.			
= E	Der ym anfang den menschen gemacht hat, der macht, das eyn man und eyn weyb seyn sollt.	*D:* thend som giorde aff begyndelsen mand oc quinne, hand giørde thennom.			1
= E	schaffner.	*D Lyb:* schaffere, *D:* befalnings mand.			1
= E	las dise — sitzen.	*D:* Sig, at thesse — skulle side.			1
= E	ynn der hohe.	*D:* vti the høgeste.			1
utique.	ia.	*D:* hui ey.	1		
ne umquam ex te fructus nascatur.	nu wachse auff dyr hynfurt nymmer mehr keyn frucht.	*D:* aldri heerefter skal uoxe fruct aff tig.			1
— — unum uerbum.	ich will euch auch eyn wort fragen.	*D:* Jeg will oc szo spøre ether at noget.		1	1
— — — — in uia — — —.	kam zu euch vnnd leret euch den rechten weg.	*D:* kom til ether oc lærede retwisshedens weyg.		1	
= E	ecksteyn.	*D:* hiørnesteen.	1	1	

likare, att den grekiska texten: ἐν ὁδῷ varit bestämmande för öfversättningen: *j retferdughetenes wägh.* D följer här troget L.

[1]) Kap. 22,1 i nuvarande svenska öfvers. hör i S och E till kap. 21, i L, D och V däremot till kap. 22. Vi skola framdeles finna flera exempel på att S följer E mot L i fråga om kapitelindelning. S öfversätter alltid κεφ. γων. på detta sätt.

Matt.	*S.*	*G.*	*E.*
22,10	bröllops hwset wort fult medh gäster [1]).	ἐπλήσθη ὁ γάμος ἀνακειμένων.	impletæ sunt nuptiæ discumbentibus.
16	tw seer icke effter menniskiones ansichte [2]).	οὐ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπων.	non respicis personam hominum.
18	skalkheet.	πονηρίαν.	malicia.
24,9	aff hwariom manne.	ὑπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν.	cunctis gentibus.
26	j camaren.	ἐν τοῖς ταμείοις.	in penetralibus.
31	medh högha baswna röst.	μετὰ σάλπιγγος φωνῆς μεγάλης.	cum tubæ voce magna.
41	Twå vthi enne säng, then ene wardher vptaghen, then andre bliffuer quarlåten [3]).	om.	om.
45	herren.	ὁ κύριος.	dominus.
25,40	thet j haffuen giordt.	ἐφ᾽ὅσον ἐποιήσατε.	quatenus fecistis.
45	all then stund j haffuen thet icke giordt enom affthesse minsta [4]).	ἐφ᾽ὅσον οὐκ ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων ἐλαχίστων.	quatenus non fecistis uni de minimis his.
26,7	it glaas medh dyra smörielse [5]) (så ock parallelst.).	ἀλάβαστρον μύρου-βαρυτίμου.	alabastrum unquenti preciosi.
18	mestaren låter säya tigh.	ὁ διδάσκαλος λέγει.	Magister dicit.
30	när the hadhe sagt loffsongen.	ὑμνήσαντες.	cum hymnum cecinissent.
36	then platzen [6]) som kallas Gethsemani.	χωρίον λεγόμενον γεθσημανῆ.	uillam quæ dicitur Gethsemane.
45	Ja soffuer nu.	καθεύδετε τὸ λοιπόν.	dormite iam.
71	Och när han gick vth genom dörena.	ἐξελθόντα δὲ αὐτὸν εἰς τὸν πυλῶνα.	cum autem exisset in uestibulum.
72	nekadhe han och swoor,	ἠρνήσατο μεθ᾽ ὅρκου.	negauit cum inreiurando.
27,9	trätiyo sylffpenninga ther han som såldes wart medh betalat, huilkin the köpte aff Israels söner.	τὰ τριάκοντα ἀργύρια τὴν τιμὴν τοῦ τετιμημένου, ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ.	triginta argentea precium æstimati, quem æstimatum emerunt a filijs Israel.

[1]) S har varit angelägen att lämna en begriplig och svensk öfversättning. I sin sträfvan efter trohet ha de öfriga ej ändrat γάμος, D öfversätter det helt enkelt med bröllop. S har: *bröllops hwset,* hvilket ger den enda riktiga meningen. Denna betydelse har emellertid icke γάμος. Men det befinnes, att γάμος här är en sämre läsart, de nyare editorerna hafva νυμφῶν, hvilket just betyder bröllopshus, bröllopssal.

[2]) Detta uttryck är sannolikt valdt med anledning af den grekiska texten, då ingen af de öfriga öfversättningarna kunnat ge anledning därtill. S har alltså äfven varit angelägen, att följa den grek. texten, där denna gifvit en god mening.

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
— — — — — — — — discumbentium.	die tische wurden alle voll.	*D:* brølluppet er vpføldt medh thennom som sknlle sidde til bourdz.			
= E	du achtist nit das ansehen der menschen.	*D:* thu icke anseer menniskens person.			
nequitia.	schalckeyt.	*D:* vndskab.			1
omnibus gentibus.	von yderman.	*D:* aff alle folcke.			1
= E	ynn der kamer.	*D:* vti kammaret.			1
cum tuba et voce magna.	mit hellen pasaunen.	*D:* met en basunens stuore liud.	1		
duo in lecto, unus assumetur, unus (*Os:* et alter) relinquetur.	onn.	*H Lyb* = *V, D* = *LE.*		1	
dominus eius.	seyn herr.	*D:* siin herre.	1		
quamdiu — — —.	was yhr than habet.	*H Lyb D* = *SL.*			1
quamdiu — — —. — — — — — — —.	was yhr nitt than habt eynem unter disen geringsten.	*H Lyb:* de wyle gy nicht endaen hebben eneme van dessen mynsten.			
= E	eyn glas mitt kostlichem wasser.	*D:* en Alabaster bøsse met dijrbar smørelse.			1
= E	der meyster lest dyr sagen.	*D:* mesteren siger.			1
hymno dicto.	da sie den lobgesang gesprochen hatten.	*D:* tha the haffde synnget loffsangen.			1
= E	eyn feld das hies Gethsemane.	*H Lyb:* dat dorp etc. *D:* en gard.			
= E	ia schlafft nu.	*D:* soffuer nu.			1
exeunte illo ianuam.	Als er aber zur thur hynans gieng.	*D:* Men ther Petrus vdgick vti forstuen.		1	
— cum iuramento.	er leugnet vnd schwur dazu.	*D:* Oc hand nechter igen met en suorne eed.			1
— — precium appreciati, quod appreciauerunt a filijs israel.	dryssig sillberlinge, damit betzallt wart der verkauffte, wilchen sie kaufften von den kindernn von Israel.	*D:* the treddue sølff penninge, met huilken betalet war thend solde, huilken the køffte aff Israels børn.	1		1

[3]) Ett af de få exempel, då S följt V i afseende på textens omfång.

[4]) Här är likheten med *H Lyb* stor, men S kan ha fått sin öfversättning från V lika väl som dessa.

[5]) Det är sannolikt L som föranledt denna öfversättning, men intressant är att se hurusom S korrigerat honom. Vi skola framdeles få se flera exempel på samma sak Åfven i v. 9 af detta kap. rättar S L:s: *wasser* till: *smörielse,* jfr ock v. 72.

[6]) Då χωρίον äfven här har betydelse af *locus,* så synes S här ha följt grundtexten utan hänsyn till de andra öfversättningarna.

Matt.	*S.*	*G.*	*E.*
27,16	en merkeligh fånga [1].	δέσμιον ἐπίσημον.	vinctum insignum.
19	och låt säya.	λέγουσα.	dicens.
23	Läth korszfesta honom (bis).	σταυρωθήτω.	crucifigatur.
26	lät han hwdhflengia, och antwardadhe j frå sigh,	φραγελλώσας παρέδωκεν.	flagellatum tradidit.
27	Thå togho landzhöffdingens crygszmen Jesum till sigh på retthusit och försambladhe hela roten till honom.	Τότε οἱ στρατιῶται τοῦ ἡγεμόνος παραλαβόντες τὸν ἰησοῦν εἰς τὸ πραιτώριον, συνήγαγον ἐπ' αὐτὸν ὅλην τὴν σπεῖραν.	tunc milites præsidis suscipientes Jesum in prætorio, congregauerunt ad eum uniuersam cohortem.
39	riste huffwudhen.	κινοῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν.	mouentes capita sua.
50	gaff vpp andan (så alltid).	ἀφῆκε τὸ πνεῦμα.	emisit spiritum.
28,1	Om sabbatz afftonen som begynnadhe lysa om then ena sabbatz daghen [2].	ὀψὲ δὲ σαββάτων τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων.	Vespera autem sabbatorum quæ lucescit in unam sabbatorum.
14	thå wilie wij stilla honom, och begå thz så, ath j skolen wara vthan fara.	ἡμεῖς πείσομεν αὐτὸν καὶ ὑμᾶς ἀμερίμνους ποιήσομεν.	nos persuadebimus ei et securos uos faciemus.
Mark. 1,3	en ropande röst (jfr parallelst.).	φωνὴ βοῶντος.	uox clamantis,
4	Joannes döpte j öknen.	ἐγένετο ἰωάννης βαπτίζων ἐν τῇ ἐρήμῳ.	Baptizabat Joannes in deserto.
7	hans skooremar.	τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ.	corrigiam calciamentorum.
9	utaff Galileam frå Nazaret.	ἀπὸ ναζαρὲθ τῆς γαλιλαίας.	a Nazareth Galileæ.
14	Men sedhan Joannes wort fongen.	μετὰ δὲ τὸ παραδοθῆναι ἰωάννην.	Postquam autem comprehensus esset Ioannes.
21	strax om sabbatsdaghanar gick han in j synagoganar.	εὐθέως τοῖς σάββασιν εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγήν.	statim sabbatis ingressus in synagogom.
24	Iach weeth ath tw äst then gudz helighe.	οἶδά σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ θεοῦ.	Noui te qui sis, nimirum sanctus dei.
45	begynte han förkunna och berychta thz som skeedt war [3].	ἤρξατο κηρύσσειν πολλά, καὶ διαφημίζειν τὸν λόγον.	cœpit prædicare multa et diuulgare sermonem.

[1]) Likheten med D H Lyb är väl här endast beroende på de besläktade språken och intet bevis på beroende.

[2]) Till denna vers fogar S en glossa i kanten, som är en ordagrann öfversättning af Luthers på samma ställe. Egendomligt nog följer dock icke S L:s öfversättning. Samma företeelse upprepas på flera ställen genom hela Nya testamentet. Man kunde i följd

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
= E	eynen gefangnen.	*D:* en merkelig fånge. *H Lyb:* enen merkliken ghevangenen.			
= E	vnnd lies — sagen.	*D:* sigendes.			1
= E	las yhn creutzigen.	*D:* hand skal korsfestes.			1
— — tradidet eis.	lies er geysseln, vnd vbirantwortt yhn.	*D:* luod hand hudstryge oc offueranduordet thennom.			1
= E	Da namen die kriegs knecht des landpflegers Ihesum zu sich ynn das richthaus, vnd samleten vbir yhn die gantze rotte.	*D:* Tha toge dommerens krijgzmend Jesum ind i dommerens huuss, oc forsambled til hannom thend gantske hoob krijgzmende.			1
= E	schuttelten die kopffe.	*D:* rørede theris hoffuit.			1
= E	gab seynen geyst auff.	*D:* vp gaff sin aand.			1
Vespere autem sabbati quæ lucescit in prima sabbati.	Am abent der feyertagen, wilcher anbricht am morgen des ersten tag der sabbaten.	*D:* Paa sabatsdagens afften, huilken begynte at dagis paa en anden sabatdag.	1	1	
— suadebimus — — — — — —.	wollen wyr yhn stillen, vnd schaffen das yhr sicher seytt.	*D:* wille wij vnderuise hannom szo i skulle bliffue trøgge.			1
= E.	eyn ruffende stymme.	*D:* en robendis röst.			1
fuit in deserto Iohannes baptizans.	Johannes der war ynn der wusten, vnnd tauffet.	*D:* Joaannes tog til at døbe i ørken.	1		
— — calciamentorum ejus.	die rymen seyner schuch.	*D:* hans skuog tuenge.			1
= E	aus Gallilea von Nazareth.	*D:* aff Nazareth vti Galilee land.			1
— — — traditus est Johannes.	Nach dem aber Johannes gefangen war.	*D:* Efftir Joannes war fangen.	1		1
= E	bald an den Sabbaten, gieng er ynn die schulen.	*D:* strax paa sabatdagen, indgick hand i theris forsamblingshuuss.			1
scio qui sis, sanctus dei.	ich weys, das du der heylige gottis bist.	*D:* Jeg kendner tig huo thu est, for sant thend guds hillige.			1
— — — — — — diffamare — — —.	hub er an, aus zu bringen vnd zu ruchtbar machen die geschicht.	*D:* begynte hand at predicke, oc menligt at giøre, huad hannom var skeed.			

häraf känna sig frestad att antaga, att de ställen som tyda på ett boroende af L, härröra från en senare efter L gjord bearbetning af den förut utförda öfversättningen.

[a]) Trots likheten med D i detta fall är det på grund af den olikhet, som i öfrigt äger rum mellan honom och S, ej sannolikt att denne här skulle ha haft D för ögonen. Den parafraserande omskrifningen i slutet kan ha tillkommit på fullt självständig väg.

Mark.	*S.*	*G.*	*E.*
2,4	medh togh slepte (the) nedher sengena.	χαλῶσι τὸν κράββατον.	funibus demittunt grabatum.
13	gick fram öffuer.	παράγων.	præteriret.
18	plägadhe fasta [1].	ἦσαν νεστεύοντες.	ieiunabant.
23	på (om) Sabbatz daghanar [2].	τοῖς σάββασι.	sabbatis.
3,10	för ty han haffde giordt monga helbregda.	πολλοὺς γὰρ ἐθεράπευσεν.	multos enim sanauerat.
21	the som honom affkomne woro [3].	οἱ παρ' αὐτοῦ.	qui ad illum attinebant.
26	vtan thet är thå vthe medh honom.	ἀλλὰ τέλος ἔχει.	sed finem habet.
28	alla synder och gudz hädhelse ther the gudh medh hädha, wardha förlåtna menniskers barnom.	πάντα ἀφεθήσεται τὰ ἁμαρτήματα τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, καὶ βλασφημίαι ὅσας ἂν βλασφημήσωσιν.	Omnia remittentur filijs hominum peccata, et conuicia, quibuscunque conuiciati fuerint.
4,15	men thenne äre the som säyas somlighe wara widh wäghen ther ordith såås.	οὗτοι δέ εἰσιν οἱ παρὰ τὴν ὁδὸν ὅπου σπείρεται ὁ λόγος.	Isti uero sunt quorum alij iuxta uiam dicuntur ubi seminatur sermo.
16	och somlighe äro sammelunda, the som j steenören besåådda wardha.	καὶ οὗτοί εἰσιν ὁμοίως, οἱ ἐπὶ τὰ πετρώδη σπειρόμενοι.	Et alij sunt similiter, qui in petrosa semen excipiunt.
18	Och somlighe äro the ther j törnen besådde warda.	καὶ οὗτοί εἰσιν, οἱ εἰς τοὺς ἀκάνθας σπειρόμενοι.	Et alij sunt qui in spinas semen excipiunt.
19	andre tings begärilse.	αἱ περὶ τὰ λοιπὰ ἐπιθυμίαι.	ceterarum rerum cupiditates.
20	och andra äro the som vthi godha iordh besådde äro [4].	καὶ οὗτοί εἰσιν οἱ ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν σπαρέντες.	Et alij sunt qui in terram bonam semen exceperunt.
"	sompt korn.	ἕν.	aliud granum.
32	all annor kålkrydder.	πάντων τῶν λαχάνων.	omnibus oleribus.
37	våghen sloogh in j skipet så ath thet förfyltes.	τὰ κύματα ἐπέβαλεν εἰς τὸ πλοῖον, ὥστε αὐτὸ ἤδη γεμίζεσθαι.	fluctus irruebant in nauim, ita ut illa iam impleretur.

[1]) Den uttrycksfulla öfversättningen: *plägadhe fasta*, visar, att S varit angelägen att få fram den fulla maningen på detta ställe.

[2]) Här har väl den felaktiga öfversättningen framkommit genom bristande insigt, att ordet i grundtexten och latinet är *plurale tantum*, jfr 1,21.

[3]) Den egendomliga omskrifningen synes vara framkommen på grund af grundtextens uttryck.

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
submiserunt grabatum.	liessen das bette ernydder.	*D:* nedlode the sengen met it reeb.	1		
= E	fur vber gieng.				
erant ieiunantes.	fasteten viel.	*D:* fastede.			
= E	am sabbath.	*D* = *L.*			
– sanabat.	denn er heylte yhr vieł.	*D:* hand haffde mange helbredet.	1		
sui.	die vmb yhn waren.	*D:* the huilke hannom til hørde.			
= E	sondern es ist aus mitt yhm.	*D:* men thet haffuer ende met hannom.			1
– demittentur — — — — — — — et blasphemiæ quibus blasphemauerunt.	alle sunde werden vergeben den mennschen kindern, auch die gottislesterung, damit sie gott lestern.	*D:* alle søndner skulle menniskerns sønner forlades, oc szo the hontale med huilke somhelst the foor bespottet gud.			1
hi autem sunt qui circa uiam, ubi seminatur verbum.	dise sinds aber die an dem wege sind, wo das wortt geseet wirtt.	*D:* Men the ere huilke som siges huoss weigen, huar ourdet szooes.	1		
et hi sunt similiter, qui super petrosa siminantur.	Also, die sinds die auffs gesteyni hte geseet sind.	*D:* Oc somme ere ligeszo, huilke i stenhalden anname seedet.	1		
et alij sunt qui in spinis seminantur.	Vund dise sinds die vnter die dornen geseet sind.	*D:* oc somme ere hvilke som anname seedet eblant tuorne.	1		
circa reliqua concupisecentiæ.	viel andere lust.	*D:* andre tingestes begering.	1		
et hi sunt qui in terram bonam semenati sunt.	und dise sinds, die auff eyn gut land gesehet sind.	*D:* Oc somme ere hvilke anname seedet i guod iourd.	1		
unum.	ettlicher.	*D:* et korn.	1		
= E	alle kolkrautter.	*D:* alle kool. *H Lyb:* alle de kruder.			1
(procella magna) fluctus mittebat in nauim, ita ut impleretur nauis.	(eyn grosser wind wurbel) warff die wellen ynn das schiff, also das das schiff voll wart.	*D:* bølgerne indfiølle i skijbbet, szo at thet forføltes. *H Lyb:* de waghe slooghen in dath schip, alzo dat schep wart voruullet.	1		

[4]) De 5 sist anförda profven äro belysande för förhållandet mellan S, D och E. E ligger tydligen till grund för både D och S, men S har behandlat E friare än D, som troget återger honom. Man har alltså äfven i de fall, där D och S äro lika och öfverensstämmande med E, icke att tänka på något beroende af D från S:s sida, se följande 6, 4, 11.

Mark.	*S.*	*G.*	*E.*
5,11	icke longt frå berghit.	πρὸσ τὰ ὄρη.	iuxta montes.
6,4	En prophete warder icke fõractadh vtan j sitt fädhernesland, och j bland sina fränder och j bland sitt folk.	οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος, εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς συγγενέσι, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.	Non est propheta contemptus nisi in patria sua, et inter cognatos et in familia sua.
11	skudder aff idher thet stofft som är vnder idhra fõter.	ἐκτινάξετε τὸν χνοῦν τὸν ὑποκάτω τῶν ποδῶν ὑμῶν.	excutite paluerem qui est sub pedibus uestris.
"	Sannerligha sägher iach idher, dräghligaren warder Sodomer och Gomorrer på domadagh, än then stadenom.	Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον ἔσται σοδόμοις ἢ γομόρροις ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ.	Amen dico nobis: tolerabilius erit Sodomis aut Gomoris in die iudicij quam ciuitati illi.
14	Then Joannes som dõpte [1].	ἰωάννης ὁ βαπτίζων.	Ioannes ille qui baptizabat.
17	Herodes haffde sänt sina tiänara.	ὁ ἡρώδης ἀποστείλας.	Herodes missis satellitibus.
22	Bedh vthaff mich huad tw will iach vill giffua tigh thet.	αἴτησόν με ὃ ἐὰν θέλεις καὶ δώσω σοί.	Pete a me quod uis, et dabo tibi.
26	wille han icke wisa henne aff.	οὐκ ἠθέλησεν αὐτὴν ἀθετῆσαι.	noluit eam reijcere.
33	folkit sågh ath the foro sina färde och monga kende honom.	εἶδον αὐτοὺς ὑπάγοντας οἱ ὄχλοι καὶ ἐπέγνωσαν αὐτὸν πολλοί.	uiderunt eos abeuntes turbæ et agnouerunt eum multi.
39	Thå bõdh han them ath the skulle lata them alla sätia sigh, skickandes sigh j maatskap här och ther j grõna graszit, Och the satte sigh j roota tal på gräszplatzanar [2]) hundradhe och hundradhe, fämtiyo och fämtiyo.	καὶ ἐπέταξεν αὐτοῖς ἀνακλιθῆναι (1522 =; 1524: ἀνακληθῆναι) πάντας συμπόσια ἐπὶ τῷ χλωρῷ χόρτῳ, καὶ ἀνέπεσαν πρασίαι πρασίαι ἀνὰ ἑκατὸν καὶ ἀνὰ πεντήκοντα.	Et præcepit illis ut accumbere facerent omnes, distributis conuiuijs in uiridi gramine. Et discubuerunt diuisi in uiridaria centeni et quinquageni.
51	the wordo stoorligha fõrskrecte fõrwndrandes vidh sigh sielffua õffuer måten.	λίαν ἐκ περισσοῦ ἐν ἑαυτοῖς ἐξίσταντο, καὶ ἐθαύμαζον.	uehementer supra modum intra sese stupebant et admirabantur.
7,4	och när the komne äro vthaff [3]) torghith.	καὶ ἀπὸ ἀγορᾶς.	et a foro [uenientes].

[1]) S skrifver eljes regelbundet: *Joannes baptista.* Här, där talet rõr sig om den halshuggne Johannes dõparen, är denna omskrifning väl passande, och E har sannolikt tjänat som fõrebild.

[2]) Då en eqvivalent till detta ord finnes hos Erasmus, men icke i LV, eller i H

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
circa montem.	an den bergen.	*D:* huoss berget.		1	
non est propheta sine honore nisi in patria sua et in domo sua et in cognatione sua.	eyn prophet gillt nyrgernd weniger denn da heym und bey den seynen.	*D:* En prophete er icke forsmaaet vthen i sitt federne land oc iblant siine frendner oc siit eyget folck.	1		
excutite puluerem de pedibus uestris.	schuttellt den stawb ab von ewren fussen.	*D:* affslaar stoffuet huilket er vndner ethers føder.	1		
om.	Ich sage euch warlich, es wird Sodomen vnnd Gomorren am iungsten gericht treglicher seyn, denn solcher stadt.	*D:* Sandeligen siger ieg ether, Tolliger skal were the Sodomer oc Gomorrer paa dommens dag end thend stad. *H Lyb Högt:* om.	1		1
Johannes baptista.	Johannes der teuffer.	*D*: Thend Joannes huilken döpte.	1		
herodes misit.	Herodes hatte auszgesandt.	*D:* Herodes vtsende siine soldener.	1		
= E	bitt von myr was du willt, ich will dyrs geben.	*D:* bethe aff meg huad thu wijlt oc ieg skal giffuit tig.			1
— — eam contristare.	wollt er sie nicht lassen eyn feyl bitte thun.	*D:* wilde hand icke foruijse hendne.	1		
uiderunt eos abeuntes et cognoouerunt multi.	das volck sahe sie wegfaren vnnd viel kandten yhn.	*D:* folcken saae thennom bortfarandes, oc monge kendne hannom.	1		1
— — — — — — — — omnes secundum contubernia super uiride fœnum. Et discubuerunt in partes per centenos et quinquagenos.	vnd er gepot yhn, das sie sich alle lagerten bey tisch vollen auff das grune gras, vnd sie satzten sich, nach schichten, yhe hundert vnd hundert, funfftzig vnd funfftzig.	*D:* Oc hand bød thennom, at the skulle komme thennom til at sidde, och atskilde thennom vti buorde taal, paa thet grøne greess, oc the neder sadde, paa the grønne platze, at skylde vti hundret taal, halfftridiesiuderinge taal.	1		
plus magis intra se stupebant.	sie entsatzten vnnd verwunderten sich vbir die masz.	*D:* suarlighen offuer maade forscreckede the oc forundrede inden thennom selffuer.	1		1
et a foro uenientes.	vnd wenn sie vom mark komen.	*D:* Oc naar the komme fran torgit.	1		

Lyb Högt, men D har en motsvarighet därtill, så finna vi åter, att D likaväl som S följer E. Dock är D äfven här en trognare afbild af E än S.

[3]) Ehuru både V och L här äro lika med S, torde denne likväl här ha följt E, såsom han gör öfverallt vid dylika fall, där V och L afvika från E, jfr följande exempel i samma kap. och 10,40 m. fl.

Mark.	*S.*	*G.*	*E.*
7,4	sengers twaghning.	βαπτισμοὺς — κλινῶν.	lotiones — lectorum.
5	sidhan.	ἔπειτα.	Deinde.
8	(j) hollen menniskers stadga [1]).	κρατεῖτε τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων.	tenetis constitutiones hominum.
9	skönligha bortkasten j gudz bodh, på thet ath j skolen holla idhan stadga.	καλῶς, ἀθετεῖτε τὴν ἐντολὴν τοῦ θεοῦ, ἵνα τὴν παράδοσιν ὑμῶν τηρήσητε.	Bene, reijcitis præceptum dei, ut constitutionem uestram seruetis.
11	En menniskia må säya till fadher och modher Corban, thet är sagt, gudhi är thet giffuit som tigh aff mich skulle haffua kommit till nytto [2]).	ἐὰν εἴπῃ ἄνθρωπος τῷ πατρὶ ἢ τῇ μητρὶ κορβᾶν, ὅ ἐστι, δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ, ὠφεληθῇς.	Si dixerit homo patri uel matri corban, quod est, donum quodcunque ex me, in tuum cedet commodum.
19	haffucr sin naturligha uthgång.	εἰς τὸν ἀφεδρῶνα ἐκπορεύεται.	in secessum exit.
26	och thet war en grekisch quinna, bördugh vthaff Syrophenice.	ἦν δὲ ἡ γυνὴ ἑλληνὶς συροφοίνισσα τῷ γένει.	Erat enim mulier Græca Syrophœnissa genere.
31	bådhę lather han döffua höra, och dumbar tala.	καὶ τοὺς κωφοὺς ποιεῖ ἀκούειν καὶ τοὺς ἀλάλους λαλεῖν.	et surdos facit audire et mutos loqui.
8,4	Hwar tagher man brödh här j öknenne ther man them medh metta kan? [3]).	πόθεν τούτους δυνήσεταί τις ὧδε χορτάσαι ἄρτων ἐπ' ἐρημίας;	Vnde istos quis poterit hic satiare panibus in solitudine?
11	frestandes honom, och begärandes aff honom teekn vthaff himmelen.	ζητοῦντες παρ' αὐτοῦ σημεῖον ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, πειράζοντες αὐτόν.	quærentes ab eo signum e cœlo tentantes eum.
16	Och the tenkte hijt och tijt säyandes emellan sigh, wij haffuom intit brödith [4]).	καὶ διελογίζοντο πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες, ὅτι ἄρτους οὐκ ἔχομεν.	et disputabant inter sese, dicentes: Panes non habemus.
17	Huadh bekymbre j idher?	Τί διαλογίζεσθε;	Quid disputatis?
24	Thå sågh han vpp och sadhe, Jach seer menniskiorna gåendes lijkerwijss som thet wore trää [5]).	καὶ ἀναβλέψας ἔλεγε. βλέπω τοὺς ἀνθρώπους, ὅτι ὡς δένδρα ὁρῶ περιπατοῦντας.	et recepto uisu dicebat: Video homines, quoniam uelut arbores cerno ambulantes.

[1]) Singularformen har väl valts med anledning af grundtexten.

[2]) Att L förelegat S på detta ställe, intygas äfven af glossan i margen, hvilken är en ordagrann öfversättning af L:s.

[3]) Att L tjänat till förebild, ehuru S ändrat subjektet i öfverensstämmelse med grundtexten och Erasmus, är högst sannolikt, jfr äfven följ. ex.

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
baptismata lectorum.	tisschen zu wesschen.	*D:* bencke at thwo.	1		
et.	da.	*D:* Ther efftir.	1		
= E	(yhr) halltet der menschen auffsetze.	*D:* (j) holle menniskens seet.			
— irritum facitis — — — traditionem —.	wol feyn habt yhr gottis gepott auffgehaben, auff das yhr ewr auffsetze halltet.	*D:* wel bortkaste i gudz bud, paa thit i kundne holde ether seet.	1		
— — — — — — — — — ex me tibi proderit.	Eyn mensch soll sagenn zu vatter odder mutter, Corban, das ist, Es ist got geben das dyr sollt von myr zu nutz komen.	*D:* om mennisken forsagt fader ellir moder, Corban (thet er), huadsomhelst offer aff meg, thet skal komme til thidt gaffn.			1
= E	gehet aus durch den naturlichen gang.	*D:* vdganger wijd naturlige gang.			1
mulier gentilis syrophœnissa genere.	vnnd es war eyn kriehisch weyb von Syrophenice.	*D:* Oc hun war en Grekiske quindne aff Syrophenice.	1		1
— fecit — — — — — —.	die tawben hatt er horend gemacht, vnd die sprachlosen redend.	*D:* the døffue giørde hand hørendes, oc the stumme talendis.	1		
= E	woher nemen wyr brot hie ynn der wusten, das wyr sie settigeten?	*D:* huor aff skal nogon kundne mette thesse met brød, heer i ørcken.			1
— ab illo — — — — —.	vnnd versuchten yhn vnd begerten an yhm eyn zeychen vom hymel.	*D:* atspørendis tegen aff himmelen aff hannom, oc frestendis hannom.			1
et cogitabant ad alterutrum dicentes quia panes non habemus.	vnd sie gedachten hyn vnd wider vnd sprachen vnternander, das ists, das wir nicht brot haben.	*D:* oc the trette emellom thennom selffuer sigendis, thet erit, at wij haffue icke brød.			1
— cogitatis?	was bekummert yhr euch doch?	*D:* huad bekummer i ether?			1
Et aspiciens ait. Video homines uelut arbores ambulantes.	vnd er sahe auff vnd sprach, ich sehe die leutt daher gehen als ob ich bewme sehe.	*D:* oc hand igen fanget siin sywn, sagde hand, Jeg seer folck, men som treer seer ieg thennom wandrendis.		1	

[4]) Äfven här har S tydligen bättre anslutit sig till grundtexten än L, hvilken dock synes ha tjänat som mönster.

[5]) Det är väl ej otänkbart att S självständigt kunde ha återgifvit denna utsaga på detta sätt, men sannolikare är dock, att V här tjänat till mönster, och under denna förutsättning har öfversättaren i detta kapitel, som företrädesvis visar hän på L och E, ej häller glömt denna viktiga hjälpkälla.

Mark.	S.	G.	E.
8,27	till the byiar vidh Cesarea som kallas Philippi.	εἰς τὰς κώμας καισαρίας τῆς φιλίππου.	in uicos Cæsariæ, quæ cog nominatur Philippi.
9,10	och (the) befrågadhe emellan sigh huad thet skulle wara, ath han sadhe vppstå aff dödha [1].	συζητοῦντες, τί ἐστι τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι.	inter se disputantes, quid esset hoc quod dixerat, e mortuis resurgere.
16	huad befråge j emellan idher? [2].	τί συζητεῖτε πρὸς αὐτούς; 1522, 2524 =.	Quid disceptatis cum illis? 1522, 1523: quid disputatis inter uos?
32	huadh han sadhe.	τὸ ῥῆμα.	quod dixerat.
50	Salt är itt gott ting, hwar nw saltet osalt är, vthe huad wilie j thå thz förmengia?	καλὸν τὸ ἅλας, ἐὰν δὲ τὸ ἅλας ἄναλον γένηται, ἐν τίνι αὐτὸ ἀρτύσετε;	Bona res est sal, cæterum si sal insulsus fuerit, per quid ipsum condietis?
10,15	ingen är godh vtan en, thet är gudh.	οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς ὁ θεός.	Nemo bonus est nisi unus, mempe deus.
19	bedriff icke hoordom, dräp icke, stiäl icke, bär icke falsk witnes byrd, bedrägh ingen [3]), ära thin fadher och modher.	μὴ μοιχεύσῃς, μὴ φονεύσῃς, μὴ κλέψῃς, μὴ ψευδομαρτυρήσῃς, μὴ ἀποστερήσῃς. τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα.	Ne committas adulterium, ne occidas, ne fureris, ne falsum testimonium dicas ne fraudes, honora patrem tuum et matrem.
38	I weten icke huad j bidhia skolen [4]).	οὐκ οἴδατε τί αἰτεῖσθε.	Nescitis quid petatis.
40	thet är icke j min makt ath giffua, vtan them hender thet, som thet beredt är.	οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἡτοίμασται.	non est meum dare, sed ijs [continget] quibus paratum est.

[1]) Äfven här visar det sig, att D och S haft samma källa, men att de förhållit sig olika till den. S är som vanligt något friare, jfr v. 32.

[2]) Under förutsättning, att S och D här icke följt V, så måste de alltså ha haft någon E från 1522 o. f. framför sig.

[3]) Jag är böjd för att tro, att hänsynen till grundtexten bestämdt valet af denne

V.	L.	D. H. Lyb. Högt.	E.	V.	L.
in castella cæsareæ philippi.	ynn die merckte der stad Cesaree Philippi.	*D:* til the byer som høre til Cesariam Philippi.	1		
conquirentes quid esset, cum a mortuis resurrexerit.	vnd befragten sich vntereynander, was ist doch das aufferstehen von den todten?	*D:* oc bespurde emellom thennom, huad thet war, huilket hand haffde sagt, at vpstandne aff the døde.	1		
Quid inter uos conquiritis?	was befraght yhr euch mit yhnen?	*D:* huadh bespøre i emellom ether?	1	1	
uerbum.	das wort.	*D:* huad hand haffdc sagd.	1		
Bonum est sal. Quod si insulsum fuerit, in quo illud condietis?	das salltz ist gut, So aber das salltz thum wirt, wo mit wirtt man wurtzen?	*D:* Salt er en guod ting, om saltet worder wansmaagende, wijd huad kundne i thet giffue siit smaag igen? *H Lyb:* Gůd is dat solt, vnde efte dat solt vnsolten is, wor yn schal me id solten?	1		
– nisi unus deus.	Niemant ist gut, denn alleyn der eynige Gott.	*D* = *E.*	1		
ne adultereris (es). ne occides (as), ne fureris, ne falsum testimoniam dixeris, ne fraudem feceris etc.	du sollt nicht ehebrechen, du sollt nit todten, du sollt nicht stelen, du sollt nich falsch zeugnis redcn, da sollt niemant teuschen, Ehere deyn vater vnd muter.	*D* följer *L:* Thu skalt etc. *H Lyb* följa *V:* nycht enbreke de ee, nicht dotsla. *Högt:* nit brech die ee, nit tôt etc.			
= E	yhr wisset nit was yhr bittet.	*D:* i wijde icke huad j bethe. *H Lyb:* gy enweten nicht wat gy bidden scolen. *Högt:* Ir wiszt nit wz ir bitted.	1	1	
– dare uobis sed quibus paratum est.	ist nicht meyner macht euch[5]) zu geben, sondern den es bereyttet ist.	*D:* er icke mit atgiffue, men thennom skal thet wederfaris, huilke thet er bereid.			

imperativform; på parallelstället hos Matt. 19,16 f heter det efter grundtexten: *tu skal ikke bedriffua hoor etc.* E 1522 har iota subscriptum i alla formera: μοιχεύσῃς o. s. v.

[4]) Trots den förefintliga öfverensstämmelsen med H och Lyb, vore det dock väl förhastadt att här vilja se ett inflytande af dem på S.

[5]) Såsom på åtskilliga andra ställen har L här rönt inflytande af V. S följer däremot här, såsom flerstädes, där E har en parafraserande öfversättning, denna.

Mark.	S.	G.	E.
10,42	the som man seer [1]) höffdingar wara för folkit, the bruka theres härskap på them, och the ther mektughe äre j bland them the bruka theres makt öffuer them.	οἱ δοκοῦντες ἄρχειν τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν, καὶ οἱ μεγάλοι αὐτῶν κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν.	qui uidentur imperare gentibus, dominium exercent aduersus illas. Et qui magnates sunt inter eas potestatem excercent in illas.
46	en blinder Bartimeus Timei son.	υἱὸς Τιμαίου Βαρτιμαῖος ὁ τυφλός.	filius Timæi Bartimæus cæcus.
52	ath iach motte få min syn.	ἵνα ἀναβλέψω.	ut uisum recipiam.
11,2	än nw ingen menniskia.	οὐδεὶς ἀνθρώπων.	nullus hominum.
10	j hoghdene.	ἐν τοῖς ὑψίστοις.	in altissimis.
32	haffde the och sagt vthaff menniskior, räddes the för folkit [2]).	ἀλλ' ἐὰν εἴπωμεν, ἐξ ἀνθρώπων, ἐφοβοῦντο τὸν λαόν.	At si dixissent, ex hominibus, timebant populum. 1522, 1523 =.
12,10	han (stenen) är worden en huffwudh steen j hörnet, aff herrenom är thetta giordt och thet är vndersamt för wår öghon [3]).	οὗτος (λίθος) ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας, παρὰ κυρίου ἐγένετο αὕτη καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν.	hic (lapis) factus est caput anguli, a domino factum est hoc et est admirabile in oculis nostris.
28	herren wår gudh är allena herre.	κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν κύριος εἷς ἐστι.	Dominus deus noster, dominus unus est.
30	vthaff alla thina makt [4]).	ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου.	ex totis uiribus tuis.
33	vthaff alla makt [4]).	ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος.	ex totis uiribus.
38	the gå gerna i sidhom klädhom, och låta gerna helsa sigh på torghit och sitia gerna främst.	τῶν θελόντων ἐν στολαῖς περιπατεῖν καὶ ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς καὶ πρωτοκατεδρίας.	qui amant infulati obambulare et amant salutationes in foris, primasque sellas.

[1]) Att E har tjänat till förebild, synes mig påtagligt. Den egendomliga omskrifningen: *the som man seer etc.* är måhända beroende på en flyktig läsning, hvarvid *videntur*, enligt tidens sed skrifvet, *vident̃*, uppfattats såsom activum.

[2]) Den felaktiga öfversättningen hos alla beror på oriktigt fördelande af texten.

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
— — — principari gentibus, dominantur eis, et principes eorum potestatem habent ipsorum.	unter den heyden, die so fur herrn gehalten seyn wollen, die hirschen, vnd die mechtigen vnter yhn, faren mit gewalt.	*D:* the som sywnes at regere offuer hedninger the bruge herdom emod thennom, oc the som mechtige ere eblant thennom, bruge machten offuer thennom.	1		
= E	eyn blinder Bartimeus Timei son.	*D:* en blindner Bartimeus Timei søn.			1
ut uideam.	das ich sehend werde.	*D:* at ieg mo see. *H Lyb:* dat ik see.	1		
nemo adhuc hominum.	nie keyn mensch.	*D:* ingen menniske.		1	1
in excelsis.	ynn der hohe.	*D:* vthi thet høgeste. *H Lyb:* in der hoghede. *Högt:* in der hŏche.			1
Si dixerimus: ex hominibus, timemus populum.	Sagen wyr aber, sie (die tauffe Johannis) war von menschen, so furchten wyr vns fur dem volck.	*D H Lyb Högt* = *VL.*	1		
— — — — — — — — — factum est illud — — —.	der (steyn) ist eyn ecksteyn worden, von dem herren ists geschehen, vnd es ist wnnderlich ynn unsern augen.	*D:* hand er giort en hŏrne steen, aff herren er thet giort oc thet er etc. *H Lyb Hŏgt* = *D*	1	1	
Dominus deus tuus (deus) unus est.	gott unser herr, ist eyner.	*D:* gud wor herre er en herre, *H Lyb:* dyn here god etc. *Hŏgt:* din herre got der ist ein got.	1		
ex tota uirtute tua.	von allen krefften.	*D:* aff thin gantske macht. *H Högt Lyb:* vth ghanzer diner kraft.		1	
ex tota fortitudine.	von allen krefften.	*D:* gantske macht. *H Lyb Högt:* van ghantzer sterke.		1	
qui volunt in stolis ambulare et salutari in foro et in primis cathedris sedere.	die gehen gern ynn langen kleydern, vnd lassen sich gern grussen auff dem marckt, vnd sitzen gern oben an.	*D:* huilke giernne gaa vti side cleder oc haffue giernne hielszen paa torgit, oc the første stuole.			1

Den första satsen är tydligen en fråga: Men skola vi säga: af människor? Detta vågade de icke, säger evangelisten: *de fruktade för folket.* L följer här V.

[3]) S synes här ha följt E eller V utan hänsyn till den grekiska texten.

[4]) Det är möjligt att S här följt V, men sannolikare är dock, att uttrycket valts af hänsyn till grundtexten.

Mark.	*S.*	*G.*	*E.*
12,42	twå skärffwar, thet war en penning [1]).	λεπτὰ δύο ὅ ἐστι κοδράντης.	minuta duo, quod est quadrans.
13,4	hwadh tekn är ther till, när thetta skal alt fulbordas.	τί τὸ σημεῖον ὅτ' ἂν μέλλει πάντα ταῦτα συντελεῖσθαι.	quod signum est, quando hæc omnia sint consumanda?
8	hunger och bedröfwilse skola warda, thetta är begynnilsen til widhermödhan.	ἔσονται λιμοὶ καὶ ταραχαί. ἀρχαὶ ὠδίνων ταῦτα.	erunt fames ac turbationes. Initia dolorum hæc.
9	ty the skola öffuerantwarda idher in på rådhwsen, och in vthi the synagogor, och j warden slagne.	παραδώσουσι γὰρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια καὶ εἰς συναγώγας. δαρήσεσθε.	Tradent enim uos in concilia et in synagogas. cædemini.
11	tenker intet framföre åått, hvadh j skolen säya [2]).	μὴ προμεριμνᾶτε τί λαλήσητε, μηδὲ μελετᾶτε.	ne præcogitetis quid dicturi sitis, neque meditemini.
12	fadren sonen, Och sönenar skola falla föreldrena emoot, och hielpa till ath dödha them.	πατὴρ τέκνον, καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονεῖς καὶ θανατώσουσιν αὐτούς.	pater filium, et insurgent filij aduersus parentes ac morte afficient eos.
14	then ödheligha förstyggilsen ther aff saght är genom prophetan Daniel.	τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ δανιὴλ τοῦ προφήτου.	abominationem desolationis, de qua dictum est a Daniele propheta.
16	han wände icke om igen till thet han haffuer till baka latit till ath tagha sine klädher.	μὴ ἐπιστρεψάτω εἰς τὰ ὀπίσω ἆραι τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ.	ne reuertatur ad ea quæ reliquit a tergo ad tollendum pallium suum.
32	ey heller sielffwer sonnen, vtan fadheren allena.	οὐδὲ ὁ υἱός, εἰ μὴ ὁ πατήρ.	nec ipse filius, sed solus pater.
14,1	the sötabrödzdaghar.	λὰ ἄζυμα.	azymorum dies.

[1]) Trots den mindre afvikelsen från L torde han dock ha varit förebilden. *H Lyb, Högt* erbjuda ingen likhet: *twe ord, dat ys ein veerlynek.*

[2]) Om utelemningen i denna vers ej är beroende på glömska, så måste V ha legat

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
= E.	zwey scherfflin, die machen eynen heller.	*D:* two minuter, hvilke giøre en quadrant.			1
quod signum erit, quando hæc omnia incipient consumari.	was wirt das zeychen eyn, wenn das alles soll vollendet werden?	*D:* (sige) huad tegen ther skal were til, naar alle thesse skulle fuldkommis.	1		
(erunt) fames. Initia dolorum.	wirt seyn thewertzeyt vnd schrecken, Das ist der nodt anfang.	*D:* hunger worder oc bedrøfuelsze, Thesse ere sorgerns begyndnelse. *H Lyb Högt* = *V.*	1		1
— — — — — — — in concilijs et in synagogis vapulabitis.	denn sie werden euch vbirantworten fur die radtheuser vnd schulen vnd yhr musset gesteupt werden.	*D:* thi the skulle offuerantworde ether paa theris raadhuuse. *H Lyb Högt* = *V.*	1		1
nolite præcogitare quid loquamini.	so sorget nit was yhr reden solt, vnd bedenckt auch nichts zuuor.	*D:* Tha skulle i icke tilforn offuer tencke huad i skulle sige oc icke heller bekommer ethers tancke ther met. *H Lyb Högt* = *V.*		1	
— — — consurgent — — — — — — —.	der vater den son, vnnd die kinder werden sich emporen widder die elltern, vnnd werden yhn zum todt helffen.	*D:* faderen sønnen, oc Sønnern skulle vpsette sig emod forelderen oc thennom ihielsla.			1
abominationem desolationis (cetera om.)	den wusten grewel (von dem gesagt hatt der prophet Daniel).	*D:* thend forødsels wederstøglichhed (vt aff hvilken sagt er vtaff Daniele propheta). *H Lyb, Högt* de vnminschliken vorstoringe.	1		1
non reuertatur retro tollere uestimentum suum.	der wend sich nitt vmb seyne kleyder zu holen.	*D:* hand skal icke egenkomme til the tingest hand haffuer til røgge, at tage met seg siin kobe.	1		
nec filius, nisi pater.	auch der son nicht, sondern alleyn der vater.	*D:* icke eller sønnen selffuer, men faderen aleneste [3]). *H Lyb Högt:* noch de sone sunder de vader.	1		
azima.	die tage der sussen brott.	*D:* osiwrede brøds dage. *H Lyb:* dat fest des vnghesureden brode.			1

före S, hvilket är så mycket egendomligare som L synes ha bestämt uttrycket i den följande v. och E öfvat inflytande på v. 9.

[3]) Det framgår tydligt af de tre sista exemplen att D icke följer V utan E.

Mark.	*S.*	*G.*	*E.*
14,3	itt glaass medh oförfalskat och kosteligh nardus smörielse [1]).	ἀλάβαστρον μύρου νάρδου πιστικῆς πολυτελοῦς.	alabastram auguenti nardi pisticæ preciosæ.
6	Later henne medh fridh.	ἄφετε αὐτήν.	sinite illam.
14	Mestaren låter säya tigh, Hwar är gästahuseth?	ὁ διδάσκαλος λέγει. ποῦ ἐστι τὸ κατάλυμα;	magister dicit: Vbi est diuersorium?
15	en stoor saal breddan och tillpyntadhan.	ἀνώγεον μέγα, ἐστρομένον, ἕτοιμον.	triclinium magnum, stratum, paratum.
27	I alle warden lidhandes förargilse [2]).	πάντες σκανδαλισθήσεσθε.	Omnes offendiculum patiemini.
32	then platzen som kalladhes getsemani [3]).	χωρίον οὗ τὸ ὄνομα γεθσημαεί.	locum cuius nomen Gethsemani.
39	samma oordhen.	τὸν αὐτὸν λόγον.	eundem sermonem.
49	män thetta skeer på thet ath scrifftenar skola fulboordas.	ἀλλ'ἵνα πληρωθῶσιν αἱ γραφαί.	sed [ista fiunt] ut impleantur scripturæ.
50	läriunganar — alle.	πάντες.	omnes.
54	till tess han kom vthi then öffuerste prestens förpalatz.	ἕως ἔσω εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ἀρχιερέως.	[donc nenisset] in atrium summi sacerdotis.
56	doch giorde theres vithnesbyrd icke fyllest.	καὶ ἴσαι αἱ μαρτυρίαι οὐκ ἦσαν.	nec erant satis idonea testimonia.
59	Och theras vitnesbyrdh giordhe änthå icke fyllest.	καὶ οὐδὲ οὕτως ἴσαι ἦν ἡ μαρτυρία αὐτῶν (1522, 1524: αἱ μαρτυρίαι) [4])	Et ne sic quidem satis idonea erant testimonia illorum.
60	swarar tw intet? Hwadh witna thenne emoot tigh?	οὐκ αποκρίνῃ οὐδὲν; τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσιν;	Non respondes quicquam? Quid isti aduersum te dicunt testimonia?
»	then wälsighnadhes son.	ὁ υἱὸς τοῦ εὐλογετοῦ.	filius benedicti.
64	I hörden gudz hädhilse.	ἠκούσατε τῆς βλασφεμίας.	Audistis blasphemiam.
67	Wast tw och medh Jesu nazareno?	καὶ σὺ μετὰ ναζαρηνοῦ ἰησοῦ ἦσθα;	Et tu cum Nazareno Jesu fuisti?

[1]) Man finner här samma rättelse af L som Matt, 26, 7.

[2]) Det är af intresse att se, att såväl D som S i de sista exemplen haft inflytande från samma källor. En sådan öfverensstämmelse i smak spåras äfven på andra ställen, där de båda på en gång öfvergå från E till L eller tvärtom.

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
— — — — — — — — nardi spicati preciosi.	eyn glassz mitt vngefellschtem vnd kostlichem narden wasser.	*D:* en allabaster, vformeingder oc dyrbar nardus smørelsze. *H Lyb:* ene bussen myt saluen des kostliken krudes nardi. *Högt:* ein buchs mit salben des kostlichen nardispicat.			1
= E	last sie mitt friden.	*D:* lad hendne were.			1
— — — — — — — ubi est refectio mea?	der meyster lest dyr sagen, wo ist das gasthaus?	*D:* mesteren lader sige tig, huor er geste husen?			1
cenaculum grande stratum.	eynen grossen saal, der gepflastert vnd bereyttet ist.	*D:* en stuor saal, strødder oc bereidder. *H Lyb:* ene grote kameren.			1
Omnes scandalizabimini.	yhr werdet euch — alle ergern.	*D:* alle skulle i lijde fortørnelsze.	1		
prædium cui nomen gethsamani.	das feldt, mit namen, Gethsemane.	*D:* it steed, hues naffn war Gethsemani.	1		
= E	dieselbigen wortt.	*D:* samme ourd.			1
Sed ut impleantur scripturæ.	Aber auff das die schrifft erfullet werde.	*D:* Men thesse skeer, at scrifften skulle fulkomnes.	1		
discipuli eius omnes.	die iungern — alle.	*D:* the — alle.			1
usque intro in atrium summi sacerdotis.	bis hyneyn ynn des hohen priesters pallatz.	*D:* szo lenge the komme till øffuerste preste huuss.	1		
et conuenientia testimonia non erant.	vnd yhre zeugnis stympt nicht uber eyn.	*D:* tha ware the icke nøgsame.	1		
et non erat conueniens testimonium illorum.	vnd yhre zeugnis stympt noch nicht vber eyn,	*D:* oc theris witnesbyrd war icke ellir nøgsam.	1		
— — ad ea quæ tibi obijciuntur ab his?	Antwortestu nichts? was zeugen disse widder dich?	*D:* Svarer thu icke? huad thesse witnesbyrde sige emot tig?	1		1
filius dei benedicti.	der son des gebenedeyeten.	*D:* thend welsigneds siin søn. *H Lyb Högt* = *V.*	1		1
= E	yhr habt gehoret die Gottis lesterung.	*D:* hørde i gud bespottelsze *H Lyb:* godes honsprache. *Högt:* gottes lœsterung.			1
Et tu cum Iesu nazareno eras. *Os:* eras?	vnd du warest auch mit Ihesu von Nazareth.	*D:* Alt wasthu ocszo met Jesu aff Nazareth? *H Lyb Högt:* påstående.	1		1

---

[3]) Jfr Matt. 26, 36. D följer E.

[4]) Äfven häraf framgår, att S begagnat någon af Erasmi editioner efter 1522 för såvidt han ej här uteslutande tagit hänsyn till den latinska texten. Man jämföre hans upptagande af E:s tillägg i vv. 49, 54.

Mark.	S.	G.	E.
15,8	Thå gick folkit vpp och begynte bidia ath han skulle göra them som hans plägsidh altijdh war [1].	καὶ ἀναβοήσας ὁ ὄχλος, ἤρξατο αἰτεῖσθαι, καθὼς ἀεὶ ἐποίει αὐτοῖς.	Et cum acclamasset turba, cœpitflagitare, [ut faceret] quemadmodum semper fecerat ipsis.
16	leedde — honom bort vthi rett hwsit, och kalladhe tillhopa hela rootan [2].	ἀπήγαγον αὐτόν ἔσω τῆς αὐλῆς, ὅ ἐστι πραιτώριον καὶ συγκαλοῦσιν ὅλην τὴν σπεῖραν.	abduxerunt eum intro atrium, quod est prætorium et conuocant totam cohortem.
43	Joseph bördugh aff then stadhen Arimatia, en ärligh rådhherre.	ἰωσὴφ ὁ ἀπὸ ἀριμαθαίας, εὐσχήμων βουλευτής.	Joseph ortus ciuitate Arimathæa, honestus senator.
"	toogh sigh dristugheet till och gick in till Pylatum, och beddes vthaff honom.	τολμήσας εἰσῆλθε πρὸς πιλάτον καὶ ᾐτήσατο.	sumpta audacia, ingressus est ad Pilatum et petijt [ab eo].
16,17	genom mitt nampn.	ἐν τῷ ὀνόματί μου.	per nomen meum.
18	the wardha fördriffuandes ormar.	ὄφεις ἀροῦσι.	serpentes tollent.
"	på the kranka skola the leggia theres hender och så wardher thet bätre medh them.	ἐπὶ ἀρρώστους χεῖρας ἐπιθήσουσιν καὶ καλῶς ἕξουσιν.	super ægrotos manus imponent et bene habebunt.
19	herren Jesus.	ὁ κύριος.	dominus.
Luk.			
1,2	(som) sielfue en deel woro vthaff thet the sadhe.	(οἱ) ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου.	(qui) pars aliqua fuerant eorum quæ narrabant.
4	om the stycker ther tw om vnderwijster är.	περὶ ὧν κατηχήθης λόγων.	eorum de quibus edoctus fueras.
14	på höghre sidhan wedh altaret ther rökilszen pläghade göras.	ἐκ δεξιῶν θυσιαστηρίου τοῦ θυμιάματος.	a dextris altaris, in quo thymiamata solent adoleri.
28	Heel full medh nådh [3]).	χαῖρε κεχαριτωμένη.	Aue gratiosa.
45	salugh äst tw som trodde, för ty allting wardha fulboordhat som tigh sagdt äro aff herranom [3]).	μακαρία ἡ πιστεύσασα, ὅτι ἔσται τελείωσις τοῖς λελαλημένοις αὐτῇ παρα κυρίο.	beata quæ credidit, quoniam perficientur ea quæ dicta sunt ei a domino.

[1]) Här har utan tvifvel L tjänat till förebild. L har åter här låtit leda sig af V. Såsom vi redan sett och ytterligare skola se, är detta fallet äfven på andra ställen, och på detta sätt har V jämväl utöfvat medelbart inflytande på S, hvilken dock i viss mån modifierat detta inflytande. D följer E.

[2]) Jfr Matt. 27,27.

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
Et cum ascendisset turba cœpit rogare sicut semper faciebat illis.	vnd das volck gieng hyn auff und batt, das er thett, wie er pfleget.	*D:* oc ther folcket haffde robt, begynte the atbethe (at hand skulle giøre) thennom, lige som hand althijde pleigde at giøre.			1
duxerunt eum intro in atrium prætorij et conuocant totam cohortem.	fureten yhn hyneyn ynn das richthaus, vnd rieffen zu sammen die gantze rotte.	*D:* bortlidde hannom vti forstuen, Huilket er retter husit, oc the tilhobe kallede en ganske raade. *H Lyb*: sael des richtehuses. *Högt*: hoff des rechthuss — all dat volck.			1
ioseph ab arimathia, nobilis decurio.	Ioseph von Arimathia, eyn ehrbarer Radsherr.	*D:* Joseph aff Arimathia, en erlige radmand.	1		
audacter introiuit — — — petijt.	gieng thurstig hyneyn zu Pilato, vnd batt.	*D:* gick dristeligen indtil Pilatum oc bad aff hannom.	1		
in nomine meo.	ynn meynem namen.	*D:* wijd mitt naffn.	1		
= E	(sie werden) schlangen vertreyben.	*D* (Thi skulle) tage hogowrme.			1
= E	auff die krancken werden sie die hende legen, so wirts besser mit yhn werden.	*D:* Paa the siuge skulle the legge hendner, oc the skulle fange bedre.			1
dominus iesus.	den herre.	*D:* herren.		1	
(qui) ministri fuerunt sermonis.	(die) diener des wortts gewesen sind.	*D:* the selffuer haffue werit en deel af the tingest, hvilke the fortalede.	1		
eorum uerborum de quibus eruditus es.	der wortt, wilcher du vnterrichtet bist.	*D:* om the tingest vti hvilke thu est lærdir.	1		
a dextris altaris incensi.	zur rechten am reuch alltar.	*D:* aff thend høgre side, wijd altaret, paa huilkit rygelsze pleyget at offres.	1		
— gratia plena.	Gegrusset seystu holdselige.	*D:* Hiel were thu nadefuld.		1	
beata quæ credidisti, quoniam perficientur ea quæ dicta sunt tibi a domino *Os:* quæ dicta sunt a domino.	selig bistu, die du zeglewbt hast, denn es wirt vollendet werden was zu dyr gesagt ist von dem herrnn.	*D:* salige er hun som troet, ther for skulle the fuldkommis, huilke hendne sagde ere aff herren.		1	

[1]) På dessa ställen är väl inflytandet från V att förklara däraf, att detta stycke, såsom bl. annat utgörande evangelitext på Vårfrudag, genom den årliga läsningen i kyrkorna fått en så bestämd prägel, att öfversättaren ej kunde frigöra sig från vanans makt. Det synes oss omöjligt att förklara dessa och andra dylika företeelser på annat sätt, då man vid deras sida ser ett så afgjordt inflytande från E som i detta kap., jfr äfven L.

Luk.	*S.*	*G.*	*E.*
1,53	the rijka hafuer han latit tooma bliffua.	πλουτοῦντας ἐξαπέστειλεν κενούς.	diuites dimisit inanes.
54	tenkiandes på sina barmhertugheet [1]).	μνησθῆναι ἐλέους.	ut memor esset misericordiæ.
58	hadhe giordt stora barmhertogheet medh henne.	ἐμεγάλυνε τὸ ἔλεος αὐτοῦ μετ' αὐτῆς.	magnifice mesericordia sua usus esset contra illam.
65	ty gudz hand.	καὶ χείρ, κυρίου.	et manus domini.
70	Som han j förtijdhen saght haffuer genom sina helgha profeters mwn, ath skee skulle thet wij frelsas skulle, frå wora fiender [2]).	καθὼς ἐλάλησε διὰ στόματος τῶν ἁγίων τῶν ἀπ' αἰῶνος προφητῶν αὐτοῦ, σωτηρίαν ἐξ ἐχθρῶν ἡμῶν.	Sicut locutus est per os sanctorum qui a sæculo fuerunt prophetarum suorum, Fore ut seruaremur ab inimicis nostris.
72	(på thet han skulle) minnas på sitt helgha testamente, thet är på then eedh han sworid haffuer [3]).	μνησθῆναι διαθήκης ἁγίας αὐτοῦ. ὅρκον ὃν ὤμοσε.	(ut) memor esset testamenti sui sancti [præstaretque] Iusiurandum quod iurauit.
2,2	thenne beskatning war then första oc skedde [4]).	αὕτη ἡ ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο.	Hæc descriptio prima facta est.
8	woro noghre heerdar wakade och höllo word [4]).	ποιμένες ἦσαν-ἀγραυλοῦντες καὶ φυλάσσοντες.	pastores erant uigilantes et excubantes excubias.
14	Prijs wari gud j höghden [4]).	δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ.	Gloria in altissimis deo.
29	Herre nw lather tw thin tienare fara j fridh effter som tw sagt haffuer [5]).	Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου δέσποτα κατὰ τὸ ῥῆμά σου ἐν εἰρήνῃ.	Nuc dimittis seruum tuum domine secundum uerbum tuum in pace.
38	(hon) prisade herran, och sadhe på sina sidho om honom allom them som förbidde Jsrahels förlösningh [6]).	(αὕτη) ἀνθωμολογεῖτο τῷ κυρίῳ, καὶ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ πᾶσι τοῖς προσδεχομένοις λύτρωσιν ἐν ἱερουσαλήμ.	(hæc) uicissim confitebatur domino, et loquebatur de illo omnibus qui expectabant redemptionem Hierosolymis.

[1]) Se noten å föreg. sida.

[2]) I detta exempel synas både L och E ha legat före S. Äfven på detta dubbla inflytande på ett och samma ställe skola vi finna flera exempel.

[3]) Detta är ett af de få exempel, då S icke följer E:s parafras. D är här som vanligt beroende af E.

[4]) Dessa 3 exempel visa, att öfversättaren icke kritiklöst följt L i detta kap.

[5]) Glossan i margen hos S är likaledes ordagrannt öfversatt från L.

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
= E	die reichen (hatt er) leer gelassen.	*D:* (hand) forluod the rijge tomme *H Lyb:* de ryke hefft he ydel gelaten.			1
recordatus (*Os:* memorari) misericordiæ suæ.	er hatt der barmhertzigkeyt gedacht.	*D:* hand er ehugkomende siin miskundhed.		1	
magnificauit misericordiam suam cum illa.	grosse barmhertzigkeyt an yhr than hatte.	*D:* haffde stuorligen bruget sijn miskundhed emod hendne.			1
etenim manus domini.	denn die hand gottis.	*D:* herrins hand.			1
— — — — — — sunt prophetarum eius. Salutem ex inimicis nostris.	Als er vortzeytten geredt hat durch den mund seyner heyligen propheten, Das er vns erredtett von vnsern feynden.	*D:* som hand taalet wijd siin hillige Propheters mund, Huilke ware aff gamble thijdt, Thet skee skulle, at wij skulle løses af wore vuenner.	1		1
memorari testamenti sui sancti. Iusisurandum quod iurauit.	(das er) gedecht an seynen heyligen bund, das ist, an den eyd, den er geschworen hatt.	*D:* (paa thet hand) were ehugkommende siin hillig testamente, Oc fulkomme thend eed, huilken hand suor.			1
= E	dise schetzung war die aller erste, vnd geschach.	*D:* thendne første bescriffuelse war giort.			1
= E	es waren hirtten — auff dem feld, bey den hurtten vnnd hutteten.	*D:* hywrerne ware wagendis oc kiøld nacht.	1	1	
= E	Preys sey gott ynn der hohe.	*D:* ære were gud vti the öffuerste.			1
= E	Herr, Nu lessistu deynen diener ym fride faren, wie du gesagt hast.	*D:* Herre nw forlade thin Suend i frijd efftir thin ourd.			1
(hæc) confitebatur domino, et loquebatur de illo omnibus qui expectabant redemptionem israel (*Os:* ierusalem).	(die) pryszete den herrn, vnd redte von yhm zu allen die da warteten auff die erlosung Israel.	*D:* (huilken) sameledis prijset herren, oc talit om hannom till alle, huilke forbidde genløselsse vti Hierusalem. *H Lyb* = V: israel, *Högt:* iehrusalem.	1	1	1

[6]) Detta är ett intressant exempel på S:s sätt att taga sin uppgift. De sista orden förråda inflytande från V eller S. Jämföras de första orden (prisade), så synes L ha varit den bestämmande för öfversättaren. Men å andra sidan måste han säkert ha sett i G eller E: *på sina sidho* är tydligen en öfversättning af ἀνθ(ωμολογεῖτο) eller *uicissim,* ehuru det genom någon tillfällighet kommit att stå vid oriktigt verb i meningen.

Luk.	*S.*	*G.*	*E.*
2,40	gudz nadhe war öffuer honom.	χάρις θεοῦ ἦν ἐπ' αὐτό (παιδίον).	gratia dei erat super illum.
3,2	kom herrans befalning till Joannem.	ἐγένετο ῥῆμα θεοῦ ἐπὶ ἰωάννην.	factum est uerbum domini super Ioannem.
5	thz ojämpt är skal wendas j sletta wäghar.	αἱ τραχεῖαι εἰς ὁδοὺς λείας.	et asperæ [uertentur] in uias planas.
7	hoo hafuer idher wiss gjordt?	τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν;	quis submonstrauit uobis?
8	betringenas tilbörligha fruct, och tagher ider icke före ath seya vthi idher sielff [1].	καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας, καὶ μὴ ἄρξησθε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς.	fructus dignos pœnetentiæ, et ne cœperitis dicere intra uosipsos.
9	Och nw är yxen redho lagd vedh rotena [2].	ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν — κεῖται.	Iam uero securis ad radicem — posita est.
16	skooremar.	τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων.	corrigiam calciamentorum.
26	Och Jesus begynte wara wedh tretyio år som han hollen wart för Josephs son [3].	καὶ αὐτὸς ἦν ὁ ἰησοῦς ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα ἀρχόμενος ὢν ὡς ἐνομίζετο υἱὸς ἰωσήφ.	Et ipse Iesus incipiebat esse ferme annorum triginta, ut putabatur, filius Joseph.
4,9	på tinnanar åå templet.	ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ.	super pinnam templi.
16	stodh vpp och wille läsa.	ἀνέστη ἀναγνῶναι.	surrexit ut legeret.
33	besett medh en fwl dieffwulsanda [4].	ἔχων πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου.	habens spiritum dæmonis immundi.
34	äst tw kommen til ath fördärfua oss?	ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς;	Vinisti ad perdendum nos?
5,2	och han stood vth medh syöön som ligger widh then stadhen Genezaret.	καὶ αὐτὸς ἦν ἑστὼς παρὰ τὴν λίμνην γεννησαρέθ.	et ipse stabat iuxta stagnum Genezareth.
14	vthan gak (sadhe han) och wijsa tigh.	ἀλλὰ ἀπελθὼν δεῖξον σεαυτόν.	sed uade [inquit] ostende teipsum.
17	herrans krafft war till ath göra them helbrögdha [5].	δύναμις κυρίου ἦν εἰς τὸ ἰᾶσθαι αὐτούς.	uirtus domini aderat ad sanandum eos.
21	talar gudhz hädhilse.	λαλεῖ βλασφημίας.	loquitur blasphemias.
26	selsyn tingh.	παράδοξα.	incredibilia.

[1]) Inom ramen af tvänne verser finna vi S ha tagit hänsyn till både L och E eller grundtexten.

[2]) I v. 13 är L icke längre förebild.

[3]) S har tydligen här följt E, då V bort återgifvas så som L öfversätter. D är likaledes beroende af E.

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
gratia dei erat cum illo.	Gottis gnade war bey yhm.	*D:* guds nade war offuer hannom.	1		
= E	geschach der befelh Gottis zu Johannes.	*D:* tha er Herrens ourd giort offuer Ioannem.			1
aspera in uias planas.	was vneben ist soll schlechter weg werden.	*D:* huasse weyge skulle omwendis til slette weyge.	1		
— ostendit uobis?	wer hatt denn euch so gewisz gemacht?	*D:* huo haffuer wnderuist ether?			1
— — — — — — — — et ne cœperitis dicere.	rechtschaffene frucht derbus, vnd nempt euch nit fur zu sagen.	*D:* retthe buods fruct, oc ati icke begynde at sige inden ether sellfuer.	1		
Iam enim — — —	Es ist schon die axt an die wurzel gelegt.	*D:* nw er sandeligen øxen sat til (treens) ruod. *H Lyb* = L.			1
= E	die rymen seyner schuch.	*D:* hues skoutweng, *H Lyb* = L.			1
Et ipse iesus erat incipiens quasi annorum triginta ut putabatur filius ioseph.	Vnd Jhesus war, bey dreyssig iaren, do er anfieng, vnnd er wartt gehalten fur ein son Ioseph.	*D:* Oc Iesus selffuer begynte at were musene treddew aar, efftir som hand mientes atwere Ioseph søn.	1		
= E [*Os:* pinnaculum templi].	auff des tempels zynnen.	*D:* paa thet høgeste af Templit. *H Lyb Högt:* vp the hoghede des tempels.			1
surrexit legere.	stund auff vnd wollt lesen.	*D:* vpstuod paa thet hand wijlle læse.			1
habens dæmonium immundum.	besessen mit eynem vnreynen tewfel.	*D:* haffuendis thend vrene dieffiens aand.	1		1
Venistiperdere nos.	du bist komen vns zuuerderben.	*D:* komst du hijd atforderffue oss? *H Lyb Högt:* frågesats.	1		
— — — secus — — genezareth.	vnd er stund am see der stad Genezareth.	*D:* oc hand stuod huoss Genezareth szøø.			1
sed uade ostende te.	sondern gang hyn vnd zeyge dich.	*D:* men gack sagde hand oc thie tig selffuer.	1		
— — erat ad sanandum eos.	die krafft des hern gieng von yhm vnd halff yderman.	*D:* herrins krafft war redboden at hielbrede thennom.		1	
= E	Gottis lesterung redet.	*D:* taaler guds bespottelsse.			1
mirabilia.	seltzam ding.	*D:* the tingest som vtrolige ware. *H Lyb Högt:* wunderlike dink.			1

---

4) Om L här tjänat till förebild, så har S åter korrigerat honom.

5) Om S här icke haft V framför sig, hvilket i betraktande af dess ringa inflytande i detta kapitel ej är sannolikt, så synes hänsynen till grundtexten ha bestämt uttrycket: *war till.*

Luk.	*S.*	*G.*	*E.*
5,33	Hwij fasta Joannis läriungar alt jempt och bidhia mykit?	διὰ τί αἱ μαθηταὶ Ἰωάννου νεστεύουσι πυκνὰ καὶ δεήσεις ποιοῦνται;	Quare descipuli Joannis ieiunant frequenter et obsecrationes faciunt?
34	bröllops barnen.	τοὺς υἱοὺς τοῦ νυμφῶνος.	filij thalami.
6,1	på en effter sabhatz dagh.	ἐν σαββάτῳ δευτεροπρώτῳ.	in sabbato secundoprimo.
16	then och förrädaren war [1]).	ὃς καὶ ἐγένετο προδότης.	qui idem fuit proditor.
22	Salughe wardhen j.	μακάριοι ἐστέ.	Beati eritis.
23	sammalunda haffua theres fädhra och giordt propheterna [2]).	κατὰ ταῦτα γὰρ ἐποίουν τοῖς προφήτοις οἱ πατέρες αὐτῶν.	Secundum hæc enim faciebant prophetis patres eorum.
24	Men wee idher som rike ären j som haffuen idhar hugnat.	πλὴν οὐαὶ ὑμῖν τοῖς πλουσίοις, ὅτι ἀπέχετε τὴν παράκλησιν ὑμῶν.	Verumtamen uæ uobis diuitibus, qui habetis consolationem uestram.
28	them som idher orett göra.	τῶν ἐπηρεαξόντων ὑμᾶς.	calumniantibus uos.
35	vtan heller.	πλήν.	quin immo.
38	skulo andra mäta idher.	ἀνθιμετριθήσεται ὑμῖν.	metientur alij uobis.
7,20	äst tw then som kommandes war?	σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος;	Tu es ille qui uenturus erat?
24	Meenten j see en röö som drifues aff wädhrena [4]).	κάλαμον ὑπ' ἀνέμου σαλευόμενον;	arundinem uento agitari?
25	Meenten j see ena menniskio clädd j blööt clädher [4]).	ἄνθρωπον ἐν μαλακοῖς ἱματίοις ἠμφιεσμένον;	hominem mollibus uestimentis indutum?
"	herligha clädher [5]).	ἱματισμῷ ἐνδόξῳ.	uestitu splendido.
26	Willen j see en prophete?	προφήτην;	prophetam?
32	Wij haffuom pipat.	ηὐλήσαμεν.	cantauimus-tibijs.
34	Sy then mannen är en fråssare, och en wijndrinkare.	ἰδοὺ ἄνθωπος φάγος καὶ οἰνοπότης.	ecce homo edax et uinipotor.
37	itt glasz medh smörielse.	ἀλάβαστρον μύρου.	alabastrum unguenti.
38	törkade effter [6]) medh håret af hennes huffwudh (v. 44).	ταῖς θριξὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς ἐξέμασσε.	capillis capitis sui extergebat.

[1]) Om S icke har haft grundtexten för ögonen, så har han dock bättre än D återgifvit E.

[2]) Om, såsom det synes sannolikt, L här tjänat som förebild, kunna vi åter angifva versen, där L:s inflytande börjar (jfr v. 22) och slutar, jfr v. 24.

[3]) Det är väl blott en tillfällighet, att S och H Lyb här äro lika.

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt:*	*E.*	*V.*	*L.*
= E	warumb fasten Johannes iunger so offt, vnnd beten so viel?	*D:* huorffor faste Ioannis discipler szo offte oc bethe?			1
filios sponsi.	der hochzeyt kinder.	*D:* bruodhuszens sønner.			1
= E	auff eynen Afftersabbath.	*D:* paa thend første anden sabbat dag.			1
qui fuit proditor.	der do war der verhreter.	*D:* Huilken samme war en forredre.	1		
= E	Selig seyt yhr.	*D:* salige ere i.	1		
Secundum hæc autem — — —.	des gleychen thatten yhre vetter den propheten auch.	*D:* Thi theris foreldre giorde prophetern ligeszo.			1
uæ uobis (*Os:* Verum tamen uæ uobis) — — — — —.	Aber dargegen weh euch reychen, denn yhr habt ewern trost dahyn.	*D:* Men ther emod, Ve ether rijge, huilke i haffue nw ethers hugsualelsse.	1	1	
= E	die euch beleydigen.	*D:* the ether bedrager. *Högt-L Lyb, H:* de iuw quad don [5].			
verumtamen.	Doch aber.	*D:* Men i sandeligen.	1		
remetietur uobis.	wirtt man euch widder messen.	*D:* skal andre mæde ether.	1		
— uenturus es?	Bistu der da komen soll?	*D:* Est thu thend huilken er tilkommende?	1		
arundinem uento agitatam?	wolltet yhr eyn rohr sehen, das vom wind bewegt wirt?	*D:* it røør wagerindis aff weidrit.			1
= E	wolltet yhn eynen menschen sehen ynn weychen kleydern?	*D:* wijlle j see it menniske cledder vti bløde cledder?			1
ueste preciosa.	herlychen kleydern.	*D:* skindnende clede.			1
Prophetam?	wolltet yhr eynen propheten sehen?	*D:* wijlle i see en prophethe?			1
= E	Wyr haben — gepfiffen.	*D:* wij siungge — vti piber.			1
ecce homo deuorator et bibens uinum.	sihe, der mensch ist eyn fresser vnd weynseuffer.	*D:* See it menniske, en æder oc en wijnsuber.			1
= E	eyn glas mit salben.	*D:* en alabaster met smørelsse.			1
— — — tergebat.	(fieng an) mit dem hare yhrs hewbts zu trucken.	*D:* aftiwrde met siit hoffuit haar.	1		

[4]) Trots olikheten i de till urtexten lagda uttrycken, råder väl ej något tvifvel därom, att L varit S:s förebild, jfr v. 26.

[5]) Då L för öfrigt skiljer sig från L i denna vers, är det väl möjligt att S här tagit hänsyn till grekiskan.

[6]) Uttrycket kan ha föranledts af E: *ex*tergebat, men äfven af den grekiska texten.

Luk.	*S.*	*G.*	*E.*
7,40	iach hafuer någhot som iach will säya tigh.	ἔχω σοι τί εἰπεῖν.	habeo quiddam quod tibi dicam.
47	Men then som mindre förlatis han elskar mindre.	ᾧ δὲ ὀλίγον ἀφίεται, ὀλίγον ἀγαπᾷ.	Cui autem minus remittitur, is minus diligit.
50	Gack medh fridh (8, 48).	πορεύου εἰς εἰρήνην.	uade cum pace.
8,20	Thå wart honom bodhat och sagt.	καὶ ἀπηγγέλλη (1522 ἀπηγγέλθη) αὐτῷ λεγόντων.	et nunciatum est illi dictumque.
24	watnens wågh.	τῷ κλύδωνι τοῦ ὕδατος.	tempestatem aquæ.
36	huruledhes then besitne wort helbröghda giordher.	πῶς ἐσώθη ὁ δαιμονισθείς.	quomodo sanus factus esset is qui agitabatur a dæmonio.
43	een quinna som blodhgong hadhe hafft j tolff åår.	γυνὴ οὖσα ἐν ῥύσει αἵματος ἀπὸ ἐτῶν δώδεκα.	mulier quæ erat obnoxia profluuio sanguinis ab annis duodecim.
52	pighan hon är icke dödh.	οὐκ ἀπέθανεν.	non est mortua [puella].
9,1	alla handa siwkdoma.	νόσους.	morbos.
4	ther bliffuen till thes j faren tädhan.	ἐκεῖ μένετε, καὶ ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε.	illic manete atque illinc exeatis.
24	behalla sitt lijff (bis).	τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι.	animam suam saluam facere.
27	noghra äro vthaff them som här stå.	εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων.	sunt quidam hic stantes.
30	twå män — syntes j herligheten.	ἄνδρες δύο — ὀφθέντες ἐν δόξῃ.	duo uiri — uisi in maiestate.
32	sågho the hans clarheet [2]).	εἶδον τὴν δόξαν αὐτοῦ.	uiderunt maiestatem eius.
36	funno the Jesum — och förkunnadhe ingom.	εὑρέθη ὁ Ἰησοῦς — καὶ οὐδενὶ ἀπήγγειλαν.	inuentus est Iesus — et nemini dixerunt.
39	och han sliter honom, så ath han fradgas, och han far med nödh j frå honom thå han honom slitit haffwer.	καὶ σπαράσσει αὐτὸν μετὰ ἀφροῦ καὶ μόγις ἀποχωρεῖ ἀπ' αὐτοῦ συντρίβον αὐτόν.	et discerpit eum cum spuma, et uix discedit ab eo dilanians eum.
44	Fatten thenne oordhen vthi idhar öron [3]).	θέσθε ὑμεῖς εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν τοὺς λόγους τούτους.	Ponite uos in auribus uestris sermones istos.

[1]) I de två sistanförda exemplen synes äfven D ha följt L.

[2]) Om L, såsom det synes sannolikt, bestämt valet af detta uttryck, så kunna vi inom ramen af två verser visa hvar inflytandet från honom börjar. D följer L på båda dessa ställen, jfr v. 29.

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
habeo tibi aliquid dicere.	ich hab dyr was zu sagen.	*D:* ieg haffuer it huilket ieg wijl sige tig.	1		
— — dimittitur — — —.	wilchem aber wenig vergeben, wirt der liebt wenig.	*D:* huo lidet forladis, hand elsker myndre.	1	1	
— — in pace.	gang hyn mit friden.	*D:* gack met frijd.	1		1
Et nunciatum est illi.	Vnd es wart yhm an gesagt.	*D:* oc thet er hannom bebudit oc sagd.	1		
= E	die woge des wassers.	*D:* wandnens wauger. *H Lyb, Högt:* weder (gewitter) des wassers.			1
quomodo sanus factus esset a legione.	wie der besessene war gesund worden.	*D:* huor thend war hebbredegiort, huilken plaugdis aff dieffleskabbit.			1
mulier quædam erat in fluxu sanguinis ab annis duodecim.	eyn weyb hatte den blutgang gehabt zwelff iar.	*D:* en quindne huilke haffde haffdt bluod saat i tuolff aar. *H Lyb:* was yn dem blod gange gewesen; *Högt:* in dem flusz des siuchtumbs.			1
Non est mortua puella.	sie ist nicht gestorben.	*D:* pigen er ick døder.	1	1	
languores.	allerey seuche.	*D:* alhande siugdom.			1
ibi manete et inde ne exeatis.	da bleybet, bis yhr von dannen zihet.	*D:* ther bliffuer szolenge ati gaar ther fran [1]).			1
= E	seyn leben erhalten.	*D*: foruare (beuare) sit lijff. *H Lyb:* sine sele salych maken. *Högt:* sen sel heylsam macken.			1
uere sunt aliqui hic stantes.	ettlich sind von den, die hie stehen.	*D*: sandeligen nogre ere her standendis.			1
= E	zween menner — erschynen ynn klarheyt.	*D*: two mende — sijwntis vti en klarhed.			
= E	sahen sie seyne klarheytt.	*D*: saae hans klarhed.			1
= E	funden sie Jhesum — vnd verkundigeten niemant.	*D*: er Iesus funden — oc (the) sagde ingen.			1
et elidit et dissipat eum cum spuma et uix discedit dilanians eum.	vnnd reysset yhn das er schawmet, vnd mit nodt weycht er von yhm wenn er yhn geryssen hatt.	*D*: oc slider hannom at hand skummer, oc met nød gaar then aff hannom, naar hand haffuir sliddit hannom.			1
— — in cordibus uestris — — —.	fasset yhr zu ewren oren dise rede.	*D*: fathe i thesse taale i ethers ørne.	1		1

[1]) Då S här ej fullt öfverensstämmer med hvarken E eller L, är det ej osannolikt, att den grekiska texten varit bestämmande för uttrycket.

Luk.	S.	G.	E.
9,49	en som vthdreeff diefflar vnder titt nampn.	τινὰ ἐπὶ τῷ ὀνόματί σου ἐκβάλλοντα τὰ δαιμόνια.	quendam sub nomine tuo eijcientem dæmonia.
52	wende han sitt ansichte till ath fara ååt Hierusalem [1].	καὶ αὐτὸς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐστήριξε τοῦ πορεύεσθαι εἰς ἱερουσαλήμ.	et ipse faciem suam obfirmauerat, ut iret Hierosolymam.
10,17	diefflanar äro oss och vnderdånighe under [2]) titt nampn.	καὶ τὰ δαιμόνια ὑποτάσσεται ἡμῖν ἐν τῷ ὀνόματί σου.	etiam dæmonia subijciuntur nobis per nomen tuum.
38	gick han vthi en liten stadh.	καὶ αὐτὸς εἰσῆλθεν εἰς κώ μην τινά.	ipse intraret in quoddam oppidulum.
11,2	Fadher wåår som är j himblom, helghat warde titt nampn, tilkome titt rike, wardhe thin wilie, så på iordhenne som j himmelen [3].	πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου, ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου, γενηθήτω τὸ θέλημά σου ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.	Pater noster [qui es in cœlis, sanctificetur nomen tuum] adueniat regnum tuum [fiat uoluntas tua quemadmodum in cœlo sic etiam in terra].
4	vtan frelsa oss frå oondo.	ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.	[Sed libera nos a malo].
41	dock giffuer almuso vthaff idhart [4], och sy så är idher all ting reen.	πλὴν τὰ ἐνόντα, δότε ἐλεημοσύνην, καὶ ἰδοὺ πάντα παθαρὰ ὑμῖν ἐστιν.	Verum tamen quod superest date eleemosynam et ecce omnia munda sunt uobis.
53	begynte the — swårligha trengia sigh in till honom, och listeligha fråga honom om mong stycke medh försåt [5].	ἤρξαντο- — δεινῶς ἐνέχειν καὶ ἀποστοματίζειν αὐτὸν περὶ πλειόνων, ἐνεδρεύοντες αὐτόν.	cœperunt — grauiter insistere, et captiose interrogare eum de multis insidiantes ei.
12,6	twå små penninga.	ἀσσαρίων δύο.	minutis assibus duobus.
18	alt thet mich wäxt är och mina äghodelar [6].	πάντα τὰ γενήματά μου καὶ τὰ ἀγαθά μου.	omnia quæ nata sunt mihi bona mea.
28	huru mykit mer wardher han idher clädhandes j cleentrooghna?	πόσῳ μᾶλλον ὑμᾶς ὀλιγόπιστοι;	quanto magis uos [uestiet] o parum fidentes?

[1]) Äfven här har S icke slafviskt följt L, hvilken dock synes ha förelegat såsom mönster.

[2]) Föreligger här månne en reminnescens af 9, 49?

[3]) Då S upptager dylika tillägg från E äfven där L icke upptagit dessa, torde E äfven kunna betraktas såsom den egentliga källan. I 4:de bönen afviker S från L.

[4]) Då S äfven här afvikit från L, hvilken han dock kommer nära, håller jag det för sannolikt, att han tagit hänsyn till grundtexten, ehuru han ej förstått uttrycket: τὰ

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
— tuo in nomine — — —.	eynen der treyb die teuffel aus ynn deynem namen.	*D:* en vdriffuendis deffleskab vti thidt naffn.	1		
— firmauit — — — —.	wendet er seyn angesicht stracks gen Jerusalem.	*D:* oc hand haffde beskickit sit andled, at hand wille gaa til Hierusalem.			1
— — — in nomine tuo.	Es sind vns auch die teuffel unterthan ynn deynem namen.	*D:* diefffleskabe ere oss wnderdanige vti thidt naffn.			
— — — — castellum.	Gieng er ynn eyn marckt.	*D:* hand wijlle indgaa i en liden staad.	1		
Pater sanctificetur nomen tuum, adueniat regnum tuum.	L följer E.	*D* sätter parentes om de öfverflödiga orden. *H Lyb Högt:* om.	1		1
om.	sonder erlose vns von dem vbel.	*D:* men frelsze oss aff wndt *H Lyb Högt = V.*	1		1
= E	Doch gebt almosen von ewr habe, sehet, so ists euch alles reyn.	*D:* Men liguel huilkit til offuirs er, giffue i almøsse oc see all tingest skulle vere ether reene.			1
— — — — — — — et os eius opprimere de multchs insidiantes ei.	fiengen an — hartt auff yhn zu dringen, vnd yhm mit mancherley fragen den mund stopffen, vnd laureten auff yhn.	*D:* begynte the — suarligen at stande emod, oc tredersligen at spøre hannom om møget, hødendes hannom.	1		
dipondio.	zween pfennige.	*D:* two sma skerre. *H Lyb:* scherue.	1		
— — — — — — — — et bona mea.	alles was myr gewachsen ist, vnd meyne gutter.	*D:* alle myn guode, huilke meg er voxt.		1	1
quanto magis uos pusillæ fidei?	wie viel mehr wirt er euch kleyden, yhr kleynglewbigen?	*D:* Huor møgit meer skal hand clede ether, O i liden troendis?	1		1

ἔνοντα: *quæ intus sunt (= ad animum quod attinet* eller: *ea quæ insunt in poculis et patinis).*

[5]) Såsom redan anmärkts (Bergius, Nytt förråd. 1753, s. 132), är här en riktig skilnad iakttagen mellan ἀποστοματίζειν och ἐπιστομίζειν, och då S jämväl visar sig med en viss frihet behandla E, som ensamt öfversätter denna utsaga riktigt, är det sannolikt, att han här tagit hänsyn till den grekiska texten.

[6]) Trots öfverensstämmelsen med V är väl L eller grundtexten att betrakta såsom grund till denna öfversättning.

Luk.	*S.*	*G.*	*E.*
12,31	Utan söken heller effter gudz rike.	πλὴν ζητεῖτε τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ.	Quin potius quærite regnum dei.
32	Fructer idher icke j clene hiord.	μὴ φοβοῦ, τὸ μικρὸν ποίμνιον.	Noli timere pusille grex.
46	wardher huggandes honom j tw stycke [1].	διχοτομίσει αὐτόν.	dissecabit eum.
56	himmelsens och iordhennes [2].	τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ.	cœli et terræ.
58	stockmestaren (bis).	ὁ πράκτωρ.	exactor.
59	then yttersta skärffuen.	τὸν ἔσχατον λεπτόν.	ultimum minutum.
13,11	kranckhetennes anda.	πνεῦμα ἀσθενείας.	spiritum infirmitatis.
19	boodde.	κατεσκήνωσεν.	nidulabantur.
21	tree skeppor myöl.	ἀλεύρου σάτα τρία.	farinæ sata tria.
14,2	watusyctug.	ὑδρωπικός.	hydropicus.
4	Men han toogh honom till sigh och giorde honom helbrögda [3]).	καὶ ἐπιλαβόμενος ἰάσατο αὐτόν.	Ipse uero apprehensum sanauit eum.
8	noghon — som är ärligharen en tw.	ἐντιμότερός σου.	honoratior te
10	vtan heller.	ἀλλά.	quin potius.
15,7	sammalund warder och glädhi.	οὕτως χαρὰ ἔσται.	ita gaudium erit.
8	omwänder j huset [4]).	σαροῖ τὴν οἰκίαν.	uerrit domum.
19	iach är icke nw wärdh.	οὐκ ἔτι εἰμὶ ἄξιος.	iam non sum dignus.
20	föl offuer hans hals [4]).	ἔπεσεν ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ.	ruit in collum eius.

[1]) Här har S sannolikt haft den grekiska texten för ögonen (jfr Matt. 24, 51: sönderdela).

[2]) Detta exempel visar, att L ej ensamt öfvat inflytande på öfvers. i slutet af detta kap., såsom man kunde tro af de efterföljande exemplen.

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
Verumtamen quærite primum regnum dei. *Os:* add.: et ustitiam eius.	doch trachtet nach dem reych Gotts.	*D:* sandeligen helder atspøre i gudz rijgi.	1		
Nolite timere pusillus grex.	Frwcht dich nicht, du kleyne herd.	*D:* Thu liden hiourd frøcht icke. *H Lyb Högt* = *V.*		1	
diuidet.	wirtt yhn zu scheyttern.	*D:* esønder skiere hannom.			
= E	der enden vnd des hymels.	*D:* himmelen oc iourdzens.	1	1	
= E	der stockmeyster.	*D:* retteren: *H Lyb Högt:* de pyninger.			1
nouissimum minutum.	den aller letzten scherff.	*D:* thend sijste minute. *H Lyb:* den lesten (iungsten) penninck.			1
= E	eynen geyst der kranckheyt.	*D:* siugdoms aand; *H Lyb* = *D.*			1
requieuerunt.	woneten.	*D:* bögde reder, *H Lyb Högt* = *D.*			1
= E	drey scheffel melhs.	*D:* ter moder meil: *H Lyb Högt:* mas.			1
= E	wasser suchtig.	*D:* vattersodt. *H Lyb Högt* = *L.*			1
= E	vnd er nam yhn zu sich vnd heylt yhn.	*D:* sandeligen hand tog hannom til seg etc. *H Lyb:* nam ene. *Högt:* begriff yn.			1
= E	eyn eerlicher denn du.	*D:* en anden hederliger end du. *H Lyb:* een erewerdigher wen du.			1
sed.	Sondern.	*D:* sandeligen heller.	1		
= E	also wirt auch freude.	*D:* szo skal were glede.			1
euertit domum.	kere das has.	*D:* feyger husit: *H Lyb Högt:* vmmekeret dat hues.		1	
iam non dignus.	byn fort nit mehr werd.	*D:* ieg er icke nw verdig.	1	1	
cecidit super collum eius.	fiel yhm vmb seynen hals.	*D:* fiøl om hans halss.		1	

---

[3]) Då ἐπιλαβόμενος här betecknar, att Jesus *tog på honom* och de latinska öfversättningarne äfven kunna så tolkas, torde L böra anses såsom S:s förebild.

[4]) Det måste lämnas oafgjort, om öfversättaren i detta och dylika fall haft V framför sig till förebild eller endast återgifvit hvad han hade i minnet från V, sådan denna af ålder lästs och utlagts, jfr v. 20.

Luk.	S.	G.	E.
15,21	är icke werdugh her effter (jfr v. 19) [1]).	οὐκ ἔτι εἰμὶ ἄξιος.	neque posthac sum dignus.
26	en vthaff sina tienare.	ἕνα τῶν παίδων αὐτοῦ.	unum de seruis suis.
32	man moste nw glädhias och frögdas.	εὐφρανθῆναι δὲ καὶ χαρῆναι ἔδει.	Lætari autem et gaudere oportebat.
16,6	Hundradha tunnor.	ἑκατὸν βάτους.	centum batos.
"	Tagh titt breff.	δέξαί σου τὸ γράμμα.	Accipe cautionem tuam.
16	haffua propheterat.	om.	om.
"	wardher Gudz rike förkwnnat genom euangelium.	ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ εὐαγγελίζεται.	regnum dei annunciatur.
17	een tyttel aff laghen.	τοῦ νόμου μίαν κεραίαν.	legis unum apicem.
19	kostillighit lijnclädhe.	βύσσον.	bysso.
22	och ingen gaff honom någhot [2]).	om.	om.
23	och wart begrauen vthi helwithe.	ἐτάφη.	sepultus est.
17,6	Om så wore athi hadhen troona så som it sinaps korn och sadhe til thetta Moro trädh — — — thå lydde thet idher [3]).	εἰ ἔχετε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐλέγετε ἂν τῇ συκαμίνῳ ταύτῃ — καὶ ὑπήκουσεν ἂν ὑμῖν.	Si haberetis fidem sicut [habet] granum sinapis, dixissetis huic arbori sycamino — et obedisset uobis.
8	vtan heller —?	ἀλλ' οὐχί —;	Ac non potius —?
18	Inge äro funne som komo igen til ath prijsa gudh [4]),	οὐχὶ εὑρέθησαν ὑποστρέψαντες δοῦναι δόξαν τῷ θεῷ.	Non sunt reperti qui redierint, ut darent gloriam deo.
30	Effter thet sättit wardher thet och gående på then daghen när.	κατὰ ταῦτα ἔσται, ᾗ ἡμέρᾳ.	Secundum hæc erit dies quo.

[1]) Dessa och dylika exempel kunde föranleda den slutsatsen, att S icke mycket tagit hänsyn till den grekiska texten, utan endast följt E eller någon annan version. Men då han uppenbarligen förstått grekiska och jämväl flerstädes tagit hänsyn till grundtexten, så kunna dessa och liknande företeelser endast betraktas såsom bevis på en viss osäkerhet i förmågan att beherska grundtexten och att låta den allena bestämma öfversättningen.

[2]) Då V här tydligen bestämdt öfversättaren, är det sannolikt samma källa som

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
iam non dignus.	byn fort nit mehr werd.	*D:* ieg er icke hær efftir werdig.	1		
unum de seruis.	der knechte eynen.	*D:* en aff sine swenne.	1		
epulari — — — — — —	du soltist aber frolich vnd guttes mutts seyn.	*D:* thet var tilbørligt, at giøre seg glad, oc gledis.			
centum cados.	hundert tunnen.	*D:* Hundrit tøndner.			1
= E	Nym deyn brieff.	*D:* tag thidt briff. *Högt:* warung. *H Lyb:* rekenskap.			1
om.	weysz sagen.	*D:* om. *H Lyb:* profeterenden. *Högt:* wyssagten.			1
— — euangelizatur.	wirtt das reych Gottis durchs Euangelion prediget.	*D:* forkyndnis gudz rijgi. *H Lyb Högt:* wirt gheprediket.			1
de lege unum apicem.	eyn tuttel am gesetz.	*D:* it bogstaff aff laguen.			1
= E	kostlichem lynwadt.	*D:* kostlige lincleder, *H Lyb:* siden. *Högt:* bissz.			1
et nemo illi dabat.	om.	*D:* om. *H Lyb Högt* = *V.*			
sepultus est in inferno.	vnd wart yn die helle begraben.	*D:* er begraffuit. *H Lyb Högt* = *V.*		1	1
Si habueritis fidem sicut granum senapis, dicetis huic arbori moro — et obediet. — *Os:* si haberetis — diceretis — et obediret.	wenn yhr glawben habt, als eyn senff korn, vnd saget zu disem maulbeerbaum — so wirtt er euch gehorsam seyn.	*D:* om i haffue tro szo som it sinaps kuorn, oc i sige thette treed Sycamino — tha skall hun lyde ether.		1	1
et non —?	ists nicht also —?	*D:* oc icke heller —?	1		
non est inuentus, qui rediret ut daret — —.	hatt sich sonst keyner funder, der widderumb keret, vnd gebe Gott den preysz?	*D:* The ere icke funden huilke egenkomme, at geffue gud ere.	1		
— — erit qua die.	auff dise weysze wirts auch gehen, an dem tage, wenn.	*D:* lige efftir thesse skal thend dag were, paa huilken.			1

bestämt S äfven i det nästföljande exemplet i detta kap. Huru starkt V:s inflytande var, synes af L, som i v. 22 ej heller kunnat frigöra sig därifrån. D är här såsom oftast en trogen afspegling af E. Jämväl v. 19 bär spår af inflytande från V.

[3]) Salsbyggnaden är här tydligen formad i likhet med L (så äfven i D). Men *Moro trädh* är sannolikt en reminescens från V.

[4]) Denna öfversättning hvilar sannolikt på E.

Luk.	*S.*	*G.*	*E.*
17,33	then som mister henne (sin själ) han foordrar henne til liffs.	ὃς ἐὰν ἀπολέσῃ αὐτὴν ζωογονήσει αὐτήν.	quicunque perdiderit illam (animam), uitam illi parabit.
18,1	ena lijknilse — ther om ath man skall altidh bedhia.	παραβολὴν πρὸς τὸ δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι.	parabolam — huc spectantem, quod oporteret semper orare.
4	han wille icke till noghon tijdh.	οὐκ ἠθέλησεν ἐπὶ χρόνον.	nolebat aliquamdiu.
5	ath hon icke skal komma på thet sijszta och ropa vthöffuer mich [1]).	ἵνα μὴ εἰς τέλος ἐρχομένη ὑποπιάζῃ με.	ne tandem ueniens sugillet me.
7	skulle och icke gudh hempnas vthöffuer sina vthkoradhe, som roopa till honom dagh och natt, än dogh han thet fördröyer [2])?	ὁ δὲ θεὸς οὐ μὴ ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ τῶν βοώντων πρὸς αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτός, καὶ μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς;	Deus autem non faciet uindictam electorum suorum clamantium ad se die ac nocte, etiam cum patiens fuerit super illis?
13	wille icke eens häffua sin öghon vp til himmelen.	οὐκ ἤθελεν οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν οὐρανὸν ἐπᾶραι.	nec oculos nolebat ad cœlum attollere.
14	gick tädhan — rettferdighat meer än then andre.	κατέβη — δεδικαιωμένος — ἢ ἐκεῖνος.	descendit — iustificatus — magis quam ille.
20	Tu skalt ära thin fadher och thina modher.	Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου.	honora patrem tuum et matrem tuam.
31	all ting skola fulboordhat wardha som scriffuit är aff propheterna om menniskionas son [3]).	τελεσθήσεται πάντα τὰ γεγραμμένα διὰ τῶν προφητῶν, τῷ υἱῷ τοῦ ἀνθρώπου (1524 borttager kommat efter προφητῶν).	consummabuntur omnia, quæ scripta sunt per prophetas, filio hominis (1522 =; 1523: quæ scripta sunt per prophetas de filio hominis).
41	Herre ath iach motte få min syn.	κύριε, ἵνα ἀναβλέψω.	Domine, ut uisum recipiam.
42	Haff thina syn.	ἀνάβλεψον.	Recipito uisum.
43	fick han sin syn igen.	ἀνέβλεψε.	uisum recepit.
19,2	och war rijker.	καὶ οὗτος ἦν πλούσιος.	et idem erat diues.
4	itt willfijkon träå.	συκομοραῖαν.	arborem caprificum, 1522: arb. sycomorum.
7	ath han ingongen war till ath gesta när en syndare.	ὅτι παρὰ ἁμαρτολῷ ἀνδρὶ εἰσῆλθε καταλῦσαι.	quod ingressus esset, apud hominem peccatorem diuersaturus.

[1]) Det kan svårligen vara någon annan än L som gifvit anledning till denna egendomliga omskrifning.

[2]) Detta prof synes vara beroende både af L och E, och då S undvikit L:s *retten* och närmat sig E, så kan det ej förklaras annorlunda än däraf, att han förstått och tagit hänsyn till den grekiska texten.

V.	L.	D. H. Lyb. Högt.	E.	V.	L.
— — — — — — — — — uuificabit eam.	wer sie (die seele) verlieren wirt, der wirt sie zum leben geberen.	D: huosom helst foor tabit hendne, han tilreder hendne liffuit.	1		
parabolam — quoniam oportet semper orare.	eyn gleychnis, dauon, das man alltzeyt betten — sollt.	D: it lignelse —, Hørendis hær til, at thet er tilburligt althijde at bethe.			1
nolebat per multum tempus.	er wolt lange nicht.	D: nogle stund wille hand icke.	1		
ne in nouissimo — — — —,	auff dz sie nit zu letzt kome, vnd beteube mich.	D: at hun icke kommer om sier oc skender meg.			1
— — — — — — — — — — — — — — — et patientiam habebit in illis?	sollt aber Gott nit auch retten seyne ausserweleten, die zu yhm ruffen tag vnd nacht, ob ers gleych vertzeucht?	D: skulle icke gud gøre sine vtualdis hefſn robendis till hannom dag och nat, enddog han er tolsguod offuir thennom?			1
nolebat nec oculos ad cœlum leuare.	wollt auch seyn augen nicht auff heben gen hymel.	D: oc icke wijllte vpløffte sine øygne til himlen.			
iustificatus ab illo.	gieng hynab gerechtfertiget — fur ihenem.	D: nedstiger retferdiger giort — meer end thend.	1		
= E	du sollt deyn vater vnnd deyn muter ehren.	D: ære thin fader oc thin moder.			1
— — — — — — — — — quæ scripta sunt per prophetas de filio hominis.	es wirt alles vollendet, das geschrieben ist durch die propheten von des menschen son.	D: alle tingest skulle fulkommis, huilke scriffue ere wijd prophetern, aff menniskens søn.	1	1	1
— ut uideam.	Herr, das ich widder sehen muge.	D: herre, at ieg mo see igen.	1		
respice.	sey sehend.	D: anname sywn.	1		
vidit.	ward er sehend.	D: fick hand sywn.	1		
et ipse diues.	vnd war reych.	D: thend samme var rijger.			1
arborum sycomorum.	eynen wilden feygen bawm.	D: it wijld figentred. *H Lyb* = *D.*	1		1
quod ad hominem peccatorem diuertisset.	das er bey eynem sunder eyn keret.	D: at hand war ingangit, oc wille omgaess huosz thet søndige menniske.	1		

[1]) Förutsatt att S här följt E, hvilket är sannolikt, ehuru ej säkert, så har hans upplaga af E ej varit äldre än 1523. D åter måste ha följt en upplaga som legat före denna tid.

Luk.	*S.*	*G.*	*E.*
19,9	I dagh är thessa hwse wedherfarit salugheet, effter thet han är och Abrahams son [1].	σήμερον σωτηρία τῷ οἴκῳ τούτῳ ἐγένετο, καθ' ὅτι καὶ αὐτὸς υἱὸς ἀβραάμ ἐστιν.	Hodie salus domui huic contingit, eo quod et ipsa filia sit Abrahæ.
11	the meente skee skola ath gudz rijke skulle strax oppenbaras.	δοκεῖν αὐτοὺς, ὅτι παραχρῆμα μέλλει ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ ἀναφαίνεσθαι.	existimarent fore, ut confestim regnum dei manifestaretur.
12	till ath intagha sigh it rijke.	λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν.	ut acciperet sibi regnum.
19	War och tu setter öffuer fām städher.	καὶ σὺ γίνου ἐπάνω πέντε πόλεων.	Et tu prefectus esto quinque ciuitatibus.
23	j wäszlabäncken.	ἐπὶ τὴν τράπεζαν.	ad mensam.
42	Om tu och wiste huad thin fridh tilhörer, så wåre thu thz wisseligha j thenne daghen betenkiande, Men nu är thet fördölt vndan thin öghon.	εἰ ἔγνως καὶ σύ, καί γε ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ, τὰ πρὸς εἰρήνην σου, νῦν δὲ ἐκρύβη ἀπὸ ὀφθαλμῶν σου.	Si cognouisses et tu, et quidem in isto die tuo, quæ ad pacem tuam [pertinent, curares]. Nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis.
20,31	sammalunda och alle siw.	ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ ἑπτά.	similiter et cæteri septem.
21,2	twå skärffuer.	δύο λεπτά.	æra minuta duo.
4	till gudz offer.	εἰς τὰ δῶρα τοῦ θεοῦ.	in munera dei.
5	clenodier.	ἀναθήμασι.	donis.
8	vnder mitt nampn, säyandes sigh wara Christum, och ath tijdhen instundar.	ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγοντες, ὅτι ἐγώ εἰμι. καὶ ὁ καιρὸς ἤγγικε.	sub nomine meo, dicentes se esse Christum, et tempus instat.
12	in på theres råådh [2]).	εἰς συναγωγάς.	in conciliabula.
14	Så säter idher före vthi idher hierta.	Θέσθε οὖν εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν.	Habete igitur fixum in cordibus uestris.
19	idhra siälar wardhen j behollandes medh idhert tolamoodh [3]).	ἐν τῇ ὑπομονῇ ὑμῶν κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν.	Per patientiam uestram possidete animas uestras.

[1]) Om S följt någon af öfversättningarna utan att kunna kontrollera dess riktighet, måste man i detta och dylika fall fråga sig, hvarför han, då han följde E i v. 7, här öfvergifver honom. Detta kan omöjligen ha varit en tillfällighet, utan måste ha haft sin grund i insikten att på det ena stället var E den enda riktiga, på det andra den enda oriktiga öfversättningen. Två verser senare följer S åter E.

[2]) S öfversätter annars συναγωγή-αί med: försambling-(ar), så i början af Matt.; men sedan öfvervägande med synagoga(-or).

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
— — — — — — — facta est, eo quod et ipse filius sit Abræ.	Heutt ist disem hausze heyl widder faren, seyntemal er auch Abrahams son ist.	*D:* i dag tilkom thette huuss hielsen, forthi at hun er oc szo Abrahe dotter.		1	1
existimarent quod confestum regnum dei manifestaretur.	sie meyneten das reych Gottis sollt also bald offinbart werden.	*D:* the meente skulle skee, at gudz rijgi skulle snarligen apenbaris.	1		
accipere sibi regnum.	das er eyn reych eyn neme.	*D:* at hand skulle tage seg it rijgi. *H Lyb:* tho entfanghende een ryke.			1
Et tu esto super quinque ciuitates.	vnd du sollt seyn uber funff stedte.	*D:* oc thu skalt were fem steeders forstander.	1		
= E	ynn die wechselbanck.	*D:* til wedzel bourdet.		1	
— — — — — — — in hac die tua quæ ad pacem tibi: nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis.	Wenn du wustest was zu deynem fryde dienet, so wurdestu es an deynem heutigen tag bedencken, aber nu ists fur deynen augen verporgen.	*D:* oc om thu widstit the som til thin frijd hørede, szo skiøtte thu sandeligen thet, oc nw paa thendne thin dag, Men nw ere the skiulte fran thine øygne.	1		1
et omnes septem.	des selben gleychen alle sieben.	*D:* lige szo oc the andre indtil siuff.			1
= E	zwey scherfflyn.	*D:* tuo smopenninge. *H Lyb:* twe klene scherff.			1
= E	zu dem opffer Gottis.	*D:* til gudz gaffue.			1
= E	kleynoten.	*D:* gaffue. *H Lyb:* ghauen. *Högt:* gaben			1
in nomine meo — — — quod ego sum et tempus appropinquauit.	ynn meynem namen, vnd sagen, ich sey es, vnd die zeytt ist erbey komen.	*D:* wnder mit naffn, sigendis sig at were Christum, oc thijden til er.	1		
in synagogas.	ynn yhre schulen.	*D:* til radhusze.			
Ponite ergo in cordibus vestris.	So nempt nu zu hertzen.	*D:* haffue i forthi fæst vti ethers hierter.	·	1	
in patientia uestra possidebitis animas uestras.	fasset ewer seelen mit gedullt.	*D:* wijd ethers tolmodighet skulle i beuare ethers siele.		1	

[*] Hade man ej haft detta exempel, skulle man ha varit böjd att anse v. 14 såsom en noggrannare öfversättning af grundtexten. Då emellertid S strax därefter tydligen influerats af V, måste det lämnas därhän, om V eller grekiskan bestämt uttrycket i denna v. Här i v. 19 spåras inflytandet från V ej blott hos S utan äfven hos D, som dock v. 14 följer E. Sannolikt ha vi att betrakta äfven denna öfvers. såsom uttryck af bruket och vanans makt; man hade vant sig att förstå denna utsaga så. I nästa v. följer S åter E och grundtexten mot alla de andra.

Luk.	*S.*	*G.*	*E.*
21,20	Hierusalem wardher belagt medh härar.	κυκλουμένην ὑπὸ στρατοπέδων τὴν ἱερουσαλήμ.	circumdari ab excercitibus Hierosolymam.
35	öffuer alla som boo på iordhene.	ἐπὶ πάντας τοὺς καθημένους ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς.	in omnes qui sedent super faciem totius terræ.
22,11 f	salen — en saal.	τὸ κατάλυμα — ἀνώγεον.	diuersorium — cænaculum.
20	Thetta är calken thet nyia testamentit igenom mit bloodh [1]).	τοῦτο τὸ ποτήριον, ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου.	Hoc poculum, nouum testamentum per sanguinem meum.
26	nådughe herrar.	εὐεργέται.	benefici.
30	stolar [2]).	θρόνων.	thronos.
70	I säyer ath iach så är.	ὑμεῖς λέγετε ὅτι ἐγώ εἰμι.	Vos dicitis me esse.
23,7	påå then tijdhen [3]).	ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις.	per id tempus.
11	it hwitt clädhe.	ἐσθῆτα λαμπράν.	ueste splendida.
23	Men the ladhe åt medh stoort roop.	οἱ δὲ ἐπέκειντο φωναῖς μεγάλαις.	Et illi instabant vocibus magnis.
»	Och theras och the öffuerste presternes skrij.	καὶ αἱ φωναὶ αὐτῶν καὶ τῶν ἀρχιερέων.	et voces eorum ac summorum sacerdotum.
50	bördugh vthaff then Iuda staden Arемathia.	ἀπ' ἀριμαθαίας πόλεως τῶν ἰουδαίων.	oriundus ab Arimathæa ciuitate Iudæorum.
53	vthi ena graff som vthhuggen war vthi steen.	ἐν μνήματι λαξευτῷ.	in monumento quod erat in lapide excisum.
24,1	och några medh them.	καί τινες σὺν αὐταῖς.	et nonnullæ cum illis.
18	Est tu allena jblandh fremmande män j Hierusalem?	Σὺ μόνος παροικεῖς ἐν ἱερουσαλήμ;	Tu solus peregrinus es Hierosolymis?
24	men honom fwnno the intit.	αὐτὸν δὲ οὐκ εἶδον.	ipsum uero non uiderunt.
Joh.			
1,8	icke war han thet liwseth, men han war sendt till att witna om liwset.	οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς, ἀλλ' ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός.	non erat ille lux illa, sed [missus erat], ut testaretur de luce.
9	Thet war itt sandt liws huilkit som vplyser alla menniskior som komma i thesso werldh [4])	ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον.	Erat lux illa, lux uera: quæ illuminat omnem hominem uenientem in mundum.

[1]) Detta prof synes hvila på en kombination af E(V)L.

[2]) Det råder en viss öfverensstämmelse mellan S och L i återgifvandet af grundtextens θρόνος, θρόνοι, hvilken gör det sannolikt, att S här varit beroende af L. Så öfversätta de båda ordet på samma sätt (stol, stolar; stul, stulen) i Matt. 5, 34; 23, 22; 25, 31 och i Luk. 22, 30. I Matt. 19, 28 (bis), Luk. 1, 32, 52 öfversätter S med: *säte*, L med: *stul*. I Uppb. är öfverensstämmelsen mycket större i detta hänseende.

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
— ab excercitu ierusalem.	Ierusalem belegt mit eynem heer.	*D:* Hierusalem omkringleggis met krijgis herr.	1		
— — — — — — — omnis terræ.	uber alle die auff erden wonen.	*D:* alle menniske, som besidder gantske iourden.			1
= E	der saal — eynen saal.	*D:* stuffuen — it saal.			1
Hic est calix nouum testamentum in sanguine meo.	Das ist der kilch, das newe testament ynn meynem blutt.	*D:* Thette drickekar er it nyet testament wijd mit bluod.	1	1	1
= E	gnedige herrn.	*D:* gunstige.			1
= E	stulen.	*D:* stuole.			1
— — quia ego sum.	yhr sagets, denn ich byns.	*D:* i sige meg at were.	1		
illis diebus.	ynn den selbigen tagen.	*D:* samme thijdt.	1		
ueste alba.	eyn weyssis kleyd.	*D:* skindendis clede.		1	1
= E	Aber sie lagen yhm an mit grossem geschrey.	*D:* men the stunde hart emot met stuort röst.			1
et voces eorum.	vnnd yhr vnd der hohen priester geschrey.	*D:* oc theris oc the øffuerste-presters røst.			1
ab arimmathia ciuitate iudææ.	der war von Arimathia der stad der Iuden.	*D:* føddir aff Arimathia, Iøderns stad.	1		
in monumento exciso.	ynn ein gehawen grab.	*D:* en graiff, huilken war vthuggen vti en steen.	1		
om.	vnnd ettliche mit yhnen.	*D:* oc nogle met thennom.	1		1
— — — — — — — in ierusalem?	Bistu alleyn vnter den frembdlingen zu Jerusalem?	*D:* Est thu tend ene peilgrime til Hierusalem?			1
ipsum non inuenerunt. *Os:* non viderunt.	aber yhn funden sie nicht.	*D:* men the saae hannom icke.		1	1
Non erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet de lumine.	Er war nicht das liecht, sondern das er zeugete von dem liecht.	*D:* hand war icke thet liuss, men war vtsendir, at han skulle witne om liusit.	1		
Erat lux uera quæ — — — — — — — — — in hunc mundum.	Das war eyn warhafftigs liecht, wilchs alle menschen erleucht, durch seyn zu kunfft ynn dise wellt.	*D:* Thet liuss war sand liuss, huilkit vpliuser alle menniske kommendis til werden.	1	1	

³) I allmänhet torde S ha tillåtit sig en viss frihet i återgifvandet af dessa och liknande uttryck, och man har ej att fästa så stor betydelse vid en afvikelse från originalet, hvilken utbyter: i de dagar med: i den tiden eller tvärt om; men då S i v. 11 synes ha följt L (V?), är det af intresse att se, att han ej varit slafviskt bunden af honom.

⁴) Ehuru i allmänhet öfverensstämmande äfven med E liknar dock detta prof mera V.

Joh.	*S.*	*G.*	*E.*
1,15	huilken än doch han kom effter migh, gick han likawäl före migh.	ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ἔμπροσθέν μου γέγονεν.	qui cum me sequeretur, antecessit me.
27	han är then huilken än doch han kom efftir migh, gick han likawäl före migh.	αὐτός ἐστιν ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ὅς ἔμπροσθέν μου γέγονεν.	Ipse est qui, cum me sequeretur, antecessit me.
51	här effter.	ἀπ' ἄρτι.	posthac.
2,4	(watukrukor) som satte woro effter Iudeske sätteth till theras reening [1]).	(ὑδρίαι) κείμεναι κατὰ τὸν καταρισμὸν τῶν ἰουδαίων.	(hydriæ) positæ secundum purificationem Iudæorum.
8 f.	kökemästaren [2]) (bis).	ὁ ἀρχιτρίκλινος.	architriclinus.
3,3	bliffuer födder vppå nytt [3]) (v. 7).	γεννηθῇ ἄνωθεν.	natus fuerit e supernis.
17 f.	ath han skall fördöma werldena (ter).	ἵνα κρίνῃ τὸν κόσμον.	ut condemnet mundum.
19	fördömelsen.	ἡ κρίσις.	condemnatio.
31	then som aff iordhen är kommen, han är iordisk, och aff iordhena talar han.	ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς, ἐκ τῆς γῆς ἐστι, καὶ ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ.	Qui e terra profectus est, terrenus est, et e terra loquitur.
4,7	Thå kom en Samaritanisk qwinna.	ἔρχεται γυνὴ ἐκ τῆς σαμαρίας.	Venit mulier samaritana.
23	then tijdh kommer och är nw all redho.	ἔρχεται ὥρα καὶ νῦν ἐστιν.	uenit hora et nunc est.
»	ty fadhren wil och sådana haffua som honom tilbidhia skola.	καὶ γὰρ ὁ πατὴρ τοιούτους ζητεῖ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτόν.	Nam et pater tales quærit qui adorent ipsum.
39	som witnadhe ath han hadhe sagt henne alt thet hon hadhe giordt.	μαρτυρούσης, ὅτι εἶπέ μοι πάντα ὅσα ἐποίησα.	testificantis quod dixisset sibi omnia quæcumque fecisset.
42	han är wist Christus wärldhennes frälsare.	οὗτός ἐστι ἀληθῶς ὁ σωτὴρ τοῦ κόσμου ὁ χριστός.	hic est uere seruator mundi Christus.
51	seyandes, Thin son leffuer.	λέγοντες, ὅτι παῖς σου ζῇ.	dicentes: Filius tuus uiuit.
5,2	Bethesda [4]).	βηθσεδά, 1522, 1524: βηθεσδά.	bethseda, 1522, 1523: bethesda.

[1]) Detta är en af de icke synnerligen många parafraser som förekomma hos S. L står honom närmast.

[2]) Likheten med D är väl endast en tillfällighet.

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
qui post me uenturus est, ante me factus est.	Nach myr wirt komen, der fur myr gewesen ist.	*D:* huilken dog hand kommir efftir meg, war for meg.	1		
Ipse est qui post me uenturus est, qui ante me factus est.	der ists, der nach myr komen wirtt, wilcher fur myr gewesen ist.	*D:* Hand erit huilken dog hand kommir efftir meg, war for meg.	1		
om.	von nu an.	*D:* her efftir. *H Lyb Högt:* om.	1		
= E	gesetzt nach der weys der Iudisschen reynigung.	*D:* sæadt efftir Iøderns reen giørelsze.			1
= E	der speysemeyster.	*D:* køgmesteren. *H Lyb:* oversten in der brudlacht. *Högt:* der winschenck.			
natus fuerit denuo.	von newen geporn werde.	*D:* worder føddir aff the øffuerste. *H Lyb Högt:* anderwerff; anderwayd.		1	1
ut iudicet mundum.	das er die wellt richte.	*D:* at han skulle fördømme werden.	1		
iudicium.	das gericht.	*D:* fördømmelszen.	1		
Qui est de terra de terra est et de terra loquitur.	Wer von der erden ist, der ist von der erden und redt von der erden.	*D:* Thend er aff iourden, hvilken vtgangen er aff iourden, oc hand taal aff iourden.	1		
Uenit mulier de samaria.	Da kompt eyn weyb von Samaria.	*D:* Tha kom en Samaritaneske quindne.	1		
= E	es kompt die zeyt, vnd ist schon itzt.	*D:* stunden kommir oc hun nw er.			1
= E	denn der vater will auch haben, die yhn also anbeten.	*D:* forthi faderen atspøre oc szodanne, huilke hannom skulle tilbethe hannom.			1
testimonium perhibentis: quia dixit mihi omnia quæcumque feci.	wilchs da zeugete, Er hat myr gesagt alles was ich than habe.	*D:* bærendis witnesbyrd, at hand haffde sagd hendne alle tingest huilke hun haffde giort.	1		
hic est uere seruator mundi.	diser ist warlich Christus der wellt heyland.	*D:* hand er thend sandne Christus werdzens frælszer.			1
— quia filius eius uiueret.	vnd sprachen, deyn kind lebet.	*D:* sigendis, thin søn leffuir.	1		
bethsaida.	Bethseda.	*D:* Bethseda. *H Lyb Högt:* Bethsayda.	1		

---

[3]) Här ha vi sannolikt ett inflytande från VL, hvilket E ej kunnat uttränga annat än hos D.

[4]) Det bekräftar sig här hvad vi sett förut, att S måste ha följt en Erasmius-edetion från år 1522 o. f., under det L och D haft en från ett tidigare datum.

Joh.	S.	G.	E.
5,4	ängelen.	ἄγγελος.	angelus.
16	Och ther före förfolgde juderna Iesum, och sökte effter ath dödha honom.	καὶ διὰ τοῦτο ἐδίωκον τὸν ἰησοῦν οἱ ἰουδαῖοι, καὶ ἐζήτουν αὐτὸν ἀποκτεῖναι.	Ac propterea persequebantur Iudæi Iesum et quærebant eum occidere.
24	fördömilse (v. 29).	κρίσιν.	condemnationem.
30	fadhrens wilia som mich vth sendt haffwer.	τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με πατρός.	uolumtatem eius qui misit me patris.
6,11	så mykit han wille.	ὅσον ἤθελεν, 1522, 1524: ἤθελον.	quantum uolebat, 1522, 1523: uolebant.
31	himmelsk bröödh (vv. 49, 58) [1].	μάννα.	manna.
40	hans wilie som mich vthsendt haffuer.	τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με.	uoluntas eius qui misit me.
45	The skola alla wardha lärdhe aff gudhi.	καὶ ἔσονται πάντες διδακτοὶ τοῦ θεοῦ.	et erunt omnes docti a deo.
66	Frå then tijdhen.	ἐκ τούτου.	Ex eo [tempore].
7,1	Ther effter wistadhes Jesus j Galilee land, ty han wille icke wistas j Judeeland.	καὶ περιεπάτει ὁ ἰησοῦς μετὰ ταῦτα ἐν τῇ γαλιλαίᾳ. οὐ γὰρ ἤθελεν ἐν τῇ ἰουδαίᾳ περιπατεῖν.	Versabatur Iesus post hæc in Galilæa, non enim uolebat in Iudæa uersari.
4	för ty ingen som will openbar wara, förhandlar någhot hemligha.	οὐδεὶς γὰρ ἐν κρυπτῷ τι ποιεῖ καὶ ζητεῖ αὐτὸς ἐν παρρησίᾳ εἶναι.	Nemo quippe in occulto facit aliquid et quærit ipse palam esse.
8	thenna höghtidhes daghen — thenna höghtidhen (v. 50 högtijdhen) — (v. 11) j högtijdhenne [2].	τὴν ἑορτὴν ταύτην — τὴν ἑορτὴν ταύτην — τὴν ἑορτήν — ἐν τῇ ἑορτῇ.	diem festum hunc — festum hoc — festum — in festo.
17	lydha hans wilia effter.	τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιεῖν.	uoluntati eius obtemperare.
26	ath han är sannerligha Christus.	ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ χριστός.	hunc esse uere Christum.
32	samma phariseer och the öfuerste presterna.	οἱ φαρισαῖοι καὶ οἱ ἀρχιερεῖς.	pharisæi ac principes sacerdotum.
35	till hedningana som här och ther förskingradhe ära.	εἰς τὴν διασπορὰν τῶν ἑλλήνων.	in dispersionem gentium.
37	effter Iesus war icke än förklarat.	ὅτι ὁ ἰησοῦς οὐδέπω ἐδοξάσθη.	quia Iesus nondum erat glorificatus.

[1] Ehuru S här synes ha följt L, har han i v. 55 afvikit från honom och anslutit sig till grundtexten.

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
angelus domini.	der Engel.	*D:* engelen. *H Lyb Högt:* der engel des herrn.	1		1
Propterea persequebantur iudæi iesum.	darumb, verfolgeten die Iuden den Ihesum, vnd trachten yhm nach, das sie yhn todten.	*D:* oc ther for tog Iøderne til at forfølge hannom, oc atspurde ihielslaa hannom.	1		
iudicium.	gericht.	*D*: fordømmelsse.	1		
uoluntatem eius qui misit me.	des vaters willen, der mich gesand hat.	*D*: thend fadirs willie huilken meg vtsende.	1		1
= E 1519, *Os:* quantum uolebant.	wie viel er wollt.	*D:* huor møgit the wijlde.			1
= E	hymel brod.	*D:* himmelske brød.			1
uoluntas patris mei qui misit me.	der wille des, der mich gesand hatt.	*D:* hans willie huilken meg vtsende.	1		1
et erunt omnes docibiles dei.	sie werden alle von Gott geleret.	*D:* Oc alle skulle worde lærde aff gud.	1		1
Ex hoc.	Von dem an.	*D:* Aff thend thijdt.	1		
Post hæc autem ambulabat iesus in galilæam, non enim uolebat in iudæam ambulari.	Darnach zoch Ihesus vmb ynn Galilea, denn er wolte nicht ynn Iudea vmbtzihen.	*D:* Efftir thesse omgickis Iesus vti Galilea, thi hand icke wille umgaais vti Iudea.	1		
— — — — quid facit — — — —	wer frey auff dem plan seyn will, der verhandellt nichts heymlich.	*D:* Sandeligen ingen giør nogit vti løndom, men hand atspør at were apenbar.			1
diem festum illum (ter) — in die festo.	das fest (ter) — am fest.	*D:* thendne høgttiddag — thendne høttid — høttiden — vti höttiden.	1		
— facere.	des willen thun.	*D:* efftir følge hans wilie.	1		
quia hic est christus.	das er der rechte Christus sey.	*D*: at were thend rette Christum.	1		
principes et pharisæi.	die phariseer vnd die hohen priester.	*D:* the Phariséer oc prestehøffdinge [3]).	1		1
= E	vnter die Kriechen — die hyn vnd her zerstrewt ligen.	*D:* til the hedninge, som her oc ther atspreidde ere.			1
= E	denn Ihesus war noch nit verkleret.	*D:* forthi Iesus war icke end tha forklarit.			1

[2]) Här följer väl S, såsom D, E.

[3]) I v. 45 och flerstädes omskrifver D öfverstepresterna med: *Bisperne!*

Joh.	S.	G.	E.
7,49	thetta folket — äre förmalediadhe [1]).	ὁ ὄχλος οὗτος — ἐπικατάρατοί εἰσιν.	turba hæc — execrabiles sunt.
8,10	och sågh ingen vthan quinnona.	καὶ μηδένα θεασάμενος πλὴν τῆς γυναικός.	et neminem uideret præter mulierem.
25	Aldraförst thet samma som iach sägher idher.	τὴν ἀρχὴν ὅτι καὶ λαλῶ ὑμῖν.	In primis quod et loquor uobis.
31	ären j sannerligha mine läryungar (jfr v. 36).	ἀληθῶς μαθηταί μου ἐστέ.	uere discipuli mei estis.
36	Abrahams sädh.	σπέρμα ἀβραάμ.	semen Abrahæ.
44	idhers fadhers begäär wilien j effterfölia [2]).	τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ὑμῶν θέλετε ποιεῖν.	desiderijs patris uestri uultis obsequi.
54	iach prijsar migh sielff. — min prijsz.	ἐγὼ δοξάζω ἐμαυτόν. — ἡ δόξα μου.	ego glorifico me ipsum. — gloria mea.
58	then som migh prijsar.	ὁ δοξάζων με.	qui glorificat me.
9,11	Och när iach gick och twådde migh fick iach synen.	ἀπελθὼν δὲ καὶ νιψάμενος ἀνέβλεψα.	Ut autem abij ac laui, uisum recepi.
13	som så lenge hadhe warit blind.	τόν ποτε τυφλόν.	qui dudum cæcus fuerat.
16	haller sabbatsdaghen.	τὸ σάββατον τηρεῖ.	sabbatum obseruat.
21	han är åldrogh nogh spörien honom till.	αὐτὸς ἡλικίαν ἔχει, αὐτὸν ἐρωτήσατε.	Ipse ætatem habet, ipsum interrogate.
27	och j willen thet icke höra.	καὶ οὐκ ἠκούσατε.	nec audistis.
31	then som är gudz tienare och fölier hans wilia effter [3]).	ἐάν τις θεοσεβὴς ᾖ καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιῇ.	si quis dei cultor est et uoluntati ipsius obtemperat.
10,5	wardha the icke effter föliande.	οὐ μὴ ἀκολουθήσωσιν.	non sequentur.
11	giffuer sitt lijff.	τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν.	animam suam dat.
14	(iach) kenner min fåår, och min kenna mich.	γινώσκω τὰ ἐμὰ καὶ γινώσκομαι ὑπὸ τῶν ἐμῶν.	cognosco oues meas et cognoscor a meis.
15	iach låter mitt lijff (v. 17 f.).	τὴν ψυχήν μου τίθημι.	animam meam pono.
22	kirkmessa [4]).	τὰ ἐνκαίνια.	encænia.
33	gudhz hädhilse.	βλασφεμία.	blasphemia.

[1]) Det är möjligt att L här icke alls öfvat något inflytande. Skulle dock så vara förhållandet, så är det af intresse att se, att S dock sätter verbet i pluralis såsom grekiskan och de latinska versionerna.

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
— maledicti sunt.	das volck — ist vermaledyat.	*D:* thette folk er formaledidit.	1	1	1
om.	vnnd — niemant sahe denn das weyb.	*D:* oc hand saa ingen vtthen quindnen,	1		1
Principium — — —	eben das das ich mit euch rede.	*D:* først er ieg thet etc. *H Lyb:* ik byn de ambeghin [de erste vnd de vmbedrechlike warheyt].	1	1	
— — eritis.	so seyt yhr meyne rechte iunger.	*D:* tha ere i sandeligen myn discipler.	1		
filij abræ, *Os:* filij Abraæ.	Abrahams samen.	*D:* Abrahe seed.	1		1
desideria — — facere.	nach ewris vaters lust wolt yhr thun.	*D:* ethers faders begierlighed wille j efftirfølge.	1		
= E	ich mich selber preyse. — meyn preys.	*D:* ieg ærer meg selffuer. — myn ære.			1
= E	den mich preyszet.	*D:* huilken meg ærer.			1
Et abij et laui et uideo.	Ich gieng hyn vnnd wussch mich, vnd ward sehend.	*D:* som ieg bort gick oc thuowit meg worte ieg seendis.	1		
qui cæcus fuerat.	der weyland blind war.	*D:* som szo lenge haffde werit blind.	1		
= E	den sabbat hellt.	*D:* holler sabbatdagen.			1
ipsum interrogate, ætatem habet.	Er ist selber allt gnug, fraget yhn.	*D:* hand haffuir selffuer aalder, atspøre i hannom.			1
et audistis.	vnd yhr habts gehoret.	*D:* hørde i icke.	1		
— — — et uoluntatem eius facit.	so yemant gotfurchtig ist, vnd thut seynen willen.	*D:* om nogen er guds dyrcker oc efftirfølgir hans wilie.	1		
non sequuntur.	folgen sie nit nach.	*D:* efftir følge the icke.	1		
animam suam ponit.	lesset seyn leben.	*D:* giffuir sijt lijff.	1		
cognosco oues meas et cognoscunt me meæ.	(ich) erkenne die meynen, vnd byn bekand den meynen.	*D:* ieg kendner myn foor oc ieg kendnis aff myne.		1	
= E	ich lasse meyn leben.	*D:* ieg vtsetter mit lijff.			1
= E	kirchweyh.	*D:* kørmesse. *H Lyb:* kerkmisse. *Högt:* kirwich.			
= E	Gottis lesterung.	*D:* guds bespottelssze.			1

[1]) Äfven här är väl likheten med D endast beroende på gemensam källa.

[2]) Om detta får anses såsom ett bevis på att S känt H Lyb och rönt något inflytande från dem, torde vara svårt att afgöra, då ordet ej var obekant i svenskan.

Joh.	*S.*	*G.*	*E.*
10,35	och scrifften kan icke wardha om intit, och j seyen doch till honom som fadheren helgat haffuer och sendt j werldhena Tu hädhar gudh, i thy iach sägher Iach är gudz son.	καὶ οὐ δύναται λυθῆναι ἡ γραφή, ὃν ὁ πατὴρ ἡγίασε καὶ ἀπέστειλε εἰς τὸν κόσμον, ὑμεῖς λέγετε ὅτι βλασφημεῖς, ὅτι εἶπον, υἱὸς τοῦ θεοῦ εἰμί;	et non potest solui scriptura de eo, quem pater sanctificauit et misit in mundum. Vos dicitis me blasphemare, quia dixerim, filius dei sum?
11,4	vtan till gudz äro, ath gudh skall ther aff prijsat wardha [1]).	ἀλλ' ὑπὲρ τῆς δόξης τοῦ θεοῦ, ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ δι' αὐτῆς(ἀσθενείας).	sed pro gloria dei, ut glorificetur filius dei per eam.
12	så wardher thet bätre medh honom.	σωθήσεται.	saluus erit.
13	likamligh sömn.	τοῦ κοιμήσεως τοῦ ὕπνου.	dormitione somni.
27	tu äst Christus gudz son som komma skulle j werldhena.	σὺ εἶ ὁ χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, ὁ εἰς τὸν κόσμον ἐρχόμενος.	tu sis Christus ille filius dei qui in mundum uenturus erat.
41	(bort aff) rwmith ther then dödhe lagdher war.	οὗ ἦν ὁ τεθνηκὼς κείμενος.	(a loco) ubi is qui mortuus fuerat, erat positus.
12,4	Judas Simonis Ischariotes son.	ἰούδας σίμωνος ἰσκαριώτης.	Iudas Simonis Iscariotes.
6	thet giffuit wart.	τὰ βαλλόμενα.	quæ mittebantur.
7	hon haffwer thet förwarat till min begraffuilse dagh.	εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ ἐνταφιασμοῦ μου τετήρηκεν αὐτό.	in diem sepultaræ meæ seruauit istud.
8	men mich haffuen j icke altijdh.	ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε.	me uero non semper habetis.
16	thå Jesus war förclarat [2]).	ὅτε ἐδοξάσθη ἰησοῦς.	quando glorificatus est Iesus.
19	Sy heela werldhen löper effter honom [3]).	ἴδε ὁ κόσμος ὀπίσω αὐτοῦ ἀπῆλθεν.	Ecce mundus post eum abijt.
23	Tijdhen är kommen ath menniskionnes son skal wardha förclarat.	ἐλήλυθεν ἡ ὥρα, ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.	Venit hora, ut glorificetur filius hominis.
27	förwara mich vthwr thenne stundhenne.	σῶσόν με ἐκ τῆς ὥρας ταύτης.	seruato me ex hora hac.
28	förklara titt nampn (ter).	δόξασόν σου τὸ ὄνομα.	illustra nomen tuum.
"	och sadhe.	om.	[dicens].

[1]) Att L här varit bestämmande för S:s uttryck, håller jag för sannolikt på grund af den öfverensstämmelse som äger rum mellan L och S i återgifvandet af verbet δοξάζειν (δόξα). Sannolikt är det blott glömska eller förbiseende, som förorsakat utelämnandet af *son* efter *gudh*.

V.	*L.*	*D. II. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
— — — — — — — scriptura, quem pater — — — vos dicitis quia blasphemas, quia dixi — — —.	vnd die schrifft kan doch nicht brochen werden, vnd yhr sprecht zu dem den der vater geheyliget vnd ynn die welt gesand hat, du lestert Gott, darvmb das ich sage, ich byn Gottis son.	*D:* oc icke eller kand scrifften esønder brydis om hannom, huilken fadern hillig giorde, oc vtsende i werden, I sige meg at bespotte, forthi ieg sagde, ieg er guds søn?		1	1
= E	sondern zum preysz Gottis, dz der son Gottis da durch preyset werde.	*D:* for guds ære, at guds søn skal æris wijd thend.			1
= E	so wirts besser mit yhm.	*D:* tha worder hand karsk igen.			1
= E	leyplichen schlaff.	*D:* søffnens soffuelssze.			1
tu es christus filius dei qui in hunc mundum uenisti.	du bist Christus der son Gottis, der ynn die wellt komen soll.	*D:* thu est thend Christus guds søn, huilken skulle komme til werden.	1		
om.	(ab) da der verstorbene lag.	*D:* (aff stedet) huor then døde war nedlagdir.	1		
Iudas Iscariothis.	Iudas Simonis son Ischariothes.	*D:* Iudas Simonis søn Iscariotes.	1		1
= E	was gehen wart.	*D:* the tingest som ther vthi lagdis.			1
(sinite, *Os:* sine illam) ut in diem sepulturæ meæ seruet.	solchs hatt sie behallten zum tage meyner begrebnis.	*D:* til myn begraffuelsszis dag beuarit hun thete.	1		
me uero non semper habebitis.	mich aber habt yhr nicht alletzeyt.	*D:* men meg haffue i icke althijde.	1		1
= E	da Ihesus vorkleret wart.	*D;* ther Jesus bleff forklarit.			1
— mundus totus —.	alle wellt laufft yhm nach.	*D:* see, werden bort gaar efftir hannom.			1
— ut clarificetur — —.	Die zeytt ist komen, das des menschen son verkleret werde.	*D:* stunden er kommit at menniskens søn skal ærefuld gioris.			1
saluifica me ex hac hora.	hilff myr aus diser stunde.	*D;* foruare meg, aff thendne stund.	1		
clarifica nomen tuum.	preyse deynen namen.	*D:* forclaar thidt naffn.		1	
dicens.	om.	*D:* sigendis.	1	1	

[1]) Jfr den föregående noten.

[2]) Då S, som sannolikt följt L, upptagit det af L uteglömda *se*, så torde väl grundtexten ha varit bestämmande därför.

Joh.	S.	G.	E.
12,38	wårt taal.	τῇ ἀκοῇ ὑμῶν [1]), 1522, 1524: ἡμῶν.	sermoni nostro.
40	ath iach motte göra them salogha.	καὶ ἰάσωμαι αὐτούς.	et sanem eos.
48	ath the icke skulle vthkastas af Sinagogon.	ἵνα μὴ ἀποσυνάγογοι γίνωνται.	ne e synagoga cijcerentur.
13,18	han trampadhe mich medh sin foot.	ἐπῇρεν ἐπ' ἐμὲ τὴν πτερὰν αὐτοῦ.	sustulit aduersum me calcaneum suum.
20	huem som hälst iach vthsender [3]).	ἐάν τινα πέμψω.	quemcunque misero.
27	Och effter then betan foor dieffwulen in vthi honom.	καὶ μετὰ τὸ ψωμίον τότε εἰσῆλθεν εἰς ἐκεῖνον ὁ σατανάς.	Et post offulam ingressus est in eum satanas.
31 f	är (menniskionnes son, gudh) förklarat(ter) — wardher förclarandes (bis) [4]).	ἐδοξάσθη — δοξάσει.	glorificatus est — glorificabit.
36 f	låta sitt lijff (bis).	τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ δοῦναι.	animam suam ponere.
14,13	på thet ath fadhren skall prijsat warda genom sonnen [5]),	ἵνα δοξασθῇ ὁ πατὴρ ἐν τῷ υἱῷ.	ut glorificetur pater per filium.
19	och werldhen seer migh nw intit, men j seen migh.	καὶ ὁ κόσμος με οὐκ ἔτι θεορεῖ, ὑμεῖς δὲ θεορεῖτέ με.	et mundus me iam non uidet: uos autem uidetis me.
22	Herre huad är thet, ath tu skalt openbara oss tigh sielffuan, och icke werdhenne?	κύριε, τί γέγονεν, ὅτι ἡμῖν μέλλεις ἐμφανίζειν σεαυτὸν καὶ οὐχὶ τῷ κόσμῳ;	Domine quid factum est, quod manefestaturus es nobis teipsum et non mundo?
26	hwilkin anda.	ὅ.	quem [spiritum].
„	(han skall) giffua idher in.	ὑπομνήσει ὑμᾶς.	suggeret uobis.
28	(iach) kommer till idher igen.	ἔρχομαι πρὸσ ὑμᾶς.	uenio ad uos.
15,6	the binda them samman, och kasta j eeldhen, och the brenna.	συνάγουσιν αὐτὰ καὶ εἰς πῦρ βάλλουσι καὶ καίεται.	colligunt eos et in ignem conijciunt et ardent.
8	Ther vthinnan är min fadher prijsat.	ἐν τούτῳ ἐδοξάσθη ὁ πατήρ μου.	In hoc glorificatus est pater meus.

[1]) Sannolikt föreligger här blott ett tryckfel.

[2]) D synes här ha följt L, hvilken säkert förelegat äfven S, ehuru denne först i v. 40 gjort bruk af den. Jfr 13, 18.

[3]) S begagnar sig ofta af pronominet *hvilken som helst*, där grek. har ὃς ἐὰν och liknande uttryck, och där L och vår nuvarande öfvers. endast har *hvilken*.

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt:*	*E.*	*V.*	*L.*
auditui nostro.	unserm predigen.	*D:* wor predicken [3].	1		
= E	vnd ich sie selig mache.	*D:* oc ieg skal hielbrede thennom.			1
ut de synaga non eijcerentur.	das sie nit yn den bann than wurden.	*D:* paa thet the skulle icke foruises aff forsamblingshuusit.	1	1	
leuabit — — —.	der tritt mich mit fussen.	*D:* hand treder meg met sijn fuod.			1
si quem misero.	so ich yemand senden werde.	*D:* huilken somhelst ieg vtsendir.	1		
Et post buccellam tunc introiuit in eum sathanas.	vnd nach dem bissen, fur der teuffel ynn yhn.	*D:* oc efftir then bijd er diefflen ingaait i hannom.			1
clarificatus est — clarificabit.	verkleret — wirt verkleren.	*D:* er forclarit — skal forclare.		1	1
= E	seyn leben lassen.	*D:* sette siitt lijff.			1
— — — — — — in filio.	auff das der vatter gepryset werde yn dem son.	*D:* at faderen skal æris wijd sønnen.			1
= E, *Os:* uidebitis me.	so wirt mich die welt nicht mehr sehen, yhr aber solt mich sehen.	*D:* szo skal werden icke mer see meg (cetera om.).	1		
— — — — — — — quia — — — — — —?	Herre, was ists denn das du vns wilt dich offinbaren vnd nicht der welt?	*D:* Herre, huad er skeed at thu wilt apenbare oss tigh selffuer, oc icke werden?			1
quem.	wilchen.	*D:* huilken aand.	1		
= E	(der selbige wirts) euch erynnern.	*D:* (hand skal) indgiffue ether.	1	1	
= E	komme widder zu euch.	*D:* ieg kommer igen.			1
colligent eum et in ignem mittent et ardet.	man samlet sie, vnd wirfft sie yns fewr vnd verbrennet sie.	*D:* mand tilhobe samblir thennom, oc kastir thennom j ilden, oc vpbrendne thennom.	1		
= E	Dar ynnen wirt meyn vatter preyset.	*D:* vti thet er myn fader æret.			1

Detta *kan* vara en öfversättning af *quicumque*, men likaväl af ὃς ἐάν. Här är väl E förebilden.

[4]) På grund af den öfverensstämmelse, som äger rum mellan L och S i återgifvandet af δοξάζειν, torde L (icke V) äfven här ha varit den bestämmande.

[5]) Jfr 11, 4.

Joh.	*S.*	*G.*	*E.*
15,13	(at) en låter sitt lijff [1]).	(ἵνα) τὶς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ.	(ut) quis animam suam ponat.
20	haffua the hollit mijn oordh, så warda the och hollandes idhor [2]).	εἰ τὸν λόγον μου ἐτήρησαν καὶ τὸν ὑμέτερον τηρήσουσιν.	Si sermonem meum seruauerunt, et uestrum seruabunt.
25	doch är thet skeedt, ath.	ἀλλ' ἵνα.	Sed [hoc accedit] ut.
16,5	ingen aff idher spör migh hwart iach gåår.	οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν ἐρωτᾷ με ποῦ ὑπάγεις.	nemo ex uobis interrogat me quo uadam.
8	skall han straffa werldhena om syndena, och om rättferdoghetena, och om domen [3]).	ἐλέγξει τὸν κόσμον περὶ ἁμαρτίας καὶ περὶ δικαιοσύνης, καὶ περὶ κρίσεως.	arguet mundum de peccato et de iustitia et de iudicio.
14	Han skall prijsa mich.	ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει.	Ille me glorificabit.
17	Huad är thet han sägher oss En liten tijdh — och för ty iach gåår till fadhren?	τί ἐστι τοῦτο, ὃ λέγει ἡμῖν, μικρὸν — καὶ ὅτι: ἐγὼ ὑπάγω πρὸς τὸν πατέρα.	Quid est hoc quod dicit nobis, pusillum — et quia uado ad patrem?
20	idher sorgh skall wendas j glädhi.	ἡ λύπη ὑμῶν εἰς χαρὰν γενήσεται.	mæror uester uertetur in gaudium.
21	för ty hon glädhes menniskiona wara födda j werldena.	διὰ τὴν χαρὰν ὅτι ἐγενήθη ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν κόσμον.	propterea quod gaudet hominem esse natum in mundo.
32	och likawäl är iach icke allena.	καὶ οὐκ εἰμὶ μόνος.	et tamen non sum solus.
17,2	förclara thin son, ath thin son förclarar och tigh [5]).	δόξασόν σου τὸν υἱόν, ἵνα καὶ ὁ υἱός σου δοξάσῃ σε.	glorifica filium tuum, ut et filius tuus glorificet te.
4	Iach haffuer förclarat tigh.	Ἐγώ σε ἐδόξασα.	Ego te glorificaui.
5	förclara tu migh — medh then clarheet, som — thenna werldhen.	δόξασόν με — τῇ δόξῃ, ᾗ — τὸν κόσμον.	glorifica me — gloria, quam — hic mundus.
8	the haffua hollit thin oordh	τὸν λόγον σου τετηρήκασι.	sermonem tuum seruauerunt.
10	iach är förclarat j them.	δεδόξασμαι ἐν αὐτοῖς.	glorificatus sum in eis.

1) Jfr 10, 15, 17, 18; 13, 37, 38. Endast 10, 11: ***En godher heerde giffuer sitt lijff***, där grekiskan och L ha de vanliga uttrycken, men E: animam suam ***dat***. D visar sig på alla dessa ställen vara beroende af E.

2) Vid återgifvandet af τηρεῖν τὸν λόγον ἰησοῦ, τὰς ἐντολὰς τοῦ θεοῦ, ἰησοῦ råder i allmänhet samma öfverensstämmelse som här mellan L och S; så i 14, 15, 21, 23, 24; 15, 10. EV hafva constant: ***seruare sermonem***, ***præcepta*** etc. Endast 8, 51, 52, 55 har S:

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
= E	(das) er seyn leben lesset.	*D:* (at) noghen vtsetter sitt lijff.			1
— seruauerint, et uestrum seruabunt.	haben sie meyn wort gehalten, so werden sie ewris auch halten.	*D:* haffue the behollet myn taale, tha skulle the oc beholle ethers.			1
sed ut.	Doch das.	*D*: Men thet er skedir, at.	1		
— — — — — — — quo uadis?	vnd niemant vnter euch fraget mich wo gehistu hyn?	*D:* oc ingen aff ether skal spøre meg, huort ieg gaar.	1		
= E	der wirt die welt straffen vmb die sund, und vmb die gerechtigkeyt, vnd vmb das gerichte.	*D:* skal hand straffe werden for søndnen oc for retferdighed oc for dommen.			1
— clarificabit.	derselb wirt mich preysen.	*D:* hand skal ære meg [4]).			1
— — — — — — — modicum — quia uado ad patrem?	was ist dis, das er saget, zu vns, ubir eyn kleynes — vnd dz ich zum vater gehe?	*D:* — — — — — — — — — — oc forthi ieg gaar til fadern?	1		
tristitia uestra — —.	ewr traurickeyt soll zur freud werden.	*D:* ether graad skal omuendes til glede.	1	1	
propter gaudium, quia natus est homo in mundum.	vmb der freude willen, das der mensch zur wellt geporn ist.	*D:* forthi at hun gledis it menniske were föddir vti werlden.	1		
et non sum solus.	vnd ich byn nit alleyne.	*D:* oc ligeuel er ieg icke ene.	1		
clarifica filium tuum ut filius tuus clarificet te.	(die stund ist hie) das du deynen son verklerest, auff das dich deyn son auch verklere.	*D:* forclaar thin søn, paa thet at thin søn skal oc forclare tig.			1
— — — clarificaui.	Ich habe dich verkleret.	*D:* ieg forclarit tig.			1
clarifica me — claritate quam — mundus,	verklere mich — mit der klarheyt, die — die wellt.	*D:* forclaar mey — met thend clarheed, huilken — thendne werden.			1
= E, *Os:* sermonem meum.	sie haben deyn wort behallten.	*D*: the haffue beuarit thin tale.			
clarificatus sum in eis.	ich byn ynn yhn verkleret.	*D*: ieg er forclarit vti thennom.			1

gömma (mitt, hans) *ord.* D har omväxlande: *beuare, holdle, foruare,* jfr äfven 9, 16: holla sabbatsdaghen: τηρεῖν τὸ σάββατον.

[3]) Både propositionen (om) och den bestämda artikeln bibehålles äfven i det följande såsom hos L.

[4]) H Lyb: wert my vorklarende (= V), Högt: wirt mich erklären.

[5]) S rättar alltså L, som han sannolikt följer vid återgifvandet af δοξάζειν, jfr 13, 31 ff., 12, 28 m. fl.

Joh.	*S.*	*G.*	*E.*
17,22	clarheet (v. 24) [1]).	δόξαν.	gloriam.
18,3	rootan (v. 12).	τὴν σπεῖραν.	cohortem.
10	Thå hade Simon Petrus itt swerdh och droogh thet vth.	Σίμων οὖν πέτρος ἔχων μάχαιραν, ἥλκυσεν αὐτήν.	Simon ergo Petrus cum haberet gladium, eduxit eum.
13	swåger [2]).	πενθερός.	socer.
15	j öffuerste prestens palatz.	εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ἀρχιερέως.	in atrium pontificis.
28	retthuset (bis).	πραιτώριον.	prætorium.
39	giffwa lösz.	ἀπολύειν.	dimittere.
19,6	Corsfäst, corsfäst honom.	σταύρωσον, σταύρωσον.	Crucifige, crucifige.
12	han är j moot keysaren [3]).	ἀντιλέγει τῷ καίσαρι.	contradicit Cæsari.
17	thet rwmet som kallas hwffwdhskallaplatzen, vppå Hebreisch golgata.	τὸν λεγόμενον κρανίου τόπον, ὃς λέγεται ἑβραϊστὶ γολγοθᾶ.	eum (qui dicitur Caluaria) locum, Hebræice autem Golgotha.
29	och the vpfylte en swamp medh ätikio och lagdhe hysop ther om cring och höllo thz honom för munnen.	οἱ δὲ πλήσαντες σπόγγον ὄξους καὶ ὑσώπῳ, περιθέντες, προσήνεγκαν αὐτοῦ τῷ στόματι.	Illi uero impleuerunt spongiam aceto et hysopo, et impositam admouerunt ori eius.
30	gaff vp andan.	παρέδωκε τὸ πνεῦμα.	tradidit spiritum.
20,10	och läriungana gingo åter tilhopa igen.	ἀπῆλθον οὖν πάλιν πρὸς ἑαυτοὺς οἱ μαθηταί.	Abierunt ergo rusus discipuli ad semet ipsos.

[1]) Äfven vid återgifvandet af δόξα i Joh.-evangeliet råder en sådan öfverensstäm-

1, 14	(vi sågo hans härlighet)	S: härligheet	L: herlickeyt	E: gloria
2, 11	(uppenbarade sin härlighet)	S: „	L: „	E: „
5, 41	(taga ära, pris af mennisko)	S: prijs	L: preys	E: „
5, 44	„ „ „ (bis)	S: „	L: „	E: „
7, 18	(söka ära, pris) bis	S: „	L: preysz	E: „
8, 50, 54	„	S: „	L: preys(z)	E: „
9, 24	(Gif gud äran)	S: Prijsa gudh	L: Gib Gott den preysz	E: da gloriam deo
11, 4	(till guds ära)	S: ära	L: preysz	E: gloria
11, 40	(se Guds härlighet)	S: herligheet	L: herlickeyt	E: „
12, 41	(Guds härlighet)	S: „	L: „	E: „
12, 43	(älska ära af menniskor, Gud) bis	S: prijs	L: preys	E: „
17, 5	(förhärliga mig med den härlighet)	S: clarheet	L: klarheyt	E: „
17, 22, 24	(den härlighet som du gifvit mig)	S: „	L: „	E: „

[2]) De följande orden: ***Caiphas, huilken j thet året war öffuersteprest,*** återger D så: ***huilken war thend aars biscoppe,*** i likhet med Högt, Lyb och H.

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
claritatem.	klarheyt.	*D:* clarheed. *H Lyb Högt* = *L.*			1
= E	die rotte.	*D:* en raade knechte. *H Lyb Högt:* de schaer.			1
Symon ergo petrus habens gladium eduxit eum.	Da hatte Simon Petrus eyn schwerd vnd zogs aus.	*D:* Forthi Simon Petrus haffde it suerd, vtdraug hand thet.			1
= E	schweher.	*D:* suagir. *H Lyb:* swagher. *Högt:* schwehe.			1
= E	ynn des hohen priesters pallatz.	*D:* vti biscoppens forhuus. *H Lyb:* in den hof des beschoppis.			1
= E	das richthaus.	*D:* retterhusit. *H Lyb:* richtehaus,			1
= E	los geben.	*D:* loess giffue. *H Lyb:* loes late. *Högt:* lossen.			1
— — — eum.	creutzige, creutzige.	*D:* korsfeste, korsfeste.		1	
= E	ist widder den keyser.	*D:* hand siger keiseren emod.			1
eum qui dicitur caluariæ locum, hebraice autem golgotha.	die stette, die da heyst, Scheddellstet, wilche heyst auff hebreisch, Golgatha.	*D:* thet steed huilkit sigis Caluaria (thet er hoffuit pandner steed) paa hebraiske Golgatha.		•	1
Illi ergo spongiam plenam aceto hysopo circumponentes obtulerunt ori eius.	sie aber fulleten eynen schwam mit essig, vnnd legten yhn vmb eyn Isopen, vnd hielten es yhm dar zum mund.	*D:* the vpføldte en suomp met edicke oc vppaa satten en hysoptred, oc vpførden til hans mund.		1	1
= E	gab den geyst auff.	*D:* vpgaff hand aanden.			1
— — — — iterum — — — — —.	Da giengen die iunger wider zusammen.	*D:* tha gingge discipeler bort igen tilsammen.			1

melse mellan S och L, att den svårligen kan vara tillfällig:

V: gloria	D: ære	H Lyb: ere	Högt: glori.
V: „	D: „	H Lyb: „	Högt: „
V: claritas	D: „	H Lyb: klarheyt	Högt: clarheyt.
V: gloria	D: „	H Lyb: glorie, ere	Högt: glori, ere.
V: „	D: „	H Lyb: ere	Högt: glori.
V: „	D: „	H Lyb: „	Högt: glori, ere.
V: da gloriam deo	D: Giff Gud ære	H Lyb: Ghef de ere gade	Högt: gib die er got.
V: gloria	D: ære	H Lyb: ere	Högt: ere.
V: „	D: herlighed	H Lyb: glorie	Högt: glori.
V: „	D: ære	H Lyb: ere	Högt: „
V: „	D: „	H Lyb: „	Högt:
V: claritas	D: clarheed	H Lyb: klarheit	Högt: klarheyt.
V: „	D: „	H Lyb: „	Högt: clarheit.

[a]) Äfven i vv. näst förut visa flera prepositioner tillbaka till L. I v. 6 torde man ha en inverkan af V. D följer troget E.

Joh.	*S.*	*G.*	*E.*
20,18	förkunnadhe —, ath hon hadhe sett herran, och ath hon hadhe thet sagt henne.	ἀναγγέλλουσα — ὅτι ἑώρακε τὸν κύριον καὶ ταῦτα εἶπεν αὐτῇ.	annuncians — quod uidisset dominuns, et ea dixisset sibi.
21,12	seyandes.	om.	[dicens].
19	medh huadh dödh han skulle prijsa gudh.	ποίῳ θανάτῳ δοξάσει τὸν θεόν.	qua morte glorificatarus esset deum.
Apg.			
1,3	medh monga handra bewijsning.	πολλοῖς τεκμηρίοις.	compluribus argumentis.
4	thå han hadhe församblat them på it rwm.	συναλιζόμενος.	congregans illos in idem loci.
8	Men j skolen vndfå krafft szedhan then helghe ande kommer vtöffuer idher.	ἀλλὰ λήψεσθε δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς.	sed accipietis uirtutem, posteaquam spiritus sanctus aduenerit super uos.
»	ey alleenast j Hierusalem, vtan och j alt Iudee landit.	ἔν τε ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν τῇ πάσῃ ἰουδαίᾳ.	non solum Hierosolymis uerum etiam in universa Iudæa.
9	wort han — vptaghen j högdhen.	ἐπήρθη.	in altum sublatus est.
17	förty han war räknat j wårt taal.	ὅτι κατηριθμημένος ἦν σὺν ἡμῖν.	quia cooptatus erat in numerum nostrum.
21f	(Så moste nw), ath en taghes ther till som medh oss itt witne wara skall till hans vpstondelse [1].	(δεῖ οὖν) μάρτυρα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ γενέσθαι σὺν ἡμῖν ἕνα τούτων.	(Oportet igitur, ut) unus quispiam constituatur, qui sit una nobiscum testis resurrectionis eius.
2,1	eendrectige vthi itt rwm.	ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτό.	unanimiter in eodem loco.
23	gudz betenckta rådhe och försyn.	τῇ ὡρισμένῃ βουλῇ καὶ προγνώσει τοῦ θεοῦ.	definito consilio et præscientia dei.
29	effter man måå frijt tala.	ἐξὸν εἰπεῖν.	quandoquidem licet libere dicere.
30	(gudh hade loffuat honom medh en eedh), ath vthaff hans lendes fruct schulle sitia på hans säte [2].	(ὅρκῳ ὤμοσεν αὐτῷ ὁ θεὸς) ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ, καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, τὸ κατὰ σάρκα, ἀναστῆναι τὸν χριστόν.	(iurando iurassetsibi deus) futurum, ut de fructu lumbi ipsius, quantum ad carnem, Christus exoriretur, ac sederet super sedem eius.
3,2	som heet Then sköna (v. 10).	τὴν λεγομένην ὡραίαν.	quæ dicitur speciosa.
13	gudh haffuer förclarat sin son Iesum.	ὁ θεὸς — ἐδόξασε τὸν παῖδα αὐτοῦ Ἰησοῦν.	Deus — glorificauit filium suum Iesum.

[1]) V. 20 f. stämmer icke med E men med V och delvis med L.

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
— — — quia uidi dominum et hæc dixit mihi.	verkundiget —, Ich hab den herren gesehen, vnd solchs hatt er zu myr gesagt.	*D:* bebudendis — at hun haffde seet herren, och the ourd haffde hand sagt hendne.	1		
om.	om.	*D:* om.	1		
— — clarificatarus esset —.	mit wilchem todt er Gott preysen wurde.	*D:* met huad døid hand skulle ære gud.			1
multis argumentis.	durch mancherley erweysung.	*D:* met mangefold beuisninge.			1
conuescens.	als er sie versamlet hatte. sung.	*D:* tha hand forsamble thennom paa it steed.	1		
— — — uirtutem superuenientis spiritus sancti in uos.	szondern yhr werdet die krafft des heyligen geystes entpfahen, wilcher auff euch komen wirt.	*D:* men i skulle anamme krafften, effter thend helligaand forkommet paa ether.	1		
in ierusalem et in omni iudæa.	zu Ierusalem vnnd ynn gantz Iudea.	*D:* icke aleneste vti Hierusalem, men oc szo vti thend gantske Iødeland.	1		
eleuatus est.	ward er auff gehaben.	*D:* bleff hand optagen j høyelssen.	1		
quia connumeratus est nobis.	denn er war mit vns getzelet.	*D:* forthi hand war vti wore taal.	1		
— — — testem resurrectionis eius nobiscum fiere unum ex istis.	(So mus nu) — eyn zeuge seyner aufferstehung werden mit vns, eyner aus disen.	*D:* (forthi er thet tilbørligt at) en besiinderligen til skickis, huilken skal sameledes met oss were hans opstondelses witnesbyrd.	1		
pariter in eodem loco.	eynmutig zu hauffe.	*D* = *SE.*	1		
= E	bedachtem radt vnd versehung Gottis.	*D:* beslutet raad oc guds forseelse.			1
liceat audenter dicere.	last mich frey reden.	*D:* forthi thet sømmer frijdt at taale.	1		
(iureiurando iurasset illi deus) de fructu lumbi eius sedere super sedem eius.	(yhm Gott verheyssen hatte mit eynem eyde), das die frucht seyner lenden, sollt auff seynem stuel sitzen.	*D:* gud haffde suorit hannom met en eed, at thet skulle tilkomme, at vtaff hans lendners fruct, paa legommet weygne, skulle Christus fødis.		1	1
= E	die da heysset die schone.	*D* = *LS.*			1
= E	Gott hat seyn kind Ihesum verkleret.	gud haffuer ærefuld giort sin søn Iesum.			

[1]) Om V eller L här varit förebilden är omöjligt att säga. Säkert är, att E har den fullständigare texten alltifrån 1519 till 1524.

Apg.	*S.*	*G.*	*E.*
3,19	ath idhra synder motte aff skrapadhe wardha [1]).	εἰς τὸ ἐξαλειφθῆναι ὑμῶν τὰς ἁμαρτίας.	ut deleantur peccata uestra.
21	huilken ther moste intagha himmelen.	ὃν δεῖ οὐρανὸν μὲν δέξασθαι.	quem oportet quidem cælum accipere.
25	skola — få wälsighnilse.	εὐλογηθήσονται.	benedictionem consequentur.
4,9	medh huadh skäl [2]) han är helbrögdha wordhen.	ἐν τίνι οὗτος σέσωσται.	qua ratione iste saluus factus est.
13	När the sågho sådana alwarligheet [3]) j Petro och Ioanne.	Θεωροῦντες δὲ τὴν τοῦ πέτρου παρρησίαν καὶ ἰωάννου.	Videntes autem Petri in dicendo libertatem ac Ioannis.
19	måå j sielffue döma.	κρίνατε.	iudicate.
21	medh huad skääl.	τὸ πῶς.	qua ratione.
"	prijsadhe gudh.	ἐδόξαζον τὸν θεόν.	glorificabant deum.
5,5	gaff vp andan.	ἐξέψυξε.	expirauit.
13	folkit hölt mykit vthaff them.	ἐμεγάλυνεν αὐτοὺς ὁ λαός.	magnificabat eos populus.
28	haffuom wij icke en tijdh och annan budhit idher —?	οὐ παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν ὑμῖν —;	Nonne etiam atque etiam præcepimus —?
32	thet wij seyom, — so och.	τῶν ῥημάτων τούτων καὶ — δέ.	horum quæ dicimus: Insuper autem et.
6,2	Thet är icke lijkt ath wij skola öffuergeffua gudz oordh.	οὐκ ἀρεστόν ἐστιν, ἡμᾶς καταλείψαντας τὸν λόγον τοῦ θεοῦ.	Non est placitum, ut nos derelicto sermone dei.
8	full medh nåådh och starkheet [4]).	πλήρης πίστεως καὶ δυνάμεως.	plenus gratia ac fortitudine.
7,34	Iach haffuer wäl seedt.	ἰδὼν εἶδον.	Vidi, uidi.
35	(segher iach).	om.	inquam.
45	huilket (tabernakel) och wåra fädher annammadhe, och fördhe medh Josue vthi thet land som hedningana inne hadhe [5]).	ἣν (σκηνὴν) καὶ εἰσήγαγον διαδεξάμενοι οἱ πατέρες ἡμῶν μετὰ ἰησοῦ ἐν τῇ κατασχέσει τῶν ἐθνῶν.	quod (tabernaculam) et induxerunt, qui successerunt, patres nostri cum Iesu in possessionem gentium.
60	somnadhe han j herranom.	ἐκοιμήθη.	obdormiuit.

[1]) Det är möjligt att S format sitt uttryck efter någon af de gifna öfversättningarne, men hans öfversättning kommer närmare grekiskan än de andras.

[2]) Här synes S uteslutande ha sett på E. L synes åter ha följt V. D återger stälriktigt men säkert utan att ta hänsyn till grekiskan.

[3]) Detta liknar mest V, måhända har S dock självständigt valt sitt uttryck.

[4]) Om S här följt V eller E är svårt att säga. I v. 5 öfversätter S såsom E riktigt: ***full medh troo och then helgha anda.*** Erasmus' text är i v. 8 säkert oriktig, de nyare

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
= E	das ewr sund uertilget werden.	*D:* ath ether søndner mwe ether forladis. *H Lyb:* werden vor dhelghet. *H:* vertilget.			1
— — — suscipere.	wilcher mus den hymel eynnehmen.	*D:* huilken bør sandeligen at indtage himmelen.			1
benedicentur.	sollen benedeyet werden	*D:* skulle — fange welsignelse.	1		
in quo (benefacto) iste salnus factus est.	durch wilche (wolthat) er ist gesund worden,	*D:* huorlunde hand er giort hielbred.	1		
— — constantiam — — —.	Sie sahen aber an die freydickeyt Petri ,vnnd Johannis.	*D:* Oc the szoe til Peder och Hanssis frijgmodhed.		1	
= E	Richtet yhr selb.	*D:* dømme i selffuer.			1
quo modo.	wie.	*D:* huor for.	1		
= E	preyseten Gott.	*D:* prijsede gud.			1
= E	gab den geyst auff.	*D:* vtgaiff aanden,			1
= E	das volck hielt gross von yhn.	*D:* folckit hiolt møgit af thennom.			1
Præcipiendo præcepimus uobis —.	haben wyr euch nicht mit ernst gepotten?	*D:* Haffue wij icke en tijd oc offte budit ether?	1		
horum uerborum — et.	dise wort — vnd.	*D:* thesse som wij sige — ther til oc.	1		
Non est æquum nos derelinquere sermonem dei.	Es taugt nicht, das wyr das wortt Gottis vnterlassen.	*D:* ther er icke teglicht. *H Lyb Högt:* dat is nicht recht.		1	
= E	vol glaubens vnd krefften.	*D:* fuld met naade oc størcke.	1	1	
uidens uidi.	Ich habe wol gesehen.	*D:* ieg szo oc ieg seer.			1
om.	om.	*D:* siger ieg.	1		
— — induxerunt suscipientes patres nostri in possessione gentium.	welche (die hutte) vnser veter auch annahmen, vnd brachten sie mit Iosue ynn das land, das die heyden ynne hatten.	*D:* huilket the oc inforde, huilke efftir komme, wore foreldre met Iosue, til heyningernes eygendom.			1
obdormiuit in domino.	entschlieff er.	*D:* souff hans aand.		1	

editorerna erbjuda: πλήρης χάριτος καὶ δυνάμεως, hvilket icke finnes hos E hvarken i 1519, 1522 eller 1524.

[5]) De tre anförda exemplen från detta kap. äro belysande för S:s metod vid sitt arbete. I v. 34 var L den som mest passade såsom förebild, i v. därpå inskjuter han i anslutning till Erasmus, *segher iach,* för att markera det åter upprepade objektet. I v. 45 har Erasmus missförstått grekiskan och ej nog tydligt framställt meningen, därför väljer S L, hvilken riktigare och med större tydlighet återgifvit meningen. I v. 60 följer han V, förmodligen emedan man läst så af gammalt.

Apg.	*S.*	*G.*	*E.*
8,2	actadhe påå [1]).	συνεκόμισαν.	Curauerunt.
21	Tu hafuer huarken deel eller lott j thetta oordhet.	οὐκ ἔστι σοι μερὶς οὐδὲ κλῆρος ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ.	Non est tibi pars neque sors in ratione hac.
23	för ty iach seer tu äst full medh bitter galla, och bebunden j wrongheet.	εἰς γὰρ χολὴν πικρίας καὶ σύνδεσμον ἀδικίας ὁρῶ σε ὄντα.	In felle enim amaritudinis, et colligatione iniquitatis uideo te esse.
25	monga små städher.	πολλὰς κώμας.	multis oppidulis.
26	Gaza som ödhe är [2]).	γάζαν. αὕτη (γάζα l. ὁδός) ἐστι ἔρημος.	Gazam, hæc (Gaza l. uia) est deserta.
27	weldogh när drotning Caadacis vthi Ethiopian.	δυνάστης κανδάκης τῆς βασιλίσσης αἰθιώπων.	præfectus Candaces reginæ Aethiopum.
31	vtan mich någhor vnderwiste [3]).	ἐὰν μή τις ὁδογήσῃ με.	nisi aliquis dux uiæ mihi fuerit.
9,2	men eller qwinnor.	ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας.	uiros seu mulieres.
7	och doch likawel såågho the ingen.	μηδένα δὲ θεωροῦντες.	neminem tamen uidentes.
22	offuerwann the Iudhar — bewisandes [4]).	συνέχυνε τοὺς ἰουδαίους — συνβιβάζων.	confundebat Iudæos — affirmans.
23	Effter många daghar.	ὡς δὲ ἐπληροῦντο ἡμέραι ἱκαναί.	Expletis autem diebus compluribus.
27	hurw han hadhe manligha bewist sigh i Iesu nampn vthi Damasco, och war han sedhan medh them j Hierusalem gångandes vth och in, och tröstheligha talandes j herrans Iesu nampn [5]).	πῶς ἐν δαμασκῷ ἐπαρρησιάσατο ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ ἰησοῦ. καὶ ἦν μετ' αὐτῶν εἰσπορευόμενος εἰς ἱερουσαλήμ, καὶ παρρησιαζόμενος ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου ἰησοῦ.	quomodo in Damasco fortiter egisset in nomine Iesu. Et erat cum illis uersans Hierusalymis fiducialiter agens (1522, 23: cum fiducia loqnens) in nomine domini Iesu.
10,1	vthaff then rotan som heet then valske.	ἐκ σπείρας τῆς καλουμένης ἰταλικῆς.	ex cohorte quæ dicitur italica.
22	haffuer warit tillkraffd vthi en oppenbarilse.	ἐχρηματίσθη.	oraculo admonitus est.
29	Therföre är iach och oförtwiflat kommen.	διὸ καὶ ἀναντιρρήτως ἦλθον.	quapropter et incunctantis ueni.

[1]) Ett missförstånd af meningen på grund af E:s och V:s ofullständiga uttryckssätt. Här, såsom på några andra ställen, har S säkert ej förstått eller åtminstone ej tagit någon hänsyn till den grekiska texten.

[2]) I svenskan är möjligheten att hänföra predikatet *ödhe* till *väghen* åtminstone

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
= E	beschickten.	*D:* berede — iordeferd. *H Lyb:* begrauen, *Högt:* besorgten.	1	1	
— — — — — — — in sermone isto.	du wyrst widder teyl noch anfall haben an disem wort.	*D:* Tyg worder huercken diel eller lood, vti thendne lerdom.		1	
— — — — — — — — et obligatione — — —.	denn ich sehe, das du bist voll bitter galle vnnd verknupfft mit vngerechtickeyt.	*D:* Sandeligen vti bieshedens galdde, oc wndskabs forbindelse seer ieg tig at were.			1
multis regionibus.	vielen — merckten.	*D:* mange steer.	1		
= E	Gaza, die (gaza l. die strasse) da wuste ist.				
— potens candacis — —.	geweldiger der konigyn Kandakes ynn Morenland.	*D:* Candaser blomendis land drotningens forstander.	1	1	
si non aliquis ostenderit mihi.	so mich nicht yemand an leyttet.	*D:* wthen nogon lidde meg paa weyen.			
uiros ac mulieres.	menner vnd weyber.	*D:* mend eller quinder.	1		
— autem —.	vnd (sie) sahen niemands.	*D:* ligeuel saee the ingen.	1		
= E	treyb die luden — vnd bewerets.	*D:* offuerwant the Iøder.			
Cum autem implerentur dies multi.	Vnnd nach vielen tagen.	*D:* Ther effter flere dage.			1
— — fiducialiter egerit — — — — — intrans et exiens in ierusalem faducialiter agens — —.	wie er zu Damasken freydig gehandellt hette an dem namen Ihesu, vnd er war bey yhn, vnd gieng aus vnd eyn zu Ierusalem, vnd handellt freydig an dem namen des herrn Ihesu.	*D:* huor mandeligen hand haffde predicket vti Damasco, vti Iesu naffn. Oc hand war met thennom vti Hierusalem omgengelig, oc predickede trolige ther vti Iesu herrens naffn. *H Lyb Högt:* werken (thun) truwliken (truwlich).	1		
cohortis, quæ — —.	von der rotten, die da heyst, die welsche.	*D:* aff thet selskap som kallis Rhommerske.			
responsum accepit.	hat eyn gottlich befelh empfangen.	*D:* haffuer fangit it gudeligt befale.	1		
Propter quod sine dubitatione —.	darumb byn ich auch vngetzweyffelt komen.	*D:* ther for kom ieg strax.		1	1

ej tydligt framhållen, därigenom att kommat, som skulle stått efter Gaza, står framför: ***till den stadhen Gasa,*** hvarigenom detta blir hänfört till uppmaningen: ***gack till.***

[3]) S har här enklast och tydligast återgifvit meningen.

[4]) Denna öfversättning kan vara gjord efter grekiskan.

[5]) S har här tydligen följt E 1522 o. f.

Apg.	*S.*	*G.*	*E.*
10,30	Nw äro fyra daghar förlidhne till thenna här stwnden, thå fastadhe iach och badh j mitt hws wedh niyonde timan [1].	ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας μέχρι ταύτης τῆς ὥρας ἤμην νεστεύων, καὶ τὴν ἐνάτην ὥραν προσευχόμενος ἐν τῇ οἴκῳ μου.	Die abhinc quarto usque ad hanc horam sedebam ieiunus, et hora nona precabar in domo mea.
31	thina almosor äro haffda j åminnilse för gudh.	αἱ ἐλεημοσύναι σου ἐμνήσθησαν ἐνωπιων τοῦ θεοῦ.	eleemosynæ tuæ in memoria habitæ sunt coram deo.
34	Nw förfar iach j sanningen, ath när gudhi är intit anseende till personerar.	ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνομαι, ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης ὁ θεός.	Re ipsa comperio, quod non sit personarum respectus apud deum.
40	(hafuer) latit honom wardha oppenbar.	ἔδωκεν αὐτὸν ἐμφανῆ γενέσθαι.	exhibuit eum ut manifestus fieret.
42	(han bödh oss witna) ath han är then som aff gudhi tillskikkat är, till en domare [2].	ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ ὡρισμένος ὑπὸ τοῦ θεοῦ κριτής.	quod ipse sit ille qui constitutus erat a deo iudex.
11,15	När iach hadhe begynt mit taal.	ἐν δὲ τῷ ἄρξασθαί με λαλεῖν.	Cum autem exorsus essem sermonem.
16	Så kom migh i hoghen.	ἐμνήσθην δέ.	Veniebat autem in mentem.
12,3	foor han och effter ath tagha fatt på Petrum.	προσέθετο συλλαβεῖν καὶ πέτρον.	perrexit comprehendere et Petrum.
20	konnungens Camererer.	τὸν ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος τοῦ βασιλέως.	qui præerat cubiculo regis.
23	therföre ath han icke gaff gudhi prijs.	ἀνθ' ὧν οὐκ ἔδωκεν δόξαν τῷ θεῷ.	eo quod non dedisset gloriam deo.
25	foro igen till Hierusalem, och fingn thend wndsetning j frå sigh [3].	ὑπέστρεψαν εἰς ἱερουσαλήμ, πληρώσαντες τὴν διακονίαν.	reuersi sunt Hierosolymam, expleto ministerio.
13,10	tu later icke vthaff ath förwända herrans rätta wäghar? [4].	οὐ παύσῃ διαστρέφων τὰς ὁδοὺς κυρίου τὰς εὐθείας. (1522, 1524).	non desinis inuertere uias domini rectas. 1523: rectas?

[1]) Öfversättningen af denna v. kommer visserligen mycket nära EL, men om S icke förstått någon grekiska, skulle han säkert ha öfversatt E ordagrannt såsom D.

[2]) Det är väl ej omöjligt att S i detta och liknande fall haft V framför sig, men hvarför har han följt den, om han ej förstått att den bäst återgifvit grundtexten? D:s öfversättning är ett belysande exempel på hurudan L:s öfversättning blifvit, om han endast tagit hänsyn till E.

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
A nudius quarta die usque ad hanc horam orans eram hora nona in domo mea.	Es ist itzt viertage, da fastet ich, vnd an der neunden stund betet ich ynn meyner hausze.	*D:* for fire dage siden saad ieg fastindes, til thenne stund, oc paa thend niende stund tug ieg til at bede vti mit huuss.	1		1
— commemoratæ sunt in conspectu dei.	deyner almosen ist gedacht worden fur Gott.	*D:* thine almøsser ere annammede for gud.	1		
In ueritatė comperi, qnod non est personarum acceptor deus.	Nu erfare ich mit der warheyt, das Gott die person nicht ansihet.	*D:* nw befinder ieg vti sandningen, at gud icke anseer personen.	1		
dedit eum manifestum fieri.	(hat) yhn lassen offinbar werden.	*D:* openbarede hannom.			1
quod ipse est qui constitutus est a deo iudex.	das er ist verordenet von Gott eyn richter.	*D:* at hand war thend, huilken skicket war aff gud en dommare.		1	
— cœpissem loqui.	ynn dem aber ich anfieng zu reden.	*D:* men thend tijd ieg haffde begynt myn taale.	1		
Recordatus sum autem.	Da dacht ich an.	*D:* Tha tug thet til at komme meg ihuff.	1		
apposuit apprehendere et petrum.	macht ers mehr, auch Petron zufahen.	*D:* for hand oc effter at gribe Peder.	1		
qui erat super cubiculum regis.	des Koniges kamerer.	*D:* konungens kammer mester.			1
— honorem —.	Darumb, das er den preys nicht Gott gab.	*D:* forthi hand icke gaff gud thend ære — *H Lyb Högt* = *D.*			1
— ab ierusolymis — —.	kamen widder gen Ierusalem vnnd ubiranttworten die handreychung.	*D:* er igen komne til Hierusalem, oc anduordet fra thennom thend hielp the haffde til forne anammit.	1		1
— subertere — —.	du hörist nicht auff ab zuwenden die rechten wege des herrn.	*D*: thu icke afflader at forwende herrens rette weyge?	1		

[3]) Den felaktiga meningen är beroende på felaktig grundtext. V har här riktigt: *ab ierusolymis.*

[4]) Här synes såväl S som D ha begagnat sig af en Erasmus-öfversättning från år 1523.

Apg.	*S.*	*G.*	*E.*
13,23	Israels folke — för hans tilkomelses ansichte.	πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου οὐτοῦ — τῷ ἰσραὴλ.	ante faciem introitus eius — Israeli.
25	Then j hollen mich före then är iach icke.	τίνα με ὑπονοεῖτε εἶναι; οὐκ εἰμὶ ἐγώ.	Quem me arbitramini esse? Non is sum.
»	hwes skoo iach icke werdugh är ath dragha vtaff hans föter.	οὗ οὐκ εἰμὶ ἄξιος τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν λύσαι.	cuius non sum dignus soleam pedum soluere.
27	effter the icke kende honom, eller propheternes röster som alla Sabbatz daghar läsas, vpfylte the them medh theres doom.	τοῦτον ἀγνοήσαντες, καὶ τὰς φωνὰς τῶν προφητῶν, τὰς κατὰ πᾶν σάββατον ἀναγινωσκομένας, κρίναντες ἐπλήρωσαν.	cum ignorarent illum, et uoces prophetarum quæ per omne sabbatum leguntur, condemnato eo impleuerunt.
34	Then nådhe som Dauid loffuat är skall iach idher trooligha holla.	δώσω ὑμῖν τὰ ὅσια δαβὶδ τὰ πιστά.	Dabo uobis sancta Dauid fidelia.
38 f	genom honom wardher idher förkunnat synderna förlatilse och vthaff allo ther j icke medh kunden rättfärdughe wardha vthi Mosi lagh, Men hoo som troor vppå thenne här han wardher rätfärdughat [2]).	διὰ τούτου ὑμῖν ἄφεσις ἁμαρτιῶν καταγγέλλεται καὶ ἀπὸ πάντων, ὧν οὐκ ἠδυνήθητε ἐν τῷ νόμῳ μωσέως δικαιοθῆναι, ἐν τούτῳ πᾶς ὁ πιστεύων δικαιοῦται.	per hunc uobis remissio peccatorum annunciatur et ab omnibus, a quibus non potuistis per legem Mosi iustificari: per hunc omnes qui credit, iustificatur.
42	på nesta sabbatz daghen.	εἰς τὸ ματαξὺ σάββατον.	sequenti sabbato.
46	togho tröst till sigh och sadhe.	παρρησιασάμενοι — εἶπον.	sumpta fiducia — dixerunt.
48	prijsadhe herrans oordh [3]).	ἐδόξαζον τὸν λόγον τοῦ κυρίου.	glorificabant sermonem domini.
14,4	sombligha stodho medh Iudhomen, och somblighe medh apostlana.	οἱ μὲν ἦσαν σὺν τοῖς ἰουδαίοις, οἱ δὲ σὺν τοῖς ἀποστόλοις.	quidam quidem stabant a Iudæis, quidam uero ab apostolis.
11	Gudhar äro kompne nidh til oss j menniskio lijknelse.	οἱ θεοὶ ὁμοιωθέντες ἀνθρώποις κατέβησαν πρὸς ἡμᾶς.	Dij in specie hominum descenderunt ad nos.
15	Wij äro och menniskior lika som j dödheligha [4]).	καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ἐσμεν ὑμῖν ἄνθρωποι.	Nos quoque ijsdem quibus uos, obnoxij malis sumus homines.

[1]) D har här uppenbarligen likaväl som S lånat sin öfversättning från L, i v. 27 däremot icke.

[2]) I denna utsaga, som berör protestantismens hufvudfråga, har S följt L, medan D synes ha anslutit sig till V. I v. 42 afviker S åter från L, medan D följer honom.

[3]) Då v. 47 är öfversatt i likhet med E och L, kunna vi här, såsom på några

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
ante faciem aduentus eius — omni populo israel.	dem volck Israel — fur dem angesicht seyser zukunfft.	*D* = *L.*			1
Quem me arbitramini esse, non sum ego.	Ich byn nit der, da fur yhr mich halltet.	*D:* Huem i mene meg atwere, thend er ieg icke.		1	1
— — — — — — — calciamenta — — — —.	des ich nicht werd byn das ich yhm die schuch auszzihe.	*D:* hues skuo ieg er icke werdig at affdrage.			1
hunc ignorantes: et uoces — — — — — — — iudicantes impleuerunt.	die weyl sie yhn nit erkenneten, noch die stymmen der propheten (wilche auff alle Sabbather gelesen werden) haben siemit yhrem vrteylen erfullet.	*D:* men the icke kende hannom, oc propheternes røst, huilke lesses om alle Søndage, och ther the haffde fordøwpt honom o. s. v.			1
= E	Ich will euch die gnade, Dauid verheyssen, trewlich halten.	*D:* Ieg wil troligen halde ether thend nade som Dauid war løffuit [1]).			1
— — — — — — — — — annunciatur ab omnibus, quibus — — — in lege moysi. In hoc — — — — bitur. *Os:* iustificatur.	euch verkundigt wirt vergebung der sund durch disen vnd von dem allen, durch wilchs yhr nicht kuntet ym gesetz Mosi rechtfertig werden, Wer aber an disen glewbt, der wirt rechtferdig.	*D:* wijd hannom bebudes ether søndzens forladelsse, oc aff alle, af huilke i kunde icke retferdige giøres, wijd Mosi loug, Men alle huilke som troer paa hannom skulle retferdige giøres.			1
= E	zwisschen dem Sabbath.	*D:* emellom Søndagene.	1	1	
constanter dixerunt.	wurden freydig vnd sprachen.	*D:* anammede dristighed oc sagde.	1		
— verbum —	preyseten das wortt des herrn.	*D:* ærede herrens tale.			1
— — erant cum — cum —.	ettlich hieltens mit den Iuden, vnd ettlich mit den Aposteln.	*D:* somme stuode met Iøderne oc nogle met apostellerna.	1		
Dij similes facti hominibus — —.	die gotter sind den menschen gleych worden vnd zu vns ernydder komen.	*D:* Guder vti menniskens skabning nedstigede her til oss.	1		
Et nos mortales sumus: similes uobis homines.	wyr sind auch menschem, euch gleychbertig.	*D:* wij ere oc saa menniske, forplichtede til samma ondskab, huilke i ere.		1	

förut angifna ställen, angifva versen, hvarest inflytandet från L börjar och slutar, jfr v. 38 f., 42, 48.

[1]) Hurudan den svenska öfversättningen skulle ha blifvit, om S slafviskt följt E, kan man äfven här se af D. S kommer nära V, och han har väl valt den därför, att den återgaf grundtexten på det enklaste och folkligaste sättet.

Apg.	*S.*	*G.*	*E.*
15,2	Thå wort en tvädräct oc en trätta icke then minsta [1]), så ath Paulus och Barnabas fwllo emot them.	γενομένης οὖν στάσεως καὶ συζητήσεως οὐκ ὀλίγης τῷ παύλῳ καὶ τῷ βαρνάβᾳ πρὸς αὐτούς.	Cum orta ergo seditio et disceptatio esset non exigua Paulo ac Barnabæ aduersus illos.
6	thet ärendit.	τοῦ λόγου τούτου.	hoc negocio.
19	beslwter iach.	ἐγὼ κρίνω.	ego censeo.
23	och fingo them breff j henderna wedh thetta sinnet. Wi apostlar — — önskom them brödhromen salugheet [2]).	γράψαντες διὰ χειρὸς αὐτῶν τάδε. οἱ ἀπόστολοι — — τοῖς — ἀδελφοῖς — χαίρειν.	missis per manus eorum literis in hanc sententiam: Apostoli — his — fratribus — — salutem.
24	biwdhandes athi skola lata idher vmskära och hålla laghen.	λέγοντες περιτέμνεσθαι καὶ τηρεῖν τὸν νόμον.	iubentes uos circumcidi et seruare legem.
28	som sina siälar vthsatt haffua.	παραδεδωκόσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν.	qui exposuerunt animas suas.
38	Och så skarp wort thena trätta ath then ene skildes frå then andra.	ἐγένετο οὖν παροξυσμὸς, ὥστε ἀποχωρισθῆναι αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων.	Tam acris autem fuit inter eos disceptatio ut alter ab altero seiungeretur.
16,12	som är ypperste stadhen j Macedonie land, och är en frij stadh.	ἥτις ἐστὶ πρώτη τῆς μερίδος τῆς μακεδονίας πόλις, κολώνια.	quæ est prima partis Macedoniæ ciuitas, colonia.
35	stadztienarana.	τοὺς ῥαβδούχους.	uiatores.
17,5	sambladhe sigh j en rota.	ὀχλοποιήσαντες.	turba coacta.
7	säya vthaff en annan konung som är Iesus.	βασιλέα λέγοντες ἕτερον εἶναι ἰησοῦν.	regem alium dicentes esse, Iesum.
11	och thenne woro aff ädheleste slectet födde ibland them som woro j Thessalonica, the ther oordhet vndhfonghit hadhe ganska wilieligha [3]).	οὗτοι δὲ ἦσαν εὐγενέστεροι τῶν ἐν θεσσαλονίκῃ, οἵτινες ἐδέξαντο τὸν λόγον μετὰ πάσης προθυμίας.	Hi autem erant summo genere nati inter eos qui erant Thessalonicæ, qui receperant sermonem cum omni animi promptitudine.
18	Och somligha sadhe, Thet synes som han wille förkunna någhra nyia gudhar [4])	οἱ δὲ, ξένων δαιμονίων δοκεῖ καταγγελεὺς εἶναι.	Alij uero, nouorum [inquiebant], dæmoniorum uidetur annunciator esse.

[1]) Sannolikt har V här förelegat S, ehuru han gent emot den förfarit med en viss frihet i satsernas hopfogande.

[2]) Missförståndet härleder sig liksom afdelningen af texten uppenbarligen från L. Jfr Apg. 23. 26, där S öfversätter riktigt.

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
Facta ergo seditione non minima paulo et barnabæ aduersus illos.	Da sich nu ein auffruhr erhub, und Paulus vnd Barnabas sich hart wider sie legten.	*D:* Men ther for war it stoor skilsmoll oc vprør, och Paueld oc Barnabas lagde seg ther hart emot thennom.		1	
uerbo hoc.	dise rede,	*D:* samme ærende.	1		
ego iudico.	beschliesse ich.	*D:* besluter ieg.			1
scribentes per manus eorum. Apostoli — — — —.	vnd sie gaben schrifft ynn yhre hand also. Wyr die Aposteln — — wnndschen heyl, den brudern.	*D:* Send wijd theris hender breffue, met thenne mening. Wij Apostle — thennom wore brødre — hielsen.			1
om.	vnd sagen yhr sollt euch beschneyden lassen vnnd hallten das gesetz.	*D:* bedendes ether at om skeres, oc foruare lougen.	1		1
— — tradiderunt.	wilche yhre seelen gegeben haben.	*D:* huilke vtsatte theris siele.	1		
Facta est autem dissensio ita ut discederent ab inuicem.	vnd sie kamen scharff an eynander, also, das sie von eynander zogen.	*D:* szo hørd en trette worte ther emellom thennom, at the motte atskylles thend ene fran thend anden.	1		
= E	wilche ist die hewbstadt des lands Macedonia, vnd eyne freye stad.	*D:* huilken er thend vpperste frij hoffuit stad vti Macedonia.			1
lictores.	stad diener.	*D:* thienere. *H Lyb:* henghere. *Högt:* hencker.			1
turba facta.	machten eyne rotte.	*D:* ther skaren war forsamblet.			1
= E	sagen von eynem andern konige Ihesu.	*D:* segendis en anden koning at were Jesum.			1
— — nobiliores eorum qui sunt thessalonicæ, qui susceperunt uerbum cum omni auiditate.	denn dise waren die edlisten' vnter den zu Thessalonich, die namen das wortt auff gantz willicklich.	*D:* For the ware the elste eblant thennom som wore vti Thessalonica, huilke haffde annammed taalen med alle huens rebonhed.	1		1
Aliij uero, nouorum dæmoniorum — — —.	Ettlich aber, Es sihet, als, wollt er seltzame Gotter verkundigen.	*D:* andre sagde: wij mene hand er nogle ny fremmede guders forkyndere.	1		1

[3]) S har gemensamt med alla den felaktiga öfversättningen i början af meningen, men synes närmast ha följt EL.

[4]) Denna mening synes komma närmast L, men S har samtidigt tagit hänsyn till E och från honom upptagit den inskjutna: *sædhe*. I v. 18 öfversätter S eljes självständigt. Men i vv. 19, 22 skönjes inflytande från L.

Apg.	S.	G.	E.
17,19	then platzen som kallades Ariopagus.	τὸν ἄρειον πάγον.	Martium uicum,
22	mitt vppå platzen.	ἐν μέσῳ τοῦ ἀρείου πάγου.	in medio Martij uici.
26	och (han haffuer) satt them före förlagdhan tijdh och stadh hurw wijt och longt the boo skola [1]).	ὁρίσας προτεταγμένους καιροὺς καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν.	præfinijtque præstituta tempora præfixitque terminos habitationis eorum.
18,2	vthaff Valland.	ἀπὸ τῆς ἰταλίας.	ab Italia.
3	för ty han war vthaff samma handwerket.	διὰ τὸ ὁμότεχνον εἶναι.	quia eiusdem erat artificij.
14	wore wäl tilbörlighit ath iach hördhe idher j judhar.	ὦ ἰουδαῖοι κατὰ λόγον ἂν ἠνεσχόμην ὑμῶν.	o Iudæi merito uos sustinerem.
27	gåffuo brödhrena honom vnderwisning, och scriffuo läryungana till [2]).	προτρεψάμενοι οἱ ἀδελφοὶ ἔγραψαν τοῖς μαθηταῖς.	exhortati fratres scripserunt discipulis.
19,1	the offrelanden.	τὸ ἀνωτερικὰ μέρη.	superioribus partibus.
4	sadhe folkena om then som komma skulle effter honom, ath the skulle troo, thet är om Christo Iesu.	τῷ λαῷ λέγων εἰς τὸν ἐρχόμενον μετ' αὐτὸν, ἵνα πιστεύσωσι, τοῦτ' ἐστιν, εἰς τὸν Χριστόν.	populo loquens de eo, qui uenturus esset post ipsum, ut credederent, hoc est de Cristo Iesu.
15	Iesum kenner iach wäl och Paulum weet iach wäl [3]).	τὸν ἰησοῦν γινώσκω καὶ τὸν παῦλον ἐπίσταμαι.	Iesum noui et Paulum scio.
16	kastadhe them vnder sigh.	ἴσχυσε κατ' αὐτῶν.	inualuit contra eos.
18	förwitna konster.	τὰ περίεργα.	curiosas artes.
33	Och somlighe vthaff folkit drogho Alexandrum fram.	ἐκ δὲ τοῦ ὄχλου προεβίβασαν ἀλέξανδρον.	De turba autem protraxerunt Alexandrum.
35	conceleren.	ὁ γραμματεύς.	scriba.
"	thz beläte som aff himmelen nedherkomit är [4]).	τοῦ διοπετοῦς.	a loue delapsi simulacri.
20,1	helsadhe them [5]).	ἀσπασάμενος.	complexus illos.
17	sende han — sin bodh till Ephesum.	πέμψας εἰς ἔφεσον.	missis Ephesum nuncijs.

[1]) Att S förelegat S framgår uppenbart af de sista orden. Men hvarför har S afvikit från honom, om han ej insett, att denne här förfarit alltför fritt? I själfva verket kommer S näst V grundtextens mening närmast. E har här inskjutit ett verb hvartill ej fins någon motsvarighet i grekiskan. Sannolikt har S därför afvikit från honom.

[2]) L synes här ha varit förebilden. Emellertid visa H Lyb Högt tillbaka till en Vulgatatext med ungefär liknande innehåll.

[3]) Då S i v. 9 och 13 afviker från L måste inflytandet från L ha börjat först här

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L*
areopagum.	das radhaus.	*D:* it steed huilket kalles Martius *H Lyb Högt* = *V.*			
in medio ariopagi.	mitten auff dem platz.	*D:* myt paa thet steed som kalles Martius.			1
definiens statuta tempora et terminos habitationis eorum.	vnd hat zill gesetzt von euig versehen, wie lang vnnd weyt sie wonen sollen.	*D:* oc hand besluttet the forsete thider, oc hand haffuer forfest theres wonigs ende.			1
= E	aus welschem land.	*D:* aff walland. *H:* vth walschem lande. *Lyb:* van wallant. *Högt:* von welsch land.			
— — — — artis.	die weyl er gleychs handwercks war.	*D:* och forthi hand war thet samme embitte.			1
o uiri iudæi recte — — —.	lieben Iuden szo höret ich euch billich.	*D:* guode Iøder, tha hørde ieg eter gernne.			1
= E	gaben yhm die bruder bescheyd vnd schrieben den iungern.	*D* = *EV. H Lyb Högt:* de bröder vnderweyseden öne vnd schreuen den iungeren breue.			1
= E	die obern lender.	*D:* the offuerlande.			1
— dicens in eum — — — — — — — — — in Iesum.	(er) saget dem volck, das sie sollten glewben an den, der nach yhn komen sollt, das ist an Ihesum, das der Christus sey.	*D:* sigendis folcket aff thend: huilken skulle komme effter hannom at the skulle tro, thet er på Christum Iesum.	1		
= E	Ihesum kenne ich wol, vnnd Paulum weys ich wol.	*D:* Iesum kender ieg, oc Poueld wijd ieg huo hand er.			1
= E	warff sie vnter sich.	*D:* fick gang emod thennom.			1
curiosa.	furwitzige kunst.	*D:* thend forbundne kunst.			1
— — detraxerunt — — —.	Ettlich aber vom volck zogen Alexandron erfur.	*D:* Nogle aff skaren framdroge Alexandrum.			1
= E	der Cantzeler.	*D:* en scriffuere.			1
iovis prolis.	des hymelischen bilds.	*D:* hendnes bilde som er nedfallin aff himmelen.	1		
exhortatus eos ualedixit.	gesegnet sie.	*D:* fagnet thennom. *H Lyb:* he sede en gude nacht vnd vnderweysede.	1		
mittens ephesum.	sand er gen Epheson.		1		

eller v. 14: och då S i v. 19 åter afviker från L, så måste det snart nog, efter v. 16, ha upphört. I v. 33 skönjes det åter.

[4]) Att S valt sitt uttryck: *conceler* självständigt, är väl möjligt. I annat fall skulle vi i en och samma vers finna spår af både E och L.

[5]) Då ingen af de gifna öfversättningarna här utöfvat inflytande på S, återstår blott det antagandet, att S följt den grekiska texten, hvilken han korrekt återgifvit. Hade det ej här för honom varit af vikt att öfversätta noggrant, så hade han väl utan svårighet kunnat finna en passande omskrifning.

Apg.	S.	G.	E.
20,20	oppenbarligha, och synderligha.	δημοσίᾳ καὶ κατ' οἴκους.	publice et domestice, 1522, 1523: ac per singulas domos.
21	then bätring som är in för gudh, och then troo som är in til wåår herra Iesum Christum.	τὴν εἰς τὸν θεὸν μετάνοιαν, καὶ πίστιν τὴν εἰς τὸν κύριον ἡμῶν ἰησοῦν.	eam quæ erga deum est pœnetentiam, ac fidem quæ erga dominum nostrum Iesum.
24	doch actar iach thet intit, ey heller är mich sielffuom mitt lijff kärtt.	ἀλλ' οὐδενὸς λόγου ποιοῦμαι, οὐδὲ ἔχω τὴν ψυχὴν μου τιμίαν ἐμαυτῷ.	Verum nihil me mouet, neque uita mea chara est mihi ipsi.
28	(hafuer idher satt til) biscopar ath haffua åtwact på gudz försambling [1]).	ἐπισκόπους ποιμαίνειν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ.	episcopos ad regendum ecclesiam dei.
21,3	och som Cypren begynte komma oss j sichtet.	ἀναφάναντες (1524: ἀναφανέντες) δὲ τὴν κύπρον.	Cum autem cœpisset nobis apparere Cyprus.
25	Men the hedhninga som wedh troona taghit haffua, them haffuom wij tilscriffuat leggiandes them före.	περὶ δὲ τῶν πεπιστευκότων ἐθνῶν ἡμεῖς ἐπεστείλαμην κρίναντες.	De his autem qui crediderunt ex gentibus nos scripsimus, decernentes.
22,1	hörer min vrsecht som iach nw gör för idher.	ἀκούσατέ μου τῆς πρὸς ὑμᾶς νῦν ἀπολογίας.	audite meam, qua nunc apud nos utor, excusationem.
5	hela hoopen aff the åldersmän.	πᾶν τὸ πρεσβυτέριον.	totus seniorum ordo.
11	iach sågh intit för then clarheeten skull som gick vtåff skeenet.	οὐκ ἐνέβλεπον ἀπὸ τῆς δόξης τοῦ φωτὸς ἐκείνου.	non uiderem præ gloria luminis illius.
13	kere brodher, fåå thin syyn.	ἀδελφέ, ἀνάβλεψον.	frater, recipe uisum.
26	vnderhöffwitzmannen, öffuerste höffwitzmannen (23, 17; 24, 7, 23; 28, 16).	ὁ ἑκαντόνταρχος, ὁ χιλίαρχος.	centurio, tribunus.
23,13	fyratiyo män.	τεσσαράκοντα.	qudraginta [uiri].
28	sakena som the hadhe emoot honom.	τὴν αἰτίαν δι' ἣν ἐνεκάλουν αὐτῷ.	causam ob quam accusarent illum.
35	Herodis rätthws.	τῷ πραιτορίῳ ἡρώδου.	prætorio Herodis.
24,1	Thenne gingo til landzhöffdingan emoot Paulum.	οἵ τινες ἐνεφάνισαν τῷ ἡγεμόνι κατὰ τοῦ παύλου.	qui significauerunt præsedi contra Paulum. 1522, 1523: adierunt præsidem contra Paulum.

[1]) Detta exempel kommer visserligen närmast L, men behöfver ej vara öfversatt efter honom. Karakteristiskt är emellertid, att S här lämnar E som han synes ha följt till v. 24, om ej längre. I margen tillfogar S en glossa, som är utan motsvarighet hos L och D, af följande innehåll: *På grekisko står Episcopos, och merker doch icke annat*

V.	L.	D. H. Lyb. Högt.	E.	V.	L.
publice et per domos.	offentlich vnd sonderlich.	*D:* aapenbarlig oc besønderlig.			1
in deum pœnitentiam et fidem in dominum nostrum iesum christum.	die pusse zu Gott vnd den glawben an den herrn Ihesu Christo.	*D:* bode til gud oc troen til wor herre Iesum Christum.	1		
Sed nihil eorum uereor, nec facio animam meam preciosiorem quam me.	Aber ich achte der keyns, ich halt meyn leben auch nicht thewrer denn mich selbst.	*D:* men ieg achter thet inthet: icke er mitt liff szo kiert meg selffuer.	1		
— — regere — — — —.	Bischoffen, zu weyden die gemeyne.	*D:* biscoper at føee gudz menhed.			1
Cum apparuissemus autem cypro.	Als wyr aber Cypern yns gesicht kamen.	*D:* men tha wij fingo Cypren vti sinne.	1		
= E	Denn den glewbigen aus den heyden, haben wyr geschrieben, vnd beschlossen.	*D:* Oc the hedninge som tro, haffue wij screffuit thet, oc besluthet.			1
audite quam ad uos nunc reddo rationem.	horet meyn verantworten an euch.	*D:* hører min vnskyld for ether.	1		
omnes majores natu.	der gantz hauff der Eltisten.	*D:* thend gantske hob the elleste.			1
— præ claritate — — —.	ich — fur klarheit dises lichts nichts sahe.	*D:* ieg for thet lyussens klarhed icke saa.			1
frater respice.	lieber bruder, sihe auff.	*D:* kere brøder, see vp.	1		
= E	der vnterhewbtman, vberhawbtman, vbirsthewbtman.	*D:* underhøffuesmannen, öffuerste høffuesmannen.			1
quadraginta uiri.	viertzig.	*D:* firretwffe.	1	1	
causam quam obijciebant illi.	der vrsach, darumb sie yhn beschuldigeten.	*D:* for hues orsage the kierde paa hannom.			
= E	dem richthaus Herodis.	*D:* Herodis domhuuss.			1
adierunt præsidem aduersus paulum.	die erschynen fur dem landpfleger widder Paulon.	*D:* the samme komme for dommeren mod Poueld.	1	1	

ia åtwactare eller tilsiyare, så heta thå presterna ey allenast åldersmän utan och tillsiyare, thet här kallas biscopar. Denna anmärkning utgör en repetition af ordförklaringen s. 11.

Apg.	*S.*	*G.*	*E.*
24,3	genom thina försichtigheet.	διὰ τῆς σῆς προνοίας.	per tuam prouidentiam.
10	medh testa friyare moodh [1].	εὐθυμότερον.	Aequiore animo.
23	(han skulle) lata honom haffua lijsa.	ἔχειν ἄνεσιν.	sineret eum relaxari.
25,1	Thå nw Festus hadhe fååt landet.	Φῆστος οὖν ἐπιβὰς τῇ ἐπαρχίᾳ.	Festus ergo suscepta prouincia.
2	kommo — och vnderwiste honom om Paulo (v. 15).	ἐνεφάνισαν αὐτῷ — κατὰ τοῦ παύλου.	significauerunt illi de Paulo.
16	för weeld skull bortgeffua någhra menniskio till ath förgöra [2].	χαρίζεσθαί τινα ἄνθρωπον εἰς ἀπώλειαν.	donare aliquem hominem ut pereat, 1522, 1523: ob gratiam donare etc.
18	båro the ingen saak fram ther iach någhot ondt aff merkia kunde [3].	οὐδὲ μίαν αἰτίαν ἐπέφερον ὧν ὑπενόουν ἐγώ.	nullum crimen intendebant super hisce rebus, de quibus suspicabar.
23	rådhwset.	τὸ ἀκροατήριον.	auditorium.
26,5	thet aldra strengista wår Iudhadoms partij.	κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην αἵρεσιν τῆς ἡμετέρας θρησκείας.	secundum exquisitissimam sectam nostræ religionis.
10	fördhe iach domen.	κατήνεγκα ψῆφον.	detuli sententiam.
11	Och pinadhe iach.	τιμωρῶν.	puniens.
"	ansynnugh.	ἐμμαινόμενος.	insaniens.
18	vthaff diefuulsens macht.	ἀπὸ τῆς ἐξουσίας τοῦ σατανᾶ.	a potestate satanæ.
20	görandes sådana gerningar som them tilhördhe ath göra som sigh bätradhe.	ἄξια τῆς μετανοίας ἔργα πράσσοντας.	opera facientes digna ijs qui resipuissent.
29	Iach bådhe wäl aff gudhi ath ey tu allenast, vtan och alle som migh höra j dagh woro icke fögho ting, vtan ganska mykit, sådana som iach är.	εὐξαίμην ἂν τῷ θεῷ καὶ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ, οὐ μόνον σε ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς ἀκούσαντας μου σήμερον γενέσθαι τοιούτους ὁποῖος καὶ ἐγώ.	Optarim a deo, non solum modica ex parte, uerum etiam magna: non te modo, sed omnes etiam qui me audiunt hodie tales esse qualis ego sum.
27,1	Ualland (v. 6).	ἰταλίαμ.	Italiam.
"	vthaff then keyserska rotan.	σπείρης σεβαστῆς.	cohortis Augustæ.
7	wedh then stadhen Salmonem.	κατὰ σαλμώνην.	iuxta Salmonem.
8	itt rwm som kalladhes skööna hampn.	τόπον τινὰ, καλούμενον καλοὺς λιμένας.	locum quendam qui vocatur Pulchri portus.

[1]) Det vore icke omöjligt att S på detta sätt återgifvit E, men tänkbart är ock, att hans uttryck är självständigt.

[2]) Äfven detta ställe ger vid handen, att S haft en Erasmus-edition från 1522 o. f. framför sig.

V.	L.	D. H. Lyb. Högt.	E.	V.	L.
= E	durch deyne fursichtickeyt.	*D:* for thin wissheds skyld.			1
bono animo.	guttis muttis.	*D:* met mode.	1		
habere requiem.	lassen ruge haben.	*D:* lade hannom løss.	1		
Festus ergo cum uenisset in prouinciam.	Da nu Festus ynns land komen war.	*D:* Ther Festus war nw komen ind i landet.	1		
Audierunt eum aduersus Paulum.	erschynen fur yhm widder Paulon.	*D:* kom till hannom mod Poueld.	1		
donare aliquem hominem. *Os:* damnare aliquem hominem.	das eyn mensch ergeben werde vmbtzubringen.	*D:* at it menniske antuordes til at omkommes.	1		
nullam causam deferebant, de quibus ego suspicabar malum.	brachten sie der vrsachen keyne auff, der ich mich versahe.	*D:* kunne the ingen orsage giffue, huilken som ieg haffde ment.		1	
= E	das richthaus.	*D:* raadhusset.			1
— certissimam — — — —.	nach der aller strengisten secten vnsers Iudentums.	*D:* effter thet aller strengeste war Løders seduane.			1
= E	bracht ich das vrteyl.	*D:* sagde ieg dommen.			1
= E	peyniget ich.	*D:* plauuede ieg.			1
= E	vnsynnig.	*D:* galen.			1
= E	von der gewalt des teuffels.	*D:* fran dieffuelsens macht.			1
digna pœnetentiæ opera facientes.	vnd thetten rechtschaffne werck der pus.	*D:* oc giøre rette gerninger til bekendelse.	1		
Opto apud deum et in modico et in magno non solum te — — — — — — — —.	ich wunschet fur Gott, es feylet an viel oder wenig, das nicht alleyne du, sondern alle, die mich heute horen, solche wurden, wie ich byn.	*D* = *L.*	1		
= E	wellschland.	*D:* walland. *Lyb*: wallant. *H Högt* = *L.*			
= E	von der Keyserschen rotte.	*D:* aff kieserens tienere.			1
— Salomonem.	nach der stad Salomen.	*D:* til thend stad Solomen.			1
— — boni portus.	eyn estett, die heyst Guttfurtt.	*D:* en stad som hed Gudfurt.	1		

[3]) Denna öfversättning är visserligen icke heller noggrant efter V, men har dock af den kunnat uppstå genom flyktig läsning.

Apg.	*S.*	*G.*	*E.*
27,9	så och för ty ath the hadhe lidhit hunger vthoffuer tijdhen [1]).	διὰ τὸ καὶ τὴν νηστείαν ἤδη παρεληλυθέναι.	ob id quoque quod iam ultra tempus sustinuissent inediam.
12	togho the för rådh.	ἔθεντο βουλήν.	ceperunt consilium.
14	som kallas nordoost.	ὁ καλούμενος εὐροκλύδων.	qui vocatur Euroaquilo.
16	kundom medh platz få in [berga] skepszbåten [2]).	μόλις ἰσχύσαμεν περικρατεῖς γενέσθαι τῆς σκάφης.	uix potuimus obtinere scapham.
17	sandräflen.	τὴν σύρτην.	Syrtim.
28,6	wende the sigh vthi it annat sinne.	μεταβαλλόμενοι.	mutata mente.
11	(itt skep) huilkit itt sköldmerke hade, Castor och Pollux.	(πλοίῳ) παρασήμῳ διοσκούροις.	cui erat insigne Castor et Pollux.
30	oförbudhen.	ἀκωλύτως.	nemine prohibente.
Rom.			
1,1	vthsyndrat till ath predica gudz euangelium.	ἀφωρισμένος εἰς εὐαγγέλιον θεοῦ.	segregatus ad euangelium dei.
4	huilkin som är bewisat crafteliga gudz son effter andanom [3]) som helghar, ther aff ath han stoodh vp aff dödha, nemligh Iesus Christus wår herre.	τοῦ ὁρισθέντος υἱὸς θεοῦ ἐν δυνάμει κατὰ πνεῦμα ἁγιωσύνης, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν.	qui declaratus fuit filius dei cum potentia, secundum spiritum sanctificationis, ex eo quod resurrexit e mortuis, Iesus Christus dominus noster.
5	apostla embetet, ath troon motte fåå lydhno jbland alla hedhningar.	ἀποστολήν, εἰς ὑπακοὴν πίστεως ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν.	muneris apostolici functionem, ut obediatur fidei inter omnes gentes.
13	Will iach icke dölia för idher [4]).	οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν.	Nolo autem uos ignorare.
19	är oppenbart när them.	φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς.	manifestum est in illis.
20	så ath the äro vtan vrsaak.	εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους.	in hoc ut sint inexcusabiles.
28	ath haffua gudh j kendzlo [5]).	τὸν θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει.	ut deum agnoscerent.

---

1) Ett af de få ställen, då S låtit E förleda sig till en felaktig öfversättning.

2) Man jämföre D och L., hvilka båda missförstått meningen.

3) I margen har både S och D en glossa, som är en ordagrann öfversättning af den hos L. Man observere afvikelsen från L i fortsättningen och anslutningen till E.

V.	*L.*	*D. H. Lyb. Högt.*	*E.*	*V.*	*L.*
eo quod ieiunium iam præterisset.	darumb das auch die fasten schon fur uber war.	*D:* forthi fasten war framganget.	1		
statuerunt consilium.	bestunden (sie) auff dem radt.	*D:* rodde.	1		
= E	die man nennet, Ostnord.	*D:* aff Nordost.			
= E	kundten wyr kaumet eyn kahn ergreyffen.	*D:* kundne wij nøffue offuerkomme en bod.	1	1	
= E	Syrtin.	*D:* klippen.			
conuertentes.	verwandten sie sich.	*D:* omuende the thennom.	1		
— insigne castrorum.	vnd hatte eyn panier der tzwilling.	*D:* oc haffde en bannere som ware two affguder vti, som ware Castor oc Pollux.	1		
sine prohibitione.	vnuerpotten.	*D:* so at inggen forbød thet.			1
		D.			
— — — in — —	ausgesondert zu predigen das Evangelion gottis.	vdualder at predicke guds Euangelium.			1
qui prædestinatus est — in uirtute secundum — —. Ex resurrectione mortuorum Iesu Christi domini nostri.	krefftiglich erweyset eyn son gottis, nach dem geyst, der do heyliget, sint der zeyt er aufferstanden ist von den todten, nemlich Ihesus Christ vnser her.	kraffteligen beuiset en guds søn effter aanden som ther hellig gør, effter den tijdt, hand opstanden er fran the døde, besønderlige Iesus christus, wor herre.	1		1
apostolatum ad obediendum fidei in omnibus gentibus.	Apostel ampt vnter alle, heyden den gehorsam des glawbens aufftzurichten.	apostole embede ebland alle hedninge troens lijwdighet op at rette.	1	1	
= E	Ich will euch aber nicht verhalten.	Men ieg will icke dølie thet for eder.			1
= E	offinbar bey yhn ist.	er thennom obenbared.			1
ita ut — —.	Also das sie keyn entschuldigung haben.	szo at the bliffue w orsagelige.		1	1
deum habere in notitia.	das sie gottis eyn wissen ' tragen.	at kende gud.		1	

[4]) Denna ofta återkommande fras synes hvila på L genom alla brefven, jfr Rom. 11, 25 m. fl.

[5]) Denna öfversättning kan hvila uteslutande på grundtexten.

Rom.	*S.*	*G.*	*E.*
2,5	påå wredzens dagh, när gudz rettwisa doom bliffuer oppenbar.	ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς καὶ ἀποκαλύψεως δικαιοκρισίας τοῦ θεοῦ.	in die iræ quo patefiet iustum iudicium dei.
7	them ewinnerlighit lijff som äro stadhughe j godha gerningar, sökiandes effter hedher och ära och oförgängelighet [1].	τοῖς μὲν καθ' ὑπομονὴν ἔργου ἀγαθοῦ δόξαν καὶ τιμὴν καὶ ἀφθαρσίαν ζητοῦσι, ζωὴν αἰώνιον.	his quidem qui perseuerantes in benefaciendo, gloriam et honorem et immortalitatem quærunt, uitam æternam.
8	men öffuer them som — är kommande ogönst och wrede.	τοῖς δὲ — θυμὸς καὶ ὀργή.	ijs uero qui — uentura est indignatio et ira.
14	the samma (än thå the haffua ey lagh) äro the lekuel sigh sielffuom lagh, huilka som bewisa [2].	οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες ἑαυτοῖς εἰσι νόμος οἵτινες ἐνδείκνυνται.	eæ(gentes) legem non habentes sibijpsis sunt lex, qui ostendunt.
16	herren.	ὁ θεός.	dominus.
19	pröffuar tu hwadh merkelighit är.	δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα.	probas eximia.
26	therföre om förhudhen [3]) holler laghen menar tu ath hans förhudh bliffuer icke räknat för vmskärilse?	ἐὰν οὖν ἡ ἀκροβυστία τὰ δικαιώματα τοῦ νόμου φυλάσσῃ, οὐχὶ ἡ ἀκροβυστία αὐτοῦ εἰς περιτομὴν λογισθήσεται;	Ergo si præpucium iustificationes legis seruauerit, nonne præpuicum illius pro circumcisione imputabitur?
27	tigh som vnder bookstaffuen och vmskärsilsen bryter laghen.	σὲ τὸν διὰ γράμματος καὶ περιτομῆς παραβάτην νόμου.	te qui per literam et circumcisionem transgressor es legis.
28f.	ty ath thet är icke iudhe som vthwärtes är Iudhe, ey heller thet vmskärilse som vthwärtes är på kötit, vtan thz är Iudhe som inwärtes dolder är, och hiertans vmskärilse	οὐ γὰρ ἐν τῷ φανερῷ ἰουδαῖος ἐστίν. οὐδὲ ἡ ἐν τῷ φανερῷ ἐν σαρκὶ περιτομή, ἀλλ' ὁ ἐν κρυπτῷ ἰουδαῖος καὶ περιτομὴ καρδίας, ἐν πνεύματι, οὐ γράμματι, οὗ ὁ ἔπαινος	Non is qui in manifesto Iudæus sit, Iudæus est, nec ea quæ in manifesto sit carnis circumcisio, circumcisio est: sed qui in occulto Iudæus fuerit, is Iudæus est: et circum-

[1]) Då S tydligen haft L framför sig, så är det väl ej bara en tillfällighet att han här afviker från denne och sluter sig till E.

[2]) Äfven här förråder S en så pass självständig uppfattning, att man har svårt att förklara den annat än under förutsättning, att S förstått grekiskan. Den af L och

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
in die iræ et reuetationis iudicii dei.	auff den tag des zorns vnd der offinbarung des gerechten gerichts gottis.	paa wredens dage oc guds retuise doms openbaring.	1		
his quidem qui secundum patientiam boni operis gloriam et honorem et incorreptionem querentibus uitam æternam.	nemlich preysz vnd ehre vnd das vnuergenglich wesen, denen, die mit gedult yn gutten wercken trachtenn nach dem ewigen leben.	som er pryss oc ere, vforgengelig werelsse thennom, som met tolmodighed vti gode gerninger staa effter thet euige liff.	1		
his autem qui — ira et indignatio.	Aber denen die — vngnad vnd zorn.	Men the som — wgunst oc wrede.	1		
eiusmodi legem non habentes ipsi sibi sunt lex qui ostendunt.	die selbigen, die wevl sie das gesetz nicht haben, sind sie yhn selbs eyn gesetz, damit, das sie beweysen.	the samme (effter thi the haffue icke lougen) ere thennom selffue en loug, met huilket the beuise.			1
deus.	gott.	gud.	1		
— utiliora.	pruffestu was recht vnd nit recht ist.	prøuer thu huad reet, eller wret er.	1		
Si igitur — — iustitias legis custodiat — — — — in circumcisionem reputabitur?	so nu die vorhaudt des gesetzs recht helt, meynstu nicht, das seyne vorhaudt werde fur eyn beschneyttung gerechnet werden?	om nw forhuden beuarer icke lougens retferdighet, mener thu icke at thendz förhud, skal regnes for en omskerelse?			1
— — — — — — — — præuaricator legis es.	dich der du vnter dem buchstaben vnd beschneytung das gesetz vbertrittest.	teg, som wnder bogstaffue oc omskerelse offuertreder lougen.			1
Non enim qui in manifesto iudæus est, neque quæ in manifesto in carne est circumcisio, sed qui in abscondito iu-	Denn das ist nicht eyn Iude, der auszwendig eyn Iude ist. Auch ist das nicht eyn beschneyttung, die auszwendig ym fleysch geschicht, sondern das ist eyn Iude, der ynwen-	thi thend er icke en iøde, som er vtuortes en iøde, oc thet er icke en omskerelse, som skeer vtuorttes vti kødet, men thet er en iøde som är inguortes skyuld, oc hiertens omskerelse, er en omskerelse,			

D felaktigt återgifna participialsatsen med causalsats, återger han rätt med concessivsats.

[1]) Till detta ord ha S och D en glossa, som är en öfversättning af den hos L.

Rom.	S.	G.	E.
	är vmskärilse [1]) then som skeer i andanom och icke effter bokstaffuen, hwes prijs er ey aff menniskiom vthan aff gudhi.	οὐκ ἐξ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐκ τοῦ θεοῦ.	cisio cordis circumcisio est, quæ spiritu constat, non litera: cuius laus non ex hominibus est, sed ex deo.
3,1	Hwadh fordeel haffuer thå Iudhen? [2]).	Τί οὖν τὸ περισσὸν τοῦ Ἰουδαίου.	Quid igitur habet in quo præcellat Iudæus?
2	Ia ganska mykit.	πολὺ κατὰ πάντον τρόπον.	Multum per omnem modum.
„	thet gudh talat haffuer.	τὰ λόγια τοῦ θεοῦ.	oracula dei.
4	Wari heller gudh sanferdugh — Uppå thet tu bliffuer rettferdugher j thin oordh, och offuerwinner når tu dömes.	γενέσθω ὁ θεὸς ἀληθής — ὅπως ἂν δικαιωθῇς ἐν λόγοις σου καὶ νικήσῃς ἐν τῷ κρίνεσθαί σε.	Imo sit deus uerax — Vt iustificeris in sermonibus tuis et uincas cum iudecaris.
5	Aär thet nw så ath wor oretferdwgheet prijsar gudz rettferdugheet hwadh wilia wij säya?	Εἰ δὲ ἡ ἀδικία ἡμῶν θεοῦ δικαιοσύνην συνίστησι, τί ἐροῦμεν;	Quod si iniusticia nostra, dei iusticiam commendat, quid dicemus?
6	För ty hwru kunde gudh thå döma werldena?	ἐπεὶ πῶς κρινεῖ ὁ θεὸς τὸν κόσμον;	Nam quomodo iudicabit deus mundum?
7	— honom till prijs, hwi schulle iach thå ännw dömas som en syndare och icke heller göra som etc.	εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ, τί ἔτι κἀγὼ ὡς ἁμαρτωλὸς κρίνομαι; καὶ μή.	in gloriam ipsius, quid posthac et ego ueluti peccator iudicor? Ac non potius.
8	ath wij scholom säya [3]).	ἡμᾶς λέγειν.	nos dicere.
13	theres twngor brwkadhe the till swik.	τοῖς γλώσσαις αὐτῶν ἐδολιοῦσαν.	linguis suis ad dolum usi sunt.
19	them som vnder laghen äro.	τοῖς ἐν τῷ νόμῳ.	his qui in lege sunt.
20	kan wardha rettferdugt — ty ath aff laghen kenner man syndena [4]).	δικαιωθήσεται — διὰ γὰρ νόμου ἐπίγνωσις ἁμαρτίας.	iustificabitur — Per legem enim agnitio peccati.
25	nådhastool.	ἱλαστήριον.	reconciliatorem.

[1]) Man observere den här gjorda afvikelsen från L, hvilken ej torde vara utan afsikt. D är här slaviskt bunden af L.

[2]) S synes följa L, men ändringen af numerus är väl icke någon tillfällighet.

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
dæus est, et circumcisio cordis in spiritu non litera cuius laus non ex hominibus, sed ex deo est.	dig vorporgen ist, Vnnd die beschneyttung des hertzen ist eyn beschneyttung die ym geyst vnd nicht ym buchstaben geschicht, wilchs lob ist nicht aus den menschen, sondern aus got.	som skeer vti aanden oc icke sker vti bogstaffue, hues lof, icke er aff mennisken men aff gud.	1		1
Quid ergo amplius Iudæo est?	Was hahen denn nu die Iuden vorteyls?	Huad fordel haffue tha iøderne?			1
= E	zwar fast viel.	sandelige gantske møget.			1
eloquia dei.	was Gott gered hat.	huad gud haffuer sagt.			1
est autem deus uerax — — — — — — — — — —.	Es bleybe viel weger also, das Gott sey warhafftig — Auff das du rechtfertig seyest ynn deynen wortten vnd vbirwindest, wenn du gerichtet wirdest.	men gud skal bliffue sand — I öfrigt = *L.*			1
Si autem iniquitas nostra iustitiam dei — — —.	Its aber also, das vnser vngerechtickeyt, gottis gerechtickeyt preysset, was wollen wyr sagen.	= *L.*			1
alioquin quomodo — — hunc mundum?	Wie kund denn got die welt richten?	huorledes kand gud, thaa dømme werden?			1
— — quid adhuc et ego tamquam — —? Et non.	zu seynem preysz, warumb solt ich denn noch als eyn sunder gerichtet werden, vnd nicht viel mehr also thun.	til hans ere, — huor fore skulde ieg thaa end nw dømmes som en søndere, oc icke heller saa gøre.			1
= E	das wyr sagen sollen.	at wij skulle sige.			1
— dolese agebant.	mit yhren zungen handeln sie truglich.	the handle suigafftige met theres tunger.	1		
= E	denen die vnter dem gesetz sind.	= *L.*			1
= E	rechtfertig seyn mag, Denn durch das gesetz kompt nur erkentnis der sund.	kan worde retferdugt — thi aff lougen kommer allene søndzsens bekendelse.			1
propitiatorem.	gnadestul.	nade stol.			1

[3] Dessa ord jämte andra stå hos L och D inom parentes.

[4] Man observere ändringen af L, hvilken dock tydligen är förebilden. D följer här och flerestädes L:s öfverdrifter.

Rom.	S.	G.	E.
3,27	Hwar är nw thin herömilse?	Ποῦ οὖν ἡ καύχησις;	Vbi igitur gloriatio?
28	Så holle wij nw thet ath menniskian wordher retferdugh aff troona [1]) vtan laghsens gerningars tilhielp.	λογιζόμεθα οὖν πίστει δικαιοῦσθαι ἄνθρωπον χωρὶς ἔργων νόμου.	Arbitramur igitur fide iustificari hominem absque operibus legis.
4,2	thå haffuer han thet han måå beröma sigh aff.	ἔχει καύχημα.	habet quod glorietur.
6	Dauid sägher ath salugheeten er thes menniskios, huilko [2])	δαβὶδ λέγει τὸν μακαρισμὸν τοῦ ἀνθρώπου, ᾧ.	Dauid explicat beatificationem hominis, cui.
11	ath sådant skulle och räknas them för retferdugheet.	εἰς τὸ λογισθῆναι καὶ αὐτοῖς τὴν δικαιοσύνην.	ut imputaretur et illis iusticia.
15	Effter ty ath laghen kommer wredhe åstadh [3]).	ὁ γὰρ νόμος ὀργὴν κατεργάζεται.	Num lex iram operatur.
16	Therföre giffs arffuet för troonas skull.	διὰ τοῦτο ἐκ πίστεως.	Idcirco ex fide datur hæreditas.
17	Iach haffuer satt tigh til en fadher offuer monga hedningar för gudhi then tu troodt haffuer.	πατέρα πολλῶν ἐθνῶν τέθεικά σε, κατέναντι, οὗ ἐπίστευσε θεοῦ.	Patrem multarum gentium constitui te, nimirum ad exemplum dei qui crediderat.
18	trodde påå thet hoppet thet intit på hoppandes war.	παρ' ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι ἐπίστευσεν.	præter spem sub spe credidit.
5,2	genom huilkin wij hafuom och en tilgang.	δι' οὗ καὶ τὴν προσαγωγὴν ἐσχήκαμεν.	per quem et contingit nobis ut — perduceremur.
„	hoppet som wij haffuom till then herligheet som gudh skall geffua.	ἐλπίδι τῆς δόξης τοῦ θεοῦ.	spe gloriæ dei.
8	Therföre beprijsar gudh sin kerlek.	Συνίστησι δὲ τὴν ἑαυτοῦ ἀγάπην — ὁ θεός.	Commendat autem suam charitatem deus.
10	bliffuom wij nu beholdne genom hans lijff.	σωθησόμεθα ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ.	seruabimur per uitam eius.
12	effter wij alle syndadhe.	ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον.	quatenus omnes peccauimus.

[1]) Det är karakteristiskt för S:s förhållande till L, att han här utelämnat dennes *alleyn*, för hvilket L själf fick uppbära mycken kritik, men hvilket han envist försvarade: "Ich weysz wohl das es nicht im Griechischen stehet, es soll aber dennoch da stehen, vnd soll der Teuffel selbst es nicht aus kratzen."

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
Vbi est ergo gloriatio tua?	Wo ist denn nu deyn rhum?	huor er thaa nw thin ross?		1	1
— enim iustificari hominem per fidem sine — — —	So halten wyrs nu, das der mensch gerechtfertiget werde, on zuthun der werck des gesetz, alleyn durch den glawben.	Saa holde wij thet nw, at menisken worde retferdige, vden lougens gerninger, ald ene vti troen.			1
habet gloriam.	so hat er wol rhum.	szo haffuer han wel ther hand kand rosse sig aff.	1		
dauid dicit: beatitudinem hominis, cui.	Dauid saget, das die selickeyt sey alleyn des menschen, wilchem.	Dauid siger, at salighed hører ald ene the menniske, huilke.			1
ut reputaretur et illis ad iustitiam.	das den selben solchs auch gerechnet werd zur gerechtickeyt.	= *L.*			1
Lex enim — — —.	syntemal das gesetz richt nur zorn an.	thi at lougen skaffer inthet vden wrede.			
Ideo ex fide — —.	Derhalben ist die verheyssung geschehen durch den glawben.	ther fore er løfftedt giffued wijd troen.	1		
— posui te ante deum, cui credidisti.	Ich habe dich gesetzt zum vater vieler heyden, fur got, dem du glewbet hast[4].	= *L.*		1	1
contra spem in spe — —.	hat glawbt auff hoffnung, da nichts zu hoffen war.	haffuer trodt paa it hob tha ther ingen hob war.			1
per quem et accessum habemus.	durch wilchen wyr auch eynen zugang haben.	= *L.*			1
spe gloriæ filiorum dei.	der hoffnung der kunfftigen herlickeyt, die Got geben sol.	thet hob wij haffue aff thend tilkommende ere, som gud skal giffue.			1
= E	Darumb preysset Got seyne liebe.	ther fore beuiser gud sin kerlighed.			1
salui erimus in uita ipsius.	werden wyr selig werden durch seyn leben.	= *L.*	1		
in quo omnis peccauerant.	die weyl sie alle gesundigt hatten.	effter thi the haffue alle søndet.	1		

---

[2]) S visar här samma kritik af L som i 3, 20, 28. D följer på alla tre ställena L utan kritik.

[3]) Jfr 3, 20.

[4]) L har här liksom i 3, 27 m. fl. st. följt V, hvilken sålunda äfven i brefven på detta sätt öfvat inflytande på S.

Rom.	*S.*	*G.*	*E.*
5,15	så är mykit meer gudz nådh, och gåffuan genom nådhen som war eens menneskios Iesu Christi mongom rikeligha wedherfaren [1].	πολλῷ μᾶλλον ἡ χάρις τοῦ θεοῦ καὶ ἡ δωρεὰ ἐν χάριτι, τῇ τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου ἰησοῦ χριστοῦ εἰς τοὺς πολλοὺς ἐπερίσσευσε.	multo magis gratia dei et donum per gratiam quae fuit unius hominis Iesu Christi, in multas exuberauit.
16	Och är icke gåffuan allena öffuer eno synd, så som dödhen är kommen för thens enes skull som syndadhe [2].	καὶ οὐχ' ὡς δι'ἑνὸς ἁμαρτήσαντος, τὸ δώρημα.	Et non sicut per unum qui peccauerat, uenerat mors, ita donum.
18	Ty såsom för eens synd skull är ondt kommit offuer alla menniskior till fördömilse, såå kommer och för eens rettferdungheetz skull gott offuer alla menniskior til liffzens rettferdugheet.	ἄρα οὖν ὡς δι'ἑνὸς παραπτώματος εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς κατάκριμα, οὕτω καὶ δι'ἑνὸς δικαιώματος εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς δικαίωσιν ζωῆς.	Itaque sicut per unius delictum propagatum est malum in omnes homines, ad condemnationem, ita et per unius iustificationem, propagatur bonum in omnes homines ad iustificationem uitae.
6,5	ty om wij ärom wordne inimpadhe vthi honom medh hans dödz lijknelse, så wardhom wij och vpståndilsens [3].	εἰ γὰρ σύμφυτοι γεγόναμεν τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα.	Nam si insititij facti sumus illi per similitudinem mortis eius, nimirum et resurrectionis participes erimus.
19	ath the mågha wardha helogha.	εἰς ἁγιασμόν.	ad sanctificationem.
21	För then skull ath till sådana ting är dödhen endalycten, Men nw — haffuen j idhor fruct ath j helighe wardhen.	τὸ γὰρ τέλος ἐκείνων θάνατος. Νυνὶ δὲ — ἔχετε τὸν καρπὸν ὑμῶν εἰς ἁγιασμόν.	Nam finis illorum mors. Nunc uero — habetis fructum uestrum in sanctificationem.
7,2	en qwinna som manne är widherbunden.	ἡ ὕπανδρος γυνή.	uiro obnoxia mulier.
»	är hon honom tilbunden medh laghen.	δέδεται νόμῳ.	alligata est per legem.
3	om hon tilfögher sigh enom androm manne.	γενομένην ἀνδρὶ ἑτέρῳ.	si se iunxerit alteri uiro.

[1]) Äfven L synes här ha förelegat S, som dock ej upptagit hans öfversättning.
[2]) Detta prof är uppenbarligen sammansatt af L och E, och är sålunda egnadt

V.	L.	D.	E.	V.	L.
— — — — — — — — in gratia — — in plures abundauit.	so ist viel mehr Gottis gnad vnd gabe vielen reychlich widderfaren, durch die gnade, die eynem menschen Ihesu Christo widderfaren ist.	szo er møget mere guds naade oc gaffue rijgeligen beuist mange, aff naaden som skedt er it menniske huilken er Jesus Christus.	1		
Et non sicut per unum peccatum ita et donum.	Vnnd nicht ist die gabe alleyn vber eyne synd, wie durch des eynigen synders eyne synd alles vorderben.	Oc gaffuen er icke aldene offuer en sønd, som alting er forderffvid for en søndige menniskens sønd.	1		1
Igitur — delictum in omnes homines in condemnationem, sic et per unius iustitiam in omnes homines in iustificationem uitæ.	Wie nu durch eynes sund die verdamnis vber alle menschen komen ist, also ist auch durch eynes rechtfertlickeyt die rechtfertigung des lebens vber alle menschen komen.	Som nw aff en sønd er fordømmelsen, kommet offuer alle menniske, szo er oc ends, retferdighed, liffsens retferdighed, kommit offuer alle menniske.	1		
Si enim complantati facti sumus similitudine mortis eius, simul et resurrectionis eius erimus.	So wyr aber sind sampt yhm gepflantzt worden, zu gleychen todt, so werden wyr auch der auferstehung gleych seyn.	Om saa er wij ere ingplantede met hannom lige vti døden, saa skulle wij oc were lige vti opstandelsen.		1	
in —.	das sie heylig werden.	= L.			1
= E	Denn das ende solcher ding, ist der todt. Nu — habt yhr ewre frucht das yhr heylig werdet.	thi sodanne tingestes ende er døden, Nw — haffuer (i) eder frucht, saa at i maa worde hellig.			1
quæ sub uiro est mulier.	eyn weyb das vnter dem man ist.	en qvinde som er vnder sin mand.	1		
alligata est legi.	ist sie verbunden an das gesetz.	er hun forbunden til lougen.	1		
si fuerit cum alio uiro.	wo sie bey eynem andern man ist.	om hun beblander sig met en anden mand.	1		

---

att visa, med hvilken omsorg S såg sig om, innan han nedskref sin öfversättning. L:s öfversättning i senare delen var uppenbarligen alltför fri i S:s ögon.

[a]) Detta prof liknar väl V, men jag håller det dock för sannolikare, att S följt grundtexten.

Rom.	*S.*	*G.*	*E.*
7,8	synden toogh tilfelle aff bodhoordhit och vpwäckte.	ἀφορμὴν λαβοῦσα, ἡ ἁμαρτία διὰ τῆς ἐντολῆς κατειργάσατο.	occasione accepta, peccatum per præceptum genuit.
15	ty iach weet icke huad iach gör.	ὃ γαρ κατεργάζομαι οὐ γινώσκω.	Quod enim ago non probo.
21	Så finner iach nw aff laghen när iach will göra thet gott är, ath thz oonda lodher widh migh [1]).	Εὑρίσκω ἄρα τὸν νόμον τῷ θέλοντι ἐμοὶ ποιεῖν τὸ καλὸν, ὅτι ἐμοὶ τὸ κακὸν παράκειται.	Reperio igitur per legem uolenti mihi facere bonum, quod mihi malum adjunctum sit.
8,2	andans lagh som lijff giffuer i Christo Jesu.	ὁ νόμος τοῦ πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν χριστῷ ἰησοῦ.	lex speritus uitæ per Christum Jesum.
3	thet som laghen icke kunde åstadh komma [2]).	τὸ ἀδύνατον τοῦ νόμου.	quod lex præstare non poterat.
4	then rettferdugheet som laghen äska.	τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου.	iustificatio legis.
5	the som kötzlighe äro the äro kötzligha sinnadhe, men the som andelighe äro the äro andeligha sinnadhe (v. 8, 9).	οἱ κατὰ σάρκα ὄντες τὰ τῆς σαρκὸς φρονοῦσιν, οἱ δὲ κατὰ πνεῦμα τὰ τοῦ πνεύματος.	qui carnales sunt, quæ carnis sunt, curant, at qui spirituales, quæ spiritus sunt.
16	then samme anden försäkrar wår anda.	αὐτὸ τὸ πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν.	Idem spiritus testatur una cum spiritu nostro.
18	thenne tijdzens wedhermödhor äro icke lijka till then herligheet — ty ath creaturens högheligha åstundan wänter effter ath gudz barn skola oppenbaras.	οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν δόξαν — ἡ γὰρ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἱῶν τοῦ θεοῦ ἀπεκδέχεται.	non esse pares afflictiones præsentis temporis ad gloriam — Etenim solicita creuturæ expectatio expectat ut palam fiant filij dei.
22	sockar och engslas medh oss alt här till [3]).	συστενάζει καὶ συνωδίνει ἄχρι τοῦ νῦν.	congemiscit simulque nobiscum parturit usque ad hoc tempus.

[1]) Strax i närheten af denna utsaga har S en glossa från L. Likaså har han i 6:e kap. ett par glossor från L, utan att denne ensamt kan sägas ha utöfvat inflytande på öfversättningen af dessa kapitel.

[2]) Att S här format sitt uttryck efter E, synes mig uppenbart, och ett bevis på

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
— — — per mandatum operatum est.	(Da) nam die sund eyn vrsach am gepot, vnd erreget.	sønden tóg tha en orsage aff buddet oc skickede.			1
— operor non intelligo.	denn ich weysz nicht was ich thue.	= *L.*			1
Inuenio igitur legem — — — quoniam mihi malum adiacet.	So finde ich nu eyn gesetze myr, der ich wil das gutte thun, das myr das bose anhangt.	Saa finder ieg mig en loug, saa at ieg wil gøre thet som godt er, oc thet onde tilhenger mig	1		
— in christo iesu.	das gesetz des geysts, der da lebendig macht ym Christo Ihesu.	aandens loug (som leffuende gør vti Christo Jesu).			1
quod impossibile erat legi.	das dem gesetz unmuglich war.	= *L.*	1		
= E	die gerichttickeyt vom gesetz erfodert.	thend retferdighed som lougen boger.			1
qui secundum carnem sunt, quæ carnis sunt sapiunt, qui uero secundum spiritum quæ sunt spiritus sentiunt.	die da fleyschlich sind, die sind fleyschlich gesynnet, die aber geystlich, die sind geystlich gesynnet.	the, som kødelige ere, the ere aff en kødelige bogere, men the som aandelige ere, the ere aff en andelige bogere.			1
Ipse enim spiritus testimonium reddit spiritui nostro.	derselbige geyst versichert vnsern geyst.	thend samme aand, wys gør wor aand.			1
non sunt condignæ possiones huius temporis ad — gloriam — Nam expectatio creaturæ reuelationem filiorum dei expectat.	(das) diser zeyt leyden, der herlickeyt nicht werd sey — Denn das endlich harren der creatur, wartet auff die offinbarung der kinder gottis.	thet wij lijde vti thende tijd, er icke werdugt thend ere — — thi creaturens endelige byelse, warer ther paa, at guds børn motte obenbares.	1		
ingemescit et parturit usque adhuc.	sehnet sich semptlich vnd engstet sich noch ymer dar.	inderligen bogere oc haffue end nw angeste met oss.			1

huru långt detta inflytande sträckt sig, är att uttrycket är oförändradt bibehållet äfven i sista proföfversättningen.

[3]) Glossen i margen hos S och D är från L, men intressant är att se huru båda korrigera honom. S ligger dock tydligen här såsom flerstädes öfver.

Rom.	S.	G.	E.
8,23	wij sockom och widh oss sielfua effter barna uthkorilsen, förbidhandes wår krops förlosning.	καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς στενάζομεν, υἱοθεσίαν ἀπεκδεχόμενοι, τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ σώματος ἡμῶν.	et nos ipsi in nobisipsis gemimus adoptionem expectantes, redemptionem corporis nostri.
24	ty wij ärom wäl salughe wordne, doch j hoppet.	τῇ γὰρ ἐλπίδι ἐσώθημεν.	Siquidem spe seruati sumus.
28	tiena allting till thet bedzsta.	πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθόν.	omnia simul adiumento sunt in bonum.
32	Huru kunde thet wara, ath han skulle icke geffua oss all ting medh honom?	πῶς οὐχὶ καὶ σὺν αὐτῷ τὰ πάντα ἡμῖν χαρίσεται.	Qui fieri potest ut non et cum eodem omnia nobis donet?
35	eller förfölielse?	ἢ διωγμός; ἢ λιμός.	num persecutio? num fames?
9,4	huilke som äro aff Israel.	οἵτινές εἰσιν ἰσραηλῖται.	qui sunt Israelitæ.
7	ey äro the strax alle söner, ath the äro Abrahams sädh.	οὐδ' ὅτι εἰσὶ σπέρμα ἀβραάμ, πάντες τέκνα.	neque quia sunt semen Abrahæ, statim omnes filij.
11	aff tilkallarens nådhe wort honom [1]) sagt.	ἐκ τοῦ καλοῦντος ἐρρήθη αὐτῇ.	ex vocante dictum est illi.
14	är gudh oretferdugh?	μὴ ἀδικία παρὰ τῷ θεῷ.	num iniusticia est apud deum?
19	Hwij skyllar han thå oss?	τί ἔτι μέμφεται.	Quid adhuc conqueritur?
24	hwilka han haffuer och kallat [2]).	οὓς καὶ ἐκάλεσεν ἡμᾶς.	Quos et uocauit nimirum nos.
30	then retferdughetena (menar iach) som off trona kommer [3]).	δικαιοσύνην δὲ τὴν ἐκ πίστεως.	iusticiam autem eam quæ est ex fide.
32	Therföre ath the icke söchte thet aff trone vthan aff gerningenas förtienst.	ὅτι οὐκ ἐκ πίστεως ἀλλ' ὡς ἐξ ἔργων νόμου.	Quia non ex fide sed tanquam ex operibus legis.
10,3	och så woro the icke gudz retferdugheet undergiffne.	τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ θεοῦ οὐχ ὑπετάγησαν.	iusticiæ dei non fuerunt subditi.
4	Christus är laghsen fulboordan.	τέλος γὰρ νόμου χριστός.	Nam perfetio legis Christus.
8	Men huad sägher scrifften? [4])	ἀλλὰ τί λέγει.	Sed quid dicit?

[1]) Om här föreligger ett tryckfel eller en afsiktlig ändring, är omöjligt att afgöra.
[2]) Beroendet af S upphör med all säkerhet i v. 27.
[3]) Att L varit förebilden, synes sannolikt, men S har här fått fram meningen bättre. D följer slafviskt L.

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
Et nos ipsi intra nos gemimus adoptionem filiorum dei expectantes — —.	(auch wyr selbs) — sehnen vns auch bey vns selbes, nach der kindschafft, vnd warten auff vnsers leybes erlosung.	(men oc wij selffue) — inderligen begere vti oss selffue, effter sønskaben, oc byde effter wor liffues frelsere?			
spe enim salui facti sumus.	denn wyr sind wol selig worden, doch ynn der hoffung.	thi wij ere wel salige giorde, men tock vti it hob.			1
omnia cooperantur in bonum.	alle ding zum besten dienen.	thiene alle thing til thet beste.			1
quomodo non etiam cum illo omnia danauit?	wie solt er vns mit yhm nicht alles schencken?	hui skulde hand ey giffue oss alle ting met hannom?	1		
an fames?	odder verfolgung odder hunger?	eller forfølgelse, eller hunger?			
= E	die da sind von Israel.	som ere aff Israel.			1
neque quia semen sunt abrasæ omnes filij.	auch nicht alle die Abrahams samen sind, sind darumb auch kinder.	Icke ere oc alle the Abrahams børn som ere aff hans seed.	1		
— — — ei.	wart zu yhr gesagt — aus gnade des beruffers.	sagdes til henne — aff hans naade som kalder thennom.			1
numquid iniquitas — —?	Ist denn got vngerecht?	= *L.*			1
— quæritur?	was schuldiget er denn vns?	huad skyld giffuer hand oss thaa?			1
quos et uocauit.	wilche er beruffen hat.	= *L.*		1	1
= E	Ich sage aber von der gerechtickeyt die aus dem glawben kompt.	tock siger ieg om thend retferdighed som kommer aff troen.			1
— — — — — — — quasi ex operibus. .	darumb das sie es nicht aus dem glawben, sondern als aus dem verdienst der werck suchen.	ther for, at the icke haffue atspurdt hendne vt aff troen, men aff gerningers och fortienestes werdskyld.			1
— non sunt subditi.	vnd sind also der gerechtickeyt, die fur Got gilt, mit vnterthan.	= *L.*	1		
Finis enim legis —.	Denn Christus ist des gesetzs ende.	= *L.*	1		
— — scriptura?	Aber was saget die schrifft?	= *L.*		1	1

*) Sannolikt är L här förebilden. S har redan till v. 5 och 6 ett par glossor i margen från L.

Rom.	S.	G.	E.
10,8	Thetta är oordhet om trona som wij predicom, ath om tu bekenner [1]).	τοῦτ' ἐστι τὸ ῥῆμα τῆς πίστεως ὁ κηρύσσομεν. ὅτι ἐὰν ὁμολογήσῃς.	Hoc est, uerbum fidei, quod prædicamus. Nempe si confessus fueris.
16	Herre hoo haffuer troodt wår predican? Så är troon aff predicanen, men predican genom gudz oord [2]).	κύριε τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμών; Ἄρα ἡ πίστις ἐξ ἀκοῆς, ἡ δὲ ἀκοὴ διὰ ῥήματος θεοῦ.	Domine quis credidit sermonibus nostris? Ergo fides ex auditu: auditus autem per verbum dei.
19	Iach skall vpweckia idher till nijt medh thet folk som icke är folk, och medh itt oförståndugt folk skall iach reeta idher.	Ἐγὼ παραζηλώσω ὑμᾶς ἐπ' οὐκ ἔθνει, ἐπὶ ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιῶ ὑμᾶς.	Ego ad æmulationem prouocabo uos per gentem quæ non est gens, per gentem stultam ad iram commouebo uos.
11,7	Thet Israel haffuer söcht [3]).	ὃ ἐπιζητεῖ ἰσραήλ.	Quod quærit Israel.
9	Läth theres boord wara ena snaro.	γενηθήτω ἡ τράπεζα αὐτῶν εἰς παγίδα.	Vertatur mensa eorum in laqueum.
17	förröm tich icke (bis).	μὴ κατακαυχῶ.	ne glorieris.
24	för vtan naturen.	παρὰ φύσιν.	præter naturam.
25	till thes hedninganas vpfyllelse warder kommandes.	ἄχρις οὗ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ.	donec plenitudo gentium aduenerit.
28	holler iach them för fiender — haffuer iach them käär [4]).	ἐχθροί — ἀγαπητοί.	inimici — dilecti.
29	För ty gudz gåffuor och tilkallilse äro sådana, ath han kan them icke ångra sigh.	Ἀμεταμέλητα γὰρ τὰ χαρίσματα καὶ ἡ κλῆσις θεοῦ.	Nam dona quidem et uocatio dei eiusmodi sunt, ut eorum illum pœnitere non possit.
30	haffuen doch nw offuer theras otroohet fått miskund.	νῦν δὲ ἠλεήθητε τῇ τούτων ἀπειθείᾳ.	nunc autem misericordiam consecuti per illorum incrudelitatem.
31	haffua icke wiliet troo paa then miskund idher wedherfaren är.	ἠπείθησαν τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει.	increduli facti sunt ex eo quod uos misericordiam estis adepti.

[1]) Utaf de gifna öfversättningarna *kan* endast V (och möjligen E) så förstås, att man får fram S:s mening, i det quia där ofta är en öfversättning af ὅτι (att); men att V icke *så* uppfattats, visar H, Lyb, Högt.

[2]) I v. 12 afviker S från L.

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
Hoc est verbum fidei quod prædicamus quia si confetearis.	Disz ist das wort von glawben, das wyr predigen. Denn so du — bekennest.	*D* = *L, H Lyb:* effte du bekennest *Högt:* wann ob du bekennest.			
— auditui nostro? — — — — — — uerbum christi.	Herre wer hat glewbet vnserem predigen? So kompt der glawbe, aus der prediget, das predigen aber durch das wort gottis.	= *L.*			1
Os: — — adducam in non gente, in gente insapiente in iram vos mittam. *V:* — in omnem gentem, in gentem insapientem — —.	Ich wil euch eyfern machen vber dem, das nicht meyn volck ist vnd vber eynem vnuerstendigen volck wil ich euch ertzurnen.	ieg wil gøre ether en affuendlig attroe offuer thend, som icke myt folck er, oc offuer it vforstandigt folck wil ieg ether fortørne.	1	1	
Quod quærebat israel.	das Israel gesucht hat.	= *L.*			1
fiat — eorum ipsis laqueum.	Lasz yhren tisch werden zu eynem strick.	= *L.*			1
noli gloriari.	rhume dich nicht.	berømme tig inthet, *Lyb:* nicht vorrome dy.			
contra naturam.	widder die natur.	imod naturen.	1		
— — — — — — — intraret.	so lange bis die fulle der heyden eyngegangen sey.	til szo lenge hedningernes vpfyldelse tilkommer.	1		
— — — charissimi.	halt ich sie fur feynde — hab ich sie lieb.	= *L.*			1
sine pœnitentia enim sunt dona et uocatio dei.	Gottis gaben vnd beruffungen magen yhn nicht gerewen.	Gudz gaffuer oc vduelgelse the kunde icke angre hannom.	1		
— — consecuti estis propter incredulitatem illorum.	Nu aber habt yhr barmhertzickeyt vbirkomen vber yhrem vnglawben.	Men nw haffue i fonget misskundhed for theres wantro.			1
non crediderunt in uestram misericordiam.	haben nicht wolt glewben an die barmhertzickeyt die euch widderfaren ist.	wilde icke tro paa then miskundhed, som ether er beuist.			1

[3]) Glossan i margen straxt efter denna utsago är från L.

[4]) Här har inflytandet från L varit begränsadt sannolikt till en vers, jfr 29, ty i v. 26—27 kan intet afgörande bevis uppletas för ett beroende af L. I v. 30 börjar det åter på nytt.

Rom.	*S.*	*G.*	*E.*
11,32	haffuer all tingh beslutit [1]) vthi otroo.	συνέκλεισε τοὺς πάντας εἰς ἀπείθειαν.	Conclusit omnes sub incrudelitatem.
12,3	ath ingen hålle meer aff sigh än honom bör ath holla, vtan hålle sigh så ath ther är motta medh.	μὴ ὑπερφρονεῖν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν, ἀλλὰ φρονεῖν εἰς τὸ σωφρονεῖν.	ne quis arroganter de se sentiat supra quam oportet de se sentire, sed ita sentiat ut modestus sit et sobrius.
6 f	besunnerligha gåffuor effter then nådhe som oss giffuen är, Haffuer någhon propheciam så skall hon empnas effter troon o. s. v. [2]).	χαρίσματα κατὰ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν διάφορα, εἴτε προφητείαν κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως.	dona iuxta gratiam datam nobis uaria, siue prophetiam iuxta portionem fidei.
16	håller icke mykit aff idher sielffue.	μὴ τὰ ὑψηλὰ φρονοῦντες.	non arroganter de uobisipsis sentientes.
13,2	Men the som sigh vpsätia (mot öffuerheten) the skola få fördömilse [3]).	οἱ δὲ ἀνθεστηκότες ἑαυτοῖς κρῖμα λήψονται.	Qui autem restiterint sibi ipsis iudicium accipient.
6	therföre motten j och geffua skatt.	διὰ τοῦτο γὰρ καὶ φόρους τελεῖτε.	Propter hæc enim et uectigalia soluitis.
9	thet beslutes så som vthi en summa j thesso oordhena.	ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ ἀνακεφαλαιοῦται.	in hoc sermone summatim comprehenditur.
14,4	men han kan wäl wardha vpreester.	σταθήσεται δέ.	imo fulcietur ut stet.
19	(låt oss effterfölya) thet som tienar til hwar annars förbätring.	(διώκωμεν) τὰ τῆς οἰκοδομῆς, τῆς εἰς ἀλλήλους.	(sectemur) quæ ædificationis alius erga alium.
20	men honom är thet icke gott som äter medh sitt samwitz förskränckilse.	ἀλλὰ κακὸν τῷ ἀνθρώπῳ τῷ διὰ προσκόμματος ἐσθίοντι.	sed malum est homini, qui per offendiculum uescitur.
22	Salogh är then som sigh intit samwet gör om thet han företagher.	Μακάριος ὁ μὴ κρίνων ἑαυτὸν ἐν ᾧ δοκιμάζει.	Beatus qui non iudicat se ipsum in eo quod probat.
15,2	så skicke sigh huar och en aff oss ath han motte täckias sin nästa j thz gott är, till förbätring.	ἕκαστος γὰρ ἡμῶν τῷ πλησίον ἀρεσκέτω εἰς τὸ ἀγαθὸν πρὸς οἰκοδομήν.	Nam unusquisque nostrum proximo placeat in bonum ad ædificationem.
16	offrandes gudz euangelium ath hedningana skola itt offer warda gudhi annammelighit.	ἱερουργοῦντα τὸ εὐαγγέλιον τοῦ θεοῦ, ἵνα γένηται ἡ προσφορὰ τῶν ἐθνῶν εὐπρόσδεκτος.	administrans euangelium dei, ut fiat oblatio gentium acceptabilis.

[1]) Glossan i margen är icke ordagrannt från L.

[2]) Glossan i margen hos S är en förkortning af L:s, D:s en ordagrann öfversättning af L:s.

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
— — omnia in incrudelitate.	hats alles beschlossen vnter dem vnglawben.	haffuer lucht aldting wnder wantro.		1	1
non plus sapere quam oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem.	das niemant weytter von yhm halte, denn sichs gepurt zu halten, sondern das er von yhm halte messiglich.	*D* följer ordagrannt *L.*			1
donationes secundum gratiam quæ data est nobis differentes. Siue prophetiam secundum rationem fidei.	mancherley gaben, nach der gnade, die vns geben ist. Hat yemand weyssagung, so sey sie dem glawben ehnlich.	mange hande gaffuer, effter thend naade som oss giffuen er, haffuer noger prophecije, szo ware sig lig met troen.			1
non alta sentientes.	Acht nicht was hoch ist.	acther icke thet som høgt er.	1		
— — resistunt ipsi sibi damnationem aquirunt.	die aber widderstreben, werden vber sich eyn vrteyl empfahen.	*D = L, H Lyb:* gewynne syck salluen de vordömnisse. *Högt:* verdampnusz.			
ideo enim et tributa præstatis.	Derhalben must yhr auch schos geben.	therfor skulle i nw giffue skaat.			1
— — uerbo instauratur.	das wirt ynn diesem wort uerfasset.	thet begribes i thette ourd.	*) 1		
Stabit autem.	Er mag aber wol auffgericht werden.	men hand kand wel opreisses.			1
quæ ædificationis sunt inuicem (custodiamus).	(last vns dem nachstreben) was zur besserung vnternander dienet.	(lader oss effterfølge) huad som thiener til huer andres forbedrelsse.			1
— — — — — — — — — manducat.	aber es ist nicht gut, dem, des es isset mit eynem anstoss seynes gewissens.	men thet er icke got hannom som eder met en vretskyckelig samuittighed.			1
= E	Selig ist, der yhn selb keyn gewissen macht ynn dem das er annympt.	salig er then som gør sig inggen samuittighed, paa thet hand annammer til sig.			1
Unusquisque uestrum proximo suo — —.	Es stelle sich aber eyn yglicher vnter vns also, das er seynem nehisten gefalle, zum gut zur besserung.	men huer ebland oss skal skicke sig szo, at hand befalder sijn neste vti gode til forbedering.			1
sanctificans — — — — accepta.	zu opffern das Euangelion Gottis, auff das die heyden eyn opffer werden Got angenehm.	at kundgøre gudz euangelium, paa thet hedningene motte worde gud it anamme offer.			1

*) Valet af ord är väl här knappast att anse såsom något beroende af V H Lyb Högt, utan endast ett uttryck för öfversättarens och hans regents åskådning, för såvidt fördömelse då betydde förlust af saligheten.

Rom.	*S.*	*G.*	*E.*
15,17	Therföre haffuer iach ther iach må beröma mich aff genom Iesum Christum j the stycke ther gudhi tillydha.	Ἔχω οὖν καύχησιν ἐν Χριστῷ ἰησοῦ τὰ πρὸς θεόν.	Habeo igitur quod glorier per Christum Iesum in his quæ ad deum pertinent.
30	athi mich vthi mitt arbete hielpen.	συναγωνίσασθαί μοι.	ut me laborantem adiuuetis.
31	ath min tieniste som iach gör j Hierusalem må annammelighen warda.	ἵνα ἡ διακονία μου ἡ εἰς ἱερουσαλὴμ εὐπρόσδεκτος γένηται.	ut ministerium hoc meum quod exhibeo Hierosolymis, acceptum sit.
16,1	j Christo.	ἐν κυρίῳ.	in Christo.
10	them som äro aff Aristubuli tienare (v. 11).	τοὺς ἐκ τῶν ἀριστοβούλου.	eos qui ex Aristobuli familiaribus.
16	alla Christi församblingar.	αἱ ἐκκλησίαι τοῦ χριστοῦ.	ecclesiæ Christi.
19	wijse på thet godha och eenfållughe på thet oonda.	σοφοὺς μὲν εἰς τὸ ἀγαθὸν ἀκεραίους δὲ εἰς τὸ καλόν.	sapientes quidem ad bonum, synceros autem ad malum.
23	stadzens rentmestare.	ὁ οἰκονόμος τῆς πόλεως.	quæstor ærarius ciuitatis.
1 Kor.			
1,6	ther Jesu Christi förkynnelse medh haffuer stadhfest wordit.	καθὼς τὸ μαρτύριον τοῦ χριστοῦ ἐβεβαιώθη.	quibus rebus testimonium Iesu Christi confirmatum fuit.
11	vthan [1]) waren fullborda vthi itt sinne, och ena mening, ty migh är förekommit.	ἦτε δὲ κατηρτισμένοι ἐν τῷ αὐτῷ νοὶ καὶ ἐν τῇ αὐτῇ γνώμῃ. Ἐδηλώθη γάρ μοι.	sed sitis integrum corpus eadem mente et eadem sententia. Significatum est enim mihi.
20	hwar är thenne werldennes disputerare?	ποῦ συζητὴς τοῦ αἰῶνος τούτου;	ubi disputator sæculi huius?
26	j seen idhor kallilse.	βλέπετε τὴν κλῆσιν ὑμῶν.	Videtis uocationem uestrum.
»	äro kalladhe [2]).	om.	om.
2,2	Jesum Christum och honom korszfestan.	ἰησοῦν χριστὸν καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον.	Iesum Christum et hunc crucifixum.
13	icke medh klokom [3]) oordom, som menniskligh wijszdom lären, vthan medh them som then helghe ande lärer.	οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς πνεύματος ἁγίου.	non sermonibus quos docet humana sapientia, sed quos docet spiritus sanctus.
3,8	then ena är som then andre.	ἕν εἰσιν.	unum sunt.
9	gudz åkerwerk.	θεοῦ γεώργιον.	dei agricolatio.

[1]) I grundtexten är satsen beroende af ἵνα såsom hos E af ut, hos L af *das* och D af *at*. Endast V har såsom S gjort den till själfständig uppmaning. Att döma af den sista satsen i detta prof synes dock L företrädesvis ha varit S:s förebild.

[2]) Det är visserligen ej omöjligt att S inskjutit dessa ord af eget val i samman-

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
Habeo igitur gloriam in christo iesu ad deum.	darumb kan ich mich rhumen, durch Ihesu Christ, das ich mit gotselichen sachen vmbgehe.	ther for kand ieg berøme med Iesum Christum, at ieg omgaar med thet som gud hører til.	1		
ut adiuuetis me.	das yhr myr helfft kempffen.	at i hielpe mig at stryde.	1		
ut obsequij mei oblatio accepta fiat in ierusalem.	das meyn dienst, den ich gen Ierusalem thue, angenehm werde.	at myn thieniste (som ieg gøør til Ierusalem) motte teckes.	1		1
in domino.	ynn dem hern.	vti herren.	1		
— — ex Aristoboli domo.	die da sind von Aristobulos gesind.	thennom som ere af Aristiboli medbrøder.	1		1
omnes ecclesiæ christi.	die gemeynen Christi.	Christi menhed.		1	
sapientes in bono et simplices in malo.	weyse auffs gutte vnd eynfeltig auffs bose.	wijse til thet som got er, oc enfoldige til thet som ondt er.			1
arcarius ciuitatis.	der stad rendmeyster.	stadz renttemester.			1
sicut testimonium christi confirmatum est.	wie denn die predigt von Christo krefftig worden ist.	at thend predicken som er aff Christo, er worden kraffiig.	1		
Sitis autem perfecti in eodem sensu et in eadem sententia. Significatum est enim mihi.	sondern das yhr seyt volkommen ynn eynem synn vnnd ynn eynerley meynung. Denn myr ist furkomen.	Men at i ware fuldkommen vti it synd oc vti en mening, thi meg er forkyndet.			1
— inquisitor — — — — —.	wo sind die erforscher diser welt?	huor er the som rantsage thenne werden?	1		
Videte — —.	Sehet an — ewren ruff.	Seer — til thet som i ere kallede.	1		
om.	sind beruffen.	ere kallade.			1
= E	Ihesum Christum, den gecreutzigten.	Iesum Christum, som er worden korsfest.	1	1	
non in doctis humanæ sapientiæ uerbis sed in doctrina spiritus.	nicht mit klugen worten menschlicher weyszheyt sondern mit klugen worten des heyligen geysts.	icke met kloge ourd vti menniskelige wijeshed, men met klage ourd, huilket oss lerer then helligaand.	1		1
= E	ist eyner wie der ander.	er en lige som then anden.			1
— agricultura.	Gottis ackerwerg.	gudz ager.			1

hanget, men sannolikt har L tjänat honom som mönster, och i så fall finna vi åter inflytande från E och L i en och samma vers.

[1]) Här ser det ut som S äfven haft L framför sig och influerats af honom till en del, såsom D, hvilken hufvudsakligen följt L, äfven rönt inflytande af E.

1 Kor.	S.	G.	E.
3,13	ty daghen gör clart huilkit i eeldhen openbart wardher [1]).	ἡ γὰρ ἡμέρα δηλώσει, ὅ, τι ἐν πυρὶ ἀποκαλύπτεται.	Dies enim declarabit quod in igne reuelatur.
4,3	iach wardher dömder — aff menniskligh dagh [2]).	ἀνακριθῶ — ὑπ' ἀνθρωπίνης ἡμέρας.	dijudicer — ab humano iudicio.
6	vppå thet ath j icke hogmodhas emoot hwan annan, then j thens, och then j en annars nampn.	ἵνα μὴ, εἷς ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς μὴ φυσιοῦσθε κατὰ ἑτέρου.	ut ne, hic illius, ille huius nomine inflemini alius aduersus alium.
9	Men migh tycker ath oss ringaste [3]) apostlanar haffuer gudh vthgiffuit så som the ther dödhena äro empnadhe.	δοκῶ γὰρ ὅτι ὁ θεὸς ἡμᾶς, τοὺς ἀποστόλους ἐσχάτους, ἀπέδειξεν ὡς ἐπιθανατίους.	Arbitror enim quod deus nos, qui sumus apostoli postremi, ostenderit tanquam morti addictos.
10	j herlighe.	ὑμεῖς ἔνδοξοι.	uos clari.
15	tyktomestare.	παιδαγωγούς.	pædagogos.
5,1	ther icke hedninganar weta aff säya.	ἥτις οὐδὲ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὀνομάζεται.	quod nec inter gentes nominatur.
8	vthan vthi the osyrat brödh thet är vthi reenheet och sanning [4]).	ἀλλ' ἐν ἀζύμοις εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας.	sed in panibus fermento carentibus, hoc est, synceritate et ueritate.
9	ath j intit skullen haffua ath skaffa medh (v. 11).	μὴ συναναμίγνυσθαι.	Ne commisceremini.
„	thz menar iach icke om thenne werldennes bolerij.	καὶ οὐ πάντως τοῖς πόρνοις τοῦ κόσμου τούτου.	ac non omnino cum scortatoribus mundi huius.
11	nemligh.	om.	om.
6,1	sigh döma låtha vndher the oretferdugha och icke heller vnder the helgha [5]).	κρίνεσθαι ἐπὶ τῶν ἀδίκων, καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῶν ἁγίων.	iudicari sub iniustis et non magis sub sanctis.
2	ären j thå icke godhe nogh ath döma the ringo saker?	ἀνάξιοί ἐστε κριτηρίων ἐλαχίστων;	indigni estis minimis iudicijs?
6	in för the otrooghna.	ἐπὶ ἀπίστων.	sub infidelibus.
9 f	eebräkare — drengiaskendare.	μοιχοί — ἀρσενοκοῖται.	adulteri — qui concumbunt cum masculis.
12	men iach will vnder inghens mandz wåll wara.	ἀλλ' οὐκ ἐγὼ ἐξουσιασθήσομαι ὑπό τινος.	at ego non redigar sub ullius potestatem.
13	Maten är skickat till buken.	Τὰ βρώματα τῇ κοιλίᾳ.	Escæ uentri destinatæ sunt.
16	the bliffua — tw vthi itt kött.	ἔσονται — οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν.	Redigentur — duo in carnem unam.

[1]) Strax förut har S en glossa i margen från L.

[2]) I margen har S en förklarande glossa: "*Thet är menniskios doom*". Sannolikt har den tillkommit efter E:s öfversättning. Då S emellertid icke följt E, visar detta, att han varit angelägen att lämna en ordagrann öfversättning.

[3]) Man observere den här gjorda afvikelsen från L, hvilken S dock här haft för

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
Dies enim domini — quod in igne reuelabitur.	der tag des hern wirts klar machen, wilcher wirt mit fewr eroffenet werden.	herrens dag skal thet alt sammen klart gøre, huilken skal obenbaris met yld.	1		
iudicer — ab humano die.	ich gerichtet werde — von eynem menschlichem tage.	ieg dømmes — aff noger menniskelige dag.		1	1
ut ne unus aduersus alterum infletur pro alio.	auff das sich nicht eyner widder den andern vmb yemands willen auffblase.	paa thet, en icke opblessuer sig mod en anden, for noger mandz skyld.	1		
Puto enim quod deus nos apostolos nouissimos ostendit tanquam morti destinatos.	Mich dunckt aber, Got habe vns Apostel fur die allergeringsten dargebe, als die dem tod zugeygnet sind.	Men mig tøcker gud haffuer skicked oss til de alder ringgeste apostele, som the, døden ere alle rede tillag.			1
uos nobiles.	Yhr herlich.	i ere fulde.			1
= E	zuchtmeyster.	tuchtemestere.			1
qualis nec inter gentes.	da auch die heyden nicht von zusagen wissen.	Aff huilken hedningene wide icke aff at sige.			1
sed in azimis synceritatis et ueritatis.	sondern ynn dem syszteyg der lautterkeyt vnd der warheyt.	men vti thend sødedeig, som är renhed oc sandhed.	1		
ne commisceamini.	das yhr nichts solt zu schaffen haben mit.	at i skullde icke omgaes medh.			1
Non utique cum fornicarijs huius mundi.	das meyn ich gar nicht von den bulern ynn dieser welt.	thet men ieg icke aff bolere vti thenne werden.			1
om.	nemlich.	om.			1
— apud iniquos et non apud sanctos.	sich richten lassen fur den vnrechten, vnd nicht fur den heyligen.	at lade sig dømme aff the wrette, oc icke for the hellige.	1		
indigni estis qui de minimis iudicetis?	seyt yhr denn nicht gut gnug geringer sachen zurichten?	= *L.*			1
apud infideles.	fur den vnglewbigen.	= *L.*			1
— masculorum procubitores.	eehbrecher — knabenschender.	horkarle (*H Lyb:* eebrekere), the som sønder met wnaturligt køn.			1
sed ego nullius redigar potestate.	aber ich wil vnter keynes gewalt seyn.	men ieg will ware wnder inggens wold.			1
Escæ uentri.	Die speyse dem bauch.	maden til bugen.	1		
Erunt — duo in carne una.	sie werden seyn zwey ynn eynem fleysch.	the skulle worde — tuoo vti it kødt.		1	1

ögonen. D som troget följt L har gjort detta till predikat såsom hos L i st. för en apposition till objektet såsom det är i grundtexten.

[4]) Att dömma af det följande synes E:s inflytande icke ha varit stort i detta kapitel.

[5]) E:s inflytande i detta kap. är ej stort, jfr det följande v. 13.

1 Kor.	*S.*	*G.*	*E.*
7,1	swarar iach.	om.	om.
5	Förkorter idher icke inbyrdes.	μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους.	Ne fraudetis uos inuicem.
17	doch såsom gudh haffuer hwariom och enom deelat. Hwar och en som — så wandre han.	εἰ μὴ, ἑκάστῳ ὡς ἐμέρισεν ὁ θεός, ἕκαστον ὡς — οὕτως περιπατείτω.	Vtcumque fuerit, unus quisque ut ipsi partitus est deus, unus quisque, ut — ita abulet.
26	ath menniskiona skall gott wara.	ὅτι καλὸν ἀνθρώπῳ.	Nam bonum est homini.
34	Och skill them åt [1]) en qwinna och en jomffrw, then som ogifft är, hon aktar.	μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος, ἡ ἄγαμος μεριμνᾷ.	Diuisæ sunt hæc duo, mulier et uirgo. Innupta curat.
8,1	wete wij wäl alle hwadt wij weta skolom.	οἴδαμεν ὅτι πάντες γνῶσιν ἔχομεν.	scimus quod omnes scientiam habemus.
»	förbätrar.	οἰκοδομεῖ.	ædificat.
10	sittia till ath äta thet affgudhom offrat är [2]).	ἐν εἰδωλείῳ κατακείμενον.	in epulo simulacrorum accumbentem.
9,13	the som j templet tiena, the hafua sin näring aff templit, och the som sköta alteret, the warda aff altarit åtniwtande?	οἱ τὰ ἱερὰ ἐργαζόμενοι, ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἐσθίουσιν; οἱ τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντες, τῷ θυσιαστηρίῳ συμμερίζοντες;	ij qui in sacris operantur, ex sacrificio uiuunt? Qui sacrario assistunt una cum sacrario partem accipiunt?
17	så är mich doch thz embetet befalat, hwarföre wardher mich thå lönt? nemligh ther före ath iach predikar christi euangelium, och gör thet frij omsus.	οἰκονομίαν πεπίστευμαι. τίς οὖν μοι ἐστὶν ὁ μισθός; ἵνα εὐαγγελιζόμενος, ἀδάπανον θήσω τὸ εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ.	dispensatio commissa est mihi. Quod igitur est mihi præmium? Vt cum euangelizem, gratuitum efficiam euangelium Christi.
22	på thet ath iach skall nw några saligha göra.	ἵνα πάντως τινὰς σώσω.	ut omnino aliquos seruem.
10,1	iach wil icke ath idher skal owitterlighit wara [3]).	οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν.	Nolim uos ignorare.
6	Men thetta war wåra figurer (jfr v. 11).	ταῦτα δὲ τύποι ἡμῶν ἐγενήθησαν.	Haec autem figuræ nostri fuerunt.

[1]) Endast E har kunnat öfversättas på detta sätt.

[2]) Här är visserligen likheten med D större än med någon annan: H Lyb: etende in dem huse des afgades; Högt: ruend in dem husz des abgottes; men både S och D kunna här ha fått sin uppfattning från E, som kan omskrifvas på detta sätt.

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
om.	anwort ich.	giffuer ieg for swar.			1
nolite fraudari inuicem.	Verkurtzt euch nicht vnternander.	Suiger icke huer anden, at i adskillijes.			1
Nisi unicuique sicut diuisit dominus. Unum quemque sicut — ita ambulet.	on, wie eynem yglichen Gott hat auszteylet. Eyn yglicher, wie — so wandel er.	uden som god haffuer huer vtdellet. Huer aff eder wandre som.			1
quoniam bonum est homini.	das es dem menschen gut sey.	at thet er mennisken got.			1
et diuisus est. Et mulier inupta et uirgo cogitat.	vnd ist zurteylet. Eyn weyb vnd eyne Jungfraw, die on ehe ist, die sorget.	oc thesse twenne ere at skillige, en quinde oc en iomfrw, en iomfru som icke är gifft, hun sørger.	1		
— E	wyssen wyr alle was wyr wissen sollen.	wijde wij nw alle hwad wij wijde skulle.			1
— E	bessert.	forbederer.			1
in idolo recumbentem.	zu tisch sitzen ynn gotzen hausz.	sidde til bordz oc æde thet som offered er affgude.			
qui in sacrario operantur quæ de sacrario sunt edunt. Et qui altario deseruiunt cum altario participant.	die da schaffen ym tempel, die neeren sich des tempels, vnd die des altars pflegen, genissen des altars?	the som arbeide vti templen, the nere thennom aff templen, oc the som berede alteret, the nyde thet som alteret hører til?			1
— mihi credita est. Quæ est ergo merces mea? ut euangelium prædicans sine sumptu ponam euangelium.	so ist myr das ampt doch befolhen Warumb wirt myr denn nu gelohnet? Nemlich darumb, das ich predige das Euangelion vnnd thu dasselb frey vmbsonst.	szo er mig tog embetet befalet huor fore skal thet thaa lønes uæg? ther for, at ieg predicker Euangeiium, oc thet gør ieg frigt for inthet.			1
ut omnes facerem saluos.	auff das ich allerding iahettlich selig mache.	paa thet ieg motte iaa gøre nogen salig.			1
Nolo — — — —.	Ich wil euch nicht verhalten.	ieg wil icke dölge for eder.	1	1	
Hæc autem in figura facta sunt nostri.	Das ist aber vnser furbild worden.	Tog er thet waret en lignelsse.	1		

[1]) Detta är, såvidt jag vet, det enda exemplet, där S afvikit från L i återgifvande af frasen: οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν.

1 Kor.	*S.*	*G.*	*E.*
10,9	honom.	om.	om.
19	Hwadh skal iach tå säyia? är affgudhen någhot, eller är thz någhot som affgudhom offras? [1]). Ney.	τί οὖν φημι, ὅτι εἴδωλόν τί ἐστιν; ἢ ὅτι εἰδωλόθυτόν τί ἐστιν;	Quid ergo dico, quod simulacrum aliquid sit? aut quod simulacris immolatum aliquid sit?
32	Waren sådana athi ingen förarghe.	ἀπρόσκοποι γίνεσθε.	Tales estote ut nullum præbeatis offendiculum.
11,7	ty han är gudz beläte och herligheet,' men qwinnan är mandzens ära [2]).	εἰκὼν καὶ δόξα τοῦ θεοῦ ὑπάρχων. γυνὴ δὲ δόξα ἀνδρός ἐστι	cum is mago sit et gloria dei. At mulier gloria uiri est.
17	Thetta biudhandes prijsar iach intit.	τοῦτο δὲ παραγγέλλων οὐκ ἐπαινῶ.	Illud tamen præcipiens non laudo.
34	till fördömilse.	εἰς κρῖμα.	ad condemnationem.
12,4 f.	Gaffuonar (ämbeten, krafftener) äro mongahandra [3]).	διαιρέσεις, χαρισμάτων (διακονίων, ἐνεργημάτων) εἰσίν.	Diuisiones donorum (ministeriorum, operationum) sunt.
7	bewisa sigh the andeligha gåffuonar till gangn.	δίδοται ἡ φανέρωσις τοῦ πεύματος, πρὸς τὸ συμφέρον.	datur manifestatio spiritus ad id quod expedit.
23	them lägge wij mästa ären vppå.	τούτοις τιμὴν περισσοτέραν περιτίθεμεν.	his honorem uberiorem apponimus.
24	haffuer så tillhopa [4]) förmengt lekameen.	συνεκέρασε τὸ σῶμα.	simul temperauit corpus.
27	lemmar till hwar annan.	μέλη ἐκ μέρους.	membra ex parte.
28	hielpare.	ἀντιλήψεις.	subsidia.
31	och iach will än nw wijsa idher en kostelighare wägh.	καὶ ἔτι καθ' ὑπερβολὴν ὁδὸν ὑμῖν δείκνυμι.	Et adhuc excellentem, (1522 excellentiorem) uiam uobis ostendo.
13,3	och låte min lekamen brinna.	καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμα μου ἵνα καυθήσωμαι.	et si tradam corpus meum ut comburar.
4	affundas intit.	οὐ ζηλοῖ.	non inuidet.
„	skulkas intit.	οὐ περπερεύεται.	non est procax.
5	tänkier intit arght.	οὐ λογίζεται τὸ κακόν.	non cogitat malum.
8	förfaller aldrigh.	οὐδὲ ποτὲ ἐκπίπτει.	numquam excidit.

[1]) S:s öfversättning är mycket kraftigare än L V D, och ehuru närmast liknande E, torde den hvila på grundtexten.

[2]) Kap. 11,1 i S E V hänföres af L och D till kap. 10.

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
om.	yhn.	hannom.			1
Quid ergo? Dico quod idolis immolatum sit aliquid aut quod idolum sit aliquid?	Was soll ich denn nu sagen? Sol ich sagen, das der gotze etwas sey? odder das das gotzen opffer etwas sey?	huad wil ieg tha nw sige? skal ieg sige, at affgude ere noget? eller thet som affgude offerit er, er noget?	1		
sine offensione estote.	Seyt vnanstossig.	fortørner (icke).	1		
quoniam imago et gloria dei est, mulier autem gloria uiri est.	sintemal er Gottis bild vnd herlickeyt, das weyb aber ist eyn ehre des mannes.	thi hand er gudz billede oc ere, men quinden er mandzsens ere.			1
hoc autem præcipio non laudans.	Auff das ich aber meyn gepot thu, so lobe ich nicht.	Men paa thet ieg skal gøra mit bud, szo loffuer ieg icke.	1		
in iudicium.	zum gericht.	met fordømmelsse.	1		
— gratiarum (ministrationum —) —.	Es sind mancherley gaben (empter, krefften).	The ere atskillige gaffuer etc.			1
— — — — — — — ad utilitatem.	ertzeygen sich die gaben des geystes, zum gemeynen nutz.	betheis aandens gaffuer til thet mene nøtte.			1
his honorem abundantiorem circundamus.	den selben legen wyr am meysten eehr an.	thennom ære wij alsommest.			1
temperauit corpus.	hat den leyb also vermenget.	haffuer szo formengget legommet.			1
membra de membro.	gelider vnternander.	huer andens lemmer.			1
opitulationes.	Helffer.	hielppere.			1
= E 1522.	vnd ich zeyge euch noch eyn kostlicheren weg.	oc end wil ieg wijse eder en kosteligere weyg.			1
— tradidero — ita ut ardeam.	vnd liesz meynen leyb brennen.	oc lode brende mit legomme.			1
non æmulatur.	eyffert nicht.	affuendes icke.	1		
non agit perperam.	schalcket nicht.	er icke skalchafftig.			1
= E	gedenckt nicht arges.	hun tencker inthet ondt.			1
= E	verfellet nymer mehr.	forgaar aldrig.			1

[3]) Glossan i margen är från L.

[4]) Då S här synes ha följt L, är detta ord väl inskjutet med hänsyn till συγ(εκέρασε), jfr simul hos E.

1 Kor.	*S.*	*G.*	*E.*
14,3 f.	till förbätring — förbätrar sigh sielf (församblingen) — får någhor förbätring.	οἰκοδομὴν — ἑαυτὸν (ἐκκλησίαν) οἰκοδομεῖ — οἰκοδομὴν λάβῃ.	ædificationem — se ipsum (congregationem) ædificat — ædificationem accipiat.
7	Haffuer sigh doch så medh the ting som liwdh göra j frå sigh, och intit liff haffua så som är en pipa eller en harpa, thå the icke giffua åtskilikelighit liwdh ifrå sigh, huru kan man thå weta huad thet är pipat eller harpat?	ὅμως τὰ ἄψυχα φωνὴν διδόντα, εἴτε αὐλὸς, εἴτε κιθάρα, ἐὰν διαστολὴν τοῖς φθόγγοις μὴ δῷ, πῶς γνωσθήσεται τὸ αὐλόμενον ἢ τὸ κιθαριζόμενον;	Quin et inania, uocem reddentia, siue tibia, siue cithara, nisi distinctionem sonis dederint: quomodo cognoscetur quod tibia canitur aut cithara?
10	är otydhelighen [1]).	ἄφωνον.	mutum.
15	Huru skall thet thå gå till? Nemligha så.	τί οὖν ἐστι;	Quid igitur est?
16	then som står j thens olärds stadh.	ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου.	is qui implet locum indocti.
17	Tu segher en godh tacksäyelse — wardher ther aff intit förbätrat.	σὺ καλῶς εὐχαριστεῖς — οὐκ οἰκοδομεῖται.	Tu bene gratias agis — non ædificatur.
24	wardher öffuerwunnen [2]).	ἐλέγχεται.	coarguitur.
26	Låter thet alt skee till förbätring [3]).	πάντα πρὸς οἰκοδομὴν γινέσθω.	omnia ad ædificationem.
29	the tale sielff andre eller sielff tredhie.	δύο ἢ τρεῖς λαλείτωσαν.	duo aut tres loquantur.
34	them skal icke tilstädhias.	οὐ γὰρ ἐπιτέτραπται αὐταῖς.	nec enim permissum est illis.
15,11	haffue wij predikat.	κηρύσσομεν.	prædicamus.
15	emoot gudh.	κατὰ τοῦ θεοῦ.	de deo.
20	then förste j bland them som soffuit hadhe [4]).	ἀρχὴ τῶν κεκοιμημένων.	primitiæ eorum qui dormierant.
23	sedhan the som Christo tilhöra vthi hans tillkommelse.	ἔπειτα οἱ τοῦ χριστοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ.	deinde ij qui sunt Christi in aduentu ipsius.
29	Eller huad göra the —?	Ἐπεὶ τί ποιήσουσιν —.	Alioqui quid facient ij —?
30	Och hwij stå wij altijdh vthi fara? o. s. v.	τί καὶ ἡμεῖς κινδυνεύομεν πᾶσαν ὥραν.	Quid et nos periclitamur omni tempore?
32	huad hielper mig thet —? [5]).	τί μοι τὸ ὄφελος —;	quæ mihi utilitas —?
34	Waker vpp rettferdeligha.	ἐκνήψατε δικαίως.	Expergiscimini iuste.

[1]) V. 14 afviker från L.

[2]) Denna afvikelse från L i ett kap., som rönt så stort inflytande från honom, måste vara afsiktlig, och sannolikt beroende på insikten att ἐλέγχειν äfven kan öfversättas med *öfvervinna, bevisa*.

[3]) Äfven v. 27 visar tillbaka till L.

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
ad ædificationem — se metipsum (ecclesium dei) — — — — — —.	zur besserung — bessert sich selbs (sei gemeyne) — gepessert werde.	til forbedering — forbederer sig selff (menheden) — forbederes.			1
Tamen quæ sine anima sunt vocem dantia — — — — — — — — — — — — — — sonituum — — — scietur id quod canitur aut quod cytharizatur?	Hat sichs doch auch so ynn den dingen, die da lautten vnnd doch nicht leben, es sey eyn pfeyffe odder eyne harpffe, wenn sie nicht vnterschiedlichen hall von sich geben, wie kan man wissen was gepfiffen odder geharpffet ist?	D följer troget L.			1
sine voce est.	est vndeutlich.	er ej wnderskedeligh.			1
— ergo —.	Wie sols aber denn seyn? nemlich also.	huorledes skal thet thaa were? szo.			1
Quis supplet locum idiotæ?	der so an stadt des leyen steht.	hand som staar vti ligmandzsens stedt.	1		1
= E	Du sagest feyn dancke — wirt nicht dauon gepessert.	thu siger wel tack — forbederes ther inthet aff.			1
conuincitur.	wurde gestrafft.	worde straffet.	1	1	
= E	Last es alles geschehen zur besserung.	= *L.*			1
— — dicant.	last reden selb ander odder selb dritter.	skulle tale selffandre eller selff tredie.			1
non enim permittitur eis.	Denn er sol yhn nicht zu gelassen werden.	thi thet skal icke tilstedes thennom.			1
predicauimus.	hahen wyr prediget.	= *L.*		1	1
aduersus deum.	widder Gott.	mod gud.		1	1
— dormientium.	der erstling vnter den die da schlaffen.	en begyndelse ebland thennom som ere soffuende.	1		
— hi qui sunt christi qui in aduentum eius crediderunt.	darnach die Christum anhoren, wilche seyn werden zu seyner zukunfftzeyt.	ther efftir the som Christo tilhøre, huilke hans skulle ware, vti hans tilkommende tijdh.	1		
= E	Was machen sonst, die?	Huad gøre the ellers —?			1
At quid et nos — — omni hora?	vnd was stehen wyr alle stund ynn der fahr?	hui stande wij oc alle stund vti fare?			1
quid mihi prodest.	was hilfft michs —?	huad hielpper thet mig.			1
Euigilate iusti.	Wachet recht auff.	woger reet op.	1		

[4]) Afvikelsen från E i föregående och anslutningen till honom i detta exempel är nog icke tillfällig, utan afsiktlig för att vinna större öfverensstämmelse med grundtexten. Jfr v. 23.

[5]) Äfven v. 33 är öfversatt i enlighet med L.

1 Kor.	*S.*	*G.*	*E.*
15,37	tu sår icke lekamen som födhas skall, utan itt blott korn o. s. v.	καὶ ὃ σπείρεις, οὐ τὸ σῶμα τὸ γενησόμενον σπείρεις, ἀλλὰ γυμνὸν κόκκον.	Et hoc quod seminas, non corpus quod nascetur, seminas, sed nudum granum.
40 f.	herligheet (bis) — clarheet (quater).	δόξα.	gloria.
44	Man haffuer itt naturlighit lekamen, man haffuer och itt andelighit lekamen [1]).	ἔστι σῶμα ψυχικόν, καὶ ἔστι σῶμα πνευματικόν.	Est corpus animale, et est corpus spirituale.
45	war giordt till naturlighit liff — till andelighit liff o. s. v.	ἐγένετο — εἰς ψυχὴν ζῶσαν — εἰς πνεῦμα ζωοποιοῦν.	factus est — in animam uiuentem — in spiritum uiuificantem.
47	är aff himmelen himmelsk.	ὁ κύριος ἐξ οὐρανοῦ.	ipse dominus de cælo.
52	vthi en thimes puut.	ἐν ἀτόμῳ.	in puncto temporis.
16,9	krafftigh dör.	θύρα — ἐνεργής.	hostium — efficax.
12	weter.	om.	om.
14	all idhor ting låter gå j kerlekenom.	πάντα ὑμῶν ἐν ἀγάπῃ γινέσθω.	omnia nobis cum charitate fiant.
17	ty hwadh idher fattadhes till mich, thet haffua the vpfylt [2]).	ὅτι τὸ ὑμῶν ὑστέρημα οὗτοι ἀνεπλήρωσαν.	quoniam quod mihi deerat uestri, hi suppleuerunt.
2 Kor.			
1,5	är mykit kommit offuer oss — kommer mykin hughnat offuer oss.	περισσεύει — εἰς ἡμᾶς — περισσεύει ἡ παράκλησις ἡμῶν.	abundant — in nobis — abundat consolatio nostra.
6	Men hwadh wij haffue hughnat eller bedröffuilse, så skeer thet idher till godho, är thet bedröffuilse såå skeer thet idher till hugnat och salugheet (huilkin salugheet är krafftigh, om så är ath j lidhen i then motton som wij lidhe) är thet hugnat såå skeer thet och idher till hugnat och salugheet.	εἴτε δὲ θλιβόμεθα ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως, καὶ σωτηρίας, τῆς ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ τῶν αὐτῶν παθημάτων, ὧν καὶ ἡμεῖς πάσχομεν, εἴτε παρακαλούμεθα ὑπὲρ τῶν ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας.	Siue autem affligimur pro uestri consolatione ac salute, quæ operatur in tolerantia earundem afflictionum, quas et nos patimur, siue consolationem accipimus pro uestri consolatione ac salute.
9	Thz skedde för then skull.	om.	om.
10	än nw daghliga.	om.	om.

[1]) Glossan i margen liksom det nya stycket visa, att L varit den bestämmande. Ändringen af satsfogningen är väl tillkommen af hänsyn till grundtexten.

[2]) Detta öfversättningsprof kommer visserligen nära V. Men det vore dock egen-

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
Et quid seminas? non corpus quod futurum est, sed nudum granum.	Vnd wilchs seestu? nicht den leyb seestu, der werden sol, sondern eyn blos korn.	oc huat soer tu? legommet soer thu, icke thet som voxse skal, men it blot kørn.	1		
= E	herlickeyt (bis) — klarheyt (quater).	ære — klarhed.			1
Si est corpus animale, est et spirituale.	Hat man eyn naturlichen leyb, szo hat man auch eyn geystlichen leyb.	= *L.*			1
= E	ist gemacht yns naturlichen leben — yns geystlich leben.	er skabet vti it naturligt liff — vti it aandeligt liff.			1
de cælo cælestis.	ist vom hymel vnd hymlisch.	er herren aff hemmelen.		1	
in momento.	vnd das plotzlich.	vthi thend aller steckeste tijd.	1		
— euidens.	schefftige thur.	mechtug dør.	1		1
nobis notum facio.	(wisset).	(wider).			1
omnia enim uestra in charitate —.	alle ewer ding last gehen ynd der liebe.	gører altinggest vti kerlighed.			1
quoniam id quod uobis deerat ipsi suppleuerunt.	Denn ewren feyl haben sie erfullet.	thi the haffue fulkommid thet, som i haffue forladet.		1	
= E	viel vber vns komett — kompt viel trots vber vnns.	møget til falder oss — tilkommer oss møget trøst.			1
— tribulamur pro uestra exhortatione et salute, siue consolamur pro uestra consolatione, siue exhortamur pro uestra exhortatione et salute, quæ operatur tolerantiam earundem passionum quas et nos patimur.	Wyr haben aber trubsal odder trost, szo geschichts euch zu gutt. Ists trubsal, so geschichts euch zu trost und heyl (wilchs heyl krefftig ist, so yhr leydet der massen wie wyr leyden) Ists trost, so geschichts euch auch zu trost vnd heyl.	Tock heller wij haffue modgang eller trøst, szo skeer thet eder til gode, Er thet bedrøuelse szo skeer thet eder til trøst oc saligheed (huilket eder krafftigt er til saligheden, om i lide vti sodanne made som wij lide) Er thet trøst, szo skeer thet eder oc til trøst oc saligheed.			1
om.	Das geschach darumb.	tock skede thet ther for.			1
om.	noch teglich.	end nw dageligen.			1

domligt, om S här skulle ha stannat vid denna version såsom mönster, och af en tillfällighet träffat grundtextens mening, utan att ha insikt därom. — Underskriften till brefvet stämmer med E men ej med L.

2 Kor.	*S.*	*G.*	*E.*
1,12	wij haffue wandrat på werlden.	ἀνεστράφημεν ἐν τῷ κόσμῳ.	uersati fuerimus in mundo.
13	och (thet j) til förenna weten.	(ἃ) καὶ ἐπιγινώσκετε.	(quæ) etiam agnoscitis.
„	j wardhen så befinna oss — så som j haffue oss befwnnet.	ἐπιγνώσεσθε — καθὼς ἐπέγνωτε ἡμᾶς.	agnoscetis quemadmodum agnouistis nos.
17	eller mon min anslagh wara kötzlighe? Ney, medh migh är ja ja och ney är ney.	ἢ ἃ βουλεύομαι, κατὰ σάρκα βουλεύομαι; ἵνα ᾖ παρ' ἐμοὶ τὸ ναὶ ναί, καὶ τὸ οὔ, οὔ.	aut num quæ cogito, secundum carnem cogito? Vt sit apud me quod est etiam, etiam: et quod est non, non.
23	ath iach icke än nw kom till Corinthum, thet är skeedt för then skull ath iach skoonadhe idher [1].	ὅτι φειδόμενος ὑμῶν, οὐκέτι ἦλθον εἰς κόρινθον.	quod parcens uobis nondum uenerim Corinthum.
2,3	ath — iach icke skulle få sorg [2].	ἵνα μὴ — λύπην ἔχω.	ne — dolorem caperem.
6	thet är noogh [3] ath then samme aff menigheten så straffat är.	ἱκανὸν τῷ τοιούτῳ ἡ ἐπιτιμία αὕτη ἡ ὑπὸ τῶν πλειόνων.	Sufficit istiusmodi homini increpatio hæc, quæ facta est a pluribus.
8	förmanar iach idher, ath kärleken haffuer sin framgång till honom.	παρακαλῶ ὑμᾶς, κυρῶσαι εἰς αὐτὸν ἀγάπην.	obsecro uos, efficite ut ualeat in illum charitas.
10	thet förlater iach — j Christi stadh.	κεχάρισμαι — ἐν προσώπῳ χριστοῦ.	condonaui in conspectu Christi.
11	hwad han j sinnet haffuer.	αὐτοῦ τὰ νοήματα.	illius cogitationes.
12	till ath predica ewangelium Christi.	εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ.	in euangelium Christi.
13	giordhe min åffskeedh.	ἀποταξάμενος αὐτοῖς.	dimissis illis.
14	som altijdh later oss segher beholla j Christo.	τῷ πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς ἐν τῷ χριστῷ.	qui semper triumphat per nos in Christo.
3,1	Scholom wij thå åter begynna prijsa oss sielffua?	Ἀρχόμεθα πάλιν ἑαυτοὺς συνιστάνειν.	Incipimus rursus nosipsos commendare.
3	Christi breff, bereedt genom wåra tienist, icke skriffuit medh bleck.	ἐπιστολὴ χριστοῦ, διακονηθεῖσα, ὑφ' ἡμῶν ἐγγεγραμμένη, οὐ μέλανι.	epistola Christi, subministrata, a nobis inscripta, non atramento
5	förmåghe wij någhot thet är åff gudhi.	ἡ ἱκανότης ἡμῶν ἐκ τοῦ θεοῦ.	omnis idoneitas nostra ex deo est, 1522: si ad aliquid idonei sumus, id ex deo est.

[1]) Det förtjenar påpekas att S, hvilken i andra kor.-brefvet liksom i första är mycket beroende af L, dock här såsom på åtskilliga andra ställen bättre återgifvit meningen än L, jfr följande exempel. L likasom D, hvilken i brefven är mycket beroende af L, hänför dessutom denna vers till kap. 2. S följer här såsom annars i detta afseende E och V, hvilka hänföra den liksom den följande till kap. 1.

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
conuersati sumus in hoc mundo.	wyr gewandelt haben auff der wellt.	haffue wandrit vti thenbe werden.			1
et cognouistis.	das (yhr) vorhyn wisset.	i wijde til forne.			1
cognoscetis sicut cognouistis nos.	yhr werden vns — alszo befinden, gleychwie yhr vns — befunden habt.	i skulle befinde oss —, ligeruiss som i haffue befundet oss.			1
aut quæ — — — — — — — — — — ut sit apud me est et non.	odder sind meyne anschlege fleyschlich? Nicht also, sondern bey myr ist ia, ia, vnd meyn neyn ist neyn.	eller ere mine tancker kødelige? ney icke szo, men hoss mieg er iaa, iaa oc ney är ney.			1
— — non ueni ultra corinthum.	das ich ewer verschonet, nicht widder gen Corinthon komen bin.	at ieg haffuer sparet eder, vti thet at ieg er icke kommen igen til Corinthum.	1		
ut — non tristitiam super tristitiam habeam.	das ich nicht — eyn trawrickeyt uber die ander hette.	paa thet — (ieg) icke skulle bedrøffues offuer the andre.	1		
— illi qui eiusmodi est obiurgotio hæc, quæ fit a pluribus.	Es ist gnug, das derselbe von der gemeyner also gestrafft ist.	thet er noch at thend samme er szo straffet aff menheden.			1
— uos ut confirmetis in illum charitatem.	ermane ich euch, das yhr die liebe an yhm den vorgang haben lasset.	formaner ieg ether, at i lade kerlighed haffue sin framgang vti hannom.			1
donaui — in persona christi.	das vergebe ich — an Christus stadt.	forlader ieg — vti gudz ansicht.			1
cogitationes eius.	was er ym synn hat.	huad hand haffuer i sinddet.			1
propter euangelium christi.	zu predigen Euangelion Christi.	at predicke Christi euangelium.			1
ualefaciens eis.	ich macht meyn abschied.	forlod ieg thennom.			1
— — triumphat nos in christo iesu.	der vns alltzeyt das felt behalten hilfft.	som hielper oss alle tijdt, at beholle marcken vti Christo.			1
— iterum nosmetipsos — —.	Heben wyr denn abermal an vns selbs zu preysen?	Begynde wij thaa igen at loffue os?			1
— ministrata a nobis et scripta, non atramento.	eyn brieff Christi, durch vnsern dienst zubereyt, vnd nicht mit tindten geschrieben.	it christi breff, beredt aff oss formiddelst wor thieneste, oc icke screffuit met bleck.			1
— sufficientia nostra —.	das wyr etwas tugen, ist von Got.	huad wij kunde, thet er aff gud.	1		1

[2]) L följer här V. D har missförstått L. S har uppenbarligen öfvat kritik af L, se äfven följande exempel.

[3]) Till detta ord ha S och D en glossa i margen, hvilken båda tagit från L.

2 Kor.	S.	G.	E.
3,7	Aär nw så ath thet embetet som genom bokstaffuen dödhar, och j steenar vthgraffuet är, haffuer warit j sådana clarheet, ath — för clarheet skull [1]).	εἰ δὲ ἡ διακονία τοῦ θανάτου ἐν γράμμασιν ἐντετυπομένη ἐν λίθοις ἐγενήθη ἐν δόξῃ, ὥστε — διὰ τὴν δόξαν.	Quod si administratio mortis in literis, deformata in saxis, fuit in gloria adeo ut — propter ploriam.
14	samma förtäckilse — bliffuer vthoffuer gambla testamentit, thå the thz läsa, och taghes intit bort [2]).	τὸ αὐτὸ κάλυμμα ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῆς παλαιᾶς διαθήκης μένει μὴ ἀνακαλυπτόμενον.	idem uelamen in lectione ueteris testamenti manet, nec tollitur uelamen.
4,6	gudh är then som bödh liwset vthwr mörkret lysa.	ὁ θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι.	deus est, qui iussit e tenebris lucem illucescere.
12	Så är nw dödhen mectugh vthi oss.	ὥστε ὁ μὲν θάνατος ἐν ἡμῖν ἐνεργεῖται.	Itaque mors quidem in nobis agit.
15	för ty migh är alt för idhra schull tilgörande, vppå thet ath then öffuerflödhiga welgerning [3]) (ther monga tacka) skall rikeligha komma gudhi till prijs.	Τὰ γὰρ πάντα δι' ὑμᾶς, ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα, διὰ τῶν πλειόνων τὴν εὐχαριστίαν περισσεύσῃ εἰς τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ.	Nam omnia propter uos, ut beneficium quod exundauit, pluribus gratias agentibus, exuberet in gloriam dei.
17	ty wår bedröffuilse (then doch timelighen och lät är) födher [4]) vthi oss en ewigh och offuer alla motto wichtugh herligheet.	τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρὸν τῆς θλίψεως ἡμῶν καθ' ὑπερβολὴν, εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον βάρος δόξης κατεργάζεται ἡμῖν.	Nam momentanea leuitas afflictionis nostræ mire supra modum æternum pondus gloriæ parit nobis.
5,2	och offuer thet samma sockom wij lengtandes effter ath offuerclädhas medh thet wårt hws som aff himmelen är [5]).	καὶ γὰρ ἐν τούτῳ στενάζομεν, τὸ οἰκητήριον ἡμῶν τὸ ἐξ οὐρανοῦ ἐπενδύσασθαι ἐπιποθοῦντες.	Nam in hoc gemimus, domicilio nostro quod e cælo est, superindui desiderantes.
7	för ty wij wandrom j troona och see honom intit.	διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν οὐ διὰ εἴδους.	Per fidem enim ambulamus, non per speciem.

[1]) Äfven i forts. vv. 9—11 skymtar L igenom hos S.

[2]) Denna v. synes hvila på både E och L; den sista satsen synes förutsätta E, den första och andra L.

[3]) Att L utöfvat inflytande på S i öfversättning af denna v. är obestridligt. Så mycket betydelsefullare är det då, att denne i återgifvandet af χάρις icke följt honom. Detta måste ha haft sin grund uti insikten däri, att χάρις kan betyda äfven något mer en nåd i den specifikt kristliga meningen, jfr 8,4 i samma bref.

[4]) Äfven i detta exempel, som uppenbarligen rönt inflytande från L, har S ändrat

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
— — ministratio — in lapidibus — — — — — — — — — — — — — — — — — —.	So aber das ampt das durch die buchstaben todtet, vnd ynn die steyne ist gepildet, klarheyt hatte, also, das — vmb der klarheyt willen.	Om nw thet embede som wed bogstaffuen, ihiel slaar, oc som wor malet paa stene, haffde klarhed, szo, at for — klarhetz skyd.			1
id ipsum — — — — — — manet non reuelatum.	bleybt die selbige decke vnauffgedeckt, vber dem alten testament, wenn sie es lesen.	bliffuer thet samme skyul waffskijldt offuer thet gamble testamente, nar the lese thet.	1		1
deus qui dixit de tenebris lucem splendere.	Got der da hiesz das liecht aus der finsternis erfur leuchten.	gud som bødt at lywset skulle skinne vd aff mörcken.	1		
Ergo mors — operatur.	Darumb, so ist nu der tod mechtig ynn vns.	ther for, er nw døden mechtug vti oss.			1
Omnia enim propter uos, ut gratia abundans per multos in gratiarum actione abundet in gloriam dei.	Denn es ist myr alles vmb euch zuthun, auff das die uberschwengliche gnade, durch vieler dancksagung, Gott reychlichen preysze.	thi thet er meg alt om eder at gøre, paa thet thend aller støreste nade, vdaff mangges tacksigilse gud rygeligen pryse.			1
Id enim quod in præsenti est momentaneum et leue tributationis nostræ supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis.	Denn vnser trubsal, die zeytlich vnd leycht ist, schafft eyn ewige vnd vber alle masz wichtige herlickeyt vns.	Thi wor modgang søm er thimelig oc lether skraffuer en euige oc offuer alemade stoor herlighed, oss.	1		1
Nam et in hoc ingemiscimus, habitationem nostram quæ de cælo est superindui cupientes.	Vnd vber dem selben sehnen wyr vns auch, nach vnser behausung die vom hymel ist, vnd verlangen, das wyr damit vberkleydet werden.	Oc ther for ere wij oc bogerende til thet samme bolig, som er aff himmelen, oc forlenges at wij motte kledes ther met.			1
— — et non per speciem.	denn wyr wandeln ym glawben, vnd sehen yhn nicht.	*D* = *L.*			1

bonom, som återgifvit κατεργάζεται med *schafft,* efter E. Då denna öfversättning utträngts först genom den af Bibelkommissionen 1883 utgifna, så inses lätt huru länge inflytandet från E gjort sig gällande i vårt nya testamente. Och då E:s uttryck, ehuru ej alldeles ordagrannt, dock är lika troget som L:s, ehuru mycket mera målande, så kunna vi ej annat än skänka vårt erkännande åt S:s omdöme och förmåga att välja ut det bästa hos L och E. Tillika vittnar detta om den stora noggrannhet, med hvilken han gått tillväga. D blir här som vanligt långt efter S.

[5]) Äfven här har S icke slafviskt följt L, hvilken han dock tydligen haft framför sig.

2 Kor.	*S.*	*G.*	*E.*
5,10	ath hwar och en schall vndfå till hans lekamen effter som han giort haffuer.	ἵνα κομίσηται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματας, πρὸς ὃ ἔπραξεν.	ut reportet unusquisque ea quæ fiunt per corpus, iuxta id quod fecit.
11	Effter wij nw wete ath herren är fructandes, farom wij sacta [1]) medh menniskioner.	εἰδότες οὖν τὸν φόβον τοῦ κυρίου, ἀνθρώπους πείθομεν.	Scientes igitur terrorem illum domini, suademus hominibus.
13	huad wij heller offerträdhe [2]), så offuerträdhom wij gudhi, eller ärom wij måtelighe, så ärom wij idher måtelighe.	εἴτε γὰρ ἐξέστημεν, θεῷ, εἴτε σωφρονοῦμεν, ὑμῖν.	Nam siue insanimus, deo insanimus: siue sani sumus, uobis sani sumus.
15	han är för then schull dödher före alla, ath the — schola icke her effter [3]) leffua sigh sielffuom.	ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἵνα — μηκέτι ἑαυτοῖς ζῶσιν.	pro omnibus mortuus est, ut — posthac non sibi uiuant.
17	Hwar nw någhor är j Christo, så är han itt nytt creatwr, thet gamble är förgångit [4]).	ὥστε εἴ τις ἐν χριστῷ, καινὴ κτίσις, τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν.	Proinde si quis est in Christo, noua creatura est. Vetera præterierunt.
6,12 f	j ären icke ängsle vthi oss, vthan j ängslens vthi idhor eghen hierta, Iach talar medh idher så som medh barn the ther lijka löön medh oss haffua skola, vthwidhger och j idher [5]).	οὐ στενοχωρεῖσθε ἐν ἡμῖν, στενοχωρεῖσθε δὲ ἐν τοῖς σπλάγχνοις ὑμῶν. τὴν δὲ αὐτὴν ἀντιμισθίαν ὡς τέκνοις λέγω. πλατύνθητε καὶ ὑμεῖς.	Non estis angusti in nobis, sed angusti estis in uisceribus uestris. Eandem autem remunerationem, ut filijs polliceor. Dilatemini et uos.
7,11	åstundan, nijt, hempd.	ἀλλὰ ἐπιπόθησιν, ἀλλὰ ζῆλον, ἀλλ' ἐκδίκησιν.	imo desiderium, uindictam.
12	ath wår vmsorgh om idher motte idher kunnogh warda, then wij haffue om idher för gudhi [6]).	τοῦ φανερωθῆναι τὴν σπουδὴν ὑμῶν τὴν ὑπὲρ ἡμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐνώπιον τοῦ θεοῦ.	ut palam fieret studium uestrum pro nobis apud uos in conspectu dei.

[1]) Glossan i margen till detta uttryck hos S är såsom hos D tagen från L.

[2]) Glossan i margen till detta uttryck är äfven tagen från L, såsom den hos D.

[3]) Det är högst sannolikt, att S äfven här haft L framför sig, jfr: ***för then schull: darumb*** (L), hvartill ingen æquivalent finnes i någon af de andra texterna. Men S har kompletterat L, som lemnat μηκέτι oöfversatt, likasom D, hvilken utan kritik följt L.

[4]) Utan förmåga af kritik gent emot L, skulle S icke på detta sätt ha återgifvit detta ställe. Men det länder honom till förtjänst att han här lämnat en öfversättning, som oförändradt bibehållit sig till 1883. Jfr äfven 6, 12.

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
— — referat — propria corporis prout gessit.	auff das eyn yglicher empfahe, an seynem leyb, nach dem er gehandelt hat.	at huer maa wndfangge paa sijt legomme effter som hand haffuer handelet.			1
— ergo timorem domini hominibus suademus.	Die weyl wyr denn wissen das der herr zufurchten ist, faren wyr schon mit den leutten.	Effter thi wij wide tha, at herren skal frøchtes, fare wij sachte met folcket.			1
Siue enim mente excimus deo, siue sobrij sumus uobis.	Denn thun wyr zu viel, so thun wyrs Got, sind wyr messig, so sind wyr euch messig.	Thi gøre wij formøget, szo gøre wij thet gud, ere wij mechtige, szo ere wij eder mechtige.			1
— — mortuus est christus, ut — iam non — — —.	er ist darumb fur alle gestorben, auff das die — nicht yhn selbs leben.	hand er ther for død for alle, at — the skulle icke leffue thennom selffue.			1
Si quis ergo in christo noua creatura: uetera transierunt.	Darum, ist ettwa eyn newe creatur ynn Christo, so ist das alt uergangen.	Ther for er nogen it nyt creature vti Christo, szo er thet gamble forganget.	1		
Non angustiamini in nobis, angustiamini autem in — — — —. Eandem autem habentes remunerationem tanquam filijs dico: dilatamini et uos.	Vnszerthalben durfft yhr euch nicht engsten, das yhr euch aber engstet, das thut yhr aus hertzlicher meynung. Ich rede mit euch als mit kindern, die gleychen lohn mit vns haben. Darumb breyttet yhr euch auch aus.	for wor skyld, tørffue i icke haffue trengsel, men thet i eræ trengde, thed gøre i aff hiertelig mening, ieg taler met eder som met børn, the som haffue lige løn met oss, ther for breder eder oc wt.			1
sed desiderium, sed æmulationem, sed uindictam.	uerlangen, eyffer, rache.	lenggelse, bogerelsse, heffnd.			1
ad manifestandam sollicitudinem nostram quam habemus pro uobis coram deo.	das vnser vleysz offinbar wurde bey euch, den wyr haben uber euch, fur Gott.	at thend wor flijt motte bliffue obenbaret hoss ether, huilken wij haffue offuer ether for gud.		1	1

5) Detta är ett intressant prof på S:s sätt att använda L. I v. 12 var L:s öfversättning omöjlig för den som icke i likhet med D blott afskref honom. I v. 13 var han åtminstone lika bra som E och kom nära V. Därför kunde S upptaga hans öfvers., dock icke utan att korrigera honom, jfr *Darumb, ther for* (D), som saknas hos S.

6) Här har inflytandet från V genom L sträckt sig fram till D och S. Vid den första betraktelsen synes denna öfversättning gifva den bästa meningen, och det är väl därför som SL upptagit den.

2 Kor.	S.	G.	E.
8,4	bedhiandes oss — ath wij anamma wille welgerningen, och tienistens deelactughet som skikkat war till helghonen.	δεόμενοι ἡμῶν τὴν χάριν καὶ τὴν κοινωνίαν τῆς διακονίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους δέξασθαι ἡμᾶς.	rogantes nos, ut beneficium et societatem ministerij susciperemus in sanctos.
6	ath wij mostom förmana Titum, ath såsom — så schulle han nw och fulfölia sådana godhwiliogheet när idher.	εἰς τὸ παρακαλέσαι ἡμᾶς τίτον, ἵνα καθῶς — οὕτως καὶ ἐπιτελέσῃ εἰς ὑμᾶς καὶ τὴν χάριν ταύτην.	in hoc ut adhortaremur Titum, ut quemadmodum — ita et consummaret hanc quoque erga nos beneficentiam.
8	vtan effter andre så winleggia sigh, försöker iach och idhan kärleck om han then sanskyllughe är.	ἀλλὰ διὰ τῆς τῶν ἑτέρων σπουδῆς, καὶ τὸ τῆς ὑμετέρας ἀγάπης γνήσιον δοκιμάζων.	sed per sollicitudinem, erga alios etiam uestræ dilectionis synceritatem approbans.
9	herrans Jesu Christi godhwiliogheet [1]).	τὴν χάριν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.	beneficentiam domini nostri Iesu Christi.
11	fulfölien nw medh gerningenne såsom j begynten.	νυνὶ δὲ καὶ ποιῆσαι ἐπιτελέσατε.	Nunc autem et illud, quod facere cœpistis, perficite.
13	Icke skeer thetta vthi then mening ath.	οὐ γὰρ ἵνα.	Non enim ut.
15	Then ther mykit sammanladhe.	ὁ τὸ πολύ.	Qui multum habebat.
19	vtan han är och skikkat aff församblinganar till ath wara wår föliare vthi wår wandring j thenna vndsetning [2]) som bestelles aff oss till herrans äro och till idher hiertes welwiliogheet,	ἀλλὰ καὶ χειροτονηθεὶς ὑπὸ τῶν ἐκκλησιῶν, συνέκδημος ἡμῶν σὺν τῇ χάριτι ταύτῃ, τῇ διακονουμένῃ ὑφ' ἡμῶν, πρὸς τὴν αὐτοῦ τοῦ κυρίου δόξαν καὶ προθυμίαν ὑμῶν.	uerumetiam delectus est ab ecclesijs, comes peregrinationis nostræ, cum hac beneficientia quæ administratur a nobis ad eiusdem domini gloriam, et animi uestri promptitudinem:
20	Och förwarer [3]) thet ath oss ingen straffar för thenna ympnogheet som wij aff stadh kommom, och seer ther på ath thet redheliga tillgår.	στελλόμενοι τοῦτο μή τις ἡμᾶς μωμήσηται ἐν τῇ ἁδρότητι ταύτῃ, τῇ διακονουμένῃ ὑφ' ἡμῶν, προνοούμενοι καλά.	declinantes hoc, ne quis nos carpat in hoc exuberantia, quæ administratur a nobis, procurantes honesta.

---

[1]) Här synes S ha uppfattat grundtexten på självständigt sätt, då det motsvarande latinska uttrycket *beneuolentia* icke finnes hvarken hos E eller V. Äfven här har S:s öfversättning förblifvit oförändradt intill 1883.

[2]) Äfven denna öfversättning är ägnad att karakterisera L:s förhållande till S och hans förmåga vis à vis D. Utan insikt i grundtexten och förmåga af kritik gent emot de andra öfversättningarne skulle S gjort sig skyldig till samma fel som D. I v. 20 följer S åter L, men med kritik.

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
obsecrantes nos gratiam et communicationem ministerij quod fit in sanctos.	vnd fleheten vns — das wyr auffnehmen die wolthat vnd gemeynschafft der handreychung, die da geschicht den heyligen.	oc bade oss — at wij wille anamme thend welgerning, oc thend thienstelige tilhobesanckelse, som skeer the hellige.			1
ita ut rogaremus — — — ita et perficiat in uobis etiam gratiam istam.	das wyr musten Titon ermanen, auff das er, wie — also auch vnter euch solche wolthat auszrichtet.	*D* = *L.*			1
— aliorum sollicitudinem etiam uestræ charitatis ingenium bonum comprobans.	sondern die weyl andere so vleyssig sind, versuch ich auch ewer liebe, ob sie rechter art sey.	men for thi andre ere szo flitsommige, forsøger ieg oc ethers kerlighed, om hun er reet.			1
gratiam — — — —.	die gnad vnsers herrn Ihesu Christi.	wor herres Jesu Christi naade.			
Nunc uero et facto perficite.	Nu aber volbringet auch das thun.	men nw foldkommer oc gerningen.	1		
= E	Nicht geschicht das der meynung das.	Icke er thet szo ment, at.			1
Qui multum.	Der viel samlet.	then som møget til hobe sanckede.			1
sed et ordinatus est — — — — — — — — in hanc gratiam quæ ministratur a nobis ad domini gloriam et destinatam uoluntatem nostram. Deuitantes hoc ne quis nos uituperet in hac plenitudine, quæ ministratur a nobis in domini gloriam. Prouidemus enim bona.	Sondern er ist auch verordnet, von den gemeynen, zu vnsern walgeferten ynn der gnade, die vnter euch predigt wirt zu preysz des herrn, vnd ewer geneygt gemute zu reytzen, vnd zu verhuten das, das vns nicht yemand diser fulle halben verlestere, die durch vnser ampt auszgerichtet wirt, vnd sehen darauff das es redlich zugehe.	men hand er oc forskicket aff menhedene, at hand skulle ware wor medefølgere vti wor pelegrimes ferdt, vti thend nade som predickes ebland ether, til herrens loff oc ere, oc ethers huges opueckelsse, oc beuarde thet at oss inggen skenddede, i thend fuldhed som foldkomnes vti wort embede, oc see til, at thet motte gaa retteligen til.			1

[1]) Subjektet i grundtexten är 1:a pers. plur., till hvilken participierna στελλόμενοι och προνοούμενοι ansluta sig. S synes med L till mönster ha hänfört dessa till: *wår följare*, försåvidt icke såväl: *förwarer* som *seer* skulle vara imperativer. Att L tjänat till förebild synes af de sista orden i den anförda meningen. Men här såsom ofta har S ej kritiklöst följt honom, jfr: *die durch vnser ampt* etc. hos L med parallelst.

2 Kor.	S.	G.	E.
8,22	och thet haffue wij giordt för then stoora tröst schul, som wij haffuom till idher, bådhe för Titi schul (huilkin min stalbrodher och medhielpare är när idher) och så för the andra wåra brödher schul som äro församblingarnes apostlar, och Christi prijs o. s. v.	πεποιθήσει [1]) πολλῇ τῇ εἰς ὑμᾶς, εἴτε ὑπὲρ τίτου, κοινωνὸς ἐμὸς, καὶ εἰς ὑμᾶς συνεργὸς, εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν ἀπόστολοι ἐκκλησιῶν, δόξα χριστοῦ.	ob multam fiduciam, quam habeo ergo uos, siue Titi nomine, qui socius meus est, et erga uos adiutor, siue aliorum, qui fratres nostri sunt et legati ecclesiarum, gloria Christi.
9,3	såsom wij haffue sagt om idher.	καθὼς ἔλεγον.	quemadmodum dicebam.
4	ath wij icke schola få en blygd (iach will icke säya j) effter wår berömmelses wissheet [2]).	μή πως — καταισχυνθῶμεν ἡμεῖς, ἵνα μὴ λέγωμεν ὑμεῖς, ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ τῆς χαυχήσεως.	ne quo pacto fiat, ut — nos pudore suffundamur, ut ne dicam uos, in hoc argumento gloriationis.
6	Men thet sägher iach, Then som sparligha sår.	τοῦτο δὲ, ὁ σπείρων φειδομένως.	Illud autem [dico]: Qui sementem facit parce.
8	alla welgerninga.	πᾶσαν χάριν.	totum beneficium.
13	idhert vnderdånighe bekennelse till Christi euangelium.	τῇ ὑποταγῇ τῆς ὁμολογίας ὑμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ.	obedientia consensus uestri in euangelium Christi.
10,2	Men iach bedher idher, ath iach genom then förtröst medh hwilko iach rächnas dristugher wara, icke skall nödhgas dristug wara emoot någhra.	δέομαι δὲ τὸ μὴ παρὼν θαρρῆσαι τῇ πεποιθήσει, ᾗ λογίζομαι τολμῆσαι, ἐπί τινας.	Rogo autem uos, ne præsens audeam ea fiducia qua existimor audax fuisse in quibusdam, 1522: quosdam.
5	alla förnuft.	πᾶν νόημα.	omnem cogitationem.
6	See j effter ansichtet? [2]).	τὰ κατὰ πρόσωπον βλέπετε;	Quæ in conspectu sunt, uidetis?
8	till förbätring och icke til förderffning (13, 10).	εἰς οἰκοδομὴν καὶ οὐκ εἰς καθαίρεσιν ὑμῶν.	in ædificationem et non in destructionem uestri.
9	thet sägher iach på thet ath — icke.	ἵνα μή.	ne.
10	(säya the).	φησί.	inquit.

[1]) I grundtexten hör detta uttryck icke till μετεπέμψαμεν, hos S och L, upprepadt: *thet haffue wij gjordt,* utan till: τὸν ἀδελφὸν σπουδαιότερον, så ock hos V.

[2]) Här synes S bättre förstå grundtexten än någon af de öfriga: ὑπόστασις öf-

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
confidentia multa in uos: siue pro Tito, qui est socius meus et in uobis adiutor, siue fratres nostri apostoli ecclesiarum gloriæ Christi.	vnnd das haben wyr than ynn grosser zuuersicht zu euch, es sey Titus halben (wilcher meyn gesell vnd gehulffen vnter euch ist) odder vnser bruder halben (wilche Apostel sind der gemeynen, vnd eyn preysz Christi).	oc thet haffue wij giort for thend store troo wij haffue til eder, heller thet er for Titi skyld (hwilken er myn stoldbroder oc medehielpere til eder) eller for wore brøderes skyld (som ere apostole vti menheden oc Christi ære).			1
— dixi.	gleych wie wyr von euch gesagt haben.	ligeruis som wij haffue sagt om eder.			1
ne — erubescamus nos, ut non dicamus, uos in hac substantia.	auff das nicht — wir zuschanden wurden (will ich nicht sagen, yhr) an solcher vermessenheyt des rhumes.	paa thet — wij motte ey beskemmes (ieg will icke sige i) vti sodan dristelige berømmelsse.			
Hoc autem dico: qui parce seminat.	Ich meyne aber das, wer da kerglich seet.	Thet mener ieg tock, huo som sparligen saar.	1	1	
omnem gratiam.	allerley gnad.	allehande nade.	1		
obedientia confessionis uestræ in euangelio christi.	ewrem vntherthenigen bekentnis des Euangelion Christi.	ethers hørsømmelige bekendelse til Christi Euangelium.			1
— — — — — — — — propter eam confidentiam, qua existimor audere in quosdam.	Ich bitte aber, das myr nicht nott sey, durch das vertrawen, durch wilchs ich thurstig geschetz werde, kune zu seyn vber ettliche.	Men ieg beder ether, at meg icke maa gøres behoff, thend dristighed, aff huilken ieg menes at ware dierff offuer somme.			1
— intellectum.	alle vernunfft.	ald fornumstighed.			1
Quæ secundum faciem sunt uidete.	richtet yhr nach dem ansehen?	Dømme i effter the ting som sywnes?			
— — uestram.	zu bessern vnd nicht zuuerderben.	til forbedrelsse oc icke til fordrefuelsse.			1
Vt autem non.	Das sage ich, das — nicht.	Thet siger ieg, at i icke skulle mene.			1
inquiunt.	(sprechen sie).	(sige the).		1	1

versättes ännu af *Grimm* m. fl. lexicografer på detta ställe med *confidentia, firma fiducia.*

[1]) S:s öfversättniug, som ej liknar någon af de öfriga, hvilar sannolikt på grundtexten: H Lyb: Schouwet de dinck de dar synt na dem angesichte. Högt: på samma sätt.

2 Kor.	S.	G.	E.
10,14	ty ath wij försträckom oss icke offuer måtan.	οὐ γὰρ — ὑπερεκτείνομεν ἑαυτούς.	Non enim — extendimus nos ipsos supra modum.
15	förhoppandes ath skee skall thå idhor troo begynnar wexa vthi idher, ath wij effter wåra reghlo wilie widhare komma [1]), och ytermera prijs winna.	ἐλπίδα ἔχοντες, αὐξανομένης τῆς πίστεως ὑμῶν ἐν ὑμῖν μεγαλυνθῆναι κατὰ τὸν κανόνα ἡμῶν εἰς περισσείαν.	sperantes futurum: ut sub. olescente fide uestra in uobis, magnificemur iuxta regulum nostram in exuberantiam.
11,2	ty iach elskar idher j gudz kerleek [2]), och haffuer fäst idher enom manne, på thet ath iach skulle fly Christo en reen jomfrw.	ζηλῶ γὰρ ὑμᾶς θεοῦ ζήλῳ. ἡρμοσάμην γὰρ ὑμᾶς ἑνὶ ἀνδρί, παρθένον ἁγνὴν παραστῆσαι τῷ χριστῷ.	nam zelotypus sum erga uos, dei zelo. Adiunxi enim uos uni uiro, ut uirginem castam exhiberetis Christo.
4	så hadhen j retteligha lidhit [3]).	καλῶς ἠνείχεσθε.	recte sustinuissetis.
5	För ty iach holler mich icke ringare än the höghe Apostlar.	λογίζομαι γὰρ μηδὲν ὑστερηκέναι τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων.	Abitror enim me nihilo inferiorem fuisse eximijs apostolis.
6	wij ärom noogh kende j all ting när idher.	ἐν παντὶ φανερωθέντες ἐν πᾶσιν εἰς ὑμᾶς.	ubique manifesti fuimus in omnibus erga uos.
7	Ty iach haffuer idher forgeffues förkunnat euangelium [4]).	(ἁμαρτίαν ἐποίησα) — ὅτι δωρεὰν τὸ τοῦ θεοῦ εὐαγγέλιον εὐηγγελισάμην ὑμῖν;	(Num illud peccaui) — quod gratuito euangelium dei prædicauerim uobis?
9	j all ting hölt iach migh, ath iach ingom war till twnga, och will ännw så holla migh.	ἐν παντὶ ἀβαρῆ ὑμῖν ἐμαυτὸν ἐτήρησα καὶ τηρήσω.	in omnibus sic me seruabam, ne cui essem onerosus, atque ita seruabo.
13	tagha sigh vppå Christi Apostlers persona.	μετασχηματιζόμενοι εἰς ἀποστόλους χριστοῦ.	sumpta persona apostolorum Christi.
17	effter wij äro kompne vthi berömmelse.	ἐν ταύτῃ τῇ ὑποστάσει τῆς καυχήσεως.	in hoc argumento gloriationis.
20	om idher någhor j frå tagher [5]).	εἴ τις λαμβάνει.	si quis accipit.
23	vthi hugg offuer måtton.	ἐν πληγαῖς ὑπερβαλλόντως.	in uerberibus supra modum.

[1]) På grund af detta uttryck kan det anses såsom säkert, att S här haft L framför sig, men funnit hans öfversättning ofullständig, hvarför han tillagt en sats. V. 17—18 räknar L och D till kap. 11.

[2]) Detta är ett exempel på de icke få självständiga öfversättningarne hos S. I forts. synes L ha legat framför honom. Emellertid var det här ej brist på insikt i huru man borde öfversätta, som bestämde uttrycket, utan brist på ord. Tolken upplyser i

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
Non enim — superextendimus nos.	Denn wyr faren nicht zu weyt.	thi wij fare icke szo wijdt.	1	1	
Spem autem habentes crescentis fidei uestræ: in uobis magnificari secundum regulam nostram in abundantia.	vnd haben hoffnung wenn nu ewr glawb ynn euch gewechset, das wir vnzer regel nach, wollen weytter komen.	wij hobe, at nar eder troo voxser vti ether, at wij wille mangfolt gøre wor regel.			1
Æmulor enim uos dei æmulatione. Despondi enim uos uni uiro uirginem castam exhibere christo.	Denn ich eyffer vber euch mit gotlichem eyffer, Denn ich habe euch vertrawet eynem man, das ich eyn reyne iungfraw Christo zubrechte.	thi ieg affuendes offuer eder met en gudelig affuend, thi ieg haffuer tilføget eder en mand, at ieg motte skicke Christo en ren iomfrue.			
recte pateremini.	so vertrugt yhr sie billich.	saa haffue i redeligen fordraget thennom.			
Existimo enim nihil me minus fecisse a magnis apostolis.	Denn ich acht, ich sey nicht weniger denn die hohen Apostel sind.	Thi ieg achter, at ieg er icke ringgere end the høgste apostole.			1
In omnibus manifestus sum uobis.	ich bin bey euch allenthalben wol bekant.	er ieg wel bekend ebland ether.			1
Quoniam gratis euangelium dei euangelizaui uobis.	Denn ich habe euch das Euangelion vmb sonst verkundiget.	thi ieg haffuer forkyndiget ether euangelium forgeffues.		1	1
— sine onere me uobis seruaui et seruabo.	hab mich ynn allen stucken euch vnschwerlich behalten, vnd will auch noch mich also behalten.	ieg haffuer holdet mig i alle made ether uden besuaring, oc wil endnw her effter szo holde mig.	1		1
transfigurantes se in apostolos christi.	verstellen sich zu Christus Aposteln.	stille thennom til Christi apostole.	1		
in hac substantia gloriæ.	die weyl wyr ynn das rhumen komen sind.	Effter thi wij ere komne vthi thend ross.			1
= E	so euch yemand nympt.	om nogen tager eders.			1
in plagis supra modum.	ynn schlegen vbirschwenglicher.	vti slag oc hug vsigelig.	1	1	

förordet, sid. 11, att det motsvarande svenska uttrycket "nijt är någhot så när så mykit som affuund".

[3]) Ehuru kommande V nära, torde denna öfversättning vara självständig. Samma är förhållandet med v. 6, som kommer L närmast.

[4]) L följer på detta ställe såsom på åtskilliga andra V.

[5]) Det är möjligt att S här självständigt tolkat grundtexten. Men hans öfversättning låter äfven förklara sig såsom ett friare återgifvande af L, jfr D.

2 Kor.	S.	G.	E.
11,25	haffuer iach warit stupat medh rijss.	ἐρραβίσθην.	uergis cæsus fui.
26	j farligheet j bland Iudhana.	κινδύνοις ἐκ γένους.	(in) periculis ex genere.
„	„ „ j stadhen.	„ ἐν πόλει.	„ in ciuitate.
„	„ „ j öknenne[1]).	„ ἐν ἐρημίᾳ.	„ in deserto.
27	j mykin wakw.	ἐν ἀγρυπνίαις πολλάκις.	in uigilijs sæpe.
„	j mykin fasto.	ἐν νηστείαις πολλάκις.	in ieiunijs sæpe.
28	För vthan thet som vtwartes påå kommer, nemligh min dagligha vmsorg för alla församblingar [2]).	χωρὶς τῶν παρεκτὸς (1524: -τὸν), ἡ ἐπισύστασίς μου ἡ καθ'ἡμέραν (1522 ff.,) ἡ μέριμνα πασῶν ἐκκλησιῶν.	præter ea quæ extrinsecus accidunt, incumbens mihi quotidiana cura omnium ecclesiarum.
12,4	heemligh oordh [3]).	ἄρρητα ῥήματα.	arcana verba.
6	så giordhe iach intit fåwitsligha — men iach haffuer thet likawel fördragh.	οὐκ ἔσομαι ἄφρων — φείδομαι δέ.	non ero insipiens — sed parco [uobis].
7	en styng j kötit, Sathanes engel [4]).	σκόλοψ τῇ σαρκὶ ἄγγελος σατᾶν.	stimulus per carnem, nuncius satanæ.
9	Lät tigh nöya åt mine nådh, ty min krafft hon wardher försterkt genom swacheet[5]).	ἀρκεῖ σοι ἡ χάρις μου, ἡ γὰρ δύναμίς μου ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται.	Sufficit tibi gratia mea: nam uirtus mea per infirmitatem perficitur.
10	vthi min swacheet.	ἐν ἀσθενείαις.	in infirmitatibus.
12	mechtigha gerningar.	δυνάμεσι.	potentibus factis.
16	lekawel medhan iach war snedugh, haffuer iach fångit idher mz list? [6])	ἀλλ'ὑπάρχων πανοῦργος δόλῳ ὑμᾶς ἔλαβον.	uerum cum essem astutus, dolo uos cepi.
19	Men mine kereste alt thetta skeer idher til förbätring.	τὰ δὲ πάντα ἀγαπητοὶ ὑπὲρ ἡμῶν οἰκοδομῆς.	sed omnia charissimi pro uestri ædificatione.
20	förty iach fructar ath thå iach kommer, må skee ath iach finner.	φοβοῦμαι γὰρ μήπως ἐλθὼν — εὕρω.	Nam metuo, ne qua fit ut si uenero — reperiam.
13,9	wij frögdhe oss när wij swache äro, och j mechtughe.	χαίρομεν γὰρ ὅταν ἡμεῖς ἀσθενῶμεν, ὑμεῖς δὲ δυνατοὶ ἦτε.	Gaudemus enim, cum nos infirmi fuerimus: uos autem ualidi fueritis.

[1]) Uti en och samma vers finna vi alltså här på nytt L begagnad och kriticerad.

[2]) Det förtjänar anmärkas, att S, äfven där han i likhet med L afdelar texten och börjar ett nytt stycke, ofta afviker från L:s öfversättning, på samma sätt som han understundom använder en förklarande glossa från L till en mening, hvilken icke öfverensstämmer med L.

[3]) Hos L finnes intet kap. 12, utan hela dess innehåll är — väl af förbiseende —

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
— — sum.	Ich bynn — gesteupt.	ieg er — hudstrugen.			1
= E	(ynn ferlickeit) vnter den Iuden.	vti farlighed — ebland jøderne.			1
= E	„ ynn stedten.	„ vti stederne.	1	1	
in solitudine.	„ ynn den wusten.	„ vti ørckene.	1	1	
in uigilijs multis.	ynn wachen.	vti wecht.		1	
in ieiunijs multis.	ynn viel fasten.	vti stor faste.		1	1
— illa quæ exstrinsecus sunt instantia mea quotidiana: sollicitudo —. *Os* — intrinsecus —. Instantia — sollicitudo —.	On was des auszwendigen ist, Nemlich meyn teglich anhalten, Meyn sorge fur alle gemeynen.	For vden thet som mig er skedt vduorttes, som er myn dagelige sorg, huilken ieg haffuer for ald menheden.	1		
= E	vnaussprechliche wort.	vsigelige ourd.	1	1	
— — — — — — —	thett ich nicht thorlich —	szo giorde ieg icke darlige			
— parco autem.	ich enthalt mich aber des.	— toch forholder ieg thet.			1
— carnis meæ, angelus satanæ.	eyn pfal yns fleysch, des Satanas engel.	legommens frestelsse, thend engel Satanas.			
— — — — — — —. Nam uirtus in infirmitate — — —.	Lasz dyr gnugen an meyner gnade, Denn krafft wirt durch swacheyt stercker.	lad tig nøge met myn nade thi krafften størckes vti skrøbeligheden.			1
in infirmitatibus meis.	ynn swacheyten.	uti skrøbelighed.		1	
uirtutibus.	thatten.	gerninger.	1		
sed cum — — — — — — —.	sondern die weyl ich eyn teuscher war, hab ich euch mit hynderlist gefangen.	toch effter thi ieg war treersk haffuer ieg fangget eder met list.			
Omnia autem charissimi propter ædificationem uestram.	Aber das alles geschicht, meyn liebsten, euch zur besserung.	Men alting skeer, mine alder kereste, ether til forbedering.			1
Timeo enim ne forte cum uenero — inueniam.	Denn ich furcht, wenn ich kome, das ich — finde.	thi ieg frøchter, at nar ieg kommer, ieg skal finde.	1		
— — quoniam nos infermi sumus — — — potentes estis.	Wyr frewen vns aber, wenn wyr schwach sind, vnnd yhr mechtig seyt.	wij glede oss nar wij ere skrøbelige, oc i ere mechtuge.			1

hänfördt till kap. 11. I upplagan 1525 (Wittenberg) börjar kap. 12 hos L, där S och D börja det. Hos E börjar kap. 12 redan i 11, 31.

[4]) Denna öfversättning är ej fullt lika någon af de öfriga: H Lyb Högt: de anfechtunge mynes fleysches de engel satane. S torde ha återgifvit grundtexten självständigt.

[5]) Att L här förelegat S, synes mig uppenbart. Men S har öfversatt ett ord, som L hoppat öfver (enligt V). S måste alltså här ha sett åtminstone äfven i E.

[6]) Uppfattningen af denna mening såsom fråga är för S ensam egendomlig.

2 Kor.	S.	G.	E.
11	fröghder idher, waren fulkompne, tröster idher.	χαίρετε, καταρτίζεσθε, παρακαλεῖσθε.	ualete, integri estote, consolationem habete.
Gal.			
1,5	huilkom ware prijs frå ewogheet till ewogheet.	ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.	cui gloria in sæcula sæculorum.
10	Predicar iach nw menniskiomen eller gudhi till wilia? [1]), eller söker iach effter ath teckias menniskiomen?, hade iach här till dags wilit täckias menskiomen, så —.	ἄρτι γὰρ ἀνθρώπους πείθω, ἢ τὸν θεόν; ἢ ζητῶ ἀνθρώποις ἀρέσκειν; εἰ γὰρ ἀνθρώποις ἤρεσκον, —.	Nunc enim utrum hominibus suadeo, an deo? aut quæro hominibus placere? Nam si hactenus hominibus placuissem, —.
20	Thet iach scriffuar idher weet gudh ath iach icke liwgher.	ἃ δὲ γράφω ὑμῖν, ἰδοὺ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, ὅτι οὐ ψεύδομαι.	Porro quæ scribo uobis, ecce coram deo, non mentior.
2,5	huilkom wij icke till minsta stunden vndwekom till någhon vnderdånogheet[2]).	οἷς οὐδὲ πρὸς ὥραν εἴξαμεν τῇ ὑποταγῇ.	Quibus ne ad tempus quidem cessimus per subiectionem.
6	Gudh actar icke menniskiones anseende [3]), Men the som någhot woro räknadhe the lärde migh intit.	πρόσωπον ἀνθρώπου θεὸς οὐ λαμβάνει. ἐμοὶ γὰρ οἱ δοκοῦντες, οὐδὲν προσανέθεντο.	Personam hominis deus non accipit. Nam mihi qui uidebantur esse in precio, nihil contulerunt.
9	rechte — mich och Barnabe handena, och förenadhe sigh medh oss.	δεξιὰς ἔδωκαν ἐμοὶ καὶ βαρνάβα κοινωνίας.	dextras dederunt mihi ac Barnabæ societatis.
16	— — — therföre ath intit kööt wardher retferdighat genom laghsens gerningar [4]).	— διότι οὐ δικαιωθήσεται ἐξ ἔργων νόμου πᾶσα σάρξ.	— quod non iustificabitur ex operibus legis omnis caro.
17	Nw om wij som sökiom retferdughe warda genom Christum finnoms och sielffue wara syndare, mon thå Christus haffua kommit synd åstadh? [5])	εἰ δὲ ζητοῦντες δικαιωθῆναι ἐν χριστῷ, εὑρέθημεν καὶ αὐτοὶ ἁμαρτολοί, ἄρα χριστὸς ἁμαρτίας διάκονος;	Quod si dum quærimus iustificari per Christum, reperimur et ipsi peccatores, num ergo Christus peccati minister est?

[1]) Att S här följt L är uppenbart, men i fortsättningen närmar han sig mera EV.

[2]) Denna öfversättning liknar närmast V, men då V:s inflytande, jemfördt med L:s och E:s, är mycket ringa uti detta bref, är den väl att betrakta som en korrigering af L till bättre öfverensstämmelse med grekiskan.

[3]) Äfven här synes L ha utöfvat inflytande, men i fortsättningen skiljer sig S från L, D följer honom däremot troget.

[4]) Hos S och E bildar denna sats en motivering till ett föregående yttrande. Hos VLD börjas därmed ett nytt stycke.

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
gaudete, perfecti estote, exhortamini,	frewet euch, seyt volkomen, trostet euch.	gleder ether, warer fuldkomne, trøster eder.		1	1
cui est gloria — —.	wilchem sey preysz von ewickeyt zu ewickeyt.	huilken ske ere fran euighed til euighed.			1
Modo enim — — — — — — — — — — — —? Si adhuc hominibus placerem —.	Predige ich denn ytzt menschen odder zu dienst? (1525: Gott zu dienst), odder gedenck ich den menschen gefellig zu seyn? Wenn ich den menschen noch gefellig were, so —.	predicker ieg thaa nw menisken, eller gud til thieneste? eller boger ieg at teckes mennisken? Wore thet szo, at ieg end nw teckedes mennisken, szo —.	1		1
Quæ autem — — — — — —.	Was ich euch aber schreybe, Got weisz, ich liege nicht.	thet som ieg scriffuer ether, gud wed thet, ieg lyuger icke.			1
— ne ad horam cessimus subiectioni.	wilchen wir auch datzumal nicht wichen, vntherthan zu seyn.	huilke wij icke thend tijd wilde wige, at ware vnderdanige.			
Deus enim personam hominis non accipit. Mihi enim qui uidebantur esse aliquid nihil contulerunt.	Denn Got achtet das ansehen der menschen nicht. Myr aber, haben die, so das ansehen hatten, nichts anders geleret.	thi gud achter icke menniskens persone, tog meg haffue the (som syuntes at ware noged) inthet andet lerdt.			1
= E	gaben sie myr vnd Barnaba die hand, vnd vereyneten sich mit vns.	gaffue meg oc Barnaba hand, oc forenede thom met oss.			1
Propter quod ex operibus legis non iustificabitur omnis caro.	Darumb wirt durch die werck des gesetzs keyn fleysch gerechtfertiget.	= *L.*	1		
Quod si quærentes — — in Christo inuenti sumus et ipsi peccatores, numquid Christus peccati minister est?	Solten wyr aber, die da suchen durch Christum rechtfertig zu werden, auch noch selbs sunder erfurden werdenn, so hetten wyr von Christo nicht mehr denn sunde.	D följer ordagrannt L.	1	1	

5) Till denna mening har S en glossa i margen, som är en ordagrann öfversättning af den hos L. Men S har icke följt L:s öfversättning. Denna företeelse, som upprepas på några andra ställen, kunde bero därpå, att glossan är tillagd, sedan öfversättningen utförts utan inflytande af L. I så fall måste man antaga, att S icke från början haft tillgång till L. Men saken kan äfven, och måhända bättre, förklaras så, att S funnit L:s glossa användbar, men hans öfversättning underhaltig.

Gal.	S.	G.	E.
2,19	Men iach är genom lagh dödh j frå laghen, på thet ath iach skall leffua Christo [1]).	ἐγὼ γὰρ διὰ νόμου νόμῳ ἀπέθανον ἵνα θεῷ ζήσω.	Ego enim per legem legi mortuus fui ut Christo uiuerem.
3,1	hwilkom Jesus Christus för öghonen bewisadher är, ath han korszfester är ibland idher.	οἷς κατ' ὀφθαλμοὺς ἰησοῦς χριστὸς προεγράφη, ἐν ὑμῖν ἐσταυρωμένος.	Quibus præ oculis Iesus Christus ante fuit depictus, inter uos crucifixus.
4	så mykit haffuen j lidhit fåfengt.	τοσαῦτα ἐπάθετε εἰκῇ (1524 =).	Tam multa passi estis frustra.
8	förkunnadhe han Abrahe gladeligh tijdhende.	προευηγγελίσατο τῷ ἀβραάμ.	prius rem lætam nunciauit Abrahæ.
10	alle the som medh lagsens gerningom vmgå.	ὅσοι ἐξ ἔργων νόμου.	quotquot ex operibus legis sunt.
11	Ath nw — ingen wardher retferdugher är oppenbart, ty — — [2]).	ὅτι δὲ — οὐδεὶς δικαιοῦται — δῆλον, ὅτι — —.	Quod autem — nullus iustificetur —, palam est. Siquidem — —.
17 f.	Men iach sägher ther aff, Thet testamentit som aff gudhi fastgiordt war vppå Christum, wardher icke ogillat, så ath lyfftit skulle om intit warda medh laghen, huilken giffuen war fyra hundrat och tretiyo åår ther effter, therföre om arffuodelen förtienes genom laghen, så wore thet icke giffuit genom lyfftet.	τοῦτο δὲ λέγω, διαθήκην προκεκυρωμένην ὑπὸ τοῦ θεοῦ εἰς χριστὸν, ὁ μετὰ ἔτη τετρακόσια καὶ τριάκοντα γεγενὼς νόμος, οὐκ ἀκυροῖ εἰς τὸ καταργῆσαι τὴν ἐπαγγελίαν. εἰ γὰρ ἐκ νόμου ἡ κληρονομία, οὐκ ἔτι ἐξ ἐπαγγελίας.	Hoc autem dico, testamentum ante comprobatum a deo erga Christum, lex quæ post annos quadringentos et triginta cœpit, non facit irritum, ut abroget promissionem. Nam si ex lege hæreditas, non iam est ex promissione.
22 f.	på thet ath lyfftet skulle komma genom Jesu Christi troo.	ἵνα ἡ ἐπαγγελία ἐκ πίστεως ἰησοῦ χριστοῦ — δοθῇ.	ut promissio ex fide Jesu Christi — daretur.
24 f.	tyctemestare (bis).	παιδαγογός.	pædagogus.
4,4	föddan vthaff qwinno, giordan vnder laghen.	γενόμενον ἐκ γυναικὸς, γενόμενον ὑπὸ νόμον.	factum ex muliere, factum legi obnoxium.

[1]) Äfven här har S en glossa från L, ehuru hans öfversättning afviker från dennes. Denna glossa är för öfrigt af intresse, emedan den visar, att D och S antingen haft olika upplagor af L eller, att S äfven kriticerat L:s glossar. I Septemberbibeln hänvisas nämligen till Rom. 1 såsom ett parallelställe till Gal. 2, 19. Detta är naturligtvis ett förbiseende eller tryckfel, som också ändrats till Rom. 7 uti upplagan 1525 (Wittenberg). D har emellertid hänvisat till Rom. 1. Han har sålunda haft Septemberbibeln eller åtminstone en annan än den af 1525. S hänvisar åter till Rom. 8, hvilket är det riktiga (L: wij äro henne (lagen) intit meer skyllughe Rom. VIII), jfr Rom. 8, 1. S har sålunda antingen rättat L (1522, 25) eller haft en annan upplaga, där Rom. 8 citerats.

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
— — — — — — — — ut deo uiuam.	Ich bynn aber durchs gesetz dem gesetz gestorben, auff das ich Gotte lebe.	nw er ieg wed lougen død for lougen, paa thet, ieg motte leffue for gud.	1		
Ante quorum oculos christus iesus proscriptus est et in uobis crucifixus.	wilchen Christus Ihesus fur die augen zeyget ist, das er vnter euch gecreutziget sey.	huilke Christus Jesus er wijsd for øygene, athand er korsfester ebland eder.			1
Tanta passi estis sine causa.	Habt yhr denn so viel vmbsonst erlitten?	haffue i thaa lydet szo møget forgeffues?	1	1	
prænunciauit Abraæ.	verkundiget sie (die schrifft) dem Abraham.	forkynder hun Abraham.	1		
quicunque — —.	alle die mit des gesetzs wercken vmbgehen.	alle the som omgaar met lougens gerninger.			1
Quoniam autem — nemo iustificatur, manifestum est quia — —.	Die weyl denn — niemant rechtfertiget wirt —, so ists offinbar, das — —.	Efftir thi nw ingen bliffuer retferdig — szo er thet obenbare, at — —.	1		
— — — — — — — — — — confirmatum a deo: quæ post — — — — annos facta est lex non irritum facit ad euacuandam promissionem — — — — — — — — — — — — — — — — — —.	Ich sage aber dauon, das testament, das von Gott bestetiget ist auff Christum, wirt nicht auffgehaben, das die verheyssunge solte auffhoren durchs gesetze, wilches gegeben ist, vbir vierhundert vnd dreyssig iar hernach. Denn so das erbe durch das gesetz erworben wurde, so wurde es nicht durch verheyssung geben.	toch sijger ieg ther aff, thet testamentte, som er stadfest aff gud paa christum, skal icke oprettes førre end forietterne skulle vphøre wed lougen, huilken giffuen er offuer fyrehundret oc trediue aer her effter, thi om arffuen er foruerffuid wed lougen, szo giffues thet icke wed forietterne.			1
= E	auff das die verheyssung keme, durch den glawben an Ihesum Christum.	paa thet forietterne (formiddelst troen) kome til Iesum Christum.			1
= E	zuchtmeyster.	tu(ø)chte mestere.			1
— — — — factum sub lege.	der da geporn ist von eynem weyb, vnd vnter das gesetz gethan.	som er fødder off en quinde, oc bleff lougen wnderdanig.			1

[1]) Man beakte S:s sätt att gå tillväga i detta kap. I den sista versen har han följt L i afseende på textens afdelning i stycken, men ej i öfversättningen, v. 10 synes mig uppenbart hvila på L, v. 8 på grekiskan eller E, v. 4 på E eller V, v. 1 åter tydligen på L, v. 17 f. likaledes på L. Den som sett sig om så mycket, innan han nedskrifvit sin öfversättning, kan ej beskyllas för ensidighet. S:s egenskaper framstå bäst genom en jämförelse med D. D följer här troget L och visar ingen förmåga af kritik gent emot honom. Snarare förmår han ej ens att ordentligt öfversätta honom, jfr v. 17 o. f.

Gal.	S.	G.	E.
4,9	Nw j gudh kendt haffuen (Ia heller kende ären aff gudhi) huru wenden j idher till — elementen? [1]	νῦν δὲ γνόντες θεόν, μᾶλλον δὲ γνωσθέντες ὑπὸ θεοῦ, πῶς ἐπιστρέφετε πάλιν ἐπὶ τὰ — στοιχεῖα;	At nunc posteaquam cognouistis deum, quin potius, cognitu estis a deo, quomado conuertimini denuo ad — elementa?
25	ty Agar heter j Arabia thet berg Sina, och strecker jn moot Hierusalem thet nw är, och är icke frij medh sinom barnom.	τὸ γὰρ ἄγαρ, σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ ἀραβίᾳ, συστοιχεῖ δὲ τῇ νῦν ἱερουσαλήμ, δουλεύει δὲ μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς.	Nam Agar, Sina mons est in Arabia, confinis est autem ei, quæ nunc uocatur Hierusalem: seruit autem cum filijs suis.
27	(tu) som intit födher — som icke är haffuande — the eensampna.	στεῖρα, ἡ οὐ τίκτουσα — ἡ οὐκ ὠδίνουσα — τῆς ἐρήμου.	sterilis, quæ non paris — quæ non parturis — desertæ.
29	så gåår thet och nw.	οὕτως καὶ νῦν.	ita et nunc.
5,5	Men wij vthi andanom wentom hoppet, ath wij skolom rettferdughe wardha aff troona.	ἡμεῖς γὰρ πνεύματι ἐκ πίστεως ἐλπίδα δικαιοσύνης ἀπεκδεχόμεθα.	Nos enim spiritu ex fide, spem iustitiæ expectamus.
13	allenast seer till athi icke laten frijheeten geffua kötena tillfelle [2]).	μόνον μὴ τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀφορμὴν τῇ σαρκί.	tantum ne libertatem in occasionem [detis] carni.
16	Wandrer j andanom och fullkompnen icke kötzens begärilse.	πνεύματι περιπατεῖτε, καὶ ἐπιθυμίαν σαρκὸς οὐ μὴ τελέσητε.	Spiritu ambulate, et concupiscentiam carnis non perficietis.
22	Twert emoot, Andans fruct är — [3]).	ὁ δὲ καρπὸς τοῦ πνεύματός ἐστιν —.	Contra, fructus spiritus est —.
6,2	och så fulboordhen j Christi lagh.	καὶ οὕτως ἀναπληρώσατε τὸν νόμον τοῦ χριστοῦ.	et sic complete legem Christi.
8 f.	förgängeligheet — otröttadhe.	φθοράν — μὴ ἐκλυόμενοι.	corruptionem — non defatigati.
12	The som wilia effter anseendet täckias i kötet — allenast för then skull, ath the icke skola förfölgde wardha medh [4]) Christi korsz.	ὅσοι θέλουσιν εὐπροσωπῆσαι ἐν σαρκὶ — μόνον ἵνα μὴ τῷ σταυρῷ τοῦ χριστοῦ διώκωνται.	Quicunque uolunt iuxta faciem placere in carne — tantum ne ob crucem Christi persecutionem patiantur.

[1]) Det synes mig sannolikt att L bestämdt uttryckssättet och parentesen i de två anförda exemplen från detta kap. Men S har här som vanligt behandlat L mycket friare än D.

[2]) Glossan i margen, som är tagen från L, ådagalägger ytterligare L:s inflytande, men S synes äfven ha haft EV framför sig och format sitt uttryck delvis efter dem.

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
Nunc autem cum cognoueritis — — immo cogniti sitis — quomodo iterum conuertimini —?	Nu yhr aber Got erkand habet (iah viel mehr von Got erkand seyt) wie wendet yhr euch denn vmb, widder zu den — satzungen?	Men nw effter i kende gud (oc møget mere kendes aff gud) hui wende i ether om igen, till the — louger?			1
Syna enim mons est in arabia, qui coniunctus est ei quæ nunc est ierusalem et seruit cum filijs suis.	Denn Agar heyst ynn Arabia der berg Sina, vnd langet bisz gen Ierusalem, das zu diser zeyt ist, vnd ist nicht frey mit seynen kindern.	Thi Agar kalles vti Arabia, thet bierg Syna, och recker ing til Ierusalem, som er vti thendne tijdt, oc er icke frijg met sine børn.			1
sterilis, quæ non paris — quæ non parturis — desertæ.	die du nicht gepirest — die du nicht schwanger bist — die eynsame.	(thu) som icke fødder — som icke er met barn — thend forladne.			1
= E	also geht es itzt auch.	szo gaar thet oc nw til.			1
= E	Wyr aber wartten ym geyst der hoffnung, das wyr durch den glawben rechtfertig seyen.	Men wij byee vti aanden effter thet hob, at wij wed troen muge ware retferdige.			1
— — — — — — — — — detis carni.	alleyne sehet zu, das yhr die freyheyt nicht last dem fleysch eyn rawm werden.				1
= E	wandelt ym geyst, so werdet yhr die lusten des fleyschs nicht volnbringen.	*D = L. H Lyb Högt:* wandert (*Högt:* geet) yn dem geiste, vnd nicht fullen bringet de begering des fleysches.			
Fructus autem spiritus est —.	Die frucht aber des geysts ist —.	Men aandens fruchter ere —.	1		
— adimplebitis —.	so werdet yhr das gesetz Christi erfullen.	szo kunde i fuldkomme Christi loug.		1	1
— — non deficientes.	das verderben — on auffhoren.	fordreffuelsse — vden al ophøre.	1		
Quicunque enim uolunt placere in carne — tamen ut crucis christi persecutionem non patiantur.	Die da wollen wol geperden ym fleysch — alleyn das sie nicht mit dem creutz Christi verfolget werden.	The som wille teckes vti kødet — aldene at the icke skulle forfølges met Christi korss.	1		1

[3]) Kap. 5, 25—26 hör enligt L och D till kap. 6, enligt EVS till kap. 5.
[4]) Detta uttryck visar hän på L såsom förebild, men den första meningen är antingen öfversatt direkt från grekiskan eller efter E.

Efes.	S.	G.	E.
1,8	j thet himmelska wäsende (v. 20).	ἐν τοῖς ἐπουρανίοις.	iu cœlestibus.
9	effter hans godha behagh, huilkit han sigh sielffuom föresatt hadhe ath vthskifftas skulle j tijdzens fulheet, på thet han all ting till sammans vpretta [1]) skulle genom Christum.	κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ, προέθετο ἐν αὐτῷ εἰς οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν, ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα ἐν τῷ χριστῷ.	iuxta beneplacitum suum, quod proposuerat in seipso, usque ad dispensationem plenitudinis temporum, ut summatim instauraret omnia per Christum.
11	wij — kompne ärom till arffuodelen — effter sin eghin wilies rådh, ath wij skolom wara hans herligheet till loff.	ἐκληρώθημεν — κατὰ τὴν βουλὴν τοῦ θελήματος αὐτοῦ εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ.	in sortem asciti sumus — iuxta decretum uoluntatis ipsius, ut simus nos in laudem gloriæ illius.
13	på huilken j och hoppen — vthi huilkom j och — ären försiglde medh löfftenes helgha anda, huilkin en pant är till wårt arff, till wår förlossning, wij som hans eghendom ärom hans herligheet till prijs [2]).	ἐν ᾧ καὶ ἡμεῖς — ἐν ᾧ καὶ — ἐσφραγίσθητε τῷ πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ, ὅς ἐστιν ἀρραβὼν τῆς κληρονομίας ἡμῶν, εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως, εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ.	in quo speramus et nos — in quo etiam — obsignati estis spiritu promissionis sancto, qui est arrabo hæreditatis nostræ, in redemptionem acquisitæ possessionis, in laudem gloriæ ipsius. 1516: in quo speratis et uos etc.
18	idhers förstandz öghon.	τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς διανοίας ὑμῶν.	oculos mentis uestræ.
21	alt thet som nempnas kan.	παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου.	omne nomen quod nominatur.
22	haffuer satt honom vthöffuer all ting, sine församblinge till itt huffuudh.	αὐτὸν ἔδωκε κεφαλὴν ὑπὲρ πάντων τῇ ἐκκλησίᾳ.	eum dedit caput super omnia ipsi ecclesiæ.
2,2	effter thenne werldennes lopp.	κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ κόσμου τούτου.	iuxta seculum mundi huius.
6	samfeldt med honom latit oss sitia ibland the himmelska.	συνεκάθισεν (ἡμᾶς) ἐν τοῖς ἐπουρανίοις.	simul cum eo sedere (nos) fecit inter cœlestes.

[1]) Till detta ord har S en glossa, som är en ordagrann öfversättning af den hos L till motsvarande uttryck. Vi finna sålunda äfven här samma företeelse som förut, att S funnit L:s glossa användbar, men hans öfversättning oriktig.

[2]) Till den senare delen af detta prof har L säkert varit förebild. I den förra

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
= E	ym hymlischen wesen.	vti the hemmelske ting.			1
secundum — eius quod proposuit in eo in dispensatione plenitudinis temporum iustaurare omnia in christo.	nach seynem wolgefallen, vnnd hatt dasselbige erfur than durch yhn, das es predigt wurd, da die zeyt erfullet war, auff das alle ding zu samen verfasset wurde durch Christon.	*D* följer troget *L.*	1		
sorte uocati sumus. — secundum consilium voluntatis suæ — — — — —.	wyr zum erbteyl komen sind — — nach dem rad seynes wellens, auff das wir eyn wesen erlangen zu lobe seyner herlickeyt.	*D* följer *L.* — — — — — — — paa thet wij motte wndfangge en werelsse etc.	1		
in quo et uos — in quo signati estis spiritu promissionis sancto, qui est pignus — — — — — — — — — in redemptionem acquisitionis — — —.	Des seyt auch yhr — an wilchs (Euangelion) da yhr auch glewbet hat, seyt yhr versiegelt worden mit dem geyst der verheyssung, das ist, mit dem heyligen geyst, wilcher ist das pfand vnsers erbs, zu vnser erlosuug, die wir seyn eygenthum sind, zu lobe seyner herlickeyt.	Ebland huilke i oc ere o. s. v. ordagrant efter *L.*			1
oculos cordis uestri.	augen ewers verstentnis.	de øygne vti ethers forstand.			1
= E	alles was genant mag werden.	ald thet som neffns kand.			1
ipsum dedit super omnem ecclesiam.	hat yhn gesetzt fur allen dingen zum bewbt der gemeynen.	haffuer saat hannom for ald ting, til syn kirckes hoffuid.			1
= E.	nach dem laufft diser welt,	effter thendne werdzsens lub.			1
consedere — in cælestibus.	sampt yhm (vns) gesetzt ynn das hymelische wesen.	sat oss met hanom i himmelen.	1		

delen åter skiljer sig S ej blott från L utan äfven från E. L har här mest aflägsnat sig från grundtexten. S har riktigt anat, att grekiskan här är corrumperad och därför insatt det af sammanhanget fordrade ὑμεῖς i st. för ἡμεῖς. Predikatet: ***hoppen*** har han väl fått med tillhjälp af E. Eller skulle han månne samtidigt haft tillgång äfven till E 1516?

Efes.	*S.*	*G.*	*E.*
2,12	fremmande håldne frå Israels vmgängelse.	ἀπηλλοτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ ἰσραήλ.	abalienati a republica Israelis.
14 f.	haffuer nedherbrutit middelbalken som war en gård emellan oss, nemligh then fienscap, thermedh, ath han haffuer genom hans köt åffkomma [1]) latit bodoordens lagh, so mykit scrifftteligha begripit war.	τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας, τὴν ἔχθραν ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ, τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι καταργήσας.	interstitium maceriæ diruit, simultatem per carnem suam, legem mandatorum in decretis sitam abrogans.
16	i sigh sielffuan.	ἐν αὐτῷ (σταυρῷ).	per eam (crucem).
3,9	(ath iach skall) i lyuset frambära för huar man, hurudana deelactugheet är j then hemligheet —.	φωτίσαι πάντας, τίς ἡ κοινωνία τοῦ μυστηρίου.	(ut) in lucem proferam omnibus quæ sit communio mysterij.
10	på thet ath nw skulle kunnogh wardha förstadömen och offuerheterna j himmelen, genom församblingen, then margfalleligh wijsdom som gudh giffuer.	ἵνα γνωρισθῇ νῦν ταῖς ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις ἐν τοῖς ἐπουρανίοις διὰ τῆς ἐκκλησίας, ἡ πολυποίκιλος σοφία τοῦ θεοῦ.	ut notum fiat nunc principatibus ac potestatibus in cœlestibus per ecclesiam uehementer uaria sapientia dei.
12	medh tröst som är aff hans troo.	ἐν πεποιθήσει τῇ διὰ τῆς πίστεως αὐτοῦ.	cum fiducia quæ est per fidem illius.
15	aff huilkom såsom aff en almenneligh fadher nempnas huar och en slect [2]).	ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ — ὀνομάζεται.	ex quo omnis parentela (1522, 1523: ex quo omnis a communi patre cognatio) nominatur.
4,6	öfver oss alla, genom oss alla och i oss allom.	ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων καὶ ἐν πᾶσιν ὑμῖν.	super omnia et per omnia in omnibus uobis.
12	ther the helgon alle medh sammanföghde warda, genom huar annors tienste, till Christi lecamens vpbyggilse [3]).	πρὸς τὸν καταρτισμὸν τῶν ἁγίων εἰς ἔργον διακονίας, εἰς οἰκοδομὴν τοῦ σώματος τοῦ χριστοῦ.	ad instaurationem sanctorum in opus administrationis, in ædificationem corporis Christi.
19	sedhan the ther till komo ath the ingen fructan hadhe [4]).	ἀπηλγηκότες.	posteaquam peruenerunt eo ut dolere desierint.

[1]) Den förklarande glossan i margen till detta uttryck är äfven från L.

[2]) Af detta exempel, som uppenbarligen hvilar på E, framgår, att S haft något ex. af dennes upplaga från 1522. De från detta kap. anförda exemplen visa tillika, att S i detta bref icke tagit så stor hänsyn till L som i Korintier- och Galater-brefven. Sannolikt är L begagnat i v. 10, men i v. 9 och 12 afviker S från honom och följer E.

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
alienati a conuersatione israel.	darumb yhr frembd gehalten waret von der burgerschafft Israel.	thi i holdes fremmede aff Israels borgerskap.		1	1
medium parietem maceriæ soluens inimicitias in carne sua, legem mandatorum, decretis euacuans.	hat abbrochen die mittelwand, die der zawn war zwischen vns, nemlich die feyndschafft, damit, das er hatt durch seyn flysch auffgehaben das gesetz der gepot, sofern sie schrifflich verfasset waren.	haffuer affbrudet thet skyllierum emellom war, som war it gerde emellom oss, som war thend fiendeskab, ther met athand haffuer burttaget formiddelst sijd kød, budourdssens loug, som the wore begrepne vti scrifften.			1
in semetipso.	durch sich selbs.	formiddelst sig selff.		1	1
illuminare omnes quæ sit dispensatio sacramenti.	zu erleuchten yderman, wilche da sey die gemeynschafft des geheymuis.	at vpliusse huerman, huilken ther er the lønlighedes menhed.	1		
ut innotescat — — multiformis sapientia dei.	auff das ytzt kund wurd, den furstenthumen vnd vbirkeyten ynn dem hymel, an der gemeyne, die manchfeltige weyszheit die Got gibt.	*D* följer *L* slafviskt: at nw skulle kundgøres — — til menheden etc.			1
in confidentia per fidem eius.	ynn der zuuorsicht durch den glawben an yhn.	met' trighed vti troen til hannom.	1		
— paternitas —.	der der recht vater ist vber alles was vatter heyst.	som er thend retthe fader offuer alt thet som kaldes fader.	1		
super omnes et per omnia et in omnibus nobis.	vber vns alle vnd durch vns allen vnd ynn vns allen.	offuer al ting oc wed oss alle oc vti oss alle.			1
— consummationem — in opus ministerij — — — — —.	damit die heyligen alle zusammen gefugt worden, durch gemeynen dienst, zu bessern den leyb Christi.	met huilket, alle helgen, worde tilhobe føged, vti en almindelige thieneste, at forbedere Christi legomme.			1
desperantes.	syntemal sie verrucht sind.	effter the ere soo longt komne at the icke kunde tøcke noget ilde ware.			

³) Ett af de få exempel, då S afviker från L i återgifvandet af αἰκοδομή.

⁴) Denna omskrifning förutsätter en självständig uppfattning af ordet i grundtexten.

Efes.	S.	G.	E.
4,21	j lärde ären huru sanningen är vthi Iesu. Så legger nw bort j frå idher then gambla menniskion [1]).	ἐδιδάχθητε καθώς ἐστιν ἀλήθεια ἐν τῷ ἰησοῦ, ἀποθέσθαι ὑμᾶς — τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον.	docti fuistis, quemadmodum est ueritas in Iesu, deponere — ueterem hominem.
29	thz nyttugt är, til förbätring.	εἴ τις (λόγος) ἀγαθὸς πρὸς οἰκοδομήν.	si quis (sermo) est bonus ad ædificationem.
31	all bitterheet och grymheet.	πᾶσα πικρία καὶ θυμός.	Omnis amarulentia et tumor.
5,2	itt offer och gåffuo, gudhi till en sööt luct.	προσφορὰν καὶ θυσίαν τῷ θεῷ εἰς ὀσμὴν εὐωδίας.	oblationem ac uictimam deo in odorem bonæ fragrantiæ.
9	(för ty andans fruct är vthi all godheet och retferdugheet och sanning) [2]).	ὁ γὰρ καρπὸς τοῦ πνεύματος ἐν πάσῃ ἀγαθωσύνῃ καὶ δικαιοσύνῃ καὶ ἀληθείᾳ.	(nam fructus spiritus situs est in omni bonitate et iustitia et ueritate), 1522: utan parentes, 1523 = 1519.
13	Men alt thz aff liuset straffat warder, thz warder oppenbart.	τὰ δὲ πάντα ἐλεγχόμενα ὑπὸ τοῦ φωτὸς φανεροῦνται.	Sed omnia dum produntur a luce, manifesta fiunt.
20	tacksäyendes gudhi och fadhrenom för huar man [3]).	εὐχαριστοῦντες — ὑπὲρ πάντων — τῷ θεῷ καὶ πατρί.	gratias agentes — de omnibus — — deo et patri.
22	Hustrunar ware theras män vnderdånugha såsom theras herra.	αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ὑποτάσσεσθε ὡς τῷ κυρίῳ.	Vxores proprijs uiris subditæ sitis ueluti domino.
31	vthaff twem wardher itt kött.	ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν.	e duobus fiet una caro, 1522, 1523 =, 1516: erunt duo in carnem unum.
6,11	alt gudz harnisk (v. 13) [4]).	τὴν πανοπλίαν τοῦ θεοῦ.	totam armaturam dei.
12	emoot blodh och köt.	πρὸς αἷμα καὶ σάρκα.	aduersus sanguinem et carnem.
14f.	retwisones kräueto, och föterna skoodde, pa thet ath j måghen beredho wara till fridszens euangelium, offuer all ting taghandes til idher troonas skiöld.	τὴν θώρακα τῆς δικαιοσύνης, καὶ ὑποδησάμενοι τοὺς πόδας ἐν ἑτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης, ἐπὶ πᾶσιν ἀναλαβόντες τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως.	thoracem iusticiæ et calciati pedibus, ut parati sitis ad euangelium pacis, super omnia assumpto scuto fidei.

[1]) Ett af de ej så få exempel, där V genom L öfvat inflytande på S. S förfar här som vanligt friare med L än D.

[2]) Under förutsättning att S icke satt parentesen utan förebild, har han här haft E 1519 eller 1523 framför sig.

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
edocti estis, sicut — —.	geleret seyt, wie ynn Ihesu eyn rechtschaffeu wesen ist.	ere lerde — huorledes en retskickelig werelsse er vti Jesu.			
Deponite uos — ueterem hominem.	So legt nu von euch ab — den alten menschen.	Szo legger nw aff ether — thet gamle menniske.		1	1
= E	was nutzlich zur pesserung ist.	thet som nøttelig er til forbedring.			1
— amaritudo et ira.	Alle bitterkeit vnd grym.	Ald bitterhed oc grumhed.			1
— — hostiam deo in adorem suauitatis.	eynem opffer vnd gabe, Gott zu eynem sussen geruch.	it offer oc gaffue, gud til en søder røg.			1
fructus enim lucis est in — —.	Die frucht des gystes ist, allerley gutticke yt, vnd gerechtickeyt vnd warheyt.	Som er aandens frucht, allehande godhed, retferdighed oc sandhed.	1		
Omnia autem quæ arguuntur, a lumine manifestantur.	Alles aber, was vom liecht gestrafft wirt, das wirt offinbar.	*D* = *L.*			1
— — pro omnibus — — — —.	vnd saget danck alletzeyt fur yderman, Gott dem vater.	oc tacker altijd for huer man, gud fader.			
— uiris suis subiditæ sunt sicut domino.	Die weyber seyen vntherthan yhren mannen, als dem herren.	Quinderne skulle ware there mend wnderdanige som herren.			1
erunt duo in carne una.	werden zwey eyn fleysch seyn.	the skulle ware thoo vti it kødt.	1		
armaturam dei.	den harnisch Gottis.	gudz harnesk.			1
aduersus carnem et sanguinem.	mit fleysch und blut.	met kød oc blod.	1		
loricam — — calciati pedes in præparationem euangelij pacis. In omnibus sumentes scutum fidei.	dem krebs der gerechtickeyt, vnd geschuchet an ewrn fussen mit rustung des Euangelion von dem frid, ynn allen ding aber ergryfft den schild des glawbens.	rethuijshedens pantzere, oc drager skoo paa ethers fødder, at i maa ware redebone til fredens euangelium, men for aldting tiltager eder troens skyold.	1		

[3]) Det måste lämnas obestämdt hvilken förebild S här haft. Har L förelegat, så innebär S:s öfversättning en rättelse af honom.

[4]) S har här, under förutsättning att L gifvit anledning till detta uttryck, kompletterat honom.

Fil.	*S.*	*G.*	*E.*
1,8	huru iach åstundar idher alla aff hiertans grund j Christo Jesu.	ὡς ἐπιποθῶ πάντας ὑμᾶς ἐν σπλάγχνοις ἰησοῦ χριστοῦ.	quam desiderem uos omnes in uisceribus Iesu Christi
11	in till Christi dagh.	εἰς ἡμέραν χριστοῦ.	in diem Christi.
15	vthi en goodh mening.	δι' εὐδοκίαν.	propter bonam uoluntatem.
16	ath iach här ligger.	ὅτι — κεῖμαι.	quod — constitutus sim.
22	Men effter thet ath leffua j kötit är migh fructsamt till gerningar, så weet iach icke huilkit iach vthwelia skall, ty iach wardher twingadh aff bådha delana, Iach haffuer lust till ath lossas och wara när Christo, huilkit och mykit bätre wore.	εἰ δὲ τὸ ζῆν ἐν σαρκὶ τοῦτό μοι καρπὸς ἔργου. καὶ τί αἱρήσομαι οὐ γνωρίζω. συνέχομαι γὰρ ἐκ τῶν δύο, τὴν ἐπιθυμίαν ἔχων εἰς τὸ ἀναλῦσαι καὶ σὺν χριστῷ εἶναι, πολλῷ μᾶλλον κρεῖσσον.	Quod si contingat uiuere in carne, ea res mihi fructus est operis, et quid eligam, ignoro. Coartor enim ex his duobus, desiderans dissolui, et esse cum Christo, multo longeque melius est.
27	handlen.	πολιτεύεσθε.	conuersemini.
28	en saak till förtapelse.	ἔνδειξις ἀπωλείας.	causa perditionis.
2,1	hierteligh kärleek.	σπλάγχνα.	uiscera.
5	Hwar och en ware så till sinnes som Christus Jesus war.	τοῦτο γὰρ φρονείσθω ἐν ὑμῖν ὃ καὶ ἐν χριστῷ ἰησοῦ.	Is enim affectus sit in uobis qui fuit et in Christo Iesu.
13	ty gudh är then som werkar j idher, bådhe athi wilien och athi fulboorden effter hans godha behagh.	ὁ θεὸς γάρ ἐστιν ὁ ἐνεργῶν ἐν ὑμῖν καὶ τὸ θέλειν καὶ τὸ ἐνεργεῖν ὑπὲρ τῆς εὐδοκίας.	Nam deus est is qui agit in uobis, et ut uelitis, et ut efficiatis pro bono animi proposito.
14 f	Görer all ting vtan knorr och trätto, sådane ath ingen kan beclagha idher.	πάντα ποιεῖτε χωρὶς γογγυσμῶν καὶ διαλογισμῶν, ἵνα γένησθε ἄμεμπτοι.	Omnia facite sine murmurationibus ac disceptationibus, tales ut nemo de uobis quæri possit.
15	ibland huilka lyser som werldenna liws, vppehållandes liffzens oord.	ἐν οἷς φαίνεσθε ὡς φωστῆρες ἐν κόσμῳ, λόγον ζωῆς ἐπέχοντες.	inter quos lucete tanquam luminaria in mundo, sermonem uitæ sustinentes. 1516: inter quos apparetis etc.
30	war han så när kommen, ath han war hart när dödhen, ath han fögha tencte på lifuet.	μέχρι θανάτου ἤγγισεν, παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ.	eo accessit, ut morti proximus fuerit, non habita ratione uitæ.
3,8	iach håller — för träck.	ἡγοῦμαι σκύβαλα εἶναι.	habeo pro ruderibus 1522: reiectamentis.
13	men itt gör iach.	ἓν δέ.	Unum autem illud ago.

V.	L.	D.	E.	V.	L.
quomodo cupiam omnes uos esse in — —.	wie mich nach euch allen verlanget von hertzen grund ynn Ihesu Christo.	at meg lengges effter ether alle, aff hierttens grund vti Jesu Christo.			1
= E	aff dem tag Christi.	til Christi dag.	1	1	
= E	aus gutter meynung.	met en guod mening.			1
quoniam — positus sum.	das ich — hie lige.	at ieg ligger her.			1
Quod si uiuere in carne, hic mihi fructus operis est, et quid eligam ignoro, coartor autem e duobus desiderium habens dissolui et esse cum Christo: multo magis melius.	Syntemal aber, ym fleysch leben, myr fruchtbar ist zu den wercke, ist myr nicht kund, wilchs ich erwelen soll, Denn ich werde mit zweyerley gedrungen. Ich habe lust abzuscheyden und bey Christo zu seyn, wilchs auch viel besser were.	Thi at leffue vti kødet er meg fruchtsommeligt til gerninger, tock wit ieg icke, huilket ieg skal uduelge, thi ieg trengges met tuende hande, ieg haffuer løst at affskeide, oc ware hoss Christum, huilket oc møget bedre wore.			1
= E	Handelt.	haffuer eder.			1
= E	eyn antzeygen, yhnen der verdamnis.	en orsage til fordømmelse.	1	1	
= E	hertzlich liebe.	hierttelig kerlighed.			1
Hoc enim sentite in uobis quod et in Christo Iesu.	Eyn yglicher sey gesynnet, wie Ihesus Christus auch war.	Huer haffue thet sind som Jesus Christus haffde.			1
Deus est enim qui operatur in uobis et uelle et perficere pro bona uoluntate.	Denn Gott ists, der ynn euch wirckt, beyde das wollen vnd das thun, darumb das er eyn wolgefallen an euch hat.	thi gud er thend som skaffer vti ether bode wilie oc gerning, thi hand haffuer en weluillighed til eder.	1		
— — — — — — — — — et hæsitationibus ut sitis sine querela.	Thut alles on murmelung vnd verwyrrung, auff das yhr seyt on taddel.	Gører allting vden murmel, oc fortrødenhed, paa thet i maa ware rene vden straff.	1		
— — lucetis — — — uerbum uitæ continentes.	vnter wilchen yhr scheynet als eyn leichtstar ynn der welt damit, das yhr haltet ob dem wort des lebens.	ebland huilke i skynne som it lyuss vti werden, ther med at i holde paa liffsens ourd.	1		
usque ad mortem accessit tradens animam suam.	ist er dem tod so nahe komen, da er seyn leben geringe bedacht.	haffuer han waret soo ner dødt, tha hand soo ringge achtede sijt liff.	1		
arbitror ut stercora.	acht — fur dreck.	ieg achter for skarn.			
unum autem.	Eyns aber sage ich.	men it wil ieg sige.	1		

Fil.	*S.*	*G.*	*E.*
3,16	doch ther wij allredho tilkompne äro, så later oss alla fölia ene reglo, ath wij ärom eens till sinnes.	πλὴν εἰς ὃ ἐφθάσαμεν, τῷ αὐτῷ στοιχεῖν κανόνι, τὸ αὐτὸ φρονεῖν.	Attamen ad id quod assecuti sumus, eadem procedamus regula, ut simus concordes.
4,8	huad wäl lydher — tencker ther effter.	ὅσα εὔφημα — ταῦτα λογίζεσθε.	quæcunque boni nominis — hæc cogitate.
9	fridzens gudh.	ὁ θεὸς εἰρήνης.	deus pacis.
10	ath idhor act om migh är till sigh komen igen [1].	ὅτι ἤδη ποτὲ ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν.	quod iam tandem reuiguit uestra pro me sollicitudo.
Kol.			
1,6	såsom och j alla werlden, och är fructsamt, såsom och j idher.	καθὼς καὶ ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ, καὶ ἔστι καρποφορούμενον, καθὼς καὶ ἐν ὑμῖν.	quemadmodum et in toto mundo etiam fructificat, sicut et in uobis.
11	vthi alt tolamood och langmodugheet.	εἰς πᾶσαν ὑπομονὴν καὶ μακροθυμίαν.	ad omnem tolerantiam ac patientiam.
14	nemligh syndernes förlatilse.	τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν.	remissionem peccatorum.
15	förstfödder för all creatur.	προτότοκος πάσης κτίσεως.	primogenitus uniuersæ creaturæ.
18 f	på thet han j all ting skall haffua föregången, för ty behagheligbit haffuer warit ath all fulheet skulle boo j honom.	ἵνα γένηται ἐν πᾶσιν αὐτὸς προτεύων, ὅτι ἐν αὐτῷ εὐδόκησε πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι.	ut sit in omnibus ipse primas tenens: quoniam in illo complacitum est patri uniuersam plenitudinem inhabitare.
25	effter predicara embitet [2] — till ath fulfölia gudz oord.	κατὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ θεοῦ — πληρῶσαι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ.	iuxta dispensationem dei — implendi sermonem dei.
2,1	huilken vmsorg.	ἡλίκον ἀγῶνα.	quantam sollicitudinem.
3	bådhe fadhersens och Christi.	καὶ πατρὸς καὶ τοῦ χριστοῦ.	et patris et Christi.
4	medh listughom oordom [3].	ἐν πιθανολογίᾳ.	probabilitate sermonis.
8	lösactugh förförilse, effter menniskiers stadgar.	κενῆς ἀπάτης κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων.	inanem deceptionem, iuxta constitutionem hominum.
14	then handscrifft [4] som oss emoot war genom bescriffuen lagh bewisat, huilken som oss emoot war.	τὰ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον, τοῖς δόγμασιν ὃ ἦν ὑπεναντίον ἡμῖν.	quod aduersns nos erat, chirographo, quod erat contrarium nobis per decreta.

[1]) Undantages det 1 kap., så förråda de öfriga kapp. i detta bref ett mycket ringa inflytande från L. S:s förnämsta hjälpkälla har här varit E.

[2]) Att L här förestafvat S uttrycket, synes mig uppenbart, men samtidigt har denne icke såsom D gjort sig i allt beroende af honom.

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
Verum tamen ad quod peruenimus ut idem sapiamus et in eadem permaneamus regula.	Doch, dahyn wyr biszher komen sind, so last vns eynhertretten nach eyner regel, vnd gleych gesinnet seyn.	Tock til thet som wij haffue vndfangit her til, lader oss framdeles gaa vti en regel och lader oss ware samdrechtige vti it synd.	1		
— bonæ formæ — —.	was wol laut — dem denckt nach.	huad wel syunnes — ther thencker paa.			1
= E	den herr des frides.	frijdzsens herre.	1	1	
quod tandem aliquando refloruistis pro me sentire.	das yhr der mal eyns widder ergrunet seyt von myr zu halten.	At i haffue nw begønt igen, atholde aff meg.	1		
sicut et in uniuerso mundo est, et fructificat et crescit sicut in uobis.	wie auch ynn alle welt, vnd ist fruchtpar, wie auch ynn euch.	*D* = *L.*			1
in omni patientia et longanimitate.	ynn aller gedult vnnd langmutickeyt.	vti ald tolmodighed oc longmodighed.		1	1
et remissionem peccatorum.	nemlich die vergebung der sund.	som er søndsens forladelsse.			1
— — omnis creaturæ.	der erstgeporner fur allen creaturn.	thend første fød for alle creature.			1
— — — — primatum. Quia in ipso complacuit omnem plenitudinem diuinitatis inhabitare.	auff das er ynn allen dingen den furgang habe, Denn es ist das wolgefallen gewesen, das ynn yhm alle fulle wonen solt.	paa thet hand maa vti alle ting haffue en forgang, thi thet haffuer tackelidgt warit, at ald opføldelse skulle boo vti hannom.			1
secundum — — — — — ut impleam uerbum —.	nach dem predigampt — mit der fulle auszzupredigen das wort Gottis.	effter predicke embede — mangfollelige at predicke gudz ourd.			1
qualem — — —.	wilch eynen kampff.	huad en stoor omhug.	1	1	
patris et christi.	des vaters vnd Christi.	faders oc Christi.	1		
in sublimitate sermonum.	mit vernunfftigen wortten.	met fornumstige ourd.			
— — fallaciam, secundum — —.	lose verfurung, nach der menschen satzungen.	forfenggeligh forførelsse, effter menniskelige louger.			1
— — — — chyrographum decreti quod erat contrarium nobis.	die handschrifft widder vns, durch schrifftich satzung erweyset, wilche vns entgegen war.	wor handschrifft som wor emod oss, som wor beuist aff screffne louger, huilket mod oss wor.			1

[3]) Då πιθανολογία har betydelsen af *oratio captiosa, sermo speciosus alios in errorem ducens*, så har S här onekligen bättre fått fram meningen än någon af de öfriga öfversättningarna.

[4]) Glossan i margen hos S och D är äfven tagen från L., i v. 15 f. har S afvikit från L och närmat sig E.

1Kol.	S.	G.	E.
2,17	skuggen för thet som tillkommande war, men kroppen sielff är j Christo.	σκιὰ τῶν μελλόντων, τὸ δὲ σῶμα τοῦ χριστοῦ.	umbra rerum futurarum, corpus autem Christi.
18	ängla andeligheet.	θρησκείᾳ τῶν ἀγγέλων.	superstitionem angelorum.
20	hwi late j idher thå begripa medh bescriffna stadgar? — — the ther säya.	τί — δογματίζεσθε;	quid — decretis tenemini?
21	(tu skall) icke clädha tigh vti thet.	μηδὲ θίγῃς.	neque contrectaris.
23	genom sådana sielfftaghen andeligheet — ther genom ath the icke skona theras kropp, och ingen wordnat läggia på kötit till thess nödthörfftugheet.	ἐν ἐθελοθρησκείᾳ — ἀφειδίᾳ σώματος, οὐκ ἐν τιμῇ τινι πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός.	per superstitionem — per læsionem corporis, non per honorem aliquem ad expletionem carnis.
3,21	påå thet ath the icke skola warda cleenmodughe.	ἵνα μὴ ἀθυμῶσιν.	ne despondeant animum.
23	aff hiertat.	ἐκ ψυχῆς.	ex animo.
24	arffuodeelsens lön.	τὴν ἀνταπόδοσιν τῆς κληρονομίας.	mercedem hæredetatis.
4,8	ath iach skal få weta huad j göre [1].	ἵνα γνῶ τὰ περὶ ὑμῶν, 1522, 1523 =, 1516: ἵνα γνῷ — —.	ut cognoscat quid agatis (1522, 1523, 1516 =).
1 Tess. 1,3	tenkiandss på idher för idhart werk skull vthi trona, och för idhart arbete skull vthi kerleken, och för thet j haffue vthhärdat j wårs herres Jesu Christi hopp.	μνημονεύοντες ὑμῶν τοῦ ἔργου τῆς πίστεως καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ὑπομονῆς τῆς ἐλπίδος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ.	recolentes (1522 memores) uestri propter opus fidei ac laborem charitatis, et quod permansistis in spe domini nostri Iesu Christi.
10	then oss frelsar.	τὸν ῥυόμενον ἡμᾶς.	qui liberat nos.
2,3	Ty wår förmanelse war icke vthaff någhot bedrägherij.	ἡ γὰρ παράκλησις ἡμῶν οὐκ ἐκ πλάνης.	Siquidem exhortatio nostra non fuit ex impostura.
5	ey heller medh tilfelle til girugheet.	οὔτε ἐν προφάσει πλεονεξίας.	neque per occasionem auariciæ.
8	så haffuom wij hiertans lost hafft till idher, ath deela medh idher.	οὕτως ἱμειρόμενοι ὑμῶν εὐδοκοῦμεν μεταδοῦναι ὑμῖν.	sic affectu propensi in uos, animo cupiebamus impertire uobis.

[1]) Om den hos E 1519, 1522 o. f. förekommande formen γνῷ förelegat S, så är hans öfversättning riktig, och vi ha här ett nytt bevis på, att S kunnat och tagit hänsyn till grekiskan. Sannolikt har E:s latinska text bestämt valet af uttrycket: *huad j göre*.

V.	L.	D.	E.	V.	L.
umbra futurorum — — — —.	der schatten von dem, das zukunfftig war, aber der corper selbs ist ynn Christo.	the tilkommende tingestes skugge, men thet som merckes ther met er vti Christus.			1
religione — —.	geystlickeyt der engel.	D = L.			1
quid adhuc — decernitis?	was last yhr euch denn fangen mit satzungen? — Die da sagen.	hui lade i ether fange met louger? — the som saa sige.			1
— contrectaueritis.	du solt das nicht anlegen.	thu skalt icke føre tig vti thet.			1
in superstitione — non ad parcendum corpori, non in honore aliquo ad saturitatem carnis.	durch selberwelte geystlickeyt — durch das sie des leybes nicht verschonen, vnd an das fleysch keyne kost wenden zu seyner nodturfft.	vti aandelighed — the haffue selffue vdvald thennom — at the icke skone theres eget legomme, oc icke forsee kødet met syn nødtorfftigked.			1
ut non pusillo animo fiant.	auff das sie nicht kleynmutig werden.	paa thet thee skulle icke worde redhuade.			1
= E	von hertzen.	aff hierttet.			1
retributionem —.	die vergeltung des erbes.	erffueløn.	1		
— quæ circa uos sunt.	das ich erfare, wie es sich mit euch helt.	at ieg motte forfare huorledes thet er fath met eder.			
memores operis fidei uestræ et laboris et charitatis et sustinentiæ spei domini nostri — —.	so wyr eyngedenck sind, ewris wercks ym glawben, vnd ewr erbeyt ynn der liebe, vnd ewr gedult ynn der hoffuung, wilche ist vnser herr Ihesus Christus.	nar wij vti hugkomme ethers gode gerninger vti troen, oc ethers arbeide vti kerlighed, oc ethers worafftighed vti hobet, huilken er wor herre Iesus Christus.	1		
qui eripuit nos.	der vns erloset hatt.	som haffuer løst oss.	1		
Exhortatio enim nostra non de errore.	Denn vnser ermanunge ist nicht gewesen zu yrthum.	thi wor formanelsse war icke til wildfarelsen.	1		
neque in occasione —.	noch dem geytz gestellet.	oc ey met nøgen orsage til girighed.	1	1	
ita desiderantes uos cupide volebamus tradere uobis.	also haben wyr hertzen lust an euch gehabt euch mittzutheilen.	szo haffue wij hafft hierttens løst til ether, at meddele ether.			1

Men att S ändrat subjektet till första person, som faktiskt fordras af sammanhanget, visar, att han fortfarit med noggrannhet och eftertanke. — Jämfördt med Fil.-brefvet har detta bref rönt mycket större inflytande af L.

1 Tess.	*S.*	*G.*	*E.*
2,11	som j weeten, ath wij såsom en fadher sijn barn haffuom förmanat och tröstat idher, och betyghat.	καθάπερ οἴδατε, ὡς ἕνα ἕκαστον ὑμῶν ὡς πατὴρ τέκνα ἑαυτοῦ παρακαλοῦντες ὑμᾶς καὶ παραμυθούμενοι καὶ μαρτυρούμενοι.	quemadmodum nostis, ut erga unumquemque uestrum tanquam pater erga filios suos, fuerimus affecti, obsecrantes uos et consolantes et obtestantes.
13	(såsom thz sannerligha war) [1].	καθώς ἐστιν ἀληθῶς.	sicut erat uere.
14	såsom the aff Iudhomen.	καθὼς καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τῶν ἰουδαίων.	quemadmodum et ipsi nos a Iudæis.
4,1	Yttermera — bidhiom wij idher och förmane — — såsom j haffue vndfångit — — så wandren, ath j iw meer fulkomblighe warden.	Τὸ λοιπὸν οὖν — ἐρωτῶμεν ὑμᾶς καὶ παρακαλοῦμεν — καθὼς παρελάβετε — ἵνα περισσεύητε μᾶλλον.	Quod superest igitur — rogamus uos et adhortamur — quemadmodum accepistis — ut abundetis magis.
13	Framdeles wiliom wij icke dölia för idher.	οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν.	Cæterum nolo uos ignorare.
15	Ty thetta säyom wij idher såsom herrans oord.	τοῦτο γὰρ ὑμῖν λέγομεν ἐν λόγῳ κυρίου.	Hoc autem uobis dicimus in uerbo domini.
5,1	Om tidhen och stuuden.	περὶ δὲ τῶν χρόνων καὶ καιρῶν.	Porro de temporibus et articulis temporum.
8	tronas — kräweto.	θώρακα πίστεως.	thoracem fidei.
11	förbätrer hwar then andra [2].	οἰκοδομεῖτε εἷς τὸν ἕνα.	ædificetis singuli singulos.
14	the clenmodugha.	τοὺς ὀλιγοψύχους,	pusillanimes.
2 Tess.			
2,4	hwilkin som är geenwerdugh.	ὁ ἀντικείμενος.	qui est aduersarius.
7	allenast ath then ther holler, han holle, till thes han kommer aff wäghen.	μόνον ὁ κατέχων ἄρτι ἕως ἐκ μέσου γένηται.	tantum qui tenet in præsentia teneat, donec e medio tollatur.
8	medh sin tillkommilses clarheet.	τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς παρουσίας αὐτου.	claritate aduentus sui.
3,2	frå vnardugha och argha menniskior.	ἀπὸ τῶν ἀτόπων καὶ πονηρῶν ἀνθρώπων.	ab absurdis ac peruersis hominibus.
5	till Christi toleligha förbidhilse [3].	εἰς τὴν ὑπομονὴν τοῦ χριστοῦ.	in expectationem Christi.

[1]) Parentesen, som på detta ställe endast återfinnes hos D, torde väl ej innebära något bevis på S:s beroende af denna öfversättning.

[2]) Detta exempel visar, att S äfven utan L:s föredöme återger οἰκοδομεῖν med: förbättra. 1 Tess.-brefvet visar i sin helhet lika mycket tillbaka till L som till E. V är säkert använd i 4, 1.

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L*
sicut scitis qualiter unumquemque uestrum sicut pater filios suos, deprecantes uos et consolantes testificati sumus.	wie yhr denn wisset, das wyr, wie eyn vatter seyne kinder, euch ermanet vnd getrostet vnd betzeuget haben.	som i oc wijde, at wij ligeruis som en fader sine børn formanede oc trøstede, bedendis.			1
sicut est uere.	wie es denn wahrafftig ist.	(som thet wor vti sandhed).	1		
sicut et ipsi a iudeis.	dasselbe das yhene von den Iuden.	*D* = *L*.		1	1
De cætero ergo — rogamus uos et obsecramus — ut quemadmodum accepistis — sic et ambuletis, ut abundetis magis.	Furder — bitten wyr euch und ermanen — nach dem yhr — empfangen habt — das yhr ymer volliger werdet.	Framdeles — bede wij och formane eder — effter som i haffue wndfangget — — at i iaa folkommere worde.		1	
Nolumus autem uos ignorare.	Wyr wollen euch aber — nicht verhalten.	Wij wille icke døllie for ether.			1
= E	Denn das sagen wyr euch als eyn wort dess herrn.	Thi thet sige wij ether for gudz ourd.			1
De temporibus autem et momentis.	Von den zeytten aber vnnd stunden.	Men om tyderne och stunderne.			1
loricam fidei.	dem krebs des glawbens.	troens — pantzsere.			1
ædificate alterutrum.	bawet eyner den andern.	forbedrer huer anden.			
= E	die kleynmutigen.	the redhuede.			1
qui aduersatur.	der da ist eyn widderwertiger.	som er en modstandere.			1
tantum ut qui tenet nunc teneat, donec de medio fiat.	on das der es ytzt auffhelt, musz enweg than werden.	Vden, at thend som thet nw opholder, skal burttages.	1	1	
illustratione — —.	durch die erscheynung seyner zukunfft.	vti hans tilkomstes klarhed.	1		
— importunis et malis hominibus.	von den vnartigen vnnd argen menschen.	fran the onde oc arge menniske.			1
(in) patientia christi.	zu der gedult Christi.	til Christi tolmodige bielsse.	1		

[1]) Det är ej omöjligt att D här inverkat på S, ehuru denna omskrifning äfven kunnat framkomma genom aktgifvande på E och grundtexten. En likhet med D erbjuder S i detta bref äfven däri, att han såsom S användt företrädesvis E i st. för såsom vanligt L, jfr 2, 8; i v. 7 ha båda hvar sin källa, S sluter sig till E och D till L. Men S skiljer sig straxt därefter från D, i det han icke, såsom denna med L till förebild, börjar ett nytt stycke från och med v. 11.

2 Tess.	*S.*	*G.*	*E.*
3,14	Huar så wore ath någhor icke wille lydha wårt oord, then teckner vp vthi it breff.	εἰ δέ τις οὐχ ὑπακούει τῷ λόγῳ ὑμῶν, διὰ τῆς ἐπιστολῆς τοῦτον σημειοῦσθε.	Quod si quis non obedit sermoni nostro, per epistolam hunc indicate.
1 Tim.			
1,1	befaling.	ἐπιταγήν.	delegationem.
3	så gör och, på thz ath tu må vnderwisa sombliǵhom, ath the ingen annan lärdom effterfölia.	ἵνα παραγγείλῃς τισὶ μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν.	ita facito, ut denuncies quibusdam, ne diuersam sequantur doctrinam.
4	förbetring till gudh som genom trona kommer [1]).	οἰκοδομίαν θεοῦ τὴν ἐν πίστει.	ædificationem dei quæ est per fidem.
5	huffuudsumman vthaff bodhit.	τὸ τέλος τῆς παραγγελίας.	finis præcepti.
7	mestare j scrifften.	νομοδιδάσκαλοι.	legis doctores.
18	ath tu — brukar itt gott riddersscap, haffuandes trona.	ἵνα στρατεύῃ — τὴν καλὴν στρατείαν, ἔχων πίστιν.	ut milites — bonam militiam, habens fidem.
2,14 f.	vtan quinnan wort bedräghin, och kom öffuerträdhingen åstadh, Men hon wardher lecawel salugh medh barns byrdh, om hon bliffuer j trona, medh kyskheet och kerlekenom och j helogheet medh kyskheet.	ἡ δὲ γονὴ ἀπατηθεῖσα ἐν παραβάσει γέγονε, σωθήσεται δὲ διὰ τῆς τεκνογονίας, ἐὰν μείνωσιν ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ ἁγιασμῷ μετὰ σωφροσύνης.	sed mulier seducta per præuaricationen [1522: seducta obnoxia facta est transgressioni] fuit, salua tamen fiet per generationem liberorum, si manserint in fide ac dilectione et sanctificatione cum castitate.
3,2	ene hustrues man, wakande, nöchter, sidugh — läractugh [3]).	μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα, νηφάλιον, σώφρονα, κόσμιον — διδακτικόν.	unius uxoris maritum, uigilantem, sobrium, modestum — aptum ad docendum.
6	icke nychristen [4]), på thet han icke skall vpbläsas och falla j lastarens doom.	μὴ νεόφυτον, ἵνα μὴ τυφωθεὶς εἰς κρῖμα ἐμπέσῃ τοῦ διαβόλου.	non nouicium, ne inflatus in condemnationem incidat calumniatoris.

[1]) Man jämföre D och S i vv. 3—4 och det följ., och man skall finna huru stor olikheten är. I v. 3 följa båda E, D blott delvis, så att det kunde se ut som D ej funnit E:s öfversättning fullt riktig. I v. 4 sluter sig D väl närmast till L, men gör meningen svårfattlig

[2]) L:s öfversättning af år 1525 har här i st. för: *so sie bleybet: so sie bleyben;* D, hvilken likasom S har följt L, måste ha haft en annan upplaga än Septemberbibeln, under det S synes ha haft denna eller någon som ännu bibehållit singularformen.

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
— — obedierit uerbo nostro: per epistolam hanc notate. *Os:* uerbo nostro per epistolam hanc notate.	So aber yemant nicht gehorsam ist vnserm wort, den zeychent an durch eynen brieff.	Om nogen er wore ourd vhørsom, thend tegner paa it breff.	1		1
imperium.	befelh.	befaling.		1	1
ut denunciares — ne aliter docerent.	vnd gepottist etlichen das sie nichts anders lereten.	thet gør szo, oc byud somme at the icke lere anderledes.	1		
— — in fide.	pesserung ynn Got am glawben.	gudz forbedering vti troen.	1		
= E	die hewbtsumme des gepottis.	summen aff budourdet.			1
= E	der schrifft meyster.	mestere vti scrifften.			1
= E	das du vbist eyne gutte ritterschafft, durch den glawben.	at tu øffuer tig — en god øffning. *H Lyb Högt:* dat du rydderscoppest — dorch gude rydderschop.			1
mulier autem seducta in præuaricatione fuit. Saluabitur autem — — — — — — — — — si permanserit — — — — — — — — — — cum sobrietate.	das weyb aber wort verfuret, vnd hat die vbertrettung eyngefuret, Sie wirt aber selig werden durch kinder geperen, so sie bleybet [2]) ym glawben vnd ynn der liebe vnd ynn der heyligung sampt der zucht.	men quinden bleff forførdt, oc haffuer ingførd offuertredelsen, tock skal hun worde salig vti thet hun føder børn, om the bliffue vti troen, oc vti kerligheed oc hellighed med tuctighed.			1
— — uirum, sobrium, ornatum, prudentem, pudicum, —doctorem.	nur eynes weybes man, nuchtern, zuchtig, sittig — leerhafftig.	ald ene en quindes man, vogende, edrug, syndig — som er bequem at lere andre.	1		1
— — neophytum, ne in superbiam elatus in iudicium incidat diaboli.	nicht eyn newling, auff das er sich nicht auffblase vnd dem lesterer yns vrteyl falle.	icke thend som nyeligen haffuer taged wijd troen, paa thet hand skal icke opblesse sig oc falde vti fortalerens dom.			1

[3]) Här måste detta ord, förutsatt att S rätt förstått meningen, betyda ***aptus ad docendum.*** I v. 5 har L säkert bestämt S att sätta parentes om densamma, ty endast L och D ha satt denna v. inom parentes.

[4]) ***Nychristen*** synes vara bildadt af S utan förebild, H Lyb Högt omskrifva det med: en nyss omvänd eller en som nyss omvändt sig till tron såsom D.

1 Tim.	*S.*	*G.*	*E.*
3,8	tienarena (v. 12).	διακόνους — οι.	ministros — diaconi.
9 f.	hållandes tronas heemligheet medh itt reent samwet, och the skola först försökias och sedhan skola the tiäna, så ath ingen kan straffa them.	ἔχοντας τὸ μυστήριον τῆς πίστεως ἐν καθαρᾷ συνειδήσει. καὶ οὗτοι δὲ δοκιμαζέσθωσαν πρῶτον, εἶτα διακονείτωσαν, ἀνέγκλητοι ὄντες.	tenentes mysterium fidei cum pura conscientia. atque hi probentur prius, deinde ministrent sic, ut nemo possit illos criminari.
16	Och är clart ath gudhactughetennes heemligheet är stoor, huilken oppenbar wordhen är j kötit o. s. v.	καὶ ὁμολογουμένως μέγα ἐστὶ τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον. Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί κτλ.	Et citra controuersiam magnum est pietatis mysterium. Deus manifestatus est in carne etc.
4,4	sanningena, ath alt thet gudh scapat haffuer thet är gott.	τὴν ἀλήθειαν, ὅτι πᾶν κτίσμα θεοῦ καλόν.	ueritatem, quod quicquid creauit deus, bonum sit.
7	Oöffua tigh sielffuan mykit heller [1]).	γυμνάζε δὲ σεαυτόν.	quin potius exerce temetipsum.
9	Thet är iw it fast oord och wäll wärdt ath man thet j allo motto annammar.	πιστὸς ὁ λόγος καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος.	Indubitatus sermo dignusque, qui omnibus modis approbetur.
10	wij itt fast hopp haffuom.	ἠλπίκαμεν.	spem fixam habemus.
5,5	Men then som sannerligha änkia är, och ingen föresörya haffuer.	ἡ δὲ ὄντως χήρα καὶ μεμονωμένη.	Porro quæ uere uidua est ac desolata.
6	Men then som leffuer j wällost, hon är leffuandes dödh.	ἡ δὲ σπαταλῶσα, ζῶσα τέθνηκεν.	Porro quæ in delitijs uersatur, ea uiuens mortua est.
11	haffuandes theras fördömilse.	ἔχουσαι κρίμα.	habentes condemnationem.
21	Iach förmanar tigh — ath tu håller thetta här, intit görandes aff hastugheet eller titt eghit sinnes tillböyeligheet [2]).	διαμαρτύρομαι — ἵνα ταῦτα φυλάξῃς χωρὶς προκρίματος, μηδὲν ποιῶν κατὰ πρόσκλισιν.	Obtestor — ut hæc serues sine præcipitatione iudicij, nihil faciens iuxta propensionem animi.
22	Halt tigh sielffuan kysk.	σεαυτὸν ἁγνὸν τήρει.	Temetipsum purum serua.
6,1	på thet ath gudz nampn och lärdom icke skal förlastat warda.	ἵνα μὴ τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ καὶ ἡ διδασκαλία βλασφημῆται.	ne nomen dei et doctrina male audiat.
5	frå huilkom sanningen är borttaghen.	καὶ ἀπεστερημένων τῆς ἀληθείας.	et quibus adempta est ueritas.

[1]) Ehuru S med L här börjar nytt stycke, så följer han E:s öfversättning.

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
diacones.	die diener — diener.	thienerne — thienerne.			1
habentes — —. Et hi autem — — primum, et sic — nullum crimen habentes.	die das geheymnis des glawbens haben ynn reynem gewissen, vnd die selbige lasz ma zuuor versuchen, darnach lasz man sie dienen, wenn sie vnstrefflich sind.	*D* = *L*.	1		
Et manifeste magnum est pietatis sacramentum quod manifestatum est in carne etc.	Vnd kundlich grosz ist das gotselige geheymnis, wilchs da ist offinbart ym fleysch u. s. w.	Oc wijst er thet en stor gudelig lønlig dom, gud er obenbarid vti kødet.		1	
ueritatem. Quia omnis creatura dei bona est.	die warheyt —. Denn alle creatur Gottis ist gutt.	sandhed, thi alle gudz creature ere gode.	1		
Exerce autem teipsum.	Ube dich selbst aber.	Oc öffue tig selff helder.	1		
Fidelis sermo et omni acceptione dignus.	Das ist yhe gewiszlich war, vnnd eyn thewr werdes wort.	Thette er iaa wijst sandningen, oc werdt at holde vti alle mode.	1		
speramus.	wyr — gehoffet haben.	wij haffue hobbed.	1		
Quæ autem — — — — — — —.	Wilche aber eyn rechte wirwe ist, die niemant zuuersorgen hat.	Men huilken en reet widuffue er oc forladt, som ingen haffuer at forsørge.			1
Nam quæ — — est uiuens: mortua est.	Wilche aber ynn wollusten lebt, die ist lebendig tod.	Men huilken ther leffuer vti welløst, hun er leffuendes død.			1
— damnationem.	vnd haben yhr vrteyl.	*D* = *L*.	1		
Testor — ut hæc custodias sine præiudicio nihil faciens in alteram partem declinando.	Ich betzeuge —, das du solchs haltist on nachteyl, vnd nichts thust zur seytten aus.	Ieg widtner — at thu holder tesse, vden afflade, oc inthet gør vberob.	1		
— castum custodi.	Halt dich selber keusch.	Hold tig selff reen oc klaer.		1	1
— domini — — blasphemetur.	auff das nicht der name Gottis vnd die lere verlestert werde.	paa thet gudz naffn oc lerdom icke forachtes.			1
et qui a ueritate priuati sunt.	vnd der warheyt berawbt sind.	aff huilke sandhed er fran taget.	1		

[2]) Att E har bestämt S:s öfversättning är påtagligt, men på samma gång synes S ha hänfört χωρὶς προκρίματος såsom bestämning till μηδὲν ποιῶν såsom κατὰ πρόσκλισιν.

1 Tim.	*S.*	*G.*	*E.*
6,6	För ty gudhactugheten medh thet sinne ath man låter sigh nöya är båtan noogh.	ἔστι δὲ πορισμὸς μέγας ἡ εὐσέβεια μετὰ αὐταρκείας.	Est autem quæstus magnus, pietas cum animo sua forte contente.
9	fördömilse.	ὄλεθρον.	interitum.
13	betyghat haffuer en goodh bekennilse.	μαρτυρήσαντος — τὴν καλὴν ὁμολογίαν.	testatam fecit — bonam professionem.
2 Tim.			
1,1	effter lijffzens lyffte som är j Christo Iesu.	κατ'ἐπαγγελίαν ζωῆς τῆς ἐν χριστῷ ἰησοῦ.	secundum promissionem uitæ, quæ est in Christo Iesu.
12	ty iach weet och är wiss, ath then som iach troodt haffuer, han förmå förwara mit insatta godz in till then daghen.	οἶδα γὰρ ᾧ πεπίστευκα, καὶ πέπεισμαι ὅτι δυνατός ἐστι τὴν παρακαθήκην μου φυλάξαι εἰς ἐκείνην τὴν ἡμέραν.	Noui enim certusque sum, quod is cui credidi, potens sit depositum meum custodire in illum diem.
2,1	Så stärk tigh nw — j nådhenne, som är genom Christum Iesum, och j the stycker som tu hördt haffuer aff migh genom mong witne, befall thet trooghna menniskior.	Σὺ οὖν — ἐνδυναμοῦ ἐν τῇ χάριτι, τῇ ἐν χριστῷ ἰησοῦ, καὶ ἃ ἤκουσας παρ' ἐμοῦ διὰ πολλῶν μαρτύρων. Ταῦτα παράθου πιστοῖς ἀνθρώποις.	Tu igitur — fortis esto in gratia, quæ est per Christum Iesum, et in his, quæ audisti a me per multos testes. Hæc commenda fidelibus hominibus.
5	vthan han redheliga kempar.	ἐὰν μὴ νομίμως ἀθλήσῃ.	nisi legitime certauerit.
7	Merck huad iach sägher.	νόει ἃ λέγω.	Cogita quæ dico.
11	Aär jw wisseligha sandt, ärom wij medh dödhe, så wardom wij och medh leffuande [1].	πιστὸς ὁ λόγος. εἰ γὰρ συναπεθάνομεν, καὶ συζήσομεν.	Certus sermo. Nam si commortui sumus, et conuiuemus.
14	och betygha — ath the icke tretta om oord.	διαμαρτυρόμενος — μὴ λογομαχεῖν.	contestans — ne uerborum pugnas sequantur.
17	theras taal thet fräter omkring sigh som cräffuetan [2].	ὁ λόγος αὐτῶν ὡς γάγγραινα νομὴν ἕξει.	sermo illorum, ut cancer morbus, pastionem habebit.
19	Herren kenner them som hans äro.	ἔγνω κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ.	Nouit dominus qui sint sui.
3,16	till rettilse, till tuctilse, som är j rettferdughetenne, ath en gudz menniskia skall warda fullboorda, till alt gott werk skickeligh.	πρὸς ἐπανόρθωσιν, πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ, ἵνα ἄρτιος ᾖ ὁ τοῦ θεοῦ ἄνθρωπος πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐξηρτισμένος.	ad correctionem, ad institutionem quæ est in iusticia, ut integer sit dei homo, ad omne opus bonum apparatus.

[1]) Inflytandet från L har sannolikt här gjort sig gällande samtidigt med afdelandet af texten. S följer dock ej L slafviskt såsom D, utan låter καὶ i grundtexten utfå sin rätt.

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
— — — — — — — pietas cum sufficientia.	Es ist aber eyn grosser geniesz, wer gottselig ist vnd lest yhm genugen.	men thet er en stoor bade, huosom gudelig er, oc lader sig nøge.	1		
perditionem.	verdamnis.	fordømmelse.			1
testimonium reddedit — bonam professionem.	betzeuget hat eyn gutt bekentnis.	haffuer bekend en god bekendelse.			1
= E	zupredigen die verheyssung des lebens ynn Christo Ihesu.	at predicke liffzens forietter som ere vti Christo Iesu.	1	1	
Scio enim cui credidi, et certus sum quod potens est — — — — — — — — — — — seruare — —.	Denn ich weysz an wilchen ich glewbt hab, vnd er kan myr meyn beylage bewaren bisz an yhenen tag.	Thi ieg wed, oc er wijss, paa huilked ieg haffuer trod, oc hand er mechtug at beuare thet som ieg haffuer befalet hannom til thend dag.	1		
Tu ergo — confortare — — — in christo iesu, et quæ audisti — — — hæc commenda — —.	So sterke du dich nu — durch die gnade ynn Christo Ihesu, vnd was du von myr gehoret hast, durch viel zeugen, das befilhe trewen menschen.	Szo bliff nw starck — wijd thend nade som wij haffue vti Christo Iesu, Oc huad thu haffuer hørd aff meg, wijd mange widnesbyurd, thet befale troo menniske.	1		
= E	er kempffe denn redlich.	vden hand strider mandeligen.[2]			1
Intellige — —.	Merk was ich sage.	Merck huad ieg siger.			1
Fidelis sermo — — — — — — — — — — — — —.	Das ist yhe gewiszlich war, Sind wir mit gestorben, so werden wir mit leben.	Thet er oc wisselige sangningen, ere wij met døde, szo skull wij med leffue.			1
testificans — —: Noli contendere uerbis.	vnd betzeuge — das sie nicht vmb wort zancken.	oc beuise — at the icke kyffue om ourdene.			1
— ut cancer serpit.	yhr wort das fresset vmb sich wie der krebs.	theres ourd, fortherer om kring seg, som en krefft.			1
Cognouit dominus qui sunt eius.	Den herr kennet die seynen.	Gud kender thennom som hannom høre til.	1	1	
ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia ut perfectus sit homo dei, ad omne opus bonum instructus.	zur pesserung, zur zuchtigung ynn der gerechtickeyt, das eyn mensch Gottis sey on wandel, zu allen guttem werck geschickt.	til forbedrelse, til tuchtighed som er vti retferdighed, at it gudz menniske kand ware wwanskelig, skickelig til alle gode gerninger.	1	1	

[2]) L:s inflytande spåras äfven i vv. 15—16. I v. 19 afviker ock S från L.

2 Tim.	S.	G.	E.
4,13	enkanneligha thet pergamentit.	μάλιστα τὰς μεμβράνας.	maxime autem membranas.
14	haffuer migh mykit oondt bewisat, herren betale honom.	πολλά μοι κακὰ ἐνεδείξατο, ἀποδῴη αὐτῷ ὁ κύριος.	multis malis me affecit, reddat illi dominus.
16	stoodh ingen när migh.	οὐδείς μοι συμπαρεγένετο.	nemo mihi adfuit.
17	Men herren stoodh medh migh — på thet ath genom migh skulle testa widhare predicat wardha.	ὁ δὲ κύριός μοι παρέστη — ἵνα δι'ἐμοῦ τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ.	sed dominus mihi adfuit — ut per me præconium expleretur.
Tit.			
1,5	ath huad som än nw fattadhes skulle tu retta.	ἵνα τὰ λείποντα ἐπιδιορθώσῃ.	ut quæ desunt, pergas corrigere.
8	elskande thet gott är — hälogh.	φιλάγαθον — ὅσιον.	bonarum rerum studiosum — pium.
9	hållandes sigh widh wiss lärdoms oord [1].	ἀντεχόμενον τοῦ κατὰ τὴν διδαχὴν πιστοῦ λόγου.	tenacem eius, qui secundum doctrinam est, fidelis sermonis.
10	onyttughe squalrare.	ματαιολόγοι.	uaniloqui.
11	och lära thz intit dogher.	διδάσκοντες ἃ μὴ δεῖ.	docentes quæ non oportet.
12	The vthaff Creta haffua jw lögnare warit.	κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται.	Cretenses semper mendaces.
2,2	mooghne [2].	σεμνούς.	graues.
4	ath the lära frå sigh thz höffuiskt är, ath the vnga qwinnor lära tuct aff them.	καλοδιδασκάλους, ἵνα σωφρονίζωσι τὰς νέας.	ut honesta doceant quo possint modestas reddere adolescentulas.
5	på thet ath gudz oord icke skall lastat wardha.	ἵνα μὴ ὁ λόγος τοῦ θεοῦ βλασφημῆται.	ne sermo dei male audiat.
6	ath the äro nöctre.	σωφρονεῖν.	ut sobrij sint.
7	Vthi all ting bestell tigh som een efftersyn till godha gerningar, j lärdom, fullboordenheet, swårheet, helsasamt taal, och ostraffelighen [3].	περὶ πάντα σεαυτὸν παρεχόμενος τύπον καλῶν ἔργων ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, ἀδιαφθορίαν, σεμνότητα, λόγον ὑγιῆ, ἀκατάγνωστον.	per omnia temetipsum præbens formam bonorum operum in doctrina, integritatem, grauitatem, sermonem sanum, irreprehensibilem.

[1]) De anförda exemplen från detta kap. äro egnade att visa S:s förmåga att finna de rätta uttrycken. I v. 5 kommer han närmast V, i v. 8 E, i v. 9 närmast L. Det är ej omöjligt, att S haft alla dessa öfversättningar framför sig vid öfversättningen af dessa 4 verser. Men hur skulle han i hvarje fall ha kunnat välja ut det riktiga uttrycket utan kännedom om grundtextens betydelse?

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
= E	sonderlich aber das pergamen.	serdeles pergamenterne.			1
multa mala mihi ostendit, reddet illi dominus.	hat myr viel boses beweyset, der herr betzale yhm.	haffuer beuisd meg møget ondt, gud betaler hannom.			1
= E	stund niemant bey myr.	stud ingen med meg.			1
— — astitit — ut per me prædicatio impleatur.	der herr aber stund myr bey — auff das durch mich die predigt deste weytter ausz keme.	men herren stud med meg — paa thet thendne predicken motte thess widere vdbredes.			1
ut quæ desunt corrigas.	das du soltist vollend anrichten, da ichs gelassen hab.	at thu skulle fuldende ther, som ieg afflod.		1	
benignum — sanctum.	guttig — heylig.	from — gudelig.			
amplectentem eum qui secundum doctrinam est fidelem sermonem.	vnd halte ob dem gewissen wort der lere.	oc holder fast paa then wisse lerdoms oord.			
= E	vnnutze schwetzer.	vnøttige squaldere.			1
= E	vnd leeren das nicht taug.	oc lere thet som vthemmelight er.			1
= E	die Creter sind yhe lugener gewesen.	The som boo vti Creta haffue alle tijd wared løgnere.			1
pudici.	redlich.	mandelige.	1		
bene docentes ut prudentiam doceant. Adolescentulas —.	gutte lereryn, das sie die iungen weyber zucht leren.	at the lere thet som høffuest er, at the tuchte the wnge quinder.	1		1
ut non blasphemetur uerbum dei.	auff das nicht das wortt Gottis verlestert werde.	paa thet gudz ourd skal icke forachtes eller bespottes.			1
= E	das sie zuchtig seyen.	at the ware edruge.	1	1	
In omnibus teipsum præbe exemplum bonorum operum in doctrina, in integritate, in grauitate. Verbum sanum, irreprehensibile.	Allenthalben aber stelle dich selbs zum furbild gutter werck, vnnd halt dich ynn der lere vnschedlich vnd redlich, vnd das wort heylsam vnd vntaddelich.	Vti alle made skicke tig selff til it exempel vti gode gerninger, oc holdt tig vskadelige oc mandelig vti lerdom, tilbørlig oc vstraffelig vti ourdet.			

---

2) S:s uttryck är självständigt och bättre passande än de öfrigas, om man undantager E.

3) Om, såsom det är att förmoda, S uppfattat orden *fullboordenhet* etc. såsom objekt i en förkortad sats, så har han riktigt förstått meningen på detta ställe, och detta exempel visar då tillika hans sträfvan efter att lämna en trogen och koncis öfversättning. Den närmaste förebilden har väl varit E.

Tit.	*S.*	*G.*	*E.*
2,14	itt enkannelighit eghit folk, thet godha gerningar efterfölyer.	λαὸν περιούσιον, ζηλωτὴν καλῶν ἔργων.	populum peculiarem, sectatorem bonorum operum.
15	medh all wällugheet [1]).	μετὰ πάσης ἐπιταγῆς.	omni præcipiendi studio.
3,8	Thetta will iach ath tu stadheligha drifuer, ath the som gudhi troodt haffua, vinleggia sigh medh godha gerninga förewara, ty sådant är menniskiomen gott och nyttugt.	Περὶ τούτων βούλομαί σε διαβεβαιοῦσθαι, ἵνα φροντίζωσι καλῶν ἔργων προΐστασθαι οἱ πεπιστευκότες τῷ θεῷ. Ταῦτά ἐστι τὰ καλὰ καὶ ὠφέλιμα τοῖς ἀνθρώποις.	De his uolo ut confirmes, quo solliciti sint, ut bonis operibus præsint qui crediderunt deo. Hæc enim sunt honesta et utilia hominibus.
11	och syndar såsom then sigh sielff fördömpt haffuer.	καὶ ἁμαρτάνει ὢν αὐτοκατάκριτος.	et peccet per se damnatus.
Filem.			
6	ath thijn troos deelactughet må krefftugh warda j kuntscapen aff allo godho som vthi idher är till Christum Jesum, För ty wij haffuom stoor glädhi [2]).	ὅπως ἡ κοινωνία τῆς πίστεώς σου ἐνεργὴς γένηται ἐν ἐπιγνώσει παντὸς ἀγαθοῦ, τοῦ ἐν ὑμῖν εἰς χριστὸν ᾿ιησοῦν. Χάριν γὰρ ἔχομεν πολλήν.	ut communicatio fidei tuæ efficax fiat in agnitione omnis boni, quod est in uobis erga Christum Iesum. Gaudium enim habemus multum.
1 Petr.			
1,1	Them fremmandom som boo här och ther — — them vtwaldom effter gudz fadhers försyn j andans helghilse, till lydnona och Jesu Christi blodz stenkilse [3]).	ἐκλεκτοῖς παρεπιδήμοις, διασπορᾶς — κατὰ πρόγνωσιν θεοῦ πατρὸς ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος, εἰς ὑπακοὴν καὶ ῥαντισμὸν αἵματος ᾿ιησοῦ χριστοῦ.	aduenis sparsim incolentibus — — delectis iuxta præfinitionem dei patris, per sanctificationem spiritus, in obedientiam, et aspersionem sanguinis Iesu Christi.
3	Welsignat ware gudh.	Εὐλογετὸς ὁ θεός.	Laudandus est deus.
6	j huilkom j frögdandes worden.	ἐν ᾧ ἀγαλλιᾶσθε.	in quo exultatis.
7	till loff prijs och ära.	εἰς ἔπαινον καὶ δόξαν καὶ τιμήν,	in laudem et gloriam et honorem.
8	(j) frögdens [4]).	ἀγαλλιᾶσθε.	exultatis.
9	idhres siälas salugheet.	σωτηρίαν ψυχῶν.	salutem animarum.
12	huilkom thet och oppenbarat war, ath the icke sigh sielffuom — tiente [5]).	οἷς ἀπεκαλύφθη, ὅτι οὐχ ἑαυτοῖς — διηκόνουν.	quibus et illud reuelatum est, quod haud sibi ipsis — ministrarent.

[1]) Man observere S:s afvikelse från E en vers efter det han uppenbarligen haft honom framför sig.

[2]) I detta och dylika exempel, där S ansluter sig nära till grundtexten eller accepterar E:s öfversättning, därför att den är den trognaste, med förkastande af L:s, hvilken är friare men troget följes af D, framlyser den stora skilnaden mellan denne och S.

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
populum acceptabilem — — — —.	eyn volck zum eygenthum, das da eyfferig were zu guten wercken.	it folck, til en eygendom, som stunde effter gode gerninger.	1		
cum omni imperio.	mit aller macht.	aff ald thin macht.		1	1
Et de his uolo te confirmare, ut curent bonis operibus præesse, qui credunt deo. Hæc sunt bona — —.	Solches wil ich das du treybest, auff das die, so an Gott glewbig sind worden, sich vleyssigen ynn gutten wercken furtrefflich zu seyn, Solchs ist gutt vnnd nutz den menschen.	Sodant wil ieg at thu skalt handelle, paa thet, the som troo paa gud, motte ware omhygelige oc flittige at øffue thennom i gode gerninger, Sodant er mennisken nøtte oc godt.			1
Et delinquit cum sit proprio iudicio condemnatus.	vnnd sundigt als der sich selb verurteylt hat.	$D = L$.			1
— — — — — — — — euidens — — omnis operis boni in christo iesu. Gaudium enim magnum habui.	das vnser gemeyner glawbe ynn dyr schefftig werde durch erkentnis alle des guten, dar ynn euch ist an Christo Ihesu. Ich habe eyn grosse freud.	at wor mene tro worder krafftig vti tig, wed ald thend godhedz bekendelse, som er vti ether til Christum Iesum, thi ieg haffuer en stor glede.	1		
electis aduenis dispersionis — secundum præscientiam — — in sanctificationem — — — — —.	Den erweleten frembdlingen hyn vnd her — — nach der versehung Gottis des vatters, ynn der heyligung des geystis, zum gehorsam vnnd zur besprengung des bluts Ihesu Christi.	the vdualde fremmede, heer oc deer — — Effter guds faders forsywn vti aandens hellighed, til Iesu Christi blodz hørsom oc offuerstenckelsse.	1		
Benedictus deus.	Gebenedeyet sey Got.	Welsigned were gud.		1	1
In quo exultabitis.	ynn wilcher yhr euch frewen werdet.	vti huilken i skulle glede eder.		1	1
= E	zu lob, preysz vnd eehren.	til loff pryss oc ere.			1
exultabitis.	wedet yhr euch frewen.	skulle i glede eder.	1		
— — uestrarum.	der seelen selickeyt.	eders siels salighed.		1	
quibus reuelatum est: quia non sibimetipsis — ministrabant.	wilchen es offinbar ist. Denn sie habens nicht yhn selbs — dargethan.	huilke hun (ere) er obenbaret, thi the haffue icke thennom selffuer screffuet thet.	1		

³) Det är uppenbarligen i intresse att göra meningen tydlig, som S här följt E.

⁴) I v. 6 fordrar meningen futuralbetydelse af ἀγαλλιάομαι, här kan man fatta det med presensbetydelse. Det är sannolikt hänsynen till detta som bestämt öfversättningen. V. 7 hänvisar i sin helhet till S.

⁵) Då S i v. 11 icke följer E, så synes hans anslutning till honom i denna v. vara grundad på insikten om, att han här träffat det rätta. Äfven v. 14 hänvisar till E.

1 Petr.	S.	G.	E.
1,25	och thet är thet oord som predicat är ibland idher.	τοῦτο δέ ἐστι τὸ ῥῆμα τὸ εὐαγγελισθὲν εἰς ὑμᾶς.	Hoc autem est uerbum, quod per euangelium delatum est ad uos.
2,12	vppå thz ath the som pläghe förtala idher så som ilgerningesmän, mågha see idhra godha gerningar, och prisa gudh then dagh han wardher idher sökiandes [1].	ἵνα ἐν ᾧ καταλαλοῦσιν ἡμῶν ὡς κακοποιῶν, ἐκ τῶν καλῶν ἔργων ἐποπτεύοντες δοξάσωσι τὸν θεὸν ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς.	ut in hoc quod obtrectant uobis quasi maleficis, ex bonis operibus æstimantes uos, glorificent deum in die uisitationis.
13	Warer vnderdånughe all menniskligh skickelse [2].	ὑποτάγητε οὖν πάσῃ ἀνθρωπίνῃ κτίσει.	Proinde subditi estote cuiuis humanæ creaturæ.
18	medh fructan.	ἐν παντὶ φόβῳ.	cum timore.
20	Ty huadh prijs är thet, om j för idhra misgerninga lidhen och slaghne warden, och haffuen ther tolamoodh medh [3].	ποῖον γὰρ κλέος, εἰ ἁμαρτάνοντες καὶ κολαφιζόμενοι ὑπομενεῖτε;	Quæ enim est laus, si cum peccantes alapis cædimini sufferetis?
3,4	vtan then fördolde menniskian som j hiertat är, om så är ath hon haffuer ingen wank, så ath anden är sactmodugh och stilla, huilkin ande för gudh en kosteligh och dyr ting är.	ἀλλ' ὁ κρυπτὸς τῆς καρδίας ἄνθρωπος ἐν τῷ ἀφθάρτῳ τοῦ πρᾳέος καὶ ἡσυχίου πνεύματος, ὅ ἐστιν ἐνώπιον τοῦ θεοῦ πολυτελές.	uerum occultus, qui est in corde homo, si is careat omni corruptela, ita ut spiritus placidus sit ac quietus, qui spiritus in oculis dei magnifica et sumptuosa res est.
7	medh förnufft.	κατὰ γνῶσιν.	secundum scientiam.
8	På ändan.	τὸ δὲ τέλος.	In summa.
12	Men herrans tilseende är är ofuer them som oondt göra.	πρόσωπον δὲ κυρίου ἐπὶ ποιοῦντας κακά.	Rursus aspectus domini super eos qui faciunt mala.
16	och haffuer it gott samwet, vppå thet ath the som wilia förtala idher så som ogerninges män, skola blyias ath the beryctat haffua idhart godha vmgengelse j Christo.	συνείδησιν ἔχοντετ ἀγαθήν, ἵνα ἐν ᾧ καταλαλῶσιν ὑμῶν, ὡς κακοποιῶν, καταισχυνθῶσιν οἱ ἐπηρεάζοντες ὑμῶν τὴν ἀγαθὴν ἐν χριστῷ ἀναστροφήν.	conscientiam habentes bonam, ut in hoc quod uobis detrahunt, tanquam scelerosis, pudefiant hi qui incessunt uestram bonam in Christo conuersationem.
18	vppå thet ath han wille offra oss gudhi.	ἵνα ἡμᾶς προσαγάγῃ τῷ θεῷ.	ut nos adduceret deo.
19	I thz samma [4]) gick han och dädhan, och predicadhe.	ἐν ᾧ καὶ — πορευθεὶς ἐκήρυξεν.	in quo etiam abijt et — predicauit.

[1]) S har riktigt insett, att L:s öfversättning, ehuru den relativt bästa af de gifna, dock ej i sin helhet var tillfredsställande.

[2]) Trots likheten med D kan uttrycket vara självständigt.

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
— quod euangelizatum est in uos.	1522: om. 1525: Das ist aber das wort wilchs vnter euch verkundigt ist.	*D* = *L* 1525.		1	1
ut in eo quod detrectant uobis tanquam malificatoribus ex bonis operibus uos considerantes, glorificent deum — —.	auff das die so von euch affterreden, als von vbelthettern, ewre gute wercke sehen, vnd Gotte preyszen, wens nu an den tag komen wirt.	paa thet the som bagtale eder lige som misdedere, maa see ethers gode gerninger, oc loffue gud, nar then tijd kommer.			1
Subiecti igitur — omni — — —.	Seyt vnterthan aller menschlicher ordnung.	Warer vnderdanige alle menniskeligt skickelse.			
in omni timore.	mit aller furcht.	met al frøchte.	1		
— gratia, si peccantes et collaphizati suffertis?	Denn was ist das fur eyn preysz, so yhr vmb missetat willen streyche leydet?	thi huad er thet for en loff, om i for ethers misgerningers skyld lyde hug?			
sed qui absconditus est homo cordis (*Os:* in corruptibilitate) in incorruptibilitate quieti et modesti spiritus, qui est in conspectu dei locuples.	szondern der verporgen mensch des hertzen ynn der vnuerruglicheyt, eynis sanfften vnnd stillen geystis, wilcher fur Got prechtlich ist.	men thet lønlige menniske vti hierttet, vti en sacht oc stille aandes vforkrenckelighed, huilken aand er for gud, en mechtug ting.	1		
= E	mit vernunfft.	fornumstelige.			1
om.	Endlich aber.	Nw endelige.			1
Vultus autem domini super facientes mala.	das angesicht aber des herrn sihet auff die da boszes thun.	men herren ansigt, seer til thennom som ondt gøre.	1		
— — — — — — — — ut in eo quod detrahunt de uobis confundantur, qui calumniantur — — — — — — — —.	vnnd habt eyn gut gewissen auff das die, so von euch affterreden, als von vbelthettern, zu schanden werden, das sie verhonet haben ewern gutten wandel ynn Christo.	D följer troget L.	1		1
— offeret —.	auff das er vns Gotte opfferte.	paa thet, hand motte offere oss vti gud.			1
In quo — ueniens predicauit.	Inn demselben ist er auch hyngegangen vnnd hat prediget.	Vti thend samme, er hand oc heden gangen oc haffuer predicket.			

[3]) S har här gifvit en fullt uttömmande öfversättning. L har väl legat före honom, jfr början, men S har kompletterat honom.

[4]) Måhända har L föranledt denna öfversättning, ehuru S icke såsom han med denna utsaga börjar ett nytt stycke.

1 Petr.	*S.*	*G.*	*E.*
3,21	watnet, huilkes figure nw swarar döpilsen, then och oss frelsar.	ὕδατος ὃ ἀντίτυπον νῦν καὶ ἡμᾶς [1522: ὃ καὶ ἡμᾶς ἀντίτυπον νῦν] σωζει βάπτισμα.	aquam, cuius figuræ nunc respondens baptismus, nos quoque saluos reddit.
4,1	thet samma sinnet.	τὴν αὐτὴν ἔννοιαν.	eandem, cogitationem.
6	vppå thet ath the skola dömpde warda effter menniskior j kötit, doch j åndanom skola the leffua gudhi.	ἵνα κριθῶσι μὲν κατὰ ἀνθρώπους σαρκὶ, ζῶσι δὲ κατὰ θεὸν πνεύματι.	ut iudicarentur quidem secundum homines carne, uiuant autem iuxta deum spiritu.
12	förundrer icke när j bepröffuens genom eelden (hwilkit skeer till idhor försökilse) [2].	μὴ ξενίζεσθε τῇ ἐν ὑμῖν πυρώσει, πρὸς πειρασμὸν ὑμῖν γινομένῃ.	ne miremini, dum per ignem exploramini, quæ res ad experimentum uestri fit.
14	herlighetennes och gudz ande hwilar sigh offuer idher. När them bliffuer han förlastat, men när idher beprisat [1].	τὸ τῆς δόξης καὶ τὸ τοῦ θεοῦ πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται. κατὰ μὲν αὐτοὺς βλασφημεῖται, κατὰ δὲ ὑμᾶς δοξάζεται.	gloria et spiritus dei super uos requiescat. Iuxta ipsos quidem maledictis afficitur, iuxta uos autem glorificatur.
18	then ogudhactughe och syndaren hwar bliffuer han [4]?	ὁ ἀσεβὴς καὶ ἁμαρτωλὸς ποῦ φανεῖται;	impius et peccator ubi comparebit?
5,3	icke heller såsom herrar offuer arffuet.	μηδὲ ὡς κατακυριεύοντες τῶν κληρῶν.	neque ceu dominium exercentes aduersus cleros.
6	j sinom tijdh.	ἐν καιρῷ.	cum erit opportunum.
11	prijs och mact.	ἡ δόξα, κράτος.	gloria, imperium.
12	Med idhrom troghnom brodher Siluanum (som iach menar).	διὰ σιλουανοῦ ὑμῖν πιστοῦ ἀδελφοῦ, ὡς λογίζομαι.	Per Siluanum uobis fidelem fratrem, ut arbitror.
13	then försambling j Babilonia vthwald lika medh idher [3].	ἡ ἐν βαβυλῶνι συνεκλεκτή.	ea quæ est in Babylone uestræ consors electionis ecclesia.
2 Petr.			
1,1	lika troo.	ἰσότιμον — πίστιν.	æque preciosam fidem.
4	werldennes förgängeligha lusta.	τῆς ἐν κόσμῳ ἐν ἐπιθυμίᾳ φθορᾶς.	corruptione quæ est in mundo per concupiscentiam.
6	beskeedelighet (bis).	τὴν γνῶσιν.	scientiam.
8	så lata the idher icke finnas fåfenge eller vtan fruct j wor herres Jesu Christi kuntscap.	οὐκ ἀργοὺς οὐδὲ ἀπράκτους καθίστησιν εἰς τὴν τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ ἐπίγνωσιν.	haud ociosos, nec in irritum laborantes efficiunt ad domini nostri Iesu Christi cognitionem.

[1]) L följer väl här af vana V. D åter afskrifver L.

[2]) Att L här legat framför S, bekräftas af glossan i margen, som är tagen från L, äfvensom af den omständigheten att han såsom L med denna utsaga inleder ett nytt stycke. Men S följer i sin öfversättning E.

[3]) Denna öfversättning kommer väl L närmast, men S har förenklat utsagan till öfverensstämmelse med grundtexten. Att S emellertid hållit sig inom de af L:s öfversättning

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
— Quod et uos nunc similis formæ saluos facit baptisma.	wasser, Wilchs nu auch euch [1]) selig macht ynn der tauffe, die durch yhenis bedeut ist.	wandet, huilken oc nw gør ether salige vti dob, som wor forstaet widt thet andet.	1		
= E	dem selben synn.	thet samme synd.			1
— — — — — — — — — in carne — — — — in spiritu.	auff das sie gerichtet werden nach den menschen am fleysch, aber ynn geyst Gotte leben.	*D* = *L.*			1
Nolite peregrinari in feruore qui ad tentationem uobis sit.	last euch die hitze vnter euch nicht befrembden (die euch widderferet das yhr versucht werdet).	lader eder icke wondre at i prøffues aff ilden (thi thet skeer at i maa forsøges).	1		1
quod est honoris gloriæ et uirtutis dei et qui est eius spiritus super uos requiescet (cetera om.).	der geyst, der eyn geyst der herlickeyt vnd Gottis ist, ruget auff euch, bey yhn ist er verlestert, aber bry euch ist er gepreyszet.	thi thend erlige gudz aand huiler offuer eder, huoss thennom er hun bespottit, men huoss eder er hun loffuit.			1
— — ubi parebunt?	wo will der gottlosze vnd der sunder erscheynen?	huor wil then wgudelige, oc søndere bliffue?			
neque ut dominantes in cleris.	nicht als die hirschet vber das erbe.	icke som herrer offuer arffuen.			1
in tempore uisitationis.	zu seyner zeyt.	vti siin tijd.			1
= E	preysz vnd macht.	ere oc magt.			1
= E	Durch ewern trewen bruder Siluanon (als ich achte).	Formiddelst ethers tro broder Siluanum (som ieg achtar).			1
ecclesia quæ est in babylone collecta.	die versamlet ist zu Babylonia.	Thend menhed som er vti Babilonia.	1		
coæqualem —.	gleychen glawben.	lige tro.			1
eius quæ in mundo est concupiscentiæ corruptionem.	die vergenglichen lust der welt.	werdzsens forgengelige løst.			1
= E	bescheydenheyt.	beskedelighed.			1
non uacuos nec sine fructu uos constituent in domini — — cognitione.	wirt es euch nicht faull noch vnfruchtbar seyn lassen ynn der erkentnis vnsers herrn Ihesu Christi.	szo skaffe the vti ether ingen leddighed, eller wfruchtbarlighed vti wor herres Iesu Christi bekendelsse.			1

utstakade gränserna och icke accepterat E eller V, visar, att han förstått grundtexten, hvilken han ensam trognast återgifvit.

[4]) Den obetydliga likheten med D kan svårligen gälla såsom bevis på något beroende af honom, då S:s ordställning tvärtom visar hän på grundtexten. Jfr äfven nästa exempel.

[5]) Här kommer S närmast E, men hans öfversättning är enklare.

2 Petr.	S.	G.	E.
1,10	nâghra cloka fabeler.	σεσοφισμένοις μύθοις.	arte compositas fabulas.
16 f	hans maiestat, thå han fick aff gudh fadher ära och prijs.	τῆς ἐκείνου μεγαλειότητος. λαβὼν γὰρ παρὰ θεοῦ πατρὸς τιμὴν καὶ δόξαν.	illius maiestatem. Acceperat enim a deo patre honorem et gloriam.
19 f	Wij haffuom itt fast prophetiskt oord, och j gören rett ath j acten thz — om j först weten ath ingen prophetisk scrifft haffuer vthlegning effter någhor mandz eghit sinne [1]).	καὶ ἔχομεν βεβαιότερον τὸν προφητικὸν λόγον. ᾧ καλῶς ποιεῖτε, προσέχοντες —. Τοῦτο πρῶτον γινώσκοντες ὅτι πᾶσα προφητεία γραφῆς, ἰδίας ἐπιλύσεως οὐ γίνεται.	Et habemus firmiorem sermonem propheticum, cui dum attenditis, recte facitis —. Si illud prius noueritis, quod omnis prophetica scriptura non fit priuatæ interpretationis.
2,1	fördömilse — förderffuilse.	ἀπώλειαν — ἀπωλείαις.	interitum — exitia.
2	bliffuer förlastat.	βλασφημηθήσεται.	maledictis afficietur.
3	fördömilse.	ἀπώλεια.	perditio.
4	medh mörkersens kädhior.	σειραῖς ζόφου.	catenis noctis.
5	Noe sielff ottonde.	ὄγδοον νῶε.	octauum — Noe.
6	medh vmstörtning fördömde.	καταστροφῇ κατέκρινεν.	subuersione condemnauit.
8	ty effter han (Loth) war retferdugh och boodde ibland them, och moste doch sådana see och höra, plågadhe han sina siäl hwar dagh aff theras oonda gerningar [2]).	βλέμματι γὰρ καὶ ἀκοῇ ὁ δίκαιος ἐγκατοικῶν ἐν αὐτοῖς, ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ψυχὴν δικαίαν ἀνόμοις ἔργοις ἐβασάνιζεν.	Is enim oculis et auribus iustus, cum habitaret inter illos, cottidie animam iustam iniquis illorum factis excruciabat.
11	icke dragha kunna then försmädheligha domen emoot sigh aff herranom.	οὐ φέρουσι κατ' αὐτῶν παρὰ κυρίῳ βλάσφημον κρίσιν.	non ferunt aduersus sese apud dominum maledicum iudicium.
22	thet som för ett sandt oordspråk pläghar säyas.	τὸ τῆς ἀληθοῦς παροιμίας.	quod uero prouerbio dici solet.
3,4	bliffuer all ting såsom thet aff creaturens begynnilse warit haffuer.	πάντα οὕτως διαμένει ἀπ' ἀρχῆς κτίσεως.	sic omnia permanent ab initio conditionis.
9	icke wiliandes ath någhre skulle förgåsz, utan tagha hwar och en menniskio till bätring.	μὴ βουλόμενός τινας ἀπολέσθαι ἀλλὰ πάντας εἰς μετάνοιαν χωρῆσαι.	dum non uult ullos perire, sed omnes ad pœnetentiam recipere.

[1]) Ehuru S tagit mycken hänsyn till L i detta kap., har han dock, såsom öfversättningen af denna vers visar, icke slafviskt följt honom.

[2]) De båda sist anförda exemplen vittna om S:s goda urskiljningsförmåga och omdöme. I v. 6 var L:s öfversättning icke lyckad, därför ansluter han sig till E. I v. 8 erbjöd L en lämplig omskrifning af βλέμματι καὶ ἀκοῇ, hvilken var att föredraga framför

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
indoctas fabulas.	den klugen fabeln.	the kloge fabel.			1
— magnitudinis. Accipiens enim — — — — — —.	seyner majestet, da er empfieng von Gott dem vater eehre vnd preysz.	hans maigestadt, thaa hand vnd fick aff gud fader, loff oc ere.			1
— — — — — — — cui benefacitis attendentes —. Hoc primum intelligentes — — — — — — — — — —.	Wyr haben eyn festes prophetisch wort, vnnd yhr thut wol, das yhr drauff-achtet —. Vnd das solt yhr fur das erst wissen, das keyn weyssagung ynn der schrifft geschicht aus eygner auszlegung.	Wij haffue oc en fastere Prophetes ourd, oc i gøre wel, at i achte ther paa —. Oc thet skulle i først wijde, at ingen prophetie skeer vti skrifften, aff egen wdlegning.			1
perditionem — luxurias.	verdamnis — verderben.	fordømmelse — fordreffuelse.			1
blasphemabitur.	wirt verlestert werden.	skal bespottes.			1
= E	verdamnis.	fordømmelse.			1
rudentibus inferni.	mit keten der finsternis.	met mørckhedens lencker.			1
= E	Noe — selb achte.	Noe — selff ottende.			1
euersione damnauit.	(hat) vmbkeret vnd verdampt.	om went oc fordempt.	1		
Aspectu enim et auditu iustus erat habitans apud eos, qui de die in diem animam iustam iniquis operibus cruciabant.	Denn die weyl er rechtfertig vnter yhn wonet, das ersehen vnd horen muste, quelleten sie die gerechte seele von tage zu tage mit yhren vnrechten wercken.	Thi then tijd hand bode vti bland thennom, effter thi hand war retferdig (athand motte høre oc see thet) pinthe the thend retferdige syel, fran dag til dag met theres vretferdige gerninger.	1		1
non portant aduersum se execrabile iudicium.	nicht ertragen das lesterlich gericht wider sich vom herrn.	icke bere thend formaledide dom med thennom aff herren.			1
illud ueri prouerbij.	das wahre sprichwort.	thet sande bysprock — som man pleger at sige.	1		
omnia sic perseuerant — creaturæ.	bleyb alles wie es von anfang der creaturn geweses ist.	*D* = *L*.			
nolens aliquos — — — — — — — — — — — reuerti.	vnd wil nicht das yemand verloren werde, szondern das sich yderman zu pusz gebe.	oc wil icke at nogen skal fortabes, men at huerman giffue sig til bod.	1		

den tvetydiga öfversättningen hos E och V. Men på samma gång hade L ett fel gemensamt med V, som måste rättas. Att S rättat subjektet från pluralis till singularis, visar, att han har haft grundtexten framför ögonen, ty L:s och V:s öfversättning gifva en mening, som för en ytlig betraktelse måste anses mera acceptabel än den som grundtexten, E och S erbjuda.

2 Petr.	*S.*	*G.*	*E.*
3,12	så athi wenten och åstunden [1]) effter gudz dags tilkommilse.	προσδοκοῦντας καὶ σπεύδοντας τὴν παρουσίαν τῆς θεοῦ ἡμέρας.	expectantes et accelerantes aduentum diei dei.
14	athi — ostraffelighe före honom finnas måghen.	ἀμώμητοι αὐτῷ εὑρεθῆναι.	ut — incontaminati ab illo reperiamini.
1 Joh.			
2,8	it nytt bodh, huilkit j honnom sandt är, thet och sandt är j idher.	ἐντολὴν καινὴν — ὅ ἐστιν ἀληθὲς ἐν αὐτῷ καὶ ἐν ὑμῖν.	nouum præceptum — quod uerum est in ipso, idem uerum est et in uobis.
3,10	Här vtinnan kenner man huilke gudz barn, eller huilke dieffuulsens barn äro.	ἐν τούτῳ φανερά ἐστι τὰ τέκνα τοῦ θεοῦ καὶ τὰ τέκνα τοῦ διαβόλου.	In hoc manifesti sunt filij dei et filij diaboli.
4,5	The äro aff werldenne, therföre tala the om werlden.	αὐτοὶ ἐκ τοῦ κόσμου εἰσί, διὰ τοῦτο ἐκ τοῦ κόσμου λαλοῦσι.	Ipsi e mundo sunt, ideo e mundo loquuntur.
10	Ther vtinnan står kerleken.	ἐν τούτῳ ἐστὶν ἡ ἀγάπη.	In hoc est charitas.
17	I thet är kerleken fulkompnat medh oss.	ἐν τούτῳ τετελείωται ἡ ἀγάπη μεθ' ἡμῶν.	In hoc perfecta est charitas nobiscum.
5,7	Ty ath tree äro som witna j himmelen, fadhren, oordet, och then helghe ande, och the tree äro it, Och tree äro the som witna på iordhen, anden, watnet och blodhit, och thee tree äro it [2]).	ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες, τὸ πνεῦμα καὶ τὸ ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν. [1522, 1524: μαρτυροῦντες add.: ἐν τῷ οὐρανῷ, πατὴρ, λόγος καὶ πνεῦμα ἅγιον, καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσι. καὶ τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῇ γῇ, πνεῦμα καὶ ὕδωρ καὶ αἷμα, καί οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν] 1516 = 1519.	Quoniam tres sunt qui testimonium dant [1522, 1523 add.: in cœlo, pater, sermo et spiritus sanctus: et hi tres unum sunt. Et tres sunt qui testimonium dant in terra] spiritus et aqua et sanguis: et hi tres unum sunt. 1516 = 1519.
3 Joh.			
1,2	iach önskar j all stycker ath tigh welgår, och tu helbrögda är, så som thine siäl welgår.	περὶ πάντων εὔχομαί σε εὐοδοῦσθαι, καὶ ὑγιαίνειν, καθὼς εὐοδοῦταί σου ἡ ψυχή.	de omnibus opto ut prospere agant et recte ualeant, sicut prospere agit anima tua.
9	Diotrephes som jbland them will föregangen haffua.	ὁ φιλοπρωτρεύων αὐτῶν διοτρεφής.	is qui amat primatum gerere in eis Diotrephes.

[1]) Ett intressant exempel på S:s förfaringssätt: L har tydligen bestämt valet af consekutivsats. Grundtexten är följd såsom hos E i motsats till VL i återgifvandet af de sista orden; men S ensam af alla har förstått, att σπεύδομαι utom sin vanliga betydelse: *celero* äfven kan betyda: *auide desidero,* jfr Jes. 16, 5 Sept.

[2]) S:s text öfverensstämmer med E 1522 o. f. och V, medan L och D, som här sannolikt följer L, stämmer med E 1519. Ehuru det är möjligt att S här låtit V vara

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
— — et properantes in aduentum diei domini.	das ybr wartet vnd eylet zu der zukunfft des tages des herrn.	at i bije oc haste effter herrens dages tilkumst.			
inuiolati ei inuenire.	das yhr erfunden werdet fur yhm — vnstrefflich.	*D* = *L*.			1
mandatum nouum — quod uerum est et in ipso et in uobis.	ein new gepot — das da warhafftig ist bey yhm vnd bey euch.	*D* = *LV*.	1		
= E	Daran erkennet man wilch die kinder Gottis vnd die kinder des teuffels sind.	*D* = *L*.			1
— — de mundo — — — — de mundo —.	Sie sind von der welt, darumb reden sie von der welt.	The ere aff werden, therfor tale the om werden.		1	1
= E	Daryn steht die liebe.	Ther vti staar kerligheden.			1
— — — — — — — charitas dei —.	Daran ist die liebe vollig bey vns.	Ther met er kerligheden fuldkommen vti oss.	1		
V = E 1522, 1523.	Denn drey sind die da zeugen, der geyst, vnd das wasser, vnd das blut, vnd die drey sind eynis.	thi tre ere the som bere witnesbyrd, aanden, wand, och blod, oc the tree ere it.	1	1	
de omnibus orationem facio prospere te ingredi et ualere sicut — —.	ich wunsche ynn allen stucken, das dyrs wol gehe vnd gesund seyst, wie es denn deyner seele wolgehet.	ieg øndser vti alle madc at thet maa gaa teg wel oc tw maa bliffue sund, som thet oc wel gaar thin siel.			1
= E	Diotrephes, der vnter yhn will den furgang haben.	Diotrephes (som wil haffue herredom offuer thennom).			1

---

den bestämmande, är det dock på grund af den öfverensstämmelse, som i öfrigt äger rum mellan S och E i afseende på textens omfång, sannolikare, att E varit hans källa, och under denna förutsättning utgör detta ställe ett bevis på, att S begagnat en Erasmus-edition af år 1522, då denna ändring infördes, eller något af dess aftryck. Men S har äfven haft L framför sig, ty glossan i margen är tagen från honom.

3 Joh.	*S.*	*G.*	*E.*
11	will iach dragha honom till minnes hans gerninga som han giorde.	ὑπομνήσω αὐτοῦ τὰ ἔργα ἃ ποιεῖ.	indicabo facta illius quæ facit.
12	Demetrius haffuer witnesbyrd — aff sielffua sanningenne.	Δημητρίῳ μεμαρτύρηται — ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας.	Demetrio testimonium redditur — ab ipsa ueritate.
14	så welom wij mwndeligha tala medh huan annan.	καὶ στόμα πρὸς στόμα λαλήσομεν.	et præsentes coram loquemur.
Hebr.			
1,2	werldena (11, 3).	τοὺς αἰῶνας.	sæcula.
8	Gudh thin stool warar frå ewogheet till ewogheet.	ὁ θρόνος σου ὁ θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος.	Thronus tuus deus in sæculum sæculi.
2,7	Tu haffuer en liten tijd latit honom offuergiffuin wara aff englanar [2]).	ἠλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους.	Fecisti eum paululo inferiorem angelis.
14	Effter barnen haffua köt och blodh.	ἐπεὶ οὖν τὰ παιδία κεκοινώνηκε σαρκὸς καὶ αἵματος.	Posteaquam igitur pueri commercium habent cum carne et sanguine.
3,2	(såsom och Moses).	ὡς καὶ μωυσῆς.	quemadmodum et Moyses.
11	så ath iach och swoor [3]).	ὡς ὤμοσα.	sicut iuraui.
4,9	en roligheet.	σαββατισμός.	sabbatismus.
14	Iesum Christum gudz son, then som in vthi himmelen faren är [4]).	διεληλυθότα τοὺς οὐρανοὺς ἰησοῦν τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ.	qui penetrauit cœlos, Iesum filium dei.
16	nådhennas stool.	τῷ θρόνῳ τῆς χάριτος.	thronum gratiæ.
5,5	haffuer icke giordt sigh sielff herlighan [5]).	οὐχ ἑαυτὸν ἐδόξασε.	non semetipsum glorificauit.
11	effter j ären swaghe wordne till ath höra [6]).	ἐπεὶ νωθροὶ γεγόνατε ταῖς ἀκοαῖς.	quandoquidem segnes facti estis auribus.
6,6	the ther på nytt sigh sielffuom korszfesta gudz son och för spott haffua.	ἀνασταυροῦντας ἑαυτοῖς τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, καὶ παραδειγματίζοντας.	ab integro crucifigentes sibimetipsis filium dei et ludibrio exponentes.
9	wij försee oss doch käre brödher till idher thet bätre är, och salughetenne nemmare.	πεπείσμεθα δὲ περὶ ὑμων ἀγαπητοὶ τὰ κρείττονα, καὶ ἐχόμενα σωτηρίας.	Cæterum persuasimus nobis de uobis dilecti, quæ his sint meliora et cum salute coniuncta.

---

[1]) I denna vers har D följt L, i vv. 11, 14 däremot E. Äfven D har sålunda alltfort, ehuru med mindre omsorg, begagnat sig af samma källor som S.

[2]) Glossan i margen är äfven tagen från L. Till v. 16 har S en glossa, som till innehållet stämmer öfverens med Erasmus' parafras och Lyras postilla.

[3]) Äfven v. 14 visar hän på L såsom källa.

V.	L.	D.	E.	V.	L.
commoneam eius opera quæ facit.	will ich yhn erynnern seyner werck die er thut.	wil ieg giffue tilkende hans gerninger som han gör.			1
= E	Demetrios hat zeugnis — von der warheyt.	Demetrius haffuer witnesbyrd — aff sandhed [1]).	1	1	
et os ad os —.	so wollen wyr mundlich mit eynander reden.	szo wille wij neruerendes tale met huer anden.			1
= E	die wellt.	werden.			1
= E	Got, deyn stuel weret von ewickeyt zu ewickeyt.	$D = L$.			1
Minuisti eum paulo minus angelis.	Du hast yhn eyn kleyne zeytt der Engel mangeln lassen.	thu haffuer thet giort at englene haffue forlat hannom en stacket stund.			1
Quia ergo pueri communicauerunt carni et sanguini.	Nach dem nu die kinder fleysch vnnd blutt haben.				1
= E	(wie auch Moses).	(som oc Moses).			1
= E	das ich auch schwur.	at ieg suor.			1
= E	eyne ruge.	en anden roo.			1
= E	5, 1 Ihesum Christ, den son Gottis, der ynn den hymel gefaren ist.	$D = L$ äfven i kap.-indelningen.			1
— gratiæ eius.	gnaden stuel.	nadestolen.			1
= E	hat sich nit selbs herrlich gemacht.	haffuer icke herlig giort sig selff.			1
quoniam imbecilles facti estis ad audiendum.	Syntemal yhr seyt lessig worden zu horen.	thi i ere wordne lade athøre.		1	
rursum — — — — — — et ostentui habentes.	die da widderumb yhn selbs den son Gottis creutzigen vnnd fur spott haben.	som korsffesste oc bespotte igen, gudz søn, vti thennom selffue.			1
Confidimus autem de uobis dilectissimi meliora et uiciniora saluti.	Wyr uersehen vns aber, yhr liebsten, bessers zu euch, vnd das die selickeyt neher sey.	wij forsee oss bedre til eder, oc at saligheden er nermere.		1	1

[4]) S följer L:s öfversättning, men icke hans kapitelindelning. I v. 12 afviker S äfven från L:s öfversättning.

[5]) I v. 1 afviker S från L, likaså i v. 7.

[6]) Äfven v. 13 afviker från L.

Hebr.	*S.*	*G.*	*E.*
6,10	idhor gerning och arbete, som j aff kerlekenom annammat och beuisat haffuen för hans nampns skull [1]).	τοῦ ἔργου ὑμῶν καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης, ᾧς ἐνεδείξασθε εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ.	operis uestri et laboris ex charitate suscepti, quam exhibuistis erga nomen eius.
11	på thet ath hoppet motte fulkomnat warda in till endan.	πρὸς τὴν πληροφορίαν τῆς ἐλπίδος ἄχρι τέλους.	ad plenam spei certitudinem usque ad perfectionem.
16	och them emellan bliffuer en ände på alla trättor, om thet stadhfest bliffuer medh en eedh [2]).	καὶ πάσης αὐτοῖς ἀντιλογίας πέρας, εἰς βεβαίωσιν ὁ ὅρκος.	atque ijsdem omnis controuersiæ finis est, si accedat iurisiurandi confirmatio.
7,2	huilkin först vthaff vthtydhelse heter retferdughetennes konnung [3]).	πρῶτον μὲν ἑρμενευόμενος βασιλεὺς δικαιοσύνης.	qui primum quidem ex interpretatione dicitur rex iusticiæ.
4	Seer vppå huru stoor thenne här war.	θεωρεῖτε δὲ πηλίκος οὗτος.	Considerate uero quantus hic fuerit.
7	Nw nekar thet ingen ath thet som mindre är, thet tagher wälsighnilse vthaff thet som större är.	χωρὶς δὲ πάσης ἀντιλογίας, τὸ ἔλαττον ὑπὸ τοῦ κρείττονος εὐλογεῖται.	Porro nemo negat, quin id quod minus est, ab eo quod maius est benedictionem accipiat.
8	men ther, then aff witnat är ath han leffuer.	ἐκεῖ δὲ μαρτυρούμενος, ὅτι ζῇ.	Illic autem is de quo testatum est, quod uiuat.
11	hwad war nw behooff?	τίς ἔτι χρεία;	quid præterea fuit opus?
15	effter oändeligs lijffs crafft.	κατὰ δύναμιν ζωῆς ἀκαταλύτου.	iuxta potentiam uitæ indissolubilis.
18 f.	ty ath ther medh skeer ath den förra lagh affkommer — För ty laghen haffuer ingen ting kommit till fulkommelse, men hon war en inleding till itt bätre hopp, medh hwilko wij nalkoms gudhi. Och så mykit meer ath en eedh sworen är, The andre woro vtan eedh prester wordne, men	ἀθέτησις μὲν γὰρ γίνεται προαγούσης ἐντολῆς —. οὐδὲν γὰρ ἐτελείωσεν ὁ νόμος, ἐπεισαγωγὴ δὲ κρείττονος ἐλπίδος δι' ἧς ἐγγίζομεν τῷ θεῷ, καὶ καθ' ὅσον οὐ χωρὶς ὁρκωμοσίας. οἱ μεν γὰρ χωρὶς ὁρκωμοσίας εἰσὶν ἱερεῖς γεγονότες, ὁ δὲ μετὰ ὁρκωμοσίας — —. κατὰ τοσοῦτον κρείττονος δια-	Abrogatur enim quod præcessit præceptum —. Nam nihil ad perfectionem adduxit lex: uerum erat introductio ad spem potiorem, per quam appropinquamus deo, atque hoc potiorem, quod non absque iureiurando res acta sit. Nam illi quidem citra iusiurandum sacerdotes facti sunt: hic uero

[1]) Att E tjänat till förebild, synes mig uppenbart, om än S med en viss frihet behandlat honom. Då v. 11 däremot icke stämmer med E, så kunna vi bestämma versen, där E:s inflytande börjar och slutar, jfr v. 9.

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
operis uestri et dilectionis quam ostendistis in nomen ipsius.	ewers wercks vnnd erbeyt der liebe, die yhr beweyset habt an seynem namen.	eders gerning, arbeide oc kerlighed, som i haffue beuist vti hans naffn.	1		
ad expletionem spei usque ad finem.	auff das die hoffuung vollig werde bis ans ende.	paa thet, hobet motte ware fuldkommit til enden.		1	1
et omnis controuersiæ eorum finis ad confirmationem est iuramentum.	vnd der eyd ist dz ende alles haders zur befestigung vnter yhn.	oc eden er al kiffues ende, oc en befestelse vti bland thennom.	1		
primum quidem qui interpretatur — —.	Auffs erst, wirt er verdolmetscht eyn konig der gerechtickeyt.	Først thet første vdlegges hand retferdighedzsens konge.	1		
Intuemini autem quantus sit hic.	Schawet aber, wilch eyner ist der.	Begrunder, huordan han er.	1		
Sine ulla autem contradictione quod minus a memeliore benedicitur.	Nu ists on alles widdersprechen also, das, das geringer von dem bessern gebenedeyet wirt.	Nw er thet szo vden ald modsigelse, at thend som er ringere, benedides aff thet som er bedere.	1		
ibi autem contestatur quia uinit.	aber dort betzeuget er, das er lebe.	men ther beer hand witnesbyrd at han leffuer.	1		
— adhuc necessarium fuit?	was ists denn nodt?	huad gøres thet tha behoff?	1		
secundum uirtutem uitæ insolubilis.	nach der krafft des vnendlichen lebens.	effter thet wendelige liffues krafft.			1
Reprobatio quidem fit præcedentis mandati —. Nihil enim ad perfectum adduxit lex. Introductio melioris spei, per quam proximamus ad deum. Et quantum est non sine iureiurando. Alij quidem sine iureiurando socerdotes facti sunt. Hic autem cum iure-	denn es geschicht damit eyn auffhebung des vorigen gesetzs — (denn das gesetz hatt nichts vollendet) vnd eyn eynfurtt eyner bessern hoffnung, durch wilche wyr zu Gott nahen. So ist auch eyn eydt geschworen worden, Ihene sind on eyd priester worden, diser aber mit dem	thi thend loug som tilforne war, bourttages — (thi lougen haffuer inthet fuldkommit) oc ingskicket it bedre hob, før huilket wij komme til gud. Szo er ther oc suoret en eed, the andre ere wordne prester vden eed, men tesse met eed — —, szo møget bedre testaments skaffere, er Iesus worden.			

---

[2]) Huru långt E:s inflytande i vissa fall sträckt sig, inses däraf, att denna öfversättning förblifvit sig lik intill den sista profföversättningen. I v. 18 visar den med L gemensamma parentesen, att S haft denne framför sig.

[3]) Det öfriga af v. 2 är hos S utlämnadt, sannolikt genom förbiseende.

Hebr.	*S.*	*G.*	*E.*
	thenne medh eedh — —, Så mykit bätre testamente hadhe Iesus vthloffuat [1]).	θήκης γέγονεν ἔγγυος Ἰησοῦς.	cum iureiurando —. Tanto potioris testamenti sponsor factus est Iesus.
7,26	Ty en sådana öffuerstaprest höffde oss ath haffua, then ther hälugh wore.	Τοιοῦτος γὰρ ἡμῖν ἔπρεπεν ἀρχιερεύς, ὅσιος.	Talis enim decebat ut esset nobis pontifex pius.
28	men eedzens oord som offuer laghen war.	ὁ λόγος δὲ τῆς ὁρκωμοσίας τῆς μετὰ τὸν νόμον.	Porro sermo iurisiurandi, qui supra legem fuit.
8,6 f.	thet (testamente) och vppå bätre lyffte satt är, För ty om thet första hadhe sådant warit ath thet vthi intit straffas kunde o. s. v. [2]).	ἥτις (διαθήκη) ἐπὶ κρείττοσιν ἐπαγγελίαις νενομοθέτηται. εἰ γὰρ ἡ πρώτη ἐκείνη ἦν ἄμεμπτος —.	quod (testamentum) in præstantioribus promissis sancitum est. Etenim si prius illud tale fuisset, ut nihil in eo posset reprehendi —.
12	för ty iach förblidkat warder vthöffuer theras oretferdugheeter.	ὅτι ἵλεως ἔσομαι ταῖς ἀδικίαις αὐτῶν.	quoniam placatus ero super iniusticijs illorum.
13	thet är hart ther widh ath thet skall förgåås.	ἐγγὺς ἀφανισμοῦ.	in propinquo est ut euanescat.
9,1	gudz dyrkans retferdning [3]) och werldzlighit hälogt.	δικαιώματα λατρείας τό τε ἅγιον κοσμικόν.	iustificationes cultus ac sanctum mundanum.
4 f.	testamentsen ark — himmelska brödhit — nådhastolen.	τὴν κιβωτὸν τῆς διαθήκης — τὸ μάννα — τὸ ἱλαστήριον.	arcam testamenti — manna — propiciatorium.
8	ther then helghe andhe medh tydde, ath än thå icke oppenbar war heligheetennes wägh [4]).	τοῦτο δηλοῦντος τοῦ πνεύματος ἁγίου, μήπω πεφανερῶσθαι τὴν τῶν ἁγίων ὁδόν.	Illud significante spiritu sancto, nondum manifestatam esse sanctorum uiam.
9	huilkit war en lijknilse widh then tidhen som thå lopp, i huilkom offer och gåffuor ofradhes o. s. v.	ἥτις παραβολὴ εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστηκότα, καθ' ὃν δῶρά τε καὶ θυσίαι προσφέρονται.	quæ erat similitudo pro tempore tum præsente, in quo dona sacrificiaque offeruntur.

---

[1]) Detta exempel erbjuder åtskilligt af intresse både till fördel och nackdel för S. L är tydligen den, som bestämdt afdelningen af stycket. Möjligen har han äfven inverkat något på öfversättningen i början. Ett fel af S är, att han slutit sig till E och låtit lagen inleda ett bättre hopp i stället för att med L (möjligen äfven V) låta Kristus göra det. En förtjänst af S, som han delar med V (L), är åter ett rätt framhållande af de korresponderande καθ' ὅσον — κατὰ τοσοῦτον. Då E i detta hänseande

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
iurando — —. In tantum melioris testamenti sponsor factus est iesus.	eydt — —, Also viel eyns bessern testaments auszrichter ist Ihesus worden.				
— — — pontifex: sanctus.	Denn eyn solchen hohen priester' zympt sich vns zu haben, der da were heylig.	Thi thet quemmer oss, at haffue sodan en høyprest, som skulde were hellig.			1
sermo autem — qui post legem est.	das wort aber des eydis, das nach dem gesetz gesagt ist.	men edens ourd, som er sagt effter lougen.	1		
— melioribus promissionibus —. Nam si illud prius culpa uacasset —.	wilchs (testament) auch auff bessere verheyssunge gesetzt ist. Denn so yhenes, dz erste, vntaddeligh gewesen were —.	hvilket oc wor saat paa bedre foriettere, thi om thet andet haffde waret vstraffeligt —.	1		1
— propitius ero iniquitatibus eorum.	denn ich will gnedig seyn yhrer vngerechtickeyt.	thi ieg wil ware ederes vretferdighed nadijg.	1		
prope interitum est.	das ist nah bey seynem ende.	thet er hart hoss sin ende.	1		
— culturæ — — secularе.	seyne rechtfertigung des Gotis diensts vnd euszerliche heylickeyt.	siin retferdighed, gudzthieneste, oc vduortes hellighed.	1	1	1
= E	die lade des testaments — das hymel brot — den gnaden stuel.	testamenttens kiste — thet hemmelske brød — nadens stol.	1	1	1
Hoc — — — — — — — propalatam — —.	Damit der heylige geyst deuttet, das noch nicht offinbar were der weg der heylickeyt.	Met huilket thend helligaand betegnede, at helligheddzsen weg wor icke end nw obenbaret.			1
quæ parabola est temporis instantis iuxta quam munera et hostiæ —.	wilchs ist die gleychnis auff dise gegenwertige zeyt, nach wilcher, gaben vnd opffer geopffert werden.	wess er en lignelse paa thendne neruerendes tijd, vti huilken gaffue oc offer, offeres.	1		

tagit misste, och S nyss förut följt honom, så innebär detta en kritik, som svårligen kunnat utföras, om S ej förstått grundtexten. I v. 24 afviker S från E.

[2]) Öfvergången från v. 6 till v. 7 markerar öfvergången från L till E.

[3]) Om L, såsom synes troligt, bestämt detta uttryck, så måste S ha funnit L:s öfversättning i fortsättningen för fri och anslutit sig till grundtexten eller E(V).

[4]) I grundtexten och väl äfven hos E och V menas: *vägen till helgedomen.* I v. 9 upphör inflytandet från L.

Hebr.	S.	G.	E.
9,11	thet aff thenne bygning icke är.	οὐ ταύτης τῆς κτίσεως.	non huius structuræ.
14	huru mykit meer Christi blodh — haffuer reentgiordt wår samwet.	πόσῳ μᾶλλον τὸ αἷμα τοῦ χριστοῦ — καθαριεῖ τὴν συνείδησιν ὑμῶν.	quanto magis sanguis Christi — purgabit conscientian uestram.
10,6	Brenneoffer och synda offer (v. 8).	ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας.	holocautomata et pro peccato.
7	Sy iach kommer, Vthi bokennes begynnilse är scriffuit om migh ath iach skall göra thin wilia o gudh.	ἰδοὺ ἥκω, ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται περὶ ἐμοῦ, τοῦ ποιῆσαι ὁ θεὸς τὸ θέλημά σου.	Ecce adsum, in capite libri scriptum est de me, ut faciam deus uoluntatem tuam.
11,1	Troon är en wiss förlatilse på thet som hoppande är, en wiss rettilse till thet som icke synes.	Ἔστι δὲ πίστις ἐλπιζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων.	Est autem fides, earum rerum quæ sperantur substantia, argumentum eorum quæ non uidentur.
7	thå Noe gudz befaling fick — äradhe han gudh och bereedde Archen.	χρηματισθεὶς νῶε — εὐλαβηθεὶς κατασκεύασε κιβωτόν.	admonitus oraculo Noe — ueritus apparuit arcam.
12,1	lät oss affleggia alt thet oss nedhertrycker.	ὄγκον ἀποθέμενοι πάντα.	deposito onere omni.
2	gudz stool.	τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ.	throni dei.
13	görer idhrom fotom retta wäghar, ath lamheten icke skall aff wäghen dragha [1].	τροχιὰς ὀρθὰς ποιήσατε τοῖς ποσὶν ὑμῶν, ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ.	facite, ut recti sint gressus pedibus uestris, ne claudicatio aberret a uia.
28	haffuom wij nådh.	ἔχωμεν χάριν.	habeamus gratiam.
13,4	Aäctescapit är ärlighit ibland alla.	τίμιος ὁ γάμος ἐν πᾶςι.	Honorabile est inter omnes coniugium.
5	Idhor wandring ware utan girugheet.	ἀφιλάργυρος ὁ τρόπος.	Sint mores alieni ab auaritia.
21	han göre idher skickeligha vthi alt gott werk — görandes vthi idher ath huadh j gören, motte täckelighit wara j hans åsyn [2].	καταρτίσαι ὑμᾶς ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ — ποιῶν ὑμῖν τὸ εὐάρεστον ἐνώπιον αὐτοῦ.	absolutos uos reddat in omni opere bono — efficiens, ut quod agitis, acceptum sit in conspectu suo.
22	tagher förmanelsens oord till godho.	ἀνέχεσθε τοῦ λόγου τῆς παρακλήσεως.	sufferte sermonem exhortationis.
„	Ualland (bis).	ἰτάλια.	Italia.

[1]) Denna öfversättning, som i sin sista del väl kommer närmast E, hade säkert varit omöjlig för den, som ej förstått grekiska. Utan insikt i grundtexten måste öfvers. ha tagit halfva delen af utsagan från V och öfversatt den fritt samt den andra halfvan

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
— creationis.	die nicht von diser Creatur ist.	*D* = *L.*	1		
— — — emundauit — — nostram?	wie viel mehr das blutt Christi, — wirt vnszer gewissen reynigen?	*D* = *L.*		1	
= E	Der brandopffer vnnd sundopffer.	*D* = *L.*			1
ecce uenio — — — — — — —.	sihe, ich kome, Inn dem anfang des buchs ist von myr geschrieben, das ich thun soll, Gott, deynen willen.	*D* = *L.*			1
—sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium.	Es ist aber der glawbe, eyn gewisse zuuorsicht des, das zu hoffen ist, vnd richtet sich nach dem das nicht scheynet.	Troen er, en wiss trøstelig tilfluch til thet som wij hobe, och skicker sig effter thet som icke sijunes.			1
— noe responso accepto — metuens aptauit arcam.	hat Noe Gott geehret, vnd die arche zubereytet — da er eyn Gottlich befelh empfieng.	*D* = *L.*			1
deponentes omne pondus.	last vns ablegen alles was druckt.	*D* = *L.*			1
sedis dei.	des stuels Gottis.	*D* = *L.*			1
gressus rectos facite pedibus uestris ut non claudicans quis erret.	thut richtige leufft mit ewren fussen, das nit das lame auszgestossen werde.	løber rettelige paa eders føder, at the lame icke maa skillies fran weyen.			
habemus —.	haben wyr gnad.	*D* = *L.*		1	1
Honorabile conubium in omnibus.	Eerlich sey die hochzeyt.	Erligt skal ware brølløpet.	1		
— — sine auaricia	Der wandel sey on geyz.	Ethers handeling skal ware vden gyrighed.			1
aptet uos in omni bono — faciens in uobis quod placeat coram se.	der mache euch geschickt ynn allem guten werck — vnd thue euch, was gefellig ist fur yhm.	hand gøre ether fuldkomne vti alle gode gerninger — oc skaffer, at huad i gøre, thet skal ware tacknemlig for hannom.	1		
(rogo) ut sufferatis uerbum solatij.	hallt das wort der ermanung zu gute.	beholder thet ourd vti huilket i formanes.			1
= E	Welschland (welsches land).	Walland.			

från E, och sedan skulle det ha varit en ren tillfällighet, att han just tagit den bästa delen från båda. τροχιά betyder dessutom icke *gressus*, utan *semita, trames.*

[2]) S och D ha här samma källa, men D är som vanligt mera beroende af den än S.

Jak.	*S.*	*G.*	*E.*
1,11	then fägrind thes anseendes förgåsz, så wardher och then rike förwisnande vthi sina wäghar [1].	ἡ εὐπρέπεια τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἀπώλετο. οὕτως καὶ ὁ πλούσιος ἐν ταῖς πορίαις (1522, 1524: πορείαις) μαρανθήσεται.	decor aspectus illius perijt. Sic et diues in abundantia sua (1522, 1523: uijs suis) marcescet.
13	för ty gudh är ingen frestare till oondt, ey heller frestar han någhon.	ὁ γὰρ θεὸς ἀπείραστός ἐστι κακῶν, πειράζει δὲ αὐτὸς οὐδένα.	Nam deus ut malis tentari non potest, ita nec ipse quemquam tentat.
21	Legger för then skull bort all oreenligheet och ofuerflödhande oondzsko, och anammer oordhet, latandes thz medh sactmodugheet inplantat wardha [2].	διὸ ἀποθέμενοι πᾶσαν ῥυπαρίαν καὶ περισσείαν κακίας, ἐν πραότητι δέξασθε τὸν ἔμφυτον λόγον.	Quapropter deposita omni immundicia et superfluitate (1522: redundantia) maliciæ, cum mansuetudine recipite insitum sermonem.
2,1	håller thet icke therföre, ath troon på Iesum Christum wår och herligheetennes herra kan lidha personers anseende.	μὴ ἐν προσωποληψίαις ἔχετε τὴν πίστιν τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ τῆς δόξης.	ne cum respectu personarum habeatis fidem domini nostri Iesu Christi ex opinione.
3,1 f.	Fare icke huar man effter ath wara lärare, wetandes ath wij testameer fördömilse få, ty wij syndom j mäng stycke alle o. s. v.	Μὴ πολλοὶ διδάσκαλοι γίνεσθε — εἰδότες, ὅτι μεῖζον κρῖμα ληψόμεθα. πολλὰ γὰρ πταίομεν ἅπαντες.	Nolite plures magistri fieri — scientes quod maius iudicium sumpturi simus. In multis enim labimur omnes.
6	Så är och tungan ibland wåra lemmar, och besmittar hela lecamen, och vptender alla wår wandring, thå hon vptend är vthaff heluite.	οὕτως ἡ γλῶσσα καθίσταται ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν, ἡ σπιλοῦσα ὅλον τὸ σῶμα, καὶ φλογίζουσα τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως, καὶ φλογιζομένη ὑπὸ τῆς γεέννης.	sic lingua constituitur in membris nostris, quæ maculat totum corpus, et inflammat rotam natiuitatis et inflammatur a gehenna.
16	all oond handel.	πᾶν φαῦλον πρᾶγμα.	omne opus prauum.
17	opartijsk, oskrymtelighen.	ἀδιάκριτος καὶ ἀνυπόκριτος.	absque dijudicatione, sine simultatione.
4,2	I haffuen awund och nijt och kunnen intit få [4].	φθονεῖτε (1522: φονεύετε) καὶ ζηλοῦτε καὶ οὐ δύνασθε ἐπιτυχεῖν.	inuidetis et æmulamini et non potestis adipisci.
14	Itt damb ärith, som vthi en lithen tijdh warar.	ἀτμὶς γάρ ἐσται (1522: ἐστιν) ἡ πρὸς ὀλίγον φαινομένη.	Vapor enim erit (1522: est) qui ad exiguum tempus apparet.

[1] S har följt någon E från år 1522 o. f., försåvidt ej V varit hans källa. Två verser härefter är L den bestämmande.

[2] D och S synas inom ramen af två versar ha haft samma källor, men som vanligt förfar S mera fritt, under det D är mera beroende af sin källa.

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
decor uultus eius deperijt. Ita et diues in itineribus suis marcescet.	seyne hubsche gestalt verderbt, also wirt der reiche in seyner habe verwelcken.	hendes deilige skabnet til inthet gøres, soo skal oc thend rijge worde foruisdnet vti sine wege.	1	1	
Deus enim intentator malorum est. Ipse autem neminem tentat.	denn Gott ist nicht eyn wersucher zum bosen, er versucht niemant.	thi gud frester icke til thet wrette, hand frester ingen [2]).			1
Propter quod abijcientes omnem immundiciam et abundantiam maliciæ in mansuetudine suscipite insitum uerbum.	Darumb so legt abe alle vnsauberkeyt vnd alle boszheyt, vnd nempt das wortt auff, und last es mit senfftmutigkeyt eyngepflantzt seyn.	*D* = *L*.	1	1	1
nolite in personarum acceptione habere fidem domini nostri iesu christi gloriæ.	halts nit da fur, dz der glawb an Ihesu Christ vnsern hern der herlickeyt, ansehung der person leyde.	achter thet icke at troen til Jesum Christum wor herre, kan lyde personens tilsyun.			1
— — — — — — — — quoniam maius iudicium sumitis — — offendimus —.	vnterwinde sich nicht yderman lerer zu seyn, vnd wisset, das wyr deste mehr vrteyl empfahen werden, denn wyr sundigen alltzumal viel.	*D* = *L*.			1
Lingua — — — — — natiuitatis nostræ inflammata —.	also ist die zunge vnter vnseren gelider, vnd befleckt den gantzen leyb, vnd zund an allen vnsern wandel, wenn sie von der helle entzund ist.	szo er tunggen vnder wore ledemod, oc besmitter thet gandske legomme, oc optender ald wore omgengelse nar hun er optendt aff helffuede.			1
= E	aller boser handel.	al ond skick.			1
iudicans sine simulatione.	vnparteysch, on heucheley.	vbebunden vden øglerie.			1
occiditis et zelatis et — — — —.	Yhr eyffert vnd hasset, vnd kunds nicht erlangen.	i haffue had, oc affuend, oc i kunde icke anamme.	1		
Vapor est ad modicum parens.	Eyn dampff ists, der eyn kleyne zeyt weret.	thet er en damp som warer en føge tijd.			1

[3]) I denna vers synes S ha rönt inflytande af både L och E(V) eller grundtexten.
[4]) V. 5 öfverensstämmer med EV, men icke med L. I v. 6 har V längre text än de öfriga.

Jak.	*S.*	*G.*	*E.*
5,7	itt morghon regn och affton regn.	ὑετὸν πρώϊμον καὶ ὄψιμον.	pluuiam tempestiuam et serotinam.
10	huilke til idher talat haffua.	οἳ ἐλάλησαν.	qui locuti sunt.
12	Men idhor oord skola wara Ia ja, Ney ney.	ἤτω δὲ ὑμῶν τὸ ναί, ναὶ καὶ τὸ οὔ, οὔ.	Sit autem uestrum est, est: non, non.
15	Och troonas böön wardher them siwka hielpandes, och herren vpretter honom [1]).	καὶ ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως σώσει τὸν κάμνοντα καὶ ἐγερεῖ αὐτὸν ὁ κύριος.	Et obsecratio fidei saluum reddet laborantem et eriget eum dominus.
17	Helias war en menniskia så som wij.	Ἠλίας ἄνθρωπος ἦν ὁμοιοπαθὴς ἡμῖν.	Helias homo erat similiter obnoxius affectionibus ut nos.
Jud. v. 4	neka gudh som allena är herre.	τὸν μόνον δεσπότην — ἀρνούμενοι.	deum qui solus est herus — negant.
6	the englar som icke behöldo theras förstadöme [2]).	ἀγγέλους τοὺς μὴ τηρήσαντες τὴν ἑαυτῶν ἀρχήν.	angelos qui non seruauerant suam originem.
8	Sammalunda och the drömare som besmitta kötit, herskapir föracta, och maiesteten förhädha.	ὁμοίως μέντοι καὶ οὗτοι ἐνυπνιαζόμενοι σάρκα μὲν μιαίνουσιν, κυριότητα δὲ ἀθετοῦσι, δόξας δὲ βλασφημοῦσιν.	Similiter sane et hi delusi insomnijs, carnem quidem polluunt, dominos vero spernunt, in potestate præditos maledicta congerunt.
11	och äro vth geffne beswikne aff lönen ther Balaam medh beswikin war, och äro förgångne medh Chore j gensäyelsen.	καὶ τῇ πλάνῃ τοῦ βαλαὰμ μισθοῦ ἐξεχύνθησαν καὶ τῇ ἀντιλογίᾳ τοῦ κορὲ ἀπώλοντο.	et deceptione mercedis, qua deceptus fuit Balaam, effusi sunt, et contradictione Core perierunt.
12	Thenne äro smittilse j bland idar kerlek, och tära till hopa vthan någhor mandz fructan, leffuandes effter sin eghin wilia — som trä ther om hösten borttwina.	οὗτοί εἰσιν ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν, σπιλάδες, συνευωχούμενοι ἀφόβως, ἑαυτοὺς ποιμαίνοντες — δένδρα φθινοπωρινά, ἄκαρπα.	Hi sunt inter charitates uestras, maculæ inter se conuiuantes, absque ullius timore, suopte ductu arbitroque uiuentes — arbores autumno marcescentes, infrugiferæ.
18	ath the sadhe idher.	ὅτι ἔλεγον ὑμῖν.	quod dixerunt uobis.
25	honom — ware prijs, maiestat, och rike och wellugheet.	τῷ δὲ — δόξα καὶ μεγαλοσύνη, κράτος καὶ ἐξουσία.	ei uero — gloria et magnificentia et imperium et potestas.
Uppb. 1,6	honom ware prijs och rike frå ewogheet till ewogheet.	αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.	ipsi gloria et imperium in sæcula sæculorum.

[1]) Föreligger här månne en bestämd opposition mot den katolska kyrkans missbruk af detta ställe såsom stöd för den sista smörjelsens sakrament? 3 verser förut närmar sig öfvers. V.

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
temporaneum et serotinum (fructum).	den morgen regen vnnd abent regen.	*D* = *L.*			1
= E	die zu euch geredet haben.	*D* = *L.*			1
— sermo uester est est: non non.	Es sey aber ewer wort ia, das ia ist, vnd neyn, das neyn ist.	Men eders ourd, som ia er, skal ware ia, oc thet som ney er, skal ware ney.		1	
Et oratio fidei saluabit infirmum et alleuiabit — — —.	vnnd das gepett des glawbens wirt dem krancken helffen vnd der herre wirt yhn auffrichten.	oc thend troo bøn skal hielpe thend syuge, oc herren skal vpreisse hannom.			1
— — erat similes nobis passibilis.	Elias war eyn mensch gleych wie wir.	Helias wor it menneskelig som wij.			1
solum dominatorem — negantes.	verleucken Gott, dz er alleyn der herr sey.	*D* = *L.*	1		
— — — — — — — — suum principatum.	die Engel die yhr furstentum nicht behielten.	*D* = *L.*			1
Similiter et hi qui carnem maculant dominationem autem spernunt maiestatem autem blasphemant.	Desselben gleychen auch dise trewmer, die das fleysch beflecken, die hirschafften aber verachten vnd die maiestaten verlestern.	tesligeste oc tesse drømmere, som besmitte theres kød, oc forachtede herredom, oc formaledide maiestaten.			1
et in errorre balaam mercede effusi sunt et in contradictione choræ — —.	vnd sind verschuttet durch das lohn ym yhrtum des Balaams, vnd sind vmbkomen ynn dem auffruhr Core.	oc the ere vbredde vti Balaams wildfarelse, wid theres løn, oc the ere forfarne vti Core opstyre.	1		
— in epulis suis maculæ conuiuantes sine timore semetipsos pascentes — arbores autumnales infructuosæ.	Dise leben von ewer liebe gutter, vnd sind der vnflat, vnnd zeeren wol, on sorge, weyden sich selbs — kale, vnfruchtbare bewme.	*D* = *L.*	1		
— dicebat —.	da sie euch sageten.	at the sagde eder.	1		
= E	Dem aber — sey preys vnd maiestat vnd reich vnd macht.	hannom — skee ere oc maihestedt oc rijge oc macht.			1
= E	dem selbigen sey preysz vnd reich von ewickeyt zu ewickeyt.	huem sker prijs oc ere aff euigtijd til euig tijdt.			1

[2]) V. 5 och förbindelsen af v. 6 med det föreg. stämmer ej öfverens med L.

Uppb.	*S.*	*G.*	*E.*
1,7	och all slecte på iordhenne warda sigh gråtandes.	καὶ κόψονται πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς.	et plangent se omnes tribus terræ.
8	Iach är A och O (v. 11; 21, 6; 22, 13).	ἐγώ εἰμι τὸ ἄ καὶ τὸ ὦ.	Ego sum alpha et Ω.
13	clädd vthi it sidt lijnclädhe hengiandes nedher på foten [1].	ἐνδεδυμένον ποδήρη.	uestitum ueste ad pedes usque demissa.
15	hans föter woro så som en glödhande malm.	οἱ πόδες αὐτοῦ ὅμοιοι χαλκολιβάνῳ, ὡς ἐν καμίνῳ πεπυρωμένοι.	pedes eius similes chalcolibano, uelut in camino ardentes.
16	hans ansicte skeen så som clara solen vthi hennas crafft [2].	ἡ ὄψις αὐτοῦ, ὡς ὁ ἥλιος φαίνει ἐν δυνάμει αὐτοῦ.	facius eius sicut sol lucet in uirtute sua.
2,2	(tu) haffuer befunnit them löghnare, och tu haffuer lidhit och tolamoodh hafft [3].	εὗρες αὐτοὺς ψευδεῖς καὶ ἐβάπτισας (1522, 1524: ἐβάστασας), καὶ ὑπομονὴν ἔχεις.	inuenisti eos mendaces et baptizasti. Et patientiam habes, 1522, 1523: mendaces et tulisti et patientiam habes.
13	Iach weet thina gerningar, och hwar tu boor, ath ther är dieffuulsens säte.	οἶδα τὰ ἔργα σου καὶ ποῦ κατοικεῖς, ὅπου ὁ θρόνος τοῦ σατανᾶ.	Scio opera tua, et ubi habitas, ubi sedes est satanæ.
17	thet fördolda himmelska brödh.	τοῦ μάννα τοῦ κεκρυμμένου.	manna abscondito.
3,5	iach skall icke vthskrapa hans nampn.	οὐ μὴ ἐξαλείψω τὸ ὄνομα αὐτοῦ.	non delebo nomen eius.
21	stool (så i allmänhet genom hela boken).	θρόνος.	thronus.
4,4	på theras hvffuudh woro gullcronor.	ἔσχον ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν στεφάνους χρυσοῦς.	habebant in capitibus suis coronas aureas.
6	framför stolen war såsom it glaashaff lijkt widh cristal.	ἐνώπιον τοῦ θρόνου θάλασσα ὑαλίνη ὁμοία κρυστάλλῳ.	in conspectu sedis tamquam mare uitreum simile crystallo.
5,10	(tu) haffuer giordt oss wårom gudhi till konungar.	ἐποίησας ἡμᾶς τῷ θεῷ ἡμῶν βασιλεῖς.	fecisti nos deo nostro reges.
11	Och iach sågh och hörde ena röst aff många englar, cring om stolen och cring om diwren, och cring om the åldersmän, och theras taal war tusendetusend.	καὶ εἶδον καὶ ἤκουσα φωνὴν ἀγγέλων πολλῶν κυκλόθεν τοῦ θρόνου καὶ τῶν ζώων καὶ πρεσβυτέρων, καὶ χιλιάδες χιλιάδων.	Et uidi et audiui uocem angelorum multorum in circuitu throni et animalium et seniorum et milia milium.

[1] L synes ha varit bestämmande för uttrycket *lijn*clädhe.
[2] Här har alltså L:s inflytande upphört.

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
et plangent se super eum — —.	vnd werden heylen alle geslecht der erden.	Oc alle wersens slecht skal wene seg.	1		
— — alpha et o.	Ich byn das a vnd das o.	Ieg er A oc O.			1
uestitum podere.	der war angethan mit eynem leynen kytel.	hand war vti førdt som en sijdt leinedt paale.	1		1
— — auricalcho, sicut in camino ardenti.	seyne fusse, gleych wie eyn gluend ertz.	hans føder, lige en gloendes malm.			1
= E	seyn angesicht leucht wie die helle sonne.	Hans anlede skynde wed suolens klaring.	1	1	
— — mendaces. Et patientiam habes.	vnd hast sie lugener erfunden, vnd hast teuffet, vnd hast gedullt.	tw haffuer fundet thennom løgnere, oc liedt thet.	1		
Scio ubi habitas, ubi sedes est sathanæ.	Ich weys deyne werck vnd wo du wonst, dz da des teuffels stuel ist.	Ieg wed thine gerninger, oc huor tw boer, thi ther er diefuuelsens sede.			1
= E	dem verporgen hymel brod.	*D* = *L*.			1
= E	ich werde yhren namen nicht ausztilgen.	ieg skal icke vtslette hans naffn.	1	1	
= E	stuel.	stuol.			1
in capitibus eorum coronas aureas.	auff yhren hewbten waren guldene kronen.	*D* = *E*.			1
= E	fur dem stuel war eyn glesern meer gleych dem Crystall.	for thet seede war it glar halff ligt en chrystall.	1	1	
— — — — — — — regnum.	hast vns Gotte gemacht zu konigen.		1		
— — — — — — — — — — — — — — et erat numerus eorum milia milium.	Vnd ich sahe vnd horete eyne stymme vieler Engel vmb den stuel vnd vmb die thier vnd vmb die Eltisten her, vnd yhr zall war viel tausent mal tausent.	*D* = *L*. *L:* stuel, *D:* seede.		1	1

[3]) Det bekräftar sig alltfort att S haft någon Erasmus-edition af år 1522 o. f., medan L däremot följt den af år 1519. I v. 9 har L en parentes gemensam med L.

Uppb.	*S.*	*G.*	*E.*
6,6	Itt måât hwete om en penning, och try måât biwggom en penning.	χοίνιξ σίτου δηναρίου, καὶ τρεῖς χοίνικες κριθῆς δηναρίου.	Bilibris (1522, 1523: choenix) tritici denario uno, et bilibres (1522 o. f.: choenices) hordei denario uno.
8	honom wort mact giffuen vhoffver fyra hörn på iordhenne ath dödha.	ἐδόθη αὐτοῖς ἐξουσία ἀποκτεῖναι ἐπὶ τὸ τέταρτον τῆς γῆς.	data est illis potestas interficiendi super quartam partem terræ.
12	Och iach sågh ath thet vpbröt thz siette inciglet [1]).	καὶ εἶδον, ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγίδα ἕκτην.	Et uidi cum aperuisset sigillum sextum.
7,12	Welsignilse och prijs och wijszheet.	ἡ εὐλογία καὶ ἡ δόξα καὶ ἡ σοφία.	Benedictio et claritas et sapientia.
14	haffua tuaghit theras höghtidhes clädher och giordt them hwijt j lambsens blodh.	ἐπλάτυναν τὰς στολὰς αὐτῶν καὶ ἐλεύκαναν στολὰς αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι τοῦ ἀρνίου (1522, 1524 =).	dilatauerunt stolas suas et dealbauerunt eas per sanguinem agni (1522, 1523 =).
8,2	iach sågh siw englar [2]).	εἶδον ἀγγέλους.	uidi angelos.
9	tridhie parten vthaff the creatwr som j haffuet woro bleffuo dödh, the som lijff hadhe [3]).	ἀπέθανε τὸ τρίτον τῶν κτισμάτων (1522, 1524 add: τῶν ἐν τῇ θαλάσσῃ) τὰ ἔχοντα ψυχάς.	mortua est tertia pars creaturarum (1522, 1524 add: quæ erant in mari) quæ habebant animas.
9,4 f	och wort sagt til them ath the icke skulle göra scadha — the som icke hadhe teekn j theras anleter, Och them wort giffuit ath the icke skulle dödha them, vtan ath the skulle quelias [4]).	καὶ ἐρρέθη αὐταῖς ἵνα μὴ ἀδικήσωσι — οἵτινες οὐκ ἔχουσι τὴν σφραγίδα ἐπὶ τῶν μετώπων, καὶ ἐδόθη αὐταῖς ἵνα μὴ ἀποκτείνωσιν αὐτούς, ἀλλ' ἵνα βασανισθήσωνται.	Et præceptum est illis ne læderent — qui non habent signum in frontibus suis. Et datum est illis, ne occiderent, sed ut cruciarentur.
17	goll.	ὑακινθίνους.	hyacinthinas.
18	Uthaff thenne tree plåghor [5]).	ὑπὸ τῶν τριῶν τούτων.	ab his tribus [plagis].
19	förty theras mact war j theras mwn, och i theras stiertar.	αἱ γὰρ ἐξουσίαι αὐτῶν ἐν τῷ στόματι αὐτῶν εἰσίν (1522, 1524 =).	Potestas enim eorum in ore eorum est [et in caudis eorum].
10,6	och iordhena och huadh ther inne är [6]).	om.	[et terram et ea quæ in ea sunt], 1523: om [].
9	Tagh bokena [6]).	λάβε (1522, 1524 =).	Accipe [libellum]. 1523: om [ ].

[1]) I v. 15 afviker S från V och delvis från L.
[2]) Äfven i v. 3 afviker S från E.
[3]) Alltfort nya bevis på, att S haft en senare E än L.

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
= E 1519.	Eyn mas weytzen vmb eynen pfennig, vnd drey mas gersten vmb eynen pfennig.	*D* = *L.*			1
— illi potestas super quattuor partes terræ interficere.	vnd yhm wart macht geben zu todten, auff den vier ortten der erden.	oc hannom war giffuen macht i hiel at slaa aff fiere hiørner paa iourden.		1	1
= E	Vnnd ich sahe, das er das sechste siegel auffthet.	Men ther ieg saa thet sietthe ingsiegle løsdes vpp —.			1
= E	Benedeyung vnd preys vnd weyszheyt.	benedielse oc prijss oc wisshed.			1
lauerunt stolas suas — — in sanguine — —.	haben yhren wad gewasschen vnnd haben yhren wad durchweysset ym blutt des lambs.	haffue toget theris kleder oc huid giordt thennom vti lambsens bluod.		1	
— septem angelos.	ich sahe sieben Engel.	saa ieg siuff engle.		1	1
— — — — — — — — quæ habebant animas in mari.	das dritte teyll der lebendigen Creatur storben.	thend tridhie del aff the leuende creature døde.	1		
= E — — — signum dei — — — dictum — — ut cruciarent.	vnd es ward zu yhn gesagt, das sie nicht beleydigeten — die nicht haben das siegel Gottis an yhren styrnen, vnd es ward yhn geben, das sie nicht todten, sondern guelleten.	*D* = *L.* *D* = *L.*	1		
= E	gele.	gwle.			1
Et ab his tribus plagis.	von disen dreyen.	oc aff thesse threnne.	1	1	
Potestas enim equorum in ore eorum et in caudis eorum est.	denn yhre macht war ynn yhrem mund [5]).	*D:* om.	1		
= E 1523.	om.	*D:* om.	1	1	
= E 1523.	nym hyn.	*D* = *L.*	1	1	

[4]) Det vore väl ej otänkbart, att S i v. 4 rådfrågat L och i v. 5 slutit sig till E. Men jag håller det för sannolikare, att han i båda vv. följt grundtexten.

[5]) Jfr 8, 9. [6]) Jfr 9, 18 f.; 8, 9.

Uppb.	*S.*	*G.*	*E.*
10,11	Tu moste åter prophetera hedningomen, och tungomålom, och folkeno [1]).	δεῖ σε πάλιν προφητεῦσαι ἐπὶ λαοῖς καὶ ἔθνεσι καὶ γλώτταις (1522, 1524 =).	oportet te iterum prophetare in gentibus et linguis et [populis].
11,2	then indra koren j templet	τὴν αὐλὴν τὴν ἔσωθεν τοῦ ναοῦ.	atrium quod intra templum est.
10	twingade [2]).	ἐβασάνισαν.	cruciauerunt.
15	Amen [3]).	om.	[Amen].
12,4	himmelens stiernor [4]).	τῶν ἀστέρων (1522, 1524 =)	stellarum [cœli]. 1523: om. [ ].
9	hans englar worde och bortkastadhe med honom [4]).	οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ ἐβλήθησαν (1522, 1524 =).	angeli eius [cum illo] proiecti sunt, 1523: om. [ ].
10	wåra brödhers beclaghare — then them beclaghade för gudh [4]).	ὁ κατηγορῶν αὐτοὺς ἐνώπιον τοῦ θεοῦ (1522, 1524 =).	accusator [fratrum nostrorum] qui accusabat illos ante conspectum dei [nostri] (1522 =).
13,7	och folk [4]).	om. (1522, 1524 =).	[et populum] (1522 =).
8	skola tilbidia [5]).	προσκυνήσουσιν.	adorabunt.
14,15	ty tidhen är tigh kommen ath tu skall skära.	ὅτι ἦλθέ σοι ἡ ὥρα θερίσαι.	quia uenit tibi hora ut metas.
16,1	the siw gudz wredhes skålar.	1522, 1524: τὰς φιάλας τοῦ θυμοῦ	1522, 1523 [6]): [septem] phialas iræ [dei].
2	then förste engelen.	1522, 1524: πρῶτος.	primus [angelus].
8	engelen giöt vth sina skål emoot [7]) solenne.	1522, 1524: ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὸν ἥλιον.	1522, 1523: angelus effudit phialam suam in solem.
13	vthgå [8]).	1522, 1524: om.	1522, 1523: [exire].
15	the få se.	1522, 1524: βλέπωσι.	1522, 1523: uideant.
17	en högh röst [8]).	1522, 1524: φωνή.	1521, 1523: vox [magna].
17,3	siw huffuudh och.	1522, 1524: om.	1522, 1523: [capita septem et].
13	Thenne haffua alle itt rådh.	οὗτοι μίαν γνώμην ἔχουσι [9]).	Hi unum consilium habent.
17	göra alle ena mening, ath the skola geffua wildiwrenæ rikit.	ποιῆσαι μίαν γνώμην καὶ δοῦναι τὴν βασιλείαν αὐτῶν τῷ θηρίῳ.	(ut) unam faciant uoluntatem, ut dent regnum suum bestiæ.
18,5	herren.	ὁ θεος.	deus.
12	silke (v. 16; 19, 8, 14) — skarlakan.	βύσσου — κοκκίνου.	byssi — cocci.
13	och marmore.	om.	[et marmore]. 1523: om. [ ].
"	waghnar, och öök [10]), och menniskios siälar.	ῥεδῶν καὶ σωμάτων καὶ ψυχὰς ἀνθρώπων.	rhedarum, et mancipiorum, et animas hominum.

[1]) Jfr 9, 18; 8, 9.
[2]) Likheten med D är väl endast en tillfällighet.
[3]) L börjar kap. 12 redan med 11, 15. S följer E och V, D följer L.
[4]) Jfr 11, 15.
[5]) Då S i denna vers uppenbarligen följt E eller grundtexten, så är det sannolikt äfven E, som ligger till grund för v. 7.

V.	*L.*	*D.*	*E.*	*V.*	*L.*
— — prophetare gentibus et populis et linguis.	du must abermal weyssagen den volckern vnd heyden vnd zungen.	tw modt end gong sige folcket oc hedningene, oc tungerne.		1	
atrium quod est foris templum.	den innern Chor des tempels.	thet ingerste koor.			1
= E	queleten.	haffde tuinget.			
amen.	om.	Amen.	1	1	
= E 1523.	der sternen.	stiernerne aff himmelen.	1	1	
angeli eius cum illo missi sunt.	seyne Engel wurden auch worffen.	hans englar met hannom.	1	1	
= E om. [ ].	der sie verklaget — fur Gott.	*D* = *L*.			
			1	1	
= E om. [ ].	om.	om.	1	1	
adorauerunt.	betten an.	skulle libede.	1		
quia uenit hora ut metatur.	denn die stund zu erndten ist komen.	thi thend stund er kommen paa iourden.	1		
= E om. [ ].	die schalen des zorns.	the skaale met gudz wrede	1	1	
= E om. [ ].	der erste.	thend første.	1	1	
= E	der—Engel gossz aus seyne schale ynn die sonne.	*D* = *L*.			
exire.	om.	komme.	1	1	
= E	man (nicht) sehe.	nogen seer.	1	1	
vox magna.	eyne stym.	en röst.	1	1	
= E om. [ ].	om.	om.	1	1	
= E	dise haben eyne meynung.	thesse haffue it raad.	1	1	
ut faciant quod placitum est illi, ut dent regnum suum bestiæ.	zu thun eynerley meynung vnd zu geben das reych dem thier.	giøre en wellighed, at giffue thet dyuer sit rijge.	1		
dominus.	der herr.	herrin.		1	1
byssi — serici et cocci.	seyden — scharlakan.	silke — skarlagen.			1
et marmore.	om.	malmør sten.	1	1	
= E	wagen vnd leychnam vnd seelen der menschen.	wogen, thieneste tyung som sielges, met andre menniskes siele.			

[6]) E 1519 är här skadad genom 2 kapitel.
[7]) Här torde hänsynen till grundtexten ha bestämt uttrycket.
[8]) Jfr 13, 7 m. fl.
[9]) Härefter är E 1519 oskadad.
[10]) Här synes S med sin självständiga uppfattning ha tagit hänsyn till grundtexten.

Uppb.	*S.*	*G.*	*E.*
18,14f.	alt thet feet och clart war är förgångit j frå tigh, och tu skall icke nw finnat här effter, köpmennena som sådana waror plägha haffua, och äro rijke wordne aff henne, the wardha ståndandes långt j frå.	πάντα τὰ λιπαρὰ καὶ τὰ λαμπρὰ ἀπῆλθεν ἀπὸ σου, καὶ οὐκ ἔτι οὐ μὴ εὑρήσεις αὐτά. Οἱ ἔμποροι τούτων οἱ πλουτήσαντες ἀπ' αὐτῆς ἀπὸ μακρόθεν στήσονται.	omnia pinguia et præclara perierunt a te, et amplius illa iam non inuenies. Mercatores horum, qui diuites facti sunt, ab ea longe stabunt.
17	alle the som på skepen wistas.	πᾶς ἐπὶ τῶν πλοίων ὁ ὅμιλος.	omnis in nauibus uersantium.
19	för hans (stadens) waror skull.	ἐκ τῆς τιμιότητος αὐτῆς.	de precijs eius.
23	och liws på liwsastaka skall icke lysa i tigh här effter.	om.	[et lux lucernæ non lucebit in te amplius].
19,1	såsom en stor röst.	φονήν.	[quasi] uocem [magnam].
5	säyandes.	om.	[dicens], 1523: om. [ ].
»	bådhe små och stora [2].	καὶ οἱ μικροὶ καὶ οἱ μεγάλοι.	pusilli et magni.
6	wår herre alzmectugh gudh haffuer intaghit rikit [3].	ἐβασίλευσεν ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ.	regnauit [dominus] deus [noster] omnipotens.
9	Scriff.	om.	[Scribe].
»	lambsens natward [4] (v. 17).	τὸ δεῖπνον τοῦ ἀρνίου.	cænam [nuptiarum] agni.
20,3	läste honom in.	ἔδησεν αὐτόν.	clausit eum.
13	thz bleeff dömpt om hwan och en.	ἐκρίθησαν ἕκαστος.	iudicatum est de singulis.
21,2	iach sågh then helgha stadh Hierusalem nyian nedherkommandes vthaff himmelen, tilreedd aff gudhi.	εἶδον τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν ἱερουσαλὴμ καινὴν καταβαίνουσαν ἀπὸ τοῦ θεοῦ, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἡτοιμασμένην.	uidi sanctam ciuitatem Hierusalem nouam descendentem de cælo, a deo paratam.
12	nampn.	om.	[nomina], 1523: om. [ ].
14	tolff nampn.	ὀνόματα.	[duodecim] nomina.
16	med guldrören.	ἐν τῷ καλάμῳ.	de arundine [aurea].
24	hedningana som frelste wardha.	τὰ ἔθνη τῶν σωζομένων.	gentes quæ seruatæ fuerunt.
22,7	thenne book propheciesoord.	λοὺς λόγους τοῦ βιβλίου τούτου.	uerba [propheciæ] huius libri.
16	Iach är Dauids root och art	ἐγώ εἰμι ῥίζα καὶ τὸ γένος τοῦ δαβίδ.	Ego sum radix et genus Dauid.

[1]) Äfven D har tydligen gått mycket eklektiskt tillväga, jfr näst föreg. exempel.

[2]) I betraktande af näst föregående exempel, som är taget från samma vers, synes S här icke ha bestämts af L, utan tagit hänsyn till grundtexten.

V.	L.	D.	E.	V.	L.
— non inuenient mercatores. Qui diuites facti sunt ab ea: longe stabunt. (Os: ab ea longe stabunt).	alles was vollig vnd klar war, ist von dyr gewichen, vnd du wirst solchs nit mehr finden, Die kauffleut solcher wahr, die von yhr sind reych worden, werden von ferne stehen.	alle the tingeste som subtilige oc clare wore ere fran teg komne, oc thu skalt icke finne thennom mer. Thesse kiøbmend som ere her aff rijge bleffne, skulle staa langt fran.			1
omnes qui in lacum nauigant.	alle die auff den schiffen hantiren.	D = L.	1		
= E	von yhrer wahr.	udaff hans ware.			1
= E om. [ ].	om.	oc ingen løchtes lius skal liuse vti teg mere.	1	1	
= E om. [ ].	eyne stym.	røst [1]).	1	1	
dicens.	om.	om.	1	1	
= E	beyde kleyn vnd gros.	D = L.			1
= E om. [ ].	der almechtige Gott hat das reych eyngenomen.	thend almechtige gud haffuer annammit dom.	1	1	1
Scribe.	om.	om.	1	1	
= E om. [ ].	abentmal des lambs.	D = L.			1
= E	band yhn.	D = L.	1	1	
= E	sie wurden gericht eyn iglicher.	huer af thennom bleff dompt.	1	1	
— — ciuitatem nouam descendentem de cœlo a deo paratam.	ich sahe die heylige stad das newe Jerusalem von Gott aus dem Hymel steygen, zubereyttet.	D = L.	1		
= E om. [ ].	om.	om.	1	1	
= E om. [ ].	die namen.	D = L.	1	1	
= E om. [ ].	mit dem rohr.	met thet rør.	1	1	
gentes.	die heyden die da selig werden.				1
= E om. [ ].	die wort dises buch.	thendne boges propheties ourd.	1	1	
Ego sum genus et radix dauid.	ich byn die wurtzel vnd die art Dauid.	ieg er thend rood oc thend Dauids art.			1

[3]) S synes här ha kombinerat LE(V).
[4]) Här föranledes man till samma reflektion som vid v. 5.

Innan vi nu söka att i korthet sammanfatta resultatet af denna tabellariska framställning, skola vi äfven lämna en öfverblick af S:s förhållande till *E, V* och *L* i afseende på återgifvandet af nomina propria och de i Nya Testamentet förefintliga främmande uttrycken. Vi förbigå här såväl *D* som *H Lyb Högt,* då S i detta hänseende säkert icke står i något beroende af dem. Efter denna öfversikt skola vi i korthet lämna en redogörelse för S:s förhållande till L beträffande de till Nya Testamentet i det hela och de särskilda böckerna fogade förorden, böckernas ordning, glossorna till enskilda ord och uttryck, afdelningen af texten i kapitel och stycken samt underskrifterna till Pauli bref.

Matt.	*S.*	*E.*	*V.*	*L.*	*E.*	*V.*	*L.*
1,3 f	Esron	=	=	Hezron	1	1	
	Aram	=	=	Ram	1	1	
	Naason	=	Nahasson	Nahasson	1		
	Salmon	=	=	Salma	1	1	
	Booz	=	=	Boaz	1	1	
	Abia	=	Abias	Abia	1		1
	Asa	=	=	Assa	1	1	
	Ozias	Hozias	Ozias	Osia		1	
	Joatham	=	=	Jotham	1	1	
	Ezechias	Ezecias	Hezechias	Ezechia			
	Manasses	=	=	Manasse	1	1	
	Josias	=	=	Josia	1	1	
	Jechonias	=	Jeconias	Jechonia	1		
	Salatiel	Salathiel	Saalthiel	Sealthiel	1		
	Eliachim	Eliacim	Eliachim	Eliachim		1	1
	Azor	=	=	Asor	1	1	
	Sadoch	Sadoc	= E	Zadoch			
	Achin	=	Achim	Achin	1		1
	Eleazar	=	= E	Eleasar	1	1	

Matt.	*S.*	*E.*	*V.*	*L.*	*E.*	*V.*	*L.*
	Mathan	Matthan	Mathan	Mathan		1	1
10,2 f.	Simom, ibland Symon	Simon	Symon	Simon	1	1	1
	Johannes, sedan vanligen: Joannes	=	ioannes	= S	1		1
	Bartolomeus	Bartholomæus	= E	Bartolomeus			
	Ischariot, ibland Iscariot, Ischarioth	Iscariotes	iscariothis	Iscarioth			
25	Belzebub (så i Matt.)	Beelzebul	beelzebub	Beelzebub			
11,11	Johannes [1]) baptista	=	iannes baptista	Johannes der teuffer	1	1	
	Helias (så vanligen)	Helias	elias	Elias	1		
23,2 f.	Moses stool (äfven Moyses(-i))	cathedra Moysi	= E	Moses stuel			1
37	Hierusalem (så alltid)	=	Jerusalem	Jherusalem	1		
26,3	Caipha, ibland Chaiphas	=	cayphas	Caiphas	1		
27,9	Hieremia, 2,17, 16,14: Jeremia	Hieremia (alltid)	Hieremia, 16,14 Jeremia	Jeremias	1	1	
6	bloodhplatz	ager sanguinis	acheldamach	bluttacker			
33	Golgatha (så vanligen)	golgotha	golgatha *Os:* golgotha	golgata		1	1
46	Eli, Eli Lamasabathani	Eli, Eli lama sabachthani	Heli, heli lamazabathani *Os.* lamaazabathani	Eli, Eli lamma asabthani	1		
Mark. 15,34	Eloieloilamazabactani	Eloi, eloi lamasabachthani	Heloy, Heloy lama zabatani, *Os:* Eli: Eli: Lamma azabthani	Eli, Eli lamma asabthani	1		

[1]) Mark. 5,6 skrifves Joannes, som sedan är det vanliga hos S.

Mark.	*S.*	*E.*	*V.*	*L.*	*E.*	*V.*	*L.*
1,24	Jesu Nazarene (så alltid)	Jesu Nazarene	=	Jhesu von Nazareth	1	1	
3,17	boanerges	Boanerges	boanerges	Bne hargem	1	1	
	Philippum	=	=	Philippon	1	1	
	Bartholomeum	Bartholomæum	Bartholomeum	Bar ptolomeon	1	1	
	Mattheum	Matthæum	=	Mattheon	1	1	
	Taddeum	Thaddæum	Thadeum	Thaddeon			
22	Beelzebub	Beelzebul	beelzebub	Beelzebub		1	1
Luk.							
11,15	belzebub	Beelzebul	beelzebub	Beelzebub		1	1
Mark.							
5,22	Jairos [1]	Jairus	iayrus	Jayrus			
7,34	Ephphata	Ephphata	Effeta	hephethah	1		
10,46	Hierico (så alltid utom Hebr. 11, 30: Jerico)	Hiericho (så alltid)	iericho (så alltid)	Jericho (så alltid)	1		
14,28	getsemani	Gethsemani	gethsemani	Gethsemane	1	1	
Luk.							
1,6	Elizabeth	Elizabet	elisabeth	Elisabeth			
2,2	Cirenio	Cyrenio	cyrenio	Kyrenios	1	1	
36	Anna	=	=	Hanna	1	1	
3,1	Lysania	=	=	Lysanias	1	1	
»	Anna, Caypha	Anna, Caiapha	anna, caipha	Hannas, Kayphas		1	
23 f.	Heli son	filius Heli	filius heli	son Eli	1	1	
	Matat »	» Mathat	» mat(h)at(h)	» Matat			1
	Naum »	» Naum	» na(h)um	» Nahum	1		
	Hesli »	» Hesli	» hesli	» Esli	1	1	
	Nagge »	» Nagge	» nage	» Nange	1		
	Joanna »	» Joanna	» iohanna	» Johanna	1		
	Rhesya »	» Rhesa	» resa	» Resya			1
	Kosan »	» Cosan	» chosan	» Kosam	1		
	Helmadan »	» Helmadan	» helma(o)dan	» Elmadam	1	1	
	Heliezer »	» Heliezer	» (h)eliezer	» Eliezer	1		
	Joran »	» Joram	» iorim	» Jorem			
	Eliakim »	» Heliachim	» (h)eliachim	» Eliakim			1

[1]) Ett af de få exempel då S upptar den grekiska ändelsen.

Luk.	S.	E.	V.	L.	E.	V.	L.
	Meleam son	filius Meleam	filius maleha l. melea	son Melea	1		
	Menan »	» Menan	» menna	» Menam	1		
	Mathata »	» =	» =	» Mathatan	1	1	
	Naasson »	» =	» na(h)ason	» Nahasson	1		
	Esron(m?) »	» Esrom	» esrom	» Esrom			
	Ragahu »	» Ragau	» rag(ch)u	» Ragahu			1
	Phalec »	» =	» phallech	» Phalek	1		1
	Heber »	» =	» =	» Eber	1	1	
	Sale »	» =	» =	» Sala			
	Caynan »	» Cainan	» chaynan	» Caynan			1
	Arphaxat »	» =	» arphaxat(d)	» Arphaxad	1		
	Noes »	» Noe	» noe	» Noe			
	Lameck »	» Lamech	» =	» Lamech			
	Mathusale »	» Mathusala	» mathusa-le(m)	» Mathusala			
	Enock »	» =	» (h)enoch	» Enoch			
	Jared »	» Jareth	» iared(th)	» Jared		1	1
	Malalehel »	» =	» =	» Malaleel	1	1	
4,27 f.	Sarepta Sidonis	Sareptha Sidonis	sarept(h)a sydoniæ	Sareptha der Sidoner	1		
	Helisei tijd	sub Helisæo	— (H)ely(i)seo	Eliseus zeytten	1		
	Naaman aff Sirien	Naaman syrus	na(h)aman syrus	Neeman von Syrien	1	1	
8,3	Joanna Chuses hustru	Joanna uxor Chuzæ	Jo(h)anna uxor chuze	Johanna das weyb Chusa	1		
30	Legion	Legio	Legio	Legion			1
10,13	Corosain	Chorozain	corozaim	Chorazim	1		
12	Sodomis (skal dreghlighare warda)	Sodomis (remissius erit)	= E	(Es wirt) der Sodoma (treglicher ergehen)	1	1	
17,29	(gick vth aff) Sodomis	(exijt) e Sodomis	= E	(aus) Sodoma (gieng)	1	1	
Mark. 6,11	(dräghligharen warder) Sodomer och Gomorrer	(tolerabilius erit) Sodomis et Gomorris	om.	(es wirt) Sodomen und Gomorren (treglicher seyn)			

Matt.	*S.*	*E.*	*V.*	*L.*	*E.*	*V.*	*L.*
10,15	Sodome och Gomorre land	terræ Sodomorum et Gomorrhorum	= E	dem land der Sodomer und gomorrer			
11,23	j Sodoma	in Sodomis	= E	zu Sodoma			
24	Sodome (skal dräghligaren wardhe)	Sodomis (telerabilius)	terræ sodomorum (remissius erit)	(es wirt) der Sodomer land treglicher seyn.			
Luk.							
19,20	(till) Betphage och Bethaniam, Joh. 12, 1: -nien	(ad) Betphage et Bethaniam	= E	(gen) Bethphage und Bethanien	1	1	1
24,10	Maria Magdalene och Joanna	Maria Magdalene et Joanna	maria magdalenæ et iohanna	Maria Magdalena vnd Johanna	1		
13	Emaus	=	=	Emmahus	1	1	
13	Cleophas	=	Cleophas	Cleopas	1	1	
Joh.							
1,28 f.	Bethabara	=	bethania	= E	1		1
	Cephas	=	=	Kephas	1	1	
	Enon	Aenon	enon	Enon		1	1
4,5	Sychar	=	=	Sichar	1	1	
9,1	(j diket) Siloe	in piscina Siloæ	— syloe	zu dem teych Siloha	1		
18,1	Cedron	=	=	Kidron	1	1	
18	Malchus	=	=	Malchos	1	1	
19,13	Lithostrotos	=	=	pflaster	1	1	
20,16	Rabboni	=	=	Rabuni	1	1	
24	Didimus	Didymus	= E	zwilling	1	1	
21,15	Simon Joannis	Simon Joannis, 1522: Johannis	— iohannis	Simon Johanna	1		
Apg.							
1,19	Akeldama	Aceldama	acheldamach	Akeldama			1
4,36	byrdugh uthaff Cypren	cyprius	= E	aus Cyprien			
8,27	Candacis (nominat.)	Candaces (genit.)	candaces (genit.)	Kandaces (nomin.)			
39	(j) Azoto	Azoti	in azoto	zu Asdod	1	1	

Apg.	*S.*	*E.*	*V.*	*L.*	*E.*	*V.*	*L.*
9,2 f.	(j, till) Damasco (-um)	=	=	Damasken	1	1	
35 f.	j Assarone	Assarone	saronæ	zu Sarona	1		
	j Joppen	Joppæ	in ioppe	zu Joppe(n)			
12,13	Rhode	=	=	Rode	1	1	
13,6	j Salamina	Salamine	(uenisset) Salaminam	yn Salamin		1	
6	Bariehu	Bariesu	bariehu	Barehuh		1	
17,1	Tessalonica	Thessalonica	= E	Thessalonich	1	1	
15	till Athenas, j Athenis	Athenas -is	= E	gen Athene, zu Athene	1	1	
18,18	j Cenchreis	in Cenchreis	= E	zu Ceuchreen	1	1	
21,1	till Rhodijs	Rhodum	= E	gen Rodijsz			1
27,8	Cretam [1])	=	=	Candia(an)	1	1	
"	Lasea	Lasæa	thalassa	Lasaia	1		
28,1	Melite	=	Mytilene	Melite	1		1
14	till Puteolon	Puteolos	= E	Puteolen			
15	Appij forum,	=	=	Appifer	1	1	
	thetreetabernor	tres tabernæ	= E	Tretabern			
1 Kor.							
16,22	Maranatha [2])	maran atha	maranatha	Maharam mottha	1	1	
Upp.							
1,11	j Smirnen, Pergame, Thyatiras (äfven Thyatira, -e, -is)	Smirnæ, Pergamo, Thyatiræ	= E	gen Smyrnen, Pergamon, Thyatiras			
2,20	Jesabel	Hiezabel	iezabel	Jesabel			1
16,16	Armagedon	Armageddon	Ha(e)rmage(d)don	Arma gedon			1

Af denna öfversikt, som naturligtvis ej kunnat blifva fullständig, framgår, att S beträffande transkriptionen af nomina propria och främmande ord iakttagit ungefär samma frihet som vid återgifvandet af texten. Minst beroende har han varit af L, hvilken i allmänhet föredrager de grekiska ändelserna, medan S valt de latinska. E och V synas vara använda promiscue, och det är svårt att säga, hvilkendera

[1]) Det ser ut som öfvers. tänkt sig denna form äfven i nomin.

[2]) Den förklarande glossan till detta ord i margen är tagen från L.

öfvat det största inflytandet, då båda i många fall äro lika. Att döma af de exempel, hvilka ensamt kunna bero af E, torde dock denne kunna betraktas såsom den förnämsta källan.

Men om S sålunda häruti visat sig mindre benägen att följa L, så har han i ett annat, vida viktigare hänseende ej blott upptagit hans plan utan äfven ordagrant återgifvit hans tankar. Såsom inledning till sitt verk har S satt *It almennelighet förspråk*, hvilket är en ordagrann öfversättning af L:s *Vorrehde* på samma ställe. Den efter detta Vorrhede följande redogörelsen för, *Wilchs die rechten und Edlisten bucher des newen testaments sind*, har S med utlämning af öfverskriften äfven upptagit med undantag af det sista stycket, som utgör en slags sammanfattning af det hela, och där bland annat L:s bekanta omdöme om Jakobs bref (eyn rechte stroern Epistel) förekommer. Den därpå följande förteckningen öfver Nya Testamentets samtliga skrifter är likaledes hemtad från L. Dock har S här ådagalagt en viss försiktighet i förhållande till sin förebild, i det att han utelämnat all numrering af de särskilda böckerna. På detta sätt har han undvikit att här ge uttryck åt någon ringaktning af Hebreerbrefvet, Jakobs och Judas bref samt Johannes' uppenbarelse, hvilka samtliga hos L stå skilda från de öfriga och utan nummer. I öfverensstämmelse med denna förteckning har S i det följande gifvit böckerna samma ordning som L gifvit dem. Förhållandet till E och V åskådliggöres genom följande förteckning. Efter evangelierna, som hos alla stå i samma ordning som i våra nuvarande svenska biblar, följer:

hos *L S.*	hos *E.*	hos *V.*
Apostlagerningar	=	Romarebr.
Romarebr.	=	2 Korintierbr.
2 Korintierbr.	=	Galaterbr.
Galaterbr.	=	Efeserbr.
Efeserbr.	=	Filipperbr.
Filipperbr.	=	Kolosserbr.
Kolosserbr.	=	2 Tessalonikerbr.
2 Tessalonikerbr.	=	2 Timoteusbr.
2 Timoteusbr.	=	Titusbr.

hos *LS.*	hos *E.*	hos *V.*
Titusbr.	=	Filemonsbr.
Filemonsbr.	=	Hebreerbr.
2 Petrus' bref	Hebreerbr.	Apostlagerningar
3 Johannes' bref	Jakobs bref	Jakobs bref
Hebreerbr.	2 Petrus' bref	2 Petrus' bref
Jakobs bref	3 Johannes' bref	3 Johannes' bref
Judas' bref	Judas' bref	Judas' bref
Johannes' Uppenbarelse	Johannes' Uppenbarelse	Johannes' Uppenbarelse.

H Lyb Högt följa V, D ansluter sig såsom S till L.

Efter de från L lånade styckena i inledningen följer hos L ett förord, hvilket äger alla tecken på originalitet. Hela inledningen afslutas med några förklaringar af vissa ord, hvilka på öfversättarens tid ej voro begripliga för menige man och derför tarfvade förklaring. Äfven detta stycke kan vara själfständigt. Emellertid förtjänar det anmärkas, att D, hvars inledning är uppdelad efter samma plan som den hos S, har ett stycke af liknande innehåll. Det är ej omöjligt, att D varit S:s förebild i fråga om vidfogandet af en dylik ordförklaring, ehuru den enes är mycket olika den andres, såväl i afseende på antalet och valet af ord som skola förklaras, som med afseende på innehållet i förklaringen. S visar sig här såsom annorstädes öfverlägsen; och något beroende af D kan icke spåras hos honom. Vi anföra till belysning endast ett kort exempel. »Kött» förklaras af S på följande sätt: »*Kööt stăăr stundom för menniskia, såsom Jo. 1. oordhet är wordhet köt, och Matt. 24. hadhe intit köt salugt wordhit, Stundom står thet för thet menniskian är uthaff sigh sielff vtan then helgha anda, så som Jo. 3. kötit dogher intit, och mångestadz i sancti Pauli epistler, ther han säter kötet twert emoot andan*». D har följande förklaring: *Kiød vti scrifften mercker gierne legomlig begering, sønd oc andens welløst, som mennisken locker, oc stigger til at giøre ilde.*

Från L har S äfven hemtat öfverskrifterna till de fyra evangelierna: *Sancti Matthei, Sancti Marci, Sancti Luce, Sancti Johannis Euangelium.* E och V hafva: *Euangelium secundum Mattheum, Marcum etc.* Likaledes visar öfverskriften till Apostla-

gerningar tillbaka till L såsom källa: *Then andra delen vthaff Sancti Luce euangelio som är om Apostla gerningar*, L: »*Das ander teyll des Euangelii Sanct Lucas von der Apostel geschicht*». L:s förord till Romarebrefvet har S temligen troget öfversatt i hela dess längd, samt gjort ett par tillägg i midten och en liten ändring af L:s ord i slutet. Det ena tillägget finnes uti redogörelsen för innehållet i kap. 3 och belöper sig till ungefär en half sida. Det börjar sid. 214 med: »Ty Dauid sägher» etc. och L:s ord upptagas först med: »Sedhan kommer kan åter», mot slutet af samma sida. Detta tillägg har dock L icke tagit af sig själf[1]) utan från L:s förklarande marginalglossa till kap. 3, hvilken här införes i ordagrann öfversättning. Det andra tillägget finnes å sid. 218 i redogörelsen för innehållet i kap. 8 och omfattar endast 6 rader, början de med: »Ther anden icke är etc.», hvarefter L åter upptages med: »Och effter ingen ting så goodh är etc.» Äfven detta tillägg har S hitflyttat från margen Rom. 8, där det nästan ordagrant förekommer hos L. I redogörelsen för innehållet i kap. 14 har S utelämnat ett litet stycke af L. Uti det sista stycket af samma förord utesluter S försiktigtvis L:s utfall mot de från Rom utgångna Canones och decretales, hvilka såsom menniskoläror böra undflys enligt apostelns förmaning i kap. 16. Till de öfriga brefven har S likaledes upptagit L:s förord med några smärre ändringar. Så utelämnas i förordet till 2 Tim. anspelningen på den falska andligheten hos det andliga ståndet, och i förordet till Filem. satsen: »Denn wyr sind alle seyne Onesimi, so wyrs glewben». I förordet till 2 Petr. modifieras hänvisningen på det närvarande andliga ståndet såsom utgörande de falska lärare, hvilka i detta bref beskrifvas. I förordet till de 3 Johannesbrefven upptages däremot L:s utsaga om Jakobs bref, att det i motsats till dessa bref »drifver lagen». Likaså tillägnar sig S L:s uttalanden om Hebreerbrefvet, att det innehåller en »hårdan knut», däruti att det förnekar syndabättring efter döpelsen, och att brefvets förf., ehuru lärd och i skriften väl öfvad, dock ej varit en apostolisk man, jämförlig med Paulus. L:s förord till Jakobs bref har S förkortat och modifierat i afseende på vissa uttryck, men dock bibehållit L:s totalomdöme, att denna epistel ej är att räkna till hufvudböckerna i bibeln.

[1]) Såsom Bergius synes antaga.

Förordet till Johannes Uppenbarelse är hos S omkring 1/2 gång till så långt som hos L, och ehuru S lånat åtskilliga tankar från L, har han dock äfven här betydligt modifierat och utvidgat hans ord. Som förf. nämnes Joannes Theologus, då aposteln Johannes icke skulle ha kunnat skrifva så mycket om syner eller förbigå Kristi lidande, ej heller så ofta talat om sig själf.

Gemensamt för SLD är äfven, att de alla hafva *förklarande glossor i margen* till vissa ord och uttryck i texten. Men under det D, där denna öfversättning har sådana glossor[1]), noga ansluter sig till L och upptager endast dennes glossor; har S, i synnerhet i början, genom hela Matteus-evangeliet, visat en anmärkningsvärd försiktighet och kritik gent emot denna källa. Många glossor hos L har han förkortat eller utvidgat, många har han helt enkelt förbigått. Ofta har han satt andra i stället, författade af honom själf eller hemtade från andra källor. Den största delen af dessa marginalanmärkningar har dock S lånat från L, och i det jag förbigår dessa, skall jag här lämna en förteckning på dem, som hemtats från andra källor eller möjligen äro öfversättarens eget verk. Till de flesta af dessa glossor, som icke lånats från Luther, tror jag mig ha upptäckt åtminstone den möjliga källan i andra glossatorers verk. I några fall har jag förgäfves sökt efter någon källa. Så obetydliga många af dessa förklaringar än äro, om man ser dem i nutidens ljus, så sakna de dock ej sitt intresse, om man ställer dem vid sidan af andra den tidens exegetiska utläggningar. De aflägga på sitt sätt ett icke ovälkommet intyg om de svenske öfversättarnes teologiska, särskildt exegetiska bildning. För korthetens skull citerar jag de hithörande glossorna efter ordningsföljden uppifrån och nedåt på hvarje sida.

Sid. 14 Gl. 1 synes vara en förklaring af öfvers. L har en af annat innehåll.

» » » 2 har sitt intresse, emedan den visar att öfvers. delat sin tids åsikt om Marias ständiga jungfrudom. Hos såväl Nikolaus af Lyra som Rab. Maurus (Komment. till Matt.), Dionysius af Rickel (Carthusianus † 1471 i hans *Enarrat. in quattuor evang.*). m. fl., finner man ungefär samma anmärkning med varning för Helvi-

[1]) Detta är fallet från och med Apostlagerningarna.

dius (4:de årh.) och hans anhängare, som betraktade »Herrens bröder» såsom frälsarens verkliga bröder.

Sid. 14 Gl. 3 öfverensstämmer i afseende på innehållet med Erasmus' förklaring i hans parafras till evangelierna och Rab. Maurus' kommentar.

» 15 Gl. 2 utgör en repetition af förklaringen i inledningen sid. 11, och öfverensstämmer med Teofylaktus *(Ennarr in Matt.)* och Hugo Cardinalis' *(Sup. quatt. evang.)*. Äfven Erasmus' parafras anspelar på en dylik natur hos dessa huggormar *(viperæ)*.

» 16 Gl. 1 öfverensstämmer delvis med L:s glossa, hvilken S betydligt förkortat, Erasmus har i sin parafras något liknande.

» » Gl. 2 är af för mig okändt ursprung, måhända af öfvers. själf.

» » Gl. 3 öfverensstämmer till innehållet med Lyras förklaring.

» » Gl. 4 öfverensstämmer med Dionys. Carthusianus' förklaring.

» » Gl. 5 är af för mig okändt ursprung, måhända från öfvers.

» 17 Gl. 1 är af för mig okändt ursprung, måhända af öfvers.

» » Gl. 3, som öfverensstämmer, hvad innehållet angår, med Teofylaktus' förklaring, har sitt intresse, emedan den kan vara ditsatt af öfvers. i bestämd motsats till en förklaring, som finnes i den Lybska bibeln. Denna förklarar orden: »Om saltet mister sin sälta, hvarmed skall det då saltas?», så: »ysset dat de beskedenheyt (bestämdhet) in den prelaten entbreket, wormede scolen de vndersten reigeret werden». Såsom saltet, sedan det mist sin sälta, utkastas, så heter det vidare: »So schal me den prelaten von dem ambachte (embete) werpen dat dat ambacht nicht slym holden werde van den minschen». S:s glossa lyder på detta sätt: »Saltit haffuer bitterheet medh sigh, så skola och lärarena haffua syndenes straff mz sigh, hwar the thet icke haffua, äre the wärde bortkastas och nedhertrampas». Den här gjorda tillämpningen af detta språk på lärarne (prelaterne hos Lyb) synes mig förut-

sätta, att glossatorn följt någon medeltidsåsikt, som förknippat denna utsago med dem; men af intresse är, att han gifver stället en mening, hvilken synes som ett slag i ansiktet på den klerikala tolkningen i den Lybska bibeln.

Sid. 17 Gl. 4 innebär en liten korrigering af L. Denne säger till uttrycket: »den som upplossar ett af dessa minsta bud etc.»: »Also thut der Papisten hauff, sagen, dise gepott Christi seyen nicht gepott sondern redte». S:s glossa lyder: »Uplossar, Thet är, huilkin som bryter thet minsta».

» 20 Gl. 1 kommer i afseende på innehållet nära Rab. Maurus' utläggning.

» » Gl. 2 innehåller en ordförklaring, som öfverensstämmer med den hos Lyra och Rab. Maurus.

» 21 Gl. 1 är af för mig okändt ursprung, måhända af öfvers.

» 22 Gl. 1, som öfverensstämmer med Erasmus' parafras, men ej med Luthers glossa, upptager endast en af de vanliga tolkningarna hos medeltidens glossatorer.

» » Gl. 3—4 komma i afseende på innehållet nära Rab. Maurus' förklaring, men kunna mycket väl vara författade af öfvers. själf.

» 23 Gl. 1 är till innehållet men ej till formen lika med L:s.

» 25 Gl. 1 innehåller endast ordförklaringen från inledningen sid. 10.

» 26 Gl. 1—2 äro af för mig okändt ursprung, måhända från öfvers.

» » Gl. 3 repeterar ordförklaringen från sid. 10.

» 27 Gl. 1—2 äro af för mig okändt ursprung, Gl. 1 afviker från den hos medeltidens exegeter vanliga utläggningen, Gl. 2 afviker från L:s.

» 28 Gl. 1 upptar en af de hos Rab. Maurus, Dionys. Carthusianus m. fl. vanliga tolkningarna.

» » Gl. 2 öfverensstämmer med den af Rab. Maurus och Teofylaktus gifva utläggningen.

» 33 Gl. 2 ser ut som en förbättring af Luthers förklaring med angifvande af källan. Till utsagan: »Hvarje plantering, som min himmelske fader icke plante

rat, skall uppryckas med rötter», säger Luther: »alle pflantze, alle werck die gott nicht wirckt ynn menschen sind sund vnd hie sihet man wie gar nichts der frey will vermag». S:s glossa lyder: »Thet är, all menniskies lärdom, sådana som then ther nw aff sagt är skal om intit warda, såsom Hilarius, Theophylactus och Remigius wttydha». Det behöfver ej särskildt påpekas, att denna förklaring öfverträffar L:s.

Sid. 35 Gl. 2 repeterar ordförklaringen från sid. 10.

» 37 Gl. synes innehålla blott en hänvisning till ordförklaringen i inledningen sid. 10 och en slags modifikation däraf efter de historiska förhållandena.

» 42 Gl. 1 öfverensstämmer med Teofylaktus' förklaring.

» 43 Gl. 1 är enligt uppgiften hemtad från Teofylaktus, i hvars *enarr. in Math.* samma förklaring också finnes. L har en mycket kortare glossa till samma ord af det innehåll, att de som lära mer än Mose, såsom fariseerna gjorde, de sitta ej på Moses stol, och därför förkastar Jesus här deras bördor och menniskoläror. Denna förklaring måste S ha funnit otillfredsställande och därför sett sig om efter en annan. Sannolikt har han därför här likasom sid. 33 Gl. 2 äfven citerat sin auktoritet för att ge stöd åt sin mening gent emot L.

» » Gl. 2 utgör ett fritt återgifvande af Teofylaktus' eller Rab. Maurus' förklaring.

» 44 Gl. 1 öfverensstämmer med Teofylaktus' förklaring.

» 45 Gl. 2 repeterar ordförklaringen i inledningen sid. 11.

» 46 Gl. torde vara af öfvers.

» 49 Gl. utgör en utvidgning af ordförklaringen sid. 11.

» 50 Gl. 1 kommer nära Teofylaktus' förklaring.

» 55 Gl. synes innehålla en afsiktlig modifikation af L:s förklaring. S förklarar uttrycket: »han lärde såsom then ther wellugh war» sålunda: »Så ath han icke allenast lärdhe, utan och iemwäl bödh, såsom then ther makt hadhe någhot förwandla j laghen»; L förklarar åter samma utsaga därmed, att det var

allvar, lif och kraft i hans ord i motsats till »die lumpenprediger, die do her speyen und geyffern, das man druber vnlust vnd grewel gewynnet». — Från och med Markus-evangeliet är emellertid S i fråga om valet af glossor mycket mera beroende af L än i Matteus. Förtroendet till L synes ha växt i mån af det fortskridande arbetet.

Sid. 84 Gl. 1—2 öfverensstämma med Teofylaktus' förklaring.

» 85 Gl. 1 afviker från L och innehåller en egendomlig tolkning, hvartill jag ej funnit någon parallel i den tidens utläggningar. Jag håller det för sannolikt, att glossan härleder sig från öfvers.

» 101 Gl. 1 öfverensstämmer med den tidens vanliga förklaringar.

» » Gl. 2 är anmärkningsvärd därför, att flera af de dåtida exegeterna förklara samaritan vara lika med *custos* och tillämpa det utan vidare på Kristus. Så t. ex. Hugo Cardinalis och Dionysius Curthusianus. Thomas ab Aquino säger dock tydligen (in sin. *Continuum in quatt. euang.*), att samariterna voro hedningar, inflyttade i Palestina af den assyriske konungen.

» 105 Gl. är sannolikt tagen från Erasmus' parafras, med hvilken den noga öfverensstämmer. Däremot har t. ex. Teofylaktus en annan utläggning. Öfversättningen: »Faren icke j höghdena» (L: »fahret nicht hoch her») är väl ock därför gjord efter E: »Nolite in sublime tolli». I sin parafras tolkar E detta sålunda: »Neque supine pendeatis a cælo, obseruantes omnia tempestatum præsagia, pallescentes quoties astra minitantur annonæ penuriam».

» 109 Gl. 2 är af för mig okändt ursprung, måhända af öfvers. själf.

» 112 Gl. 1—2 äro i allt väsentligt lån från L, ehuru S utvidgat hans glossar.

» 113 Gl. synes vara en bearbetning af L:s.

» 121 Gl., som strider mot Erasmus', Lyras' m. fl:s tolkning,

är väsentligen lån från L. Liknande förklaring ha äfven Teofylaktus och Dionysius Carthusianus.

Sid. 122 Gl. är till innehållet lika med Lyras och en af de hos Dionys. Carthusianus upptagna förklaringarna.

» 125 Gl., som innehåller förklaringen af ett stadium, härleder sig väl från öfvers. (jfr äfven s. 136).

» 127 Gl. öfverensstämmer med Erasmus' parafras till stället.

» 128 Gl. 1—3 öfverensstämma med Teofylaktus' förklaring och med Melanchtons *Annot. in Joannem,* men kunna väl härleda sig från öfvers.

» 137 Gl. innehåller samma tanke som Teofylaktus' förklaring.

» 138 Gl. 3, som innehåller förklaringen af Scenopegia, öfverensstämmer med Lyras' och Erasmus' förklaring, men kan väl härleda sig från öfvers.

» 141 Gl. afviker från L:s och innehåller ordagrannt den förklaring, hvilken parafrasten Nonnus enligt Melanchtons *Annot. in Ioannem* gifvit till detta ställe, men hvilken förklaring denne förkastar.

» 153 Gl. 1 öfverensstämmer till innehållet delvis med Erasmus' parafras, men ej med L:s glossa.

» 159 Gl. 2 härleder sig delvis från L, hvilkens glossa S betydligt utvidgat.

» 172 Gl. upprepar ordförklaringen från sid. 10.

» 178 Gl. upprepar den i inledningen sid. 12 gifna ordförklaringen.

» 179 Gl. innehåller förklaring af quaternio.

» 183 o. 193 Gl. upprepa ordförklaringen från sid. 11.

» 223 Gl. 1 innehåller en bearbetning af L:s glossa till ett annat ord i samma stycke.

» 224 Gl. 3 är af för mig okändt ursprung.

» 226 Gl. 1, 3, 4 komma i anseende till innehållet nära Melanchtons förklaring i hans *Annot. in ep. ad Rom.*

» 234 Gl. 1 är en bearbetning och utvidgning af L:s.

» 244 Gl. 2 härleder sig väl från öfvers., jfr det föreg. sid. 104 not 2.

» 245 Gl. 3 härleder sig väl från öfvers.

» 246 Gl. 1 är ett lån från L, men S har rättat L:s oriktiga citat från Matt. 7 till Matt. 5.

» » Gl. 2 härleder sig väl från öfvers.

Sid. 275 Gl. 3 upprepar förklaringen af ordet kött från inledningen.
» 277 Gl. 2, som innehåller förklaringen af verldens element, saknar motstycke hos L, men är måhända endast en utvidgning af L:s öfversättning af texten på detta ställe, hvilken S funnit bättre passa som parafraserande utläggning. L öfversätter det motsvarande uttrycket med: »die euserlichen satzungen».
» 281 Gl. 1 är af för mig okändt ursprung.
» 283 Gl. 1 är ett lån från L, men S rättar L:s citat från Luk. 11 till Luk. 15. Äfven D rättar här såsom på stället, motsvarande sid. 246 hos S, L:s fel.
» 294 Gl. är lika med gl. 2 sid. 277.
» 303 Gl. 1 synes härleda sig från öfvers. Emellertid har Lyra något liknande och citerar likaledes 1 Tim. 4.
» 337 Gl. 1 är ett lån från L, ehuru med fri öfversättning.
» » Gl. 2 öfverensstämmer med Lyras förklaring och Erasmus' parafras.
» 341 Gl. härleder sig väl från öfvers.

Alla öfriga marginalanmärkningar äro hemtade från L, och dessa äro de betydelsefullaste såväl hvad angår antalet som innehållet. Här och där har S förkortat eller utvidgat L:s glossa, någon gång äfven sammanslagit två förklaringar till en, eller flyttat hans glossa till ett annat ord, allt dock under troget bevarande af hufvudtanken hos sin förebild. I det stora hela har sålunda de svenska öfversättarne i detta hänseende tilltrott L ett godt omdöme, om de än i vissa fall förbehållit sig ungefär samma frihet i förhållande till denna källa som vid återgifvandet af texten.

Vid *afdelandet af texten i stycken* följer S likaledes L i allmänhet, ehuru här och där med rätt betydliga afvikelser. Dock är det möjligt, att öfverensstämmelsen mellan båda i detta hänseende är större än hvad en jämförelse mellan S och Luthers Septemberbibel gifver vid handen, då den här gjorda styckeindelningen icke torde ha förblifvit sig i allo lik genom alla L:s upplagor, och S möjligen haft en senare upplaga än den af mig använda. — I fråga om *kapitelindelning* följer S åter, såsom vi sett, icke L utan E eller V. Jfr det föreg, sid. 11 not 3, sid.

108 not 2, sid. 114 not 1, sid. 124 not 1, sid. 126 o. f. not 3, sid. 133 not 3, sid. 167 not 4, sid. 182 not 3.

Beträffande *underskrifterna till Pauli bref* torde S icke ha följt L utan E, då han på alla de ställen, där E:s och L:s uppgifter skilja sig åt, ansluter sig till den förstnämnde. Så uppgifver S efter E att 1 Kor.-br. är »sendt vthaff Philippis», medan L låter det vara »besand ausz Asia». D följer här L. Underskriften till Efeserbrefvet är, hvad angår hufvudsaken, visserligen lika med den hos L, men är säkert hemtad från E: »Sendt vthaff Rom», E: »Missa fuit e Roma», L: »Beschrieben von Rom». D följer äfven här L: »Screffuen af Rhom». Underskriften till 2 Tim. måste likaledes vara tagen från E, då L saknar underskrift till detta bref, och på samma sätt förhåller det sig med underskriften till Filemonsbrefvet, hvilken har motsvarighet endast hos E. I de begge sistnämnda fallen har äfven D upptagit E:s underskrifter. V saknar — åtminstone i de upplagor jag användt — dylika anmärkningar vid slutet af Pauli bref.

Resultatet af denna redogörelse är sålunda, att L varit den väsentliga källan för S i fråga om förorden till Nya testamentet i det hela och till de särskilda böckerna, att han ensam bestämt böckernas ordning samt äfven lämnat den största delen af marginalanmärkningarna. I fråga om kapitelindelningen har S åter följt EV, och i fråga om underskrifterna till Pauli bref E. För afdelningen af texten i stycken har L åter varit den enda källan, då E och V erbjuda texten utan sådana afdelningar, ehuru S häruti icke alltid så noga följt sin förebild. Då emellertid afdelningen af texten i kapitel och stycken och underskrifterna till brefven afse mindre viktiga saker, medan förorden, böckernas anordning och marginalglossorna röra hufvudsaker, torde vi med fullt fog kunna säga, att L varit den som väsentligen bestämt arbetets plan, dess anda och hållning i allmänhet.

Det vore emellertid tänkbart, att mycket af allt detta, t. ex. förord och glossor, tillkommit, sedan öfversättningen åtminstone delvis var färdig, och till ett sådant antagande skulle t. ex. den omständigheten kunna föranleda, att flera ställen i texten ej fullt stämma öfverens med L, oaktadt den förklarande glossan i margen är tagen från honom. Men detta antagande synes mig icke erbjuda en tillräcklig förklaring till en mängd företeelser i texten

själf, hvilka omisskänneligen hänvisa till S såsom källa. För att emellertid klargöra detta kräfves, att vi först sammanfatta resultatet af den lämnade tabellariska öfversikten.

Af denna öfversikt framgår, att E och L varit de väsentliga källorna till S, medan V endast här och där, ofta på medelbart sätt genom L och E fått göra sitt inflytande gällande. På några ställen torde öfversättaren helt omedvetet eller af vanans makt ha återgifvit texten enligt denna version. På andra ställen åter, t. ex. Matt. 24, 41, Luk. 16, 22 f. har han säkert fullt medvetet följt denna källa, emedan han ensamt där kunnat finna någon motsvarighet (grundtext) för sin öfversättning. Af den föregående textsammanställningen framgår, att V säkert bestämt öfversättningen t. ex. i Matt. 6, 4, 6; 7, 24; 17, 14; 24, 41; Mark. 16, 19; Luk. 1, 28, 45, 54; 12, 32; 15, 8, 20; 16, 22; 21, 14, 19; Joh. 10, 14; Apg. 7, 60. På några ställen innehåller V en ordagrannare eller enklare öfvers. än de öfriga källorna, och har väl af detta skäl varit bestämmande för S:s uttryck, jfr t. ex. Matt. 21, 32; Luk. 21, 14; Apg. 8, 21; 14, 15. I brefven är V:s inflytande mera trängdt i skuggan af E och L, men det spåras dock tydligt här och hvar t. ex. Rom. 16, 16, 1 Kor. 15, 47, 2 Kor. 12, 10, Efes. 2, 12, 2 Tess. 4, 1, 1 Tim. 3, 16, Tit. 1, 5, 1 Petr. 1, 9, Hebr. 5, 11; 9, 14, Jak. 5, 12. Jfr äfven Uppb. 7, 14. Dessutom torde V äfven här ha bestämt S:s öfversättning i en mängd fall, där hans uttryck öfverensstämmer med VE mot L eller med VL mot E.

I jämförelse med E och L har dock V utöfvat ett ringa inflytande på S. Att denne icke skulle kunna undandraga sig inverkan från denna källa, var naturligt, då äfven L i en mängd fall, såsom vi sett, icke kunnat frigöra sig därifrån. V var ju hela den katolska kristenhetens bibel och ägde sina förtjänster, som ingen öfversättare kunde undgå att taga i betraktande. Men just därför må det väl betraktas såsom någonting betydelsefullt, att S, efter hvad en mängd ställen gifva vid handen, uppenbarligen ställt sig i opposition med V. Vi taga säkerligen icke fel, om vi tolka detta såsom ett försök att lämna en öfversättning efter den grekiska grundtexten, om än E eller L härvid varit hjälpkällor. Vi hafva af lätt förklarliga skäl icke kunnat upptaga alla de ställen, där S skiljer sig från V; men en

blick på endast några af dem vi upptagit är nog för att öfvertyga oss, att S genom hela Nya testamentet gifvit ett bestämdt och afgjordt företräde åt E eller L gent emot V. På en mängd ställen afviker S från V i afseende på omfattningen eller ordningen af de bibliska utsagorna. Så t. ex. Matt. 4, 15; 5, 4, 44; 6, 13; 14, 9, Mark. 6, 11, 33, 39, 51; 13, 8, 14; 14, 60, Luk. 4, 33; 11, 2, 4; 12, 28, 31; 19, 42; 23, 23; 24, 1, Joh. 1, 51; 5, 4; 5, 30; 6, 40; 7, 32; 8, 10; 11, 41, Apg. 10, 30; 13, 23; 15, 24; 17, 18; 20, 1, Rom. 5, 2, 16; 15, 30, 1 Kor. 10, 19; 14, 3 f.; 15, 23, 2 Kor. 5, 15, Gal. 3, 1, 17, 1 Petr. 3, 16; 4, 14, 2 Petr. 2, 11, 1 Joh. 4, 17; Jok. 3, 6. På talrika ställen har S en annan öfversättning än V. Så t. ex. Matt. 4, 17; 8, 28; 12, 24; 27, 9, Mark. 7, 26; 12, 28; 14, 60, Luk. 1, 70; 9, 44, Joh. 4, 51; 5, 2; 7, 26; 8, 36; 10, 5; 12, 7, 8, Apg. 1, 4; 8, 25; 12, 25; 27, 9, Rom. 3, 4, 6; 8, 32, 2 Kor. 2, 3, 3, 14; 8, 4, Gal. 6, 12, Efes. 5, 9, 13, 22; Tit. 2, 4, 14; Jak. 3, 17; 4, 2. — Det bästa beviset på den svenske öfversättarens tanke om V är det stora företräde, som han under sitt arbete gifver E och L gent emot denna version.

Vid den sammanfattande redogörelsen för den svenska öfversättningens ställning till E, ha vi först att bestämma, hvilken af dennes tre upplagor, som utkommo före 1526, legat till grund för densamma. I den lämnade tabellariska framställningen är texten, som nämnts, aftryckt efter upplagan af år 1519 med vidfogande af ändringarna i den af år 1522 och dess aftryck. Endast på några få ställen har olikheten med upplagan af år 1516 angifvits. För att beviset skall blifva bindande måste jag därför här taga större hänsyn till denna edition. Dock anser jag det ej nödvändigt att aftrycka texten enligt denna upplaga för att visa, i hvilken grad S skiljer sig från denna. Följande ställen äro tillräckligt belysande för S:s ställning i detta hänseende.

Matt. 14, 9 = E 1522, 1523 > 1519, 1516 VL.
Mark. 4, 15, 16, 18 = E 1522, 1523, 1519 > 1516 VL.
» 9, 16 = E 1522, 1523 V[1]) > 1519, 1516 L.
» 10, 40 = E 1522, 1523, 1519 > 1516 VL.
» 11, 32 = E 1522, 1523, 1519 > 1516[2]) VL.

[1]) Stället är sannolikt icke öfversatt efter V, då S strax förut uppenbarligen följt E.

[2]) E följer här grundtexten bättre än i upplagan af år 1519 o. f.

Mark.	14, 59	= E 1522, 1524 > 1519, 1516 VL.
Luk.	2, 38	= E 1522, 1523, 1519 > 1516 VL.
»	5, 14	= E 1522, 1523, 1519 > 1516 VL.
Joh.	1, 9	= E 1522, 1523, 1519 > 1516 VL.
»	5, 2	= E 1522, 1523 > 1519 VL, 1516: βηθεσθά, bethsesda[1]).
»	6, 66	= E 1522, 1523, 1519 > 1516 VL.
»	11, 27	= E 1522, 1523, 1519 > 1516 VL.
»	15, 25	= E 1522, 1523, 1519 > 1516 VL.
»	21, 12	= E 1522, 1523, 1519 > 1516 VL.
Apg.	9, 27	= E 1522, 1523 > 1519, 1516 VL.
»	13, 10	= E 1523 > 1522, 1519, 1516 VL.
»	17, 18	= E 1522, 1523, 1519 > 1516 VL.
»	25, 16	= E 1522, 1523 > 1519, 1516 VL.
Rom.	2, 5	= E 1522, 1523, 1519 > 1516 VL.
»	2, 7	= E 1522, 1523, 1519 > 1516 VL.
»	2, 8	= E 1522, 1523, 1519 > 1516 VL.
»	4, 16	= E 1522, 1523, 1519 > 1516 VL.
»	5, 18	= E 1522, 1523, 1519 > 1516 VL.
»	7, 21	= E 1522, 1523, 1519 > 1516 VL.
»	9, 7	= E 1522, 1523, 1519 > 1516 VL.
»	10, 4	= E 1522, 1523, 1519 > 1516 VL.
1 Kor.	15, 20	= E 1522, 1523, 1519 > 1516 VL.
2 Kor.	3, 5	= E 1522, 1523 > 1519, 1516 V.
Efes.	1, 13	= E 1516[2]) > 1519, 1522, 1523 VL.
»	3, 15	= E 1522, 1523 > 1519, 1516 VL.
»	5, 9	= E 1523, 1519, 1516 > 1519, 1522 VL.
»	5, 31	= E 1522, 1523, 1519 > 1516 VL.
Fil.	2, 15	= E 1522, 1523, 1519 > 1516 VL.
»	3, 13	= E 1522, 1523, 1519 > 1516 VL.
1 Joh.	5, 7	= E 1522, 1523 V > 1519, 1516 L.
Jak.	1, 11	= E 1522, 1523 V > 1519, 1516 L.

[1]) I anm. pag. 359 omskrifver E 1516 namnet till Bethseda. Först i uppl. 1522 möter *bethesda*.

[2]) Likheten med E 1516 är väl endast en tillfällighet, jfr det föreg. sid. 134 not 2. Det anförda exemplet från kap. 3 visar i öfverensstämmelse med alla de andra, att E 1522 legat till grund för S, och det från kap. 5, att E 1516 icke följes.

Uppb. 2, 2 = E 1522, 1523 > 1519, 1516 VL.
» 8, 9 = E 1522, 1523 > 1519, 1516 VL.

Dessa exempel skulle kunna ökas med ännu flera, om det gällde att visa den svenska öfversättningens oberoende af E 1516. Men de anförda äro afgörande äfven hvad vidkommer denna upplaga. S har haft hvarken E-upplagan af år 1516 eller den af år 1519; hans öfversättning hvilar uppenbarligen på upplagan af år 1522, eller något af dess aftryck. Apg. 13, 13, Efes. 5, 9 synas hänvisa till E 1523. Men dessa exempel äro dock för obetydliga för att man af dem skulle våga draga någon bestämd slutsats; och på samma sätt är den i Efes. 1, 13 förekommande öfverensstämmelsen med E 1516 i och för sig icke af den betydelse, att man af den kan sluta till, att S äfven haft denna edition framför sig. I kapp. 3 o. 5 af samma bref följer öfversättaren säkert E 1522.

S:s beroende af E visar sig påtagligast däri, att nästan alla E:s tillägg och inskjutningar af förklarande ord eller uttryck blifvit upptagna. S visar sig i detta hänseende med mycket större förtroende följa E, än han i andra liknande fall följer L. Ty under det han upptager nästan alla E:s tillägg, har han mycket ofta kriticerat Luthers. Vi hänvisa till:

Matt.	4, 15	= E > VL.	Joh.	14, 26	= E > VL.
Mark.	6, 39	= E > VL.	»	15, 25	= E > VL.
»	10, 40	= E > VL.	»	21, 12	= E > VL.
»	14, 49	= E > VL.	Apg.	7, 35	= E > VL.
»	14, 54	= E > VL.	»	17, 18	= E > VL.
»	15, 43	= E > VL.	»	23, 13	= EV > L.
Luk.	5, 14	= E > VL.	Rom.	2, 8	= E > VL.
»	11, 2, 4	= E > VL.	»	4, 16	= E > VL.
»	12, 28	= E > VL.	»	5, 18	= E > VL.
»	19, 42	= EL > V.	Efes.	3, 15	= E > VL.
Joh.	1, 8	= E > VL.	Fil.	3, 13	= E > VL.
»	12, 28	= EV > L.	Uppb.	9, 19	= E > VL.

På grund af den öfverensstämmelse, som i detta hänseende äger rum mellan E och S, torde man äfven beträffande de ställen, där S har sådana tillägg, hvilka äro gemensamma med EV, t. ex. till Uppb., få antaga, att det icke varit V utan E, som

varit den bestämmande auktoriteten, så mycket mer som S genom hela sitt verk gjort front emot V i afseende på textens omfång, jfr föreg. sid. 204.

På en mängd ställen upptager S likaledes från E smärre parafraserande uttryck i stället för en mera ordagrann öfversättning, utan att meningen på stället väsentligen förändras. Så t. ex. Matt. 3, 8; 16, 13, Mark. 2, 4; 4, 15, 16, 18, 20; 6, 11; 8, 27; 9, 10, 32; 11, 32, Luk. 1, 14; 6, 35, 38; 7, 20; 8, 20; 21, 8, Joh. 1, 15, 27; 3, 31; 4, 39; 9, 13; 11, 27; 16, 5, 21, 32, Apg. 1, 8, 9, 21; 9, 27 (en mycket passande omskrifning, då härigenom den dubbla betydelsen hos verbet παρρησιάζομαι: libertate in dicendo, och: fiducia utor på en gång framlyser), 14, 11 (likaledes en passande sammanslagning af tvänne verbaluttryck), 20, 21 (har länge stått kvar i den svenska bibeln), 25, 2; 26, 20; Rom. 2, 8; 4, 16; 5, 18; 9, 7; 11, 29 (likaledes länge oförändrad), 15, 17 (en välbehöflig rättelse af Luther), 1 Kor. 5, 8; 6, 1; 10, 32, 2 Kor. 4, 17 (en länge bibehållen öfvers.), Efes. 6, 14; Fil. 2, 30; 3, 16; 4, 10, 1 Tim. 1, 3; 3, 9; 4, 9; 5, 21; 6, 6, 2 Tim. 1, 12; 2, 1; 1 Petr. 1, 1; 3, 4, 21, 2 Petr. 2, 22, 1 Joh. 2, 8, Hebr. 6, 10, 16; 7, 7, 28; 8, 7; 13, 21, Jud. v. 11 f.

På några ställen har S upptagit en mera djerf, i enstaka fall en felaktig omskrifning från E. Sådana ställen äro t. ex. Luk. 1, 2; 3, 26 (fel), Joh. 7, 1, Apg. 4, 21 (missförstånd?) 12, 3; 27, 9 (fel), Rom. 5, 12 (fel); 7, 21 (fel), 1 Kor. 4, 6; 7, 34, Hebr. 9, 9.

På en mängd andra ställen har han åter en öfversättning, som ensamt stämmer med E och den grekiska texten. Om grundtexten icke varit bestämmande i alla dessa fall, så har S i alla händelser här med tillhjälp af E lämnat en bättre öfversättning än VL. Hit höra ställen sådana som Matt. 3, 12; 14, 9; 24, 31, 45, Mark. 4, 37; 6, 4, 26; 7, 31; 10, 15; 13, 16, Luk. 2, 40; 4, 33; 7, 38; 11, 53; 17, 18; 18, 4; 19, 7 (v. 8 rättar S E), 21, 20, Joh. 9, 27; 14, 19; 20, 18, Apg. 19, 35; 20, 24, Rom. 2, 7; 7, 2; 1 Kor. 3, 13; 10, 19; 15, 20, 23, 2 Kor. 1, 23; 2, 3; 5, 17; 9, 8; Gal. 3, 8, Efes. 6, 12, Kol. 2, 3, Filem. v. 6, 1 Petr. 1, 12; 5, 13; 2 Petr. 2, 6.

Förutom på dessa punkter har S uppenbarligen rönt inflytande från E vid återgifvandet af en mängd ställen, där dennes öfversättning hvarken är sämre eller bättre än V eller L, och

där endast skiftningen i uttrycket förråder beroendet af E. Ett uppräknande af dessa ställen är här öfverflödigt. Vi hänvisa endast till några exempel för att klargöra, hvilken kategori af öfversättningsprof, som här afses: Mark. 6, 11, 14, 17; 10, 42, Luk. 9, 49; 12, 31; 14, 10; 15, 19, 21; 17, 8, Joh. 12, 38; 16, 20, Apg. 1, 4; 9, 2, 7; 13, 42, 46, Rom. 7, 2, 3; 15, 30, 1 Kor. 6, 1; 10, 6, 2 Kor. 11, 13, Gal. 2, 19; 5, 22, Efes. 2, 6; 3, 9, Fil. 2, 13 f., 2 Tess. 2, 13; 1 Tim. 4, 4; 6, 5, Tit. 2, 14, 1 Petr. 3, 12.

Inflytandet från Luther visar sig på något olika sätt uti evangelierna och Apostlagerningarna å den ena sidan och uti brefven i allmänhet å den andra, beroende på det olika innehållet i dessa båda hufvuddelar. Medan en öfversättning af den förra hälften af Nya Testamentet ofta endast har att rätt återge hvarje ord i texten, med iakttagande af rätt betoning af hufvudsak och bisak samt under tillämpning af de lagar, som bestämma de olika språken, blir en öfversättning af brefven, om den skall vara tydlig, ofta ett slags förklaring eller utläggning af texten, hvilken mestadels har en kort och koncis form, och därför lämnar rum för mer än en tolkning. Då nu S i brefven ofta tillegnar sig L:s uttryckssätt och parafraserande öfversättning, så framstår beroendet af honom helt naturligt mera påtagligt i denna del än i den förra hälften af öfversättningen. Man skulle måhända på förhand vara böjd att antaga, att S haft ett särskildt intresse att företrädesvis använda L i den andra hufvuddelen af sitt verk, framförallt i Romare- och Galater-brefven, enär dessa båda böcker på ett särskildt sätt beröra protestantismens lifsintressen, och nekas kan ej, att så till en del varit händelsen. Men det visar sig, att L icke ensamt eller ens på ett dominerande sätt bestämt den svenske öfversättaren i de delar af dessa bref, där Lutherdomens kardinalläror afhandlas. Vi hänvisa till S:s anmärkningsvärda försiktighet gent emot L i början af Romarebrefvet, och till Galaterbrefvet, hvilket rönt ett starkt inflytande från E, ehuru L har öfvervikt. Luthers inflytande yttrar sig icke så afgörande i dessa bref som uti Korintierbrefven, framför allt den andra, Efeser- och Kolosserbrefven och vissa delar af Hebreerbrefvet, d. v. s. inom sådana skrifter, hvilka erbjuda de största svårigheterna för en öfversättare, och där det största utrymmet lämnas för en utläggande öfversätt-

ning. Mäter man Luthers inflytande i den andra hufvuddelen och jämför det med hans inflytande på öfversättningen af den förra, så torde väl i allmänhet kunna sägas, att S tagit större hänsyn till honom från och med Romarebrefvet än i den forra hälften. Men detta får icke så förstås, att L i alla bref eller t. ex. äfven i Uppb. skulle ha ett dominerande inflytande på hans öfversättning. Tvärtom finnes det flera ställen inom den andra hälften af öfversättningen, ja äfven vissa skrifter eller skriftdelar, som förråda ett större inflytande från E än från L; och å den andra sidan är L:s inflytande på evangelierna långt ifrån obetydligt.

L:s inverkan på S i den förra hufvuddelen spåras för det första i en mängd egendomliga uttryckssätt, till hvilka ingen af de öfriga, af mig undersökta källorna kunnat gifva anledning, men som finna sin motsvarighet hos denna källa. Hit höra t. ex. Matt. 1, 11, 19; 2, 18; 3, 9, 12b; 5, 18, 47; 10, 17; 11, 1; 12, 19; 16, 8; 17, 2, 24; 18, 6, 10; 20, 21; 24, 9, 26; 26, 72 (med rättelse af L). 27, 27; 28, 14, Mark. 1, 9, 24; 3, 26; 8, 11, 16; 12, 38, 42; 16, 18b, Luk. 6, 1; 9, 52; 12, 58f.; 16, 6, 17, 19; 18, 7; 19, 12; 21, 2, 4, 5; 23, 23. I Johannes-evangeliet spåras L:s inflytande i den ofvan påpekade öfverensstämmelsen mellan båda uti återgifvandet af δόξα, δοξάζειν, τὴν ψυχὴν τιθέναι, τὸν λόγον, τὰς ἐντολὰς τοῦ θεοῦ, Ἰησοῦ τηρεῖν och μάννα, en öfverensstämmelse, som äfven delvis gäller andra partier af Nya Testamentet. Men dessutom hänvisa äfven andra egendomliga uttryckssätt till L såsom källa. Så t. ex. 7, 4; 9, 21; 11, 12f.; 12, 19; 16, 8; 18, 15, 28. I Apostlagerningarna är det nog att hänvisa till följande ställen: 2, 23; 3, 21; 7, 34; 12, 20; 15, 23; 16, 12; 17, 5, 7; 19, 15f.; 22, 26; 23, 35; 26, 5 ff; 28, 30.

På en mängd andra ställen inom denna förra hälft skönjes L:s inflytande i mer eller mindre affattande omskrifningar eller parafraser och enstaka fel, hvilka S upptagit från L. Hit höra t. ex. Matt. 4, 25; 12, 40; 15, 5 (= Mark. 7, 11); 19, 4, Mark. 1, 24; 8, 4 (med rättelse af L); 13, 12; 14, 6 ff.; 15, 8 (fel), 16 (förkortning), Luk. 1, 72; 5, 2 (fel); 7, 25, 26; 9, 1, 4, 39; 13, 19; 16, 16; 17, 6 (satsbyggnaden), Joh. 2, 4; 7, 35; 19, 12; 20, 10 (fel), Apg. 7, 45 (rättelse af E); 8, 23; 13, 34, 38; 15, 23 (fel); 17, 26; 19, 33 (fel); 21, 25; 26, 5, 10, 11.

Uti den andra hälften af öfversättningen framstår som nämndt beroendet af L tydligare än i den första, och det torde därför vara öfverflödigt att här särskildt uppräkna de ställen, där det framträder. I allmänhet gör det sig gällande i upptagandet af L:s förklarande eller utläggande öfversättning, mindre ofta af för denne egendomliga ord och uttryck. På många ställen har L onekligen på ett träffande sätt fått fram originalets mening, men i många fall har han ock tillåtit sig onödiga tillägg eller oriktigheter, som endast tjäna att misskreditera hans öfversättning, eller användt mindre lyckade omskrifningar, som icke varit ägnade att framställa originalets tanke. Sin sympati med den store tyske reformatorn har den svenske öfversättaren tydligen visat i hela sitt verk genom det flitiga bruk han gjort af honom; sin själfständighet och sitt sunda omdöme har han kanske klarast visat, genom det som han utelämnat af denna förebild. Ett fullständigt begrepp om den svenska öfversättningens frihet i förhållande till Luther får man naturligtvis först, då man sett alla ställen, där den afviker från honom och särskildt undviker hans fel. Att uppvisa alla sådana fall har icke varit möjligt i det föregående, då den tabellariska framställningen därigenom skulle ha svällt ut långt öfver dess närvarande gränser. Men det anförda är dock fullt tillräckligt för att lämna en föreställning om den svenske öfversättarens ställning i detta hänseende, och vi behöfva endast hänvisa till Rom. kap. 3—4, 2 Kor. 4, 15; 6, 12; 8, 19; 10, 15; Efes. 1, 13 såsom några af de mest stående exemplen.

Att af de lämnade öfversättningsprofven, som visa den svenska öfversättningens beroende af E och L, utdraga några allmänna grundsatser, som varit bestämmande för den svenske öfversättarens val af den ena eller den andra källan, torde icke lyckas. Blott så mycket torde vi efter den föregående undersökningen kunna säga, att E framför alla andra i öfversättarens ögon haft den största betydelse såsom en korrekt och pålitlig öfversättning. Därför följer han honom, på de punkter där han valt honom till sin källa, med långt större förtroende och mycket närmare anslutning än han följer L, då han valt honom till förebild, och af samma skäl upptager han nästan alla hans tillägg och förklarande uttryckssätt. L åter erbjöd sig som en lämplig källa på en mängd ställen, där hans ord och uttryck syntes

bättre lämpa sig för det svenska språket än de motsvarande latinska, äfvensom vid en mängd ställen, där öfversättaren i sin sträfvan efter tydlighet behöfde en längre eller kortare omskrifning, som det latinska språket på grund af sin egendomliga form icke behöfde. Men i detta hänseende har S som sagdt behandlat denne förebild med långt större kritik än han användt gent emot E, jfr det följande s. 214. Öfversättarens stora förtroende till E visar sig äfven däri, att han egentligen aldrig, eller åtminstone högst sällan lämnar honom helt och hållet ur sikte, äfven där han tydligen af inre sympati mera drages till L.

I afseende på omfånget eller utsträckningen af sitt inflytande på den svenska öfversättningen torde E och L komma hvarandra nära. Jämför man den inverkan, som S i det hela rönt från E med hela det inflytande, som L öfvat på hans öfversättning, så är det efter den föregående tabellariska framställningen svårt att säga, hvilkendera källan öfvat det till omfånget största inflytandet på S. Inom vissa delar af öfversättningen är inflytandet från båda ungefär lika stort, inom andra har den ena en afgjordt öfvervikt öfver den andra. I evangelierna torde inflytandet från båda källorna kunna uppskattas lika, i Matteus och Lukas måhända med en viss öfvervikt af L, i Markus med en viss öfvervikt af E. I Apostlagerningarna draga båda likaledes med ömsesidig jämnvikt, om än med ett visst försprång åt den ena eller andra sidan inom olika delar af denna skrift. Ännu i början af Romarebrefvet bibehåller E en aktningsvärd ställning, men från och med slutet af kap. 2 till och med kap. 4 har L afgjordt öfvertaget. Från och med kap. 5 till och med kap. 7 gör sig E åter mera gällande på bekostnad af L, men förlorar åter betydligt gent emot sin medtäflare från och med kap. 8. I 1 Kor. har L ett afgjordt försprång, ehuru E återvunnit åtskilligt af sitt förlorade inflytande i slutet af det föregående brefvet. Men i 2 Kor. har E trängts i skuggan af L, som endast sporadiskt får vika för sin medtäflare, jfr 1, 23; 2, 3; 4, 6, 17; 5, 17; 8, 11; 11, 13. Uti Galater- och Efeserbrefvet har E återvunnit en del af sitt inflytande, men L har ännu afgjort försprånget, hvilket han dock förlorar i Filipperbrefvet för att i Kolosserbrefvet vinna det på nytt. I Tessalonikerbrefven har E återvunnit en aktningsvärd ställning utan att dock kunna uttränga

L. I brefven till Timoteus, Titus och Filemon är inflytandet från båda ungefär lika stort. I början af 1 Petri bref har E fått göra sig gällande på bekostnad af L, hvilken dock från slutet af detta bref och genom 2 Petri bref åter får större inflytande. I Johannes' bref är inflytandet från båda lika stort, Hebreerbrefvet har i det hela rönt en större inverkan från L än från E, ehuru inom vissa delar än den ena, än den andra källan har fått göra sig gällande på bekostnad af den andra: kapp. 1—5 med öfvervikt af L, kapp. 6—8 med en öfvervikt af E; kapp. 9—13 med öfvervikt af L. I Jakobs bref har L ännu försprång framför E, men i Judas' bref har E tillvunnit sig minst lika stort inflytande som L, och i Uppenbarelseboken har L icke något dominerande inflytande öfver EV.

För kännedomen af den svenska öfversättningens förhållande till sina förebilder är det af stor betydelse, att en mängd ställen uti densamma af blott en eller ett par versers omfång hänvisa till flera källor. Detta förhållande visar, att öfversättningens upphofsmän icke begagnat sina källor så, att de inom ett visst område följt uteslutande en gifven version, och inom ett annat en annan, utan att de genomgående haft de gifna förebilderna framför sig samt sökt lära af alla på alla punkter. Sådana ställen, hvilka förråda inverkan från mer än ett håll, äro t. ex.:

Matt.	2, 18	=	V + L.	Apg.	17, 18	=	L + E.
»	3, 12	=	E + L.	»	19, 33 ff.	=	L + E.
»	4, 15	=	E + L.	Rom.	1, 4	=	L + E.
»	16, 8 f.	=	L + V.	»	2, 28	=	L + E.
Mark.	8, 4	=	L + EV.	»	5, 16	=	L + E.
Luk.	1, 70	=	L + E.	»	11, 28 ff.	=	L + E + L.
»	2, 38	=	E + VL.	1 Kor.	1, 26	=	E + L.
»	3, 7 f.	=	L + E.	»	2, 13	=	E + L.
»	11, 53	=	L + E.	»	15, 45 ff.	=	L + V.
»	17, 6	=	L + V.	2 Kor.	3, 14	=	L + E.
»	18, 7	=	L + VE.	»	4, 15	=	L + E.
»	19, 7 f.	=	E + VL.	»	4, 17	=	L + E.
»	22, 20	=	VL + E.	»	5, 15 ff.	=	L + E.
Joh.	12, 19	=	L + VE.	»	8, 11 ff.	=	E + L.

2 Kor.	10, 14 f.	= VE + L.		Hebr.	6, 9 ff.	= LV + E + VL.
»	11, 26	= L + VE.		»	7, 18 f.	= E + L.
Gal.	1, 10	= L + E.		»	9, 8 f.	= L + E.
»	4, 6	= L + VE.		Jak.	1, 21	= L + EV.
»	6, 12	= E + L.		Jud. v.	8 ff.	= L + E.
Efes.	3, 10 ff.	= L + E.		Uppb.	1, 13	= L + E.
1 Tess.	2, 11 ff.	= L + E + VL.		»	1, 15 f.	= L + EV.
1 Tim.	1, 3 ff.	= E + L.		»	5, 10 f.	= E + LV.
1 Petr.	5, 11 ff.	= L + E.		»	18, 14 ff.	= L + E.
3 Joh.	1, 9 ff.	= L + EV.		»	19, 6	= L + EV.

Detta förfaringssätt är ägnadt att visa de svenske öfversättarnes noggrannhet och samvetsgrannhet vid fullgörandet af sin uppgift, och då det är tydligt, att kompletteringen med den ena eller andra källan på de ifrågavarande ställena ofta tjänat att göra meningen tydligare eller för att bringa öfversättningen närmare grundtexten, så framkallar denna omständighet självmant frågan om öfversättarnes förhållande till denna. Utaf de nyss anförda ställena hafva Luk. 2, 38; 3, 8; 11, 53; 18, 7; 19, 7, 2 Kor. 4, 15; 5, 15 f.; 10, 15, Rom. 1, 4, Efes. 3, 12, 3 Joh. v. 12, Hebr. 7, 18 f., Jak. 1, 21, Jud. v. 11, Uppb. 1, 16 genom öfversättarens öfvergifvande af den nyss förut följda eller anlitande af en andra källa kommit grekiskan närmare; och det ligger därför nära till hands att göra den slutsatsen, att öfversättaren gjort såväl det ena som det andra i syfte att låta grundtexten utfå sin rätt. Till samma slutledning föranledes man äfven af den rättelse eller kritik i stort, som den svenska öfversättningen öfvat på Vulgata, hvilken väl här och där kommit till användning, men i det hela dock trängts i skuggan af E eller V. Man kan icke undgå att betrakta äfven denna omständighet såsom ett uttryck af öfversättarnes sträfvan att komma grundtexten närmare än denna version i allmänhet gör.

Genom detta eklektiska förfaringssätt har den svenska öfversättningen undgått en mängd fel, till hvilka Luther gjort sig skyldig, och äfven åtskilliga brister, som vidläder Erasmus' öfversättning. Detta sistnämnda förhållande är af så mycket större betydelse, som S uppenbarligen skänkt E ett mycket stort förtroende och i det hela säkert tillmätt honom större auktoritet i

fråga om ett korrekt återgifvande af grundtexten än L, till hvilken han väl med större sympati känt sig dragen, men gent emot hvilken han öfvat en långt större kritik äfven på de ställen, där han haft honom till källa. Såsom de mest i ögonen fallande rättelserna af E må anföras Luk. 19, 9, Apg. 7, 45. I brefven har S på flera ställen tydligare fått fram meningen än E och på åtskilliga ställen äfven undvikit hans fel eller otydlighet, t. ex. 1 Kor. 15, 15, 2 Kor. 8, 8, Kol. 1, 18, 1 Tess. 2, 14, Tit. 1, 5, 2 Petr. 2, 8, 3 Joh. 1, 11.

Gent emot Luther har S som sagdt öfvat en långt större kritik. Äfven om vi här måste bortse från alla de ställen, på hvilka S undvikit L, uppenbarligen därför att dennes öfversättning är felaktig eller alltför djärft omskrifvande, och endast fästa oss vid de exempel, där S bevisligen, i samma vers eller omedelbart förut eller efteråt, haft L till källa men rättat eller kompletterat hans öfversättning, så är antalet af dessa exempel stort nog för att bestyrka detta omdöme. Vi hänvisa till: Matt. 3, 8, i v. 9 följer S tydligen L, 15, 5: S följer L men förenklar hans öfversättning till öfverensstämmelse med grekiskan, 26, 7 (jfr parallelst.) på samma sätt. Likaså Luk. 18, 7: Luther följd och rättad, Apg. 17, 26: L följd och rättad. Mest anmärkningsvärda äro S:s rättelser af L i Romarebrefvet, jfr 1, 4; 2, 7, 14, 28; 3, 1, 20, 28; 4, 6, 15; 5, 15 f.; 9, 30; 15, 17. Men de upprepas äfven genom de öfriga brefven, jfr 1 Kor. 4, 9; 14, 24, 2 Kor. 4, 15; 5, 15; 6, 12; 8, 9; 9, 4 f.; 10, 15; 11, 26; 12, 9, Gal. 2, 6, 16, 17, Efes. 1, 9, 11, 13, 2 Tim. 2, 11, 1 Petr. 2, 12, 20, 2 Petr. 1, 19; 2, 8.

Dessa rättelser, hvilka i de flesta fall synbarligen bidragit att bringa öfversättningen i bättre öfverensstämmelse med grundtexten, synas mig förutsätta insikt i grekiskan hos öfversättaren, och den närmaste till hands liggande slutsatsen är då den, att de företagits med hänsyn till denna. Ty då öfversättaren valt en viss förebild och tydligen följer honom, så har han naturligtvis valt den bästa i hans ögon, och då han rättar honom, så förutsätter detta en högre måttstock, efter hvilken rättelsen företages, och denna måttstock bör naturligtvis vara grundtexten.

Men om man än i några af dessa fall, där den svenske öfversättaren bevisligen rättat sin förebild, icke skulle våga draga den slutsatsen, att rättelsen företagits af hänsyn till grekiskan

utan med tillhjälp af någon bland de andra gifna källorna, så hafva vi, såsom den föregående framställningen ådagalagt, flera bevis på, att öfversättarne rättat icke blott en utan alla de källor, hvilka han väsentligen begagnat under sitt arbete. Vi hänvisa till följande ställen:

Matt. 22, 10, 16: i v. 10 har S riktigt insett, att grundtexten är corrumperad, i v. 16 följer han den ensam ordagrannt.

Matt. 26, 36 öfversätter han ensam χωρίον med *platz*, hvilket visar att han förstått ordets betydelse.

Mark. 3, 21 omskrifver han uttrycket: οἱ παρ' αὐτοῦ med: *the som honom affkomne voro*, hvilket icke kan bero af någon bland de nämnda källorna.

Mark. 7, 8 har han såsom grundtexten ensam singularis: *stadga:* παράδοσιν.

Luk. 12, 46: *wardher huggandes j tw stycken*, synes bättre passa med διχοτομίσει än med någon af de öfriga källorna.

Apg. 8, 31: *vtan mich någhor vnderwiste*, återger bättre än någon af de öfriga versionerna grundtextens mening: ἐὰν μή τις ὁδηγήσῃ με.

Apg. 20, 1: *helsadhe (them)*, återger ensamt grundtextens ἀσπασάμενος riktigt, E: complexus, V: exhortatus, L: gesegnet.

Apg. 20, 28: *ath haffua åtvact på* är en riktig öfversättning af ποιμαίνειν. I v. 24 följer S E, men v. 28 afviker han från honom och motiverar sin öfversättning med en förklaring: *På grekiska står Episcopos* etc., se det föreg. sid. 80 noten, hvilken förutsätter insikt i betydelsen af såväl ἐπίσκοπος, som ποιμαίνειν.

2 Kor. 8, 9 ger han χάρις en betydelse: *godhwillioghet, beneuolentia*, som visar att han ej följt någon af de angifna öfversättningarna. Jfr härmed äfven hans kritik af L i återgifvandet af samma ord i v. 19 af samma kap.

2 Kor. 9, 4 återger han ensam ὑπόστασις rätt med: *wissheet*.

2 Kor. 10, 6 har han ensam en ordagrann öfversättning af grundtexten.

Kol. 2, 4 öfversätter han πιθανολογία bättre än någon af de öfriga.

Kol. 4, 8 öfversätter han ensam ἵνα γνῶ riktigt: *ath iach skall få weta*, och rättelsen af E är så mycket betydelsefullare

som denna öfversättning äfven är den enda, som ger en tillfredsställande mening efter den grundtext, som E erbjuder. Nyare editorer ha här annan text.

1 Petr. 4, 14 har han ensam en fullt trogen och ordagrann öfversättning. Endast L kommer honom nära. Men att S här öfvergifvit E, som han följde v. 12 och icke ordagrannt accepterat L, visar att han förstått och tagit hänsyn till grekiskan.

2 Petr. 3, 12 har S ensam förstått, att σπεύδομαι äfven kan betyda: jag åstundar, *desidero*.

Hebr. 12, 13 har han ensam rätt återgifvit τροχιὰς ὀρθάς med: *retta wäghar*.

Uppb. 9, 4 f. har han ensam lämnat en ordagrann öfversättning.

Man skall måhända finna dessa bevis fåtaliga och anse, att de ej innebära något bevis på, att grekiskan i större utsträckning bestämt öfversättaren. Men härtill må genmälas, att det vore alltför mycket begärdt, om man i en öfversättning, som visar sig alltigenom vara utförd med så stor hänsyn till flera andra källor, ville finna många ställen, som afveke från alla de gifna förebilderna och ensamt stämde öfverens med grundtexten. Det vore att fordra, att de svenske öfversättarne skulle inom ett större område ha öfverträffat ej blott Hieronymus, utan äfven Erasmus och Luther. Men det förutsätter dock ingen ringa sakkunskap att med den omsorg och skicklighet, hvarom flera af de ofvan angifna exemplen vittna, rätta t. ex. Luther eller Erasmus. Då de sist anförda exemplen, som oss synes, uppenbarligen ådagalägga, att öfversättaren förstått och tagit hänsyn till grundtexten, så är det sannolikt, åtminstone i många fall, hänsynen till denna som äfven bestämt rättelserna af Luther eller Erasmus eller af Luther och Vulgata tillsammans eller af Vulgata och Luther tillsammans; och flera af de öfversättningsprof, som öfverensstämma med grundtexten och en af de gifna versionerna, torde därför äfven vara att betrakta såsom öfversättningar af grundtexten. I många fall förråda exemplen från denna kategori på ett eller annat sätt, att S haft någon af de gifna versionerna till hjälpkälla. Men att han utvalt den källa, som kommer grundtexten närmare framför en annan, som aflägsnar sig från densamma, visar att han haft någon måttstock,

hvarefter han gjort sitt val, och denna kan efter det anförda ej ha varit någon annan än grundtexten.

Vilja vi till sist bilda oss en föreställning om den svenska öfversättningens tillkomst i allmänhet, så måste vi alltså antaga, att dess upphofsmän haft den af Erasmus utgifna grundtexten framför sig, och enligt det föregående i den form, som upplagan af 1522 eller något af dess aftryck erbjöd den. Vare sig de sedan använde t. ex. hufvudupplagan af 1522, där den latinska öfversättningen är tryckt parallelt med den grekiska texten, eller de använde något af dess aftryck, där den grekiska och latinska texten äro tryckta i särskilda exemplar, så hade de äfven Erasmus' latinska öfversättning framför sig och skänkte denna stort förtroende. Vulgata användes, men fick endast spåradiskt göra sitt inflytande gällande gent emot alla de öfriga källorna. Där den stämde öfverens med E eller L, följde man den ofta gent emot den tredje, men där den afvek från alla, lät man den bestämma öfversättningen endast i de fall, där man genom bruket så vant sig vid dess textgestalt, att ett brytande med denna skulle onödigtvis stöta och såra mången bibelläsare. Utom dessa tvenne källor, måste öfversättarne äfven redan från början af sitt arbete ha haft äfven Luthers tyska öfversättning att tillgå. Det enda som skulle kunna föranleda ett annat antagande, nämligen den omständigheten, att S på flera ställen har marginalglossor, hvilka äro tagna från L, till vissa ord och uttryck inom texten, hvilka icke stämma öfverens med L:s öfversättning, uppväges af alla de talrika företeelser inom texten från början af Matteus och till och med Apostlagerningarna, hvilka tydligen hvila på Luthers text. Ville man tillmäta den nämnda öfverensstämmelsen med L i margen och den samtidiga afvikelsen från honom i texten en sådan betydelse, att den skulle bevisa, att S från början utfört sitt arbete utan tillhjälp af L, och att denna källa först under en omarbetning fått göra sig gällande, så måste man antaga, att ej blott öfversättningen af evangelierna och Apostlagerningarna utan äfven öfversättningen af brefven från början utförts utan rådfrågande af L, ty den nämnda företeelsen upprepas genom hela öfversättningen, jfr Gal. 2, 17, 19, 1 Joh. 5, 7 m. fl. Men förorden till hela öfversättningen och till de särskilda böckerna, den ojämförligt största delen af marginal-

glossorna, anordningen af böckerna, afdelningen af texten i stycken m. m. hänvisa så tydligt på Luther såsom förebilden och mönstret för de svenske öfversättarne, att det skulle vara mer än egendomligt, om de ej haft hans verk till hands allt från första början. Säkert är, att Luthers verk i det hela varit bestämmande för den svenska öfversättningens allmänna anda och hållning, äfvensom för dess yttre utstyrsel i den gestalt, hvari denna öfversättning nu föreligger oss. Detta visar, att dess upphofsmän tillmätt denna källa ett stort värde. I afseende på verkets yttre form utgör endast den nämnda afvikelsen från Luthers kapitelindelning och här och där från hans afdelning af texten i stycken bevis på, att de ej i allo slafviskt följt honom. Vid själfva öfversättningen togs hänsyn till grundtexten, och där denna var dunkel eller på grund af sin knapphändiga form nödvändiggjorde en omskrifning eller ett tillägg, slöto öfversättarne sig med den största tryggheten till Erasmus. Till Luther kände de sig genom inre själsfrändskap mycket dragne och togo därför äfven en stor hänsyn till hans text. Men de voro angelägna att lämna en trogen öfversättning och ville icke onödigtvis såra någon af sina läsare. Därför iakttogo de, på samma gång de följde honom, en omfattande utmönstring af hans onödiga tillägg och mindre lyckade omskrifningar; och bland marginalglossorna likasom i förorden undveko de allt, som innehöll någon onödig kritik af tillståndet inom kyrkan eller sådant som kunde förvilla begreppet om de särskilda bibelböckernas värde. Arbetet utfördes med mycken samvetsgrannhet och stor noggrannhet ända in i det minsta. På den omsorg, hvarmed öfversättarne utförde sitt värf, är ju den flitiga användningen af de tre förnämsta öfversättningar, som då funnos, redan ett slående bevis; och om samma omsorg vittnar nästan hvarje kapitel genom det förståndiga sätt, hvarpå de använda sina hjälpkällor. Deras förmåga att i viktiga fall utvälja det bästa hos den ena källan med förbigående af det sämre och kombinera det med det bästa hos den andra skulle helt visst ha varit omöjlig, om de ej förstått grundtexten. Var deras insikt i grekiskan icke så stor, att de vågade på egen hand öfversätta grundtexten direkt utan hjälp af andra öfversättningar, så var den dock i alla händelser stor nog för att låta dem förstå, hvad som var rätt och

orätt i viktiga fall hos såväl Erasmus som Luther. I många fall följde de väl någon af de gifna förebilderna, därför att de ej ansågo sig på egen hand kunna gifva någon bättre öfversättning, och en särskild anledning att på detta sätt taga andra till hjälp förelåg väl äfven i den omständigheten, att öfversättningsarbetet måste påskyndas för att så fort som möjligt tillfredsställa behofvet af en bibelöfversättning. Vid sidan af dessa öfversättningar hade de säkert äfven åtskilliga glossotarier, utläggningar eller parafraser till hands, hvilka de rådfrågade vid svårare ställen, t. ex. Erasmus parafras, Rab. Marus' och Teofylaktus' kommentarer. Jfr det föreg. sid. 197 ff.

Om öfversättningen utförts af en eller flera, kan den undersökning jag företagit icke afgöra. Dock synes det mig troligare, att det varit flere, och jag tillåter mig för framtida undersökningar påpeka den olika användning af de gifna källorna E, V och L, som öfvers. gjort på olika ställen och i olika böcker. Detta *kan* vara beroende på olika öfversättare, som på detta sätt lagt i dagen sina olika tankar om Luthers förtjänster. Vidare förtjänar att påpekas den kritik af Luthers marginalglossor, som gjort sig gällande med olika styrka inom olika böcker. Jag hänvisar särskildt till glossorna i Matteusevangeliet, där äfven stafningen af vissa nomina propria afviker från det vanliga bruket i de följande skrifterna. Denna skrift synes dessutom förråda en omsorgsfullare öfversättare än den som utfört öfversättningen af åtskilliga andra partier af verket i sin helhet. Men äfven om öfversättarne varit många, så hafva de säkert i afseende på bildningsgrad och åskådning stått hvarandra mycket nära eller varit ledda af någon för dem alla bestämmande auktoritet, ty deras verk är, frånsedt några mindre olikheter, homogent och i sin helhet utfördt efter samma grundsatser.

Om de svenske öfversättarne äfven begagnat andra källor än EVL, måste lämnas oafgjordt. Den undersökning, jag företagit af de båda angifna lågtyska biblarna och den odaterade högtyska öfversättningen, har, såsom framgår af den lämnade textsammanställningen, icke lämnat något afgörande bevis på beroende från detta häll. Och att döma af det allmänna intryck, som granskningen af den svenska öfversättningen i det

hela och framför allt brefven lämnat, är jag böjd för att tro, att dess upphofsmän icke tagit någon åtminstone nämnvärd hänsyn till andra källor. Den danska öfversättningen är i jämförelse med den svenska i det hela behäftad med så många fel och ensidigheter, beroende på ett alltför slafviskt beroende af än den ena, än den andra källan, att de, som åstadkommit den senare, omöjligen kunnat taga detta verk till vägvisare. De likheter, som förefinnas mellan de båda versionerna, förklaras utan svårighet däraf, att båda haft samma källor, d. v. s. väsentligen E och L. Med detta resultat, hvartill min jämförelse ledt mig, öfverensstämmer äfven ett yttrande af Laurentius Andreæ i hans bref till ärkebiskop Olof i Trondhjem, dateradt S:ti Laurentii dag (= 10 Aug.) 1526. På tal om den svenska öfversättningen, som då var färdig, skrifver han beträffande den danska: »Circa finem laboris, quando jam opus per calcographum in proximo absoluendum fuit, uenit michi in manus liber unus nouj Testamentj in Danicam linguam translati. Spero tamen nostram translationem, castigationem esse. Scribit michi Olauus Magnj e lubeca, quod nonnulli juuenes studentes danj in wittenberga translationem illam danicam fecerunt. Erat etiam inter eos homo alias mature etatis johannes Michilsson Malmogensis et fortassis Cristiernus Rex in persona, quod facile fieri potuit quando translationem germanicam ante oculos habebant. Verum continere videtur in prologis et glosselis nonnichil scandali, a quo temperauimus nos in translatione nostra neminem libenter offendentes.» Man hade alltså i Sverige en noggrann kännedom om den danska öfversättningens beskaffenhet och upphof, och det var naturligt, att en man sådan som Laurentius Andreæ, hvilken väl i alla händelser stått öfversättningsarbetet nära, om han ej deltagit däri, icke skulle anse sig ha mycket att lära af ett verk, hvars upphofsmän varit studenter under ledning af den unge Michelsson från Malmö.

Något dunkel förekommer den nyss citerade utsagan om den danska öfversättningen: »continere videtur in prologis et glosselis nonnichil scandali». Men sammanhanget i brefvet torde sprida något ljus däröfver. Laurentius beklagar sig här i början inför sin katolskt sinnade ungdomsvän, ärkebiskop Olof, öfver dennes på senare tiden visade kallsinnighet äfvensom där-

öfver, att man i Norge offentligen läst böner öfver svenskarne såsom affällningar från tron (tamquam pro errantibus a fide). Han ställer detta tillsammans med ärkebiskopens visade kallsinnighet att ej skrifva till honom: »Quid enim homo catholicus cum heretico commune habet?» Men brefvet själft visar dock, att förf. ej var likgiltig, om han hade adressatens vänskap eller icke. Han förnekar icke, att han är lutheran, men han bekänner det icke heller öppet. Han gör endast anspråk på att icke hafva fallit från tron. Att man i Norge bedt för dem i Sverige, är ingenting att besvära sig öfver, men väl att man bedt för dem såsom för affällingar. Då Laurentius nu kommer in på talet om öfversättningen af Nya Testamentet, så förtiger han med klok betänksamhet, att den svenska öfversättningen i mycket tagit Luthers verk till mönster; detta så mycket mera som han erbjuder ärkebiskopen ett par hundra exemplar, som ännu äro osålda. På tal om den danska åter låter han förstå, att dess upphofsmän väsentligen haft Luther till källa (translationem germanicam ante oculos habebant). Då Laurentius nu tillägger: »Verum continere videtur in prologis et gloselis nonnichil scandali, a quo temperauimus nos in translatione nostra neminem libenter offendentes», så syftar han därmed efter all sannolikhet först på den omständigheten, att den danska öfversättningen upptagit Luthers förord oförändrade, såväl hans förord till Nya Testamentet i det hela, som hans förord till de särskilda böckerna. Vi ha sett, hurusom S uti förordet till hela Nya Testamentet utelämnat ett stycke af L, där denne sammanfattar »hvilka de rätta och ädlaste böckerna äro i Nya Testamentet», och där bland annat L:s bekanta omdöme om Jakobs bref förekommer. Detta stycke tillägnar sig D oafkortadt, och utesluter endast den därpå följande förteckningen öfver alla böckerna i Nya Testamentet. På samma sätt låter D i förorden till de särskilda böckerna L:s skarpa omdömen om vissa skrifter och hans djärfva hänvisningar på det bedröfliga tillståndet bland biskoparne och presterskapet oförändrade ingå i sina förord. Vidare erinra vi, att D genom alla brefven upptager L:s glossar utan afkortning eller förändring. Det är förmodligen den danska öfversättningens slafviska beroende af Luther i detta hänseende, som Laurentius karakteriserat med uttrycket, att den

synes innehålla »åtskilligt anstötligt», och den svenska öfversättningens försiktighet i samma hänseende, som afses med hans uttryck: »a quo temperauimus nos in translatione nostra, neminem libenter offendentes». Och då detta yttrande icke är att betrakta såsom ett tomt talesätt blott af brefvets författare för att berömma sitt verk inför en katolskt sinnad prälat, utan noga öfverensstämmer med verkligheten, så är äfven det ägnadt att stärka riktigheten af vårt antagande, att den danska öfversättningen icke öfvat något inflytande på den svenska. En möjlighet vore, att t. ex. tanken på anbringandet af ordförklaringen i inledningen föranledts af D, eller att åtskilliga oväsentliga likheter i uttrycket inom texten eller t. ex. öfverskriften till Romarebrefvet, S: till the Ro(ö)merske, D: till the Rhomerske, vore att förklara såsom lån från denna källa. Men allt detta blir endast möjligheter, och den svenska öfversättningens karakter i det hela talar emot sannolikheten däraf.

Ehuru jag som nämndt icke anser det sannolikt, att de svenska öfversättarne användt väsentligen andra källor än E, V och L, vill jag dock icke förneka, att de kunnat hafva äfven några andra för mig okända versioner eller hjälpkällor till hands vid sitt arbete, och till ledning för framtida undersökningar i denna riktning, skall jag här till sist lämna en förteckning på några egendomligheter inom den svenska öfversättningen, hvilka kunna vara af betydelse för utredningen af denna fråga. Dit räknar jag först alla ställen, där S utelämnat större eller mindre stycken af texten, utan att någon af de mig till buds stående källorna kunnat föranleda därtill, och för det andra, några ställen där den svenska öfversättningen på grund af sin egendomlighet eller felaktighet synts mig anmärkningsvärd.

På nedanstående ställen har S gjort sig skyldig till följande utelämningar, utan att någon bland de af mig undersökta källorna kunnat föranleda därtill.

Matt. 17, 15: och tull
» 21, 15: och de skriftlärde
» 27, 39: sina.
Mark. 1, 26: och ropade med hög röst och gick ut från honom.
» 15, 34: min gud (väl endast förbiseende)
Luk. 1, 3: i ordning.

Luk. 7, 1: det lyssnande (folket) — är möjligen beroende af L, som har samma utelämning.
» 17, 27. och bortgiftes.
» 19, 35: kastade sina kläder på fålen och satte Jesus där uppå.
Apg. 13, 22: oss.
» 16, 22: och styresmännen
» 19, 26: denne (Paulus)
» 20, 22: där
» 21, 4: icke
» 21, 28: emot lagen.
» 23, 1: i allo.
Rom. 8, 35: hunger.
» 15, 29: fullheten af
1 Kor. 11, 21: vid (eller: under) ätandet
2 » 1, 3: all.
» 8, 9: vår.
» 12, 18: Hafva vi icke vandrat i samma spår?
Kol. 1, 7: älskade.
» 1, 10: i allting.
1 Tim. 3, 3: efter slem vinning.
» 5, 4: gudeligen
1 Petr. 4, 3: i lifvet
2 » 1, 1: och apostel
1 Joh. 5, 11: Och detta är vitnesbördet, att Gud har gifvit oss evigt lif, och detta lif är i hans son.
Hebr. 7, 2: men sedan ock Salems konung, det är fridens konung.
» 10, 28: utan barmhertighet.
» 10, 39: de som tro.
» 11, 39: så oräknelig.
Jak. 4, 9: och sörjen.
Uppb. 6, 12: och se.
» 21, 3: och de skola vara hans folk, och Gud själf skall vara med dem, deras Gud.

Frånser man dessa utelämningar, så återstå ännu åtskilliga ställen, där S lämnat en mer eller mindre egendomlig öfversättning, hvilken jag icke kunnat förklara med hjälp af de källor

jag användt. Måhända är grunden till dessa egendomligheter i några fall att söka i språkets utveckling och skaplynne på öfvers:s tid. På några ställen föreligger väl endast ett tryckfel. I några fall har möjligen uttrycket valts med ledning af någon annan för öfvers. tillgänglig hjälpkälla än de af mig använda.

De åsyftade ställena äro:

Matt. 9, 13: men går och *lärer weta* huad thet är.
» 9, 15: Ecke kunna brwdgummans barn *tagha sigh twång vppå.*
» 10, 9: icke heller penningar j *idhar giording.*
» 13, 58: *inga* craffter i st. för: icke många krafter.
» 15, 25: hon kom och *badh* honom i st. för: *tillbad* honom.
» 26, 24: Menniskionnes son *wardher gåendes* som scriffuit är om honom: ὑπάγει, uadit, L: er geht dahyn.
Mark. 4, 27: *thet* vpstiger dagh och nath. Månne endast tryckfel för: *han*?
Mark. 6, 9: ey skoodde annars än medh solar.
» 7, 31: dhå han *ingick,* i. st. f. utgick.
» 12, 32: tw haffuer all rätt sagt medh sanningen.
» 14, 10: på thet at han skulle förrådha honom them *j hender.*
» 16, 5: cläddan vthi *herlighit* hwit clädhe.
Luk. 1, 15: han *wardher mykit actat* för herranom.
» 1, 46: min siäl *holler mykit aff* herranom.
» 4, 2: och ååt intit vthi the daghar *vthan thå de ändadhe woro,* sedhan hwngradhe honom.
» 4, 29: opreeste sigh *emoot honom.*
» 9, 7: och honom begynte *misshaga* i st. för: han blef vilrådig: διηπόρει, hæsitauit, L: er besorget sich.
» 9, 34: j thy ath the inweffuades vthi skyn.
» 9, 53: för ty hans ansikte war så anseedt ath han wille till Hierusalem.
» 10, 13: giordt bätring *aff theras syndher.*
» 11, 41: Mestare försmädhar tu och oss medh thessen oordhen?
» 16, 26: the som wilia *wara vthöfuer hädhan* til idher, the kommat thes icke wedher: i st. för: fara vthöffuer etc.
» 23, 30: bergxskriwonar i st. f.: kullarne, collibus, (L) hugeln: τοῖς βουνοῖς.
Joh. 5, 1: en *bäck,* i st. f.: en dam.

Joh. 9, 10: *dijket* Siloe.
Apg. 4, 25: Hwi haffua heedningana *förbittrat sigh?*
» 6, 9: synagogan, som kallades the Libertiner.
» 17, 9: the anammadhe *en vrsägt* vthaff Jasone = togo borgen: λαβόντες τὸ ἱκανόν, accepta satisfactione.
» 19, 8: disputerandes och *rådh giffuandes* om gudz rijke.
» 19, 24: ther the en stoor winning aff hadhe som thet handhwerket brwkadhe.
» 20, 35: så arbetandes moste man *vpholla* the som swaghe äro.
» 22, 18: *Läth lidha tigh* och gack snarligha vthwr Hierusalem.
» 23, 10: ath the icke skulle komma och *ryckia* Paulum *j frå* them: i st. f.: slita i stycken.
» 26, 16: för thy ther till haffuer iach oppenbarat mig för tigh, *ath tu skall wara en tienare.*
» 27, 17: kastadhe the vth itt hinderfaat: χαλάσαντες τὸ σκεῦος = fälla segel, E: demisso uase, V: submisso uase, L: liessen das gefesz hyn vntern.
Rom. 2, 22: tu beröffuar gudhi sin wyrdning.
» 8, 13: athi fördödhen *kötzens kynde:* τὰς πράξεις τοῦ σώματος, facta corporis, L: des fleychs geschefft.
» 10, 10: Ty medh hiertats troo wardher man retferdugher, och medh mwndsens bekennilse wardher man salugh.
» 14, 1: icke medh någhra föresetningar ther hans tanckar kunna aff bekymbradha warda. L: vnd verwirret die gewissen nicht. Glossan i margen är uppenbarligen ett lån från L, men öfversättningen af texten icke.
1 Kor. 7, 18: han göre sigh ingen omsorgh om förhudhen — han göre sigh ingen omsorgh om vmskärilsen.
» 7, 27: tijdhen är kort, *Ther offuer*, the som hustrur haffua, ware såsom etc.
Gal. 4, 4: mit *bekymber* som iach leedh på kötzens weghna.
» 5, 4: Christus är idher intit behooff. L: yhr seyt ab von Christo.
Efes. 2, 20: vpbygde på apostleners och propheternernes grund, som är öffuerste hörnstenen Christus Jesus, på huilket huar och een bygning till hopa föghat, wexer.

Efes.	5, 6:	*forgifftugt* taal, i st. f. tomt, fåfängligt tal.
Fil.	1, 19:	Jesu Christi andas *ingiffuilse* i. st. hjälp.
»	3, 12:	monga wardha til fiender, i st. f.: vandra (såsom) fiender.
»	4, 14:	min berömilse, i st. f. mitt betryck, min bedröfuelse. Månne blott ett tryckfel?
1 Tess.	5, 3:	Thet är fredh, och *all thing vthan fara.*
1 Tim.	6, 3:	Sanskyllugha oordh i. st. f. helsosamma ord.
2 »	2, 3:	Lijdh och vmgell: κακοπάθησον.
»	4, 5:	ståå harda: κακοπάθησον.
Tit.	2, 3:	toglighe: σώφρονας, modesti, L: zuchtig.
2 Petr.	3, 5:	himmelen haffuer och warit j förtijden, och jordhen vthaff watnet och watnet haffuer bestånd hafft genom gudz oord.
1 Joh.	3, 19:	Ther aff wetom wij ath wij ärom aff sanningenne och bepröffuom wår hierta j hans åsyn.
Hebr.	9, 22:	blodh i st. f. blodsutgjutelse.
»	10, 5:	thå han *wardher kommandes* till werldena.
»	12, 19:	iordhen röst. Väl endast ett tryckfel för: ordens röst: φωνῇ ῥήματος, uocem uerborum, L: die stymme der wort.
Jud. v.	10,	thet förwerra the: ἐν τούτοις φθείρονται, in his corrumpuntur, L: darynnen uerderben sie sich.

Rättelser.

Sid.	6	Matt. 9, 20 V-kol.	*står:*	profluo	*läs:*	profluuio
„	13	anm. 6 rad 1	„	här har	„	har.
„	16	„ 2 „ 2	„	är plurale tantum	„	betyder sabbatsdag äfven i pluralis.
„	20	„ 3 „ 2	„	och Erasmus	„	Erasmus och Vulgata.
„	26	„ 1 „ 2	„	veerlinek	„	veerlinck
„	28	„ 2 „ 1	„	haft	„	rönt
„	29	„ 4 „ 1	„	någon af Erasmi editioner efter 1522	„	någon Erasmus-edition efter 1519,
„	33	„ 6 „ 2	„	S	„	L.
„	39	„ 3 „ 1	„	E eller L	„	E, V eller L.
„	40	„ 3 „ 2	„	äfven	„	här
„	42	Luk. 12, 31 V- kol.	„	ustitiam	„	iustitiam.
„	45	anm. 2 rad 2	„	v. 22	„	v. 23
„	47	Luk. 18, 14 V-kol.	„	iustificatus	„	— — iustificatus.
„	48	„ 19, 19 E-kol.	„	prefectus	„	præfectus.
„	64	anm. 1 rad 4, 8, 9	„	mennisko, gud, guds	„	menniskor, Gud, Guds.
„	67	Apg. 1, 4 L-kol.	„	hatte. sung	„	hatte.
„	„	„ 1, 8 D-kol.	„	forkom — kommet	„	forkommet.
„	69	„ 4, 9 V-kol.	„	salnus	„	saluus.
„	70	„ 8, 27 S-kol.	„	Caadacis	„	Candacis.
„	„	„ 9, 27 E-kol.	„	loqnens	„	loquens.
„	„	„ 10, 29 E-kol.	„	incunctantis	„	incunctanter.
„	72	„ 12, 25 S-kol.	„	fingn	„	fingo.
„	73	„ „ V-kol. och anm.	„	ierusolymis	„	ierosolymis.
„	77	anm. 4 rad. 2	„	sædhe	„	sadhe.
„	78	Apg. 19, 35 och noten 3	„	conceler	„	canceler.
„	„	not 1 rad 1	„	S	„	L.
„	82	Matt. 26, 5 S-kol.	„	thet	„	effter thet.
„	87	anm. 2 rad 1	„	participialsatsen med causalsats	„	participialkonstruktionen

Sid.	91	Rom.	4, 16	V-kol.	*står:*	ex fide — —.	*läs:*	ex fide.
„	94	„	8, 18	G-kol.	„	ἀποπάλυψιν	„	ἀποκάλυψιν.
„	95	„	8, 22	V-kol.	„	ingemescit	„	ingemiscit.
„	96	„	10, 4	E-kol.	„	perfetio	„	perfectio.
„	98	„	11, 29	E-kol.	„	pænitere	„	pœnitere.
„	99	„	10, 8	V-kol.	„	confetearis	„	confitearis
„	100	„	13, 2	G-kol.	„	ἀνακεφαλοιοῦται	„	ἀνακεφαλαιοῦται
„	102	„	16, 10	S-kol.	„	Aristubuli	„	Aristoboli
„	106	1 Kor.	7, 17	E-kol.	„	abulet	„	ambulet.
„	107	„	9, 17	D-kol.	„	uæg	„	meg.
„	109	„	11, 7	L-kol.	„	er	„	er ist.
„	110	„	14, 3	V-kol.	„	ecclesium	„	ecclesiam.
„	112	„	15, 45	E-kol.	„	uinentem	„	uiuentem.
„	„	„	16, 14	„	„	nobis	„	uobis.
„	115	2 Kor.	2, 6	V-kol.	„	obiurgotio	„	obiurgatio.
„	117	anm. 4	rad 4		„	ordagrannt	„	ordagrant.
„	118	„ 3	„ 3		„	lemnat	„	lämnat.
„	„	„ 4	„ 3		„	oförändradt	„	oförändrad.
„	120	„ 1	„ 3		„	„	„	„
„	130	Gal.	2, 9	G-kol.	„	ἀπέπανον .	„	ἀπέθανον.
„	„	„	3, 8	„	„	ἄβαάμ	„	ἀβραάμ.
„	„	anm. 1	rad 7		„	S	„	L.
„	136	Efes.	4, 6	E-kol.	„	in	„	et in.
„	137	anm. 3			„	αἰκοδομή	„	οἰκοδομή.
„	139	Efes.	5, 2	V-kol.	„	adorem	„	odorem.
„	„	„	5, 22	„	„	subiditæ	„	subditæ
„	147	anm. 3	rad 4		„	Men S skiljer sig	„	Vidare skiljer sig S.
„	153	„ 2			„	ock	„	dock.
„	157	1 Petr.	1, 8	L-kol.	„	wedet	„	werdet.
„	160	„	4, 14	E-kol.	„	requiescat	„	requiescit.
„	„	„	„	L-kol.	„	bry	„	bey.
„	163	2 Petr.	3, 4	„	„	geweses	„	gewesen.
„	„	anm. 2	rad 3		„	framför	„	för.
„	164	3 Joh.	v. 9	S-kol.	„	föregangen	„	föregången
„	175	Jak.	1, 11	L-kol.	„	seyne — verderbt	„	seyn — verdirbt
„	177	„	5, 17	V-kol.	„	similes	„	similis
„	184	Uppb.	22, 7	G-kol.	„	λοὺς	„	τοὺς
„	209	rad 31			„	affattande	„	omfattande.
„	219	„ 18			„	tankar om	„	tankar, särskildt om.

Smärre fel i G-kol. och E-V-L-kol. till höger å hvarje öppning äro ej af den betydelse, att de här upptagas.

»Über die Quellen zur Übersetzung des Neuen Testaments vom Jahre 1526»

von

E. Stave

verfolgt den Zweck zu untersuchen, welche Hilfsmittel dem Übersetzer von »Thet Nyia Testamentit på Swensko af är 1526» zur Verfügung gestanden, und in wieweit er den griechischen Grundtext verstanden und benutzt hat.

Zu dem Behuf hat der Verf. die schwedische Übersetzung (S, vgl. pag. VIII) Zeile für Zeile, Seite für Seite mit den bedeutendsten Übersetzungen des Neuen Testaments der damaligen Zeit, von denen sich annehmen lässt, dass sie der schwedischen zum Muster und Vorbild gedient haben, verglichen, nämlich mit der Versio Vulgata (V), der lateinischen Übersetzung des Erasmus (E) in den vor 1526 erschienenen Ausgaben von 1516, 1519 und 1522, ferner der Lutherschen Septemberbibel aus dem Jahre 1522 (L), der dänischen Übersetzung vom Jahre 1524 (D), einer niederdeutschen Übersetzung, 1522 in Halberstadt (H), und einer anderen, 1494 in Lübeck (Lyb.) gedruckt, schliesslich einer hochdeutschen (Högt.), die nach Pantzer jedenfalls vor 1474 gedruckt ist.

Als Resultat dieser Untersuchung ergiebt sich, dass dem schwedischen Übersetzer, bezw. den Übersetzern, ausser der Vulgata und der lateinischen Version des Erasmus, und zwar der aus dem Jahre 1522, auch noch Luthers deutsche Übertragung vorgelegen hat, und diese drei thatsächlich von ihm zu Rate gezogen worden sind. Dagegen lässt sich nicht beweisen, dass der Übersetzer D, H, Lyb. oder Högt. benutzt hat. Die Abhängigkeit

von L erhellt aus der Anlage der ganzen Arbeit, der Reihenfolge der Bücher, desgleichen aus dem Umstande, dass L's Vorwort zu dem ganzen Werke, wie auch die zu den einzelnen Schriften, herübergenommen ist, und verrät sich im übrigen durch eine Menge von Textstellen, welche zweifelsohne von Anfang bis zu Ende, wenn auch bei den einzelnen Büchern in verschiedenem Umfang, auf dieser deutschen Vorlage beruhen. Die Abhängigkeit von E ist durch das ganze Buch ebenso ersichtlich und zeigt sich am handgreiflichsten durch die Herübernahme einer Menge von Zusätzen, Paraphrasen und anderen Eigentümlichkeiten, welche S mit dieser Quelle gemein hat. Im Vergleich zu E ünd L hat V den schwedischen Übersetzer, der in seiner ganzen Arbeit E und L vor V einen entschiedenen Vorzug einräumt, minder stark beeinflusst. Hie und da, namentlich an solchen Stellen, wo der Bibeltext infolge der Perikopen der Vulgata eine gewisse stereotype Form angenommen, ist jedoch diese Quelle jenen beiden oder einer von ihnen gegenüber ausschlaggebend gewesen. Bei Benutzung von E und L bekundet, wie sich ergeben hat, der schwedische Übersetzer eine für seine Zeit ungewöhnliche kritische Schärfe und Nüchternheit. An einer grossen Anzahl von Stellen, wo er offenbar der einen dieser Vorlagen gefolgt ist, weicht er plötzlich, häufig mitten im Satze, von seiner Quelle ab, um sich nicht einen vorliegenden Fehler oder eine minder angemessene Wendung ebenfalls zu Schulden kommen zu lassen. Namentlich Luther gegenüber hat er sich einen freien Blick für die Fehler wie auch für die Vorzüge desselben bewahrt. Da mithin der Übersetzer die Fähigkeit bekundet, seine Quellen zu sichten und aus jeder mit Ignorierung des Schlechten das Beste auszuwählen, um es mit dem Besten aus anderen Quellen zu combinieren, und da er ferner in vielen Fällen eine richtigere oder jedenfalls genauere Übersetzung als irgend eine der oben erwähnten Vorlagen geliefert hat, so müssen wir bei ihm ein nicht geringes Verständnis für den griechischen Urtext voraussetzen. Dieses Ergebnis dürfte als ein nicht unwillkommener Beitrag zur Geschichte der schwedischen Bildung, insbesondere der theologischen Wissenschaft, zu verzeichnen sein.

Skrifter utgifna af Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala. III. 2.

EIN

TÜRKISCHES DRAGOMAN-DIPLOM

AUS DEM VORIGEN JAHRHUNDERT

IN FAKSIMILE HERAUSGEGEBEN

UND ÜBERSETZT

VON

HERMAN ALMKVIST

UPSALA 1894
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

Die türkische Urkunde, deren Text auf der beigefügten Lichtdruck-Tafel wiedergegeben ist, stammt aus der Zeit Ahmed's III und Karl's XII und befindet sich in dem schwedischen Reichsarchiv in Stockholm in der Sammlung: »Originaltraktater, Turcica». Das Original ist 1 m. 45 cm. lang und 44 cm. breit, die Schrift schwarz, zwischen den Zeilen mit grossen, goldenen Punkten (auf der Abbildung schwarz) verziert, und die Tugra in Gold, Blau und Rot ausgeführt. Die Schriftzüge gehören, wie gewöhnlich in dergleichen offiziellen Schreiben, der bekannten Diwani-Gattung an.

Der Text dieser für die schwedische Geschichte der damaligen Zeit nicht ganz unwichtigen Urkunde lautet in möglichst wortgetreuer Übersetzung, bei welcher freilich die deutsche Sprache gar sehr misshandelt worden ist, etwa folgendermassen[1]:

---

[1] An einigen Stellen habe ich der Deutlichkeit wegen ein oder zwei Wörter in eckigen Klammern hinzugefügt, und an einigen anderen, wo mir die Übersetzung sehr unsicher scheint, ein Fragezeichen [?] gesetzt. Dazu kommt noch, dass ich betreffs der Punkt 3—9 des eigentlichen Diploms (nach der Einleitung) zweifelhaft bin, ob es sich um eine Person, den in Punkt 1 erwähnten damaligen Dragoman, oder um mehrere, nämlich um jenen samt den in Punkt 2 angedeuteten künftigen Dragomanen, handelt; und zwar habe ich da den Inhalt logisch auf den jeweiligen Dragoman bezogen, und demgemäss im Sing. übersetzt. — Ich bemerke auch hier, dass das am Ende der Zeilen 5, 8 und 12 auf der Tafel stehende Zeichen ﻭ lediglich eine kalligraphische Verzierung ist, das

Der Sultan Ahmed Chan, Sohn des Sultans Muhammed Chan, immer siegreich.

Des edlen, hochwürdigen, erlaucht-örtlichen, sultanischen Namenszuges, und der glänzenden, welt-erobernden, kaiserlichen Tugra Entscheidung ist diese:

Da des, ein Muster für die Fürsten christlicher Religion seienden, schwedischen Königs an meiner Schwelle der Glückseligkeit residirender Gesandter, Thomas Funck, bei meinem grossherrlichen Lager ein besiegeltes Gesuch eingereicht, und, alldieweil der bei ihm in der Eigenschaft eines Dragomans dienende, jetzige Inhaber dieses erhabenen kaiserlichen Schreibens, Nikola Ḍanal, [nur] ein Diener und [noch] eines Diploms entbehrend ist, um den Gnadenerweis ersucht hat, dass, gleichwie das den anderer zu meinem hohen Reiche in freundschaftlicher Beziehung stehender Könige an meiner Schwelle der Glückseligkeit sich aufhaltender Gesandter im Dienste seienden Dragomanen gegebene [Diplom], mein königliches[1] Diplom [ihm] gegeben werde, — habe Ich, demgemäss Genehmigung gewährend, diesen grossherrlichen Erlass gegeben und befohlen, dass:

---

behufs des gleichförmigen Aussehens des Schlusses der Zeilen hinzugesetzt ist. Z. 5 könnte man zwar jenes Zeichen als هر lesen (für هر كمسنه steht jedoch überall nur كمسنه); dass indes dasselbe bloss ein kalligraphisces ه ist, beweist der Umstand, dass jene drei Zeilen, und zwar sie allein, mit einem ه — (nämlich mit den Wörtern نمروشتانه, طوارنه, bez. كوستنرلميه) enden.

[1] Das entsprechende türk. Wort (am Ende Z. 3) habe ich als شهانم gelesen. Wegen der nachlässigen Schreibung (für شاهانهم) vgl. حاقانى für خاقانى (am Anf. d. Z. 3), موجبناكه für موجبناجه (Z. 4, Wort 6), und عشرة für عشر in der Mitte der letzten Zeile.

Der obgenannte in erwähnter Weise bei den [jeweilig] als schwedische Gesandte Angestellten Dragoman sein möge;

und die in der Eigenschaft eines Dragomans Dienenden, und ihre Kinder und Diener, durch Auferlegen von Charâdsch[1] und gelegentlichen Abgaben, von Schlachtgeldern und allen ausserordentlichen Steuern und Auflagen, nicht beschwert werden sollen;

und mit den Worten: »Sklaven und Sklavin hast du in Dienst genommen» [als Grund] Niemand Charâdsch und Steuer [von ihm] einfordern solle;

und an seinen Esswaren und Trinkwaren, Kleidern und Hausgeräten, Niemand Eintrag und Vergreifung tun solle;

und dem Althergebrachten gemäss [ihm] Schonung angedeihen möge;

und Steuern und Zoll und Transitogebühren [von ihm] nicht eingefordert werden sollen;

und mit Einquartierung von Soldaten in seinen Häusern er nicht beschwert werden solle;

und von der auf seinem eigenen Grundstück gewonnenen Milch der Wein-Inspektor [?] und Galata-Gouverneur das von Anderen [?] dem Herkommen gemäss [erhobene?] Tonnengeld nicht einfordern solle;

und er selbst und seine Leute und unter seiner Gewalt seiende Sklavinnen von Charâdsch, gelegentlichen Abgaben und Schlachtgeldern, von der Masdarîje-Steuer[2], und sämtlichen ausserordentlichen Auflagen ausgenommen und befreit seien;

---

[1] »Grundsteuer, Kopfgeld, Tribut, der von Nichtmuhammedanern gezahlt wird« (Zenker).

[2] »Ein $1\frac{1}{2}$-procentiger Aufschlag auf nicht-islamische Waaren, der ehemals von den Zollbehörden in Constantinopel traktatwidrig zu erheben versucht wurde« (Zenker).

und wenn mit dem oberwähnten irgend Jemand eine Rechtssache hat, sie an meine Schwelle der Glückseligkeit verwiesen, und nicht an anderem Orte vorgenommen werden solle;

und wenn immer oberwähnter Dragoman sich irgendwohin zu begeben wünscht, während des Kommens und Gehens, zu Lande und zu Wasser, in Wohnstätten und Aufenthaltsorten, an ihm, an seinen Kleidern und Tieren, an seinem Gut und Vorrat, und an den bei ihm seienden Leuten, um Vorboten und Vorbotengelder oder einer anderen Ursache willen, Niemand Eintrag und Vergreifung tun solle;

und wenn er irgendwo einsteigen, und Reisevorrat, Proviant und andere Lebensbedürfnisse, mit Zahlung dafür nach geltendem Preise, sich nehmen sollte, Niemand Einsprache und Streit erheben solle;

und an gefährlichen und unsicheren Orten, wenn er sich den Kopf mit Weissem umwunden, und Schwert, Pfeil und Bogen, Sporen[1] und andere Kriegswerkzeuge abgelegt, der Kadi's und Beglerbeg's und Anderer Keiner [ihn] belästigen und verscheuchen solle;

und dem Herkommen gemäss Schutz und Wohlwollen [ihm erwiesen], und stets nach dieses meines grossherrlichen Erlasses hohem Inhalt verfahren, und hinfort diesem Zuwiderseiendes nicht erlaubt und gestattet werden solle.

---

[1] Man könnte vermuten, dass das Wort مهموز (*Tahrif* des arab. مهماز), für welches die Wbb. nur die Bed. "Sporn" geben, hier einen anderen im Zusammenhang mit den übrigen Kriegswerkzeugen passenderen Sinn hätte — etwa "Treibstachel", vgl. Belot s. v. مهمز (— مهماز) "éperon; aiguillon"; und Kazim. s. v. مهمزة "bâton ferré et terminé en pointe, avec lequel on pique les ânes etc." — aber es war vielleicht in damaliger Zeit das Ablegen der Sporen, ebenso wie das Umwinden des Kopfes mit Weiss, ein besonderes, herkömmliches Zeichen friedlicher Gesinnung.

So mögen sie wissen, und meinem edlen Handzeichen vertrauen.

Geschrieben am sechzehnten Tage des Monats Dschumada-l-ewwel im Jahre Elfhundertdreiundzwanzig [1].

Der Oberkammerherr

hat es beglaubigt [2].

---

[1] = 20. Juni 1711 a. St.; 1. Juli 1711 n. St. (nach Ideler).

[2] Durch Prof. Socin's freundliche Vermittlung, welchem ich die mir unverständliche Unterschrift zuschickte, hat Prof. Hartmann die Güte gehabt, mir die Lesung derselben: قرنائ اقرن صح بیوردی nebst Erläuterung zukommen zu lassen. Nach Form und Folge der Buchstaben könnte man vielleicht eher اقرن قرنای صح بیـ' vermuten (vgl. سر قرنای "der erste Kammerherr", von Prof. Hartmann aus "einem Sâlnâme des türk. Ministers des Auswärtigen auf 1301/2" belegt), aber dann wäre wohl das ء kaum zu erklären. Zu der Bed. "Kammerherr" (vgl. die Wbb. von Barbier Meynard und Fraschery s. v. قرنا) bemerkt Prof. H. mit Recht: "nur kann hier wohl nicht von einem "Kammerherrn" die Rede sein; es ist eben offenbar *kuranā'i ekren* der Titel des Vertrauensbeamten, der solche Vidimirungen vorzunehmen hat", — etwa Geheimer Kabinetts-Sekretär od. dgl.

واله اوثوب غيره نزله

ن او ملزمه اوورقه واوورح

ون نزاع اليه ومخوف ومخطر او

و وزمره العيوب الهليدويه

لى تحرير الفهم الثاني

Nachträgliche Bemerkungen

zum

Türkischen Dragoman-Diplom.

Durch die Güte einiger Fachmänner bin ich in der Lage verschiedene Berichtigungen meiner Übersetzung geben zu können.

Bald nachdem einige Sonderabzüge meiner Abhandlung zur Verteilung gekommen waren, ging mir im Frühling 1894 von Prof. Hartmann die briefliche Mitteilung zu, dass die von ihm vorgeschlagene Lesung der Unterschrift (vgl. S. 7 Anm. 2) unrichtig sei, und der rühmlichst bekannte Orientalist Dr. J. Mordtmann in Salonik ihn darauf aufmerksam gemacht habe, dass die richtige Lesung بيوك صحراى قريهٔ قرتال d. h. »Grosse Ebene des Dorfes Kartal«, laute. Aus den Hinweisen Dr. Mordtmann's auf Hammer (Gesch. d. Osman. R., Th. VII) und de La Motraye (Voyages, Th. II) ging es ferner hervor, dass jener Ort das unmittelbar an der Donau in Bessarabien, gleich östlich von der Mündung des Pruth, Isaktscha gegenüber gelegene Dorf Kartal sein musste. Kurz nachher schrieb mir Prof. Socin, dass der Dragoman des Kais. Deutschen Konsulats in Constantinopel, Graf von Mülinen, in einem Brief an (Socin's Schüler) Dr. Stumme meine Übersetzung des Diploms mehrfach berichtigt habe, und vor allem die Unterschrift in folgender Weise lesen und übersetzen wolle: بيوردى صحراى قريهٔ قرتال, »Gegeben in der Sahra (Campagne, Landaufenthalt) des Dorfes Kartal (nicht weit von Constantinopel gegenüber den Prinzen-Inseln)«. Hierzu macht Graf v. Mülinen den wichtigen Zusatz: »diese Lesung ist auf Anfrage in Keidi Humajûn[1] mit dem Bemerken bestätigt worden, dass sich der Sultan zu damaliger Zeit daselbst aufhielt«.

---

[1] Kaiserliche Staatskanzlei.

Über die Lesung بيوردى, die mir aus graphischen Gründen vor der Mordtmannschen, بيوك, den Vorzug zu verdienen schien, wie auch über die Ansicht der türkischen Gelehrten hinsichtlich der Lage des Dorfes Kartal, sprach sich Dr. M. in einem Brief vom 13 Nov. folgendermassen aus: »بيوردى steht da, giebt aber keinen Sinn, bezw. keine Construction. Wenn es Substantiv wäre im Sinne von بيورلدى *bujuruldu*, wofür man vulgär auch *bujurdu*, *bujurulti*, spricht, aber schwerlich schreibt, so musste man übersetzen: '*Bujurdu* (d. i. Erlass) der Ebene des Dorfes Kartal'. Ist es Verbalform, so hiesse es: 'Er hat befohlen. Ebene des D. K.' Nach dem mir bekannten Styl solcher Schriftstücke erwartet man vielmehr: in, von, der Ebene des D. K., also فى, عن oder dgl. Es fiel mir ein den nicht genug zu schätzenden *Bianchi*, Dict. Turc-français, aufzuschlagen, und siehe da! dort liest man (vol. I S. 266 der ersten Aufl.): »بيوردىء صحراى ادرنه et بيوردوى *biourdoui et beïourduï sahraï edirne*, locut. p. comp. au camp dans la plaine d'Andrinople, pour بر اردوى همايون, au camp Imperial». Bianchi hat dies Beispiel offenbar aus einem ähnlichen Ferman.»

»Dass Kartal nicht das Dorf bei Constant. ist, dürfte trotz der türkischen Gewährsmänner des Gf v. M. sicher sein, denn 1) hat es dort nie eine kaiserliche Campagne gegeben; 2) bedeutet صحرا nie Campagne im Sinne von Landaufenthalt (صيفيه); 3) wenn ein Sultan dort sich aufhielt, so war es nur auf dem Auszuge zum Feldzuge, das Heer aber war i. J. 1711 weit weg von dort. Die türkischen Gelehrten haben also nur ex eventu gefolgert, und kannten nicht das Kartal an der Donau . . .»

In zwei späteren Briefen kommt Dr. M. wieder auf das بيوردى zurück. In dem letzteren, wo er seine früheren Ausführungen teils modifiziert teils vervollständigt, heisst es:

»Flügel (Kat. d. Wiener Handschr. II, 281) führt sub N:o 1087 ein Schreiben des Grossvezirs Mehemmed Pascha aus gleicher Zeit an, welches die Subscription مورد صحرالى صرامطه tragen soll. In dem ungewöhnlichen und unpassenden مورد steckt sicher بيورد oder بيوردى, denn letztere Lesung ist graphisch auch statthaft. Nun aber finden sich in den Staatsschriften Feridûn bey's verschiedene Subscriptionen, welche, wenn Sie wollen, die Bianchische Deutung umstossen. Zwei Schreiben des Sultan Murâd vom Schlachtfelde von Kossovopolje (a. 791 H.; Feridûn, *Münschiât-i-salatîn*, I, 113 ff.) datiren بيورت قوس اوه,

und diese Formel kehrt auch sonst häufig wieder: S. 122 بيورت نيكبولى (Nicopolis a. 798 H.), S. 140 بيورت صوفيه (Sofia a. 818), S. 142 بيورت فلبه (Philippopel a. 818), sämmtlich in Schreiben von Sultanen auf dem Feldzuge. Ebenso schreibt Schahroch Mirza dem Sultan بيورت قرهباغ aus Karabagh (S. 154). Sultan Selim schreibt an den Schah Ismail i J. 920: 1) بيورت ازنكميد aus Nicomedien (S. 353), dann 2) aus Erzindjân بيورت ارزنجان (S. 356), und nach der Schlacht bei Tschaldyran an seinen Sohn aus Choi بيورت خوى (S. 359), sowie aus Kaisarie بمدينة قيصريه (S. 363), und so noch sehr oft. Das jüngste Beispiel findet sich in Feridûns Sammlung V. II S. ٣١٤ aus dem J. 1048 H. بيورت صحراى بغداد.»

»Es sind nun *a priori* zwei Möglichkeiten gegeben: 1:o) بيورت steht für بيوردى für بيورلتى = بيورلدى *Bujuruldu* im Sinne von Befehl. Dagegen spricht aber, dass nach feststehendem Sprachgebrauch *bujurdu, bujuruldu,* nur die Erlasse der Paschas in selbständiger Stellung (Provinzialgouverneure etc.) bezeichnet, abgesehen von dem fehlenden ى; ferner die Analogie anderer Subscriptionen wie بقصبۀ آينه كول in der Stadt Aine Göl, بمقام بروسه in Brussa, بمقام ادرنه in Adrianopel etc. Warum sind die Erlasse aus [den Residenzstädten] Brussa, Adrianopel, Constantinopel nicht auch als بيورت bezeichnet? — 2:o) بيورت heisst: 'in (ب) dem يورت *jurt* von' etc. يورت ist = منزل 'Station', und diess passt überall ausgezeichnet gut.»

»Ich glaube daher nach wiederholter Erwägung, dass das بيورد oder بيوردى Ihres Diploms dem älteren بيورت entspricht, sei es dass بيورد zu lesen und dieses nur erweichte Schreibung von بيورت ist, oder dass mit Bianchi بيوردى zu lesen und = اوردى + ب zu interpretiren ist, indem man das ältere, ungebräuchliche يورت durch اوردو ersetzte. Ich ziehe erstere Interpretation بيورت = بيورد vor.»

Dieser Ansicht, dass in unserem Diplom بيورد zu lesen und durch »im Lager» zu übersetzen ist, schliesse ich mich meinerseits an, und zwar aus folgenden Gründen. Die Figur ◯ des Diploms ist zunächst lediglich ein stilgerechtes Schluss-د, wenn sie auch recht gut für ein kalligraphisch (bezw. nachlässig) zusammengezogenes دى gelten kann. Ferner findet sich die Form يورد als gut bezeugte Nebenform von يورت bei Meninski, Zenker und

Barbier du Meynard[1]. Schliesslich habe ich die Form يورد auch in der Unterschrift eines Fermans aus dem J. 962 H. gefunden, welcher vom Sultan Suleimân I an den Gross-Admiral Piale Bey gerichtet und in Ahmed Djevdet's »Tarîch, neue Bearbeitung» (ترتيب جديد) Vol. I (Const. 1300 H.) S. ٣٧٩ aufgeführt ist. Die Subscription lautet hier: بيورد برية ترجان[2]. Die endgültige Lesung und Deutung der Unterschrift unseres Diploms dürfte mithin sein: بيورد صحرای قرية قرتال 'im Lager der Ebene des Dorfes Kartal'[3].

Was nun die Lage dieses Dorfes betrifft, scheint mir auch Dr. Mordtmanns Ansicht an den bereits früher von ihm angezogenen Stellen bei Hammer und de La Motraye eine sichere Stütze zu erhalten. Nach Hammer (Gesch. d. Osm. R. VII, 155) erhielt am 8. April das türkische Heer Befehl von Daudpascha (nordöstlich von

---

[1] *Zenker* giebt: "يورت *jurt*. يورد *jord*. Lugh.-i Turki منزل, Ferh.-i Wassaf. مقام وآرامكاه ومقر; habitation, tente, campement; pays natal; pays, contrée; terres que l'on possède ... يورتجى ... celui qui détermine le lieu de campement d'une armée" ... und ausserdem, wie auch Meninski und Barbier, an seiner alphabetischen Stelle: "يورد *jord* s. يورت". *Mallouf*, Dict. Turc-Fr., hat nur يورد *iord*.

[2] Wo diese 'Ebene Terdjân'(?) — in der Überschrift Ahmed Djevdets heisst sie صحرای ترجان — gelegen ist, weiss ich nicht. — Durch einen sonderbaren Zufall folgt nach diesem Ferman bei Ahmed Djevdet (S. ٣٨٠) ein kaum drei Wochen später als unser Diplom, d. 6. Djum. el-achar a. 1123 H., datirtes Schreiben desselben Grosswesirs, Baltadschi Mehemed, von welchem (unter der Voraussetzung, dass die von Dr. M. angegebene Lage des Dorfes Kartal die richtige ist) das Diplom ausgefertigt ist. Jenes Schreiben enthält den Friedensvertrag, der zwischen den Gesandten Peters d. Gr. und dem Grosswesir abgeschlossen wurde (s. die Übers. d. türk. Originals bei de La Motraye, Voy. II, 20), und zwar mit folgender Subscription: بيورلدى صحرای خوش [lies حوش] كنجكى. Hier steht *bujuruldu* (nicht *bujurdu*!) durch ع deutlich als Subst. (im Sinne von 'Erlass') bezeichnet.

[3] Nachdem Obiges bereits gesetzt war, kam mir ein neuer Brief von Dr. M. mit der Mitteilung zu, dass er "auch يورد mit د am Ende statt ت gefunden hat. *Tischendorf* "Lehnswesen in den Moslem. Staaten" (Leipz. 1872) S. 47 führt aus einem *qanûn* Sultan Solimân des Prächtigen *jürd* 'Familiensitz', neben اوجاق 'Familiengut' an, und aus Aini Alis قوانين رسالەسى (geschr. 1018 H.) S. 122 Note 36 يوردلق واوجاقلق". — Diese beiden Wörter finden sich auch bei Zenker (s. v. يورت) zusammengestellt.

Constant.), woselbst sich der Sultan damals aufhielt, aufzubrechen, und nach einer ausführlichen Beschreibung der Zugordnung heisst es auf S. 156: »So war das Heer von Isakdschi nach der Ebene von Kartal übergesetzt«. Laut de La Motraye (Voy. II, 5), hatte der Grosswesir Baltadschi Méhémet am 14. Mai Constant. verlassen, um sich nach dem angewiesenen Sammelplatz Isaktscha zu begeben, und vom Übergang über die Donau heisst es dann (II, 14): »Cependant le Visir se hata de passer le Danube sur un pont de Bateaux, qu'il fit jetter sur ce Fleuve à Saccia[1], petit Bourg avec un vieux Château, situé à l'endroit où les Anciens ont placé le Pont de Darius. Toute l'Armée étant passée le 2. de Juillet, un gros détachement de Spahis alla« etc. Und einige Zeilen weiter unter heisst es: »Sur ces entrefaites . . . nous apprimes que le Sultan passoit à Andrinople«. Hieraus geht deutlich hervor, dass einerseits der Grosswesir genau zu der im Ferman angegebenen Zeit (am 1. Juli 1711) auf der Ebene von Kartal lagerte, und dass andrerseits der Sultan, der Anfang April in Daudpascha gewesen war, sich Anfang oder Mitte Juli nach Adrianopel begeben hatte.

Auch für verschiedene andere Berichtigungen und Aufschlüsse bin ich denselben Gelehrten zu Dank verpflichtet. Graf v. Mülinen wie auch Dr. Mordtmann haben — ausser dem Hinweis auf das durch Verwechselung von *šîre* mit *šîr* hineingekommene unsinnige 'Milch' (S. 5. Z. 18) statt 'Most'[2] — auch darauf aufmerksam gemacht, dass die von mir *isbîr u* ('Diener und') gelesenen türk. Wörter (Anf. d. Z. 2 im Text) einen Teil vom Namen des Dragomans ausmachen, also: 'Nikola Danal Spiro' (türk. *isbîro*), wozu noch Dr. M. bemerkt; »اسیر ist übrigens nur der Kriegsgefangene«[3]. — Am Schluss d. Z. 4 im Text hat Dr. M. meine mit einem gewissen Bedenken gegebene Lesung شهانم 'mein königliches' in شریفم 'mein edles', corrigirt. Der von mir übersehene Doppelpunkt unter dem

[1] = Isaktscha.

[2] Nach Berichtigung dieses unverzeihlichen Fehlers, den ich übrigens bereits selbst bemerkt hatte, fallen natürlich auch die drei in der Übersetzung folgenden Fragezeichen weg. Daneben hat Dr. M. mit allem Fug darauf hingewiesen, dass باغ (eigtl. 'Garten') hier "durchaus der 'Weinberg' nicht das 'Grundstück' ist", welches letztere Wort in meine Übersetzung nur infolge der obenerwähnten Verwechselung hineingekommen war.

[3] Bei *Zenker* (nach Redhouse) ist *ispir* "Bursche, Diener, hauptsächlich von rumelischer Herkunft".

Já ist allerdings, wenn auch zum Teil mit dem grossen Verzierungspunkt zusammengeflossen, vollkommen deutlich. — In der Übersetzung (S. 5 Z. 4) muss es nach Grf v. M. 'Söhne' statt 'Kinder' heissen: — »Wegen تكاليف عرفيه» [Z. 4 und 6 im Text, S. 5 Z. 5 und 24 der Übers.], schreibt Dr. M., »würde ich noch auf v. Hammer »Des Osman. R. Staatsverf.» I, 180, verweisen. Die Befreiung von Charâdj und *tekalif-i urfié* bedeutet eben vollständige Steuerfreiheit». — Zu 'Schonung' (S. 5 Z. 12) bemerkt Dr. M., dass عفو اولنوب (Z. 5 im Text) hier wohl »Zollfreiheit gewähren» bedeutet, und fügt hinzu: »عفو absolut ist allerdings auffällig, sonst aber in Verbindung mit Ausdrucken wie Abgaben, Steuern, Gebühren im Sinne von 'erlassen', 'nachlassen' durchaus üblich». Ich hatte das Wort 'Schonung' in der Bedeutung von 'Nachsicht, Rücksicht, égards' od. dgl. genommen, was jedoch nach Dr. M:s Ansicht vielmehr احسان oder تلطيف hätte heissen müssen. — Zu 'abgelegt' (S. 6 Z. 17) bemerkt Dr. M.: »Ich wäre entschieden dafür, dass der Dragoman befugt sein soll, Schwert, Pfeil und Bogen, Sporen etc. nicht ab- sondern anzulegen». Das entsprechende türk. Wort كوترمك (am Schluss d. Z. 9 im Text) bedeutet nach den Wbb.: enlever, emporter, emmener; fortbringen, fortführen, fortschaffen (Zen.); ferre, efferre, aufferre; portare, portar fuori, condurre (Men.); porter de près au loin; ôter, enlever (Fraschery); élever; enlever (P. de Court.). Die wortgetreue Übersetzung wäre dann: ». . . wenn er Schwert, Pfeil und Bogen, Sporen etc. mitgeführt» (im Sinne von 'angelegt'), und es frägt sich, ob dann das Umwinden des Kopfes mit Weiss (vgl. die Note auf S. 6, am Ende) vielleicht anders aufzufassen wäre.

Schliesslich ist auch noch hinsichtlich eines anderen Punktes morgen- und abendländische Gelehrsamkeit mit einander in Widerstreit geraten. Die Wörter 6—8 auf Z. 8 im Text hatte ich als اولاقلرن واولاق اقجهسندن gelesen und durch 'Vorboten und Vorbotengelder' übersetzt. Grf v. M. will statt dessen اوراق واوراق اقجهسندن lesen und bemerkt hierzu: »Das Wort اوراق *evrâk* — sämmtliche gelehrte Türken haben es, wenn ich ihnen das Facsimile des Diplomes vorlegte, so gelesen — ist in der Bedeutung 'Papiere' (Legitimationspapiere) ganz gebräuchlich. Eine Bezeichnung *ulak* kommt auch in anderen ähnlichen Diplomen meines Wissens nicht

vor. Ausserdem scheint es natürlich, dass ein Reisender, der einen Eilboten braucht, denselben auch honorirt». Ich hatte mir jedoch die Sache so gedacht, dass der Reisende auf den einzelnen Stationen durch *voraus*gesandte Eil*boten* Pferde bestellen liess, die dann zur Vermeidung jedes Aufenthalts bei seiner Ankunft bereit stehen mussten, und dass für derartig zur Verfügung gehaltene Pferde im allgemeinen, d. h. von anderen als eben mit einem solchen Ferman versehenen Reisenden, eine Zuschlagsgebühr — was eben der Ausdruck اولاق اقچەسی besagen sollte — erhoben wurde. Da jedoch die Lesung اوراق, bei der auffallend genug را genau dieselbe Schreibform wie sonst überall لا zeigt, graphisch durch den Umstand gestützt wird, dass auch دا in اداتی (am Schluss d. Z. 10 im Text) genau dasselbe Aussehn wie لا hat, und da die mir vorher unbekannte Bedeutung 'Legitimationspapiere' einen vorzüglichen Sinn giebt, hegte ich keinen Zweifel, dass die Sache durch den Entscheid der türkischen Gelehrten abgemacht war. Anderseits wollte ich jedoch die Ansicht Dr. Mordtmanns über die Lesung اوراق hören, da er in seinem Briefe an Prof. Hartmann zu meiner Übersetzung 'Vorboten' nichts bemerkt hatte. Er schreibt hierüber folgendes:

»Mit dem اوراق derselben Herren [Türk. Gelehrten] habe ich mich beim besten Willen nicht befreunden können. Die Bedeutung 'Legitimationspapiere' ist durchaus neu und modern; die Sache selber ist den Türken der Tanzimâtepoche aus den Europäischen Polizeistaaten seeligen Angedenkens zugekommen, und wird von ihnen eifrig gepflegt . . . Ich mochte also bei Ihrem اولاق bleiben . . . Bei Hammer finde ich das Wort nur einmal, Osm. Gesch. IX 470 in der Form *ulaktschi;* es ist jetzt nicht mehr gebräuchlich . . . *Ulaq* dürfte aber eher ein *Curier,* der Briefe überbringt, als ein *Vorbote* sein». Aber in seinem letzten Brief urteilt Dr. M. über die Lesung *evraq* günstiger, und schreibt jetzt: »In der Wendung اوراق جزیه 'Kopfsteuerzettel' findet sich dieses Wort in dem von Subhi in seiner Reichsgeschichte fol. 62 wörtlich mitgetheilten Ferman aus dem J. 1147 H. Ich halte es daher nicht für unmöglich, dass in unserm Diplom — wenn wirklich اوراق zu lesen — darunter 'Kopfsteuerzettel' zu verstehen sind, wenn schon die Auslassung des wesentlichen جزیه mir starke Bedenken erregt. Sachlich würde es sehr gut passen.» Andrerseits bemerkt Dr. M. noch über اولاق »dass sich dies Wort wirklich gebraucht findet. *Tarich-i Subhi* fol. 158 vs. Z. 21 v. o.

كلوب اولاغجى بو دفعه 'ein Curier von mir ist kürzlich angekommen'; ferner *Ahvâl-i Ghazavât der diâr-i Bosna* (Stamb. Neudruck v. J. 1293 H.) S. 9 Z. 2 v. u. اطراف واكنافه اولاقلر ايله بيورلديلر ارسال ايلديلر, 'der Pascha von Bosnien sendet nach allen Seiten Eilboten mit Bujuruldu's aus'; bezieht sich auf den Einfall der Oesterreicher i. J. 1149 H. Der Autor lebte gleichzeitig.»

Die Frage *ulaq* oder *evraq* mag mithin der eigenen Entscheidung des sachverständigen Lesers anheimgestellt werden.

Upsala im December 1894.

H. A.

Skrifter utgifna af Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala. III. 3.

OM

SCHLEIERMACHERS KRITIK

AF

KANTS OCH FICHTES

SEDELÄROR

AF

E. O. BURMAN

UPSALA 1894
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

Den framstående plats, som Schleiermacher inom det religiösa området intog såsom predikant och theolog, kunde han icke häfda inom det filosofiska. Han bildade sin filosofiska verldsåsigt på en tid, då Kant redan framstält sina epokgörande grundtankar, och Fichte och Schelling börjat utföra dem i motsatta riktningar. Mellan dessa sökte han intaga en sjelfständig ställning, men det för honom egendomliga ligger icke i principerna, utan i deras användning och utförande. Likväl är hans inlägg i den filosofiska forskningen af så stor betydelse, att man utan att taga kännedom om detsamma icke kan vinna en klar inblick i denna forsknings närvarande tillstånd. Särskildt gäller detta inom etiken, der han jemte Kant och Fichte med skäl räknas såsom grundläggare till den närvarande vetenskapen. Men äfven den allmänna reaktion, som efter Hegels död inträdde mot hela den från Kant utgående formalistiska och idealistiska riktningen, hade sin utgångspunkt i Schleiermachers riktning på det individuella och empiriska. I denna riktning går han i skarp opposition mot Kant tillbaka till äldre ståndpunkter, icke såsom Hegel för att uppvisa kriticismen och den absoluta idealismen såsom deras nödvändiga konseqvenser, utan för att genom dem belysa kriticismens ensidigheter.

Då Kant inledde den genomgripande omhvälfning i filosoferandet, hvars betydelse och omfattning ännu är föremål för lifliga strider, var det naturligt att han skulle så starkt framhålla de nya begrepp och synpunkter, som inneburo vederläggningen af den föregående filosofien, att hans samhörighet med den-

samma blef misskänd. Så långt han än både genom sina förtjenster och fel skiljer sig från den närmast föregående filosofien, så får man dock icke i honom så uteslutande se den filosofiske reformatorn, att man förbiser, att han i det hela rör sig med sina föregångares vetenskapliga hjelpmedel och på deras allmänna ståndpunkt formulerar sina problemer. Riktningen på det menskliga subjektet, hvilken karakteriserar den nyare filosofien och kulminerar i kriticismen, framträder redan hos upplysningsfilosofien såsom dominerande och med den praktiska vändning, som fick sitt vetenskapliga uttryck i kriticismens lära om det praktiska förnuftets primat. Filosofien skulle afse menniskans kultur och moraliteten såsom kulturens högsta form, för hvilken vetenskapen och religionen äro medel. Den moraliska kulturen skulle afse utbildningen af menniskans förmågor till fullkomlighet. Men denna fullkomlighet fick formel betydelse. Då menniskan är en intelligent varelse, så måste hennes fullkomlighet bestå i intelligensens styrka och klarhet, men denna är icke möjlig utan upplösning af det gifna föreställningssättet. Menniskan skulle derföre frigöra sig från all auktoritetstro och sjelf döma om allt, som faller inom hennes synkrets. Det egentliga menniskovärdet fattades sålunda såsom liggande i förståndets frihet från fördomar och obegränsade pröfningsrätt. Denna riktning på menniskans frihet och sjelfständighet är äfven grunddraget hos Kant; men då upplysningsfilosofien stannade vid ett enligt logikens normer blott pröfvande förstånd, tog Kant det steg, som ledde till en ny verldsåsigt, i det han uppvisade det menskliga förnuftet såsom lagstiftande för naturen och viljan. Upplysningsfilosofien kunde icke förbise, att menniskan är icke blott förstånd utan äfven vilja och känsla. Moraliteten kunde icke begränsas till förståndets formella sjelfständighet, utan måste afse äfven viljan. Då viljan har intressen, men förståndet såsom formelt är indifferent för sitt innehåll, så blef förståndet ett organ för viljan. Såsom viljans högsta intresse fattades hennes makt öfver naturen såsom inbegreppet af alla de medel, genom hvilka hennes särskilda intressen bli uppfyllda. Det ekonomiska draget hos kriticismen, som Schleiermacher så starkt framhållit, härstammar från upplysningsfilosofien. Ett dermed sammanhängande drag är det yttre förhållande, i hvilket det godas kon-

kreta bestämdhet kommer till dygden eller menniskans subjektiva fullkomlighet. Det formella förståndet inför samstämmighet mellan viljans intressen, genom att uppkasta en lefnadsplan, i hvilken alla intressen få sin högsta möjliga tillfredsställelse. Denna är såsom känsla lycksalighet, som sålunda blef det egentliga sjelfändamålet. Men denna känsla innebär ett förhållande till verlden och medmenniskorna, till hvilket den enskilda menniskan icke kan vara fullständig grund. Derigenom komma dygden och lycksaligheten i yttre förhållande till hvarandra. De sammanhänga, för så vidt dygden är den abstrakta, hos alla lika menskligheten såsom utbildad till formel fullkomlighet eller sjelfmedvetande och frihet, och lycksaligheten är uttrycket af den samstämmighet, som denna fullkomlighet såsom duglighet oeh makt inför i alla förhållanden. Men såsom formel fullkomlighet hos individen är dygden icke den tillräckliga grunden till den materiella fullkomligheten, utan utgör blott värdighet att bli lycksalig.

Från upplysningsfilosofien härstammar äfven kriticismens riktning på den abstrakta subjektiviteten eller uppfattningen af individualiteten såsom begränsning och menskligheten såsom en summa af intelligenser, för hvilka de faktiska samhällsformerna äro tillfälliga. Enligt denna åsigt är hvarje menniska väsentligen verldsborgare, hvaremot hennes egenskap att tillhöra familjen, staten o. s. v. fattas såsom begränsningar. Det broderskap, som den franska revolutionen proklamerade, var äfven den tyska upplysningens ideal icke blott i den kristliga meningen, utan äfven i den politiska, att alla skrankor mellan nationerna skulle bortfalla.

Hos Kant återfinnas upplysningsfilosofiens karaktäristiska drag, men underordnade den högre synpunkt, hvilken trots all gemensamhet för öfrigt utgör en brytningspunkt i den moderna filosofiens historia, nämligen uppfattningen af det menskliga subjektet såsom princip för en allmängiltig lagstiftning, genom hvilken dess medvetande gestaltar sig till en verld, och dess vilja till ett moraliskt rike. Mot empirismen häfdade han vetenskapens allmängiltighet genom att i kunskapsförmågan uppvisa ett system af aprioriska lagar och former såsom förutsättning för möjligheten af vårt verldsmedvetande; mot eudæmonismen häf-

dade han det moraliska omdömets allmängiltighet genom att uppvisa den förnuftiga viljans sjelflagstiftning såsom förutsättning för möjligheten af vårt pliktmedvetande. Utöfver upplysningsfilosofiens formalistiska frihetslära gick han genom att uppvisa sedelagen såsom frihetens förutsättning, och mot determinismen framhöll han, att denna lag är den förnuftiga viljan sjelf, hvarföre plikten såsom hennes handling är rent inre funktion och grundad i sig sjelf utan all hänsyn till andra motiver. Men hans ståndpunkt i det hela blef likväl formalistisk, emedan han så uteslutande fasthöll lagens synpunkt, att förmågan och ändamålet blefvo underordnade synpunkter.

Reaktionen mot denna formalism inleddes på det etiska och religiösa området af Schleiermacher. Framför Kant hade han fördelen af en förtrogen bekantskap med filosofiens historia, och framför alla hade Plato och Spinoza varit föremål för hans grundliga studier. Genom dem fick han en motvigt mot den exclusiva riktning på det menskliga subjektet, som utgjorde Kants styrka och svaghet. Ökad styrka fick denna motvigt genom Schellings i objektiv riktning gående undersökningar, om man än icke kan beteckna Schleiermacher såsom en lärjunge till Schelling, ty i det hela står han qvar på kriticismens transscendentala ståndpunkt och från Fichte har han hemtat sina allmänna metafysiska förutsättningar. Ett mot kriticismen gående inflytande rönte han äfven från pietismen och den romantiska skolan. Den förra skärpte hans blick på menniskans konkreta förnuftiga bestämdhet, eller det sannas och godas omedelbara verklighet i hennes individuella lif oberoende af den vetenskapliga forskningen och det enligt maximer bestämda handlandet. Från den senare fick han uppgiften att sammansmälta vetenskapen och poesien i en genialisk verldsåskådning, som från filosofiens högre ståndpunkt konstruerar naturen och historien, men icke såsom abstrakta formelsamlingar, utan såsom lefvande verklighet. Denna sammansmältning skulle lösa alla motsägelser, icke ur någon abstrakt princip, utan genom att uppvisa huru alla motsatser ingå i hvarandra, således genom ett combinatoriskt och analytiskt sammanställande af allt såsom ingående i allt, men likväl skildt från allt.

Schleiermachers allmänna ståndpunkt är relativismen och derigenom har han en särskild frändskap med den närvarande filosofien. Allt sannt och godt är enligt honom relativt, ty det är verkligt endast genom att innebära motsatser, som icke fullständigt ingå i hvarandra, utan så att endera har öfvervigten öfver den andra. Från denna ståndpunkt riktar han sin kritik mot Kants och Fichtes läror om ett inre, förnuftigt lif, der förståndet och viljan genom sin immanenta lagstiftning ega ett absolut innehåll. Hans kritik går ytterst ut på att visa, att detta absoluta innehåll för sig egentligen är en tom form, som genom abstraktion upptagits ur det faktiska medvetandet och lifvet, och att de verkliga lagarne såsom former hos empiriska förmågor endast ega en viss grad af aktualitet bestämd genom vexelverkan mellan motsatta krafter.

Vid redogörelsen för denna kritik följa vi den kronologiska ordningen hos hans egna skrifter, ty derigenom framstå de ledande tankarne i hans utvecklingsprocess klarast.

Liksom Fichte började sin skriftställarebana med sin berömda skrift »Kritik aller Offenbarung», så framträdde Schleiermacher såsom författare med »Reden über die Religion». Redan i denna skrift framställer han klart och eftertryckligt sin motsats till Kants och Fichtes sätt att bestämma sedlighetens väsen och förhållande till religionen, äfvensom grunddragen af den verldsåskådning, som utgör bakgrunden för hans kritiska hufvudverk. Vi återgifva derföre här tankegången i den del af hans »Reden», som handlar om religionens väsen.

Schleiermacher börjar med att bestämma religionens förhållande till metafysiken och moralen. Då alla tre ha samma föremål, nämligen universum och menniskans förhållande till detsamma, men likväl antagas på något sätt vara skilda från hvarandra, så måste tydligen denna skilnad afse deras form och syfte. Metafysiken klassificerar universum och deducerar dess verklighetsformer genom att ur sig sjelf spinna fram verldens realitet och lagar. Likaså härleder moralen ett system af plikter ur menniskans natur och förhållande till universum. Religionen anses vanligen bestå af fragmenter från dessa bägge områden, så att man hemtar urväsendets begrepp från metafysiken och det godas begrepp från etiken och så fattar det goda så-

som naturlag hos ett oändligt väsen. Men frågar man efter grunden till sammanhanget mellan dessa bägge begrepp, så ligger det antingen i urväsendets begrepp, men då förlorar etiken sin sjelfständighet, eller i det godas begrepp, men då går det på samma sätt med metafysiken, eller i ett högre begrepp, som tillhör religionen, men då uppslukar hon både metafysiken och etiken. Man måste således skilja dem så, att hvar och en får sitt egendomliga område. Detta är för metafysiken tänkandet (menniskans teoretiska förhållande till universum), för moralen är det handlandet (menniskans praktiska förhållande till universum), och för religionen är det åskådningen och känslan (menniskans estetiska förhållande till universum). Metafysiken och etiken betrakta universum ur menniskans synpunkt och fatta henne såsom medelpunkten för alla förhållanden. Den förra utgår från menniskans ändliga natur och söker ur hennes begränsade förmåga härleda en viss bild af universum, då deremot religionen lefver i naturen såsom det hela och åskådar menniskan och allt enskildt öfverhufvud såsom lefvande i detta hela, som är ett och allt. Etiken utgår från frihetsmedvetandet och söker förklara allt såsom förutsättning för detta, då deremot religionen betraktar friheten såsom natur genom att höja sig öfver menniskans personliga verksamhet och fatta henne såsom nödvändigt varande hvad hon är, hon må vilja eller icke. Religionen har således ett egendomligt område, som ingalunda utgör en blott del af de områden, som spekulation och praxis intaga. Spekulationen är vetenskap, praxis är konst, religionen är sinne och smak för det oändliga. Men detta hindrar icke att religionen är förutsättning för de begge andra. Att vilja ha spekulation och praxis utan religion är att såsom Prometheus stjäla den heliga elden (fatta det relativa såsom absolut). »Menniskan har blott stulit känslan af sin oändlighet och gudalikhet, och denna känsla kan såsom orättfånget gods ej lända henne till fromma, om hon icke blir medveten om sin ändlighet, om tillfälligheten af sin hela form, af hela sin tillvaros omärkliga försvinnande i det omätliga.» Sedligheten blir blott en utåt riktad verksamhet och försummar att bilda menniskan sjelf, om man icke ser menniskan ur religiös synpunkt eller betraktar henne såsom en del af universum, således såsom något heligt.

Etiken känner blott ett enda allmänt ideal, och hon saknar känsla för den lefvande naturen, ty denna är icke möjlig utan mångfald och individualitet; men ett allmänt ideal upphäfver all bestämdhet och dermed all individualitet. I det oändliga äger nämligen det ändliga bestånd genom att bestämma sina gränser, så att det icke är en del öfverhufvud, utan denna bestämda del. Derför är också metafysiken ett tomt formelkram, så länge hon icke har en fast hållpunkt i känslan af det oändliga genom att utgå från åskådningen. Hon må inom sitt område finna den högsta fulländning, hon blir dock »den fulländade idealismen» (Fichtes system), för hvilken universum är en tom skuggbild af vår egen ändlighet, om icke religionen leder henne till en högre realism, än den vanliga (som stannar vid de enskilda tingen). Spinoza är denne realist, den ensamme ouppnådde mästaren, som ser allting sub eterni specie (i motsats till Fichte, som betraktar allting ur det ändliga jagets synpunkt).

Efter att på detta sätt ha bestämt religionens förhållande till metafysiken och moralen, går Schleiermacher till analysen af religionens elementer, åskådningen och känslan, och bestämmer åskådningens förhållande till vetandet och känslans förhållande till det sedliga handlandet. Religionens högsta formel är, att hon är åskådning af universum. Åskådning förutsätter ett inflytande af det åskådade på den åskådande, således ett ursprungligt och oberoende handlande af det åskådade, hvilket handlande den åskådande enligt sin natur upptager, sammanfattar och begriper. (Den oberoende verksamhet hos jaget, hvilken Fichte uppvisade såsom förutsättning för subjektets och objektets ömsesidiga bestämmande af hvarandra, fattas här såsom verksamhet hos objektet.) Ljusets utflöden, kropparnes tyngd och chemiska eller mekaniska yttringar äro vilkor för åskådande. Hvad vi åskåda är således icke tingens natur, utan deras handlande på oss. (Deraf följer att Schleiermacher med Hume nekar den s. k. naturliga religionen; då all religion är uppfattning af ett förhållande, så finnes ingen religion i och för sig, utan blott olika faktiska religioner.) Religionen är åskådningen af universi oafbrutna verksamhet (på menniskan) och af hvarje ting och förändring såsom en form af denna verksamhet. Då vi fatta alla händelser såsom Guds verk, så uttrycka vi dermed deras

förhållande till det oändliga hela, åskådadt i sin enhet; men att grubbla öfver hvad Gud är före och utom verlden är i religionen tom mythologi.

Såsom inverkan af ett objekt kan åskådningen icke ursprungligen vara moment i ett tankesystem; hon kan icke af tänkandet konstrueras ur någon allmän regel, utan är något enskildt och afskildt. Åskådningen är den omedelbara varseblifningen, och sammanfattandet af skilda åskådningar till ett helt är det abstrakta tänkandets sak. Religionen stannar derföre vid de enskilda åskådningarna och känslorna såsom omedelbar erfarenhet af universi tillvaro och handlande. För henne är allt omedelbart och för sig sannt utan all härledning och sammanställning, ty hvarje åskådning är en egendomlig uppfattning, som icke kan deduceras såsom moment i ett system. I förhållande till de enskilda och ursprungliga åskådningarna är det vetenskapliga konstruerandet och deducerandet godtyckligt. En sammanställning af åskådningar har ingen egentligare betydelse än bilderna på stjernkartan; dessa figurer äro godtyckliga, de enskilda stjernorna deremot utgöra det sanna och nödvändiga. Genom denna det enskildas sjelfständighet (i förhållande till hvarje tankesystem) är åskådningens område så oändligt. Filosofien söker förena alla i ett gemensamt vetande; religionen deremot lemnar frihet för oändligt många åskådningar och åsigter. I ett filosofiskt system står blott ändligt i förhållande till ändligt och kommer i strid; i det oändliga står allt ändligt ostördt bredvid hvartannat, ty allt är ett och allt är sannt. (Religionen är nämligen individens förhållande till universum, så att alla uppfatta detsamma, men hvar och en på sitt egendomliga sätt med subjektiv giltighet utan anspråk på allmängiltighet.) Filosofien begränsar det sanna från det falska, moralen skiljer det goda från det onda; religionen deremot gifver själen oinskränkt frihet, ty allt som är, är för henne nödvändigt, och en sann bild af det oändliga, då det ses i sitt sammanhang med detta. För en from själ gör religionen allt heligt, till och med sjelfva oheligheten och gemenheten[1].

---

[1] Ueber die Religion. Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern. Berlin. 1799. S. 49—66.

Den andra faktorn i religionen är den religiösa känslan eller religiositeten, ty hvarje åskådning är förenad med känsla. Lika litet som åskådningen gifver kunskap om det varandes natur, får den religiösa känslan bestämma handlandet. Allt egentligt handlande bör vara moraliskt och således ske icke af utan endast med religion, som såsom en helig musik åtföljer detsamma; i motsatt fall lemnar menniskan ur moralisk synpunkt rum åt främmande motiver (heteronomi), och ur religiös synpunkt är hon då icke en fri, genom egen kraft verksam del af det hela. Dessutom är den religiösa känslan för häftig för att kunna leda handlandet; hon skulle nämligen upphäfva besinningen, liksom hon förlamar handlingskraften och leder till quietism. Angående känslans och åskådningens förhållande till hvarandra följer Schleiermacher Fichtes schema och säger att de egentligen äro ett, men skilja sig i och för reflexionen. Medvetandet har nämligen två motsatta riktningar, på ett yttre objekt och på en inre bild af detsamma, och uppdelar derföre religionen i två elementer, den på objektet riktade åskådningen och den på subjektet riktade känslan.

Derefter bestämmer Schleiermacher närmare universi begrepp. Religionens objekt är icke egentligen den yttre naturen; denna är blott religionens förgård. Hennes qvalitativa bestämningar äro nämligen subjektiva och vexlande, och hennes qvantitativa oändlighet sjunker ner till en obetydlighet, då vi fatta den i mathematiska formler. Lagarne i naturen äro det, som tilltalar det religiösa sinnet, men icke genom sin likformighet, utan genom sina oändligt skiftande former, genom hvilka naturen är ett konstverk. I ett sådant är nämligen ingen del fullt fattbar för sig såsom adæqvat uttryck för en motsvarande lag, utan måste fattas genom det hela. I naturen hänvisar allt på det hela, emedan det genom sin individuella bestämdhet uttrycker detta på ett egendomligt sätt och således är ofattligt inom sig sjelft (intet i naturen är blott del, hvars egendomliga bestämdhet vore blott qvantitativ eller numerisk). I universum består intet för sig sjelft, utan endast i sammanhang med annat genom kärlek och motsträfvan. Ur fysisk synpunkt framträda dessa såsom de kemiska krafternas eviga lagar, men sin egentliga betydelse få de från själens inre; blott genom det inre blir

det yttre begripligt. (Schelling: naturen är den sofvande anden). Men äfven det inre själslifvet är för sig sjelft ofattligt eller omedvetet, om det icke åskådar sig i en annan person (Fichte: utan du intet jag.) För Adam fanns derföre ingen menskligheten och ingen verld före Evas skapelse. Menskligheten är det egentliga universum, och till detta hör allt annat, endast för så vidt det står i förhållande till menskligheten eller utgör hennes omgifning. Och menskligheten finner man först genom kärleken. Men från moralisk synpunkt fäster man sig endast vid de enskilda menniskorna och jemför dem med ett ideal af en enskild menniska. Emedan man förvexlar menskligheten med individerna, gör man till sin uppgift att förbättra och bilda menskligheten. Från den religiösa synpunkten betraktar man deremot individerna i deras nödvändiga sammanhang med hvarandra, såsom figurer i en historisk tafla, der bifigurerna framhålla hufvudfigurerna. De fattas då icke såsom enformiga framställningar af ett gemensamt ideal, skilda blott genom sina yttre förhållanden, utan såsom oändligt mångfaldiga kombinationer af menskligheten elementer. Att de ur moralisk synpunkt gemena formerna äro så talrika, inses ur religiös synpunkt vara en nödvändig följd af deras förhållande till universum, i hvars häftigt upprörda atmosfer den formande anden störes i sin verksamhet, så att de individuella dragen ofta bli oansenliga eller omärkbara; men de finnas dock och kunna i vissa ögonblick utvecklas, så att individen liksom i ett slag höjer sig öfver sin låga ståndpunkt och visar all den fulländning, hvaraf han är mäktig[1].

Det religiösa sinnet stötes icke deraf, att de flesta menniskor stå på en så låg ståndpunkt, ty för detsamma är det nog, att det i den otaliga mängden finnes några utmärkta representanter för menskligheten. Alla menniskor inverka ju på hvarandra, så att förnuftet hos den ena bestämmer sinligheten hos en annan lika innerligt, som om de utgjorde ett enda subjekt. Att sedligheten finnes hos en menniska och sinligheten hos en annan, inskränker icke förnuftets makt, ty denna skulle icke vara större, om förnuftet i små portioner vore utdeladt åt alla menniskor. Åsigter och känslor förena menniskorna såsom en allt genomträngande magnetisk atmosfer, i hvilken personlighe-

[1] Anf. st. s. 66—94.

tens skarpa konturer upplösas och gå in i hvarandra. De som hålla fast vid de enskilda individerna, stå ännu blott i moralens förstuga och syssla med de sidor af moralen, som religionen försmår. Den som fått ögonen öppna för mensklighetens oändliga former, finner sedan hos sig sjelf samma anlag och krafter, allt det höga och låga, som hos olika menniskor fått sina egendomliga uttryck; han betraktar sig sjelf såsom ett compendium af menskligheten, han åskådar inom sig sjelf universum och har den fulländade religiösa uppfattningen af sitt väsen. Religionens högsta föremål är historien eller mensklighetens fortgående utveckling. Denna kan äfven betraktas såsom en själavandring. På olika tider frambringar naturen samma utmärkta individ, men man känner icke igen detsamma, ty menskligheten i det hela har gått framåt, så att samma förmåga i ett senare tidehvarf frambringar långt större verkningar, än i ett föregående. I historien förhålla sig folk och generationer till hvarandra såsom individer, som representera olika utvecklingsgrader. Öfver dem alla står det eviga ödet, som uppslukar det råa och oformliga, omgestaltar det till organisk form och högre lif, utrotar den blinda instinkten, den tanklösa vanan, den döda lydnaden, eller all tröghet som förqväfver friheten och menskligheten. Till ödet eller det högsta förhåller sig menskligheten, såsom de enskilda menniskorna förhålla sig till henne sjelf. Det finnes hos menniskan en högre karaktär än menskligheten, och genom denna karaktär hänvisar hon omedelbart på universum. All religion sträfvar derföre utöfver menskligheten, men denna punkt är för det vanliga ögat svår att urskilja. Att allt menskligt sträfvar till en sådan punkt är klart, men filosoferna finna den blott inom det sedliga området och göra religionen till ett bihang åt moralen. De trösta oss med att det är det eviga väsendets vilja, om man vid sitt sedliga handlande går under, och att hvad vi sjelfve icke kunna uträtta, kommer till stånd genom en annan. Men denna synpunkt är främmande för sedligheten. Lika litet lemnar etiken någon plats åt fromheten, eller de religiösa känslorna af vördnad, ödmjukhet, kärlek, tacksamhet, medlidande med den som går under, emedan han enligt sitt eget hufvud vill lefva ett eget lif, eller ånger öfver allt hos oss sjelfva, som strider mot mensklighetens genius. Etiken fordrar nämligen in-

ifrån kommande verksamhet, icke kärlek, medlidande eller tacksamhet; hon föraktar ödmjukheten och betraktar ångern såsom förspild tid, ty dessa känslor afse icke handlandet, utan äro sjelfständiga funktioner af det högsta lifvet. De gifva universalitet åt menniskan, då deremot moralen och metafysiken rikta henne på en enda punkt, som icke kan fylla hela hennes kraft, hvilken derföre förstör sig (genom ensidighet). Den kraft, som icke tages i anspråk för de enskilda handlingarne, bör användas till att utan bestämd verksamhet mottaga det oändligas inverkan, hvilken såsom harmoni utfyller den etiska melodien. Och ju mera man genom den mest bestämda bildning och individualitet isolerat sig från universum, desto mera måste man enligt den andliga naturens lagar sträfva efter en sjelfgjord förening med detsamma [1].

Vanligen anser man Gud och odödligheten höra till religionens väsen, men Gudomen är endast en enskild religiös åskådning, af hvilken de öfriga äro oberoende. En af domstol erkänd och i tyska riket sanktionerad definition på Gud och tillvaron finnes icke, och meningarne äro i denna fråga mycket delade [2]. De fleste fatta Gud såsom menskligghetens genius, så att menskligheten är den urbild, efter hvilken de bestämma sin Guds väsen och sinnelag. Men menskligheten är blott en del af universum. Andre fatta Gud såsom ett från menskligheten alldeles skildt individ, såsom ett enda exemplar af ett eget slägte; men hvarje slägte med sitt individ är underordnadt universum. Åskådningarne af universum äro mångfaldiga, och derföre kunna många olika begrepp om Gud vara gifna, hvarvid det kan inträffa att en religion utan Gud är bättre än en annan med Gud. Hvad åskådning af universum en menniska har, beror på hennes religiösa sinne; om hon med denna åskådning förenar en Gud, beror på hennes fantasi. För moralen har Gud ingen betydelse, ty han måste fattas såsom handlande, men vår sedlighet kan ej vara föremål för handlande (sedlighet är sjelfverksamhet). Han är ingen borgen för vår lycksalighet (såsom Kant antog), ty ett fritt väsen kan icke vilja verka på ett fritt väsen annorlunda än så, att det ger sig tillkänna för detsamma, men

[1] A. st. s. 94—122.

[2] Denna sats syftar på den anklagelse för ateism, som drabbat Fichte.

detta kan ske likaväl genom smärta, som genom lust. Hvad sedan odödligheten beträffar, så är den vanliga uppfattningen irreligiös, ty i religionen går allt ut på att vår personlighets skarpa konturer skola vidga sig och småningom förlora sig i det oändliga, eller att vi genom åskådningen af universum skola så mycket som möjligt bli ett med detsamma, ty religionens högsta mål är ett universum öfver och utom menskligheten. Den religiöse sträfvar redan här att förinta sin individualitet och lefva i det, som är ett och allt, för att vinna mera genom att förlora sig sjelf. Att midt i ändligheten blifva ett med det oändliga och vara evig i ett ögonblick, är religionens odödlighet [1].

Schleiermacher vänder sig med sin framställning af religionens väsen till de bildade bland religionens föraktare, således till dem, som af vetenskapliga skäl åt henne anvisa en underordnad ställning. Om än hans egen framställning icke har formen af en metodiskt fortskridande bevisning, utan i det hela har karaktären af beskrifning, så stödjer den sig likväl på filosofiska grunder och gör anspråk på att vara en allmängiltig teori. Olika personer ha visserligen, enligt denna teori, olika religioner, emedan de från olika ståndpunkter åskåda universum, men de allmänna begreppen åskådning, känsla och universum, som konstituera religionens väsen, äro dock allmängiltiga och tillgängliga äfven för den stora mängden, som enligt Schleiermacher saknar verklig religion. Hufvudvigten ligger således här på utredningen af dessa begrepp och i all synnerhet af åskådningens. Den bildade allmänhet, till hvilken Schleiermacher vänder sig, är nämligen hufvudsakligen den, som tillegnat sig Kants och Fichtes teorier, och för denna allmänhet har termen »åskådning af universum» en betydelse, med hvilken Schleiermachers religiösa teori icke utan vidare låter förena sig. Kant fattade nämligen all åskådning såsom sinlig och såsom utan förståndets hjelp blind. Fichte utgick visserligen från en intellektuel åskådning, men dess föremål är sedelagen, som för menniskan är ändamål, men icke omedelbar verklighet. För att ega öfvertygande kraft hade Schleiermachers åsigt behöft en principiel utredning af åskådningens begrepp, men en sådan saknas. Likväl har hans

[1] Anf. st. s. 122—133.

vältaliga framställning haft stor verkan genom att fästa uppmärksamheten på ensidigheten i det gängse bildade religiösa föreställningssättet. Kant och Fichte skilde visserligen religionen från filosofien genom att fatta henne såsom en för det naturliga medvetandet väsentlig tro, som icke är beroende af några bevis för Guds existens; men de närmade religionen och sedligheten så mycket, att den förra blef en osjälfständig sida af den senare. För Kant är religionen tron på ett intelligent och allsmäktigt väsen, som gör det högsta goda till det fullständigt goda genom att gifva den dygdiga menniskan lycksalighet i mon af hennes förtjänst, d. v. s. genom att uppfylla den lägre begärförmågans fordringar på det sinligt goda i samma mon, som den högre begärförmågan sjelfverksamt realiserar sitt egendomliga mål, det förnuftigt goda. Det religiöst goda är således af en lägre art, som den sedliga viljan icke utan att förlora sin renhet kan eftersträfva, men dock ur en annans hand mottaga såsom ett välkommet och välförtjent tillskott. Öfver denna ståndpunkt höjde sig Fichte genom att fatta det sinliga såsom ett fenomen, som hvarken är godt eller ondt, utan blott det material, i hvilket den fria viljan förverkligar det goda eller onda. För honom är religionen tron på en oändlig intelligens, hvilken såsom moralisk verldsordning gifver plikten fullständig bestämdhet såsom moment i ett system och leder alla handlingar till ett gemensamt godt, de förnuftiga väsendenas samfund. Denna tro fattar han såsom den yttersta grunden för all visshet och allt rätt handlande. Denna åsigt företer vissa likheter med Schleiermachers ofvan framstälda. Den stannar nämligen icke vid att fatta religionen såsom tro, som hvarken är åskådning eller begrepp och således saknar egentlig hemort, utan går tillbaka till den intellektuella åskådningen såsom hennes ursprung, och då denna åskådning binder den fria reflexionen eller uppvisar för henne något absolut förbindande, måste hon äfven fattas såsom känsla. Vidare fattar Fichte religionen såsom en uppfattning af menniskans förhållande till det absoluta, som icke är hennes ändamål utan den högsta grunden för hennes förnuftiga lif. På detta sätt är religionen visserligen den yttersta grunden för vetandet och det rätta handlandet, utan att dock sjelf egentligen vara någotdera. Men dessa likheter mellan Fichtes och Schleiermachers uppfattningar af reli-

gionens väsen träda tillbaka för den vida större olikheten. Fichte betonar nämligen så starkt enheten af det sedliga och det religiösa lifvet, att de skilja sig endast såsom samma lif betraktadt ur grundens och ur resultatets synpunkter. Schleiermacher går deremot till den motsatta ytterligheten, att så starkt betona skilnaden, att de bilda tvänne för hvarandra främmande områden af mänskligt lif.

Härigenom kommer Schleiermacher i strid med det kristna föreställningssättet, som fattar religionen såsom den högsta grunden för menniskans hela förnuftiga lif och alla menniskors inre personliga samlif. Men han betraktar den kristna religionen såsom en egendomlig religionsform och söker höja sig öfver hennes ensidighet genom att bestämma religionens väsen så, att det kan återfinnas i alla religionsformer. Detta förleder honom att fatta religionen i en så outvecklad form, att hon icke distinkt skiljer sig från det sinliga lifvet. Hon är visserligen en åskådning af det enskilda såsom moment i det hela och en känsla af det enskildas bestämdhet genom det hela, men då detta hela fattas såsom naturen, och all skilnad mellan denna verlden och en öfversinlig verld uttryckligen förnekas, så stannar hon vid en blott formel uppfattning af det sinliga och sammanfaller med den estetiska betraktelsen såsom sinne och smak för det oändliga. Den estetiska synpunkten är den formella, som är indifferent för innehållets art, eller stannar vid det sinliga innehållets formella förnuftighet. Denna uppfattning ignorerar det religiöst onda; synden och skulden anses bero på ett ensidigt och fragmentariskt betraktelsesätt och försvinna genom att ses ur det helas synpunkt. Och det sedliga lifvet blir meningslöst såsom ett högre lif än naturens lif öfverhufvud, då det religiösa sinnet fattar menniskans faktiska lif såsom adæqvat form för universi eget lif. Om religionen hos Kant blef ett bihang till sedligheten, såsom en högre uppfattning af densamma, så blir sedligheten här ett bihang till religionen, såsom en lägre uppfattning af det menskliga lifvet. Den sedliga menniskan har enligt detta betraktelsesätt stulit känslan af sin gudalikhet, om hon fattar sig såsom något annat än en försvinnande form för universi verksamhet.

Sin motsats mot Kant och Fichte har Schleiermacher derigenom starkt betonat. Desse tänkare urskilde i menniskans förnuftiga verksamhet trenne sidor, nämligen afsigtens renhet, verksamhetens själfständighet och framgången i utförandet, hvilka hvar för sig äro hufvudbegrepp inom ett särskildt område af den praktiska filosofien. Etiken utgår nämligen från afsigtens renhet, rättsläran från verksamhetens sjelfständighet, och religionsläran från framgången i utförandet. Etiken fäster sig således vid den individuella beslutande viljan, religionsläran vid den oändliga vilja, som såsom öfverhufvud förenar alla fria viljor i en gemensam lagstiftning, eller såsom moralisk verldsordning gifver den fria viljan ett system af möjliga bestämningsgrunder. I det fullständigt goda måste alla dessa sidor vara verkliga, renheten genom den individuella viljan, själfständigheten genom staten, och framgången genom Gud. Sedligheten, rätten och religionen äro former af menniskans högsta goda; men att detta goda i alla sina former bör förverkligas genom menniskans fria verksamhet, att de sinsemellan äro under- och öfverordnade, att de utgöra hvar för sig egendomliga verksamhetsområden och hänvisa på ett sammanhang mellan viljor, som innebär något mera än ett blott postulat eller en uppgift, ha desse tänkare ej nöjaktigt utredt. I Schleiermachers »Reden» är det deremot ingen fråga om afsigtens renhet och verksamhetens sjelfständighet eller om religionen såsom ett godt. Han säger icke »tillkomme Guds rike», utan fattar det såsom omedelbar verklighet för åskådningen och känslan. Att denna åsigt strider mot kyrkans och vetenskapens, derom har Schleiermacher ett stolt medvetande. Han säger nämligen; »religionen är så sällsynt, att den som säger något om henne, han måste sjelf ha erfarit det, ty han har ingenstädes kunnat höra det; af allt, som jag prisar och känner såsom hennes verk, står väl litet i heliga böcker, och skulle det då icke för den, som ej sjelf erfor det, vara en förargelse eller en dårskap.» [1] Samma intresse, att emot den subjektiva idealismen framhålla den objektiva verkligheten, röjer sig äfven i hans etik, der dygden och plikten underordnas de goda verken och tillstånden, ty verket har enligt hans åsigt beslutet och verksamheten bakom sig såsom en tillfällig genom-

[1] Anf. st. s. 15.

gångsform för den allmänna bildande kraften. Ur religionens synpunkt fattar han den sedliga individualiteten såsom ett antitetiskt moment, som är vilkor för att universum skall kunna uppenbara sig såsom ett helt. Såsom verksamhet måste detta nämligen framträda i en mångfald af begränsade former. Men individen får icke fattas såsom verkligt subjekt för en sjelfständig verksamhet, utan såsom ett i universum försvinnande moment, en verksamhetsform, som isolerad för sig sjelf är ofattlig och omöjlig. Om individen skiljer sig såsom fritt väljande och beslutande vilja från det oändliga såsom sitt fria mål, så har hans reflexion förirrat sig. Han är en osjelfständig och förgänglig form för det sjelfständiga och eviga. Såsom religiös förlorar han sig sjelf i universum såsom något öfver menskligheten höjdt och kan icke önska någon odödlighet, ty han har det oändliga närvarande i sin momentana åskådning och känsla. Han har ingen uppgift eller fordran, ty han söker icke det oändliga utom det ändliga.

Schleiermacher upptog Fichtes tanke, att jagets verksamhet är ett sättande af motsatser och förenande af de motsatta i en högre enhet, men gaf åt denna tanke den vändning, som sedan Schelling utförde i sitt identitetssystem, att nämligen alla motsatta ursprungligen ingå i hvarandra. Detta är icke alldeles liktydigt med den Fichteska satsen, att den absoluta identiteten är förutsättning för all motsats, utan betyder att motsats och identitet förutsätta hvarandra såsom lika ursprungliga, så att ingendera har någon verklighet, som öfverskjuter den andras. Hvarje led i en motsats innehåller det motsatta ledet, så att det inom sig sjelft innehåller samma motsats under sin egendomliga form. Häraf följer ur teoretisk synpunkt, att hvarje ting i universum är det hela under en egendomlig form eller är i sitt slag oändligt och kan icke öfvergå till något annat. Dess förändring är blott en utveckling eller höjande till högre medvetenhet af dess ursprungliga innehåll. Den praktiska konseqvens, som Schleiermacher här drager ur samma premisser, leder till upphäfvandet af det specifikt religiösa lifvet. Då nämligen det är en villfarelse att söka det motsatta utom det, mot hvilket det är motsatt, så har människan ursprungligen det oändliga inom sig i den meningen, att det för henne har omedelbar verklig-

het, om hon blott reflekterar eller öppnar sitt sinne för detsamma. Men det oändligas verklighet för förståndet sammanfaller icke med dess verklighet för viljan. Schleiermacher har icke tagit hänsyn till, att det som förståndet måste tänka såsom absolut verklighet och immanent bestämning hos hvarje väsen eller hvarje form af verklighet, för den syndiga viljan är en blott möjlig bestämningsgrund. Att tillskrifva den religiöst kontemplativa menniskan syndfrihet förutsätter brist på sjelfpröfning. Heligheten kan visserligen icke tänkas såsom menniskans absoluta ändamål utan att på något sätt vara ursprungligt verklig genom sig sjelf och vara inre bestämning hos menniskan, men såsom rent omedelbar verklighet kan den icke fattas med mindre att menniskan förlorar sig sjelf i åskådningen af den Helige. Men det är icke utan vidare gifvet, att en sådan åskådning är omedelbart möjlig. Schleiermachers opposition mot Fichtes uppfattning af menniskans enhet med det gudomliga såsom en uppgift för den fria verksamheten, som i det ändliga förverkligar det oändliga, dref honom till den motsatta ytterligheten att helt och hållet förneka denna uppgift och framhålla, att det ändliga är ursprungligt ett med det oändliga. Men derigenom upphäfves icke blott religionen, utan hvarje absolut bestämdhet förvexlas med den relativa. Då menniskan, sådan hon går och står, inflyttas i det absoluta blott genom en vexling af synpunkten, så följa alla de brister med, som vidlåda det timliga och sinliga. Universum blir då ingenting annat än den abstrakta och qvantitativa oändligheten, i hvilken den empiriska verklighetens motsatser äro försonade, derigenom att allting fattas såsom former af en och samma grundkraft. Derföre prisade Schleiermacher den »helige» Spinoza, som genom att fatta allting såsom modi af en absolut substans grundlagt en realism, som höjer sig icke blott öfver den lägre eller vanliga realismen, som tillskrifver de enskilda tingen sjelfständig verklighet, utan äfven öfver den »fulländade idealismen», som härleder dem ur den ändliga intelligensen. Men då Schleiermacher öfver subjektet och det deduktiva tänkandet sätter objektet och åskådningen eller scientia intuitiva, så gör han ej full rättvisa åt sin samtid. Den senare synpunkten är icke för densamma så främmande, som han låter påskina. För att icke tala om den principiella

betydelse, som den intellektuella åskådningen har i Fichtes system, så är Schleiermachers frändskap med Jacobi påtaglig och af honom sjelf i hans bref på flere ställen framhållen. I läran om det gudomligas omedelbara närvaro i menniskans åskådning och känsla sammanträffa de, ehuru Jacobi ställer religionen i ett närmare sammanhang med både vetandet och viljan genom att fatta henne såsom omedelbart vetande och fri viljeriktning, under det att Schleiermacher stannar vid kontemplationen af universi verkningar i menniskan.

Genom sin lära om religionens omedelbarhet träffas Schleiermacher af de anmärkningar, som Hegel riktat mot Jacobi, af hvilkens åsigt han anser Schleiermachers vara en högre potens. En åskådning, som icke stannar vid det enskilda, utan fattar detta såsom moment i ett helt, förutsätter uppfostran och tänkande, genom hvilket de många enskilda åskådningarne sammanfattas i former, som utgöra det hos dem alla väsentliga. Men detta är icke möjligt utan att skilja ut det väsentliga från det oväsentliga, som derigenom på något sätt uteslutes från det absolut hela. Ur praktisk synpunkt innebär detta, att brytningen med det sinliga lifvet och omvändelsen från detsamma såsom disharmoniskt och sig sjelf upplösande äro nödvändiga vilkor för det förnuftiga lifvets framträdande. Om man erkänner en skilnad mellan högre och lägre positiva religionsformer, så måste man äfven erkänna, att religionen till sin menskliga sida såsom tro och kärlek behöfver en rening, som är både förståndets och viljans uppgift och aldrig kan fattas såsom fulländad. (»Jag tror, Herre stärk min otro!») Redogörelsen för religionens väsen får derföre icke stanna vid det gemensamma för alla religionsformer, utan måste uppvisa det distinktiva för den högsta religionsformen såsom det mest adæqvata uttrycket för religionens väsen. Det är därvid, såsom Hegel anmärker mot Jacobi, icke fråga om hvad saken är i och för sig, utan om »was davon für das Bewusstsein heraus ist» [1]. Men Schleiermacher betonar så starkt religionens subjektiva absoluthet, att han nekar icke blott den historiska naturreligionen utan hvarje allmängiltig religion. För en sådan religiös nominalism bortfaller all objektiv skilnad mellan religionerna äfvensom hvarje mått eller norm, genom hvil-

[1] Hegels Encyclopedie § 71.

ken de kunde ordnas i en utvecklingsserie. Liksom enligt en äldre åsigt den sinliga varseblifningen är alltings mått, så är här den omedelbara åskådningen af universum det religiösa måttet. Hvarje menniska har sin egen religion, ty universum afficierar henne på ett egendomligt sätt. Men Schleiermacher upplyser icke, huru individen skall kunna urskilja det, som är universi verkan i honom, från det, som har en blott partiel orsak, ty här kan man icke tillämpa Spinozas criterium, scientia intuitiva. Åskådningarne och känslorna äro af många slag, och den torftiga kategorien universalitet eller totalitet gifver åskådningen ingen direkt ledning. Religionen är en atom, som postuleras vara en individuel verklighet, men i sjelfva verket är en abstrakt tanke. Ensidigheten i denna tanke blir så mycket påtagligare, om man besinnar, att religionen fattas såsom en ensidig verkan, emedan Schleiermacher abstraherar från subjektets sjelfverksamhet. Den religiöse betraktar sina förnimmelser och handlingar såsom verkningar af naturen och sig sjelf såsom blotta summan af dessa verkningar, hvilkas egendomligheter icke bero på den mottagande, liksom kropparne på olika sätt bryta det rena ljuset, utan på den verkande orsaken, som sjelf modifierar sig i hvarje verkan. Denna åsigt är den abstrakta naturalistiska determinismen, som anser sig ha höjt sig öfver alla motsatser och isynnerhet öfver det ändliga orsaksförhållandet genom att erkänna blott ett enda verksamt subjekt, den allmänna naturkraften eller ödet. På denna ståndpunkt försvinner all skilnad mellan väsen och fenomen, mellan godt och ondt, ty hvarje verkan af universum är i sin atomistiska abstraktion oändlig.

Liksom de särskilda menniskornas religioner, enligt Schleiermacher, icke kunna förenas i kyrkan såsom objektivt samfund, utan hvarje individ är sin egen medlare och prest, som tillfälligtvis kan påträffa likstämda själar, så upplöser sig äfven hvarje individs religion i en atomistisk mångfald af vexlande stämningar och bilder, der hvarje jemförelse och sammanfattning är en otillbörlig inblandning af det abstrakta tänkandet, utan större religiös betydelse, än (för att begagna Spinozas exempel) hundens stjernbild har fysisk betydelse för de särskilda stjernor, som vi i denna figur godtyckligt sammanfattat. Men äfven ögonblicksreligionen upplöser sig i sammanhangslösa elementer,

nämligen i åskådningen af universi verkan och känslan af det egendomliga i denna verkan, eller subjektets förhållande till densamma. I öfverensstämmelse med arbetets populära syfte är denna punkt icke vidare utförd. Med anslutning till Fichte, mot hvilkens filosofi Schleiermacher inom densamma icke har något att anmärka[1], fattas åskådningen såsom religionens objektiva sida, och känslan såsom dess subjektiva, hvilka i sig äro identiska och blott i reflexionen falla i sär. Men denna identitet är oförenlig med uppfattningen af religionen såsom ett kausalförhållande. Schleiermacher fattar nämligen det religiösa sinnet såsom receptivt i förhållande till universum, på samma sätt, som synsinnet är receptivt i förhållande till de lysande föremålen. Känslan är då uppfattningen af subjektets lidande, och åskådningen är uppfattningen af objektets handlande, men sammanhanget mellan dessa kategorier är icke gifvet för någondera uppfattningen. Åskådningen kan icke ens fatta universi verkan såsom handlande, ty derför skulle fordras att den kunde gå utöfver verkan till dess orsak och således fatta universum i och för sig. Åskådningen fattar i hvarje fall en partiel, till detta subjekt och detta ögonblick begränsad verkan, och har således den oändliga orsaken icke omedelbart gifven, kan ej heller sluta till densamma.

Denna ofärdighet i uppfattningen af religionens grundbegrepp medför äfven tvetydighet i uppfattningen af individualiteten. Ju mera Schleiermacher betonar åskådningselementet i religionen, desto mera försvinner individen, som hängifver sig åt och förlorar sig i det oändliga. Åskådningen är nämligen riktad på objektet, och i samma mon, som denna riktning är förherrskande, försvinner känslan eller riktningen på subjektet. Dertill kommer, att ju renare religionen är, desto mera höjer sig hennes objekt öfver menskligheten, så att menniskan för att vinna enhet med universum måste icke blott förlora sig sjelf utan gå utom hela menskligheten. Och då denna enhet icke kan vinnas genom handlande eller vetande, så måste den vinnas genom åskådningens renande från all inblandning af dem och ytterst äfven från känslan, såsom det subjektiva element, genom hvilket individen skiljer sig från det hela. Religionen

[1] Briefwechsel B. 4 s. 53.

är då en innehållslös abstraktion, som godtyckligt kallas åskådning. Men å andra sidan är individualiteten väsentlig för religionen, emedan universum innebär vexelverkan mellan motsatta krafter, och hvarje dess verkan såsom en viss blandning af dessa krafter måste skilja sig från de öfriga. Kärleken, som förenar alla väsenden såsom till innehållet identiska, måste inskränkas genom motsträfvandet eller sjelfständighetsdriften, genom hvilken deras formella skilnad upprätthålles. Individualiteten är således ett motsatsförhållande mellan form och innehåll hos hvarje väsen såsom ändlig verkan af universum. Det stötande i denna åsigt mildrades genom hänvisning på konstverket, i hvilket hvarje särskild form är ett uttryck för den oändliga idén, så att mångfalden af former i stället för att uttrycka idéns ändlighet, tvärtom bevisar dess oändlighet. Mensklighetens stora historiemålning är icke en blott sammanställning af isolerade figurer, som hvar för sig inkräkta rummet till förfång för de öfriga, utan uttrycker en idé, som genom mångfalden af gestalter uppenbarar sin inre rikedom eller oändliga gestaltningsförmåga. Men såsom i allmänhet inom den romantiska skolan poesin får träda emellan, då de vetenskapliga ansatserna äro stridande eller otillräckliga, utan att dermed något enhetligt resultat vinnes, så håller Schleiermacher ej fast vid denna uppfattning af individualiteten och af den faktiska verkligheten såsom religiöst konstverk, utan söker förklara motsatserna och bristerna eller öfverhufvud gradskilnaden mellan individerna genom att skjuta skulden på den upprörda atmosfer, i hvilken den formande anden bildar sina gestalter. Detta måste betyda, att verket skulle utgöra en enda idealbild, om icke verksamheten vore bunden vid en motsats, så att de många verken utvisa de grader, i hvilka kraften öfvervunnit sin begränsning.

Samma brist på klarhet och konseqvens vidlåder Schleiermachers lära om religionens förhållande till metafysiken och moralen. Å ena sidan skola de bägge senare vara oberoende af den förra. Metafysiken skall inom tänkandets område vara sjelfständig, så att hon utför verldsförklaringen ur menniskans grundbegrepp och förenar alla menniskor i ett allmängiltigt och systematiskt vetande, från hvilket det falska är uteslutet, då deremot religionen stannar vid den omedelbara och enskilda erfarenheten

utan all sammanställning eller härledning. Likaledes bör moralen inom handlandets område vara sjelfständig, så att hon dels såsom teori deducerar pliktemas system såsom en objektiv norm, genom hvilken det goda skiljes från det onda, dels såsom handlande är en från den egna viljan utgående verksamhet, genom hvilken menniskan lefver ett eget lif efter sitt eget hufvud, såsom det bestämningsgrunderna pröfvande förståndet och den sig sjelf bestämmande viljan. Men å andra sidan förlora både metafysiken och moralen sin sjelfständighet. Utan religionens ledning gifver metafysiken blott en tom skuggbild af vår ändlighet. Fantasien är nämligen det högsta och ursprungliga hos menniskan, det som för henne skapar verlden; metafysiken är reflexionen, som reproducerar fantasiens verk, men såsom blott förståndsverksamhet stannar vid dess ändliga sidor. Först genom att stödja sig på den religiösa åskådningen kan tänkandet reproducera fantasiens oändliga bestämdhet. Spinoza är den religiöse mästaren, som gifver en sann bild af universum genom att fatta all verksamhet såsom den oändliga substansens. På samma sätt behöfver moralen både såsom teori och praxis religionens ledning. Då praxis egentligen är konst, och religionen är sinne och smak för det oändliga, så bör handlandet bestämmas af religionen, ty eljest bestämde icke smaken konsten, som således blefve uttryck för det ändliga och fula. Och en sedelära, som saknar smaken för det oändliga och känslan för den lefvande naturen, fastnar i de ensidigheter, som vidlåda Kants och Fichtes sedeläror. De fatta nämligen sedligheten såsom en blott yttre verksamhet och försumma att bilda menniskan sjelf, emedan de icke fatta henne såsom något heligt (såsom en del af universum), utan blott såsom organ för ett allmänt ideal, i hvilket all individualitet är utplånad. De arbeta derför på att förbättra och bilda menskligheten, men fatta henne såsom en likartad summa och fästa sig derföre endast vid de enskilda menniskorna för att hos dem utbilda det allmänna idealet, men ha intet öga för menniskan sjelf, d. v. s. för henne i hela sin faktiska bestämdhet såsom en egendomlig och nödvändig figur i mensklighetens historiemålning, der äfven de gemenaste figurer äro fordrade af det hela. Den religiösa eller sanna moralen fordrar, att individen hos sig utbildar sin konkreta bestämdhet för

att värdigt fylla den plats, som ödet anvisat honom och på hvilken sjelfva gemenheten är helig. Det är blott när den ses i sin isolering, som gemenheten är ohelig; såsom länk i menskligheten eller såsom en egendomlig form af menskligt lif är den en sinlighet, som bestämmes af förnuftet hos de ädlare individerna lika innerligt, som om de utgjorde ett enda subjekt. Den religiösa etiken går derför icke ut på att förbättra menskligheten, utan finner sedligheten realiserad i det stora hela såsom färdigt konstverk och betraktar således det högsta goda icke såsom uppgift utan såsom verklighet. Hon fäster sig icke vid de enskilda menniskorna, ty de höra till moralens förstuga, utan vid menskligheten såsom det sedliga subjektet, hvaraf individerna äro kompendier, hos hvilka alla man återfinner ljus och skugga, godt och ondt, heligt och gement, om man blott ser dem ur naturens eller universi synpunkt.

Onekligen har Schleiermacher rätt deruti, att de personliga konturerna i det menskliga samlifvet icke äro skarpt begränsade, utan utgöra sammanhängande former af ett gemensamt lif, i hvilket individerna afsigtligt och oafsigtligt inverka på och påverkas af hvarandra. Men man får icke förbise, att i detta samlif, liksom inom hvarje individ, det högre har att strida med det lägre, som både såsom förstånd och vilja inskränker förnuftets objektiva makt, att det derföre är plikt att befrämja denna makt genom att icke undandraga sig det högre lifvets förädlande inflytande eller försumma att sjelf inverka förädlande på det lägre; vidare att denna objektiva makt ur sedlig synpunkt icke är legitim, om den grundar sig på »en magnetisk atmosfer», på auktoritet, tröghet, vana, härmningsdrift, eller allt det, som »det eviga ödet uppslukar och utrotar».

Tröghetsproblemet vållade Schleiermacher icke så litet bryderi. Genom sin intime vän Friedrich Schlegel hade han den romantiska lättjan för sina ögon såsom gifven verklighet i en tilltalande form. Samtidigt med Schleiermachers Reden skref Schlegel i sin roman Lucinde sin beryktade idyll öfver sysslolösheten, i hvilken han prisade »die gottähnliche Kunst der Faulheit såsom det enda fragment af gudalikhet, som vi medföra ifrån paradiset». Det obetingade sträfvandet och framåtskridandet är, säger han, en nordisk osed, som endast medför tråkig-

het. Allt godt och skönt är redan till och uppehåller sig genom sin egen kraft. De som ondgöras öfver verldens och lifvets allmänna fulhet, lida brist på sinne och förstånd och ha icke ens den svagaste aning om hvad verlden och lifvet äro, ty fliten och nyttan äro dödsengeln med det brinnande svärdet, som utestänger menniskan från paradiset. Blott i den äkta passivitetens heliga ro kan man erinra sig sitt hela jag och åskåda verlden och lifvet. Man borde derföre icke så syndigt försumma sysslolöshetens studium, utan utbilda det till konst och vetenskap, ja till religion[1]. Denna från romanens estetiska ståndpunkt framstälda fordran söker Schleiermacher rättfärdiga från religiös och etisk synpunkt. Universi väsen är visserligen verksamhet, men denna söndrar sig i motsatta riktningar, så att hvarje verkan är en enhet af motsatta krafter, som hålla hvarandra i jemnvigt. Medvetandet om denna jemnvigt är åskådningen. Derföre förlamar den religiösa känslan handlingskraften, så att den sedliga viljan måste hålla sig utom det religiösa området för att få rum från ett eget handlande. Men då en hvilande produkt innebär verksamhetens upphörande, så arbetar universum i sin högsta form såsom ödet på att utrota trögheten och allt, som förqväfver friheten. Och samma motsägelse återkommer inom det etiska området. Etiken utgår från frihetsmedvetandet och förklarar allt annat såsom vilkor för detsamma. Men jemte frihetstendensen finnes i menniskans natur en motsatt drift, som fordrar sin etiska utbildning. Sinnet är nemligen föremål för en egen drift, driften att låta hvarje annan verksamhet hvila och blott öppna alla organer för att låta genomtränga sig af alla intryck. Detta är tröghet och lättja från det borgerliga lifvets synpunkt. På denna står Fichtes etik med sin fordran, att afsigt och ändamål skall finnas i allt, att menniskan alltid skall göra någonting; att man bör öfva kroppen, om själen ej orkar längre. Det borgerliga förståndet anser, att allt bör hänföras till handlandet, och frågar öfverallt »cui bono?», betraktar således hvarje sak blott såsom länk i en serie. Sinnet deremot sträfvar att fatta *hvad och huru* saken är för sig, att fatta honom i sin egendomliga karaktär, då deremot det borgerliga förståndet

[1] Lucinde ed. Reclam. s. 26—9.

med »hvad och huru» blott förstår »hvarifrån och hvartill»[1]. Utan religion är moralen borgerlig och riktar menniskan utåt på ett abstrakt ideal, för hvilket blott handlandet har betydelse, under det att hennes individualitet förqväfves.

Emot Kants och Fichtes lära, att allt, som för menniskan är verkligt, är hennes verk, och att hon endast genom reproducerande verksamhet kan tillegna sig det sanna och goda, som för henne är gifvet i objektiv form, gör Schleiermacher gällande att det sanna och goda för henne har omedelbar verklighet. I henne verkar nämligen ytterst universum, hvars verkningar i hvarje fall ha all möjlig fullkomlighet, och hon behöfver endast öppna sitt sinne för åskådningen af detsamma. Men det betänkliga i denna lära är, att religionen för mycket närmas till den estetiska kontemplationen, och att hon icke såsom »en helig musik» blott åtföljer handlandet, utan upphäfver detsamma. Det förtjenstfulla deremot i densamma, hvarigenom Schleiermacher blifvit en religiös reformator, är det energiska framhållandet af ensidigheten i Kants och hela den ännu gängse upplysningsfilosofiens uppfattning af religionen såsom en likformig tro på ett högsta väsende. Trots sina kraftiga ansatser höjde sig ej heller Fichte öfver detta uppfattningssätt, ty hos honom framgick, såsom han sjelf säger, hjertats rörelse blott ur den fullkomliga klarheten, hvarföre han icke i sin erfarenhet återfann det omedelbara medvetande af det Gudomligas närvaro och verksamhet i menniskan, som Schleiermacher skildrar. Han betraktade derföre dennes lära såsom förvirrad Spinozism[2].

Schelling, som först lagt Schleiermachers Reden halflästa och halfbegripna å sido, fann sig deremot, när han senare arbetat sig fram till större klarhet i sin filosofi öfver anden och historien, gladt öfverraskad af den stora öfverensstämmelsen i sin egen och Schleiermachers grundåskådning. Det var icke det specifikt religiösa på botten af den senares dunkla lära, som särskildt tilltalade honom, utan den allmänna verldsåskådningen. Han aktar derföre Schleiermacher såsom en ande, som måste ställas fullt i jemnbredd med de främste originalfilosofer. Utan denna originalitet är det, säger han, icke möjligt att så ha ge-

[1] Reden. S. 147—9.

[2] Fichtes Leben 1830. Bd. 1. S. 402. 416.

nomträngt spekulationens innersta utan att ens lemna ett spår af de stadier, som man måst genomlöpa[1]. Hegel menade, att Schleiermachers skrift, utan att egentligen afse det spekulativa behofvet, dock hänvisar på behofvet af en filosofi, som gifver naturen upprättelse för den misshandling, som hon lider i Kants och Fichtes system, och bringar förnuftet sjelft i öfverensstämmelse med naturen, derigenom att det sjelft af inre kraft gestaltar sig till natur[2]. Från Schellings och Hegels riktning aflägsnade sig dock Schleiermacher, ju mera hans intima förhållande till den Schlegelska kretsen löste sig och han dels genom sin presterliga verksamhet, dels genom vetenskapliga studier inträngde i de etiska och religiösa problemerna. I sin senare spekulation skilde han Gud såsom det öfver alla motsatser höjda väsendet från verlden såsom det relativa verklighetsområdet på ett klarare och afgjordare sätt, än han i sina Reden skilde ödet från menskligheten. Med det bestämdare urskiljandet af religionens subjektiva sida följde också, att han ej mer lade hufvudvigten på åskådningen, utan på känslan såsom känsla af absolut beroende.

Riktningen på det subjektiva framträder afgjordare redan i hans nästa skrift, de berömda Monologerna, i hvilka han framställer sin verldsåskådning ur den etiska synpunkten, för att komplettera den föregående framställningen ur den religiösa synpunkten. Egentligt vetenskaplig framställning har man icke heller här att vänta. Såsom namnet antyder, afse Monologerna icke i första rummet en analys af individualitetens begrepp, utan en sjelfbetraktelse eller en skildring af författarens egen individualitet, sådan denna framgått ur hans bildningsarbete och är uppgift för fortsatt bildning. Men de äro icke en skildring af hans empiriska skröplighet eller af det vacklande mellan en urbild och en vrångbild, som vanställer hvarje menniskas timliga lif, utan af urbilden, sådan den för honom blifvit klar genom filosofiska studier och oafbruten sjelfpröfning. Men derigenom antager den bild, som han framställer, karaktären af en allmänbild, hvars närmare bestämdhet vinnes genom motsättning mot den allmänbild, som Kant och Fichte uppstält. I den föl-

[1] Schellings Leben in Briefen. Bd 1. S. 345.
[2] Hegels Werke. Bd 1. S. 165; jmfr s. 112—115.

jande redogörelsen för deras innehåll fästa vi oss hufvudsakligen vid de drag, som belysa Schleiermachers förhållande till dessa tänkare.

Schleiermacher betecknade Monologerna såsom en nyårsgåfva till vännerna och anknyter sin sjelfbetraktelse till årsskiftet såsom en hänvisning på det personliga lifvets vexling mellan handlande och reflexion. För den djupa känslan och det öppna sinnet har nämligen allt en högre betydelse. Icke blott den yttre naturen återspeglar i alla sina former vårt väsens innersta, utan äfven förståndets skenbart godtyckliga uppfinningar få sin egentliga förklaring ur detta väsen. Så syftar äfven tidsindelningen på de bägge sidorna i menniskans väsen, att vara ett verksamt tidslif och ett reflekterande evighetslif. En punkt, som skär en linea, är icke en del af densamma, utan hänför sig mera omedelbart till det oändliga. Så kan äfven menniskan i sitt timliga lif införa gränspunkter, genom hvilka hon höjer sig öfver detsamma och har ett omedelbart medvetande om sitt förhållande till det eviga och oändliga. En sådan gränspunkt är årsskiftet, som uppmanar till sjelfbetraktelse; men egentligen bör menniskan alltid förena handlande och reflexion, så att hon lefver tvänne parallela lif, af hvilka det ena icke är sammansatt af fragmenter ur det andra (såsom det sedliga lifvet enligt Fichte är fragment af naturlifvet). Den sjelfbetraktelse, genom hvilken man fattar andens inre väsen, är icke en återblick på det förflutna, på genomlefda njutningar och vedermödor eller på gerningar och verk, ej heller en mönstring af de förvärfvade insignierna, ty allt detta gifver blott en mer eller mindre förfalskad bild af det yttre lifvet, i hvilket allt är bestämdt genom yttre förhållanden, och der menniskan sjelf är ett yttre föremål såsom allt annat. Men den, som fått syn på det inre handlandet, fattar sitt sanna väsen; han skiljer friheten och oändligheten från all yttre bestämdhet. För honom är den yttre verlden icke det första och största, i hvilket anden blott är en liten svag och tillfällig gäst, utan mensklighetens kropp, skådeplatsen för menniskans fria verksamhet, der hon icke röner något blott passivt intryck, utan står i vexelverkan med sina organer. Det som menniskan såsom den enskilda egentligen skiljer från sig sjelf, är andarnes eviga samfund, den verld, inom hvilken friheten är

bunden vid eviga lagar. Vårt verk i andeverlden bär nödvändighetens prägel, emedan andarne i sitt inflytande på och bildande af hvarandra ömsesidigt stöta på frihet, som icke får undertryckas, utan måste sjelf begränsa sig för att frambringa gemensamma verk.

Framgång eller motgång i det handlande, som afser att organisera menskligketens stora kropp, bestämmer icke den inre kraften, gör den hvarken bättre eller sämre, ty kraften är såsom fri höjd öfver tiden och nödvändigheten. Äfven om det handlande, som afser utbildningen af menskligheten i min person, icke lyckas bibringa andra en tydlig bild af densamma och ingripa i deras egen bildningsverksamhet, så är det likväl icke förfeladt; om jag nämligen för mig sjelf blifvit bestämdare och egendomligare, så följas viljan och beslutet förr eller senare af framgång i samarbetet med andra.

I det inre handlandet finner jag mig sjelf, ty mitt väsen är friheten, och henne kan den mest skarpsinniga analys icke finna i menniskans yttre lif och handlande, ty i detta är allt söndradt och yttre för hvartannat. I detta lif inskränka verksamheten och lidandet, tänkandet och senterandet, åskådandet och handlandet hvarandra; i det inre lifvet stärka de deremot och ingå i hvarandra, så att allt är ett. Der kan ingen verksamhet fattas rätt, om den fattas såsom isolerad, ty den hänvisar på menniskans hela väsen, hvilket i sin ordning icke kan fattas utan att ses på sin bestämda plats i mensklighetens rike, hvilket åter hänvisar på andens oändliga former och grader.

Genom att vid allt yttre handlande vända blicken inåt kan och bör menniskan i hvarje ögonblick lefva öfver tiden i den högre verlden. Men till och med de vise påstå, att lifvet och sjelfbetraktelsen äro skilda saker, som icke samtidigt kunna bedrifvas; och konstnärerna mena, att vid producerandet måste själen helt och hållet förlora sig i sitt verk, utan att veta hvad hon gör. Men likväl har konstnären urbilden inom sig, och den vises reflekterande är tillika undervisning. Till andens väsen höra både handlandet och reflexionen öfver handlandet. Endast genom reflexionen får handlandet måttfullhet och form, så att verket återspeglar den inre kraftens medfödda gränser. Derföre

fattas Gud symboliskt icke blott såsom skapare utan äfven såsom saligt sjelfmedvetande.

Sjelfpröfningen anses vara svår och osäker, men missuppfattning beror i detta fall på viljan. Andra kan man bedöma endast genom att sluta från deras handlingar, och detta slut är osäkert; men sitt eget inre lif kan man fatta omedelbart, och då kan omdömet icke irra. Dock får man icke stanna vid reflexionen öfver det omedelbart på yttre handling riktade beslutet, dess åtföljande känsla och närmast föregående syftemålsbegrepp. En sådan fragmentarisk sjelfpröfning är osäker och skyggar tillbaka för samvetet eller den bråkdel af sjelfmedvetandet, som förnedrad till tuktomästare låter höra sin ovälkomna röst. Begrepp om yttre syften och känslor af enstaka handlingar uttrycka icke det egentligt menskliga. Man måste betrakta hela menskligheten inom sin egen person och vinna känslan af henne, då framgår handlingen ur sjelfmedvetandet, då afspeglar den menskligheten i min person, ty det klara medvetandet om henne tillåter intet handlande, som vore henne ovärdigt. Förspild möda är det, att i frihetens rike gifva regler och göra försök. Ett enda fritt beslut gör menniskan till menniska, och den som en gång blifvit menniska upphör aldrig att vara det. För min del har jag, säger Schleiermacher, ingen sedelära, intet filosofiskt system att tacka för medvetandet om menskligheten; friheten löste genom handlingen det dunkla tviflet. Det så kallade samvetet känner jag ej mera, ingen känsla behöfver mana eller straffa mig. Jag beflitar mig icke längre om enskilda dygder, jag gläder mig icke åt enskilda handlingar; oafbrutet har jag inom mig medvetandet om hela menskligheten med visshet att aldrig i mitt handlande finna något, som förnuftet måste förkasta. Länge var det mig nog att blott ha funnit förnuftet; ärande den gemensamma tillvarons likformighet såsom det enda och högsta trodde jag, att det för hvarje fall blott gifves ett, som är rätt, att hos alla handlandet måste vara detsamma, och att den ene skiljer sig från den andre, blott försåvidt hvar och en har sitt eget läge, sin särskilda plats, att menskligheten visade en olikhet blott i mångfalden af de yttre gerningarne, men att den inre menniskan icke vore ett egendomligt bildadt väsen, utan hvar och en i sig den andra lik. Denna åsigt är naturlig, ty när man höjt sig

öfver den lägre form af individualitet, som framträder i det animaliska lifvet, till medvetandet om den allmänna menskligheten och plikten såsom en högre makt, så stannar man vid det allmänna förnuftet och förmår icke genast urskilja den högre individualitet, som ligger i bildningen, der sedligheten sammanfaller med den fritt utbildade naturen. Men jag, säger Schleiermacher, stannade icke länge vid känslan af friheten, utan jag frågade efter grunden till personligheten och till det flytande medvetandets enhet och drefs till tanken på en högre sedlig betydelse i individualiteten. Denna kan icke vara gifven genom en blott yttre delning af en inom sig homogen massa, hvars delar liksom atomer skulle sammanfogas till tillfälliga personliga gestalter. Tvärtom, hvarje menniska måste på ett egendomligt sätt framställa menskligheten genom att vara en egendomlig blandning af hennes elementer, emedan menskligheten måste uppenbara sig på hvarje sätt och förverkliga alla de särskilda former, som ur henne kunna framgå. Genom en ursprunglig och fri handling har menniskan gifvit sig individuel tillvaro såsom en egendomlig förening af den menskliga naturens elementer. Ur denna ursprungliga handling följa de handlingar och gränser, som uttrycka hennes individualitet; och genom att gifva akt på dessa kan hon leda sig tillbaka till den ursprungliga handlingen, i hvilken hennes individualitet är grundad. Men gerna fäster man sig vid det allmänt menskliga hos sig och låter blicken halka öfver de gränser, som naturen uppdragit för individen, af fruktan att falla tillbaka i den yttre personlighetens trånga gränser, om man på något sätt skiljer sig såsom individ från menskligheten. Men öfningen skärper blicken för individualiteten, om viljan blott öfvervunnit trögheten (benägenheten att stanna vid det allmänna och gå i den schablonmessiga pliktformelns ledband). Hvadhelst jag, säger Schleiermacher, efter mitt sinnelag må bedrifva, alltid belyser fantasien min inre bestämdhet genom att framställa tusen möjligheter att handla på annat sätt, i annan anda och mening, utan att kränka menskligheten (allmänna) lagar.

Äfven inom den högsta sedlighetens område herrskar det förhållandet mellan handlandet och reflexionen, att den som vill bilda sig till ett bestämdt väsen, måste ha öppet sinne för allt, som han icke är. Blott genom motsättning fattas det enskilda,

och derföre vinner menniskan medvetandet om sig sjelf endast genom att åskåda hela menskligheten och mot hvarje annan framställning af densamma ställa sig sjelf och sin egendomlighet till jemförelse. Men detta menniskans sinne för sin åtskilnad från allt annat skulle leda henne till egoism, om det icke hvilade på kärleken, som i andeverlden är attraktionskraften, utan hvilken individen skulle slungas ur sin bana (sitt system), och allt skulle utgöra en rå massa. Kärlek och bildning betinga hvarandra. De som icke sträfva efter att bilda sig sjelfva, nöja sig med lag och plikt, likformigt handlande och rättvisa, och kasta sorglöst den smula kärlek, som de känna, på högen af det gemensamt goda, som bör förvaltas enligt en allmän lag [1].

Derefter kastar Schleiermacher en pröfvande blick på verlden och finner den sanna individualiteten öfverallt af henne vara misskänd och förtryckt. Man talar öfverallt, säger han, om att förbättra verlden och prisar sina lyckade bemödanden i detta syfte, men utan att känna mensklighetens sanna mål. Det är sant, att menniskans makt öfver den yttre naturen genom generationernas samfälda arbete blifvit i oväntad grad stegrad. Men för andens eget lif göres intet, och om någon i denna mörka och dåliga tid vill utbilda sin egendomlighet, så saknar han icke blott uppmuntran, utan alla söka hindra honom. Schleiermacher ger här luft åt den förstämning, som hans oangenäma personliga erfarenheter hos honom framkallat. Hans vänskapsförhållande till Friedrich Schlegel var vid denna tidpunkt utsatt för starka slitningar, emedan Schlegel, som vant sig att betrakta sin vän såsom en genialisk representant för den konkreta bildningen och en försvarare af humaniteten gent emot den abstrakta filosofien, under det han i sig sjelf såg den egentlige filosofen, hvars idéer den andre från sin ståndpunkt afspeglade och belyste, nu hos honom fann en sjelfständighet särskildt i de etiska frågorna, hvilken han betraktade såsom afsigtligt missförstånd och ovänlighet. En annan källa till obehag voro de olyckliga äktenskap, i hvilka Schleiermachers intimaste väninnor Henriette Herz och Eleonore Grunow lefde. Dessa voro bägge fint bildade fruar med lifligt intresse för den romantiska skolans nya lifsåskådning, under det deras männer för denna saknade allt sinne.

[1] Monologen, ed. Kirchmann, s. 27—47.

Herz — den berömde läkaren — var, såsom bekant, Kants personlige vän och lärjunge och delade hans kritiska riktning, med förakt för det oklara, svulstiga och sentimentala. Grunow var Schleiermachers kollega, reformert prest, men med råa seder och tänkesätt [1]. Det var således icke utan skäl, som Schleiermacher klagade, men han generaliserade en enskild erfarenhet. I vänskapen, säger han, måste hvar och en uppoffra sin egendomlighet, ty den är i vännens ögon fel. I äktenskapet inskränka motsatta viljor hvarandra, så att den ena maken blir den andras öde, emedan de sakna sinne för hvarandras egendomlighet. Och staten, som skulle gifva menniskans tillvaro den högsta utvecklingen, betraktas såsom en nödstat, ett nödvändigt ondt, och derföre såsom bättre, ju mindre han gör sig märkbar. Blott för det yttre samlifvet, i hvilket alla måste inskränka sig för att kunna lefva tillsammans, ha menniskorna sinne. I stället för sedlighet och bildning känna de blott rätt och bud, i stället för fritt handlande blott regel och vana, i stället för lif blott döda former. Menniskan tillhör den verld, som hon bidragit att bilda. »Jag, säger Schleiermacher, är främmande för det nuvarande slägtets tänkesätt och lif, en profetisk medborgare i en kommande verld. Hvad denna verlden lider eller gör, lemnar mig likgiltig; djupt under mig synes hon mig liten.» Han kan icke ens göra sig förstådd af sin samtid, ty språket är bildadt såsom uttryck för det herrskande föreställningssättet, och den högre betydelse, som han söker inlägga i detsamma, måste derföre missförstås. För den invigde uppenbarar sig likväl den högre individualiteten genom språkets konstrika väfnad, som afspeglar andens struktur, och genom den harmoniska och enkelt sköna seden, som liksom en fin och genomskinlig väfnad återgifver den inre egendomligheten. Den som icke lefver ett egentligt inre lif, är icke mäktig af den sköna sedens jemnmått och stadga, ej heller af det konstrika språkets betydelsefullhet. (Schleiermacher afser här de vexlande stämningar, som uttryckas genom språkets metriska och rytmiska behandling. Han afficierades också mycket oangenämt af de anmärkningar, som hans närmaste vänner gjorde mot förkonstlingen i hans stil. I andra och fjerde monologen skulle jamben vara förherrskande, i den femte skulle

[1] Dilthey, Leben Schleiermachers. S. 479.

daktylen och anapesten klinga igenom o. s. v. [1]. Öfver Kants knaggliga prosa skulle detta poetiska språk stå lika mycket höjdt, som deras verldsåskådningar voro skilda.)

Från den yttre verklighetens karga jordmon omplanterar Schleiermacher sedligheten och bildningen i det inre fria fantasilifvet. I det yttre lifvet, säger han, är menniskan ett hjul i tidens stora urverk och drifves af nödvändigheten; i sitt inre lif är hon fri, begränsad blott genom den ursprungliga handling, genom hvilken friheten först framträdt såsom ett med naturen i en viss individualitet. På utbildningen af denna individualitet är det inre lifvet riktadt i hvarje beslut och handling. För denna på individualiteten riktade vilja är det yttre lifvet ett likgiltigt stoff. Medgifver detta icke ett verkligt lif i vänskap, äktenskap och statslif, så ersättes denna brist derigenom, att man i fantasien försätter sig i dessa förhållanden och genomför en ideel lefnadsplan. Detta inre lif till och med öfvergår det verkliga lifvet derigenom, att det djupare fattar och renare framställer hvarje förhållande. Genom detsamma tager menniskan hela verlden i besittning såsom sitt bildningsmedel. Icke ens döden är herre öfver det inre lifvet, ty då menniskan nått sin egendomlighets fulla utbildning, så dör hon, emedan hon icke längre har något inom sig att utbilda; denna nödvändiga död är således frihetens verk. Ett helt och hållet fulländadt väsen är en Gud, kan icke bära lifvets börda och har icke rum i mensklighetens verld [2].

I ett bref till Brinckman karakteriserar Schleiermacher monologerna såsom ett försök att på lifvet öfverflytta, hvad idealisterna kalla den filosofiska (transscendentala) ståndpunkten, och att framställa den karaktär, som motsvarar denna filosofi. Detta är betydelsen af den fordran, hvarmed monologerna börja, att nämligen reflexionen och handlandet skola vara förenade. Liksom Schelling i naturvetenskapen infört den transscendentala ståndpunkten, så vill Schleiermacher göra den gällande i det menskliga lifvet. Filosofien skall icke nöja sig med att uppvisa vilkoren för möjligheten af detta lif och dess sedliga och rättsliga former, sådana de äro gifna, utan bör reformera lifvet, så att

[1] Briefwechsel. Bd 4. S. 67.
[2] Monologen. S. 55—87.

alla personliga förhållanden få en högre betydelse än den, som är gifven i den närvarande bildningen. Denna fordran är i främsta rummet riktad mot Fichte, hvilkens sedelära han anser vara förfelad, emedan den blott är en apologi för det bestående opersonliga betraktelsesättet af sedligheten. I nyssnämnda bref skildrar han Fichte och säger: »jag har visserligen lärt känna honom, men han har icke på mig gjort något synnerligt intryck. Filosofi och lif äro hos honom alldeles skilda — hvilket han äfven uppställer såsom teori; hans naturliga tänkesätt har ingenting utomordentligt och sålunda saknar han, så länge han befinner sig på den vanliga ståndpunkten, allt, som för mig kunde göra honom till ett intressant föremål. Innan han kom, hade jag den tanken att tala med honom om hans filosofi och yppa honom min mening, att hans sätt att skilja den vanliga ståndpunkten från den filosofiska icke synes mig vara det rätta. Men dessa segel har jag snart dragit in, då jag ser huru rotfästad han är i det naturliga tänkesättet[1].» Denna divergens fann Schleiermacher snart anledning att offentligen framhålla. Ungefär samtidigt med monologerna utkom såsom ett motstycke Fichtes skrift om »Menniskans bestämmelse», i hvilken skrift han populärt utvecklade sin filosofis praktiska konseqvenser. Schleiermacher recenserade densamma i den romantiska skolans tidskrift »Athenæum»[2].

Han framhåller der, att äfven den, som mer än billigt sätter filosofi och lif emot hvarandra, måste medgifva, att hvarje verklig filosofi förr eller senare måste popularisera sig. Hvarje nytt system omgestaltar nämligen moralen och politiken och vänder sig således till alla menniskor, huru mycket de än må uppgå i lifvet, modifierar de empiriska vetenskaperna och deras produkter, och intränger i skaldernas åskådningssätt, så att de inom sin krets utbreda det nya ljusets reflex. Genom detta mångsidiga inflytande inträmger filosofien småningom i det allmänna föreställningssättet, och denna popularitet är den sanna och sunda. Men i stället för att i lugn och ro utbilda sitt system och derigenom förbereda denna popularitet, tvingas nutidens filosofer genom motståndarnes angrepp att popularisera sina åsigter genom

[1] Briefwechsel. Bd 4. S. 53, 55.
[2] Bd III. S. 281—95.

att uppvisa anknytningspunkter mellan systemet och det gängse föreställningssättet. Utom att detta icke är den rätta vägen, så är i Fichtes skrift anknytningspunkten förfelad. Der framställas nämligen grunddragen af den idealistiska verldsåskådningen såsom ett medel att höja frihetsmedvetandet genom vederläggning af den realistiska verldsåskådningen, inom hvilken friheten icke får något rum. Men då den mekaniska verldsåsigten icke tillhör det naturliga medvetandet, utan är en filosofisk åsigt, så får på detta sätt idealismen ingen betydelse för lifvet. Den motsatta vägen vore heldre den riktiga, att nämligen ur moralismen utveckla idealismen genom att visa att en moralisk sinnesförfattning icke är möjlig såsom sjelfmedveten karaktär utan idealistisk verldsåsigt. Men idealismen får ej vara ett blott uppvisande af den faktiska sedlighetens möjlighet, utan bör bestämma icke blott den empiriska naturbetraktelsen utan äfven handlandet och den poetiska åskådningen eller fantasilifvet öfverhufvud genom att i dem införa högre synpunkter.

Detta tema utför Schleiermacher i sina monologer. Det empiriska medvetandet förlorar sig sjelft i sin verld, så att det såsom handlande går i den gängse sedens ledband. Men den empiriska ståndpunkten skall upphäfvas genom den transscendentala, så att den vanliga uppfattningen af plikten, vänskapen, äktenskapet och staten skall gifva rum åt den högre uppfattningen, enligt hvilken dessa former få sin betydelse genom individerna, i stället för att vara de slipstenar, på hvilka dessa afslipas till atomistisk likformighet. Det objektiva medvetande, som har fått sitt uttryck i de bestående samhällsformerna och lefnadsreglerna, skall underordnas det subjektiva frihetsmedvetandet, ty menniskans bestämmelse ligger icke utom henne i det allmänna förnuftet, utan i hennes inre såsom individuel enhet af förnuft och natur. Det gifves derföre intet allmänt rätt, eller något handlande, som vore likformig uppgift för alla, utan det rätta får i hvarje fall sitt innehåll från individualiteten, som sålunda bör ingjuta lif i de döda formlerna [1].

Uppslaget till denna åsigt om filosofiens förhållande till lifvet kan man finna hos den, mot hvilken den af Schleiermacher polemiskt riktas. Den romantiska skolan uppstälde såsom sitt

[1] Jmfr Haym: Die romantische Schule. S. 538.

program föreningen af vetenskapen, poesin och lifvet, hvarföre också Friedrich Schlegel framhöll Fichtes Vetenskapslära, Göthes Wilhelm Meister och den franska revolutionen såsom tidehvarfvets största tendenser [1]. Fichte, som såsom bekant utgifvit en skrift om den franska revolutionen, karaktäriserade den estetiska ståndpunkten såsom den, som gör den transscendentala synpunkten till den vanliga eller förenar det filosofiska och det empiriska åskådningssättet. Det estetiska sinnet betraktar allt såsom fritt och lefvande, höjer sig öfver det mekaniska natursammanhanget, i hvilket alla former hämma och begränsa hvarandra, och betraktar allt såsom gestaltande sig genom sin inre kraft. Det höjer sig likaledes öfver den slafviska uppfattningen af sedelagen såsom en absolut befallande makt, som nertrycker all naturlig böjelse, och betraktar den sedliga menniskan såsom lydande sin egen lag. Det betraktar naturen och menniskan såsom fria och sjelfbestämda utan all härledning ur allmänna begrepp [2].

Enligt Fichte har sålunda den estetiska verldsåskådningen det gemensamt med den empiriska, att den betraktar tingen såsom koordinerade med personerna, och med den transscendentala, att den personifierar tingen. Denna ståndpunkt gör Schleiermacher gällande emot den blott transscendentala såsom ensidig idealism. Fichtes bekanta sats om motsatsen mellan filosofien och lifvet afsåg egentligen den teoretiska verldsbetraktelsen; filosofien indrager i systemet af intelligensens handlingar det, som för det vanliga medvetandet är en af densamma oberoende verld. Schleiermacher »vill sannerligen icke låta fråntaga sig den verkliga verlden» [3]. Den yttre naturen står, enligt honom, såsom sjelfständig verklighet i vexelverkan med det fria inre lifvet. Dock vacklar Schleiermacher märkbart emellan den teleologiska naturbetraktelsen, som dominerar i talen öfver religionen, och den mekaniska, som framträder i monologerna. Å ena sidan är den yttre verlden frihetens verkningskrets och organ, men å den andra är hon en nödvändig kedja af orsaker och verkningar. Enligt talen öfver religionen är verlden alltigenom gudomlig och

[1] Athenæum. Bd I. 2:tes Stück. S. 56. Bd III. S. 340—4.
[2] WW. Bd. 4. S. 353—4. Jmfr förf:s afhg Die Tr.-Philos. S. 258.
[3] Briefwechsel. Bd 4. S. 55.

individens uppgift är att hängifva sig åt henne; enligt monologerna är hon alltigenom föraktlig och individen måste draga sig ur henne tillbaka till sitt inre fria fantasilif. Denna motsägelse beror på den allmänna svårigheten att förena friheten med en panteistisk verldsåskådning.

Schleiermachers fordran, att man bör på lifvet öfverflytta den filosofiska ståndpunkten, afser, såsom vi visat, icke att den empiriska skall undanträngas af den transscendentala, så att all verklighet betraktas såsom produkt af jagets lagbundna verksamhet, utan att de skola förenas i en teleologisk verldsåskådning. Men denna fråga har här underordnad betydelse. Den egentliga innebörden af nämnda fordran afser det praktiska lifvet. Menniskans handlande skall icke vara riktadt omedelbart på ett oändligt och likformigt ideal, utan det bör begränsas genom reflexionen. Differensen med Fichte afser här icke, att denne skulle neka all medvetenhet i det sedliga lifvet eller handlandet, ty han fordrar ju oafbruten pröfning af viljans sjelfständighet och motivernas renhet, utan, att han ej med reflexionen trängt fram till den individuella menniskan såsom det sedliga handlandets mått och uppgift. Till denna fråga få vi senare anledning att återkomma, hvarföre vi här endast anmärka, att Schleiermacher i monologerna ej håller sig fri från den romantiska förvexlingen af den förnuftiga och den empiriska individualiteten. Då egendomligheten sättes i första rummet, så att frågan efter det innehåll, som fyller densamma blir underordnad eller blott afser de allmänna menskliga elementerna, så blir den reformation af det sedliga lifvet, som bygges på individualiteten, en återgång till Rousseau's naturtillstånd. I stället för att, såsom Fichte fordrar, betrakta sig såsom organ för samhället såsom det objektiva förnuftet, betraktar individen sig såsom sjelfändamål och samhällsformerna såsom organer, som skola förhjelpa honom till den högsta möjliga utvecklingen af egendomligheten, och derföre såsom former, som förlora all egen betydelse för att kunna ega tillräcklig rymlighet att förena de mest olikartade egendomligheter utan att dessa på något sätt inskränka hvarandra.

Mot Fichtes sätt att skilja menniskans empiriska individualitet från hennes förnuftiga väsen vänder sig Schleiermacher i den ofvannämnda recensionen. Fichte uppkastar der till besva-

rande tvänne frågor: »hvad är jag, och hvad är min bestämmelse.» Häremot anmärker Schleiermacher, att det är orimligt att skilja dessa frågor. Om man utgår från friheten, så kan menniskan icke ha någon annan bestämmelse än sitt väsen, eller att vara hvad hon är, nämligen fri. Om man icke vill kalla detta menniskans väsen hennes natur, för att icke på något sätt införa en motsats till friheten, men likväl vill fråga efter det enda nödvändiga för henne, så bör man, såsom de gamle, fråga efter hennes högsta goda. Detta är icke hennes bestämmelse i betydelsen af uppgift eller ideal, utan det är hennes natur eller väsen såsom omedelbar verklighet för reflexionen, och af denna verklighet är det yttre verket blott en afbild. Det andra uppfattningssättet är fragmentariskt, ty det stannar vid det abstrakta sjelfmedvetandet, som i förhållande till de enskilda motiverna framträder såsom en generel lag. Genom ensidigheten i denna reflexion finner menniskan i stället för det högsta goda en tuktomästare, som alltid manar och straffar, emedan det verkliga handlandets bestämdhet icke är gifven genom det abstrakta sjelfmedvetandet. Enligt Fichte är deremot friheten möjlig endast i förhållande till en lag, och då denne icke kan vara yttre utan att upphäfva friheten, så måste hon vara sin egen lag och således innebära en skilnad inom sig emellan förmåga och ändamål. Derpå grundar sig skilnaden mellan menniskans väsen och bestämmelse. I sig äro de identiska, men i verkligheten äro de skilda, emedan friheten är verklig för sig sjelf endast genom verksamhet, som i följd af medvetandets begränsningslag är antitetisk eller en öfvergång från heteronomi till autonomi. Viljan eller den fria förmågan är möjlig såsom medvetande endast under förutsättning af en naturbestämdhet, som måste ombildas till organ för friheten eller förnuftet såsom naturens bestämmelse. Genom denna naturbestämdhet blir friheten lag för en individuel vilja.

Vid den allmänna förklaringen af individualiteten utgår Schleiermacher i monologerna från Fichte, om hvilken för öfrigt de fleste mera principiella satser derstädes erinra, så att Schleiermacher ganska allmänt ansågs vara Fichtes anhängare, såsom han också sjelf skrifver till Brinckman, att han inom Fichtes filosofi icke har något att invända emot densamma. Fichtes

förklaring af individualiteten är ganska svårfattlig, ty den har formen af konstruktion eller söker uppvisa principium individuationis. Schleiermacher betecknar också denna fråga såsom filosofiens mysterium. Skizzerad i sina hufvudpunkter är Fichtes tankegång i denna fråga följande. Han utgår från den ändliga intelligensen och uppvisar det absoluta jaget såsom dess högsta teoretiska och praktiska förutsättning. Den ändliga intelligensen är nämligen relativ identitet af subjekt och objekt och förutsätter såsom förnimmande och handlande den absoluta identiteten af subjekt och objekt såsom sin högsta lag och sitt högsta ändamål. Denna lag är derföre identisk hos alla ändligt förnuftiga varelser och är ur praktisk synpunkt sedelagen. Men hos hvarje särskildt väsen är han närmare bestämd genom sitt förhållande till detta väsens ursprungliga naturbestämdhet och den karaktär, som ur denna bestämdhet fritt utvecklar sig, och ur denna synpunkt är han det kategoriska imperativet. Naturbestämdheten hos det ändliga väsendet är dess reella handlingskraft såsom ett system af möjliga handlingar, hvilka den ideella eller fria förmågan icke kan producera utan endast upptaga eller förkasta. Genom denna kraft specificeras den allmänna jagformen eller det rena sjelfmedvetandet, så att det skiljer sig i en mångfald af personer eller bestämda medvetanden, som hvart för sig sätta jaget såsom medelpunkt för ett egendomligt förnimmande och handlande. Den reella kraften fullgör nämligen såsom natur en flerhet af handlingar, och hvarje ursprunglig handling blir utgångspunkt för ett individuelt sjelfmedvetande, som genom motsättning mot den objektiva handlingen blir till för sig sjelft såsom medveten och fri förmåga. Denna förmåga utspinner sig sjelf till allt bestämdare personlighet genom att bland de genom naturkraften eller driften möjliga handlingarne välja enligt eller i strid med den maxim, som är gifven genom den ursprungliga handlingens förhållande till det rena förnuftet eller sedelagen, och skapar genom fortsatt handlande sin individuella karaktär såsom god eller ond [1].

I öfverensstämmelse härmed tänker sig Schleiermacher den menskliga individualiteten såsom uppkommen genom en ursprung-

[1] Fichtes S. W. Bd 4. S. 225—30. Jmfr förf:s afhg: die Tr.-Philos. S. 187.

lig och fri handling, genom hvilken menskligheten uppenbarar sig i en särskild form såsom en egendomlig syntes eller blandning af förnuft och natur. I hvarje sådan form framträder medvetandets enhet (apperceptionens syntetiska enhet) såsom specificerad till en individuel personlighet, så att de många personliga gestalterna icke äro blotta atomer, gifna genom delning af en homogen massa. I denna reservation framträder en differens från Fichte, som dock är mera antydd, än utförd. Genom en ursprunglig handling ställas förnuftet och naturen i ett egendomligt förhållande till hvarandra. Enligt Fichte beror denna egendomlighet derpå, att naturen är ett system af möjliga handlingar, som för den sinliga åskådningen träda i bestämda tidsförhållanden till hvarandra, så att hvar och en har sin bestämda plats, emedan han är ett förbrukande af en viss kraft, som derigenom utträder ur de möjliga handlingarnes område. Individualiteten är således från naturens synpunkt en begränsning eller delning af det gemensamt möjliga, så att denna bestämda person är just den, som har utfört dessa handlingar, sedan han genom sina beslut gjort dem till sina. Schleiermacher betraktar deremot handlingarne från den motsatta sidan, att de nämligen alla ha samma innehåll, emedan de alla äro uttryck af menskligheten. Det egendomliga i hvarje handling är det sätt, hvarpå i densamma menskligheten elementer (sinlighet och förnuft) äro »blandade». Stannar man vid det Schellingska schemat för dessa blandningar, så vinner man en blott qvantitativ bestämdhet, eller en gradskilnad, som icke innebär fullständig bestämdhet. Enligt detta uppfattningssätt är individualiteten till sitt begrepp ändlig och således motsägande. Enligt Fichte förutsätter individualiteten visserligen en mångfald af begränsade handlingar såsom objektiv eller genom naturen gifven möjlighet, men individen sjelf är såsom förmåga oändlig genom sin formella frihet och hans lif bildar en obegränsbar serie. Bristen i denna uppfattning är den, att den verkliga individualiteten endast har den obegränsbara seriens dåliga oändlighet eller obestämdhet, således väl är oändlig men blott såsom förmåga. Schleiermacher deremot begränsar sjelfva förmågan, så att det karaktäristiska för individualiteten är, att den utgör en genom sina gränser egendomlig kraft, hvilken genom sin begränsning

är handlingarnes mått eller egentliga grund. Konseqvensen häraf är den, att handlingen är god, för såvidt den uttrycker kraftens gränser, men ond, för såvidt den förfelar desamma, således äfven om den uttrycker ett allmänt ideal. Differensen mellan Schleiermachers och Fichtes åsigt är i denna punkt klar och af vigtiga följder. Fichte postulerar visserligen, att förnuftet såsom moralisk verldsordning är den yttersta grunden till individualiteten och den naturbestämdhet, som utgör hennes förutsättning, men i sin sedelära betonar han starkt förnuftets identitet hos alla individer, så att de särskilda handlingsserierna eller de historiska personligheterna egentligen tänkas såsom ett genomgångsstadium eller en förmedling mellan den rena identiteten såsom idé och såsom i det förnuftiga samfundet vunnen verklighet. Det förmedlande subjektiva lifvet eller handlandet är, enligt Fichte, det i inskränkt mening sedliga, och det objektiva samfundet är det religiösa eller kyrkan, i hvilken individen, familjen och staten äro organer, som icke ega sjelfständig betydelse. Schleiermacher sätter i de ofvan refererade skrifterna religionen och sedligheten mot hvarandra, så att ur den förra synpunkten individen såsom sådan försvinner genom att uppgå i det oändliga, då deremot ur den senare synpunkten det oändliga framträder i en viss begränsning, hvars utpräglande i alla genom densamma möjliga handlingar är den etiska individualiteten. I denna sin lära har Schleiermacher förenat de tänkare, till hvilka han kände sig mest dragen, nämligen Plato och Spinoza. Från den senare härstammar det religiösa åskådningssätt, åt hvilket han i sina »Reden» gifvit ett vältaligt uttryck; från den förre den måttbestämdhet och blandning af själens delar eller mensklighetens elementer, som i monologerna framhålles såsom den sedliga individualitetens väsen. Med bägge stämmer han öfverens i sin uppfattning af friheten såsom inre nödvändighet och yttre själfständighet. Den ursprungliga handling, genom hvilken individen konstitueras såsom en organisk förening af förnuft och natur, är det frö, ur hvilket det personliga lifvet utvecklar sig med samma nödvändighet, som växten utvecklar sig ur sitt frö. Liksom växten kan möta hinder, som föra den bildande kraften på afvägar, så äfven menniskan, derigenom att sjelfmedvetandet, som leder hennes handlande, är dunkelt eller

ensidigt. Hennes lif framgår ur den ursprungliga syntesen ungefär på samma sätt, som en talserie ur en formel och ett gifvet tal. Hvarje tal i serien är fullt bestämdt genom utgångspunkten, men genom okunnighet kan ett felaktigt tal insmyga sig i stället för det rätta. Då menniskan genom reflexion funnit menskligheten i sin egen person, så framgår handlandet ur sjelfmedvetandet, som icke tillåter något handlande, som vore menskligheten ovärdigt. Den som har det fragmentariska sjelfmedvetande, som kallas samvete, har deremot icke fått syn på sin egendomliga natur, utan fattar sina handlingar såsom godtyckliga i förhållande till en generel lag. Schleiermacher betonar således emot Kant och Fichte, att sedligheten eller den sanna individualiteten är en verklig enhet af förnuft och natur, ur hvilken alla sedliga handlingar framgå icke af tvång, eller såsom uttryck icke af en upphäfd motsats, utan af en ursprunglig enhet. Då Kant och Fichte sätta sin stolthet uti att i menniskans ändliga natur ha uppvisat ett oändligt nämligen den oändliga och allmängiltiga sedelagen, så vänder Schleiermacher denna deras förtjenst till fel genom att framhålla, att denna oändlighet är ändlighet, emedan den saknar verklighet. Formen för det oändliga eller rena förnuftets närvaro i menniskan är icke samvetet såsom en känsla af fordran eller oemotsvarighet mot lagen, utan känslan af inre frid och konseqvens genom enheten med lagen. Från denna synpunkt är talet om menniskans bestämmelse en orimlighet, ty såsom något annat än den reella kraften hos henne vore den ett allmänt ideal, hvars realiserande skulle innebära upphäfvandet af den sedliga individualiteten. Den vore nämligen en modell, efter hvilken menniskan skulle ombilda sin natur, och hvilken såsom allmängiltig måste vara densamma för alla.

Men menskligheten sväfvar icke såsom en likformig lag öfver de enskilda menniskorna såsom motsträfviga viljor, hvilkas brokiga mångfald är till endast för att genom kontrasten illustrera lagens identitet och obetingade fordran, utan hon är den medvetna lifskraften, som uppenbarar sin organiska rikedom i mångfalden af sina utvecklingsformer. Denna tanke, att det som hos individen är begränsning, från det helas synpunkt är position — att, om man så får uttrycka sig, urämnets differentiering i en mångfald af begränsade former är utvecklingen af

dess egen kraft, icke ett yttre hämmande af densamma — utgör monologernas egentliga tema. Schleiermacher har genom framhållandet af denna synpunkt och blottandet af ensidigheten i Kants och Fichtes etiska åskådningssätt vunnit ett fruktbärande uppslag för etikens fortsatta utbildning. Men han har icke grundat det på egen vetenskaplig undersökning, utan på Schellings alltför obestämda naturförklaring, icke heller gifvit tillbörlig akt på dess giltighetssfer, utan gått till ensidighet och öfverdrift. Han har nämligen så starkt betonat den sedliga karaktärens fullkomlighet och det högsta godas verklighet, att betraktelsen af det menskliga lifvet ur lagens synpunkt blir en juridisk eller ekonomisk betraktelse, som är främmande för den etiska synpunkten. Men derjemte har han så obetingadt frånkänt sin samtid allt sinne för det personliga, att sedligt samlif och öfverhufvud verkligt handlande blir för den vise omöjligt, hvarföre det egentligt sedliga lifvet blir ett inre fantasilif. Genom denna vändning har han gått öfver till Kants och Fichtes uppfattning af den empiriska menniskan, men i stället för att genom strid böja den syndiga viljan under lagens majestät, drager han sig med romantisk förnämhet tillbaka inom fantasiens aristokratiska verld, der de sköna själarne sammanträffa i en verksamhet, som egentligen är estetisk eller blott diktande, icke verkligt ombildande eller handlande. Den peripeti, som alla ensidigheter äro underkastade, att nämligen slå öfver i sin motsats, röjer sig äfven här, då den sedliga karaktären blir ett för verkligheten främmande ideal. Anledningarne till de anmärkta bristerna kan man söka dels i hvarje reaktions benägenhet att fullfölja sin riktning ända till öfverdrift, dels i Schleiermachers lyckliga naturell, för hvilken inre strider och slitningar blifvit främmande, dels i en sjelfpröfning och sjelfbeherrskning, som öfvergått till vana, så att blicken för det moraliskt och religiöst onda blifvit försvagad. Försoningen är för honom ett både objektivt och subjektivt faktum, som reflexionen endast behöfver urskilja för att lifvet skall få sin normala utveckling. Att uppvisa huru denna åsigt framgått ur Fichtes lära om den produktiva fantasien såsom ursprunglig syntes af det oändliga och det ändliga, och denna läras utförande i naturalistisk riktning genom Schelling och i estetisk riktning genom Schlegel, torde här vara obehöfligt.

Sedan Schleiermacher i de nu anförda skrifterna uppdragit konturerna af sin egen lifsåskådning och angifvit sin differens från samtidens etiska och religiösa ståndpunkt, rustade han sig till utarbetandet i detalj i såväl negativ eller polemisk som positiv riktning af sina grundtankar. Han umgicks redan tidigt med tanken på en kritik af de förnämsta etiska systemerna och betraktade talen och monologerna såsom fria fantasier, hvilka en, som ämnar gifva en riktigt ordentlig koncert, exeqverar för sig sjelf, innan åhörarne ännu hunnit samlas [1]. Ursprungligen afsåg han endast en kritik af Kants och Fichtes sedeläror, hvarföre denna också i det färdiga arbetet — Kritik der bisherigen Sittenlehre — intager det ojemförligt största rummet, så att andra åsigter synas anförda blott för att belysa de nämndas egendomligheter. Schleiermachers kritiska intresse gick icke ut på att vinna positiva anknytningspunkter för sina egna etiska undersökningar, utan afsåg hufvudsakligen att sopa rent för att lägga grunden till ett nytt system. Aktning och erkännande af sina närmaste föregångare låter han blott sparsamt framskymta, men deras förmenta eller verkliga brister framhåller han med en hårdhet, som gränsar till bitterhet. Redan i en föregående recension af Kants Antropologie anslår han den öfvermodiga ton, som de romantiska koryfeerna begagnade emot filistrarne i de utfall, hvilka Schleiermacher plägade kalla »Teufeleien» och som han lifligt förordade. I Fichtes skrift mot Nicolai har denna ton fått den filosofiska metodens kontrapunktiska utbildning, och med hänsyn till Nicolais egen ton kan den till en viss grad ursäktas. Men detta är svårare i fråga om Schleiermachers uppträdande mot Kant. Man måste dervid taga i betraktande det inflytande, som omgifningen och naturellen utöfva. Schleiermacher lefde vid denna tidpunkt i en starkt upprörd omgifning, i hvilken nya ideer sökte bana sig väg. Liksom naturen skulle begripas såsom lefvande och personlig, så skulle det personliga lifvet hos menniskan och samhället fattas såsom natur, så att man med en enhetlig blick kunde öfverse verklighetens hela fält såsom ett organiskt helt, inom hvilket hvarje egendomlig gestalt har sitt berättigande och sitt fria spelrum. För Schleiermacher blef erkännandet af den fria individualiteten en lifsfråga

[1] Briefwechsel Bd 4. S. 60. Bd 1. S. 208. Bd 3. S. 86.

såväl genom det förhållande, i hvilket hans intimaste vän Friedrich Schlegel stod till Dorothea Veit, som genom hans eget förhållande till Eleonore Grunow. Besinnar man dessutom svårigheten eller omöjligheten att, medan de egna åsigterna ännu befinna sig i jäsningsprocessen, rätt bedöma sig sjelf och andra, och huru denna svårighet stegras genom den begränsning, som naturellen och bildningsgången medföra, så kan man förstå Schleiermachers kraftiga polemik mot den med upplysningsfilosofien så nära beslägtade uppfattning af menniskan och menskliga förhållanden, som framträder i Kants antropologi och äfven i hans dygdelära. Det var nämligen för Schleiermacher icke fråga om att blott bedöma en gifven åsigt, utan om att i lifvet bereda rum för en annan och högre.

Från denna synpunkt måste man äfven betrakta de skarpa omdömen, som han i sina förtroliga meddelanden till sina vänner fäller om Kants och Fichtes etiska skrifter öfverhufvud. Så skrifver han till sin förtrogna väninna Eleonore Grunow: »Da ich meine moralischen Grundsätze (in der Kritik) nicht vorausschicke, so kann ich auch die bisherigen Moralen nicht von der Seite angreifen, dass ich sie für unmoralisch halte, sondern nur von Seiten der wissenschaftlichen Unvollständigkeit und Schlechtigkeit, wobei also jenes nur sehr seitwärts durchschimmern kann. — — — Nun nehmen Sie an, was ich Alles zum Behuf der Kritik lesen muss, wie Alles davon um so schwerer zu verstehen ist, je verwirrter und gebrechlicher es ist, wie ekelhaft mir fast Alles wird, seiner Erbärmlichkeit wegen, und doppelt ekelhaft wegen des Aufhebens, das in der Welt davon gemacht wird. — — — Jetzt leide ich besonders am Kant, der mir je länger je beschwerlicher wird; habe ich den glücklich überstanden, dann komme ich zum Fichte und Spinoza, an denen ich mich erholen will; beim letzten finde ich doch inneres Leben, und beim ersten wenigstens eine gewisse äussere Vollkommenheit, die den Leser nie so ganz von Kräften kommen lässt — — — —.» Och med anledning af sin recension öfver Fichtes bok om menniskans bestämmelse skrifver han till Henriette Herz: »Triumph! In diesem Augenblicke ist der Fichte fertig, — — und das heillose Buch, das ich nicht genug verfluchen kann, schon an seinen alten Ort gestellt. Gott wird mich bewahren, für's erste

wieder hineinzusehen[1].» Också var oviljan öfver tonen i Schleiermachers kritik allmän. Sjelf skrifver han i ett bref till sin vän och förläggare Reimer: »Von den Grundlinien (der Kritik) habe ich noch wenig gehört, wenigstens nicht viel erfreuliches. Alle Menschen schreien, ich hätte den Kant und Fichte gar zu schlecht behandelt. Ich begreife nicht recht wie dies zugeht, da ich mich keiner andern Absicht bewusst bin als der ihre Fehler aufzudecken. In dem ursprünglichen Entwurf der Kritik, der mehr auf den Witz angelegt war, wäre es ganz anders gekommen[2].» A. W. Schlegel, som från och med elfte arket läste korrekturen, skrifver till Schleiermacher: »Ihren Gruss an Fichte will ich bestellen, wenn er ihn nur nach Lesung ihrer Schrift nicht als einen Judaskuss betrachtet. In der That, dies betreffend, hätte ich gern einiges anders gewünscht; denn gerade in der Polemik gegen solche Männer, wie z. B. Fichte und Goethe sind, glaube ich an einen Unterschied des Exoterischen und Esoterischen. Die Lebhaftigkeit des Dialektikus, der seines Gegenstandes genug Meister ist, um damit zu spielen, wird von den gewöhnlichen Lesern gar zu leicht als Freude an aufgefundener Schwäche missdeutet. Auch mit Kant sind Sie nicht allzuglimpflich verfahren, haben ihm seine Esslust vorgerückt u. s. w.» Med anledning deraf skrifver Schleiermacher till Henriette Herz: »W. Schlegel findet, dass in der Kritik die Polemik gegen Kant und Fichte etwas zu frivol ist, und dass ich sie hätte esoterischer halten sollen. Frivol finde ich sie nicht, und was das Andere betrifft, so sind diese Leute mir nicht heilig genug um in dieser Hinsicht etwas für sie zu thun. Nur den Tadel gegen Spinoza und Platon habe ich recht esoterisch gehalten, und wer nicht gute Augen hat, wird ihn nicht sehen.» Hos Eleonore Grunow ursäktar han sig dermed, att menniskorna ha svårt att förstå och vilja ha allt rätt starkt utmåladt, och då ser det lätt ut såsom hårdhet mot dem, om hvilka man talar[3].

Schleiermacher var en polemisk natur, som ansåg skonsamhet och undfallenhet vara opassande, då det gäller sanningen. Så säger han i ett bref till Henriette Herz: »Die Grobheiten im

[1] Briefw. B. 1. S. 342—3. B. 3. S. 195.
[2] Anf. st. s. 370.
[3] Briefw. B. 3, s. 356. B. 1, s. 357, 388.

Athenæum werden Sie doch auch wohl billigen, wenn es nothwendige Wahrheiten sind und wenn sich zeigen lässt, dass es nach richtigen Begriffen viel gröber wäre, wenn man sie anders sagte. Was Sie mir so oft als Polemik ausgelegt haben, dass ich gleich gerade zu auf die Unendlichkeit der Chemie gehe, damit ist es mir bitterer Ernst, obgleich mancher einzelne Genuss dabei verloren geht, der aber von einer Art ist, die ich für niedriger halte[1].» I monologerna utför han detta så: »Wo sich mir das Gefühl von etwas, das im Gebiet der Menschheit mir noch unbekant ist, aufdringt, da ist mein Erstes, zu streiten, nicht ob es sei, nur dass es nicht das, und das allein sei, wofür der es mir giebt, durch den ich es zuerst erblickte. Es fürchtet der spät erwachte Geist, erinnernd, wie lange er fremdes Joch getragen, immer wieder aufs Neue die Herrschaft fremder Meinung — — —[2].» Men huru stort erkännande man än må gifva åt den redlighet och oförskräckthet, med hvilken han uppvisar brister hos en så ärevördig veteran som Kant och en så fruktansvärd motståndare som Fichte, så torde det dock kunna anmärkas, att han ofta ensidigt nog framhållit deras svaga sidor och tolkat till det sämre, der en välvillig tolkning varit lika, om icke mera befogad. Att Schleiermacher äfven i det personliga umgänget icke varit alldeles fri från denna benägenhet framgår af de bittra förebråelser, som hans intimaste vän Fr. Schlegel, med anledning af ett uppkommet missförstånd mellan dem, gör honom. Denne skrifver nämligen till honom bland annat: »wenn nur die Möglichkeit bleibt, meine Rede in einem gemeinen Sinn zu nehmen, so ergreifst Du sie unfehlbar. — — — Es ist immer ein und dasselbe, was ich über Dich zu klagen habe. Da ich zuletzt mit Dir sprach, sprach ich eben davon, von Deinem Voraussetzen des Nichts, von Deiner Zuversicht im Unglauben, von dem Mangel an Sinn und Liebe im Einzelnen, der mich so oft geschmerzt hat.» Och i sin roman Lucinde håller han en offentlig moralpredikan för sin vän. »Sieh Dich vor, Freund, dass der Sinn für das Grosse Dir nicht abhanden kommt, ehe Du es gewahr wirst. Was soll das geben? Du wirst endlich so viel Zartheit und Feinheit ansetzen, dass

[1] Anf. st. s. 239.
[2] Monologen. s. 48.

Herz und Gefühl darauf geht. — — — Sage wir im Ernst, suchst Du die Tugend in diesen kühlen Spitzfindigkeiten des Gefühls, in diesen Kunstübungen des Gemüths, die den Menschen aushöhlen und am vollen Mark deines Lebens zehren?» Derefter framkastar han den förmodan, att Schleiermachers missstämning har sin grund i hans (Schlegels) intima förhållande till Fichte, hvilkens ende och daglige umgängesvän han vid denna tid var, och gör en jemförelse mellan dessa sina bägge vänner. »Unstreitig sind Ihr durch eine ewige Kluft geschieden. Die ruhige, klare Tiefe Deines Wesens und der heisse Kampf seines rastlosen Lebens liegen an den entgegengesetzten Enden des menschlichen Daseins. Er ist ganz Handlung, Du bist eine fühlende und beschauende Natur. Darum solltest Du eben Sinn für Alles haben und hast ihn auch, wo Du Dich nicht selbst absichtlich verschliessest. — — — Aber wohin soll es führen, wenn man sich unnatürlich gewöhnt, das wenige Grosse und Schöne, was noch etwa da ist, so gemein zu nehmen, als es der Scharfsinn nur immer nehmen kann, ohne die Ansprüche auf den Sinn aufzugeben. — — — Freilich beobachtest Du dabei den Grundsatz der Gleichheit, und Einem geht's nicht viel besser wie dem Andern; nur dass jeder auf eine eigene Art verkannt wird [1].»

Den ringaktande tonen i Schleiermachers kritiska öfversigt af de etiska systemerna har väl äfven till någon del sin anledning i den missnöjda stämning, i hvilken han befann sig under utarbetandet af densamma. Hans ställning i Berlin hade blifvit ohållbar icke blott genom hans från det gängse teologiska föreställningssättet så starkt afvikande skrifter, utan äfven genom hans förhållande till Friedrich Schlegel. Denne väckte genom sin roman Lucinde och sitt förhållande till bankiren Veith's fru (en dotter af filosofen Mendelssohn) allmän anstöt, och då Schleiermacher dagligen med dem umgicks och i sina beryktade »Briefe über die Lucinde» offentligt försvarade dem, indrogs han i den allmänna oviljan såsom den der i sina offentliga skrifter och sitt umgänge försvarade ateism och frivolitet, under det han i sin presterliga verksamhet hyllade den kristna religionen

[1] Schleiermachers Briefwechsel. B. 3, s. 117. Lucinde (ed. Reclam) s. 86—7.

och moralen. För att komma ur denna skefva ställning gick han år 1802 såsom hofpredikant till Stolpe, der han genast grep sig an med utförandet af sitt kritiska arbete. Men han led under ett ogynsamt inflytande af det råa klimatet och hufvudsakligen af bristen på det snillrika och intima umgänge, som i Berlin gifvit honom så kraftiga impulser. För Henriette Herz klagar han i ett bref af den 1 Juli 1803: »könnte ich bei Dir leben, oder sonst nur so, dass es meinem Geiste nicht an Nahrung fehlte, so wollte ich das Leben gern ertragen. Sieh' nur, wie ewig ich nun an der Kritik kaue aus reiner innerer Unfähigkeit, und es kommt mir doch vor, als ob sie mit jedem Bogen schlechter würde; ist es nicht ganz unerträglich? [1].»

Det är naturligt, att denna känsla af brist på personligt lifsinnehåll skulle skärpa hans omdömen om Kants och Fichtes på det allmänna förnuftet ensidigt riktade läror, äfvensom att hon icke skulle få ett fullt adeqvat vetenskapligt uttryck. Detta gör framställningen ofta dunkel. Om klarhet vinnlade sig Schleiermacher i sina tidigare skrifter öfverhufvud icke, utan satte en viss ära i att skrifva för sådane, som kunde läsa mellan raderna. Och dunkelheten ökades genom det konstlade språket, som skulle jemte den abstrakta tanken uttrycka äfven författarens individualitet. Stilen i »Kritiken» skulle dessutom vara en syntes af Aristoteles och Dionysius från Halikarnassos. I följd af denna afsigtliga förkonstling blir studiet af detta arbete, såsom Schleiermacher sjelf erkänner, »ein sehr fatigantes Manoeuvre» [2]. De fleste läsare torde instämma med Prof. Spalding, som skrifver till Schleiermacher: »Vor allen Dingen von ihren Grundlinien. Ich komme davon wie von einer Algebra, mit dem wehmüthigen Seufzer Gellerts gegen Kästner: 'Und das verstehen Sie nun so Alles'? Durchgelesen habe ich sie in ununterbrochener Lesung. Aber wie? wie ein schaufelnder Maulwurf. Nichts, durchaus nichts habe ich verstanden im Zusammenhang.» Till sin förläggare skrifver Schleiermacher: »Sack hat gegen Spalding über die entsetzliche Abstrusität der Moral geklagt. Nun ja abstrus ist sie, aber das war nicht zu ändern. Dem Uebel ist wenigstens vorgebeugt, was so oft philosophischen Büchern

[1] Briefw. B. 1, s. 387.
[2] Briefw. B. 4, s. 49.

begegnet, dass viele Menschen sich fälschlich einbilden sie verstanden zu haben [1].» Till en del torde svårfattligheten ha sin grund i Schleiermachers arbetssätt. Sedan han under flere år läst de etiska skrifter, som han i sina grundlinier granskar, och antecknat sina kritiska reflexioner, uppgjorde han först den 6 Sept. 1802 den fullständiga planen för arbetet och anlade ett särskildt häfte för hvarje afdelning, i hvilket han småningom införde det redan samlade materialet. Denna yttre sammanställning af kritiska anmärkningar, som ofta afse ganska skilda ställen, bereder icke ringa svårigheter för den, som icke har de kritiserade skrifterna i friskt minne.

Slutligen kan omnämnas såsom ett kuriosum, att Schleiermacher, som försummat att anteckna den tanke, som skulle afsluta arbetet, sedan icke mera kunde erinra sig densamma. Han skrifver till Henr. Herz den 2 Aug. 1803: »Heute will ich den Beschluss der Kritik zu Ende schreiben, aber es ist mir ein grosses Unglück damit begegnet, was ich gar nicht begreifen kann. Ich habe den Schluss, den ich machen wollte, rein aus den Gedanken verloren und qväle mich seit drei Tagen ihn zu finden, aber vergeblich, und so werde ich den Lesern ewig etwas schuldig bleiben und das Ende wird des Ganzen nicht werth sein. Wie ist es aber möglich, dass man einen Gedanken verlieren kann, der gar nicht mehr einzeln für sich dasteht, sondern im nothwendigen Zusammenhang mit einem Ganzen? Ist das nicht eine Art von Verrücktheit? übrigens gefällt es mir beim Wiederlesen im Ganzen besser, als ich mir gedacht hatte — — —. Nur das erste Buch ist im Ganzen ziemlich unklar und ich möchte es ganz umarbeiten können; auch überall giebt es einzelne Stellen, die zu schwer zu verstehen sind und wo der Leser mehr suppliren muss, als man ihm eigentlich zumuthen kann. Aber mit der Methode, mit der Composition und auch mit dem Styl im Ganzen bin ich sehr zufrieden [2].»

Efter dessa inledande notiser öfvergå vi till redogörelsen för det ifrågavarande arbetet: »Grundlinien einer Kritik der bisherigen Sittenlehre». Och för att vinna större öfversigtlighet och lättfattlighet referera vi först detsamma, dock med utelem-

[1] Briefw. B. 3, s. 352, 367.
[2] Briefw. B. 1, s. 389.

nande af allt, som hvarken rör de allmänna principerna eller Kants och Fichtes läror; derefter pröfva vi Schleiermachers kritik af de sistnämnda, för att slutligen undersöka om och i hvad mon han sjelf i sina senare etiska undersökningar öfvervunnit de anmärkta bristerna och öfverhufvud intagit en högre ståndpunkt.

Schleiermacher börjar sitt arbete med att framhålla, att kritiken af en egentlig vetenskap, såsom etiken vill vara, måste afse den vetenskapliga formen, ty i vetenskapen förutsätta form och innehåll hvarandra, så att innehållet måste vara osant, om formen är felaktig. Sedan planlägger han sin kritik, så att han granskar först de ledande idéerna eller högsta grundsatserna med hänsyn till deras duglighet för utförandet af ett etiskt system, derefter de särskilda begrepp, som beteckna handlingssättet, hvarigenom det goda kommer till stånd, med hänsyn såväl till deras sammanhang sins emellan och med den ledande idén, som till deras motsvarighet mot det särskilda föremålet. Slutligen undersöker han, om de särskilda systemerna äro inom sig slutna och fullständiga.

Granskningen af de högsta grundsatserna inleder han med den anmärkningen, att det vetenskapliga sträfvandet drifver från det enskilda till högre grunder och tillfredsställes först genom vetenskapen om alla vetenskapers grund och sammanhang, eller den allmännaste och högsta vetenskapen, hvilken Fichte mycket lämpligt kallat vetenskapslära (i stället för den sväfvande beteckningen filosofi). Men denna är ännu icke så utförd, att grunderna för alla vetenskapliga uppgifter och metoderna för deras lösning derur framgå, utan hon stannar vid mer eller mindre misslyckade försök. Det ingår icke i arbetets plan att jemföra och granska dessa, utan endast att sprida ljus öfver de högsta etiska grundsatserna genom att uppvisa deras uppkomst och det behof, som föranledt dem.

Den gamla indelningen af filosofien i logik, fysik och etik går icke tillbaka till någon indelningsgrund, ej heller bevisas den wara adæqvat. Den modernare indelningen i teoretisk och praktisk filosofi är ickebättre; fastmer ådagalägger den ännu tydligare bristen på en gemensam princip genom att inom hvardera låta de särskilda undersökningarne föregås af en framställning af de-

ras allmänna grundbegrepp, utan att på samma sätt förena dessa grundbegrepp genom en ännu allmännare framställning. För Kant synes väl tanken på en systematisk förening af alla menskliga begrepp icke vara främmande, då han ju så eftertryckligt talar om förnuftets arkitektonik. Men i stället för att härleda de särskilda vetenskaperna ur en gemensam princip, nöjer han sig med att upptaga dem såsom gifna och uppvisa åtskilnaden mellan dem. Såväl han sjelf, som de förnämste bland hans efterföljare, fatta sålunda skilnaden mellan den rena etiken och den rena naturvetenskapen såsom gifven derigenom, att den förra innehåller förnuftets lagstiftning för friheten, den senare dess lagstiftning för naturen. Men tydligen fördöljas genom denna indelning (af förnuftets lagstiftning) väsentliga sidor i dessa vetenskaper, ty lagstiftningen är i hvardera icke enkel, utan innehåller samma motsats, så att friheten har jemte sin etiska äfven en fysisk lag, och naturen har utom den egentliga naturlagen äfven en lag, som svarar mot den etiska. (Sedelagen är nämligen icke blott ett böra, utan är äfven lefvande kraft, eller uppställer icke blott en fordran, utan bestämmer äfven verkligheten, liksom naturlagen å sin sida icke blott är verklig kraft, utan äfven norm eller ett böra, som uppställer fordringar.) När Kant sedan söker sammanbinda dem genom att underordna naturvetenskapen under etiken såsom den vetenskap, som uppvisar menniskans hela bestämmelse, så är detta ingenting annat än det Stoiska räsonnementet, att etiken uppvisar grunden för de öfriga vetenskapernas verklighet såsom menskliga produkter genom att visa, att det höfves den vise att sysselsätta sig med dem; men något begreppsmessigt sammanhang mellan dessa vetenskaper ur deras egen synpunkt har han icke uppvisat. För att kunna grunda detsamma på det praktiska förnuftets primat måste han söka en brygga mellan bägge, men denna visar sig vara bygd på godtycke och missförstånd. Om man nämligen visat, att idéerna om frihet, odödlighet och Gud uppstått genom ett alldeles naturligt missförstånd vid verldsförklaringen, så har man ingen förnuftig anledning att tillerkänna dem positivt värde och innehåll vid bestämmandet af grunderna för handlandet. Dessutom har etiken, som blott redogör för hvad förnuftet fordrar af handlandet, intet att skaffa med de hotelser och löften, hvar-

med Kant velat sanktionera dessa fordringar. Då sedligheten och lycksaligheten enligt honom sjelf icke ha något med hvarandra gemensamt, så kan icke den ena vara satt med och genom den andra, hvarföre den brygga, som han velat finna, är blott skenbar. Om han börjat med kritiken af det praktiska förnuftet, så hade han lika lätt kunnat visa, att de nämnda ideerna äro för sedligheten umbärliga och grundade blott på missförstånd, och med samma skäl förmodat, att de egentligen vore det teoretiska förnuftets lifegna. Då sålunda Gudsideen är gemensam för filosofiens bägge delar, men inom den ena blott är ett oundvikligt bländverk, och inom den andra blott är en drifsfjäder, som intet drifver och af intet drifves, så kan hon icke sammanbinda dem, då hon ju i ingendera har grund eller kan vara grund. Kants transscendentala teologi, som skulle vara slutstenen i vetenskapernas hvalf, har väl för andra varit en vägvisare till den brygga, som han sökte, men för honom sjelf var vägen stängd. Slutligen förtjenar det påpekas, att i stället för denna (på det praktiska förnuftets primat grundade) enhet af den teoretiska och den praktiska filosofien, visar sig oväntadt ett underordnande af bägge under fantasien, hvilken Kant eljest öfverallt, der hans grundåskådning otvunget träder i dagen, ställer så lågt. Att nämligen lycksaligheten blott är ett fantasi-ideal, erkänner han sjelf; att ideerna om Gud och odödligheten äro fantasiprodukter följer deraf, att han blott för lycksalighetens skuld nödtvunget släppt in dem i den praktiska filosofien, utan att de i den teoretiska ha några anor. Huru illa de i Kants system fylla sin uppgift, framgår häraf klart. Tanken på etikens härledning ur en princip för allt menskligt vetande är för Kant så främmande, att han icke skulle ha utfört någon etik, om hon icke varit en för honom gifven vetenskap. Detta framgår redan af det sätt, hvarpå han förfäktar sin sats, att man icke får bygga etiken på något begrepp om menniskonaturen; han menar nämligen blott de gängse godtyckliga begreppen (om denna natur), utan ringaste aning om möjligheten att härleda ett begrepp (om menniskonaturen) ur en högre princip. Vidare framgår detsamma deraf, att han icke tänker på att härleda, hvad han lägger till grund för sin formulering af moralprincipen, nämligen mångfalden af förnuftiga väsenden och deras

gemenskap, och likväl skulle hans formel utan denna förutsättning vara ett obegripligt orakel [1].

Gå vi derefter, fortsätter Schleiermacher, till den, som mot Kants vilja, af många anses vara den, som fulländat hans system, nämligen till Vetenskapslärans upphofsman, så står visserligen Fichtes sedelära i närmaste sammanhang med hans vetenskapslära, men anknyter sig icke till en bestämd punkt i henne. I Vetenskapsläran framgår nämligen ingenstädes den etiska idén såsom en nödvändig tanke, hvars metodiska analys skulle utgöra den särskilda etiska vetenskapen. Fichtes sedelära synes tvärtom, såsom hvarje annan, börja blott med en hänvisning på det allmänt gifna sedliga nödgandet. Och då det icke är sjelfklart, att detta nödgande måste hafva en transscendental grund, så synes etikens början och dess sammanhang med vetenskapsläran vara tillfälliga, och etiken sjelf framträder icke såsom en nödvändig länk i vetandets system. Men i sjelfva verket har Fichte, i stället för att hänvisa till sin första framställning af vetenskapsläran, i sin sedelära utfört den allmänna undersökning, som i den förra dels saknades, dels var utförd i en oduglig form. Så hör till den allmänna vetenskapsläran den uppgift, som Fichte lägger till grund för hela sedeläran, nämligen uppgiften att tänka sig sjelf blott såsom sig sjelf (Fichtes Sittenlehre § 1.), eller att finna sig sjelf såsom det objektiva (ib. s. 21). Och i alla hufvuddelarne af hans sedelära kan man urskilja ett ombildande och utbildande af vetenskapsläran. Under sådana förhållanden kräfves det stor uppmärksamhet för att öfverallt skilja ut det rent etiska från det allmänna och finna hvar och huru det förra härledes ur det senare, så mycket mer som under skenet af förberedande öfversigter lätt något otillräckligt bevisadt kan ha insmugit sig. Endast på denna väg torde Fichte ha kommit till det underbara resultatet, att sedelagen blir funnen i och med blotta (reflexionen på) viljandet Han berömmer sig af att ur det allmänna medvetandet om viljandet ha härledt det särskilda medvetandet af bestämda plikter, men kan icke bestrida, att det senare medvetandet är tillfälligt i förhållande till det förra, om han än fasthåller, att intet

[1] Grundl. e. Krit. d. bish. Sittenlehre. Berlin 1803, s. 28. Jmfr Kants Grundl. z. Metaph. d. Sitten, ed. Kirchmann, s. 3—8.

förnuftigt väsen kan helt och hållet sakna detsamma. Han medgifver till och med, att sjelfverksamheten äfven yttrar sig i ett val, vid hvilket på ingen sida sedelagen tages i betraktande, och skildrar ett sinnelag hos den fria menniskan, i hvilket medvetandet om sjelfverksamheten är klart, under det att medvetandet om sedelagen är alldeles fördunkladt och upphäfdt. Underbart är det således, att uppgiften att åvägabringa ett bestämdt nödvändigt medvetande, nämligen finnandet af sig sjelf, icke skall kunna fullt lösas annorlunda än genom att finna ett i förhållande till detta nödvändiga medvetande alldeles tillfälligt tänkande. Att omöjligt på sådant sätt insigten om det särskilda kan vara förenad med insigten om det allmänna, och det förra vara betingadt och bestämdt genom samma grund som det senare, är sjelfklart, och Fichte har sjelf visligen protesterat mot (den motsvarande teoretiska) uppgiften, att ur samma ursprungliga handling, ur hvilken han utvecklar en yttre verld, äfven härleda lagarne för rörelsen, förändringen och bildningen inom densamma.

I sedeläran öfverskyles denna svårighet derigenom, att Fichte för att deducera sedelagen framställer flere uppgifter. Sedan han vid lösningen af den första uppgiften (att tänka sig sjelf blott såsom sig sjelf) kommit till det resultat, att jaget är medvetet om sjelfverksamheten blott såsom förmåga, framställer han en ny uppgift, att jaget skall vara medvetet om sjelfverksamheten såsom drift, och löser densamma genom tanken om sedelagen. Men denna uppgift är icke ny, ty för lösningen af den förra är genom begreppet förmåga så godt som intet gjordt. Deduktionen är således formelt felaktig. Detsamma bekräftas, om man granskar hans sätt att lösa den bestämdare uppgiften, att finna huru driften till sjelfverksamhet yttrar sig såsom sådan på hela jaget. Då man för att kunna tänka hela jaget, enligt Fichte, måste urskilja den subjektiva och den objektiva sidan hos detsamma, så måste man betrakta driften såsom bestämmande dels den ena, dels den andra sidan, för att sedan förena bägge bestämningarne såsom betingande hvarandra. På detta sätt skulle man erhålla tanken om friheten och känslan af sträfvandet såsom betingade genom hvarandra och oskiljaktige. Men Fichte gifver en annan lösning af uppgiften. Han vill nämligen deducera en helt annan tanke, nämligen sedelagens begrepp, och sö-

ker derföre först visa, att en känsla här icke är att vänta, oaktadt ur hans premisser endast följer, att resultatet hvarken är blott en känsla eller blott en tanke, utan bägge i förening. För sitt ändamål bestämmer han först det subjektiva jaget genom det objektiva, sedan det så förenade jaget genom driften till sjelfverksamhet, och slutligen resultatet deraf genom det subjektiva jaget. Hans tillvägagående strider således mot den nyss angifna riktiga metoden. Men äfven oafsedt detta är resultatet understucket, ty det lagbestämdt nödvändiga tänkandet af sjelfverksamheten, hvilket utgör det egentliga innehållet i den deducerade tanken, förvandlas till tänkandet eller stiftandet för sig sjelf af sjelfverksamhetens lag, hvilket är något annat. I förra fallet är lagen form för sjelfva tänkandet; i det senare är han tänkandets föremål.

Icke bättre förhåller det sig med en annan deduktion, som utgår derifrån, att förnuftet genom sig sjelft för sig bestämmer sitt handlande. Förnuftet åskådar nämligen sig sjelft såsom en verksamhet, men för det ändliga förnuftet blir denna rena verksamhet bestämd i följd af den lag, vid hvilken sjelfåskådningen hos detsamma är bunden. Dervid skiljer Fichte mellan det egentliga handlandet och handlandet i föreställandet, hvilket eljest kallas det ideella handlandet (tänkandet), äfvensom mellan de lagar, som förnuftet i hvartdera afseendet gifver sig, nämligen frihetslagen och tankelagen (jmfr Fichte: anf. st. s. 57—8). Men i denna sammanställning tages lagen icke i samma betydelse. De vilkor, vid hvilka tänkandet och åskådandet äro bundna, utgöra förnuftets lag för föreställandets verksamhet, nämligen tankelagen, genom hvilken det föreställda fattas såsom verkligt; det egentliga handlandets etiska bestämdhet gifver deremot en lag, som blott är en fordran på verklighet. Fichte grundar denna skilnad derpå, att (bestämdhet hos en ändlig verksamhet gifver objektivitet åt dess produkt, då deremot) bestämdhet hos en ren verksamhet icke gifver ett vara, utan ett böra. Men ur blotta negerandet af varat (att lagen är verkligt bestämmande eller necessiterar) följer icke, att det mångtydiga uttrycket »bestämdhet hos en ren verksamhet» genast betecknar detsamma, som uttrycket böra [1]. På en förvexling af vara och böra beror lika-

[1] Grundl. s. 36.

ledes den vigtiga satsen, att emedan det af sedelagen fordrade alltid bör vara, men aldrig är, så måste det ligga i oändligheten, så att man blott i en serie kan närma sig detsamma.

I den andra delen af Fichtes sedelära blir sammanhanget mellan det egentligt etiska och det allmänna ännu lösare. Här skall nämligen begreppet om en materiel frihet i och bredvid den formella ordentligt deduceras. Derför antages en drift till medvetande om friheten och en drift till obestämdheten eller en ren drift såsom vilkor för detta medvetande. Säkert förefaller det enhvar underligt, att denna drift till obestämdhet sedan utvecklar sig till en drift till något så alltigenom bestämdt, som sedelagen enligt Fichtes framställning vill vara. Om man med Fichte godtyckligt förutsätter, att ett högre slags frihetsmedvetande uppstår, om sjelfbestämmelsen går emot böjelsen, så kommer den rena driften till pass såsom motvigt mot böjelsen. Men ur denna förutsättning skulle på sin höjd en drift till reflexion följa, ty genom henne både herrskar friheten i jaget, och blir detta medvetet om sin frihet, eftersom ju redan i följd af reflekterandet öfver en fordran andra fordringar framträda. Såsom redan är visadt, skulle Fichte, om han följt sin egen metod, ha fattat driftens verkan på hela jaget såsom frihetstankens nödvändiga enhet med känslan af sträfvande, men detta betyder ingenting annat, än att reflexionen är det egentliga vilkoret för frihetsmedvetandet. I stället postulerar Fichte en ren drift, och för att ur denna få fram den åsyftade sedliga driften sätter han honom i motsatsförhållande till naturdriften, hvilken i sedelärans allmänna del deducerats såsom vilkor för handlandet öfverhufvud. Liksom denna motsägelse mellan drifterna hvilar på en inskränkt uppfattning af handlandet såsom alltid riktadt på yttre föremål, så löses den äfven på ett mycket otillfredsställande sätt. Den sättes nämligen derigenom, att kausalitet i afseende på viljandets materie frånkännes den rena driften, men upphäfves derigenom, att kausalitet i afseende på handlandets form tillerkännes densamma. Men då är tydligen den rena driftens kausalitet i det förra afseendet fortfarande upphäfd, och motsägelsen är således icke löst. Den rena driften har verklig kausalitet endast genom naturdriften. Nu ligger den förras objekt i en oändlig serie. Således är denna serie innehållen i naturdriftens serie, så att hvarje led i den förra är vun-

net ur ett visst led i den senare. Men deraf följer, att den serie, genom hvars fulländning jaget skulle bli oberoende, är en del af den serie, hvars oändliga summa utgör totaliteten af jagets beroende (ty den rena driften afser viljans autonomi, men verklig kraft får den genom naturen, som är systemet af jagets inskränkningar eller dess heteronomi; således är jagets autonomi en bråkdel af dess heteronomi). Men oafsedt detta kan man fråga, huru jaget genom fortsättning af någon serie kan närma sig sitt oberoende, d. v. s. sitt upphörande (såsom verkligt eller verksamt jag), äfvensom om detta upphörande skall tänkas inträda genom summering af alla lederna (qvantitativt), eller genom sedlighetens tillväxt i anseende till graden (qvalitativt). Det må nu förhålla sig huru det vill med orsakerna dertill, att i Fichtes sedelära icke blott medlen för den sedliga verksamheten, såsom t. ex. kyrkan och staten, utan äfven ändamålet, nämligen jaget sjelft, afsigtligt och pliktenligt gå ut på att upphäfva sig sjelfva; ur det sagda framgår, att denna till sitt syfte och sin uppkomst sig motsägande serie och dess likaså obegripliga som obevisade bestämdhet för hvarje förnuftsväsen från dess första (genom naturens ursprungliga handling) gifna punkt är den enda tanke, genom hvilken sedelagen och hans objekt sammanbindas med det innehåll, som i sedeläran är lånadt från vetenskapsläran, och att således denna sedeläras sammanhang med den första länken i den menskliga kunskapen måste anses vara ohållbart och så godt som icke förhanden[1].

Schleiermachers karaktäristik af Kants och Fichtes principiella ståndpunkt i etiken framgår af den plats, som han anvisar dem i sin öfversigt af etikens historiska hufvudformer. Han sammanfattar nämligen under fyra allmänna synpunkter olikheterna i de gifna etiska grundsatserna. Först fäster han sig vid motsatsen mellan handlande och medvetande såsom en motsats mellan spontaneitet och receptivitet och ställer mot hvarandra de systemer, som fatta det sedliga såsom fullkomlighet eller verksamhet, och dem, som fatta det sedliga såsom lust eller lycksalighet. För det andra ser han på den sedliga förmågans artbestämdhet och skiljer mellan dem, som antaga att den sedliga driften är motsatt naturdriften, och dem, som ut-

[1] Anf. st. s. 41.

veckla det etiska lifvet ur en allmän hela lifvet omfattande drift. För det tredje skiljer han med afseende på den sedliga förmågans sjelfständighet dem, som fatta det sedliga lifvet såsom positiv och sjelfständig funktion i förhållande till det för-sedliga lifvet, från dem, som fatta sedligheten såsom blott bestämmande och begränsande det före eller under sedligheten fallande lifvet. För det fjerde ser han på motsatsen mellan det för alla menniskor gemensamma och det för hvarje menniska egendomliga och ställer mot hvarandra de systemer, som underordna det egendomliga under det allmänna, och dem, som underordna det allmänna under det egendomliga. En tredje möjlighet gifves väl, nämligen att förena det allmänna och det egendomliga såsom likstälda, men denna är icke historiskt representerad [1].

Mot Kants tafla öfver de (materiala) etiska grundsatserna anmärker Schleiermacher, att hon innehåller dels för mycket dels för litet. För mycket, ty den borgerliga författningen hos Mandeville och uppfostran hos Montaigne hafva icke betydelsen af etiska grundsatser, enligt hvilka viljan upptager eller förkastar bestämningsgrunder, utan de utgöra förklaringsgrunder för den gängse uppfattningen af det rätta och orätta. Bägge desse författare äro etiske skeptiker, som als icke vilja bygga något system, på det som Kant kallar deras (etiska) grundsatser, och om man gifver dessa förmenta grundsatser den af Kant alltid använda imperativiska formen, så måste man le åt Kants totala missuppfattning, ty då är det slut med deras skepticism. Taflan innehåller för litet, ty Aristoteles och Spinoza äro alldeles bortglömda, Aristipp är icke skild från Epikur, och den Platonska formeln, att menniskan bör göra sig lik Gud, är undanträngd af den innehållslösa nyare formeln, att hon bör lyda Guds vilja. Vid pröfningen af de materiala grundsatserna försvinna för Kant sedan de af honom i denna tafla uppstälda motsatserna, då nämligen hvad han kallar det objektiva förvandlar sig till något subjektivt, och det förnuftsenliga förvandlar sig till något på erfarenheten grundadt, så att till sist qvarstår blott motsatsen mellan Kants egen formala grundsats, som uttrycker viljans autonomi, och alla andra sedelärares materiala grundsatser, som uttrycka viljans heteronomi. Men ser man först på förhållandet

[1] Anf. st. s. 51, 66, 69, 79.

mellan njutningen och naturenligheten, eller såsom de moderne sedelärarne uttrycka sig, mellan lycksaligheten och fullkomligheten såsom etiska principer, så äro de tydligen motsatta. Vid naturenligheten eller fullkomligheten är det fråga om formen för menniskans vara eller verksamhet; vid njutningen eller lycksaligheten är det deremot fråga om beskaffenheten af hennes medvetande om ett vara eller en verksamhet, hvilka hvarken i sig äro identiska ej heller för viljan nödvändigt äro förenade. Om nämligen varat eller verksamheten äro viljans bestämningsgrund, så är medvetandet eller känslan af det derigenom gifna tillståndet ett för viljan tillfälligt bihang, liksom verksamheten såsom medel för njutningen icke är motiv för den på njutningen riktade viljan. Den etiska grundsatsen måste således afse ettdera, om han icke skall bli tom eller innehålla heterogena momenter. Dessutom kan fullkomligheten i praktisk mening icke, såsom Kant vill, sammanfalla med dugligheten till hvarjehanda ändamål, hvilket enligt honom sjelf blott vore en pragmatisk fullkomlighet, utan hon kan äfven fattas i betydelsen af ett tings fullständighet i sitt slag, och så fattad är hon duglig såsom ledande princip för menniskans verksamhet. En djupare etisk betydelse får hon, om hon fattas efter analogien med fullkomligheten hos konstverket, nämligen såsom omedelbart hänvisande på idealet[1].

Ser man derefter på den motsats, som Kant i stället vill göra gällande, nämligen motsatsen mellan hans egen formala grundsats och alla materiala grundsatser, så är den ohållbar. De objektiva grundsatserna träffas icke af hans anmärkning, att det af dem fordrade hänföres till något yttre, ty det är icke yttre i annan mening, än det hela är yttre i förhållande till sin del. I denna mening träffas Kants egen grundsats företrädesvis af hans egen anmärkning. Uttrycket »ett förnuftigt väsen» kan nämligen betyda ett sådant, som har förnuftet såsom sin förmåga, men likaväl kan det beteckna ett sådant väsen, som förnuftet sjelft har genom att hos detsamma vara verkligt bestämmande. Nu förutsätter Kant, att ett förnuftigt väsen i förra meningen äfven vill vara förnuftigt i den senare betydelsen, och hans grundsats afser fullkomligheten hos ett sådant. Men tyd-

[1] Anf. st. s. 48, 59, 63.

ligen bör detta kallas en materiel bestämningsgrund. Ett annat yttre, och i sämre mening yttre, finnes hos Kant, då det högsta goda såsom viljans totala syfte innehåller den mot dygden proportionerade lycksaligheten såsom en beståndsdel, som icke proportionsvis får återfinnas i det som menniskan i hvarje särskildt fall vill, utan hvars logaritm, så att säga, på sin höjd får erkännas i den dygdiges värdighet att vara lycksalig. Den motsats, som Kant velat finna mellan sin etiska grundsats och de föregående, är således blott skenbar, och han intager med hänsyn till de ofvan uppvisade motsatserna samma plats som Stoikerna, ty han fattar sedligheten såsom verksamhet och låter det sedligt goda frambringas af en i förhållande till den naturliga driften ny kraft eller driffjäder, som framträder, då man riktar sin uppmärksamhet på förnuftet [1].

Äfven Fichte hänföres af Schleiermacher till dem, som fattat sedligheten såsom fullkomlighet, och ställes i närmaste sammanhang med Stoikerna. Såsom dessa från det försedliga lifvet, som är riktadt på lycksaligheten, strängt skilja det sedliga lifvet såsom ett nytt, genom förnuftet vunnet lif, så roar sig Fichte med att skildra menniskan såsom lefvande ett naturlif och hennes öfvergång ur det ena tillståndet till det andra. Artlikheten hos allt sedligt uttrycker han genom att fatta det såsom liggande i en serie. Vidare antager han en dubbel drift, den på lusten riktade naturdriften och den på förnuftet beroende sedliga driften; och liksom hos stoikerna den högre naturen icke gifver en ny, omedelbart handlande kraft, utan den verksamhet, som fordras af förnuftet, måste vara gifven genom den blinda naturkraften, så är hos Fichte den sedliga driften icke sjelfständig, utan måste hemta sitt stoff från naturdriften och bland det af denna drift fordrade utvälja det, som öfverensstämmer med hans egen form. Detta erkänner Fichte sjelf, då han säger att man icke är skyldig att uppsöka vissa dygdeutöfningar, utan endast att fullgöra dem, då de erbjuda sig; detta erbjudande betyder nämligen intet annat, än att de äro gifna genom naturdriften. Den limitativa karaktären hos de Fichteska lagarne framträder synnerligen klart vid dem, som afse kroppens behandling. Om den sedliga driften häri hade att ur och för sig

[1] Anf. st. 61.

sjelf frambringa något, så skulle han sjelf uppfordra till handlingar, som vore bidrag till utbildningen af kroppen såsom verktyg utan all hänsyn till njutningen, och då dessa handlingar kunde utgöra en systematisk, mot fullkomligheten fortgående serie, så funnes intet rum i det sedliga lifvet för alla de för samma syfte tjenliga handlingar, som utginge från naturdriftens fordringar[1].

Detsamma gäller om Kants etiska grundsats, hvars beroende af något yttre på det närmaste sammanhänger med just den egenskap, som han sjelf mest berömmer hos densamma, att den nämligen är formel. Grundsatsen bestämmer viljan till att för hvarje handling välja en maxim, som kan vara allmän lag, men detta bestämmande förutsätter tydligen att maximen är gifven, hvilkét han kan vara endast såsom ett moment af naturändamålet. Förhållandet är detsamma, om man i stället för denna formel tager de andra, som afse menskligheten såsom ändamål eller ett ändamålens rike. Att detta icke är någon missuppfattning af Kants mening, framgår äfven af de exempel, hvarmed han belyser sin grundsats. Han uppkastar bland annat frågan, hvad förnuftet fordrar med hänsyn till anförtrodt gods. Om den sedliga driffjädern här vore tillräcklig grund till ett visst handlingssätt, så skulle denna fordran kunna framställas genom en fortgång från det allmänna till det särskilda (det fordrade skulle kunna fattas såsom moment i ett mera omfattande sedligt innehåll), och viljan skulle vara riktad på det sedliga handlingssättet, så snart hon mottagit det anförtrodda. Men enligt Kant finner man regeln först genom att jemföra de olika möjliga fallen med (den formella) lagen, och viljan är indifferent, tills hon solliciteras genom frestelsen att slå under sig det anförtrodda eller genom uppmaningen att återställa detsamma. Likaledes skulle vården af det anförtrodda vara inbegripen i det sedliga handlingssättet, om detta genom den sedliga grundsatsen sjelf vore fullt bestämdt; men enligt Kant blir han föremål för en särskild fordran, emedan han från naturdriftens synpunkt är en annan handling (än det ärliga återställandet)[2].

Äfven i fråga om förhållandet mellan det allmänna och det

[1] Anf. st. s. 73.
[2] Anf. st. s. 75.

individuella stå Kant och Fichte på Stoikernas sida. Det stoiska begreppet om det naturenliga lifvet afser icke ett egendomligt bestämmande af hvars och ens särskilda natur, ty förståndet afgör det naturenliga eller rätta, men det riktiga förståndet är det för alla gemensamma, så att de vise i likartade fall alla handla på samma sätt. Lika litet som den stoiska beteckningen af det sedliga såsom det passande eller tillbörliga innebär någon specifikation af den sedliga uppgiften, innehålles en sådan i Fichtes tal om hvars och ens yrke eller kall och från en egen punkt utgående egendomlig bana. Ty denna egendomlighet är icke en inre, utan blott särskilda rums- och tidsförhållanden, beroende på den punkt, der hvar och en först finner sin frihet, och på olikheten i omgifningarne. Detta bekräftas deraf, att den individualitet, som af Fichte anföres bland jagets betingningar, endast afser förhållandet till en egen kropp och flertalet af menniskoexemplar öfverhufvud, såsom ock Fichte i fråga om uppgiften att med friheten förena den omständigheten, att hvars och ens fria handlingar för de öfriga äro förutbestämda, helt och hållet upphäfver hvars och ens särskilda bestämdhet i andlig mening och antager hela den andliga massan vara fullt likartad. För hela förnuftet är en oändlig mångfald af frihet och varseblifning (förnimmelser och viljeyttringar såsom möjliga funktioner) gifven, som individerna fördela sins emellan. (De skilja sig således icke från hvarandra såsom intelligenser, utan endast genom sina olika andelar i den gemensamma massan.) För hvar och en existera således icke flere bestämda jag, utan blott en summa af jag. Och den sedliga fulländningen består deruti, att hvar och en upphör att vara något annat än en likartad del af denna summa, ty förnuftet, som bör bestämma hvar och en, är ur individen utflyttadt i menigheten och kan således endast vara ett för alla gemensamt, genom hvilket i hvarje fall det riktiga handlandet bestämmes, så att hvar och en i den andres ställe skulle ha samma uppgift, emedan skilnaden mellan sedliga menniskor antages bero blott på den plats, der de stå. Men om den etiska grundsatsen framträder uteslutande under formen af en lag, som är grundad blott i något för många gemensamt, så är han icke en etisk, utan en juridisk grundsats [1].

[1] Anf. st. s. 85.

Detta är ännu mera märkbart hos Kant. Hos honom framträder denna riktning på det allmänna så starkt, att den urartar till den häftigaste polemik mot allt, som på något sätt förråder en egendomlig bestämdhet. Så skall pliktuppfyllelsen vara förenad med obehag, emedan behaget företrädesvis hänvisar på personligheten. Men för såvidt behaget dock måste vara uppgift för handlandet, så kan plikten icke gå ut på den egna lycksaligheten utan blott på andras, ty derigenom renas behaget så mycket som möjligt från sitt sammanhang med individualiteten. Denna plikt har Kant dock ingenstädes härledt ensamt ur sin etiska grundsats, utan den måste, liksom hela denna riktning på det allmänna, förklaras ur systemets anda, som afgjordt är mera juridisk än etisk och i alla afseenden liknar en lagstiftning för samhället. Då nämligen den etiska grundsatsen ensidigt fasthålles under formen af en lag, som är grundad blott i något för många gemensamt, så får man endast en juridisk lag. Endast ur denna synpunkt blir allt det besynnerliga i Kants sedelära begripligt, så t. ex. hans yttrande, att det sedliga måste kunna betraktas såsom framgånget ur en högsta vilja, som i eller under sig innefattar all egen vilja. Derigenom uteslutes nämligen det särskilda och individuella, som, såsom inom sig söndradt, icke kan vara upptaget i den högsta viljan. Vidare hans såsom sjelfklar framkastade mening, att lasten är straffvärd och dygden är värd lycksalighet. I det borgerliga rättsförhållandet är nämligen detta välgångens fullständiga beroende af det lagenliga lifvet den högsta, om än olösta uppgiften, så att man kan säga att äfven det högsta goda enligt Kant blott är ett politiskt begrepp. Blott politisk och ingalunda fordrad af den etiska grundsatsen är likaledes hans tanke om en förpliktande och en förpliktad och om ett inre och hemligt bellum omnium inter omnes, hvilket han förutsätter äfven vid det renaste etiska förhållandet, vänskapen, som sålunda får utseendet af en förstulen njutning af en enskild vapenhvila. Samma karaktär ega hans formler om menniskan såsom ändamål i sig och om ändamålens rike, ty i den förra formeln insättes i stället för menniskan genast menskligheten, liksom om individualiteten skulle vara oförenlig med densamma (icke vara förenlig med begreppet sjelfändamål), och den senare formeln grundar sig på den lägsta uppfattningen af

staten, nämligen såsom en sådan, der den enskilde står i negativt förhållande till det hela, så att hvar och en egentligen vill något annat och endast genom lagen hålles i schack. Vid sina formler har Kant icke, såsom han sjelf föregifver, tagit naturlagen, utan den politiska lagen till förebild. En naturlag hänför sig alltid till en organisk förening och sätter således med det allmänna äfven grunden till dess söndring i motsatser, men Kants formler afse endast likartadt. Det enda lilla försök, som han gör i den vägen, då han nämligen säger att, ur naturens synpunkt betraktade, är kärleken den attraherande och aktningen den repellerande grundkraften, visar huru främmande denna synpunkt är för honom [1].

Derefter går Schleiermacher till granskningen af de etiska grundsatserna med hänsyn till deras duglighet för utförandet af en systematisk etik och framställer först vilkoren för denna duglighet, för att i dessa vilkor få en måttstock för sin granskning. Han visar först, att den etiska grundsatsen måste framträda i tre gestalter, genom hvilka han är bestämd från tre väsentliga synpunkter. Allt, som genom honom bestämmes såsom sedligt godt, måste nämligen utgöra ett helt, i hvilket hvarje moment är likartadt med det hela, och måste således kunna framställas under ett enda begrepp, — det högsta godas idé. Vidare måste den kraft, i och genom hvilken detta hela frambringas, i alla momenterna af det hela vara en och densamma, icke blott fysiskt utan äfven etiskt, och således kunna framställas under ett enda etiskt begrepp, — den vises idé. Slutligen måste den etiska grundsatsen bestämma hvarje moment af det hela såsom ett helt för sig, hvilket genom sin egendomlighet utfyller en bestämd plats i det högsta hela, så att alla sedliga handlingar ordna sig i en serie under ett enda begrepp — lagens idé. Dessa trenne ideer förutsätta hvarandra. Om sedelagen icke får sitt motsvarande uttryck i den vises idé, så ega de sedliga handlingarne icke sin grund i en egendomlig, inre, konstant och likformig kraft, utan deras artlikhet och dermed deras egentligt etiska bestämdhet beror af något yttre. Om det högsta godas idé saknas, så är den sedliga uppgiften icke fattad i sin fullständighet. Om nämligen lagen fattas såsom begränsande eller

[1] Anf. st. s. 87.

upphäfvande ett annat (i en annan lag, d. v. s. i naturlagen, grundadt) handlingssätt, så är han för sig tagen otillräcklig för att frambringa hvad han sjelf fordrar, och ändamålet faller utom honom, så att det högsta goda, såsom i förhållande till honom tillfälligt, med rätta icke får någon plats i systemet. På samma sätt är det högsta goda utan lagens och den vises ideer blott ett yttre och tillfälligt inbegrepp, hvarom etiken såsom vetenskap icke är möjlig, lika litet, som det sedliga lifvet sjelft, hvilket förutsätter lagbundet handlande genom en tillräcklig kraft. De etiska ideerna förutsätta således hvarandra; deremot är deras inbördes ordning ännu oafgjord, ty ingen är egentligen härledd ur den andra.

Med hänsyn till hvarje etisk idés omfattning fordras, att alla sedliga handlingar och tillstånd genom densamma kunna bestämmas såsom sedliga. Om idén såsom grundsats bestämmer sitt omfång genom ett förmedlande begrepp, som innehåller grunden till sedelagens giltighetssfer och det högsta godas indelning, så måste visserligen dessa begrepp bägge vara grundade i ett gemensamt högre begrepp, men i etiken kan det förmedlande begreppet vara oberoende af grundsatsen. Likväl måste de ur etisk synpunkt täcka hvarandra, så att det genom grundsatsen bestämbara hvarken utgör ett större eller mindre omfång än hjelpbegreppets sfer. Vid grundsatsens tillämpning har man att observera, att den sedliga handlingen måste betraktas ur tvänne synpunkter, nämligen till sitt allmänna begrepp och såsom konkret funktion. I förra afseendet är han ett enkelt moment i det etiska systemet, i det senare afseendet innebär han en mångfald af momenter, som hänföra sig till olika punkter i systemet. Den sedliga grundsatsen måste således bestämma icke blott den sedliga handlingen i allmänhet (såsom funktion i sekundär bemärkelse) utan äfven ordningen mellan handlingens momenter, när han betraktas såsom lefvande funktion (i primär bemärkelse), så att grundsatsen för hvarje sedlig handling äfven bestämmer hans storhet eller det sätt, hvarpå han begränsas genom (i förhållande till) de öfrige. Den etiska grundsatsen måste således så bestämma sin omfattning, att hvarje gifven handling genom att pröfvas enligt densamma kan inses såsom antingen sedlig eller osedlig ur någon af de angifna syn-

punkterna; i annat fall är den etiska idén otillräcklig eller mångtydig, eller också är det hjelpbegrepp, hvarigenom de speciellare etiska begreppen bestämmas, indeladt ur någon yttre synpunkt. Vidare måste den gifna handlingen betraktas såsom konkret funktion och såsom ett inom sig slutet helt, så att hvarken en handling, som för sig bör väljas eller förkastas, betraktas blott såsom medel för en annan handling, eller en handling, som blott är medel eller följd af en annan, betraktas i och för sig. Vidare måste man observera, att hvarje etisk handling är en viljeyttring, så att det oafsigtliga icke omedelbart har sedlig betydelse. Men handlingar kunna förekomma, som förut varit afsigtliga, men icke längre innebära något märkbart viljande, eller hvilka stå i nödvändigt sammanhang med det afsigtliga handlandet, såsom vid afsigtliga eller oafsigtliga vanor. Sådana handlingar falla inom etikens område [1].

Efter denna utredning af vilkoren för den etiska grundsatsens duglighet för utförandet af ett etiskt system går Schleiermacher till granskningen af Kants och Fichtes etiska grundsatser ur de angifna synpunkterna och erkänner först, att det högsta goda enligt dessa grundsatser icke kan fattas såsom ett tillfälligt och föränderligt aggregat. Så fordrar Fichte, att hvarje punkt i den sedliga serien skall vara fullständigt bestämd, och han är kanske den förste, som uttryckligen fordrat en princip för bestämmandet af den sedliga handlingens storhet (begränsning i förhållande till seriens öfriga handlingar). Han har visserligen icke utfört sin sedelära ur synpunkten af det högsta goda, men det är lätt att se, att det högsta goda i den ofvan angifna bemärkelsen enligt honom icke kan vara något annat än det fullständiga uppfyllandet af sitt kall med afseende på alla jaghetens betingningar. Och det är sjelfklart, att detta utgör ett oföränderligt och fullt afslutadt helt.

Kant har icke, såsom Fichte, lemnat begreppet om det högsta goda å sido, utan uttryckligen upptagit det, men med misskännande af dess verkliga betydelse att vara det hela, som genom verksamhet enligt sedelagen är möjligt. Ur hans grundsats framgår nämligen såsom totaleffekt, att alla de maximer oinskränkt herrska, som egna sig till att utgöra momenter i en

[1] Grundlin. s. 92 – 106.

allmän lagstiftning, under hvilken hvarje maxim bestämmer en viss praktisk verkan såsom sedligt god i motsats till andra och såsom maxim hänvisar på ett subordinationsförhållande mellan viljans bestämningsgrunder. Men i stället fattar Kant sjelf enheten af fullkomlighet och lycksalighet såsom utgörande menniskans högsta goda. Men detta kan icke vinnas genom mensklig verksamhet enligt sedelagen, utan är ett det etiska området öfverstigande, kosmiskt begrepp, som Kant af missförstånd infört i etiken under formen af en önskan. En sådan är nämligen en vilja, om ock en tom vilja, och faller således under etikens domvärjo [1].

Såsom ofvan är sagdt, måste den etiska grundsatsen vara sådan, att alla det sedliga lifvets enskilda momenter följa ur honom, ty endast derigenom gifver han tillräcklig ledning åt det sedliga lifvet i dess särskilda fall dels för handlandet, dels för bedömandet af gifna handlingar och tillstånd. Men hos Kant och Fichte förutsätter den sedliga verksamheten en annan föregående verksamhet, genom hvilken den lider afbrott, hvartill den sjelf icke är skuld. Liksom hos Stoikerna förnuftet icke har något att regera och förbättra, om icke naturen gifvit någon impuls, så afbrytes, enligt Fichte, det sedliga lifvet, om naturdriften går ut på något, som samvetet icke kan gilla, och det etiska omdömet suspenderas. Visserligen är hvarje handlande utan samvetets bifall osedligt, men om menniskan med frihet inställer sitt handlande, på det att mera naturdrift må utveckla sig, så beror det på naturen, och icke på den sedliga viljan, om hvarje gång allt utvecklar sig, som samvetet kan bifalla, eller om många tillfällen till sedligt handlande gå förlorade, emedan tillräcklig impuls icke blir gifven genom naturdriften, utan att detta beror på någon bestämd synd eller någon af de allmänna grundlasterna hos den menskliga naturen. Om den vise bör fulländа sitt kall såsom en oafbruten serie, så behöfver han en naturens bestämmelse dertill jemte den sedliga kraften, hvilken ensam är otillräcklig. Hvilket inflytande detta måste ha på det verkliga handlandet, kan man lättast inse, om man ser på Kants motsvarande åsigt. Hos honom uppstår nämligen en lucka i det sedliga lifvet, utan att detta innebär någon moralisk

[1] Anf. st. s. 107, 127, 129, 131.

skuld, när nämligen den maxim, som skulle ha varit duglig till allmän lagstiftning, icke kommer till medvetande. Så t. ex. är det, enligt Kant, tillåtet att vinnlägga sig om lycksaligheten såsom ett medel att undgå frestelsen att försumma det allmänna bästa; men om någon hängifver sig åt sinliga nöjen, under det allmän nöd kräfver hans verksamma hjelp, så har han försummat sin plikt. Men om han icke uppfattat denna sida af sin plikt, så är enligt Kant denna bristande uppfattning icke ett handlande enligt en maxim och således icke föremål för det etiska omdömet. Om skulden till denna bristande uppfattning lemna hvarken Kant eller Fichte någon annan upplysning, än att detta tillfälle till dygdeutöfning icke erbjudit sig, emedan plikten såsom yttre handling icke funnits bland naturdriftens verkliga fordringar. Deremot skulle denna bristande uppfattning ha blifvit föremål för tadel i ett system, enligt hvilket den sedliga kraften icke behöfver väckas af en annan kraft, utan är ursprunglig och sjelfverksam [1].

Med afseende på sättet att härleda och bestämma det särskilda anmärker Schleiermacher, att Kant och Fichte i likhet med Stoikerna behöfva ett förmedlande begrepp, som gifver innehåll åt den etiska grundsatsen, hvilken för sig blott uttrycker ett förhållande och således icke kan ensam vara den tillräckliga grunden för härledningen af det särskilda. Från hvilken sida man än må betrakta Kants trenne formler, så visar det sig vara omöjligt att ur dem härleda någon reel lag eller någon dygd eller plikt, ty någon anvisning, huru man dervid skulle förfara, finnes icke. De äro icke ens tillräckliga för pröfningen af en gifven maxim. Inom hela det egentligt sedliga området, till skilnad från det rättsliga, visar sig denna otillräcklighet deruti, att då viljan pröfvar en viss maxim genom att fråga sig om hon kan vilja, att han skall bli en allmän lag, så förutsätter denna pröfvande vilja sjelf en bestämningsgrund, hvilken således skulle falla utom den sedliga grundsatsen. I särskilda fall visar sig denna otillräcklighet deruti, att den motsägelse, som en viss maxims upphöjande till allmän lag skulle medföra, icke med nödvändighet har sin grund i maximen sjelf. Så t. ex. kunde den motsägelse, till hvilken underslåendet af anförtrodt gods

[1] Anf. st. s. 131—4.

leder, ha sin grund icke i sjelfva handlingssättet, utan i dess förutsättning (det sorglösa förtroendet), så att det borde vara tillåtet att underslå det godtroget anförtrodda för att derigenom förhindra, att trögheten nöjer sig med en sämre form i stället för att upptänka en bättre. Sålunda synes Kants etik visserligen till innehåll och omfattning uppfylla alla borgerliga och rättsliga anspråk, men likväl genom tarfligheten i de liksom på köpet gifna etiska anspråken hämma äfven rättstillståndets grundliga förbättring [1].

Samma oduglighet röjer sig äfven hos Fichtes etiska grundsats, ehuru denne tänkare gör anspråk på att ha framstält en reel sedelära genom regelrätt fortgång från det högsta begreppet om sjelfverksamheten. Men alla de olika uttryck, som dervid skola bilda öfvergången från det blott formella till det reella, förmå icke att lösa denna uppgift. Från den satsen, att blott det i naturdriften, som innebär ett behandlande af objekterna enligt deras yttersta ändamål, öfverensstämmer med den rena driftens fordringar, kommer visserligen Fichte omedelbart till jaghetens väsentliga betingningar och vinner i dem verkligen ett medel att omsätta den formella grundsatsen i reella bud. Men att denna omsättning icke är en fullständig deduktion, inses lätt deraf, att den väsentligaste bland dessa betingningar, på hvilken till sist hela etiken beror, nämligen mångfalden af individer, blifvit härledd såsom en blott möjlighet. På ett underbart sätt förvandlar sig för Fichte jagets deducerade uppfordran till frihet genom ett annat jag till förnuftsväsendenas menighet. Ett mindre, men ändock tillfyllestgörande under hade det varit, att en ande, enligt Fichtes egen fiktion (i skriften om »menniskans bestämmelse»), uppenbarat sig för jaget. I stället gifver Fichte en annan, icke mindre mytisk förklaring (af medvetandet om en mångfald af andra personer). Då vi stöta på en konstprodukt, så sluta vi, säger han, till frihet eller menskligt utom oss. Men huru kan jaget vara visst om att det, som synes vara en konstprodukt, äfven verkligen är det? Man kunde förmoda att detta grundlösa begränsande af den egna friheten (genom antagandet af andra förnuftsväsenden) har sitt ursprung i en tom fruktan för hvad som blott är en skugga af det egna jaget, lik-

[1] Anf. st. s. 136.

som rekryten af fruktan för inbillade faror drifves att stympa sig sjelf (för att bli oduglig till krigstjenst). Med Fichtes hela åsigt vore antagandet af en, andeuppenbarelse mera förenligt, än antagandet att, hvad förnuftet behöfver för att göra jagheten fullständig, ytterst är att finna i de af honom så eftertryckligt afvisade krafterna, kärleken och fantasien. Visserligen erkänner Fichte, att med antagandet af individernas mångfald blir sedeläran en betingad vetenskap, men han erkänner icke lika uttryckligt, att detta antagande utgör hela grunden till hennes realitet, utan söker bevara skenet af den deduktion, som han aldrig hade bort utlofva [1].

Men den hufvudsakliga bristen hos Fichtes förmedlingsbegrepp är liksom hos Kants den, att det innehåller en osammanhängande mångfald af bestämningar, hvilket gör en säker deduktion omöjlig. Eljest är det ömsesidiga bestämmandet och begränsandet af ett område genom det andra utmärkande för Fichtes metod, men det karaktäriserar hans etiska skaplynne, att han just här frångår densamma och nöjer sig med sina föregångares ofullständiga förfarande. Det är tydligt, att Fichtes förmedlingsbegrepp icke är något annat än det stoiska; de stoiska bestämningarne hos den menskliga naturen, nämligen djuret, förnuftet och samlifvet med andra menniskor, återkomma hos Fichte såsom jaghetens betingningar, kroppen, intelligensen och sambandet med en mångfald af individer. Att detta förmedlingsbegrepp är odugligt för utförandet af ett etiskt system, framgår deraf, att det väl angifves hvad som är sedligt med afseende på hvart och ett af dessa momenter, men förhållandet mellan dessa etiska bestämningar blir obestämdt, och man får i hvarje ögonblick en flerhet af sedliga handlingar, mellan hvilka man måste välja, så att man t. ex. kunde oafbrutet sysselsätta sig med sin kropp och likväl undgå etiskt tadel, för så vidt man så mycket som möjligt utbildade honom till organ för sedelagen. Om man deremot framhåller, att hvarje handling måste hänföra sig till alla momenterna samtidigt, så saknas hvarje regel för deras förenande och ömsesidiga begränsande i samma handling, då de ju sjelfva icke äro begreppsmessigt förenade. Fichtes sätt att öfvergå från det allmänna till det enskilda lider således

[1] Anf. st. s. 138.

af det felet, att den ena plikten kommer i strid med den andra icke blott här och der, utan i hvarje ögonblick[1].

Detsamma gäller om Kant, som i sitt sätt att öfvergå från den etiska grundsatsen till de särskilda etiska bestämningarne närmar sig till den anglikanska skolan. I stället för att sammanfatta alla maximer under ett reelt begrepp, ur hvilket de särskilda maximerna kunnat härledas, och genom hvilket deras förhållande till den allmänna lagstiftningen kunnat bestämmas, inskränker han dem godtyckligt till de bägge maximerna, att befordra egen fullkomlighet och andras lycksalighet. Och då fullkomligheten enligt Kant är ändamål blott såsom medel för andra ändamål, så återstår intet annat ändamål, som tillika är plikt, än befordrandet af andras lycksalighet, och ingen annan sedlig kraft än välviljan[2].

En annan kritisk punkt vid bestämmandet af den etiska grundsatsen är frågan om de s. k. adiafora, eller frågan om alla menskliga handlingar hafva ett bestämdt sedligt värde, eller om det gifves handlingar, som äro etiskt likgiltiga, emedan de hvarken hafva sin grund i den sedliga viljan, ej heller strida mot henne. •Etiskt likgiltiga kunna vissa handlingar vara, dels om man hos den sedliga menniskan jemte den sedliga viljan inrymmer en annan vilja, hvars verksamhet ju kunde vara begränsad till det, som är för obetydligt för att kunna taga den förra i anspråk, dels om man antager, att den sedliga viljan blott begränsar en sinlig vilja utan någon regel, enligt hvilken handlingarne foga sig till hvarandra i en bestämd ordning. Då ingriper nämligen den sedliga viljan i den sinliga viljans verksamhet endast i de fall, der hon af denna solliciteras till motstånd, och allt, som i den sinliga viljans verksamhet faller utom denna korsningspunkt, ter sig såsom i samma grad etiskt möjligt, d. v. s. såsom likgiltigt eller blott tillåtet. Hos Kant finnas adiafora af bägge dessa skäl, ty hos honom är dels sedligheten negativ och handlingsserien obestämd, dels är i det sedliga lifvet vid sidan af den sedliga viljan äfven den på den egna lycksaligheten riktade viljan i smyg verksam. Dessutom använder han detta begrepp understundom blott för beqvämlighetens skuld,

[1] Anf. st. s. 141.

[2] Anf. st. s. 139.

äfven der det icke af nyss angifna skäl är påkalladt. Etiskt bestämda äro deremot alla handlingar, om den sedliga viljan ensam är grund till all verksamhet och bestämdhet i det sedliga lifvet, eller också enligt en ordningslag begränsar den sinliga viljan till en bestämd handlingsserie. I det senare fallet är nämligen det sedliga lifvet endast serien af dessa viljors korsningspunkter, och hvarje handling, som faller utanför dessa punkter, är, såsom stridande mot regeln, etiskt omöjlig. Derföre är i Fichtes sedelära begreppet adiaforon hvarken oundvikligt eller uttryckligt erkändt. Tydligen äro dessa adiafora ett i den vetenskapliga etiken aldeles opassande begrepp, ty genom detta begränsas den sedliga grundsatsens giltighetssfer på ett högst godtyckligt sätt. Ser man nämligen på innehållet i de föregifna adiafora, så har man icke kunnat uppvisa något så obetydligt, att det icke kan af den sedliga viljan fordras eller förkastas. Läran om adiafora gör således icke blott den etiska grundsatsens giltighet misstänkt, utan inför i det sedliga lifvet samma diskretion, hvaraf hon såsom teori lider. Etikens möjlighet såsom vetenskap förutsätter således, att hon omfattar hela det menskliga lifvet, i hvilket, när det tänkes i sin fullständighet såsom sedligt lif, all verksamhet blir sedlig, men allt, som på något annat sätt uppkommit, måste betraktas såsom stridande mot det sedligas fullständighet och således såsom förkastligt. Men väl kan begreppet om ett blott tillåtet i lifvet få etisk betydelse såsom det negativa begreppet, att en handling ännu icke blifvit tillräckligt uppfattad med hänsyn till sin omfattning och sin bestämdhet för att hans sedliga värde skall kunna afgöras. Omedelbart afser nämligen den etiska idén icke blotta själsrörelser eller blotta förändringar i sinneverlden, hvarföre en handling, som betraktas ur blott endera af dessa synpunkter, ännu ur etisk synpunkt är obestämd [1].

Samma grundsats, som från etiken utesluter adiafora, är äfven afgörande för frågan, om sedligheten afser endast det för alla menniskor väsentligt gemensamma, ty med detta antagande måste tydligen i hvarje handling något finnas, som icke kan etiskt bestämmas. Då nämligen formen för utförandet icke genom den allmänna grundsatsen blir fullständigt bestämd, men

[1] Anf. st. s. 147—9, 186.

fullständig bestämdhet måste finnas hos alt, som verkligen sker, så måste denna bestämdhet komma från något annat håll, och sålunda intränger i det etiska området antingen ett obetingadt godtycke eller något mekaniskt inflytande, vare sig ett yttre genom vanor och seder eller ett inre genom böjelserna. Man lägge blott märke till, huru Kant understundom suckar under böjelsernas inflytande och i stället önskar sig en stadgad sed att följa. Men den mekaniska bestämdheten hos handlingarne måste (såsom sed, vana, eller böjelse) sjelf ha uppstått genom handlande, som enligt förutsättningen icke kan ha haft sin grund i sedelagen, och förutsätter således att de mekaniska lagarne gjort sig gällande i en mångfald af handlingar, som kunnat bestämmas enligt sedelagen. Det sedliga lifvet förutsätter då ett föregående osedligt såsom grund till den fullständiga bestämdheten i hvarje sedlig handling. Men det gifves äfven hela handlingar, som icke kunna bestämmas genom en för alla menniskor gemensam bestämningsgrund, t. ex. valet af stånd och yrke, afgörandet om man bör ingå äktenskap och, i jakande fall, när man bör göra det. Fichte är bland de moderna sedelärarne snart sagdt den ende, som behandlar dessa fall. Men den bästa öfvertygelsen, som enligt honom i dessa frågor bör vara afgörande i stället för böjelsen, tillhör dock det individuella hos menniskan [1].

Derefter granskar Schleiermacher Kants och Fichtes uppfattning af de etiska formalbegreppen. Inledningsvis anmärker han, att dessa begrepp måste följa ur den etiska grundsatsen, derigenom att hvarje etisk idé ligger till grund för ett motsvarande etiskt formalbegrepp. Vidare måste dessa formalbegrepp såsom allmänna ligga till grund för ur etisk synpunkt fullt bestämda begrepp eller de etiska realbegreppen, såsom t. ex. dygden ligger till grund för välgörenheten. Liksom de etiska formalbegreppen måste vara samordnade på grund af sin motsvarighet mot de etiska ideerna, så måste äfven realbegreppen sins emellan vara samordnade genom sitt förhållande till formalbegreppen, så att icke samma realbegrepp såsom omfångsmoment hänföres till skilda formalbegrepp. Hvarje formalbegrepp måste nämligen uttömma hela det sedliga lifvet och indela det från sin

[1] Anf. st. s. 152.

egendomliga synpunkt, liksom en cirkel kan delas med hänsyn till radien eller till periferien i segmenter eller i ringar, hvarvid ett segment aldrig kan täckas af en ring, eller tvärtom [1].

Vid denna granskning börjar Schleiermacher med pliktbegreppet såsom det i sitt slag första och såsom allmän beteckning för det sedliga eller såsom beteckning för det sedliga lifvet i förhållande till sedelagen. Denne hänför sig omedelbart till handlingen, och hvarje fråga efter plikten är en fråga efter det sedliga i en bestämd handling. Så fattar Kant plikten såsom en handlings genom sedelagen bestämda nödvändighet. Pliktbegreppet är rent formelt och får sin bestämdhet å ena sidan från lagens, å den andra sidan från handlingsområdets innehåll. Derföre gör Kant icke rätt uti att med sådan hänryckning utan vidare anropa den heliga pliktens namn, ty detta begrepp är lika väl hemma i den eudämonistiska sedeläran, och hos nyare sedelärare finnes en tendens att fatta det såsom ett icke egentligen etiskt begrepp. Denna tendens framträder i deras sätt att skilja pliktens begrepp från dygdens, så att det sedliga under pliktens form fattas såsom blott lagenlighet, men under dygens form såsom sedligt i inskränktare bemärkelse. Detta förstås nämligen af flere så, som om en handling kunde vara lagenlig i etisk mening och således motsvara pliktbegreppet utan att vara framgången ur det sedliga sinnelaget, hvaraf skulle följa, att pliktbegreppet beherrskar ett utom det sedliga fallande område och således icke är något etiskt begrepp. Så har Kant sjelf fattat lagenligheten och sedligheten såsom motsatta, i det han förvexlat det juridiska med det etiska, och derigenom förstört hela pliktbegreppet. Han skiljer nämligen obefogadt rättsläran från sedeläran och låter pliktbegreppet från den förra öfvergå till den senare, men på detta sätt blir pliktbegreppet ett sedeläran föregående och således icke etiskt begrepp. Öfverhufvud är hans åsigt om förhållandet mellan dygdens och pliktens begrepp förvirrad. Han har plikter, som äro dygdeplikter, och sådana, som icke äro det, men ändock äro etiska, och på samma sätt dygder, som icke äro dygdeplikter, äfvensom en plikt att ha dygd, hvilken han på andra ställen förnekar. Att göra alt af plikt blir för honom en särskild plikt, såsom äfven plikten att

[1] Anf. st. s. 165—74, 178.

göra alla plikters uppfyllelse till sitt ändamål, och bägge fattas af honom såsom sådana plikter, vid hvilka man är förbunden blott till maximen, under det att den verkliga utöfningen är förtjenst, och detta ehuru han fattar den etiska lagstiftningen såsom en sådan, som gör plikten till driffjäder. Likaså onaturligt söndrar Fichte rättsläran och sedeläran och synes sväfva i samma villfarelse, när han säger, att man vid den materialiter fria handlingen kan fråga efter både hvad och huru eller efter både materien och formen. Men denna åtskilnad strider mot hans grundtankar, ty en handling, som icke är pliktmässig, är icke ett moment i den sedliga serien och kan icke vara pliktmässig utan att afse denna serie. Hvad och huru bestämma således i den sedliga handlingen hvarandra ömsesidigt och fullständigt. Det nyssnämnda juridiska draget är också icke hos Fichte så utprägladt och har icke så många vilseledande följder, som hos Kant[1].

Om pliktbegreppet skall kunna försvara sin plats såsom det första i sitt slag och såsom allmän form för det sedliga lifvet, så måste det vara användbart på hvarje handling, så att det såsom formalbegrepp har samma omfattning, som den motsvarande etiska idén eller sedelagen. Såsom vi sett, utesluter denne begreppet om en sedligt indifferent handling; af samma skäl utesluter pliktbegreppet hvarje positiv användning af begreppet om en blott tillåten handling. Inom rättens område, der blott vissa handlingar äro uteslutna, har pliktbegreppet negativ, och begreppet om det tillåtna positiv betydelse. Öfverflyttas, genom förvexling af det sedliga med det rättsliga, begreppet om det tillåtna i sin positiva betydelse på det sedliga, såsom Kant gör, då han inom etiken uppställer en permissiv lag, så måste man äfven öfverflytta dit pliktbegreppets negativa betydelse. Detta sammanhänger med sättet att indela pliktbegreppet. Betrakta vi först Kants indelning af detta begrepp i ofullkomliga och fullkomliga plikter, så inse vi lätt, att den grundar sig på en missuppfattning af pliktens begrepp. Han fattar nämligen den ofullkomliga plikten såsom den, som låter inskränka sig genom andra plikter, och förklarar derföre, att

[1] Anf. st. s. 176. 179—185. Kant, Tugendl. s. 8, 22, Rechtsl. s. VI, XIV. Fichte, Sittenl. s. 132, 326.

man vid densamma blott är förbunden till att hafva maximen, men icke omedelbart till att utföra handlingen. Men tydligen måste hvarje pliktformel uttrycka icke blott ett handlande, utan äfven dess gränser, ty den pliktenliga handlingen förutsätter den sedliga afsigten, men denna framträder icke i handlingen öfverhufvud, utan i hans närmare bestämdhet och förutsättningar. Så t. ex. måste pliktformeln, att man bör bevara sitt lif, närmare bestämmas med hänsyn till sätt, medel och vilkor, om han icke skall bli en täckmantel för osedligheten. Häremot synes tala, att rättsplikterna, som dock utgöra hufvudsumman af de s. k. fullkomliga plikterna, fordra ovilkorlig uppfyllelse, så att man t. ex. icke får för något godt ändamål beröfva en annan hans egendom. Men dessa plikter höra icke till etiken, emedan de icke afse sinnelaget, och om de uppställas såsom egentligt etiska formler, leda de således till osedlighet, eller blott legalitet i stället för moralitet. Rättsplikten utgör ur etisk synpunkt blott en sida af den sjelfständiga etiska plikten, som går ut på införandet af ett rättsförhållande eller bevarandet af ett redan infördt, nämligen den sida, som liksom en teknisk regel afser utförandet. Så t. ex. är den nyssnämnda plikten, att icke tillegna sig en annans egendom, blott en teknisk hänvisning på detta handlingssätts oförenlighet med den erkända plikten att stifta egendom. Men den primära plikten med hänsyn till rättsförhållandet måste uttryckas i en formel, som angifver detta förhållandes form, vilkor och leder. Lika litet som rättsplikterna, ha vidare de handlingar någon sjelfständig etisk betydelse, som blott utgöra fortsättning af ett engång fattadt beslut, såsom den enskilda yrkeshandlingen, ty om utförandet utgör en enda handling, eller en serie af handlingar, är ur etisk synpunkt oväsentligt. Alla sjelfständiga plikter äro således hvarandra lika i det afseendet, att de innebära en viss begränsning af ett allmänt handlingssätt. Om man nu i läran om de ofullkomliga plikterna menar, att den vetenskapliga pliktformeln icke kan upptaga denna närmare bestämdhet, utan att den för hvarje särskildt fall måste särskildt uppsökas och bifogas, så är en sådan allmän formel als ingen pliktformel, emedan han saknar den egentligt etiska beståndsdelen, nämligen denna närmare bestämdhet. Och om de fullkomliga plikterna, såsom nyss är visadt, blott äro sidor

af de ofullkomliga, så skulle till sist ingen vetenskaplig plikt-formel vara möjlig. Menar man åter icke, att pliktformelns obestämdhet upphäfves genom den i hvarje särskildt fall funna begränsningen, utan att den ena plikten bör inskränkas genom en annan plikt, så förutsätter detta att man i pliktformeln upptagit ett moment, som är osedligt, eftersom dess upphäfvande är plikt. Om man med Kant fattar de ofullkomliga plikterna såsom utgörande etikens egentliga innehåll, så måste etiken uppgifva sitt anspråk på sjelfständighet och underordna sig under rätts-läran, som innehåller de begränsande (fullkomliga) plikterna; skall deremot etiken vara sjelfständig, och skola således äfven de begränsande plikterna vara ofullkomliga plikter, så uppstår den orimligheten, att ett obestämdt skall bestämmas genom ett annat i samma afseende obestämdt. Fattas deremot hvarje plikt-formel såsom för sig rent sedlig, så måste begränsningen innebära pliktkollision, hvilket tydligen är orimligt och bevisar att dessa pliktformler genom sin bristande bestämdhet äro odugliga. Väl kan den sedliga verksamhetens material, nämligen behofven och omständigheterna, innebära strid; men plikten kan såsom regel för det sedliga formandet af detta material icke sjelf vara underkastad söndring eller förändring. Om sålunda obestämdheten hos pliktformeln bortfaller, så finnes icke längre någon grund att antaga ofullkomliga plikter i den meningen, att man vid dem vore förpliktad blott till maximen, men icke till någon bestämd handling, ty under antagande af pliktens bestämdhet är det just det utmärkande för honom, att handlingen på sin plats, eller när maximen inträder, icke kan förbigås utan att maximen upphäfves. Att läran om hvarandra upphäfvande plikter är ohållbar framgår äfven deraf, att hon leder till motsägelse i dygdebegreppet. Om nämligen sinnelaget gjort hela den inskränkbara plikten till sin maxim, så är det osedligt, emedan det är riktadt äfven på det moment, som genom den inskränkande plikten uteslutes såsom osedligt; om det deremot gjort endast den inskränkta plikten till sin maxim, så är det till sin omfattning bestämdt af den begränsande plikten, så att den bestämbara plikten i detsamma icke kan få någon väsentlig motsvarighet. I allmänhet gäller det förhållandet mellan dygdens och pliktens begrepp, att de betinga och pröfva hvarandras

riktighet. Om man, såsom Kant gör, antager en permissiv etisk lag, så måste man äfven tillskrifva den sedliga viljan maximer, som äro främmande för den sedliga idén. Hvaraf framgår att Kant, i stället för att hålla sig inom det etiska området, nästan uteslutande rör sig än pä rättens mekaniska än på lycksalighetens och klokhetens i hans egen mening blott pragmatiska områden [1].

Lika ohållbar är den andra af Kant upptagna indelningen af pliktbegreppet i plikter mot sig sjelf och mot andra. Med »plikt mot någon annan» måste man dervid förstå det handlingssätt, som blir plikt förmedelst ett nödgande genom en annans, nämligen den förpliktandes, vilja. Då nu Kant vid denna indelning utesluter de af äldre sedelärare såsom ett tredje indelningsled upptagne plikterna mot Gud, af det skälet, att Guds vilja icke kan bli gifven i erfarenheten, så fattar han tydligen plikten mot andra såsom grundad i en verkligt gifven vilja, men icke i en vilja, som konstrueras i idén (eller till hvilken man sluter a priori), hvaraf för det sedliga förhållandet mellan menniskorna skulle följa, att plikterna mot andra måste inskränkas till dem, som äro fordrade genom den vilja, som uttalar sig i den positiva rätten, då ju det hos viljan, som går utöfver erfarenheten, icke kan förplikta. Betänker man vidare att Guds vilja såsom förpliktande utesluter hvarje annan vilja, emedan hon säsom oändlig måste omfatta hela det sedliga området, och att å andra sidan den egna viljan likaledes måste omfatta hela detta område, emedan ingen kan erkänna såsom sin plikt mot andra något, hvartill han ej nödgas genom sin egen vilja, så inses lätt att nödgandet genom en annans vilja endast är ett missförstånd. Förpliktande kraft kan en annans vilja ega, endast försåvidt denna kraft erkännes såsom grundad i en idé, men denna idé måste då stiftas såsom lag och norm af den egna viljan. Kant har visserligen haft ett slugt påhitt, att man kan förvärfva kraften att förplikta andra genom utöfning af sådane plikter, som förplikta dem; men om dessa plikter icke sjelfve äro plikter mot andra, så kan den, som först inledt detta kretslopp af plikter, som förplikta andra till plikter, som förplikta tillbaka, träffas af ett hårdt klander, att han nämligen utan sed-

[1] Grundlin. s. 185—196. Jmfr Kant, Tugendl. s. 20.

lig grund lagt ett sig alltmer tillknytande band på det fria handlandet. Och den vanliga höfligheten, att först begära tillåtelse innan man gör en annan en tjenst, vore ur denna synpunkt väl befogad.

Om således ingen vilja har förpliktande kraft för en annan vilja, så kunde man dock fasthålla indelningen och med plikter mot andra förstå plikter med hänsyn till andra. I denna mening erkänner Kant äfven plikter mot Gud, men inskränker dem till plikten att erkänna de sedliga buden såsom gudomliga. Det senare är nu oriktigt, ty insigten faller utom det fria och etiska området. I det förra afseendet är det riktigt, att Gud måste tagas med vid en indelning af plikten med hänsyn till föremålet, ty dervid får intet föremål uteslutas, men indelningen blir likväl omöjlig af det skälet, att pliktens föremål i hvarje särskildt fall icke är enkelt, då ju allt skall utgöra föremål för det sedliga handlandet, och således hvarje plikt hänför sig till en flerhet af föremål. Den ifrågavarande indelningen är således icke grundad i någon väsentlig bestämning hos pliktbegreppet, utan har sin anledning i förvexlingen af den etiska plikten med rättsplikten[1].

Hvad sedan beträffar Fichtes dubbla indelning af pliktbegreppet, så kan indelningen i allmänna och särskilda plikter icke erkännas såsom en hufvudindelning, ty indelningsgrunden, nämligen nödvändigheten att uppdela all mensklig verksamhet i flere allt mindre delar, förutsätter plikten att med förenade krafter beherrska naturen, men denna plikt är en enskild, som skulle framgå ur indelningen och således icke får läggas till grund för densamma. Och den åsyftade indelningen framgår icke ens ur denna plikts väsen, utan blott ur mått och steg tagne för hans bättre uppfyllande. Orimligt är det vidare, att till grund för indelningen af plikten öfverhufvud lägga ett tillstånd (herraväldet öfver naturen), som hvarken är allmänt eller genom den enskilde utförbart. Derför är Fichtes indelning af yrkesplikterna godtycklig, och sammanställningen af yrkena med de naturliga stånden är ovetenskaplig, emedan den såsom likartade leder sammanställer det för menniskan tillfälliga och föränderliga med det väsentliga och oföränderliga. Den andra indelningen i betingade och obetingade plikter sammanfaller med hänsyn till innehållet

[1] Grundlin. s. 198—200. Jmfr Kants Tugendl. s. 58, 179.

med den gamla indelningen i plikter mot sig sjelf och mot andra och lemnar ett nytt bevis på dess ohållbarhet. Den strider nämligen mot den grundsats, som Fichte icke, såsom sig bort, förutskickat, utan liksom i förbigående låter följa på densamma, att nämligen pliktens egentliga föremål alltid måste vara förnuftsväsendenas samfund. Om jag fyller plikten genom verksamhet på mig sjelf eller på andra, så följer icke deraf någon väsentlig indelning af det hela, utan på sin höjd sättes ett i dessa bägge fall olika mått för det, som hvar och en har att fullgöra inom hvarje plikts område. Betraktad med hänsyn till denna grundsats sammanfaller derföre hvar och en bland de betingade pliktema med en viss bland de obetingade, och der de, som närmast motsvara hvarandra, synas ha olika omfattning, så är helt säkert endera oriktigt bestämd och kan lätt beriktigas genom den motsvarande plikten. Men bakom denna indelning kan man skönja en annan, hvilken bland alla historiska pliktindelningar torde vara det enda spåret af det rätta, nämligen indelningen med hänsyn till jagets betingningar (kroppen, intelligensen och medvetandet om individualiteten eller erkännandet af en mångfald af fria väsenden). Detta är en indelning af det, hvari lagen skall yttra sig, enligt dess väsentliga bestämningar. Äfven i denna punkt hänvisar Fichtes etik på den stoiska. I denna framskymtar nämligen under indelningen af plikten med hänsyn till de fyra kardinaldygderna en annan, som hänför sig till de tre stycken, i hvilka all plikt och naturenlighet består, nämligen kunskapens utbildning, kroppens och naturdriftens underkastelse under förnuftet, och samhällets upprätthållelse, med hvilken indelning den Fichteska tydligen sammanfaller[1].

Med ledning af denna synpunkt (den sedliga verksamhetens betingningar) kan en välvillig granskare äfven hos Kant finna ett liknande spår till en i formelt hänseende bättre indelning, ehuru den i hvarje afseende är de bägge nyssnämnda underlägsen. Den sedliga verksamhetens förutsättning är enligt honom endast totaliteten af de gifna maximerna såsom den sedliga viljans material, ty vid menniskonaturen vill han icke fästa något afseende. Vid indelningen af denna totalitet lägger han till grund ändamålet och får derigenom tvänne slag af maximer,

[1] Grundl. s. 202—5. Fichtes Sittenl. s. 257—8, 275, jmfr ofvan s. 74.

dem som afse lycksaligheten, och dem som afse fullkomligheten; sedan underindelar han hvartdera slaget med hänsyn till ändamålets subjekt och får sålunda maximer, som afse egen fullkomlighet eller lycksalighet, och maximer, som afse andras fullkomlighet eller lycksalighet. Men om den sedliga verksamheten icke kan upptaga dem alla till sitt innehåll, utan endast upptaga en del och förkasta en annan, så kan denna indelning af maximerna icke omedelbart bli en indelning af pliktområdet, utan vid denna skiljer Kant ut den egna lycksaligheten och andras fullkomlighet. Men denna begränsning är godtycklig och oriktig, ty om lycksaligheten kan utgöra ett element i det sedliga ändamålet, så måste hon tänkas utan begränsning ingå i detsamma, eljest skulle konstruktionen af det hela innebära negation af utgångspunkten. Tillämpar man på detta Fichtes fordran på yrkesfördelning, så återkommer man till den anglikanska läran om utbytet af tjenster såsom det lämpligaste. På samma sätt vore det lätt att ur Kants premisser visa, att den egna fullkomligheten förutsätter andras fullkomlighet (och att således äfven denna är plikt), såsom man ock finner, att hos Kant begreppet om den egna fullkomligheten i sina underafdelningar innebär ett skelande på andras fullkomlighet, på samma sätt som den egna lycksaligheten för Kant framträder såsom ett önskvärdt, som han icke vågar erkänna [1].

Efter denna granskning af pliktbegreppet öfvergår Schleiermacher till dygdens begrepp och framhåller, att det måste vara ursprungligt och oberoende i förhållande till pliktens och det godas begrepp, emedan det är begreppet om sinnelaget eller själsbeskaffenheten, som uppfyller plikten och frambringar det goda. Till plikten förhåller sig dygden, såsom den vises idé till sedelagen. Den vise är den, hos hvilken den sedliga kraften oafbrutet och uteslutande verkar, och som frambringar alt, som genom denna kraft kan verkas, men intet annat; och dygden är det formella begrepp, som omfattar hela det sedliga lifvet såsom framgånget ur en kraft, men får sitt innehåll från den sedliga idén. Såsom uttryckande den verksamma kraftens riktning på den sedliga idén är dygdebegreppet det allmännaste sedliga begreppet. Såsom sinnesriktning är dygden en rent

[1] Grundlin. s. 205—7. Kants Tugendl. s. 13.

inre form af det sedliga lifvet, men icke såsom en hvilande egenskap, för hvilken handlandet vore tillfälligt, utan såsom på en gång grund till handlande och verkan af detsamma. Genom verksamheten stärkes och stadgas dygden såsom kraft till fortsatt handlande. Då dygden såsom beskaffenhet hos den verksamma kraften bestämmer hela det sedliga lifvet, så måste hvarje sinnelag, ur hvilket en handling framgår, falla under henne eller hennes motsats lasten, ty lika litet, som något verkligt handlande, kan någon handlingskälla falla utanför det sedliga området; eljest vore etiken omöjlig såsom vetenskap. Hvarje förmåga sättes i verksamhet genom viljan, och således finnes i hvarje förmågas verksamhet en viljeriktning, som faller under det etiska omdömets domvärjo. Det finnes således intet i själen, som omedelbart hänför sig till det sedliga, utan att vara antingen dygd eller last. Kant har visserligen såsom det sedligas estetiska förbegrepp betecknat begreppen om förståndets större eller mindre öfning att göra sedligheten till sitt föremål och om känslans större eller mindre urskiljning och lättrördhet vid det sedliga. Men intet sedligt kan komma till stånd, utan att förståndet och känslan dervid äro verksamma och riktade på det sedliga, och denna riktning är bestämd genom viljans riktning, ty att viljan motsvarar en idé betyder, att idén för förståndet och känslan är oafbrutet närvarande såsom högsta bestämningsgrund, men sin bestämmande kraft visar idén genom viljeriktningen, men icke genom den blotta uppfattningen. Uppsökandet och urskiljandet af det sedliga i hvarje gifvet fall beror således icke på förståndets och känslans egendomliga beskaffenhet, utan på viljans förhållande till den etiska idén. I denna mening kan man säga, att kunskapen om det sedligt rätta är dygd, liksom omvändt att dygden är kunskap, i den meningen, att utan förståndets och känslans verksamhet intet sedligt kommer till stånd[1].

Såsom formalbegrepp får dygdebegreppet sitt innehåll från den etiska idén. Om denna har negativ karaktär, så är dygden väsentligen en strid mot det, som viljan skall begränsa och beherrska, och kan derföre icke framställas för sig såsom sjelfverksam. För de negativa etiska systemerna är derföre plikt-

[1] Grundlin. s. 207—15. Jmfr Kant, Kr. d. pr. Vft s. 191.

begreppet hufvudbegreppet, under hvilket dygdebegreppet är underordnadt, om det icke rent af är främmande för systemet. Och det är ett stort företräde hos Fichte, att han tydligt insett och strängt iakttagit detta. Opassande har deremot Kant kallat sin framställning af sedeläran dygdelära, ty alla reella begrepp i densamma äro pliktbegrepp, och af dygden har han haft användning endast för hennes motsats lasten. Att illustrera plikterna genom motsättning mot lasterna tager sig visserligen underligt ut, men tjenar dock till att belysa förhållandet mellan dem. Öfveralt visa sig nämligen de särskilda plikterna och lasterna ega olika omfång, i det att många laster svarar mot en plikt, eller en last mot många plikter. Men med dygden sjelf är Kant öfveralt i trångmål. Han kan icke tänka henne annat än såsom stridande med motsatta tendenser, hvilkas totala eller delvisa upphäfvande är hennes enda göromål. Men det ligger icke i dygdens väsen att vara en strid med motsatta böjelser, ty om hon tänkes i sin fullkomlighet hos den vise, så måste hon fattas såsom höjd öfver all strid [1].

Hvad sedan beträffar dygdebegreppets indelning, så är det tydligt att, om dygden väsentligen är riktad på de råa begärens modererande, så ligger det närmast till hands att lägga indelningen af dessa begär till grund för indelningen af dygden. Men detta skulle leda till den orimligheten, att man finge en särskild dygd icke blott för hvarje särskildt slag af begär, utan äfven för hvarje möjligt föremål för begär. De, som fatta sedligheten såsom verksamhet, hemta derföre vanligen indelningen af dygden från indelningen af den verksamma förmågan, så att de indela dygden i förståndets och viljans, eller föreställnings- och begärförmågans dygder. Men då all etisk verksamhet utgår från viljan, så är denna indelning lika orimlig, som indelningen af en konst efter dess verktyg. Om man förbiser viljans bestämmande inflytande på alla andens förmågor, så får man dygder, som sammanhänga med laster och ha samma grund som dessa, såsom när man talar om en hjertats godhet, som är förenad med förståndets svaghet. Det är nämligen klart att, om den sedliga viljan icke har stärkt förståndet, så är hon icke heller grund till hjertats godhet, som således i sjelfva verket är sedlig svaghet.

[1] Grundlin. s. 217, 223.

Vidare indela desse sedelärare dygden, liksom plikten, både efter ändamålet och föremålet. Det förra gör Kant med en oreda, i hvilken hvarje spår af hans dialektiska förstånd är borta, i det han säger, att dygden visserligen är en, men att man särskiljer flere dygder med hänsyn till de af förnuftet föreskrifna ändamålen. Men långt ifrån att hvarje ändamål fordrar ett särskildt sinnelag, kan dygden fattas såsom en blott genom sitt förhållande till en mångfald af ändamål. Icke bättre är den andra indelningen (med hänsyn till föremålet) i samhälls- eller umgängesdygder och på sig sjelf betänkta dygder (eller i det rätta sinnelaget mot andra och mot sig sjelf), ty om hvarje person endast såsom medlem af förnuftsväsendenas samfund är sedlighetens föremål, så är sinnelaget sedligt, endast försåvidt det icke skiljer mellan sig och andra [1].

Liksom dygdens är det godas begrepp af de nyare sedelärarne förbisedt. Men det inses lätt af det föregående, att det godas begrepp måste hänföra sig till idén om det högsta goda, såsom dygdens begrepp till den vises idé och såsom plikten till sedelagen, nämligen såsom elementet till det hela eller såsom det enskilda momentet till totaliteten. Det måste således utgöra en från dygden och plikten skild etisk enhet, som betecknar det frambragta till skilnad från handlingen och den frambringande kraften. Det godas begrepp måste vara lika ursprungligt och sjelfständigt, som de bägge andra etiska formalbegreppen. Man får således icke fatta förhållandet mellan plikten och det goda såsom ett förhållande mellan medel och ändamål. Hvarje sedligt handlande är frambringandet eller upprätthållandet af ett förhållande mellan menniskans förmågor eller mellan menniskorna sjelfva, hvilket förhållande för sig betraktadt utgör det goda verket. Till sin natur består således det goda i handling, hvarföre denna icke kan vara ett yttre medel för det goda, utan är del af detsamma, liksom å andra sidan verket ingår i handlingen, ty det väsentliga i densamma är beslutet, och i detta ingår verket, ty beslutet afväger verket såsom ett moment i det högsta goda eller totaliteten af alla sedliga verk. Plikten och det sedliga verket hafva således samma omfattning, så att det senare framgår endast ur det pliktenliga handlandet. Men detta kan

[1] Anf. st. s. 224—9.

icke vara fallet enligt en sedelära, som förbiser det särskilda och egendomliga hos den menskliga naturen, ty då saknas hvarje grund för ett nödvändigt sammanhang såväl mellan individens särskilda handlingar, som mellan de särskilda individernas handlingar, och det sedligt goda blir ett fragment, som endast genom naturens eller slumpens ynnest kan passa såsom del i det högsta goda. I förhållande till dygden skall det sedligt goda vara framställningen af den sedliga kraften och således ega samma omfattning som denna, så att dels hvarje dygd är ett godt verk, dels hvarje sedligt verk är en dygd [1].

Kritiken af de etiska realbegreppen börjar Schleiermacher med dem, som falla under det sedligt godas begrepp, ty dessa utgöra ett område, som lättast låter fixera sig såsom ett från de andra begränsadt, då deremot de reala plikt- och dygdebegreppen ofta endast otydligt hänvisa på sina motsvarande formalbegrepp. Mot Fichte anmärkes, att hans etiska realbegrepp äro obestämda, emedan han icke systematiskt konstruerat dem ur sina elementer. Under det han såsom former af det goda fattar icke blott staten och familjen, utan äfven de vetenskapliga samfunden och kyrkan, torde deremot enligt hans uppfattning stånden och skråna icke vara att räkna dit, ty af nyss anförda skäl är det icke gifvet, att det, som är del af ett helt, äfven sjelft kan betraktas såsom ett godt för sig. Vidare måste det godas elementer eller det enkla fattas så, att icke blott de af Fichte erkända formerna, utan äfven vänskapen, konstverken, ja äfven rikedomen, makten, sällskapslifvet, helsan, skönheten m. m., som vanligen anses vara ett yttre godt, inses såsom former af det sedligt goda. Vidare får man icke förbise att dygden, när hon tänkes såsom en bestämd storhet, framgången ur handlandet och öfningen och i den åskådligt framträdande, måste fattas såsom ett sedligt verk, ehuru deraf icke följer att indelningen af dygden skall oförändrad återkomma, när hon ses ur det högsta godas synpunkt. På samma sätt måste man till det sedligt goda räkna hvarje etiskt bestämd fullkomlighet hos själen, såväl förståndets utbildning till vetenskap, som de öfriga förmågornas till färdighet i bildande och underhållande konster, ty liksom deras verk äro en yttre, så äro de sjelfva en inre

[1] Anf. st. s. 231—3, 236—8.

framställning af ett bestämdt sedligt innehåll. Vidare höra de naturanlag dit, hvilkas styrka och riktning är ett verk af den sedliga viljan, såsom t. ex. den sedliga känslans styrka och frihet, och slutligen den vise sjelf och hans tillstånd, för så vidt han genom handlande framgått ur den naturliga menniskan och i sitt lif framställer sedligheten i hela hennes omfattning och intet annat [1].

Bland de reala pliktbegreppen betraktar Schleiermacher först det, med hvilket alla göra början, nämligen sjelfbevarelsens plikt, och erinrar att denne måste vara betingad genom lifvets sedliga uppgift, så att han icke afser bevarandet af lifvet öfverhufvud, utan af det sedliga lifvet. Om denna plikt ursprungligen afser endast det sedliga lifvet, så utgör han ett fullt bestämdt lefnadssätt; om han deremot afser lifvet öfverhufvud, så är han ett i sig obestämdt lefnadssätt, som kommer i strid med andra bestämda plikter. Liksom de fleste nyare sedelärare har Kant i denna punkt råkat i motsägelse, i det han fattar denna plikt såsom en fullkomlig plikt, som således i hvarje fall förpliktar till sjelfva handlingen och icke får kränkas för någon ofullkomlig plikts skuld, hvaraf följden blir, att man får begå osedliga handlingar för att bevara lifvet. Äfvenså Fichte, i det han skiljer lifvet öfverhufvud från det sedliga lifvet och blott på ett konstladt sätt underordnar det förra under det senare. Han söker visserligen bestämma sjelfbevarelseplikten så, att han får ett ursprungligt sedligt innehåll, men då han, såsom betingad plikt, underordnas de obetingade, så kan han icke på rent sedlig väg bli en sjelfständig plikt, så länge någon obetingad plikt är möjlig. Så länge det fysiska eger någon handlingsförmåga, gifves det alltid något ändamål, för hvilket denna kraft bör brukas såsom medel, och det kan aldrig inträffa att denna krafts bevarande blir plikt. Men å andra sidan blir denna plikt för Fichte obetingad, således på en gång intet och allt. Då nämligen det sedliga målet ligger i oändligheten, och plikten förmedlas med detta mål genom den närmast följande handlingen, så får icke hjertat och insigten, eller hvad man nu vill kalla det, som i brist på en fast princip och en bestämd formel bestämmer hvad som i hvarje ögonblick är att göra, bland sär-

[1] Anf. st. s. 248—262.

skilda hvar för sig sedliga handlingar välja just den, som, i det han förstör lifvet, gör redan den närmaste handlingen och dermed närmandet till det oändliga målet omöjliga. I stället för att med fara för det egna lifvet rädda ett främmande, vore det utan tvifvel sedligare att i största hast producera eller bearbeta eller utforska någonting. Och någon utväg ur denna motsägelse torde knapt finnas, förrän alla möjliga handlingar blifvit på alla menniskor fördelade såsom yrkesplikter, så att hvars och ens uppgift i hvarje fall är fullt bestämd, och hjertat sålunda blifvit öfverflödigt.

Ser man på enheten i sjelfbevarelsens begrepp, att nämligen allt dithörande utgör en enda plikt och således ur etisk synpunkt bör framträda såsom ett likartadt handlande, så upplöser äfven den sig i en obestämd mångfald. Om denna plikt hänföres blott till det fysiska lifvet, såsom hos Kant, så sönderfaller han i en flerhet af sinsemellan öfver- och underordnade handlingar, ty kroppens olika delar ha för detta lif en olika betydelse. Detsamma är äfven fallet, om man ser på de olika slagen och graderna af möjliga faror, så att plikten såsom enhet drabbas af den obestämdhet, som vidlåder hans momenter, för såvidt ingen grund för deras inbördes förhållande är uppvisad. Hänföres deremot denna plikt (såsom hos Fichte) till hela det empiriska sjelfvet och dess egenskap att vara sedelagens verktyg, så måste utvecklingen af alla krafter och naturanlag, hvilken hos Kant utgör en särskild ofullkomlig plikt, mycket underordnad i förhållande till den fullkomliga plikten att nära kroppen, räknas dit såsom det egentligt positiva och reella; men då söndrar sig riktningen på den andliga utvecklingen från riktningen på kroppens vård, utan att man kan afgöra, hvilkendera bör underordnas den andra, så att nattvakaren och sjusofvaren bli hänvisade till sitt hjerta allena. För öfrigt gäller om plikten att utveckla kroppen och själen detsamma, som anmärktes mot sjelfbevarelsens plikt i allmänhet, att den nämligen enligt Fichtes förutsättningar aldrig kan komma i fråga, emedan denna verksamhet alltid kan tagas i anspråk af de obetingade plikterna. Vidare kommer denna plikt i kollision med en annan betingad plikt, nämligen plikten att välja sitt stånd, ty detta val förutsätter utveckling och utbildning, men då det är obestämdt huru

långt denna utveckling måste vara drifven, innan plikten att välja ett stånd kan inträda, så undantränges denna plikt i det obestämda. Fichte synes ha anat detta, då han inskränker utbildningen hufvudsakligen till barnens uppfostran och förbjuder att tvinga dessa in i ett visst stånd, innan de nått nödig förståndsmognad för att sjelfva kunna välja. För öfrigt är den del af hans sedelära, som rör sjelfbevarelsens plikt, såväl i de positiva bestämningarne som i de negativa med afseende på hindren för andens utveckling, ett slags skräpkammare, der han instufvar allt, som visserligen synes honom vara sedligt, men för hvilket han icke fann någon annan passande plats. Man finner der en högst obestämd mångfald af föreskrifter utan regel och ordning bildande ett nästan i oändlighet sig splittrande förfarande, der intet bestämmes för sig utan endast såsom medel för annat. Så anbefallas sparsamhet och ordning för att kunna nära kroppen, och rekommenderas de sköna konsterna för att utveckla anden, då deremot hvarje verksamhet, som endast är en maskerad overksamhet, såsom det passiva tillegnandet af andras tankar, förbjudes. Ingen kan gerna förstå, dels hvarföre detta medelbara bestämmande af plikten öfverhufvud tager ett slut, dels hvarföre icke Fichte, efter Spinozas föredöme, härleder alla plikter och dygder ur sjelfbevarelsen, hvarvid dock den skilnaden skulle ha qvarstått, att medan dessa hos Spinoza såsom likstälda framgå ur sin gemensamma grund, skulle de hos Fichte på ett mot etiken stridande sätt ha upptagits alt eftersom den ena för sitt ändamål behöft den andra såsom medel. Bristen på bestämdhet och härledning låter förmoda, att alla dessa föreskrifter antingen ha blott underordnad etisk betydelse, eller att de i annat sammanhang kunna få sin giltighet [1].

Om man ur denna intrasslade härfva först uttager föreskriften att iakttaga måttlighet i närings- och könsdriftens tillfredsställande såsom del af eller medel för sjelfbevarelsen, så visar det sig vara omöjligt att i sjelfbevarelsen finna någon grund för måttligheten och ett bestämdt mått för henne. Kant upptager måttligheten såsom en särskild plikt mot sig sjelf såsom animalisk varelse, men utan att i hans egna principer någon grund

[1] Anf. st. s. 264—274. Jmfr Fichtes Sittenl. s. 262—272. Kants Tugendl. § 5.

för detta frånskiljande torde kunna uppvisas. Då han stannar vid den negativa uppfattningen af sedligheten, så är det för honom gifvet, att hvad som synes vara en särskild drift fordrar en särskild plikt. Men Fichte kan rätteligen icke upptaga måttligheten såsom särskild plikt, ty det, som göres för sjelfbevarelsen, bör i sig sjelft vara något sedligt, och icke såsom hos Kant först genom begränsning blifva det. Om man äter för att lifnära sig, så är ju med ändamålet äfven handlingens gräns gifven, och det behöfves intet förbud mot omåttligheten, hvilket fastmer skulle förutsätta ett annat och osedligt motiv för ätandet, som då äfven såsom måttligt vore osedligt. Såsom sedlig gränsbestämning för en sådan handling, som intill denna gräns bestämmes af en annan princip, kan måttligheten således icke vara ett särskildt dygdebegrepp. Om deremot sjelfbevarelsen tänkes såsom grund både för näringsdriften och hans begränsning, så uppstår den oegentligheten, att Fichte bestämmer gränsen, innan han härledt den realitet, som skall begränsas.

Hvad sedan könsdriften beträffar, så kan det icke bli fråga om, att han skulle vara gifven genom sjelfbevarelsen, och dessutom kommer han åter på tal vid frågan om äktenskapet såsom föremål för en obetingad plikt. Om han der förvandlats till eller förenats med en sedlig drift, så att hans tillfredsställande har sin grund i den allmänna sedliga viljan, så måste der med handlingens grund äfven hans gräns vara gifven, ty eljest vore ingen plikt uppstäld. Men då måste äfven allt, som faller inom denna gräns, vara plikt och obetingad plikt, eftersom ju här är fråga endast om sådana, så att om det tilläfventyrs skulle befinnas vara plikt att göra allt, som enligt naturen kan göras för slägtets fortplantande, vare sig i engifte eller mänggifte, så finge man vid uppfyllandet af denna plikt icke taga någon hänsyn till sjelfbevarelsen. Men det har ej heller i fråga om äktenskapet lyckats Fichte att förvandla könsdriften i en sedlig drift eller förena den med en sådan. Han säger visserligen att qvinnans könsdrift omedelbart är sedlig, så att han, när han kommer till medvetande, redan dödats såsom djurisk drift och andligen återuppstått såsom kärlek, och vidare att mannens drift genom denna kärlek förvandlas till genkärlek, hvarvid mannen till billig ersättning för denna sedlighet i andra hand får rätten att före och

utan denna kärlek tillfredsställa naturdriften såsom sådan; men allt detta är tydligen enligt systemets egna grundsatser tomt prat. På sin höjd vore detta tal att vänta inom den anglikanska skolan, eftersom det först förvandlar qvinnans sjelfviska drift i en på mannens sjelfviska drift riktad sympatetisk drift och sedan förvandlar mannens sjelfviska i en sympatetisk drift, riktad såväl på qvinnans sjelfviska som på hennes, på hans egen sjelfviska riktade, sympatetiska drift. Om än detta utgör höjdpunkten i denna från sympatien utgående etik, som derföre fattar kyskheten såsom den symboliska, alla andra bekräftande dygder, så innebär det dock intet i Fichtes mening sedligt. Det är öfverflödigt att mer än antyda det aldeles ovetenskapliga och mer än förvirrade i Fichtes öfriga utredning af denna fråga. Så skall hustruns samtycke, som, enligt hvad redan är sagdt, för sig blott skulle vara ett välgörande tillfredsställande af en annans behof, således blott en artighetsbetygelse, i stället vara en total och evig hängifvelse, ur hvilken skall följa ett fullkomligt sammansmältande af två individer, som likväl hafva aldeles olika källor för sin sedlighet; och ändock skall mannens sedlighet liksom genomträngas och mättas med vattnet från den för honom främmande sedlighetskällan, och sedligheten, som framgick ur intelligensens väsen, nu till sist i en annan kanske ännu skönare gestalt uppspira ur könsdriften. Ännu mindre är hos Kant denna drift etiserad. Blott i hans rättslära upptages äktenskapet såsom ett rättsmessigt tillåtet och, om könsdriften bör tillfredsställas, nödvändigt fördrag, men att denna drift bör tillfredsställas uppvisas ingenstädes i hans etik.

Slutligen anmärkes att, om kyskheten såsom den till könsdriften sig hänförande dygden skall vara en från måttligheten skild dygd och således innebära ett tillfredsställande, som icke blott har ett visst mått utan äfven en egen karaktär och egen maxim, så måste hon enligt Fichte bestå deri, att tillfredsställandet i hvarje fall framgår ur kärleken och genkärleken såsom dess mått, så att någon annan måttlighet än kyskheten der icke kan komma i fråga. Men af det föregående framgår att kyskheten i Fichtes system icke har någon etisk grund, emedan kärleken och genkärleken, som skulle vara hennes mått, sjelfva icke äro uppvisade såsom etiska begrepp. Hvad sedan beträffar blyg-

samhetens under kyskhetens underordnade begrepp, så är det lätt att visa att det är tomt och sväfvande. Hon skulle nämligen bestå i att icke yppa vissa till könsdriften sig hänförande tankar och sensationer. Men om dessa äro osedliga, så innebär deras blotta förhemligande ingen förändring till sedlighet, utan blygsamheten skulle omedelbart förutsätta det osedliga utan uppgift att undanrödja detsamma. Om de deremot icke i sig äro osedliga, så kunna de genom blotta meddelandet icke bli osedliga, eftersom de ju hos den uppfattande icke utgöra någon annan sinnesrörelse än den, som redan hos den meddelande är fattad såsom icke osedlig. Är det deremot fråga icke blott om tankarne utan om det öppna förrättandet af driftens handlingar, så måste äfven dess förkastlighet uppvisas ur en annan synpunkt än naturdriftens[1].

Följande gången af Kants dygdelära vänder sig Schleiermacher derefter emot den andra afdelningen af Kants lära om menniskans fullkomliga plikter mot sig sjelf, nämligen till hennes plikt mot sig sjelf såsom moralisk varelse, och anmärker att Kant ingenstädes så bestämdt angifvit denna plikts innehåll, att han framträder såsom en fullt bestämd plikt med ett slutet och indeladt omfång, utan blott indirekte på tre sätt antydt de der sammanförda pliktemas samhörighet, nämligen genom att angifva deras gemensamma ändamål, principen för deras uppfyllelse, och de laster, som ligga till grund för deras öfverträdande. Hvad först beträffar ändamålet, som skall vara sjelfkännedomen, så sammanhänger denna såsom ändamål icke märkbart med största delen af innehållet, nämligen plikten att tala sanning och unna sig den nödiga vällefnaden, åtminstone icke närmare än med hvarje annan plikt, då man ju om hvarje osedlig handling kan säga att han har sin grund i bristande kunskap. Hvad beträffar de bägge senare synpunkterna, så skulle de egentligen icke vara skilda, utan en och densamma, ty principen för uppfyllandet af en särskild plikt är en viss dygd, och de laster, som hindra uppfyllelsen, hänvisa på plikten endast genom de dem motsatta dygderna. Vidare är att märka att Kant icke uppvisar någon särskild princip för uppfyllandet af den ifrågavarande plikten; aktningen för det egna menniskovärdet (die Ehrliebe) ligger näm-

[1] A. st. 275—282. Jmfr Fichte a. st. § 20. 27, A.

ligen till grund för hvarje pliktuppfyllelse, så att de tre här anförda lasterna (lögnaktigheten, snålheten mot sig sjelf, och kryperiet) icke mer än alla andra laster strida mot densamma och icke göra menniskan mera föraktlig, än t. ex. trögheten. Då vidare menniskovärdet förutsätter att menniskan handlar efter principer, och den högsta, gemensamma formeln för den ifrågavarande plikten lyder, att man icke får beröfva sig företrädet att handla efter principer, så är denna formel likaledes för vid, ty den betecknar en fullkomlig plikt, som omfattar alla andra och gör de ofullkomliga plikterna omöjliga, ty om alla handlingar måste bestämmas enligt principer, så faller det fria spelrummet mellan de ofullkomliga pliktmaximerna bort.

Blir det derefter fråga om de särskilda momenterna i menniskans plikt mot sig sjelf såsom moraliskt väsen, så är det oväntadt, att i Kants antieudæmonistiska system finna vällefnaden, om än begränsad till behofvet, upptagen såsom en fullkomlig och från näringsplikten skild plikt. Dess grund är väl icke njutningen, utan det liberala tänkesättet eller medvetandet om oberoende af egendomsbegäret, men detta medvetande kan enligt systemets grundsats och anda vinnas lämpligare genom att använda egendomen för andras lycksalighet. Det inträffar således här, att en plikt mot sig sjelf icke blott, såsom ofta är fallet hos Kant, visar sig såsom identisk med en plikt mot andra, utan öfvergår till en sådan. Ser man derefter på sparsamhetens plikt eller dygd, som Kant problematiskt uppställer såsom begränsande plikten till vällefnad, så har han ingen etisk betydelse, då han framställes blott såsom plikt att försaka njutningen utan uppgifven afsigt. Underförstås afsigten, att försaka njutningen såsom fordrad för sin egen skuld, så är denna plikt visserligen etisk, men afser då icke uteslutande egendomen. Sedan uppgifver Kant en annan afsigt, nämligen vinnandet af det oberoende, som fordras för att kunna bevara det inre värdet; men då är sparsamhetsmaximen blott en klokhetsregel. Om klokheten skall bestå i förmågan att förutse hvad som skall inträffa, så bero de bägge motsatta maximerna, att spara eller förbruka egendomen, på det förutsedda fallet (inträffande eller uteblifvande vinst), så att sparsamheten icke är mera sedlig än sin motsats. Består deremot klokheten i medvetandet om oförmågan att förutse hvad

som skall inträffa, så kommer sparsamheten, såsom regel att för obekanta behofs fyllande underlåta att fylla gifna behof, i strid med den sida af klokheten, som består i färdigheten att finna utvägar.

Hos Fichte förekommer sparsamheten bland plikterna mot andra, d. v. s. de obetingade allmänna plikterna, såsom medel att göra egendomen allmän, och skulle således höra till rättrådigheten. Men då sparsamhetens förpliktande grund, plats i systemet och omfattning äro så obestämda, så kan hennes begrepp icke ha etiskt ursprung, utan uttrycker ett förfaringssätt, hvars etiska värde är oafgjordt. Och om man uppsöker det närmast motsvarande etiska begreppet (rättrådigheten), så passar beteckningen icke längre. Hvaraf inses att en beteckning, som afser ett yttre föremål, icke är användbar på ett fullt bestämdt etiskt begrepp[1].

Det första momentet i den ifrågavarande allmänna plikten var sannfärdigheten, med hvilket namn Kant, i strid mot tanken och språkbruket, betecknar två skilda begrepp, nämligen sannfärdigheten mot sig sjelf och mot andra. Men för att lögnaktigheten mot sig sjelf skall vara möjlig (och således sannfärdigheten mot sig sjelf vara plikt) förutsättes, att samma person vet ett, men afsigtligt tror motsatsen. Detta är dock orimligt, och Kant förstår i sjelfva verket med denna last det afsigtliga afbrytandet af sanningssökandet för att icke behöfva handla enligt den bättre insigten. Det osedliga sinnelaget ligger således i viljans afvoghet mot att höja sin moraliska fullkomlighet. Hvad sedan beträffar sannfärdigheten mot andra, så kan det frågas om uppriktigheten i utsagor och troheten att hålla sina löften verkligen äro ett, ty utförandet af ett löfte är icke någon ny handling, utan sammanfaller ur etisk synpunkt med detsamma. Genom oklarhet i denna punkt har Fichte blifvit förledd att göra en obestämd skilnad mellan utförandet af sådana löften, som absolut strida mot sedligheten, och sådana, som väl icke i sig äro förkastliga, men äro sedligt sämre än en annan möjlig handling[2]. Men man måste dervid fasthålla, att ett löfte är ett beslut, som genom erkännande af den gemensamma språkliga

[1] A. st. 283—7. Jmfr Kants Tugendl. § 10, Fichte Sittenl. s. 269, 297.
[2] Jmfr Fichte a. st. s. 286.

grunden för löftesförklaringen får förbindande kraft i förhållande till en annan, och att utförandet är genom erkännandet af den gemensamma rättsgrunden bundet vid detta beslut. Sedan löftet är gifvet, beröres utförandets etiska halt icke af den förändring, som min insigt kan undergå. Då Fichte fattar löftestroheten såsom en sida af sannfärdigheten, förbiser han, att löftet utgör en utsago öfver en handling, hvilken utsago medför ett rättsförhållande, som normeras genom gängse språkbruk, så att detta fäller utslaget vid meningsskiljaktighet i fråga om löftets innebörd. Sannfärdigheten i yttranden åter bedömes enligt den betydelse, som den talande sjelf fäster vid sina ord, så att den afser endast afsigten att bibringa riktig insigt, då deremot löftestroheten icke afser insigten utan en handling. Grunden till löftestroheten ligger således icke i sannfärdigheten, utan måste vara högre och gemensam för bägge. Detta kan äfven inses deraf, att de kunna komma i strid med hvarandra, då man ju kan lofva att hemlighålla något, hvarvid sannfärdigheten och löftet upphäfva hvarandra, då nämligen blotta tigandet, när man blir tillfrågad, kan förråda hemligheten. Då förtigandet icke kan betecknas såsom afgjort osedligt, så måste tydligen sannfärdigheten och löftestroheten närmare bestämmas. Men Fichtes sätt att närmare bestämma sannfärdigheten, att hon nämligen blott afser det, som för den andra har omedelbart praktisk betydelse, innebär dels obestämdhet, eftersom regeln för bedömandet af hvad som bör meddelas förutsätter, att den andra upplyser mig om något, som för mig icke har omedelbar praktisk betydelse, dels ofullständighet, emedan det afser endast ett visst fall, men icke det här anförda och liknande. Sedan sålunda löftestroheten blifvit skild från sannfärdigheten, kommer frågan om den senare såsom dygd är ett enkelt begrepp, eller såsom plikt. Såsom dygd synes hon vara blott den lägsta naturliga yttringen af välviljan utan hvarje särskild afsigt, då lögnen deremot såsom yttring af illvilja alltid hänföres till en sådan, åtminstone till afsigten att förinta den andras ändamål, detta må föröfrigt vara bekant eller obekant. Men å andra sidan betraktas lögnen för egen fördels skuld icke såsom egennytta (således icke såsom direkt motsats till välviljan). Såsom plikt skulle hon uttryckas genom ett bud, som antingen uttryckligt eller underförstådt an-

gåfve ett ändamål, efter hvilket det bestämde hennes gränser; men denna för plikten nödvändiga form synes hon ingenstädes ha fått.

Då Kant grundar sannfärdigheten på aktningen för det egna menniskovärdet, så grundar Fichte henne deremot på plikten att befordra andras frihet, således på samma grund som välgörenheten, så att dessa ur dygdens synpunkt sammanfalla. Hos Kant kommer deremot sannfärdigheten såsom plikt i strid med välgörenheten. Ehuru den senare enligt honom hör till de plikter, genom hvilkas utöfning man förpliktar andra, så får man icke låta märka någon afsigt att genom välgerningen förplikta den andre; man bör således bringa honom att tro det som icke är. Eller också måste välgöraren, ehuru han vet att han förpliktar den andre, söka inbilla sig, att han icke gör det, och således för att undvika den yttre lögnen göra sig skyldig till den inre. Denna äfven annorstädes berömda dygd eller plikt, att förringa de sedliga handlingarnes värde i sina egna eller andras ögon, sammanhänger med det tredje momentet i den ifrågavarande Kantiska plikten, nämligen förbudet att afstå från anspråket på eget moraliskt värde. Men denna plikt delar sig för Kant i flere, emedan han begrundar honom genom att taga hänsyn till de möjliga motiverna för ett sådant afstående eller för kryperiet inför andra. Han förbjuder kryperiet ur det motivet, att man tror sig höja sig öfver andra eller vinna en särskild förtjenst genom att placera sig lågt, men afsigten att derigenom vinna andras ynnest kan lika väl vara motiv för kryperiet. Men då bevarandet af det egna moraliska värdet är bestämd positiv plikt, så får man icke indela denna efter de möjliga motiverna till afvikelse, utan det är samma plikt, som göres gällande emot olika, syndiga motiver. Dessutom innehåller detta uttryckliga förkastande af det förutnämnda motivet den oformligheten, att om det värde, som man genom kryperiet tror sig vinna, tages för ett icke-sedligt, så bör motivet förkastas af samma skäl som alla andra osedliga maximer; tages det deremot för ett sedligt (så att den krypande tror sig vinna verkligt moraliskt värde genom att gifva sig skenet af att icke ega det), så bör motivet förkastas såsom innebärande en förvexling af ett sedligt med ett icke-sedligt. Men om man på alla fall tillämpade

detta, skulle man få två parallela pliktserier, nämligen jemte den reella en, som för hvarje plikt bjöd att undvika missuppfattning af densamma. Hvad sedan beträffar sjelfuppskattningens positiva motiv, så är det hos Kant oafgjordt, om detta ligger i det allmänna menniskovärdet eller i det egna sinnelagets och de egna handlingarnes värde eller i bägge tillsammans. I stället för att vara plikt är således denna sjelfuppskattning ett ur etisk synpunkt obestämdt handlingssätt, som kommer i strid med blygsamheten eller uppskattningen af andra. För att vara plikter måste bägge hänföras till en gemensam princip och genom denna antingen begränsas, så att de icke strida med hvarandra, eller sammanfalla, derigenom att intet afseende fästes på skilnaden mellan eget och andras värde. Men om sjelfuppskattningen blott afser menniskornas gemensamma sedliga natur, så kan hon, lika litet som den af Kant anförda plikten att göra plikten till sin driffjäder, utgöra en särskild plikt, ty aktningen för sedelagen ligger till grund för all pliktuppfyllelse. Ej heller kan någon ha en plikt att söka förmå andra att erkänna denna natur, ty detta erkännande ådagalägga alla i förhållande till hvar och en, med hvilken de lefva i mensklig gemenskap, om de än skulle behandla honom såsom narr eller slaf, ty icke ens dessa förhållanden utesluta all mensklig gemenskap och skilja sig föröfrigt endast till graden från andra förhållanden, som allmänt fattas såsom tillåtna. Om deremot sjelfuppskattningen icke afser det allmänna, utan endast det egna sedliga värdet, så kan hon såsom plikt icke afse sjelfva uppfattningen, eftersom ju ofrivillig missuppfattning är möjlig, utan hon måste afse dess motiv. Någon särskild plikt att förmå andra att riktigt uppfatta vårt eget sedliga värde är omöjlig, om man så helt och hållet misskänner vänskapen, som Fichte, eller så mycket inskränker densamma, som Kant. Beriktigandet af hvars och ens omdöme om andras sedlighet blir den allmänna maximen, af hvilken den anförda blir ett visst fall och således hör under sanningskärleken. Plikten att motsätta sig sådana handlingar, som synas förutsätta ett oriktigt omdöme om vårt sedliga värde, kan icke afse rättandet af detta omdöme, utan måste ha sin grund i dessa handlingars egna osedliga beskaffenhet och är således hemma på ett annat ställe, om hon eljest är en särskild plikt. Orsaken

till denna oreda synes ligga i förvexlingen af det sedliga värdet och deras erkännande med det borgerliga[1].

Hos Fichte saknas såväl sjelfuppskattningens som sjelfkännedomens plikt, emedan han synes principielt från sedeläran utesluta hvarje blott inre handling. Derföre kan han icke heller upptaga någon särskild plikt att beriktiga andras omdömen om vår sedlighet, ty om detta omdöme har omedelbart praktisk betydelse för dem, så följer beriktigandet omedelbart ur sannfärdighetens ofvan betraktade plikt, medelbart kan man för detsamma icke göra annat än att i handling ådagalägga sin sedlighet, hvarvid detta beriktigande icke är handlingens ändamål, utan blott hans möjliga verkan, och således icke är en bestämning hos viljan, utan blott hos förståndet, såsom den handlandet beledsagande reflexionen. Så går det äfven med den af Kant anförda särskilda plikten att höja sin sedliga fullkomlighet. Han kommer nämligen i strid med begreppet om ett för hvarje ögonblick bestämdt kall, ty det sedliga sträfvandet, att i hvarje ögonblick fullgöra sin bestämda plikt, lemnar, om det har framgång, icke rum för någon vidare fordran på ett fullkomnande. Denna fordran skulle innebära en jemförelse med det förflutna och således förutsätta sjelfkännedomen, hvilken ju är undanträngd af pliktkännedomen, och skulle för öfrigt blott vara en inre reflexion öfver fullgörandet af de särskilda plikterna, men icke vara princip för särskilda handlingar. Men å andra sidan har Fichte frångått sin princip att alldeles utesluta det blott inre handlandet, i det han uppställer en plikt att befordra sedligheten i allmänhet, ehuru han inser, att denne icke kan vara grund för egendomliga handlingar, utan uppfylles, när hvar och en gör det goda, som honom åligger, så att denna plikt antingen är rent intet eller en pliktuppfyllelsen åtföljande reflexion öfver handlingens inverkan på den allmänna sedligheten. Här föreligger således en villfarelse, som måste göra Fichtes åsigt öfverhufvud om de allmänna och obetingade plikterna misstänkt[2].

Samma obestämdhet och oreda återfinnes i Fichtes åsigt om de särskilda och obetingade plikterna, när man jemför dem

---

[1] Anf. st. s. 287—296. Jmfr Kants Tugendl. § 9, 11—12. Fichte, a. st. s. 290.

[2] Anf. st. s. 299. Jmfr Kant a. st. § 21, Fichte a. st. s. 313.

med de motsvarande betingade. Först kan det sättas i fråga om och huru den allmänna regeln, att välja sitt stånd efter insigt och icke efter böjelse, äfven afser de naturliga stånden (äktenskapet och familjen), i fråga om hvilka valet icke kan alldeles uteslutas. Försåvidt kärleken innehåller en naturdrift, beror han väl icke på friheten, men han beror af henne, försåvidt han är något mera än drift. Då nu kärleken till en viss person utom driften äfven innebär ett fritt moment, så frågas om icke äktenskapet med hänsyn till detta moment är föremål för val, och om vid detta val insigten eller något annat bör vara afgörande. Och om den handling, som afser äktenskapets ändamål, än förutsätter naturdriften, så är dock icke sagdt, att han bör ske, så ofta driften fordrar honom, utan det frågas om han icke bör hänföras till ett fritt val med afseende på antalet barn. På dessa frågor fordrar vetenskapen bestämda svar, ty den fria bestämdheten kan icke vara omöjliggjord derigenom, att kärleken innehåller drifter, och vidare är äktenskapet sjelfständigt i förhållande till familjen. Om man sedan ser på Fichtes sätt att bestämma och indela de särskilda stånden eller yrkena, så synes han härvid dels icke ha följt grundsatser, utan rättat sig efter det gifna, och detta så ensidigt, att han knappt talar om huru samma person skall förena olika stånd, dels ha kommit i strid med den bekanta regeln att fritt välja sitt yrke efter bästa insigt. Han underordnar nämligen yrkena under hvarandra ur etisk synpunkt, så att det fria valet af ett lägre yrke förutsätter ett osedligt handlingssätt antingen hos den väljande sjelf eller hos hans uppfostrare eller hos samhället. Då nämligen själskrafterna icke af naturen äro till arten så skilda, att en yrkesindelning derpå kan grundas, så saknas den väsentliga skilnad, som fordras för att kunna välja efter insigt, utan yrkena skiljas såsom lägre och högre, men denna indelning förutsätter osedlighet[1].

En dylik etisk sjelfunderkastelse tänkes vanligen vid förhållandet af välgörenhet och tacksamhet. Fichte hänför visserligen välgörenheten icke till den behöfvandes välbefinnande, utan till det för alla gemensamma vilkoret för frihet och sedligt handlande i sinneverlden (att alla ha egendom), så att den behöfvande kan fordra såsom sin rättighet, att alla gemensamt genom

[1] Anf. st. s. 300—302. Jmfr Fichte anf. st. s. 271—3.

välgörenhetens utöfvande uppfylla detta vilkor. Då den behöfvande sålunda med sjelftagen fullmakt föranleder alla att i detta fall göra sin plikt, så är tacksamheten icke hans plikt emot allmänheten, utan allmänhetens plikt emot honom. Men dervid är att märka, att välgörenheten på detta sätt fattad dels icke kan vara en ren plikt, ty hon förutsätter ett tillstånd, hvars upphäfvande är plikt, och måste således med detsamma försvinna, dels icke utfyller det vanliga begreppet om välgörenheten, som dessutom innefattar hvad Fichte kallar tjenstaktigheten. Och i detta särskildt framhållna begrepp återfinner man den oegentlighet, hvaraf Fichtes hela sedelära lider. I följd af yrkesplikten har nämligen hvar och en i hvarje ögonblick något att göra för ett eget sedligt ändamål, så att hvarje försök att befordra andras ändamål vore ett bortseende från den uppgifna, bestämda och oafbrutet fortgående plikten och således å ena sidan ett eljest af Fichte förbjudet, äfventyrligt uppsökande af tillfällen till dygdeutöfning, å andra sidan en illparighet, nämligen såsom förmätenheten att föredraga något, som man icke har reda på, framför det som man vet. På detta sätt skulle af tjenstaktigheten intet annat återstå än de olika yrkenas naturliga ingripande i hvarandra, så att tacksamheten i Kants mening, såsom vördnad för välgöraren och sträfvan efter återtjenster skulle återfinnas i medvetandet om detta ingripande och de lägre ståndens derur framgångna vördnad för de högre och således hvila på en insmugen osedlig förutsättning.

På en sådan osedlig grund hvila välgörenheten och tacksamheten i sin samhörighet tydligen hos Kant, enligt hvilken välgörenheten såsom plikt utgår från den förutsättningen, att hvar och en vill att man skall hjelpa honom, om han råkar i nöd. Men då man äfven såsom nödlidande kan utöfva dygd och göra sin plikt, så är denna vilja icke obetingadt en sedlig vilja, utan sedlig eller osedlig, allteftersom hjelpen betingar ett sedligt eller osedligt pris. Ett sådant pris som den sjelfunderkastelse, som tacksamheten enligt Kant innebär, är i hvarje fall osedligt och en förnedring af personens sedliga värde för ett sinligt ändamål, ty genom denna sjelfunderkastelse stiftas en sedlig olikhet, som aldrig kan upphäfvas och dessutom beror blott på slumpen, eller att den ene tillfälligtvis har medel till välgören-

het, men icke på sinnelaget, ur hvilken synpunkt den andre mycket väl kan vara sin välgörare öfverlägsen. Denna olikhet stegras till sedligt slafveri, då man (med Kant) tillerkänner välgöraren anspråk på oändliga återtjenster, och räddningen ur nöden blir det pris, för hvilket man pliktenligt får sälja sin frihet. Så fattad upphäfver tacksamheten sig sjelf, emedan hon omöjliggör förpliktelsen till välgörenhet, som är hennes förutsättning. Om än en annan grund för välgörenheten uppvisas, så att hon kan bestå för sig, så blir dock tacksamheten, i hur inskränkt bemärkelse hon än må fattas, så länge hon blott skall afse välgerningar, som man sjelf njutit, omöjlig i den ensidigt rationella etiken, ty om jag än kan fullt förvissa mig om, att min välgörare haft sedliga motiver, så utgör dock den omständigheten, att det är jag som rönt välgerningen, icke den tillräckliga grunden för min plikt att vörda välgöraren, utan denna vördnad måste utsträckas till andra välgörare, så långt man känner deras sedliga motiver, ja äfven till sinnelaget, som endast genom yttre omständigheter hindrats från verklig välgörenhet. Dessutom måste förpliktelsen till återtjenster bero på den allmänna plikten att göra väl och kan således icke förutsätta en mottagen välgerning, som han skulle upphäfva. Äfven för sig betraktad måste välgörenheten närmare bestämmas för att kunna framställas såsom plikt eller dygd, såsom man kan finna redan af Fichtes obestämda föreskrifter, att för hennes utöfning fordras att tillfälle dertill erbjuder sig och att man är sparsam, hushållsaktig och hvad eljest der står att läsa [1].

Utom den verksamma välgörenheten brukar man äfven tala om plikten att känna deltagande för andra. Hos dem, som fatta sedligheten såsom verksamhet, har man icke anledning att vänta denna plikt, men väl kan det sättas i fråga om man icke bör känna smärta öfver andras osedlighet såsom deras onda i strängaste mening. Å ena sidan synes det vara osedligt att icke ha känsla för det osedliga; å den andra vore det dock betänkligt att fordra denna känsla såsom plikt, liksom om hon kunde fritt framkallas. Samma svårighet återkommer i fråga om hämnden och vreden, öfverseendet och saktmodet vid andras osedliga och kränkande handlingar. Då själsrörelserna för sig,

[1] Anf. st. s. 302—8. Jmfr Kant, Tugendl. § 29—33. Fichte, Sittenl. s. 297.

utan hänsyn till deras orsaker och verkningar, äro underkastade en regel, så har man, sedan man betraktat dem med hänsyn till deras anledningar i och verkningar på ofvannämnda handlingar, att äfven undersöka om det resultat, hvartill man ur sistnämnda synpunkt kommit, öfverensstämmer med den allmänna lagen för själsrörelsernas sedliga skick. Ur denna synpunkt måste samma föreskrift gälla för känslan af egen och andras osedlighet och med hänsyn till förpliktelsegrunden sammanfalla med den, som bestämmer känslan för det positivt sedliga. Men detta har ingen observerat. Med afseende på förfaringssättet emot kränkningar hafva Kant och Fichte förordat öfverseende och försonlighet, men derom torde gälla hvad ofvan visades om tacksamheten i förhållande till välgörenheten, ty äfven här måste man skilja mellan sinnelaget och handlingssättet i förhållande till gerningsmannen och i det senare mellan det som omedelbart afser honom, nämligen straff och förmaning, och det som genom kränkningen blir den kränktes plikt mot sig sjelf, nämligen försvar och ersättning. Försvaret kan blott afse den sedliga verksamheten, och dess begrepp är obestämdt, så länge det, såsom hos Kant, är oafgjordt, hvad som är ett verkligt eller ett blott skenbart hämmande af densamma. Hos Fichte är detta begrepp oriktigt bestämdt, dels för trångt, ty att försvaret mot lifsfara, mot skada på egendomen och mot kränkning af det goda ryktet uttömmer detta begrepps etiska omfång, kan ingen tro, som skiljer det sedliga från det rättsliga, dels för vidt, ty om det vore plikt att försvara det goda ryktet mot förtal, så skulle det stå i de osedliges makt att alltid hindra den sedlige i utöfningen af sitt egentliga kall genom att tvinga honom att försvara sitt rykte. Hvad beträffar det förstnämnda momentet i handlingssättet mot den kränkande, så måste tydligen straff och förmaning vara samma, blott till metoden skilda handlingssätt, ty frånse vi från Kants förvirrade uppfattning af straffet såsom allena Guds angelägenhet, kan man icke utesluta straffet och fordra förmaning i oändlighet, utan att, såsom nyss vid plikten att försvara det goda ryktet, gifva de osedlige en obetingad öfvermakt, hvilket strider mot plikten att försvara sin egen och den gemensamma sedliga verksamheten. Men huru bägge skola förenas är icke visadt,

utan försonligheten och mildheten, såväl som strängheten och hårdheten, äro ännu ur etisk synpunkt obestämda begrepp [1].

Med plikten att försvara den gemensamma sedligheten sammanhänger frågan om man bör yppa eller förtiga förekommande fall af osedlighet; och svaret på denna fråga måste väsentligen öfverensstämma med plikten att befordra andras insigt. Men denna öfverensstämmelse blir tvifvelaktig, när man med Fichte begränsar sistnämnda plikt till det, som har omedelbart praktisk betydelse; den öfvergår till motsägelse, när man med Kant drager menniskokärlekens slöja öfver andras fel, ty det torde icke vara svårt att visa, att det af honom fordrade mildrandet af våra omdömen öfver andras fel, eller deras förtigande, går ut på en lögn. Kant talar äfven om särskilda umgängesdygder eller plikter, hvilka han betecknar såsom blott utanverk eller öfverloppsgerningar, hvilka omedelbart endast framkalla ett dygdigt sken. Huru stridande mot etikens grundtankar detta tal är, inses lätt, om man besinnar, att det förhållande, som kan få skenet af dygd, äfven måste vara tillgängligt för den verkliga dygden. Deremot är det svårt att förstå, huru Kant kunnat helt och hållet skilja dessa plikter från de på kärlek och aktning grundade, ty dels måste behandlingen af alla förhållanden i det fria umgänget grunda sig på kärlek och aktning, så att föreskrifterna för dessa förhållanden måste återfinnas i den fullständiga förteckningen på det, som följer ur detta sinnelag, dels måste hvarje affärsförhållande, såsom innebärande ett fritt umgänge i tal och handling, stå under lagarne för de fria förhållandena, om icke sedligheten i utöfningen skall komma till korta [2].

Ur denna granskning af pliktbegreppen framgår, enligt Schleiermacher, att de antingen äro obestämda och odugliga att normera handlandet, eller komma i strid med andra, med hvilka de skulle sammanhänga; att de genom de blott formella indelningsgrunderna eller rubrikerna icke behörigen skiljas från hvarandra, så att det ofta är tvifvelaktigt om man har att göra med olika plikter eller med olika fall af samma plikt; att de slutligen än såsom plikter hänföras till de goda verken, än såsom dygder på annat sätt sammanfattas till enheter, och derigenom sönder-

[1] Anf. st. 310—15. Jmfr Kant a. st. § 34—6; Fichte, a. st. s. 311.
[2] Grundl. s. 316. Jmfr Kant, Tugendl. § 43, 48.

styckas, så att de med möda kunna sammanföras från sina olika ställen i systemet[1].

Efter att sedan ha uppvisat det otillfredsställande hufvudsakligen i den Grekiska etikens behandling af dygdebegreppen anser Schleiermacher det vara öfverflödigt att i detalj visa, att dygdebegreppen äro ur etisk synpunkt dels alldeles obestämda dels genom bristen på en gemensam grundsats mot hvarandra stridande, och drager af detta förhållande den slutsatsen, att dessa begrepp upptagits ur det gängse språkbruket utan att vara bildade enligt någon mer eller mindre dunkelt föresväfvande etisk idé. Om de detta vore, skulle de nämligen lätt kunna underordnas någon klart fattad etisk idé och få del af dess dialektiska utbildning. Då detta icke är fallet, måste det dagliga lifvet, ur hvilket de äro hemtade, sakna sedlig anda. Att denna anda hos Grekerna var politisk framgår af deras dygdebegrepp. Hos de nyare har denna politiska anda ur dygdebegreppet flyttat in i pliktbegreppet, tydligen af det skälet, att det förra för mycket framhåller sjelfverksamheten, hvilken i det moderna politiska lifvet är föga märkbar, då deremot pliktbegreppet, som ju erinrar om en uppgift, mera betecknar den passiva lydnaden. Det som i dagligt tal betecknas såsom plikt, öfverskrider derföre sällan den positiva rättens område, och detta endast under förutsättning, att plikten kan bli föremål för lagstiftning, eller redan på något sätt genom densamma är normerad, såsom fallet är med uppfostran och välgörenheten; och åt det, som i det dagliga lifvet icke har politisk betydelse, söka sedelärarne gifva en politisk förklädnad, liksom om det eljest icke vore presentabelt bland plikterna. Detta är obestridligen grunden hvarföre idén om ett gudomligt rike, hvilken såsom religiös idé är alldeles främmande för den moderna anden, spelar en så allmän roll i sedeläran. De s. k. dygderna deremot hänföra sig hos de moderna sedelärarne nästan alla väsentligen till individernas olika yrken och sysslor såsom handels- eller hushållsdygder, i det de afse menniskornas olika brukbarhet för olika ändamål, den kraft, som fordras för att förmå dem till vissa verksamheter, och det sätt, hvarpå vissa intryck pläga verka lockande eller lugnande på dem: kort sagdt, de afse hufvudsakligen hvad Kant icke

[1] Grundl. s. 317.

opassande kallat menniskornas torgpris. Endast ur denna synpunkt kan man finna den ur etisk synpunkt ofattbara enheten i de gängse begreppen om välgörenhet, tacksamhet, försynthet, godmodighet och de fleste öfriga, som få ett etiskt utseende derigenom, att de synas bidraga till eget eller andras väl, men skilja sig från de motsvarande lasterna endast genom den sväfvande graden af denna nyttighet.

Hvad sedan beträffar det moderna frånskiljandet af begreppen om fullkomligheter hos vissa krafter eller delar i själen från dygdebegreppen, så svarar det väl mot den angifna uppfattningen af dygden, men är föga hållbart, ty själens indelning i olika förmågor är ur etisk synpunkt redan allmänt öfvergifven. I psykologien är nämligen först indelningen i tänkande och handlande förmåga högst ytlig, och den vidare indelningen i högre och lägre förmågor efter förnimmandets logiska potenser har icke visat sig fruktbärande. Ännu befinner sig psykologien icke i ett sådant tillstånd, att hon kan främja sedeläran, som är bättre, ju mindre hon lånar ur den förra, i hvilket afseende Fichte gått längst[1].

För att bekräfta sitt nyss anförda allmänna omdöme om den moderna sedeläran upptager Schleiermacher till besvarande frågan, om de etiska reflexionsbegreppen, beröm och tadel, sjelfuppskattning och samvete, i det dagliga bruket hänföra sig till de verkligt sedliga, eller blott till de skenbara plikterna eller dygderna. I förra fallet skulle, då den verkliga sedligheten ju nästan helt och hållet saknas, den sedliga känslan alltid yttra sig ogillande eller också saknas, då man ju icke kan antaga att hon vore känslig endast för det sedliga. Om man bestrider att den verkliga sedligheten saknas, kan man söka grunda de etiska reflexionsomdömenas giltighet derpå, att de skulle utgöra en induktiv kunskap ur den omedelbara uppfattningen af de elementära etiska förhållandena; men man betänker då icke, att det är omöjligt att i de etiska förhållandena urskilja elementerna med samma lätthet och säkerhet, som i de matematiska. De sedliga förhållandena och särskildt plikterna, hvarpå de etiska reflexionsbegreppen merändels användas, äro tvärtom så invecklade, att man icke i verkligheten finner något etiskt enkelt, som

[1] Grundl. s. 328—35.

låter omedelbart urskilja sig. Eljest skulle det väsentliga i reflexionsbegreppen längesedan vara af vetenskapen utredt, och de etiska realbegreppen med ledning deraf vara bättre bestämda. Etikens nuvarande ofullkomlighet är således icke förenlig med antagandet af verkligt etiska reflexionsbegrepp och en genom dem uttryckt osviklig känsla af det sedliga. Till stöd för detta antagande plägar anföras, att sedligheten skulle vara konventionel, om hon saknade grund i en sådan känsla; men likväl äro alla ense derom, att äfven det naturliga och väsentliga blott småningom utvecklar sig, hvilket föröfrigt följer ur begreppet om en sjelfverksam natur, och likaledes ense derom, att tanken och känslan ömsesidigt väcka och utbilda hvarandra, så att en bestämd och osviklig känsla af det fullkomliga icke kan vara gifven, medan tanken ännu är dels uppenbart falsk, dels föremål för strid. Hvilken skam vore det icke för menniskan, att hon oaktadt en sådan känsla icke kommit längre i utbildningen af sin sedlighet och sina etiska begrepp. Men hvarföre skulle väl den sedliga känslan ursprungligen vara fullkomligare än den matematiska och logiska. Om vi verkligen hade en sådan känsla, så behöfdes endast ett förståndigt experimenterande med henne för att häfva striden angående de etiska grundsatserna och finna det fullkomliga ackord, i hvilket alla dissonanser upplösa sig.

Mot dessa reflexionsbegrepps etiska äkthet talar vidare det förhållandet, att beröm och tadel å ena sidan utsträckas till handlingar, i fråga om hvilka man icke väntar något utslag af samvetet, men å den andra icke erkännas ega samma osviklighet som detta. Om man erinrar sig de inskränkningar, som ofvan blifvit gjorda i befogenheten att bedöma andras sedlighet, under det att alt handlande öfverhufvud erkännes falla inom det etiska området, så inser man lätt, att sådana begrepp som beröm och tadel, som på samma sätt uttrycka omdömen, som falla inom och utom det etiska området, icke kunna vara etiska begrepp, utan mera afse subsumtionen än grundsatserna, och att den i sådana begrepp fattade känslan icke kan vara rent sedlig, äfvensom att en så obestämd öfvergång från det vissa till det ovissa och från det sedliga till det icke-sedliga är onöjaktig. Låter man de öfriga fara och fasthåller endast samvetet, hvars nödvändighet och osviklighet Fichte anser sig ha deducerat, så

är mot denna deduktion, som till största delen faller inom det transscendentala området, ur etisk synpunkt följande att anmärka.

Såsom nödvändigt och osvikligt är samvetet hos Fichte icke känslan eller medvetandet om det sedliga och dess objekt öfverhufvud, utan blott en del af det, som Stoikerna kallade den sedliga själsnärvaron, nämligen förmågan att i hvarje ögonblick finna sin plikt. Men att finna plikten förutsätter att man sökt honom, och då måste det utredas i hvilken mening plikten sökes, så att man icke, vid frågan huru samvetets osviklighet kan stå tillsammans med skefheten i de gängse pliktbegreppen, drifves till den förklaringen, att sedelärarne icke frågat efter plikten. Men oafsedt denna orimlighet framgår det redan ur pliktbegreppets natur, att ett i det hela mycket ofullkomligt medvetande om sedligheten kan vara förenadt med en känsla, som för hvarje bestämdt fall osvikligt angifver plikten, ty att inse plikten är i hvarje fall en bestämd och genom de gifna omständigheterna och handlingsmöjligheterna betingad uppgift, som kan riktigt lösas, utan att den osedlighet eller ofullkomliga sedlighet, som möjligen ligger redan i dessa betingningar, kännes och urskiljes; hvilket bevisar att den sedliga känslan öfverhufvud (eller såsom sådan) är ofullkomlig och kan irra. I stället för den osvikliga känsla, som ofelbart skulle angifva när öfverläggningen är afslutad och handlandet skall börja, kunde man fordra ett utfördt pliktsystem, i hvilket enhvar lätt kunde få besked om hvarje honom föreliggande fall utan att derför behöfva någon annan känsla, än känslan af den visshet, som både lättast kan vinnas och knapt förutsätter något mer än medvetandets identitet, nämligen vissheten om tvänne formlers likhet eller olikhet. Onekligen är denna fordran mera passande i en systematisk pliktlära, såsom också Fichtes deduktion mera syftar på denna känsla än på den förstnämnda, eftersom öfverensstämmelsen mellan det verkliga och det ursprungliga jaget ju icke är att fatta såsom något öfvergående och enskildt, utan såsom något varaktigt och helt, och således måste uppstå ur kunskapen om hela det sedliga området, icke ur kunskapen om det i ett bestämdt ögonblick fordrade. Den känsla, som uppstår ur den sistnämnda insigten, kunde blott i det fallet vara säker och sann, att hon tillika utsade, att denna insigt vore grundad i den förstnämnda

allmänna insigten. Fordran af samvete skulle således förutsätta fordran af ett utfördt pliktsystem, hvilken senare likväl, såsnart hon blifvit uppfyld, gör den förra öfverflödig. Men i strid mot sina egna förutsättningar har Fichte åt samvetet öfverlåtit en stor del af det som tillkommer vetenskapen, ty i alla detaljer gör han samvetet till vetenskapens ställföreträdare, ehuru han erkänner, att omdömesförmågan måste ega teoretiska regler för uppsökandet af plikten, hvilka regler han med ledning af det osvikliga samvetet måste lätt ha kunnat finna och fullständigt framställa, för att på detta sätt, såsom sig höfves, förmedelst sitt samvete bli lagstiftare för andra. Men då borde han icke, under åberopande af samvetet, ha utelemnat halfva etiken, så att det ser ut som om antingen han icke haft praktiskt syfte med den framställda delen, som ju i sin ofullständighet är oanvändbar, eller ock principerna varit odugliga för utförandet af en fullständig etik.

Denna granskning af läran om en hos alla menniskor likartad och osviklig sedlig känsla bestyrker den ofvan framställda åsigten, att de etiska systemerna endast afspeglat det verkliga lifvets juridiska och ekonomiska drag, så att sedelärarne icke höjt det sedliga medvetandet, utan likna mätare af vattenhöjden. Beträffande detaljerna har Fichte den indirekta förtjensten, att han visat vägen till ett förminskande af den rådande villervallan, derigenom att han strängt hållit sig till pliktbegreppet. Men hvad det hela beträffar, så framgår det af det föregående, dels att han i sin pliktkänsla, huru riktig hon än för öfrigt må vara, har ett för inskränkt sedligt mått, dels att det dialektiska utförandet är bristfälligt [1].

Derefter öfvergår Schleiermacher till granskningen af de etiska systemerna med hänsyn till deras fullständighet. Huru det för öfrigt må förhålla sig med det menskliga vetandets form, för etiken framgår fordran på systematiskhet redan deraf, att hennes föremål måste fattas såsom ett system (den sedliga förmågans samstämmiga och fullständiga funktioner). Betraktar man detta föremål, sådant det förekommer i den vanliga behandlingen ur pliktbegreppets synpunkt, så är det klart att, då plikten kan finnas blott genom begränsning, så kan det enskilda

[1] Grundl. s. 366—44. Jmfr Fichte a. st. s. 165.

i hvarje fall begripas blott ur det hela. Om man nämligen för att kunna bedöma det pliktmessiga i hvarje beslut måste jemföra det omedelbart eftersträfvade med det icke omedelbart befrämjade, utan fastmer i sina anspråk tillbakasatta, så härledes tydligen det enskilda icke ur ett annat enskildt, eller ur ett högre allmänt, utan ur det hela såsom totalitet af alt enskildt, ty i hvarje fall är det handlingssätt pliktmessigt, som befordrar totaliteten af de sedliga ändamålen, då deremot genom hvarje annat handlingssätt en del stör de andra, så att verket, under skenet af att vara sedligt, i sjelfva verket är delvis osedligt. När det vidare är en allmänt erkänd fordran, att etiken ur pliktbegreppets synpunkt måste vara så utförd, att hvarje fullständigt föreliggande handling enligt henne kan pröfvas om han på sin plats är sedlig eller icke, så fordras tydligen, att det helas idé, genom hvilken de enskilda momenterna bestämmas, äfven skall möjliggöra insigten om hvad som icke är ett moment af det hela och icke kan innebära ett närmande till realisationen af totaländamålet (hvad som icke såsom fullt bestämd plikt är ett moment i den oändliga sedliga progressen). Men ett sådant helt måste tydligen vara ett fullkomligt inom sig slutet, i hvilket intet tillfälligt kan få rum.

Hvad sedan beträffar framställningen af det sedliga lifvet ur det godas synpunkt, så kan denna, i öfverensstämmelse med framställningen ur pliktens synpunkt, utgöra ett systematiskt helt, endast försåvidt det högsta goda förverkligas på det sättet, att de enskilda formerna icke fulländas i tur och ordning, såsom de i de etiska systemerna falla utom hvarandra, utan genom oafbrutet närmande till fulländningen alla samtidigt bearbetas, hvilket innebär, att de alla betinga hvarandra och tillsammans utgöra ett helt, i hvilket ingen kan saknas, utan att de öfriga bli outförbara och ovetbara. Detta vederlägges icke af det förhållandet, att menniskornas handlingar, äfven såsom sedliga, visa sig vara tillfälliga med hänsyn till tidsföljden och fragmentariska i sina verkningar, ty i fråga om ordningen gäller det, att det egentligt reella i handlingarne är endast besluten, men dessa utgöra tillsammans ett helt, likavisst som de motsvarande plikterna i pliktläran utgöra ett helt, och i fråga om verkningarne gäller, att dessa, såsom sedliga, enligt det sedligt godas natur

äro gemensamma verk, så att den enskildes alla verk tillsammans måste betraktas såsom element i det gemensamma verket, hvars systematiskhet således i dem sjelfva måste återfinnas.

Granskningen af de etiska systemerna med hänsyn till fullständigheten måste utföras såväl ur formens som ur innehållets synpunkt, ty formens fullkomlighet och innehållets fullständighet betinga hvarandra, så att brister i ena afseendet hänvisa på brister i det andra, om de än icke fullt täcka hvarandra. Med afseende på innehållet fordras först, att hvarje moment är väsentligt och har det helas karaktär, och vidare att allt, som hör till det hela, verkligen återfinnes deri, icke i den meningen, att alla med den etiska idén gifna möjligheter uttryckligen äro anförda, hvilket är omöjligt, då det sedliga lifvet dels i oändlighet kan uppdelas, dels såsom ett timligt förlopp modifieras genom vexlande betingningar, utan i den meningen, att man för hvarje sedligt moment kan finna den plats, der det innehålles i ett uttryckligen anfördt moment, och att grunderna för hvarje fordradt omdöme äro att finna i ett verkligen framställdt omdöme. Luckor i något af dessa afseenden bevisa att den uppställda etiska idén i något afseende är oduglig såsom princip.

Med afseende på det helas form fordras först, att den inre organisationen genomgående är riktig och samstämmig och så långt utförd, att jemte de vigtigaste förhållandena mellan de särskilda delarne äfven reglerna för de öfrigas finnande äro gifna, och vidare att vetenskapen till sin yttre form är väl proportionerad och bestämdt och klart begränsad mot alla beslägtade vetenskaper [1].

Att de etiska systemerna med hänsyn till innehållet äro ofullständiga framgår först deraf, att de etiska föreskrifterna äro så vida, att samma plikt kan uppfyllas genom handlingssätt, som ega likhet med hvarandra blott i fråga om den yttre effekten eller det allmänna syftet, medan de till sitt inre väsen äro alldeles olika. Så t. ex. kan vedergällningens plikt fullgöras enligt samma föreskrift med helt olika sinnesstämning, från den afgjordaste köld till det lifligaste deltagande. Likaså kan föreskriften att meddela sin öfvertygelse åt en person, som har en motsatt öfvertygelse, efterkommas på olika sätt, då nämligen en

[1] Grundl. s. 347—63.

gör det med lifligt intresse, en annan med lugn försigtighet, eller en gör det, i det han inskränker sig till att försvara sin egen åsigt och endast berör det föreliggande fallet, en annan, i det han behandlar frågan mera allmänt och ur hennes djupare grunder för att underlätta samförståndet vid andra uppstående meningsskiljaktigheter. Och det hjelper icke att med åberopande af Kants sats, att i hvarje handling flere plikter sammanträffa, invända, att föreskriften för utförandet af en plikt kan återfinnas på ett annat ställe i systemet, än der sjelfva plikten angifves, ty det är just det väsentliga för pliktbegreppet att bestämma hvad som för ett gifvet handlande eller gifvet moment är sedligt utan all inskränkning, så att ur pliktbegreppet detta bestämmande helt och odeladt framgår på samma ställe. Likaledes om man med Stoikerna riktigare säger, att i samma handling flere eller alla dygder äro närvarande, så kan det icke vara likgiltigt om dessa olika former för pliktuppfyllelsen, hvilka ju, försåvidt de icke öfverskrida det rätta måttet, kunna kallas dygder, i hvarje fall skola vara förenade på ett eller på olika sätt. Den fullständiga bestämdhet, som fordras ur dygdens synpunkt, måste äfven fordras ur pliktens, och till samma slutsats kommer man, om man utgår från det sedligt godas synpunkt. Men denna fordran innebär icke, att för hvarje fall ett enda möjligt handlingssätt skall uppställas såsom sedligt, ty om ett eller flere äro möjliga kan icke på förhand afgöras, utan blott att vetenskapen skall bestämma det i erfarenheten gifna handlingssättet och, om flere handlingssätt äro gifna, bestämma omfånget och förutsättningarne för denna flerhet, så att hvar och en kan skilja det sedliga från det osedliga. I den bildande konsten gifves det många olika sätt att behandla samma uppgift enligt samma allmänna föreskrifter, men konstläran måste afgöra hvilket eller hvilka äro riktiga till skilnad från felaktiga manér. Så ock sedeläran inom sitt område. Der är nämligen fråga icke blott om den yttre gerningen, utan om inbegreppet af allt det, som i ett gifvet fall försiggått i själen, för hvilket olika sedliga former äro möjliga, beroende derpå, att hos hvarje menniska både tankarne foga sig till hvarandra och känslorna bestämma såväl hvarandra som tankarne på ett egendomligt sätt, som återfinnes i alla hennes handlingar. Det är således fråga om olikheter i sinnesstäm-

ningen kunna få sedlig betydelse såsom olikheter hos karaktären, m. a. o. om den vises ideal är enkelt, eller mångfaldigt. De etiska systemernas föreskrifter äro så obestämda, att menniskor, som i sina handlingar och tillstånd visa sig vara väsentligt olika hvarandra, kunna i samma mått uppfylla dem och sålunda tänkas närma sig den vises ideal. Men för att bestämma sitt föremål måste etiken afgöra om idealets uppnående innebär upphäfvande af denna olikhet, så att idealet är alldeles detsamma för alla, eller om det är förenligt med densamma, i hvilket fall den vises ideal på visst sätt är för hvar och en ett annat. Och man får icke kringgå frågan genom att fatta den individuella olikheten såsom liggande utanför det etiska området, emedan den vore naturlig och medfödd (den punkt, på hvilken naturen stält oss, enligt Fichte), ty om den än ursprungligen är gifven såsom anlag, så är den dock genom fritt beslut och öfning verklig i handlandet. Frågans lösning beror närmast på frågan om det sedliga endast är något för alla gemensamt, eller om det äfven är något för hvar och en egendomligt, och hennes oafgjordhet tyder derföre på bristande klarhet i denna principiella fråga. Alla sedelärare ha icke så mycket förkastat, som fastmer nästan helt och hållet förbisett det individuella. Om än de rationella systemerna fatta det högsta goda såsom gemensamt verk, i hvilket hvarje individ gör sin insats, så afser denna delning likväl endast verket, men icke det inre handlandet, hvilket enligt dem, om inga andra skäl komma till, (ur etisk synpunkt) kan vara detsamma hos alla. Kant talar visserligen uttryckligt om en bestämd sinnesstämning, nämligen den hurtiga och glada, såsom ett nödvändigt medel för sedligheten, men just detta, att hon blott är medel och att den glada sinnesstämningen till och med blott är medel för ett annat medel, nämligen för att göra dygden omtyckt, synes innebära, att hon icke är ett väsentligt moment i sedligheten, utan bortfaller, när denna tänkes i sin fulländning. Detta bekräftas deraf, att Kant såsom naturlig och icke tadelvärd betraktar en motsatt sinnesstämning, nämligen den, som finner menniskorna otrefliga. Om nu denna sinnesstämning, som tydligen icke förutsätter ett sedligt innehåll, icke skadar dygdeutöfningen, så gäller väl detsamma äfven om andra, t. ex.

den svårmodiga och elegiska. Men dessa har Kant hvarken antydt eller granskat med hänsyn till deras etiska inflytande [1].

Strängare synes Fichte ha fasthållit begreppet om en fullt likformigt bestämd sedlighet, ty hos honom framgå de sedliga handlingarne ur den enligt allmänna grunder bestämmande öfverläggningen, hvarvid sinnesstämningen kan få etisk betydelse endast såsom hörande till de fakta, som af alla böra bestämmas enligt samma regel, ungefär såsom ett gifvet tal är underkastadt de allmänna reglerna i en eqvation [2]. Men tränger man något djupare till pliktkänslan eller samvetet, så ser man, att denna likformighet icke kan fasthållas, ty om pliktkänslan icke skall vara en blind aning, så måste det individuella åskådningssättet och stämningen, som just utgör grunden till den af Fichte obeaktade olikformigheten i det sedliga lifvet, ha det mest afgörande inflytande på bestämmandet af det, som i hvarje fall uppfattas såsom plikt. Då det nämligen är omöjligt att fullt öfverskåda det möjliga handlandets område, så måste hvar och en efter måttet af sin egendomlighet vid pliktens bestämmande fästa sig vid ett visst inskränkt område, med bortseende från det öfriga. Om än denna egendomlighet hos alla måste betraktas såsom en ofullkomlighet, som bör upphäfvas, så kan detsamma icke lika säkert sägas om den olikhet, som ligger deri, att hvar och en, äfven under förutsättning att han fullständigt öfverskådar det möjliga handlingsområdet, har sitt särskilda sätt att ur egendomliga synpunkter underordna en handling under en annan såväl med hänsyn till tiden som till värdet. Allmänna föreskrifter bestämma icke tillräckligt hvad som i hvarje fall är plikt, men denna obestämdhet döljer Fichte genom att hänvisa enhvar till sitt hjärta. Men en sedelära, i hvilken det obegripliga allmänna samvetet och omdömesförmågan spela en så stor rol, att de till största delen upphäfva hjärtats funktioner, borde för konseqvensens skuld rifva ut hjärtat helt och hållet, eller också närmare bestämma det, så att icke med hjärtat öfverhufvud allehanda onda hjärtan, eller sådane, som breda ut sig till förfång för den sedliga omdömesförmågan, insmyga sig. Då så icke skett, har Fichte onekligen under hjärtats gestalt i sedeläran intagit något

[1] Grundl. s. 364—76. Jmfr Kants Tugendl. XII: c, § 53.

[2] Jmfr Schleierm. Briefwechsel 1: 242.

obestämdt, som utan princip för sitt närmare bestämmande genomgår hela det sedliga handlingsområdet.

Orsaken till den allmänna förvirringen i fråga om individualitetens sedliga betydelse synes ligga deri, att man betraktar menniskans grundförmåga endast såsom förnuft och alldeles lemnar ur sigte den andra sidan, nämligen fantasien eller den fria förmågan af syntes och produktion, ehuru hon i etiken är hufvudsidan, ty förnuftet är det för alla alldeles gemensamma och likformiga, så att man icke kan tala om ett individuelt förnuft i annan mening än såsom den blott numeriska åtskilnaden genom den organiska kroppen och de yttre rums- och tidsförhållandena, då deremot fantasin är det egentligt individuella och särskiljande och ligger till grund för de egendomligheter med hänsyn till uppfattningssätt och stämningar, som enligt hvad nyss anmärkts icke hade bort lemnas etiskt obestämda. För Kant, som så gerna erkänner, att hans sedelära har giltighet endast för dem, som vilja vara förnuftiga, skulle det vara rent ofattligt, om någon fordrade, att sedeläran skulle innehålla en andra del för dem, som utom förnuftet vilja ha fantasi af det skäl, att de eljest (såsom uppgående i det allmänna förnuftet) hvarken kunde vara förnuftiga eller ha förnuft, ty han inser icke, att fantasin, som han vill erkänna endast såsom en förmåga af dimbilder, ligger till grund för allt bildande och gestaltande och icke blott förebildar de handlingar, som förnuftet (vid öfverläggningen) godkänner eller förkastar, utan äfven gifver lif och gestalt åt de af detsamma valda. Så är det äfven hos Fichte, hvilken konseqventare än Kant förkastar fantasin till och med såsom fritt diktande, i det han räknar alla hennes funktioner, såframt de icke stå i förnuftets tjenst, till de ting, för hvilka man aldrig har tid, — en rubrik, som man hos honom icke nog kan observera. Då han utom sedelagen, som han riktigt öfverflyttat från individen till menigheten, erkänner endast förståndet och kroppen, hvilka skola vara sedelagens verktyg, så måste han räkna allt annat till det yttre, genom hvilket den punkt blir bestämd, på hvilken menniskan blir gifven för sig sjelf (såsom individ), och bland detta yttre och tillfälliga slumrar då äfven fantasin, hvilket ju väl öfverensstämmer med hans lära om tillvaron (såsom jagets medvetslösa produkt). Emellertid pekar denna hans jem-

förelse af menniskan med ett verktyg haltande och skelande på en riktigare uppfattning (af individualiteten) äfvensom på sammanhanget mellan det nyss anmärkta felet (misskännandet af fantasin och individualiteten) och ett annat, som ofvan uppvisats, nämligen obestämdheten i föreskrifterna för väljandet af stånd och yrke. Det individuella sättet att bilda sin uppfattning och sin känslostämning måste antingen från individualitetens första framträdande underordnas en likformig och allmängiltig föreskrift, hvaraf likväl hos Fichte icke finnes något spår, eller också såsom obunden individualitet ha ett nödvändigt inflytande på det sätt, hvarpå hvar och en är sedelagens verktyg, och på de regler, hvarefter han väljer föremålen för sin bearbetande verksamhet, hvilka regler icke blott såsom nyssnämnda föreskrift saknas, utan äfven skulle strida mot den rätt, som Fichte tillerkänner samhället att afvisa den, som vill inträda i ett visst stånd [1].

I nära sammanhang med den nu påpekade ofullständigheten i bestämmandet af den vises ideal står ett annat fel, nämligen utelemnandet af mycket, som fordrar etisk bestämdhet. Först gäller detta inom det lifsområde, der de individuella tänkesätt och stämningar, som nyss betraktats med hänsyn till sitt inflytande på pliktenliga handlingar, sjelfva utgöra det egentliga innehållet i sådana handlingar. Då nämligen det egentliga handlandet i vanliga fall icke tager hela uppmärksamheten i anspråk, så betraktas med rätta det vid sidan af handlandet fortgående fria tanke- och känslolifvet såsom ett särskildt föremål för etiskt bestämmande och bedömande, ty detta lif är icke en blott reflex från de yttre handlingarne och tingen, utan ett ideelt och individuelt handlande. Onekligen har det sedlig betydelse, derigenom att det såsom öfning och vana (att leda sina tankar och känslor i vissa riktningar) gifver fasthet åt det sedliga tillstånd, som det på ideelt sätt förebildar, och genom reflekterande granskning af det närvarande tillståndet inverkar renande och förberedande på det följande. På detta inre fria själslif bero de egendomliga sedliga företeelserna hos qvinnan och arbetsklassen. Men det bör äfven finnas hos dem, hvilkas handlande icke genom öfning och vana går af sig sjelft utan tager uppmärksamheten starkt i anspråk, ty eljest blir deras lif ensidigt, och en

[1] Grundl. s. 376—83. Jmfr Fichte a. st. s. 273.

stor del af de väsentligaste sedliga ändamålen försummas. Och hvar och en vet väl huru sedlighet eller osedlighet uppstå och gifva sig uttryck genom olika sätt att rikta, begränsa och utvidga den fria reflexionen, och huru det, som med hänsyn till hennes föremål och deras behandlingssätt för en är passande eller opassande, icke på samma sätt passar eller icke passar för andra (t. ex. gifta och ogifta personers reflexioner och fantasier angående det andra könet). Men häröfver finner man icke i någon sedelära mera än på sin höjd tomma och torftiga anvisningar. Detsamma gäller om sättet att yppa det inre själslifvet för andra. Ty de föreskrifter, som lemnas för umgänget, afse nästan uteslutande fel mot etiketten eller på sin höjd en sjelfkonstruerad yttre anständighet. Om man invänder, att detta fall lyder under de allmänna föreskrifterna för menniskokärlek och sannfärdighet, så återkommer den förut anmärkta ofullständigheten i föreskriftens användbarhet, ty dessa föreskrifter äro blott allmänna, men i det fria meddelandet beror det mesta, om icke allt, såväl med hänsyn till innehållet som till formen, på det individuella, för hvars bedömande i de gifna systemerna principen saknas, om han än skulle fordras af sammanhanget. Så är hos Kant maximen, att menniskan icke bör isolera sig med sina kunskaper och åsigter, godtyckligt inflickad och föga förenlig med grundsatsen, att det icke är sedlighetens sak att befordra andras fullkomlighet. Och huru främmande den etiska konstruktionen af detta lifsområde är för Fichte framgår deraf, att enligt honom hvarje meddelande, som icke är strängt vetenskapligt, eller afser yrkesutöfningen, blott afser en uppmaning, och att denna uppmaning, för att innebära något sedligt, måste afse något omedelbart praktiskt, isynnerhet om man dermed sammanställer hans märkvärdiga yttrande, att menniskan icke har någon skyldighet att stifta samhälle, utan mycket väl kunde stanna i öknen, om hon befunne sig der. Likaledes bevisar hans kantiga och hårda sätt att begränsa uppfostran (till väckande af lydnad hos barnet först för föräldrarne och sedan för sedelagen) att det fria sedliga inverkandet hos honom saknar etisk bestämdhet [1].

[1] Grundl. s. 283—8. Jmfr Briefwechsel 4: 528. Fichtes Sittenl. s. 290, 336. Kants Tugendl. § 34, 47—8.

Liksom det fria meddelandet i allmänhet kommer till korta såsom sedlig fordran, så äfven skämtet och de qvicka infallen. Till och med de, som eljest väl förstå att skämta, visa sig i sedeläran sakna sinne för detsamma, om de icke (såsom Kant) närmast hänföra det till kroppen, såsom ett medel att försätta diafragmat i välgörande skakning, så att det egentligen borde förordnas af läkaren. Att skämtet, försåvidt man skall ha någon tid öfrig för detsamma, måste i sig sjelft ha ändamål och betydelse, derom talar ingen, ej heller om den egendomliga (romantiska) verldsåsigt, som i detsamma har sin rot, och detta, ehuru konsten icke mindre än lifvet sökt åskådligt framställa denna betydelse. I den negativa etiken är denna brist en naturlig följd af den allmänna förutsättningen, att den sedliga viljan icke producerar något, utan blott begränsar ett gifvet. Det gifna är i detta fall en naturlig och oskyldig böjelse för skämt, hvilken genom någon yttre föreskrift endast tyglas och begränsas[1].

Om vi derefter gå till de allvarligare och vigtigare menskliga förhållanden, i hvilka det inre samlifvet är, om icke det egentliga väsendet, så dock ett oeftergifligt vilkor, så finna vi vid vänskapen och kärleken i inskränktare mening, hvilka likväl innehålla qvintessencen af dessa förhållanden, icke ens något spår af vetenskaplig behandling. Hvad först kärleken beträffar, så erkänner Kant ingen annan kärlek såsom sedlig, än den som han kallar den praktiska, den nämligen, som behandlar andra enligt sedelagen (välviljans maxim); men då denna behandling mera afser lagen än föremålet, så torde den knapt kunna kallas kärlek. Icke ens i Kants behandling af förhållandet mellan äkta makar och mellan föräldrar och barn finnes något spår af en högre eller egentligare kärlek, så att dessa förhållanden sakna grund för sin uppkomst och fortvaro. Valet af maka kan nämligen icke ha sin grund i blotta naturändamålet, och med detta ändamåls uppnående måste hvarje grund att fortsätta och utbilda förhållandet bortfalla, så att det icke utgör ett särskildt och slutet helt (ett äktenskap), utan blott en serie af tillfälligt förenade likartade tillämpningar af lagen (en serie af förhållanden, som uppkomma och försvinna med det naturliga behof, som enligt en maxim bör tillfredsställas), och den etiska upp-

[1] Grundl. s. 288. Jmfr Kant a. st. § 44.

giften fastmer blir den, att så mycket som möjligt inskränka deras, liksom alla blotta naturbehofs, inflytande på lifvets öfriga områden. Och häri röjer sig tydligast hårdheten och bristen på sammanhang i Kants till det blott rättsliga sig begränsande sedelära. Ett annat och formelt fel ligger deruti, att Kant, ehuru han plägar karaktärisera dygderna genom de motsvarande lasterna, icke framstält hvad han kallar den patologiska kärleken, som ju har ett så stort inflytande på samlifvet, såsom en särskild last, då han icke vill tillerkänna honom sedlig betydelse, utan feghjertadt plågas af ovissheten om denna kärlek i sedeläran bör erkännas eller förkastas. Denna ovisshet röjer, att under denna kärlek döljer sig något, som icke sammanfaller med hvad man egentligen förstår med patologisk kärlek utan måste ega någon sedlig grund, som är att fatta såsom ren egendomlighet.

Hos Fichte är den bättre tendens, som röjer sig i det enskilda, föga grundad i systemets principer. Först framhåller han nödvändigheten af en högre och sedlig kärlek, men skiljer honom icke klart från vänskapen, hvilka bägge han inskränker till äktenskapet utan att särskilja hvarderas andel i detta genom bägge bestämda förhållande. Vidare är den höga uppgift, som han anvisar den äktenskapliga kärleken, nämligen de bägge individernas sammansmältande, icke det ringaste uppvisad såsom önskvärd eller nödvändig eller bestämd till sina gränser; ty huru något så rent andligt skall följa ur den fysiska föreningen, och just könsdriften sålunda få en så mycket högre betydelse än hvarje annan organisk drift, derpå finner man i hans yttranden ingen förklaring; det är tvärtom omöjligt att se, huru man kan undkomma den cyniska likgiltigheten för denna affär, då det ju vore alldeles ovetenskapligt att söka afhjelpa den ena grundens (den fysiska föreningens) oduglighet genom att tillfoga en annan (etisk), som hvarken är förenlig med den förra eller ensam kan förklara det hela. Ännu mera tadelvärda äro följande tvänne punkter. Den förra afser skilnaden mellan könen. Om, såsom Fichte antager, deras kroppsliga olikhet motsvaras af en andlig, så hade han bort bestämma något med afseende på den senare, nämligen angifva, dels huru den före äktenskapet måste skarpt utbildas, på det att äktenskapet sjelft måtte få uppgiften att fullkomligt förena de skilda, dels huru i detta afseende de ha att

förhålla sig, som utan eget förvållande gått miste om möjligheten af äktenskaplig sammansmältning. Och vidare måste en gräns uppdragas emellan det allmänt menskliga och det för könen egendomliga, hvilket tydligen måste innebära flere former och grader; hvaraf framgår, att antingen är Fichtes antagande af en både kroppslig och andlig åtskilnad mellan könen oriktigt, eller saknas i hans etik, på ett litet spår när, nästan hälften. Den andra punkten afser kärlekens ofrihet. Då han icke kan angifva kärlekens bestämningsgrund, så erkänner han något ofritt i honom, men derigenom förderfvar han för sig sin sedeläras innersta grund, läran om samvetet, ty utan dess samtycke får dock icke kärleken, sedan han, man vet ej huru, uppstått, i handling fullföljas och äktenskapet stiftas, såsom lifvets högsta och sedligaste angelägenhet. Men omöjligt kan samvetet yttra sig om den ofria kärleken eller afgöra valet mellan inklinationer, som icke grunda sig på den sedliga omdömesförmågan. I denna fråga vänder Fichte upp och ned på alla de maximer, enligt hvilka han i svårare fall konstruerar eller fastmer utan all ordning framställer det sedliga, nämligen maximerna att förkasta allt, för hvilket man icke har tid, att skarpt begränsa sig till sitt yrke, och dylika, hvarigenom principens oduglighet att uppbära ett verkligt system lägges i öppen dag. Denna framträder äfven om man från principen söker konseqvent leda sig till såväl den kärlek, som hänför sig till könsskilnaden och äktenskapet, som hvarje annan mera intim och andlig förbindelse. Om man nämligen utgår derifrån, att individualiteten är en af jagets väsentliga förutsättningar, så icke blott tillåter utan äfven fordrar den syntetiska metoden uppställandet af en drift att uppsöka individer. Och denna drift skulle, sedan han blifvit sedlig genom att genomträngas af den rena driften, icke blott ha ledt till mångfaldig vänskap, utan äfven varit den enda förklaringsgrunden till den eljest så underbara nödvändigheten att anträffa konstprodukter (för att kunna sluta till fria väsenden eller individer utom oss), hvilken förklaring möjligen kunnat utsträckas ända till stjernorna, detta den kritiska entusiasmens högsta föremål. Men tydligen är denna drift, såsom sedlig grund för kärleken och vänskapen, oförenlig med den princip, enligt hvilken det i ett visst fall är tillåtet att stanna ensam i öknen, äfvensom med den

uppfattning af individualiteten, som i henne icke ser något mera än intelligensens ändlighet och numeriska åtskilnad med hänsyn till kroppen och till denna åtskilnad återför all andlig. Utan en fullständig förändring af systemets grundtankar är det således icke möjligt att genomföra den högre uppfattning, hvartill Fichte i följd af en oemotståndlig bättre tendens gjort ansatser [1].

Hvad särskildt vänskapen beträffar, så kan anmärkas att, om hennes allmänna väsen och särskilda former blifvit behörigen angifna, så skulle Kant ha insett, att det, som han lemnar qvar af henne, blott kan vara en underordnad form, som man lämpligast torde kalla den dialektiska vänskapen, och Fichte, som begränsar den fullständiga vänskapen till äktenskapet och derföre stillatigande förkastar de partiella förbindelserna, skulle ha funnit ett godt tillfälle att med dessa fylla åtskilliga luckor i sin framställning af menskliga förhållanden, såsom vid det obegripliga antagandet af den redlige mannens öfvertygelse om menighetens enhälliga vilja att omstörta nödstaten. Den fullständiga vänskapen i äktenskapet är föröfrigt af Fichte blott postulerad, ehuru den så väl hade behöft en fast grund, då ju qvinnan uteslutes från så många grenar af den menskliga verksamheten. Då vänskapen icke i något system härledes ur principerna, så är det ingenstädes fråga om henne såsom plikt, utan hon står såsom ett lån från något annat område i förteckningen på det sedligt goda, i hvilket ännu ingen bragt någon reda [2].

Vidare anmärkes såsom en tredje lucka i de etiska systemerna, att de icke uppmärksammat vetenskapens och konstens sedliga betydelse. Såsom frihetsprodukter falla dessa nämligen under etikens domvärjo, och de grunder, enligt hvilka de bedömas med hänsyn till sin första uppkomst, måste äfven vara afgörande för bedömandet af deras fortsatta utöfning. Beträffande vetenskapen är det här icke fråga om den kunskap, som omedelbart har praktiskt syfte, hvarefter hon bedömes (såsom yrkesinsigten), utom om det egentliga vetandet såsom sjelfändamål. Såsom en särskild verksamhet fordrar detta en särskild etisk grund, men nästan ingenstädes finner man någon etisk konstruk-

---

[1] Grundl. 390—9. Jmfr Kants Tugendl. § 7, 25; Rechtsl. § 24 Krit. d. pr. Vft (slutet); Fichtes Sittenl. s. 224.

[2] Grundl. s. 400—2. Jmfr Fichte a. st. 240, 332.

tion af det vetenskapliga sträfvandet, så att detta synes stillatigande ha blifvit utvisadt ur det sedliga lifvets område. Och likväl framställa de, som på grund af sin inskränkta uppfattning af handlandet (såsom blott yttre verksamhet) skilja filosoferandet såsom ett eget (transscendentalt) område från lifvet, oförståndigt nog det såsom en sjelfklar sak, att vetandet är ett godt och tala dervid om plikten, men blott om den persons plikter, som har eller vill vinna vetande (alltså hypotetiskt), hvilken obestämdhet icke beror på ett misskännande af frågan, utan på oförmåga att lösa densamma. Det bästa exemplet på huru i denna förlägenhet än allt förutsättes, än allt upphäfves, lemnar Fichte, som först framställer forskningen såsom en blott till formen betingad plikt, att man nämligen bör forska för pliktens skuld, men sedan gör den till en öfverflyttbar plikt, så att det icke tillkommer alla att vara vetande, såsom fallet är med sedligheten, utan det endast för möjligheten af sedelagens herravälde fordras att vetande i allmänhet finnes, likgiltigt om man sjelf skaffar sig detsamma, eller någon får veta för alla. Och då det senare enligt arbetsfördelningens grundsats är bättre, så veta blott de lärde. Men frågar man hvad de böra veta, så är det dels sinliga insigter, som fordras för att kunna bearbeta naturen, men för hvilket ändamål filosofien icke är nödig, dels öfversinliga, som fordras för att förbättra menighetens mening så mycket, att sedelagen vinner erkännande, och för att frambringa etiken såsom vetenskap. Men detta är en cirkelförklaring, ty då etiken icke fordras för sedelagens herravälde, så är hon till för vetandets skuld, och vetandet är till för etikens, så att bägge sakna ändamål och således äro blott lek, men äfven denna är förbjuden, emedan sedligheten försmår både etiken och vetandet (såsom icke nödvändiga för förnuftsändamålet).

Hvad sedan beträffar konsten, så är Platon nästan den ende, som upptagit honom såsom led i sitt etiska system och i det hela nöjaktigt härledt honom. De som föröfrigt fatta konsten såsom en sedlig fordran, angifva icke tillräckligt grunderna för denna fordran, ej heller de handlingar, som ur denna fordran skulle följa. Fichte är onekligen den främste bland dem, och likväl finner man äfven hos honom blott förvirring i det myckna, som han påbörjar och åter släpper. Först fattar han konsten

ur etisk synpunkt blott såsom ett medel att väcka disposition för sedligheten, således icke såsom en del af henne, hvaraf man dels kan draga den slutsatsen, att konsten redan måste upphöra, så snart mottagligheten för den egentliga sedligheten är fast grundad, dels draga i tvifvelsmål dess ändamålsenlighet och tillförlitlighet, då han icke är uppvisad såsom ett oumbärligt medel, och resultatet icke står i något rimligt förhållande till den stora kraftförbrukning, som han omedelbart undandrager sedligheten. Liksom för att afhjelpa denna brist håller Fichte åtskilligt underligt tal, såsom om sambandet mellan förståndet och viljan (att den sköna konsten icke såsom vetenskapen vänder sig blott till förståndet, eller såsom den populära sedeläran till hjärtat, utan till hela själen såsom enhet af sina förmågor) och om det estetiska sinnet, som enligt honom måste komma af sig sjelft, ehuru det icke är sagdt, att det verkligen kommer af sig sjelft. Om detta sinne är en egendomlig förening af sådan vigt för sedligheten, så kan väl dess utbildning till fullkomlighet (konstnärsskapet) icke vara en öfverflyttbar plikt. Och svårligen kan konstutöfningen bilda ett särskildt yrke, då konstnjutningen innebär en lika fullkomlig utbildning af detta sinne. Hvad Fichte vidare säger, att konsten gör den transscendentala synpunkten allmän, är så dunkelt, att konstnären synes motsatt filosofen (i det den senare vänder sig från lifvet till spekulationen, den förre från spekulationen till lifvet), hvarför den, som är intetdera, måste vackla mellan bägge ståndpunkterna i brist på en lag, som antingen hänvisade honom helt och hållet till endera, eller begränsade deras fordringar (så att de blefve förenliga). Hos Fichte är sålunda allt obestämdt och hållningslöst; hos Kant, som blott i förbigående kastar en blick på konsten, är obestämdheten i konseqvenserna densamma, men flackheten och dunkelheten ännu värre[1].

Enligt de gamle var det statens sak att bestämma vetandets och konstens uppgift och fördelning, men de nyare sedelärarne ha en så inskränkt uppfattning af staten, att detta blir omöjligt. Och den lösa grund, ur hvilken det borgerliga samhället härledes, förtjenar en särskild granskning. Om staten

[1] Grundl. s. 404—411. Jfr Fichtes Sittenl. s. 248, 346, 353, 355. Kants Tugendl. § 16, 19.

säges vara till för att afvärja det rättsvidriga, så måste han upphöra, då den allmänna sedligheten börjar, ty det rättsvidriga är något osedligt, hvarföre också Fichte betygar, att en god stat igenkännes derpå, att han sträfvar att göra sig sjelf umbärlig. Men om så är förhållandet, så får etiken icke tilldela staten något, som måste tänkas med i den allmänna sedligheten, ty då hon är etikens egentliga föremål, men staten från henne är utesluten, så skulle etiken derigenom beröfva sig sjelf möjligheten att konstruera någon väsentlig del af sedligheten (nämligen det, som med staten gått under vid den fulländade sedlighetens framträdande). Mot denna regel har Fichte begått förvånande fel såväl i sin lära om staten, som om kyrkan och det lärda samfundet, så att man från denna punkt kan få en god öfverblick öfver hans systems etiska bärvidd. Sedan staten fallit bort såsom lagstiftande makt, återstår enligt honom den fria viljan att taga kännedom om, huru hvar och en vill bli behandlad, och afhålla sig från alla deremot stridande handlingar, och sedan kyrkan likaledes fallit bort, återstår öfverensstämmelsen i den på det öfversinliga grundade sedliga öfvertygelsen; men denna fria vilja och denna öfvertygelse blifva ytterst medel för menniskans herravälde öfver jorden och bearbetningen af dennas produkter, så att den egentliga etiken blir en så att säga fysiokratisk sedelära, i hvilken åkerbruket är sedlighetens alfa och omega ur innehållets synpunkt, under det att formen är den möjligaste stränga och utbredda rättskaffensheten under formlöshetens form (såsom negation af alla samhällsformer). Dock får man icke förbise två mystiska bihang, nämligen konsten och äktenskapet, i hvilka allt är inpressadt, som utom åkerbrukets stora uppgift och omedelbarare än detta hänföra sig till menniskan, nämligen sådana småsaker som höjandet af menniskans hela verldsåskådning, utbildningen af de älskvärdaste sidorna i hennes natur, det slutliga sammansmältandet af hennes förstånd och vilja, och annat dithörande, som till och med betecknas såsom det högre i sedligheten. Emot den oformlighet, som ligger deri, att den propædeutiska etikens innehåll (läran om staten och kyrkan) är oförenligt med den egentliga etiken, så att sedeläran såsom enhet af bägge innehåller för mycket och såsom egentlig sedelära för litet, måste göras gällande, att staten

och kyrkan såsom former för den högsta möjliga gemensamma verksamheten innebära den högsta sedligheten[1].

Efter dessa hufvudsakligen mot Fichte riktade anmärkningar, att det etiska innehållet är dels ofullständigt upptaget dels ofullständigt bestämdt, framhåller Schleiermacher såsom ett tredje fel med hänsyn till fullständigheten, att sedelärarne utgått från sådana förutsättningar, som sjelfva fordra etisk grundläggning, emedan de äro gifna genom det menskliga handlandet. Liksom en indisk etik skulle utgå från kastskilnaden såsom sjelfklar, så ligger slafveriet till grund för Grekernas uppfattning af det sedliga idealet; och liksom Grekerna förutsatte, att qvinnan bör lefva i underordning under mannen och afskildhet från det offentliga, så förutsätta de moderna sedelärarne äktenskapets enhet och oupplöslighet, utan tanke på att någon kunde fordra bevis för att hvarje annan form af detta förhållande är osedlig. Äfven Fichtes sedelära, som af alla går längst tillbaka i sina deduktioner, förråder genom sin brist på konseqvens, att det sedliga lifvets faktiska former der icke blifvit deducerade, utan tvärtom utgjort förutsättningar för deduktionen, emedan Fichte icke vetat hvart han eljest skulle vända sig (för att få något innehåll). Så är begreppet symbol på ett godtyckligt och konstladt sätt upptaget i sedeläran för kyrkans skuld, och ståndsskilnaden hade såsom princip lika lätt kunnat leda till kastväsende, som till den gifna borgerliga inrättningen, som likväl icke innebär någon tillräcklig bestämningsgrund (för valet mellan de hvarandra underordnade stånden). Likaså skulle man mycket lätt från utgångspunkten för deduktionen af äktenskapet (naturens inrättning för släktets fortplantning) ha kunnat komma till en fullkomlig qvinnogemenskap. Då man på detta sätt börjar på halfva vägen, kommer man aldrig fram till det fullkomligt sedliga, ty om utgångspunkten icke har afgjordt sedlig betydelse, så måste resultatet innebära något osedligt, eller också måste det felaktiga i utgångspunkten korrigeras genom en annan princip, hvilket blir en källa till s. k. kollisioner inom det sedliga, hvarigenom sedeläran förlorar all hållning och visshet. En uppenbar motsägelse i ett etiskt system står helt visst i sam-

[1] Grundl. s. 412—17. Jfr Fichtes Sittenl. s. 235, 238, 259, 343.

manhang med detta fel. Så t. ex. motsägelsen i Kants antaganden af en plikt att sörja för sin egen lycksalighet. Om han blott fasthållit grundsatsen, att inom det etiska området intet är gifvet, utan först måste frambringas, hvilken grundsats dock svårligen kan bli rätt klar för den som fattar sedligheten såsom väsentligen begränsande något gifvet, så skulle han i stället för denna orimliga plikt ha funnit uppgiften att så gestalta samhällslifvet, att verksamheten sjelf medför det välbefinnande, som fordras för hennes fortsättande. Fichte säger visserligen, att det för sedligheten icke är nog att rätta sig efter de gifna vilkoren, utan att det äfven hör till saken att förbättra desamma. Men dels är denna maxim hos honom en tom formel, ty på de få ställen, som verkligen afse förbättrandet af det förhandenvarande, t. ex. nödstatens omstörtande genom första bästa hedersknyffel eller förändringen af kyrkans symbol, tillåter han sig ett högst tumultuariskt förfarande, och på andra ställen, der förbättringen vore lika nödig, t. ex. vid ståndsskilnaden, förbiser han den helt och hållet. Dels är denna maxim alltför inskränkt för att kunna garantera det etiska innehållets fullständighet med afseende på utgångspunkterna. Ty om sedeläran vid bestämmandet af det sedliga utgår från gifna vilkor, så inskränker hon de vunna bestämningarnes användbarhet, eftersom de gälla endast i det särskilda fallet, men icke obetingadt, eller också förelägger hon sig den omöjliga uppgiften att vinna den allmänna regeln genom att uppräkna alla hans särskilda fall. Vill hon framställa det fulländadt sedliga i dess verklighet, så måste det således ske i sådana formler, att man äfven kan se huru detta sedliga i hvarje särskildt fall uppkommer[1].

Denna fråga leder äfven till den andra synpunkten för granskningen af de etiska systemernas fullständighet, nämligen formens synpunkt. Till den egentliga etiken har isynnerhet Kant fogat en Kasuistik och en Asketik, en oformlighet, som vid första ögonkastet icke ter sig såsom en brist utan såsom ett öfverflöd. Af gammal vana indelar han äfven etiken i elementarlära och metodlära, och för att få något innehåll i den senare låter han henne bestå af didaktik och asketik; men förgäfves,

[1] Grundl. s. 417—23. Jfr Fichtes Sittenl. s. 236, 241, 273, 328. Kant, a. st. V, B.

ty didaktiken är blott ett kapitel ur uppfostringskonsten och strider mot hans första etiska grundsats, som utesluter befordrandet af andras fullkomlighet, och asketiken är egentligen tom, då det icke visas huru den hurtiga och glada sinnesstämningen kan vinnas, ej heller att den hos alla finnes af sig sjelf och blott behöfver bevaras. Kasuistiken, som icke fått någon särskild plats, utan är inströdd i elementarläran, är lika tom, ty den rör sig nästan uteslutande med barnsliga och öfverflödiga frågor, eller med sådana, som förråda författarens motvilja mot sitt eget verk. De kasuistiska frågorna i allmänhet afse icke att gifva anvisningar för det riktiga subsumerandet af tvetydiga fall, utan att försöksvis närmare bestämma de etiska formlernas mening och gränser, för sig tagna eller i förhållande till hvarandra, t. ex. Kants frågor, huru mycket man bör inskränka sig för att utöfva välgörenhet, eller hvar osannfärdigheten börjar, då man afviker från ordalydelsen eller från den gängse språkliga betydelsen, eller om icke välviljan bör räknas till adiafora. Men liksom det är orimligt att uppställandet af formlerna skall utgöra en del af vetenskapen, och bestämmandet af deras gränser en annan del, då ju de obestämda formlerna skulle flyta öfver i hvarandra, så är det ock orimligt att, såsom Kant, strö in dessa gränsbestämningar i den egentliga etiken, då ju hvarje formel, som på sin ursprungliga plats blifvit begränsad endast med hänsyn till de föregående, måste skärskådas ånyo för hvarje följande formel för att få sin fullständiga begränsning. Af Kants eget försvar för kasuistiken framgår, att hon är påkallad af samma obestämdhet i formlerna, som redan vid granskningen ur pliktbegreppets synpunkt var föremål för tadel. Emellertid är kasuistiken i ett negativt etiskt system lika behöflig äfven ur dygdens och det godas synpunkter, ty när man ur dessa begrepp och deras härledda formler vill bestämma hvad som i ett gifvet fall är plikt, synes alltid ett visst godt vara befordradt eller en viss dygd utöfvad på bekostnad af de öfriga, försåvidt nämligen den enskilda handlingen har sin bestämdhet genom att vara en viss inskränkning (af ett gifvet material) och således icke kan röja den fullständighet, som ligger i fordran på alla dygders, äfvensom på alla goda verks systematiska enhet.

Samma dåliga grund har äfven asketiken, såsom en anvisning att vinna eller höja sedligheten, eller att i de enskilda fallen underlätta pliktutöfningen. Ur pliktbegreppets synpunkt är således asketiken inbegreppet af alla inre medel (för detta underlättande); men i etiken får, såsom redan anmärkts, intet upptagas såsom blott medel. Om i hvarje ögonblick utom den handling, som innebär den redan vunna dygdens uppgående i yrkesplikten, äfven skulle fordras en handling, som ginge ut på dygdens höjande, så vore tvänne handlingsserier etiskt fordrade utan att i utöfningen kunna förenas (då det som göres för det ena ändamålet är ett annat än det, som måste göras för det andra), och äfven om yrkespliktens utöfning i hvarje fall skulle innebära dygdens höjande, så vore dock ur motivets synpunkt endera af dessa fordringar ouppfyld, så snart den handlande sjelf icke vore öfvertygad om nödvändigheten i detta sammanträffande. Om sålunda ur pliktbegreppets synpunkt den egentliga etiken från sig utesluter asketiken, så eger ur dygdebegreppets synpunkt det motsatta förhållandet rum, att nämligen asketiken undantränger den egentliga etiken, ty då dygden fattas såsom en tilltagande färdighet, går fordran på färdighetens fullkomnande före den egentliga etikens fordringar. Ur synpunkten af det godas begrepp äro visserligen bägge förenliga, då dygden såsom färdighet sjelf är ett godt, och fordran af denna färdighets vinnande således är inbegripen i den allmänna fordran (af det goda). Men då finnes intet skäl, hvarföre asketiken framför hvarje annan anvisning att frambringa ett särskildt sedligt godt skulle utgöra en särskild del eller ett bihang till etiken, och vidare äro alla sådana anvisningar odugliga för bestämmandet af pliktbegreppet, emedan i hvarje sedlig handling alla det godas momenter måste befordras.

Lika litet, som asketiken kan utgöra någon särskild del af etiken, kan hon sjelf vetenskapligt indelas. Om man nämligen indelar dygden och antager, att hos den ena menniskan den dygden, hos den andra en annan dygd är svag, så kan anvisningen till den svaga dygdens stärkande innebära antingen, att den ena dygden stärker den andra, men då utgör asketiken ett sammanhängande helt af orsaker och verkningar men icke af likställda delar, eller ock att alla dygder stärkas genom samma

medel, nämligen öfning genom reelt handlande eller föröfning genom ideelt handlande, men då är asketiken ett aggregat af olikartade delar, hemtade från olika ställen af det etiska systemet. Indelningen af dygden hör nämligen till den del af etiken, som betraktar sedligheten ur dygdebegreppets synpunkt, principen för dygdernas stärkande hör deremot till den allmänna del, der principerna betraktas i sitt sammanhang med hvarandra och det hela, af hvilket sammanhang asketiken således är blott ett enstaka exempel, som blott fragmentariskt och ovetenskapligt kan behandlas såsom ett helt för sig. De gamles förståndiga indelning af sedeläran i den vetenskapliga och den paränetiska hade kunnat tjena de nyare till varning att icke, såsom Kant, i den vetenskapliga etiken upptaga asketiken såsom en väsentlig del, då hon ju tydligen fullt motsvarar den paränetiska etiken, som blott till formen såsom exoterisk framställning skiljer sig från den vetenskapliga. Den subjektiva grunden till detta missförstånd har man, såsom vid kasuistiken, att söka i den negativa uppfattningen af sedligheten och, hvad den kantiska riktningen beträffar, särskildt deruti, att motivets renhet så starkt framhålles, att ingen särskild funktion synes kunna motsvara sedelagens fordran i hela dess omfattning, då det deremot hade bort framhållas, att dygden genom sig sjelf utvidgar och höjer sig, så att anvisningen till hennes vinnande icke kan innehålla något, som icke innehålles i framställningen af hennes väsen. Derföre finner man ock hos Fichte kasuistik och asketik inströdda i den egentliga etiken och förrådande sig genom formlös trotsighet och försagdhet. Det kan väl se ut såsom om Fichtes lära om de medelbara plikterna utgjorde en asketik vid sidan af den egentliga etiken, eftersom han hänför dem till menniskans utbildning till verktyg för sedelagen; men de afse icke omedelbart höjandet af menniskans duglighet, utan beredandet af ett eget område (en verklig förmåga) för det bestämda handlandet (den egentliga pliktuppfyllelsen), hvarföre deras afsöndrande (från läran om de obetingade plikterna) innebär det redan anmärkta felet, att handlingens början i den etiska framställningen skiljes från hans genom denna början bestämda fortgång. Deremot är det i läran om de omedelbara plikterna som man finner mycket, som utan att för sig ha sedlig betydelse

fordras såsom medel för att underlätta någon pliktutöfning, nämligen en asketisk serie, fortgående från enstaka föreskrifter, t. ex. om sparsamheten såsom medel för välgörenheten, utan att någondera blir fullt bestämd, ända till stora och invecklade anstalter, såsom kyrkan och det lärda samfundet. Kasuistiska äro å andra sidan alla dessa formella maximer, som tala om att den sedlige icke har tid för det eller det, eller om nödvändigheten att afvakta tillfället att utöfva dygd eller plikt, eller om inflytandet (på det sedliga handlandet) af den ursprungliga bestämdhet, som individen har, då han först blir medveten om sig sjelf, ty alla dessa maximer afse att närmare bestämma de för sig obestämda reella föreskrifterna. Men framför Kant utmärker sig Fichte äfven i detta afseende genom större vetenskaplighet, att han nämligen icke uppkastar enskilda frågor, utan lemnar regler för den allmänna lösningen af alla likartade frågor, ehuru dessa regler äro påkallade endast af den brist, som ligger i hans negativa riktning[1].

Med anledning af dessa brister uppkastar Schleiermacher den allmänna frågan, om det är möjligt att sjelfständigt behandla etiken utan att utföra henne ur alla de etiska formalbegreppens synpunkter, och visar först, att det är omöjligt enligt de gängse begreppen om plikt och dygd, enär det förra såsom delbart i oändlighet icke innebär något reelt innehåll, och det senare såsom rent enkelt icke medgifver någon systematisk form, så att bägge stödja hvarandra såsom den halte och den blinde. Men äfven om dessa begrepp fattas riktigare, så medgifva de likväl blott en ensidig framställning, ty det blir omöjligt att i speciellare fall omsätta handlingssättet och sinnelaget i hvarandra. Vidare måste en sådan ensidig framställning af sedligheten ur dygdens eller pliktens synpunkt, för att lösa uppgiften, dels att finna en lag för slitandet af striden mellan de menskliga böjelserna (som är af dem oberoende, men har makt att bestämma dem), dels att förklara den sedliga känslan såsom något gifvet och att noga urskilja det tänkesätt, som hon följer (den verldsåskådning, med hvilken hon är förenlig, och de principer, som hon på de enskilda fallen tillämpar), utföra vidlyftiga undersökningar, som icke äro på sin plats i etiken och dessutom fordra

[1] Grundl. s. 424—38. Jfr Kants Tugendl. XVII, § 53.

en vidlyftighet, som icke svarar mot dessa frågors speciella natur. Om nämligen antropologien hunnit så långt, att hon uppvisar den sedliga känslans sanning och nödvändighet, så är analysen af densamma blott en liten del af kunskapen om menniskan såsom ett särskildt naturväsen och kan icke skäligen uppblåsas till en principiel undersökning (såsom i Kants och Fichtes grundläggningar till sedeläran). Framställningen ur det godas synpunkt, som löser den objektiva uppgiften att finna hvad menniskan inom och utom sig bör bilda och framställa, löser den nämnda subjektiva uppgiften ur kosmisk synpunkt eller såsom ett moment i den menskliga kunskapens totala system. Men denna framställning behöfver de bägge andra för att styrka sin realitet d. v. s. för att uppvisa den menskliga förmåga och det handlingssätt, genom hvilka det goda verket är möjligt. Men tydligen får etiken icke vara en blott sammanställning af dessa trenne framställningar, ty då från hvardera af dygdens, pliktens och det godas synpunkter hvarje sedligt moment framträder i en egendomlig form, så skulle genom blotta sammanställningen endast det för hvarje synpunkt egendomliga men icke öfverensstämmelsen falla i ögonen. Ej heller går det an att reducera de särskilda momenterna ur en synpunkt till momenterna ur en annan (hvarje särskild plikt till en viss dygd eller ett visst godt verk, eller omvändt), eller att uppvisa det ena formalbegreppet såsom grund för indelningen af ett annat, utan enheten måste vinnas derigenom, att formlerna för sedelagen och den vise (den sedliga karaktären) reduceras till formeln för det högsta goda (så att förmågan och handlingssättet fattas såsom det godas realgrunder och detta såsom deras formalgrund). Etiken måste således ha en formel del, som uppvisar dessa tvenne formler (de etiska ideerna) och deras öfverensstämmelse, samt en reel del, som framställer det sedliga ur hvart och ett af de tre formalbegreppens synpunkter. Om man vill gifva företräde åt någon af dessa framställningar, så finnes intet skäl att, såsom de moderna sedelärarne (Kant och Fichte), lemna det åt pliktläran. Att så skett kommer sig deraf, att man jemfört pliktbegreppet endast med dygdebegreppet, och mindre med hänsyn till det vetenskapliga utförandet än till användbarheten på lifvet. Då nämligen pliktbegreppet är lättare indelbart, så synes det vara

lättare att ur dess synpunkt bestämma det i hvarje fall sedliga. Men om man observerar, att pliktformlerna för sin användning förutsätta det sedliga sinnelaget, och att den s. k. legaliteten icke har sedlig betydelse, så synes dygdebegreppet vara lika användbart. Men detta begrepp är ännu så litet bearbetadt, att utförandet af en egentlig dygdelära är förenadt med svårigheter med afseende på fullständigheten och tillämpningen på det enskilda. Väsentligt företräde har således det godas begrepp, som under förutsättning af den nämnda formella delen medgifver en säker användning[1].

Den nu vunna insigten i etikens organisation sprider ljus öfver många oformligheter i de gifna etiska systemerna. Så är det en stor oformlighet hos Fichte, att han afdelar undersökningen af plikten i de bägge frågorna, »hvad bör ske, och huru bör det ske», men behandlar den senare på ett alldeles afvikande och för pliktbegreppet främmande sätt och återför henne till grundsatser, som ligga lika högt eller högre än pliktbegreppet, som dock var hans utgångspunkt. Detta får nu sin förklaring ur det uppvisade behofvet att genom dygdebegreppet komplettera hvarje ensidig pliktlära. Fichte behandlar nämligen i sin senare fråga egentligen dygdebegreppet, som han anknyter till sitt systems första grundsatser; och den yttre sammanställningen af de bägge frågorna skall öfverskyla den bristande utredningen af deras sakliga sammanhang. Likaledes föranleder uraktlåtenheten att reducera pliktens till det godas begrepp Fichte och andra att på ett tumultuariskt sätt till framställningen af plikterna foga en öfversigt af det, som genom pligternas utöfning i verlden åstadkommes[2].

I stället för den uppvisade indelningen af sedeläran i en formel och en reel del finner man hos Kant indelningen i ren och använd sedelära, hvarmed han betecknar skilnaden mellan det, som har etisk giltighet utan hänsyn till menniskonaturen, och det som uttrycker de etiska begreppens modifikation genom denna naturs egendomlighet. Men den rena kan, såsom Fichte anmärkt, icke blott icke innehålla något reelt, utan icke ens det formella. Om formlerna för de etiska ideerna skola innehålla något så pass bestämdt, att genom dem etiken låter skilja sig

[1] Grundl. s. 438—43. [2] Grundl. s. 445. Jfr Fichtes Sittenl. s. 163, 172.

från de andra vetenskaperna, så måste de på ett egendomligt sätt hänföra sig till ett föremål, men öfver menniskonaturen ligga endast tankelagarne, så att den rena sedeläran icke skulle kunna bestämma något annat än dessa formlers logiska form, nämligen maximernas allmängiltighet, dygdernas ömsesidiga beroende af hvarandra, och förenligheten mellan det godas former. Inom den använda sedeläran kan detta formella bestämmande icke få annan betydelse, än den att vara negativ norm och gräns för ett från annat håll gifvet innehåll. Derföre är denna indelning, på detta sätt fattad, möjlig endast inom ett negativt etiskt system och utgör ännu ett bevis på omöjligheten att på denna ståndpunkt utföra ett verkligt etiskt system. Det är nämligen alldeles osystematiskt att, såsom vid denna indelning, skilja vetenskapens innehåll i tvänne motsatta elementer (en begränsande form och ett genom denna inskränkt innehåll) och till på köpet sätta det negativa (begränsande) såsom det högsta. Detta gör Kant, ty Kritiken af det praktiska förnuftet och Grundläggningen till sedernas metafysik utgöra, så långt de äro etiska, den rena etiken, under det att Dygdeläran (sedernas metafysik) utgör den använda; men i dem är det åtskildt, som borde vara förenadt (form och innehåll), och det hoprördt, som borde vara åtskildt (det etiska och det metafysiska).

Andra deremot begagna samma beteckning för en indelning af de reella pliktbegreppen, nämligen i sådana som följa ur sitt föremåls natur, och sådana som följa ur dess i erfarenheten gifna tillstånd och förhållanden. Denna indelning förutsätter Kant i sin dygdelära, som han fattar såsom ren sedelära. Men då han icke gifver någon härledning af menniskonaturen, utan nöjer sig med att upptaga henne såsom gifven, så blir det för honom omöjligt att göra någon bestämd skilnad mellan det allmänna och det särskilda (menniskans väsen och faktiska tillstånd). Så t. ex. har han intet skäl, hvarför han i den rena etiken behandlar könsförhållandena, men utesluter temperamenterna, eller hvarför han grundar en hel afdelning af etiken på förhållandet mellan barn och fullväxta, men ignorerar förhållandet mellan de kraftiga och de utlefvade. Men å andra sidan skulle den använda etiken, om han utfört en sådan, icke ha blifvit en blott användning af den rena, utan sjelf varit tvungen att börja från

början, emedan den rena icke utredt sedlighetens grundbestämningar så långt, att de kunnat användas på de särskilda fallen, en följd dels af den nämnda oriktiga förutsättningen (af skilnaden mellan det aprioriska och det aposterioriska i sedligheten), dels af det oriktiga och förvirrade sättet att behandla pliktbegreppet. I etiken får nämligen, såsom redan blifvit anmärkt, ingenting betraktas såsom absolut gifvet; ej heller får i pliktläran bevarandet af ett ofullkomligt (gifvet) etiskt tillstånd och dess förbättrande göras till föremål för skilda plikter. Den riktigt utförda etiken måste vara allmän, så att hon gäller för alla tiders särskilda innehåll, icke blott bestämmer det närvarande utan äfven det förflutna och det tillkommande, eller är både historisk och profetisk, men hennes tillämpande på de enskilda fallen är individens sak, såsom konstnärlig och sjelfständig utveckling af hennes allmänna formler [1].

Sedan Schleiermacher granskat ännu en tredje användning af samma indelning, nämligen den som fattar statskonsten, uppfostringsläran och ekonomien m. fl. såsom en använd sedelära, och anmärkt, att den förutsätter en negativ ståndpunkt, vänder han sig mot Kants och Fichtes uppfattning af naturrätten såsom en med etiken samordnad vetenskap. Kants tankegång betecknar han såsom »tumultuarisk» och ytlig, ty indelningen af förnuftets lagstiftning i en, som är blott inre, och en, som äfven kan vara en yttre, lider af den oformligheten, att den senare lagstiftningen innefattar den förra, och har tydligen sin grund i förutsättningen, att etiken endast har att bestämma gränserna för det menskliga handlandet, hvars grund och ändamål fölle utom henne. Samma förutsättning synes ligga till grund äfven för Fichtes tysta antagande, att naturrätten måste utgöra en särskild vetenskap. I utförandet återkommer samma oformlighet, som anmärkts vid hans sedelära, att deduktionen icke fortgår logiskt från en bestämd punkt i systemet, utan framställer det underordnade såsom likstäldt med det väsentliga. Tydligen är det orimligt, att framställa sinneverlden och rättsförhållandena eller staten såsom likställda betingningar för sjelfmedvetandets möjlighet, ty nödvändigheten att sätta en delbar verld och inom henne sätta andra jemte sig sjelf är en helt annan, än nödvän-

[1] Grundl. s. 446—53. Jmfr Kants Grundlegung Vorrede. Tugendl. XIII.

digheten att verkligen dela verlden (genom occupation) och inskränka friheten genom fortsatt erkännande (af andras rätt). Till grund för den förra nödvändigheten ligger förnuftets karaktär att vara identitet af verksamhetens subjekt och objekt (menniskans förnuftiga verksamhet utgör ett förhållande mellan individer), men denna är en annan och högre än konseqvensens lag, ur hvilken den senare nödvändigheten (att erkänna individerna såsom likställda) följer. Förhållandet mellan rättsläran och sedeläran har Fichte icke inom någondera af dessa vetenskaper nöjaktigt utredt; men tydligen kunna de enligt hans metod icke vara oberoende af hvarandra. Skall en vetenskap om handlandet vara möjlig, så måste ett bestämdt sammanhang mellan handlandets lagar, sedelagen och konseqvenslagen, uppvisas; och det är icke nog att, såsom Fichte gör, visa att rättsbegreppet såsom blott permissivt aldrig kan strida mot sedelagen, då han icke uppvisat detsamma såsom den enda möjliga följden ur konseqvenslagen. Men sammanhanget blir hos honom omöjligt, då hvarken någondera vetenskapen får förutsätta den andra, ej eller bägge kunna fattas såsom koordinerade delar eller följder af någon högre, ty i förra fallet skulle de icke bägge vara sjelfständiga vetenskaper, i det senare skulle de icke kunna hafva något gemensamt innehåll, såsom äktenskapet, egendomen, staten m. m., som af Fichte deduceras både i rättsläran och i sedeläran, hvilket ju är oformligt hos den, som förfäktar att det för hvarje sats gifves blott en grund och ett bevis. Men å andra sidan får detta gemensamma innehåll en helt annan betydelse inom hvardera. I hans sedelära får staten betydelsen af en nödstat, hvilket vore omöjligt, om konseqvenslagen, ur hvilken den rätta staten af sig sjelf följer, hade samma nödvändighet, som sättandet af individualiteten, och föröfrigt denna lag i sedeläran vore känd. Ser man på Fichtes rättslära för sig, så består hon af de mest heterogena saker. Om fortsättningen motsvarat början, skulle hon ha utgjort ena hälften af systemet, nämligen den idealistiska fysiken, såsom deduktionen af allt yttre och kroppsligt och dess naturliga klassifikation. Om början motsvarat fortsättningen, skulle hon endast ha inneburit den af ett etiskt behof, nämligen behofvet af öfverensstämmelse (att grunda maximerna på förnuftsidentiteten), framkallade uppgiften att finna

det naturliga och nödvändiga till det, som i statskonsten framträder såsom positivt och godtyckligt.

Konseqvenslagens betydelse för handlandet och hans plats i etiken framgå af hvad ofvan blifvit anmärkt om förhållandet mellan den fullkomliga och den ofullkomliga plikten (att nämligen denna lag afser blott de tekniska reglerna för utförandet af det engång fattade sedliga beslutet). Försåvidt rätten bestämmer handlandet, är han enligt Fichtes egna förutsättningar, en konseqvens af den fullkomliga plikten och får liksom denne sin uppfyllelse genom den ofullkomliga. Af allt detta framgår att Fichtes naturrätt icke kan försvara sin plats vid sidan af etiken såsom inskränkande hennes envälde öfver handlandet, utan att det, som i naturrätten har väsentlig och positiv betydelse, egentligen tillhör etiken, och att öfverhufvud hvarje etik, som erkänner en naturrätt såsom hörande till systemet eller såsom ingripande i det etiska området, är förkastlig[1].

Slutligen kan anföras att Schleiermacher i striden mellan Fichte och Schelling ser ett bevis för att de utgått från en underordnad princip, ty ju högre ståndpunkten är, desto mindre äro divergerande åsigter och riktningar möjliga. Men om Fichte nekar möjligheten af en naturvetenskap, och Schelling icke kan finna någon plats för etiken, så kan det för bägge gemensamma (transscendentalfilosofien) näppeligen vara något mer än ett blott elementärt vetande[2].

Efter denna redogörelse för de delar af Schleiermachers kritiska arbete, som afse Kant och Fichte, eller innehålla utredning af de allmänna begrepp och synpunkter, som han lägger till grund för sin kritik, öfvergå vi till en undersökning af hållbarheten i de invändningar och synpunkter, som han i denna kritik mot Kant och Fichte sökt göra gällande. Först fästa vi oss dervid, att Schleiermacher vill begränsa sin kritik till den vetenskapliga formen hos de gifna etiska systemerna, under förutsättning att i vetenskapen form och innehåll betinga hvarandra. Friedrich Schlegel hade i Athenæum framkastat den tanken, att ett systems inre sammanhang bevisar dess sanning[3]. I sin kri-

[1] Grundl. s. 465—70.
[2] A. st. s. 487.
[3] Athen. I: 2, 113.

tik använder Schleiermacher samma tanke modo tollente: bristen på sammanhang bevisar systemets osanning. Utan att här ingå i någon logisk utredning af denna fråga anmärka vi endast, att då etiken icke producerar sitt innehåll, utan endast är det till formen af begrepp eller system höjda medvetandet om det sedliga lifvet, så kan hon vara bristfällig med hänsyn till formen, under det att innehållet är rent sedligt, om det nämligen af det sunda förståndet upptagits trots ensidiga eller osanna förutsättningar[1]. Likaledes kan ett etiskt system upptaga ett innehåll, som icke är sedligt, ehuru formen uppfyller alla den formella logikens fordringar, om nämligen de första premisserna äro materialiter falska. En kritik, som håller sig endast till den vetenskapliga formen, har ingen annan måttstock än den formella logiken och kan således endast hafva ett mycket begränsadt värde. Också fasthåller Schleiermacher sjelf icke strängt den formella synpunkten, utan går till det sedliga lifvet och uppvisar hos detta vissa grundformer och speciella former, med hänsyn till hvilka han granskar de gifna systemerna. Och sedan för att kunna bestämma området för sin granskning utgår han icke från vetenskapens allmänna begrepp, utan från etikens begrepp att vara ett sammanhängande och fullständigt system, som betraktar det tillfälliga menskliga handlandet ur synpunkten af en idé och bestämmer det såsom uteslutande och undantagslöst godt, försåvidt det svarar mot idén, och förkastar allt med densamma oförenligt såsom ondt[2]. Ehuru denna definition är en formaldefinition, så kan den icke erkännas såsom en opartisk generalisation ur de gifna etiska åsigterna, ty Schleiermacher finner det vara ett väsentligt fel hos Kant, att han icke såsom etikens föremål fattat det menskliga handlandet, ej heller fattat dess godhet såsom motsvarighet mot den sedliga idén. Och öfverhufvud kan man icke vinna en giltig definition på etiken genom generalisering af de gifna etiska åsigterna, ty denna definition är förutsättning för möjligheten att kunna afgöra hvilka åsigter böra tagas i betraktande, när det är fråga om att bestämma etikens begrepp. Då etikens formaldefinition förutsättes för den historiska kritiken, så måste hon vinnas på annan väg,

[1] Jmfr Fichte, Ueb. d. Begriff der Wiss.-Lehre 2. Aufl. s. 62.

[2] Grundl. s. 7.

genom analys af det bildade föreställningssättet, eller ock, såsom Schleiermacher fordrar, genom systematisk indelning af vetenskaperna ur en gemensam indelningsgrund. Den ofvan anförda definitionen är icke blott för inskränkt med hänsyn till de granskade åsigterna, utan äfven sväfvande med hänsyn till sitt objekt, ty den afgör ingenting om den etiska verksamhetens frihet eller ofrihet, utan nöjer sig med tillfälligheten såsom gräns mellan det etiskt bestämbara och obestämbara. Men Schleiermachers antagande, att jakandet eller nekandet af viljans frihet saknar afgörande betydelse för bestämmandet af det moraliskt godas begrepp, står i så afgjord strid med det bildade föreställningssättet, att det icke kan godkännas såsom sjelfklart. Om förmågan af en sjelfverksamhet tänkes såsom moment af ett högre helt vara ur det helas synpunkt tillfälligt verksam, så kan hon dock icke tänkas såsom moralisk förmåga, om hon icke är oberoende af alla sina bestämningsgrunder med makt att upptaga eller förkasta dem. I tillfälligheten ligger, att bestämdheten icke har sin grund i det bestämda sjelft, utan är för detsamma yttre; men det moraliska väsendet måste tänkas såsom sjelfbestämdt genom ett val, i hvilket det för väsendet väsentliga och det mot väsendet stridande afvägas mot hvarandra. I den moraliska verksamheten har således tillfälligheten ingen betydelse, ty i densamma är det fråga om makt och tvång, eller om det som höjer eller sänker väsendet sjelft, men icke om det, som väsendet kan vara eller icke vara, göra eller underlåta, utan att dess aktualitetsgrad derigenom förändras. Genom att substituera tillfälligheten i stället för friheten har Schleiermacher så vidgat det etiska området, att det omfattar all verksamhet, som hänför sig till distinkt eller medvetet ändamål, eller inom hvilken den grad af abstraktion är möjlig, som förutsättes för att uppfattning af något såsom tillfälligt skall vara möjlig. Konseqvensen af detta antagande få vi framdeles tillfälle att påpeka.

Den fasta grund, som Kant lade för den egentliga etiken genom att skarpt skilja frihetens område från naturens och fatta frihetsbegreppet såsom slutstenen i det rena förnuftets system, undergräfver Schleiermacher genom att fatta sedelagen såsom väsentligen identisk med naturlagen och såsom blott till potensen skild från densamma. Den invändning, som han här gör

emot Kant, att nämligen hvardera lagen är både etisk och fysisk lag, har han närmare utfört i sin afhandling »om skilnaden mellan naturlag och sedelag». Der framhåller han, att Kants och Fichtes sedelära gravitera kring begreppet sedelag såsom motsats mot naturlagen, och gör vederläggningen af denna dess princip till sin uppgift. Då denna afhandling är särskildt egnad att belysa Schleiermachers differens från Kant och Fichte i den allmänna etiska ståndpunkten och söker prestera det utförda beviset för det påstående, hvarmed grundlinierna börja kritiken af Kant, så anse vi det lämpligt att här i korthet redogöra för dess tankegång.

Schleiermacher påpekar först, att Kant och Fichte skilja sedelagen från naturlagen icke blott med hänsyn till verkningskretsen, utan med hänsyn till verkningssättet, så att lagen i hvartdera fallet får en annan betydelse såsom lag öfverhufvud. Naturlagen skall nämligen beteckna något, som i naturen *verkligen* sker genom naturen, då deremot sedelagen blott skall beteckna något, som inom förnuftets område *bör* ske genom förnuftet; såsom lag betecknas således i förra fallet ett vara, som icke egentligen innebär något böra, i senare fallet deremot ett böra, som icke omedelbart innebär ett deremot svarande vara. Frågan rör sig således kring begreppet böra, »som på den rationella sedelärans område, huru mycket vi än må vara vana dervid, dock alltid har med sig något hemlighetsfullt och oförklarligt».

Börat förutsätter en befallande och en lydande. Dessa roler spela enligt Kant den högre och den lägre begärförmågan. Men den senare kan icke lyda den högre, emedan hon är tillgänglig endast för sensationer eller retning vare sig af något omedelbart angenämt eller oangenämt eller medelbart af fruktan och hopp, men deremot är oförmögen att fatta det kategoriska imperativet. På samma sätt är hos Fichte sinligheten oförmögen att fatta sedlighetens princip såväl i hans formella uttryck »att göra den absoluta sjelfständigheten till sin lag» som i hans reella uttryck »att behandla tingen enligt deras bestämmelse», ty hon består blott i vexelverkan (relationer) och kan således icke ha någon sjelfständighet, ej heller känner hon till någon annan bestämmelse hos tingen än deras relativitet eller förhållande till

henne sjelf. Om man, för att undgå dessa olägenheter, fattar förnuftet såsom den fordrande och den högre begärförmågan såsom den lydande, så råkar man i den motsatta svårigheten, att nämligen skilnaden blir ohållbar, ty om förnuftet fordrar något, så begär det något, är således begärförmåga. Om man, för att fasthålla skilnaden, fattar det allmänna förnuftet såsom fordrande något af individens förnuft, så försvinner likaledes börat, ty individen uttalar inom sig för sig sjelf plikten, ställer således sjelf på sig pliktens fordran, men att fordra en handling af sig sjelf är ett viljande och icke ett böra, såsom också erkännandet af den fordran, som man sålunda ställer på sig sjelf, är ett sjelferkännande, icke ett erkännande af någon annan (någon befallande). Ej heller förklaras börats möjlighet genom antagandet, att det vetenskapliga förnuftet, som klart fattar handlingarnes sammanhang, är den befallande, under det samma förnuft såsom handlande i lifvet är den lydande, eller att börat uttrycker, att det klara förnuftet fordrar, att det dunkla förnuftet skall vilja endast sådana handlingar, som passa in i det vetenskapliga sammanhanget, ty det sedliga förhållandet är detsamma, vare sig man har vetenskaplig uppfattning af detsamma eller icke.

Orsaken, hvarföre man i sedeläran upptagit börat såsom väsentligt för sedelagen, är att söka i det förhållandet, att den kristliga undervisningen tillegnat sig den judiska bildningens uppfattning af det sedliga efter analogin med det borgerliga. I samhällslifvet uttrycker nämligen börat det förhållandet, att en allmän vilja att lyda bestämmes genom en allmän befallande vilja. Judarnes teokratiska uppfattningssätt ligger till grund för vanan att med den sedliga insigten förena börat (fatta plikten såsom befallning), äfven sedan man började fatta det menskliga förnuftet sjelft såsom lagstiftande. Men inom det sedliga området uttrycker börat endast en sedlig bestämnings allmänhet. Det återfinnes således icke i ett rent individuelt sedligt beslut, som icke fattas såsom en allmän, utan såsom en egendomlig ehuru förnuftsenlig vilja. Till en lag hänföres denna vilja, först sedan hon kommit till medvetande (såsom verklig afsigt, som är förhanden oberoende af lagen), och det frågas om man får fullfölja henne. Börat ligger således icke till grund för den individuella viljan (hvilken såsom sådan icke framtvingas af lagen,

utan sjelf gifver sig sin riktning, hvilken såsom böjelse sedan kan jemföras med en allmän sedlig form). En skilnad mellan den praktiska förnuftslagen och naturlagen vore således gifven derigenom, att den senare inom sitt område är grund till allt som sker, då deremot inom det praktiska förnuftets område icke allt låter återföra sig till sådana lagar, i kraft af hvilka det bör ske. Ohållbar är deremot den af Kant och Fichte antagna skilnaden, att nämligen naturlagens absoluta giltighet skulle bestå deri, att hvad den utsäger alltid måste ske, då deremot sedelagens absoluta giltighet skulle bestå deri, att den alltid gäller, äfven om dess befallning aldrig skulle verkställas. Men en lag, som ingen lyder, är ingen lag. Sedelagen är lag, emedan han sjelf förskaffar sig aktning, hvilken ju är en början till lydnad, och bestämmer viljandet äfvensom genom viljandet handlandet såsom rätt eller orätt. Då viljandet är jagets innersta bestämdhet och egentliga vara, så bestämmer sedelagen således varat, så att han är lag såsom lefvande kraft, men icke såsom ett blott böra, hvilket strängt taget icke kan uppvisas. Sedelagen bestämmer varat, ehuru icke fullständigt, men äfven i denna punkt sammanfaller han med naturlagen. En naturlag, som vore ett fullkomligt uttryck för varat, kunna vi icke uppvisa, då vi icke kunna fatta det absolut hela eller reducera hela universum till en formel. Vi känna blott sådana naturlagar, som ofullständigt bestämma varat. Om börat innebär en fordran, som icke ovilkorligt medför uppfyllelse, så innehåller naturlagen lika väl, som sedelagen, ett böra. Hela skilnaden är den, att fordran i ena fallet ställes på en vilja, i det andra på ett viljelöst. Detta blir tydligt, om man följer naturlagen genom naturens olika områden. De lefvande varelsernas generella begrepp äro verkliga naturlagar, ty inom sitt område är hvarje sådant begrepp lag för ett system af funktioner, som utgöra den organiska varelsens utveckling. Men denna utveckling företer öfverallt afvikelser från begreppet, beroende på dettas eller lifvets vanmakt i förhållande till den lägre naturen, hvilken begreppet såsom högre princip skall bestämma. Missfoster och sjukdomar förhålla sig till naturlagen, såsom det osedliga förhåller sig till sedelagen. Det praktiska förnuftet står nämligen i samma förhållande till det vegetativa och animaliska lifvet, som detta sjelft till de elemen-

tära krafterna. Då anden inträder i jordelifvet, blir han ett qvantum (får han ett begränsadt mått af magt öfver naturkraften); det onda och det osedliga äro likaväl, som sjukdomen och vansinnet, afvikelser, som följa ur denna andens otillräcklighet eller vanmakt. Äfven de som fatta sedligheten såsom ett rent böra, göra detta på grund af förnuftets otillräcklighet (icke på grund af dess absoluta makt). Sedelagen är således icke uttryck endast för den sig sjelf sättande sjelfverksamheten eller lagenligheten för lagens egen skuld, utan för allt, som konstituerar det intellektuella lifvet i naturen, d. v. s. konstituerar menniskan såsom en bestämd lifsform eller ett individuelt lif. Såsom princip för ett verksamhetssystem är han det praktiska förnuftets lag, ty att förnuftet är praktiskt betyder, att det är verksamt. Han är den högsta individuella naturlagen, utvecklad ur de lägre naturlagarna. Det gemensamma för dem alla är fordran af det individuella varats magt öfver det elementära och allmänna, men denna magt är på alla områden begränsad. Derföre finnes hos hvarje lag en skilnad mellan fordran och verklighet, således ett böra jemte det lagbestämda varat. Sedelagens vara och böra äro af samma art som naturlagens; skilnaden är blott den, att börat hänför sig till viljan, ty anden är medveten och fri. Sedeläran har derföre att befria sig från analogien med det politiska och tillegna sig en grundform, som uttrycker hennes gemenskap med naturvetenskapen [1].

I denna utredning af förhållandet mellan sedelagen och naturlagen har Schleiermacher riktigt framhållit, att bägge måste hafva något gemensamt, hvarigenom de äro lagar. Men man får härvid icke förbise, att detta gemensamma icke nödvändigt är lagens begrepp i sin fulla aktualitet, ty den ena lagen kan vara en mera egentlig lag än den andra, och i detta fall blir det gemensamma för bägge ett abstraktum, i hvilket lagens begrepp ej framträder med full bestämdhet. Detta är enligt Schleiermacher fallet, ty naturlagen är en lägre potens af sedelagen. Men deraf följer, att han icke till verkningskretsen, utan till verkningssättet måste skilja sig från sedelagen. Om lagen utgör det individuellas magt öfver det allmänna och elementära, så är hans giltighet inskränkt i samma mon, som han är abstrakt. För

[1] Phil. WW. B. II s. 397—417.

att kunna beherrska det elementära eller åt det bestämbara gifva bestämdhet, måste han vara sjelfbestämd, så att han är verklig lag i samma mon, som han är individuel, men ett blott böra, i Schleiermachers mening, i samma mon, som han är en abstrakt form. Nu är naturlagen i sina högsta former inom naturens område, d. v. s. såsom de naturalhistoriska slägt- och artbegreppen abstrakt form. Konseqvensen häraf är tydligen den, att det egentligen är naturlagen, som innebär ett böra eller vanmagt, under det att sedelagen är den verkliga lagen. Schleiermachers raisonnement leder således till en uppfattning af börat, som är raka motsatsen till icke blott Kants och Fichtes utan äfven till det bildade föreställningssättet. Då förnuftet, enligt Schleiermacher, är den organiserande kraften i naturen, så är det äfven det gemensamma för alla lagar, så att dessa skilja sig endast genom de grader, i hvilka det elementära eller sinliga är genomträngdt af förnuftet. Konseqvensen häraf är den, att förnuftet såsom naturlag är renare, ju lägre lagen står. Ju större lagens vanmagt är, desto mindre sinligt innehåll eller desto mindre bestämdhet har han. Den egentliga naturlagen skiljer sig således från sedelagen derigenom, att han är en mera ren förnuftslag, som såsom fordran står emot sitt motspänstiga material, då deremot sedelagen är en sinligt-förnuftig lag, som gör sin magt verkligt gällande. Denna åsigt grundar sig på Kants teoretiska naturförklaring, enligt hvilken förståndet såsom formelt förnuft systematiserar erfarenheten genom att ordna det sinliga stoffet enligt de abstrakta kategorierna såsom naturlagar. Bristerna i Kants uppfattning har Schleiermacher insett och öfvergifvit den subjektiva ståndpunkten, enligt hvilken lagen är abstrakt menskligt begrepp eller den rena formen för det menskliga sjelfmedvetandet, och gjort gällande att lagen är sann i samma mon, som han är individuel och objektiv. Men Kants förtjenst om sedelagen, att ha fasthållit hans renhet såsom förnuftig lag, har Schleiermacher icke tillbörligen uppskattat. De invändningar, som han gör emot Kants uppfattning af sedelagen såsom väsentligen innebärande ett böra, blotta visserligen en ensidighet i denna uppfattning, men lida sjelfva af det felet, att leda till en motsatt ensidighet. Emedan Schleiermacher ignorerar friheten, så får börat betydelsen af vanmagt hos en lag, som omedelbart

bestämmer ett sinligt material. Kos Kant innebär sedelagen ett böra, emedan han såsom frihetslag endast medelbart genom den menskliga viljan bestämmer sitt material. Att Kant icke lyckats tillfredsställande uppvisa förhållandet mellan lagen och materialet äfvensom det subjekt, som förmedlar bägge, är afgjord sak, men Schleiermacher går i sin polemik i denna fråga till öfverdrift. Kant har onekligen fasthållit, att det är menniskan sjelf, som såsom vilja bestämmer sig sjelf genom att sätta den lägre och den högre begärförmågan i ett visst förhållande till hvarandra. Samma rol, som den transscendentala inbildningskraften spelar inom kunskapsförmågan, har den fria eller väljande viljan sig anvisad inom handlandet. Bägge dessa förmågor ha till sin uppgift att upptaga det sinliga innehållet i den förnuftiga formen. Den högre begärförmågan är bestämd genom lagenlighetens formella maxim, den lägre genom materiella bestämningsgrunder, och den fria viljan är den bestämbara, som sjelf bestämmer sig till lydnad eller olydnad för den förnuftiga lagen. Sedelagen innebär ett böra, icke genom att framtvinga lydnad, utan genom att hos den fria viljan verka en känsla af aktning, som är verklig driffjäder. Sedelagen är enligt Kant frihetslag, ty han är det positiva begreppet om friheten eller det rena praktiska förnuftets sjelfmedvetande. Möjligheten af denna renhet hos lagen och den enligt densamma sig bestämmande viljan är gifven derigenom, att det sinliga innehållet är fenomen. Men detta är icke nog, man måste äfven uppvisa det förnuftiga innehåll, hvaraf det sinliga är fenomen, eljest kommer man till den orimligheten, att lagen blir den högsta bestämningsgrunden för valet mellan sig sjelf och sitt innehåll och således såsom uteslutande allt innehåll omöjliggör sig sjelf såsom lag. Det motsvarande felet inom Kants teoretiska filosofi är uppfattningen af begreppet såsom icke blott grund för utan äfven led i en syntes, hvarigenom det sätter sig sjelft såsom ett mångfaldsmoment och således omöjliggör enheten. Men ditåt syfta icke Schleiermachers anmärkningar, utan på nödvändigheten att fatta den sedliga viljan såsom en sinligt-förnuftig förmåga, som är sin egen lag. Dit hör äfven hans yttrande att, om det rena förnuftet fordrar något, så är det sjelft begärförmåga. Men han förbiser dervid, att om det rena förnuftet är nödgande i förhållande till en vilja, som

solliciteras af sinliga motiver, så är det icke genom en föreställning grund till en handling, utan det är grund till begreppet om en handling eller ett handlingssätt såsom väsentligt, icke för förnuftet sjelft, utan för den vilja, som kan vända sig från detsamma. Viljan kan upptaga eller förkasta förnuftets fordran; men vare sig hon lyder eller icke, så är dock denna fordran verklig lag, emedan hon, såsom Schleiermacher framhåller och Kant icke bestrider, för viljan icke blott klargör skilnaden mellan det rätta och det orätta eller visar vägen, utan äfven solliciterar henne att välja den rätta vägen. Förnuftet utför således omedelbart i viljan ett eget verk såsom förutsättning för viljans moraliska beslut. Om förnuftet och viljan utan vidare identifieras, så är beslutet blott en fortsättning af detta förnuftets verk, så att det osedliga beslutet och öfverhufvud all oemotsvarighet emellan viljan och förnuftet och hvarje derigenom uppstående fordran från förnuftets sida blott uttrycka förnuftets vanmagt, eller att det såsom vilja är ett ändligt eller sinligt förnuft. Men då innebär lagens fordran eller börat blott ett missförstånd eller en brist på sjelfkännedom, hvarigenom viljan af sig sjelf fordrar mera än hon kan åstadkomma. För Schleiermacher är denna åsigt den riktiga, emedan han fattar viljans väsen såsom ett genom naturkraftens utveckling vunnet förhållande mellan sinnlighet och förnuft, så att viljans oemotsvarighet mot sitt väsen icke kan bero på hennes frihet, utan blott uttrycker den begränsning, som vidlåder viljan på grund af hennes begrepp att vara en verksam kraft, som hämmas af motsatta krafter. Men för Kant ställer sig frågan annorlunda. Äfven om han icke med nödig klarhet skilt mellan det rena förnuft, som utgör sedelagen, och det ändliga förnuft, som för sig bör stifta denna lag, så är skilnaden likväl otvetydigt angifven genom hans allmänna sätt att skilja den intelligibla verlden från den empiriska. Det intelligibla förnuftet är icke begärförmåga genom att ställa fordringar på det empiriska förnuftet. Det vinner nämligen icke för sin egen del genom detta någon bestämdhet, som det eljest skulle sakna. Det produceras icke af det empiriska förnuftet, utan är förutsättning för dess möjlighet. Det fordrar, att det empiriska förnuftet skall inom sig sätta sinligheten i ett rätt förhållande till förnuftet, men det skulle icke kunna ställa denna fordran,

om det icke för sig sjelft vore rent förnuft. Börats möjlighet förutsätter således, att förnuftet genom sig sjelft från någon synpunkt är fullkomligt, eller att det empiriska förnuftet icke är det rena förnuftet. Kant fattar visserligen sedligheten såsom viljans autonomi, men denna sjelflagstiftning innebär dock en skilnad emellan lagen såsom grund till ett motiv och såsom maxim. Viljan gifver sig sjelf lagen i den meningen, att hon upptager honom till sin verkliga bestämningsgrund, men såsom möjlig bestämningsgrund är han gifven oberoende af viljan, emedan han utgör förutsättningen för viljandet såsom fritt eller moraliskt. Men Schleiermacher anser deremot att lagen icke kan fattas såsom en blott möjlig bestämningsgrund, som vore skild från viljans maxim, ty icke blott uppfattningen af lagen utan äfven erkännandet eller aktningen för densamma är en verksamhet, som måste tillskrifvas individen likaväl som lagen. En fordran, som individen icke erkänner, är för honom ingen fordran; fattar han lagen såsom en fordran, så betyder detta, att han sjelf erkänner lagen, således fordrar honom af sig sjelf, således vill densamma, eller verkligen har den viljeriktning, som lagen uttrycker. Häremot gäller dock från Kants sida, att det är en skilnad mellan att urskilja ett motiv såsom en gifven bestämningsgrund och att genom beslut göra detta motiv till viljans maxim. I bägge fallen är en viss riktning hos viljan förhanden, men i förra fallet såsom möjlig, i det senare såsom verklig. Den som inom sig för sig sjelf uttalar plikten, har derigenom icke beslutit, men han har den lag, som möjliggör beslutet, och den dragning till det rätta, som lagen af sig sjelf utöfvar och hvilken hos viljan kan röna motstånd eller villighet. Att viljan har en lag, som hon icke sjelf i alla afseenden producerat, är en motsägelse, om friheten är viljans absoluta form. Men enligt Kant innefattar det sedliga lifvet en ren eller förnuftig vilja och en sinlig begärförmåga, som äro förenade hos ett gemensamt subjekt, på hvilket de ställa sina fordringar, mellan hvilka subjektet fritt väljer. Att den moraliska friheten yttrar sig i ett val mellan väsen och fenomen har Kant riktigt framhållit. Men han har invecklat sig i svårigheter, genom att icke klart skilja den väljande viljan från den förnuftiga. Denna blir derföre en formel vilja, för hvilken allt innehåll är yttre, hvarföre äfven lagen skil-

jer sig från viljan och får betydelsen af ett rent förnuft, hvars fordran viljan aldrig kan uppfylla, emedan hennes verkliga maxim alltid har ett sinligt innehåll, som i någon grad solliciterar henne. Det moraliska lifvet faller derföre utom viljan såsom ett val inom en intelligibel verld, der samma svårighet återkommer, då nämligen valet äfven inom denna verld förutsätter ett sinligt motiv, som upphäfver viljans och verldens rena förnuftighet. Mot denna transscendenta moralitet är Schleiermachers kritik befogad, men den går till öfverdrift, då den så exclusivt fasthåller viljans eller det sedliga subjektets enhet, att hvarje skilnad mellan lagen och viljan upphäfves. Viljan fattas nämligen såsom sjelfbestämd i den meningen, att man icke hos henne kan urskilja någon grund för bestämdhet eller fatta hennes bestämningar såsom sjelfva varande subjekter. Då man icke kan skilja mellan bestämningens och viljans följder, så försvinner skilnaden mellan solliciterande och beslutande och dermed hela grunden för Kants och det vanliga föreställningssättets uppfattning af sedelagen såsom innebärande ett böra eller såsom varande lag för en fri vilja.

Fichte, som fullständigare än Kant uppvisat frihetens förutsättningar, träffas derföre ännu mindre af Schleiermachers kritik af börats begrepp. Att sinligheten skulle vara det subjekt, på hvilket sedelagen ställer sin fordran, är icke Fichtes lära. Han uppvisar nämligen, hvad vi kalla den abstrakta friheten, såsom förutsättning för den materiala friheten. Viljan har en obetingad förmåga att genom abstraktion lösrycka sig från den sinliga driften och göra den sedliga driften till sin maxim. Att den vilja, som ännu icke är aktuelt sedlig vilja, skulle vara en blott sinlig eller alltigenom relativ naturkraft och derföre sakna all förmåga att uppfatta sedelagens fordran, är således en förfelad anmärkning, emedan Fichte icke låter sinligheten utveckla sig till förnuft och frihet, utan från början satt henne blott såsom frihetens negativa förutsättning eller fenomenet, från hvilket förnuftet ursprungligen såsom förmåga är skildt och genom sin moraliska verksamhet för sig sätter sig såsom skildt [1].

Schleiermacher fattar börat såsom uttryck för, att en högre kraft är i någon grad vanmägtig i förhållande till de lägre krafter, som han sträfvar att ombilda. Det uttrycker således den

[1] Jmfr Die Tr.-Phil. s. 183–6.

gräns, hvarigenom den högre kraften skiljer sig från den lägre, så att han icke är all kraft utan blott en viss kraft. Börat spelar således en rol blott inom utvecklingens område, såsom uttrycket för, att all utveckling är ändlig eller innebär ett motsatsförhållande mellan utvecklingsgraderna. Att det inom det etiska området fattas såsom uttryck för ett förhållande mellan en befallande och en lydande, skulle, såsom vi sett, bero på en uppfattning af det etiska i analogi med det juridiska. Liksom öfverheten fastställer de allmänna gränser, inom hvilka menigheten får fritt röra sig, så skulle börat uttrycka endast förnuftets allmänna lagstiftning eller de plikter, som hvar och en kan fordra af alla andra, under det att den individuella viljan genom sin särskilda förnuftiga natur har sin gifna riktning, som hon först efteråt eller med hänsyn till utförandet jemför med den allmänna lagstiftningen för att finna om den möjligen strider mot densamma. Men aflägsnar man denna oriktiga synpunkt, så uttrycker börat endast den individuella viljans bestämda mått af kraft eller hennes vanmagt att förskaffa sig det allmänna förnuftets allmängiltighet, således det hvarigenom hon är en sedlig och icke en juridisk vilja. För de betänkliga konseqvenserna af den läran, att viljan är sin lag, så att hon af sig sjelf gör det rätta, eller rättare, att det hon af sig sjelf gör är det rätta, och att framträdandet af en fordran blott uttrycker viljans eller lagens vanmagt, har Schleiermacher icke ryggat tillbaka, utan sammanstält lasten och vansinnet, så att bägge äro genom utvecklingen nödvändiga negationer hos den medvetna naturkraften såsom handlings- och kunskapsförmåga. Locke försäkrade väl, att hvarje menniska i någon grad är tokig, liksom hennes ondska är ett undantagslöst faktum, men det bevis, som Schleiermacher härför gifvit, upphäfver möjligheten af vissa med det moraliskt onda förenade omständigheter, såsom ånger, imputation, straff o. s. v.

Uppfattningen af det sedliga lifvet såsom ett medvetet naturlif är det drag, som skarpast skiljer Schleiermachers etiska ståndpunkt från Kants och Fichtes och närmar honom till Spinoza och Schelling. I sina kritiska grundlinier har han icke velat framställa sin egen åsigt, men den är otvetydigt antydd i denna punkt genom satsen, att förnuftets lagstiftning för friheten

och för naturen innehåller samma motsats, eller är i bägge fallen såväl fysisk som etisk genom att vara på en gång verklig kraft och verklig fordran. Den förebråelse, som han gör Kant, att denne genom sitt sätt att skilja den rena etiken från den rena naturvetenskapen undanskjutit väsentliga sidor i dessa vetenskaper, kan man rikta mot honom sjelf, emedan han genom att fatta sedelagen såsom den medvetna kraftens naturlag så närmat etiken till naturvetenskapen, att den förra förlorar sin sjelfständighet. Det sedliga lifvet höjer sig nämligen då icke till innehållet, utan endast till utvecklingsgraden eller genom formen af medvetenhet öfver det blott vegetativa och animaliska lifvet. Enligt Kant äro naturen och friheten till arten skilda från hvarandra och stå i sammanhang med hvarandra blott genom menniskan såsom ett dubbelt väsen, som är medborgare både i den naturliga och den moraliska verlden och i sitt yttersta ändamål förenar bägge. Etiken och naturvetenskapen hafva således alldeles skilda objekt, nämligen väsendet och fenomenet, och deras sammanhang är gifvet endast genom deras subjekt, ty fenomenet hänför sig endast medelbart, genom menniskan, till väsendet. Då Schleiermacher deremot fordrar, att ett begreppsmessigt sammanhang skall uppvisas mellan dessa vetenskaper ur deras egen synpunkt, så förutsätter han, att deras objekter genom sig sjelfva sammanhänga med hvarandra, så att naturen och friheten äro skilda sidor hos samma subjekt[1]. I denna fråga ställer han sig på Schellings ståndpunkt, att väsendet omedelbart sätter sitt fenomen genom att upplösa sin rena enhet i osjelfständiga motsatser. Men emot Kants utförliga bevis för naturens fenomenalitet genom det ändliga menskliga subjektet saknar denna fordran på objektivt sammanhang mellan etiken och naturvetenskapen vetenskaplig grund. Fattar man det obtiva sammanhanget såsom ett sådant, som är grundadt på begrepp, så kan man säga, att ett sådant af Kant är fordradt genom hänvisningen på menniskans fullständiga goda såsom enhet af förnuft och sinlighet och öfverhufvud genom framhållandet af det menskliga förnuftets oafvisliga behof att härleda allt ur en princip och att fatta enheten af det teoretiska och det praktiska förnuftet[2].

[1] Se ofvan s. 55–6. [2] Kr. d. pr. Vf. s. 109.

Denna Kants fordran på systematiskt sammanhang mellan de särskilda filosofiska vetenskaperna har Fichte, såsom Schleiermacher anmärker, icke lyckats så fullständigt genomföra, att man i hans framställning af den allmänna vetenskapsläran kan såsom följdsatser uppvisa de satser, som han i de särskilda härledda vetenskaperna uppställer såsom specifika grundsatser. Det allmänna sammanhanget mellan den teoretiska och den praktiska vetenskapsläran uppvisar han väl, men sammanhanget mellan den använda praktiska vetenskapslärans särskilda delar — rättsläran, sedeläran och religionsfilosofien — antydes endast i förbigående. Här är icke stället att ingå i någon utredning af detta förhållande, så mycket mindre, som Schleiermacher icke fäster någon vigt vid sina derpå syftande anmärkningar, och vi på ett annat ställe sökt gifva ett bidrag till en sådan utredning[1]. Endast derom må här erinras, att den allmänna praktiska vetenskapsläran lemnar en öfversigt af drifterna såsom förhållanden mellan den ideella och den reella verksamheten, under det att sedeläran har den sedliga driften till sitt objekt och fattar den bestämdare såsom ett förhållande mellan tänkandet och viljandet. Fichtes sedelära utgår nämligen från det faktum, att mennsikan fattar sig såsom handlande i sinneverlden enligt syftemålsförnimmelser, och sätter derföre i stället för den allmänna formeln, att jaget sätter icke-jaget såsom bestämdt genom jaget, den bestämdare formeln, att ett vara bör följa ur begreppet d. v. s. att ändamålets realiserande förutsätter ändamålsbegreppet och den fordran, som detta ställer på viljan, och att således allt handlande för sin möjlighet förutsätter ett absolut begrepp, som bestämmer det absoluta ändamålet.

Deduktionen af sedelagen är derföre, enligt Fichte, ett uppvisande, att det empiriska sjelfmedvetandet förutsätter viljande och handlande, hvilket sjelft förutsätter, att begreppet är grund till verklighet. Schleiermacher finner det vara ett underbart resultat, att sedelagen blir funnen genom analys af blotta viljandet, och åberopar sig på Fichtes egna yttranden, att friheten kan yttra sig i ett val, der ingen tanke på plikten förekommer, äfvensom att den karaktär, som kan kallas den heroiska, är medveten om sjelfverksamheten utan att vara medveten om sedelagen[2]. Men man får icke förbise, att Fichte skiljer mellan sede-

[1] Die Tr.-Philos. s. 167—170, 176 [2] Se ofvan s. 57.

lagen såsom ursprunglig och såsom reflekterad tanke. De anförda yttrandena förekomma i en utredning af det moraliskt ondas möjlighet, i hvilken Fichte framhåller, att den ursprungligt dunkla sedelagen kan fritt höjas till klart medvetande, liksom det klara medvetandet af sedelagen kan fritt fördunklas, hvarvid han upptager till besvarande den möjliga invändningen, att det icke kan vara plikt att höja sedelagen till medvetande, då pliktens innehåll ju i detta fall är obekant[1]. Detta medvetande är, säger han, liksom öfverhufvud medvetandet om de särskilda plikterna, en yttring af friheten eller det afsigtliga reflekterandet och kan således icke förklaras såsom en mekanisk verkan (deduceras såsom nödvändig yttring af en förmåga). Filosofien måste nöja sig med att uppvisa vilkoren för detta medvetandes möjlighet, nämligen de ursprungliga begreppen såsom nödvändiga, till sitt innehåll af friheten oberoende bestämningsgrunder och friheten såsom sjelfverksam förmåga. Medvetandet om plikterna är således icke en blott begreppskonseqvens eller öfverhufvud ett rent teoretiskt medvetande, utan såsom beroende på friheten är det tillfälligt; plikterna, som utgöra detta medvetandes innehåll, äro deremot nödvändiga, och om deras deduktion är det här fråga. Liksom naturlagarne äro gifna genom den sinliga intelligensen, ehuru de särskilda formerna af rörelse och gestalt falla utanför vetenskapslärans deduktioner, så äro frihetslagarne eller de allmänna plikterna gifna genom den förnuftiga intelligensen, ehuru den individuella plikten faller utom sedelärans abstrakta område. Hon deducerar blott pliktformlerna och uppvisar plikten såsom princip, men icke såsom verklig maxim för den fria viljan[2]. Om man förbiser denna distinktion kommer man till den af Schleiermacher anmärkta orimligheten. Sedelagen är väsentlig förutsättning för sjelfmedvetandets möjlighet, men detta sjelfmedvetande kan vara mer eller mindre dunkelt, och då gäller detsamma om sedelagen såsom dess förutsättning. Den af Fichte framställda uppgiften innebär, så fattad, ingen orimlighet. Men mot lösningen har Schleiermacher riktat några formella anmärkningar, att den nämligen framställer såsom skilda uppgifter, hvad som i sjelfva verket är samma uppgift; att den felar mot vetenskapslärans metod, att bestämma ett syntetiskt

[1] W. W. B. 4, s. 180, 185, 192—5. [2] Anf. st. s. 180.

begrepp genom att låta dess antitetiska momenter bestämma hvarandra; och slutligen att den innebär en mutatio elenchi.

För att komma på det klara i dessa punkter är det rådligt attförst taga en öfversigt af den ifrågavarande Fichteska deduktionen, som utgör det första momentet i deduktionen af den etiska iden. Den betraktar nämligen denna ide från den formella synpunkten och bevisar, dels att hon till sin egen form är en intellektuel åskådning, dels att hon såsom form hos den fria viljan är ett kategoriskt imperativ. Denna deduktion är transscendental, ty den går från det verkliga sjelfmedvetandet till den etiska idén såsom dess nödvändiga förutsättning. I sin kunskap fattar medvetandet sig såsom bundet af föremålet, och om kunskapen utgjorde medvetandets hela bestämdhet, så skulle detta icke fatta sig såsom egande ett egentligt sjelf eller såsom sjelfmedvetande. Men i sitt handlande fattar det sig såsom sjelfverksamt genom sin fria vilja och är sålunda till för sig såsom verkligt sjelfmedvetande. Den som icke vill vara sjelfständig, har icke ett egentligt sjelfmedvetande, men den som vill vara sjelfständig, fattar detta viljande såsom absolut och söker icke grunden för detsammma i något yttre eller annat; han är således omedelbart viss på sig sjelf eller tror på sig sjelf, och detta medvetande är det verkliga sjelfmedvetandet. Sjelfmedvetandets förutsättning är sålunda ett absolut viljande, som enligt reflexionslagen substantieras eller fixeras såsom en absolut vilja. Denna vilja är ett jag, ty hon bestämmer sig sjelf genom sig sjelf, och hon är ett objektivt jag, emedan hon skiljes från det reflekterande eller fria medvetandet såsom dess nödvändiga förutsättning och fattas såsom ett visst bland dess många möjliga föremål. Detta objektiva jag är det identiska eller bestående i allt särskildt viljande och betraktadt såsom ren vilja, med abstraktion från viljeyttringarne, är det en absolut tendens till sjelfverksamhet eller till att absolut bestämma sig sjelf. (Med termen tendens betecknar man vanligen ett moment i en bestämningsgrund hos en kraft eller förmåga. Här betecknar den viljan sjelf såsom sin egen solliciterande bestämningsgrund till skilnad från de lägre tendenser, som sträfva att undertrycka viljan såsom sjelfverksam förmåga. Genom beslut rycker hon sig lös från dessa tendenser och följer sitt eget väsen eller sin absoluta tendens.)

Detta är Fichtes lösning af den första uppgiften, nämligen att tänka det rena sjelfmedvetandets innehåll eller mitt rena vara. Men denna lösning medför en ny uppgift, ty vara förutsätter medvetande; således måste det ursprungliga medvetande uppvisas, för hvilket detta vara ursprungligen är gifvet, d. v. s. sjelfmedvetandet skall urskilja icke blott sitt innehåll utan äfven sin form, eller fatta varat såsom medvetandets innehåll. För så vidt detta medvetande uppgår i sitt föremål (den absoluta tendensen), är det åskådning; men för att fatta tendensen såsom jag måste det reflektera öfver denna åskådning och sätta tendensen såsom identisk med åskådningen. Derigenom förändras tendensen; den är icke längre blind, utan fri, ty dess absoluthet är intelligensens eller reflexionens absoluta spontaneitet. Reflexionen riktar sig med absolut frihet från den blotta tendensen på sig sjelf såsom åskådning och fattar i åskådningen den absoluta tendensen såsom just denna absoluta frihet eller såsom absolut förmåga. Tendensen faller icke utanför åskådningen såsom något ting eller något intryck, utan har sin fullständiga grund i densamma, ty endast under denna förutsättning är jagets åskådning af den absoluta tendensen jagets sjelfåskådning. Den absoluta friheten förutsätter sig sjelf såsom absolut tendens, men genom att reflektera öfver sig såsom den åskådning, hvars innehåll denna utgör, har jaget upphäft sig såsom blott tendens och satt sig såsom ren förmåga. (I förmågans begrepp är således bestämningsgrunden upptagen såsom sitt eget subjekt.) Det medvetande, som utgör den absoluta tendensens förutsättning, är nu uppvisadt såsom verkligt för jaget sjelft genom dess egen reflexion, eller såsom moment i dess sjelfmedvetande. Jaget är nu för sig sjelft såsom ren förmåga, men i denna ha varat och sjelfmedvetandet förenats, så att ingen skilnad är gifven mellan den absoluta tendensen och förmågan, hos hvilka tendensen skulle utgöra den objektiva sidan. Jaget är således för sig förmåga af intet. Det måste således reflektera öfver sin åskådning såsom en bestämd åskådning (från åskådningen urskilja tendensen). Reflexionen öfver den bestämda åskådningen förutsätter reflexionen öfver den rena, och det är denna senare, som nu är uppvisad; uppgiften att uppvisa den bestämda åskådningen ur jagets egen reflexion qvarstår.

Svårigheten, som påkallar lösning, är denna. Sjelfmedvetandet innebär frihet och bestämdhet, men dessa synas upphäfva hvarandra. Om det är verkligt, så är det bestämdt och friheten har intet spelrum; om det är fritt, så är det obestämdt och overkligt. Om åskådningen helt och hållet går upp i den absoluta tendensen, så är jaget blind drift utan frihet; om tendensen går upp i åskådningen, så är jaget ren förmåga eller en reflexion, som ingenting reflekterar. Bägge måste således så förenas, att ingendera för jaget sjelft går under, men detta är ingen ny uppgift, utan den förra blott närmare bestämd. Reflexionen fattar sig sjelf såsom absolut förmåga, men från sin transscendentala ståndpunkt inser filosofen, att hon i sjelfva verket förutsätter den reella kraften. Han vet likaledes, att denna reella kraft utgör jagets väsen och således såsom tendens eller drift till sjelfverksamhet är riktad på hela jaget, icke på det blott subjektiva eller det blott objektiva jaget. Jagets väsen är nämligen sjelfverksamheten, hvars ändpunkter äro å ena sidan den obetingade eller absoluta tendensen till subjekt-objektivitet, å den andra den absoluta identiteten af subjekt och objekt. Sjelfmedvetandets momenter utgöra en kedja af betingningar, nämligen i begreppet eller konstruktionen. Först sättes jaget såsom rent objektiv tendens, hvarvid man abstraherar från den form, som tendensen får genom det medvetande, som han förutsätter för att kunna vara; sedan sättes det såsom ren åskådning under samma vilkor, och sedan, genom bägges förmedling med hvarandra, såsom identiteten af bägge. Denna identitet ligger ursprungligen i tendensen till sjelfverksamhet, hvilken derför bestämmer icke blott sig sjelf såsom objektivt jag, utan äfven åskådningen. (Med Schellings terminologi kan man uttrycka detta så, att tendensen är en lägre potens af åskådningen och genom att bestämma sig sjelf äfven bestämmer sin högre potens.) I åskådningen försvinner således icke tendensens fasta eller objektiva riktning på sjelfverksamheten, utan ingår i förmågans begrepp, och uppgiften är här att finna hvilken form han får såsom moment i förmågan. Såsom upptagen i reflexionen är tendensen satt såsom reflexionens fria sjelfbestämdhet; åskådningen reflekterar öfver sig sjelf med absolut spontaneitet och fattar denna spontaneitet såsom sitt väsen, ty den fattar sig icke såsom verksam ur en yttre

grund, men likväl såsom nödvändigt verksam. Denna uppfattning af sjelfverksamheten såsom reflexionens väsen kan icke till sin form vara en känsla, ty sjelfverksamheten såsom reel kraft är tillika intelligent kraft således identisk med reflexionen såsom dess väsen. Detta är möjligt derigenom, att det objektiva jaget icke omedelbart bestämmer det subjektiva, i hvilket fall det senare skulle känna sig begränsadt genom det förra, utan bestämmandet är medelbart; tendensen bestämmer reflexionen genom denna sjelf, så att bestämmandet är sjelfbestämmande och såsom sådant på en gång nödvändigt och fritt. Tendensen är i sig sjelf identisk med åskådningen, ty han innehåller på något sätt det, till hvilket han tenderar. Han måste således vara grund till en bestämdhet, som är uttryck af denna identitet och således är en tanke, genom hvilket jaget fattar sig såsom en förmåga, som väsentligen drifves af sig sjelf.

Schleiermacher anser denna slutsats vara oriktig, emedan den icke är vunnen genom att låta tendensen bestämma det objektiva och det subjektiva jaget hvartdera för sig och sedan förena bägges bestämningar i en vexelbestämdhet, hvaraf skulle följa att jagets fullständiga medvetande om sin frihet såsom drift är både tanke och känsla[1]. Vi ha sett hvilken framskjuten ställning känslan intager redan i talen öfver religionen såsom sjelfmedvetenhetsmomentet i religionen. Enligt det senare utförandet i »dialektiken» är känslan sjelfmedvetandets högsta spets, nämligen den omedelbara enheten af tänkandet och viljan eller af den allmännaste motsatsen mellan receptivitet och spontaneitet. »I känslan, säger Schleiermacher, är den i tänkandet och viljandet blott förutsatta absoluta enheten af det ideella och reella verkligt fullbordad; der är ursprungligt denna enhet omedelbart medvetande, under det att tanken på densamma, försåvidt vi hafva honom, blott är förmedlad genom känslan, blott är afbildning af henne»[2]. Det var derföre att vänta, att Schleiermacher skulle rikta sin kritik mot Fichtes lära, att sjelfmedvetandets grundform är blott tanke, icke känsla. Enligt bägge innebär känslan medvetande af beroende eller begränsning. Då enligt den förre den absoluta identiteten af subjekt och objekt eller af förnuft och natur egentligen för det menskliga sjelfmedvetandet

[1] Se ofvan s. 58. [2] Dialektik. Berlin 1839. S. 151—2, 430.

är transscendent, så skulle den vara verklig såsom detta medvetandes grundform under formen af känsla. Genom sitt sjelfmedvetandes ursprungliga enhet af förnuft och natur eller frihet och drift visar menniskan utöfver sig sjelf och har sitt högsta eller religiösa sjelfmedvetande i känslan af detta ursprungliga och absoluta beroende. Enligt Fichte är deremot det absolutas immanens i det ändliga medvetandet hufvudsynpunkten och sjelfmedvetandet således tanke. Schleiermachers invändningar äro icke tillräckligt djupgående för att något bevisa. För det första är det här icke fråga om det fullständiga medvetandet af friheten såsom drift, utan om formen för jagets medvetande af sitt väsen eller den absoluta tendensen till sjelfverksamhet. Att det fullständiga medvetandet innebär en känsla, framhåller Fichte sjelf[1]. För det andra vinnes resultatet (tanken om jagets väsen) icke genom växelbestämning af det subjektiva och det objektiva jaget. Fichte framhåller nämligen att det verkliga medvetandet om hela jaget förutsätter denna bestämdhet (ty det är ett synthetiskt medvetande som fattar sig såsom enhet af vilja och kunskapsförmåga), men här är det fråga om den form eller bestämdhet, som hela jaget såsom absolut enkelt har genom den absoluta tendens, som utgör dess väsen. Denna form är det verkliga medvetandets grundform, som såsom isolerad är till endast för filosofen, den första och omedelbara tanken, som hvarken såsom bild förutsätter ett objekt, eller såsom följd förutsätter en föregående tanke. Den ursprungliga tanken är bestämd, men hvarken genom ett vara (ett objekt) eller genom ett tänkande (slutande), utan genom sig sjelf såsom absolut tendens till sjelfverksamhet. (Jemför Spinoza; substantia est id, cujus essentia involvit existentiam.) Det verkliga medvetandet fattar icke denna tanke såsom bestämd genom den absoluta tendensen, ty det fattar sig omedelbart såsom sjelfmedvetande utan att i detta urskilja den reella kraften och dess verklighetsform. Sjelfmedvetandets ursprungliga tanke får för detsamma icke betydelsen af ett kunskapsbegrepp, utan han sammanfaller omedelbart med sin reella grund, är således åskådning, och såsom omedelbart tänkande af sitt eget väsen är han intellektuel åskådning. Endast filosofen skiljer i sin abstraktion den abso-

[1] B. 4. s. 44.

luta tendensen från den reflexion, i hvilken han är verklig såsom tendens; i det verkliga sjelfmedvetandet äro bägge förenade i en tanke, som på en gång är sjelfverksam och fattar detta vara såsom sitt väsen, och detta är sedelagens grundbestämning. Den lagbestämdhet, som sjelfmedvetandet har genom sedelagen kan till sin form icke vara känsla eller medvetande om gräns eller passivitet. Den utgör visserligen sjelfmedvetandets bundenhet vid sitt väsen, men denna bundenhet är icke heteronomi, den är således ett tänkande, som omedelbart sammanfaller med det tänkta, eller en intellektuel åskådning. Medveten är denna åskådning endast såsom egande ett bestämdt innehåll. Vi ha på den transscendentala ståndpunkten abstraherat från denna bestämdhet, men ha nu att upptaga den i jagets eget medvetande. Enligt sin bestämningslag söndrar detta medvetande den rena sjelfverksamheten i en objektiv och en subjektiv sida — den oföränderliga tendensen och den fria förmågan — och förenar bägge i begreppet om förmågan såsom bunden genom sin absoluta tendens och tendensen såsom verklig genom förmågan, ty det kan icke reflektera öfver sin frihet utan att fatta den på en gång såsom lag och förmåga. Dessa sidor förenas i börats begrepp. Friheten och den absoluta tendensen, som i sig äro identiska, bör jaget sätta såsom identiska genom att bestämma sin förmåga enligt begreppet om den absoluta sjelfverksamheten. Detta begrepp är gifvet såsom ursprunglig tanke och skall fritt sättas såsom grund för medvetandets hela verksamhet[1].

Schleiermachers anmärkning, att Fichte vid denna deduktion felat mot sin egen metods fordringar, anse vi det icke vara skäl att här utförligt belysa. Om man uppmärksamt jemför Fichtes bägge framställningar (sid. 48 och sid. 53), torde man lätt inse att den tolkning af deduktionen, som ligger till grund för denna anmärkning, icke är den enda möjliga. Vidare anmärker Schleiermacher att den ifrågavarande deduktionen innebär en mutatio elenchi, emedan lagen förvandlar sig från form till innehåll hos tänkandet, så att detta, i stället för att endast vara lagbundet till sin form, sätter lagen såsom sitt innehåll[2]. Men äfven denna anmärkning träffar mera uttryckssättet än tankegången, som är den följande. Den deducerade tanken är en

[1] Anf. st. s. 41 o. följ. [2] Se ofvan s. 59.

bestämdhet hos jaget såsom identitet af subjekt och objekt, men ett innehåll har denna tanke för oss, endast för så vidt vi skilja dessa. Det egendomliga för subjektet är friheten, för objektet lagbundenheten. Innehållet i den ifrågavarande tanken är således frihet och lagbundenhet såsom ömsesidigt bestämmande hvarandra. Fichte påpekar uttryckligen, att denna tanke icke sjelf är en särskild tanke, således icke ett bestämdt innehåll i vårt tänkande, utan den nödvändiga formen för detsamma såsom det ursprungliga sjelfmedvetandet, i hvilket formen är sitt eget innehåll, så att en bestämd skilnad icke framträder. Såsom sjelfmedvetande är friheten sitt eget innehåll genom att vara sin egen form; såsom sjelfbestämdhet till formen förutsätter friheten sig sjelf såsom innehåll. Hon är icke, såsom tyngden hos det rinnande vattnet, en lag som verkar med nödvändighet och uttrycker förhållande till något yttre, utan hon är sin egen lag och förmåga. Ingendera är möjlig utan den andra; friheten kan icke verka såsom förmåga utan att fatta sig sjelf såsom förmågans lag, ej heller fatta sin lag utan att fatta sig såsom förmåga af densamma. Schleiermacher har förbisett, att sjelfverksamheten såsom lagbestämdhet hos ett sjelfmedvetande icke kan vara blott form. Äfven såsom formelt är sjelfmedvetandet för sig sjelft och således identitet af form och innehåll. Vidare, att innehållet såsom väsendet hos en fri förmåga är en lag, som innebär sjelfbestämdhet både hos lagen sjelf såsom objektiv och hos förmågan såsom hans subjektiva form, och att detta förhållande uttryckes dermed, att sedelagen är ett böra[1].

Sedan kommer frågan om skilnaden mellan förnuftets teoretiska och praktiska lagstiftning[2]. Fichte skiljer dem på följande sätt. Förnuftets väsen är den rena sjelfverksamheten, men för det ändliga förnuftet får väsendet betydelsen af frihetslag eller böra. Såsom bestämd af börat är det ändliga förnuftets verksamhet medveten och fri, men den är äfven bestämd af en transscendental verksamhet, som är omedveten och ofri. Den senare faller utom det aktuella eller personliga medvetandet såsom grund för detsamma, den förra faller inom detsamma. Den transscendentala verksamhetens lag är teoretisk lag eller tankelag, han följes med nödvändighet, och hans resultat är en hand-

[1] Jfr Tr.-Philos. s. 170—6. [2] Se ofvan s. 59.

ling, som genom sin omedelbara nödvändighet framträder såsom en gifven eller sjelfständig verklighet. Den medvetna och fria verksamhetens lag är praktisk, han följes icke med nödvändighet, ty hans resultat är en fri handling såsom uppgift. Men ytterst äro de samma lagstiftning, ty derpå beror möjligheten af den fria handlingens objektivitet[1]. Schleiermacher, som med ringaktning kallar denna jemförelse »en i nötskalet inarbetad härledning», anmärker, att om man ställer det egentliga och det ideella handlandet emot hvarandra, så kunna deras lagar icke vara lagar i samma mening eller fattas såsom sidor af samma lag, och att Fichte oaktadt detta sitt antagande icke kunnat uppvisa någon begriplig skilnad mellan dem. När han förklarar, att den ena är grund till ett vara, den andra till ett böra, så är börat understucket blott för att få en motsats till varat, ty deraf, att en bestämdhet hos en ren verksamhet icke gifver ett vara, följer icke att den gifver ett böra. Vi medgifva detta, men Fichtes lära är den, att man icke kan tänka en ren verksamhet (nämligen den af sedelagen fordrade verksamheten) såsom bestämd genom något för densamma yttre (nämligen såsom dess väsentliga bestämning); hos en ren verksamhet är bestämningen inre, och då verksamheten är sjelfmedveten, så är bestämningen begrepp; då verksamheten är fri, så är detta begrepp ändamålsbegrepp, och såsom begrepp om ett inre och väsentligt ändamål är det begrepp om en obetingad fordran eller ett böra[2].

Hvarthän Schleiermacher egentligen syftar, kan man finna af hans följande anmärkning, att Fichte endast genom att i stället för varat underskjuta börat kommit till den vigtiga satsen, att det af sedelagen fordrade måste ligga i oändligheten; såsom fordradt *är* det icke, utan *bör* blott vara. För Schleiermachers egen uppfattning af börat såsom uttryckande lagens vanmakt ha vi ofvan redogjort. Den sammanhänger med hans uppfattning af det sedliga lifvet ur det goda verkets eller tillståndets synpunkt, i motsats till Kant och Fichte, som betrakta det öfvervägande och principielt ur lagens synpunkt.

Lagen bestämmer ändamålet och genom detta bestämmer han verket. »Ich habe den Punkt, nach welchem hin ich meine

[1] Fichtes S. W. B. 4, s. 68—9.
[2] Fichte anf. st. s. 57—9. Schleierm. Grundl. s. 36.

Linie ziehen will, nicht schon vorher im Auge und lasse nun durch seine Lage die Richtung der Linie und den Winkel, welchen sie machen wird, bestimmen; sondern ich ziehe meine Linie schlechthin in einen rechten Winkel, und dadurch werden die Punkte bestimmt, in welche meine Linie treffen muss»[1]. Om man deremot gör det godas begrepp till hufvudbegrepp, så är lagen betingad genom det goda såsom ett verksamheten föregående tillstånd, eller ett den närvarande verksamheten föregående verk, eget eller andras. Med Schleiermachers uppfattning af sedligheten såsom menniskans hela medvetna verksamhet, försåvidt denna är normal, är detta antagande oundgängligt. Fichte deremot hänför sedligheten till den fria viljan, som genom abstraktion måste skilja sig från hvarje gifven bestämdhet och sjelf genom sin lag afgöra hvad som är godt eller ondt. Då denna lag bestämmer den fria viljan, så utgör han ett böra, och då han är rent förnuftig, så är det af honom fordrade oändligt. Att denna oändliga fordran blott är en sida af den individuella plikten blir en senare fråga. Schleiermachers ifrågavarande anmärkning syftar derpå, att den sedliga kraften måste vara i någon form verklig för att kunna verka, och att han i hvarje fall har all den verklighet, som han kan hafva, så att börat är en underordnad synpunkt vid lagen, som alltid är verklig i bestämda handlingar, men i en viss grad är hämmad af sitt material.

Sedan Fichte i den första delen af sedeläran deducerat sedelagen såsom en nödvändig tanke, vill han i den andra deducera hans realitet och användbarhet, eller uppvisa de förutsättningar, under hvilka sedlighetens begrepp är möjlig bestämningsgrund för det fria handlandet. Såsom objekt eller realitet är sedligheten icke ett sinligt ting, utan en idé, men denna idé är reel genom att vara bestämd, och hennes bestämningar äro handlingar. Såsom följder af idén äro dessa handlingar sedligt nödvändiga, och deras enhet är inbegreppet af hvad vi böra göra. I förhållande till den fria förmågan äro dessa bestämningar möjliga handlingar i förhållande till ett verkligt viljande med verklig kausalitet i sinneverlden. Denna kausalitet är möjlig, om sinneverlden till sitt väsen är ett med viljan genom att vara ett system af krafter eller drifter, som genom den sinliga

[1] Fichte, Bestimmung des Menschen. Berlin 1800. S. 217.

åskådningens medium framträda såsom en sinneverld. Detta system är det objektiva jaget sjelft såsom ursprungligt bestämd drift eller urdriftens ursprungliga bestämdhet, genom hvilken hela vår verld är förutbestämd såsom det fria handlandets förutsättning. Driftens subjektiva sida är känslan, hvarföre sinneverlden såsom det subjektiva jagets bestämdhet är ett system af känslor. Systemet af känslor och drifter utgör jagets natur, som är grundad i ett vexelförhållande mellan det subjektiva och det objektiva jaget. Det objektiva jagets verkan på hela jaget är begreppet om den rena sjelfverksamheten; dess verkan på det subjektiva jaget är känslan. I förra fallet är det objektiva jaget ren eller formel drift, i det senare bestämd eller materiel drift. Driften kan nämligen icke genom någon bestämning skilja sig från hela jaget, ty då skulle dess bestämning vara gifven genom ett absolut icke-jag; men väl skiljer han sig från det subjektiva jaget, ty endast genom sin egen ursprungliga bestämdhet är han ett objektivt jag till skilnad från det subjektiva (bestämdt väsen till skilnad från den genom abstraktion fria förmågan). Det ursprungliga medvetandet är synthetisk enhet af känsla och drift; i förhållande till begreppet om den absoluta sjelfverksamheten (det rena sjelfmedvetandet såsom tetisk enhet) innebär detta medvetande en motsättning, i hvilken allt såsom känsla är bundet eller bestämdt af driften, och det förklarar för sig sjelft denna bundenhet genom att projiciera driften såsom en sjelfständig sinneverld eller yttre natur. Grundkraften i denna natur är bildningsdrift och sjelfbibehållelsedrift, som hos jaget såsom del af den bildade eller organiska naturen är bestämd genom förhållandet till de öfriga delarne och således är alltigenom relativ. Den yttre naturen är den sinliga bilden af den inre naturen, och jaget fattar medvetet sin inre natur genom motsättningen mot den yttre (genom motsatsen mellan själ och kropp). Men denna medvetenhet innefattar förmåga att abstrahera från sin naturbestämdhet. Genom driftens dubbla form af syftemålsförnimmelse och yttre verklighet får jaget makt att abstrahera eller reflektera öfver densamma, såsom blott medelbar bestämning; det skiljer sig såsom fri förmåga från den blinda driften och nedsätter honom till blott organ för sjelfverksamheten. Det verkliga medvetandet är förmåga af reflexion och abstraktion,

och då denna förmåga är grundad i jagets objektiva väsen, så är driften dels drift till bestämdhet (naturdrift) dels drift till obestämdhet (ren drift eller absolut tendens till sjelfverksamhet). I sig sjelfva äro dessa bägge samma urdrift (utgöra jagets ursprungligt bestämda väsen), men i följd af medvetandets reflexionslag motsättas de hvarandra (ty genom abstraktion eller analys blir driften medveten), och från subjektiv synpunkt är detta motsatsen mellan den sinliga och den intellektuela åskådningen. Friheten vore icke verklig kausalitet, om hon icke vore fullständigt bestämd kraft, men för att kunna fatta sig såsom frihet måste hon skilja sig såsom form från sitt innehåll och sedan sammanbinda bägge i det verkliga handlandet, så att de ömsesidigt betinga hvarandra. Den rena driften sätter ett bestämdt innehåll för att sjelf vara möjlig såsom form, och naturdriften sätter en allmän form för att kunna sätta sig sjelf såsom bestämdt innehåll. Den förra går således ut på ett objekt, och den senare går ut på sjelfverksamhet. Den handling, i hvilken urdriftens bägge sidor (den formella och den materiella driften) på detta sätt äro förenade, är en fullt bestämd handling, som innebär ett utvidgande af jagets gränser. Han är således ett moment i en serie, i hvilken han genom sin riktning mot den absoluta sjelfständigheten motsvarar den rena driften; genom sin bestämdhet i förhållande till de gifna gränserna eller de föregående handlingarne motsvarar naturdriften; och genom sitt rätta förhållande mellan form och innehåll motsvarar urdriften. Denna handling är plikten, som uppfyller urdriftens fordran på bestämdhet och oändlighet genom att inom jagets handlingsserie vara den enda möjliga handling, som innebär fortgång till högre sjelfständighet. Han är obetingad såsom beslut, betingad såsom öfverläggning. Syftemålsbegreppet utesluter nämligen, såsom begreppet om det i ett visst fall enda rätta, alla andra möjliga handlingar såsom orätta. Totaliteten af alla möjliga handlingar är gifven genom naturdriften, och den sedliga driften eller viljan väljer bland dessa dem, som i en bestämd ordning utgöra ett underordnande af naturen under förnuftet och derigenom höja den fria viljans makt öfver sina bestämningsgrunder. Hvarje moment i denna serie är gifvet genom ett beslut, som genom begrepp är grund till verkligheten af viljans väsen, och hela

serien är idén om en sjelfverksamhet, i hvilken beslutet och begreppet eller det subjektiva och det objektiva jaget sammanfalla. Denna enhet är gifven i känslan, ty i henne äro det subjektiva och det objektiva ännu icke skilda, men denna enhet är omedveten; såsom medveten är han den sedliga verksamheten såsom oändlig uppgift. I hvarje moment eller handling är denna uppgift närvarande såsom den oändliga sidan hos handlingen, som har sin fullständiga betydelse genom sitt förhållande till föregående och efterföljande. Hela serien och, medelbart genom densamma, hvarje handling äro fullständigt bestämda genom den naturliga individualiteten såsom utgångspunkt och sjelfmedvetandets rena autonomi eller sjelfbestämdhet såsom slutpunkt. Såsom grundad i viljans väsen är serien det ändliga förnuftsväsendets bestämmelse, och sedelärans princip har derföre följande lydelse: uppfyll i hvarje fall din bestämmelse. Utgående från sedlighetens begrepp har Fichte sålunda kommit till sedelärans princip och går sedan till utförandet af den egentliga sedeläran.

Derefter vända vi oss till de anmärkningar, med hvilka Schleiermacher vill bevisa, att denna deduktion af sedelärans princip saknar vetenskapligt sammanhang med vetenskapsläran, och fästa oss först vid satsen, att driften till obestämdhet icke rimligtvis kan utveckla sig till en drift till fullständig bestämdhet. Härvid är att märka, att Fichte skiljer mellan den rena driften och den sedliga driften. Den förra är riktad på den formella sedelagen, den senare på det fullt bestämda kategoriska imperativet; den förre ensam utgör grunden för sedernas metafysik, bägge i förening utgöra grunden för den reella sedeläran. Att den förra utvecklar sig eller öfvergår till den senare, vore en orimlighet, ty han är en väsentlig sida af urdriften och urskiljes såsom ren drift endast af det filosoferande medvetandet. Såväl inom det praktiska, som inom det teoretiska området, är abstraktionen förutsättning för determination; men man kan icke säga, att den förra utvecklar sig till den senare. Urskiljandet af formen i sin renhet och uppfattningen af densamma hos sitt innehåll äro bägge väsentliga sidor hos sjelfmedvetandet i dess högsta form. Man kan väl fråga efter grunden för sammanhanget mellan den rena och den bestämda driften, men på den

transscendentala ståndpunkten afvisas denna fråga, emedan den vetenskapliga deduktionen ur medvetandets grundform visserligen härleder medvetandets hela system eller hela erfarenheten, men såsom ett system af former. Plikten är i sin fullständiga bestämdhet ett faktum, som icke kan härledas ur den rena förnuftsformen, lika litet som pliktens fenomen, de bestämda varseblifningarne, kan deduceras ur naturlagarne. Man kan icke lösgöra sedelagen från jagformen och fråga, om han i och för sig är konkret, ty detta vore att i samma tanke sätta och upphäfva sjelfmedvetandet. Sedelagen är en form hos jaget och har sin bestämdhet såsom moralisk verldsordning hos detta. Äfven om sedelagen i och för sig vore ett systematiskt helt, så vore han för jaget intet, om icke detta genom sig sjelft är grund till den bestämdhet, som han innehåller. Den rena driften och naturdriften äro ursprungligen förenade, men denna enhet kan icke konstrueras, emedan den är den ursprungliga enhet, som är förutsättning för all konstruktion. Inom det teoretiska området motsvaras detta af begreppets natur att vara ursprunglig enhet af form och innehåll, men denna enhet kan begreppet sjelft icke begripa. Den gemensamma grunden för detta förhållande är transscendentalfilosofiens begränsning till att vara förklaring af erfarenheten och således förutsätta densamma [1].

Vidare anmärker Schleiermacher, att driften till obestämdhet af Fichte postuleras endast i följd af den oriktiga förutsättningen, att ett högre frihetsmedvetande uppstår, om sjelfbestämmelsen går emot böjelsen. Dervid erinra vi om, att Fichte skiljer en högre frihet, som han kallar den materiella, från den formella frihet, som består deri, att driften är medveten och således genom generaliserade sinliga föreställningar bestämmer de enskilda drifterna. Denna frihet är egentligen blott en medveten naturprocess, ty syftemålsförnimmelsen har omedelbart kausalitet utan egentligt beslut eller utan att bestämma syftet genom en lag. Den högre friheten förutsätter deremot både abstraktion från de gifna bestämningsgrunderna eller begären och beslut, hvarigenom ett visst begär upptages på grund af sin öfverensstämmelse med en absolut lag, som icke återfinnes i den lägre friheten. Den rena driften är förutsättning för möjligheten att fatta sig såsom

[1] Fichte S.W. 4: 131, 151 Jmfr ofvan s. 60.

fri, ty frihetsmedvetandet innebär en öfvergång från obestämdhet till bestämdhet, och möjligheten af denna öfvergång måste ligga i viljan sjelf, som således måste frigöra sig från all gifven bestämdhet för att sätta sig såsom sjelfbestämd. Men, invänder Schleiermacher, den drift, genom hvilken medvetandet om friheten blir möjligt, måste vara en drift till reflexion. Dermed har han betonat frihetens positiva sida, men denna saknas icke i Fichtes lära om friheten, huru starkt än den negativa sidan der framhålles. Reflexion förutsätter abstraktion, och sjelfbestämmande förutsätter oberoende.

Derefter fäster Schleiermacher sig vid motsatsen mellan den rena driften och naturdriften. Han anmärker, att denna motsats saknar såväl giltig grund som tillfredsställande lösning. Grunden skulle ligga i Fichtes oriktiga antagande, att allt handlande går ut på objekter utom jaget. Härvid erinra vi derom, att Fichte icke förbisett, att en inre sedlig verksamhet, som icke omedelbart åsyftar en förändring i sinneverlden, är möjlig, såsom man kan finna bland annat af hans sats, att det är plikt att bilda en sedlig öfvertygelse. Men äfven den inre sedliga verksamheten är väsentligen förenad med handlandet i sinneverlden eller framträdandet i goda gerningar, icke blott i den meningen, att den sedliga viljan i denna verld har ett verksamhetsområde, som icke får lemnas ur räkningen, då det är fråga om den tillräckliga grunden för hela det sedliga lifvet, utan äfven så, att det inre handlandet i hvarje form har ett yttre moment eller en natursida, som hänför sig till den yttre naturen och måste renas och ombildas för att upptagas i den sedliga viljan. Naturdriften är ett moment i den sedliga driften, endast försåvidt han modifierats enligt den rena driftens fordringar. Motsatsen mellan dem har en djupare grund, än den af Schleiermacher antydda, den följer nämligen ur motsatsen mellan jagets oändliga idé eller absoluta vara och dess reflexionslag. Den är föröfrigt gifven i all sedlig erfarenhet, och Schleiermachers motsatta uppfattning af det rena fantasilifvet såsom den högsta sferen för det sedliga lifvet är en romantisk öfverdrift. Hvad sedan beträffar Fichtes sätt att lösa den ifrågavarande motsatsen, så finner Schleiermacher lösningen misslyckad, emedan den rena driftens kausalitet förblir inskränkt till handlandets form, så att det, som genom

naturdriften blott är ett frambringande, genom den rena driften får formen af handlande. Men denna lösning, genom hvilken endast hvad Fichte kallar den formella friheten blir möjlig, är icke Fichtes, om än hans knappa uttryckssätt på ett par ställen synes tala derför. Han löser den icke så, att den ena driftens kausalitet utesluter den andras med hänsyn till formen och i omvänd ordning med hänsyn till innehållet, utan så, att de enligt den syntetiska metoden begränsa hvarandra med hänsyn till innehållet. Handlingens materie måste i samma handlande svara mot bägge drifterna derigenom, att handlingen med hänsyn till de föregående handlingarne är fullt bestämd såsom den enda, som utgör en utvidgning af förnuftets magt öfver naturen. Den fria viljans uppgift är bestämd genom den plats, som hon genom sitt handlande intagit inom handlingsmöjligheternas område. Vid hvarje handling har hon absolut kausalitet genom att välja en viss bland de genom naturdriften möjliga handlingarne. Hennes kausalitet är inskränkt till väljandet, för såvidt det är fråga om hennes omedelbara verkan; men den sträcker sig medelbart till utförandet, ty hon tillegnar sig den kraft, som ligger i naturen, och gör den till sitt organ. Att just detta innehåll är verkligt i denna handling beror på det fria valet. Att detta innehåll är sedligt beror på dess öfverensstämmelse med den rena driften, som således genom den fria viljan bestämmer innehållet, liksom tankelagen genom förståndet är grund till innehållet i en viss tanke. Att det sedliga innehållet i en viss handling är möjligt beror på naturdriften. Lösningen af motsägelsen sker således genom vexelbestämdhet mellan möjlighet och verklighet. Derigenom är dock närmast icke gifvet mera än vilkoren för den sedliga viljans sjelfbestämdhet med hänsyn till sitt innehåll. Den rena driften inför i det sinliga en viss ordning och utesluter allt, som är oförenligt med densamma. Såsom ordnande princip är han icke bunden vid innehållet, utan riktad på obestämdheten, hvilken dock icke får fattas såsom brist på bestämdhet, utan såsom ett sväfvande mellan möjliga bestämningar [1]. Han förekommer derföre endast i det transscendentala medvetandet såsom en särskild drift. I det vanliga medvetandet framträder endast den sedliga driften, hos hvilken han utgör en sida. Den

[1] Fichte B. 4: 137.

sedliga driften fordrar i hvarje fall en fullt bestämd handling, men sedeläran analyserar handlingen och uppvisar den såsom enhet af det rena och det empiriska jaget. Det senare är en mångfald af handlingar, som genom det förra utgöra en serie. Det rena jaget är således icke ett moment i serien, utan momenternas relationsgrund eller mått, och då detta är oändligt måste äfven serien fattas såsom oändlig. Men denna oändlighet är icke empirisk i den meningen, att serien i en viss handling upphäfde sig sjelf eller satte sig såsom rent förfluten, utan så att hvarje handling såsom sedlig vidgar viljans magt och derigenom sätter serien såsom kontinuerlig eller såsom ledande öfver till framtiden. Då naturkraften innebär bundenhet vid gifna förhållanden och således blott uttrycker det närvarande, så betecknar den oändliga serien viljans upphöjdhet öfver eller oberoende af densamma. Den motsägelse, som Schleiermacher finner deri, att den oändliga serie, som uttrycker jagets absoluta oberoende, är en del af den serie, som utgör totaliteten af jagets beroende, synes vara handgriplig, om man fäster sig endast vid den qvantitativa skilnaden mellan delen och det hela. Men de bägge serierna skilja sig äfven ur andra synpunkter. Naturserien är en möjlig serie, nämligen summan af de handlingar, som för viljan äro ursprungligen gifna såsom de möjligheter, som bestämma hennes handlingsområde. Frihetsserien är den verkliga serien eller sammanfattningen af de handlingar, som viljan ur den förra genom val upptager och förverkligar. Genom det fria beslutet förvandlas naturbestämdheten till sjelfbestämdhet, så att naturkraften blir det fria jagets eller intelligensens egen kraft. Frihetsserien är således icke en blott del af naturserien, utan en ombildning af densamma genom en kausalitet, som har sjelfva naturkausaliteten till sitt material. Men i den meningen qvarstår motsatsen mellan de bägge serierna eller emellan den rena driften och naturdriften, att deras gemensamma subjekt icke är det rena förnuftet eller det absoluta jaget, utan det ändliga jaget, hos hvilket sjelfständigheten och den fullständiga bestämdheten äro förenade i handlingar, som såsom momenter i en serie visa utöfver sig sjelfva på ett helt, som icke i någon handling kan tänkas fulländadt. Det sedliga jaget är väsentligen ett praktiskt jag, hos hvilket den reella friheten förutsätter den

formella, och hos hvars fullständiga bestämdhet förnuftet blott är en sida. Det sedliga jaget är således icke absolut sjelfändamål utan organ för det absoluta jaget. Men deraf följer icke, att det, såsom Schleiermacher menar, måste afsigtligt och planmessigt arbeta på sin egen förstörelse. Förhållandet mellan organet och ändamålet är icke inom det sedliga området ett motsatsförhållande, ty organet förverkligar ändamålet icke genom att begränsa utan genom att vidga sin egen makt. Den oändliga serie, som uttrycker det absoluta ändamålets verklighet, är blott ett transscendentalt betraktelsesätt af plikten; för det verkliga medvetandet är denne gifven såsom bestämd handling [1].

Den slutsats, som Schleiermacher drager af de nu granskade anmärkningarne, att nämligen hos Fichte den oändliga pliktserien och dess ursprungliga bestämdhet genom den naturliga individualiteten är den enda beröringspunkten mellan etiken och den allmänna vetenskapsläran och är en endast skenbar beröringspunkt, jemförlig med den bekanta barnleken att slå en falsk knut, måste vi betrakta såsom grundad på ensidiga eller falska premisser. För vår del anse vi, att Fichte ur sina transscendentala principer uppvisat de allmännaste förutsättningarne för det sedliga lifvet, en förnuftig lag och en moraliskt fri vilja, som har ett bestämbart material i den sinliga viljan eller naturdriften. Hans uppfattning af friheten såsom pliktens absoluta form inför i det sedliga lifvet en negativitet, hvars förhållande till det positiva verket han icke nöjaktigt utredt, men om hvilken dock står fast, att den blott är en sida hos plikten och angifver, att denna icke är en ren produkt eller rent förnuft.

Derefter kommer frågan om etikens historiska hufvudformer och den ställning, som Kant och Fichte till dem intaga. Schleiermachers indelning af dessa former lider af den bristen, att indelningsgrunderna icke sättas i nödvändigt sammanhang med hvarandra och med etikens formaldefinition. Äfven om man icke vill lägga en realdefinition till grund för undersökningen, så förutsätter dock redan den historiska och kritiska behandlingen de formella bestämningar, genom hvilka undersökningsområdet vinner tillräcklig begränsning. Sådana begrepp äro i föreliggande fall de etiska ideerna såsom de sidor af den etiska idén, som

[1] Anf. st. s. 154. Se ofv. s. 61.

måste återfinnas i hvarje etisk åsigt, om de än icke der blifvit klart fattade och framstälda. Man skulle derföre vänta, att Schleiermacher lagt dessa ideer till grund för sin öfversigt af de allmännaste motsatserna inom etikens historia, så att begreppet om den vise eller den sedliga karaktären lagts till grund för motsatsen mellan determinism och indeterminism, sedelagen till grund för motsatsen mellan negativ och positiv ståndpunkt i etiken, och det högsta godas begrepp till grund för motsatsen mellan etisk empirism och rationalism. I stället upptager han de hufvudbestämningar, som Kant och Fichte tillade den sedliga viljan, att nämligen vara sjelfverksam, till arten skild från den sinliga och begränsande densamma till det för alla ändligt förnuftiga väsenden gemensamma. Men då Kant fattar de åsigter, som fordra verksamhet för fullkomlighetens skuld, såsom empiriska och likställda med dem, som fordra lycksalighet, emedan han med fullkomlighet i praktisk bemärkelse förstår duglighet för gifna ändamål, så invänder Schleiermacher att fullkomlighet i praktisk bemärkelse äfven kan betyda verksamhetens egen fullständighet i sitt slag, och att, om denna fullkomlighet förutsätter verldsförnuftet eller Gud, så är denna förutsättning icke ett yttre i annan mening, än det hela är yttre i förhållande till sin del. Då det aktuelt förnuftiga väsendet i samma mening är ett yttre för väsendet såsom blott förmåga af förnuft, så är Kants egen grundsats, som afser aktualiteten eller fullkomligheten af förnuftet hos förmågan, en materiel grundsats lika väl, som de af honom förkastade objektiva grundsatserna. Härvid har Schleiermacher dock skjutit hufvudfrågan åt sidan. Enligt Kant står sedelagen till det högsta goda i samma förhållande, som tankelagen till det sanna. Liksom tänkandet genom sin lag ledes till sanningen såsom sitt mål, utan att lägga detta till grund för sin verksamhet, så ledes den sedliga viljan af sin lag till det högsta goda, utan att göra detta till viljans bestämningsgrund. Dess lag är den rena sjelfverksamheten såsom viljans form. I denna lag ingår fullkomligheten, försåvidt hon utgör motsvarighet mellan lagen och handlingen. Hon ligger då icke till grund för lagens fordran, utan är betingad af densamma. Lägges hon deremot till grund för imperativet, så innebär hon blott öfverensstämmelsen mellan medel och ändamål öfverhufvud

såsom utgörande verksamhetens fullständighet i sitt slag och innebär ingen artmotsats mellan bestämningsgrunderna. Den förnuftiga viljans autonomi är det hufvudbegrepp, som skiljer Kants etik från de föregående, och denna skilnad har Schleiermacher icke låtit komma till sin rätt, då han utan vidare sammanställer Kant med dem, som fattat det sedliga lifvet såsom verksamhet för fullkomlighetens skuld [1].

Mera befogad är Schleiermachers anmärkning, att Kants etiska grundsats såsom blott formel förutsätter ett yttre innehåll, nämligen genom naturändamålet gifna maximer. Att han är formel, betyder närmast, att han gäller utan hänsyn till handlingens resultat, emedan det af honom fordrade är en rent inre bestämdhet hos viljan. Och då den sjelfbestämda viljan är obetingadt fordrad, så måste hon genom sig sjelf vara möjlig. Men såsom fordran hänför sig grundsatsen till en vilja, som icke blott saknar sjelfbestämdhet, utan har en gifven eller yttre bestämdhet. Ur denna upptager den sedliga viljan endast sådana bestämningsgrunder, som äro samstämmiga inom sig och med hvarandra, men förkastar alla dem, som upphäfva sig sjelfva eller hvarandra. Sedlighetens objekt eller det högsta goda är således viljan såsom ett helt af samstämmiga maximer, som hon upptager ur den sinliga viljans för henne yttre område. Den sedliga grundsatsen får då samma formella betydelse, som identitetslagen enligt Kant har inom kunskapens område; han är ett kriterium för urskiljandet af ett gifvet godt, men utgör icke grund för dess fullständiga bestämdhet. Den sedliga viljans sjelfbestämdhet inskränker sig till valet af sedelagen såsom kanon för handlandet, men sedan är viljans determination blott en teoretisk jemförelse och subsumtion af gifna motiver under denna kanon. Den sjelfständiga eller fria viljan är således en blott formel enhet, för hvilken handlandet är möjligt, endast om antagliga maximer erbjuda sig, liksom ur teoretisk synpunkt medvetandet enligt Kant är en formel enhet, som fattar eller vet någonting, endast om ett fattligt stoff presenterar sig för detsamma. Om den sedliga viljan skall vara fullständigt bestämd genom sig sjelf, så måste sedelagen vara konkret och den sedliga grundsatsen uttrycka viljans reella enhet. Då äro alla gifna bestämningsgrun-

[1] Se ofvan s. 61—4.

der bestämbara, emedan de icke i sin rot äro yttre, utan såsom gifna blott äro fenomener af sedelagen[1].

Fichte, som insåg denna brist hos Kants etiska grundsats, sökte i stället för en blott sedernas metafysik utföra en reel sedelära genom att fatta den formella sedelagen såsom en sida hos det fullständigt bestämda kategoriska imperativet. Schleiermacher tager, såsom vi redan påpekat, ej hänsyn till denna skilnad utan förvexlar den rena och den sedliga driften. Fichte fasthåller äfven i etiken den transscendentala ståndpunkten, enligt hvilken förnuftet såsom form och lag hos en förmåga är bestämdt genom denna förmågas egendomliga åskådning, då deremot Kant ofta kommer in på den transscendenta uppfattningen af förnuftet såsom ett ting i sig, för hvilket förmågan med sitt innehåll är tillfällig. En sådan förmåga är väsentligen formel och har icke ett fullt bestämbart innehåll. Enligt Fichte är förnuftet genom sig sjelft fullständigt bestämdt, nämligen såsom ordo ordinans eller den lag, som medelbart genom reflexionslagen sätter ett system af handlingsserier, inom hvilka hvarje handling är fullt bestämd. Att hans lära om förnuftets fullständiga sjelfbestämdhet lider af olösta svårigheter, bestrida vi icke; men här pröfva vi endast Schleiermachers anmärkningar mot densamma. Enligt denne är den etiska grundsatsen negativ, om han innebär en fordran; hvarje fordran innebär nämligen en vanmagt hos den verksamma principen och är möjlig endast inom förnuftets allmänna organiserande verksamhet såsom ett förhållande mellan lägre och högre grader af organisation. Men egentligen har den lägre graden samma grund och riktning, som den högre, och begränsas derföre icke genom denne, utan har i honom sin fortsättning och upphöjelse, och denna upphöjelse är det högres omedelbara verksamhet på det lägre. Enligt Fichte är deremot ur viljans synpunkt det högre till arten skildt från det lägre och bestämmer detsamma endast medelbart, genom den fria viljan. Han fasthåller således subjektiviteten såsom väsentlig för sedligheten, då deremot hans kritiker, med Schelling, fattar den såsom oväsentlig, emedan det sedliga lifvet egentligen är objektiv process. Om vi särskildt fästa oss vid den sedliga behandlingen af kroppen, så består den enligt Schleier-

[1] Se ofvan s. 65.

macher i utöfvandet af kroppens naturenliga funktioner inom de gränser, som äro gifna genom den allmänna organisationen och således kunna betraktas såsom dessa funktioners sjelfbegränsning. Enligt Fichte är deremot naturens organiserande verksamhet en annan, än den fria viljans sedliga verksamhet. Åt sig sjelf lemnad har naturdriften sin begränsning endast genom smärtan och går således så långt, som njutningen följer med. Men genom den fria viljan ställes han i förhållande till motiver, som icke äro gifna genom naturen, och af den sedliga viljan underordnas hon under dessa högre motiver. Maximen, att utbilda kroppen till organ för förnuftet, är således limitativ från den synpunkten, att den upphäfver njutningens omedelbara form af sjelfändamål genom att nersätta honom till att vara blott medel för ett högre ändamål, genom förhållande till hvilket han begränsas. Men i det hela är denna maxim positiv, försåvidt naturdriften såsom organ för förnuftet får en utbildning, som han genom sig sjelf icke kan få, emedan han genom sin öfverdrift upphäfver sig sjelf[1].

Enligt Schleiermacher är hvarje sedlig maxim hos Fichte egentligen limitativ, försåvidt han innehåller en negativ och en positiv maxim såsom antitetiska momenter. För att belysa detta påstående erinra vi derom, att Fichte vid uppvisandet af de transscendentala förutsättningarne för den rena driftens personliga verklighet lägger relationskategorierna till grund. Den rena driften har kausalitet endast under förutsättning af kroppens utbildning till organ för förnuftet; han har substantialitet endast under förutsättning af intelligensens utbildning till pliktmedvetande; han har vexelbestämdhet eller fullständig bestämdhet endast genom ett system af fria individer, som för hvarandra äro sjelfändamål. Ur kausalitetens synpunkt underordnas naturdriften materialiter under den rena driften (han begränsas med hänsyn till sin omfattning); ur substantialitetens synpunkt underordnas intelligensen formaliter under den rena driften (den teoretiska förmågan begränsas icke till sin omfattning utan ledes till den högsta möjliga utbildning och sjelfständighet, men denna utbildning bör afse förmågan att inse alltings yttersta ändamål eller moraliska betydelse); ur vexelverkans synpunkt underordnas den rena driften sjelf under vilkoren för andras frihet (hans

[1] Se ofvan s. 64.

fordran på individuel sjelfständighet måste vara förenlig med alla andras sjelfständighet). Sedan betraktas hvar och en af dessa betingningar ur qvalitetskategoriernas synpunkt, hvarvid limitationen spelar en tämligen öfverflödig rol och är blott vid de tvänne första särskildt anförd, såsom det synes blott för formalitetens skuld. Hufvudsak är i hvarje fall, att den lägre förmågan, för att kunna vara organ för den högre, måste ega ursprungliga motiver, som äro för henne egendomliga sjelfändamål, och att den högre förmågan bör upptaga dessa motiver, för så vidt de kunna tjena hennes högre syften, och dervid utbilda den lägre förmågan och gifva henne den ordning och begränsning, som är vilkor för allt underordnande af ett lägre under ett högre. »Att döda sensationerna och begären, att förslöa kraften, är alldeles pligtvidrigt, men hvarje njutning, som icke efter bästa öfvertygelse kan fattas såsom bidragande till kroppens utbildning till ett dugligt verktyg för moraliteten är otillåten och lagvidrig. Utbilda din kunskapsförmåga så långt du någonsin kan, lär dig, tänk, forska, så mycket det är dig möjligt, men forska af pligt, icke af tom nyfikenhet eller blott för att sysselsätta dig.»[1] Om den rena driften vore positiv, så skulle han enligt Schleiermacher icke lemna något rum i det sedliga lifvet för naturdriftens fordringar, emedan han såsom fullt sjelfbestämd icke kunde taga hänsyn till något annat. Men Fichte gör gällande, att det sedliga lifvet innebär en högre makts verksamhet inom ett lägre verksamhetsområde, der den måste begagna en lägre kraft såsom sitt organ, hvarföre den måste upptaga och utbilda denna lägre kraft och sålunda utföra handlingar, som på en gång äro fordrade af dem bägge, ehuru för olika syften.

I närmaste sammanhang med frågan, om sedelagen är positiv eller negativ, står frågan om hans förhållande till individualiteten. Såsom rent positiv leder han till fullständig bestämdhet, hvilken hos den sedliga karaktären utgör »det egendomliga» i en högre bemärkelse än ett blott särskiljande kännetecken, ty i den senare meningen kunna äfven lyten och förvändheter vara egendomliga. Såsom rent negativ skulle han leda till en allmän vilja, som intet vill, i hvilken således ingen individualitet vore

[1] Fichte S. W. B. 4, s. 216—21. Schleierm. Grundl. s. 72—3.

utpräglad. Såsom betingadt negativ eller limitativ leder han till upphäfvande af vissa bestämningar, som icke kunna få lagens form. Att sådana bestämningar finnas äfven inom sedelagens verksamhetsområde följer deraf, att hvarje förhållande mellan sinlighet och förnuft och, ännu allmännare, mellan förmåga och material innebär i något afseende ett motsatsförhållande. Men såsom förnuftig kan lagen icke leda till handlingssätt, som upphäfva hvarandra, utan måste vara allmängiltig och såsom limitativ begränsar han det egendomliga enligt vilkoren för allmängiltigheten, eller upphäfver egoismen. Schleiermacher anser att intet etiskt system förenat det allmänna och det egendomliga såsom väsentliga momenter i det sedligt goda, utan derifrån uteslutit ettdera. Till dem, som endast skenbart upptagit det individuella såsom moment i det sedligt goda, men i sjelfva verket fattat det sedliga handlandet såsom i likartade fall varande detsamma hos alla utan någon hänsyn till de handlandes individuella olikhet, räknar han Fichte och anför såsom skäl härför, att enligt Fichtes system den olikhet, som kan ega rum mellan individerna, blott afser rums- och tidsförhållanden, att individualiteten blott afser förhållandet till den egna kroppen och ett antal menniskoexemplar, att individerna äro gifna blott genom delning af en homogen andlig massa, och att den sedliga fulländningen består just deri, att hvar och en är en homogen del af massan, i hvilken alla delar hafva samma allmänna norm för sitt handlande [1]. Om man än till stöd härför kan åberopa icke blott enstaka ställen i Fichtes skrifter utan äfven den allmänna grundtanken, att förnuftet genom sin identitet är grund till det sannas och det godas objektivitet, så förbiser Schleiermacher dock väsentliga sidor i hans lära om individualiteten. I hans allmänna transscendentala ståndpunkt ligger redan riktningen på det individuella sjelfmedvetandet såsom något mera än en blott numerisk enhet. I motsats till formel-philosophien utgår han i hvarje fall från det verkliga för att uppvisa dess förutsättningar, som icke äro vetbara i sig sjelfva utan endast såsom dessa förutsättningar. Vid förklaringen af det sedliga utgår han från sjelfverksamheten såsom verkligt väsen. Till grund för sedlighetens möjlighet ligger sjelfverksamhetens idé, men det sedliga lifvets verklighet

[1] Se ofvan s. 66.

såsom subjektiv sjelfverksamhet förutsätter att sjelfverksamheten är gifven såsom objektiv verklighet. Såsom lag hos en fri vilja är hon syftemålsförnimmelse, men förnimmelsen af det möjliga syftet förutsätter den objektiva förnimmelsen af detsamma såsom verklighet, ty det möjliga är abstraheradt ur det verkliga. I detta fall är det verkliga ett förnuftigt individuum eller också ett samhälle af fria väsenden, som uppfordrar den subjektiva viljan till sjelfverksamhet och uppfostrar henne till sådan. Såsom kulturens och sedlighetens ursprungliga objektiva förutsättning postulerade Fichte en ande eller ett normalfolk. »Ur intet blir intet och förnuftslösheten kan aldrig komma till förnuft, man måste således antaga ett ursprungligt normalfolk, som genom sin blotta tillvaro utan all vetenskap eller konst befunnit sig i den fullkomliga förnuftskulturens tillstånd.»[1]

Genom den uppfostran, som utgår från verkliga personer, är den sjelfverksamhet, som fordras af subjekter, bestämd, ty det som fordras är i hvarje fall en bestämd fri handling. Ett objektivt och fullständigt bestämdt förnuft är derföre den subjektiva sedlighetens förutsättning. Den subjektiva sedlighetens individualitet konstitueras genom trenne momenter. Först innefattar han den gifna naturbestämdheten — »punkten, der menniskan först finner sig sjelf» —, hvilken icke är en blott rums- och tidsbestämdhet, utan ett system af drifter eller en organisk bestämdhet genom naturliga förmågor. Att detta system för det yttre sinnet framträder såsom menniskokroppen och hans relationer, hindrar icke, att det har en inre och högre sida för det inre sinnet[2]. För det andra förutsätter individualiteten de genom dessa drifter möjliga handlingarne, som utgöra ett helt af medel och ändamål. Till detta hela intager subjektet genom sitt fria beslut en bestämd ställning och eger derigenom en fullständigt bestämd uppgift, genom hvilken det inom det gemensamma handlingsområdet intager en egendomlig sfer, som enligt bestämda lagar utesluter alla andras fria verksamhet. Rättsförhållandet är individualitetens tredje förutsättning. Begreppet individualitet är vexelbegrepp, i hvilket ett subjektivt och ett ob-

[1] Rechtslehre § 3. III Coroll. 1. Grundzüge des gegenw. Zeitalters s. 288 o. följ.

[2] Rechtsl. § 6. II.

jektivt medvetande äro syntetiskt förbundna såsom upptagande begränsade frihetssferer inom ett gemensamt handlingsområde. Att detta objektiva medvetande sjelft är en mångfald af individer är ett empiriskt faktum; hvarje subjekt finner sferen för sin fria verksamhet bestämd genom en mångfald af fria sferer, som äro gifna genom handlingar, hvilka hänvisa på fria subjekter. Och filosofien kan icke uppvisa mera än möjligheten af detta förhållande[1].

Af det anförda framgår, att individualiteten enligt Fichte icke inskränker sig till rums- och tidsförhållanden, utan ur fysisk, juridisk och moralisk synpunkt innebär ett system af förmågor och handlingar, genom hvilka den fria viljan bestämmer icke blott sina organer, utan äfven sig sjelf och sitt förhållande till andra sjelfbestämda viljor. Vi kunna således icke instämma i Schleiermachers påstående, att detta individualitetsbegrepp blott innebär att jaget har en kropp, genom hvilken den är ett visst exemplar i en samling af kroppsliga jag, hos hvilka hvarje egendomlig bestämdhet i andlig mening är helt och hållet upphäfd. Visserligen är det icke Fichtes åsigt, att förnuftet skulle utgöra en mångfald af väsenden, som efter analogien med de empiriska personerna vore skilda från hvarandra, så att hvar och en för sig hade en inre verld eller en fullständig bestämdhet, som vore för väsendet egendomlig, men ändock rent förnuftig. Det fullständigt bestämda förnuftet är den gemensamma grunden för alla förnuftsväsenden, som såsom sinliga skilja sig från hvarandra och genom sin sedliga verksamhet sträfva att underordna dessa olikheter under det gemensamma förnuftiga ändamålet. Men man kan likväl i Fichtes lära göra en distinktion mellan den naturliga och den andliga individualiteten. I en senare skrift (Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters sid. 146 o. följ.) förklarar han visserligen, att han med individualitet förstår blott den personligt sinliga existensen, men erkänner att det ligger någonting djupare under detta ord, hvilket dock de »Dunkel-Schöngeister», som begagna det såsom ett slagord, icke sjelfva förstå. Den ena eviga idén, säger han, framträder i hvarje individ, i hvilken hon kommit till lif, under en alldeles ny gestalt, och detta genom sig sjelf och sin egen lagstiftning oberoende

[1] Rechtsl. s. 36 S. W. B. 4, s. 225.

af den sinliga naturen, således ingalunda bestämd genom den sinliga individualiteten, utan förintande densamma och ur sig sjelf bestämmande den ideala individualiteten, eller, såsom det riktigare heter, orginaliteten. Denna ideala eller andliga individualitet skönjes dock äfven i de äldre skrifterna. När man tänker sig förnuftet deladt i en flerhet af jag, för hvilka all bestämdhet är gifven såsom en »likartad andlig massa», så har man blott en mångfald af utgångspunkter för individuella personligheter, som ännu icke genom fritt beslut bestämt sig sjelfva och således icke utgöra »flere bestämda jag, utan blott en summa af jag». Vore Schleiermachers tolkning riktig, så kunde den sedliga fulländningen icke bestå deruti, »att hvar och en upphör att vara något annat än en likartad del i jagens summa eller ett menniskoexemplar», ty ingen kan vara något annat än en sådan del, om ingen andlig individualitet är möjlig. Att alla verka för ett gemensamt ändamål, de förnuftiga väsendenas samfund, upphäfver icke den sedliga individualiteten; de verka nämligen såsom organer i en gemensam organism. Lika orimligt, som det är att antaga, att ett visst organ i ett annat organs ställe skulle ha samma funktioner, är det att från ändamålets gemensamhet sluta till att hvarje menniska i en annans ställe bör utföra hans värf, ty organet är just detta organ genom sina egendomliga funktioner, och hvarje menniska är just denna individ genom sina egendomliga anlag och handlingar. För hvarje menniska bestämmer sig således den allmänna uppgiften till ett egendomligt kall. Äfven om den kroppsliga organisationen och naturdrifterna vore hos alla identiska, så höra dock till individualiteten äfven viljan och förståndet. Att såsom individ intaga en annans ställe skulle således betyda, att man icke blott inträder i samma yttre förhållanden utan äfven utbyter sin vilja och sin insigt mot den andres; men ett sådant utbyte är såsom ren vexling otänkbart och innebär ett fullständigt förnekande af den inre bestämdhet, som enligt Fichte ligger i den sedliga driften[1].

Fichtes sats, att det vore orimligt att såsom plikt fatta en handling, som icke kan tänkas såsom princip för en allmän lagstiftning, så att alla i samma läge vore förpliktade till densamma, synes väl afgjordt tala för riktigheten af Schleiermachers

[1] Fichte anf. st. s. 227—8, 254. Schleierm. s. 83—4. Se ofv. s. 66.

tolkning, men denna sats framhåller blott den sidan hos plikten, att han är höjd öfver det subjektiva godtycket, eller är förbindande genom sitt innehåll. Satsen har således blott heuristisk betydelse såsom kriterium. Men man kunde med stöd af detta och liknande yttranden fatta pliktens fullständiga bestämdhet såsom likartad med den bestämdhet, som tanken har i det vetenskapliga systemet. På hvarje särskild punkt löses nämligen den vetenskapliga uppgiften genom ett begrepp, som på detta ställe är det enda möjliga, af hvilken bestämdhet vissheten är den subjektiva sidan. Så kunde på hvarje punkt i viljans lif den sedliga uppgiften lösas endast genom en enda handling, som på denna punkt från den sedliga sferen utesluter alla andra handlingar, liksom tankelagen i hvarje fall från det tänkbaras sfer utesluter alla tankar utom en enda, och af denna fullständiga bestämdhet vore samvetet den subjektiva sidan. Men det finnes, sássom redan är påpekadt, hos Fichte en högre uppfattning, nämligen af förnuftet såsom ordo ordinans i betydelsen af en absolut intelligens, som är grund till ett system af viljor och ett system af genom dem möjliga handlingar, som för viljorna få betydelsen af individuella plikter på grund af deras plats i förnuftsverlden, af hvilken plats viljans ställning i sinneverlden är fenomen. I sedeläran framhåller Fichte att plikten är individuel såsom moment i en serie, som bestämmes af sinliga data; i de senare skrifterna framhåller han bestämdare, att dessa sinliga data blott äro fenomener af förnuftets sjeltbestämdhet. I förra fallet ser han öfvervägande på pliktens subjekt, den moraliska viljan; i det senare på pliktens innehåll, förnuftsriket. I bägge fallen är plikten individuel och kan blott i sina allmänna former konstrueras[1].

Hvad sedan Kant beträffar, så har Schleiermacher rätt, då han hänför honom till dem, som fatta grunden till det moraliskt rätta såsom en och gemensam för alla menniskor, men han går till öfverdrift, då han vill visa, att denna åsigt hos Kant urartar till den häftigaste polemik mot allt, som i någon mån förråder en särskild bestämdhet. Kant fordrar icke att lagens uppfyllelse skall vara förenad med en känsla af obehag, emedan känslan af behag vore det, som företrädesvis representerar personligheten;

[1] Anf. st. s. 234. Jmfr Tr.-Phil. s. 190.

känslan af obehag skulle då spela samma rol, så att uppfyllelsen borde ske utan någon känsla. Men Kant framhåller, att lagen såsom förnuftig bestämningsgrund har emot sig sinliga bestämningsgrunder, som icke utan motstånd låta böja sig under honom. Han innebär ett nödgande och verkar en känsla af resignation, men äfven en känsla af elevation. Han polemiserar derföre icke mot känslan af behag öfverhufvud, utan endast såsom sedlig bestämningsgrund. »Den känsla af behag, som måste gå före lagens uppfyllelse, är pathologisk och förhåller sig (till viljan) enligt naturens ordning (verkar mekaniskt), men den känsla, som måste föregås af lagen för att senteras, faller inom den sedliga ordningen.» Lagen innebär nödvändighet, är således objektiv; känslorna af lust och olust uttrycka deremot endast förhållande till subjektet. Deraf följer dock icke, att de »företrädesvis utmärka personligheten». Person är det subjekt, hvars handlingar kunna imputeras; »den moraliska personligheten är således intet annat än ett förnuftigt väsens frihet under moraliska lagar (den psykologiska personligheten är blott förmågan att bli medveten om sig sjelf i de olika tillstånden eller om identiteten af sin tillvaro)». Det, som enligt Kant företrädesvis utmärker personligheten, är således sjelfmedvetandet och sjelfbestämdheten, då deremot känslan af behag endast uttrycker förhållande till subjektet[1].

Såsom bevis på Kants ringaktande af individualiteten anför Schleiermacher vidare, att då känslan af behag likväl måste vara uppgift för handlandet, så antager Kant att man är förpliktad endast till att göra andras lycksalighet till sitt ändamål; på detta sätt skulle nämligen denna känsla så mycket som möjligt renas från sitt sammanhang med individualiteten. Men Kants egen tankegång är helt enkelt den, att då menniskan af naturen eftersträfvar sin egen lycksalighet, så kan denna sträfvan icke vara plikt, icke emedan den är osedlig, utan emedan den såsom omedelbart gifven icke kan vara föremål för nödgande eller fordran. Det är nämligen orimligt att fordra af någon, hvad denne af sig sjelf gör. Men af naturen drifves menniskan icke till att befordra andras lycksalighet, derföre framträder här sedelagen såsom befallande. Det är nämligen för oss ett behof att älskas af andra

[1] Kant, Tugendlehre (1797) s. 36. IX. Rechtsl. s. XXII. Grundleg. s. 53.

och således göra oss till ändamål för dem, och denna maxim qvalificeras till allmän lag genom maximen att göra andra till ändamål för oss och är genom denna allmängiltighet förbindande. Enligt Schleiermacher har Kant icke härledt den ifrågavarande plikten ur sin etiska grundsats allena, utan den följer af det Kantiska systemets juridiska karaktär. Men likväl anser han denna karaktär bero derpå, att den etiska grundsatsen egentligen är en rättslag eller en lag, som är grundad blott i något för många gemensamt. Schleiermacher förutsätter härvid, att det, som är gemensamt för flere, är abstrakt. Detta framgår deraf, att han mot Kants sats, att alla sedliga viljor måste vara samstämmiga, så att de kunna betraktas såsom bestämda genom en enda, högsta vilja, invänder, att denna högsta vilja icke kan innehålla det särskilda oeh egendomliga hos de många sammanfattade viljorna, emedan dessa såsom egendomliga äro hvarandra motsatta. Men derigenom vänder sig hans förra anmärkning mot honom sjelf. Om nämligen sedligheten innebär ett uteslutningsförhållande mellan viljorna, så är sedelagen egentligen en juridisk lag och bestämmer då, enligt Kants premisser, icke motiverna, utan handlingarne. Dessa äro nämligen för hvarandra yttre, motiverna deremot äro såsom sedliga samstämmiga[1].

På förvexlingen af det etiska och det juridiska beror, enligt Schleiermacher, äfven Kants åsigt, att dygden är värd lycksalighet och att lasten är straffvärd. Detta vore riktigt, om Kant verkligen, såsom Schleiermacher försäkrar, utginge från den sämsta föreställningen om en stat, om en sådan nämligen, der alla viljor äro motsatta och endast af lagen tyglas. Sådana viljor äro nämligen tillgängliga endast för sinliga motiver, så att lagen kan tygla dem endast genom utsigt på belöningar och straff. Men Kants tanke om ett förnuftsrike, der hvarje vilja är allmänt lagstiftande, så att de alla kunna betraktas såsom förenade i en högsta vilja, är icke hemtad från en sådan föreställning om en stat. Vidare får utsigten till belöningar eller straff icke vara motiv för den sedliga viljan, utan den afser endast viljans medelbara följder. Viljan har nämligen omedelbar makt endast öfver sina beslut, och hennes omedelbara följd är hon sjelf såsom ett helt af grundsatser. Men utförandet af dessa

[1] Kant, Tugendlehre s. 13, 26. Grundleg., s. 55. Se ofv. s. 67.

grundsatser faller inom ett område, der det sinligas motsvarighet mot den moraliska viljan måste betraktas såsom en högre makts verk.

Likaså skef är Schleiermachers sats, att Kant från det juridiska området hemtat skilnaden mellan en förpliktande och en förpliktad. Kant sjelf framhåller nämligen, att grunden till uppfattningen af plikterna såsom gudomliga bud är subjektivt-logisk. Vi kunna nämligen icke åskådligt fatta förpliktelsen eller det moraliska nödgandet utan att fatta plikten såsom fordrad af en högre vilja. Genom detta betraktelsesätt stärkes den moraliska drifjädern i vårt eget lagstiftande förnuft. Kant framhåller således, att plikten icke är en omedelbar verkan af förnuftet på sinligheten, utan att den är en fordran, som ställes på viljan, genom hvilken sinligheten medelbart bestämmes af förnuftet. Men en sådan fordran uttrycker den högre sidan hos viljan, som för att åskådligt fattas tänkes såsom en annan vilja. Sedelagen är enligt Kant icke såsom en positiv lag en yttre bestämningsgrund för den sedliga viljan, ty då kan hon endast genom ett intresse eller genom utsigt på belöning eller straff solliciteras af lagen, hvars fordran således vore ett blott hypotetiskt imperativ, utan han är den sedliga viljans sjelflagstiftning. Såsom ändamål i sig sjelf förpliktar den förnuftiga viljan den väljande viljan, som hos sig har den förnuftiga såsom möjlig bestämningsgrund och stiftar den såsom sin lag, om hon är sedlig vilja. Men enligt Schleiermacher fattar Kant menniskan äfven såsom sjelfändamål ur den juridiska synpunkten, emedan han genast öfverflyttar egenskapen att vara sjelfändamål från menniskan till menskligheten. Härvid är dock att märka, att Kant vanligen betecknar det förnuftiga väsendet såsom sjelfändamål, men äfven dels menniskan dels menskligheten. I det sistnämnda fallet behöfver man icke söka grunden i ett juridiskt betraktelsesätt, utan i Kants sätt att skilja homo noumenon och homo phænomenon. Den senare gör visserligen af sig sjelf sin sinliga natur till sjelfändamål, men detta är icke det sedliga ändamålet, utan det relativa, som bör underordnas det absoluta ändamålet, nämligen den sedliga viljan sjelf såsom det obetingadt och utan inskränkning i sig sjelft goda[1].

[1] Tugendlehre s. 181. Grundleg. s. 56.

Slutligen anmärker Schleiermacher, att Kant i sin uppfattning af ändamålens rike haft den juridiska lagen, men icke naturlagen, till förebild, ty detta rike är blott en sammanställning af idel likartade, då deremot naturlagen utgör grund för en organisk förening af olikartade derigenom, att det lika sönderfaller i motsatser, så att genom lagen icke blott det allmänna utan äfven ett spelrum för det särskilda sättes. Huruvida denna uppfattning af naturlagen, som tydligen är lånad från Schelling, är riktig, lemna vi derhän och framhålla endast, att just en sådan lag liknar den juridiska. Under det att sedelagen karaktäriseras af innerligheten i viljans förhållande till det yttre och i de särskilda viljornas förhållande till ett gemensamt yttre, är den juridiska lagen grund till motsats mellan viljan och det yttre, mellan särskilda viljor och mellan särskilda områden af det yttre. Han leder viljorna till en allmän rättsordning, inom hvilken de begränsa sig mot hvarandra såsom fullföljande särskilda syften. Kants sammanställning af sedelagen och naturlagen har en annan mening. Genom naturlagen utgöra alla naturföremål ett system, i hvilket hvarje verkan är fullt bestämd i förhållande till sina orsaker och sina verkningar. På samma sätt utgöra alla sedliga viljor genom sedelagen ett rike, i hvilket hvarje handling är fullt bestämd såsom den enda, som i sitt gifna fall utgör full samstämmighet mellan alla medlemmarne. Då sedelagen såsom verklig bestämningsgrund eller maxim bestämmer ändamålet, så måste detta vara den sedliga viljan sjelf såsom subjekt för alla ändamål, så att alla yttre ändamål få sedlig betydelse blott såsom medel för denna vilja. Dessa blifva ändamål endast genom maximen, då deremot den sedliga viljan är ändamål genom lagen, oberoende af maximen, ty hos henne äro lag och ändamål detsamma, så att hon sätter sig sjelf såsom ändamål genom att sjelf stifta sin lag. Då denne är densamma för alla sedliga viljor, så är äfven ändamålet för alla detsamma, och då genom sjelfändamålet alla relativa ändamål äro fullt bestämda, så leder viljans autonomi till ett ändamålens rike, i hvilket alla maximer äro fullständigt bestämda[1]. Genom att fullständigt bestämma maximen eller ändamålet skiljer sig enligt Kant den etiska lag-

[1] Schleierm. Grundlin. s. 87. Kant, Grundl. s. 62. Sahlin, om pos. och neg. lagbestämdhet s. 22. Se ofv. s. 68.

stiftningen från den juridiska, som är negativ och permissiv. Men likväl har hans etik en juridisk anstrykning, och detta i följd af den typiska betydelse, som naturlagen der får för sedelagen. Naturen är hos Kant ett system i blott formel bemärkelse, i hvilket verkningarne äro fullt bestämda i förhållande till hvarandra enligt kausalitetslagen, då deremot substanserna och naturen sjelf såsom den totala substansen äro tillfälliga. På samma sätt äro inom det moraliska riket de sedliga handlingarne fullt bestämda i förhållande till hvarandra enligt sedelagen, men subjekterna äro tillfälliga, Ändamålens rike eller systemet af de sedliga viljorna är ett ideal, hvars relativa förverkligande icke innebär något annat, än att en gifven vilja gör sin formella lagstiftning till sitt absoluta ändamål. Men om lag och ändamål äro formella begrepp, så innebär deras öfvergående i hvarandra icke att de äro absoluta, utan de stanna inom relativitetens område, der det visserligen fordras, att lagen skall vara absolut genom att vara sitt eget ändamål, men der egentligen intet annat är absolut än sjelfva denna fordran eller idealet, hvars verklighet är oförenlig med dess absoluthet. Lagen måste från någon sida vara höjd öfver ändamålets synpunkt eller ega ursprunglig verklighet, och ändamålet måste från någon sida vara höjdt öfver formen af lag, om den sedliga viljan såsom subjekt för alla ändamål skall ega en absolut bestämdhet, som konstituerar ett rike icke blott ur formens utan äfven ur innehållets synpunkt. Ditåt syfta Schleiermachers anmärkningar, ehuru han icke lyckats klart och otvetydigt framlägga deras fulla innebörd.

Schleiermachers karaktäristik och kritik af Kants och Fichtes allmänna etiska grundtankar är, såsom vi visat, oaktadt stor skarpsinnighet alltför ensidig och flyktig för att kunna fastslå några resultat, om de än, ledda af en fint bildad och stark sedlig känsla, gifvit den följande etiska forskningen många fruktbärande vinkar. Men ett principielt steg utöfver sina berömda föregångare har han tagit genom utredningen af de etiska ideernas förhållande till hvarandra och till den sedliga funktionen, och genom denna utredning af det sedliga lifvets grundformer har han lagt grunden till den moderna behandlingen af etiken. Huru mycket af honom sjelf dervid lemnats obestämdt och sedan företrädesvis af svenske tänkare blifvit vetenskapligt utfört, anse

vi oss här kunna lemna derhän och fästa oss i stället vid frågan, i hvad mon hans åsigt om de etiska ideernas förhållande till hvarandra svarar mot de allmänna fordringarne på ett vetenskapligt system och särskildt mot den grundläggning, som Kant gifvit etiken. Enligt Schleiermacher är det vetenskapsläran, som uppvisar grunderna för alla vetenskapliga uppgifter och metoderna för deras lösning. I henne måste således grunden till de etiska ideerna och deras förhållanden vara gifven. Nu beror vetenskapsläran enligt Schleiermacher icke på en högsta grundsats, såsom Reinhold och Fichte fordrade, utan hon är, såsom den Schellingska naturen, ett helt, i hvilket hvarje moment kan utgöra subjektiv början, emedan alla momenter i sina inbördes förhållanden äro omedelbart grundade i det hela. Dermed öfverensstämmer hans lära, att de etiska ideerna icke sinsemellan intaga någon bestämd ordning utan vexelvis kunna utvecklas ur hvarandra. Mot denna åsigt är intet att invända, om man håller sig till begreppens giltighetssferer. Inom den rationella vetenskapen medför nämligen fortgången ingen inskränkning med hänsyn till omfattningen, utan hvarje begrepp gäller om det hela och har de öfriga begreppen till sitt innehåll. Men detta innebär icke, att fortgångens ordning vore likgiltig; tvärtom måste de etiska ideerna såsom former af samma hela följa på hvarandra i en viss ordning. I den analytiska framställningen af etiken går, såsom Kant visat, sedelagen före det högsta goda och den fria viljan eller den vise, ty han är förutsättning för möjligheten af moralisk karaktär och bestämmer den fria viljans ändamål. Schleiermacher jemför sedelagens förhållande till det högsta goda med förhållandet mellan en formel och en genom densamma bestämd kurva och anser att, liksom man, om kurvan är gifven, från henne kan leda sig till formeln, så kan man ur det högsta godas gifna former abstrahera fram ett uttryck för sedelagen. Men om man frågar, hvilken kurva i ett gifvet fall är den enda rätta, så måste hon pröfvas efter formeln; för såvidt det rätta skall innebära nödvändighet, såsom det moraliskt rätta, så måste det bestämmas genom lagen. Men hos Schleiermacher framträder en annan ordning derigenom, att han anser, att den vises och lagens ideer uttrycka kraftens och handlingssättets enhet, det högsta goda deremot mångfalden af funktio-

ner, och att etiken är intet annat än en systematisk och enligt grundsatsens enhet företagen analys af det högsta goda, som således måste vara gifvet, och till hvilket man söker den motsvarande kraften och handlingssättet. För uppställandet af det etiska systemet, som måste sammanfogas ur enkla och åtskilda leder, kan den vises idé icke omedelbart användas (och af samma skäl ej heller lagens idé). Det första är således uppvisandet af det högsta godas elementer eller de skilda handlingarne och tillstånden, och sedan tillkomma de öfriga ideerna »liksom blotta erkännandet, huru otillräckligt detta (förfaringssätt) är för att framställa ett kontinuerligt helt», ehuru de måste vara antydda i de särskilda handlingarne. Härigenom har Schleiermacher inledt den från Kant afvikande behandlingen af etiken ur det högsta godas synpunkt såsom den principiella, motsvarande den Schellingska verldsåskådningens framhällande af det absoluta såsom faktum i naturen och historien. Enligt Kant finnes intet, som är i alla afseenden godt, utom allenast den fria viljan, som fullständigt bestämmer sig sjelf genom ett system af allmängiltiga maximer. Hos denna vilja är sedelagen den grundform, genom hvilken kraften blir möjlig såsom fri eller moralisk vilja, och hvilken denna vilja hos sig måste förverkliga för att vara en rätt eller god vilja. Schleiermacher fattar deremot det högsta goda såsom ett yttre för viljan, nämligen såsom ett helt af utvecklingsformer, som icke egentligen kunna utgöra en immanent bestämdhet hos viljan, emedan hvarje utvecklingsform hänvisar utöfver sig sjelf på en föregående utvecklingsform. Viljan har således alltid det högsta goda för sig gifvet under formen af yttre verklighet, i hvilken hon sjelf har att inträda och underordna sig såsom lem och organ. Det sedliga handlandets egentliga subjekt är derföre det i naturen lefvande förnuftet, af hvars organisationsprocess den personliga viljan är ett resultat eller ett verk. Den etiska individen är en organiserad naturprodukt, i hvilken den på naturen verkande kraften framträder såsom medveten, och sedlig är denna produkt såsom organ för fortsatt organisation. Derföre är etiken egentligen läran om det högsta goda, ty så är hon den mest objektiva framställningen, som är den första och för sig tillräckliga, för hvilken dygde- och pliktläran blott tjenar såsom kontroll. Att Schleiermacher i denna

fråga haft motsatta åsigter, emedan han slitits emellan en mera naturalistisk och en mera rationel ståndpunkt, är bekant, äfvensom att den förra i hans etik blifvit den herrskande [1].

Derefter skärskåda vi de brister, som Schleiermacher funnit hos Kants och Fichtes etiska grundsatser med hänsyn till deras duglighet att grundlägga ett etiskt begrepp om det högsta goda. Han anmärker, att både Fichte och Kant i etiken infört ett högsta ändamål, som egentligen är främmande för etiken. Så har Fichte, när han talar om jagets fullkomliga oberoende såsom det högsta ändamålet, lemnat det sedliga jaget och öfverhufvud det etiska området ur sigte, ty det fullkomligt oberoende jaget är det absoluta jaget, men detta kan icke realiseras af det sedliga jaget, hvilket är enhet af förnuft och naturdrift. Så träffande denna anmärkning än är, försåvidt det är fråga om det högsta goda ur etisk synpunkt, så innebär den dock en öfverdrift. Jagets fullkomliga oberoende är icke en hela etiken vida öfverstigande tanke, utan har sin rätta plats i redogörelsen för sedelagen eller den etiska grundsatsen i inskränkt bemärkelse. Sedelagen måste såsom subjekt för sina fordringar vara rent förnuftig och således innebära fullkomlig autonomi. Att det af honom i hvarje fall fordrade, eller det kategoriska imperativet, enligt Fichte icke är den rena autonomien utan en betingad handling, är ofvan framhållet.

Svårare är det deremot att hos Kant förena den etiska grundsatsen med begreppet om det högsta goda såsom enhet af fullkomlighet och lycksalighet. Såsom etiskt är nämligen detta goda enligt Kant begränsadt till den egna fullkomligheten och andras lycksalighet, ty längre går icke plikten. Men denna begränsning faller bort, då plikten betraktas såsom gudomligt bud, ty om det är Guds vilja att dygd och lycksalighet skola vara förenade, och menniskans vilja bör öfverensstämma med Guds, så är det plikt att i hvarje fall befordra deras förening. Den egna lycksaligheten får således etisk betydelse, dels såsom en fordran, som väl icke får omedelbart bestämma viljan, men icke heller af henne får undertryckas, dels såsom pliktens medelbara följd genom den gudomliga allmagten. Här visar sig således

[1] Grundl. s. 20, 93—95, 97, S.W. III: 2, s. 382—3. Ethik ed. Twesten § 75—7, s. 255. Se ofv. s. 68.

den sedliga grundsatsen vara oförmögen att bestämma det högsta goda och den vise. Denna svårighet har Fichte undvikit genom att fatta lycksaligheten och öfverhufvud menniskans hela sinliga bestämdhet såsom fenomen af plikten, hvilket visserligen hänvisar på en absolut intelligens såsom sin yttersta grund, men dock ur etisk synpunkt innebär ett omedelbart sammanhang med den moraliska viljan.

Genom att fatta sedlighetens idé såsom ren verksamhet ha Kant och Fichte, enligt Schleiermacher, möjliggjort begreppet om det högsta goda såsom ett helt. Alla sedliga handlingar hafva nämligen i den rena verksamheten sin tillräckliga grund och i hennes lag en fullt bestämd ordning och kontinuitet. Men då en verksamhet icke kan vara verklig såsom ren, emedan hon förutsätter ett material, så kunna desse sedelärare icke ur sin etiska grundsats utveckla ett tillfredsställande begrepp om den vise. Då autonomin hos den sedliga viljan är ett nödgande, så framträder den, endast om en motsatt kraft gjort sig märkbart gällande, och då den sedliga viljan går ut på ett rätt förhållande mellan autonomin och de sinliga driffjädrarne, så handlar hon, endast om sådana sinliga driffjädrar äro gifna, som äro samstämmiga med förnuftets autonomi. Genom detta den sedliga verksamhetens beroende af en kraft, som faller under det medvetna och fria lifvet, blir den vise jemförlig med en griffel, som på en ojemn tafla icke kan draga en oafbruten linie. Den vise saknar nämligen tillfälle att utöfva sin dygd, så ofta det yttre och materiella element, som den sedliga handlingen förutsätter, icke är gifvet genom naturdriften, utan att denna lucka i hans verksamhet kan räknas honom till skuld, hvilket skulle vara fallet, om den sedliga viljan kunde vara rent sjelfverksam. Enligt Schleiermacher är den sedliga kraften den i medvetandet individualiserade naturkraften och har således magt och medvetenhet till sina attributer. Det sedliga lifvet är sålunda en i det hela oafbruten utveckling till allt högre magt och medvetenhet, ty det är den allmänna naturkraften, som verkar genom individerna, om än på enstaka punkter denna verksamhet icke är märkbar såsom kontinuerlig utveckling. Genom att fatta det sedliga lifvet såsom medveten utvecklingsprocess har Schleiermacher väl möjliggjort den kontinuitet, som ligger i alla kraf-

ters artlikhet, och dermed den sedliga karaktärens formala attributer, sjelfständighet, fullkomlighet i sitt slag, samstämmighet och universalitet, men den förebråelse, som han riktar mot Kant, att denne nämligen i etiken infört kosmiska begrepp, träffar honom sjelf, emedan han förvandlat etiken till fysik. Och samma svårighet, som vidlåder Kants och Fichtes uppfattning af den vise, återkommer i Schleiermachers etik, ty om utvecklingen gäller detsamma, som om verksamheten, att han nämligen innebär motsats mellan sjelfverksamhet och tvångsverksamhet, hvilken motsats genom den organiserande kraften icke kan fullt öfvervinnas. Möjligheten att häfva denna motsats har Fichte påpekat genom sin lära om den moraliska verldsordningen såsom ren intelligens, af hvilken naturen blott är fenomen och genom hvilken hon således är fullt bestämbar. Motsatsen mellan förnuft och natur ha Kant och Fichte afgjordt fattat såsom motsatsen mellan väsen och fenomen, hvilka hos den moraliskt fria viljan framträda såsom motsatta krafter, som genom henne skola ställas i det förhållandet till hvarandra, att naturen underordnas förnuftet. Men då förnuftet fattas såsom form hos den fria viljan, så är det icke begripligt hvarifrån viljan hemtar magten att ombilda naturen till enlighet med förnuftet, ty den sedliga grundsatsen uttrycker då, såsom Schleiermacher anmärker, blott ett förhållande hos naturkrafterna. Och om förnuftet såsom verksamhet är den vises absoluta form, så är hans naturliga innehåll såsom förnuftets motsats blott overksamhet eller vanmagt och omedvetenhet, som utgöra den sedliga karaktärens absoluta förutsättningar, med hvilkas upphäfvande det sedliga lifvet, såsom ett tomt formspel, skulle afstanna. Ehuru Schleiermacher riktigt framhållit bristen i denna åsigt, kan han dock icke lösa den genom sin lära om sedligheten såsom organisationsprocess. Mot dem, som fatta sedlighetens idé såsom fullkomlighet (Plato och Spinoza) anmärker han derföre, att de betrakta handlandet blott såsom medel, som bortfaller i samma mon, som fullkomligheten tillväxer, så att sedligheten skulle sluta med en kontemplativ hvila eller den ledighet, hvaråt Epikurs och Aristoteles' gudar glädja sig[1].

Då Schleiermacher sedan går till sedelagen eller den etiska

[1] Grundlin. s. 145. Se ofv. s. 70—2.

grundsatsen i inskränkt bemärkelse och anmärker, att hos Kant och Fichte den etiska idén såsom lag är oförmögen att bestämma de särskilda handlingarne, emedan hon blott uttrycker ett förhållande och endast genom ett förmedlande begrepp kan få något innehåll, för hvilket detta förhållande kan vara lag, så är hvad Kant beträffar tydligt, att begreppet om den allmänna lagstiftningen är formelt och får användbarhet och innehåll först genom hjelpbegreppet om den menskliga naturen, hvilket begrepp af Kant fattas såsom ursprungligen uteslutet från den etiska idén, emedan hon såsom nödvändig måste gälla för alla möjliga förnuftiga väsenden. Likväl blir den etiska idén för Kant något mer än ett blott förhållande, då han undersöker förhållandet mellan lagen och den sedliga viljan och kommer till det resultatet, att de äro detsamma, så att viljan är sin egen lag och lagen sitt eget subjekt. Då han sedan vidgar detta begrepp till begreppet om ett moraliskt rike, der alla viljor utgöra en gemensam lagstiftning, så har han gifvit en anvisning på en lag, som icke blott såsom stiftande sig sjelf är sitt eget subjekt, utan äfven har ett innehåll i systemet af de sedliga viljorna, såsom för hvarandra sjelfändamål. Men stannar man, såsom Kant förordar, vid den formella uppfattningen af sedelagen såsom kanon för pröfvandet af från annat håll gifna maximer, så möter man de svårigheter, som Schleiermacher framhållit. Motsägelselösheten i viljandet är såsom kanonisk form ett hypotetiskt imperativ, som förutsätter en högre bestämningsgrund, som genom sitt innehåll fordrar denna form.

Mot den bevisning, hvarigenom Fichte ur sin etiska grundsats sökte utveckla en reel sedelära, riktar Schleiermacher i denna punkt egentligen blott en anmärkning, att nämligen hans etiska hjelpbegrepp, mångfalden af individer, hvarken blifvit deducerad, ej heller öfverensstämmer med systemets grundtankar. I förra afseendet är att observera, att individualiteten i betydelsen af jagets i förhållande till andra jag begränsade verksamhetssfer af Fichte blifvit deducerad blott ur transscendental synpunkt, eller såsom förutsättning för medvetandets möjlighet, ehuru det ur etisk synpunkt är nödvändigt att undersöka individualitetens betydelse för viljan. Visserligen uppvisas hon i Fichtes rättslära såsom förutsättning för friheten, men denna har

sjelf der betydelse endast såsom vilkor för sjelfmedvetandet. Man kan visserligen säga att fortgången från betingadt till betingning är en fortgång till allt högre och sannare väsen, och att medvetandet sjelft är uppvisadt såsom möjligt genom att vara viljans organ. Men då måste det utredas, om individualiteten blott är en ur medvetandets ändlighet följande form, som upphäfves i samma mon, som viljan höjer sig till högre renhet, hvarvid målet vore den Kantiska lagstiftningen, der skilnaden mellan viljorna är blott numerisk och såsom blott faktisk saknar sedlig betydelse. Denna utredning saknas i Fichtes sedelära, der mångfalden af individer blott upptages ur erfarenheten. Men Schleiermachers påstående, att detta lån från erfarenheten utgör det enda reella i denna sedelära, är öfverdrifvet. Fichtes satser om staten, kyrkan och det vetenskapliga samfundet gå visserligen i hufvudsak icke längre, men deduktionen af de särskilda plikterna innehåller dock mycket, som går utöfver antagandet, att individerna utgöra en mångfald. Den andra anmärkningen, att hos Fichte individernas mångfald icke är förenlig med systemets grundtankar, går något djupare i sin syftning. Kärleken och fantasien, hvilka utgöra det supplement till jagheten, hvarigenom hon är något mera än allmänt förstånd och förnuft, vore nämligen utvisade ur hans sedelära. Och det måste erkännas, att individualiteten hos Fichte får en öfvervägande fysisk och juridisk betydelse, som är främmande för det rika innehåll, som är gifvet i känslans och fantasiens form.

Genom det förmedlande begrepp, som Kant och Fichte måste skjuta in mellan sedelagen och de särskilda plikterna, få de sistnämnda icke ett fullt bestämdt förhållande till hvarandra eller bestämd etisk storhet; utan deras giltighetssferer komma i strid med hvarandra, emedan de icke äro begränsade genom imperativet. Så blir hos Kant plikten att befrämja den egna fullkomligheten inskränkt genom plikten att befordra andras lycksalighet, utan att dessa plikter genom ett gemensamt imperativ äro satta i bestämdt förhållande till hvarandra. Men Schleiermacher går för långt, då han påstår, att hos Fichte hvarje regel saknas för att bestämma handlingens förhållande till de särskilda ändamål, som äro gifna genom vilkoren för medvetandets möjlighet. De stå nämligen i organiskt förhållande till

hvarandra, så att de förnuftiga väsendenas samfund, såsom det rena jagets objektiva uttryck, är sjelfändamål för individen såsom organ, hos hvilken åter kroppen är intelligensens organ. Den handling, som afser individen, är betingad plikt i förhållande till den obetingade plikten mot samhället. Den förra är fordrad, först när han inses vara betingning för den senare, så att individens utbildning till organ har sitt mått uti den obetingade pliktens utförbarhet. Och pliktmedvetandets utbildning är bland de betingade plikterna den måttbestämmande, ty inom alla etiska områden gäller det, att det tänkande och ändamålsbestämmande står öfver det utförande. Den handling, som afser kroppens utbildning såsom intelligensens organ, bestämmes genom den senare både till ändamål och omfattning. Inom yrkesverksamheten bestämmes deras förhållande genom yrkesplikten, så att t. ex. för landtmannen blir den teoretiska verksamheten öfvervägande medel, liksom för den lärde kroppsöfningen. Men ytterst bestämmes pliktemas förhållande till hvarandra genom det etiska hjelpbegreppet, nämligen förhållandet mellan jaghetens betingningar[1].

Den utredning, som Schleiermacher sedan gör af frågan om möjligheten af etiskt indifferenta handlingar, eller sådana handlingar, som af den etiska grundsatsen vore tillåtna men icke befallda, är i allmänhet så klar och riktig, att man endast har att acceptera densamma. Men den kan ändock i ett par hänseenden gifva anledning till missförstånd. En negativ och generel lag måste inom sitt eget område lemna åtskilligt obestämdt och är således en motsägande eller ändlig lag, men deraf följer icke genast att den positiva lagen måste göra sig fullt gällande inom hela det menskliga handlandets område. En skilnad mellan det etiska och det menskliga handlingsområdet är gifven derigenom, att den sedliga viljan har den sinliga viljan till sitt organ och icke kan aktuelt bestämma henne, der hon är så outvecklad, att hennes funktioner icke kunna medvetet fattas såsom tjenande eller hämmande den sedliga viljan. Hos Schleiermacher bortfaller denna skilnad, emedan han fattar den medvetna naturkraften öfverhufvud såsom sedlighetens subjekt. Men om man fasthåller den förnuftiga viljan såsom sedlighetens subjekt, så begränsas den etiska grundsatsens giltighetssfer till de moraliskt

[1] Fichte. S. W. B. 4, s. 254—8, 262, 274, 364.

fria handlingarne. Denna gräns afser icke osäkerheten eller ensidigheten i handlingarnes bedömande, utan handlingens egen brist på frihet. Men då dessa handlingar falla utom det etiska området, så har Schleiermacher rätt deruti, att etiken icke har att redogöra för några etiskt indifferenta handlingar. Vidare måste man vid sidan af det etiska handlingsområdet erkänna ett ofritt eller mekaniskt handlingsområde, af samma skäl. Innan viljan höjt sig till den moraliska frihetens ståndpunkt har hon nämligen utfört en mängd handlingar, som grundlagt seder och böjelser, hvilka den sedliga viljan kan sakna anledning att bestämma, om de antingen utgöra en objektivt god sed, som icke behöfver få den specifika formen af fritt beslut, eller de afse olika medel och verksamhetssätt, som i lika mon befrämja det sedliga lifvet. Då Fichte icke erkänner denna sida af det menskliga lifvet, så måste han fatta sedelagen såsom fullt bestämmande allt menskligt handlande, hvilken bestämdhet framträder i det kategoriska imperativet såsom känslan af det empiriska jagets förhållande till det rena jaget i hvarje särskildt fall, såsom känslan att viljans frihet ökas. Men han har icke uppvisat möjligheten af denna känsla såsom grund för ett fullständigt bestämdt sedligt lif, om än en hänvisning är gifven i hans lära om den moraliska verldsordningen[1].

Derefter vända vi oss till kritiken af de sedliga begreppen eller granskningen ur de etiska formalbegreppens synpunkter. Såsom vi sett, fordrar Schleiermacher fullständig bestämdhet hos de etiska ideerna; men denna står icke väl tillsammans med hans uppfattning af de ur dem härledda begreppen om den sedliga kraften, hans verksamhetssätt och verkan. Han fattar dem nämligen såsom formella begrepp, ehuru de såsom härledda begrepp måste ega samma fullständiga bestämdhet, som de motsvarande ideerna. Anledningen att fatta dem såsom formella begrepp var dels den omständigheten, att de återfinnas hos alla etiska systemer, huru skilda deras etiska grundsatser än må vara, dels den, att de få sitt innehåll från handlingsområdet och utgöra idén såsom genus i förhållande till skilda områden. Men i det förra afseendet gäller detsamma om de etiska ideerna. Om än den vise, hans lag och hans ändamål i lifvet äro fullt bestämda, så

[1] Jfr ofvan s. 75—7.

äro dock begreppen om dessa i de olika systemerna olika bestämda. I det senare afseendet gäller, att det sedliga lifvet genom de etiska formalbegreppen icke indelas på samma sätt, som en cirkel delas i segmenter och ringar[1]. Det som i etiken afhandlas såsom indelning af dygden, plikten och det goda är egentligen ett angifvande af innehållsbestämdheten hos dessa det sedliga lifvets former. Schleiermacher tog väl ett stort steg framåt genom uppvisandet af motsvarigheten mellan de etiska ideerna och formalbegreppen, men han trängde icke fram till insigten, att de utgöra samma former, betraktade i det ena fallet såsom former af den sedliga förmågan, i det andra såsom former af den sedliga funktionen. Genom sin uppfattning af naturen såsom väsentligt korrelat till förnuftet hindrades han äfven att fatta den sedliga funktionen såsom inre och absolut innehåll hos viljan och sålunda äfven från att skilja mellan formerna för den rena sedliga funktionen och formerna för denna funktion såsom bestämning hos den sinliga viljan. Endast från den senare synpunkten få de etiska formalbegreppen sin formella karaktär, nämligen den omfångsbestämdhet och indelbarhet, som utmärker den yttre och sinliga sidan hos den sig utvecklande sedligheten. Det är således endast från den sinliga viljans synpunkt, som plikten framträder såsom ett formelt handlingssätt, som får sin närmare bestämdhet från handlingsområdet. Inom det rent sedliga området är han såsom inre bestämning hos den sedliga viljan fullständigt bestämd. Kant kunde derföre med skäl åberopa pliktens »heliga namn», ty uppfattningen af plikten såsom en handling, som får sin bestämdhet från något yttre, är icke ett egentligt pliktbegrepp, utan ett misslyckadt försök att begreppsmessigt förklara pliktkänslan. Endast genom att fasthålla plikten såsom rent inre funktion kan man undvika den af Schleiermacher tadlade motsättningen mellan plikten och dygden såsom legalitet och egentlig sedlighet. Legaliteten afser handlingens förhållande till abstrakta pliktformler, men dessa formler äro abstraherade ur plikten såsom individuel handling. Ett annat är förhållandet inom det juridiska området, ty der afser rättsplikten den yttre handlingen eller det yttre personliga förhållandet. Dock

[1] Se ofvan s. 77—8.

är äfven detta förhållande pliktenligt i egentlig bemärkelse, endast försåvidt det grundar sig på aktning för rättslagen.

Då dygdeplikten genom den individuella sedelagen är fullständigt bestämd, icke blott såsom en maxim, hvars kontradiktoriska motsats vore osedlig, utan såsom den enda sedligt möjliga handlingen, så är Kants uppfattning af honom såsom ofullkomlig plikt till skilnad från rättsplikten såsom fullkomlig plikt ohållbar. Men då man öfvergår från betraktelsen af den sedliga viljan för sig, till att betrakta henne i hennes verksamhet såsom bestämning hos den sinliga viljan, så finner man en bestämbarhet hos handlingen, som möjliggör indelningen af plikten i fullkomlig och ofullkomlig plikt. Fullkomlig är då plikten ur logisk synpunkt eller sedd i och för sig såsom rent inre funktion af den sedliga viljan, ofullkomlig är han ur metafysisk synpunkt eller såsom framträdande inom ett lägre verksamhetsområde, der ändamålet för sitt förverkligande fordrar medel, hvilka såsom yttre icke äro fullt bestämda genom det sedliga ändamålet, utan fordra klokhetsberäkning.

Den andra af Schleiermacher förkastade indelningen af plikten med hänsyn till hans föremål kan likaledes användas, om den tages i en bättre mening, än den hos Kant förekommande. Då menniskans förnuft i sig innehåller de personliga samhällena och Gud såsom de förnuftiga väsenden, genom hvilka hennes sinliga förnuft är möjligt, så måste äfven hennes plikt innehålla dem såsom sina momenter. Man får blott icke fatta dem såsom yttre eller motsatta viljor, utan såsom inom viljan verkande bestämningsgrunder. Och då menniskan ingår såsom medlem i det rättsliga och religiösa samfundet, så måste hennes egen vilja betraktas såsom moment i en högre vilja. Hon har således plikter såsom individ, samhällsmedlem och medlem af Guds rike, och ur hvardera af dessa synpunkter är plikten bestämd i förhållande till hennes egen sinlighet, till hennes medmenniskor och till Gud.

Fichtes bägge pliktindelningar afse icke plikten såsom rent inre funktion, utan hans förhållande till materialet. Bägge grunda sig på förhållandet mellan det enskilda och det allmänna såsom ett förhållande mellan medel och ändamål. Fichte fattar dels individen såsom medel för förnuftsväsendenas rike, dels de be-

gränsade formerna af samhällslifvet såsom medel för samma oändliga rike. I det förra afseendet skiljer han mellan obetingade och betingade plikter, i det senare mellan särskilda och allmänna plikter. Grundbristen i denna indelning är den, att ändamålet fattas såsom yttre i förhållande till medlen, så att dess förverkligande förutsätter upphäfvandet af den åtskilnad, genom hvilken dessa skilja sig från hvarandra och det gemensamma ändamålet. Men då innebär plikten på en gång utbildning af medlen och upphäfvande af desamma. Pliktens subjekt är den empiriska individen, hvars utbildning till medel för den egentligt sedliga verksamheten utgör ett afbrott i denna verksamhet såsom riktad från individen utåt på det objektiva förnuftsriket. Detta är objekt för plikten, försåvidt det saknar yttre sjelfständighet, eller röner motstånd inom sitt verksamhetsområde. Den obetingade plikten afser således höjandet af samhällets magt öfver naturen. Men då denna makt är ett betingadt eller relativt ändamål, måste äfven den derpå riktade plikten vara relativ. Men förnuftets sjelfständighet har äfven en inre sida, för hvilken magten öfver naturen är medel, och utan denna inre sida är individens utbildning af sig sjelf till organ för samhället otänkbar. Hvarje plikt har således en obetingad och en betingad, äfvensom en individuel och en allmän eller social sida[1].

Såsom handling förutsätter plikten, enligt Schleiermacher, en kraft, som genom sin sjelfbestämdhet är handlingens tillräckliga grund, och såsom ett helt af handlingar får det sedliga lifvet sin form genom denna krafts sjelfständighet. Denna sjelfbestämdhet är dygden, men då den icke innebär något annat, än att kraften är verksam enligt sitt väsen, så är den formel och får sitt innehåll från den sedliga idén, som uttrycker den sedliga kraftens väsen.

Dygden är således den sedliga kraftens riktning på sitt väsen. Grunden till denna riktning är den vise, som genom att rikta kraften på väsendet förverkligar detta väsen eller den sedliga idén såsom det högsta goda. Den vise uttrycker således det individuella subjektet, som gör den verksamma kraften till sitt organ, och dygden är organets fasta riktning på den sedliga idén. Genom denna utredning har Schleiermacher lagt grunden

[1] Jmfr ofvan s. 79—85.

till ett positivt dygdebegrepp. Såsom sig utvecklande är den verkliga kraften organ för sitt potentiella väsen och får sin riktning på detta genom det sedliga subjektet såsom enhet af möjlighet och verklighet. I vidsträckt mening innebär dygden, att verksamheten såsom funktion i förmågan har sin fullständiga grund, så att förmågan utgör funktionens innehåll eller utgör funktionens sjelfbestämning. Från denna positiva ståndpunkt är Schleiermachers kritik af Kants och Fichtes dygdebegrepp enkel och klar. De negativa etiska åsigterna kunna icke få någon egentlig plats för dygden, emedan funktionen icke uttrycker förmågans sjelfbestämdhet. Han är nämligen riktad på ett för förmågan yttre material, genom hvars kufvande eller ombildande det goda eller väsendet af sig sjelft förverkligas, så att viljan blott har att prestera vilkoren för det godas möjlighet, liksom förståndet endast lemnar vilkoren för det sannas möjlighet. Man kan visserligen framhålla, att det sedligt goda är viljans autonomi, men denna har ingen från materialets ombildning skild sida, eller utgör blott en sjelfständighet i det yttre, således en blott relativ sjelfständighet. Kant har betecknat hela sedeläran såsom dygdelära för att derigenom framhålla, att den etiska plikten binder sjelfva den fria viljan, eller innebär hennes lagbundna riktning på sitt eget väsen. Från denna sida har han fattat dygden såsom rent inre viljeriktning. Men denna riktning är egentligen en sida af plikten, en fordran, som icke kan fullständigt uppfyllas. Den fria viljan afficieras nämligen af lägre bestämningsgrunder och hennes riktning på väsendet får ingen annan betydelse än den att vara en riktning emot eller ifrån dessa lägre motiver. Dygden är således såsom verklig habitus hos viljan väsentligen negativ, hon utgör tapperheten i striden mot begären. Likväl ställes hon af Kant i ett positivt förhållande till dessa, nämligen såsom värdighet till lycksalighet. Försoningen med den besegrade motståndaren negeras såsom ändamål, men förutsättes såsom effekt af denna negation.

Å sin sida har Schleiermacher icke förbisett, att sedligheten såsom verksamhet har en yttre sida, som innebär strid eller negation, men han fattar denna sida såsom den underordnade. Dygden är icke blott inre sinnesriktning, utan äfven färdighet att ombilda det yttre till organ för det inre. Ombildningen är

således väsentligen ett höjande af det lägre genom dess organiserande till sedlig kraft. Då den sedliga kraften i den yttre verksamhetssferen framträder såsom fyllande distinkt skilda områden, nämligen det privata lifvet, samhällslifvet och det religiösa lifvet, så får dygden inom hvart och ett af dessa områden en särskild karaktär, som kan fattas såsom en viss form af dygd. Från denna synpunkt får den af Schleiermacher förkastade indelningen af dygden i samhällsdygder och privata dygder sin giltighet, enligt hvad redan är visadt i fråga om pliktbegreppets indelning.

Det tredje etiska formalbegreppet är enligt Schleiermacher begreppet om det högsta goda såsom den sedliga verksamhetens verkan. Dess innehåll beror således på denna verksamhets högsta bestämningsgrund, den etiska idén. Schleiermacher har icke strängt skilt mellan det högsta goda såsom en etisk idé och det sedliga verket såsom en viss form af denna, men han har dock betraktat verket såsom funktion i förhållande till både förmågan och ändamålet. På hvarje sedligt godt ställer han de formella fordringarne, att det skall vara fullständigt eller systematiskt såsom moment i det högsta goda, och rent eller fullkomligt genom att ega sin fullständiga grund i den sedliga kraften. Dessa fordringar anser han det vara omöjligt att uppfylla, när man utgår från Kants och Fichtes förutsättningar. Det högsta goda förutsätter nämligen såsom totalverkan en gemensamhet hos krafterna och verksamhetssätten, som icke står tillsammans med desse tänkares uppfattning af individualiteten såsom tillfällig och yttre begränsning. Den tillfälliga bestämdheten är en naturbestämdhet, genom hvilken det goda verket får en bestämdhet, som icke framgår ur den sedliga kraftens väsen. För såvidt det är grundadt i den sedliga kraften är det otillräckligt, ty denna har i sin sjelflagstiftning blott ett formelt kanon för hvarje beslut, men ingen grund för sammanhanget mellan individens särskilda handlingar och för dessas förhållande till andras handlingar. Deraf följer den anmärkta bristen på systematiskhet hos det goda. Då likformiga krafter arbeta för ett likformigt ändamål, så finnes intet annat inre sammanhang mellan handlingarne än den formella likheten eller identiteten såsom ett numeriskt mångfaldigande af samma handling. Egendomlighet hos den

sedliga kraften förutsätter, att denna sjelf organiserat sig till en mångfald af individer, och då sammansluta sig handlingarne till en gemensam totalverkan på grund af den allmänna organisationen. Om individualiteten hos kraften endast tillhör hans fenomenella sida, så stå handlingarne såsom sedliga i ett yttre förhållande såsom utgörande en summa, i hvilken hvarje verk blott är ett fragment, en afspegling af den i sig identiska förnuftsformen i olika material. Fragmentariskt är verket, emedan det framställer den autonoma viljan i relation till ett särskildt hinder. Det rent goda sammanfaller således med den rena viljan, som för sig är overklig eller har verkligheten hos sig blott såsom en värdighet till lycksalighet. Det högsta goda skulle enligt Kant vara den fria viljans aktualitet, men denna skiljer sig icke såsom systematisk bestämdhet från den abstrakta sjelfverksamhet, som redan ligger i dygden. Det goda syftar på det hela, och handlingen är god genom att vinna den fullständighet i sitt slag, som betecknas såsom sjelfändamål. Enligt Kant skulle denna fullständighet vara gifven derigenom, att den sedliga viljan är allmänt lagstiftande och subjekt för alla ändamål. Men den allmänna lagstiftningen skiljer sig såsom verk icke från pliktens formella allmängiltighet, ty den uttrycker hos hvarje subjekt och i hvarje särskildt fall blott den abstrakta friheten. Såsom subjekt för alla ändamål skulle den sedliga viljan genom sin verksamhet ega en fullständig bestämdhet, om dessa ändamål vore gifna genom viljans väsen. Men i det fullständiga ändamålet ingår lycksaligheten såsom en faktor, som icke tillhör den förnuftiga viljan, utan endast genom det gemensamma empiriska subjektet kommer i ett yttre förhållande till densamma. Då de icke genom den sedliga förmågan äro förenade, så är denna subjekt för lycksaligheten såsom ändamål, endast för såvidt detta ändamål fattas såsom yttre eller såsom andras lycksalighet.

Enligt Schleiermacher utgör det goda verket en produkt af alla menniskors samverkan. Äfven det inre verk, som ligger i ordnandet af begären, är ett gemensamt verk, ty det förutsätter uppfostran och föredöme. Fullkomligt eller rent är det goda, emedan det spontant framgår ur den normalt utvecklade menskliga naturen och såsom aktualiserad menskligheten är ett verk af hela det i naturen verksamma förnuftet. Den enskilda

menniskans utveckling är nämligen blott ett moment i mensklighetens totala utveckling. Systematiskt är det goda, emedan förnuftet i hvarje verklig kraft framträder såsom redan på ett egendomligt sätt organiseradt. Då denna organisation är ett verk af den allmänna organismen, så är hvarje dess verk genom sin egendomlighet ett godt för alla. Till denna åsigt leder äfven den uppfattning af plikten såsom individuel handling, som vi funnit hos Fichte. Såsom verk innebär handlingen kontinuitet med föregående och efterföljande handlingar eller utgör en hos viljan aktualiserad riktning, ur hvilken fullt bestämda handlingar framgå. Från denna synpunkt är det sedliga verket den goda seden.

Innan vi inlåta oss på en närmare redogörelse för Schleiermachers lära om de etiska formalbegreppen, upptaga vi till granskning de anmärkningar, som han riktat mot Kants och Fichtes speciella etiska begrepp, eller hvad Schleiermacher kallar de etiska realbegreppen. Då hans minutiösa anmärkningar mot Kants dygdelära i allmänhet äro riktiga, och rättandet af en eller annan skefhet eller öfverdrift torde vara öfverflödigt, så fästa vi oss endast vid vissa allmänna anmärkningar, som hufvudsakligen afse Fichtes pliktsystem.

I kritiken af de etiska realbegreppen återkommer Schleiermacher till sin från Monologerna bekanta mening, att etiken icke får vara transscendental eller nöja sig med att uppvisa betingningarne för möjligheten af det faktiska föreställningssättet om sedligheten, utan att hon bör vara reformatorisk eller i lifvet införa ett högre och renare sedligt mål. Men selärorna äro, säger han, blotta afspeglingen af det verkliga lifvet, och då de, enligt hvad han anser vara uppenbart, sakna sedlig betydelse, så följer, att det i dem afspeglade dagliga lifvet saknar sedlig anda. Kants och Fichtes seläror, som dock äro de i sitt slag bästa, innehålla blott juridiska och ekonomiska begrepp, som de upptagit ur det gängse språkbruket, i stället för att ur en etisk princip härleda ett system af etiska former. De åberopa sig härvid på samvetet såsom en osviklig känsla af enskilda eller elementära etiska förhållanden. Men hvarken är det möjligt att i erfarenheten urskilja något etiskt enkelt, ej heller finnes det

någon osviklig känsla, oberoende af eller föregående den etiska vetenskapen [1].

Denna Schleiermachers klagan öfver det verkliga lifvets brist på verklig sedlighet kan man sammanställa med Kants ovisshet, om i erfarenheten någon verkligt sedlig handling är gifven, och med hans visshet, att all verklig sedlighet endast kan vara ett närmande till sedlighetens idé. Men enligt Kant är det afgjordt, att etiken icke har att uppställa någon ny moralprincip, liksom om icke hvarje menniska omedelbart skulle veta hvad som är hennes plikt. Den ovisshet, hvarom han talar, gäller frågan, hvilka motiver i ett visst fall varit viljans bestämningsgrunder, men ingalunda frågan, hvilken bestämningsgrund i detta fall varit den enda i sig rätta. Att en handling verkligen skett af plikt, kan man icke veta, icke ens i fråga om egna handlingar, då man icke kan vara klart medveten af alla sina motiver; men deremot kan man omedelbart veta hvilken handling i ett visst fall är obetingadt fordrad. Denna insigt vinner etiken såsom vetenskap ur samma källa, hvarur det dagliga lifvet hemtar densamma, nämligen ur det omedelbara pliktmedvetandet. Det är icke hos Kant fråga om att genom induktion ur erfarenheten vinna ett allmängiltigt pliktbegrepp, ty plikten är enligt honom ett enkelt faktum, omedelbart gifvet i den moraliska känslan. Denna känsla är i sin omedelbarhet mer eller mindre dunkel och behöfver renas och stärkas genom eftertanke och ytterst genom den vetenskapliga reflexionen. Man kan derföre icke göra en fullt utvecklad moralisk känsla till etikens förutsättning, såsom Kant sjelf framhåller i inledningen till sedernas metafysik. Men deraf följer icke, »att en enkel och osviklig känsla af det fullkomliga icke kan vara förhanden, medan tanken dels är uppenbart falsk, dels öfverallt underkastad strid». Den sidan hos den moraliska känslan, att hon uttrycker en obetingad fordran och blir en känsla af harmoni, om denna fordran uppfylles, en känsla af disharmoni i motsatt fall, sträcker sig såsom en sida af det aktuella sjelfmedvetandet genom allt menskligt viljelif. Pliktkänslans utveckling genom tanken är icke ett uppvaknande från sömn eller en produktion ur ett blott anlag, utan hon är ursprungligt klar i sina grunddrag, såsom de af Kant i nyss-

[1] Jmfr ofvan s. 107—11.

anförda skrift ur det dagliga lifvet hemtade exemplen visa. Men den vetenskapliga utredningen af denna känslas innehåll och af hennes förutsättningar och följder kan vara omtvistad eller motsägande, oaktadt känslan sjelf är klar, såsom den estetiska teorin kan vara falsk, ehuru känslan af det sköna är medveten Vetenskapen är sann såsom en utvecklad sida af känslan, men då den senare i sin fullständiga bestämdhet är objekt för den förra, så har hon äfven en af tanken oberoende aktualitet. Hennes utveckling håller icke jemna steg med tankens, utan fortgår inom sitt egendomliga område, om blott reflexionen i det hela vunnit den utbildning, som fordras för att hon skall kunna framträda såsom för sig fattlig känsla. Då Schleiermacher sammanställer den moraliska känslan med den logiska och matematiska, som endast vid en högre grad af vetenskaplig utbildning framträder i sin egentlighet, så har detta sin anledning i Kants formella uppfattning af sedelagen, men dervid förbiser han dels den skillnad, som Kant gör mellan det teoretiska och praktiska förnuftet, hvilket senare hos honom får reel betydelse, dels den aktualitet, som de anförda formerna af känslan ega oberoende af den vetenskapliga bildningen. De matematiska och dynamiska grundsatser, som enligt Kants utredning uppbära all sinlig erfarenhet, tillämpas i det dagliga lifvet af den obildade med samma säkerhet, som af den bildade, men icke genom medveten subsumtion af de särskilda fallen under klart fattade regler, utan genom känslans ledning.

Derefter vända vi oss till anmärkningarne mot Fichtes deduktion af samvetet och erinra först om tankegången i denna deduktion. Den sedliga driften fordrar i hvarje fall en fullt bestämd handling, men denna fordran måste, för att kunna vara den fria viljans motiv, ha formen af medveten förnimmelse eller vara begripen. Såsom begripen hänför sig denna fordran till en viss handling bland flere möjliga, ty begreppet bestämmes genom motsättning. Inbildningskraften måste således i hvarje fall konstruera en flerhet af möjliga handlingar, bland hvilka omdömesförmågan skall urskilja den, som motsvarar det kategoriska imperativet, och således om honom utsäga, att han är den i detta fall enda rätta. Men det kategoriska imperativet är icke ursprungligen ett bestämdt begrepp, med hvilket omdömeskraften

sammanställer en föreställd handling och finner likhet eller olikhet, utan det får först genom denna psykiska process formen af begrepp. Omdömeskraften måste således i denna sammanställning af fordran och handling ha en ledning och denna får hon af samvetet såsom omedelbart medvetande. Det är medelbart, för såvidt det framträder med anledning af dömandet, det är omedelbart såsom känsla af absolut visshet, ty en sådan kan icke grunda sig på något dömande eller slutande. Såsom visshet är samvetet möjligt, endast för såvidt det är en känsla af det empiriska jagets öfverensstämmelse med det absoluta jaget, ty detta förhållande ligger till grund för alla förhållanden. Det bestämmer således alla ändamål och från denna synpunkt är samvetet känslan af det empiriska jagets öfverensstämmelse med det absoluta ändamålet [1].

Schleiermacher, som anser att alla subjektiva bestämningsgrunder äro behäftade med den empiriska individens brister och derföre måste underordnas den objektiva form af sedlighet, som är gifven i det allmänna sedliga verket, framhåller mot denna deduktion, att då samvetet såsom nödvändig och osviklig känsla endast afser den enskilda handlingen, så är det ett i det hela ofullkomligt medvetande om sedligheten, emedan man mycket väl kan inse hvad som under gifna omständigheter är fordradt, utan att märka den osedlighet, som ligger i dessa omständigheter sjelfva. För att gifva en osviklig ledning måste känslan vara medvetande af den fulländade sedligheten och således afse alla de omständigheter, genom hvilka handlingen är betingad, men då är samvetet icke längre känsla af en enskild handling, utan innebär en öfversigt af alla lifvets förhållanden, som endast genom vetenskaplig reflexion är möjlig.

Från Fichtes ståndpunkt måste man erkänna, att det empiriska jagets öfverensstämmelse med det rena jaget icke blott i det hela är ofullkomlig, utan äfven på hvarje särskild punkt, för såvidt den verkliga handlingen aldrig svarar mot sedlighetens idé, emedan han hänför sig till en serie af betingningar, som icke alltigenom för den handlande sjelf äro medvetna. Men samvetet kan likväl vara en osviklig känsla, emedan det begränsar sig till de omständigheter, som för den handlande ega betydelsen

[1] Sittenl. § 11. 15.

af medvetna motiver. Den vetenskapliga öfversigten af alla lifvets förhållande när en generel uppfattning, som förutsätter den speciella uppfattningen af det särskilda förhållandet, och utan denna endast kan lemna en allmän och således i det enskilda osäker ledning. Äfven hos Fichte blir den ledning, som samvetet gifver, beroende af omdömesförmågan. Men om samvetet blott skall gifva ett utslag, när öfverläggningen träffat det rätta, så bindes det vid den kortsynthet, som vidlåder alla menskliga omdömen, hvarföre viljan löper fara att i vissa fall sväfva i okunnighet om hvad den sedliga driften af henne fordrar. Derföre måste samvetet fattas såsom föregående reflexionen, så att det omedelbart fattar den fria viljans bestämdhet genom den solliciterande sedliga driften och leder omdömesförmågan till finnandet af de medel, som fordras för aktualiserandet af denna viljeriktning. Samvetet är således icke slutpunkten eller bekräftelsen på att det rätta, till hvars sökande reflexionen drifves, blifvit funnet; utan det är utgångspunkten eller medvetandet, att viljan är drifven till det rätta.

Mot Fichtes fordran, att man vid hvarje handling skall fråga efter hans förhållande till pliktbegreppet, anmärker Schleiermacher, att det måste utredas i hvilken mening man frågar efter plikten. Vore samvetet ett nödvändigt tecken på att öfverläggningen träffat det rätta, så vore det orimligt, att det icke skulle ha osvikligt ledt alla sedelärare till riktiga pliktformler, då de ju frågat efter plikten. Schleiermacher gör här ingen skilnad mellan att fråga efter pliktformeln och efter en enskild handlings förhållande till denna formel. Men föröfrigt träffar han den nyss anmärkta bristen, att samvetet får samma betydelse, som t. ex. känslan af vissheten vid lösningen af ett matematiskt problem. Man kan icke begränsa samvetet till att utgöra ett svar på omdömesförmågans frågor, utan måste utsträcka henne till att vara medvetandets ursprungliga riktning på det rätta, eller enligt Fichtes språkbruk, vara känslan af driften till en bestämd syftemålsförnimmelse. Det måste således ses i sitt sammanhang med den moraliska känslan i inskränkt mening såsom innebärande sedlig impuls. Den timliga handling, som inbildningskraften konstruerar, kan sägas ursprungligen ligga i samvetet, försåvidt han är den enda, som detta kan godkänna, emedan han är uttryck

af den enhet af förnuft och natur, som ursprungligen ligger i den sedliga driften. I motsatt fall skulle en transscendental hiatus mellan det rena och det empiriska jaget ega rum. Men deraf drager Schleiermacher den slutsatsen, att samvetet icke kan vara en känsla endast af den enskilda handlingens förhållande till förnuftet, utan måste innebära medvetandet om den fullständiga och oföränderliga öfverensstämmelsen mellan det empiriska och det rena jaget. Ur detta medvetande måste sedeläran lätt kunna utveckla sig såsom det fullständiga pliktsystemet, som gör samvetet öfverflödigt, emedan det innehåller de formler eller regler, enligt hvilka omdömesförmågan har att i hvarje fall söka plikten, så att känslan af det rätta icke blir något annat än vissheten, att det enskilda fallet blifvit riktigt subsumeradt under en formel och derigenom fattas i sin systematiska betydelse för hela jaget. Derigenom får samvetet allmängiltig betydelse, så att den, som framställer en sedelära, som är grundad på vissheten om hela det verkliga jagets öfverensstämmelse med det rena jaget, icke längre blir en lagstiftare för andra genom sin subjektiva känsla af de enskilda handlingar, som i hans egendomliga förhållanden äro af honom fordrade[1].

Detta raisonnement utmynnar i den satsen, att ett hos alla menniskor lika och hos hvar och en osvikligt samvete icke kan uppvisas, utan att i stället den moraliska känslan modifieras genom utvecklingsgraden, och att känslan och tanken bestämma hvarandra och i sin utveckling tjena hvarandra till mått. Det grundar sig sålunda på Schleiermachers naturalistiska uppfattning af sedligheten såsom medveten naturprocess och särskildt af sedelagen såsom den genom medvetandet modifierade naturlagen. Att sedligheten innebär utveckling måste göras gällande emot den verksamhetssynpunkt, som ledde Kant och Fichte till negativa konseqvenser. Men man får icke förbise, att denna sida är den lägre, inom hvilken sedligheten såsom ett inre personligt lif icke är möjlig. Endast genom att fatta sedligheten såsom på en gång abstrakt frihet och genom samvetet fullt bestämd viljeriktning kan man höja sig öfver utvecklingens relativitet, der intet absolut mått är gifvet, utan allt är bestämdt genom de föregående utvecklingsformernas relativa aktualitet.

[1] Jfr ofvan s. 110.

Oberoende af bruk och fördomar och af hvarje teori stämplar samvetet handlingssättet såsom obetingadt rätt eller orätt, men för att höra dess röst fordras ett uppmärksamt lyssnande, hvartill menniskan endast genom öfning blir skicklig. Ännu större är den öfning, som fordras för att ur samvetet abstrahera vetenskapliga pliktformler. Det sedliga lifvet innebär således i det hela en utveckling både till högre frihet och högre medvetande. Det är icke uteslutande en ren sjelfverksamhet, som afspeglas i en oföränderligt aktuel känsla, utan det är äfven förnuftets lif i och genom sinliga organer. Men det har såsom förnuft ursprungligen ett inre lif för sig sjelft och denna dess ursprungliga aktualitetsgrad upphäfves icke genom den fortgående utvecklingen. Etiken och samvetet göra icke hvarandra öfverflödiga, lika litet som estetiken kan ersätta skönhetssinnet eller af detta göras öfverflödig. Äfven förståndet är väsentligt för det sedliga lifvet, ty det inför i detsamma den klarhet och det systematiska sammanhang mellan maximerna, som fordras för att viljan skall kunna organisera sig till ett system af krafter, maximer och handlingar.

Men Fichte har, enligt Schleiermacher, bundit samvetet så starkt vid förståndet, att det blir omöjligt såsom känsla af den enskilda handlingen. Den förståndiga öfverläggningen är nämligen begränsad till allmänna maximer, som såsom en räkneregel tillämpas på enskilda fall. Då samvetet svarar på förståndets fråga efter plikten, så kan det endast afse dessa maximer och är således uttryck endast för allmänna förhållanden och måste vara identiskt hos alla individer. Men då är det orimligt att antaga, att det angifver den individuella plikten. För att bestämma denna är det icke nog att subsumera handlingen under regler, som afse de yttre förhållanden, som äro förhanden för en kroppslig individ med egendomliga anlag och krafter, ty till »den punkt, på hvilken menniskan finner sig sjelf», hör äfven en andlig individualitet, nämligen egendomliga åskådningssätt, böjelser och stämningar, som måste inverka modifierande på den allmänna pliktregeln. Detta den andliga individualitetens inflytande på pliktens bestämmande har Fichte tillskrifvit hjertat, som sålunda får etisk domsrätt, utan att sjelf ha etisk bestämdhet, då det ju först måste afgöras, hvilket hjerta är godt och

genom hvilken plikt hjertats godhet vinnes. Dessutom ingriper det i bestämmandet af plikten pä ett sätt, som hotar att upphäfva samvetets och omdömesförmågans funktioner, då ingen gräns är satt för dess sätt att tillämpa och modifiera den allmänna regeln, t. ex. att afgöra om, när, med hvem och under hvilka förhållanden en viss person bör gifta sig[1].

Onekligen träffas Fichte i denna punkt af Schleiermachers kritik. Individualiteten får hos Fichte en blott fenomenologisk betydelse, men fordrar etisk bestämdhet, emedan hon faller inom det moraliska handlandets område. Den transscendentala betraktelsen, som stannar vid uppvisandet af det rena jaget såsom den verkliga personlighetens förutsättning, kan icke fasthålla en på en gång både rationel och positiv ståndpunkt, emedan den icke undersöker förutsättningarne för jagets renhet. Den fattar förnuftet såsom lag och bestämning hos den moraliska viljan, men undersöker icke vilkoren för att det skall kunna vara bestämning hos henne. När de i sitt förhållande till hvarandra fattas såsom det objektiva och det subjektiva jaget, så är det icke nog med att hänvisa till deras identitet i det absoluta jaget, utan de måste äfven uppvisas såsom former af detta jag. Men då det objektiva jaget bestämmes blott såsom absolut tendens till sjelfverksamhet, så är det fattadt endast såsom bestämning hos den fria förmågan, men för att vara tänkbart såsom bestämning måste det i sig sjelft vara ett helt. Såsom tendens är det grund till sjelfverksamheten såsom riktning eller form hos förmågan, men den form, till hvilken det är grund, måste det äfven för sig ega och således för sig vara ett på sig sjelf riktadt eller sjelfbestämdt och individuelt helt. Då vidare förmågan fattas såsom ett helt för sig såsom individuelt sjelfmedvetande, så får denna individualitet icke fattas såsom ren fenomenalitet, utan sjelfverksamheten och sjelfbestämdheten måste återfinnas hos alla dess särskilda krafter eller förmågor.

Hos Schleiermacher får individualiteten etisk betydelse, men på ett sådant sätt, att denna betydelse frånkännes förnuftet. Den egentligt etiska sidan af menniskans andliga förmåga är, enligt honom, fantasien, ty hon är, såsom den fria förmågan af syntes och produktion, det egentligt individuella hos menniskan

[1] Jfr ofvan s. 116.

och principen för ett inre lif, som hos Kant och Fichte icke fått någon etisk betydelse. Förnuftet deremot är det hos alla menniskor gemensamma och likformiga. Denna åsigt, som vi redan anträffat i Monologerna, utmärker Schleiermachers frändskap med den romantiska skolan, som utgick från Fichtes lära om inbildningskraften såsom den egentligt verksamma och produktiva förmågan. Men Fichte fattar henne såsom blott teoretisk förmåga och fattar viljan såsom den etiska grundkraften, som åt fantasien ger etisk betydelse genom att rikta henne på det sköna såsom en vägvisare till förnuftet.

Med de anmärkta bristerna hos sedlighetens individuella sida, att nämligen dess högsta bestämningsgrund är blott formel, och att viljan i sin individualitet blir ett för denna form yttre subjekt, sammanhänga enligt Schleiermacher vissa brister hos den sociala sidan. Liksom hos Kant hvar och en är förpliktad att sörja för sin egen fullkomlighet och andras lycksalighet, så blir hos Fichte utbildningen af personligheten till sedligt subjekt en individuel angelägenhet, som afser andra endast såsom organer för den gemensamma sedliga verksamhet, som afser det yttre samlifvet. Vänskapen och kärleken, som utgöra det inre personliga förhållandet, begränsas af honom till äktenskapet, men utan att fattas i sammanhang med dess etiska grund. Såsom äktenskapets mål fattar han nämligen prokreationen, men kärleken och vänskapen få betydelsen af blotta verkningar af det äktenskapliga samlifvet och förlora således sin etiska betydelse såsom motiver. Han förbiser det för mannen och qvinnan ur psykologisk synpunkt egendomliga och dermed äfven den ursprungliga hänsyn till samlifvet, som ligger i den olika uppfostran, hvarigenom hvarderas individualitet utvecklas. Han fattar visserligen individualiteten såsom en väsentlig förutsättning för jagets verklighet, men fattar den såsom en kroppslig och numerisk åtskilnad, hvarföre mera än en tvåfald af individer icke kan deduceras, då ju den numeriska åtskilnaden är densamma, om de skilda äro två eller flera. Det är derföre konseqvent att Fichte begränsar kärleken och vänskapen till äktenskapet såsom engifte. Men tydligen fordras en djupare grund för engiftet och en vidsträcktare omfattning för vänskapen och kärleken, ty utan dem är den gemensamma verksamheten för samhällets befrämjande

icke möjlig, då ingen skulle veta hvad de andre tänka och vilja utom i de fall, som afse en enskild yttre handling[1].

Om än vänskapen och kärleken såsom känslor icke omedelbart falla inom det etiska området, så få de likväl i sina högre former sedlig betydelse såsom sidor hos den i samlifvet med andra aktualiserade förnuftiga viljan. De äro former af det högsta goda, ty de utgöra en genom utöfningen af plikterna mot andra grundlagd tendens till förnuftigt samlif med dessa. Såsom en sådan tendens falla de efter plikten och vålla derför bryderi inom hvarje etik, som betraktar det sedliga ensidigt ur pliktens synpunkt. I kärleken och vänskapen finnes icke den bundenhet af sedelagen, som får form af fordran, utan han är frivillig. Fichte har derföre fattat dem såsom sidor af det äktenskapliga förhållandet, eller den form af det högsta goda, som för honom innebar den fullständigaste aktualisationen af menniskans väsen. I de andra formerna, kyrkan och staten, inskränker han det inre personliga förhållandet mellan menniskorna till den ömsesidiga aktningen för hvarandra såsom sjelfändamål, hvaraf följer det yttre förhållandet, att de respektera hvarandras frihetssferer och befordra hvarandras verksamhet i sinneverlden, så långt den afser det gemensamma samhället. Hvar och en får således i förhållande till hvarje annan betydelsen af en enskild empirisk kraft, som bör underordna sig den andre såsom samhällsmedlem eller moment af det objektiva förnuftet, men i detta förhållande mellan medel och ändamål saknas den homogenitet och det inre samlif, utan hvilka kärleken och vänskapen icke äro möjliga. Derföre får också Fichtes lära om äktenskapet mera karaktären af en psykologisk än af en etisk undersökning.

Fichtes behandling af äktenskapet ur pliktbegreppets synpunkt anser Schleiermacher vara förfelad, emedan den naturdrift, som i äktenskapet skall ställas i rätt förhållande till den rena driften, hvarken får positivt sammanhang med denna eller nödig begränsning. Den sedliga verksamhet, som har könsdriften till sitt organ, måste nämligen enligt grundtankarne afse tryggandet af samhällets empiriska bestånd genom fortplantningen, men om och, i så fall, huru driften genom detta ändamål bör begränsas, och om öfverhufvud detta ändamål endast i äktenskapet bör rea-

[1] Jfr ofvan s. 121—3.

liseras, framgår icke ur principen. Positivt sammanhang med den rena driften skulle könsdriften få genom att icke tillfredsställas för njutningens skuld, utan endast såsom uppfyllande en allmängiltig fordran, men enligt Fichte får han sedlig betydelse genom det ömsesidiga tillfredsställandet. Han låter nämligen mannens drift genom qvinnans kärlek förvandla sig till genkärlek, men detta är intet annat än att, såsom den sympatiska engelska eudæmonismen, fatta de egoistiska drifterna såsom sympatiska, när de tillfredsställa hvarandra[1].

Af dessa anmärkningar framgår, att det icke lyckats Fichte att klart uppvisa det etiska sammanhanget mellan äktenskapet och familjen och inom det förra mellan det fria personliga förhållandet och naturförhållandet. Emellan den rena driften, som afser familjen, och naturdriften inskjuter Fichte kärleken såsom förmedlande, men då måste han äfven visa, att kärleken ursprungligen innehåller dessa begge drifter såsom sina sidor, derigenom att han utgör den sedliga driften, sådan han framträder i ett genom könsbestämdheten modifieradt personligt förhållande. Då denna drift icke står i viljans makt på samma sätt, som den allmänna rörelsedriften, så kan behandlingen af densamma ur pliktens synpunkt endast afse ett tillåtande, som normeras genom vissa ur hela det psykiska och fysiska förhållandet framgående hänsyn. Detta normerande afser således den yttre sidan af det sedliga lifvet och faller således inom känslans och den sedliga och estetiska taktens område, inom hvilket naturbestämdheten sammansmälter med den personliga bestämdheten. Det är således ironiskt menadt, då Schleiermacher i vetenskapens namn fordrar bestämda svar på frågorna efter den omfattning, i hvilken könsdriften får användas, efter grunderna för valet af maka, för antalet barn, o. s. v., ty det är endast från den ensidiga pliktlärans ståndpunkt, som dessa frågor uppkastas, emedan man förutsätter att all sedlig funktion skall vara bestämd genom ett kategoriskt imperativ. Vetenskapliga pliktformler äro generella och kunna således icke fullständigt bestämma den enskilda handlingen, hvarföre bemödandet att genomföra dem i det konkreta kan leda till missriktningar. Schleiermacher fordrar, för att använda ett exempel från ett annat område, att näringsdriften

[1] Jmfr ofvan s. 93—5.

skall få etisk begränsning genom sitt ändamål, så att njutningen icke förleder till omåttlighet, och att denna begränsning skall uttryckas i en formel. Men tydligen kan denna formel icke bestå i ett qvantitativt begränsande af ätandet oeh drickandet, ty i detta afseende är ju menniskan hänvisad till den naturliga ledningen genom känslan af hunger och törst, utan den måste afse denna drifts ursprungliga sammanhang med den fysiska konstitutionen i det hela och dess modifikation genom yrke och yttre förhållanden, så att driften icke fattas såsom genom sig sjelf måttlös och endast genom en yttre begränsning brukbar för den sedliga viljan[1].

Denna ofullständighet i Fichtes bestämmande af äktenskapets etiska betydelse, som följer ur hans antagande, att naturdriften ursprungligen är motsatt den rena driften, och ur hans ensidiga försök att genom plikten förena dem, återfinner Schleiermacher i hans läror om konstens, statens och kyrkans etiska betydelse.

Beträffande konsten, erinra vi derom, att hon enligt Fichte vänder sig till hela menniskan genom att förena den filosofiska och den naturliga ståndpunkten. På den senare är medvetandet om sedelagen en känsla af resignation, af att böjelsen måste böjas under en objektiv lag; på den förra är det en känsla af elevation, af att lagen är menniskans eget väsen. Det estetiska sinnet fattar allt såsom fritt utvecklande sig enligt sin inre lag, men tillika såsom begränsande sig sjelf till att vara moment af ett högre helt. Konsten, som framställer alla förmågor såsom sjelfverksamma, men likväl organiskt förenade, förenar de bägge nämnda ståndpunkterna genom att framställa, hvad sedelagen fordrar, såsom af sig sjelf och oafsigtligt gifven gestalt. Genom detta framhållande af sjelfverksamheten såsom naturform banar hon väg för moraliteten såsom den fria och afsigtliga sjelfverksamheten. Men då det estetiska sinnet är en naturgåfva, så är det hvarken sjelf dygd, om det än kan afsigtligt utbildas, ej heller är konsten egentlig plikt, utan blott vägledning eller hjelpmedel för pliktutöfningen. Den förnuftiga form, som naturen af sig sjelf har oberoende af plikten, tillhör således det

[1] Jfr ofvan s. 93.

estetiska området och får blott propædeutisk betydelse för det egentligt personliga lifvet.

I denna lära finner Schleiermacher blott förvirring. De bägge ståndpunkterna äro nämligen motsatta, så att samma menniska icke kan i samma afseende stå på bägge; men någon lag för valet mellan dem är icke uppvisad. För Schleiermacher är den s. k. naturliga ståndpunkten den falska, ty den fattar naturen såsom förnuftets fiende eller träl. Han tillhör den romantiska riktningen, som fattar inbildningskraften såsom den högsta gifna enheten af förnuft och natur, och hennes högsta produkt, konsten, såsom höjdpunkten af all både mensklig och gudomlig verksamhet. Hos honom träder således konsten i ett motsatt förhållande till sedligheten, fattad i Fichtes mening; den senare får propædeutisk betydelse för den förra. Brytningen mellan dessa åsigter löses dels genom en uppfattning af förhållandet mellan förnuft och natur såsom hvarken ren motsats eller blott qvantitativ differens, dels genom ett bestämdare fixerande af sedlighetens subjekt, så att detta hvarken fattas såsom abstrakt vilja eller kosmisk inbildningskraft. När konsten och sedligheten hänföras till skilda förmågor och derigenom få skilda verksamhetsområden, så förfaller Schleiermachers anmärkning, att om konsten blott har propædeutisk betydelse för sedligheten, så faller hon utom denna och upphör således, när sedligheten inträder. Hennes propædeutiska betydelse upphör visserligen, men hon sjelf qvarstår såsom en sjelfständig sida af det menskliga lifvet, nämligen den, som uttrycker det sinligas omedelbara samstämmighet med förnuftet, under det sedligheten uttrycker den medelbara samstämmighet, som innebär ett underordningsförhållande.

I fråga om staten och kyrkan upprepar Schleiermacher samma anmärkning, att de nämligen hos Fichte få en blott propædeutisk betydelse för åkerbruket såsom den egentliga sedligheten och således bortfalla, när denna sedlighet tänkes i sin fulländning såsom ett sambruk af jorden, der ingen hindrar den andra. Staten är således en nödstat, på hvars upphäfvande den sedlige arbetar, och i hvilken han icke är förpliktad att inträda, om han händelsevis befinner sig i öknen.

Schleiermacher betraktar staten och kyrkan såsom sedliga

institutioner, som äro organiska momenter i det högsta goda och således ega all den fullkomlighet, som de kunna ega såsom momenter i ett helt, som såsom en gifven utvecklingsform måste vara relativt eller bestämdt genom yttre förhållanden. Om än rätten hos honom får teknisk betydelse, så är han dock såsom metod ett menskligt verk och således ett väsentligt moment i sedligheten såsom ett gemensamt handlande. Enligt Fichte är deremot staten en rättslig institution, som är objekt för plikten, emedan han är förutsättning för pliktens subjekt, personligheten. Då menniskorna ha ett gemensamt verksamhetsområde, så måste de begränsa sin frihet enligt allmängiltiga lagar. Staten är således nödvändig såsom det samfund, inom hvilket allas yttre handlande får samstämmighet, och det är plikt att sörja för hans upprätthållande och utbildning. Med sitt yttrande att en menniska, som befunne sig i ödemarken, icke vore förpliktad att uppsöka andra för att bilda en stat, har Fichte framhållit, att staten afser det yttre personliga förhållandet och således icke omedelbart har etisk betydelse. Om någon saknar mensklig omgifning, så har han ingen plikt att begränsa sin frihet enligt allmänna lagar. Men deraf följer icke, att det ur alla synpunkter vore tillåtet att stanna i en sådan isolering. Menniskan behöfver medmenniskor icke blott för att genom uppfostran vinna aktuel personlighet, utan äfven sedan hon genom sitt förhållande till fria väsenden vunnit aktuelt sjelfmedvetande, behöfver hon samlifvet med dessa för att kunna skilja det empiriska jaget från det rena och kunna verka för ett objektivt förnuftigt ändamål. Det är hvars och ens plikt att sörja för hela menniskoslägtet, men endast så långt detta i hans erfarenhet är gifvet. Försåvidt plikten mot staten afser det yttre förhållandet inom ett gemensamt verksamhetsområde, är han bunden vid denna erfarenhet, så att någon plikt att vidga densamma ur rättens synpunkt icke är gifven. Hvad sedan beträffar talet om nödstaten, så använder Fichte detta uttryck för att beteckna, att den empiriska staten är bristfällig, emedan förhållandena omöjliggöra en lagstiftning, som vore rent uttryck af allas vilja, således en bristfällighet från den formella frihetens synpunkt. Men denna ofullkomlighet ligger icke i statens begrepp. Någon författning måste finnas, och både förnuftet och naturen gå ut på att närma den empiriska

staten till den enda rätta eller förnuftsstaten, inom hvilken alla viljor blifvit samstämmiga. Då bortfaller staten såsom »lagstiftande och tvingande makt», emedan menniskan såsom individ är ett med det allmänna. Den sedlige arbetar således icke på förintandet af staten såsom rättsordning, utan på förbättrandet af den empiriska staten såsom ett medel att frambringa förnuftsstaten, i hvilken rättslagen icke är tvångsmakt utan sjelfstiftad lag. Samma förhållande är lätt att uppvisa angående kyrkan och dess nödsymbol. Den fulländade sedligheten är icke enligt Fichte en atomistisk verksamhet, i hvilken stat och kyrka försvunnit, utan den är en samverksamhet, der tvång och godtycke lemnat rum för sjelfbestämd frihet. Men denna sedlighet är enligt honom ett ideal. Han utgår nämligen från sedelagen såsom det rena förnuftet, som för hvarje empirisk verklighet får karaktären af oändligt ändamål. Deraf följer den oändliga perfektibiliteten hos alla menskliga verk och förhållanden. Mot denna ensidiga betraktelse af staten och kyrkan ur pliktens synpunkt är Schleiermachers kritik riktad. Såsom former af det högsta goda innebära de enligt honom ett aktualiseradt förnuftigt samlif, i hvilket viljans formella frihet och öfvertygelsens identitet äro underordnade de ur den nationella och historiska utvecklingen framgångna formerna af rättsligt och religiöst samlif[1].

Emedan Fichte endast ur pliktbegreppets synpunkt gifver etisk betydelse åt formerna af det menskliga samlifvet, har han, enligt Schleiermacher, fattat såsom gifna betingningar för sedligheten sådant, som sjelf fordrar etisk grund, emedan det kommer till stånd genom det menskliga handlandet. Så förutsätter Fichte äktenskapet såsom engifte och oupplösligt förhållande och frågar endast efter menniskans plikt i äktenskapet. På samma sätt förutsätter han ståndskilnaden i staten och talar om plikten att välja ett stånd och om plikterna i de särskilda stånden, men uppvisar icke ståndens etiska grund i anlagens olikhet och i det högsta godas organiska form. Han talar visserligen om att man bör förbättra de gifna betingningarne för sedligheten, men detta förbättrande får betydelsen af ett tumultuariskt omstörtande af det bestående, t. ex. störtandet af nödstaten genom första bästa

[1] Fichtes Sittenlehre s. 235, 238—40, 253, 357. Jfr ofvan s. 125—6.

hedersman, som är öfvertygad om att alla äro missbelåtna med densamma[1].

Denna Schleiermachers anmärkning utgår från den förutsättningen, att allt menskligt handlande faller inom det etiska området. Visserligen är ingen mensklig verksamhet möjlig utan viljans medverkan, men det fria moment, som hvarje mensklig funktion genom viljans ingripande får, har etisk betydelse endast med hänsyn till viljans medvetna motiver. Äktenskapet och stånden äro direkt utvecklade ur menniskans naturlif, och då menniskan nått den utvecklingsgrad, der det blir fråga om ett egentligt väljande af dem, så ha de alla redan den utbildning, att valets etiska betydelse endast kan afse maximerna för sjelfva inträdandet, t. ex. att man icke bör gifta sig för pengarne. Fichte skiljer icke, såsom Schleiermacher säger, yrkena i högre och lägre ur etisk synpunkt, hvarigenom en gradskilnad skulle införas i sedligheten, så att valet af ett lägre yrke vore osedligt, då valet af ett högre är möjligt, och då de högre förutsätta de lägre, sedligheten skulle förutsätta osedlighet, utan enligt Fichte har underordningsförhållandet mellan stånden endast borgerlig, men icke moralisk betydelse. Alla befordra de förnuftsändamålet, men deras verksamhet måste vara en samverkan, der det ena leder det andra, och der funktionerna ordna sig såsom betingade och betingande. Arbetsfördelningen sjelf är en teknisk åtgärd, som icke omedelbart har moralisk betydelse.

Icke blott i fråga om samhällsformerna, utan inom alla särskilda etiska områden är Fichtes sedelära, enligt Schleiermacher, för trång, emedan hon endast redogör för handlingssättet, men icke för den verksamma kraften, som genom sitt väsen är dess grund, ej heller för de goda verk, som genom detsamma komma till stånd. Dygdens och det godas begrepp förekomma visserligen der, men utan vetenskapligt sammanhang med pliktbegreppet. Så är behandlingen af dygdebegreppet ett svar på frågan, »huru det bör ske, som bör ske», men utföres såsom en sjelfständig undersökning, som anknytes direkt till systemets första grundsatser, utan sammanhang med pligtbegreppet. Och det godas begrepp får formen af en på köpet gifven öfversigt af det, som genom plikternas utöfning kommer till stånd[2].

---

[1] Jmfr ofvan s. 127—8. [2] Jmfr ofvan s. 134.

Den behandling af dygdebegreppet, hvarom här är fråga, återfinnes i den undersökning af de formella betingningarne för handlingarnes moralitet, som i Fichtes sedelära föregår den systematiska öfversigten af plikterna. Derigenom införes en skilnad mellan legalitet och moralitet, om den än af Fichte bestrides, ty den egentliga moraliteten kommer såsom det formella vilkoret till innehållet i pliktformeln och består deri, att man handlar för samvetets skuld (af aktning för lagen, såsom Kant sade). Nu är samvetet det omedelbara medvetandet om den bestämda plikten, och sålunda synas här form och innehåll vara omedelbart ett såsom medvetandet och dess föremål. Men det förhållande mellan medvetandet och föremålet, att det senare utan det förra är obestämdt och otänkbart, eger här icke rum mellan samvetet och plikten, ty det förra får betydelsen af ett kriterium på den senare, som först måste konstrueras och fixeras genom inbildningskraften och förståndet, såsom redan blifvit anmärkt. Ur dygden följer icke något bestämdt handlingssätt, ty hon är viljans sjelfbestämning enligt samvetet, men detta är blott den likformiga känslan af öfverensstämmelse eller strid mellan det empiriska och det rena jaget i de särskilda fallen. Såsom ett afsigtligt förvärfvadt medvetande skulle samvetet, enligt Schleiermachers anmärkning, betraktas såsom en plikt och derföre härledas vid den systematiska öfversigten af plikterna, i stället för att förutskickas densamma.

Då dygden såsom likformig viljeriktning på detta sätt skiljes från plikten, så blir den senare såsom handlingssätt ofullständigt bestämd eller bestämd genom relationer. Schleiermacher uppvisar detta i flere särskilda fall. Så t. ex. är plikten att försvara den sedliga verksamheten obestämd, emedan det icke blir tillräckligt utredt, hvad som är verkligt eller blott skenbart hämmande af densamma, då man icke tager hänsyn till den verksamma kraftens natur. Då Fichte begränsar den ifrågavarande plikten så, att den endast afser lifvet, egendomen och det goda ryktet, så sammanför han heterogena saker, som i detta formella sammanhang icke få fullständig bestämdhet. Försvaret af det goda ryktet kan icke utan närmare bestämdhet vara plikt, ty eljest hade den osedlige makt att genom oafbrutet förtal helt och hållet hindra den (positivt) sedliga verksamheten. Plikten

att försvara lifvet och egendomen är likaledes obestämd, om man icke tar hänsyn till rättsförhållandet och det sinnelag, som bör fylla detsamma.

Med denna obestämdhet sammanhänger ett annat fel, att nämligen vissa plikter få en orätt formulering. Så grundar Fichte plikten att iakttaga kyskhet i ord och åthäfvor derpå, att det vore osedligt att yppa själsrörelser, som stå i sammanhang med vissa drifter. Men om hvarken drifterna i sig sjelfva äro osedliga, eller det är orätt att meddela någon sina tankar och känslor öfver något, som icke är osedligt, så måste denna plikt ha en annan grund.

Genom skiljandet af sinnelaget från pliktens innehåll beröfvas de särskilda plikterna sin reella enhet, och pliktbegreppet blir en formel enhet för heterogena momenter, men hvarje reelt pliktbegrepp måste ha enhet derigenom, att alla dithörande handlingar äro likartade och stå i ett lagbestämdt förhållande till hvarandra. Men detta kan man icke finna utan att gå tillbaka till en kraft, i hvilken de ha sin gemensamma grund. Men hos Fichte är t. ex. sjelfbevarelsen såsom plikt riktad på kroppen och själen, utan att någondera ur etisk synpunkt är underordnad den andra (om icke genom hänsyn till valet af yrke).

Vidare följer af denna obestämdhet, att den ena plikten kommer i kollision med den andra; t. ex. plikten att vara meddelsam, umgänglig och tjenstaktig, är för obestämd och kommer i strid med plikten att sköta sitt eget värf. Derföre måste Fichte söka afhjelpa bristen genom kasuistiska maximer, såsom att man icke bör uppsöka tillfällen till dygdeutöfning, utan afvakta att tillfälle erbjuder sig; att det eller det måste åsidosättas, emedan man icke har tid dertill; att man måste taga hänsyn till sin naturbestämdhet; och till sist måste afgörandet, af hvad som i ett visst fall är plikt, hänskjutas till hjertat[1].

Emot denna kritik kan från Fichtes ståndpunkt åtskilligt anföras, men det framgår dock af densamma, att hans etiska system utgör en omfångsbestämdhet hos det formella pliktbegreppet och saknar den systematiskhet, som den egentliga innehållsbestämdheten eger. Han fattar plikten såsom den handling, som innebär enheten af det rena och det empiriska jaget, och

[1] Jmfr ofvan s. 105, 95, 91, 132.

denna enhet såsom ursprungligen gifven i den sedliga driften, men för den fria viljan sjelf falla dessa momenter utom hvarandra. Hon faller sjelf inom det empiriska jaget, som har objektiverat det rena jaget såsom samhället, och således kan hennes handling icke utgöra en reel enhet af bägge, utan innebär blott utbildningen af det ena till verktyg för det andra. Plikten är såsom handlingssätt bestämd genom verktygets art och det material, som det har att bearbeta. Endast det empiriska jaget är ett system, det rena jaget är blott den abstrakta sjelfständigheten och makten hos samhället. Mångfalden af reella plikter har således blott empirisk grund och blir en omfångsbestämdhet hos samvetsplikten såsom formel plikt. Det är derföre nödvändigt att från pliktens formella synpunkt fortgå till dygdens reella, så att man fattar handlingssättet såsom funktion af den konkreta förnuftiga viljan. Den ur pliktens synpunkt formelt fria viljan skiljer sig i hvarje funktion från sina bestämningsgrunder, hvarföre plikten såsom hennes funktion uttrycker den formella enhet, som i öfverläggningen får formen af en relation mellan motsatta bestämningsgrunder. Ur dygdens synpunkt är den fria viljan materielt fri och hennes funktion framträder såsom reel enhet, emedan den förnuftiga viljan i honom ingår såsom af sig sjelf riktad på sig sjelf och derigenom utgörande ett inom sig slutet helt, som icke längre kan fattas såsom blott form eller verktyg. Plikten måste således bestämmas så, att han är reel enhet genom att innehålla dygden och det goda verket eller den goda seden såsom sina momenter, såsom han äfven sjelf måste återfinnas såsom moment i dessa.

Såsom funktion af den förnuftiga viljan specificeras plikten icke genom sinliga organer eller material. Kasuistiken afser således såsom klokhetslära blott valet mellan olika medel för pliktens utförande. Af samma skäl hör asketiken, såsom anvisning för underlättandet af pliktens utöfning, icke till den egentliga sedeläran. Men enligt Schleiermacher får en stor del af Fichtes sedelära asketisk betydelse, emedan han bestämmer plikterna medelbart. Så t. ex. blir sparsamheten plikt såsom medel för välgörenheten, och så omfattande former af personliga förhållanden, som staten, kyrkan och det lärda samfundet, fattas der icke såsom former, i hvilket det sedligt goda är verkligt,

utan såsom medel för förverkligandet af detsamma. En följd af detta medelbara bestämmande är, att samma plikt får olika motivering och betydelse på olika ställen i systemet. Så är sparsamheten på ett ställe plikt såsom medel för välgörenheten, på ett annat ställe såsom medel för sjelfbevarelsen, hvilket medför den oformligheten, att hon blir en både obetingad och betingad plikt [1].

Sjelf har Fichte framstält en asketik såsom bihang till sedeläran och förstår dermed medlet att använda sedeläran på den empiriska karaktären, eller, närmare bestämdt, den systematiska öfversigten af medlen att hålla pliktmedvetandet aktuelt. Asketiken förutsätter den goda viljan, som icke genom några medel kan bibringas och icke har några grader, ej heller är begränsad till någon viss tid. Men medvetenheten hos denna vilja kan fördunklas, och medlet att hålla densamma aktuel är associationslagen, som vid fortsatt sjelfpröfning mekaniskt sammanställer hvarje motiv med pliktbegreppet. Derigenom uppstår vanan, att vid hvarje affekt eller fara för den sedliga viljans fördunklande reflektera öfver plikten, och dermed friheten att följa honom eller öfverlemna sig åt affekten [2].

Enligt denna åsigt afser asketiken egentligen dygden såsom den sedliga viljans medvetna och konstanta riktning på det rätta. Utan medvetenhet om sedelagens fordringar och utan någon villighet att hörsamma dem vore viljan oförmögen af det rätta handlingssättet. Men Fichte skiljer här den goda viljan och medvetandet om det rätta, så att det senare blir en mekanisk process, som för viljan får betydelse af blott medel, ehuru han i sedeläran fattar reflexionen såsom väsentlig för friheten och den originella reflexionen öfver det rätta såsom genialisk dygd. När han fattar asketiken såsom ett blott bihang till sedeläran, undanskjuter han sedlighetens karaktär af utveckling, såsom om det i sedeläran vore fråga endast om den rent förnuftiga viljan. Men så länge sedligheten är verksamhet, och viljan genom sedelagens fordringar behöfver ledas i denna verksamhet, så är den verksamma viljan tydligen icke den rent förnuftiga eller absoluta viljan. Då menniskan såsom sinligt-förnuftig varelse är sedlig-

[1] Jmfr ofvan s. 132.

[2] Fichte, N.W. B. III: 123.

hetens subjekt, så måste den fullständiga sedeläran äfven redogöra för de former, som den förnuftiga viljan får såsom bestämning hos den sinliga. Att viljan är formelt fri innebär, att den förnuftiga viljan icke omedelbart kan bestämma den sinliga, emedan denna genom sig sjelf har en bestämdhet, som strider mot den förnuftiga. Det är således blott en fiktion, när man såsom Fichte gör, skiljer mellan den naturliga menniskan eller den abstrakta förmågan af sjelfverksamhet, som ännu icke modifierats genom det fria handlandet, och den empiriska menniskan med sina genom frihetens missbruk uppkomna böjelser och affekter. Då Fichte i sin sedelära deducerar naturdriften såsom väsentligt korrelat till den rena driften och tillerkänner honom kausalitet, så har menniskan oberoende af friheten och såsom hennes förutsättning en mångfald af böjelser och affekter, som hindra den goda viljans omedelbara aktualitet. Och om sedeläran icke tager hänsyn till de genom frihetens missbruk uppkomna böjelserna, så måste hon äfven ignorera de genom frihetens rätta bruk uppkomna böjelserna, men dermed äfven från sig utesluta dygden och den goda seden. Att Fichte sjelf icke fasthållit denna distinktion mellan den naturliga och den empiriska menniskan, är det lätt att uppvisa; hans lära om det radikala onda, om sjelfmordet, om nödlögnen m. m. förutsätter tydligen hänsyn till den empiriska karaktären, hos hvilken den sedliga karaktären utvecklar sig till högre makt och medvetenhet. Genom hvarje utvecklingsgrad vinner denna karaktär färdighet, så att dess funktion eller viljeriktning är hela viljan i ett visst moment. Detta förutsätter, att den högre graden åt de lägre gifvit den samstämmighet, utan hvilken de icke kunna utgöra sidor af den högre såsom ett helt. Denna ombildning af det lägre är öfningen, som är asketikens egentliga objekt.

Fichte fasthåller pliktens innerlighet och absoluthet, så länge det är fråga om pliktens begrepp, men vid det närmare bestämmandet af detta begrepp fäster han sig vid pliktens medel och material, utan att uppvisa deras organiska sammanhang med den förnuftiga viljan. Derigenom ledes han till en indelning af plikten, hvarigenom de särskilda plikterna icke få betydelsen af sammanhängande attributer hos den sedliga funktionen, utan af hvarandra begränsande handlingar. Genom indelningen

i betingade och obetingade plikter sättes såsom en inom sig afslutad handling, hvad som i sjelfva verket blott är ett moment af den fullständiga plikten, eller såsom Schleiermacher uttrycker detsamma, det sedliga handlandets början afskiljes från dess fortgång. Men genom denna begränsning blir den betingade plikten osedlig, emedan han undantränger en obetingad plikt. Så kan t. ex. sparsamheten aldrig bli en särskild plikt, emedan välgörenheten är obetingadt fordrad, och sjelfbevarelsen kan icke bli plikt, så länge man lefver och kan uträtta något för samhället. På samma sätt fattar Fichte såsom en särskild plikt, hvad som blott är en verkan af pliktuppfyllelsen, då han talar om plikten att befordra sedligheten i allmänhet. Den goda seden verkar på andra såsom godt föredöme, men denna sida hos seden framgår icke ur särskilda handlingar. Visserligen skall denna plikt enligt Fichte icke ega ett särskildt innehåll, utan endast afse handlingens form, att man nämligen låter sina sedliga maximer ligga i öppen dag och derigenom väcker aktning för sedelagen, och genom att visa den osedlige förtroende till hans bättre natur hos honom väcker sjelfförtroende. Men detta afser tydligen dygden såsom den i plikten uppenbara viljeriktningen, som i förhållandet till andra innebär förtroende till deras bättre natur [1].

Den belysning, som vi gifvit af Schleiermachers vigtigaste anmärkningar mot Fichtes speciella sedelära, torde göra ett vidare ingående i detaljanmärkningarne öfverflödigt. Af det anförda framgår, att de formella bristerna hos denna sedelära ha sin förnämsta anledning i den ensidiga betraktelsen af det sedliga lifvet ur pliktens synpunkt. Hos den sedliga handlingen är plikten en sida, som förutsätter dygden och den goda seden, den förra såsom viljans ursprungliga riktning på förnuftet eller den förnuftiga viljans sjelfgifna aktualitet hos menniskan, den senare såsom den organisation af viljan, genom hvilken plikten är något mera än fordran af öfverensstämmelse mellan sinlighet och förnuft öfverhufvud, nämligen bestämd handling.

Då frågan ligger nära till hands, om de föreläsningar i etik, som Fichte år 1812 höll och som äro intagna i tredje bandet af hans efterlemnade arbeten, visa något inflytande af Schleier-

[1] Jmfr ofvan s. 131, 101.

machers kritik, så är det möjligen på sin plats att här egna dem någon uppmärksamhet, om de än falla utom den historiska ramen. Ett sådant inflytande röja de icke, såsom man kan finna redan af den omständigheten, att de icke utgöra en fullständig framställning af etikens system, utan inskränka sig till grundläggningen för detta system och förutsätta detta sjelft såsom bekant genom det tryckta arbete, hvarom det i Schleiermachers kritik är fråga, nämligen sedeläran af år 1798. Något egentligt nytt förekommer der icke, såsom man kan vänta, då ju en principielt annan grundläggning måste medföra en annan pliktlära. Men väl använder Fichte i dessa föreläsningar en från sitt äldre arbete afvikande terminologi. För att undvika förvexlingen af det rena och det individuella jaget kallar han det förra begrepp och framhåller bestämdare, att det förutsätter en högre grund, nämligen det rena varat eller Gud, hvaraf det är form eller fenomen. Derigenom får sedeläran ett bestämdare förhållande till religionsläran, ty hon framställer den förnuftsform, i hvilken det gudomliga varat uppenbarar sig. Förnuftet är grund till den sedliga verlden, och individen eller personen är det organ, genom hvilket denna verld kommer till stånd. Det egentliga subjektet för sedligheten är således det rena förnuftet, som verkar genom den fria viljan såsom organ och för henne får betydelsen af böra eller sedelag. Sedeläran får sålunda tvänne delar, etisk ontologi eller metafysik och etisk fenomenologi; den förra är den allmänna delen, som framställer den sedliga kraften eller bestämningsgrunden, den speciella redogör för de verksamhetsformer, i hvilka denna kraft är verklig såsom enhet och mångfald, eller såsom dygd och plikter. Sedan den formella viljan blifvit förnuftets organ och derigenom fått ett evigt innehåll, är hon sjelf en substantiel, evig vilja, i hvilken den formelt fria viljan eller det individuella jaget fullständigt uppgått, så att det icke längre kan vara fråga om något egentligt val eller om enskilda sedliga handlingar. Den vilja, som en gång gjort plikten för pliktens egen skuld, har derigenom höjt sig öfver alla särskilda och vexlande bestämningsgrunder. Genom denna omvändelse och frigörelse från alla sinliga driffjädrar är börat blott en enda gång motiv, ty flerheten af sedliga fordringar innebär icke en flerhet af motiver, utan blott af kunskapsgrunder för viljandet, eller af

upplysningar om hvad den sedlige i de särskilda fallen vill. Att pliktens innehåll i hvarje särskildt fall framträder i samvetet såsom en obetingad uppgift, innebär endast, att viljan derigenom får upplysning om det, som i detta fall är det rätta handlandet. Hon gör i hvarje fall det rätta, icke på grund af ett beslut, som toge hänsyn till det rättas egendomliga innehåll, eller dess bestämdhet i det särskilda fallet, utan emedan hon en gång för alla stält sig i förnuftets tjenst. Hon får således såsom en villig tjenare icke befallningar, endast anvisningar [1].

Det sedliga lifvet är sålunda icke en diskret linie, sammansatt af handlingar, som på hvarje punkt genom fritt beslut börja rent från början, utan det är ren kontinuitet, som utgör en flerhet af handlingar blott derigenom, att förnuftet vid inträdet i medvetandets form utbreder sig i en flerhet af hvarandra betingande momenter och medel, nämligen menniskorna och deras särskilda förmågor. Mångfalden af plikter hänför sig derföre till de särskilda menniskor, som äro pliktens omedelbara objekt, för såvidt de såsom viljor böra utbildas till organer för förnuftet; pliktens medelbara objekt är den handlande sjelf, för såvidt han behöfver dels höja sitt pliktmedvetande till klarhet, dels skaffa sig kraft och medel för pliktutöfningen och bevara sitt fysiska lif. Men denna mångfald af plikter innebär ingen verklig delning af den till sitt väsen enkla plikten, ty mångfalden af individer är endast fenomenel. Alla individuella sedliga jag hafva samma förnuftiga innehåll och skilja sig blott genom olika mått af insigt och teknisk färdighet, äfvensom genom de yttre rums- och tidsförhållanden, som följa ur medvetandets ändlighet. Förnuftets adæqvata uttryck är således endast samhället såsom enhet af alla individer, och plikten afser ytterst förverkligandet af denna enhet såsom en enda för alla gemensam sedlig karaktär. Såsom individuel eller enskild person är menniskan fenomen; i sig är hon del af samhället såsom det hela. Hon bör således uppgifva sin individualitet, så att alla bli hvarandra lika [2].

Häraf följa den sedliga karaktärens attributer, sjelflöshet, menniskokärlek, sannfärdighet, öppenhet och enkelhet. Den sedlige har intet sjelf, ty förnuftet är det som genom honom

[1] Fichte, N.W. B. III s. 102, 34, 39, 54—5.
[2] A. st. s. 41, 48, 62, 71, 72, 75, 77, 83, 86, 88.

verkar, och objektet för denna verksamhet är den objektiva sedligheten i samhället. Han älskar alla menniskor såsom möjliga eller verkliga verktyg för sedligheten, ty hans hjerta behöfver den objektiva sedligheten. Han är sannfärdig och öppen mot sig sjelf och andra, ty han har afstrukit sig sin individualitet. Han är en enkel eller likformig karaktär, ty ovilkorligt, utan prut eller vacklande följer han samvetets ledning.

Något inflytande af Schleiermachers kritik röjer sig icke i dessa satser. Visserligen träder den äldre framställningens starka framhållande af den formella friheten och sjelfverksamheten såsom fordran tillbaka för betonandet af dygden såsom den fasta riktning, som viljan får såsom förnuftets organ. Men då dygdeläran och pliktläran ställas bredvid hvarandra, utan att pliktbegreppet modifieras genom dygdebegreppet, så qvarstår den brist, mot hvilken Schleiermacher egentligen vände sig. Dertill kommer, att dygdeläran är en blott formel vetenskap; hon skiljer ut den etiska idén såsom förnuftsform från det absoluta varat, som utgör förnuftets religiösa innehåll, och framställer de etiska formerna såsom konseqvenser af denna idés enhet i förhållande till mångfalden af individer. Den äldre framställningens uppfattning af plikten såsom ett sig närmande till det goda återkommer här med ännu större skilnad mellan handlingen och dess ändamål. Det närvarande lifvet är blott en förberedelse för den sanna sedligheten; den i detta lifvet möjliga sedligheten är icke det högsta goda, utan endast utbildningen af menniskan till verktyg för detsamma genom att höja hennes sedliga medvetande, eller frambringa en allmängiltig öfvertygelse om det sedliga. Men denna är blott en bild af den sanna sedligheten, som således i detta lifvet stannar vid formen af imperativ. Den äldre läran om nödstaten och nödsymbolet är således här drifven till sin spets, ty allt verkligt menskligt lif kommer här icke längre än till förberedelser för sedligheten. Dygden, plikten och det sedligt goda hafva således här fjermat sig från hvarandra, i stället för att närma sig till hvarandra[1].

När vi till sist lemna en kortfattad öfversigt af hufvudpunkterna i Schleiermachers eget etiska system, så har detta sin anledning deri, att hans formella och negativa kritik af den

[1] A. st. s. 73, 81, 104, 106.

negativt rationella riktningen i etiken först genom sitt positiva underlag får sin fulla begriplighet. Hans system föreligger visserligen icke i en af honom sjelf utförd, slutgiltig redaktion, men dess grunddrag innehållas i de etiska afhandlingar, som han offentliggjorde i Vetenskapsakademiens i Berlin årsskrift. Dessa och de utförliga framställningar, som han lade till grund för sina föreläsningar, kunna väl antagas i många punkter gå längre, än den åsigt, som han vid affattandet af grundlinierna hunnit bilda sig. Men att han var på det klara med grundtankarne, visar hans afsigt, att omedelbart efter de kritiska grundlinierna offentliggöra sitt eget etiska system.

I grundlinierna utgick han från en formaldefinition på etiken. Till den fullständiga definitionen leder han sig i den systematiska framställningen genom en indelning af vetandet öfverhufvud, hvilken får betydelsen af en deduktion af etiken ur vetandets begrepp. Såsom han redan i grundlinierna lärde, måste begreppet om etiken såsom särskild vetenskap härledas ur ett högsta vetande, i hvilket hennes sammanhang med och åtskilnad från de öfriga vetenskaperna är grundadt. Detta vetande måste således innehålla en grundmotsats, ur hvilken vetandets bestämda former utveckla sig såsom sjelfständiga vetenskaper. Denna motsats är den mellan vetande och vara (subjekt och objekt). Vetandet är för oss fattligt endast genom att skilja sig från varat, men detta förutsätter, att bägge i sig äro identiska. De äro således hvarandras mått, så att hvartdera är fullkomligt i samma mon, som det motsvarar det andra; varat är fullkomligt, för såvidt det motsvarar sitt begrepp, hvilket från sin sida är fullkomligt genom att motsvara varat. Den absoluta motsvarigheten mellan bägge kan icke anträffas i det menskliga medvetandet, ty inom detta är allt bestämdt genom motsats mot annat. Begreppet är bestämdt derigenom att dess vara (objekt) specificerar sig, och varat är bestämdt genom flerheten af begrepp om detsamma. Den mångfald, genom hvilken det ena ledet i grundmotsatsen skiljer sig från det andra såsom enhet, utgör en inre motsats, som är en specifikation af grundmotsatsen. Vetandet och varat icke blott utesluta, utan innehålla äfven hvarandra såsom underordnade momenter. Hvartdera är ett helt för sig genom att innehålla det andra med relativ öfvervigt öfver detsamma. Mång-

falden af begrepp innebär att varat i olika grader ingår i vetandet, liksom mångfalden af objekter förutsätter, att begreppet i olika grader ingår i varat. Ur denna specifikation af lederna i grundmotsatsen framgår motsatsen mellan det allmänna och det särskilda eller det öfverordnade och det underordnade. Vetandet och varat utgöra hvart för sig ett system af släkter och arter eller ett helt af utvecklingsformer, och utvecklingen är den verksamhet, genom hvilken det förenade blir åtskildt och det åtskilda förenadt. (Derföre är inbildningskraften, såsom förmåga af analys och syntes, den etiska grundförmågan.) Det rent allmänna eller den rena enheten och det rent enskilda eller den rena mångfalden kunna således icke falla inom utvecklingen, utan utgöra blott tänkta gränspunkter för densamma. Allt för oss verkligt vetande eller vara är enhet i åtskilnad eller motsats. Såsom enhet af alla motsatser är vetandet förnuft, och varat är på samma sätt natur. Förnuftet och naturen äro samma hela såsom ideelt och reelt och ingå i hvarandra, så att det ideella är reelt och det reella är ideelt. Såsom ingående i hvarandra bestämma eller inverka de på hvarandra och innehålla således hvart för sig motsatsen mellan verkande och lidande. Förnuftets verk i naturen är gestalten eller den mätbara bestämdheten, utan hvilken naturen vore ett ofattbart stoff, ett kaos. Naturens verk i förnuftet är medvetandet, ty utan en mångfald af affektioner vore förnuftet tom åskådning. Gestalten och medvetandet förhålla sig till förnuftet och naturen såsom fenomenet till sin kraft; de äro nämligen de bestämda yttringar, i hvilka den allmänna motsatsen framträder. Då förnuftet och naturen ingå i hvarandra, så innehålla äfven kraften och fenomenet hvarandra; från denna synpunkt är kraften väsendet och fenomenet är tillvaron. Häraf följer indelningen af vetenskaperna. Den högsta indelningen är den i naturvetenskap och förnuftsvetenskap. Hvardera underindelas med hänsyn till motsatsen mellan väsen och fenomen i spekulativ och empirisk vetenskap; i den förra är det allmänna eller tänkandet öfvervägande, i den senare är det särskilda eller föreställandet förherrskande. Vi få sålunda fyra kardinalvetenskaper, fysik och naturlära, etik och historia. Alla dessa förutsätta hvarandra, ty de framställa grundmotsatsen i hans specificerade former, af hvilka ingen kan framträda i fatt-

liga bestämningar, utan att motsatta bestämningar hos de andra äro utvecklade. Såsom den spekulativa vetenskapen om förnuftets totalverksamhet på naturen förutsätter etiken fysiken, ty denna verksamhet förutsätter ett i naturen grundadt lidande hos förnuftet. Tänkas bägge i sin fulländning, så sammanfalla de och utgöra verldsvisheten eller den spekulativa filosofien, i hvilken etiken är den praktiska och fysiken den teoretiska sidan. På samma sätt förutsätter etiken historien, utan hvilken hon vore ensidig och falsk, emedan hon fattade sitt objekt såsom en kraft utan verkningar och således icke kunde skilja sig från fysiken [1].

Genom denna deduktion af etikens begrepp och förhållande till de andra vetenskaperna har Schleiermacher sökt höja sig öfver den ensidiga ståndpunkt, från hvilken Fichte nekar möjligheten af en vetenskap om naturen och Schelling i sitt system icke får något rum för etiken. Ju högre ståndpunkt man intager, desto mindre kunna, enligt Schleiermacher, afvikelser i åsigt och utförande vara möjliga. Den ståndpunkt, som förenar etiken och naturvetenskapen, måste således vara högre än det elementära vetande, som utgör det för Fichtes och Schellings motsatta åsigter gemensamma [2]. Schleiermachers princip måste således vara ett reelt vetande, som icke från sig utesluter någon form af kunskap eller verklighet, utan bevisar sin realitet genom att återfinnas i alla särskilda vetenskaper. Detta reella vetande är filosofien eller »verldsvisheten» såsom varats och vetandets fullständiga motsvarighet mot hvarandra, men denna är icke verklig för sig utan endast såsom aritmetiskt medium af de särskilda natur- och förnuftsvetenskaperna, i hvilka varat och vetandet med vexlande öfvervigt äro förenade.

Detta vindicerande af principens realitet grundar sig icke på någon högre uppfattning af hans faktorer, vetandet och varat, ej heller af deras enhet, utan är blott den från Fichte och Schelling bekanta läran om subjekt och objekt såsom i sig identiska och i sina former åtskilda. Likaledes innebär indelningen af filosofien i teoretisk och praktisk intet nytt. Identifikationen af den förra med naturvetenskapen och af den senare med etiken har Schleiermacher lånat från Schelling, hvars lära om andens

[1] Philos. Sittenlehre § 21—70.
[2] Grundlin. s. 486—7.

och naturens identitet och qvantitativa differens här återfinnes, modifierad genom en anslutning till Fichte. Differensen och bestämdheten bindes nämligen vid det menskliga medvetandet. Sin realitet kan principen således få endast a posteriori, genom uppvisandet, att de faktiska formerna af vetande och vara ingå i hvarandra. Men någon sådan parallelism mellan naturen och förnuftet har Schleiermacher icke uppvisat; i stället har han satt dem emot hvarandra på ett sådant sätt, att hans grundindelning af vetandet blir omöjlig. Han fattar nämligen naturen såsom den sida af verkligheten, som öfvervägande är föremål för vetande, men icke sjelf är vetandets subjekt, hvaraf följer att förnuftet är den sida, som icke egentligen är vetandets objekt. Den egentliga vetenskapen är således den, som har ett egentligt objekt, således naturvetenskapen. Den grundläggning, som Fichte gaf filosofien, är sålunda skjuten åt sidan genom en blott formel motsättning af förnuft och natur, hvarvid den sinliga objektiviteten utan vidare undanränger sjelfmedvetandets och frihetens förnuftiga objektivitet. På denna ståndpunkt är etiken blott en del af naturvetenskapen. Förnuftets verksamhet i det hela är riktad på naturen och dess verk i naturen är gestalten. Såsom en yttring af förnuftet skulle således etiken vara en gestalt eller en formad natur, nämligen den bildade menniskan, som genom sina bildningsformer är ett fattligt eller mätbart objekt. Men såsom vetenskap om menniskan måste etiken skiljas från henne och kan då fattas såsom en viss bland hennes bildningsformer, nämligen hennes bildade medvetande om den bildade menniskan. Men till sjelfmedvetandet kan man på denna väg icke komma, emedan verksamheten är riktad från sitt subjekt på ett motsatt objekt. Medvetandet är hos den förnuftiga menniskan ett lidande eller en verkan af naturen; sjelfmedvetande kan detta medvetande icke vara, emedan det innehåll, som denna hos menniskan genom naturen gifna form kan få, är en gestalt eller en naturform, genom hvilken åskådningen blir bestämd. Etiken är således begränsad till former eller verkningar i naturen, men kan icke fatta kraften, är således blott empiriskt medvetande eller historia. I denna åsigt passa icke Kants och Fichtes satser om det rena sjelfmedvetandet och den formelt fria viljan och hennes rent förnuftiga lag. Enligt Schleiermacher är det derföre omöjligt att

beskrifva en sedlig verksamhet såsom absolut början. Omvändelsen och pånyttfödelsen är blott en utvidgning af det i menskligheten verksamma förnuftets område, en verkan hos den enskilda menniskan af den allmänna bildningen.

Förnuftsvetenskapen och naturvetenskapen byta enligt denna grundläggning sina roller. Den förra blir en lära om naturformer, den senare måste på grund af parallelismen vara vetenskapen om naturens verk i förnuftet, och då detta verk är medvetandet, vara läran om medvetandets former. Om grundläggningen leder till sådana konseqvenser, så är hon förfelad. Från Kant och Fichte skiljer Schleiermacher sig i densamma genom sin från Schelling hemtade lära, att motsatta ingå i hvarandra. Denna lära är väl icke främmande för Fichte, tvärtom utvecklad ur hans satser, att jaget i sig sätter icke-jaget, och att den vetenskapliga metoden innebär förenandet af motsatta begrepp i ett högre begrepp; men han fasthåller, att egentligen det är det lägre, som ingår i det högre, så att det lägre icke sjelft i samma mening innehåller det högre. En filosofisk förklaring, som utgår från den absoluta identiteten såsom princip, måste uppvisa, att allt ingår i allt. Men med allt erkännande, att Schleiermacher inom det etiska området genomfört denna princip i en långt större omfattning, än Fichte, kan man dock icke förbise, att den konkretion, som han på detta sätt uppvisar hos alla sedliga former, är vunnen genom förbiseende af den motsats, hvarmed det verkliga lifvet är behäftadt. Liksom naturvetenskapen och etiken sammansmälta, emedan de synpunkter, från hvilka de betrakta samma hela, icke kunna isärhållas, så sammanfalla alla utvecklingsformer, emedan intet mått för skilnaden mellan lägre och högre former är gifvet. För etiken blir skilnaden mellan godt och ondt främmande, ty den etiska kraften är förnuftet, hvars verk är godt. Det onda är det af förnuftet icke organiserade materialet, som faller utom det sedliga lifvets område. Men å andra sidan förutsätter etiken det onda, emedan hon icke skulle vara en särskild vetenskap, om icke förnuftet och naturen vore söndrade. Det onda måste således återfinnas i det sedliga lifvet såsom det moment, hvarigenom vetenskapen om detta lif är skild från naturvetenskapen. Att det ondas etiska betydelse härigenom är misskänd, behöfva vi icke särskildt uppvisa, utan

framhålla blott, att den naturalistiska ståndpunkt, som vi ofvan framhållit såsom den principiella differensen från Fichte, är en följd af en formalistisk användning af Fichtes principer.

Det rena förnuftet kan enligt Schleiermacher icke förekomma i det sedliga lifvet, ty förnuftets verksamhetssfer är begränsad af det organiska materialet, och denna begränsning återfinnes i hvarje punkt af förnuftets lif, emedan motsatsen är en inre motsats, så att hvarje verkan äfven är en motverkan. Ur den teoretiska synpunkt, som i Schleiermachers etik är den dominerande, skulle det rena förnuftet vara det förnuft, i hvilket allt blifvit natur eller vetandets objekt, likasom den rena naturen skulle vara den, i hvilken allt vore vetande. Men bägge äro de bestämda, endast försåvidt de äro åtskilda, och sammanfalla såsom rena i en abstrakt enhet. Från denna förutsättning polemiserar Schleiermacher mot Kants och Fichtes lära om det rena förnuftet såsom den högsta sedliga bestämningsgrunden och har med sin kritik, så långt den är träffande, äfven vederlagt sin egen etik.

Då den rena sedligheten för Schleiermachers etik är främmande, så måste denna etik stanna vid redogörelsen för den menskliga verksamhetens faktiska former och kan icke gå längre än historien. Hon är blott den skematiska framställningen af formerna för den medvetna verksamheten, den verksamma kraften och verket, med bortseende från den närmare bestämdhet, som dessa ega såsom faktiska former. Hon är, såsom Schleiermacher uttrycker detta, formelboken, som illustreras genom historien såsom bilderboken. Öfverhufvud blir skilnaden mellan spekulativt och empiriskt vetande lika ohållbar, som skilnaden mellan natur- och förnuftsvetande. Bägge betrakta den ena och samma verkligheten, i det ena fallet såsom möjlig bestämning hos kraften, i det andra såsom verklig bestämdhet hos verkan, men kraften, som genom sin natur verkar något, och verket, som genom sin inneboende kraft sjelft verkar något, äro skilda blott såsom en abstraktare och en konkretare uppfattning af samma sak.

Enligt Schleiermachers i de kritiska grundlinierna framstälda åsigt om etikens organisation skulle den reella delen, som betraktar det sedliga lifvet ur dygdens, pliktens och det goda verkets eller tillståndets synpunkter, föregås af en formel del, som uppvisar sammanhanget mellan de etiska ideerna. Men i

föreläsningarne har han utelemnat denna formella del och låter den reella delen följa omedelbart efter utredningen af etikens begrepp. Den vise och sedelagen passa icke in i hans naturalistiska system, ty då etiken är vetenskapen om förnuftets totalverksamhet på naturen, så kan individen icke fattas såsom en lagstiftande vilja, som vore sedlighetens subjekt, utan får sedlig betydelse endast såsom en produkt, som är moment i denna totalverksamhet. Den egentliga etiken är framställningen af det högsta goda, men detta behandlas icke såsom etisk idé, utan såsom formalbegrepp. Etiken är icke längre en reformerande framställning af idealet, utan en beskrifning på förnuftets faktiska organisation af naturen. Pliktläran får underordnad betydelse, emedan hon fäster sig endast vid de enskilda fallen; samma ställning får dygdeläran, ty dygden är begränsad till ett särskildt sedligt område. Hon är nämligen den sedliga fullkomligheten hos den handlande individen, men den sedliga verksamheten går utöfver det inre viljelifvet ut i den yttre verkligheten, der hon bestämmes äfven af andra faktorer. Hvarken plikten eller dygden äro för sig etiskt begripliga, ty de sakna det lefvande sammanhang, som tillhör förnuftets totalverksamhet. Schleiermacher försäkrar, att han aldrig kunnat instämma i lofprisandet af en pliktenlighet och en dygd, som icke bekymra sig om handlandets resultat, utan öfverlemna detta åt försynen. Han anser, att då handlingen utgår från en syftemålsförnimmelse, så kan han uppskattas endast efter den grad, i hvilken syftet genom honom förverkligas. Den som ingenting vill uträtta, har ingen anledning att handla[1].

Schleiermacher fattar det sedligt goda såsom yttre för individen hufvudsakligen af formella skäl. Då detta goda är en totalverkan, så kan den förnuftiga viljans ordnande af begären och drifterna icke vara en inom sig afslutad verksamhet, utan det egentliga syftet måste afse den verkan, som detta medför för andra, och detta ordnande är sedligt, så långt som denna verkan vinnes, och då denna icke beror af individen ensam, så har hans enskilda verksamhet icke egentligt sedlig betydelse. Sådan får han såsom ett moment i det allmänna kulturarbetet. Det andra skälet är det, att han icke kan skilja det goda från dygden och plikten, om han icke får fatta det såsom yttre i motsättning till

[1] W. W. II: 1, s. 447—52. Grundl. s. 442—3.

de bägge andra såsom inre former af sedligheten. Om man fattar en mensklig handling såsom för sig god, så drifves man, säger han, från det goda tillbaka till plikten, liksom man genom att fatta den sedliga viljan eller sinnesförfattningen såsom i sig god aldrig kommer utöfver dygdens område. Det sedligt goda måste således gå utöfver både handlingen och förmågan. Det senare gör det goda genom att väsentligen vara ett gemensamt verk, i hvilket dygden blott är en medverkande faktor. Genom denna uppfattning af det goda frigör sig etiken från det enskilda lifvets obetydligheter och förvirrade personliga förhållanden och från den ensidighet, som vidlåder den enskilda viljeriktningen. Utöfver plikten går det goda verket genom att innebära impuls till fortsatt handlande. Denna impuls fattar Schleiermacher såsom pliktens verkan på andra menniskor, eller såsom den sidan hos seden, att han vinner allt större omfattning såsom föredöme. Den inre sidan hos seden, att han utgör en genom pliktuppfyllelsen grundad tendens till fortsatt sedligt handlande, skiljer han icke från plikten, ty den enskilda handlingen är endast genom en sådan tendens verklig och möjlig; såsom fordrad skulle han blott uttrycka vanmakt hos den sedliga kraften[1].

Från denna ståndpunkt måste den etik, som fasthåller den individuella viljan såsom sedlighetens subjekt, anses ha förfelat sin egentliga uppgift, emedan hon måste fatta sedlighetens verklighet eller det sedliga verket såsom ett tillfälligt eller underordnadt moment i det sedliga lifvet och icke ens kan fatta det inre viljelifvet och dess ideal rent, då det göres beroende af den enskildes mening. Ju mera inre måttstocken är, säger Schleiermacher, desto mindre är säkerheten, att icke det sedliga förorenas genom något sinligt, som smyger sig in bland det andliga[2]. Men tvärtom vill det synas, som om måttstocken vore osäker i samma mon, som han är yttre. Om det redan förverkligade är måttet för det, som bör förverkligas, så är det icke blott slut med etikens reformatoriska betydelse, utan äfven med möjligheten att fatta sedligheten såsom en utveckling. I utvecklingen måste finnas en inre sida, som aktualiserar en yttre sida och sålunda är hennes mått. Det gemensamma verket är

[1] W. W. II: 1. s. 456–8, 461.
[2] A. st. s. 453.

den inre sidans aktualitet i den yttre, men denna är icke möjlig utan den inre sjelfbestämdhet, som ligger i plikten och dygden. Verkets yttersta formalgrund är lagen, och då denna lag är den förnuftiga viljan, så är formalgrunden äfven realgrund. Till denna uppfattning af lagen tenderar Kant och ännu afgjordare Fichte, men utan att ha kunnat genomföra den. Schleiermacher yrkar derföre mot dem, att lagen måste vara realgrund, men hans misstag är förutsättningen, att realiteten hos lagen är hans yttre verklighet. Deraf följer att heteronomien blir sedlighetens grundform från den individuella viljans ståndpunkt, ty denna vilja är icke för sig grund till någon verklighet och hos den verksamma kraften är hon blott ett moment, som såsom del får det hela emot sig såsom en qvantitativ motsats.

Om vi derefter se på Schleiermachers sätt att bestämma det godas begrepp för sig, så följer det af grundläggningen till etiken, att det måste vara enhet af de grundmotsatser, som konstituera all verklighet. Det måste vara enhet af förnuft och natur, och denna enhet måste sjelf vara enhet af allmänt och särskildt. Men den ursprungliga enheten af förnuft och natur faller utom det sedliga området, ty intelligensens verksamhet i naturen måste utgå från en verklig kraft, men verklig är kraften blott såsom ett med massan eller sitt material. Det goda kan således icke, såsom hos Fichte, anknytas till en ren förmåga, hos hvilken förnuftet är en möjlig bestämningsgrund, utan endast till ett ursprungligt verk, hvars grund faller utom det etiska området. Detta verk är menniskan, som såsom det i vexlande individer verkliga slägtet är enhet af allmänt och särskildt. Sedligheten är menskligheteus utveckling, och det goda är hennes särskilda utvecklingsformer, hvilkas sammanfattning är det högsta goda. Detta goda är relativt både såsom ett helt och i sina momenter, ty det är såsom utvecklingsform begränsadt genom den ursprungliga enheten af förnuft och natur inom ett visst naturområde, nämligen menniskan, och genom den fullständiga enheten af samma motsatser i hela naturen, så långt hon är ett sammanhängande verksamhetsområde. Det ligger således mellan den partiella, antropologiska enheten af själ och kropp såsom sedlighetens utgångspunkt och den fullständiga, kosmiska, eller rättare, telluriska enheten af jordanden och jorden såsom hennes

slutpunkt, och utgör sammanfattningen af alla de i tiden och rummet begränsade utvecklingsformer, som förmedla dessa ändpunkter med hvarandra. Då utgångspunkten är organisk, så är sedligheten en organisation, och det högsta goda en organism, i hvilket hvarje moment eller godt är åtskildt från andra momenter inom ett gemensamt helt och inom sig eger en likartad bestämdhet. Såsom ett inom sig bestämdt och derigenom från andra skildt helt är det goda organiskt, såsom sammanhängande med andra inom ett högre helt är det goda symboliskt eller begripligt. Förnuftet är nämligen till sitt väsen vetande och framträder för andra genom afsigtliga verk; genom afsigtligheten hänvisar verket på förnuftet och är sålunda symboliskt. (Hvarje organiskt helt hänvisar, enligt Kant, på ett begrepp såsom grund och genom begreppet på en intelligens.) Dessa bägge sidor förutsätta hvarandra, ty endast genom att framträda i organiska produkter är förnuftet fattligt för andra (hvilka endast från yttringens ändamålsenlighet kunna sluta till kraftens förnuftighet eller intelligens). Och endast för att uppenbara sig framträder förnuftet i naturen. Afsigtligheten eller ändamålsenligheten hos verket är icke en inre, utan afser detsamma såsom medel för meddelandet eller för gemensamheten. (I naturens eller materiens mångfald uppenbarar sig förnuftet såsom enande princip, och denna uppenbarelse är såsom den högre enheten af de förnuftiga individerna det egentliga ändamålet, som ligger till grund för enheten i de särskilda verken.)[1]

Hvarje sedligt verk är organiskt och symboliskt, och jemte dessa bägge sidor finnes ingen tredje, ty genom dem är det fullständigt bestämdt såsom ett helt för sig och såsom moment i ett högre helt. Men hos hvar och en af dessa sidor måste samma motsats återfinnas. Både såsom organiserande och symboliserande är det i sig identiska förnuftet verksamt genom egendomliga organer; dess verk måste således återgifva såväl förnuftets identitet som organets egendomlighet genom att vara på en gång egendomligt och identiskt med andra verk. Dessa fyra sidor eller attributer måste återfinnas hos hvarje verk eller tillstånd, som kan fattas såsom en etisk enhet; men då all motsats innebär en relativ öfvervigt af endera bland de motsatta si-

[1] A. st. s. 478.

dorna, så måste i hvarje särskildt verk en viss sida vara den förherrskande. Flerheten af attributer utgör således äfven en indelning af det goda i en flerhet af arter, så att vi få fyra hufvudformer af det goda, nämligen allmänna och egendomliga organisationer äfvensom allmänna och egendomliga symboler.

Såsom identiskt eller allmänt är det organiskt goda det gemensamma bruket eller seden, hvilken såsom förhållande mellan individerna är rättsförhållandet. Individuelt blir detta goda såsom samhället eller staten, i hvilken det allmänna är personligt. Såsom egendomligt är det organiskt goda egendomen, i betydelsen af den mot individens organisation svarande produkt, som icke kan lösgöras från honom och öfverflyttas på en annan såsom något, som i samma mening vore godt för den andre. Ett sådant godt är menniskokroppen, försävidt hans helsa, styrka, skönhet, o. s. v. är ett verk af det sedliga lifvet, det egna och förfädrens. Allmänt blir detta goda genom sin fattlighet för andra, och detta sker i det fria umgänget, som således är den mot staten svarande högsta formen af detta goda, såsom det menskliga samlif, der hvar och en delgifver andra sin egendomlighet och erkänner andras.

De motsvarande formerna af det symboliskt goda äro vetandet och känslan. Det förra är den identiska formen, som såsom förhållande mellan individerna är meddelandet genom språket, som är vetandets organiska sida. Med tron är vetandet ursprungligt förenadt, ty utan tron, att den uppfattande och den meddelande med samma ord förena samma tanke, är intet lärande och således intet vetande möjligt. I sin högsta form, såsom individuelt, eller såsom samlifsform, är detta goda skolan. Känslan är den egendomliga formen af det' symboliskt goda. Hon kan endast antydas och anas, hvarföre hon såsom allmän eller såsom förhållande mellan individerna förutsätter uppenbarelsen. Hennes högsta form är kyrkan såsom den identiska formen för de individuella känslorna och deras egendomliga schematisationer hos särskilda folk.

Emedan hvarje form af det goda innehåller de ofvannämnda sidorna i olika proportioner, kan han äfven sägas vara en personlig form eller en person. Dermed förstår Schleiermacher ett fullt bestämdt, naturligt helt, i hvilket det identiska förnuftet fått

individuel tillvaro såsom på en gång medelpunkt för ett egendomligt verksamhetsområde och samverkande med andra. I detta begrepp äro sålunda de bägge grundsatserna förenade. Hvarje sedligt verk är en person, ty det är, såsom en i tiden och rummet begränsad verkan, ett naturligt helt och uppenbarar en egendomlig afsigt, som hos andra utgör impuls till analogt handlande. En person är t. ex. språket, ty det har sinlig tillvaro och uttrycker ett egendomligt sätt att tänka och känna, som hos andra väcker tendens till meddelande. Emedan personligheten innebär både identitet och åtskilnad, kunna hvarken menskligheten eller det subjektiva jaget fattas såsom personer; den förra har icke jemte sig något annat slägte, från hvilket hon vore åtskild, det senare fattar sig såsom den abstrakta åtskilnaden från andra utan något gemensamt. Då ingen för sig är person, så är familjen den första formen af det sedligt goda, och endast såsom familjemedlem är individen ett sedligt verk. I familjen äro det godas kardinalformer, staten, det fria umgänget, kyrkan och skolan, ännu icke distinkt skilda, liksom de äfven måste tänkas såsom sammanfallande i det högsta goda såsom fulländadt. (Då de sålunda i sin rot och i sin fulländning sammanfalla, så utgöra de i antikens och medeltidens mening personer hos ett enda väsen.) [1]

Denna öfversigt af grundtankarne i Schleiermachers lära om det sedligt goda torde vara tillräcklig för belysandet af hans förhållande till Kant och Fichte i denna fråga. Hans sätt att utföra dessa grundtankar är både mångsidigt och har intressanta detaljer, såsom man vänta, då en man med hans begåfning och lärdom systematiserar hela den moderna kulturen. Men för vårt ändamål är det icke nödvändigt att ingå i dessa detaljer, ty olikheten i ståndpunkt och uppgift för det med sig, att man oftast endast på omvägar kan uppvisa motsvarigheter i Kants och Fichtes systemer.

Såsom vi sett, vill Schleiermacher så bestämma det godas begrepp, att det skiljer sig från dygdens och pliktens. Detta sker derigenom, att det goda såsom förnuftets totalverkan innehåller alla dygder och plikter i ett för alla sedliga väsenden gemensamt yttre verk. Det är den fullständiga bestämdheten,

[1] Philos. Sittenl. § 193.

som utgör det för det goda egendomliga, men denna måste fattas så, att den icke kommer i strid med renheten. På detta sätt vill han undvika Kants och Fichtes ensidighet att fatta det goda så, att dess renhet och fullständighet bli oförenliga, då nämligen det goda såsom bestämningsgrund är en formel fordran på sjelfverksamhet för denna verksamhets egen skuld, i förhållande till hvilken alla särskilda verk blott utgöra den bakgrund, mot hvilken sjelfverksamheten aftecknar sig, eller ett innehåll, genom hvars negerande verksamheten går tillbaka i sig sjelf, och det goda såsom viljeriktning är den formella sjelfständighet, genom hvilken viljan i sin verksamhet håller sig oberoende af allt innehåll. Det goda är således en form hos den verksamma menniskan, men hon sjelf kan icke fattas såsom det goda, ty hon är såsom lägre begärförmåga verksam för yttre ändamål. Den fordrade riktningen hos viljan är det rent goda, men såsom verklig riktning är detta goda icke rent, ty den kan icke inom menniskans lägre själslif skiljas från den riktning, som begärförmågan genom sig sjelf har på det innehåll, som med sjelfverksamheten är förenligt. I motsats till denna riktning, som icke har något mål eller någon handlingskraft, är det högsta goda enligt Schleiermacher den aktualiserade menskligheten, i hvilken hvarje organisk enhet är ett särskildt godt. Rent är detta goda, emedan det har sin tillräckliga grund i sig sjelft. Menskligheten aktualiserar sig sjelf och hennes verk innebär således ingen inverkan af en motsatt kraft; det goda har ingen omensklig eller öfvermensklig sida. Detta följer redan deraf att etiken, för att kunna skilja sig från den formella logiken, icke kan vara en vetenskap om ändliga förnuftsväsenden öfverhufvud, såsom Kant vill, utan måste vara antropologisk vetenskap eller utgå från menniskans sinligt-förnuftiga väsen såsom principen för allt sedligt lif. Det etiska måttet för det godas renhet är således icke det rena förnuftet utan den organiska enheten af sinlighet och förnuft. Detta ligger redan i Fichtes lära om den sedliga driften såsom enhet af förnuft och natur, men denna omedelbara enhet upplöses af den sedliga reflexionen, som ställer förnuft och natur mot hvarandra för att i beslutet syntetiskt underordna den senare under det förra. Denna genom den fria viljan förverkligade enhet är det sedligt goda, men det har sitt

mått i sedelagen såsom rent förnuft. Denna formella oegentlighet, att ett antitetiskt moment fattas såsom mått för det syntetiskt hela har ledt Fichte till de negativa och formalistiska konseqvenser, hvilka Schleiermacher genom sin uppfattning af det sinliga förnuftets ursprungliga aktualitet såsom mått velat undvika. Hos Fichte får urdriften såsom potentiel den aktuella sedelagen emot sig såsom bestämningsgrund; hos Schleiermacher är lagen ursprungligt innehållen i förmågan såsom ett i sinliga organer verkligt förnuft.

Vidare är det goda fullständigt bestämdt genom att vara ett organiskt lif, som är ett individuelt samlif med allt lefvande. Hos Kant och Fichte är deremot den likformiga sjelfverksamheten, genom hvilken den autonoma viljan från sig utesluter all inverkan af andra viljor, och som hos alla viljor och i alla verk blott är en numerisk reproduktion af sig sjelf, blott en sida af det fullständigt goda, som såsom enhet af sinlighet och förnuft är ett ideal, som för sin verklighet förutsätter en högre grund än den sedliga viljan. Äfven enligt Schleiermacher är det högsta goda i sin fulländning ur etisk synpunkt ett ideal, men det har verklighet i menniskans religiösa lif; det etiskt goda är ett godt i sinneverlden och således behäftadt med denna verlds ändlighet, men det är dock ett obetingadt godt, för såvidt idealet i detsamma har en viss grad af aktualitet. Men han har så starkt framhållit det godas timliga sida, att den inre och eviga går under. Det goda är menniskans vid jorden bundna lif, som i alla sina former, i förhållande till den i religionen gifna fullständiga och eviga enheten med naturen, är ett förgängligt lif. Dess enhet är menskligheten, men denna enhet är blott en form, hvars innehåll, de individuella menniskorna, äro blotta accidenser. Det godas inre och substantiella sida skulle organismen vara, men han saknar reel enhet, emedan han blott utgör förhållandet mellan förnuftet och naturen, som såsom vetande och vara i sig sjelfva icke äro organiska. Äfven den sedliga viljan uttrycker blott ett förhållande mellan det allmänna förnuftet och de särskilda begären. Schleiermacher framhåller visserligen den sidan hos begären, att de af sig sjelfva äro samstämmiga med förnuftet, om de blott äro sundt och naturligt utvecklade. Men den sunda utvecklingen, som skulle innebära att begäret vore en

lägre grad af förnuft, är blott ett postulat. I sjelfva verket reducerar den sig till en vexelverkan mellan den solliciterande lusten och förnuftet såsom den verksamma kraften [1]. Denna vexelverkan går ut på att modifiera den allmänna kraften genom den enskilda lusten och att generalisera den senare genom den förra, således på att efter Fichtes föredöme sammansluta det allmänna och det enskilda. Det sedliga handlandet skall vara på en gång identiskt och egendomligt, det förra genom sin form, det senare genom sitt innehåll, men dessa äro på yttre sätt förenade, då den verksamma kraften endast genom yttre bestämningsgrunder framträder i bestämda verk. Endast genom denna formalism blef det för Schleiermacher möjligt att fatta språket såsom person i högre mening än menniskan, och att i tekniska apparater och samlingar eller museer se sjelfständiga former af det etiskt goda.

Enligt Schleiermacher är det goda det sedliga såsom öfvervägande allmänt. Den motsvarande form, i hvilken det sedliga framträder såsom öfvervägande individuelt, är dygden. Men om än dygden i förhållande till mångfalden af subjekter är individuel, så har hon likväl såsom bestämdhet hos individen sin allmänna sida. Från denna sida är hon begrepp och kan indelas. Den gamla frågan, om dygden är en eller mångfaldig, har sin anledning i tvänne ensidiga uppfattningar af henne. Den ena ser i dygden blott enhet och fattar mångfalden såsom skenbar eller oväsentlig; den andra ser blott mångfalden och fattar enheten såsom skenbar eller såsom en godtycklig sammanställning. Men om dygdebegreppet skall ha vetenskaplig användbarhet, så måste dygden i olika afseenden vara en och mångfaldig. Men dessa synpunkter få icke göras oberoende af hvarandra, så att det allmänna begrepp, som uttrycker enheten, icke återfinnes i de särskilda dygderna, och dessa å sin sida icke hänvisa på det allmänna begreppet genom att utgöra dess fullständiga omfång. Det allmänna begreppet måste innehålla de indelningsgrunder, enligt hvilka de särskilda dygderna i bestämd ordning framgå ur enheten; och hvarje särskild dygd måste vara så bestämd, att hon genom att frigöras från en begränsande bestämning kan återfinnas i det allmänna begreppet. Men behandlingen af dygde-

[1] A. st. § 211.

begreppet stöter på den svårigheten, att språkbruket upptager en mängd namn på lofvärda eller älskvärda egenskaper, hvilka etiken har ansett sig böra upptaga såsom dygder, emedan hon förutsätter den sedliga känslans obetingade riktighet och blifvit utförd med hänsyn till samhälls- eller umgängeslifvet. Men man måste dervid besinna, att i det offentliga lifvet bedömas de handlande personerna ur rättsliga, ekonomiska och andra praktiska synpunkter, som icke äro etiska, och att den sedliga känslan icke alltid och öfverallt yttrar sig lika, äfvensom att det icke är säkert, att icke någon annan känsla, än den sedliga, kan ha fått sitt uttryck i det gängse språkbrukets dygder. Det är derföre nödvändigt, att först uppställa de vetenskapliga dygdebegreppen, för att i dem ha en norm för pröfvandet af de i lifvet gångbara dygdebegreppen.

Det begrepp, i hvilket dygden fattas såsom enhet, är begreppet om den enskilda menniskan såsom den sedliga lifskällan. Det allmänna dygdebegreppet är således begreppet om den sedliga kraften såsom verksam i ett individuelt lif. Indelningen af detta begrepp utgår derifrån, att dygden är ett förhållande mellan ett högre och ett lägre hos menniskan (mellan det andliga och det sinliga, eller mellan det förnuftiga och det oförnuftiga), och att detta förhållande innebär, att det högre befaller och det lägre lyder. Bägge äro för menniskan väsentliga och dels motsatta hvarandra (för såvidt det ena är högre, det andra lägre), dels samhöriga (emedan intetdera kan vara verkligt utan det andra). Den första indelningsgrunden är detta förhållande såsom samhörighet och motstånd (strid). Genom denna indelas dygden i den lifvande, som uttrycker den samhörighet, som ligger i det högres herravälde öfver det lägre, och den bekämpande, som uttrycker det motstånd, som genom detta herravälde betvingas. Bägge förutsätta hvarandra, ty genom undertryckande af det lägres motstånd frigöres det lägres samhörighet med det högre, eljest skulle det högres seger vara det lägres förintelse, och å andra sidan dämpas motståndet medelbart derigenom, att den samhöriga sidan hos det lägre upplifvas. Den andra indelningsgrunden är det individuella lifvets förhållande till hela lifvet. Detta förhållande är vexelverkan, som innefattar receptivitet och sjelfverksamhet, emedan det individuella lifvet dels reagerar mot

yttre intryck, dels inifrån verkar på det yttre. Hos menniskan, som är ett medvetet lif, är receptiviteten kunskap eller föreställande (afbildande), och sjelfverksamheten är handlande eller framställande. Genom denna indelningsgrund indelas således dygden i föreställande och framställande dygd. Bägge innebära det högres makt öfver det lägre och förutsätta hvarandra. Blott föreställande dygd vore drömmande, sig sjelf förtärande grubbleri; blott framställande dygd vore icke ens mensklig. I hvarje sedlig verksamhet ingå således bägge, men så att endera är öfvervägande eller hufvudmoment.

Genom korsning af dessa bägge indelningsgrunder få vi fyra dygder. Den lifvande dygden är dels, såsom uppfattande, vishet, dels, såsom handlande, kärlek; de motsvarande formerna af den bekämpande dygden äro besinningen och ståndaktigheten. Emedan dessa alla ingå i hvarandra, är det i enskilda fall svårt att skilja dem. Med visheten förstår man vanligen riktigheten i bestämmandet af ändamål, och hänför dervid ändamålsbegreppet blott till handlingar i inskränktare bemärkelse. Men vishetens begrepp har större omfattning, det afser nämligen hela den inom medvetandet fallande utvecklingen af det lägre genom det högre, icke blott kunskapen utan äfven det estetiska sinnet och känsloförmågan. Hos den vise är den sinliga känslan i sin rot lifvad genom förnuftet, så att hon icke är först en sinlig känsla, som sedan modereras af förnuftet, utan redan i sin uppkomst är sedlig känsla. Men då visheten tillväxer och utbildar sig, så måste hon ha öfvervunnit ett motstånd och synes då sammanfalla med besinningen eller vara en bekämpande dygd. Härvid är dock att märka, att allt blifvande visserligen förutsätter ett motstånd, men detta tages då i en allmännare bemärkelse, än när man talar om den bekämpande dygden. Att visheten tillväxer, betyder icke, att den högre kraften kufvar den lägre, utan, att hon sjelf utvecklar sig ur det lägre. Men visheten synes sammanfalla med besinningen af ett annat skäl. Hvarje handling kan nämligen fattas såsom utförandet af ett ursprungligt beslut, genom hvilket ändamålet för menniskans hela lif fullt bestämmes, men han kan äfven fattas såsom ett bestämmande af ändamålet, för såvidt detta i något afseende icke genom den ursprungliga idén är bestämdt. Och om man tänker sig den vise på de gam-

les sätt såsom fullkomlig, så är det likgiltigt om man betraktar hans hela lif såsom utförandet af en ursprunglig, transscendental handling, eller såsom ett helt af momenter, som hvart för sig fordra en särskild impuls. Men hos den verkliga menniskan är den enskilda handlingen öfvervägande antingen ett utvecklande af det lägre enligt det högres natur eller ett undanrödjande af särskilda hinder för denna utveckling, således framgången antingen ur visheten, eller ur besinningen; ur hvilkendera, kan endast den handlande sjelf afgöra. Besinningen aflägsnar allt, som stör sammanhanget i medvetandet; hon gör reflexionsförmågan öfvad och villig och gör genom kufvande af den lägre förmågan det möjligt att i medvetandet upptaga det, som genom visheten väckts till lif hos det lägre. Hos den fullkomlige vise sammanfaller hon med ståndaktigheten, men hos menniskan är hon derifrån skild, emedan hon afser den uppfattande, under det att ståndaktigheten afser den handlande förmågan.

Med den kristna indelningen i tro, hopp och kärlek öfverensstämmer denna indelning, ty tron är visheten och besinningen tillsammans, och hoppet motsvarar ståndaktigheten. Då de angifna dygderna utgöra inbegreppet af den menskliga fullkomligheten, och likheten med Gud är den kristna sedelärans grundsats, så måste de äfven uttrycka denna likhet. Visheten och kärleken äro Guds mest väsentliga egenskaper, den förra det mera filosofiska, den senare det mera religiösa uttrycket för detsamma. De bägge andra motsvara den absoluta makten eller den oändliga identiteten af de bägge första [1].

I sina föreläsningar öfver etiken kallade Schleiermacher den lifvande dygden sinnelag, och den bekämpande dygden färdighet. Sinnelaget är dygden i sin enhet såsom i intelligensen gifven konstant riktning; färdigheten är dygden såsom en genom naturens mångfald begränsad eller qvantitativ kraft. Såsom sinnelag är dygden en guddomlig gåfva, ty medvetandets riktning på det förnuftiga i det sinliga kan icke meddelas genom lära eller föredöme, ty dessa verka endast under förutsättning, att denna riktning redan är förhanden. Såsom sinnelag är således dygden utgångspunkt för det sedliga, men är sjelf icke ett verk af detta lif. Så förhåller det sig äfven med sinnelagets öfvergång från

[1] W.W. II: 352—378.

en lägre grad af sedlighet till en högre. Denna öfvergång är ett uppvaknande, som förutsätter guddomlig upplysning [1]. Häri ligger erkännandet, att sedligheten har en öfver utvecklingen höjd sida, eller att förnuftet icke kan fattas såsom en blott utvecklingsgrad af sinligheten. Men förklaringen af detta förhållande får icke etisk betydelse; liksom Fichte gaf frågan en psykologisk vändning, genom att postulera en sedlig genialitet, så vänder sig Schleiermacher till det religiösa området. Inom etiken blef frågan för honom olöslig, emedan han fattar den sedliga förmågan såsom en formel enhet af förnuft och natur, men icke såsom en fri vilja, som har förnuftet och naturen till sitt innehåll. Emedan dygden såsom sinnelag är en formel enhet, skiljer sig färdigheten från detsamma såsom en särskild dygd, ty först i sin verksamhet på organismen blir den formella riktningen en bestämd kraft eller ett qvantum, men denna bestämdhet är begränsning. Färdighet eller bekämpande är dygden såsom en grad af förnuftighet, men en sådan grad är hon såsom grad af förnuftets enhet med naturen. Begränsningen, genom hvilken dygden är en bestämd kraft, är således förnuftets motsats mot naturen, och denna motsats upphäfver den bekämpande dygden. Deraf synes följa, att dygden upphäfver sin egen bestämdhet, men bekämpandet af det lägre afser icke dess förintelse eller dess uteslutande från det sedliga lifvet, utan dess upptagande i detsamma genom kufvande af den kraft, genom hvilken det lägre söker bibehålla sig i sin skilnad från det högre. Men då sammanfaller den bekämpande dygden med den lifvande, ty bägge äro den kraft, som upphäfver åtskilnaden mellan det högre och det lägre och genom denna dubbla negation är positiv. Den framställande dygden, som formar intrycken till bilder och bearbetar bilderna till begrepp, höjer den medvetenhet, som ligger i intrycken eller bilderna, genom att sammanbinda deras momenter till enhet och infoga dem sjelfva uti allmänna former. Detta sammanbindande är ett aflägsnande af det, som stör sammanhanget i medvetandet, och ett kufvande af den tröghet, med hvilken medvetandet hänger fast vid sina lägre former. Om de utgjorde särskilda former af den sedliga verksamheten, så skulle de kunna fattas oberoende af hvarandra, men icke ens den qvan-

[1] Tugendlehre. Schlussbemerkungen 5—6. § 296. e. II: 1.

titativa öfvervigten är här tänkbar, då en viss grad af sammanbindande är samma grad af åtskilnadens upphäfvande. Svårigheten har sin grund deri, att det högre och det lägre skiljas ur en alltför abstrakt synpunkt, nämligen af tänka och vara eller enhet och åtskilnad. Den konkretare bestämdhet, som ligger deri att det ena befaller och det andra lyder, har Schleiermacher icke kunnat tillgodogöra sig, utan har i sin kritik af Kants och Fichtes åsigt om börat sjelf sökt uppvisa omöjligheten att fatta förnuftet såsom befallande och sinligheten såsom lydande [1].

Men detta är icke det enda fall, der han såsom systematiker upptagit hvad han såsom kritiker förkastat. Då han skiljer mellan visheten och kärleken såsom det sedliga sinnelagets närmare bestämda former, upptager han den skilnad, som Kant gör mellan förnuftets lagstiftning och dess verkan på (den lägre) begärförmågan. Sinnelaget är det sedliga, som icke omedelbart företer sig, utan såsom det inre, varande, i medvetandet ligger till grund för allt verkligt och sig företeende. Här ser man endast på andens i det sedliga handlandet inneboende form, icke på det qvantitativa, som framträder såsom produkt. Men denna form betraktas dels såsom förnuftets form i handlandet, dels såsom formen för organisationens besjälande; den förra är visheten, den senare kärleken. Visheten är den qvalitet, genom hvilken allt menniskans handlande får en ideel karaktär (Gehalt), eller den sidan hos den sedliga kraften, att den medfödda sedliga idén är aktuel såsom syftemålsförnimmelse. Kärleken är förnuftets ingående i den organiska processen och skiljer sig från visheten endast derigenom, att denna är förnuftet i sin funktion i naturen, då deremot kärleken är förnuftet i sin funktion (aktion) på naturen [2]. I förra fallet är det således fråga om syftemålsförnimmelsen, i det senare om impulsen.

Schleiermacher förenar syftemålsförnimmelsen, impulsen och handlingskraften såsom sidor af det individuella förnuftet, så att de representera enheten af förnuftet och naturen under olika potenser, nämligen först såsom ideelt vara eller syftemålsförnimmelse och ideel verksamhet eller impuls (das Seelewerdenwollen der Vernunft), sedan såsom reel, i en mångfald af handlingar

[1] Jmfr ofvan s. 141.

[2] Sittenl. § 298. 299. 303.

(under tidens form) framträdande enhet i vara och verksamhet. Och dessa potenser fattas såsom särskilda dygder, ehuru det å andra sidan erkännes, att de innebära och förutsätta hvarandra. Men den sedliga idén och hela den bildning, i hvilken den kommer till medvetande, är väl dygdens förutsättning, men icke sjelf för sig tagen en viss dygd, ty den skiljes från den sedliga kraften såsom dess möjliga bestämningsgrund. Lika litet kan impulsen fattas såsom en särskild dygd. ty den sedliga kraften har såsom natur, enligt Schleiermacher, ingen sjelfständighet emot densamma. Den egentliga handlingskraften är den bekämpande dygden eller färdigheten, men denna är såsom det i den empiriska förmågan verksamma förnuftet icke likstäld med det sedliga sinnelaget, som utgör dygden i sin renhet, eller dygdens ideella förutsättning. Färdigheten är den egentliga eller den verkliga dygden och kan svårligen skiljas från den Kantiska tapperheten.

Liksom indelningen af den lifvande dygden i vishet och kärlek, så är den allmänna indelningen i receptiv och sjelfverksam, eller föreställande och framställande dygd ohållbar. Schleiermacher tager, såsom redan anmärkts, sedligheten i betydelsen af bildning öfverhufvud. Förnuftet har nämligen för honom formel betydelse; sinlig förnuftighet är formad sinlighet eller kultur i allmänhet. Under denna förutsättning är dygden den enskilda menniskans bildningsförmåga, som sedan specificeras såsom öfvervägande teoretisk eller praktisk. Med allt erkännande, att hela menniskan och alla hennes förmågor böra vara sedlighetens organer, måste man dock fasthålla, att den sedliga kraften är den förnuftiga viljan. På viljan hänvisar nämligen sedligheten såsom sinlig förnuftighet, ty det sedliga förnuftet är princip för ett egendomligt innehåll. Derföre är dygden hos Kant en viljeriktning, sjelfständigheten mot begären, eller tapperheten såsom den förnuftiga viljans funktion, som såsom fordrad af det kategoriska imperativet utgör den inre sidan af plikten (till skilnad från den yttre rättsplikten), och såsom pliktens verkan är det högsta goda. Hos Schleiermacher får dygden en vidsträcktare betydelse och ett annat förhållande till de bägge andra etiska formalbegreppen. I förhållande till plikten är hon den allmänna, teoretiska och praktiska förutsättningen, ty hon är den ursprungliga enhet af förnuft och natur, ur hvilken det sedliga handlingssättet fram-

går, sjelfverksamt, men utan frihet. Men deraf följer, att den sedliga karaktärens skilnad från dygden icke kan få etisk betydelse. Dygden är den sedliga kraften hos den individuella menniskan och skiljer sig genom hennes ändlighet i en flerhet af dygder. Den sedliga karaktären eller den vise är deremot den sedliga kraften hos den allmänna menskligheten, hos hvilken all mångfald bortfaller. Den vise är endast ett ideal, som för etiken har transscendental betydelse såsom den totala kraften, som är verklig endast såsom begränsad i de ändliga individerna. Dygden är denna partiella kraft, som visserligen är verklig och grund för verk, men har denna verklighet endast säsom en i det yttre verksam och delvis hämmad kraft, så att dygdens skilnad från den sedliga karaktären ytterst beror på det sinligas motståndskraft. Dygdens inre sida är receptiviteten eller uppfattningen af ändamålen, ty om än denna uppfattning innebär reaktion mot yttre intryck, så ligger dock i medvetenheten ett innerligt moment. Sjelfverksamheten är deremot verksamheten i det yttre eller organiserandet af detta enligt den symboliserande receptiviteten. Men denna sjelfverksamhet är egentligen tvångsverksamhet, ty dess lag är att sammanbinda åtskilda, som endast såsom åtskilda utgöra ett innehåll hos lagen, hvilken således framträder såsom egentlig lag eller såsom ett böra endast genom sin vanmagt.

Sin egentliga riktningspunkt och lag har dygden, enligt Schleiermacher, i det högsta goda. Detta är nämligen den utvecklade menskligheten, hvilken individen såsom förmåga skall upptaga såsom sitt ändamål och under hvilket han skall underordna sig såsom organ. Man kan väl säga, att dygden såsom ursprunglig enhet af förnuft och natur i sig sjelf har sin lag, emedan hon är riktad på det hela såsom enhet af det allmänna och det individuella. Men den ursprungliga enhet, som idealiter är gifven i den verksamma kraften såsom organisk förmåga, måste vara objektiv under formen af godt verk för att kunna framträda såsom medveten bestämningsgrund. Empiriskt måste således ett ursprungligt godt verk vara gifvet, som icke har sin grund i dygden, emedan det är hennes förutsättning, och å andra sidan kan dygden icke utgöra det högsta godas tillräckliga grund, emedan hon äfven såsom alla förnuftiga individers förenade kraft

är en kämpande dygd, som hämmas dels af naturens allmänna motståndskraft dels af relativiteten hos sina egna verk, hvilka såsom ofullkomliga synteser sträfva att bibehålla den åtskilnad, genom hvilken de äro verkliga eller bestämda verk.

Derefter öfvergå vi till Schleiermachers pliktlära, för att något utförligare referera och granska densamma, emedan hon erbjuder de flesta beröringspunkterna med Kants och Fichtes systemer, ehuru hon af Schleiermacher blifvit ganska knapphändigt affärdad, hvilket får sin förklaring deraf, att han på sin objektiva och naturalistiska ståndpunkt icke fick något rum för friheten och innerligheten eller det egentligt praktiska, som i pliktbegreppet renast framträder. Först möter oss frågan om pliktbegreppets ställning till begreppen om dygden och det sedligt goda, och det vacklande, som vi vid framställningen af dygdebegreppet anmärkt. Då plikten uttrycker den sedliga handlingen, som ligger mellan den verksamma kraften och verket, så förutsätter han dygden, och är sjelf förutsättning för det goda; men det gäller lika väl omvändt, att han förutsätter det goda, och sjelf är förutsättning för dygden. Å ena sidan gifves det intet organiskt moment i det högsta goda, som icke framgått ur ett pliktmessigt handlande, liksom intet handlande är pliktmessigt utan dygd eller sedlig riktning hos den verksamma kraften, ty eljest vore plikten blott form utan innehåll, eller en enskild handling, som icke kan fattas såsom sedlig, emedan han icke fattas såsom bestämd genom kraftens riktning på sedlighetens idé eller den sedliga totaliteten. Men å andra sidan förutsätter plikten det goda, ty han är icke förnuftets sjelfrörelse, utan förnuftet är det rörande, och naturen är det rörda, men för oss är förnuftet gifvet endast i naturen; plikten förutsätter således en redan gifven organisk enhet af förnuft och natur eller ett godt såsom utgångspunkt för det sedliga handlandet. Sjelf är han förutsättning för dygden, ty såsom produktion innebär han en utveckling eller stegring af den verksamma kraften, eller öfvergång från ofullkomlighet till fullkomlighet. Men han är såsom sådan ofullkomlig, emedan han står mellan tvänne utvecklingsformer af dygden och det goda.

Indelningen af pliktbegreppet förutsätter en olikhet i pliktens förhållande till hela den sedliga uppgiften och hela den sed-

liga kraften. Det allmänna förhållandet är det, att han utgör sjelfva rörelsen eller öfvergången från det lägre till det högre; bestämdt blir detta förhållande derigenom, att plikten såsom funktion hänför sig till ett enskildt subjekt eller till en personlighet och utgör en enskild handling såsom moment i rörelsen. Hans enhet såsom bestämd storhet konstitueras således derigenom, att han är ett personligt moment. Men i sin fullständiga bestämdhet såsom sådant moment tillhör han historien och faller utom etiken, som endast angifver de allmänna pliktbegreppen. Ett bestämdt pliktbegrepp uttrycker ett egendomligt handlingssätt, genom hvilket kraften yttrar sig i bestämda verk, och kallas lämpligen pliktformel, emedan det Kantiska uttrycket »maxim» har alltför subjektiv prägel. Den allmänna pliktformeln, »handla i hvarje ögonblick med hela den sedliga kraften för hela den sedliga uppgiften», uttrycker det beslut, i hvilket hela det sedliga lifvet är grundadt. Utförandet af detta beslut kan betraktas såsom en enda handling, som innefattar en mångfald af handlingssätt, men de särskilda handlingarnes förhållande till hvarandra bestämmes icke genom den allmänna pliktformeln, utan genom den verksamma kraftens egendomlighet och den sedliga uppgiftens organisation. Hela den sedliga uppgiften kan endast successivt realiseras genom allas samarbete, i hvilket hvar och en har ett särskildt handlingsområde. Detta område bestämmes genom den individuella kraftens egendomlighet och förhållandet till de samverkande individerna. Hvad individen i ett visst fall skall göra, bestämmes således genom den inre böjelsen och yttre anfordran, så att den allmänna pliktformeln omfattar tvänne närmare bestämda formler. Den ena bjuder: »gör i hvarje ögonblick det sedligt goda, till hvilket du känner en lefvande inre maning»; den andra bjuder: »gör i hvarje ögonblick det sedligt goda, till hvilket du finner en bestämd yttre uppfordran.» Bäst lyckas det, som man gör med lust och under gynsamma förhållanden, men det kan inträffa, att det hvartill man i ett visst ögonblick har lust, icke är detsamma, som just då är behöfligt. Denna möjliga strid mellan böjelsen och uppfordran löses af individen sjelf enligt hans öfvertygelse, att hans handling är den, genom hvilken han mest befordrar hela den sedliga uppgiften. De anförda pliktformlerna afse endast bestämningsgrunderna för

individens handlande såsom individ, eller handlingens förhållande till kraften och uppgiften från individens synpunkt, och medföra således ingen indelning af pliktbegreppet, utan denna blir gifven genom det sedliga handlandets naturbetingning, att vara samarbete. Individen är i sitt handlande bestämd af gemensamheten med andra och bestämmer sjelf genom sitt handlande denna gemensamhet, hvilket förhållande såsom sedligt är grundadt i den allmänna pliktformeln, eller det ursprungliga sedliga beslutet, såsom enhet af böjelse och uppfordran. Indelningen af detta förhållande är således äfven indelning af den allmänna pliktformeln, som genom ofvan anförda betingning får följande lydelse: »hvarje enskild må i hvarje fall med hela sin sedliga kraft uträtta det möjligast största för lösandet af den sedliga totaluppgiften i gemensamhet med alla andra.»

Då förhållandet mellan det gemensamma och det individuella bestämmer både kraften och uppgiften, så få vi tvänne hufvudindelningar genom att betrakta dels den verksamma kraften såsom en allmän kraft, som ledes af personlig öfvertygelse, dels den sedliga uppgiften såsom gemensam för enskilda viljor. Ur den förra synpunkten utgöra individerna ett sedligt samfund derigenom, att den sedliga kraften för dem alla är gemensam, och såtillvida är deras handlande likformigt. Men den enskilda handlingen är dessutom bestämd genom den personliga öfvertygelsen, och såtillvida är allt sedligt handlande egendomligt. Då likformigheten och egendomligheten icke få undertrycka hvarandra, men i de särskilda handlingarne endera kan framträda såsom förherrskande, så få vi tvänne pliktformler. Den ena underordnar likformigheten under egendomligheten genom regeln: »handla på ett mot din egendomlighet svarande sätt enligt din identitet med andra», ty om individualiteten undertryckes, så blir lifvet ett mekaniskt eller kinesiskt samlif. Den andra begränsar egendomligheten genom likformigheten: »handla såsom en från andra skild person, så att äfven din öfverensstämmelse med dem får sitt uttryck i handlingen», eljest blir lifvet alldeles godtyckligt. Den andra indelningen är gifven derigenom, att den individuella viljan, genom att göra hela den sedliga uppgiften till sin, stiftar gemenskap med alla andra sedliga viljor. Den allmänna pliktformeln innefattar således tvänne speciella formler,

genom hvilka tillegnandet af den sedliga uppgiften såsom individuel och behandlingen af densamma såsom gemensam uppgift bestämma hvarandra: 1) »tillegna dig så, att du tillika träder i gemenskap», d. v. s. befrämja det som är godt för dig, så att det tillika är godt för andra — var icke egoist; 2) »träd i gemenskap så, att du äfven tillegnar dig», d. v. s. samverka med andra så, att du tillika befordrar det för dig goda — var icke ett blott verktyg för det allmänna.

Genom korsning af dessa bägge indelningsgrunder få vi fyra pliktområden: det universella (likformiga) gemenskapsbildandet och tillegnandet (rättsplikter och kärleksplikter) och det egendomliga gemenskapsbildandet och tillegnandet (yrkesplikter och samvetsplikter).[1]

Alla dessa områden betinga hvarandra, så att hvarje pliktformel är bestämd genom de öfriga, hvarföre ingen pliktkollision är möjlig. Tvärtom är den konkreta plikten en lösning af de antinomier, som uppstå derigenom, att den allmänna pliktformeln bestämmes genom indelningar, hvilkas leder i den enskilda handlingen begränsa hvarandra. Både den sedliga uppgiften och den sedliga kraften innebära motsatsen mellan det individuella och det universella och den konkreta plikten är lösningen af denna motsats. Den allmänna riktningen på sedlighetens idé är icke en särskild handling, utan den lefvande grunddriften eller den ursprungliga rörelsen i hvarje sedlig handling; det andra momentet, som modifierar denna drift och gifver honom ett visst mått, är yttre uppfordran. Men denna är mångfaldig, ty det högsta goda är deladt i särskilda områden. Således fordras för pliktens möjlighet, att handlingsområdena sins emellan dela tiden, så att det mera vigtiga går före det mindre vigtiga. Afgörandet tillhör den handlande sjelf; men då han fyller en begränsad uppgift, måste han betrakta den såsom ett af hela den sedliga uppgiften fordradt moment.

Plikten öfverhufvud är ett ursprungligt producerande, ty genom honom blir det goda gifvet; men den enskilda plikten är ett anknytande till det redan gifna goda, emedan han ligger i en redan påbörjad serie. För den handlande är det gifna goda natur (ofri bestämdhet), men för att kunna vara pliktens anknyt-

[1] Sittenl. § 318—24. W. W. 3; II: 383—95.

ningspunkt måste det få sedlig betydelse genom att fattas såsom produkt af en verksamhet, som är identisk med den anknytande. Detta sker, då den handlande tillegnar sig det gifna såsom sin produkt genom att känna lust vid detsamma, ty denna lust är uppfattningen af den absoluta, inre harmonien emellan naturen och förnuftet och är således basen för all sedlighet. Till det gifna höra äfven den handlandes egna föregående verk, hvilka han således genom lusten måste tillegna sig, för att kunna till dem anknyta sin närvarande handling. Den negativa etiken betraktar det producerade såsom osedligt, t. ex. den verkliga staten såsom nödstat, och måste således betrakta det ursprungliga handlandet såsom det ursprungliga (radikala) onda. På denna ståndpunkt blir plikten revolution, i stället för att vara anknytning. Men hvarje producerande af ett sedligt godt är ett anknytande, ty det är ett utvecklande af redan gifna former; och å andra sidan är hvarje anknytande ett producerande, ty alla sedliga förhållanden bestå blott genom fortsatt handlande i samma anda.

Hvarje plikt anknyter sig såsom ett moment i en utveckling till de föregående momenterna och är såtillvida likformig, men han innehåller äfven något nytt, genom hvilket han höjer sig öfver dem, och är såtillvida egendomlig. Antinomien löses derigenom, att den sedliga kraften fattar sig i hvarje handling såsom en personlig form af den identiska kraften i all utveckling. Men både såsom anknytande och producerande innebär plikten ett bestämmande af den sedliga uppgiften och en bestämdhet genom densamma såsom redan förverkligad i en viss omfattning. Plikten har sin utgångspunkt (såsom anknytande) bestämd genom det gifna etiska tillståndet, och sin slutpunkt (såsom producerande) genom den etiska idén, men denna bestämdhet skall tillika vara sjelfbestämdhet, så att den objektiva uppfattningen af plikten tillika är uttryck af den sedliga driften. Framgår plikten icke ur den egna driften, så är han omensklig; framgår han icke ur objektiv öfverläggning, så är han sinlig (egoistisk). Han är ett tillegnande af den sedliga uppgiften såsom individuel och på samma gång ett behandlande af densamma såsom gemensam, försåvidt i honom inre drift och yttre uppfordran sammanfalla. Detta är möjligt derigenom, att de sedliga

böjelserna och de yttre uppgifterna äro så mångfaldiga, att i hvarje ögonblick en böjelse och en uppgift äro förenliga. Genom stadgad lefnadsordning utvecklar menniskan divinatoriskt de böjelser, som inom hennes sedliga verksamhetssfer komma att tagas i anspråk och, om de än vid uppfordringen icke kännas såsom böjelser, dock äro lätt framkallade genom densamma.

Hvarje plikt är således en lösning af en pliktkollision, ty han är en konkret plikt genom vexelbestämdhet mellan den allmänna idén och den bestämda verksamhetssferen, inom den senare mellan det redan förverkligade goda och det genom handlingen producerade, och inom beslutet mellan det objektiva syftet och den subjektiva driften[1].

Ändamålsbegreppet uttrycker sjelfmedvetandets enhet i plikten såsom handling och handlingsserie. Verklig enhet har således plikten, endast försåvidt detta begrepp förenat alla i handlingen sammanträffande motsatser. Om plikten är bestämd, så är den handlande icke medveten om någon motsägelse i sin afsigt. Pliktläran kan endast uppvisa den allmänna möjligheten att i pliktens hufvudformer lösa de uppställda antinomierna, och det vetenskapliga pliktsystemet är sammanfattningen af de formler, som innebära denna lösning.

Det första hufvudområdet är rättsplikterna, eller de handlingar, som utgöra ett likformigt samlifsbildande. Individens plikt att träda i samlif med sina medmenniskor på grundvalen af det för alla menniskor identiska, eller menskligheten, inskränkes eller bestämmes derigenom, att han icke får förlora sig sjelf, utan måste urskilja sig såsom del af det hela. Samlifvet måste således äfven utgöra ett tillegnande (assimilisation), som får bestämdare betydelse genom skilnaden mellan receptivitet och spontaneitet. Det spontana eller praktiska samlifvet är såsom tillegnande en sådan gemensam verksamhet på naturen, i hvilken en hvar stiftar egendom eller förvärfvar rättigheter. Handlingen skall medföra fördel icke blott för det allmänna, utan äfven för individen, och ur denna synpunkt är bytet formen för den sedliga verksamheten. Det receptiva eller teoretiska samlifvet är ett meddelande af allmängiltiga kunskaper, som man tillika bevarar i minnet. Man har således icke gjort sin plikt genom att

[1] Sittenl. § 324—7.

upplysa sina medmenniskor, utan man skall äfven sjelf bevara sina kunskaper. Blotta samlandet af kunskaper utan afsigt att meddela dem vore tom girighet; blotta meddelandet utan afsigt att i minnet bevara dem såsom sin egendom vore att förnedra sig till blott verktyg för andra.

Den första formeln för rättsplikten förenar samlifsbildandet och tillegnandet i budet: »inträd i hvarje samlif (Gemeinschaft), så att ditt inträdande tillika är ett tillegnande». I denna formel ser man bort från motsatsen mellan likformighet och egendomlighet i tillegnandet. Denna motsats upphäfves i rättsplikten genom den andra formeln: »träd i (universel) gemenskap med bevarande af hela din individualitet», d. v. s. inträd i samlifvets gemensamma former utan att undertrycka din individualitet. Härvid betraktas individualiteten icke såsom tillegnande, eller stiftande af egendom såsom uppgift, utan såsom egendomlighet hos handlandet, oafsedt om detta är meddelande eller tillegnande. Men Schleiermacher har i denna formel genom oaktsamhet utelemnat det ena ledet i den motsats, som genom formeln skall lösas. Då han talar om inträdande i samlif, måste dermed här förstås det likformiga samlifsbildandet. Han framhåller på ett ställe (c. § 13), att det är fråga om motsatsen mellan det likformiga och det egendomliga handlandet. Den enskilda menniskan skall vara icke blott exemplar, utan individ, ty det universella eller likformiga viljandet framgår ur det absoluta viljandet endast såsom begränsadt genom det egendomliga, ty utan denna begränsning vore det obestämdt och overkligt. Det förutsätter således jemte den negativa sidan hos personligheten, att den viljande icke är hela förnuftet, äfven den positiva, att hvarje viljande subjekt såsom del af hela förnuftet är en egendomligt bestämd del eller ett helt för sig. Men detta får hos Schleiermacher den skefva tillämpningen på rättsplikten, att man bör inträda i (verka för) staten med bevarande af hela sin individualitet i den meningen, att man icke får blifva ett blott organ för staten. Utanför den likformiga verksamheten för det hela faller således delens verksamhet för sig sjelf såsom ett individuelt handlande inom den personliga frihetens område. Staten kan fordra, säger han (c. § 14), att individen uppoffrar egendom och att han är verksam med de förmågor, som hos alla äro gemen-

samma, men något individuelt kan han icke fordra. Men vid rättsplikten är det fråga om den fordran, som den handlande ställer på sig sjelf, och om han än fattar statsintresset såsom bestämningsgrund för vissa likformiga fordringar, så måste han dock såsom statens organ ställa hela sin individualitet i hans tjenst.

Öfverhufvud består den lösning af motsatserna i rättspliktens begrepp, som genom de bägge anförda formerna skulle vara vunnen, blott deri, att det likformiga samlifsbildandet inskränkes först med hänsyn till samlifsbildningen, mot hvilken ställes stiftandet af egendomliga syften och privata rättigheter, sedan med hänsyn till likformigheten, emot hvilken fordras ett egendomligt handlande, som uttrycker individualiteten. Men i bägge hänseendena är gränsen obestämd. Staten fordrar uppoffring af egendom, men individen får icke helt och hållet uppgifva sina rättigheter. Likaledes fordrar det förnuftiga samlifvet att menniskan hyfsar sin empiriska individualitet, så att hennes handlande icke blir ett uttryck för de dåliga böjelser och drifter, som tillhöra densamma, men man bör likväl bevara någon originalitet inom det allmänt menskliga samlifvet. Men huru långt man i hvarje fall kan gå, följer icke ur pliktformeln. Han bjuder endast att i syftemålsförnimmelsen undvika ensidighet och låta de motsatta komma till sin rätt, men afvägandet af denna rätt öfverlemnas åt hvars och ens bästa öfvertygelse. Här återkommer således samma obestämdhet, som i Fichtes hänvisning till det goda hjertat, mot hvilken Schleiermacher anmärkte, att då hjertat kan vara ondt, så fordrar det ledning af vetenskapen. Detsamma gäller här om öfvertygelsen, som kan vara osäker eller irrande.

Schleiermacher betonar så starkt motsatsen mellan det allmänna och det individuella, att det organiska sammanhanget dem emellan försvinner. Så säger han, att dialekter böra upphöra, om de hämma utvecklingen af det gemensamma språket, men att detta upphäfvande af dialekterna väsentligen kompletteras genom försöket att göra dem till skriftspråk. Ehuru motsatta, kunna bägge handlingssätten ske med godt samvete, ty här ställas det likformiga och det egendomliga emot hvarandra, och plikten att sammanbinda dem får betydelsen af ett försök.

Detsamma gäller om motsatsen mellan korrekt språk och individuelt maner [1].

Den andra motsatsen, som i rättsplikten måste vara upphäfd, är den mellan anknytning och produktion. Från denna synpunkt är rättsplikten en handling, som stiftar samlif på grundvalen af gifna samlifsformer. Det samlifsbildande handlandet förutsätter gifna naturformer, nämligen menskligheten, rasen, folket, stammen, o. s. v., men lifvet i dessa former är sedligt endast genom individens öfvertygelse, att de äro de rätta formerna för alla hans individuella handlingar. De utgöra organisationer af naturen, äro således, redan såsom gifna, sedliga produkter, men individen sätter dem såsom sin produkt genom att medvetet erkänna dem såsom det rätta spelrummet för hans individualitet. Såsom imperativ lyder derföre denna pliktformel så: »inträd i samlifvet på sådant sätt, att du redan befinner dig i detsamma, och befinn dig i samlifvet på sådant sätt, att du inträder i detsamma.» Denna formel bestämmer egentligen blott den ursprungliga rättsplikten. Schleiermacher tillägger derföre den fordran, att det fortsatta handlandet i staten, för såvidt det är en särskild rättsplikt, skall innehålla samma enhet af anknytning och produktion såsom utvidgning af staten genom bearbetande af något, som ännu icke fått hans form. Ett sådant utvidgande är rättsplikten inom det teoretiska området såsom utbildande af modersmålet. Mot den af Fichte framkastade frågan, om det vore plikt att bilda en stat, om han icke funnes, framhåller Schleiermacher, att staten måste vara gifven, för att individen skall kunna anknyta sin sedliga verksamhet till densamma. Såsom vi redan anmärkt, har Fichte icke satt detta i fråga, men fattat staten såsom egentligen varande organ för den formella rätten, hvaraf följer, att han icke har omedelbart sedlig betydelse. Schleiermacher finner hos staten en sådan betydelse, emedan han fattar sedligheten i så formella bestämningar, att han icke skiljer sig från rätten.

Slutligen är rättsplikten en handling, som på grund af både yttre och inre uppfordran förverkligar ett likformigt samlif. Försåvidt den handlande sjelf måste laga så, att den inre böjelsen och det yttre behofvet sammanträffa i handlingen, så är hans

[1] Sittenl. § 333—5.

verksamhet öfverläggning och innebär ofullkomlighet i sedligt afseende. I den egentliga sedligheten är den inre böjelsen alltid gifven och verkar solliciterande på andra, så att dessa i sin ordning komma böjelsen till mötes med uppmaning till verksamhet. Möjligheten af denna permanenta öfverensstämmelse är gifven derigenom, att de särskilda böjelserna hos menniskan utgöra ett enda helt, så att den motsvarande böjelsen finnes, så snart ett behof är förhanden, under det att å andra sidan det beräknande och uppfordrande eller syftemålsbestämmande förnuftet är detsamma hos alla och således kombinerar alla böjelser för ett gemensamt resultat[1].

Den anmärkning, som Schleiermacher riktade mot Fichte, att den sedliga serien blir ett fragment af naturserien, hvaraf följer att en del af naturen faller utom det sedliga området, som således är endast partiel enhet af förnuft och natur, träffar honom sjelf, försåvidt man fäster sig vid de individuella handlingsserierna. Hos hvarje menniska finnas nämligen i hvarje ögonblick flere motsatta böjelser, bland hvilka den sedlige gör ett urval, då han förverkligar den, som motsvaras af yttre uppfordran eller behof. Denna oemotsvarighet mellan drifterna och den sedliga uppgiften framträder hos det sedliga subjektet såsom obestämdhet i den sedliga kraftens riktning och har sitt uttryck i öfverläggningen, hvilken, såsom vi sett, derföre är en ofullkomlig sedlighet. För den individuella viljan får derföre rättsplikten formen af imperativ. Men då Schleiermacher såsom kritiker funnit det vara lika orimligt att fatta plikten såsom imperativ, som att uttrycka naturlagen genom en befallning, så hänför han öfverensstämmelsen mellan böjelsen och uppfordran till det allmänna förnuftet såsom den ram, inom hvilken hvarje behof träffar en motsvarande böjelsen. Men denna synpunkt får, ehuru den är den väsentliga, icke sitt uttryck i sjelfva pliktformeln; fastmer leder denne genom sin imperativa form till förvexling af rättsplikten med den vanliga uppfattningen af densamma såsom blott juridisk plikt. Denne är nämligen, enligt Schleiermacher, en blott teknisk regel för utförandet af den egentliga rättsplikten och har derför med rätta formen af anvisning eller bud. Huru ohållbar denna distinktion är, kan man inse redan deraf, att, då

[1] Anf. st. § 336—7.

rättsplikten äfven omfattar det receptiva eller teoretiska området, der han är kunskap, som på en gång är moment af ett allmänt system och produkt af den fria kombinerande fantasien, så måste den juridiska plikten såsom teknisk regel äfven afse kunskapen, så att juridiken måste förena sig med logiken för att utgöra en för kunskapen och handlandet gemensam metodlära.

Från rättsplikten skiljer Schleiermacher yrkesplikten så, att den förra är den handling, som utgör ett likformigt bildande af naturen såsom en gemensam lifssfer, den senare deremot ett likformigt bildande af naturen för personligheten. Men då i hvarje pliktbegrepp motsatsen mellan samlifvet och det personliga lifvet skall vara upphäfd, så kan skilnaden mellan dessa plikter endast afse riktningen eller det moment, från hvilket öfverläggningen utgår, och faller således utom det egentligt sedliga lifvet. inom hvilket hvarje öfverskjutande af det ena ledet i en motsats öfver det andra skulle innebära osedlighet, ej heller något led kan tänkas för sig såsom en gifven bestämdhet, som blir sedlig genom att integreras genom det andra ledet. Yrkespliktens närmare bestämningar äro derföre desamma, som rättspliktens, med obetydliga modifikationer. Den första formeln bjuder, att tillegnandet tillika skall vara ett stiftande af samlif, motsvarande den första rättsformelns bud, att samlifsbildandet tillika skall vara ett tillegnande. Tillämpningen af dessa plikter på spontaneiteten och receptiviteten är likaledes densamma. I förra afseendet är förvärfvandet af egendom (ett personligt verksamhetsområde) erkännandet af andras anspråk (på annan egendom), och erkännandet af andras rätt är förvärfvandet af egna rättigheter. I senare afseendet är den personliga öfvertygelsen genom att ega språkets form tillgänglig för andra, så att enheten af det enskilda och det allmänna i yrkesplikten framträder såsom enheten af tanken och språket, och i rättsplikten såsom föreningen af kunskapens allmängiltighet och hennes förvarande i minnet. Ur det allmänna viljandet framgå bägge slagen af plikter genom samma grund, nämligen medvetandet om personligheten, rättsplikten genom medvetandet om förnuftets splittring i en flerhet af identiska subjekter, yrkesplikten genom medvetandet om subjektet såsom en med andra identisk del af totalförnuftet (§ 334 c. 1. § 339 c. 2). Genom yrkesplikten sättes

en individuel sedlig sfer såsom bestämd genom hela den sedliga idén såsom en universel (likformig) sedlig sfer, liksom genom rättsplikten den likformiga sferen bestämmes genom den individuella.

Mot Kant anmärker Schleiermacher, att om man fattar plikten såsom en handling, som går ut på subjektets fullkomliga autonomi, så är denna handling yrkesplikt, försåvidt den förlägger den sedliga sferen inom subjektet såsom absolut sjelfständigt (individuelt), men den är icke egentlig plikt, emedan den begränsar förnuftet till att vara det naturliga subjektets förnuft. Den i plikten verksamma kraften måste vara totalförnuftet, hvaraf personen är en del, som bestämmer sig såsom del med hänsyn till det hela. Endast på detta sätt är yrkesplikten utflöde af det absolut sedliga viljandet. Vid denna anmärkning är dock att erinra derom, att Kant väl fattar den individuella sedliga viljan såsom sjelfändamål och således fattar plikten såsom ett tillegnande, men att han tillika fattar plikten såsom samlifsbildande, ty han fattar den sedliga viljan såsom medlem i ett ändamålens rike. Detta rike är visserligen en idé, men det förverkligas genom plikten, ty i honom är den individuella viljan verklig såsom allmängiltig. Alla, som göra sin plikt, ha en gemensam vilja, men denna gemensamhet är grundad i de individuella viljorna sjelfva. Enligt Schleiermacher skall deremot det allmänna förnuftet såsom led i ett förhållande begränsa det individuella, och då enheten af bägge icke kan vara ursprungligt gifven, måste plikten utgå från en redan verklig enhet af bägge, hvarvid han således förutsätter sig sjelf såsom natur eller ofri bestämdhet. Tillegnandet är samlifsbildande, emedan den verksamma kraften har det rike, i hvilket han är medlem, redan före sig såsom en gifven verklighet, inom hvilken han genom plikten orienterar sig, då han bestämmer sig såsom del endast med hänsyn till det hela, eller genom att uppdraga en gräns mellan personligheten och samhället äfven ställer bägge i förhållande till hvarandra såsom hvarandras förutsättningar. Men genom denna formella betraktelse af det menskliga lifvet vinner handlandet ingen fast norm. Å ena sidan skall menniskan samverka med andra, så att hon äfven sjelf vinner något för sin del, (rättigheter, egendom, eller ett privat verksamhetsområde),

men å andra sidan skall det privata området alltigenom begränsas af samlifvet. Lika litet, som någon kan göra anspråk på eganderätten till en tanke, utan är vriden, om hans uppfattning redan till afsigten är isolerad, kan någon, enligt Schleiermacher, inskränka det allmännas anspråk på hans egendom. Och då det allmännas behof gå i det oändliga, så blir det omöjligt att fatta någon privategendom såsom sedlig; samma lag, som bjuder att meddela tankarne, befaller äfven att göra det praktiska arbetets resultat gemensamt. Man får icke lägga sina skatter på kistbotten, utan man skall göra dem fruktbärande i handeln och industrien, men då intet får undantagas från regeln, att all egendom skall gagna det allmänna, så torde till sist om det praktiska arbetets resultat gälla detsamma, som om det teoretiska, att nämligen meddelandet kompenseras endast genom bevarandet i minnet. Det empiriska samhället har många utväxter och missriktningar, emot hvilka det individuella genom bestämda pliktformler måste begränsa sig. Att ingen privategendom, som vore undandragen det allmännas kraf på rörelsekapital, byte eller direkt uppoffring, skulle vara sedlig, är lika orimligt, som att ingen öfvertygelse skulle vara sedlig, om den icke vore moment i ett faktiskt erkändt system af lärosatser.

Sedan den första formeln bestämt tillegnandet genom fordran, att det tillika skall vara ett stiftande af samlif med andra, så bestämmer den andra formeln likformigheten i tillegnandet genom att fordra, att det tillika skall vara ett egendomligt handlande. I allt bildande af naturen för personligheten måste finnas ett konstnärligt drag och fri kombination. Afgränsandet af ett egendomligt verksamhetsområde och utbildningen af de egna förmågorna och de medel, som för deras utöfning äro nödiga, måste såsom likformigt tillegnande afse individualiteten öfverhufvud och får således icke innebära grundandet af något kastväsende eller af ståndsfördomar, men det måste likväl ske på ett sådant sätt, att den handlandes hela individualitet deri får sitt uttryck. Den sedlige landtmannen odlar sin åker i det hela på samma sätt, som de andre, men binder sig icke vid ett stereotypiskt bruk, utan följer i detaljerna sin egen smak. Vetenskapsmannen förvärfvar insigter enligt en allmänt gängse metod, men han använder den till fria kombinationer; han framställer

sina åsigter i ett allmänfattligt språk, men med ett egendomligt språkbruk. En pasilali, sådan den Leibnitz åsyftade, skulle vara en osedlig produkt; så äfven ett språk utan dialekter.

Enligt den motsvarande formeln för rättsplikten knyter hvarje menniska sin verksamhet till andras i de former, som följa ur menniskonaturen öfverhufvud, men med bevarande af sin individualitet. Enligt den nu anförda bildar hon sig ett egendomligt verksamhetsområde, såsom hvarje annan, ty alla äro de delar af samma förnuft och begränsa således sina verksamhetssferer på ett likformigt sätt. Men inom detta likformiga tillegnande måste alla ega en egendomlig bestämdhet, ty utan denna skulle de sakna den sjelfständighet, som fordras för att skilja sig såsom en del från andra. Jemte sitt lif i samhället har den sedlige ett privatlif, på hvilket han trycker en egendomlig stämpel.

Deremot är intet att invända, men det är icke nog med egendomlighet öfverhufvud, utan den måste bestämmas närmare, än i den anförda formeln skett. Den sinliga egendomligheten kan icke utgöra pliktens innehåll, utan är den enskilda handlingens oväsentliga form. Den egendomlighet, som plikten såsom beslut upptager i sitt syfte, är den förnuftiga. Förnuftet är såsom totalitet äfven individualitet, hvarföre plikten, genom att ega förnuftets form, äfven har individualitetens. Den sinliga egendomligheten upptages i pliktbegreppet endast såsom det material, som skall bestämmas genom förnuftet och derigenom bildas till likformighet, så långt denna af förnuftet är fordrad. Från denna synpunkt är plikten, hvad Fichte kallar betingad plikt, ett utbildande af empiriska krafter till förnuftets organer. Detta sjelft kan icke vara föremål för något formande eller bildande, ty från detsamma vinner det sinliga den form, genom hvilken det blir ett förnuftigt sinligt eller ett sedligt. Det, som i den betingade plikten formas, är den sinliga förmågan och hennes omedelbara material, och detta formande är ett tillegnande, som på en gång är likformigt och egendomligt — likformigt, emedan utbildningen af förmågan till förnuftets organ har utvecklingens allmänna bestämningar, egendomligt, emedan det utvecklade är en bestämd kraft, som visserligen formas, men icke skapas genom utvecklingen. Fichtes lära om den be-

tingade plikten beriktigas genom Schleiermachers pliktformel derhän, att utbildningen af individen till förnuftets organ äfven är en utbildning af honom såsom sjelfändamål, och vidare att denna utbildning icke är ett omstöpande af alla i samma form, utan ett formande af egendomliga sinliga förmågor enligt en individuel förnuftslags fordringar. Men denna formel måste sjelf beriktigas derhän, att den förnuftiga egendomligheten är den, som innebär sedlig sjelfständighet, och att denna afser viljan. Eljest kommer man till orimligheter, såsom att den likformighet i metod och framställning, som utmärker de exakta vetenskaperna, ur sedlig synpunkt vore betänklig, eller att ett handtverk, som icke vore en personligheten afspeglande konstindustri, skulle förutsätta samma minimum af sedlighet, som den egyptiska och den kinesiska bildningen, eller den franska, som enligt Schleiermacher förenar bägges ofria eller okonstnärliga skematism[1].

Enligt den tredje formeln är yrkesplikten ett likformigt utbildande af en individuel lifssfer såsom på en gång naturprodukt och personlig produkt. Liksom samlifsbildandet måste bildandet af begränsade verksamhetsområden anknyta sig till gifna naturformer. Lika litet, som det vore etiskt möjligt att bilda en stat, utan att han vore prædeterminerad genom nationaliteten, kan man utbilda den etiska personligheten utan anknytning till gifna färdigheter och behof.

Denna formel ger oss anledning att mot Schleiermacher vända den anmärkning, som han riktade mot Fichte, att han nämligen gör det sedliga lifvet så beroende af naturlifvet, att afbrott måste uppstå i det förra, så snart det senare icke är tillräckligt utveckladt för att kunna tjena det sedliga syftet. Hvarje redan gifven organisk enhet af förnuft och natur är enligt Schleiermacher naturbestämdhet, till hvilken den sedliga handlingen anknytes såsom en produktion eller ett nytt moment, som i nästa ögonblick såsom afslutadt verk öfvergår till naturbestämdhet. Men till individens naturbestämdhet höra äfven hans onda verk och det tillstånd, som ur dem framgått. I förhållande till denna är plikten icke anknytande utan afbrytande, men denna sida får icke sitt uttryck i pliktformeln. Denne afser samma förhållande mellan naturprocessen och den sedliga handlings-

[1] Anf. st. § 340.

serien, som Fichtes ofvannämnda, att den personliga färdigheten, för att kunna få sedlig utbildning, af sig sjelf måste framträda såsom naturkraft, så att fortgången i den etiska processen är bunden vid fortgången i naturens utveckling. Den personliga etiska sferen utvecklar sig ur naturbestämdheten, så att lagarne för den personliga utvecklingen äro gifna genom personens förhållande till naturen, hvilket Schleiermacher söker genomföra inom alla områden. Den sedlige tillegnar sig medlen för sitt personliga lif, endast försåvidt han känner behof af desamma, hvaraf väl skulle följa, att ett lägre kulturfolk, som vid beröringen med en högre kultur icke känner något behof af densamma, gör rätt i att förhålla sig afvisande till densamma, liksom den ohyfsade individen, som icke känner något behof af finare lefnadssätt och dess vilkor, gör sin plikt, då han icke anknyter sin verksamhet till anlag, som äro så föga utvecklade, att de icke göra sig märkbara genom känsla af behof. Schleiermacher framhåller vidare, att vidgad kännedom om naturen medför vidgning af yrkesverksamheten (den privata verksamheten), som sjelf bidrager att vidga den förra. Och kunskapsprocessen är bunden vid den naturliga utvecklingen, ytterst vid sinnenas sammanhang med den yttre verlden; hvarje verklig utvidgning af vetenskapen är således ett fortsättande af en redan gifven riktning. Inom alla områden är således individen prædeterminerad genom sina anlag och behof, och hans plikt är den medvetna utvecklingen af anlagen och tillfredsställandet af behofven. Då naturens utveckling är kontinuerlig, synes ingen lucka i den medvetna utvecklingen vara möjlig, ty der ingen anknytningspunkt finnes, der finnes ej heller någon plikt. Men Schleiermacher finner de nödiga anknytningspunkterna genom att lemna pliktens synpunkt. Anlaget afser nämligen förmågan eller dygden, och behofvet afser ändamålet eller det goda. Pliktformeln utsäger således att plikten såsom handling står i ett väsentligt sammanhang med förmågan och ändamålet, men inom pliktområdet måste det vara fråga om handlingar och handlingssätt såsom anknytningspunkter. Ännu värre är det, när Schleiermacher gör materialet för pliktens yttre framträdande till hans anknytningspunkt. För att belysa yrkesplikten och rättsplikten såsom anknytande handlingar går han till folket, ty detta är en personlighet i större skala,

och dess plikt är således lättfattligare. Ett folk måste anknyta sin förvärfvande och bildande verksamhet till den mark, på hvilken det befinner sig; marken är således den etiska enhet, som utgör utgångspunkten för folkets egendomlighet. Om nu hela folket utvandrar, så är detta sedligt, endast om det tvingas dertill och om det uppsöker en trakt, som har samma klimat. För den enskilde kan dessutom annan gemenskap göra sig gällande, t. ex. trosförvandtskap; äfven kunna enskilda och tillfälliga förhållanden utgöra (sedliga) bestämningsgrunder. I det anförda ligger erkännandet, att väsentliga anknytningspunkter kunna saknas, och att plikten måste nöja sig med tillfälliga och ovissa. Men i detta fall blir imperativet blott ett vänligt råd, men icke obetingad fordran. Ingen handling kan komma till stånd, om de derför nödiga färdigheterna, medlen och bestämningsgrunderna eller behofven saknas. Anknytning i denna mening kan icke rimligtvis få formen af imperativ. Detta måste således afse kontinuiteten i lifsriktningen, att den sunda utvecklingen icke afbrytes genom inbillade eller konstlade behof. Men äfven i denna mening behöfver imperativet, säsom vi redan påpekat, en närmare bestämning, eljest skulle de språng i utvecklingen, som i individernas och folkens lif framträda såsom omvändelse och pånyttfödelse eller öfvergång från medvetet naturlif till andligt lif bli osedliga. Häremot gäller Kants och Fichtes fordran, att förnuftets befallningar skola utföras, huru skarp brytning de än må medföra inom det sinliga; och klokhetens sak är det att så mycket som möjligt bevara de gifna förhållandena och göra dem tjenstbara för de nya [1].

Den fjerde formeln innehåller likaledes intet för yrkesplikten egendomligt, utan stannar vid den allmänna fordran, att böjelse och uppfordran skola bestämma hvarandra. Dessa kunna, enligt Schleiermacher, icke befinna sig i absolut jemnvigt, hvarföre det måste bero på den handlandes karaktär, från hvilkendera han skall utgå såsom hufvudbestämning, för att begränsa den ena genom den andra. Häremot kan anmärkas, att om karaktären är sedlig, så stå de genom honom i rätt förhållande till hvarandra, och plikten faller bort; är han deremot osedlig, så bestämmes plikten sjelf genom sin motsats. Dertill kommer,

[1] A. st. § 341.

att Schleiermacher fattar harmonien mellan beräkningen af det yttre behofvet å ena sidan och det fria konstruerandet af uppgifter, som tillfredsställa böjelsen, å den andra sidan, såsom ett ideal, som förutsätter harmoni mellan det enskilda och det allmänna medvetandet. Men då han erkänner, att mellan bägge ett stort spelrum finnes, har han såsom systematiker stannat vid den obestämda uppfattning af plikten såsom ett ideal, som han såsom kritiker så afgjordt förkastat[1].

Slutligen framhåller Schleiermacher, att rättsplikten och yrkesplikten motsvara hvad man vanligen kallar den fullkomliga plikten; genom de anförda pliktformlerna har nämligen det likformiga handlandet såsom samlifsbildande och tillegnande blifvit så fullständigt bestämdt, att det inom sitt område uppnår den fullständiga sedligheten. Men såsom vi redan anmärkt, äro dessa plikter bestämda endast ur ett par abstrakta synpunkter och äfven ur dessa synpunkter endast ofullständigt bestämda. Likformigheten och egendomligheten äro ur etisk synpunkt obestämda, för såvidt de måste ömsesidigt bestämma hvarandra, och på samma sätt förhåller det sig med böjelsen och behofvet; men det, som icke i och för sig sjelft är fullständigt bestämdt, kan icke åt sitt korrelat gifva sådan, såsom Schleiermacher sjelf anmärker mot Fichte. Böjelsen och behofvet kunna väl i enskilda fall vara hvar för sig tillräckliga motiver för en handling, men ur etisk synpunkt äro de, enligt Schleiermacher, fullständiga först genom att inskränka hvarandra. Men måttet för detta inskränkande är ingenstädes att finna, och dock blir plikten bestämd enhet af de motsatta först genom måttet. Individen skall sjelf bestämma måttet, men om detta bestämmande sjelft icke utgör en bestämd enhet af de motsatta genom att redan ega ett bestämdt mått, så är det osedligt, ett bestämmande af plikten genom individens och samhällets empiriska karaktär, hvilken såsom sedlig framgår först ur plikten. Om individen saknar böjelse att uppfylla sin juridiska skyldighet, så kan den positiva rätten icke för honom vara förbindande, ty denna är blott en teknisk regel för utförandet af plikten, men denna föreligger här icke, och om plikten än vore gifven, så är den tekniska regeln alltid tillfällig, då ju förhållandet mellan medel och ändamål kan

[1] A. st. § 342.

bestämmas på olika sätt. Individen, som enligt sin empiriska karaktär bestämmer sina rättsplikter, afgör äfven den juridiska form, i hvilken han vill uppfylla sin plikt. Han kan tvingas till en viss form af uppfyllande, men då inträder en osedlig öfvervigt af uppfordran öfver böjelsen. I sitt bemödande att undvika ensidigheterna i Kants och Fichtes fasta rätts- och pliktbestämningar går Schleiermacher till den motsatta öfverdriften, att nämligen framställa plikten såsom mångsidig i den dåliga meningen, att man öfverhufvud icke kan anträffa någon fast bestämdhet. Denna brist söker han öfverskyla genom att kalla plikten fri och konstnärlig, för såvidt den innebär ett subjektivt bestämmande af »det stora spelrummet» mellan motsatserna, men friheten innebär då blott frånvaro af objektivt mått, och konstnärligheten är icke framställningen af idén i det sinliga, utan formandet af sjelfva idén, som i det enskilda fallet skall uttryckas — en anklang i pliktläran från den romantiska skolan.

I samvets- och kärleksplikterna återkomma samma motsatser, som i rätts- och yrkesplikterna, men såsom former af det egendomliga handlandet. Detta spelade i de sistnämnda plikterna den bestämmande rollen i förhållande till det likformiga handlandet, här äro rollerna ombytta, så att det egendomliga handlandet begränsas genom det likformiga. Men denna ordning är likgiltig, då i bägge fallen det individuella tänkes såsom en väsentlig sida, som får sedlig betydelse genom sin rätta proportion till den motsatta sidan. Om icke den begränsande sjelf är begränsad genom den motsatta, så blir begränsandet förintande. Detta framgår äfven deraf, att Schleiermacher på samma sätt i bägge slagen af plikter, de fullkomliga och de egendomliga eller ofullkomliga, härleder det egendomliga handlandet ur det allmänna sedliga viljandet, nämligen ur medvetandet om personligheten. Tillegnandet beror derpå, att personligheten från sin punkt skall vara sjelfverksam, egendomligheten beror derpå, att denna sjelfverksamhet måste vara fullständig. Den samlifsbildande verksamheten är såsom personlig alltigenom sjelfverksam, och den likformiga är såsom fullt bestämd sjelfverksamhet alltigenom egendomlig. I hvarje plikt ingår således hela individualiteten såsom enhet af likformigt och egendomligt handlande i rätt förhållande till hvarandra. Detta framgår äfven deraf, att individua-

liteten är gifven derigenom, att förnuftet genom att inträda i naturen tillegnar sig en bestämd natur och dermed ett egendomligt handlande. Denna bestämda natur har sitt psykiska uttryck i lusten och sitt fysiska uttryck i menniskokroppen, om det är fråga om den enskilda menniskan, i fosterjorden, om det är fråga om folket. Sin ledning såsom egendomlig handling får således plikten från lusten och hans fysiska organer och medel, ty genom dessa får det formelt förnuftiga handlingssättet ett innehåll. Denna egendomlighet begränsas sedan genom yttre uppfordran, så att likformigheten kommer till sin rätt. Men förhållandet mellan lusten och yttre uppfordran kan genom plikten såsom vetenskaplig formel icke bestämmas närmare än till att vara fordran af enhet utan någonderas undertryckande; bestämdheten måste således komma från den empiriska karaktären, men han är sjelf relativ, ty han är produkt af för hvarandra yttre faktorer. Den bestämdhet, som plikten genom honom får, är således relativ. Denna relativitet får sitt uttryck deri, att skilnaden mellan det universella och det individuella reduceras till skilnaden mellan det hela och dess delar. En handling af ett folk är universel (likformig) i förhållande till dess särskilda medlemmar, men individuel såsom den handling, genom hvilket hela folket skiljer sig från andra folk. Så är språket egendomligt från hela folkets synpunkt, och likformigt från medlemmarnes. Med afseende på detsamma har folket såsom etisk personlighet samvetsplikten, att på ett egendomligt sätt utbilda detsamma med bevarande af det gifna och så, att uppfordran och böjelse sammanträffa. Men denna utbildning skall tillika vara samlifsbildande; folket skall således utbilda sitt språk så, att det blir fattligt för andra folk och likformigt med andra språk (utbildas enligt de allmänna språklagarne och de allmängiltiga kategorierna) och således förena sjelfmedvetande och slägtmedvetande. Om engång behofvet af egendomligt språk upphör, så upphör samvetsplikten inom detta område; bevarandet af egendomligheten blir då partikularism, såsom t. ex. bevarandet af allemanniska och sachsiska egendomligheter, sedan behofvet af dessa upphört. Denna det individuellas undergång i det universella är, enligt Schleiermacher, det enskildas död, som icke är en handling, utan en händelse. Men om man icke vill fatta ett

språk eller en viss dialekt såsom en etisk personlighet i högre mening än den enskilda menniskan, utan såsom en mensklig produkt, så beror dess bevarande eller upphörande på hennes afsigtliga verksamhet och är således icke händelse utan handling. Sedan behofvet upphört, kan ju partikularismen qvarstå såsom en af böjelsen ensidigt ledd riktning, hvars upphörande är plikt. Vill man deremot fatta dialektens försvinnande såsom en personlig död, så bevisar denna, liksom den enskilda menniskans, att den sedliga serien genom naturserien icke blott lider afbrott, utan rent af upphäfves. Med den fysiska personligheten upphör nämligen en individuell sedlighet, som endast genom de goda verken och ytterst genom menskligheten såsom det universella sedliga subjektet sammanhänger med fortlefvande och nybildade individuella former af sedlighet. Från subjektiv synpunkt är sedligheten diskret och timlig, och dess slut är en händelse, ty den sedliga handlingen förutsätter ett sammanträffande af för hvarandra yttre faktorer och uteblifver, när någon af dessa uteblifver. Visserligen har Schleiermacher sökt tillförsäkra plikten en inre bestämdhet och helhet genom att fatta dessa faktorer såsom ursprungligt förenade genom det universella förnuftet såsom det totala sedliga subjektet. Men han erkänner likväl, såsom vi nyss sett, att böjelsen icke alltid motsvaras af uppfordran, att således en sida af den sedliga kraften icke kan få sitt uttryck i plikten, emedan ett yttre vilkor saknas. För öfrigt är det totala sedliga subjektet ett ideal, som såsom en faktor i sedligheten förutsätter det individuella subjektet såsom den reella faktorn. Men ur pliktens synpunkt har denna faktor en början och ett slut. Plikten är för det individuella subjektet en yttre bestämdhet med hänsyn till sin likformiga sida, ty denna har sitt subjekt i den allmänna menskligheten, som tänkes såsom en personlighet för sig, hvars identitet med sig sjelf icke beröres af individernas vexling. Och på samma sätt är plikten en yttre bestämdhet för menskligheten med hänsyn till den individuella eller egendomliga sidan. Hvarje plikt måste innehålla samvetsplikten såsom ett moment, men denna plikt är det egendomliga handlingssätt, hvarigenom individen bildar sin från andra afgränsade lifssfer. Med individernas vexling är äfven denna sida af plikten vexlande och yttre.

Huru godtyckligt och sväfvande Schleiermacher bestämmer samvetsplikten, kan man finna af hans tillämpning af den formel, som fordrar sammanträffande af böjelse och uppfordran. Med böjelse förstår han här bestämdhetens qvantitet (den individuella bestämdhetens rikhaltighet och styrka), med uppfordran förstår han det genom teoretisk och praktisk verksamhet förvärfvade (den gifna bildningen och egendomen såsom impulser till stegrad bildning och rikedom). Om inom vetandets område böjelsen är stor, men uppfordran ringa, så uppstår i stället för poesi tomt versmakeri, i omvändt fall uppstår andefattigt samlande. Inom den egentliga egendomens område uppstår i förra fallet tom och smaklös lyx, i senare fallet bedrägeri. Oafsedt det mycket lösa sammanhanget mellan förutsättningarne och följderna, gör sig Schleiermacher här skyldig till ett fel, som han tadlar hos Kant, att han nämligen beskrifver plikten genom hans motsats, om det eljest här är fråga om plikten och icke fastmer om pliktens verk. Kant har dock den förtjensten att han framställer lasterna såsom underkastade pliktens makt och således såsom ett frivilligt ondt, då deremot de nyssanförda sedliga missriktningarne synas vara i de flesta fall oundvikliga. Poetisk framställning, betydelsefullt samlande och smakfullt användande af egendomen förutsätta en jemnvigt af böjelser och tillgångar, som endast undantagsvis är gifven eller kan vinnas [1].

Vid redogörelsen för kärleksplikten, hvilken såsom egendomligt samlifsbildande utgör motstycket till rättsplikten, nöjer sig Schleiermacher med blotta antydningar. Stiftandet af individuelt samlif är ett finnande, som söker det egendomliga hos en annan menniska, och medför ett egendomligt förhållande inom de likformiga förhållandena af familj eller stat. Då alla medlemmar af ett sådant helt icke kunna stå hvarandra lika nära, så måste den närmare anslutningen till vissa bestämmas af valfrändskapen inom det spelrum, som det likformiga samlifvet medgifver. Valfrändskapen begränsas således genom fordran på gemensam bildningsgrad, öfverensstämmande vanor o. s. v., hvarföre mesalliancer äro osedliga. Vidare måste det egendomliga samlifvet begränsas, så att det icke upphäfver den personliga egendomligheten. Makar böra således bevara sina individuella

[1] A. st. § 346.

meningar och böjelser, såframt de icke störa sammanlefnaden; familjen får i umgänget med andra icke ruinera sig genom gästfrihet, ty då upphäfver gästfriheten sitt vilkor egendomen. Slutligen måste det egendomliga samlifvet begränsas genom riktningen på det likformiga samlifvet; äktenskapet och vänskapen måste ega rum i staten såsom dess elementer, så att deras intressen icke strida mot folkintresset[1].

Härvid torde det vara nog att erinra derom, att pliktformeln, enligt Schleiermacher, för att vara etiskt tillfredsställande måste vara så bestämd, att den sjelfständigt leder till det högsta goda. Ur formlerna för kärleksplikten skulle äktenskapet och vänskapen framgå såsom fullt bestämda former af det högsta goda. Men deraf finnes i Schleiermachers pliktlära knappt ett spår, och detta är så mycket mer anmärkningsvärdt, som han i sin kritik af Kants och Fichtes läror i dessa afseenden framstält mycket detaljerade och oafvisliga fordringar. Man kan väl invända, att hans egen sedelära är fragment; men den är dock af honom upprepade gånger offentligt framställd från katedern. Att han det oaktadt icke utfört den individuella pliktläran får sin förklaring deraf, att hans formella principer icke medgifva ett vetenskapligt utförande af densamma, hvilket torde tillfyllest framgå af våra anmärkningar mot hans pliktbegrepp i allmänhet och dess särskilda tillämpningar.

Kasta vi slutligen en sammanfattande återblick på Schleiermachers kritik af Kants och Fichtes etiska grundtankar, så framträda såsom kardinalpunkter frågorna, om etiken sjelf utgör en förutsättning för det sedliga lifvet, eller om hon endast är det till vetenskaplig form höjda medvetandet om detta lif och dess förutsättningar; om förnuftet och naturen (sinligheten) såsom sedlighetens förutsättningar äro bägge relativa eller om någondera för sig kan fattas såsom absolut; om det förhållande, i hvilket de genom den sedliga verksamheten ställas till hvarandra, är väsentligen positivt eller negativt; om i det sedliga lifvet formen af fritt viljelif medgifver fullständig bestämdhet och omvändt; om etiken i vetenskaplig form kan upptaga hela sitt innehåll ur synpunkten af ett enda hufvudbegrepp eller om hon måste betrakta det ur flere samordnade synpunkter.

---

[1] A. st. § 349—56.

Vi ha sett huru Schleiermacher med ungdomlig hänförelse omfattade den romantiska skolans program, att införa poesien i vetenskapen och lifvet och derigenom reformera bägge. Den trångbröstade uppfattningen af naturen såsom bunden i den mekaniska kausaliteten och endast genom en yttre ändamålsenlighet hänförande sig till lifvet skulle gifva vika för uppfattningen af henne såsom lefvande och såsom sjelfändamål. Den gestaltande och kombinerande fantasien, som är verksam i konsten, är äfven grundkraften i naturen. Det abstraherande förståndet, som stannar vid isolerade former och innehållslösa begreppsbestämningar, är odugligt såsom vetenskapens organ, fattar i stället för den lefvande sanningen hennes döda skelett. Allt verkligt är oändligt, ty det innehåller alla motsatser, är ett genom att vara allt. Lifvet dirimerar sig i en mångfald af former, men hvarje dess form är oändlig, emedan den såsom sitt moment innehåller, hvad den från sig utesluter. Denna oändlighet skall vetenskapen afspegla genom att vara ett begreppssystem, der alla momenter ingå i hvarandra. Samma oändlighet skall menniskan införa i sitt praktiska lif. Individens lif skall vara ett samlif med andra, och samhällsformerna skola lemna fritt spelrum åt individualiteten. Familjen, som är den mest omedelbara formen för samlifvet, bör således gästfritt öppna sig för samlefnaden med utomstående, så att den enskilda familjen blott är ett moment i ett allmänt familjelif, der valfrändskapen mellan individerna fritt kan göra sig gällande. Men detta samlif förutsätter bildning och filosofien har ytterst den vigtiga uppgiften att utbreda bildningen och införa högre former i densamma.

Det är Schleiermachers förtjenst, att han uppvisat det orimliga i den skarpa motsats mellan lifvet och filosofien, som Fichte ville göra gällande. Utan att låta skrämma sig af paradoxa konseqvenser gick denne så långt i sitt betonande af skilnaden mellan medvetandets transscendentala och empiriska ståndpunkt, att han definierade lifvet och filosofien genom att sätta dem såsom hvarandras motsatser. Så säger han i ett bref till Reinhold: »Leben und Spekulation sind nur durch einander bestimmbar. Leben ist ganz eigentlich Nicht-philosophiren; philosophiren ist ganz eigentlich Nicht-leben; und ich kenne keine treffendere Bestimmung beider Begriffe als diese. — — Das Leben

ist Zweck, keineswegs das Spekuliren; das letztere ist nur Mittel. Und es ist nicht einmal Mittel, das Leben zu bilden, denn es liegt in einer ganz andern Welt, und was auf das Leben Einfluss haben soll, muss selbst aus dem Leben hervorgegangen sein. Est ist nur Mittel, das Leben zu erkennen. Worin man befangen ist, was man selbst ist, das kann man nicht erkennen. Man muss aus ihm herausgehen, auf einen Standpunkt ausserhalb desselben sich versetzen[1].» Häraf skulle man kunna draga den konseqvensen, att det naturliga medvetandet icke kan skilja mellan lif och död och således icke fatta sig såsom lefvande, och vidare att filosofen, som i sitt medvetande förenar de bägge ståndpunkterna, måste fatta filosofien såsom den döda natur, genom motsättning mot hvilken lifvet blir medvetet om sig sjelft.

Men Schleiermacher går å sin sida till den motsatta ytterligheten. Vi erinra oss, med hvilka mörka färger han i Monologerna skildrar sin samtids lif. Och i de kritiska grundlinierna söker han förklaringen till osedligheten i Kants och Fichtes sedeläror deri, att de blott afspegla det dagliga lifvet. Detta lif är osedligt, ty det är bundet vid ensidiga maximer och gifver således endast en vrångbild af menskligheten. Etiken tillkommer det att konstruera de syftemålsförnimmelser, som leda handlandet till allsidighet. Men Schleiermacher förbiser härvid den skilnad, som det dagliga lifvet gör mellan de grundsatser, som det bör följa, och dem, som det verkligen följer, hvilken skilnad Kant enkelt och klart framhållit. Det vanliga menniskoförnuftet, säger han, behöfver icke filosofien för att få veta hvad det bör göra, men kan likväl af henne få en impuls att följa sitt bättre vetande. Det naturliga medvetandet har i hvarje fall plikten gifven såsom en obetingad fordran i förhållande till begärens betingade fordringar. Det skiljer således mellan det i fråga om handlandet väsentliga och det oväsentliga; men det fattar väsendet blott i dess enskilda fall utan att höja sig till dess allmängiltiga form, det stannar vid känslan af det rätta utan att urskilja det i begreppets form. Derigenom invecklar det sig i en naturlig dialektik, ty det har en naturlig tendens att söka sammanjemka plikten och begäret, hvarigenom pliktens renhet går förlorad och pliktmedvetandet försvagas. Här kommer filosofien

[1] Fichtes Leben und Briefwechsel (1831). S. 190—191.

till hjelp; hon framställer sedelagen i sin renhet och inverkar på viljan medelbart genom den klarhet, som hon gifver pliktmedvetandet.

Denna af Kant i Grundläggningen till sedernas metafysik uttalade åsigt om etikens betydelse för det moraliska lifvet jäfvas icke af ensidigheterna i hans dygdelära. Om vi fästa oss vid det speciella fall, som Schleiermacher anför såsom ett talande bevis för sin åsigt, så bevisar Kants ensidiga uppfattning af äktenskapet eller bristen på etisk uppfattning af detsamma icke, att det äktenskapliga lifvet på hans tid saknade sedlig anda, utan endast, att han med sin otillräckliga erfarenhet inom detta område icke trängt fram till detta lifs väsen och kärna. Sjelf erkänner han, att filosofen lätt missledes genom en mängd för saken främmande konsiderationer, och ur en sådan kan man lätt förklara den allmänna missriktningen i hans etik. Han utgick nämligen från frågan om grunden till allmängiltigheten i det moraliska omdömet och medförde dervid vissa förutsättningar från sin utredning af det motsvarande teoretiska problemet. Han är icke fotografen, som blott ger en passiv bild af verkligheten, utan han gifver en idealiserad bild af densamma, genom att frigöra väsendet från dess skymmande omgifning. Men han har framstält idealet såsom motsats till verkligheten, det sedligt väsentliga såsom det för sig overkliga, en form, som icke kan få något innehåll. Trots denna ensidighet är Kant den nyare tidens största etiska reformator, men hans reformation afser egentligen etiken sjelf. Huru ingripande och omfattande hans inflytande på det moraliska lifvet än må ha varit, så har han dock icke i detsamma infört någon ny princip. Han har djupare än någon annan analyserat detta lif och återfört etiken från hennes eudæmonistiska irrvägar till medvetande om den förnuftiga lag, utan hvilken plikten icke är tänkbar.

Såsom vanligen afsigten och utförandet icke täcka hvarandra, så har Schleiermacher i utförandet af sina etiska grundtankar icke lemnat stort rum åt poesien och fantasien. Han säger visserligen, att fantasien är den etiska grundkraften, och att pliktmedvetandet är en fri kombination af motsatser, men hans vetenskapliga framställning af denna grundkraft och dess verksamhetssätt är vida mera pedantisk och nykter än Kants och Fichtes,

hos hvilka dock trots all spetsfundighet en sedlig entusiasm och en dermed gifven poetisk lyftning är omisskänlig.

Desse tänkare ha uppvisat den stora rol, som fantasin spelar i det naturliga medvetandet, och utan hvilken ingen erfarenhet kommer till stånd, men för vetenskapen ha de fordrat begreppets fasta bestämdhet. Hennes motsats till lifvet består just deri, att hon är den isärläggande reproduktionen af det organiska lifvet. Äfven Schleiermacher erkände, att etiken såsom vetenskap är bunden vid objektiviteten. Men då det sedliga medvetandet var den kritiska etikens objekt, så fattar han detta medvetandes objekt såsom etikens eget objekt. Han binder etiken vid historien, så att hon egentligen är en systematisk öfversigt af alla de goda verk, i hvilka menskligheten har faktisk aktualitet. Dermed har han uppgifvit anspråket att genom vetenskapen reformera lifvet. Etiken eger visserligen det allmänna begreppet om utveckling, men såsom abstraheradt ur historien. Hon eger icke ett ideal, som kan göras gällande i verkligheten, ty hennes ideal är den ofattbara enheten af alla motsatser. Enligt kriticismen reformerar lifvet sig sjelft, ty det har i det rena förnuftet ett ideal, som i hvarje fall fordrar en bestämd handling. Vilkoren för möjligheten af denna reformation är att förnuftet är bestämningsgrund och att all annan bestämdhet är bestämbar genom denna, så långt det moraliska lifvet sträcker sig. Bestämningsgrund är det rena förnuftet, enligt Kant, genom känslan af aktning för en vilja, som förenar sjelfständighet och allmängiltighet, enligt Fichte, genom att utgöra en sida af urdriften. Det är bestämningsgrund, emedan det icke är något för viljan yttre, utan viljans eget väsen, och medvetandet om detta väsen ligger till grund för skiljandet mellan moraliskt godt och ondt. Vore det goda gifvet endast såsom yttre verklighet, verk eller tillstånd, så kunde det icke skiljas från det onda, ej heller vara moralisk bestämningsgrund. Emedan det rena förnuftet är viljans väsen, så är hon bestämbar genom detsamma, och då viljan har magt öfver begärförmågan och drifterna, så äro äfven dessa bestämbara genom förnuftet. Genom att fatta det sinliga såsom fenomen, blir det för kriticismen möjligt att fasthålla förnuftets renhet, och genom uppfattningen af den fria viljan såsom bägges subjekt blir det möjligt att med

denna renhet förena förhållandet till det sinliga. I bägge afseendena utgör Schleiermachers åsigt en återgång till en lägre ståndpunkt. Han kan icke vidhålla förnuftets renhet, emedan han anser det för sig vara ofattligt. Och äfven om det kunde fattas i sin renhet, så skulle det vara en blott syftemålsförnimmelse utan objektivitet, således en idealbild utan kraft att bestämma något. Såsom verkligt innehåller det naturen, men så att det äfven från sig utesluter henne såsom sin motsats. Bägge äro likställda eller koordinerade jemte det, att de äfven äro subordinerade under hvarandra, försåvidt de med inskränkning ingå i hvarandra. Genom att innehålla sin motsats utesluter förnuftet sig sjelf och är således motsägande, ändligt och relativt.

Enligt Schleiermacher är sedligheten ett inre och positivt lif, emedan hon har sin egentliga verklighet i beslutet och i detta egentligen verkar på sig sjelf eller förverkligar sig sjelf såsom sedlig kraft. Deremot fattar han såsom den kritiska etikens grundfel, att sedligheten blir en yttre och negativ verksamhet, ty hennes objekt är naturen, men då denna icke innehålles i förnuftet, så är förnuftet i sin verksamhet riktad på sin motsats. Men konseqvent utfört leder Schleiermachers åsigt om förnuftet till en sådan yttre och negativ sedlighet. Förnuftet innehåller visserligen naturen såsom sitt moment oeh ingår sjelft såsom moment i naturen. På den natur, som är moment i förnuftet, kan detta icke verka, utan det verkar på det i naturen bundna förnuftet för att frigöra och höja detsamma. Men dermed arbetar det på att förinta sig sjelft. Förnuftets bundenhet i naturen är nämligen den objektiva enheten, som är förutsättning för den subjektiva enheten af bägge. Då naturen å sin sida verkar på förnuftet för att bestämma eller binda detsamma, så synes hon vara den egentligt sedliga kraften, den nämligen, som förenar förnuft och natur. Och det finnes intet skäl att antaga, att formen af subjektivitet är bättre än formen af objektivitet, ty bägge förutsätta hvarandra. Om man än erkänner, att ett bättre resultat kan vinnas, om man framhåller den sidan, att förnuftet representerar enheten af tänka och vara, och naturen deras åtskilnad, och att de derigenom utgöra utvecklingsformer af samma hela, så stöter man dock på den svårigheten, att åtskilnaden såsom verklighetsmomentet framträder såsom det öf-

verordnade, och vidare att utvecklingsformer endast genom förhållande till ett öfver dem höjdt subjekt kunna fattas såsom högre och lägre. Utan detta äro de alltigenom relativa, så att det högre förutsätter det lägre på samma sätt, som det lägre förutsätter det högre. Men hos Schleiermacher finnes intet subjekt, som öfvergår från den ena formen till andra, utan blott sjelfva förhållandet mellan dessa. Men detta är icke blott ett sammanhang utan äfven en gräns, och denna är fast, emedan den hör till utvecklingens grundform, äfven om den i enskilda fall skulle visa sig vara flyttbar i förhållande till ett accidentelt subjekt.

Enligt kriticismen är sedligheten det förhållande mellan sinlighet och förnuft, som är obetingadt fordradt derigenom, att förnuftet är viljans väsen och sinligheten hennes fenomella bestämdhet. I allmänhet är detta förhållande förnuftets magt öfver sinligheten. Men man måste äfven fråga efter den form, som de sinliga krafterna få genom förnuftet, och det ändamål, hvartill de af detta brukas, äfvensom efter den verklighet, som förnuftet måste ega för att kunna bestämma det sinliga. Förnuftets egen form är, enligt Fichte, identiteten och sjelfständigheten; den form, som de sinliga krafterna genom förnuftet få, är samstämmigheten, hvilken innebär ett underordningsförhållande, så att kroppen tjenar själen, som i sin ordning tjenar samhället. I det sistnämnda har förnuftet den verklighet, genom hvilken det bestämmer sina organer; det är det rena jaget objektiveradt såsom ett helt af förnuftsväsenden. Härvid är dock att anmärka, att då förnuftet är ett helt, så måste äfven dess organ få formen af systematiskhet eller individualitet, organet måste nämligen tänkas både såsom moment i det hela och såsom innehållande detsamma. Men Fichte erkänner icke denna konseqvens, ty enligt honom ingår den sedliga viljan icke såsom organ i samhället i den meningen, att hon vore likartad med det hela, utan hon är en empirisk kraft, som såsom verktyg faller utom detsamma. Förnuftet har således från etisk synpunkt verklighet i betydelsen af en objektivitet, som utesluter subjektiviteten. Alla samhällsmedlemmar tillhöra samhället endast såsom objekter, men falla utom detsamma såsom etiska subjekter. Fichte kommer således i utförandet af sin åsigt till den orimligheten, att sedelagen skil-

ler förmågan och ändamålet, i stället för att förena dem. Sedlighetens subjekt får icke det sedligt goda till sitt innehåll, utan blir blott ett verktyg för detsamma. (Derför fattade Fichte i sin senare framställning det rena förnuftet såsom det sedliga subjektet, som verkar genom den sedliga viljan; men dermed har han lemnat den egentligt etiska ståndpunkten.) Då den verksamma kraften såsom organ faller utom ändamålet, så kan hans egendomliga bestämdhet icke ingå såsom moment i bestämningsgrunden på annat sätt än såsom ett material, som måste bildas enligt ändamålet. Utbildningen af individen är således likformig från hans egen synpunkt, ty all skilnad beror på hans ställning i samhället och förmåga att tjena detsamma.

Enligt Schleiermacher skall deremot den sedliga verksamheten både till någon del vara riktad på den verksamma individen såsom sjelfändamål och i någon grad ha en genom individualiteten gifven form. Emot Fichtes åsigt, att lagen och ändamålet måste vara höjda öfver den verksamma kraften, gör han gällande, att kraften verkar enligt sin natur och på ett ändamål, som ligger i densamma, att således sedligheten både till form och innehåll bestämmes genom den handlandes individualitet. Yttre uppfordran måste motsvaras af böjelse, eller såsom Hegel uttryckte detsamma, individen förverkligar idén, endast försåvidt han sjelf känner något intresse vid densamma. Men Schleiermacher har icke nöjaktigt skilt mellan den förnuftiga och den sinliga individualiteten. Viljan är individuelt bestämd dels genom förnuftiga intressen, dels genom intressen som bero på anlagens och organernas egendomlighet. Förnuftiga intressen har hon, emedan menniskan öfverhufvud icke är ett blott moment i erfarenheten, utan äfven är det subjekt, som innehåller erfarenheten, och såsom vilja lefver ett lif, i hvilket hennes medmenniskor ingå såsom inre bestämningar eller motiver. Viljans bestämdhet genom sådana bestämningsgrunder är icke heteronomi, ty så långt de afse det egentligt personliga, vidga och höja de henne. Den egendomliga form, i hvilken menniskan innehåller alla i hennes erfarenhet gifna förnuftiga väsenden, är hennes etiska individualitet, och enligt denna har hon att bestämma sin sinliga individualitet. Emedan Schleiermacher icke tillräckligt observerar detta, invecklar han sig i de svårigheter, som vi ofvan

framhållit, att nämligen den individuella och den allmänna sidan hos sedligheten inskränka hvarandra, och att individualiteten blir egendomlig bestämdhet öfverhufvud, således obestämd; hvarföre Schleiermacher å ena sidan fordrar att man skall bevara hela sin individualitet, å den andra att man skall uppgifva den individualitet, som är hinderlig för den vidare utvecklingen. Men all utveckling är ett ombildande, således ett upphäfvande af den gifna egendomligheten. Den individualitet, som bör bevaras för sin egen skuld, är den förnuftiga, men denna innebär ingen motsats till det allmänna, utan är såsom tillegnande äfven samlifsbildande i egendomliga former.

Kant uppvisade de formella bestämningar, som äro konstitutiva för sedligheten. Han utgick från plikten såsom det sedliga faktum, som såsom fordran förutsätter en fri vilja, och såsom obetingad fordran förutsätter en bestämningsgrund, som ligger i viljans väsen. Detta väsen är förnuftet, och såsom bestämd af detta är den sedliga viljan samstämmig inom sig och med alla andra sedliga viljor. Han har vidare fattat den sedliga viljan såsom sjelfändamål eller i sig god, men icke kunnat fatta henne såsom det fullständigt goda. Han fann nämligen icke något innehåll, som var förenligt med den sedliga viljans form att vara en abstrakt fri vilja. Fichte fann väl i samhället en sjelfständig verklighet, som hade förnuftets form och således kunde upptagas såsom sedlig bestämningsgrund, men kunde likväl icke fatta det såsom viljans innehåll, emedan det såsom ändamål föll utom den verksamma kraften. Dessa svårigheter ha sin grund i den bristande utredningen af förhållandet mellan den förnuftiga, den formelt fria, och den sinliga viljan. Förklaringen af pliktmedvetandet är närmast hänvisad till den formelt fria viljan, som har förnuftiga och sinliga bestämningar, hvilka hon skiljer både från sig sjelf och från hvarandra, så att hon sjelf genom sin form skiljer sig från dem, och sedan skiljer dem från hvarandra genom deras innehåll. Men det måste visas, att bestämningsgrunderna sjelfva äro viljor och utgöra ett enda subjekt. Kant och Fichte fasthöllo så ensidigt den praktiska abstraktionen såsom viljans grundform, att förnuftet och sinligheten icke kunde få betydelsen af viljor, medan det för dem konstitutiva är innehållet eller determinationen. Det är visserligen riktigt, att den formelt fria

viljan har friheten till sin högsta bestämningsgrund, och att hon således vid valet mellan det sinliga och det förnuftiga måste hålla sig till deras förhållande till friheten, således till deras formella bestämningar. Men att dessa äro formella, måste betyda att de hänföra sig till ett innehåll, liksom friheten sjelf är formel i förhållande till dem såsom innehåll. Således hänför sig valet genom bestämningsgrundens form till ett innehåll. Men om sålunda viljans formella frihet är möjlig endast i förhållande till ett innehåll, som genom sin egen form står i förhållande till viljans form, så måste detta innehåll sjelft vara vilja. Dermed är möjligheten gifven att fatta det sedliga subjektet såsom ett organiskt helt af viljor, genom hvilka det eger fullständig bestämdhet.

Schleiermacher, som klart insåg bristen i den kritiska etiken, utgick från det sedliga lifvets organiska karaktär och uppvisade i detta ett sedligt godt, som har fullständig bestämdhet. Men han kunde icke med detta förena de formella karaktärer, som kriticismen fasthållit såsom väsentliga. För att undgå de svårigheter, som ligga i frihetsproblemet, afhögg han den gordiska knuten genom att förutsätta en ursprungligt sedlig vilja, eller en vilja, som utan att genomgå den formella frihetens stadium, är en omedelbar enhet af förnuft och natur. Men dermed har han lemnat den etiska ståndpunkten, så att etiken egentligen blir en själens dietetik. Menniskonaturen, säger han, gör allt enligt förnuftet, om hon blott är frisk och fullkomligt utvecklad. Häraf följer, att om hon gör något emot förnuftet, så är hon sjuk och outvecklad. Men då undanskjutes den sidan hos sedligheten, att hon är en utveckling, som icke går af sig sjelf, utan kommer till stånd genom den fria viljan. Lasten är icke endast en hämmande inverkan på viljelifvet af något yttre, utan ett missbruk af den fria viljan, liksom dygden förutsätter det rätta bruket af denna vilja. Dels ligger grunden i hans uppfattning af pliktbegreppet såsom syntetisk enhet af motsatta maximer. Han ställer sig dermed på Aristoteles' ståndpunkt, der det sedliga lifvet skiljer sig från det osedliga endast genom moderationen af tendenser, som fritt utvecklade leda till ensidighet. Men på detta sätt kan det icke innehålla något, som för sig vore sjelfständigt och fullkomligt, eller någon frihet, som vore mera än ett godtyckligt begränsande af en maxim genom hans motsats. Deraf

följer, att de etiska ideerna icke kunna finna någon plats i Schleiermachers sedelära, ty i den verkliga sedligheten är allt relativt, men den etiska idén måste uttrycka en absolut underordning af en lydande under en befallande. Derföre blir plikten omöjlig såsom en fullt bestämd handling, som kan uttryckas i ett kategoriskt omdöme, ty medvetandet om en handling såsom den i ett visst ögonblick enda rätta förutsätter medvetandet om en fullt bestämd lag, men enligt Schleiermacher är menniskan blott en relativ enhet af förnuft och natur med inre och yttre uppfordran att vidga och stärka denna enhet, men för att efterkomma denna uppfordran är hon hänvisad till sin kombinerande fantasi. Hennes lag är således, såsom etisk eller medveten, en abstrakt formel, hvars användning är osäker, ty det gifves ingen formel för tilllämpningen af pliktformeln, hvarföre subsumtionen af det enskilda fallet under formeln är omdömesförmågans sak. Men huru öfvad denna än må vara, så förutsätter öfningen en osäkerhet och osedlighet, som aldrig kan öfvervinnas, emedan det enskilda fallet varierar i oändlighet.

Schleiermacher har fattat det sedliga verket såsom ett positivt godt, som är fullständigt i sitt slag, emedan det utgör aktualisationen af menniskan i hennes organiska sammanhang med naturen och menniskoslägtet. Men han har icke med det godas fullständighet kunnat förena dygdens renhet och pliktens nödvändighet. Denna motsats mellan sedlighetens form och innehåll har sin grund i den dualism, som ligger i hans etiska grundsats, hvilken fattar förnuftet och naturen såsom koordinerade principer, som endast genom hvarandra äro fattbara. Han har väl uppvisat de formella bristerna i Kants och Fichtes sedeläror, men han har icke kunnat vederlägga dem genom ett i sjelfva utgångspunkten högre system. Men han har gifvit en fruktbärande anvisning på ett sådant system genom den formella utredning, som han gjort af det sedliga lifvets grundformer, de etiska ideerna och formalbegreppen[1].

[1] Jmfr Sahlin: Kants, Schleiermachers och Boströms etiska grundtankar s. 65—70.

INNEHÅLL.

Ueber Schleiermacher's Kritik der Sittenlehren Kant's und Fichte's

von

E. O. Burman.

In einer früheren Abhandlung über die Transscendentalphilosophie Fichte's und Schelling's (im ersten B. dieser Sammlung) hat der Verf. das Verhältnis Schelling's zu Fichte's Wissenschaftslehre auseinandergesetzt; in der vorliegenden beleuchtet er das Verhältnis Schleiermacher's zu Kant und Fichte von der ethischen Seite. Er zeigt, wie jener in seinen Reden über die Religion und den Monologen die Sittlichkeit aus ihrer Vermischung mit der Religion heraushebt und das Verhältnis der Ethik zur Sittlichkeit dahin berichtigt, dass der schroffe Gegensatz des transscendentalen und des empirischen Standpunktes einer Wechselwirkung beider Platz macht. Während bei Kant und Fichte die Ethik sich damit begnügt, als reine Spekulation die Bedingungen des gegebenen sittlichen Bewusstseins aufzuzeigen, soll sie bei Schleiermacher reformatorisch in das Leben eingreifen, in dasselbe höhere sittliche Gesichtspunkte und Ziele einführen. Der Gegensatz fällt mithin in das Leben selbst als der Gegensatz der wahren Sittlichkeit und der nur scheinbaren; jene geht auf die Ausbildung der Individualität aus, diese ist dagegen in einer bloss juristischen und ökonomischen Richtung auf das Allgemeine befangen.

Aus den Grundlinien einer Kritik der bisherigen Sittenlehre hebt ferner der Verf. alle die Sätze heraus, welche für die vorgesteckte Aufgabe von Bedeutung sind, und stellt als das End-

ergebnis der Kritik fest, dass eine wissenschaftliche Sittenlehre möglich ist, nur insofern sie das sittliche Leben als positive und organische Thätigkeit in den Formen der Tugend, der Pflicht und der Güter durchgängig bestimmt, und dass Kant und Fichte, eben weil sie nur die Pflicht im Auge gehabt haben, zu einseitigen oder schiefen Ergebnissen gelangt sind. Was diese Denker von ihrem Standpunkte aus für die Ethik Wahres und Treffliches geleistet haben, findet jedoch bei Schleiermacher nicht gerechte Anerkennung, und der Verf. berichtigt die Uebertreibungen oder Missverständnisse dieser Kritik, indem er das von ihr einzeln Herausgerissene in seinem Zusammenhange darstellt und erläutert.

Zuletzt gibt der Verf., um die negative und formale Kritik durch ihre positive Unterlage einleuchtender zu machen, einen gedrängten Abriss von Schleiermacher's ethischen Vorlesungen und Abhandlungen. Es stellt sich heraus, dass der Standpunkt, den Schleiermacher gegen Kant und Fichte geltend machen will, in die entgegengesetzte Einseitigkeit überschlägt, denn er betrachtet das sittliche Leben so überwiegend aus dem Gesichtspunkte der Güter, dass die Tugend und die Pflicht ihre Selbstständigkeit einbüssen, und die Sittlichkeit als ein inneres persönliches Leben unmöglich wird. Indem er gegen den kategorischen Imperativ die unmittelbare Wirklichkeit der Güter hervorhebt, verstrickt er sich in die Relativitäten des ethischen Naturalismus; denn bei aller Polemik gegen die gleichförmige Allgemeinheit der Vernunft dringt er nicht zu der Einsicht vor, dass die Vernunft an sich durchgängig bestimmt sei, sondern bleibt in der transscendentalen Voraussetzung befangen, dass sie eine blosse Form sei, welche nur durch ihren Gegensatz, die Natur, einen Inhalt bekommt. Bei vielem Trefflichem im einzelnen bedeutet daher seine Ethik im ganzen einen Rückschritt; einen Fortschritt bezeichnet sie insofern, als sie allgemein die wissenschaftliche Form der Ethik und den positiven, organischen Charakter des sittlichen Lebens festgestellt hat.

Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Upsala. III. 4.

DE ORIGINE AC VI PRIMIGENIA GERUNDII ET GERUNDIVI LATINI

SCRIPSIT

P. PERSSON

UPSALIAE 1900
ALMQVIST & WIKSELL SOC.

Eos, qui legent, scire velim hac commentatione primis a. 1892 mensibus maximam partem conscripta eiusdem anni aestate formis descriptas esse pp. 1—80. Quod commemoro, ne quis miretur me in hac libelli parte rationem non habuisse eorum, quae his proximis annis viri docti vel de gerundivo lat. vel de aliis, quas praeteriens tetigi, quaestionibus in medium protulerunt. — Praeterea moneo inopia, qua abhinc aliquot annos laborabat officina typogr., factum esse, ut in re orthographica ad consuetudinem nunc vulgatam non semper me accomodare possem (velut varia accentus lituan. genera in cap. prim. et sec. non fere distinxi et *j* scripsi pro *i̯*, *v* pro *u̯*).

D. m. Martio a. 1900 Upsalia.

De origine ac vi primigenia gerundii et gerundivi latini.

In origine gerundii et gerundivi latini exploranda inde a primis initiis disciplinae illius, quae in linguis inter se comparandis versatur, usque ad nostram aetatem permultos viros doctissimos et acutissimos operam consumpsisse, quis est, quin sciat? Attamen hodie quoque vix de ulla verbi latini forma minus constat, unde tandem repetenda sit. Ante quinque quidem annos cum Brugmann participium necessitatis linguae lituanicae, quod in *-tinas* exit, in comparationem vocasset [1], haud scio an multi fuerint, quibus res iam profligata videretur. Sed mox alius exstitit post alium, qui Brugmanno se assentiri posse negaret: Thurneysen [2], Froehde [3], Bartholomae [4], Johansson [5], Conway [6], alii. Nova commenta qui proferrent, sane non defuerunt; quos tamen nihil profecisse infra locus erit rationibus demonstrandi.

Neque vero id solum inter doctos ambigitur, unde suffixum *-ndo-* originem duxerit. De vi atque usu figurae nostrae tam varias species prae se ferente vix minor fuit dissensio. Novissima aetate de hac re egerunt S. Dosson [7], Gu. Deecke [8], Ios. Weis-

---

[1] Brugmann American Journ. of Philology VIII (1887), 447 sqq., cfr nunc Grundriss d. vgl. Gramm. II, 152 sq. Brugmannum sequunur Stolz Lat. gramm.[2] 311, Deecke Beiträge zur Auffassung d. lat. Infinitiv-, Gerundial- und Supinumkonstruktionen 46 sq.

[2] Thurneysen in actis Kuhnii (K. Z.) XXX, 493 sq.

[3] Froehde in actis Bezzenbergeri (B. B.) XVI, 201.

[4] Bartholomae Studien z. indogerm. Sprachgeschichte II, 95 n. 2.

[5] Johansson Beiträge z. griech. Sprachkunde 70.

[6] Conway The classical Review 1891, 296 sqq.

[7] S. Dosson De participii gerundivi antiquissima vi immutataque posterius significatione et usu quodam reconditiore, Paris 1887.

[8] In libro, quem supra laudavi.

weiler[1], cui de universa re haud pauci assensi sunt: Schmalz[2], Carlson[3], Morris[4]. Neque tamen mihi vir ille acutissimus omnia videtur ita expedivisse, ut nihil ultra desideretur.

Ego dum ei grammaticae latinae atque comparativae parti, quae est de nominum formatione, operam navo, in aliis linguis indoeuropaeis figuras quasdam deprehendisse videor, quarum suffixum haud scio an apte ad latinum *-ndo-* respondeat. Quod cum ita sit, quamquam hac in re verum est, quod dicitur in proverbio vestigia terrere, difficillimam illam de origine gerundii et gerundivi quaestionem retractare statui. Me ad liquidum rem perducturum minime spero; si vel paululum ad verum eruendum conferre potuero, satis habebo.

Ita autem libellum instituam, ut primum ceterorum de origine gerundii et gerundivi opiniones percenseam, deinde meam exponam. Subiungam de primigenia figurae nostrae vi annotatiunculas quasdam; in quo praecipue eorum, quae de hac re disputavit Weisweiler, rationem habebo.

1.

In priorum sententiis laudandis temporum ordinem fere servabo inde a Boppio repetens. Eas autem, quae ante hos duodecim annos prolatae sunt, breviter commemorasse satis erit; recentiorum paullo uberius examinabo. Qua in re a significatione figurae nostrae animum fere abstraham, quippe de qua in extrema operis parte separatim agere in animo sit. His praemissis ad rem aggredior.

1. Iam Bopp vir celeberrimus ad gerundium et gerundivum explicandum studium contulit[5]. Profectus autem a participio praes. act. statuit suffixum *-endo-* (e. gr. in *ferendo-*) ortum esse ex *-ento-* (i. e. suff. part. praes. act. *-ent-* suff. *-o-* adauctum,

---

[1] Weisweiler Das lateinische participium futuri passivi in seiner Bedeutung und syntaktischen Verwendung, Paderborn 1890.

[2] Schmalz Deutsche Literaturzeitung 1891, col. 663.

[3] Carlsson Pedagogisk tidskrift 1891, 349 sqq.

[4] Morris The classical Review 1892, 265 sq.

[5] Bopp Coniugationssystem 115, Vergl. Gramm.[2] III, 183 sqq.

e. gr. **ferent-o-*). Ad quam figuram illustrandam cum multa adfert tum sanscr. formas, quales sunt *bhāsantá-* 'leuchtend, Sonne', *rohantá-* 'ein bestimmter Baum' (*ruh-* 'wachsen'), *nandayantá-* 'erfreuend' (*nand-* 'sich freuen')[1]. Boppium secuti sunt Curtius[2], Haase[3], Ebel[4], Leo Meyer[5], Aubert[6], al. Hodie nemo iam a Boppio stat, quippe cuius opinio legibus, quibus in lingua latina soni mutantur, prorsus repugnet. *-nt-* inter vocales non in *-nd-* transire, sed servari, sexcenta exempla confirmant. Neque quidquam valet, quod contra disputat Aubert l. l.

2. Pott[7] suffixum *-undo- -endo-* in *-un- -en-* et *-do-* discerpens *-un- -en-* cum suff. sanscr. *-ana-* (*bharaṇa-* 'Tragen'), inf. germ. *-an* (got. *bairan* 'zu tragen') collatum vult; alteram partem *-do-* a suffixo, quo informata sunt adiectiva illa *tepidus, calidus, trepidus* sim., diversam non esse. Quod contra cum alia dici possunt tum eadem, quae contra Corssenum (vide infra).

3. Weissenborn[8] de origine terminationis *-dus* Pottio assentitur, priorem autem suffixi *-undo- -endo-* partem ex accusativi forma in *-m* desinente profectam esse credit. Quod paene absurdum esse commentum multis verbis demonstrare nihil opus est.

4. Curtius sententia Boppii, cui primo accesserat, deserta latinum suffixum *-endo-* cum sanscr. *-anīya-* comparavit, quod et

---

[1] Haec quidem vocabula nisi apud grammaticos non occurrunt. Sed constat inter omnes in linguis indoeuropaeis participia praes. act. haud raro ad nominum in *-o-* declinationem transisse.

[2] Curtius Zeitschr. f. Alterthumswissenschaft (1845), p. 297 sqq. Postea a Boppio defecit (v. infra).

[3] Haase in libro, qui inscribitur Vorlesungen über lat. Sprachwissenschaft von Ch. K. Reisig, n. 580, ubi tamen Bopp non nominatur.

[4] Ebel K. Z. IV, 324. Ebel Curtium auctorem laudat.

[5] Leo Meyer Vgl. Gramm.[1] II, 90 sq., ubi rationem, quam ipse antea excogitaverat, deseruit.

[6] Aubert Den latinske Verbalflexion 267 sqq., 288 sqq. — Ne ante Boppium quidem defuerunt, qui gerundium et gerundivum a participio praes. act. repeterent, velut Perizonius ad Sanctii Minervam I, 167 sic disputat: "manifeste enim deducitur a participio activo praesenti, *amandus* ab *amans*. Si haesitas, considera sis participia in *iens* exeuntia veluti *capiens, audiens*. Habes hinc eodem plane modo *capiendus, audiendus*", cet.

[7] Pott Etymol. Forschungen II[1], 239, II[2], 1, 489.

[8] Weissenborn De gerundio et gerundivo latinae linguae p. 104 sqq.

ipsum ad participia necessitatis formanda adhibetur: lat. *vehendus* apte ad sanscr. *vahanīyas* respondere[1]. Principalem suffixi formam *-anja-* fuisse, *j* sanscrite in *iy*, latine in *dj*, *d* abisse. Curtium etsi non sine aliqua dubitatione secutus est Schleicher in prima Compendii editione[2]. Postea autem ab hac ratione defecit et auctor ipse et assecla. In quinta enim libri illius, quem modo laudavi, editione Curtius sic scribit: »Den Versuch für das Lateinische die Entstehung eines *d* aus *j* zu erweisen gebe ich trotz des verlockenden Anklangs von *vehendus* an skt. *vahanīyas* (Grundform *vahanyas*) als undurchführbar auf.«[3] Schleicher autem in secunda Compendii editione ad Pottii partes transiit[4]. Sed cave credas Curtii rationem mortuam ac sepultam esse. Priore enim anno exstitit vir doctissimus, qui eam novis argumentis tueretur. De qua re vide infra.

5. Leo Meyer primo Pottium aliosque secutus priorem suffixi *-endo-* partem cum sanscr. *-ana-* contulit, *-do-* autem ad sanscr. illud *-tva-*, quod in participiis necessitatis occurrit (*kár-tva-* 'faciendus' sim.), respondere arbitrabatur[5]. Tempore autem interiecto cum intellexisset latinum *d* e *-tv-* oriri non potuisse, Boppii sententiam amplexus est[6].

6. Schoemann[7] terminationem *-do-* ad stirpem pronominalem *do-* (ὅ-δε, ἐνθά-δε, *i-de-m*, *dum* cet.) refert. *-en-* gerundii et

[1] Curtius Grundzüge d. griech. Etymologie[1] II, 230.

[2] Schleicher Compendium d. vgl. Gramm.[1] 351. — Praeterea ante Curtium Aufrecht *-en-* suffixi latini *-endo-* cum *-an-* suffixi sanscriti *-anīya-* comparaverat, de altera autem suffixi latini parte *-do-* nihil definiverat (Aufrecht und Kirchhoff, Umbr. Sprachdenkmäler I, 148). Cfr etiam, quae disserit Pott Et. Forschungen[1] 2, 239: "das lat. *-endo- -undo-* im Particip und Gerundium liesse sich vielleicht mit dem Skr.-suffix *-anīya-*, das jenem der Bedeutung nach gleich ist, in Einklang bringen, etwa wie lat. *ten-d*, *fen-d* aus gr. √τεν und φεν, θεν entspringen. Doch übersehe man nicht, dass im Skr. *ya* der eigentliche Charakter dieser Bildungen ist, und *tav-ya* (gr. τέο), *anīya*, jenes mit dem gunirten Suff. *tu*, dieses mit *ana* zusammengesetzt sind; gerade dieser Charakter aber der lat. Form abgeht. Mir scheint *endo* ein Compositum aus dem Suff. *ana* mit demselben *do*, welches in *tepido*, *caldo*, *trepido* u. s. w. liegt", cet.

[3] Curtius Grundz. d. gr. Etymol.[5] 664.

[4] Schleicher Compendium[2] 397.

[5] L. Meyer K. Z. VI, 375 sqq.

[6] L. Meyer Vergl. Gramm.[1] II, 91.

[7] Schoemann Die Lehre v. d. Redetheilen 56 sq.

gerundivi idem in suffixo participii praes. act. *-en-t-* redire suspicatur neque tamen quidquam pro certo adfirmare audet.

7. Corssen primo sicut Weissenborn suffixum gerundii et gerundivi ita ortum esse sumpsit, ut suffixum *-do-* ad accusativi formam adiunctum esset, quam formam eandem in infinitivis dialectorum umbr. et osc. (*deicum, moltaum, a-ferum* sim.) agnoscendam esse sibi persuaserat[1]. Sed post aliam protulit sententiam eamque contra adversarios, quos nactus est multos, acerrime defendit[2]. Statuit autem suffixum *-endo-* e suffixo illo nominum verbalium, quorum stirps nasali finitur (*runc-ōn-, lig-ōn-, ger-ōn-, vol-ōn-,* sim.), et suffixo *-do-* adiectivorum, quae sunt *pallidus, frigidus, algidus,* sim., compositum esse. Cum latinis figuris in *-undo- -endo-* desinentibus praeter alia quaedam comparanda esse censet graeca adverbia in -ιν-δα, -ιν-δην (φυγίνδα, κρυπτίνδα, πλουτίνδην, ἀριστίνδην)[3] et sanscrita nomina in *-aṇḍa-* (*jaraṇḍa-* 'gebrechlich', *çayaṇḍa-* 'schlafend', *bharaṇḍa-* 'Herr, Gebieter', *saraṇḍa-* 'Landstreicher' cet.), quae tamen maximam partem in litterarum monumentis non exstant. Et missa fecit ad extremum haec nomina Corssen ipse[4].

Corsseni sententiam cum multi multis rationibus impugnarunt, tum Thurneysen docet Corssenum neque primae et secundae coniugationis formarum (*amandus, monendus,* sim.) ullam rationem habuisse et suffixo *-do-* munus tribuisse, quod in latina quidem lingua eius non esset[5]. Quod monet Weisweiler[6] e nominibus in *-on-* ne tertiae quidem et quartae coniugationis formas in *-endus -iendus,* non modo primae et secundae in *-andus -endus* repeti posse, vir ille doctissimus non observasse videtur Corssenum praeter *-ōn-* aliam suffixi formam *-en- -in-* (*ord-in-, card-in-, marg-in-, hom-in-, pect-in-* cet.) fuisse disertis verbis dixisse.

---

[1] Corssen N. Jahrb. f. Philologie LXVIII, 467.

[2] Corssen Kritische Beitr. z. lat. Formenlehre 124 sqq., Krit. Nachträge z. lat. Formenlehre 133 sqq., Aussprache[2] I, 575 sqq., Beiträge z. it. Sprachkunde 594 sqq.

[3] In unum haec adverbia congestá sunt a Frohwein Curt. Stud. I, 127 sqq.

[4] Corssen Beitr. z. it. Sprachk. 508.

[5] Thurneysen K. Z. XXVI, 304. Sed. v. cap. 2.

[6] Das lat. partic. fut. pass. 26.

8. Schroeder[1] suffixum *-endo- -undo-* e suffixo *-ana-* et praepositione quadam vel potius postpositione **do* (confert *en-do in-du,* hibern. *do du,* polon. *do,* lett. *da* cet.) coaluisse credit. Simile quiddam in mentem venerat Huschkio[2]. Quod nemini placuisse videtur.

Hae fere sunt eorum opiniones, qui ante a. 1880 de origine gerundii et gerundivi disputaverunt. Quas quoniam brevissime exposui, ad recentiores transeo.

1. Eorum primus Thurneysen quaestionem, quae est de origine suffixi gerundii et gerundivi, retractandam suscepit[3]. Ut Bopp, ita Thurneysen quoque gerundium et gerundivum cum participio praesentis arte cohaerere sumpsit. Suffixum autem, quod est *-endo- -undo-*, recta via ex *-ento- -unto-* descendere non potuisse ratus ad gerundium cum participio coniungendum hanc viam ingressus est. Ut enim iuxta adiectiva *cupidus, torpidus* sim. posita sunt nomina abstracta *cupido* 'das Begierig-sein, die Begierde', *torpedo* 'die Gefühllosigkeit', sim., ita a participio praesentis in *-ent- -unt-* (e. gr. *facient- *faciunt-*) suffixi *-o(n)* ope nomina in *-ento -ent(i)nis, -unto -unt(i)nis* derivata esse censet, quibus ipsa verbi actio significaretur: »dieses nomen (in *-ento -unto*) bezeichnete 'das machend-sein', das machen, stand also betreffs der bedeutung einem verbalnomen ausserordentlich nahe und deckt sich darin vollständig mit dem spätern gerundium». Rursus e substantivis illis in *-ento -ent(i)nis, -unto -unt(i)nis (*faciento *faciunto)* adiectiva in *-entn-o- -untn-o- (*facientno- *faciuntno-)* deducta esse, ad quam formandi rationem illustrandam Thurneysen cum *ferrugin-us* (a *ferrugo -inis* ortum) adfert, tum monet in cognatis linguis saepius participia necessitatis a substantivis abstractis derivata esse (velut in sanscrita lingua participia necessitatis, quae in *-tavya-* exeunt, e. gr. *kar-tavya-* 'faciendus', e nominibus actionis in *-tu-* orta sunt, cfr *kar-tu-*). Iam vero Thurneysen demonstrasse sibi videtur *-ntn-* latine in *-nd-* abisse, quo factum esse, ut ex **facientno- *faciuntno-* orerentur *faciendo- faciundo-*, quas veras esse gerundivi formas constat. Quid autem substantivis illis in *-ento -unto (*faciento *faciunto)*

[1] Schroeder K. Z. XIV, 350 sqq.
[2] Huschke Die oskischen und sabellischen Sprachdenkmäler 286.
[3] Thurneysen K. Z. XXVI, 303 sq., 308 sq.

factum est? Haec propter singularem flexionem (nom. **faciento* **faciunto*, gen. **facientnis* **faciuntnis*, unde **faciendis* **faciundis*) in desuetudinem abisse Thurneysen auctor est; in locum eorum successisse neutrum adiectivorum in *-endo-* *-undo-*, quod vice gerundii fungeretur. Simplicitate quidem non commendatur haec ratio a Thurneyseno excogitata, de qua ipse sic iudicat: »ich bin mir wohl bewusst, dass dies alles auf reiner hypothese beruht; doch scheinen mir bildung und bedeutung der formen dadurch genügend erklärt, und zu jedem abschnitte der entwicklung lassen sich parallelen anführen«. Fatendum tamen est, si severam rationem exigimus, similitudines illas (quas parallelen Thurneysen dicit) admodum dubias esse. Ac primum quod Th. ad formationem adiectivorum illorum **facientn-o-* **faciuntn-o-* illustrandam *ferruginus* adhibet, haec forma sine dubio e *ferrugineus* ad rationem, quae inter *ilignus : iligneus*, *oleaginus : oleagineus*, *abiegnus : abiegneus* sim. intercedit, reficta est[1]. Quod deinde Thurneysen contendit **facientno-* **faciuntno-* in *faciendo-* *faciundo-* transisse, haec sonorum mutatio nullo exemplo satis certo confirmatur. Thurneysen quidem *pando* e **patnō* (cfr *pateo*), *tendo* e **te-tn-ō* (cfr scr. *ta-tán-at*, *tatanan*, *tatananta*) ortum esse mediumque statum **pantnō*, **tentnō* fuisse statuit. Infra autem ostendam nihil esse, cur *pando* e **patnō*, *tendo* e **te-tn-ō* repetamus. Sed fac Thurneysenum hac de re recte sentire, non continuo sequitur, ut medius status *ntn* fuerit[2]. — Mirum est,

---

[1] Cfr Brugmann Am. Journ. of Phil. VIII, 442, Umbrisches und Oskisches 243 (Berichte d. Königl. sächs. Gesellschaft d. Wissensch. 1890)

[2] Quomodo *-ntn-* in lingua latina tractatum sit, incertum videtur. In *-nn-* abisse, ut apud Germanos (cfr Kluge Paul-Braune Beitr. IX, 146), e *vannus* cum ant. ling. germ. *wanna* 'Getreide-Futterschwinge' comparato quispiam concluserit (cfr Kluge Etym. Wörterb.[4] s. v. *Wanne*, Froehde Bezz. Beitr. XVI, 198, W. Meyer K. Z. XXVIII, 165). Sed hoc veriloquium nimis incertum. *Vannus* cum lit. *vėtyti* 'worfeln' comparari potest, ut sit e **vatnus* ortum (de vocalium varietate *ē* : *ă* cfr cognata vocabula ἄ-(F)η-μι : ant. l. germ. *wadal wedil* = Wedel). *Vannus* cum ant. l. germ. *hwennen* 'vibrare' comparat Fick B. B. I, 335, nuperrime J. Schmidt K. Z. XXXII, 405. Sed latinum *v-* ad germ. *hw-* respondere posse, ne iis quidem, quae disputat Schmidt l. l. (cfr Wiedemann Indog. Forschungen I, 255), adducor, ut credam. — Mirum est, quod contendit Weisweiler Das lat. part. fut. pass. 31 figuras, quae sunt *Libentina* (W. scribit *Libentinus*), *Paventina* sim. documento esse *-ntn-* in *-nd-* non abisse. W. igi-

quod Thurneysen in gerundio et gerundivo explicando nullam neque adiectivorum in *-cundus* (*facundus, fecundus,* sim.) neque participiorum in *-bundus* (*vagabundus, tremebundus* sim.) rationem habuit.

Sed inutile videtur in Thurneyseno refutando diutius versari, quippe qui suam ipse rationem iam deseruerit (cfr infra). Quae tamen defensorem haud spernendum nacta est Froehdium[1], quamquam ille Thurneysenum non in omnibus sequitur. Froehde quoque *faciendo- faciundo-* ex **facientno- *faciuntno-* repetit, has autem formas e participio praesentis *facient- faciunt-* suffixo participiali *-no-* (cfr *plē-nus,* sanscr. *pūr-ṇá-, bhin-ná-* sim.) deductas esse censet. Neque tamen suffixum *-no-* alias eiusmodi munere fungi videtur, eaque ipsa de causa Thurneysen, ut a participio praes. ad gerundivum perveniret, ad suum usum substantiva illa in *-ento -entnis, -unto -untnis* finxerat (»zur ableitung von gerundien aus participien, d. h. von abstracten substantiven aus adjectiven, und zur weiterbildung von adjectiven wird das suffix *-no-* sonst nicht verwendet»)[2]. Praeterea Froehde fatetur adiectiva in *-cundus*, quae a gerundivis discernere vix licet, se expedire non posse, quare de tota quaestione nihil pro certo adfirmare audet.

2. Brugmann, ut iam supra commemoravimus, latinum gerundivum cum participio necessitatis linguae lituanicae in *-tinas* exeunte, e. gr.: *sùk-tinas* 'torquendus' (cfr *sùkti* 'torquere'), *jëszkó-tinas* 'quaerendus' (*jëszkóti* 'quaerere'), *minė́-tinas* 'memorandus' (*minė́ti* 'memorare'), *vė́ry-tinas* 'credendus' (*vė́ryti* 'credere') contulit[3]. Idem infinitivos ant. l. persicae in *-tanaiy* desinentia: *cartanaiy* 'zu thun' *(kar-)*, *katanaiy* 'zu graben' *(kan-)*[4], quam

tur credit *Libentina* ex **Libentna* ortum esse, quamquam *i* terminationis longum est (cfr *Libitīna*). De nominis *Libitinae* similiumque (*Statina, Volutina, Potina,* al.) formatione vide F. Skutsch De nominibus latinis suffixi *-no-* ope formatis observationes variae p. 20 sqq., cfr eundem Forschungen zur lateinischen Grammatik und Metrik I, 23.

[1] Froehde B. B. XVI, 201.

[2] Thurneysen l. l. 304. Fortasse tamen lit. *-tinas* e *-to-* (suff. part. praet.) et *-no-* coaluit.

[3] Brugmann ll. s. p. 1 ll.

[4] Cfr etiam av. *aiwišōiþnę* 'zum Bewohnen'.

figuram cum lituanica cohaerere iam Bopp viderat[1], in comparationem vocat. Ac gerundivum latinum proxime ad lituan. participium necessitatis, gerundium ad infinitivos linguae persicae respondere vult. Neque tamen lat. suffixum *-ndo-* et lit. *-tinas*, pers. *-tana-* ex uno eodemque fonte repetere licet. Lituanico *-tinas*, persico *-tana-*, i. e. indoeurop. *-tn̥no-* in latina lingua responderet *-tinus*, cuius rei documento sunt adiectiva temporalia *diu-tinus*, *pris-tinus*, *cras-tinus* sim., quae quin sanscr. *divā́-tanas (divā-tánas)* 'diurnus', *çvas-tanas* 'crastinus', *nū́-tanas* 'jetzig' sim. aequiperemus, facere non possumus. Fuit autem praeter *-tn̥no-* alia suffixi forma *-tno-*, cfr sanscr. *nū́-tnas* = *nū́-tanas*, *pra-tnás* 'vormalig, alt'; inter *-tn̥no-* et *-tno-* eadem intercedit ratio atque inter *-n̥no-* : *-no-* (sanscr. *yaj-ana-* : *yaj-ñá-*, στεγ-ανός : στεγ-νός), *-r̥ro-* : *-ro-*, *-ijo-* : *-jo-*, id gen. al.[2] Ab *-tno-* igitur breviore suffixi forma in gerundio et gerundivo explicando Brugmanno iudice proficiscendum est. *-tno-* enim post vocales positum in *-ndo-* abisse persuasum habet vir ille doctissimus, quippe cui Thurneysen probaverit *pando* e **patnō*, *tendo* e **tetnō* ortum esse[3]. Quo concesso facile expediuntur primae et secundae coniugationis formae: *amandus* scilicet ab **amā-tno-*, *monendus* a **monē-tno-* provenit. In tertiae autem et quartae coniugationis formis haeremus. Etenim e *veho* derivantur: *vehendus vehundus*, e *facio* : *faciendus faciundus*; derivata oportuit **vec-tnus* vel **vec-tinus* sim. (cfr lit. *vèsz-tinas* e *vežù* ductum, quod ad lat. *veho* respondere constat). Quod ut explicet Brugmann ad analogiam confugere coactus statuit formas, quales sunt *vehendus vehundus*, a Romanis eo consilio novatas esse, ut ad participium praes. *vehent-* **vehunt-* eadem ratione responderent, qua ad *amant-* respondet *amandus*, ad *monent-* *monendus*. Iam vero Brugmann sumit formas illas, quae in *-bundus* cadunt (*vagabundus*, *tremebundus*, sim.) cum participio a radice *fu-* i. e. ieur. *bhu-* (*fui*, *futurus*, φύω) suffixo *-tno-* derivato compositas esse, **fū-tnos*, unde *-bundus* ortum sit

---

[1] Bopp Vergl. Gramm. III², 480.

[2] Praeter ea, quae adfert Brugmann, collata velim gr. -δανο- (ἠπεδανός, μηκεδανός, al.) : -δνο- (μακεδνός, ὀλοφυδνός, al.).

[3] Hanc autem sonorum mutationem iam in prisca lingua italica transactam esse sumere necesse est, quoniam ad lat. *-nd-* in Oscorum et Umbrorum dialectis respondet *-nn-* *-n-* : osc. ú p s a n n a m = operandam, umbr. *pihaner* = piandi cet.

ad lit. *bútinas* 'seiend, bleibend, wesentlich' respondere. *Secundus* e **secūtno-* descendisse, quam figuram loquentes participii, quod est *secūtus*, memores pro **sec-tnus* (cfr lit. *sèk-tinas*) substituisse[1]. Denique adiectivis in *-cundus* (*facundus, fecundus*. cet.) duo suffixa contineri: *-ko-* et *-tno-*: *facundus* igitur e *fa-cō-tno-* repetendum esse, *rubicundus* e **rubi-cō-tno-* (cfr *rubicare, Rubico*), cet. similiter. *Rotundus* e stirpe *rotō-* verbi cuiusdam **rotōere* ortum esse[2].

Hanc Brugmanni explicandi rationem primo quidem obtutu admodum arridere negandum non est. Re autem diligentius considerata, quae obiciantur, statim succurrunt.

Ac primum scrupulum inicit, quod Brugmann tertiae coniugationis formas nisi analogia in auxilium vocata expedire non potest. Et formarum, quas olim hereditate acceptas esse Brugmann sumit (**vect-nos *rec-tnos* sim.), nec vola nec vestigium exstat. Melius fortasse ad *vehendus vehundus, faciendus faciundus* sim. explicanda alia uteremur ratione, quam Brugmann in animo habuit, sed persequi omisit, ut *vehendus vehundus* e **veh-e-tno- *veh-o-tno-*. *faciendus faciundus* e **fac-je-tno- *fac-jo-tno-* repeteremus collatis sanscr. *darç-a-tá-, yaj-a-tá-*, av. *yaz-a-ta-*, gr. ἀρι-δείκ-ε-τος, ἑλ-ε-τός, εὑρ-ε-τός; βί-ο-τος = hibern. *biad*, lit. *gyv-a-tà*, ant. l. bulg. *živ-o-tŭ*, lit. *sùk-a-ta, ad-a-tà*, ant. l. bulg. *klok-o-tŭ*. *klop-o-tŭ*; sanscr. *har-ya-tá-* = gr. χαιρετός, *tan-ya-tú* sim. Obstat autem, quod in cognatis linguis nullae formae in *-e-tn̥no- -e-tno-, -o-tn̥no- -o-tno-* (i. e. vocali connexiva, quae vocatur, praeditae) occurrunt.

Accedit, quod *-tn-* inter vocales positum apud Italos in *-nd-* abisse prorsus improbabile est. Ac primum, quoniam hanc sonorum mutationem iam iis temporibus, cum communi lingua Itali utebantur, transactam esse oportet (cfr supra p. 9, n. 3), statim oscis vocabulis, quae sunt *Patanaí* (nomen deae patefaciendis rebus praefectae, cfr lat. *Panda*), *patensíns* 'aperirent', Brugmanni ratio labefactari videtur. Nam si *Patanaí* e **Patnai*. *patensíns* e st. *patne-* vocalibus *a. e* in osca lingua inter *t* et *n* interiectis orta sunt,

---

[1] Similiter ante Brugmannum J. Schmidt apud Bersu Die Gutturalen und ihre Verbindung mit *v* im Lateinischen p. 134.

[2] De hoc *rotō-* cfr Curtius Kleine Schriften, p. 144.

id quod vulgo sumunt [1], sequitur, ut *-tn-* in lingua prisca italica integrum servatum sit, non in *-nd-* abierit. Iam igitur de Brugmanni explicatione gerundii et gerundivi actum esse videtur [2]. At fortasse osca illa vocabula alium in modum expediri possunt. De *patensíns* cfr nunc Bartholomae [3], qui ad stirpem quandam *patn̥ne-* (cfr gr. verba in -ανω) revocat. *Patanaí* fortasse a bisyllaba stirpe *petə- pətə-* (gr. πετά-ννυμι, πατά-νη cet.) repeti potest. An suffixum est *-āno-* (cfr lat. *Lev-ana*, *Patell-ana*. *Pand-ana* (porta), *Tut-anus*. sim. [4])? Quod cum ita sit, haec vocabula missa facio.

Nego autem e verbis *tendendi* et *pandendi* concludi posse *tn* in *nd* abisse.

Ac primum quod ad *tendo* attinet, nihil impedire videtur, quominus *d* pro suffixo sive determinativo, quod vocant, habeamus. Hoc autem suffixum non ex ieur. *dh*. ut vult Dunn [5], sed ex *d* ortum est. Quod nisi ita esset, haud facile expediretur imper. umbr. *tentu (an-tentu, per-tentu): ten-dh-* enim apud Umbros in *tenf-* abisset (unde imperativus **tenf(e)tu* vel tale aliquid) [6], *tentu* ortum est ex **tenn(e)tō *tend(e)tōd* = lat. *tenditō* [7]. Eodem suffixo, sive determinativum vocandum est, in linguis indoeuropaeis satis multas radices adauctas esse, docui in libro, quem de radicum incremento et variatione scripsi [8], idemque monui e latina lingua haud paucas figuras huc trahendas esse. Exempla sunt: *per-cello* e **per-cel-do*, ptc. *per-culsus* e **per-cl̥d-to-*, cfr gr. κλάσσαι, κλαδάσαι· σεῖσαι Hesych., ptc. κλαστός = *-culsus* [9] (suffixo carent perf. *per-culi*, κλάω cet.), *claudo*, cfr ant. l. germ.

---

[1] Cfr Thurneysen K. Z. XXVI, 302, XXVII, 182, Bartholomae B. B. XII, 85, Deecke apud Zvetaieff I. I. I., p. 182.

[2] Cfr Buck Der Vocalismus der oskischen Sprache 19.

[3] Bartholomae Studien z. idg. Sprachgeschichte II, 79.

[4] Cfr Zander Carm. Sal. reliquiae 43.

[5] Dunn Classical Review 1892, p. 1.

[6] Cfr Conway Classical Review 1892, p. 150.

[7] De adsimulatione, qua ex *nd* factum est umbr. osc. *nn*, cfr Brugmann Grundr. I, 373.

[8] Studien z. Lehre v. d. Wurzelerweiterung und Wurzelvariation p. 35 sqq.

[9] W. Meyer K. Z. XXVIII, 171, Brugmann Grundr. I, 283.

sliozan[1] 'schliessen' (*d* carent *clāvis* = gr. dor. κλαΐς, ion. κληΐς, κληΐω, att. κλείω), *cū-do* (*d* abest in ant. l. g. *houwan*, bulg. *kovą*, lit. *káuju*)[2], *fu-d-* 'giessen' (: *fu-tis*, de *fundo* v. infra), *ru-do*. cfr sanscr. *rudáti róditi* 'jammert' al. (*d* abest in sanscr. *rāúti* 'brüllt', ὠ-ρύ-ω, *rū-mor*, al.), *trū-do*, cfr got. *(us-) þriutan* 'belästigen', ant. l. bulg. *trudŭ* 'Mühsal' (suffixum abest in τρύω, ant. l. bulg. *trovą*, al.), *mor-d-eo*, cfr sanscr. *mṛdnā́ti* 'zerdrückt' (suffixo carent sanscr. *mṛ-ṇā́-ti*, μαραίνω, lat. *morior*, *mar-cus*, *mar-ceo*, al.), *tondeo*, cfr gr. τένδω (radix in τέμνω vel ant. l. bulg. *tĭną* 'scindo' servata est)[3]. Addendum *pello* e **pel-dō* (partic. *pulsus* e **pḷd-to-*), si modo cum germ. *Filz (*pel-d-)* 'Gestampftes, Gestossenes', ant. l. germ. *ane-valz* 'Amboss' cohaeret[4]. *Sallo* 'salze' = **sal-dō* (cfr got. *saltan*) *d* habet acceptum e nomin. accus. sg. **sāl-d*, de qua figura cfr J. Schmidt Pluralbildungen d. idg. Neutr. p. 182, v. etiam W. Meyer K. Z. XXVIII, 171[5].

---

[1] *sl-* ex *skl-* natum esse constat, cfr v. Fierlinger K. Z. XXVII, 191, Johansson Paul-Braune Beitr. XIV, 294 sqq. De diphtongo *-io-*, pro qua exspectes *-au-*, cfr Osthoff M. U. IV, 336.

[2] *-d-* verbi *cudendi* ad ieur. *d*, non ad *dh* recedere, quamquam in ceteris linguis indoeur. similis figura non exstat, inde intellegere licet, quod ieur. *dh* in latina lingua post *u*, *v* in *b* transiit, cfr *iubeo iussi* i. e. **iudh-si*, al.

[3] Certe gr. lingua praeter τεν-δ- 'nagen' praebet τεν-θ- (τένθης 'Näscher'), ut *d* in *tondeo* e *dh* ortum esse possit. Lat. *tondeo* a graeca familia propter significationis varietatem dirimere, ut vult Wharton Etym. lat. p. 106, necesse non est. Nimirum *tondere* eo quoque sensu usurpatur, ut sit 'abfressen, befressen'.

[4] Cfr A. Erdmann Die Grundbedeutung und Etymologie d. Wörter Kleid und Filz im Germanischen (Skrifter utgifna af Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala I, 3) p. 9. Cfr nunc J. Schmidt K. Z. XXXII, 387.

[5] *Frendo* saepius e **frem-dō* (cfr *fremo*) repetitum est, sed idem cum ags. *grindan* 'mahlen', lit. *gréndu* 'reibe, schinde' (r. *ghrendh-*) comparari potest (cfr *frendere fabam, cicera fresa*). Verbum, quod est *fendo (de-fendo, of-fendo)*, num *d* habeat suffixum, dubium est. Nam veriloquium, quo cum sanscr. *han-*, gr. θείνω, φόνος, cet. coniungitur, nimis incertum. Fick Wbch[4] 463 haud male comparat ant. ling. septentr. *detta* 'schwer und hart niederfallen', *datta* 'schlagen' ('vom Herzen'), r. *dhend-;* simplicior autem radix *dhen-*, quantum scio, non exstat. — Suffixum verbale sive determinativum *-d-* saepe perperam cum *-dh-*, gr. -θ- (πύ-θω, πλή-θω, sim.) in unum confunditur (Pott K. Z. XXVI, 174, Stolz Gramm.[2], p. 365, Henry Gramm. comp.[3] 115). Suffixi *-dh-* unum novi latinum exemplum, quod quidem certum sit, dico verbum *gaudendi*, cfr γηθέω. Quod in *gaudeo* post *u* non *b* apparet, sed *d*, in eo situm est, quod hic *u* et *dh* non

Haec exempla qui consideraverit, eum spero Thurneyseno non assensurum de suffixo nostro sic iudicanti[1]: »das praesensbildende *d* ist ohnehin ein ungreifbares schemen». Equidem iam demonstrasse videor, hoc suffixum in multis formis evidentissime apparere, a quarum numero cur *tendo* eximamus, non satis teneo. Brugmann quidem *d* verbi *tendendi* suffixum non esse eo effici vult, quod participium est *tentus* (*tensus* posteriore tempore novatum esse videtur); suffixum *d* alias non praesentis temporis proprium esse, sed per omnes verbi formas pertinere (»dieses Determinativ war nemlich nicht praesensstamm- sondern verbalstammbildend»)[2]. Vereor autem, ne huic argumento Brugmann nimis tribuat. Ego quidem persuasum habeo suffixa illa, quae 'Wurzeldeterminative' dici solent, ad unum omnia a certa quadam verbi forma (sive praesens fuit sive alia) sensim ad ceteras pervasisse. Nullum igitur determinativum a principio fuit 'verbalstammbildend', quod Brugmann appellat. Ac *d* nostrum non per omnes omnium, in quibus occurrit, verborum formas pertinere, id, ni fallor, docent perfecta, quae sunt *per-cul-i, pe-pul-i* (si modo *pello* e **pel-dō* ortum est). Rursus in κλάω praesens *d* caret, exhibet aoristus (ἔκλασσα), quam formam Brugmann ipse cum lat. *per-cello* = **per-cel-dō* confert. Non nimis igitur mirandum, opinor, iuxta praesens *tendo* positum esse participium *tentus* (= gr. τατός), neque ea causa sola adductus sumere ausim **tendo* e **te-tn-ō* originem duxisse.

Iam quoniam *tendo* absolvimus, veniamus ad *pando*, quod ut cum *pateo* coniungamus, nihilo magis statuere opus est principalem formam fuisse **pat-nō*. Nimirum inter omnes fere convenit in lingua prisca indoeuropaea litteras tenues in fine radicum positas saepius cum mediis permutatas esse. Mediam autem haud raro praecedit nasalis infixa, in qua ipsam permutationis causam sitam esse multi saepe suspicati sunt illi quidem, neque

---

a principio contiguae erant. *Gaudeo* enim per syncopam e **gāvideo *gāvedheo* ortum est, ut γηθέω fortasse per contractionem e *γᾱϜε-θέω. Cfr ptc. *gavīsus,* quod a Romanis eo tempore, cum **gavideo* dixerunt pro *gaudeo,* ad similitudinem participii *vīsus* verbi *videndi* novatum esse verisimile est (cfr Brugmann Idg. Forschungen I, 176). — Fortasse etiam *iubeo* huc pertinet (Wurzelerw. p. 44.)

[1] Thurneysen K. Z. XXX, 495 sq.

[2] Brugmann Grundriss II, 152.

tamen, ut mihi quidem videtur, satis iustis rationibus demonstrarunt[1]. Conferamus igitur huiusmodi radicum paria: κλώσσω (κλωκ-), got. *hlahjan (klak-)* : κλαγγ- (κλάζω κλάγξω), πλήσσω (cfr lit. *plė́kiu, plakù* 'schlage, peitsche'): πλαγγ- (πλάζω πλάγξω), lat. *plango*; lit. *pleczù* 'breite aus' : *plind-ęs* 'sich ausbreitend' (cfr πλατύς, lit. *platùs* : ant. l. septent. *flatr* = πλατύς), lat. *scato, scateo* (cfr lit. *skantù skàsti* e **skat-ti* 'aufhüpfen', lat. *Scantiae aquae?*) : sanscr. *skándāmi* 'springe, schnelle, spritze', significatione aliorsum declinata lat. *scando;* got. *skaidan* 'scheiden' : sanscr. *chindā́mi*, lat. *scindo*, gr. σχινδ-άλαμος σχινδ-αλμός, al. Eiusdem generis sunt gr. ἀπο-μύσσω, lat. *mūcus* (cfr sanscr. *muñcāmi*) : lat. *mungo*, sanscr. *piç- (piñçáti) péças*, gr. ποικίλος : lat. *pingo;* πεύκη, (ἐχε-) πευκές (βέλος), πευκεδανός : *pungo*, fortasse etiam *mat-* vel *math-* (*mateola* 'Werkzeug zum Einschlagen in die Erde', μάθυιαι · γνάθοι Hesych., μασάομαι 'kaue' = *μαθjαομαι, got. *maþa* 'Made' = 'Nager, Zerkauer')[2] : *mando* 'kaue' (cfr got. *mats* 'Speise' e *mad-* ortum)[3]. Eiusdem generis *pat- (pateo)* : *pand- (pando)* perfacile esse potest. Quod si verum est, non in latina lingua *pand-* e *pat-n-* ortum est, sed et *pand-* et *pat-* e prisca lingua indoeuropaea hereditate accepta sunt[4]. Confirmat, quod statuimus, adiectivum *pandus* 'gebogen' a Buggio[5] cum ant. l. septent. *fattr* comparatum, si modo hae voces cum *pando* coniungendae sunt[6].

---

[1] Cfr Zimmer Nominalsuffix *a* und *ā* 288 sq., Osthoff Morphologische Untersuchungen IV, 325 sqq., Paul-Braune Beitr. VIII, 268 sq., 270 sqq., 273 sqq., 278 sqq., Perfect 179, 297, 548, Kluge Paul-Braune Beitr. IX, 180 sq., G. Meyer Gr. Gramm.[2] 201, Brugmann Grundriss I, 190 sq., 348, al.

[2] Vocabulo *mateola* cum *mat(h)-* 'kauen' fortasse similis ratio intercedit atque graeco μάκ-ελλα 'Hacke' cum lat. *mac-* in *māla* = **macsla, maxilla*.

[3] Froehde Bezz. Beitr. VII, 330, XVI, 201 *mando* e **mantnō* repetitum vult collatis germ. *Mund*, sanscr. *mathnā́ti*. At germ. *Mund* cum lat. *mentum* ad radicem *men- (e-mineo, pro-mineo)* pertinere potest; sanscr. *mathnā́ti* proprie 'rührt um, dreht' significasse videtur, cfr lit. *menturis mentùrė* 'Quirl, Rührholz', ant. l. bulg. *męt̨ą* 'rühre um', ταράττω. Haec igitur vocabula in lat. *mando* explicando melius omitti credo.

[4] Praeter *pat- pand-* occurrit *pant-* in *Pantica* (*dea Panda est appellata vel Pantica*) Arnob. ed. Reifferscheid 143, 22, *nulla esset Pantica, nulla Praestana?* ibid. 143, 26.

[5] Bugge K. Z. XIX, 437.

[6] Cfr Corssen Beitr. z. it. Sprachk. 324, qui tamen ant. l. s. *fattr* segregat. De sensu adi. *pandus* fuse agit Wölfflin Archiv I. 329 sqq.

Gravissimum vero argumentum cur neque *pando* e **patnō*. *tendo* e **tetnō* ortum esse neque omnino *-tn-* in *-nd-* transisse credamus, accedit, quod in nonnullis exemplis satis certis *-tn-* consonantium adsimulatione in *-nn-* mutatum est. Quo pertinent:

1. *penna* e **pet-nā* ortum, cfr cymr. *etn*. hibern. *én* 'avis', quae et ipsa a *pet-n-* deducenda esse constat (radix scilicet *pet-* 'fliegen' est, πέτομαι cet.). *Pet-n-* cum alia stirpe, quae est *pet-r-* (πτ-ερ-όν. *acci-pit-er, pro-pt-er-vus*. ant. l. sept. *fjǫðr* = **pet-rā*, cet.), nota consuetudine olim in eodem paradigmate permutatum esse, docet J. Schmidt in libro celeberrimo, qui inscribitur Pluralbildungen d. indogerm. Neutr.[1].

Notum autem est Brugmannum et Thurneysenum *penna* e **pet-snā* deducere, forma, quae est *pesna*. apud Festum tradita nisos[2]. Vereor, ut recte. Nescio enim, an e principali forma **pe(t)snā* nihil aliud quam **pēna* oriturum fuerit. Certe e *-csn-* ortum est *n* vocali praecedente producta (*sēni* < **secsni*. *ē-normis* < **ex-normis*. al.). Eodem modo *-rsn-* tractatum esse videtur, nam *cēna*, prisc. *cesna* e **cersnā* ortum esse, docent oscae figurae nuper cognitae: kerssnaís 'cenis, epulis' (Mus. Rhen. XLV, 165), kersnai[i]as quasi 'cenariae' vel 'cenarias' (ibid. XLIII, 557 sq.), kerssnasias quasi 'cenariae' (ibid. XLIV, 322)[3], cfr umbr. çersnatur 'cenati', çersiaru 'cenarum', *śesna* 'cenam'[4]. Reputanda qui-

[1] J. Schmidt Pluralbildungen 173 sqq.

[2] Brugmann Grundriss II, 136, Thurneysen K. Z. XXVI, 314.

[3] Legitur kerssiasias, quod ad kerssnaís in kerssnasias emendandum est (cfr Bücheler Mus. Rh. XLV, 166).

[4] Quae de hac verborum familia oscis formis nondum repertis protulerat Immisch B. B. XIII, 139 sqq., ea probari iam non possunt, neque *cēna* e **cedsnā* repeti licet (cfr Stolz Lat. Gramm.[2] 302, qui tamen minus sibi constans idem *penna* e **petsnā* deducit, ibid. p. 310). *Cena* e **cersnā* ortum esse iam Bugge viderat (Altitalische Studien p. 47). Cfr nunc Buck Vocalismus d. osk. Sprache 67 sqq. Radix est *ker-* *kor-* (lit. *szeriù* 'füttere', κορέννυμι, *Ceres*, al.), unde **ker-snā* eodem modo descendit atque **leuk-snā* (> *losna* > *lūna*) e radice *leuk-* (*ker-s-*, *leuk-s-* scilicet levissimum gradum stirpium *s* finitarum repraesentant, cfr *Cerēs*, osc. *Kerri* < *Ker-s-*; av. *raocô* 'Glanz', sanscr. *ruk-ṣ-á-* 'glänzend', cet.). Sab. *scensa*, si modo vera est forma, quoniam e **cersnā* derivari non potest, cum lit. *kándu* 'beisse', *ką́snis* 'Biss', ant. l. bulg. *kąsŭ* 'Stück, Bischen', *kąsiti* 'edere' (**kond-s-*) coniunxerim, ut e **scendsa* provenerit (Cfr Studien z. Lehre v. d. Wurzelerw. p. 284.) Vulgatam opinionem, qua creditur *-rsn-* latine in *-rn-* transisse, veram esse non posse recte monet Buck l. l. *Cernuus* e **ker-s-nuo-*

dem sunt, quae disputat W. Meyer[1]: »kurzer vokal + dental + *sn* giebt kürze + *nn*. kurzer vokal + *sn*. *rsn*. gutt. + *sn* giebt länge + *n*; *ts* = *ss* ist tonlos, gutt. + *s* = *gs* tönend, dann wird *sn* zu *nn*, *zn* zu *n*». Nec tamen haec ad difficultatem plane tollendam valere videntur, cum praesertim *-tsm-* quoque in *-m-* vocali praecedente producta abierit, si modo *rēmus* e *resmos* (col. rostr.), **retsmos* recte repetitur. *-tsn-* simili fortuna usum esse nonne verisimile est? Haec cum ita sint, si *pesna* vera est forma, nihil restare videtur, nisi ut duo vocabula constituamus 1) **petnā* > *penna*. 2) **petsnā* > *pesna*, quod postea evanuerit. Schmidt autem formae, quae est *pesna*, satis sublestam fidem esse demonstrare studet[2]. Exstat autem *pesna* duobus locis apud Festum: *pesnis pennis ut Casmenas dicebant pro Camenis et caesnas pro caenis* (Festus 205 Müller = 244 Thewrewk de Ponor), ubi tamen Fleckeisen[3] pro *pesnis pennis* restituit *pesnis penis*; altero loco scriptum est: *pennas antiquos ferunt appellasse peenas ex Graeco, quod illi* πετηνὰ *ea, quae sunt volucria, dicant. Item easdem pesnas, ut caesnas* (Festus 209 M. = 252 Thewrewk de Ponor.). De *peenas* O. Müller ad l. recte adnotavit: »*Festum credibile est vel petenas vel petnas scripsisse propter etymon quod sequitur*»[4]. Verba autem, quae sunt »*Item easdem pesnas*» et q. s., e priore loco, cum iam corruptus esset, primum margini adscripta, deinde in ipsum textum inserta esse Schmidt suspicatur.

Froehde[5], qui *pesna* pro vera forma habet, ad *penna* cum *pesna* coniungendum statuit, eo tempore, cum **casnus* in *cānus*, **pesnis* in *pēnis*, **de-gus-no* in *de-gūno* cet. abierunt, **pet-nā* dictum esse; postea **petnā* in **pet-s-nā* *s* inter *t* et *n* inserta muta-

(cfr sanscr. *çiras*, κέρας, cet.) repetere nihil opus est, potest enim e **ker-nuo-* ortum esse (cfr ἐπὶ κάρ, ἀνὰ κάρ, al., v. Danielsson Gramm. u. etym. Studien I, 2, J. Schmidt Pluralbildungen 372 sq.). *Perna, pernix,* quae vulgo e **persnā* **persnix* collatis gr. πτέρνα, got. *fairzna* 'Ferse', sanscr. *pā́rṣṇi-* id. deducunt, Buck cum sanscr. *parṇá-* 'Flügel', *parṇin-* 'geflügelt' collata vult. Cfr etiam ant. l. bulg. *perą* 'fliege', *pero* 'Feder'. Eodem haud scio an pertineat lat. *pro-perus.*

1 W. Meyer K. Z. XXVIII, 165.

2 J. Schmidt Pluralbildungen 175.

3 Fleckeisen Funfzig Artikel 11.

4 Aliter, sed perperam Corssen Aussprache[2] I, 181.

5 Froehde Bezz. Beitr. XVI, 197.

tum esse, ad extremum e *pe(t)snā* adsimulatione consonantium provenisse *penna*. At *-tn-* in *-tsn-* transisse mihi quidem verisimile non videtur. Quod confert Froehde *-str-* *(pedestris)* e *-tstr-* *-ttr-* ortum, id alius generis est. *-tt-* iam in lingua prisca indoeuropaea assibilari coeptum esse constat. *-tn-* nusquam alias, quantum scio, in *-tsn-* mutatum est[1].

Praeter *penna* *-tn-* in *-nn-* mutatum praebent:

2. *annus* ex **at-no-s* ortum; totidem litteris respondet got. *aþns* 'Jahr' = **aþ-na-s*. Cur *annus* ex **atsnos*[2] derivemus, nihil est[3].

3. *cunnus* e **kut-nos* ortum esse verisimile est propter gr. κυσός, quod Froehde l. l. (cfr etiam Bezz. Beitr. XIV, 100) e *κυτ-jo-ς repetit[4]. Potest tamen idem e *κυτ-σ-ος provenisse, cfr κύτος n. 'Höhlung, Gefäss, Urne' (*κυτ-σ-ο- : κύτος ut sanscr. *út-s-a-* : ὕδος, dat. ὕδει Hesiod. op. 61, al.)[5], quocum cognata sunt κύτταρος 'Höhlung, Wölbung', lat. *cut-urnium* vas, quo in sacrificiis vinum fundebatur Paul. F. 35[6], lit. *kutýs* 'Beutel'. Eodem haud scio an pertineat ant. l. germ. *hodo*, rec. *Hode (*kut-en-)*, quod, ut *cunnus* e **kut-nos* deducamus, suadet et ipsum: **kut-en-* : **kut-n-o-* ut scr. *áç-an-* : *áç-n-a-*, ant. l. b. *jelen-* : ἐλλός = *ἐλ-ν-ός, got. *ful-in-* 'Fohlen' : l. *pullus*, si est e **pul-n-o-*, al.

4. *pinna* 'spitzer Gegenstand' *(pinnae murorum, bipinnis bipennis* 'zweischneidig', *pennatas inpennatasque agnas in Saliari carmine spicas significat cum aristis, et alias sine aristis.* Paul. Fest. Thewrewk de Ponor 257[7]) haud scio an cum lit. *spi-tnà* 'Dorn der Schnalle' arte cohaereat, ut sit e **pitnā* ortum. Radix est *spī-* *pī-*, cfr *spī-ca, spī-na*, σπί-λος, σπι-λάς, lit. *spi-*

---

[1] Nihilo maiore probabilitate, ut mihi quidem videtur, Froehde sumit lat. *-tm-* in *-tsm-* abisse (l. l. p. 210). Gr. πέπεισμαι non e *πε-πειθσ-μαι *πέ-πειθ-μαι natum est, sed σ e *πέπεισται (= *πέπειθται) propagatum est.

[2] Brugmann Grundriss II, 136.

[3] De *so(l)lemnis sol(l)ennis* cfr Thurneysen K. Z. XXVIII, 160 sq., Gu. Schulze Quaest. hom. p. 29 n. 87, Froehde l. l. 196; de *peremnis perennis* Froehde ibid.

[4] Perperam *cunnus* e **kusnos* explicat Aufrecht K. Z. IX, 232, cfr J. Schmidt ibid. XXV, 126.

[5] V. A. Müller De Σ littera in lingua graeca inter vocales posita 53.

[6] De *gutturnium* (cfr *gutta*) v. J. Schmidt Vocalism. II, 351 n.

[7] Cfr Zander Carm. sal. reliquiae p. 11.

tulŷs 'Stern auf der Thierstirn', *peïlis* 'Messer', al.[1]. *pinna* cum *penna* a loquentibus confusum esse notum est (cfr *bipinnis bipennis*)[2].

Vides *-tn-* a Romanis in *-nn-*, non in *-nd-* conversum esse. Illud quoque hoc loco monere liceat nulla cum probabilitate multos sumpsisse *-dn-* in *-nd-*, *-cn-* in *-ng-* transposita esse. Thurneysen *fundus* e **fuϑnos* (cfr sanscr. *budhná-*), *unda* ex **udnā* (cfr sanscr. *ud-án-*, Ἁλοσ-ύδνη) repetit[3], Gu. Schulze lat. *mundus* e **mudnos* (cfr lit. *máudyti* 'baden', germ. dial. *mūten* 'das Gesicht waschen') explicatum vult[4], Hirt denique *inde unde* ex **idne *udne* orta esse suspicatur[5]. Sed ad lat. *fundus* respondet hibern. *bond bonn* 'solea', cymr. *bon* 'stem, base' (cfr etiam πύνδαξ), cum lat. *unda* comparanda sanscr. *undámi* 'benetze', lit. *vandů* 'Wasser', quo efficitur non in latina saltem lingua nasalem in syllabam radicis transmigravisse[6]. Porro *mundus* e radice *mū-* 'waschen' (ant. l. bulg. *my-ją*, pruss. *au-mū-snan* 'Abwaschung') eadem ratione provenire potuit, qua gr. μυ-νδός 'stumm' ex alia quadam radice *mū-*, quae in μυ-κός, μύτις · ἄφωνος Hesych., lat. *mū-tus*, sanscr. *mū́-ka-* 'stumm' al.[7] cernitur. Revertar autem ad vocabulum illud paullo post[8]. *Inde, unde* denique ex *i- u-* + *dne*, cuius suffixi in cognatis linguis nulla vestigia exstent, quae quidem certa sint, orta esse admodum improbabile est, neque Hirt ipse asseverare audet.[9] *-dn-* ut *-tn-* latine in *-nn-* abisse haud scio an recte sumat Froehde[10], cfr *mercennarius (: mercēd-)*. *pannus* fortasse < **pad-nos* (cfr med. l.

---

[1] Cfr Wurzelerw. p. 191 n. et scriptores, quos ibi laudavi.

[2] Num tertium fuerit vocabulum *pinna* 'Flossfeder' cum ags. *finn*, rec. l. germ. *Finne* cohaerens (cfr Brugmann Grundriss II, 136 n.), non diiudico. Germ. *-nn-* (in *finn, Finne*) neque ex *-tn-* neque ex *-sn-* explicari potest.

[3] Thurneysen K. Z. XXVI, 301.

[4] Gu. Schulze Quaest. hom. in sententt. controvv.

[5] Hirt Idg. Forschungen I, 216 (cfr tamen ibid. p. 16).

[6] Cfr Osthoff Perfect. 548 n., Froehde B. B. XVI, 198 sq.

[7] Cfr Curtius Grundz.[5] 336.

[8] De explicatione gerundivi a Schulzio nuperrime prolata v. infra.

[9] Adverbia illa alium in modum expediri posse demonstrare studui Idg. Forschungen II, 240 sq. Cfr etiam Wharton Etym. latina 47, Skutsch Forschungen zur lat. Grammatik und Metrik I, 84.

[10] Froehde l. l. p. 197.

germ. *vetze* 'Fetzen, Kleid', ant. l. sept. *fǫt* 'Kleider'), quamquam aliter explicari potest. — Cur *-cn-* in *-ng-* transpositum esse credamus, adfertur *pango*, quod e **pac-nō* (cfr *pax, paciscor* cet.) ortum sit[1]. Sed ne hic quidem in latina lingua nasalem transpositam esse docet germ. *fanh- fang-* (got. *fâhan*, ant. l. septent. *fá, fanga* cet.)[2]. Habemus *păk-păg-* (sanscr. *pâça-* 'Schlinge, Strick', lat. *pāx, paco, paciscor*, gr. πάσσαλος < *πακjαλος, πήγνυμι, lat. *com-pāges*, cet.), *pank-* (= germ. *fanh- fang-*), *pang-* (lat. *pango*). Quae varietas eiusdem generis est, cuius *pat- : pant- : pand-*, alia, de quibus supra p. 14 egimus. Quomodo *-cn-* in latina lingua tractatum sit, docent *agna* 'Ähre' (cfr *acus*), *dignus*, sive e **dec-no- (decet)*, sive e **dic-no-* (cfr ant. l. sept. *tígn* 'dignitas', ἀρι-δείκετος[3]) ortum est, *ilignus*, *larignus*, *salignus* sim. (ex *ilec-, laric-, salic-* derivata), al.[4]. — Efficitur iis, quae iam disputavimus, nasalium transpositionem in latina lingua nullam esse. Quae num linguae priscae indoeuropaeae tribuenda sit, alia est quaestio. Ego crediderim ne in illa quidem lingua nasales sedem mutasse, de qua re cfr infra.

Sed redeamus eo, unde digressi sumus. Demonstrasse autem videor cum omnino in latina lingua nasales suam sedem tenuisse tum *-tn-* non in *-nd-* transpositum esse. Quod si ita est, apparet Brugmanni gerundii et gerundivi explicandi rationem, quamvis ingeniose sit excogitata, tamen reiciendam esse[5].

3. A. Doehring gerundium et gerundivum latinae linguae cum substantivis graecis in -ινθος, -υνθος, -ονθος, -ανθα compa-

---

[1] Thurneysen l. l. p. 302.

[2] Cfr Froehde l. l. p. 189.

[3] De hoc vocabulo tamen nunc aliter Schulze Quaest. epicae 242.

[4] Cfr Thurneysenum ipsum l. l. 313, praeterea Brugmann Grundriss I, 368, Froehde Bezz. Beitr. XVI, 187. — De nominibus in *-āgo, -īgo, -ūgo, -tūdo* Froehde multo rectius quam Thurneysen iudicare videtur.

[5] Quae ne ita quidem defendi potest, ut vult Bartholomae (scribit autem Studien z. idg. Sprachgesch. II, 96 n.: "ist etwa **pijātnos* zunächst unter der Wirkung des praesenspartizips **pijānt-* zu **pijāntnos* geworden?"). Sed e **pijāntnos* non magis quam e **pijātnos* ad *piandus* pervenimus, cfr supra p. 7. — Weisweiler in Brugmanni sententia recensenda (Das lat. part. fut. pass. p. 30 sq., p. 47 n.) cum de aliis rebus parum accurate iudicare mihi videtur, tum id errat, quod suffixum *-tīnus -tīna* (*matutīnus, vesper-tīnus, Statīna*, al.) cum *-tĭnus* in unum conicit.

rat[1]. Quae ratio vel ideo improbanda est, quia ad lat. *-nd-* respondet osc. umbr. *-nn- -n-* (úpsannam 'operandam', *pihaner* 'piandi' cet.). Hoc autem *-nn-* ex ieur. *-ndh-*, quod apud Oscos et Umbros in *-nþ- -nf-* abire debuit, provenire non potuit; provenit ex ieur. *-nd-*, cfr umbr. pane, osc. *pan* = lat. *quan-de quam-de*, umbr. *ponne pone pune*. osc. pún *pon* = lat. *quom* + *de* (i. e. eadem particula, quae in *inde, unde*, gr. ἐνθά-δε, ἐνθέν-δε, τεῖ-δε cet. occurrit)[2]. Accedit, quod nomina illa graeca etiam post diligentem Doehringii disquisitionem maximam partem certo veriloquio carent. Plurima sunt nomina propria, quae num vere graeca sint, saepius dubitari potest. Pauli quidem suffixum **-νθο-** universum externae originis esse inclinat, ut credat[3].

Audacius sane Doehring ι (in -ινθος) cum lat. *e* (in *-endus*), υ (in -υνθος) cum lat. *u* (in *-undus*) comparat[4]. Quas e germ. linguis Doehring adfert formas[5], eae procul dubio notissimo suffixo partic. praes. *-nt-* (non *-ndh-*) instructae sunt. Denique sanscrita illa nomina in *-ṇḍa-*, quae Doehring[6] Corssenum secutus[7] ad gerundivum latinum illustrandum adhibet, si quidquam ex iis concludi posset, suffixum gerundivi *-nd-*. non *-ndh-* esse probarent. Nam ieur. *-ndh-* in sanscr. *-nd-* (*-ṇḍ-*) mutatum esse iam nemo peritus dabit.

---

[1] A. Doehring Die Etymologie der sogen. Gerundivformen (Programm d. Königl. Friedrichs-Kollegiums zu Königsberg in Pr. 1888) p. 1 sqq.

[2] Cfr Brugmann Grundr. II, 153, Stolz Lat. Gr.² 311, Thurneysen K. Z. XXX, 493. Haereo in iis, quae disserit Weisweiler l. l. p. 33: "Stolz und Thurneysen wenden namentlich osc. *úpsannam*, umbr. *pihaner* dagegen (i. e. contra explicationem Doehringii) ein, mit welchem Rechte bleibe dahingestellt, da dieses dialektische *nn (n)* ja allenfalls auch auf dem Wege der Assimilation entstanden sein könnte". Weisweiler, quid Stolz et Thurneysen significarent, non satis videtur intellexisse.

[3] Pauli Eine vorgriechische Inschrift von Lemnos 43 sqq. De nominibus in -νθο- praeterea cfr Pott Personennamen p. 451 sq., Lobeck Parall. 244, Proll. 368, 369, Düntzer K. Z. XIII, 20. — De ὠάνθα· εἶδος ἐνωτίου παρὰ Ἀλκμᾶνι Hes. vide Benfey Wurzellex. I, 43, Gu. Schulze Quaest. ep. 38. Vocabulum illud nimirum ex ὠυσ- 'auris' et ἄνθα (cfr ἄνθη, οἰνάνθη) compositum est.

[4] l. l. p. 18.

[5] l. l. p. 20.

[6] l. l. p. 21.

[7] Cfr supra p. 5.

4. L. Havet suffixum latinum *-ndo-* a gr. -μενο- non diversum esse existimat; e *-meno-* in latina lingua primum per dissimulationem, quam vocant grammatici, ortum esse *-medo-*, deinde *e* elisa *-mdo- -ndo-;* ad φερόμενος igitur apte respondere lat. *ferundus (*ferondos).* De significatione lat. *in legenda historia* cum gr. ἀναγιγνωσκομένης ἱστορίας confert[1]. At de dissimulatione illa iure dubitabit, si quis formas consideraverit, quales sunt *hominis, seminis, cominus, eminus,* easque, quas ipso illo suffixo *-meno-* derivatas esse inter omnes fere convenit: *femina, legi-mini* (ind. et imp.[2]) cet. Apparet Romanorum aures *m n* in contiguis syllabis positarum haud impatientes fuisse[3]. Quo recte perspecto Thurneysen Havetii rationem ita mutat, ut dicat lat. *-ndo-* ad gr. -μνο- (βέλε-μνον), non ad -μενο- respondere; *-mn-* latine in *-nd-* abisse, documento esse *inde, unde* ex **im-ne, *um-ne* (cfr *super-ne*), *quande* e **quam-ne* (cfr scr. *ná* 'wie'), *mendax* e **me-mn-ax, frendo* e **frem-nō* orta. *Contemno* ne in **contendo* transiret, cum multa prohibuisse tum perfectum

[1] L. Havet Mém. de la Société de linguistique VI, 231. Cfr V. Henry Esquisses Morphologiques V, 26 sqq., Gramm. comp.[3] 131, 145, qui tamen ita ab Havetio dissentit, ut sumat dissimulationem illam in iis solis verbis factam esse, quorum stirpe contineretur nasalis: e **linomenos* igitur et **sternomenos,* al. sim. provenisse **linom(e)dos linundus, *sternom(e)dos sternundus,* deinde terminationem *-ndo-* ad cetera verba propagatam esse. Idem genetivum gerundii proprie dativum 3. decl. esse suspicatur, ut *nendī (*nē-men-ī)* ad gr. *νη-μεν-αι, *nandī (*nā-men-ī)* ad gr. *νᾱ-μεν-αι respondeat; posteriore tempore, cum figura illa pro genet. 2. decl. falso accepta esset, alios casus additos esse: *nendo, nendum ; nando, nandum.*

Bréal (Mém. de la Soc. de ling. VI, 412) lat. *-ndo-* cum gr. -μενο- cohaerere Havetium secutus sumit ipse quoque, sed alia ratione utitur, ut diversas suffixi formas coniungat. Statuit enim primum ex *mn* ortum esse *nn (n),* quod in osc. *úpsannam,* umbr. *pihaner,* lat. *secunnus, verecunnus* sim. formis cernatur, deinde post *nn (n)* quasi sua sponte natum esse *d,* ut oreretur *-nd-*.

[2] Cfr de hac figura Wackernagel Verh. d. 39. Philologenversammlung 281 sq., Henry Esquisses morphologiques V, 24 sqq., Brugmann Grundr. II, 155, Stolz Lat. gr.[2] 360.

[3] Quod statuit Henry seriem quae est *n (m)—m—n* toleratam non esse, fingi potest illud quidem, nec tamen multum probabilitatis habet. Certe praeter ipsas illas, de quibus agimus, figuras eiusmodi dissimulationis nullum, quantum scio, exstat vestigium. Contra repugnare videntur *nemini (nemo), nomini* sim. formae, quas quidem analogiae auxilio expediri posse non negaverim. Quid, quaeso, analogiae auxilio expediri non potest?

contempsi, adiectivum *contumax*. al. formas, quibus *m* continetur; in *alumnus*, *Vertumnus* sim. inter *m* et *n* vocalem *e* elisam esse[1]. Quae tamen explicatio ipsa quoque quam maxime incerta videtur, cum praesertim *-mn-* in *-nd-* mutatum esse nullo certo exemplo comprobetur. Nam adverbiis *inde*, *unde*, *quande* particulam *-de* (= gr. -δε) contineri, supra p. 20 monui; *mendax*, quocunque modo explicandum est, vix a *mentiri* dirimi potest (*ment-* : *mend-* fortasse ut *pant-* : *pand-*, *pank-* : *pang-* sim., v. supra p. 14), de *frendo*, quod aut e **frem-d(h)ō* aut e **ghrendhō* ortum est, cfr p. 12 n. 5. Vides Thurneyseni rationem satis leviter fundatam esse.

Nemini igitur contigit, ut lat. gerundivum cum participiis graecis in -μενο- exeuntibus conciliaret[2].

5. Seymour Conway, ut iam supra p. 4 significavimus, in gerundio et gerundivo explicando ad sententiam olim a Curtio prolatam recurrit[3]. Comparat enim lat. suff. *-endo* --*undo-* cum sanscr. *-anīya-*, quae tamen suffixa non ex eodem fonte fluxisse censet. Lat. *-endo-* *-undo-* ita ortum esse, ut ad stirpes in *-en* *-on* (cfr *gerōn-*, *pisōn-*, *volōn-*) cadentes accederet suffixum secundarium *-jo-*; in sanscrita lingua eiusdem generis stirpes (cfr *rājan-*, *tákṣan-*) alia suffixi forma *-iya-* cum *-jo-* *(-ya-)* arte cohaerente amplificatas esse. *-njo-* e. gr. in **reg-en-jo-* **reg-on-jo-* in *-ndjo-* *-nd(d)o-* *(regendo-* *regundo-)* mutatum esse[4], cuius mutationis praeter gerundia et gerundiva Conway haec adfert exempla: *tendo* < **ten-jō* (gr. τείνω), *fendo* < **ghen-jō*, *funda* e **fonda* i. e. **ghon-jā* (cfr gr. φοινο-, δα-φοινός) ad similitudinem verbi *fundendi* mutatum, *menda*, *mendum* < **men-jā*, *men-jo-* e radice

[1] Thurneysen K. Z. XXX, 493 sqq., ubi sententiam, quam ipse prius protulerat (ib. XXVI, 308 sq., v. supra p. 6 sqq.), abiecit.

[2] Nam Brealii rationem, quam supra breviter commemoravi, veram esse ut credam, a me impetrare non possum. Primum enim *-mn-* in *-nn-* transisse non concedo (de *annus*, quod Breal ex **amnus* explicavit Mém. de la Soc. de Ling. IV, 391, cfr Bréal-Bailly Dict. étymologique s. v., v. supra p. 17). Deinde quomodo ex *nn (n) nd* provenerit, Bréal non satis explanavit.

[3] Conway The classical Review 1891, 296 sqq., cfr ibid. 1892, 150 sqq.

[4] Quod ad osc. umbr. *-nn-* attinet *(úpsannam, pihaner)*, id recta via ex *-nj-* provenisse Conway credibilius esse censet quam *-nj-* primum in *-nd-* deinde in *-nn-* transisse ("the same dialect, which hardened *-nj-* to *-nd-* would hardly break *-nd-* down into *-nn-*").

men- 'to think, show' orta (eodem pertinere *mendax*), *sponda* < **spon-jā* (cfr germ. *spannen*), *mundus* < **moi-njos* proprie 'possessed of equipment' (cfr *moenia, munire, munus*). Equidem tamen vehementer dubito, num Conway cuiquam persuasurus sit *-nj-* apud Romanos in *-ndj- -nd(d)-* transisse. Quod veri dissimile sane videtur, si reputamus, quid alias de *j* in latina lingua factum sit: *j* in initio vocum servatur (*ianua, iam* cet.), inter vocales abicitur (*trēs* < **trees* < **trejes*, gr. τρεῖς; *pontēs* < **pon-te(j)es*, cet.), post consonantes in *i* transit (*medius* = scr. *má-dhyas. alius* = ἄλλος, *morior* e stirpe **mr̥-jo-*, al.), quin etiam e **gvenjō* (**gm̥jō*, cfr βαίνω) non **vendo*, sed *venio* ortum est[1]. Quod sumit Conway *-ndj- d* et *j* adsimulatis in *-nd(d)-* abisse, monendum est in initio quidem vocum *dj-* in *j-* mutatum esse (*Diov-* : *Iov-* i. e. **Dijov-* : **Djov-*); similiter in mediis vocibus *-dj-* in *j(j)* transisse, nuperrime demonstrare studuit Thurneysen[2], quamquam exempla, quae adfert, mihi quidem satis certa non videntur (*pējor, cāja, aemulus, jejunus*). Quas Conway e cognatis linguis adfert similitudines, ut sonorum illam mutationem illustret, eae ad unam omnes admodum remotae sunt (got. *-ddj-*, francogall. *cage* = *cavea*, gr. ζυγόν, lac. gort. megar. boeot. δυγόν = *jugum*, pael. *ð* in *viðu. afðed* Zvet. I.I.I. 13, quod ex *j* natum esse recte statuisse videtur Thurneysen[3]). *-nj-* in *-nd-* mutati ceterae linguae indoeuropaeae stirpis nullum exemplum praebere videntur.

Accedit quod latina illa vocabula, in quibus Conway *-nd-* ex *-nj-* ortum esse statuit, aliter explicari vel possunt vel debent[4]. — Ac de verbis *tendendi* et *fendendi* satis supra p. 11 sq. dixisse videor. — *Funda* Romanos a Graecis mutuo accepisse

---

[1] Certe Conway docet in prisca lingua italica *j* post consonantes positum alias remansisse, alias in *i* transisse, quod in pristina accentus varietate situm fuisse suspicatur, ut servaretur *jó*, *-jo* in *io* mutaretur (cfr *medius* = sanscr. *mádhyas*). Huic tamen decreto repugnat ipsum illud *venio* i. e. **gm̥jó*.

[2] Thurneysen K. Z. XXXII, 566 sqq.

[3] Thurneysen Mus. Rhen. XLIII, 347, cfr Zander Versus italici 65.

[4] Cfr Dunn Classical Review 1892, 1 sqq., qui tamen, dum Conwayum reprehendit, ipse nonnulla peccat.

vulgata est opinio[1], cui tamen accedere nonnihil dubito. *Σφονδα enim (cui cum *funda* eadem intercederet ratio, atque σφόγγος cum *fungus*) in graeca lingua nullum est, et e σφενδόνη exspectes lat. **fendina*. quae figura num ad similitudinem verbi *fundendi* in *funda* mutari potuerit, in quaestionem sane vocari potest (cfr *fuscina, patina, runcina* alia, quae adfert Conway Classical Review 1892, p. 151). Quodsi *funda* vere latinum vocabulum est, a *fundendo* dictum esse crediderim[2] (cfr *fundere tela, sagittas*, sim.; *funda* : *fundo* ut *unda* : sanscr. *undāmi*). Sed quomodocunque haec res se habet, certe *funda* e **ghon-jā*. ut cum θείνω, φόνος, φοινο- cohaereat, natum esse neminem fere Conwayo daturum persuasum mihi est. — *Menda, mendum* a radice *men-* (*me-min-i, moneo* cet.) originem duxisse vel propter significationis discrepantiam veri dissimillimum est. Praeterea *menda* a sanscr. *mindā* 'Körperfehler' dirimi non potest[3]. De *mendax* v. supra p. 22. — *Sponda* 'Gestell, Gestell eines Bettes, Sophas' ego coniunxerim cum lit. *spéndžu* 'spanne, stelle auf (Fallen), *spą́stai* (**spand-tai*) 'Falle', ant. l. bulg. *pędĭ* 'Spanne'. Radix est *spend-spond-* 'spannen, aufspannen, aufstellen'. Eodem haud scio an pertineat *despondere* (animum), quod quomodo cum *spondere* 'versprechen' conciliari possit, non video; *despondere* (animum) proprie est 'abspannen'[4]. — *Mundus* denique e radice quadam *moi-* 'appropriate' derivatum esse credere non possum. Primum enim e vocabulis, quae sunt *moenia. munio, munus*, radicem illo sensu abstrahere audacius est[5]. Deinde haud scio an *mundus*

---

[1] Cfr e. gr. Weise Die griech. Wörter im Latein 73, Saalfeld Tensaurus 488, Keller Lat. Volksetymologie 305, Corssen Ausspr.[2] I, 161, Stolz Lat. Gramm.[2] 302, Bréal-Bailly Dict. et. s. v.

[2] Cfr Pott Wurzelwörterb. II, 778, Wharton Et. latina 39, al. Contra dicit Keller l. l.

[3] Cfr J. Schmidt Pluralbildungen 21. De vocalium differentia agit Bechtel Die Hauptprobleme p. 260 sq.

[4] Aliter de *sponda*, sed, ut mihi videtur, prorsus improbabiliter Keller Lat. Volksetymologie 304 sq., Wharton Et. latina 99. — De aliis quibusdam, quae cum radice *spend-* cohaerent, vocabulis (et in primis quidem de simpliciore radicis forma *spen- spon-*) alio loco acturus sum.

[5] *Moenia* cum sanscr. *mi-* 'aufrichten, bauen' (pr. *minóti*, pf. *mi-māya*) cohaeret. Cfr Vaniček Et. Wbch d. lat. Spr. 219, Persson Wurzelerw. 74 sq., 120.

proprie significaverit 'sauber, reinlich' (*immundus* 'unrein, unsauber'). Quod cum ita sit, vocabulum nostrum longe aliter explicandum esse suspicor (cfr quae supra p. 18 dixi, plura autem infra addam).

Apparet exemplis, quibus Conway utitur ad probandum lat. *-nj-* in *-nd-* transisse, nihil fere probari. Hoc cum ceteris, quae supra disputavi, qui consideraverit, is, opinor, Conwayum in gerundio et gerundivo explicando non sequetur.

Restat, ut duas gerundii et gerundivi explicandi rationes, quae novissimo tempore hac commentatione iam paene perfecta in lucem editae sunt, breviter commemorem. Una est Gu. Schulzii[1], altera G. Dunnii[2].

6. Ac Gu. Schulze lat. suff. *-ndo-* idem esse putat atque gr. -δνο- (μακεδνός), quocum arte cohaeret -δανο- (ἐλλεδανός 'Strohseil, Band', χυδανὴ γῆ Kaibel 495, 2)[3]. Lat. *-ndo-* igitur ex *-dno-* transpositum esse. Quod contra satis erit ad ea delegasse, quae supra p. 18 sq. disserui eiusmodi transpositionem in latina quidem lingua nullo certo exemplo confirmari.

7. G. Dunn mea sententia etiam longius a vero aberrat, cum statuit suff. lat. *-endo- -undo-* e suff. infinitivi *-ven- -un-* (φέρειν, δοῦν, quae adfert Dunn, huius suffixi certa exempla non sunt, sed cfr cypr. δοϝεναι, att. δοῦναι) et suff. *-do-* conflatum esse; *v* suffixi *-ven-* inter vocales positum evanuisse (*capiendus* < **capiven-dos*). At figurae illius in *-ven-dos -un-dos* cadentis in ceteris linguis indoeuropaeis nullum vestigium exstat, nec facile ab Italis novari potuit, quippe apud quos infinitivi in *-ven-* nulli essent. Accedit, quod *v* inter vocales positum, etsi in nonnullis vocabulis certis quibusdam condicionibus suppressum esse videtur,

---

[1] Gu. Schulze Quaestiones epicae 469.

[2] Dunn Classical Review 1892, p. 1 sqq., cfr ibid. p. 264.

[3] Plura exempla v. apud L. Meyer Vgl. Gramm.[1] II, 551 et supra p. 9 n. 2 ubi -δανο- i. e. -δn̥no- : -δνο- cum *-tn̥no-* (sanscr. *-tana-*, lat. *-tinus*, lit. *-tinas*, gr. -τανος fortasse in ἐπηετανός, θέπτανος· ἁπτόμενος Hesych.) : *-tno-* (sanscr. *-tna-* cet.) comparavi. Praeterea -δανο- : -δνο- arte cohaeret cum -δων -δον-substantivorum τηκεδόν-, πυθεδόν-, μελεδῶν-(ες τ 517) sim. (L. Meyer II, 366 sq.); levior suffixi forma occurrit in μελεδαίνω (*μελεδn̥-jω, cfr τεκταίνω : τέκτων), ἐριδαίνω, φαγέδαινα (cfr τέκταινα : τέκτων). -δ- suffixorum nostrorum ex -τ- ortum esse L. Meyer l. l., Johansson Beitr. z. griech. Sprachkunde 102 sq. mihi non probaverunt.

tamen plerumque servatur[1]. Quod in *calēbō* e *calē-bhvō* deducto *v* disperiit (cfr Dunn Class. Rev. 1892, p. 264), id prorsus nihil ad rem, quoniam hic *v* inter vocales collocatum non erat[2].

Tanta est varietas sententiarum, quas viri docti ad suffixum gerundii et gerundivi explicandum protulerunt. Cuius tamen origo hodie quoque plane in obscuro est. Neque enim in cognatis linguis ullum suffixum, quod ad italicum responderet, inventum est, nec credibile videtur figuram nostram ab Italis ipsis procusam esse, quoniam, qua tandem via id factum esset, nemo definire potuit.

Cum autem ital. *-nd-* neque ex *-tn-* neque ex *-dn-* neque ex *-ntn-* neque ex *-mn-* neque ex *-nj-* ortum esse possit, vix quidquam restare videtur, nisi ut sumamus suffixum nostrum a principio id sonuisse, quod sonat i. e. *-ndo-*[3]. Quod sumpsit Corssen, cui tamen non contigit, ut in cognatis linguis ullas indagaret formas, quae ad latinas illustrandas aptae essent. Nam sanscrita illa nomina in *-aṇḍa-* (*ṇ* et *ḍ* cerebralibus, quas vocant, praedita) Corssenum ipsum ut nimis incerta missa fecisse supra p. 5 commemoravi. Graeca autem adverbia in -ινδα -ινδην ipsa quoque obscuriora sunt, quam e quibus certi quidquam concludi possit[4]. Attamen extra italicas linguas suffixi *-nd-* vestigia quaedam relicta esse mihi persuasi. Certe in cognatis linguis hoc suffixum ad participia necessitatis formanda non adhibetur, quo tamen non continuo deterreri debemus, quominus cum ital. suffixo com-

---

[1] Nuperrime de hac re egit Hedqvist De formis syncopatis verbi latini, p. 31 sqq.

[2] Praeterea cfr, quae contra Dunnium dicit Conway Classical Review 1892, p. 152, cui tamen omnia, quae disserit, assentiri non possum.

[3] *-ndh-*, quod saepe monui, excludit umbr. osc. *nn n* formarum illarum: osc. úpsannam operandam, umbr. *pihaner* piandi, *anferener* circumferendi, pelsans sepeliendus. Ad quarum numerum accedunt exempla nuper reperta: osc. sakrannas sakrann. (Mus. Rh. XLV, 162, 164), *eehiianasúm* gen. plur. incertae originis (Mus. Rh. XLIII, 558). Cfr umbr. *ehiato*, quod Bücheler 'emissos' interpretatur (Umbrica 118, Mus. Rh. XLIII, 560; aliter Bréal TE. 220, cfr etiam Buck Vocalism. d. osk. Sprache 47). Si Buecheleri interpretatio vera sit, sanscr. *hinóti* 'setzt in Bewegung' conferri possit.

[4] De hibernica quadam praesentis forma ("Gewohnheitspraesens"), quam Corssen cum Stokesio in comparationem vocat (v. Stokes Kuhn-Schleicher Beiträge VI, 469, VII, 66, Corssen Beitr. z. it. Sprachk. 597), cfr nunc Thurneysen Indogerm. Forschungen I, 329 sqq.

paremus. Reputandum enim est participia necessitatis fere singula in singulis linguis indoeuropaeis nata esse. Atque in aliis et ipsa forma et significatio novatae esse videntur (cfr sanscr. part. in *-tav-ya- -an-īya-*, gr. in -τε-(ϝ)ο- desinentia [1], al.), in aliis forma a lingua prisca indoeuropaea tradita est illa quidem, sed significatio novata. Velut suffixum *-tvo- -tuvo-*, cum in multis linguis indoeuropaeis reperiatur, tum in aricis solis ad participia necessitatis derivanda usurpatur (cfr sanscr. *kár-tva- kár-tuva-* 'faciendus', *hán-tva-* = av. *jaṇϑwa-* 'interficiendus', quibus in ceteris linguis adiectiva et substantiva respondent, qualia sunt lat. *mutuus, Fa-tuus*. got. *vaúrs-tv* 'Werk', *vah-tvō* (vel *vah-tva*) 'Wache', ant. l. bulg. *jas-tva* 'Speise', *žę-tva* 'Ernte', lit. *kosz-tùvas* 'Durchschlag, Seihe', *rës-tùvas* 'Rolle' (zum Aufwinden des Garns), al.). Similiter suffixo *-tṇno-*, quamquam multis linguis indoeuropaeis commune esse constat (cfr sanscr. *nū́-tana-* 'jetzig', *divā́-tana-* 'diurnus', *pát-tana-* 'Befestigung, Stadt', lat. *diu-tinus, cras-tinus*, ant. l. bulg. *pri-ję-tĭnŭ* 'angenehm' al.), participia necessitatis nisi in lingua lituanica non formantur (*sùk-tinas* 'torquendus' sim., cfr supra p. 8) [2]. Ut ab Ariis suffixi *-tvo- -tuvo-*, a Lituanis suffixi *-tṇno-*, ita ab Italis suffixi *-ndo-* significationem mutari potuisse quis neget?

---

[1] Gr. -τεϝο- ad scr. *-tav(-ya-)* respondere quamvis in promptu sit sumere, tamen non verisimile est. Neque enim -τεο- apud Homerum neque *-tavya-* in Rigveda occurrit. -τεο- a Graecis ipsis suffixo *-to- -te-* (part. praet.) cum suffixo *-vo-* conglutinato fictum esse videtur. Cfr Wackernagel K. Z. XXV, 274, Curtius Vb.[2] II, 384 sq., G. Meyer Gr. Gramm.[2] 516 sq., Brugmann Grundriss II, 127, Gr. Gramm.[2] 93. Perperam Ascoli (Sprachwissenschaftl. Briefe 69 sqq.), qui -τεο- cum scr. *-tya-* (*kṛtyá-* 'faciendus') comparat. De hesiodeo φατειός (οὔτι φατειός in fine versus Th. 310, Sc. 144, 161) cfr nunc Gu. Schulze Quaest. ep. 434, qui φατέος scriptum vult. Docet autem alias quoque in hac versus sede brevem syllabam pro longa positam inveniri (cfr Ahrens Coni. auf -μι 36).

[2] Suffixo *-jo- -ijo-* et in ar. linguis et in germ. participia necessitatis deducta inveniuntur (sanscr. *yáj-ya-* 'venerandus', *vár-ya-* = av. *vairya-* 'eximius', got. *un-qēþ-ja-* 'infandus', al.). Praeterea eiusdem significationis apud Graecos et Romanos vestigia quaedam sive initia deprehenduntur (ἅγιος 'venerandus' = sanscr. *yáj-ya-*, στύγιος 'detestandus', cfr etiam ἄπειρος = *ἀ-περ-jος [ἄπειρον ἀμφίβληστρον Aesch. Agam. 1336, χιτὼν ἄπειρος Soph. fragm. 483, ἀπείρῳ ὑφάσματι Eurip. Or. 25], ἄειρον· ἄρρητον Hesych. = *ἀ-ϝερ-jον, v. Schulze Quaest. ep. 116; lat. *eximius* 'eximendus'). Sed ne in hac quidem figura necessitatis vim ante discidium Indoeuropaeorum exstitisse pro certo adfirmare licet.

Adde quod latina lingua ipsa haud pauca praebet nomina (substantiva et adiectiva) suffixo *-ndo-* derivata, quae necessitatis vi carent. Illa autem nomina ut propter significationis dissimilitudinem a gerundivis disiungeret, nemo fere a se impetravit. Horum igitur nominum si in cognatis linguis simile aliquid indagare poterimus, iidem ad originem suffixi gerundivi explanandam nonnihil collaturi videmur.

Quibus praemonitis ad rem aggressi primum ex linguis indoeuropaeis eas figuras, quae, etsi participii necessitatis vice non funguntur, tamen eodem suffixo, quo gerundiva, derivatae esse videntur, in unum congeramus; deinde, quid his figuris cum gerundio et gerundivo commune sit, videamus.

2.

Suffixum *-ndo-* in compluribus linguis indoeuropaeis occurrere videtur, nec solum ad nominales stirpes formandas adhibetur, sed etiam ad verbales. Unum idemque suffixum esse, quod his duobus muneribus fungitur, cum alia indicant tum id, quod in linguis indoeuropaeis inter duo illa stirpium genera a principio nullum certum discrimen fuisse videtur[1]. Quo fit, ut saepissime nominum et verborum stirpes iisdem suffixis derivatae inveniantur. Sed de hac re paullo uberius disputabo, si prius nomina suffixo nostro instructa collegero.

Initium autem capiam a linguis lituanica et lettica, e quibus haud pauca substantiva et masculini et feminini generis in *-andas -anda* = lett. *-ûds -ûda* (ex *-andas -anda* ortum), *-unda*, *-andis* desinentia huc trahenda esse crediderim. Sunt rerum nomina, quibus tamen plerumque abstracta significatio, quam vocant grammatici, subesse videtur ('nomina actionis'). Enumerata invenies apud Leskien Die Bildung der Nomina im Litauischen (Abhandlungen d. Königl. Sächs. Gesellschaft d. Wissenschaften XII), p. 588 sq., qui tamen de veriloquio singulorum vocabulorum nihil fere adnotatum habet.

[1] Cfr Wurzelerw. p. 203 sqq., Johansson De deriv. vb. contr. 81 sq., Brugmann Idg. Forschungen I, 173 sp. V. etiam Wiedemann Archiv f. slav. Phil. X, 654.

Sunt autem haec:

lit. *balanda* 'Melde, Müll' (Atriplex hortensis), lett. *balande*. Veriloquium incertum.

rakanda 'Art Korb', *rakandas* 'Gefäss' (Kurschat Lit.-deutsch. Wbch), demin. *rakundėlė* (Geitler Lit. Studien 105). Fortasse cohaerent cum *renkù* 'sammle, lese', *rankà* 'Hand' (nasali caret got. *rahnjan* 'rechnen', si modo cognatum est). Sed haec incerta.

valandà 'Weile' ductum a radice *vel- vol-*, quae lit. *veliù vélti* 'wickeln, walken', ant. l. bulg. *valiti* 'volvere', gr. ϝελ-ύ-ω, lat. *vol-v-o*, sanscr. *val- válate* 'sich wenden' subest. Notum autem est latinum verbum de temporis cursu saepissime dici: *volvitur annus, volventibus annis, volventia lustra, volvendis mensibus* (*triginta magnos volvendis mensibus orbes imperio explebit* Verg. Aen. I, 269), *volvenda dies* (*Turne, quod optanti divom promittere nemo auderet, volvenda dies en attulit ultro* Verg. Aen. IX, 6), *volvenda aetas* (*sic volvenda aetas commutat tempora rerum* Lucr. V, 1275). Lat. **volvenda* ad lit. *valandà* respondens animo fingere possis. — Ad eandem radicem atque *valandà* etiam lit. *vėlùs* 'spät', lett. *wēls* pertinere videntur.

varanda 'Art Band oder Geflecht aus Weidenruthen'. Radix est *ver-*, quae in lit. *veriù vérti* ('öffnen und schliessen',) 'einfädeln' cernitur. Praecipue cfr *pér-vara* 'Netzleine', *apì-vara* 'Strick', *ap-varė* 'Schnur', *pér-varas* 'Langbaum am Leiterwagen', *ap-varas* 'Schnur der Bastschuhe', *ap-vártė* id., *ap-vártis* 'Strick', *vir-vė* 'Strick', ant. l. bulg. *vĭr-vĭ* id., lett. *virtinis* 'Schlinge', *sa-wires* 'Querstangen bei der Egge' [1]. Comparanda esse credo lat. *ur-vum* 'Krümmung des Pfluges', osc. *uruvú* f. sg. 'curva, flexa' Cipp. Abell. Zvet. I.I.I. 136, 56. Terminatio vocabuli italici **ur-vos*, sive suffixum repraesentat (cfr sanscr. *pak-vá-* 'coctus', lat. *cur-vus, ar-vus* (ager), osc. *facus* 'factus' [2], *prae-fucus* 'praefectus', gr. *δα-ϝος in δαίζειν, *κλη-ϝος in κλῄζειν, hibern. *mar-b*, rec. cymr. *mar-w* 'mortuus' = ant. l. germ. *maro* i. e. **mar-va-*' auf-

---

[1] Plura congessi Wurzelerw. 31.

[2] Osc. *facus* : *factus* ut sanscr. *pak-vá-* 'gekocht, reif' : *pak-tá-*. Cfr Bugge K. Z. II, 383, Altit. St. 21 sq., J. Schmidt K. Z. XXVI, 373, Danielsson in Pauli Altit. St. IV, 146 n. Perperam Bréal Mém. de la Soc. de Ling. IV, 396 sq. — Vide nunc etiam Buck Vocalismus d. osk. Spr. 195.

gerieben, confectus'[1], ant. l. sept. *gọrr* 'paratus' = ags. *gearo gearu*, vet. sax. *garu* i. e. **gar-va-*[2], al.)[3], sive reduplicationis vestigium est (cfr *gur-g-es, grex* i. e. **gre-g-s, vol-v-o,* quod tamen aliter explicari potest, al. eiusdemmodi[4]), certe ad lit. *-vė* i. e. **v-jē* vocabuli *vir-vė* 'Strick' = **vṛ-v-jē* respondet. E *vṛ-v-* apud Italos provenit **vor-v-* vel **vur-v-*, unde *ur-v-* (cfr *urgere*[5]: lit. *vèržti* 'schnüren', germ. *würgen*)[6].

---

[1] Hibern. *mar-b* e *biu beo* 'lebendig' (**gī-vo-s* = lat. *vīvus*) suffixum accepisse, quod vult Osthoff (cfr Brugmann Grundr. I, 129), haud ita credibile videtur, si ad ant. l. germ. *maro* 'confectus' respondere consideramus. Lat. *mortuus* (cfr ant. l. bulg. *mrĭtvŭ*) fortasse e participio in *-to-* (cfr sanscr. *mṛtás, mártas,* gr. βροτός) et part. in *-vo-* (cfr hibern. *marb,* ant. l. germ. *maro*) contaminatum est. Aliter Bréal Mém. de la Soc. de Ling. VI, 127, Brugmann Grundriss II, 129.

[2] Cfr Noreen Sv. Landsmålen I, 692, Ark. f. nord. filol. III, 28, Bugge Ant. tidskr. f. Sverige V, 43 sq., 46, Sievers Götting. Gelehr. Anzeig. (1883) 55 sq., Brate Bezz. Beitr. XIII, 44, Kluge, Et. Wbch.[4] s. v. *gar,* Erdmann Om folknamnen Götar och Goter (Ant. tidskr. f. Sverige XI, 29).

[3] De adiectivis sive participiis in *-vo-* cfr Möller Paul-Braune Beiträge VII, 461 n. 2, Schulze K. Z. XXIX, 261, Quaest. ep. 284, 380, Johansson K. Z. XXX, 443 n. 2, praeterea scriptores, quos supra p. 29 n. 2 laudavi.

[4] De reduplicatione infracta, quae vocatur, v. Brugmann Curt. St. VII, 187 sqq., Grundriss II, 13, Noreen Urg. judlära p. 132 sqq.

[5] Mirum est, quod W. Meyer-Lübke hoc vocabulum omittit, ubi de lat. *o u* agit (Philologische Abhandlungen Heinrich Schweizer-Sidler zur Feier des fünfzigjährigen Jubiläums gewidmet, p. 21 sq.).

[6] De *vor- vur-* in *ur-* mutatis cfr Froehde Bezz. Beitr. XIV, 101 sqq. Qui Froehdio de hac mutatione non assentitur (cfr Bersu l. infr. l. 138, Buck Vocalism. 99), ei ad **urvos* explicandum ab alia radicis forma *ur-* (*ur-* : *vṛ-* ut ϑύρα : ϑαιρός i. e. **ϑϝṛ-joς* al.) proficiscendum est. — Lat. *urvum* cum verbo *arandi* cohaerere probabile non esse contra Bersu (Die Gutturalen und ihre Verbind. mit *v* im Lat. p. 143) recte monet Froehde Bezz. Beitr. XIV, 105. Sed quod ipse aeol. ϝυβός · ἐπικαμπής, sanscr. *vṛjiná-* 'krumm' in comparationem vocat (K. Z. XXIII, 312, Bezz. Beitr. XIV, 105), id ei assentiri non possum. Nam oscum *uruvú* e **vṛgvo-* vel tali aliqua forma nullo modo provenire potuit, quod Froehde concedit ipse. Praeterea ne illud quidem constat lat. *rgv* in *rv* abisse. Certe omnia, quotquot huius mutationis adferuntur exempla (cfr e. gr. J. Schmidt Pluralbildungen p. 174), admodum dubia sunt. *Servus* a radice *ser-* (cfr umbr. *seritu* servato, *anseriato* observatum) suffixio *-vo-* derivatum est (cfr av. *haurva-, haurvaiti,* gr. ἐρυ- = σερυ- 'schützen', de quo vide Schulze Quaest. ep. 325); *Sergius,* lit. *sérgu* 'hüte', si cognata sunt, ex eadem radice alius suffixi ope provenerunt (cfr lett. *spil-ga* : *spil-wa* 'Wollgras', *dſi-ga* : *dſi-we* 'Leben', Leskien

sziùpandas 'Heusack' Kurschat uncinis inclusit[1].

Lett. *galûda (*galanda) galûds (*galandas)* 'Wetzstein'. Quae in lingua lettica nominis officio fungitur stirps, eadem apud Lituanos recurrit in verbo: *galándu galą́sti (*galand-ti)* 'schärfen, wetzen'. Praeter *galándu* occurrit *glándau*[2], unde tamen concludere non licet in *galándu* prius *a* e voce consonantis *l* natum esse. Immo *gal-and-* : *gl-and-* eadem ratione inter se permutantur atque ant. l. bulg. *žel-ąd-ĭ* 'Eichel' : lat. *gla-nd- (*gela-nd-* : **gla-nd-)*, cfr infra. Subest his, de quibus iam egimus, vocabulis radix *ghel-*, quae haud scio an in got. *gil-þa* 'Sichel' delitescat: *gil-þa*, quod femininum participii in *-to-* desinentis est, proprie 'das Gewetzte, Geschärfte, acutum' significasse suspicor.

lett. *walûda* 'Reden, Sprache' (**valanda)*, ut mihi videtur, ab eadem radice descendit, unde čech. *wolati*, polon. *wołać*

Die Bild. d. Nom. 523). *Torvus* haud scio an cum *tr-u-x* coniungendum sit potius quam cum sanscr. *tárjati* 'droht', gr. ταρβέω (*torvus* : *trux* ut *curvus* : *crux*, de qua re al. loco uberius). *Pro-pter-vus* προπετής (Loewe Glossae nom. 142, 184) ad **p(e)ter-u-* (sanscr. *patáru-* 'fliegend', gr. πτέρυ-γ-) eandem rationem habere potest atque sanscr. *ṛbh-ú-* 'geschickt' : *ṛ́bh-va-*, *āy-ú-* 'beweglich, lebendig', 'lebendes Wesen' : lat. *ae-vo-m*, gr. πολ-ύ- : πολλό- i. e. *πολ-ϝο- (cfr J. Schmidt Pluralbild. 47 n., Streitberg Idg. Forschungen I, 91, aliter Schulze Quaest. ep. 82), μάνυ· μικρόν· Ἀθαμᾶνες Hesych. (cfr Weise Bezz. Beitr. VI, 233), μάνυ-ζα· μονοκέφαλον σκόροδον Hesych. : μόνος, ion. μοῦνος, dor. μῶνος i. e. *μον-ϝος; Στενύ-κλαρος, στενυ-γρός : στενός, ion. στεινός. i. e. *στεν-ϝο- (cfr Schulze Quaest. hom. p. 34, Quaest. ep. 113, Kretschmer K. Z. XXXI, 445, Persson Wurzelerw. 77), al. multa, quibus haud scio an annumerandum sit gr. ἀμβλύς = *ἀμλ-υ-ς (cfr ἀμαλός, lat. *maltas* = molles) : sanscr. *mal-vá-* 'thöricht, läppisch' (aliter de ἀμβλύς, sed, ut mihi videtur, parum recte Wackernagel K. Z. XXX, 301 sqq.). Num in prisca lingua indoeur. paradigma quoddam **péterg* **petnés* viguerit (J. Schmidt Pluralb. 175 sq., Johansson Beitr. z. gr. Sprachk. 1 sq.), forsitan in dubium vocari possit (de av. *frapterejāt* cfr Bartholomae Bezz. Beitr. XV, 19 n. 3, XVI, 275, XVII, 341). — Lat. *ervum* denique non ex **ergvom* ortum est, sed per syncopam ex **erogvom* (cfr gr. ὄροβος < *ἔροβος, v. Havet Mém. de la Soc. de Ling. VI, 21, J. Schmidt K. Z. XXXII, 325). — Nec magis quam *rgv* in *rv lgv* abiit in *lv* : *fulvus* a radice *bhel-* 'leuchten' (gr. φαλός, φαλιός, φαληρός cet., ant. l. bulg. *bělŭ* 'weiss', lit. *báltas* id., ant. l. sept. *bál*, ags. *bǣl* 'Flamme, Glut, Scheiterhaufen, cet.) provenit; *follis*, quod Kluge Et. Wbch.[4] s. v. *Balg* e **folgvis* repetit, ad radicem *bhel-* 'schwellen' (φαλλός, germ. *Ball, Bolle*, cet.) pertinet.

[1] Kurschat Lit.-deutsches Wbch s. v.

[2] Cfr Bezzenberger Beitr. z. Gesch. d. lit. Spr. p. 68 n. 3, Bezz. Beitr. V, 168.

'rufen'. Eodem pertinet sanscr. *vāṇī* i. e. **vāl-nī* 'Stimme, Rede' (fortasse *vāṇī* 'Musik')[1].

In *-unda* exeunt:

lit. *kekunda* 'Gesellschaft, Verbrüderung'. Leskien dubitanter *kekė* 'Traube' comparat. An de germ. *hag-* *(be-hagen)*, lat. *cōctio* 'Mäkler' (cat. prov. *cussó*, fr.-gall. *cosson*, it. *cozzone*, v. Gröber Archiv f. lat. Lexikogr. I, 549) cogitandum?[2] Cfr lit. *isz su-kak-io* 'nach Übereinkunft' (Leskien l. l. 236).

lit. *lijunda* (Nesselmann[3] scribit *lyjunda*) 'conglaciatus imber, gelicidium'. Radix est *lĕi- li-* 'giessen' : lit. *lėju lėti* 'giessen', *lyjù lýti* 'regnen', ant. l. bulg. *lěją* 'giesse', gr. ἄ-λει-σον[4], lat. *li-mus* 'Schlamm, Koth', *li-no*, got. *lei-þu-* 'Art Wein', al.

lit. *skarunda* 'Fetzen, Lappen'. Eodem sensu occurrit *skarà*. Radix est *(s)ker- (s)kor-*, quam gr. κείρω, ant. l. germ. *sceran* = rec. *scheren*, ant. l. septent. *skera*, sueth. *skära*, lit. *skārù skàrti* 'zerlumpt werden' (cfr *skarà*), al. formis subesse constat[5]. — Suffixum, quo derivatum est *skarunda*, idem redit in *skrándas skr-ánda* 'alter Pelz', lett. *skrandas* (f. pl.) 'alte Lumpen'[6],

---

[1] Cfr Fortunatov Bezz. Beitr. VI, 218.

[2] Aliter de his vocc. Bugge Altit. St. 35. *cōmis* e **cōcsmis* derivare si quis paratus sit, is adeat velim Zander Carm. Sal. reliqu. 23 sqq., Henry Gramm. comp.[3] 169.

[3] Nesselmann Wörterb. d. lit. Spr. s. v.

[4] Cfr Smyth Diphthong EI 23, Schulze K. Z. XXIX, 255. ἄ-λει-σον natum est ex *ἄ-λει-τϝο-ν. De suffixo haud scio an conferendum sit lit. *lais-tùvas* 'Giesskanne'.

[5] Alio declinavit significatio in lit. *skiriù skìrti* 'scheiden', lat. *cer-no* (de formatione cfr *ster-no, sper-no*). Ant. l. sept. *skera* et 'spalten' et 'scheiden, unterscheiden' valet (cfr etiam lett. *at-, nů-skār-stu skārt* 'gewahr werden' i. e. cernere). Vides nihil esse, cur cum Osthoffio M. U. IV, 1 sq., quem plurimi viri docti sequuntur, *cerno* e rad. *ker-* diremptum ad *kri-* (κρίνω) referamus. Nec tamen negaverim *cerno* et κρίνω cognata esse. Nimirum *kr-i-* 'spalten, scheiden' (illa significatio in ant. l. bulg. *o-kroj* κειρία, haec in κρίνω, lat. *crī-men, dis-crī-men* al. cernitur) e *ker-* suffixo *i* derivatum est (cfr Wurzelerw. 107, Brugmann Indog. Forsch. I, 504). Haec monita volui, ut appareret nugari A. Meillet Rev. critique (1892) 485, ubi me vehementius quam prudentius aggreditur.

[6] Simile aliquid habet significatio lat. *scortum* (participii rad. *sker-*) 'Hure' (proprie, ut mihi videtur, 'abgenutztes, werthloses Ding', cfr, quod ex eadem radice eodem fere sensu ductum est, sueth. dan. *skarn*). *Scortum* 'Haut' scilicet proprie est 'das Abgeschundene'.

quibuscum cohaerent pruss. *scrundos* 'Scheere', rec. l. germ. *Schranz*, med. l. germ. *schranz* 'Bruch, Riss, Spalte, Loch, Wunde, geschlitztes Kleid, junger geputzter Mann (mit geschlitzten Kleidern)'. Inter *skr-and* et *skar-und-* fere eadem intercedit ratio atque inter *gl-and*:*gal-and-* 'wetzen' (v. supra p. 31); figura igitur, quae est *skr-and-*, levissima radicis *sker-* forma continetur. — Ut *skr-andas* ita fortasse iudicandum est lett. *brůds* 'Dachfirst' < **br-andas*, quocum compono germ. **br-anta-* 'steil'. Cfr ant. l. sept. *bar-mr, bar-ð* 'Kante'.

In *-and-is* exeunt:

lit. *balándis* '(wilde) Taube', fem. *balándė*, lett. *balůds (*balandas)*. Hae voces cum lit. *bālù bálti* 'weiss werden', *báltas* 'weiss', lett. *bāls* 'bleich', gr. φαλός, φαλιός cet. (cfr supra p. 31 n.) cohaerere videntur[1]. De significatione cfr arm. *aλauni* 'Taube', cum lat. *albus*, osc. *alafo-*, umbr. *alfo-* 'weiss', gr. ἀλφός 'weisser Fleck', ἀλωφούς· λευκούς Hesych. cognatum[2].

jóstandis (*jukstandis* apud Nesselm.) Cassiopeia. Incertae originis.

skilándis 'der mit Fleisch gefüllte, geräucherte Schweinemagen, Wurstmagen'. Eodem sensu alio suffixo deductum occurrit *skìlvis*[3]. Radix igitur *ska̯l-* *skl̥-* constituendaest.

lett. *tilandi* 'Bodenbretter des Kahnes', cfr lit. *tilės* id., ant. l. septent. *þil-ja* 'Ruderbank', germ. *Diele* cet. De *-and-* lett. vocis, pro quo exspectes *-ůd-*, cfr Bielenstein Die lett. Spr. I, 144 sqq.

Haec igitur sunt nomina suffixo *-n̥d-* derivata, quae apud Lituanos et Lettos occurrunt. A quibus si ad Slavos finitimos transimus, ne ibi quidem suffixum nostrum plane deesse videtur.

Primum enim in ant. lingua bulgar. nomina quaedam suffixo *-ęd-* (i. e. *-end-* vel *-n̥d-*), *-ąd-* (i. e. *-ond-* vel *-and-*) deducta inveniuntur[4]. Sunt autem haec:

---

[1] Osset. *balan balōn* externae originis esse statuit Hübschmann Etymologie und Lautl. d. osset. Sprache 120. — Praeterea cfr Hehn Kulturpflanzen und Hausthiere[2] 525, Thomsen Berōringer mellem de finske og de baltiske Sprog 161.

[2] Cfr Bugge K. Z. XXXII, 1 sqq.

[3] Leskien Bildung. d. Nom. 348.

[4] Cfr Miklosich Vergl. Gramm. II, 211.

skar-ędŭ 'unrein, schmutzig'. Cfr *skvara* 'Schmutz', gr. σκῶρ, lat. *ex-crē-mentum*. Cognatum est lat. *(s)cerda* : *mus-(s)cerda* stercus murum (Plin. 29, 106, Festus 130 ed. Thewrewk de Ponor), *su-cerda* (ibid. 432). *s-* initiale in composito *mus-scerda* disperisse in promptu est sumere, quamquam cogitari potest figuram *s* illius expertem a lingua prisca ieur. traditam esse. Cfr ant. l. septent. *hrat* 'excrementa', quod eodem suffixo *d* atque *(s)cerda* derivatum est (*(s)cerda* : *hrat* ut πέρδομαι : ant. l. septent. *frata* 'pedere'). Radicem familiae nostrae *(s)ker-* 'spalten, scheiden' (v. supra p. 32) esse inter omnes convenit. Cum *(s)crē-* in *ex-crē-menta* cfr *crē(-vi) crē(-tus)*. Suffixum *d* vocc. *(s)cerda*, ant. l. septent. *hrat* redit in lit. *sker-d-* 'spalten'[1], ant. l. germ. *scur-z* 'curtus', ant. l. septent. *skor-ta* 'mangeln' cet.[2]

gov-ęd-o 'bos' e *gov-* = gr. βoϝ- ductum.

*žel-ąd-ĭ (*gela-nd-i)* 'Eichel'. Cfr, quae eodem sensu dicuntur: lit. *gìlė*, gr. βάλανος, arm. *kaɫin*[3]. Radix est *gel-* vel *gele- gela- (gelə-) glē- glā-* 'zusammenballen' (cfr, quae congessi Wurzelerw. p. 54, 67 sq., 130, 172, 220[4]); suffixo *d* derivata esse videntur sanscr. *guḍá- (*gḷda-)* 'Kugel', ant. l. septent. *kló-t* 'Schwertknauf'. Praeterea iam hoc loco commemorandum vocabulo ant. l. bulg. *želądĭ* respondere latinum *glans glandis (gla-nd-)* eodem plane suffixo deductum. Nimirum ant. l. bulg. *želądĭ* i. e. **gela-nd-i* e bisyllaba stirpis forma *gela-*, lat. *glans (gla-nd-)* e monosyllaba *glā-* vel *glă-* provenit[5]. **gela-nd-* : **gla-nd-* in memoriam revocat

---

[1] Cfr Leskien Ablaut d. Wurzelsilben im Litauischen 342 sq.

[2] Aliter de *d* lat. vocabuli *(s)cerda* J. Schmidt Pluralbildungen 178, sed vide, quae contra disputavi Wurzelerw. p. 222.* — Lat. *stercus* e radice *sker-* descendisse, quod multi saepe sumpserunt, improbabile est. Immo hoc vocabulum sicut gr. στεργάνος· κοπρών Hesych. cum ant. l. septent. *þrekkr*, germ. *Dreck* i. e. **(s)trek-no-* cohaeret, quod alio tempore uberius demonstrabo (in praesenti cfr quae Corssen partim quidem recte disputat Krit. Nachtr. p. 81 sq.).

[3] V. Hübschmann Arm. St. p. 34.

[4] P. 130 addendum gr. γλ-ου-τός 'Hinterbacke', propr. 'Anschwellung' (σφαίρωμα τῆς κοτύλης schol. L. ad E 66), cfr Fick Wbch[4] I 39, 418. γλ-ου-τός ad rad. *gel- gele-* 'zusammenballen', ut mihi videtur, eandem fere rationem habet atque πλ-οῦ-τος ad rad. *pel- pele-* 'füllen' (sanscr. *pi-par-mi*, πίμ-πλη-μι cet.). Eodem haud scio an pertineant hibern. *gl-ú-n* 'Knie', alban. *gl'u* < **gl-u-nos* id. (v. G. Meyer Et. Wbch d. alb. Spr. 142, Alban. St. p. 177).

[5] De huiusmodi radicum varietate cfr Wurzelerw. p. 91 sqq., p. 220 et

lit. *galand- gland-* 'wetzen', *skarunda* : *skrándas* (v. supra pp. 31, 32 sq.), quamquam, quae in his vocabulis suffixum *-nd-* praecedit *a* vocalis, ea ieur. *o* potius quam *ə* repraesentari verisimile est (cfr infra).

žel-ąd-ŭkŭ 'Magen', polon. *żoł-ąd-ek* id. De suffixo cfr lit. *skilándis* '(mit Fleisch gefüllter) Schweinemagen' (v. supra p. 33), quod tamen ad eandem radicem pertinere non potest. *žel-ąd-ŭkŭ* cum *žel-ąd-ĭ* 'glans' cohaerere, ut proprie 'Anschwellung' vel tale aliquid significaverit, cogitari forsitan possit. Sed, ut mihi videtur, alia originatio magis in promptu est. Conicio enim vocabulum ant. l. bulg. cum gr. χολ-άδ-ες 'Eingeweide, Gedärme' (χόλικες) cohaerere[1].

Ex aliis quoque dialectis slavicis Miklosich l. l. figuras quasdam adfert, quibus suffixum *-nd-* contineri videtur: polon. *baj-ęda* 'Legende' (cfr *bajać* 'fabulieren', ant. l. bulg. *ba-ją, ba-ja-ti* 'fabulari', quae cum φη-μί, dor. φᾱ-μί, lat. *fā-ri* cognata esse constat), *gaw-ęda* 'Schwätzer' (cfr ant. l. bulg. *gov-orŭ* 'Lärm', lit. *gau-ju gau-d-žiù* 'jammere, heule', gr. βο(ϝ)άω, γο(ϝ)άω cet.[2]), *kraw-ąd-ź* = ant. l. bulg. **kraw-ąd-ĭ* 'Ecke', quod a Miklosichio cum *krajati* 'scindere' coniungitur, al. Fortasse huc etiam referendum polon. *łab-ędź* 'Schwan'. Respondere debebat ant. l. bulg. **lab-ądĭ*. respondet *leb-edĭ*, quod suffixo *d* derivatum est; cfr ant. l. germ. *alb-iz* 'Schwan', ant. l. septent. *álf-t*, quas voces omnes cum lat. *albus*, gr. ἀλφός cet. cohaerere inter doctos convenit.

Iam a linguis balt. et slav. ad graecam transgrediamur. Hac in lingua suffixum nostrum magis reconditum est, sed nescio an nomina illa in -αδος -αδ- partim quidem nasalem olim continuerint, ut -αδος ex -ṇδος, -αδ- ex *-ṇd-* ortum sit. In -αδος exeunt substantiva, cuiusmodi sunt κέλαδος, ὅμαδος, σπέραδος, χέραδος, χρόμαδος. In -αδ- et substantiva (feminina) cadunt:

---

scriptores, quos p. 91 n., 95 n. laudavi. Adde Kretschmer K. Z. XXXI, 395 sqq. De ipso illo **geland-* **gland-* v. Wurzelerw. p. 220, Kretschmer l. l. 398.

[1] χολάδες cum χορδή, lat. *haru-(spex)*, ant. l. septent. *garnir* 'Eingeweide', lit. *žárna* 'Darm', cet. cognatum esse non posse hodie vix opus est monere. Ab utraque familia propter ī disiungendum *hīra*, quod Danielsson recte cum gr. χī-ράς, χī-ραλέος coniunxit. Radix est *ghī-* 'klaffen, gähnen' (*hiare* cet.).

[2] Cfr Fick Wbch[4] I, 36, Wurzelerw. 197 sq.

ἱλλάς 'Strick, Seil', σπιλάς 'Riff', πηγάς 'Reif, gefrorene Erde', τυπάς 'Hammer' id genus alia, et adiectiva (participia): φυγάς 'flüchtig', μηκάς 'meckernd', μιγάς 'gemischt, vermischt', στροφάς 'sich umdrehend', sim.[1]. Inter -αδ- et -αδο- eadem ratio intercedere videtur atque inter *-ak-* : *-ako-* (μεῖραξ : sanscr. *maryaká-*), *-āk-* : *-āko-* (lat. *edāx. pugnāx* : *merācus. opācus), -t- -et-* : *-to- -eto-* (ἀ-κμῆ-τ-, ἀ-γνῶ-τ-, lat. *man-suē-t-* : ἄ-κμη-τος, ἄ-γνω-τος, *man-suētus;* ἀργ-έτ-, lat. *ter-et-* : ἀρι-δείκ-ετος, ἑλ-ετός, sim.). Iuxta χέραδος (Hom.) positum est χεράς -άδος (Pind.), iuxta ὅμαδος (Hom.) ὁμάς -άδος, quod tamen posterioribus demum linguae temporibus occurrit. — In χέραδος et σπέραδος (cfr etiam κελαδεσ- in κελαδεινός), quae neutra sunt, ad suffixum -αδο- accessit suffixum *-(o)s -(e)s;* cum suff. -αδο-ς conferenda *-to-s -eto-s* (sanscr. *sró-tas* 'Fluss', πάχ-ετος, ἐπ-αρ-τής, lat. *pec-tus*), *-vo-s* (πῖ-(ϝ)ος = sanscr. *pívas* n., εἶρος = *ϝερ-ϝος), *-no-s -eno-s* (ἔρ-νος = sanscr. *ár-n̥as* n., γλῆ-νος, ἔθ-νος, ἴχ-νος, ἄφ-ενος, lat. *mū-nus, pig-nus, vul-nus,* i. e. **vol-enos, facinus,* al.), *-jo-s* (κάλλος), *-bho-s* (ἔδαφος)[2].

Kretschmer[3], quem sequitur Johansson[4], adiectiva in -αδ- (φυγάς sim.) a substantivis (ἱλλάς sim.) seiungit; illa enim cum participiis in *-nt-* cohaerere sibi persuasit. Statuit autem principalem flexionem φυγών *φυγατος (i. e. *φυγn̥τος) *φυγατι (i. e. *φυγn̥τι) ad similitudinem flexionis δεκάς *δεκατος *δεκατι (i. e. **dekm̥ts *dekm̥tos *dekm̥ti,* cfr sanscr. *daçát-*, lit. *deszimt-*) in *φυγάς *φυγατος *φυγατι mutatam esse; deinde et *δεκατος *δεκατι et *φυγατος *φυγατι a substantivis in -άς -άδος *d* accepisse, ut provenirent δεκάδος δεκάδι, φυγάδος φυγάδι. Quod tamen mihi satis improbabile videtur. Primum enim num substantiva numeralia ad flexionem participiorum immutandam valuerint, in quaestionem vocari potest[5]. Deinde significationis varietas, ut adiectiva (parti-

---

[1] Cfr L. Meyer Vergl. Gramm.[1] II, 103 sq.

[2] Adiect. in -ωδης (λυσσώδης sim.) num suff. -δ- + -(ε)σ- contineatur (Brugmann Grundr. II, 383), dubium est (cfr Wackernagel Das Dehnungsgesetz d. gr. Compos. 45). Sed huc pertinere videtur φιλο-μμει-δ-ής (cfr sanscr. *smi-* 'lächeln', lat. *mi-rus*).

[3] Kretschmer K. Z. XXXI, 347 sq.

[4] Johansson Beiträge z. griech. Sprachkunde 119 n. 1.

[5] Illud quoque dubium, in graeca lingua ullumne fuerit *δεκατ-, cfr got.

cipia) in -αδ- a substantivis dirimamus, minime cogit. Constat enim permulta suffixa simul ad substantiva (abstracta non minus quam concreta) simul ad adiectiva (participia) formanda usurpari, quod infra exemplis illustrabo (praeterea cfr Brugmann Grundr. II, 444 sqq.). Vocabulorum in -αδ- desinentium nonnulla, ut fit, et substantivi et adiectivi vice funguntur: e. gr. λαμπάδ- 'leuchtend' (λαμπάσιν ἀκταῖς Oed. Col. 1049), 'Fackel', Συμπληγ-άδ-ες (πέτραι) 'die zusammenschlagenden (Felsen)', συμ-πληγ-άδ- 'das Zusammenschlagen'. — Sed redeo ad rem propositam. Conicio autem, id quod iam supra significavi, gr. suffixum -αδο- (-αδ-) partim quidem ex *-n̥do-* *(-n̥d-)* ortum esse, quamquam non negandum figuras, quae huc pertinent, saepius aliam explicationem admittere. Videamus igitur de singulis vocabulis.

κέλαδος (κελαδεσ-) 'Geräusch, Lärm, Getöse' (cfr καλέω, κολοιός, κολο-συρτός, lat. *calāre*. umbr. kaðetu calato, ant. l. septent. *hvellr* 'hell tönend', germ. *hell.* al.), si e *κελ-n̥δος ortum est, de suffixo cum lat. *cale-ndae* (v. infra) comparari potest; cfr etiam sanscr. *kr-ánda- (kr-ándas-)*, *kl-andá-* 'Geräusch, geräuschvoll' ut lit. *skr-ándas.* lett. *br-ūds.* germ. **br-anta-* (v. p. 33) formata (cfr infra). Praes. κελάδω (partic. κελάδων 'rauschend, brausend' Σ 576, al.) lit. *galándu* 'wetze' simile est; praeterea attendas ad κυλί-νδω, ἀλί-νδω al., de quibus infra agam. Confiteor tamen fieri posse, ut gr. κελα- (κέλαδος) ad lat. *clā- (clā-mor)* eandem rationem habeat atque gr. τελα- (τελά-σσαι · τολμῆσαι, τλῆναι Hesych.) ad τλᾱ- (ἔ-τλᾱ-ν, ion. att. ἔ-τλη-ν, cfr etiam lat. *(t)lā-tus*), πελα- 'appropinquare' (πέλα-ς, πελά-ζω, πελά-θω, πελά-της) ad πλᾱ- (πλῆ-το, πλά-θω, dor. πλᾱ-τί-ον, att. πλη-σί-ον), πελα- 'planum esse' (πέλα-νος 'Kuchen') ad *plā-* (lat. *plā-nus*), al[1].

ὅμαδος propr. 'Sammlung, turba', deinde 'strepitus turbae' (cfr ὁμός) ex *ὁμ-n̥δος natum esse nihil, quantum dispicio, confirmat. Cognatum esse videtur sanscr. *sam-ád-* 'Streit' (propr. 'congressus', cfr *sam-it, sam-áraṇa-* eodem sensu; ὅμαδος de pugnantium strepitu saepius dicitur). Sanscr. vocabulum, si quidem neque cum *ad-* 'essen' neque cum *mad-* 'sich freuen' quid-

---

taihunt- et v. Wheeler Der griech. Nominalacc. 38, Brugmann Morph. Untersuch. V, 13, Grundr. II, 502.

[1] Cfr supra p. 34 n. 5.

quam commune habet, sed a praef. *sam* suffixo *-ad-* derivatum est, addendum est exemplis, quae adfert Brugmann Grundr. II, 382: *dṛṣád-*[1], *bhas-ád-*, sim.[2]

σπέραδος (Nic.) = σπέρμα, si e *σπερηδος ortum esse sumamus, cum ant. l. septent. *spretta* 'dissilire' (*spr-end-*. v. infra) conferri potest. Radix est *sp(h)er-* (sanscr. *sphuráti* 'schnellt, zuckt, fährt hin und her', σπείρω cet.).

χέραδος 'Geröll von Sand, Steinen cet., Steingries, wie ihn angeschwollene Flüsse mit sich führen'[3] e radice χερ- = *gher-* 'reiben' (cfr praecipue χέρ-μα, χερ-μάς, χερ-μάδιον 'Kiesel, Stein') suffixo *-ndo-* deductum esse facile suspiceris, si ad ant. l. septent. *grunnr* 'Grund des Meeres', propr. 'arena'[4], got. *grundu (-waddjus)* 'Grundmauer' i. e. **ghr-n̥-tu-*, gr. χραίνω 'reibe' i. e. **ghr-n̥-jō* (cfr τε-τραίνω : τείρω, lat. *tero*) animum attendas. χέραδος : χραίνω fere ut ant. l. bulg. *želadĭ* : βάλανος. Nec tamen reticendum est aliam viam ad gr. vocabulum explicandum patere. Verisimile enim est, quod iam Wurzelerw. p. 220 monui, χέραδος 'Steingeröll, Gries' cum grandinis nominibus quibusdam cohaerere: dico ant. l. bulg. *gradŭ* 'Hagel', lat. *grando*[5]. Quod si ita est, in promptu est sumere gr. χέραδος e bisyllaba stirpe

---

[1] Cfr gr. δειράδ- (Schulze Quaest. ep. 95 sq.). δερσ-δ-, si in (Πετραιονίκα) Δερδαία inest, ad δειραδ- eandem rationem habet atque lit. *bez-d-ėti* 'Blähungen abgeben' ad sanscr. *bhas-ád-* 'After' (Wurzelerw. 199, Bechtel Hauptprobleme 110, Pischel Ved. Stud. II, 54).

[2] Cfr etiam Böhtlingk-Roth s. v. *samád-*.

[3] Φ 318 κὰδ δέ μιν αὐτὸν εἰλύσω ψαμάθοισιν ἅλις χέραδος περιχεύας μυρίον. Schol. A. σημαίνει [δὲ] τὰς ψηφῖδας τῶν ποταμῶν. Aristonic. ad. l. ἔστι δὲ τὸ συναγειρόμενον ἐν τῇ ῥύσει πλῆθος ἰλύος καὶ ὀστράκων καὶ λίθων. Apoll. σωρὸς λίθων μετ' ἰλύος. — Ad eandem familiam pertinent χαράδεος 'arena calculique relicti torridi fluminis' Tab. Heracl. (cfr Meister Curt. Stud. IV, 367), χαράδρα propr. 'alveus torrentis arenosus vel limosus'. Cfr etiam Χέραδρος SGDI. 1352, delph. Χάροδρος Wescher Étude sur le monument bilingue de Delphes l. 23, 25.

[4] De significatione cfr χαράδεος, χαράδρα, quorum paullo ante mentionem feci.

[5] De significationis varietate cfr nostrum *hagel*, quod cum gr. κάχληξ 'Kiesel' cognatum esse constat, med. l. germ. *kisel* 'Kieselstein, Hagelstein, Hagel', al., quae l. l. collegi. Addendum alb. *brešen (bhreus-)*, quod G. Meyer cum ant. l. bulg. *brŭselŭ* 'Scherbe', ant. l. germ. *brósma* 'Krume, Bröckchen' comparat (Et. Wbch d. alb. Spr. p. 47, Alb. St. 35).

χερα- = *ghera- gherə-* provenisse, ut ad ant. l. bulg. *gra(-dŭ)* i. e. **ghrā-do-* eandem rationem habeat atque τελα- ad τλᾱ-, πελα- ad πλᾱ-, al. (v. supra p. 37). Sed utut hoc est, certe suffixum *-nd-* in lat. *gra-nd-o* apparet. *gra-nd-o* e stirpe *gh(e)rā-* eodem plane modo deductum est atque *gla-nd-* 'Eichel' e stirpe *g(e)lā-* (v. supra p. 34). χέραδος, si modo e **ghernḍos* ortum est, ad *grando* eandem fere rationem habet atque ant. l. bulg. *želądĭ* ad lat. *gland-*[1]).

χρόμαδος 'Geknirsch' (cfr χρόμος, χρόμη, χρεμίζω, χρεμετίζω, χρεμετάω, χρεμέθω, ant. l. germ. *ga-grim*, 'Knirschen', ant. l. bulg. *grŭměti* 'donnern', *gromŭ* 'Donner') vulgo cum ant. l. germ. *gramizzôn* 'brummen', ags. *gremettan* comparatur. Quod si lit. *grum-én-ti* 'dumpf donnern', pruss. *grumins* 'leiser, ferner Donner' respexeris, a *χρομ-ṇδος oriri potuisse non negaveris. Caus. lit. *grumĕnd-inu (*ghrəmend-*[2]*)* ad gr. χρομαδ- *(*ghromṇd-)* respondere sumi potest, quamquam observandum suffixum *-dinu* a Lituanis alias quoque ad causativa formanda adhiberi.

Gr. suffixum -αδ- in plerisque figuris a sanscr. *-ad-* (*dṛṣád-* = δειράδ-, *bhasád-*, *samád-*, cfr ὅμαδος, ὁμάδ-, sim.), got. *-at-* verborum in *-at-jan* (cfr graeca verba in -άζω) non diversum esse et vulgata est opinio et verisimillimum videtur. Esse autem, ubi -αδ- ex -ṇδ- provenerit, documento est vocabulum, cuius supra mentionem feci, χολ-άδ- 'Eingeweide', quod ad ant. l. bulg. *žel-ąd-ŭkŭ* respondet. Sui generis sunt substantiva numeralia in -αδ-, e. gr. δεκάδ-, quod e **dekṃt* vel **dekṃd-* ortum esse constat (cfr supra p. 36 cum n. 5).

Quod sumo suffixum -αδο- -αδ- partim ex -ṇδο- -ṇδ- provenisse, conferas suff. -ας, quod plerumque ieur. *-əs* vel *-as* repraesentat illud quidem, sed in uno saltem vocabulo ex ieur. *-ṇs* ortum esse videtur: πεῖρας Pind., πέρας att. (cfr πεῖραρ, cas. obl.

[1] Voc. *grando* num cognata sint *suggrunda*, *suggrundium* 'Dachvorsprung, Vordach, Wetterdach', quod multi credunt, mihi dubium est. *-grunda* potius cum lit. *grandai* 'Decklatten, Querlatten', lett. *grūdi* 'Brunneneinfassung', lit. *grindis* 'Gebrücke, Bohlenbelag im Stalle', ant. l. bulg. *gręda* 'Balken', ags. *grindel*, ant. l. germ. *grindil crintil* 'Balken, Bohle, Stange' contulerim; rad. est *ghrendh-ghrondh-*.

[2] De lit. *ru* ex *rə* deducto cfr Bezzenberger B. B. 213 sqq. et scriptores, quos ille laudat.

lesb. πέρρατ-, hom. πεῖρατ-, att. περατ-, sanscr. *pár-van-*[1]), porro suff. -ακο- -ακ- ex *-ṇko- -ṇk-* natum e. gr. in ὄστακος = *ὀστṇκος (cfr sanscr. *asth-án-* 'Knochen'), Ἵππακος (: Ἵππων), λεῖμαξ (: λειμών), fortasse etiam in κόραξ = *κορ-ṇ-κ- (cfr κορ-ών-η, lat. *cor-n-ix*, umbr. *cur-n-ac-o*, *kr-en-k-* in ags. *hringan* 'ertönen'). Quod tamen vocabulum ut κέλαδος, χέραδος ambiguum est, quippe cum e *κορə-κ- originem duxisse possit (cfr sanscr. *kari-* 'rühmen', propr. 'rufen', germ. *Ruhm*, ant. l. germ. *hruo-m*, lit. *kró-k-ti* 'krächzen')[2].

Sed haec hactenus. Efficitur autem iis, quae iam disputavi, suffixum *-nd-* in linguis lituan., lett., ant. bulgar., al. diall. slavv. occurrere neque a graeca lingua plane esse alienum. Quod quoniam demonstravi, iam ad latinam linguam transeamus. Atque hac ex lingua duo vocabula suffixo nostro derivata iam supra commemoravi: *gla-ns gla-nd-is* 'Eichel', propr. 'Anschwellung' e stirpe *g(e)lā-* (cfr ant. l. bulg. *žel-ąd-ĭ* i. e. **gela-nd-i*), *gra-nd-o* 'Hagel', propr. 'Zerreibung, Zerriebenes' e stirpe *gh(e)rā-* deductum (cfr χέραδος 'Gries' = **gher-ṇdos* vel **ghera-dos*, ant. l. bulg. *gra-dŭ* 'Hagel' = **ghrā-do-*).

Sed occurrunt in lingua latina aliae quoque figurae, quae lituanicis illis *valandà*, *varanda*, *lijunda*, *skarunda*, lett. *galūda* i. e. **galanda*, *walūda* i. e. **walanda* cet. similiores sunt. Quo primum pertinent substantiva, quae sunt *merenda*, *turunda*.

merenda 'Art Mahlzeit', 'Imbiss' hunc in modum explicatur apud Paul. F. 89 Thewr.: »*merendam antiqui dicebant pro prandio, quod scilicet medio die caperetur*». Cfr M. Aurel. ad Front. Ep. IV, 6, p. 69 Nab. »*Deinde ad merendam itum. Quid me censes prandisse?*». Contra Nonius 29 Quich. »*merenda dicitur cibus qui post meridiem datur. Afranius Fratriis: Interim merendam occurro; ad cenam cum veni iuvat*»[3]. Isid. Origg. XX, 2: »*merenda est cibus qui declinante die sumitur, quasi post meridiem edenda et proxima cenae. Unde et antecenia a*

[1] V. Danielsson Gramm. u. etym. Studien I, 45.

[2] Cfr Wurzelerw. p. 220.

[3] Cfr Marquardt Privatl. d. Röm. 1, 260: 'Der Sinn dieser Stelle ist offenbar: Ich dachte zu einem einfachen Imbiss zu kommen und freue mich eine ordentliche Mahlzeit zu finden'. Contra dicit Ribbeck, qui *accuro* legit pro *occurro*, Com. Fragm.[2] 187.

quibusdam vocantur. Item merendare, quasi meridie edere». Calpurnius ecl. 5, 60: »*Verum ubi declivi iam nona tepescere sole Incipiet seraeque videbitur hora merendae*». *merenda* ἄριστον δειλινόν Gloss. Labb. Praeterea cfr Plaut. Most. 966, Vidul. fr. I, 35, Paul. F. 41 Thewr. (Ennius Sot. 2). — *Merĕnda* viget in linguis roman.: sard. *merenda*, hispan. *merienda*. port. *merenda*. rec. prov. *merendo*, ant. l. francog. *marende*. lothr. *mouarande*, raet. *merenda*; rum. *merinde* 'Reisezehrung', ital. *meręnda*[1].

De veriloquio voculae nostrae non satis convenit. Ab antiquis quidem cum *merus*, *meridies* consociabatur. Cfr Isid. Origg. XX, 3: »*Merum dicimus quidquid purum atque sincerum est. — Hinc et merenda, quod antiquitus id temporis pueris operariis cibus panis merus dabatur, aut quod meridient eodem tempore, id est, soli, ac separatim, non ut in prandio, aut in cena ad unam mensam. Inde credimus etiam illud tempus, quod post medium diem est, meridiem appellari, quod purum sit*». *Merenda* cum *meridies* cohaerere Lorenz quoque sumit[2], neque tamen probabile est. Scaliger ad Varr. r.r. p. 247 *merenda* a *merendo* dictum esse putat, quod sit proprie cibus, qui datur aere merentibus h. e. mercenariis. — Fick olim[3] a radice '*mar*' 'conterere' profectus ant. l. germ. *meren mern* 'einweichen, einbrocken, zu Abend essen', *merôd mered mereda* 'flüssige Speise, Abendbrot, Suppe' in comparationem vocavit. Nunc autem[4] Germanos *mereda* a Romanis mutuo accepisse ut sumat inclinat. — Curtius denique[5] gr. μέρος 'Theil', μερίζω, μείρομαι, quocum cohaeret lat. *merere mereri*, si proprie fuit 'als Antheil erhalten'[6], cognata esse censet. Haec explicatio haud scio an una omnium verisimillima sit, quam si sequimur, lat. *merenda* principio 'Austheilung, Theil, Portion' significasse putandum est. Cfr δαίς : δαι- 'theilen', lat. *daps* : δάπτω, δόρπον : δρέπω, fortasse sab. *scensa* : ant. l. bulg. *kąsŭ* 'Stück' (v. p. 15 n. 4). Rectissime scilicet Curtius[7]: »Der Be-

[1] Gröber Archiv f. lat. Lexikogr. III, 530.
[2] Lorenz ad Most. 966.
[3] Fick Wbch[3] I, 717.
[4] Wbch[4] I, 515.
[5] Curtius Grundz. d. griech. Etymol.[5] 331.
[6] Aliter Wharton Et. latin. 60, cui tamen assentiri vehementer dubito.
[7] Curtius Grundz.[5] 114.

griff des Mahls geht mehrfach aus der Vorstellung des Austheilens hervor».

Veniamus ad *turunda*. de cuius origine haud minor fuit dissensio, quod tamen mihi satis mirum videtur. Vocabulum illud his locis exstat: Cato agr. c. 89, p. 66 K. »*Gallinas et anseres sic farcito . gallinas teneras, quae primum parient, concludat . polline vel farina hordeacia consparsa turundas faciat, eas in aquam intinguat, in os indat* — — —», ibid. c. 157, p. 104 »*et siquis ulcus taetrum vel recens habebit, hanc brassicam erraticam aqua spargito, opponito: sanum facies . et si fistula erit, turundam intro trudito . si turundam non recipiet, diluito, indito in vesicam, eo calamum alligato: ita premito, in fistulam introeat*». Varro r. r. III, 9, p. 294 K. »— — *farciunt turundis hordeaceis, partim admixtis e farina lolleacia aut semine lini ex aqua dulci*». Nonius 643 »*turundam, ut libum sacrum quoddam ex farre, genus panificii . Varro, Cato vel de Liberis educandis 'Alii afferunt libum ac turundam'*.» — Apud Marcellum Emp. XXX, 29, 30, 31, p. 320 Helmr. occurrit masc. *turundus:* »*Turundis ad solvendum ventrem uti oportet eiusmodi: fici aridae, pulei* — — — — *horum paria pondera melle bene percocto colligi oportet et fingi turundos, qui per anum immittantur. Item turundi ad ventrem laxandum sic* — — —. *Cocuntur haec omnia ex mulso diligenter et postea fiunt turundi* — —. — — *miscentur paria pondera et fiunt turundi* — —.» Demin. *turundula* praebet Ps.-Apul. herb. (v. infra), *turundare* Apic. V, §§ 191, 198, pp. 104, 108 Schuch »*facies, ut ferveat. cum bene ferverit, turundabis*» (Hum. *tudiculabis*)[2]. Apparet *turundam* dici offam vel pilulam ad varios usus confectam. Neque aliam in sententiam interpretandum esse apud Catonem r. r. c. 157, ubi plurimi Rob. Stephanum secuti *turunda* falso vertunt 'Wieke, Charpie' ('lineamentum ex filis, quod immitti in ulcus a medico seu chirurgo solet'), luculenter demonstravit Piechotta[3]. Verborum contextum respice, statim intelleges hoc quoque loco de pilula vel rotula (quam Graeci τροχίσκον vocant) brassicae contritae agi. Cfr

[2] Scribon. Larg. 201 Helmreich legit: '*emplastrum manibus subigetur et redactum in* rotundas *ampliores, quas magdalias dicunt, reponetur*'.

[3] Piechotta Archiv für lat. Lexikogr. I, 585 sq.

Ps.-Apul. de herb. virt. c. 1, 45, quem locum laudat Piechotta: »*ad fistulas sanandas*: *herbae vettonicae contritae turundulas facito et modicum salis inscrito, obligato . conducit et expurgat.*»

De origine vocabuli, quod est *turunda*, multae et variae sententiae prolatae sunt. Apud Forcellini igitur cum verbo *tūrandi obtūrandi* 'stopfen' coniungitur eique originationi convenienter *u* longa exhibetur: *tūrunda*[1]. Itidem apud Georges[2], quamquam ille *turunda* ad *tero* refert, quod mirum sane est. Vocalem primae syllabae brevem fuisse indicare videtur ital. *torrone* 'confezione di mandorle, pasta di zucchero e albume', quod cum *turunda* contulit Caix Studj di etimolog. italiana e romanza[3]. — Corssen[4] et Curtius[5] *turundam* a *terendo* dictam esse ambo credunt, sed de vi primigenia dissentiunt, quam ille 'Rundung', hic 'Höhlung' fuisse censet. — Multī sunt, qui contendunt *turunda* nihil aliud esse quam gr. τυροῦς a Romanis refictum: Beermann[6], Ruge[7], Mommsen[8], Keller[9]. — Piechotta[10] denique sumit *turunda* transpositum esse e *rutunda* (= *rotunda*), quae forma in codicibus iuxta *turunda* invenitur. Harum sententiarum eam ante omnes reiculam esse puto, qua *turunda* e gr. τυροῦς refictum esse creditur. Primum enim significationes longo distant intervallo (τυροῦς est 'Käsekuchen', quod *turunda* nusquam significat[11]); deinde, qui fieri potuerit, ut graecum vocabulum a Romanis tam singulari instrueretur terminatione, non satis explanatum est. — Neque vero Piechottae assentiri possum *turunda* e *rutunda* ortum esse statuenti. Qui licet hunc in mo-

---

[1] Forcellini Totius latinitatis lexic. s. v.

[2] Georges Handwörterb.[7] s. v.

[3] Cfr Körting Lat.-Romanisches Wörterb. s. v. *turunda*.

[4] Corssen Krit. Beitr. 126.

[5] Curtius Grundz.[5] 223.

[6] Beermann Gratulationsschrift zu G. Curtius' 25-jährigem Professorjubiläum (cfr Piechotta l. l.).

[7] Ruge Bemerkungen zu den griechischen Lehnwörtern im Latein, p. 16.

[8] Mommsen RG[7] I, 196.

[9] Keller Lat. Volksetymologie 83.

[10] Piechotta l. s. l.

[11] Quod dicit Keller l. l.: 'Im Laufe der Zeit erhielt *turunda* die Bedeutung 'Brei', hoc plane fictum est. *Turunda* ullo tempore idem quod τυροῦς valuisse nihil indicat.

dum disputet »wie bei unmittelbarer Aufeinanderfolge der zwei Konsonanten dem lateinischen Idiom *tr* bequemer war, wie *rt*, so mag volksmässige Bequemlichkeit auch bei der Aufeinanderfolge ganzer Silben ähnlich verfahren sein», tamen praeter *turunda* nullum exemplum *tr* vel *t-r* in *rt r-t* transpositi attulit. Romanorum aures ab *rt (r-t)* minime abhorruisse permulta confirmant exempla (*fortis, hortum, mortis, ratio, ratis, rete, rotundus,* al.). Ac *rutunda* in *turunda* ut mutarent, si inclinassent loquentes, nonne prohibuisset adiectivum *rotundus rutundus* cum *rutunda* proxima societate coniunctum? Neque ulla deprehendi potest forma, ad cuius similitudinem transpositio illa facta sit, ut *disciplina* in *displicina* mutatum est ad similitudinem verbi *displicendi, lapicidina* in *lapidicina*, quo restitueretur in composito plena stirps *lapid-*. Immo verisimilius est *rutunda* illud, quod in codicibus iuxta *turunda* occurrit, e *turunda* transformatum esse, ut cum ipso illo adiectivo *rotundus rutundus* conveniret.

Sic igitur ego quidem sentio *turunda* priscum vocabulum esse vere latinum, quod Corssen et Curtius ad verbum *terendi* suo iure retulerunt. Nam *turundam* a *tūrando* dictam esse et propter significationis (et propter quantitatis?) differentiam improbabile est[1]. Neque tamen Curtio concedo principalem significationem fuisse 'Höhlung'. Multo melius Corssen 'Rundung' (cfr *rotula* Cassius Fel. c. 32, *balanus* Oribas. Bernens. p. 21 Hagen, gr. τροχίσκος cet.[2]). Nam quod docet Piechotta *terere* non significare 'zu einem runden Körper formen', in memoriam revocandum est *teres*, quod a *terendo* dictum esse nemo negat, praeterea gr. τερέω 'bohre' et 'drechsle', τόρνος 'Zirkel', τορνόω 'runde', germ. *drehen*. *drechseln*. quae arte cognata esse con-

[1] Keller Lat. Volksetymologie 83 *(ob-, re-)tūrare* e *turundare* nescio quomodo provenisse sumit, quod aperte falsum est. Froehde cum lat. *-tūrare* sine dubio recte lit. *tvérti* 'umzäunen', *tvorà* 'Zaun', *prė́-tvaras* 'Verstopfung', ags. *þveran,* ant. l. germ. *dveran* 'compingere, confercire, condensare' comparat (B. B. XIV, 100). Id tamen ei non assentior lat. *-ūr-* e *-vōr-* natum esse, nimirum *-ūr-* leviorem stirpis gradum repraesentat (cfr gr. τῡρός, quod fortasse et ipsum ad rad. *tvēr- tvōr-* pertinet). Eadem ratio intercedit inter lat. *ūrī-na* (cfr ant. l. septent. *úr* 'feiner Regen', lit. *j-ūrės,* pruss. *j-ūrin* 'Meer') et sanscr. *vā́r vā́ri* 'Wasser'; lat. *sūrus, sūra* (comparo sanscr. *sūr-mī́- sūr-mi-* 'Röhre, Säule') et sanscr. *svā́ru-* 'Pfahl, Opferpfosten', med. l. germ. *swir* 'Pfahl' cet.

[2] V. Piechotta l. l.

stat. Sed sic quoque alia interpretatio mihi magis arridet. Turundam enim terendo vel subigendo (farinam, brassicam, al.) confectam esse e multis locis concludere licet. Cum Cat. agr. c. 89, Varr. r.r. III, 9, ubi de turundis hordeaciis ad anseres vel gallinas farciendas adhibitis agitur, cfr Columella VIII, 7, 3 »*cibus autem praebetur hordeacia farina, qua cum aqua consparsa et* subacta *formantur offae, quibus avis satiatur*»; cum Cat. agr. c. 157, ubi de turunda e brassica erratica ad fistulas sanandas comparata mentio fit, cfr, quae leguntur ibid. paullo infra »*et ad omnia ulcera vetera et nova* contritam »*cum melle opponito, sanum faciet. et si polypus in naso intro erit, brassicam erraticam aridam* tritam *in malum conicito et ad nasum admoveto*» e. q. s., porro locum, quem iam supra commemoravi, Ps.-Apul. herb. c. 1, 45 »*herbae vettonicae* contritae *turundulas facito* — — —». Hos locos similesque consideranti paene certum mihi videtur significationem vocabuli nostri hanc esse: 'Reibung, Geriebenes, Geknetetes, geknetete Masse, etwas daraus verfertigtes (Kuchen, Pille)'. *Turunda* ad *tero* 'reibe' eandem habet rationem quam μᾶζα (= lat. *massa*) ad μάσσω 'reibe, knete'.

Quod ad formam attinet, vocales duarum priorum syllabarum alteram alteri assimulatam esse apparet. Cfr *tugurium* (: *tegurium, tego*), *rutundus* Varro l. l. V, 26, 118, Lucr. II, 402, Festus 354 Thewr., al. (: *rotundus*), *lucuna*[1] (: *lacuna*) sim.[2]. Et invenitur praeter *turunda* figura, quae est *torunda* (*torunda* κολλυρια : ἐνκολλουρα Corp. glossar. lat. 2, 102, n:o 34). — *Torunda* : *tero* fere ut lit. *skarunda* : *skiriù*. (σ)κείρω.

Substantiva eiusdem generis atque *merenda, turunda* fortasse habenda sunt prisca illa nomina divina: *Adolenda, Commolenda, Coinquenda, Deferunda; Afferenda; Larunda*. De his autem nominibus cum hodie summa sit dissensio (vulgatam enim

---

[1] V. Lachmann ad Lucr. III, 1031, Ribbeck Prolegg. ad Verg. 430, Schuchardt Vocalism. I, 174.

[2] Cfr Stolz Lat. gr.[2] § 28, Schweizer-Sidler[2] § 51, Bréal Mém. de la Soc. de Ling. VII, 26. Fortasse eiusdem generis sun tosc. *praefucus* (: *facus*), *pertumum* 'perimere' (: *pertemest, pertemust*), v. J. Schmidt K. Z. XXVI, 373, aliter tamen partim Buck Vocalism. 167 sq. De vocalibus in graeca lingua inter se assimulatis nuperrime egit J. Schmidt K. Z. XXXII, 321 sqq.

opinionem acerrime impugnat Weisweiler[1]), in iis examinandis paullo longior sim oportebit.

Atque *Adolendae, Commolendae, Coinquendae, Deferundae* in actis fratrum arvalium mentionem fieri constat. Leguntur autem in actis a. 183 (Henzen Act. fr. arv. CLXXXVI = C. I. L. VI, 1, 558, 560) haec: »*L. Tutilio Pontiano Gentiano co(n)s(ule) VI id(us) Februar(ias) | in luco deae Diae Q. Licinius Nepos mag(ister) operis inchuandi causa, quod | in fastigio aedis deae Diae ficus innata esset, eruendam et aedem refici|endam. immolavit suovetaurilibus maioribus; item ad aedem deae | Diae boves feminas II, Iano patri arietes II, Iovi berbeces II altilaneos, | Marti arietes altilaneos II, | Iunoni deae Diae oves II, sive deo sive deae oves II, | Virginibus divis oves II, Famulis divis verbeces duos, Laribus verbeces duos | Matri Larum oves duas, sive deo sive deae, in cuius tutela hic lucus locusve | est. oves II, Fonti verbeces II. Florae oves II, Vestae oves II, Vestae matri oves II; item | Adolendae, Conmolandae* (leg. *Conmolendae*), *Deferundae oves II; item ante Caesareum Divis n(umero) XVI verbec(es) | immolavit n(umero) XVI.*»

Eodem anno idem sacrificium instauratum est »*operis perfecti causa, quod arboris eruendae et aedis refectae*».

In actis a. 218 simile sacrificium commemoratur, cuius tamen quae causa fuerit, fracto marmore incertum est. Numinum nomina Henzen hoc loco ex actis a. 183 restituit; contra dicit Weisweiler Neue Jahrb. 1889, p. 51.

In actis a. 224 (Henzen CCXIII = C. I. L. VI, 1, 574) haec invenimus: »— —*fratres Arval(es) in luc(o) d(eae) D(iae) via Camp(ana) apud lap(idem) (quintum) conv(enerunt) per C. Porc(ium) Priscum | mag(istrum), et ibi imm(olaverunt), quod vi tempestat(is) ictu fulmin(is) arbor(es) sacr(i) l(uci) d(eae) D(iae) attact(ae) | ardu-er(int), ear(um)q(ue) arbor(um) eruendar(um), ferr(o) fendendar(um)*[2] *adolendar(um), commolendar(um). | item aliar(um) restituendar(um) causa operisq(ue) inchoandi aras temporal(es) sacr(as) d(eae) D(iae) | reficiendi(i). eius rei causa lustr(um) miss(um) suovetaurilib(us) maior(ibus); item ante aed(em) | d(eae) D(iae) b(oves) f(e-*

[1] Weisweiler N. Jahrb. 1889, p. 37 sqq., Das lat. part. fut. pass. p. 60.

[2] *Fendendarum* (= findendarum) pro *pendendar(um)* coniecit Gesner.

minas) a(uro) i(unctas) n(umero) II, item ad ar(as) tempor(ales) dis inf(ra) s(ub) s(criptis): Ian(o) patr(i) ariet(es) II, Iovi ver|be-c(es) II, Marti patri ult(ori) ar(ietes) n(umero) II, sive deo sive deae verb(eces) II, Iun(oni) d(eae) D(iae) ov(es) n(umero) II, | Virginib(us) div(is) ov(es) n(umero) II, Fam(ulis) div(is) ver-b(eces) n(umero) II, Larib(us) verb(eces) n(umero) II, Matri La-r(um) ov(es) n(umero) II, | Font(i) verb(eces) n(umero) II, Flo-r(ae) ov(es) n(umero) II, Summa(no) pat(ri) verb(eces) atros II, Vestae matri ov(es) II, | Vestae deor(um) dear(um)q(ue) ov(es) II; item Adolend(ae) Coinq(uendae) ov(es) II; et ante Caesar(eum) Genio | d(omini) n(ostri) Severi Alexandri Aug(usti) t(aurum) a(uratum); item divis n(umero) XX verbec(es) XX.»

Eodem anno idem sacrificium instauratum est: »*quod ab ictu fulminis arbores luci sacri d(eae) D(iae) attactae arduerint, earumq(ue) arborum adolefactarum et coinquendarum, et [quod] in eo luco sacro aliae sint repositae et arae temporal(es) refectae, ferri effer(endi), huius oper(is) perfecti causa lustrum missum suovetaurilib(us) maioribus et cetera q(uae) s(upra)*».

Ex locis, quos attulimus, illud apparet *Adolendam, Commolendam, Coinquendam, Deferundam*, quippe quibus ut ceteris diis sacra fiant, numina quaedam interpretanda esse. Quaeritur autem, cuius tandem generis sint haec numina. Ac Marini quidem [1], quem, quantum scio, omnes recentiores praeter Weisweilerum sequuntur [2], intellegi voluit deas, quae, cum arbor, in fastigio aedis deae Diae innata, esset deferunda, adolenda, commolenda, aliae arbores, ictu fulminis attactae, adolendae, coinquendae, singulis actibus quasi praesidere fingerentur [3].

Constat autem apud Romanos fuisse turbam deorum minutorum, ut ait Augustinus [4], quorum singuli singulis rebus vel

---

[1] Gli atti e monumenti de' fratelli Arvali Roma 1795, p. 381 sq.

[2] Cfr praecipue Henzen l. l. p. 147, Preller-Jordan Röm. Mythologie[3] II, 228, Marquardt Röm. Staatsverwalt. III, 17, Oldenberg De sacris fratrum arvalium Quaest. Berol. 1875, p. 45 sq., Peter in lex. myth. Roscheri fasc. XVIII, col. 188 sq. V. etiam Ambrosch Über die Religionsbücher d. Römer p. 23.

[3] Henzen quidem de uno numine pluribus nominibus insignito agi censet; indicio esse binarium victimarum numerum. Quod tamen verisimile non est, cfr infra et Peter l. l. col. 189.

[4] C. D. 4, 9., *turba quasi plebeiorum deorum* ibid. 4, 11, *turba indignissima tanta* ibid. 4, 23.

actibus erant attributi. Cfr Servius ad Aen. 2, 141 — »*quia et pontifices dicunt singulis actibus proprios deos praeesse*»; Augustinus C. D. 4, 16 »*cum deos singulos singulis rebus et paene singulis motibus attribuerent*»; ibid. 6, 1 »*ista ipsa temporalia et cito praetereuntia munera, quibus singulis singuli praeesse perhibentur; ista opera temporalia, quoniam nimis multos putarunt, ne quisquam eorum sederet otiosus, minutatim divisa tribuerunt*», al. Haec numina Peter eadem esse arbitratur atque ea, quae *dii indigetes* appellantur, quorum naturam sic definit: »*Indiges* bezeichnet einen in einer bestimmten menschlichen Handlung, Thätigkeit, in einer bestimmten Sache, Örtlichkeit u. s. w. und zwar nur in dieser einen und in keiner anderen wirkenden Gott.» (»*indigito* bedeutet nach Reifferscheids Erklärung ich mache, schaffe einen *Indiges*; *indigitamentum* ist die Gebetsformel, durch welche in den einzelnen Fällen dieses Schaffen eines *Indiges* zu geschehen hat»)[1]. His autem numinibus nomina ab officiis imposita testatur Servius (ad Georg. 1, 21 »*quod autem dicit 'studium quibus arva tueri'. nomina haec numinum in indigitamentis inveniuntur, id est in libris pontificalibus, qui et nomina deorum et rationes ipsorum nominum continent, quae etiam Varro dicit. Nam, ut supra diximus, nomina numinibus ex officiis constat inposita, verbi causa ut ab occatione deus Occator dicatur, a sarritione Sarritor, a stercoratione Sterculinius, a satione Sa-*

---

[1] Peter l. l. coll. 132, 137. — *Indiges (indigitare, indigitamenta)* idem repetit ab *indu* et radice *ag (agere)*. Mihi tamen dubium videtur, liceatne *indigitare (indigitanto* imprecanto Paul. F. 81 Thewr., *indigeto* est precor invoco Serv. Aen. XII, 294), *indigitamenta* (*indigitamenta* incantamenta vel indicia Paul. F. l. l.) ab *ad-āgium ad-āgio* 'Sprüchwort', *axare, axamenta* seiungere (cfr Corssen De Volscorum lingua 17, Krit. Nachtr. 254). Quibus verbis subesse videtur radix quaedam *ag-* 'sagen', ab *ag-* 'treiben' sine dubio diversa. Alia illius radicis forma est *agh-*, quae minus recte cum *ag-* fere confunditur, cfr *aio* ex **ahiō* ortum (sanscr. *ắha* 'sagte'). *agh-* ad *ag-* eandem rationem habet atque *magh- (maior* i. e. **mahior)* ad *mag-* (*magis,* cfr osc. Magium Mus. Rhen. XLIV, 326, μέγας). Ad hanc igitur verborum familiam si pertinet *indiges*, proprie, ut vult Corssen, est 'invocatus' vel tale aliquid. De suffixi forma atque vi cfr *ter-et-*, proprie 'tritus'. Quod disserit Peter hoc veriloquio vim deorum indigetum veram ac propriam non attingi, id in ipsum verti facile potest. Nam etiamsi *indiges* ab *indu* et *ag-* 'wirken' ductum sit, tamen nihil aliud significare potest nisi 'in re agens', ut sic quoque certum illud atque circumscriptum, quod deorum indigetum proprium sit, subaudiamus oporteat.

tor»). Cetera nomina apud Peterum (l. l. col. 188 sqq.) invenies congesta[1]. Haud pauca feminini generis sunt, alia aliis suffixis formata: *-ā* (*Cuba*, *Domi-duca*, *Panda*, *Per-fica*, *Per-tunda*, cet.), *-ia (Cinxia, Scia, Sentia)*, *-ona (Ad-eona, Ab-eona, Intercidona)*, *-mona*, *-monia (Alemona, Semonia)*, al. Inter haec igitur numina referendas esse *Adolendam*, *Commolendam*, *Coinquendam*, *Deferundam* omnes praeter Weisweilerum consentire videntur. Sed ut hoc convenit, ita ad quem quodque numen actum pertinuerit, non omnino liquet.

Ac *Deferundam* quidem, cuius nisi in actis a. 183 mentio non fiat, ad arborem illam a fastigio templi deae Diae amovendam pertinuisse verisimillimum videtur. Quamquam Oldenberg[2] potius cineris ceterarumque incendii reliquiarum exportationem spectari censet (»primum adolentur arbores, deinde commoluntur, ut quae ignis non absumpserat deleantur, denique cinis ceteraeque incendii reliquiae ex luco exportantur»). Tum autem quaeritur, cur haec dea in actis a. 183 nominata sit, in actis a. 224 non item. Neque deferre idem est atque exportare.

Adolendam deam fuisse, quae cremandis arboribus praesideret, plerique iam sumunt. Fuerunt tamen, qui existimarent, ab **adolendo* 'crescendo' dictam esse[3]. Quod plane improbabile est. Nam ut alia omittam, cum in actis a. 224 *adolendar(um)* inter *eruendar(um)*, *ferro findendar(um)* et *commolendar(um)* positum sit, sicut cetera, ita illud quoque verbum ad arbores delendas pertinere apparet.

Commolendam alii[4] deam, quae arboribus ante incendium findendis, alii[5], quae reliquiis incendii delendis praefuerit, interpretantur. Hoc ad solitum verbi commolendi sensum, quod idem fere est atque conterere ('mala sönder och samman') magis accommodatum videtur. Observandum etiam in actis a. 224 se-

[1] Cfr etiam Preller-Iordan Myth.[3] II, 204 sqq., Marquardt Röm. Staatsverw. III, p. 10 sqq., Ambrosch Religionsbücher d. Römer p. 11 sqq., Grassmann K. Z. XVI, 101, sqq.

[2] Oldenberg De sacris fratr. Arvalium p. 46 n. 2.

[3] Corssen Krit. Beitr. 125 (aliter autem Beitr. z. it. Sprachk. 595), Bugge N. Jahrb. f. Phil. (1872) 107, Vaniček Griech.-lat. Wörterb. I, 44, Et. Wbch. d. lat. Spr. 21.

[4] Cfr e. gr. Preller-Iordan l. l., p. 228.

[5] E. gr. Oldenberg l. l.

paratim de findendo, de commolendo separatim dici *(»— — earumque arborum ferro findendarum, adolendarum, commolendarum — —»)*. Ac fortasse illud non est nullius momenti, quod et in actis a. 224 *commolendarum* post *adolendarum* et in actis a. 183 *Commolendae* post *Adolendae* positum invenitur. Quamquam in actis a. 183 etiam *Deferundae* ultimo loco collocatum est, quod primo debebat, si modo ad arborem a fastigio templi deferendam pertinet. Qua commotus causa Marini sumpsit singulas actiones in actis retroverso ordine nominatas esse.

Coinquendam a *coinquendo* nomen accepisse apparet. Quod verbum apud Paul. F. vertitur 'deputare, coercere' (*coninquere* deputare Paul. F. 45 Thewr., *coinquere* coercere ibid. 46) et in actis fratrum Arvalium de annua arborum sacrarum, quae in luco deae Diae erant, putatione usurpatur. Itaque sunt, qui Coinquendam deam, quae arboribus deputandis praefuerit, intellegi velint[1]. Sumunt enim arborum fulmine ictarum non omnes erutas ignique crematas esse, sed nonnullas, si quae minus cepissent damni, ramis quibusdam deputatis relictas esse[2]. Quod tamen neque per se nimis verisimile videtur et ipsis actis infirmatur, quippe in quibus sic scriptum sit »— — quod vi tempestatis ictu fulminis arbores sacri luci deae Diae attactae arduerint, earumque arborum eruendarum, ferro findendarum, adolendarum, commolendarum, item aliarum restituendarum — — —». Haec verba profecto indicare videntur arborum fulmine ictarum nullam servatam esse[3]. Quod si ita est, *Coinquenda* illa, quae in actis a. 224 commemoratur, ad arborum putationem pertinere vix potest; quem autem actum spectet, in obscuro est. Apud Preller-Iordan l. l. *coinquere*, ut *commolere*, vertitur 'zerhacken', Weisweiler 'behauen, abholzen' commendat. — Neque de veriloquio verbi *coinquendi*, quamquam multa tentarunt viri doctissimi, quidquam constat. Iordan Krit. Beitr. p. 289 radicem *-inqu-* esse censet, quam cum *ak- ok- (ac-us, ac-uo, oc-ca)* collatam vult. Sed

[1] Iordan Krit. Beiträge 289, Henzen l. l. 142, quem sequitur Peter l. l. col. 195.

[2] Henzen quidem l. l. contendit Commolendam quoque, non solum Adolendam deam ad putationem arborum pertinere. Cui tamen opinioni solita verbi commolendi vis quam vehementissime repugnat.

[3] Cfr Weisweiler N. Jahrb. (1889) p. 54.

repugnant et *i* vocalis et *qu* consonans. *-i-* enim figurae *-inqu-* aut ex *i* aut ex *e* indoeur. ortum sit oportet, quae cum *a (o)* radicis *ak- ok-* male conveniunt. *-qu-* vero, in quod cadit *-inqu-*, ut litterae *k (c)* radicis *ak-* (cfr praeter lat. *ac-uo, acer* cet. gr. ἄκρος, sanscr. *áç-ri-* cet.) conciliaremus, confusionem ordinum gutturalium statueremus necesse esset. Scrupulum denique inicit nasalis figurae *-inqu-* infixa, cuius in radice *ak-*, quantum scio, nulla vestigia sunt deprehensa[1]. Iordani igitur opinio prorsus aspernanda esse videtur. — Bersu[2] *coinquo* cum got. *aqizi* 'Axt' confert, quae ratio nihilo probabilior est, sive *aqizi* ad radicem quandam *ag-* pertinet, sive ad *ak-* (*acuo* cet.), id quod vult Ioannes Schmidt[3]. Brugmann denique[4] *coinquo* in *co-in-quo* discerpit, quod ex **co-in-squo* *s* inter consonantes deleta ortum esse putat (confert autem *in-quam* ex **in-squām* natum; radix est *seq-* 'sagen', cfr *inseque*, gr. ἐννέπω, ἔνισπε cet.); in *-squo* levissimum gradum radicis *sek-* 'schneiden' latere vult. Hoc tamen ne Brugmanno assentiar, obstat diversa gutturalium natura. Gutturalis enim, in quam desinit radix, quae est *sek-* 'schneiden' (cfr *secare*, umbr. pru-sektu pru-sekatu, ant. l. germ. *seh* 'Pflugschar', ant. l. bulg. *sěka̧* cet.), ad seriem palato-velarem, quam dicunt, pertinet[5], i. e. labialem *v* non habet admixtam; contra *coinquo* praebet *qu*. Quae cum ita sint, verbo *coinquendi* cum *secare* quidquam commune esse satis improbabile est. Ego ad vocem illam priscam explanandam hanc proposuerim coniecturam. Ac primum cum Brugmanno facio statuente in *-quo* ipsam radicem delitescere, ut praefixa sint et *co-* et *in-*. *-quo* autem sic expedio. Credo enim ad eandem radicem pertinere, unde profecta sunt germ. *hauen* (vet. germ. *houwôn*), nostrum *hugga*, ant. l. bulg. *kova̧*, lituan. *káuju*; haud scio an cognata sint

---

[1] Nam ἔγχος ad hanc radicem pertinere nemo iam credit (cfr Schrader B. B. XV, 285).

[2] Die Gutturalen und ihre Verbindung mit *v* p. 163.

[3] K. Z. XXV, 117, Pluralbildungen 148.

[4] M. U. III, 35 n. 1.

[5] De hac gutturalium serie paullo ante a Bezzenbergero et Osthoffio detecta cfr quae disputavit hic M. U. V, 63 n., ille Bezz. Beitr. XVI, 234 sqq., v. etiam Bechtel Die Hauptprobleme p. 346 sqq.. De radice *sek-* 'schneiden' Bezzenberger agit l. l. p. 242.

etiam gr. κείω i. e. *κεϝ-ιω (ξ 425[1]), κεάζω 'hauen, splittern, spalten', εὐκέατος (ε 60), κέαρνον 'Axt'). Quod si recte sumo, radix constituenda est *keu- ku-*, e qua suffixo *d* ductum est latinum *cū-do, in-cū-d-*[2]. Quod significatio duplex est: 'schlagen, stossen' et 'hauen' (caedere), cum multa in comparationem vocari possunt tum gr. κόπτω. Radicis, quae est *keu- ku-*, pro accentus varietate duo praesentia fuisse consentaneum est 1) **kéuō* (cfr ant. l. bulg. *kovą*); 2) **kvṓ* (vel **kuvṓ*). Ex utrovis lat. *-quo* profectum esse potest. Nam **keuō* latine in **kouō* et compositum in *-*kuō* (cfr *de-nuo* e **de-novo* ortum, al.) abire debuit; pro *-*kuō* autem *-quo* substitui potuit, cfr *Sanqualis Sancualis*, al., de quibus v. Danielsson Pauli Altit. Stud. III, 195. Ad indoeuropaeum *-*kvō* lat. *-quo* respondere posse nemo non videt. De praesentis forma cfr *-bo (amā-bō)* e **bhvō* ortum, cuius radix est *bhu-* (lat. *fu-*)[3]. Quod *co-in-quo* cum duabus praepositionibus compositum est, id nihil mirifici habet. Nempe primum *-quo* cum *in* compositum est; deinde, cum *inquo* Romanis pro simplici verbo esse coepisset, *co-* insuper additum. Quod iam Brugmann l. l. recte contra Iordanum monuit lat. *abs-con-dere*, germ. *zer-fr-essen* conferens.

Sed longius fortasse a re proposita aberravi, ad quam redeamus.

A ceteris autem in nominibus illis divinis explicandis plane dissentit Weisweiler[4]. Neque tamen argumenta, quibus vulgatam opinionem impugnat, gravissimi momenti esse videntur. Ac primum quod ex universa vi et natura deorum, qui in indigitamentis erant, effici vult, ut *Adolenda, Commolenda, Coinquenda, Deferunda* in numero eorum non fuerint, haud scio an

---

[1] Si Schulzium audimus, ibi legendum est κεῶν (e *κεάων contractum), Quaest. ep. 434.

[2] Si *caussa* (< **caud-ta* 'res decisa') huc pertinet (Conway Verners Law in Italy 71 sq.), *kau-* ad *keu-* eandem rationem habet atque γαυλός ad ant. l. sept. *kjöll*, lat. *raudus* ad ἔρευθος, cet.

[3] Pro *coinquendi coinquendo* in actis fr. Arv. nonnullis locis scriptum est *coinquiendi coinquiendo* (cfr Iordan Krit. Beitr. p. 282 sq.). His formis, si modo verae sunt, subest praesens suffixo *-jo-* derivatum. At verisimilius est formas illas mero quadratarii errori originem debere, cfr praeter Iordanum Thurneysen Die Herkunft u. Bildung d. lat. Vba auf *io* p. 26 n. 3.

[4] Cfr locos, quos supra p. 46 n. 1 laudavi.

satis sit eos, qui legent, ad ea delegasse, quae in diversam sententiam de hoc deorum genere doctissime et copiosissime disputat Peter in commentatione illa lexico Roscheri inserta (fasc. XVIII, XIX, col. 129 sqq.). Deinde quod negat Weisweiler, in piaculo locum fuisse diis, quales esse dicantur *Adolenda*, *Commolenda*, *Coinquenda*, *Deferunda*, vereor ut de hac re quidquam possit asseverari[1]. Praeterea non plane constat sacrificia illa aa. 183, 224 facta piacularia fuisse tota. Oldenberg quidem censet[2] lustrationem, quae suovetaurilibus fiebat, pro piaculo fuisse, hostias autem deae Diae ceterisque dis deabusque in aris temporalibus et ante Caesareum immolatas honorarias fuisse, non piaculares. Quae contra dicit Weisweiler[3], ea nullius fere momenti esse videntur. Nam quod ad suovetaurilia particula *item* adnectuntur sacrificia deae Diae ceterisque numinibus oblata, id non valet ad probandum haec sacrificia eiusdem generis fuisse atque illud. Cum enim indicant acta die altero sacri deae Diae facti primum luci coinquendi et operis faciundi causa duas porcas piaculares immolatas esse, dein vaccam honorariam, ab uno sacrificio ad alterum cum per *deinde*, *-que* tum per *item* particulam (a. 69) transitur. Ceterorum quoque piaculorum, quae vel ob ferri inlationem elationemque vel ob arborem tempestate delapsam porca et agna fiebant, duas partes fuisse, ut porca tantum vere piacularis esset, agna honoris causa adiuncta, haud scio an Oldenberg recte ex eo concluserit, quod porca interdum diserte piacularis vocatur (ut a. 221), agna non item[4].

In actis a. 218 utrum *Adolenda*. *Commolenda*. *Coinquenda* commemoratae fuerint necne, in suspenso relinquendum esse credo. Fac autem Weisweilerum recte sumere in huius anni actis nomina illa afuisse[5], inde non multum concludi potest, quoniam de causa sacrificii hoc anno facti nihil constat. Si de

---

[1] Aliter ac Weisweiler sentit Boetticher. Cfr quae disserit de dea *Puta* (*'putationibus arborum Puta, inquitis, praesto est'* Arnob. p. 146 Reiff.) Baumkultus der Hellenen p. 191.

[2] Oldenberg De sacris fratr. Arv. 42.

[3] N. Jahrb. (1889), p. 56.

[4] In ipsis suovetaurilibus suem et ovem piaculares, taurum autem honorarium fuisse sumit Preller Myth.[3] I, 421.

[5] Cfr Weisweiler l. l. p. 51.

arboribus delendis hoc loco non agebatur, nomina illa omissa esse plane consentaneum est. Neque enim sacrificia his numinibus aliis de causis quam ob actiones, quibus praeerant, perpetrandas perpetratasve oblata esse probabile est. — Numinibus iis, de quibus agimus, ut ceteris diis singulis, binis victimis immolatum esse, non est, quod nimis miremur; nam idem in *Virgines divas, Famulos divos, Lares* cadit. Cfr Peter l. l. col. 189 (»als untergeordnete Götterwesen erhalten sie — i. e. *Adolenda, Commolenda, Coinquenda, Deferunda* — wie die in einer Vielheit gedachten *Famuli divi* und *Virgines divae* in ihrer Gesamtheit nur zwei Opferthiere»)[1].

Iam de ratione, quam Weisweiler ipse in nominibus illis explicandis sequitur, paucis agendum. Qui in actis a. 183 *Adolendae, Commolendae, Deferundae* interpretatur 'der zu verbrennenden, zu zermalmenden, herabzubringenden Baumgottheit', in actis a. 224 *Adolend(is), Coinquend(is)* (sic enim legi vult pro eo, quod est *Adolend(ae), Coinquend(ae)*) 'den zu verbrennenden, zu behauenden Bäumen bzw. Baumnumina'[2]. Nempe arbitratur praeter ceteros deos deasque arboribus quoque ipsis vel potius numinibus, quae in iis inesse fingerentur, piacula facta esse. Vereor tamen, ut recte habeat haec ratio. Quam si sequamur, primum id nonnihil offendit, quod *Adolendae, Commolendae, Deferundae* non modo perficiendi sed etiam perfecti operis causa sacrificium factum est (cfr a. a. 183). Cum enim opus perfectum esset, arbor cum suo numine iam erat deleta. Quae ad hoc expediendum Weisweiler adfert, ea mihi quidem non plane satisfaciunt.

Quod sumit Weisweiler minora illa piacula, quae ob lapsum arborum ramorumve fiebant (Henzen p. 136 sqq.), ipsis arboribus facta esse, id mihi non videtur rationibus confirmasse. Certe locutio, quae est 'arborem expiare', satis idoneum argumentum non praebet. Crediderim ego quidem de his piaculis idem valere ac de iis, quae luci coinquendi operisque faciundi causa fiebant; haec autem quin deae Diae ipsi oblata sint, dubitari

[1] Cfr etiam Oldenberg l. l. p. 46.

[2] Weisweiler Das lat. part. fut. pass. p. 60, cfr Neue Jahrb. (1889) p. 48.

vix potest[1]. Quod disputat Weisweiler[2]: »es ist bezeichnend dass, wenn mehrere bäume beschädigt sind, regelmässig auch mehrere opfertiere geschlachtet werden» (cfr e. gr. a. a. 101 »*in luco deae Diae arbores expiatae, quod vetustate vel vi maiori deciderant, porcis et agnis* — — —»), non observasse videtur in iis quoque piaculis, quae ob ferri inlationem et elationem fiebant, alias quidem porca et agna, sed alias porcis et agnis immolatum esse acta testari (cfr e. gr. a. a. 119 »*piaculum factum ob ferrum elatum* — — *porcis et agnis*»)[3].

Sed haec hactenus. Maxime autem interpretationi Weisweileri repugnat nomen *Afferendae* a Tertulliano traditum, quod disertis verbis hunc in modum explicatur: *Afferenda est ab afferendis dotibus ordinata*[4]. Certe Weisweiler nomen corruptum esse ratus pro *Afferenda Affera* scriptum vult[5]. Mihi autem non magis quam Petero[6] probatur haec emendatio, quam Weisweiler eo maxime consilio proposuisse videtur, ut figuram tolleret, quae cum ipsius de vi suffixi *-ndo-* opinione male conveniret. Praeterea enim nihil esse videtur, cur a tradita lectione discedatur[7].

Haec considerans eam, quam Weisweiler de nominibus dearum in actis fratrum arvalium traditis protulit opinionem, vul-

---

[1] V. act. a. 59 et Oldenberg l. l. p. 42. Cfr etiam Cato agr. 139, 140: '*Lucum conlucare Romano more sic oportet. porco piaculo facito, sic verba concipito, 'si deus, si dea es, quoium illud sacrum est, uti tibi ius est porco piaculo facere illiusce sacri coercendi ergo harumque rerum ergo, sive ego sive quis iussu meo fecerit, uti id recte factum siet, eius rei ergo te hoc porco piaculo immolando bonas preces precor, uti sies volens propitius mihi domo familiaeque meae liberisque meis: harumce rerum ergo macte hoc porco piaculo immolando esto'. si fodere velis, altero piaculo eodem modo facito, hoc amplius dicito, 'operis faciundi causa'.* — De piaculo ipsis luci arboribus facto mentio non fit.

[2] N. Jahrb. (1889), p. 46.

[3] De hoc plurali Oldenberg l. l. p. 41 n. 3 hanc in sententiam disserit: 'mirum est', inquit, 'in actis saec. II scribi solere: porcis et agnis. Quod ad loquendi rationem minus accuratam, cum, quia duae hostiae immolabantur, pluralis numerus ad utrumque genus traheretur, referre utique praestat, quam ad sacrorum consuetudinem mutatam'.

[4] Tertull. ad nat. 2, 11.

[5] N. Jahrb. (1889), p. 38 sq., Das lat. part. fut. pass. 60 sq.

[6] Peter l. l. col. 190 'ganz ungerechtfertigte Verdächtigung der Namensform bei Weisweiler'.

[7] Vitia librarii cod. Agobardini, quae generatim disposita enumerat Klussmann Curarum Tertullianearum Particulae tres p. 16 sqq., alius generis esse videntur.

gatae praeferre non possum[1]. Verisimillimum igitur mihi videtur, ut *Afferenda* dea fuit, quae afferendi actioni praeesset, ita *Adolendam, Commolendam, Coinquendam, Deferundam* deas intellegendas esse, quae adolendi, commolendi, coinquendi, deferundi actionibus praesederint. Quod si ita est, *Adolenda*, ut hoc nomen pro exemplo eligamus, aut ea (sc. dea), quae adolet vel per quam adoletur, interpretanda est (cfr cap. 3), aut sumendum nomen illud proprie nihil aliud significasse quam ipsam adolendi actionem 'das Verbrennen' (cfr *turunda* propr. 'Reibung', lit. *valandà* propr. 'Wölbung', *varanda* 'Drehung', lett. *walūda* = **walanda* 'Reden'). In hanc sententiam ut inclines, forsitan lituanicae deae nomine movearis: *giltinė* 'Todesgöttin' (cfr *gìlti* 'anfangen zu stechen, von Schmerzen'). Nempe notum est et supra p. 8 monui in lingua lituan. suff. *-tinas* ad participia necessitatis formanda usurpari. Sed iuxta haec participia posita sunt substantiva feminini generis in *-tina -tinė* : *mir-tinà* 'das Sterben', *gertina* 'Trunk', (*ant gertinós* 'zum Trunke'), *gimtinė* 'Geburtsort' sim., in quorum numero habendum est *giltinė* 'Tod, Todesgöttin'[2] (*giltinė* ad participia necessitatis in *-tinas* eandem rationem habere videtur atque *Adolenda, Commolenda* sim. ad participia necessitatis in *-ndo-*). Praeterea conferri possunt *Venus* propr. 'Lieblichkeit, Liebreiz' (cfr sanscr. *vánas*), deinde 'Göttin der Liebe', *Cerēs* propr. 'Nahrung'[3], deinde 'Göttin der Nahrung' sim. orro nomina illa divina : *Cuba, Domi-, Iter-duca Deverra, Panda. Per-fica. Per-tunda. Peta. Prema, Puta* sim. nomina actionis eiusdem generis atque sanscr. *bhidā* 'Spaltung', gr. φορβή, φυγή, lat. *fuga. lira* propr. 'Gang, Geleise'[4] sim.[5] fuisse vi-

---

[1] Cfr Peter l. l. col. 189 sq.: 'Der Versuch J. Weisweilers darzuthun, dass die Ausdrücke Adolendae u. s. w. der Arvalakten das sind, "was sie sein müssen, die passiven Futurparticipia der Verba, welche die an den zu entfernenden Bäumen vorzunehmenden Handlungen bezeichnen. Sie enthalten die erforderliche und . . auch in ihrer Fassung concrete Bezeichnung dieser Baumgottheiten, die dadurch als zu beseitigende und zu vernichtende genannt werden" hat den Unterzeichneten in keiner Weise überzeugt.'

[2] Cfr Leskien Bildung d. Nom. im Lit. 407.

[3] De forma cfr J. Schmidt Pluralbildungen 145.

[4] V. Wurzelerw. p. 78.

[5] V. Brugmann Grundr. II, 104 sqq.

dentur[1]. Nomina actionis hunc in modum in omnibus linguis indoeuropaeis ad subiectum vel effectorem vel praesidem actionis saepissime transferri inter omnes constat. V. infra et Brugmann Grundr. II, 438, Paul Principien 81 sq.

Quod negat Weisweiler figuris *Adolenda, Commolenda* sim. ut suffixo *-ndo-* derivatis aliud quidquam quam formam participii necessitatis vi praediti repraesentari posse, apparet eum suffixi nostri usum artioribus terminis circumscribere. Quod in cap. 3 uberius demonstrabo, ubi ad nomina illa revertar.

Eodem suffixo quo *Deferunda* sine dubio formatum est *Larunda* (Varro l. l. V, 74, Lactant. 1, 20, 35 *Quis cum audiat Deam Mutam tenere risum queat? Hanc esse dicunt ex qua sint nati Lares et ipsam Laram nominant vel Larundam*[2]), quamquam de initiali vocis significatione nihil constat (Pauli quidem 'die glänzende' interpretatur, Altit. St. IV, 66). *Lara* : *Larunda* in memoriam revocat lit. *skarà* : *skarunda*[3].

Post figuras *-unda -enda* finitas in disputationem veniant alia quaedam substantiva, in quibus suffixum nostrum aliis suffixis adauctum est.

Ac primum *-und-io-* (i. e. suff. *-undo-* + suff. *-jo-*) occurrit in:

crep-und-ia n. pl. 'Klapperzeug, Klapperwerk als Spielzeug kleiner Kinder, musikal. Instrument', quod a stirpe *crep-undo-* 'klappernd' (cfr *crepare crepui crepitum*) suffixo *-jo-* derivatum est.

Eiusdem generis esse videtur *crassundia* (Varro l. l. V, 111 *Quod fartum intestinum crassundiis*[4], *Lucanam dicunt, quod milites a Lucanis didicerint, ut quod Faleriis, Faliscum ventrem*), quod 'Dickdärme' verti solet ('crassundia significare videntur crassiora intestina, quae opponuntur tenuioribus sive hilis' Müller ad l., cfr Varro ibid. paullo infra '*Ab eadem fartura Farcimina extis appellata, a quo in eo quod tenuissimum intestinum fartum, Hila*

---

[1] Hoc non dico quasi censeam omnibus illis nominibus divinis a principio abstractam infuisse significationem. Multa enim analogiae, quam vocant, ope procreata esse nemo non videt.

[2] Ceteros locos v. apud Preller-Iordan Myth.[3] II, 70.

[3] De *Fata scribunda*, quod Weisweiler fortasse recte 'Die Schicksale des Neugeborenen, die in das Schicksalsbuch eingetragen werden sollten' interpretatur (Das lat. part. fut. pass. 58, cfr N. Jahrb. 1889, 39), infra in cap. 3 quaestio erit.

[4] Sic cod. F., *in crassundiis* Müller, *e crassundiis* Georges.

dicta ab hilo, e. q. s.). *Crass-und-ia* igitur e *crass-undo-* : *crasso-* profectum est, cfr *fa-c-und-ia* : *fa-c-undus* : **fa-co-; ira-c-und-ia*. *vere-c-und-ia* : *ira-c-undus*, *vere-c-undus*. De adiectivis in *-cundus*, quae e stirpibus in *-ko-* orta esse videntur, cfr infra. Ut suff. lat. *-unda* cum lituan. *-anda -unda* comparavi, ita lat. *-und-io-* comparo cum lituan. *-andio-* : *skilándis* gen. *-io*. cet., quae supra p. 33 attuli. Nota significationis similitudinem, quae inter lat. *cras-sundio-* et lit. *skilandio-* 'der mit Fleisch gefüllte, geräucherte Schweinemagen, Wurstmagen' intercedit (cfr etiam ant. l. bulg. *žel-ąd-ŭkŭ* 'Magen', gr. χολάδες < *χολ-ṇδ- 'Eingeweide, Gedärme'). — Fortasse huc etiam pertinet oscum suffixum *-ennio-*, quod ex **-end-io-* natum esse potest, Herenni 'Herennius' Zvet. I.I.I. 164 (e radice *her-*, heriiad 'velit, capiat', *herest* 'volet', Herentat- 'Venus', heriam 'arbitrium', *Herius* Liv. XXIII, 53 cet.[1]).

Suff. *-ndo-* et *-on- -en-* coniuncta inveniuntur in:

ar-und-o -inis 'Rohr, Schilf', quod proxime cum gr. ἔρ-νος 'junger Trieb, Spross, emporschiessender Stamm' (ἔρνος · κλάδος. στέλεχος, δένδρον εὐθαλές. βλάστημα. φυτόν Hesych.) cohaerere credo[2]. Radix est *er- or-* : ὄρ-νυμι, lat. *orior* cet. Vocalis *e* praeter ἔρνος occurrit in ἔρετο · ὡρμήθη, ἔρσεο · διεγείρου, ἔρσῃ · ὁρμήσῃ Hesych.[3]). Addendum ἔρ-νυ-ξ -γος (de suffixo *g* cfr πτέρυ-γ-, στενυ-γ- in στενυγρός, φάρυ-γ-), ἔρνυγας (cod. ἔρνυτας) · ἔρνη · βλαστήματα. κλάδοι Hesych., transl. de cornibus Arist. Poet. c. 21 (cfr ἔρνη · κέρατα [cod. κρέα] Hesych., κεράων πολυδαίδαλον ἔρνος Opp. Cyn., 2, 194), ac fortasse eodem pertinet Ἔρυξ -κος mons ille Siciliae (cfr ὄρος[4], ὀρτός · βωμός Hesych., propr. 'Erhebung'). Quod lat. *ar-undo* *a* praebet, constat cum in aliis linguis indoeuropaeis tum sae-

---

[1] Cfr Buecheler Lex. It. X, Buck Vocalismus 66, 81.

[2] *h-* figurae, quae est *harundo*, eiusdem generis est atque *h-* verborum *hauriendi* (cfr ant. l. septent. *ausa*), *halandi* (: *alum*), sim. Quod L. Havet *harundo* cum *hasta* componit (Mém. de la Soc. de Ling. IV, 410), haec vox e rad. *ghazdh-* (cfr got. *gazds* κέντρον) provenit. Simplicioris rad. *ghas-* nullum, quod sciam, vestigium exstat.

[3] Cfr Curtius Vb[2] II, 308.

[4] ὄρος e radice *or-* recte derivant Sonne K. Z. X, 364, Schulze Quaest. ep. 410. — Exspectes *ἔρος (cfr hibern. *err* < *er-s-*, v. infra), *o* vocalis e cognatis formis illata esse videtur ut in ὄχος, lat. *modes-tus*, *pondus*, *foedus*, sim.

pissime in latina *a* cum *e (o)* permutari, cfr *aries* : umbr. erietu, gr. ἔρι-φος, *rapio* : ἐρέπτομαι, *calendae* : κέλαδος, *magnus* : μέγας, *maneo* : μένω, *saxum*, *sacena* : *secare*, sim., quibus *ar-undo* : ἔρ-νος adnumerandum esse censeo (*ar-undo* : ἔρ-νος ut *ar-ies* : umbr. er-ietu). Haec varietas quomodo explicanda sit, in praesentia non quaero; verisimillimum autem videtur *a* vocali leviorem quendam stirpis gradum exhiberi (ieur. *ə*)[1].

Radix, quae est *er- or* '(sich) bewegen, erheben, steigen', cum de aliarum rerum tum saepius de plantarum herbarumque ortu usurpatur, cfr lat. *orior* 'wachsen, emporwachsen' (*orni in montibus* Verg., *flos vere* Hor.), *ortus* 'Hervorwachsen' (*terraique solum subigentes cimus ad ortus* Lucr. V, 211), Ἐπ-ιρ-νύ-τιος · Ζεὺς ἐν Κρήτῃ Hesych.[2] (cfr. Ζεὺς ἔνδενδρος, quem Rhodi, Ζεὺς ἐπικάρπιος, quam Euboeae incolae colebant[3]), neque veri dissimile est huc pertinere ἄρον 'Art Schilfrohr', quod iam multi cum lat. *ar-undo* comparaverunt[4]. Cfr etiam lat. *ar-ista* 'Spitze, Granne, Ähre, Kräuter überh.' (Val. Fl. VII, 365), propr. 'Emporgewachsenes, Hervorstechendes', ubi idem *a* atque in *ar-undo* cernitur[5]. Eodem, quo in simplici radice *er- or-*, in amplificata *er-s- or-s-* (cfr παλίνορσος, ὀρσο-θύρη, sanscr. *ṛṣ-vá-* 'hoch, emporragend' cet.)[6] decli-

[1] Cfr Danielsson apud Johansson B. B. XV, 307 n., J. Schmidt Pluralbild. 173, 199 sq., Bartholomae B. B. XVII, 105 sqq., Persson Wurzelerw. 292 sq., Bechtel Hauptprobleme 161. — Aliter Wharton Mém. de la Soc. de Ling. VII, 451 sqq., cui assentiri non possum.

[2] De ι, quod *r* praecedit, cfr σκιρτάω (: σκαίρω), κίρνημι (: κεράννυμι), al., quae congessit Kretschmer K. Z. XXXI, 375 sqq.

[3] V. Preller-Robert Myth.[4] 130 n. 3, 136 n. 2., Kretschmer K. Z. XXXI, 376. 'Auf einer münze von Phaistos sitzt der in Kreta als schützer der vegetation verehrte gott unter pflanzen und buschwerk auf einem baumstamm'.

[4] Alia v. e. gr. apud Vaniček Gr.-lat. etym. Wbch I, 43 sq., Etym. Wbch d. lat. Spr. 20, Corssen Ausspr.[2] I, 530 sq., ubi tamen duae radices (*er-* et *al-*) in unum confunduntur. — Lat. *or-nus* 'Esche' ex **ōsi-nos* provenisse videtur (cfr lit. *ŭsis*, ant. l. septent. *askr*, ἀχερ-ωίς cet., v. Fick B. B. XVI, 171).

[5] *Arista* non cum Corsseno pro superlativi forma habeo. Suspicor enim e stirpe quadam **ar-is-* eiusdem generis, cuius sunt *cin-is-*, *pulv-is-*, gr. θεμ-ισ-, ἀϝ-ισ- (αἰσθέσθαι), ἀϝ-ισ-(ἀίσθω) sim. deductum esse. Suff. *-tā* ad stirpes in *-s* cadentes saepius accessit: *loc-us-ta*, *crus-ta* (praeter *cruor* cet. cfr lett. *kruwesis* 'hartgefrorener Koth'), sanscr. *nar-iṣṭā* 'Scherz', al. (cfr etiam *fidus-tus*, *onus-tus*, *robustus* sim., gr. θεμ-ισ-τ-).

[6] Haec 'radix' nihil aliud est quam levior gradus stirpis suff. *-es -os* derivatae (ὄρος cet.). Sanscr. *ṛ-ṣ-vá-* eodem modo formatum est atque gr. ϝί(δ)-

navit significatio. Cfr ὀρσο(-δάκνη) Arist. H. A. 5, 19 'Keim (-nager)', οὔραχος i. e. *ὀρ-σ-ηχο- 'Spitzen der Halme, woran die Aehre sitzt' (Aelian. de an. nat. VI, 43 οἱ γὰρ ἡγεμόνες (τῶν μυρμήκων) ἀνέρπουσι καὶ τοὺς καλουμένους οὐράχους τῶν καρπίμων διατραγόντες τῷ δήμῳ τῷ κάτω ῥίπτουσι), lat. *urruncum* Varro r. r. 1, 48 *quod in infima spica — — appellatur urruncum*[1].

Praeterea in memoriam revoco Homeri illud ὁ δ' ἀνέδραμεν ἔρνει ἶσος (Σ 437), ant. l. septent. *renna*, quod et 'aufspringen, sich erheben' (oriri) valet et 'emporwachsen, hervorspriessen', *runnr*, norw. *runn*, *runne*, *rune*, *renning* 'Sprössling, Staude, Gebüsch'[2].

Sed vereor, ne longior fuerim in re haud obscura. Credo autem ex iis, quae supra disserui, apparere verisimillimum esse lat. *arundo* cum gr. ἔρνος, ἄρον e radice *er- or-* (ὄρνυμι, *orior*) provenisse. Latino igitur vocabulo subest stirps **arundo-* (cfr *oriundo-*) 'steigend, emporwachsend', quae suff. secundario *-on -en* adaucta est, cfr *gra-nd-ō(n) gra-nd-in-*, praeterea *graved-ō(n) -in-*, *cupid-ō(n) -in-*, al. multa eiusdemmodi.

Eodem modo quo *arundo -inis* formatum est *hirundo -inis*. Corssen hoc vocabulum e radice '*har*' 'greifen' (sanscr. *har-*, gr. χείρ, lat. *hir ir* 'Hand'[3] cet.) repetit[4]. Multo autem credibilius est, ut gr. χελῑδών, sic lat. *hirundo* e radice sonum quendam significante originem duxisse. Cave tamen eos sequaris, qui χελιδών et *hirundo* ex una eademque forma principali orta esse censent. Quod plane improbabile est, quoniam nec gr. *l* ad lat. *r*, nec suffixum -ῑδ- ad lat. *-und-* quadrat[5].

σ-ϝος, ἴσσος, ἶσος (: εἶδος), ***Minerva*** < ****Menes-va***, lit. ***rùsvas*** 'rothbraun' < ****rudh-s-vos*** (cfr lat. ***russus*** < ****rudh-s-o-***, gr. ἔρευθος n.) cet.

[1] Froehde in his vocc. explicandis, ut mihi videtur, minus bene e rad ***vers-*** (***verruca*** cet.) proficiscitur (B. B. III, 19 sqq.). — Prominendi notio eadem cernitur in ὄρρος 'das Ende des Steissbeins', ὀρροπύγιον 'die hervorstehenden Schwanzfedern der Vögel, Stachel der Wespen' cet., οὐρά, οὐρίαχος, hibern. ***err*** 'Schwanz, Ende, Spitze', ant. l. septent. ***ars*** cet. — Ad stirpem ***er-os- er-s-*** lat. ***ar-is- (arista)*** eandem rationem habet atque gr. ἀϝ-ισ- (αἰσθέσθαι): ***au-es- au-s-*** (***auris, aus-culto,*** οὖς), ἀϝ-ισ-(ἀίσθω) : ἀϝ-εσ-(ἆσθμα < *ἀϝεσ-θμα), v. Wurzelerw. pp. 201, 221.

[2] Cfr Bugge Curt. St. IV, 327 sq.

[3] Cfr de hoc vocabulo Loewe Prodromus 328.

[4] Corssen Krit. Beitr. 129 sq., Ausspr.[2] I, 469.

[5] Quod nuperrime tentat Wharton Et. latin. 45 ad haec vocabula conciliànda, id plus uno nomine prorsus aspernandum.

Gr. χελ-ῑδ-ών sine dubio ad rad. *ghel-* pertinet (κί-χλ-η, κι-χήλ-η 'Drossel, Krammetsvogel', κα-χλ-άζω 'plätschere', κι-χλ-ίζω 'kichere', ant. l. septent. *gjalla gala.* germ. *gellen, Nachtigal,* med. l. germ. *gl-ī-en* 'schreien, von Vögeln' cet.[1]). Praeter *ghel-* autem alia fuit radix illi et sonis et sensu haud dissimilis, dico *gher-* (ant. l. septent. *Gar-mr.* germ. *gerren. garren. girren, gurren.* quibus varii soni notantur, *gr-ell gr-ellen, Gr-ille.* ags. *gr-iellan* 'knirschen, hell tönen', al.; sanscr. *ghar-ghara-* 'Geknister, Gerassel, Gelächter', *ghur-ghurī* 'Grille' cet. vel ad *gher-* vel ad *ghel-* pertinere possunt[2]. In latina lingua ex hac radice deductum est *hirrio* 'winsele, knurre', *hirrire garrire, quod genus vocis est canis rabiosae* Paul. F. 72 Thewr. (*hirr-* < *gher-s-* ut *garrio* < *gar-s-*; cum hoc cfr ant. l. g. *kerran.* cum illo med. l. germ. *gerren,* ubi itidem *rr* ex *rs* vel potius *rz* ortum est[3]. Ex eodem fonte procul dubio fluxit *hirundo*[4]. Ut *arundo -inis* ex *arundo-* 'emporwachsend', ita *hirundo -inis* ex *hirundo-* 'gellend' vel 'girrend, zwitschernd' suff. sec. *-on- -in-* derivatum est. Redit idem suffixum eodem fungens munere in χελ-ιδ-ών. Praeterea

---

[1] Cfr Wurzelerw. 41, 221.

[2] *gher-* et *ghel-* quomodo inter se cohaerere possint, docui Wurzelerw. p. 67. — Cfr *ker-* : *kel-* (lat. *cor-vus, cor-nix,* κόραξ : κολοιός, καλέω, *calare* cet.), *ger-* : *gel-* (lat. *garrio,* γαρ-γαρίς · θόρυβος, ant. l. g. *kerran* : lat. *gallus,* ant. l. septent. *kalla*). — Pruss. *ger-to* 'Henne', *ger-tis* 'Hahn', lit. *gur-las, gur-nas* 'Schilfhuhn' (*gurti* 'gellen') vel a *gher-* vel a *ger-* profecta sunt.

[3] Memorabile est, quod in huiusmodi vocibus tam saepe duplicatur consonans radicis finalis : praeter *hirrio, garrio* cfr *barrio, parra, susurrus, grunnio (grundio), gannio, hinnio, tinnio.* Verisimile videtur in nonnullis figuris duplicem consonantem assimulatione ortam esse, deinde ad illarum similitudinem novas formas loquentes procudisse.

[4] Quod *hirrio* et *hirundo i* pro *e* ante *r* exhibent, *ir* ex *er* in latina lingua haud raro ortum esse videtur. Tritis exemplis: *firmus* (: *fere, ferme*) cet. (v. Thurneysen K. Z. XXX, 487) praeter *hirrio hirundo* addenda esse credo *irpex* 'Egge' = it. *erpice* (: ἐρέπτω, ἁρπάγη 'Haken, Harke', v. Wurzelerw. 225), *stirps,* quod cum lituan. *stirpti* 'emporkommen, von Gewächsen' (rad. *sterp-*), *cirrus* 'Locke', quod cum ant. l. bulg. *srĭstĭ* 'Haare' (rad. *kers-*) compono. Cfr etiam praen. *Mircurios, Mirqurios* (Schneider exempl. 46, 59), *stircus* in lapide Luceriae reperto (Schneider 94), osc. *amiricatud* 'immercato', Tirentium 'Terentiorum' (Mus. Rhen. XLIV, 326) al., sabin. *hiretum* (e rad. *her-*, Buecheler Lex. it. X), cfr Buck Vocalism. 94 sq. Eiusdemne generis sunt σκιρτάω, κίρνημι, 'Επ-ιρ-νύτιος sim.? Ad hanc quaestionem fortasse alio tempore revertar.

cfr animalium nomina, qualia sunt: *alcedo, hirudo, testudo, torpedo,* gr. ἀηδών, ἀνθρηδών, τενθρηδών, πεμφρηδών, τερηδών (= lat. *terēdo*[1]).

Iisdem suffixis quibus *arundo, hirundo* informatum esse videtur *nefrundines*. lanuv. *nebrundines* 'renes, testiculi' (Paul. F. 161, Fest. 380 Thewr.), cfr praen. *nefrones*, ant. l. germ. *nioro*, ant. l. septent. *nýra (< *negh-r-en-)*. gr. νεφρός. Quae fuerit radix, quae principalis significatio harum vocum priscarum, nescimus. — Corssen[2] etiam *nefrendes* huc trahit (Varro r. r. II, 4 (porci) *dicuntur nefrendes ab eo, quod nondum fabam frendere possunt, id est frangere*. Paul. F. 161 Thewr. *Nefrendes arietes dixerunt, quod dentibus frendere non possint. Alii dicunt nefrendes infantes esse nondum frendentes, id est frangentes. Livius: »Quem ego nefrendem alui lacteam immulgens opem«. Sunt qui nefrendes testiculos dici putent, quos Lanuvini appellant nebrundines. Graeci* νεφρούς, *Praenestini nefrones).* Fortasse in *nefrendes* plura vocabula confluxerunt.

Suff. *-end-on- (-end-on- : und-on-* ut *-endo- : -undo-)* Bugge[3] fortasse recte in *tollendo tollenno* 'Schwungbalken, Schwengel' agnoscit *(tolenno est genus machinae, quo trahitur aqua, alteram partem praegravante pondere, dictus a tollendo* F. 540 Thewr., cfr ibid. 378, Liv. XXIV, 34, 10, XXXVIII, 5, 4, Plinius n. h. XIX, 60, Vegetius rei mil. epit. IV, 21; *tolleno* pravam scripturam esse). *Tollendo tollenno -ōnis* : *tollendo-* ut *arundo -inis* : *arundo-*, *hirundo -inis* : *hirundo-*[4].

Haec de substantivis suffixo *-ndo- (-ndā)* formatis dicta sunto. Quae quoniam collegi collectaque examinavi, iam ad adiectiva et participia veniamus.

Ac iam supra *crepundia* e stirpe *crepundo-* 'klappernd', *crassundia* e *crassundo-* 'dick', *arundo -inis* ex *arundo-* 'emporwach-

---

[1] Cfr L. Meyer Vergl. Gramm.[1] II, 366, Froehde Bezz. Beitr. XVI, 188.

[2] Corssen Beitr. z. it. Sprachk. 594 sq.

[3] Bugge N. Jahrb. (1872) p. 106 sq.

[4] Ceterae figurae a Buggio l. l. commemoratae (cfr Corssen Krit. Beitr. 127), in quibus suff. *-end-* aliis suff. adauctum est *(molendinum, molendarius, referendarius)*, serae originis sunt. — *Coxendix, calcendix (clacendix, claxendix* cet.) num suff. *-end-* + *-ic-* derivata sint, non diiudico. Stowasser quidem in *-endix* nomen quoddam obsoletum ex *endo* et *iacere* natum delitescere auctor est (Zeitschr. f. österreich. Gymnas., 1890, p. 200 sq.), quod tamen dubium videtur.

send', *hirundo -inis* ex *hirundo-* 'gellend' repetivi. Cum his igitur formis, quas ipse finxi, conferas, quae vere traditae sunt: *rotundus, secundus, labundus (unda sub undis labunda sonit* Acc. ap. Nonium 589), *oriundus, volvendus (Clamor ad caelum volvendus per aethera vagit* Ennius apud Varr. l. l. VII, 104. *quo volvenda micant aeterni sidera mundi* Lucr. V, 514, *sic volvenda aetas commutat tempora rerum* ibid. V, 1276, *plumbea vero glans etiam longo cursu volvenda liquescit* ibid. VI, 179. *volvendis mensibus* Verg. Aen. I, 269, *Turne, quod optanti divom promittere nemo auderet, volvenda dies en attulit ultro* ibid. IX, 6), *fa-c-undus, fe-c-undus, ira-c-undus, iu-c-undus, rubi-c-undus, vere-c-undus.* In adiectivis, quae extremo loco posui, ut in *crassundo-* (: *crasso-*), fortasse etiam *rotundo-* (: *rota*) propr. 'κυκλοειδής'[1], *-undo-* secundarii suffixi officio fungitur. Etenim verisimile est adiectiva in *-cundus* desinentia e stirpibus in *-ko-* profecta esse: **fa-co-, *fe-co-* sim. (cfr *par-cus, siccus* < **sit-cus, cas-cus,* sim.); *rubicundus* quidem sine dubio cum *rubicare, Rubico -onis* arte cohaeret. Sunt qui *c* adiectivorum in *-cundus* cum κ graeci perfecti in -κα (τέθηκα sim., cfr lat. *fēci*) comparent[2]. Equidem, ut libens confiteor suffixum nominale *-ko-* a suffixo verbali sive determinativo *k* diversum non esse[3], ita eo progredi non ausim, ut adiectiva in *-cundus* perfecti participia esse cum Johanssonio sumam. *facundus* proprie 'gesprochen habend' significasse (Johansson l. l. p. 83), quis tandem credat? Eiusmodi sensus in his figuris ne tenuissimum quidem exstat vestigium[4].

Iam si quis quaesiverit, quae tandem ratio adiectivis et participiis in *-ndo-* cum substantivis eodem suffixo derivatis, quorum plurima feminina in *-ndā* sunt, intercedat, eum delego ad

---

[1] Fieri tamen potest, ut *rotundus* e stirpe *reth- roth-* (cfr hibern. *rethim* 'rolle, laufe', lit *ritù*) recta via fluxerit. Quod si ita est, principio 'rollend' significasse conicere licet.

[2] Bezzenberger Gött. gelehrte Anz. 1887, p. 428, Bréal Mém. de la Soc. d. Ling. VI, 412, Johansson Beitr. z. gr. Sprachk. 69, 83. — Weisweiler Das lat. part. fut. pass. 41 nihil definit. Doehring in libro p. 20 n. 1 laudato Bezzenbergerum sequitur.

[3] Cfr Wurzelerw. p. 209.

[4] Quod quaerit Henry Gramm. comp.[3] 172: "Est-ce ce dernier type *(secundus)* qui a donné l'illusion d'un suff. *-cundu-*, qu'on retrouve dans *fā-cundus, irā-cundus* et autres?", prorsus non teneo, qui fieri potuerit, ut Romani *secundus* in *se-cundus* dividerent.

Brugmannum, qui Grundriss II, 444 haec facit verba: 'Viele mit *o*-Suffixen gebildete Nomina fungieren zugleich adjectivisch und substantivisch, als Abstractnomina, und zwar meist so, dass die Feminin- oder Neutralform, seltener so, dass die Masculinform die substantivische Function aufweist'.

Exempla in omnibus linguis indoeuropaeis abundant (cfr Brugmann l. l.), quorum rei illustrandae causa seligo nonnulla. Cfr igitur:

1. Suff. *-to- -tā-* derivata: πινυτός 'verständig' : πινυτή 'Verständigkeit, Klugheit', lat. *genitus* : γενετή 'Geburt, Ursprung', lat. *offensus* : *offensa* 'Anstoss, Verstoss', *repulsus* : *repulsa* 'Abweisung', *-sessus* : *subsessa* 'Hinterhalt', propr. 'das Niedersitzen'; sanscr. *srutás* 'flutend' : *srutám*, 'das Fluten, Flut', *stutás* 'gelobt gepriesen' : *stutám* 'Lobpreisung, Lob'; νέ-ορτος 'neu entstanden, lat. *ortus* : κονι-ορτός 'Erregung von Staub, Staubwolke, ἐμετός gespien : ἔμετος 'das Speien, Erbrechen', sancr. *étas* 'eilend', lat. *-itus* : οἶτος 'Geschick', propr. 'Gang', cfr κοῖτος, κοίτη, lat. *lectus lectum*. al. multa. Huc etiam λυτός 'gelöst' : βου-λυτός 'Stierlösung, -abspannung' pertinere videtur.

2. Suff. *-no- -nā-, -eno- -enā-, -ono- -onā-* : gr. ὀρφνός 'finster, schwarz' : ὄρφνη 'Finsterniss', got. *fulls* 'voll' : *fullô* 'Fülle'; sanscr. *vahanas* 'fahrend', ant. l. bulg. *vezenŭ* 'gefahren' : sanscr. *váhanam* 'das Fahren', got. *baúrans* 'getragen' : *bairan* 'zu tragen' ('das Tragen'); gr. ἁγνός 'geheiligt, ehrwürdig, rein' : sanscr. *yajñás* 'Verehrung', sanscr. *dhūnas-* 'bewegt' : θῦνος 'Bewegung, Andrang'.

3. Suff. *-jo- -jā-* : gr. ἅγιος = sanscr. *yájyas* 'venerandus' : *yajyá (yajyàm)* 'veneratio', ἡσύχιος 'ruhig' : ἡσυχία 'Ruhe', ξένιος 'gastlich' : ξενία 'Gastlichkeit', lat. *noxius* 'schuldig, verbrecherisch' : *noxia* 'Schuld, Verbrechen', adde *inferius* 'dargebracht, geopfert' : *inferiae* 'Darbringung, Opfer', *-cubius (concubia nocte)* : *-cubiae* (*excubiae* 'das Liegen, das Beilager ausser dem Hause' Auct. prol. Cas. 54; 'das Wachen', transl. 'die Wache, die Wachposten'), cfr *deliciae, exsequiae, infitiae* sim.; σφάγιος 'schlachtend' : σφάγιον 'das Schlachten, Opferthier', lat. *concubius* : *concubium*, cfr *commercium, colloquium, bene-ficium, fragium, studium*, al. multa.

4. Suff. *-tṇno- -tṇnā-* : lit. *bútinas* 'seiend, bleibend, wesentlich', ant. l. bulg. *pri-jętinŭ* 'angenehm', gr. ἐπηετανός, θέπτανος· ἁπτόμενος (?) : lit. *mirtinà* 'das Sterben', *gertina* 'Trunk'.

5. Suff. *-tuvo- -tvo- -tuvā- -tvā-* : lat. *mu-tuus* 'qui mutatur', *fa-tuus* propr. 'obtusus'[1] : ant. l. septent. *bǫð* f. *(*bha-tvā)* 'Schlagen, Schlacht'. Fortasse eiusdem generis sunt *mortuus*, ant. l. bulg. *mrĭtvŭ* : lit. *martvė* 'Pest'.

6. Suff. *-mo- -ma-* : θερμός 'warm' : θέρμη 'Wärme', cfr γνώ-μη, τι-μή, φή-μη = lat. *fā-ma* sim.

Addi possunt multa, e quibus nomina in *-t-* cum nominibus in *-to-* arte cohaerentia breviter commemorasse satis habeo: sanscr. *-it* 'gehend', *-stút* 'lobend', *-çrút* 'gehört' cet., gr. (ὠμο-)βρῶτ- ('rohes Fleisch) verzehrend', ἀ-γνῶτ- 'unbekannt', 'nicht kennend', ἀμφι-τρῆτ- 'an beiden Seiten durchbohrt' cet., lat. *com-it-*, *anti-stit-* cet. : sanscr. *-it* 'Gehen' (*sam-it-* 'feindliches Zusammentreffen'), *stút* 'Preis, Lob' cet.

Quae inter haec adiectiva sive participia et substantiva intercedit ratio, eandem intercedere credo inter adiectiva sive participia, cuiusmodi sunt: ant. l. bulg. *skarędŭ* 'schmutzig', lat. *rotundus*, *secundus*, *oriundus*, *volvendus*, *facundus*, *fecundus* cet. et substantiva, cuiusmodi sunt polon. *bajęda* 'Legende', lit. *valandà* 'cursus' (temporis), *varanda* 'Geflecht', *lijunda* 'gelicidium', *skarunda* 'Riss, Fetzen', lett. *galûda (galûds)* i. e. **galanda (*galandas)* 'Wetzstein', propr. 'Wetzung', *walûda* i. e. **walanda* 'Reden, Sprache', lat. *merenda* 'Portion, Mahl', *turunda (turundus)* 'Reibung, Geriebenes = Kuchen', cfr etiam *rotunda* (v. p. 42), cet. Fortasse annumeranda sunt nomina illa divina *Adolenda*, *Afferenda*, *Commolenda* cet. Quod saepius nominibus nostris certa res vel persona magis quam actio vel status significatur, cfr quae disputat Brugmann l. l. p. 438: »Häufig bleibt der Begriff des nomen actionis nicht rein, sondern es mischt sich die Vorstellung einer Person oder einer Sache ein, die mit der Thätigkeit irgendwie in Zusammenhang stehen; so werden die Nomina actionis zu Dingbezeichnungen. Die Bezeichnung der Handlung kann auf ihr Subject übergehen (z. B. Rat = Ratgeber, Strom, Strömung = strömendes Wasser, Verzierung = verzierender Gegenstand). Weiter auf das äussere Object, das von der Thätigkeit irgendwie berührt wird (z. B. Saat = was einer sät, Wohnung = was einer bewohnt), oder auf das innere Object, wodurch

---

[1] Cfr *famex* θλάσμα et v. Wurzelerw. p. 73 sq.

eine Bezeichnung des Resultates entsteht (z. B. Riss, Wuchs, Vereinigung). So entstehen aber auch nomina instrumenti (Verzierung = Ziermittel, Lösung = Lösemittel, Lösegeld), nomina loci (Wohnung = Wohnstätte, Trift = Weideplatz) u. dgl. m.»[1].

Alia est quaestio, utrum prius ad adiectiva an ad substantiva formanda suffixum nostrum adhibitum sit. Id autem hic ut in plurimis aliis suffixis diiudicari vix potest. Cfr Brugmann l. l. p. 448.

Haec habui, quae de nominibus suffixo *-nd-* derivatis dicerem. Initio autem huius capitis significavi idem suffixum in verbalibus quibusdam figuris inveniri. Quod ne quis nimis miretur, plurima suffixa eadem et ad nominales et ad verbales stirpes formandas adhiberi constat. Cfr partic. in *-to- -t-* : praes. (aor.) in *-tō* (e. gr. πλεκτός, πλεκτή, ant. l. germ. *flahta* 'Flechte' : lat. *plecto*, ant. l. germ. *flihtu* 'flechte', βλαστός, βλαστή : ἔβλαστε, sanscr. *dyú-t* 'Glanz' : *dyótate* 'glänzt'), nom. in *-ko-* : praes. (perf., aor.) in *-kō* (sanscr. *dhā-ká-*, gr. θή-κη : lat. *facio fēci*, cfr gr. τέ-θηκ-α, ἔ-θηκ-α; lat. *par-cus* : *par-cō*), nom. in *-no- -ṇno-* : praes. in *-nō -ṇnō* (sanscr. *paṇa-* i. e. **palna-* 'Wette, Lohn' : *paṇate* = **palnate* 'handelt ein, kauft', θήγανον θηγάνη : θηγάνω, μελανο- (μελαν-) : μελάνω H 64, ὀλίσθανος : ὀλισθάνω), nom. in *-(e)s- -so-* : praes. in *-sō* (sanscr. *ójas* 'Kraft', lat. *aux-ilium* : αὔξω αὐξάνω, εἶδος : lat. *vī(d)so*), al. multa, quae hic longum est persequi[2]. Huiusmodi praesentia denominativorum loco aequo iure haberi possunt atque lat. *curās* (e stirpe nomin. *curā* + suff. *s* ortum[3]), gr. θέρμω : θερμός, ἔχραισμε : χραισμο- (χραισμέω), ὅπλεσθαι : ὅπλον, sanscr. *phalati* 'bringt Frucht' : *phála-* 'Frucht', sim.

Praesentium suff. *-nd-* derivatorum iam supra nonnulla nobis occurrerunt exempla : lit. *galándu glándau* 'wetze' (cfr lett. *galùda* = **galanda* 'Wetzstein'), gr. κελάδω (: κέλαδος), si modo *-αδ-* ex *-ṇd-* ortum est. P. 37 etiam de ἀλί-νδω (ἀλινδέω) 'wälze', κυλί-νδω

---

[1] V. etiam Paul Principien 81 sq., et supra p. 56.

[2] Cfr Wurzelerw. p. 203 sqq. et scriptores, quos supra p. 28 n. laudavi.

[3] Suff. *-jo- -je-* inter *curā-* et *s* umquam positum fuisse improbabile est. Cfr praeter Corssen Ausspr.[2] II, 732 sqq., Beitr. z. it. Sprachk. 493 sqq. Danielsson Gramm. Anm. II, 54 n. 3., Johansson De deriv. vb. contr. 200, Bartholomae Stud. z. idg. Sprachgesch. II, 137 sqq.

(κυλινδέω, καλινδέω) 'wälze, rolle'[1] mentio incidit, quorum illud e rad. *vel-* (sanscr. *valate*, gr. ϝελύω, lat. *volvo*, got. *wal-w-jan*, *wal-t-jan*, lit. *veliù* cet.), hoc e rad. *qel-* (e. gr. in sanscr. *ca-kr-á-* =κύ-κλ-ος, κί-κελ-ος · τροχός Hesych., lat. *colus*, *coluber*, *cur-cul-io* 'der sich Krümmende' cet.) provenit. ἀλί-νδω igitur idem suff. continet atque lit. *valandà* propr. 'Wölbung' ex eadem radice ductum. Atque κυλίνδω Fortunatov[2] fortasse recte cum sanscr. *kuṇḍá-* 'rundes Gefäss', *kuṇḍalá-* 'Ring, Ohrring' comparat: quippe sanscr. *kuṇḍ-* e *kḷ-nd-* oriri potuit. ι illud, quod in κυλίνδω inter λ et -νδ- positum est, per ἀνάπτυξιν, quam vocant, natum esse Fortunatov censet. At fortasse verisimilius est κυλί-νδω et ἀλί-νδω e stirpibus in *-i-* profecta esse (cum ἀλι- cfr ἕλι-νος, ἕλι-κ-). Curtius[3] ex eiusmodi stirpibus praesentia κυλίω, ἀλίω derivat. Sed κυλίω, quod primum apud Arist. Vesp. 202 occurrit, ad aor. ἐκύλισα i. e. *ἐκύλινδσα novatum esse videtur; ἀλίω in litterarum monumentis nusquam exstat.

Alia exempla praesentium suffixo *-nd-* deductorum collegit Osthoff[4], quorum numero nonnulla addi posse credo. In his autem formis suffixum magis reconditum est, quoniam cum radice ita in unum coaluit, ut tota figura radicis in *-nd-* desinentis speciem praebeat. Quod in plurimis suffixis evenisse constat. Velut lat. *plecto plexus* i. e. **plecttos* e radice *plect-*, *facio fēci* e radice *fac- fēc-* i. e. *dhək- dhēk-*, gr. αὔξω αὐξήσω e rad. αὐξ-, lat. *posco poposci* e rad. *posc-* provenisse videtur, quamquam veras radices *plek-* (cfr πλέκω, *plico*), *dhē-* (cfr τίθημι), *aug-* (cfr *augeo*), *prek- pṛk-* = lat. *porc-* (cfr *precor*) esse notum est. His praemissis ad exempla enumeranda transeo[5]:

1. *tr-end-* 'reiben' : lit. *tréndu trendė́ti* 'von Motten, Würmern zerfressen werden', *trandìs* 'Holzwurm, Motte', *tràndys* 'Staub des Holzwurms', sanscr. *tṛṇádmi tṛndmás* 'bohre, durchbohre' : τείρω, τερέω, lat. *tero*, *ter-mes*, *tar-mes* 'Holzwurm, Fleischmade' (*tarmes genus vermiculi carnem exedens* Paul. F. 545 Thewr.); suff. *-n-*

[1] De variis formis cfr Veitch Greek Verbs irregular and def. s. vv.

[2] Fortunatov B. B. VI, 216.

[3] Curtius Vb.[2] I, 363.

[4] Osthoff Verhandl. d. 41. Philol.-vers. in München, p. 303 sq. Cfr Zeitschr. f. deutsche Philol. XXIV, 215, Anz. f. idg. Sprachk. I, 82. V. etiam Wurzelerw. pp. 169, 172.

[5] Num. 1, 3, 8, 9, 12, 13, 14 signata ex Osthoffii disputatione desumpsi.

derivata sunt lit.: *trinù* 'reibe', gr. τε-τραίνω; suff. *-d-*: sanscr. *tard-tr-ad-* 'spalten, durchbohren' (pf. *ta-tárd-a, tárd-man-* τρῆμα, *tradú-* 'Eröffner'); cfr etiam lat. *tardus* i. e. qui terit tempus[1]. — Cum *tr-end- tr-ond-* cfr *ter-ond- tor-ond-*: lat. *torunda turunda*. *tor-und-*: lit. *tr-and-* fere ut lit. *skar-unda* 'Fetzen': *skr-ándas, gal-ándu* 'wetze': *gl-ándau*. ant. l. bulg. *želądĭ* 'Eichel': lat. *gla-nd-*.

2. *sp(h)r-end-*: ant. l. septent. *spretta* (*tt* < *nt* < *nd*) 'dissilire', lit. *spréndžu* 'spanne (mit der Hand)', ant. l. bulg. *pręda* 'spinne': sanscr. *sphuráti* 'zuckt, schnellt, fährt hin und her', caus. *sphārayati* 'zieht auseinander, spannt', σπαίρω ἀ-σπαίρω, σπείρω; suff. *-n-* derivata sunt: lat. *sper-no* propr. 'stosse weg', ant. l. germ. *spurnu* 'stosse mit dem Fusse', cet. — Gr. σπέραδος, si e *σπερṇδος provenit, eodem suffixo derivatum est atque ant. l. septent. *spretta*.

3. av. *mor-eñd-at* (= **mar-nd-at*) 'tödtete': sanscr. *mar-marati mriyáte* 'stirbt', av. *mar-* id., lat. *morior;* suff. *-n-* derivata sunt: sanscr. *mṛ-ṇā́-ti mṛ-ṇá-ti* 'zermalmt, zerreibt', gr. μαρ-αίνω, μάρ-να-μαι; suff. *-d-*: sanscr. *mṛ-d-nā́-ti mardati* 'reibt, zerdrückt', gr. βαρδῆν· τὸ βιάζεσθαι γυναῖκας. Ἀμπρακιῶται Hesych., lat. *mordeo* propr. 'zerreibe', lit. *mér-d-žu* 'liege im Sterben' cet.[2].

4. *kl-end-* = sanscr. *krand- kland-*. Sanscr. *krándāmi* 'rausche (vom Wasser), schreie, wiehere, brülle', *klande* id., *kránda-* 'Geschrei, Wiehern', *klandá-* 'geräuschvoll', *krándas* n. 'Geschrei' Fick cum κελάδω (κελαδέω) 'rausche, brause, lärme', κέλαδος m., κελαδοσ- (κελαδεινός, dor. κελαδεννός) recte comparasse videtur[3]. Gr. κελαδ-, si e κελṇδ- ortum est, ad *kl-end- kl-ond-* eandem fere rationem habet atque lit. *skarunda* ad *skrándas* cet. (v. supra).

[1] V. Schweizer-Sidler K. Z. XIII, 307. — Haec explicatio simplicior videtur quam ea, quae ab Osthoffio proponitur (M. U. V, 106, cfr Pott Et. Forsch. II[1] 114, 269, 567, III[2] 816 sq., Schroeder K. Z. XIV, 351). Qui censet *tardus* e **targdus* **tarχidos* ortum cum verbo *trahendi* cohaerere.

[2] Cum in latina lingua suff. *-bho-* aut numquam occurrat aut rarissime, *morbus* non e **mor-bho-* repetiverim, sed e **mord-vo-* vel **mṛd-vo-*. *morbus* < **mor-d-vo-* e rad. *mer-d- mor-d-* ut hibern. *mar-b* 'todt', ant. l. germ. *maro* 'aufgerieben' (**mar-va-*) e rad. *mer- mor-* (cfr sanscr. *mṛ-d-nā́ti* : *mṛ-ṇā́-ti*) provenit. Suff. *-vo-* cum suff. *-to- -te-* conglutinatum redit in *mortuus*, ant. l. bulg. *mrĭtvŭ*, lit. *mar-tvė mar-tuvė* 'Pest' (= morbus), cfr pp. 30, 65. — Aliter, sed vix recte Skutsch Forschungen I, 42.

[3] Fick Wbch[3] I, 42; cfr Curtius Grundz.[5] 130, qui tamen in eo errat, quod -ε- in κέλαδος per ἀνάπτυξιν ortum esse credit.

Cfr etiam lat. *calendae* (de cuius significatione cap. 3 agam). — Similem vim atque *k(e)l-end- k(e)l-ond-* praebent polon. *gawęda* 'Schwätzer', propr. 'Geschwätz' (p. 35), gr. χρόμαδος, lit. *gruméndinu* (p. 39), lat. *crep-undo-* 'klappernd' *(crepundia)*, *hir-undo-* 'gellend' *(hirundo)*.

5. *ghl-end-* 'glänzen, sehen': ant. l. bulg. *ględěti*, *ględati* 'sehen', med. l. germ. *glinzen* 'glänzen', ant. et med. l. germ. *glanz* 'glänzend, Glanz': *ghel-* (lat. *hel-vus* ant. l. germ. *gelo* 'glänzend gelb', lit. *gèltas* 'gelb', al. multa)[1].

6. *sp(h)l-end-* 'glänzen': lat. *splendeo*, lit. *splendžu* 'glänze' Ness., hibern. *léss* 'licht' < **plend-to-*[2] : *sp(h)el- p(h)el-* : lett. *spil-gans spul-gans* 'schimmernd, glänzend'[3], *spul-gis* id., *spul-gût* 'glänzen'. Cfr etiam sanscr. *sphul-iñga-* 'Funke'[4], *phal-gú-* 'rothschimmernd'[5], arm. *p'ail* 'Glanz, Schimmer'[6], porro ant. l. bulg. *pe-pelŭ* 'Asche', *paliti* φλέγειν, lit. *pelenas* 'Feuerherd', *pelenai* 'Asche', *plë-nys* id., al. multa; suff. *-d-* derivatum est σπλη-δός (σπληδώ) 'Asche'. — Vides per linguas ieur. late propagatam esse rad. *sp(h)el- p(h)el-* 'glänzen, brennen'. Ad eam autem *sp(h)l-end- p(h)l-end-* eandem habet rationem atque *ghl-end-* 'glänzen' ad *ghel-*[7].

---

[1] Reticere tamen nolo fieri posse, ut ant. l. bulg. *ględ-* e *ghli-nd-* provenerit. Quod si ita est, e rad. *ghl-i-* (gr. χλίω, χλιαρός, ant. l. sax. *glī-mo* 'Glanz' cet., v. Wurzelerw. p. 109) proficiscendum et *glanz* a Germanis novatum esse sumendum est.

[2] Strachan B. B. XIV, 313. — *splend- : plend-* ut *sprend-* (lit. *spréndžu*): *prend-* (ant. l. bulg. *pręda*), v. supra p. 68.

[3] Suff. *-gana-*, quo apud Lettos colorum nomina derivantur (cfr *balgans* 'weisslich, *melgans* schwärzlich', cet., Leskien Bildung d. Nomina 386) e *-ga-* + *-ana-* conglutinatum esse videtur. In *spul-g-* tamen *g* iam ieur. temporibus radici adhaesit.

[4] Suffixum huius vocabuli satis singulare est. Si *i* ab ieur. temporibus traditum est, gr. -ιγγ- (σάλπ-ιγγ-, σμῶδ-ιγγ-) comparare licet; sin vero *i* ieur. *ə* repraesentat, simile est gr. -αγγ- (φάλαγγ-, φάραγγ-, cfr etiam lat. *fr-ang(-o)*, quod a φάραγγ- 'Bruch, Felsenschlucht' non magis differre credo quam *gl-and-* 'Eichel' ab ant. l. bulg. *želǫdĭ*; de rad. *bher-* 'brechen' v. Wurzelerw. p. 18 sq.). *-ng-* vocabuli, quod est *sphul-iñga-*, redit in lett. *planga (plenga, plunga)* 'Brandblase'. *plang- : sphuliñg-* fortasse ut *frang- :* φάραγγ-.

[5] Cfr Fick B. B. III, 87.

[6] Cfr Bugge Beitr. z. etymol. Erläuterung d. armen. Sprache 19.

[7] Quod de verbo *splendendi* disputat Wharton Et. lat. 98, id mihi quidem nullo modo probatur.

7. *sk(h)a-nd- sk(h)-end-* : lat. *scand-ula*, gr. σκενδ-ύλη, σχενδύλη, ant. l. bulg. *skadŭ* 'pusillus' cet. : lat. *secāre*, σχάω; *sk(h)-en-* in cret. gort. κατα-σκένη 'tödtet', ant. l. septent. *skinn* (**sk-en-þo-*) 'Haut' (cfr δέρμα : δέρω), lit. *skinù* 'rupfe, pflücke'; *sk(h)-ed-* in σκεδάννυμι, σχέδη al. comparet.

8. *bhi-nd-* 'spalten' : lat. *findo*, sanscr. *bhindāmi bhinádmi* : *bhī-* in φι-τρός 'Holzkloss, Stück Holz', ant. l. germ. *bi-hal* (**bhī-tlo-*) 'Beil', ant. l. bulg. *bi-ti* 'schlagen', *raz-biti* 'frangere'; suff. *-n-* derivata sunt : hibern. *be-nim* (**bhi-na-mi*) 'schlage, schneide', lat. *per-fi-nes* perfringas (Fest. 244 Thewr.); suff. *-d-* : sanscr. *bhid-*, lat. *fid-*, got. *beita* 'beisse'.

9. *sk(h)i-nd-* 'zerreissen, zerspalten' : lat. *scindo*, gr. σχινδ-άλαμος σχινδ-αλμός 'Splitter, Schindel', sanscr. *chindāmi chinádmi* 'schneide ab, zerreisse' : lat. *de-scī-sco* 'reisse mich los', *scio* propr. 'spalte' (cfr *cerno*, v. p. 32), ant. l. septent. *skeggja* 'Beil' (**skojā*); suff. *-n-* derivatum est ant. l. septent. *skei-na* '(leicht) verwunden'; suff. *-d-* : σχίζω (*σχιδ-ιω), ant. l. germ. *skîzan*, lit. *skë́dżu* 'scheide', al.

10. *vi-nd-* : sanscr. *vindāmi* 'finde', gr. ἰνδ-άλλομαι 'scheine' : av. *vaē-naiti* 'sieht', cfr gr. ἀ(ϝ)ίω 'merke', ἀ(ϝ)ι-σ-θέσθαι; *vi-d-* in lat. *video* cet.[1].

11. *u-nd- (v-end-, v-ond-)* : sanscr. *undāmi unádmi* 'benetze', cfr nomina, quae sunt lat. *unda*, lit. *vandů'* 'Wasser' : *eu- eue-* 'fliessen', quam radicem plurimis vocabulis subesse docui Wurzelerw. 47, 228[2]. Cfr e. gr. sanscr. *avatá-* (**euet-* vel **eunt-*) 'Brunnen', *avat-ká-* 'fliessendes Wasser' AV. 2, 3, 1[3], lett. *awůts* 'Brunnen'; suff. *-n-* derivata sunt : sanscr. *av-án-i-* 'Fluss, Strombett', *v-án-a-* 'Wasser' (e. gr. RV. V, 57, 6, IX, 89, 2), ant. l. septent. *V-æn-ir* 'der Wenersee' (cfr ant. l. sueth. *Vætur*

---

[1] *vind-* ex *(a)v-i-nd-* ortum est (praeter ἀίω cfr sanscr. *ud-*, *pra-av-* 'aufmerken'), itidem *sk(h)ind-* 'spalten' e *s(e)kh-i-nd-* (cfr lat. *secare*, σχάω), *ghlind-* 'glänzen' (si forte ant. l. bulg. *ględ-* subest, v. supra p. 69 n. 1.) e *gh(e)l-i-nd-* (cfr lat. *hel-vus* cet.). Hae igitur figurae plane eiusdem generis sunt atque gr. κυλ-ι-νδ-, ἀλ-ι-νδ- (v. p. 67).

[2] V. etiam Lidén Paul-Braune Beitr. XV, p. 522, Johansson Beitr. z. gr. Sprachkunde 117 sq., 130 sq., 149 sqq., 154.

[3] Cfr Grill Hundert Lieder d. Atharvaveda 79 sq.

Vætor 'der Wettersee' : ὕδωρ[1]), ant. l. germ. *un-dea* (i. e. **un-tī*-), ant. l. septent. *unnr* (*-nn-* < *-nþ-*) 'unda'. Iuxta stirpem nasali finitam e nota lege posita est stirps in *-r* cadens : sanscr. *v-ár-v-ār-i* 'Wasser', ant. l. septent. *ú-r* 'feiner Regen', lat. *ūr-ī* in *ūrīna*. Suff. *-d-* derivata sunt : *eu-d-* e. gr. in sanscr. *odaná-* 'Brei', *ód-ma-*, *ód-man-* 'das Wogen, Fluthen', lit. *áudra* 'Fluth, Überschwemmung', *v-ĕd- v-od-* vel *v-ad- ū-d-* e. gr. in sanscr. *ud-* 'Wasser' (instr. *udā́*), ant. l. septent. *vátr* 'nass'; sanscr. *ud-án-*, got. *watô*, gen. ὕδατος (*ὕδητος); ὕδωρ, ant. l. germ. *wazzar* 'Wasser', cet. — Cum *u-nd-* 'fliessen' cfr gr. φλυ-νδ-, lat. *fu-nd-*.

12. ἐκ-φλυ-νδ-άνειν 'aufbrechen' (von Geschwüren) : φλύω, φλυ-δ- 'überfliessen'[2].

13. Lat. *fu-ndo* : *fu-tis* 'vas aquarium' (Varro l. l. V, 119), *fūtilis futtilis*, *effūtio*. Fortasse conferenda : sanscr. *ju-hó-ti* 'giesst', got. *giutan* (*gheu-d-*) 'giessen' cet.[3].

Sequitur exemplum, quod ad nostram quaestionem satis magni est momenti:

14. *bhu-nd-* : ant. l. bulg. *ąda̜* 'fio, ero', quod nisi in praesenti tempore non occurrit; *bąda̜* e **bhu-ndō* (vel potius **bhu-nd-ām*, cfr *berą* 'fero' cet.; terminationem indicativi lingu. ant. bulg. ad terminationem coniunctivi linguae lat. respondere constat : *fer-ām*, cet.) natum esse docuerunt Wiedemann[4], Osthoff[5], Streitberg[6]. Wiedemann de suffixi forma

[1] Noreen Språkvetenskapliga Sällskapets i Upsala förhandlingar 1882—1885, p. 124.

[2] Curtius Grundz.[5] 301.

[3] De *f* initiali verbi *fundendi*, pro quo exspectes *h*, v. Buck American Journ. of Phil. XI, 215, qui tamen num verum invenerit, in dubium vocari potest. — Osthoff M. U. IV, 99 et ll. p. 67 n. 4 laudatis (cfr Wurzelerw. 145, n. 3) e rad. *dhu-* proficiscitur (sanscr. *dhūnóti, dhā́vati, dhavate, dhāuti-* 'Quelle'), Johansson G. G. A. (1890), p. 755 e rad. *bhu- bhut-* (cfr Wurzelerw. 140 sq., Wharton Et. lat. 40). Utut hoc est, certe *fundo* a *futis, futio* dirimi non potest.

[4] Wiedemann Arch. f. slav. Philol. X, 652 sq.

[5] Osthoff ll. p. 67 n. 4 laudatis.

[6] Streitberg Idg. Forschungen I, 284. — Ex *ŭn* ante conson. posito in ant. l. bulg. *ą* ortum est sicut ex *ĭn ę*. Quod contra Brugmannum (Grundr. I, 188) aliis assentientibus demonstravit Wiedemann l. l. (cfr etiam Das lit. Praeterit. 58, 168 sq.). Quae Brugmann ad suam sententiam tuendam adfert exempla, ea facile alium in modum expediri possunt (cum ant. l. bulg. *isto* cfr ant. l. septent. *eista*, praeterea v. Wiedemann et Streitberg ll. ll.).

comparat lat. *fu-nd-o*, Bezzenberger[1] lit. *galándu glándau*, Osthoff *bądą* inter cetera, quae enumerat praes. in *-nd-*, refert. Radix scilicet *bhu-* est (gr. φύω, lat. *fu-* in *fuam fui futurus*. impf. *amābam* i. e. **amā-bhvām*, fut. *amā-bo* i. e. **amā-bhvō*, ant. l. bulg. *by-ti* 'wachsen, werden, sein' al.).

Stirpem autem, quae est **bhu-ndo-*, eandem in latino nomine recurrere credo: dico *-bundus* nota lege in compositis (*cunctā-bundus, errā-bundus, vitā-bundus* cet.) e **bhundos* ortum[2], quod adiectivum sive participium ut lit. *bú-tinas* (ex eadem radice suff. *-tinas* derivatum) proprie nihil aliud quam 'seiend' significasse consentaneum est (nominalis stirps **bhundo-* ad verbalem eandem habet rationem atque lat. *unda* : sanscr. *undámi*, sanscr. *kránda- klandá-* : *krándāmi*, gr. κέλαδος : κελάδω, lett. *galûda* < **galanda* : lit. *galándu* cet.)[3]. Adiectiva verbalia sive participia[4] in *-bundus* maximam partem ad I coniugationem pertinere notum est (*amorabundus, cantabundus, cassabundus, cogitabundus, commissabundus, contionabundus, cunctabundus* al. multa[5]). Quas formas ita ortas esse fingo, ut cum infinitivis in *-ā* (v. c. **cantā, *cunctā*), quos a principio instrumentales nominum actionis in *ā* fuisse verisimile est, componeretur adiectivum sive participium **bhundos* 'seiend' : *cunctā-bundus* igitur, ut hanc figuram

---

[1] Bezzenberger Zur Gesch. d. lit. Spr. p. 69 n.

[2] Extra compositionem stirps illa fortasse in *fundus* 'auctor' agnoscenda est. Cfr lit. *bútinas* 'seiend, wesentlich'. Aliter, sed vix recte Buecheler Umbrica 104.

[3] Qui cum Brugmanno negat *-ąd-* ex *-und-* in ant. l. bulg. exsistere potuisse, is *bądą* e **bhv-ondo- *bhv-ond-ām* repetat, e qua forma eadem lat. *-bundus* provenire potuit (*-*bhvondo- > -*bondo- > -bundo-*).

[4] Participialis huius figurae natura evidentissime in eo cernitur, quod nonnumquam cum accusativo coniungitur, e. gr. *agros populabundus* Sisenna (Gell. XI, 15, 7, Nonius s. v. *populat* p. 471), *vitabundus classem* Sall. frg. 3, 20, *quasi vitabundi aut iacientes tela* Iug. 60, 4, *haec contionabundus* Liv. III, 47, 2 al., *vitabundus castra* XXV, 13, 4. Apud posteriores hic usus frequentior est. Dativus a participio pendet Iustin. VI, 8, 13, Apul. Met. VIII, 2. — Cfr Winckler De vi et usu vocabulorum bundus finitorum commentatio Colberg 1869, p. 8 sq.

[5] Exempla collegit L. Meyer K. Z. VI, 377 sqq., Winckler l. s. l., Prehn De adiectivorum in *-bundus* exeuntium usque ad alterum p. chr. saeculum usu (Commentationes in honorem Guilelmi Studemundi, p. 1 sqq.). L. Meyer plus septuaginta formas I coni. enumerat.

pro exemplo eligam, proprie 'im Zögern seiend', deinde 'zögernd' significavit. Simili ratione imperf. *amā-bam* ex **amā* et **bhvām* (praet. radicis *bhu-*), fut. *amā-bo* ex **amā* et **bhvō* coaluerunt.[1]. Quod ad formas ceterarum coniugationum attinet, eae omnes analogiae ope procreatae esse videntur: 1) tertiae coni. formae in *-i-bundus* : *furibundus*, *ludibundus*, *moribundus*, *queribundus*, *fluibundus* apud Mart. Capell. 1, 88 (*ludibundus* : *ludis ludit* cet. ut *errabundus* : *erras*, *errat* cet.[2]), *-ĕ-bundus* (quocum in codd. *-ibundus* saepius permutatur[3]) : *fremebundus*, *tremebundus*, *gemebundus* (in his formis secundae et primae syllabae vocales inter se assimulatae esse videntur ut in *seget-*, *teget-* sim.); 2) quartae coni. formae in *-ī-bundus* (*-ī-bundus* : *-ī-re* ut *-ā-bundus* : *-ā-re*) : *lascivibundus* (*lascivibundum* Plaut. Stich. 288[4]), *hinnibundus* (Claud. Quadrig. frg. 28 P., cfr Nonius p. 122: *Claudius annalibus libro XVI: Equae hinnibunde inter se spargentes terram calcibus*, ubi fortasse pro *hinnibunde* legendum *hinnibundae*, cfr Prehn l. l. p. 5)[5]. E tertia coniugatione terminatio *-ĭ-bundus* in secundam invasit, quo pertinent: *ridibundus* Plaut., Cato (fortasse ad exemplum figurae *ludibundus* similis significationis procusum), *pudibundus* (Culex 399, Hor. Epist. II, 3, 233, al.), apud posteriores : *gaudibundus* Apul., *nitibundus* Gell., Solin., *pavibundus* Arnob., August. Quin etiam in primam coniugationem *-ibundus* propagatum est, si modo vera est forma *negibundus* (cfr Fest.

---

[1] Cfr Stolz Lat. Gramm.[2] 375 sq. et scriptores, quos ille laudat. Praeterea Wiedemann Beitr. z. altbulg. Coniugation 125, Lit. Prät. 175, Bartholomae Bezz. Beitr. XII, 91, XV, 245, Brugmann Grundriss II, 627. — Quod Stolz *amabam amabo* ad similitudinem formarum in *-ēbam -ēbo* novata esse censet, observandum est infinitivos sive instrumentales in *-ā* aequo iure atque infinitivos sive instrumentales in *-ē* constitui licere.

[2] Cfr Priscian. 137, 19: *'si a verbis primae coniugationis derivantur, a habent longam antepaenultimam, ut causor causaris causabundus, sin ab aliis, i correptam, ut ludis ludibundus.'*

[3] Cfr Prehn l. l.

[4] Ritschl legit *lixabundum*.

[5] L. Meyer quidem K. Z. VI, 377 *lascivībundus*, *hinnībundus* exhibet. Sed e locis, ubi occurrunt hae formae, de quantitate vocalis nihil certi colligi potest, quare longam fuisse in promptu est sumere. Quod scribit Priscianus (v. supra n. 2) — — *sin ab aliis, i correptam* — —, non de quartae coni. formis magis quam de tertiae in *-ebundus* cogitasse videtur.

p. 166 Thewr., Paul. F. p. 166 *negibundum pro negante dixerunt).*

Sunt, qui figuras in *-bundus* pro futuri participiis habeant, ut e. gr. *cunctabundus* e futuri stirpe *cunctabo-* 'ich werde zögern', *errabundus* e futuri stirpe *errabo-* 'ich werde irren' deductum sit[1]. Quae opinio mihi non magis probatur quam ea, qua credit Johansson adiectiva in *-cundus* perfecti participia esse. *-c-* figurae in *-cundus* cadentis a -κ- graeci perfecti in -κα diversum non esse supra concessi; idem concedo *-b-* participiorum in *-bundus* a *-b-* futuri in *-bo* (et imperf. in *-bam*) disiungi non posse. Sed ne illam figuram participii perfecti, hanc participii futuri loco habeamus, obstat significatio. Participia enim in *-bundus* idem fere ac participia praes. act. valere constat, velut *cunctabundus* non is vocatur, qui cunctaturus est, sed is, qui cunctatur, *errabundus* non ·is, qui erraturus est, sed, qui errat, cet. similiter[2]. Quod disputat Weisweiler participia in *-bundus* iam eo tempore formata esse, cum figura in *-bō* praesentis vim haberet, deinde, dum figura illa futuri vim acciperet, principalem sensum retinuisse, id sane non multum probabilitatis habet. Primum enim in figura *-bo* < *-*bhvō* finita futuri significatio antiquior ipsa latina lingua facile esse potest, quoniam ad *ama-bo* apte respondet hibern. *charub (*carābō)* eadem futuri significatione praeditum. Participia in *-bundus* autem Romanos suo Marte finxisse verisimile est, cum cognatae linguae nihil simile praebeant. Deinde num **amabo* ullo omnino tempore 'ich liebe' vel 'ich bin im Lieben' significaverit, plane incertum est, nam **-bhvō* illud coniunctivi vel futuri forma esse potest eiusdem generis atque *erō* = ἔω[3]. Quod si ita est, *amabo* ab omni

[1] Inter recentiores cfr praecipue Weisweiler Das lat. part. fut. pass. 41 sqq., Johansson Beitr. z. griech. Sprachkunde 70.

[2] Cfr Winckler l. l. p. 9 sqq., Prehn l. l. p. 21 sq. — *Moribundus, cassabundus* cur e ceterorum numero eximamus (cfr Pott Et. Forsch. II, 541, Weisweiler l. l. 42 n. 1), nihil est. Nimirum verbi *moriendi* ea est significatio, ut praesens ad futuri vim facile accedat (cum *moribundus* cfr *moriens*). Idem de verbo *cassandi* valet, unde dictum est *cassabundus*. Cfr Plaut. Mil. 852, 856 *cassabant cadi* i. e. 'wankten, wollten fallen'. *casso* < **cad·sō* eodem suffixo derivatum est atque *viso* < **vīd·sō, quaeso* < **quaes-sō, in·cesso* < **in·ced·sō* (perperam Brix[2], Lorenz[2] ad Mil. 852).

[3] Weisweiler quidem l. l. p. 41, n. 3 'ich gestehe', inquit, 'dass mir das

tempore 'ich mag' vel 'ich werde lieben' valuit. Weisweilerum eundem formas eius generis, cuius sunt *legendus, capiendus, audiendus*, e fut. stirpe *legē-* cet. deductas esse sine iusta ratione posuisse cap. 3 demonstrabo.

Ego igitur in ea opinione persto *cunctabundus, errabundus* sim. formas ex infinitivis **cunctā* **errā* sim. et participio **bhundos* 'seiend' compositas esse [1].

Ut **bhundos* (> **fundos* > *-bundus*) e *bhu-*, ita fortasse *mu-ndus* derivatum est e *mū-* 'waschen' (med. l. bulg. *my-ja*, pruss. *au-mū-snan* 'Abwaschung', μυλάσασθαι · τὸ σῶμα ἢ τὴν κεφαλὴν σμήξασθαι. Κύπριοι Hesych. [2], *mu-d-* in lit. *máudyti* 'baden', germ. dial. *mūten* 'das Gesicht waschen', cfr med. l. germ. *mutzen* 'schmücken, putzen' cet.), si modo propria significatio fuit 'lautus', quod haud improbabile videtur. De formatione iam supra p. 18 comparavi gr. μυ-νδός 'stumm': *mu-* in μύτης, μύτις, μυκός, sanscr. *mū́-ka-* 'stumm', lat. *mū-tus; mu-n-* in μυ-ν-αρός · σιωπηλός Hesych., arm. *mu-nǰ* 'stumm' [3], *mu-d-* in gr. μύ-δος [4].

Konjunktivelement in *monstrabō* etwas dunkel ist'. An vero obscurior quam in *erō*, ἔω, φέρω sim.?

[1] Magnam mihi mirationem iniciunt quae disputat Weisweiler l. l. p. 41 contra Brugmannum, qui comparato lit. *būtinas errabundus* ex **errā* + **fū-tno-* repetiverit (Am. Journ. of Phil. VIII, 443, Grundr. II,152). Ad quod Weisweiler haec: "— — die Annahme der Vermehrung einer fertigen Partizipialendung um ein Element der Wurzel des verb. subst., um durch das hinzugefügte 'seiend' 'den Begriff des Zuständlichen, der diesen Formen eigen ist', zu bezeichnen, ist doch zu äusserlich, als dass sie den Prinzipien der Sprachentwicklung genügen könnte. Es ist das jenes Verfahren, die Urverhältnisse des Indogermanischen zu konstruieren, welches Paul Prinzipien S. 297 sqq. übel charakterisiert und verwirft." Sed Weisweiler, quid Brugmann sentiret, parum intellexisse videtur. Brugmann scilicet non dixit *errabundus* ita ortum esse, ut in **erra-ndus* (si talem formam fingere licet) quasi infigeretur *bu-* = *fu-;* id dixit *errabundus* e duobus vocabulis **errā* et **fū-tnos* coaluisse. Hanc explicandi rationem Paul profecto non damnat, sed de longe alia re agit (l. l.).

[2] Cfr Hoffmann B. B. XV, 99; aliter Schulze Quaest. ep. 170.

[3] Bugge K. Z. XXXII, 21.

[4] Si sumere liceat *ml-* apud Romanos initio vocum in *bl-* mutatum esse, *blandus* (< **mla-ndos*) e rad. *mela- mlā-* (ἀμαλός, μαλα-κός, lat. *mal-tas* 'molles', sanscr. *mlā́-yati* 'wird weich', hibern. *mlāith blāith* < **mlā-ti-* 'weich, sanft'; *mollis* < **mol-d-vis,* βλα-δ-αρός < *μλαδαρος cet.) repetiverim. *mla-nd-* : *m(e)lā-* ut *gla-nd-* *(glans)* : *g(e)lā-* 'zusammenballen', *gra-nd-* *(grando)* : *gh(e)rā-*

Hae igitur sunt formae, quae suffixo *-ndo-* derivatae esse videntur. Quas quoniam in unum congessi, de suffixi origine num quid statuere liceat, iam videamus.

Sunt autem multa, quae indicant *-ndo-* a principio simplex suffixum atque individuum non fuisse. Etenim supra saepius vidimus iuxta stirpes in *-ndo-* cadentes stirpes in *-n-* et *-do-* positas esse, ut facere vix possimus, quin *-ndo-* ex *-n-* + *-do-* compositum esse sumamus. Cfr e. gr. *t(e)r-en-d-* 'reiben' (lit. *tr-én-du*): *tr-en-* (lit. *trinù* 'reibe', gr. τε-τραίνω, cfr τερ-εν-) : *ter-d- tr-ed-* (sanscr. *tar-d- tr-ad-*, lit. *trìdė* 'Durchfall', lat. *tar-dus*), *sph(e)l-en-d- ph(e)l-en-d-* 'glänzen' (*spl-en-deo*, lit. *splendžu*, hibern. *léss* < **plend-to-*) : lit. *pel-en-as*, *pel-en-ai*, *plė́-n-ys* : σπλη-δός (cfr *pl-en-g-* in lett. *pl-an-ga* 'Brandblase', fortasse germ. *flinkern*, *flunkern*), *sk(h)a-nd- sk(h)-en-d-* 'spalten' (lat. *scandula*, gr. σχενδύλη) : *sk(h)-en-* (κατα-σκένη, lit. *skinù*) : *sk(h)-ed-* (σχέδη, σκεδάννυμι), *bhi-n-d-* 'spalten' : *bhi-n-* (hibern. *be-ni-m* < **bhi-na-mi*) : *bhi-d-* (sanscr. *bhid-*, lat. *fid-*), *vi-n-d-* 'sehen, finden' : av. *vaē-nai-ti* 'sieht' : *vi-d-* (lat. *video* cet.), *u-n-d- v-en-d-* 'benetzen' (sanscr. *undámi*, lat. *unda*, lit. *vandů̃*) : *u-n- v-en-* (sanscr. *v-án-a-* 'Wasser', ant. l. germ. *un-dea*, ant. l. septent. *unnr* 'unda' < **un-þī*) : *u-d- v-ed-* (sanscr. *ud-* 'Wasser', ὕδωρ, ant. l. germ. *wazzar* cet.)[1]; *mu-n-d-* (gr. μυνδός) : *mu-n-* (μυναρός, arm. *munǰ*), *mu-d-* (μύ-δος), id genus al. Ex huiusmodi autem formis suffixum *-nd-* ad alias transferri potuit. Similiter suffixum *-n-* aliis suffixis se adiunxit. Velut *-n-* + *-t-* occurrit e.

'reiben'. De significatione cfr μαλα-κός (μαλακοὶ λόγοι = *blandae voces* cet.). Johansson K. Z. XXX, 441 n. 2 in comparationem vocat sanscr. ***maṇḍ-*** 'schmükken', ***maṇḍa-*** 'Schleim' cet.; ***maṇḍ-*** e ***mal-nd-*** oriri potuit (cfr ***kuṇḍá-*** : κυλίνδω, supra p. 67). Bezzenberger B. B. V, 168 (cfr Bersu Die Gutturalen 131) ***blandus*** cum lit. ***galándu glándau*** componit, sed obstat differentia consonantis initialis.

[1] Lat. ***unda*** non in latina lingua ex ****udnā*** ortum esse monui supra p. 18. Iam vides ne ieur. quidem temporibus ***und- vend-*** ex ***ud-n- ved-n-*** transposita esse. ***und- vend-*** enim ex ***un- ven-*** derivata sunt pariter atque ***ved- ud-*** ex ***eu- u-***. In lit. ***vandů̃*** (gen. ***vandèns***) suffixum ***-n-*** denuo accessit (cfr. ***ar-und-o(n) hir-und-o(n)***). — Quod disputat Froehde Bezz: Beitr. XVI, 199 sq. stirpem ***ved- ud-*** ita ortam esse, ut in genetivo ***'vandnás'*** prior vocalis expelleretur, deinde forma nasalis expers propagaretur, id ei assentiri non possum. Stirpem ***ved- ud-*** in linguis ieur. tam vivide florentem tali analogiae originem debere improbabile est, neque video, cur non sumamus ***ved- ud-*** ex ***eu- u-*** eadem ratione derivatum esse atque ***terd- tred-*** e ***ter-***, ***bhi-d*** e ***bhi-*** cet.

gr. in *kr̥-n-t-* 'schneiden' (sanscr. *kr̥ntáti*) : *ker-n- kr̥-n-* (sanscr. *kr̥-ṇā-mi kr̥-ṇó-mi* apud Gr., av. *kerenente* 'sie schneiden', lat. *cer-no*) : *ker-t- kr̥-t-* (lit. *ker-tù* 'haue', ant. l. bulg. *črĭtą* 'incido'), *p(e)la-n-t-* (lat. *planta*, lit. *plantù* 'werde breit') : *pela-n- plā-n-* (πέλανος, *plānus*, cet.) : *p(e)la-t-* (πλατύς, lit. *platùs* cet.); *-n-* + *-k-* e. gr. in *p(e)la-n-k-* (lat. *planca*, lett. *plûku* = **planku* 'werde flach') : *p(e)la-n- plā-n-* (v. supra) : *p(e)la-k-* (gr. πλάξ cet.)[1], *-n-* + *-p-* e. gr. in *li-m-p-* (sanscr. *limpāmi* 'beschmiere' cet.) : *li-n-* (sanscr. *li-nā-mi*, ἀλί-νω, lat. *li-no* cet.) : *li-p-* (sanscr. *lip-*, gr. λίπα, λιπαρός cet.); *-n-* + *-eu- -u-* e. gr. in *ksneu- ksnu-* (sanscr. *kṣṇāúti* 'wetzt', lat. *novacula* = **ksnovacula*) : *ks-en-* (ξαίνω) : *ks-u-* (ξύω); *sta-nu-* (στανύω) : *sta-n-* (στά-νω, lat. *de-sti-nare* cet.); *sta-u-* (στα-υ-ρός, lat. *in-sta-u-rare*). Alia exempla vide Wurzelerw. p. 152 sq. (et passim), ubi docui ex huiusmodi formis repetendam esse originem nasalis infixae, quam vocant. Nempe cum constituta essent formarum paria, qualia sunt *limp- lip-* sim., ad eorum exemplum novae figurae aliae ex aliis procreabantur. Neque vero contendo illas ipsas formas, quas supra enumeravi, omnes in exemplorum numero fuisse. Hoc autem nihil ad rem, modo illud detur originem nasalis infixae eam esse, quam statui. Quod vulgo docent nasalem infixam transpositioni cuidam originem debere (*limp-* < **lip-n-*), cur eiusmodi transpositionem, quae in singulis linguis ieur. aut nulla aut admodum rara est (nam lat. *pando, tendo* iam non niti licet, cfr supra p. 11 sqq.), linguae·matri attribueremus, nullum argumentum, quod idoneum esset, allatum est. Neque suff. *-neu- -nu-* (ὄρνυμι cet.), ubi nasalem infixam esse iam inter omnes fere convenit, ex *-eu-n- -u-n-* quisquam explicare velit. Rursus eo modo, quo ego supra significavi, suffixa varii generis saepissime inter se coniungi negari non potest. Cfr e. gr. gr. θεμ-ισ-τ- (: θεμ-ισ- : θεμ-ιτ-[2]), μαλ-θ-ακός (: μάλθη : μαλακός), ἀσπακάζω (: ἀσπακῶς : ἀσπάζω); praesentia in *-t-ṇnō -dh-ṇnō -d-ṇnō* (βλασ-τ-άνω, δαρ-θ-άνω, φλι-δ-άνω, cfr lit. *-d-inu* : *lý-dinu, gruméndinu* sim.[3]); *-sk-ṇnō* (ὀφλισκάνω iuxta ὀφλίσκω, ὀφλάνω; ἀλυσκάνω,

---

[1] Lat. *planta, planca* igitur e stirpe *p(e)la-n-* haud secus derivata sunt quam *gland- (glans -dis)* e stirpe *g(e)la-n-* (cfr βάλαν-ος et v. infra).

[2] Danielsson Gramm. u. etym. St. I, 51.

[3] Cfr Curtius Vb.[2] 1, 255.

sim.), *-skō,* quod in *-s-* + *-ko-* discerpi potest[1], al. multa[2]. Praeterea est, ubi nasalis quasi ante oculos nostros infigatur: lat. *popul-n-eus* (: *popul-nus* : *popul-eus*), gr. ἔρ-ν-ος, sanscr. *ár-ṇ-as* (: *ár-ṇa-*. *ar-ṣ-*, v. Wurzelerw. p. 153 n.), gr. ἀμύ-ν-τωρ, Ἀμύ-ν-τας (: ἀμύ-νω), ἄλι-ν-σις Collitz SGDI. 3325, 39 (: ἀλί-νω), sim.

Haec si reputamus, facere vix possumus, opinor, quin sumamus e. gr. in *bhind-* 'spalten' ad suffixum figurae *bhi-n-* (hibern. *benim*) se adiunxisse suffixum figurae *bhi-d-*[3].

Eodem modo ortum est suffixum nominum, quae p. 29 sqq. tractavi. Cuius rei testimonio sunt figurae, quales sunt: *g(e)lă-n-d-* 'Eichel' (ant. l. bulg. *želądĭ*, lat. *gland-*) : *gela-n- gḷla-n-* (βάλανος), *g(e)lă-d-* (ant. l. septent. *klót*), *gh(e)ră-n-d-* 'Gries, Hagel' (lat. *grando*. fortasse χέραδος < *χερηδος) : *ghr-ṇ-* (germ. **gr-un-þu-* 'arena', gr. χραίνω) : *gh(e)ră-d-* (ant. l. bulg. *gradŭ* 'Hagel', fortasse χέραδος < **gherados*), *ghrom-ṇ-d- ghrəm-en-d-* (χρόμαδος, si e *χρομηδος ortum est, lit. *gruméndinu*) : lit. *grum-én-ti* : ant. l. germ. *gramizzôn*, ags. *gremettan;* ant. l. bulg. *skar-ę-dŭ* 'schmutzig' : *skvrĭ-na*, ant. l. septent. *skar-n* 'excrementa' : lat. *scer-da* (*muscerda* cet.); lat. *ar-un-do* : gr. ἔρ-ν-ος, ant. l. septent. *r-un-nr* (stirps suff. *d* derivata in gr. ἄρ-δ-ις 'Spitze, Pfeilspitze' quaeri potest), *hir-un-do* fortasse : lit. *gur-nas* 'Schilfhuhn' : *gher-d- ghrē-d-* (lit. *gerdas* 'Geschrei', med. l. germ. *grâ-z-en* 'schreien'). Cfr etiam *nefrundines nebrundines* : *nefrones* : *rubicundus* : *Rubicōn-*.

Vix igitur negari posse credo, quamvis contra nitantur multi viri docti, Corssenum recte sumpsisse suff. *-ndo-* e suff. *-n-* et suff. *-do-* compositum esse, quem tamen in singulis rebus sequi nolo[4]. — Eadem elementa sed inverso ordine collocata invenimus

[1] Cfr Johansson Beitr. z. griech. Sprachk., p. 90 sq.

[2] Plura exempla congessi Wurzelerw. p. 151 sqq., cfr etiam Johansson Beitr. z. griech. Sprachk. 96 sqq. (passim), Bezz. Beitr. XVIII, 1 sqq. — Unum exemplum hic addere liceat: gr. adv. numeralia in -χθα (δι-χθά, τρι-χθά), quae ita orta esse credo, ut cum suff. -χα (δί-χα, τρί-χα) conglutinaretur -θα (cfr sanscr. *dvi-dhā* 'δίχα', *tri-dhā* 'τρίχα', cfr ἔν-θα, πρόσ-θα).

[3] Quod Osthoff ll. s. p. 67 n. 4 ll. de ratione inter praes. in *-nd- -nt-* et figuras nasali infixa praeditas intercedente disserit, id mihi prorsus improbabile est.

[4] Etiam suff. adiectt. et participp. in *-nt-* ex *-n-* + *-t-* coaluisse suspicari licet. Cfr participia in *-n-* (περι-κτίονες, αἴθων al., quae e participiis in *-nt-* reficta esse sumere non opus est, v. Johansson Beitr. z. gr. Sprachk. 113) et participia in *-t-* (sanscr. *ji-t-* 'siegend', *stú-t-* 'preisend', ἀργ-έτ- 'glänzend' cet.). Nota sanscr.

in suff. *-d-on- -d-ṇno- -d-no-* (gr. τηκεδών, πυθεδών, ἀλγηδών, μεληδών, cfr lat. *dulcēdo -inis, putrēdo -inis* sim.; μηκεδανός, μακεδνός, χυδανός cet.[1]).

Hactenus de suff. *-ndo-* origine. Relinquitur, ut pauca de variis vocalibus, quae *-ndo-* praecedunt, addamus.

Ac primum lit. *-and-* = lett. *-ůd-* (*-anda- -anda -and-io-*, *-ůda- -ůda* cet.[2]) sine dubio cum lat. *-und-* (*-undo- -unda -und-io-* cet.) comparandum est. Utrumque ex ieur. *-ond-* ortum est[3]. Iuxta *-ond-* autem, ut fere fit, alia forma vocali *e* praedita occurrit: *-end-* (lat. *-endo- -enda*, ant. l. bulg. *-ędŭ -ędo*), cfr praes. in *-endo-* (p. 67 sqq.). Observandum tamen est lat. *-end-*, ant. l. bulg. *-ęd-* praeter *-end-* principalem formam *-ṇd-* repraesentari posse, cfr gr. -αδο- (-αδ-), quod, quatenus huc pertinet, ex *-ṇdo- (-ṇd-)* ortum est. Denique in ant. l. bulg. *želąd-ĭ*, lat. *gla-nd- (glans), gra-nd- (grando)*, fortasse etiam in *bla-nd- (blandus < *mla-ndos)* suffixum ad stirpes *a* finitas, in κυλί-νδω, ἀλί-νδω, **bhi-ndo-* sim. ad stirpes *i*, in **bhu-ndo-*, **mu-ndo-* sim. ad stirpes *u* finitas accessit. Cum hac formarum varietate conferas eam, quam exhibet suffixum adiectt. et particc. in *-nt-* : *-ont-* (φέρ-οντ-, ἰ-όντ-, ἐ-όντ-, ὄντ-, lat. *eunt- < *ej-ont-, s-ont-*, al.[4]) : *-ent-* (gr. ἰ-εντ-, quod olim exstitisse e glossa

mah-ānt- 'gross' : ***mah-an- (mag-n-us)*** : ***mah-at-*** (cfr Brugmann Grundr. II, p. 374), lat. ***Ter-ent-*** (: τερ-εν- : ***ter-et***), sim., suff. ***ven-t-*** : ***v-en-***, suff. ***men-t-*** (sanscr. ***-mant***) : ***-men-***. Cfr etiam Johansson l. l. p. 110 sqq. — Rursus lit. ***-tina-***, ant. l. bulg. ***-tĭno-*** e suff. participial. ***-to-*** et suff. part. ***-ṇno-*** conglutinatum est.

[1] Cfr supra p. 25, n. 3.

[2] Lit. ***-und- (lijunda, skarunda*** cet.), quatenus non in certa quadam dialecto ex ***-and-*** ortum est (cfr Leskien Bildung d. Nom. im Lit. 589), fortasse e principali forma ***-ṇd-*** provenit. Cfr suff. ***-unta-*** (Leskien l. l. 585) et ***ur, ul, um*** < ***ṛ, ḷ, ṃ***.

[3] Lat. ***-undo-*** < ***-ondo-*** ut ***-unt*** 3 pers. pl. < ***-ont, euntis*** < ****ejontis, voluntas*** < ****volontitat-***, al. In ***sponda, tondeo, sons sontis***, al. ***o*** permansit, quia a principio accentu feriebatur. Aliter Parodi Supplementi periodici all' Archivio Glottologico Italiano (1891) p. 13 sq., cui assentiri non possum. Cfr W. Meyer-Lübke l. p. 30 n. 5 laudato.

[4] Weisweiler quidem praefracte negat terminationem participialem, quae est ***-ont-***, in ullo vocabulo latino servatam esse. Cfr N. Jahrb. 1889, p. 790 sqq., ubi scribit 'die von Bechstein (cfr Bechstein Curt. St. VIII, 344, 348) zusammengestellten formen des part. auf ***-ont-*** halten einer vorurteilsfreien prüfung nicht stand'. Sed egregie fallitur vir ille doctissimus, nam certa exempla sunt ***eunt-, sont-***. Quod Weisweiler ad figuram ***eunt-*** explicandam ponit ***ient-*** primum in ***eent-*** abisse, deinde ***u*** vocalem e 3 p. pluralis et gerundivo ***eundus*** arripuisse,

Hesychiana ἴεσσα· βαδίζουσα concludere licet[1], dor. ἔντες i. e.

---

id ne verbo quidem refellere opus est. *Sons* Weisweiler dum participium verbi substantivi esse negat, cum σίνομαι, ant. l. germ. *sunta* (cfr J. Grimm Theol. Stud. u. Krit. 1839 XII, 2, 751, Froehde Bezz. Beitr. XIV, 109, Kluge Etym. Wbch[4] 349, O. Schrader K. Z. XXX, 468) coniungit. At σίνομαι propter ῑ vocalem neque cum *sons* neque cum *sunta* cohaerere posse luce clarius est. Cum *sunta* quominus *sons* coniungamus, sonorum quidem ratio non prohibet, sed apparet *sons* ab ant. l. septent. *sannr* in tanta et sonorum et significationis congruentia dirimi non posse (cfr Clemm Curt. Stud. III, 328 sqq., Bugge ibid. IV, 205, Brugmann Berichte der Königl. sächs. Gesellsch. d. Wissensch. 1890, 232 sq.) Ac ne Weisweileri exemplum secutus neges significationem, quam praebet *sons*, e principali significatione 'seiend' exsistere potuisse, ant. l. septent. *sannr* utrumque valet: et ('seiend' =) 'wahr' et' schuldig' (cfr sueth. 'sannskyldig'), itidem *úsannr* valet 'unwahr' et 'unschuldig' (insons).

Cetera exempla, quae adfert Bechstein, magis incerta esse concedo: *flexuntes, lucuns, voluntas* (< **volonti-tat-*). Neque tamen *flexuntes* Weisweiler melius expedisse mihi videtur quam Bechstein. Improbabile id quoque est, quod tentat Ceci Appunti glottologici (*flexuntes* = *flexu euntes*, cfr Idg. Anz. I, 158). — *Lucuns -untis* participium esse radicis, quae in *luxus* (**luc-s-us*) inest, pro certo adfirmare non ausim. Neque autem certius est vocabulo illi subesse graecum quoddam vocabulum, velut γλυκοῦς (cfr γλυκόεις ποτός Nic. Alex. 444). Primum enim omnino non constat *lucuns* proprie dulce aliquid significasse. Deinde offendit *g* ante *l* amissum; *gl-* enim in latina lingua, sicut in graeca, integrum servatur: cfr *glaber, glacies, glans, gleba, globus,* al. Obstare videntur *lact-* (cfr gr. γαλακτ- γλακτ-), *liquiritia* (cfr γλυκύρριζα). At de origine vocum, quae sunt *lact-* et γαλακτ- γλακτ-, magna inter doctos est dissensio. Nuperrime de hac re egerunt Wiedemann (Bezz. Beitr. XIII, 301 sqq.), Meringer (Beiträge zur Geschichte d. indogerm. Declination, p. 47 sqq., Sitzungsber. d. Kaiserl. Akademie der Wissensch. in Wien CXXV). Quorum ille a radice *melg-* 'melken' (*mulgeo,* ἀ-μέλγω) profectus lat. *lact-* e **mlāc-t(o)-* (*ml̥kt-*) gr. γλακτ- e *βλακτ- *μλακτ- (i. e. **ml̥k-t(o)-*) repetit (cfr Pott Etym. Forsch. II[1] 204, 311, K. S. Beitr. II, 54, Wurzelwörterb. II, 759, Benfey Gr. Wurzellex. II, 358), hic radicem quandam *elg-* *l̥g-* constituit, qua cum diversis praefixis composita et *m-elg- m-l̥g-* (*mulgeo,* ἀμέλγω) et *g-elg- g-l̥g-* (γλακτ-) exstitisse (lat. *lact-* vel ad *elg-* vel ad *m-elg-* pertinere posse). Mihi utriusque ratio quam maxime improbabilis videtur. Primum enim monendum est *ml-* a Romanis in *l-* mutatum esse haud veri dissimile esse (cfr *blandus*: sanscr. *mlāyati,* v. supra p. 75 n. 4). Neque credibile est, quod sumit Wiedemann, βλαγ- a Graecis in γλαγ- adsimulatione quadam conversum esse (cfr βλάξ -κός). Quod ad radicem *elg-* et praefixa *m-*, *g-* a Meringero constituta attinet, neque illius radicis neque horum praefixorum ulla exstant vestigia, quae quidem certa sint. Quid, si *lact-* et γλακτ- non magis cognata sunt quam *deus* et θεός, *caput* et *Kopf,* καλέω et sueth. *kalla.* Lat. *lac-* ad lituan. *lasz-* (*lászas* 'Tropfen') haud ita male quadrat, cfr etiam vet. sueth. *lagher* 'umor', nostrum *lag.* In tenuem autem desiisse radicem vocabuli nostri

*σ-εντες; lat. *-ent-* in *iens, -sens, ferens,* cet., quod tamen ambiguum est): *-n̥t-* (gr. -ατ- in dor. ἔασσα, Ἐπ-ίασσα, cet.; in lat. *-ent-* principalem formam *-n̥t-* cum *-ent-* confluxisse verisimile est): *-ă-nt-* (τάλα-ντ-ον, τλα-ντ-, στα-ντ-), cet.

Vocales *e o,* quae in *-ent- -ont-, -endo- -ondo-* comparent, a vocalibus thematicis, quae vocantur, diversas non esse apertum est [2]. Quas vocales non solum in declinatione nominum et verborum (e. gr. λέγ-ε-τε : λέγ-ο-μεν, λόγ-ε : λόγ-ο-ς, lat. *leg-i-tis* : *leg-u-nt, equ-e* : *equ-o-s*), sed etiam ante plurima suffixa, quae derivationis munere funguntur, inter se permutari constat. Cfr e. gr. *-e-to-* : *-o-to-* (ἀρι-δείκετος : βίοτος, cet., v. supra p. 10), *-e-t-* : *-o-t-* (ἀργετ-, *teret-* : got. *mitaþs,* cet.), *-e-mo-* : *-o-mo-* (πόλεμος : ῥόμος i. e. *ϝρ-ό-μος, cfr *vermis*), *-e-meno-* : *-o-meno-* (βέλεμνον : φερόμενος, lat. *alumnus*), *-e-no-* : *-o-no-*, *-e-n-* : *-o-n-*, quod cum priore parte suff. *-endo- -ondo-* cohaerere verisimile est, *-e-s-* : *-o-s-*, cet.

Varietas illa, quae est inter *-endo-* et *-ondo-* (lat. *-undo-*) in gerundivis *legendus* : *legundus, faciendus* : *faciundus* redire videtur.

---

documento est ***de-licus (cum porci depulsi sunt a mamma, a quibusdam delici appellantur*** Varro r. r. II, 4, 16, gloss. Philox. ***delicum*** ἀπογαλακτισθέν, ***delicus*** depulsus Loewe Glossae nom. 115), cuius vocabuli si memores fuissent Wiedemann et Meringer, ***lac*** cum ***mulgeo*** coniungere fortasse non perseverassent. Sed utut haec res se habet, certe in hoc uno vocabulo ***g*** ante ***l*** suppressum esse ponere non licet. Nam ***liquiritia*** (γλυκύρριζα) sui generis est, apparet enim ad hoc vocabulum transformandum plurimum valuisse 'etymologiam popularem', quam vocant (cfr ***liquere, liquidus*** et v. Weise Die griech. Wörter im Lat. 73, O. Keller Lat. Volksetym. 63). Kelleri quidem sententia, quod in ***liquiritia*** evenit, idem in ***lucuns*** factum est; putat enim ad similitudinem vocabulorum, quae sunt ***lucere, lucidus,*** immutatum esse. Sed hoc sane incertum. — Deminutivum ***lucunculus*** e ****lucunt-culus*** adsimulatione consonantium oriri potuit, ne quis iis moveatur, quae disputat Weisweiler l. l. p. 794. Praeterea fingere licet ad hanc figuram vel procreandam vel conservandam aliquantum momenti attulisse nomina in ***-unculus*** exeuntia, qualia sunt ***avunculus, carbunculus, homunculus,*** sim. — ***Voluntas*** denique melius fortasse e ****volont-i-tat-*** quam e ****volon-tat-*** explicatur, cfr pael. ***Herentas,*** osc. Herentateis, umbr. herinties.

[1] Cfr Hoffmann Das Präsens d. idg. Grundspr. 83. Eandem vocalem exhibet lit. ***ent-*** < ****jent-*** (Bezzenberger Zur Gesch. d. lit. Spr. 223, J. Schmidt Pluralb. 426, Bechtel Hauptprobl. 138).

[2] ***so-,*** quod in part. ***sont-***, 3 pl. ****sonti*** inest, 'thematicum' esse recte monuit Brugmann Sächs. Ber. 1890, 230 sqq.; sed idem de ***se-*** in ***sent-,*** 3 pl. ****senti*** valet (v. Streitberg Indog. F. I, 82 sqq.). ***se-*** redit in ****setu-*** (ἔτυμος, ἐτεός), ut ***so-*** fortasse in ὅσιος.

Ad has autem figuras infra in cap. 3 revertar, ubi demonstrare conabor Weisweilerum sine iusta causa *legendus, faciendus* e futuri stirpe *legē-, faciē-* repetisse. Ceterarum coniugationum formas ad similitudinem tertiae coniugationis novatas esse facile suspiceris (*amandus* : *amant-* = *legendus* : *legent-*, et sic deinceps), quamquam *flando-, plendo-*, sim. etiam cum *blandus* < **mlā-ndo-* comparare licet.

Iam nihil restat nisi ut summam eorum, quae hoc capite disputavi, breviter comprehendam.

Ostendere autem studui suff. *-nd- -ndo-* non solum in italicis sed etiam in aliis linguis ieur. exstare. Quo suffixo derivata inveniuntur: 1) adiectiva, qualia sunt ant. l. bulg. *skarędŭ*, slav. *labąd-* < **olbond-* 'weiss' (quod substantivis polon. *łabędź*, kašub. *łabądz*, čech. *labuť*, serb. *labud*, slov. *labod* 'Schwan' subest), lit. *balanda-* id.[1], hibern. *cruind* < **cru-ndi-* 'rund'[2], gr. μυνδός, cfr. lat. *rotundus. secundus, mundus, blandus*, cet. (de significatione *rotundus* cum hib. *cruind*, *rubicundus* cum slav. *labąd-*, lit. *balanda-* comparare licet); 2) substantiva, qualia sunt sanscr. *vṛndá-* n. 'Schaar' (cfr hibern. *foirenn*, cymr. *gwerin* id., ags. *worn* 'Menge', sanscr. *vrā́ta-* 'Schaar', got. *wriþus* 'Herde')[3], lit. *valandà*, *varanda, skarunda, lijunda*, lett. *galûda, walûda*, polon. *bajęda*[4]. cfr lat. *merenda, turunda*, cet. — Etiam graeca nomina in -αδο- -αδ- cadentia partim forsitan huc trahere liceat. — Nonnumquam suff. *-ndo-* cum aliis suffixis conglutinatum est. Velut inveniuntur: *-nd-io-* (lat. *crepundia, crassundia*, osc. *-ennio-* partim fortasse < **-endio-*, lit. *skil-and-ia-*, cet.), *-nd-en-* (*arundin-, hirundin-*), *-ko-ndo-* (*facundus. fecundus*, cet.). — Praeter nomina, de quibus iam verba fecimus, suff. *-nd-* derivatae esse videntur stirpes praesentium quorundam, quae denominativa eiusdem generis, cuius sunt praesentia suff. *-to- -no- -so-* cet. informata, haberi posse docui supra p. 66.

[1] Adi. **balanda-* 'glänzend, weiss' non solum subst., quod est *balañdis* 'Taube', sed etiam ei, quod est *balánda* 'Melde', subesse me docuit E. Lidén. Planta illa scilicet inde nomen cepit, quod folia habet quasi albo quodam pulvere respersa (L. confert *Melde* : *Mehl*).

[2] Lidén confert κο-κρύνδ-ακοι· κυλλοί Hes. Horum vocc. supra immemor fui. Rad. est *kor-u- (curvus) kr-u-*.

[3] Haec verborum familia supra per incuriam omissa est.

[4] Balt. et slav. *d* per se quidem et ieur. *dh* et *d* repraesentare potest. Sed in nonnullis figuris vocc. cognata arguunt *d* subesse.

Harum autem stirpium inprimis memorabilis est *bhu-ndo-* e rad. *bhu-* 'sein, werden' ducta (ant. l. b. *bądą* < **bhu-nd-ām*); eadem enim stirps sine dubio in lat. *-bundus* agnoscenda est. — Suffixum *-nd- -ndo-* e suff. *-n-* et suff. *-d- -do-* compositum esse eam ob causam conicere licet, quod iuxta stirpes in *-nd- -ndo-* exeuntes haud ita raro stirpes suff. *-n-* et stirpes suff- *-d- -do-* derivatae inveniuntur [1].

Iam illa exsistit quaestio, num credere liceat his, de quibus iam egi, figuris suff. *-ndo-* informatis aliquid cum gerundio et gerundivo ital. intercedere societatis. Qua in re id primum moneo adiect., qualia sunt *rotundus, secundus, facundus, fecundus,* sim., et part. in *-bundus* exeuntia a gerundio et gerundivo se-

[1] De suff. *-d- -do-* hic nonnulla addita velim. Notum autem est per linguas ieur. late propagatum esse suff. verbale ('determinativum') *-do-* (cfr Wurzelerw. 35 sqq., supra p. 11 sq. et passim). Sed etiam in multis nominibus suffixum *-d- -do-* exstat, quod ab illo priore disiungi nec potest nec debet (primitus fortasse utrumque e rad. *dō-* fluxit). Ac praeter figuras, de quibus iam supra mentio incidit, hoc suff. partim quidem adiectivis lat. in *-idus* exeuntibus contineri credo (: *lepidus, trepidus, rapidus, stolidus,* sim.). Lat. enim *-ido-* in nonnullis quidem formis ex *-edo-* ortum esse indicat umbr. kaleðuf = lat. *callidus* (i. e., ut opinor, **cālidus*) 'weiss-stirnig'. Iam vero ital. *-edo-* cum gr. -εδο- -εδ- comparare licet: ῥιγεδ-ανός (cfr θεπτ-ανός: *θεπτός), τυφεδ-ανός, μηκεδ-ανός, φλεδο- (φλέδων, φλεδών; φλέδων : φλεδο- ut στράβων : στραβός), τηκεδ(-ών), πυθεδ(-ών), φαγέδ(-αινα), cet. Porro *albidus, lucidus, pallidus,* umbr. kaleðuf, lat. *callidus* 'weissstirnig', sim. dirimi vix debent ab ant. l. germ. *alb-iz*, bulg. *leb-ed-ĭ* 'Schwan' = 'der weisse' (*alb- leb-* e bisyllaba st. *elebh-* provenerunt, cfr gr. ἐλέφας). Quod Osthoff (Verb. in d. Nominalcomp. 122 sq.) *lucidus* interpretatur 'Licht gebend', *sordidus* 'Schmutz absetzend' et sic deinceps, id mihi in coniectura satis improbabili positum esse videtur. — Iuxta *-edo-* exstat *-do-* (*-edo-* : *-do-* ut *-eto-* : *-to-*, cfr p. 81) e. gr. in lat. *for-dus* 'trächtig', *forda* 'trächtige Kuh', quod e **bhor-do-* vel **bhr̥-do-* repetendum esse declarat ant. l. bulg. *brĕžda* i. e. **bher-d-ja* 'trächtig' (cfr gr. φοράς, ant. l. l. sept. *kalf-bérr* de vacca gravida), ant. l. germ. *scur-z* 'abgeschnitten, kurz' < **skr̥-do-* (: *sceran*), *stol-z* 'thöricht, übermuthig, stolz' < **stl̥-do-*, quod arte cum lat. *stolidus* cohaeret (*stolidus* : *stolz* ut gr. δείκετος : lat. *dictus*; aliis suff. derivata sunt lat. *stul-tus,* lett. *stul-bs* 'betäubt, verblüfft'), lett. *er-ds, ir-d-ens* 'getrennt, locker' (: lit. *ìrti* 'sich auftrennen'; lett. *-d-ens* cum gr. -δ-ανός conferre licet), ant. l. b. *tvrŭ-dŭ* 'befestigt, hart' (cfr lit. *tvìrtas* 'fest', *tvérti*), al. Adiectiva suff. *-do-* derivata etiam graecis adv. in -δον (-δα, -δην -δ-ιην) desinentibus subesse videntur: σχ-ε-δόν, βαδόν, σταδόν, ῥυδόν, -λεγδόν, σχέδην, βάδην, ῥύδην, χύδην (cfr χυ-δ-ανός, got. *giu-t-an,* lat. *fu-d-*?), cet. (v. Frohwein Curt. Stud. I, 103 sqq.); -φα-δόν, -φα-ν-δόν (φα- φα-ν-) quodammodo ea illustrat, quae supra de nasali infixa disputavi. Adv. -ινδα -ινδην terminata κυλ-ίνδω, ἀλ-ίνδω in memoriam referunt. Sed hic multa obscura.

iungere nemini fere in mentem venisse. De subst. *crepundia*. *arundo, hirundo, turunda,* sim. aliqua fuit dubitatio (cfr e. gr. Weisweiler Das lat. part. fut. pass. 51). Sed *crepundia* a **crepundo-* 'klappernd' (cfr *facundia* : *facundo-*, *iracundia* : *iracundo-*. *sapientia* : *sapient-*, cet.) deductum esse apparet; eademque ratione *arundin-* ab **arundo-* 'emporwachsend', *hirundin-* ab **hirundo-* 'gellend' repetere licet; *crepundo-* autem et *arundo-*, *hirundo-* cum *rotundo-*, *secundo-* quidni comparemus? — Porro subst. in *-nda (-ndom)*, *turunda* sim., ab adi. in *-ndo-* desinentibus vix magis disiungi debent quam subst. in *-ta (-tom) -na (-nom)* ab adi. in *-to- -no-* exeuntibus (v. p. 63 sqq.).

Quod ad significationem attinet, substantiva, quae in *-nda (-ndom)* desinunt, in memoriam quodammodo revocant eum gerundii usum, quo ad vim nominis actionis prope accedit (cfr de hac re cap. 3). Ab adiectivis autem gerundivum eo maxime differre videtur, quod (plerumque quidem) necessitatis (officii, potestatis) vi praeditum est. Sed constat hanc vim multa suffixa prae se ferre, in quibus a principio non infuerit (de hac quoque re uberius in cap. 3 disputabo). Ac memorabile est nonnulla suffixa ut *-jo-*, *-tn̥no-* iisdem tribus muneribus fungi, quae suff. *-ndo-* attribuenda esse videntur. Suff. *-jo-* enim derivata inveniuntur: 1. adiectiva, qualia sunt gr. σφάγιος 'schlachtend', lat. *inferius* 'qui infertur', sanscr. *yújya-* 'qui iunctus est', *gúhya-* 'qui celatur, celatus est', 2. substantiva, qualia sunt gr. ἡσυχία, ἐρείπια, 'ruinae', σφάγιον 'Opfern, Opferthier', lat. *inferiae*. *dividia*. *studium*. *fragium*, sanscr. *vidyā́* 'scientia', *yajyā́ yájyam* 'veneratio', *ityā́* 'incessus', 3. participia necessitatis, praecipue in linguis ar. et germ.: sanscr. *yájya-* 'venerandus', *-ityá-* 'eundus', got. *un-qēþ-ja-* 'infandus', al. — Itidem suff. *-tn̥no-* formantur: 1. adiect. ad hoc exemplum: lit. *bútinas (butinaĩ)* 'seiend, bleibend', *durtìnis peĩlis* 'Messer, mit dem gestochen wird' *(-tinis < -tinja-)*, *vestìnė virvė̃* 'Seil, mit dem geführt wird', al. (v. Leskien Bild. d. Nom. 406), cfr gr. θέπτανος (vel θεπτανός) · ἁπτόμενος, 2. substantiva huius generis: lit. *mirtinà* 'Sterben', *gertinà* 'Trunk', *giltinė̃* 'Tod, Todesgöttin', cfr ant. l. pers. *cartana-* 'das Thun', *katana-* 'Graben', cet., 3. part. necess.: lit. *sùktinas* 'torquendus', cet. [1].

[1] Video nunc Brugmannum Grundr. II, 1427 lit. *-tina-* non solum a lat. *-ndo-* sed etiam ab ar. *-tana-* diremptum velle et maxime quidem ea de causa,

Sed sunt hodie multi, qui in gerundivo latino necessitatis et officii notionem principalem esse cum Weisweilero arbitrantur. Quo iure proximo capite videbimus, ubi ea, quae de vi primigenia gerundii et gerundivi latini nuper statuit vir ille doctus, summatim recensebo.

3.

De vi gerundii et gerundivi latini permulti viri docti antea disputarunt, quos hic enumerare nihil opus est. Cunctos fere laudatos invenies apud Reisig Vorlesungen über lat. Sprachwissenschaft bearbeitet von Schmalz und Landgraf III, in notis 580 sqq., 592 sqq., S. Dosson De partic. gerund. antiquissima vi p. 3 sq., Weisweiler Das lat. part. fut. pass. p. 4 sq. et passim. Addo: Deecke Beiträge e. q. s. (v. supra p. 1 n. 1), Snellman De gerundiis orationum Ciceronis (Helsingforsiae 1894) libellumque, qui inscribitur Gerundii et Gerundivi apud Plautum et Cyprianum usum comparavit R. Herkenrath (Prager Stud. auf dem Geb. d. class. Alterthumswissensch. fasc. II, Prag 1894).

Sunt tres maxime res, de quibus inter eos ambigitur, qui de vi et usu participii lat. in *-ndo-* cadentis egerunt. Primum enim quaeritur, num passiva significatio in participio nostro a principio infuerit; deinde, utrum modalis notio (i. e. notio necessitatis sive officii) nativa sit necne; denique, quaenam gerundio cum gerundivo intercedat ratio.

Quod igitur ad primam quaestionem attinet, ante Weisweilerum plerique passivam significationem primigeniam esse negantes statuerunt participium nostrum a principio vel activum fuisse vel, cum forma per se ipsa neque activa esset neque passiva, pro vario rerum atque verborum contextu et activo et passivo sensu

---

quod, ut monuit Leskien l. l. 405, lit. *-tina-* e *-ta-* (suff. part. praet.) et *-ina-* (= *-ṇno-*) conflatum esse videtur. Sed eodem modo ar. *-tana-* provenire potuit, cfr gr. ϑεπτανός : *ϑεπτός. Ac licet in singulis linguis orta sint haec suffixa (quod fortasse non necesse est statuere), tamen inter se comparari debent. Certe lit. *-tina-* in subst., qualia sunt *mirtinà*, *gertinà*, eodem munere fungitur atque ar. *-tana-* in *cartana-* 'das Thun', cet. — Suff. *-tina-*, quo ab adverbiis derivata sunt adiect. (*dabartinas* 'jetzig', cet.), fortasse diversum est, nec tamen Leskien ab illo priore distinguit. Hoc autem suff. quin a lingua ieur. traditum sit, dubitari vix potest.

usurpari potuisse. Quibus decretis vehementer adversatur Weisweiler in libro illo, quem supra laudavimus, cfr praecipue p. 49 sqq. Qui vir doctissimus, cum omnino negat in figuris participialibus passivum sensum cum activo permutari posse, tum participio latino in *-ndo-* exeunti ab initio passivum inhaesisse sensum adfirmat. Quae in hanc sententiam fuse disputat, eorum sic comprehendit summam (l. l. p. 61): 'Die jetzt wohl allgemein gebilligte Behauptung, 'dem Partizip auf *-ndus* im Lateinischen hafte der passive Sinn ursprünglich nicht notwendig an' [1], fällt als prinzipiell und thatsächlich ungerechtfertigt hin'.

Sed vereor equidem, ut haec omnino recte se habeant. Ac primum quod ad ipsam rationem ('das Prinzipielle') attinet, Weisweiler mea quidem sententia nimis confidenter adseverat omne participium necessario aut activum esse aut passivum. Nempe tenendum est activi et passivi generis discrimen verborum proprium esse, non nominum. Constat autem inter omnes participia e nominibus adiectivis nata esse. Consentaneum igitur est, ut cetera adiectiva, sic has quoque figuras a principio neque activam habuisse significationem neque passivam, variante autem contextu modo active modo passive accipi potuisse. Certam significationem vel activam vel passivam tum demum acceperunt, cum ad verbi systema applicari coeptae sunt. Attamen nonnumquam prioris 'indifferentiae' vestigia quaedam etiam tum manserunt. Inprimis moneo inter participia passivae significationis saepius formas deprehendi activo sensu praeditas.

De qua re cum Weisweiler dubitare videatur, exemplis nonnullis illustrare liceat, quam late pateat in adiectivis verbalibus et participiis haec significationum ambiguitas.

Adiectiva igitur verbalia suffixo *-lo- -elo- -l̥lo-* derivata plerumque activa sunt: lat. *bibulus, credulus, tremulus,* cet.; cfr etiam *figulus* 'qui fingit', *legulus* 'qui legit'. In ant. l. bulg. ex adiectivis suff. *-lo-* formatis natum est participium praet. act.: *bilŭ* 'geschlagen habend', *neslŭ* 'getragen habend', cet.; in lingua autem armen. participium aor. act. et pass.: *gereal* 'capiens, captus'. Passiva significatio etiam in lat. lingua interdum apparet: *iaculus* 'qui iacitur' (*iaculum rete* Plaut. Truc. 35, Asin. 100, qui tamen locus minus certus est), *reiculus* 'reiciendus, auszu-

[1] Verba Pauli sunt (Principien d. Sprachgeschichte[2] p. 233).

stossend, unbrauchbar' (Varro r. r. II, 5, 17, al.), *stragulus (stragula vestis);* praeterea cfr *agilis, docilis, fragilis,* sim.

Porro in multis linguis ieur. adiectiva inveniuntur suffixo quodam *-vo- -evo- -uvo-* derivata, quae partim ad vim participialem proxime accesserunt partim participiorum naturam plane induerunt (cfr supra p. 29 sq.). Significatio plerumque quidem passiva, sed interdum activa est. Velut in lingua sanscr. iuxta *pak-vá-* 'gekocht, reif' positum est *ṛk-vá-* 'preisend'. In latina lingua passivam significationem praebent: *arvos* (*non arvos hic, sed pascuos est ager* Plaut. Truc. 149), *curvos* 'gekrümmt' (cfr *corona,* cet.), *caeduos* 'was man behauen kann, haubar' *(caedua silva), conspicuos, dividuos, ingenuos, praecipuos, excipuum* quod excipitur Paul. F. 56 Th., *relicuos,* al. multa. Activum est *-secuos* 'folgend'; activa significatio cum passiva permutatur e. gr. in *contiguos, riguos, irriguos.* Praeterea cfr ex intransitivis ducta: *adsiduos* proprie '(beständig) wo sitzend', *deciduos* 'abfallend', *nocuos* 'schädigend', al. In Oscorum dialecto vice participii perfecti pass. funguntur eodem suffixo derivata *facus* ex **facuos* vel **facvos* per syncopam ortum (*facus estud* = factus esto TB. 30), *praefucus* = praefectus [1]. Activum autem est *sipus* 'sciens' (cfr volsc. *sepu* 'sciente', lat. *sibus, persibus* 'callidus, acutus'), quod video nunc a v. Planta (Gramm. d. osk.-umbr. Dialekte II, p. 395 sq.) huc referri. Alii autem auctore J. Schmidtio K. Z. XXVI, 372 sqq. maiore fortasse cum probabilitate statuerunt in *sipus* latere suffixum participii perf. activi *-ves- -vos- -us-*. Hoc autem suffixum sine dubio cum suffixo *-vo-* arte cohaeret: *-vos-* enim ex suff. *-vo-* et suff. *-(e)s- -(o)s-* conflatum est, sicut *-vot-* (gr. εἰδοτ- i. e. *ϝειδ-ϝοτ-)

[1] Hac osca figura suff. *-uo-* contineri potius quam suff. part. perf. act. *-ves- -vos- -us-* (cfr Brugmann Indog. F. V, p. 128, n. 1) eo verisimilius mihi esse videtur, quod etiam in latina lingua figura illa suff. *-uo-* terminata cum part. perf. in *-to-* cadente permutatur. Nempe notae sunt locutiones illae apud scaenicos maxime poetas usitatae, quibus cum part. perf. pass. coniunguntur verba *faciendi, dandi, reddendi, curandi,* al.: cfr *missum facere,* quod idem fere est atque 'mittere', *effectum facere* i. e. fere 'efficere', *ademptum facere, effectum dare, lenitum reddere, inventum curare,* al. (Brix-Niemeyer ad Capt.[5] 345, Dziatzko-Hauler ad Phorm. 559, Thielmann Das Verbum *dare* im Lat., p. 42 sqq., Tammelin De participiis priscae Latinitatis, p. 89 sqq.). Pro eo autem, quod est *divisum facere* (= dividere), Plautus et Terentius habent *dividuom facere* (*dividuom talentum faciam* Plaut. Rud. 1408, *potius quam venias in periclum, Sannio, servesne an perdas totum, dividuom face* Ter. Ad. 240 sq.).

ex suff. *-vo-* et suff. *-(e)t- -(o)t-* (cfr Danielsson Gramm. und etymol. Studien I, 49 n., Brugmann Grundr. II, 412).

Suffixum *-no- -eno- -ono- -n̥no-* ad adiectiva et participia passivae significationis derivanda persaepe usurpatum esse constat. Cfr. e. gr. lat. *plenus* 'gefüllt, voll' (= *-pletus*), gr. στυγνός 'verhasst', σπαρνός 'zerstreut, selten' (σπείρω), στέρνον proprie 'stratum' (cfr lat. *sterno*), ἁγνός 'venerandus', σμερδνός 'timendus, terribilis', ἐδανός 'essbar', sanscr. *prāṇa-* = lat. *plenus, diná-* 'gebunden', *bhugná-* 'gebogen', cet., ant. l. germ. *gi-tān* 'gethan' (cfr ant. l. bulg. *o-děnŭ* 'umgethan, umgelegt'), ant. l. sept. *bundenn* = sveth. *bunden*, ags. *bunden*, got. *bundans*, ant. l. germ. *gi-buntan* 'gebunden', ant. l. bulg. *nesenŭ* 'getragen', *pivĭnŭ* 'potabilis', *do-stižĭnŭ* 'erreichbar', lit. *kùpinas* 'gehäuft', al. Neque tamen desunt formae, quae activum exhibeant sensum, velut gr. λίχνος (λείχω) 'ligurriens', sanscr. *áçna-* 'qui edit, edax', *vasu-dā́na-* 'qui bona dat', *vi-mā́na-* 'emetiens', *tápana-* 'plagend', *vartana-* 'in Bewegung setzend', ant. l. bulg. *bogo-borĭnŭ* 'Gott bekämpfend', *zrŭno-berĭnŭ* 'qui grana legit', lit. *szokinas* 'springend', *nẽszins* 'tragend'; cet. (cfr Miklosich Vgl. Gramm. II, 146, Leskien Bild. d. Nom. 397 sqq.). Activa significatio cum passiva permutatur e. gr. in στεγνός στεγανός 'deckend', 'bedeckt', πιθανός, cet.

Notissimum est suffixum participii praeteriti pass. *-to-* per omnes linguas indoeur. stirpis vulgatum. Passivae significationis exempla adferre supervacaneum est. Sed ne ab hac quidem figura activus sensus exclusus est, id quod Weisweiler opinari videtur. In iis quidem formis, quae a verbis transitivis deductae sunt, rarus apparet, sed in intransitivis satis frequens est. Exempla aliquot praecipue ex gr. et lat. lingu. adferam: ἄ-ιστος = *ἀ-ϝιδ-τος 'unkundig', συνετός 'verstehend, verständig', τλητός 'duldend, tragend', ὕποπτος 'Verdacht hegend', αἰακτός 'jammernd', πλωτός 'schwimmend, schiffend', ῥυτός 'fliessend' = sanscr. *srutá-*, στακτός 'triefend', φθεγκτός 'tönend'; lat. *consideratus* 'überlegend, besonnen', *parta* 'quae peperit', *scitus* 'wissend', *invitus* 'qui non vult' (cfr *vis* 'du willst'), *-itus* 'gegangen' *(interitus, praeteritus)* = sanscr. *itá-* (*atita-* 'vergangen, verflossen'), *oc-casus* 'untergegangen', *dis-cessus* 'weggegangen', *ad-ultus* 'herangewachsen', *-cretus* 'gewachsen' *(accretus, concretus)*, *placitus* 'gefallend', *tacitus* 'schweigend'. In multis formis coniunctae sunt significatio act. et pass.:

ἄιστος 'unkundig' et 'unbekannt', συνετός 'verstehend' et 'verständlich', *consideratus* 'überlegend' et 'überlegt', cet. Cfr Brugmann Indog. F. V, 118 sqq., qui luculente, ut solet, totam rem exposuit.

Suffixo *-to-* proxime cognatum est suffixum *-t-* (cfr nunc Streitberg Indog. F. III, 341 sq.), in quo eandem deprehendimus significationum varietatem. Velut in graeca lingua vis passiva apparet in ἀ-βλητ- 'nicht geworfen', προ-βλητ- 'vorgeworfen, vorspringend', ἀ-γνωτ- 'ungekannt', ἀ-δμητ- 'nicht gebändigt', ἀ-κμητ- 'unermüdet', cet.; sed altera ex parte cfr ἀσπιδ-αποβλητ- 'den Schild wegwerfend', ἀνδρο-βρωτ- 'menschenfressend', ὠμο-βρωτ- 'rohes Fleisch verzehrend', ἀ-γνωτ- 'nicht kennend', ἀνδρο-κμητ- 'einen Mann ermüdend', ἀ-πτωτ- 'nicht fallend', πλωτ- 'schwimmend', Name eines Fisches, ἀργ-ετ- ἀργ-ητ- 'glänzend'. E latinis, quae huc trahendae sunt, formis passivae sunt: *locu-plēt-* proprie 'loci plenus' (*tum erat res in pecore et locorum possessionibus. ex quo pecuniosi et locupletes vocabantur* Cic. de Rep. II, 9, 16, cfr. or. in Cat. II, 8, 18, al. locos v. apud Corssenum Krit. Nachtr. 253), *man-suēt-* = mansuetus, *ter-et-* 'rund', proprie 'tritus' (cfr κυκλοτερής), al. Rursus activa vis cernitur in *sacer-dot-*, e **sacro-dot-* orto, i. e. 'qui sacra dat' (cfr *exta dare*) vel fortasse 'qui sacra facit', si forte *-dot-* ad radicem *dhē- dhō-* (τίθημι, θωμός, lat. *fa-cio*) referendum est. Cfr etiam *-it-* 'gehend' (*com-it-*) = sanscr. *-it-*, *sta-t-* 'stehend' (*antistes, praestes, superstes*). Eadem ratione etiam in linguis aricis, quae vocantur, passiva et activa significatio in hoc suffixo inter se permutantur. Velut passivus sensus exstat in sanscr. *deva-çrút-* 'von den Göttern gehört, ihnen hörbar', av. *fratema-ðāt-* 'praepositus'; rursus activa sunt *deva-stút-* 'die Götter preisend', *vajra-bhṛ́t-* 'den Donnerkeil tragend', *su-kṛ́t-* 'gut handelnd', *rít-* 'rinnend', *vāghát-* 'betend, Beter', al.

Hic adiectiva suff. *-do- -d-* (quod a posteriore suff. *-n-do-* parte non diversum esse suspicor) derivata adiungo: lat. *fordus*, ant. l. bulg. *brěžda* 'trächtig', propr. 'tragend' (: *ferre*): ant. l. germ. *scurz* 'kurz', propr. 'abgeschnitten' (cfr lat. *cur-tus*), ant. l. bulg. *tvrŭdŭ* 'hart', propr. 'befestigt' (cfr lit. *tvìr-tas*); gr. φυγάς 'fliehend', 'flüchtig', μηκάς 'meckernd': λογάς 'ausgewählt', μιγάς 'gemischt', ῥωγάς 'zerrissen', σποράς 'zerstreut', cet. (-αδ- partim fortasse < *-ṇd-*).

Iam supra p. 27 n. 2 significavi, ut in linguis ital. suf-

fixo *-ndo-*, ita in ar. et germ. suff. *-jo-* formatum esse part. necessitatis: sanscr. *kartya-* 'abscidendus', *dárçiya-* *dṛ́çya-*, av. *daresya-* 'conspiciendus, sichtbar', *yájya-* 'venerandus', *várya-*, av. *vairya-* 'expetendus', goth. *un-qēþja-* 'infandus', ant. l. sax. *un-fōdi* 'unersättlich', ant. l. septent. *ætr* 'essbar', al.; itidem passiva sunt, quamquam notione modali carent, sanscr. *gúhya-* 'verborgen', *yújya-* 'verbunden', al. Cfr etiam gr. ἅγιος = sanscr. *yájya-* 'venerandus', στύγιος 'detestandus', lat. *eximius*, al. Neque tamen statuere licet huic suffixo a principio passivum inhaesisse sensum. Quod ne opinemur, obstant figurae, quales sunt av. *bairya-* 'darbringend' (respondet apte lat. *in-ferius*, nisi quod huius significatio passiva est: 'dargebracht', cfr *vinum inferium*), gr. σφάγιος 'schlachtend, tödtend', ant. l. germ. *spāhi* 'klug', proprie 'einsichtig' (: *spek-* 'sehen'), ant. l. septent. *kønn* 'einsichtig, weise' (: *gen-* 'kennen'), *-bærr* 'trächtig, gebärend', quae figurae sensu participii praes. activi praeditae sunt.

His exemplis facile alia eiusdemmodi addi possunt[1]. Sed credo ex iis ipsis, quae iam allata sunt, satis apparere, quam saepe in uno eodemque adiectivorum verbalium genere activa et passiva significatio inter se permutentur; quin etiam haud raro una eademque forma modo activo modo passivo sensu usurpatur. Quod aliter esse non potest, si quidem adiectiva, cum nihil aliud denotent quam ad personam quandam vel rem aliquo modo pertinere eam notionem, quae propria sit radicis, per se neque activa sunt neque passiva. Iam vero ex formis, quas supra congessi, illud quoque cognoscere licet, si e genere quodam adiectivorum stabilita passiva significatione ortum sit participium passivum, non continuo disperire activas formas, sed saepe iuxta passivas remanere. Cfr hac in re praecipue participia suffixis *-no-* *-to-* *-jo-* derivata[2].

[1] Cfr e. gr. Doehring l. l. p. 6 sq.

[2] In participiis activam et passivam significationem interdum inter se permutari Weisweiler concedit p. 50, 53 sq., negat autem hoc ambiguitate ipsius suffixi factum esse ('Es ist hier sehr wohl zwischen regelrechter, gesetzmässiger Entwicklung und jener 'missbräuchlichen' Verwendung von Sprachformen zu unterscheiden, die namentlich die volkstümliche und verblühende Sprache, sei es aus Bequemlichkeit und um der Kürze willen, sei es zum Ersatz für fehlende Formkategorien zu usurpieren liebt'). Equidem minime negaverim esse, ubi illa ratione posterioribus temporibus mutatus sit sensus participii principalis, velut

Haec omnia qui consideraverit, eum credo Weisweilero vix adsensurum prorsus neganti in latinis participiis suffixo *-ndo-* terminatis ullam umquam nisi passivam inesse potuisse significationem. Immo, dum demonstratum erit (quod hucusque quidem demonstratum non est) ipsum suffixum *-ndo-* eiusmodi esse, unde non potuerit nisi passiva provenire significatio, credere licebit figuram in *-ndo* cadentem non magis quam cetera participia, de quibus supra egi, 'necessario' passivam fuisse. Quod confirmare videntur adiectiva illa suff. *-undo- -cundo-* formata, de quibus supra p. 63 egi; haec enim omnia a participiis passivae significationis repetere vix licet.

Alia est quaestio, num inter ipsa participia ullae inveniantur formae, quae passivae non sint. Qua in re id primum concedendum est eas quidem formas, quae a transitivis verbis activis ortae sunt, passivas esse: *amandus* scilicet is dicitur, quem amari, *monendus,* quem moneri, *legundus legendus,* quem legi, *audiundus audiendus,* quem audiri oportet; in *volvendus* 'rollend' vis reflexiva subesse videtur, ut in *volvi.* Multi quidem fuerunt (Corssen, Peter, al.), qui nomina illa divina, de quibus in cap. 2 uberius egi, ita intellegerent, ut *Adolendam* interpretarentur deam adolentem (per quam adoletur, quae adolendi actioni praeest), *Commolendam* deam commolentem, *Coinquendam* deam coinquentem, *Deferundam* deam deferentem, *Afferendam* deam afferentem. Hanc tamen rationem satis incertam esse concedo, quoniam aliae explicandi viae patere videntur. Ac supra p. 56 ipse conieci *Adolendam* — ut haec forma pro exemplo sit — in eodem genere esse atque nomen deae lituanicae, quae itidem diis illis minutis adnumeranda est, dico: *giltinė* 'Tod, Todesgöttin' (cfr nunc Usener Götternamen 91). Hoc enim nomen lituanicum suff. *-tina-* derivatum est, quo suff. in lingua lit. et participia necessitatis (*sùktinas* 'torquendus') et substantiva abstracta (*mirtinà* 'das Sterben', *gertinà* 'Trunk') formata esse constat. Quae igitur *giltinė* nomini Mortae cum his substantivis intercedit ratio, eandem inter *Adolendam* et substantiva in *-nda* cadentia (cfr p. 40 sqq., 56, 63 sqq.) intercedere fortasse statuere licet. Quod

cum Sallustius et Tacitus *volentia* passive usurpant (cfr Paul Principien[3], p. 143). Egregie autem fallitur, si quis credit sic universam, quae in participiis cernatur, significationum varietatem explicari posse.

si ita est, *Adolendam* proprie ipsam adolendi actionem (cfr gerundium nominis actionis loco positum, *adolendo-* 'Verbrennen', cet., v. infra) significasse oportet, deinde deam, quae huic actioni praeesset. Praeter ea, quae supra p. 56 attuli[1], cfr *natio* 'Geburt, Göttin der Geburt' (Cic. Nat. deor. III, 18, 47), *Morta,* gr. Εὐθηνία, Εὐπορία, lit. *skalsà* 'Ausgiebigkeit, Göttin des ausreichenden Segens' (alia multa v. apud Usenerum Götternamen). Ac ne haec, quam inter lit. *giltinė* et nomina latina institui, comparatio nimis temeraria videatur, moneo apud gentem lituanicam deos illos minutos non minus quam apud Romanos floruisse et in nominibus, quibus utrobique appellantur, alias quoque similitudines quasdam observare licere (cfr Usener et Solmsen Götternamen 79 sqq.).

Quod autem ad *Fata scribunda* attinet (cfr Tertullianus de anima 39, Peter in lex. myth. Roscheri s. v.), in hac figura a principio quidem vix alia significatio infuit quam 'die aufzuschreibenden Schicksale (des Neugeborenen)'; cum autem *Fata* Romani pro personis accipere coepissent, hac prosopopoeia sensus totius locutionis atque etiam participii aliorsum detortus esse videtur[2]. — *Larunda* quid proprie significaverit, non satis constat.

Passiva vis in iis quoque formis cernitur, quae a transitivis verbis deponentibus ductae sunt, *hortandus, verendus, loquendus, ordiendus,* sim. Contrariam esse constat rationem formarum participii perf. in *-to-* cadentis, quae plerumque activae sunt, ut *hortatus, veritus, locutus, orsus.* Verisimile autem est in hac quoque figura olim praevaluisse vim passivam (cfr Brugmann Indog. F. V, 121 sq.). Quod confirmat lingua graeca, cfr ἀγαστός 'bewundert, bewundernswerth' ab ἄγαμαι, ἀνάπυστος 'erforscht, bekannt' ab ἀναπυνθάνομαι, ἀποδεκτός, προσδεκτός 'aufgenommen, angenommen' ab ἀποδέχομαι, προσδέχομαι, βουλητός 'gewollt, gewünscht' a βούλομαι

[1] Ex his nonnulla melius aliter accipiuntur, id quod me monuit C. Zander. Nam feminina illa *Cuba, -duca,* cet. magnam quidem partem nomina agentis potius quam nomina actionis habenda sunt.

[2] Cfr Stolz Arch. f. lat. Lexikogr. X, 160, qui etiam *Adolendam, Commolendam,* cet. simili ratione explicatas vult. Non nego hoc primo quidem aspectu valde arridere. At tamen multo durior hic est translatio illa, nec cetera, quae Stolz adfert exempla, mihi paria atque aequalia videntur. Spero autem me alio loco ad haec nomina deorum minutorum, de quibus a Stolzio in nonnullis rebus dissentio, redire posse.

profectum, al. multa. Ut apud Romanos in part. perf. verborum deponentium percrebresceret activa significatio, id sine dubio effecit perfectum periphrasticum (*hortatus sum, veritus sum,* cet.), cui simplices, quae vocantur, formae verbales (*hortor hortabar,* cet.) suam impertirent significationem. Gerundivo autem cum his formis minus arta erat societas, itaque hic vis passiva per omnes formas propagata semper obtinuit. Exstat tamen activa significatio in una priscae notae forma, dico *secundus* (< **sequondos*) proprie 'folgend', neque admodum verisimile est hanc activam significationem e reflexiva quadam (velut 'qui iungitur', cfr Weisweiler p. 55) natam esse. Verbum enim, quod est *sequi,* iam ieur. aetate activam vim habuisse videtur (cfr sanscr. *sácate* = gr. ἕπεται).

Iam ad verba intransitiva veniamus, ad quod genus haud paucae formae referendae sunt : *pereundus* (*haecine ubi scibit senex, puppis pereundast probe* Plaut. Epid. 73 sq.), *placendus* (*si illa tibi placet, placenda dos quoquest* Trin. 1159), *abstandus* 'qui abstare debet' (*mille modis amor ignorandust, procul* †*adhibendust atque abstandus* Trin. 264 [ab]) [1], *promicandus* (*promicanda oratiost* Naev. com. 16 R.) [2], *senescendus* (*longissimum spatium senescendorum hominum id* [seclum] *putarunt* Varro l. l. VI, 11), *adolescendus* (*modum esse dicit* [Varro] *summum adolescendi humani corporis septem pedes* Gellius N. A. III, 10, 10), *florescendus* (*aedis Florae, quae rebus florescendis praeest* Fast. Praen. CIL. I, p. 317), al. (v. Neue-Wagener Formenl. III[3], 128). — Ex intransitivis verbis deponentibus praeter *labundus, oriundus* provenerunt *nascendus renascendus* (*ad homines quoque nascendos vim numeri istius porrigi pertinereque* [Varro] *ait* Gell. N. A. 3, 10, 7, *genethliaci quidam scripserunt, inquit* [Varro], *esse in renascendis hominibus quam appellant* παλιγγενεσίαν *Graeci* August. C. D. 22, 28), al. (v. Neue-W. l. l.). Postremo iis nisus, quae in capite sec.

[1] Sic Goetz et Schoell in ed. minore. Palat.: *ignorandus* (-*dum est* B) *procul adhibendus* (-*dum* C[1]) *est atque aptinendus,* contra Ambr. pal.: *ignorandust procul adhibendus atque abstandust.* Leo nunc totum locum sic scribit: *mille modis, Amor, ignorandu's, procul abhibendu's atque abstandu's.* Sed, utut hoc est, certe de forma, quae est *abstandus,* non dubitandum (cfr Loewe Gloss. nom. 204 sq.). Cur Plautus h. l. illam formam adhiberet, etiam concinnitatis studium in causa fuisse videtur.

[2] Sunt quidem, qui Nonio auctore *promicanda* interpretentur 'extendenda', sed nusquam alibi, quantum scio, hoc verbum sensu transitivo traditum est.

disputavi, adnumerata velim : *-bundus* 'seiend' (*cunctabundus* propr. 'im Zögern seiend', cfr p. 72 sq.), *crepundo-* 'klappernd' *(crepundia)*, *arundo-* 'emporwachsend' *(arundo)*, *hirundo-* 'gellend' *(hirundo)*, cfr p. 57 sqq.

Apparet has formas eodem loco habendas esse atque participia illa suffixi *-to-* ope ab intransitivis ducta, de quibus supra p. 88 mentionem feci : *-itus* 'gegangen', *occasus* 'untergegangen', *placitus* 'gefallend', *adultus*, *-cretus*, cet.[1]. Atque hae formae grammaticis plerisque omnibus argumento sunt suff. *-to-* a principio ad genus passivum non pertinuisse. Quod si recte se habet, idem ex formis, quas supra congessimus, de suff. *-ndo-* concludi posse videtur. Weisweiler tamen rem aliter iudicat (l. l. p. 54 sq., 56 sq.). Censet enim, si modo recte intellexi ea, quae disserit, suffixo *-to-* primum a verbis transitivis formas passivo sensu deductas esse, deinde hanc formationem ad verba intransitiva ideo translatam esse, quia haec verba notione sua ad passiva proxime accederent ('weil jene Verba — i. e. verba intr. — als passive empfunden wurden, deshalb haben sie auch passive Flexionsformen, speziell Partizipien angenommen'). Sed nihil certi adferri posse videtur, cur credamus eas formas, quae ab intransitivis provenerint, ceteris posteriores esse; ac licet in illis formis vis transitiva non insit, tamen passivae vere appellari non possunt[2].

Ex iis igitur, quae iam disputavimus, id effici videtur in participio suff. *-ndo-* informato passivam vim etiam latius quam in part. suff. *-to-* derivato patere nec tamen dominari unam solam. Paul ergo (cfr supra p. 86) haud iniuria : 'Im lat. haftet den participien auf *-endus*, *-undus* der passivische sinn ursprünglich nicht notwendig an', quae verba etiam in ed. tertia retinuit[3]. — De vi gerundii infra suo loco erit agendum.

Sed ad maiora veniamus. Quaeritur autem, num participii, quod in *-ndo-* cadit, ab initio propria fuerit notio necessitatis,

[1] De figuris illis passivis: *dolendus*, *gaudendus*, *utendus*, *fruendus*, sim., quas cum *navigatus* 'beschifft', *vigilatus* 'durchwacht', *properatus* 'beeilt', sim. comparare licet, cfr e. gr. Kühner Ausf. Gramm. d. lat. Spr. II, 77.

[2] Dixerit quispiam *placendus* ad similitudinem participii *placitus* novatum esse. Esto, sed formas, quales sunt *-bundo-*, *crepundo-*, ita explicare vix licet.

[3] Part. in *-ndo-* cadens principio neutri generi addictum fuisse Schwab Jahrb. f. Phil. Suppl. XXIV, 700 sqq. e nominibus propriis quibusdam concludit quae in titulis aet. imp. exstant, nec tamen interpretatio eorum satis certa videtur.

officii (potestatis). Hoc quidem olim plerique negarunt viri docti, ut Weissenborn, Corssen, Kühner, Dräger, Madvig, Kvičala, alii. Nostra autem aetate Weisweiler et Deecke exstiterunt, qui hanc significationem principalem esse acerrime contenderent, et Weisweileri opiniones amplexati sunt omnes fere recentiores grammatici. Velut Schmalz scribit (D. Litteraturz. 1891, 665): 'Für die Grundbedeutung des Gerundivs ist die des Sollens, der zu verwirklichenden Tätigkeit festzuhalten'; Brugmann (Grundr. II, 1424): 'Aus den Untersuchungen Weisweiler's ergibt sich mit hoher Wahrscheinlichkeit, dass unserm Gerundivum die Bedeutung der zu vollziehenden Thätigkeit von Anfang an zukam'; Stolz (Arch. f. lat. Lexikogr. X, 159): 'Es ist dies nicht möglich [spectat hoc ad rationem, qua *Adolendam* multi interpretati sunt 'deam adolentem'], wenn man, wie ich es thue, für die Grundbedeutung des Gerundivs die der zu vollziehenden Thätigkeit, d. h. die passive hält' (cfr Berl. Ph. Wochenschr. 1891, 312 sqq., Hist. Gramm. der lat. Spr. I, 561); Delbrück (Vergl. Synt. II, 489): 'ich nehme mit Weisweiler an, dass in unserer Form von Anfang an die Idee des Sollens enthalten war', alii similiter [1].

Equidem facere non possum, quin iudicem hanc rationem nunc vulgatam tam improbabilem esse quam quae maxime.

Ac primum moneo, si quis primigeniam alicuius figurae vim exquirere studeat, ei ante omnia rationem habendam esse talium formarum, quales Germani 'isolierte Formen' vocant, ego latine solitarias appellabo. Fieri enim solet, ut, si in figuram aliquam novus inferatur sensus, in eiusmodi formis servetur prisca vis immutata. Quae cum ita sint, ad ea, quae de nativa gerundivi significatione nunc vulgo docent, refutanda aptissimae esse videntur formae illae: *labundus* 'gleitend', *oriundus* 'entstehend, herstammend', *secundus* 'folgend, der folgende', *rotundus* 'rund' (proprie fortasse 'rollend'), *facundus, fecundus,* cet., *volvendus* 'sich wälzend, umrollend', quas formas a gerundivo disiungi non posse inter omnes constat. Accedunt secundum ea, quae in cap. sec. disserui, *-bundus* 'seiend', *crepundo-* 'klappernd',

[1] Fuerunt tamen, qui contra dicerent, ut Lattmann Phil. Rundsch. 1890, 363 sqq., Bréal Essai de sémantique 50 sqq., Schwab l. l.

arundo- 'emporwachsend', *hirundo-* 'gellend'[1]. In his formis, quae omnes antiquissimae originis esse videntur, notionem necessitatis et officii omnino nullam esse apparet. Ac si quis finxerit a principio quidem non afuisse, sed postea depositam esse, hoc omni caret probabilitate. Deecke quidem l. l. p. 47 *secundus* sic interpretari audet: 'eig. 'der angeheftet werden muss', dann 'der folgende, der zweite'. At unde tandem illud 'der angeheftet werden muss'? Videlicet plane commenticium est. Nam radix illa, quae est *sequ-*, iam ieur. aetate nihil aliud significabat quam 'folgen' (cfr sanscr. *sácate*, gr. ἕπεται, cet.). Praeterea, quomodo ex ficta illa significatione 'der angeheftet werden muss' provenire potuerit ea, quae est 'der folgende', me quidem latet. Et de *labundus*, *oriundus*, *volvendus*, cet. Deecke tacet. — Weisweiler quidem concedit ab his formis notionem modalem abesse; quae autem tentat, ut eas cum ceteris conciliet, ea prorsus improbabilia esse infra locus erit demonstrandi.

Neque vero eae, de quibus supra disputavimus, formae solae notionis modalis expertes sunt. Immo participium illud, quod in *-ndo-* cadit, omnino inter duas significationes quasi fluctuat; alias enim actionem gerendam ('die zu vollziehende Handlung') denotat, alias actionem, quae geritur ('die sich vollziehende Handlung'), ut vice part. praes. pass. fungi videatur. Atque prior illa significatio latissime sane patet. Quae maxime in coniugatione periphrastica cernitur *(ager est colendus, legibus est parendum)*, qua figura semper continetur notio neccessitatis, officii (potestatis). Tum finalem quandam vim participium nostrum

[1] Huc etiam *calendae* trahendum esse videtur, quod Doehring (l. l. p. 8) rectius explicavit quam Weisweiler (p. 57). Audiendum esse *dies* (non *feriae*, ut temere adfirmat W.) cum e multis apparet tum e loco Varroniano l. l. VI, 27 *primi dies mensium nominati Kalendae, quod his diebus calantur eius mensis Nonae a pontificibus, quintanae an septimanae sint futurae*. *Calendae* (sc. *dies*) interpretandum est 'Tage, an denen gerufen wird'. Participium cum nomine suo eadem ratione iunctum est atque in lit. *dirbamà dënà* 'Tag, an dem man arbeitet', cfr *ãriamas jáutis* 'Ochs, mit dem gepflügt wird', (*-ma-* suffixum est part. praes. pass.), *durtinis peĩlis* 'Messer mit dem gestochen wird', sim. (v. supra p. 84, Leskien Bild. d. Nom. 406). Praeterea de hac participii pass. cum substantivo iungendi ratione cfr Hanssen Phil. 47, 280 sqq. — Quod ad formam attinet, *calendae* ad stirpem *calē-* referendum esse videtur (cfr umbr. kađetu kađitu *carsitu* 'calato'). Terminatio autem *-ndo-* fortasse eadem in gr. κέλαδος (**kelṇdos*), sanscr. *kránda-* agnoscenda est (cfr supra p. 37, 68 sq.).

in multis structuris prae se fert, ut *pacis petendae causa, ad pacem petendam venit, oratores pacis petendae missi sunt, frustrationem eam legis tollendae esse, Germanicus Aegyptum proficiscitur cognoscendae antiquitatis, legibus cognoscendis studere, censoribus creandis comitia edicta sunt, decemviri stlitibus iudicandis, pro liberanda amica* ('für die Befreiung'), *dedit mihi librum legendum*, al. sim.

Quod autem contendit Weisweiler eiusmodi notiones in hoc participio omnibus locis agnosci et posse et debere, id ei nullo modo adsentiri possum, atque hoc mihi non tam demonstrasse quam adfirmasse videtur. Immo participium nostrum, id quod iam significavi, haud raro omni notione modali caret. Quod praecipue observare licet, ubi cum ablativo casu coniunctum est ad instrumentum, modum, res, quae actionem aliquam quasi comitantur, designanda. Exempla nonnulla adscribere, unde hoc eluceat, hodie haud supervacaneum esse videtur. Cfr igitur *mihi cor retunsumst oppugnando pectore* Plaut. Pseud. 1045 ('cor timore saliens tam vehementer pectus percussit, ut iam debilitatum sit et quasi acie fracta retunsum' Ussing), *ille opere foris faciendo lassus noctu advenit* ('opere, quod foris fit') Asin. 873, *vix sum apud me : ita animus commotust metu, spe, gaudio, mirando tanto tam repentino hoc bono* (*mirando*, dum miror, Donatus) Ter. Andr. 938, *et commiscendo quom semine forte virilem femina vim vicit* (*commiscendo semine* = dum commiscetur semen) Lucr. IV, 1208, *Iane pater, te hac strue ommovenda bonas preces precor* Cato Agr. 134 et similiter al. loc., *exordienda causa servandum est, ut lenis sit sermo* Auct. ad Herenn. 1, 7, 11 (*exordienda causa* = in exordio causae, cfr praef. ed. Marxii p. 170), *gaudere nosmet omittendis doloribus* Cic. de Fin. I, 17, 56 (cfr ibid. I, 11, 37 *cum privamur dolore, ipsa liberatione et vacuitate omnis molestiae gaudemus*), *nec vero — id enim diligenter intellegi volo — superstitione tollenda religio tollitur* de Div. II, 71, 148, *quis est enim, qui nullis officii praeceptis tradendis philosophum se audeat dicere?* (*nullis officii praeceptis tradendis* = cum nulla officii praecepta tradat) de Off. I, 2, 5, *qui non modo Curiis, Catonibus, Pompeiis — — sed his recentibus, Mariis et Didiis et Caeliis, commemorandis* (= quamvis commemorarentur) *iacebant* pro Mur. 8, 17, *quo senatus consulto recitato continuo, cum more*

hoc insulso et novo plausum meo nomine recitando dedissent ep. ad Att IV, 1, 6, *magisque dandis quam accipiundis beneficiis amicitias parabant* Sall. Cat. 6, 5 (cfr Thucydid. II, 40, 4 οὐ γὰρ πάσχοντες εὖ, ἀλλὰ δρῶντες κτώμεθα τοὺς φίλους), (annum) *intercalariis mensibus interponendis ita dispensavit* Liv. I, 19, 6, *cum dis hominibusque accusandis senesceret* ('unter Klagen gegen Götter und Menschen') V, 43, 7, *partibus dividendis ipsi regio evenit* XXV, 30, 6, *tarde inde ad Maleum trahendis plerumque remulco navibus* — — *pervenit* XXXII, 16, 3, *exercendo cotidie milite hostem opperiebatur* XXXIII, 3, 5. Oppositum est part. perf. e. gr. Cic. de Leg. III, 4, 11 *donum ne capiunto neve danto neve petenda neve gerenda neve gesta potestate* (i. e. neve dum petent neve dum gerent neve postquam gesserint potestatem), or. Phil. VI, 6, 17 *partis honoribus eosdem in foro gessi labores quos petendis,* Liv. XXVI, 48, 2 *qui* — — *et capienda urbe tantum laboris periculique adissent et capta* — — *pugnassent;* adiunctum est part. praes. e. gr. Cic. de Sen. 7, 21 *nec sepulcra legens vereor, quod aiunt, ne memoriam perdam; his enim ipsis legendis in memoriam redeo mortuorum,* or. Phil. III, 4, 9 *quae hic consul augurque neglexit, neque solum legibus contra auspicia ferendis, sed etiam collega una ferente,* Tac. Ann. XV, 69 *cuncta eo die munia consulis impleverat conviviumque celebrabat nihil metuens an dissimulando metu,* al. loc. — Addo exempla aliquot, ubi ablativus a praepositione pendet: Plaut. Amph. 633 *satin parva res est voluptatum in vita atque in aetate agunda,* Cic. de Leg. II, 5, 11 *in ipso nomine legis interpretando inesse vim et sententiam iusti et veri legendi* ('im Worte Gesetz, wenn es etymologisch gedeutet wird', cfr Nägelsbach-Müller Lat. Stilist.[8] p. 382), de Fin. V, 24, 70 *quem cupiditatum incendiis inflammatum in iis potiendis, quae acerrime concupivisset, tanta laetitia perfundi arbitramur, quanta* — — *Africanum Hannibale victo,* de Or. I, 11, 47 *in hoc maxime admirabar Platonem, quod mihi in oratoribus irridendis ipse esse orator summus videbatur*[1], Varro l. l. VII, 36 *antiqui poetas vates appellabant a versibus viendis,* Cic. de Off. I, 8, 27 *ac de inferenda quidem iniuria satis dictum est.*

[1] H. tamen l. praepositio in optimis codd. omissa est eademque discrepantia al. loc. invenitur.

Cat. frgm. Jordan p. 78 *ex dolore, ex febri, ex siti, ex medicamentis bibendis — — ex alvo lavando.* Alia exempla congesta inveniuntur e. gr. apud Sauppe Phil. XIX, 254 sqq., Ott Zur Lehre vom Ablat. Gerundii Stuttgart 1877, Dosson l. supra l.

Ex huiusmodi igitur locis satis apparere credo ablativo quidem casu figuram nostram iam inde ab antiquissimis temporibus ita usurpari, ut neque necessitatis, officii, finis notione praedita sit et ad vim participii praesentis pass. proxime accedat. Quod etiam gerundii usu quam maxime confirmatur (v. infra p. 120 sqq.).

Quid igitur de his locis facit Weisweiler? Adfirmat hic quoque vim finalem sive 'futuralem' in participio inesse, ut nihil aliud significet quam actionem gerendam, atque id interpretando efficere studet. Quod tamen admodum male ei processit. Velut Ciceronianum illud *superstitione tollenda non religio tollitur* sic explicat (p. 126): 'mit dem Aberglauben als einem zu beseitigenden', 'superstitione quae tollatur', vel 'ut superstitio tollatur, non tollitur religio', 'damit dass man den Aberglauben beseitigt, beseitigt man nicht auch die Religion'. At quid est illud 'mit dem Aberglauben als einem zu beseitigenden'? Quod mihi quidem nullo fere sensu dici videtur. 'Superstitione quae tollatur' non magis intellego, nec particulae *ut* hic locus esse videtur, sed etiamsi sit, id nihil ad rem (cfr infra). Recte Weisweiler 'damit dass man den Aberglauben beseitigt', sed hoc cum prioribus pugnat. — Artificia spernamus; satis apparet verbis illis nihil aliud significari quam hoc: *eo quod tollitur superstitio, non tollitur religio.* Quod si ita est, participio *tollenda* non denotatur actio gerenda. Cfr etiam Cic. Ac. pr. II, 6, 18 *hoc cum infirmat tollitque Philo, iudicium tollit incogniti et cogniti,* de Am. 22, 82 *maximum ornamentum amicitiae tollit, qui ex ea tollit verecundiam.*

Simili usus ratione p. 134 Weisweiler id quod Livius XXXIII, 3, 5 scripsit *exercendo cotidie milite hostem opperiebatur* idem esse dicit atque 'ita hostem opperiebatur ut exerceret cotidie militem' et in universum monet (cfr p. 137) pro eiusmodi ablativis gerund. *ita ut* cum coniunctivo substituere fere licere. Ita probatum esse censet his ablativis designari id quod faciendum sit ('die zu verwirklichende Thätigkeit', 'eine erstrebte Handlung'), quod mirum sane videtur. An in enuntiatione illa *ita hostem opperiebatur ut exerceret cotidie militem* coniunctivus *exerceret*

actionem gerendam significat? Minime vero, immo ad id spectat, quod in opperiendo fiebat. *Exerceret* igitur et *exercendo* eiusdem temporis sunt atque *oppertebatur* (eodemque fere sensu Livius scribere potuit *hoste opperiendo* vel *in hoste opperiendo militem exercebat*). Weisweileri ratione si utamur, etiam figurae, quae est *volvenda* Lucr. VI, 178 sq. *plumbea vero glans — — longo cursu volvenda liquescit*, notionem actionis gerendae inesse facile sit probare (*volvenda* scilicet = ut volvatur). Sed hoc participio significari actionem, quae geratur ('die geschehende Handlung'), W. ipse dicit p. 45 et *volvendus* vertit 'sich umdrehend, rollend'. — Denique quaeritur, quid de iis locis iudicandum sit, ubi *ita ut* substituere non liceat: *commiscendo quom semine forte virilem femina vim vicit; exordienda causa servandum est*, sim. (cfr supra), quos locos Weisweiler missos facit.

Etiam longius a vero aberrat idem, cum Cic. or. Phil. VI, 6, 17 et de Leg. III, 4, 11 ablativos gerundivi cum sententia finali commutat; cfr p. 138, ubi *partis honoribus eosdem in foro gessi labores quos petendis* sic interpretatur: 'postquam peperi honores eosdem gessi labores quos gessi ut honores peterem', et *donum ne capiunto neve danto neve petenda neve gerenda neve gesta potestate* sic: 'neve quo petant aut gerant neve postquam gesserint potestatem' ('auch hier ist die Bedeutung — — nicht die der wirklichen, sondern der erstrebten Handlung'). Quod manifesto falsum est. Nam priore loco apparet Ciceronem dicere voluisse se partis honoribus eosdem gessisse labores, quos gessisset, ut honores a d i p i s c e r e t u r i. e. dum peteret (non 'ut peteret') vel petens (non 'petiturus'). Sententiae igitur finali 'ut peteret' hic non est locus. Item, quod scripsit Cicero de Leg. III, 4, 11, aut nullum fere sensum habet aut hunc: 'Geschenke soll man nicht annehmen noch geben weder b e i der Bewerbung noch b e i der Führung noch n a c h der Führung eines Amtes.' Weisweiler commendat 'um der Bewerbung, um der Führung willen', quod nihil est. In eodem genere est Liv. XXVI, 48, 2 *quippe qui — — et capienda urbe tantum laboris periculique adissent et capta — — pugnassent*. Ubi participiis, quae sunt *capienda* et *capta*, aperte inter se opponuntur hae notiones: 'b e i der Eroberung' et 'n a c h der Eroberung'. Perperam Weisweiler p. 19 n. 3 *capienda* idem esse ait atque 'ut caperent', 'capturi'. Cfr etiam

Cic. de Inv. I, 26, 37 — — ante gestam rem *quae facta sint continenter usque ad ipsum negotium; deinde* in ipso gerendo negotio *quid actum sit; deinde quid* postea *factum sit.*

Cic. ep. ad Att. IV, 1, 6 *quo senatus consulto recitato continuo, cum more hoc insulso*[1] *et novo plausum meo nomine recitando dedissent*[2], *habui contionem* Weisweiler *recitando* corruptum esse censet, p. 138 sq. Sed quomodocumque in ceteris partibus constituitur hic locus, vix est, cur verba illa *plausum meo nomine recitando dedissent* (vel *dedisset,* si *populus* pro subiecto inseritur[3]) in dubium vocemus. Certe non multum valet, quod contra disserit Weisweiler in hunc modum: 'Wenn Ciceros Name mit dem Senatsbeschlusse verkündet wurde, so müsste das doch zugleich mit demselben geschehen, während jetzt gesagt würde, dass nach Verlesung des Dekretes die Versammlung bei 'Verlesung' seines Namens Beifall gerufen hätte'. At constat participium perf. haud raro de iis usurpari, quae in idem tempus incidant atque actio principalis, cfr e. gr. Cic. de Am. 27, 100 *amare autem nihil est aliud nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quaesita,* Liv. XXI, 37, 4 *quatriduum circa rupem consumptum iumentis prope fame absumptis* (alia multa congesta sunt apud Kühner Ausführl. Gramm. II, 583 sq., Dräger Hist. Synt. II, 793 sqq.; rationem rei explanavit Brugmann Indog. F. V, 98 sqq.). Praeterea nihil obstare videtur, quominus verba, quae sunt *quo senatus consulto recitato,* proxime ad *habui contionem* referamus, ut sententia evadat haec: 'nach dem Verlesen des Senatsbeschlusses hielt ich eine Rede an das Volk, weil es, als mein Name verlesen wurde, Beifall geklatscht hatte'. Ablativum autem illum quasi absolutum *meo nomine recitando* similibus exemplis, quae supra attuli, satis defendi credo. Neque cetera, quae contra disputat Weisweiler, ullum momentum habere videntur. — Pro *meo nomine recitando* Weisweiler proponit *meo nomine*

[1] *continuo more hoc insulso* A[1]C, O[2]M[1]s, *cum more hoc insulso* M[2]. De ceteris varietatibus cfr Hofmann-Lehmann Ausgew. Briefe[6] I, 241.

[2] *dedisset* codd.

[3] Cfr Boot Ciceronis ep. ad Att.[2] p. 163. Ego in loco scribendo ed. Hofmanni VI:tam secutus sum. Cfr nunc etiam C. F. W. Müller Cic. ep. ad Att., qui sic scribit *quo senatus consulto recitato cum populus — — — plausum meo nomine recitando dedisset.*

citando[1], quod sic explicat: 'Als der durch Cicero veranlasste Beschluss der Versammlung mitgeteilt wurde, da hat dieselbe — — — in lautem Beifall Ciceros Namen gerufen, hat den Redner hervorgerufen'. Hoc recte se habere vix credo; sed fac verum esse, id nihil refert. Nam sic quoque simul nomen citatum et plausum datum esse apparet.

Videsne in pravas interpretationes inutilesque coniecturas facile delabi eum, qui id agat, ut ablativo gerund. nihil nisi 'actionem gerendam' significari demonstret. Quod autem contendit Weisweiler p. 135 hanc vim in abl. ger. ibi clarissime cerni, ubi cum infinitivo permutetur ('Namentlich in den Fällen, wo der abl. ger. im Sinne eines Infinitivs genommen wird, ist der 'futurale' Sinn des Ausdrucks klar'. — — 'der Infinitiv drückt ja gleichfalls in seiner 'dativischen' Natur eine Richtung oder einen Zweck aus'), id qua ratione dicat, non teneo. Nam infinitivus latinus — sive dativus fuit sive locativus — iam inde ab antiquissimis temporibus vim propriam deponere coeperat, ut multis verbis tantummodo supplementi loco adderetur (cfr Surber Philol. Abhandl. H. Schweizer-Sidler gewidmet p. 45). Finalis igitur vis, cum omnino in hac figura raro apparet, tum vero iis infinitivis, qui cum verbis *perseverandi*, *absistendi*, *defetiscendi* coniuncti inveniuntur, (ad haec verba W. hoc loco spectat), sine ulla probabilitate attribuitur. Quod cum ita sit, e varietate illa construendi, qua dicitur e. gr. *persevero negare* et *persevero negando*, *hominem quaerere defessus sum* (cfr Plaut. Epid. 197, Merc. 805, cet.) et *homine quaerendo defessus sum* (cfr Plaut. Amph. 1014, Poen. 224, Ter. Ad. 213, cet.), in gerund. vim finalem inesse minime concludere licet[2].

Haec habui, quae de ablativi usu contra Weisweilerum adferrem. De ceteris casibus obl. W. ita loquitur, quasi hic omnia cum sua ratione optime conveniant. Quod longe secus est. Nam in his quoque casibus participium nostrum haud raro ita positum

[1] Praeierat Francken Mnemos. n. s. V, 301 coniciendo *me nomine citando.*

[2] Inter structuras, quales sunt *defessus sum quaerendo* et *defessus sum quaerere,* principio quidem simile fuisse videtur discrimen atque inter graecas illas ἀποκάμνω ποιῶν et ἀποκάμνω ποιεῖν. Posteriore autem aetate, cum hoc discrimen obscuratum esset, gerund. ad infinitivi exemplum supplementi loco poni coeptum est e. gr. *desinere pernoctando, cessare loquendo* (cfr Ott. l. l. 33 sqq.).

invenitur, ut vi illa finali aperte careat. Pauca exempla ad hoc illustrandum sufficient. Cfr igitur gen. cas. e. gr. Cic. pro Mil. 27, 72 (cfr or. Phil. II, 44, 114) *in suspicionem incidit regni appetendi* (i. e. 'quod' vel 'quasi regnum appeteret'), pro Sest. 65, 136 *ut ego ante dicendi finem faciam quam vos mei tam attente audiendi* (i. e. 'finem eius, quod tam attente me auditis', 'finem attentae vestrae audientiae'); dat. cas. Plaut. Truc. 731 *Thetis quoque etiam lamentando pausam* (codd. sine sensu *lausum*) *fecit filio* (ἐπαύσατο ὀδυρομένη), Liv. XXIII, 9, 1 *velut si iam agendis, quae audiebat, interesset* (= velut si iam ea agi videret, quae audiebat); acc. cas. Plaut. Cist. 721 *inter rem agendam istam erae huic respondi, quod rogabat* ('dum agitur res ista'), Liv. II, 20, 9 *inter spoliandum corpus hostis veruto percussus* ('dum spoliatur corpus'), cfr VI, 11, 5; 39, 10, IX, 11, 7, XXXIV, 25, 6, cet. (XXI, 21, 8 Dräger Hist. Synt. II, 852, Kühner Ausf. Gramm. II, 560 non recte eodem loco habent). In gerundium scilicet idem atque in gerundivum cadit, quod infra videbimus. — De his locis et similibus Weisweiler nihil.

Satis demonstrasse videor verum esse, quod supra posui, participium, quod in *-ndo-* cadit, inter duas notiones quasi fluctuare, ut modo actionem significet, quae geratur ('die sich vollziehende Handlung'), modo actionem, quae gerenda sit ('die zu vollziehende Handlung'). Atque ita rem se habere concedit Deecke l. l. p. 44 sq.; statuit autem hanc significationem nativam esse, unde illa posteriore aetate 'attenuatione' quadam orta sit. Velut *inter agendum* vertit 'während wird gespeist werden'; tum paullo infra addit: 'Bei *inter* geht infolge der späteren irrigen Auffassung [hoc ad grammaticos latinos spectare videtur, cfr p. praec.] der Begriff auch in die Gegenwart über z. B. *inter cenandum* 'während des Speisens'. *Superstitione tollenda (non religio tollitur)* idem interpretatur 'indem der Aberglaube wird weggeräumt werden', sed addit: 'Auch hier schwächt sich der Futurbegriff vielfach zur Gegenwart ab z. B. *superstitione tollenda* 'dadurch dass der Aberglaube weggeräumt wird'. Atque in act. Bursiani et Mülleri (t. 77, 1893, p. 294 sq.) de eadem re paullo uberius sic disputat: 'Dass zunächst der Begriff der Notwendigkeit sich zu dem der blossen Zukunft abschwächte, ist leicht erklärlich; dieser aber ging wieder in den der Gegenwart über z. B. *discendo*

'dadurch dass gelernt werden muss', dann 'gelernt werden wird', endlich 'gelernt wird', frei übersetzt 'durchs Lernen'. Quae commenta quam contorta sint ac veri dissimilia, nemo non videt. Ac primum de prava posterioris aetatis intellegentia ('infolge der späteren irrigen Auffassung') Deecke intempestive hic loquitur, quandoquidem significatio 'attenuata', quam appellat D., non minus quam altera iam in antiquissimis litterarum monumentis frequenter exstat. Nihil autem est, cur credamus hoc participium in futuri vim, quae proprie sic dicitur, iam antiquitus abisse, cuius usus, si verum quaerimus, non ante secundum et tertium p. Chr. n. saecula certa exempla inveniuntur. Iam vero, quod ponit D. futurum part. pro praesenti usurpatum esse, id nullo simili exemplo confirmavit[1]. Accedit, quod ea participii nostri significatio, quae in locutionibus illis *inter cenandum, superstitione tollenda* cernitur, optime congruit cum significatione formarum, quas solitarias appellavi : *labundus, oriundus, secundus, volvendus,* cet. *Superstitione tollenda* videlicet cum *volvendis mensibus* i. e. 'volventibus mensibus', 'dum menses volvuntur' comparandum est. In his autem figuris aut necessitatis aut futuri temporis notionem umquam infuisse prorsus incredibile est.

Mihi igitur omnia suadere videntur, ut eum huius participii usum, quo participii praesentis instar sit, antiquiorem esse existimemus. Postea admixtae sunt variae notiones modales, quo facto vis primigenia magna quidem ex parte, sed non plane evanuit.

Hoc modo significationem participii nostri mutatam esse qui ponit, ei ad sententiam suam tuendam permultas similitudines adferre licet. Persaepe enim in linguis indoeur. factum est, ut notio quaedam modalis (vel necessitatis vel officii vel potestatis)

---

[1] Constat part. praes. interdum pro perf. substitutum videri (*haec Maurus secum ipse diu volvens tandem promisit* Sall. Iug. 113, 1, cfr βελτίους γὰρ ποιῶν τοὺς συγγιγνομένους ἀπέπεμπεν Xen. Mem. 1, 2, 61, sim.), item part. perf. pro praes. (*moritur uxore gravida relicta* Liv. 1, 34, 2, cfr βάλ' ἐπαΐσσοντα τυχών E 98, sim., v. etiam supra p. 101). Nec tamen ex hac consuetudine, cuius facile intellegitur ratio, statim concludere licet etiam futurum part. pro praes. poni potuisse, ad quod comprobandum certis opus erit exemplis. Contra praes. part. haud raro pro fut. ponitur, quod horum participiorum rationi magis sane convenit (cfr infra p. 110 sq.). Haec monui iis commotus, quae disputat Paul Princ.[3] 253 sq.

in formas induceretur, quarum initio propria non fuisset, id quod multi ex iis, qui his ultimis annis ital. participium necessitatis tractarunt, parum curasse videntur. Recte Curtius Gr. Verb. II², 385: 'derartige modale Anwendungen von Adjectiven sind erweislich nicht eben sehr alt'. Ac nonnulla, quae huc trahenda sunt, iam supra (pp. 27, 84) tetigi; nunc rem paullo diligentius persequar.

Primum igitur in memoriam revocare liceat figuram suff. *-jo-* informatam. Quo suffixo in omnibus fere linguis indoeur. derivata sunt adiectiva et substantiva verbalia, in quibus notio modalis non inest (exempla v. supra p. 84; alia collegit Brugmann Grundr. II, 116 sqq.). In graeca lingua (et fortasse etiam in latina) participii necessitatis quasi initia quaedam inveniuntur, si quidem ἅγιος (ut ἁγνός) vel 'qui venerationi est' vel 'venerandus', στύγιος (ut στυγνός) vel 'detestatus' (pass. sens.) vel 'detestandus', *eximius* vel 'qui eximitur, exemptus est' (cfr *redimiae* res quae redimuntur CGL. V, 39, 25) vel fortasse 'eximendus' interpretari licet. Sed quod Graeci et Romani incoharunt, id perfecerunt Arii et Germani, apud quos praevaluit notio modalis (exempla v. supra p. 90). In nonnullis tamen formis remansit vis pristina, ut in sanscr. *gúhya-* 'verborgen', *yújya-* 'verbunden', germ. **hauja-* 'Abgehauenes, Heu' [1], al. (de lingu. germ. praeterea cfr Karsten Studier öfver de nordiska språkens primära nominalbild. I, 88 sqq.).

Consimilis esse videtur ratio participiorum, quae in lingua sanscr. (et avest.) suffixis *-tva- -tuva- -tavya-* derivata sunt: *kártva- kártuva- kartavyà-* 'faciendus' proprie nihil aliud significabant quam 'der zum Thun in Beziehung steht', cfr nomina suff. *-tu- -tava-* informata, quae infinitivis in *-tum -tave -tavāi* cadentibus subsunt (*kártum* 'zu thun', cet.). — Non satis constat, quomodo exstiterit graecum partic. necessitatis suff. -τεο- derivatum, cuius in antiquissimis litterarum monumentis certa exempla non inveniuntur. Plurimi autem viri docti suff. -τεο- e suff. *-to-* et suff. *-vo-* compositum esse existimant, quorum neutro notio necessitatis continetur. Et caret ea notione hom. νήγατεος (= *νεήγατος), quod tamen num huc referendum sit, incertum videtur.

Participii necessitatis linguae lituan., quod in *-tinas* exit, notionem necessitatis non ab initio propriam fuisse docet Leskien

[1] Parum recte vulgo interpretantur 'Abzuhauendes'.

Bild. d. Nom. 406. Cuius rei testimonio sunt et ipsius suffixi origo (cfr supra p. 84 n.) et formae, quales sunt : *isz-leistìnis* 'ein aus der Leibeigenschaft Entlassener, nicht ein zu Entlassender oder Entlassbarer' (: *léisti* 'lassen'), *adytìnis* 'durch Nähen gefertigtes' (: *adýti* 'nähen'), *augìntinis* 'alumnus' (: *augìnti* 'wachsen lassen, erziehen'), *durtìnis peìlis* 'Messer, mit dem gestochen wird', *vestìnė virvė̃* 'Seil, mit dem geführt wird', al. Cfr etiam *bútinas* 'seiend, bleibend' et nomina illa actionis : *mirtinà* 'Sterben', *gertinà* 'Trunk', cet. — Quod de hoc partic. dictum est, idem in participia ant. l. bulg. in *-inŭ -eninŭ* desinentia cadit : *pivinŭ* 'potabilis', *do-stižinŭ* 'erreichbar', *ne-iz-d-reč-eninŭ* 'unaussprechlich', cet. (de suff. participiali *-eno- -ṇno-* cfr supra p. 88). — Praeterea in linguis slav. et balt. participio praes. pass. suff. *-mo-* derivato frequenter notio modalis admixta est : ant. l. bulg. *dvižimŭ dvigomŭ* 'qui moveri potest', *ljubimŭ* 'amabilis', lit. *vežamas* 'gefahren werdend, fahrbar', *sùkamas* 'drehbar', lett. *płaujami mìſchi* 'Gerste, die gemäht werden kann oder muss', cet. (cfr Miklosich Vergl. Gramm. II, 231, Kurschat Gramm. d. lit. Spr. 413, Bielenstein Lett. Spr. II, 189 sqq.); in lettica quidem lingua hoc part. etiam ad modum 'debitivum' formandum usurpatur: *esmu zeła'ms* 'ich muss gehoben werden', cfr lat. *tollendus sum* (Bielenstein l. l. 215 sq.)

Iam vero notissimum est in part. perf. pass. suff. *-to-* derivatum persaepe (praesertim addita negatione) inlatam esse potestatis vim: βατός ἄβατος 'gangbar ungangbar', λυτός ἄλυτος 'löslich unlöslich', lat. *invictus* 'unbesiegbar', *indomitus* 'unbezähmbar', cet. Potestatis autem et necessitatis sive officii notiones cum proxime absint altera ab altera, haec eadem figura vice participii necessitatis, quae magis proprie sic appellatur, haud raro fungitur [1]. Quod

[1] Rursus iis figuris, quae necessitatis vi praeditae esse solent, etiam id, quod fieri potest, haud raro significatur. Cfr e. gr. sanscr. ***praticákṣya-*** 'sichtbar' (***asmā́bhir ū nú praticákṣyābhūt*** RV. I, 113, 11 'sie ist uns sichtbar geworden'), got. ***brūks*** 'brauchbar' (quin apud Germanos in fig. suff. ***-jo-*** informata haec vis praevalet); sanscr. ***nā́ntva-*** 'der sich biegen lässt', ***jétva-*** 'der erobert werden kann' (al. multa apud Delbrück Altind. Synt. 400 invenies); lit. ***sùktinas*** ἑλικτέος ἑλικτός. Idemque in gerundiv. latinum cadere constat: ***non (vix) ferendus*** 'qui ferri non (vix) potest', ***intolerandus*** 'unerträglich', cet. Nec tamen, ubi non addita sit negatio, hanc significationem ante aetatem imp. facile reperias, et prosa quidem oratio in sententia aienti vel postea parce eam admisit (Madvig de Fin. I, 2, 6).

primum in lingu. aricis usu venit: sanscr. *paçyata-*, *darçatá-* = av. *daresata-* 'gesehen, zu sehen, sehenswerth', *bharatá-* 'der zu pflegen ist', *yajatá-* = av. *yazata-* 'venerandus', *haryatá-* 'expetendus', cet. (Whitney Ind. Gram. § 1176 e, Jackson Avesta Gramm. § 786 adn. 2, Bartholomae Indog. F. IV, 127, Grundr. d. iran. Phil. I, § 209, 11). Idem in aliis linguis observare licet. Velut apud Graecos interdum part. in -το- exeuntia ad vim adiect. in -τεο- cadentium quam proxime accedunt: γελαστός 'lachenswerth' (ἔργα γελαστά ϑ 307), ὀνομαστός (Κακοΐλιον οὐκ ὀνομαστήν 'das man nicht nennen mag' τ 260, al.), οὐ κλαυστὰ δ' ἐστίν, ἀλλ' ἐμοὶ μὲν οἰστέα Soph. Oed. C. 1360, ἀσπαστόν — — δοτέον — — ἀσπαστέον Plato Phileb. 32 c. d., al. (cfr Curtius Gr. Vb.[2] II, 388, Kühner-Blass Gramm. II, 289 sq.). E lat. figuris cfr. e. gr. *contemptus* 'verachtet' et 'verächtlich, contemnendus', *memoratus* 'genannt' et 'nennenswerth, memorabilis, memorandus'. Nec, si verum quaerimus, aliter comparatum est ieur. **mortos* (sanscr. *mártа-*, gr. μορτός, βροτός) 'Sterblicher, der sterben mag' (cfr θνητός).

Hic etiam de adiectivis latinis in *-ilis -tilis -bilis* exeuntibus breviter mentionem faciamus. Ac suffixo *-ili-*, quocum arte cohaeret *-ulo-* (cfr Brugmann Grundr. II, 192), in ceteris linguis ieur. magnam esse cognationem constat (cfr supra p. 86, Brugmann l. l.). Quod si harum linguarum formas in comparationem vocaverimus, facile apparebit, ut in *bibulus*, *credulus*, sim. adventicia est notio proclivitatis, ita in *agilis*, *docilis*, *facilis*, sim. notionem potestatis sive facultatis. Et abest haec notio e. gr. in *plect-ilis* 'geflochten' (*corolla plectilis* Plaut. Bacch. 70), cui figurae aequalia sunt haec adiect. suff. *-tilis-*, quod ex *-to-* et *-ilis-* compositum est, derivata: *altilis* 'genährt, gemästet' (Lucil., Varro), *electilis* 'ausgewählt' (Plaut.), *fictilis* 'aus Thon gemacht', sim. Rursus alias formas invasit notio modalis: *adapertilis* 'sich öffnen lassend', *commictilis* 'den man bepissen kann oder mag, verächtlich', *tactilis* 'berührbar', al.; *fissilis* Plauto idem est atque 'fissus' Aul. 440 (*non fissile haberes caput*), posterioribus 'gespalten' et 'spaltbar'.

Suff. *-bili-* non magis quam *-ili-* et *-tili-* a principio vim modalem habuisse itidem ex origine eius atque cognatione satis apparet (cfr Brugmann Grundr. II, 200 sqq.: *-bili-* : *-bulo-* ut *-ili-* : *-ulo-*; *-bulo-* autem e *-dhlo-* ortum cum gr. -θ-λο- cohaeret, ubi

ϑ suff. verbale sive determinativum *dh* repraesentat). Et inveniuntur apud priscos scriptores figurae nonnullae, quae huius notionis expertes sunt et significationem pass. praebent quasi nudam: *sepelibilis* 'begraben' (*sepelibilem facere* = sepultum facere, sepelire Plaut. Cist. 62, cfr *effectum facere* = efficere, *ademptum facere* = adimere, *dividuom facere* = dividere, v. supra p. 87 adn.), *aspernabilis* 'aspernatus' pass. sens. (*aspernabilem facere* Acc. 555 R.), *immutabilis* 'immutatus' (*scio quid erres: quia vestitum atque ornatum immutabilem habet haec* Plaut. Epid. 577). Praeterea cfr *nobilis* = notus, *ignobilis* = ignotus (e. c. Plaut. Pseud. 1112 *cum his mihi nec locus nec sermo convenit neque is umquam nobilis fui,* ibid. 592 *quis hic est, qui oculis meis obviam ignobilis obicitur,* cfr Fest. 186 Th. *nobilem antiqui pro noto ponebant*)[1]. Alia quaedam v. apud Stolz Hist. Gramm. d. lat. Spr. 568[2]. Sed plerumque haec figura notione quadam modali praedita est: e. gr. *exorabilis* 'erbittlich', *mutabilis* 'veränderlich', *tolerabilis* 'erträglich', *admirabilis* 'bewundernswerth, admirandus', *laudabilis* 'lobenswerth, laudandus', *optabilis* 'wünschenswerth, optandus'. Ad vim gerundivi quam prope accedat saepe hoc genus, documento sunt huiusmodi loci: *istae enim vestrae — — virtutes nisi voluptates efficerent, quis eas aut laudabiles aut expetendas arbitraretur?* Cic. de Fin. I, 13, 42, *nec in misera vita quicquam est praedicabile aut gloriandum nec in ea, quae nec misera sit nec beata. Et est in aliqua vita praedicabile aliquid et gloriandum ac prae se ferendum . . . Quod si est, beata vita glorianda et praedicanda et prae se ferenda est* Tusc. V, 17, 49 sq. (alia vide apud Nägelsbach-Müller Stilist.[8] 274, Dosson l. l. p. 60 sq.).

Praeterea in multis adiectivorum et participiorum generibus paucae quaedam formae per occasionem notionem modalem acceperunt, quamquam illa notio non usu stabilita est ac propagata e. gr.: ἁγνός (= ἅγιος) 'qui venerationi est, venerandus', στυγνός (= στύγιος) 'detestatus, detestandus', σμερδνός 'qui timetur, timendus' (cfr Brugmann Grundr. II, 424), lat. *arvos (ager)* 'zum

[1] E 'notus' 'ignotus' scilicet solita horum vocc. significatio 'namhaft, vornehm'; 'gemein' fluxit.

[2] De activa sign. cfr Hanssen Phil. 47, 274 sqq. (Am. J. of Phil. X, 34 sqq.), cui tamen in iis, quae de his adi. disserit, non omnino adsentior.

Pflügen bestimmt', cfr *pascuos*. *caeduos* 'zu hauen, haubar', *contiguos* 'erreichbar' (Verg. Aen. X, 457), *reiculus* 'auszustossend, reiciendus'.

Ea igitur per linguas ieur. pertinet consuetudo, ut variis adiectivis verbalibus et participiis passivis immisceantur notiones modales, quarum ab initio fuerint expertes. Neque hoc nimis mirandum. Vides enim, quam parvo intervallo inter se distent notiones, quales sunt v. c. 'gelobt' et 'löblich, lobenswerth', 'erwünscht' et 'wünschenswerth', 'gefürchtet' et 'der zu fürchten ist, fürchterlich', 'unbesiegt' et 'unbesiegbar': nempe, si quis laudatur, eius facile propria esse videtur laus, ut eundem dignum existimemus, qui laudetur; si quis adhuc victus non est, eundem vinci non posse facile fingimus. Itaque adiuvante orationis contextu proclive erat ab illa notione delabi in hanc [1]. Iam vero nova significatio, cum semel esset exorta, usu increbrescere et latius serpere potuit, quo fieri solebat, ut magis minusve obrueretur pristina vis, quae tamen in solitariis quibusdam formis haud raro remansit. Quod si, quae in quoque adiectivorum genere huius mutationis fuerint causae, qui gradus, quae incrementa, penitus perspicere fere non possumus, ideo de ipsa re dubitare non licet [2].

Hac igitur, quae iam adumbrata est, via in linguis ieur. multa participia necessitatis orta sunt nec quicquam video, quod obstet, quominus idem in italicum transferamus. Quod si fecerimus, iam non in obscuro erit, quaenam ratio formis illis, a quibus abest notio modalis: *labundus*, *oriundus*, *volvendus*, cet., cum iis intercedat, quibus continetur notio necessitatis, officii, potestatis: *vir (est) laudandus*, *legibus est parendum*, *dolor non ferendus* [3].

---

[1] Adsentior Leskienio lit. *sùktinas* sic interpretanti (Bild. d. Nom. 406) 'etwas der Art, dass es gedreht wird, dem das Gedrehtwerden, Gedrehtsein zukommt, woraus sich der Sinn der Notwendigkeit oder Möglichkeit der Handlung von selbst ergiebt'. Cfr quod supra p. 90 monui, adiectiva per se nihil aliud significare quam ad rem aliquam vel personam aliquo modo pertinere notionem radicis sive stirpis, unde provenerint.

[2] Etiam contrario ordine significationes mutari potuisse, ut, si cui formae attributa esset notio modalis, ea abiceretur, non nego. Quod tamen multo rarius factum esse videtur, nec certa exempla mihi praesto sunt.

[3] Olim viri docti vulgo censebant notionem necessitatis e verbo substan-

At fortasse etiam alia ratione huius figurae vis prisca mutari potuit. Constat enim — id quod iam supra p. 104 n. breviter monui — participium praes. act. haud raro ad consilium quoddam significandum usurpari. Velut Livius scripsit XXI, 6, 2 *legati a Saguntinis Romam missi auxilium — — orantes* (= qui auxilium orarent, auxilii orandi causa), XXIII, 6, 6 *Romam legatos missos a Campanis — — postulantes*, XXXIII, 27, 7 *ad Philippum legatos gratias agentes ei — — miserunt* (cfr Kühner Ausführl. Gr. d. lat. Spr. II, 92, Dräger Hist. Synt. II, 774). Similiter cum Tammelinio (De partic. p. 22) interpretari licet Ter. Heaut. 725 *obsecrans — — veniet*, Andr. 935 *bellum — fugiens meque in Asiam persequens proficiscitur*, al. l. Idem in aliis linguis ut graeca et sanscr. observare licet. Cfr Il. Δ 86 κατεδύσεθ' ὅμιλον — — Πάνδαρον — — διζημένη ('um P. zu suchen'), Eur. Suppl. 120 τούτους θανόντας ἦλθον ἐξαιτῶν πόλιν ('um zu erbeten'), Thuc. VII, 25, 9 ἔπεμψαν — — ἐς τὰς πόλεις πρέσβεις — — ἀγγέλλοντας, Xen. Hell. II, 1, 29 ἡ πάραλος — — (ἀπέπλευσεν) ἀπαγγέλλουσα — — (alia apud Kühner-Gerth Gr. Syntax I, 140 sq., Goodwin Syntax of the moods and tenses[2] § 840 invenies). In Rigveda complura exstant exempla ut 5, 31, 12 *āyaṁ janā abhicákṣe jagāméndraḥ sákhāyaṁ sutásomam ichán* 'dieser Indra ist herbeigekommen — — um zu suchen (propr. 'suchend') den somabereitenden Freund', 1, 35, 10 *apasédhan rakṣáso yātudhā́nān ásthād* — — — 'er erhob sich um zu vertreiben (propr. 'vertreibend')

tivo in coni. periphr. addito et ex dativo agentis fluxisse. Ac primam mutatae significationis originem ex huiusmodi enuntiatis repetebant: *(mihi) moriendum est, (mihi) observandum est leges*, ubi *moriendum, observandum* pro substantivis habebant; *mihi moriendum est* proprie idem fuisse atque 'Sterben ist für mich'. A qua significatione quam facilis esset transitus ad notam illam 'ich muss sterben', ut demonstrarent, cum multa in comparationem vocabant tum locutiones illas: *istaec magis tua curatio est, nunc mihi cautio est*. Posteriore aetate pro eo quod est *observandum est leges* eodem sensu dictum esse *observandae sunt leges;* ad extremum necessitatis notionem ad participia attributi loco posita venisse *(laudandus vir)*. Sed haec omnia artificiosius quam verius excogitata esse videntur. Cfr quae partim quidem rectissime contra disputat Weisweiler l. l. p. 115 sqq. et 63; v. etiam Doehring l. l. p. 3 sqq. Ego illud monuisse satis habeo *observandum est* vix aliter dictum esse quam *observatum est*, ut *observandum* non substantivum sit subiecti loco positum, sed neutrum participii praedicative usurpatum. Neque credibile est personalem structuram (*observandus sum)* recentiorem esse quam impersonalem *(observandum est)*.

die Unholde und Zauberer', 7, 67, 7 — — *yātam arvāg açnántā havyám* 'kommt hierher essend i. e. um zu essen das Opfer' (alia v. apud Delbrück Altind. Synt. 371, Vergl. Synt. II, 478 sq.). Haec igitur consuetudo sine dubio antiquae originis est neque vero a natura participii actionis durantis atque imperfectae abhorret (cfr scriptores, quos supra laudavi)[1]. Quod autem in genere activo licuit, idem scilicet in passivo admitti potuit (et cfr e. gr. ὡς ἐνδιδομένης τῆς πόλεως 'in der Meinung, die Stadt wolle sich ergeben' X. Ag. 2, 18, cfr Hell. IV, 5, 3, Thuc. III, 18, 1, *huius deditionis ipse Postumius, qui dedebatur, suasor et auctor fuit* Cic. de Off. III, 30, 109, ubi imperf. *dedebatur* i. e. a. 'der ausgeliefert werden sollte'). *Petendus* igitur — ut haec forma pro exemplo sit — etiamsi per se nihil aliud quam αἰτούμενος significasse ponimus, tamen non minus quam *petens* e contextu orationis vim quandam finalem accipere potuit[2], eoque facilius hunc usum percrebruisse putandum est, quod in genere passivo participium fut. nullum erat. Ita nullo negotio explicantur structurae, quales sunt: *legati missi sunt pacis petendae causa, ad pacem petendam* (cfr *legati missi sunt pacem petentes*), *oratores pacis petendae*, sim. (cfr supra p. 97), et sic hoc genus finale — ut ita appellem — coniungere licet cum illo, de quo supra p. 97 sqq. egi: *superstitione tollenda* 'indem der Aberglaube beseitigt wird', *gerenda potestate* 'dum geritur potestas', *inter rem agendam* 'dum res agitur', ubi gerundivum part. praes. vice fungitur. — In quo etiam alia res reputanda est. Constat enim, ut part. perf., ita gerundivum cum nomine, cui appositum sit, in notionem substantivi verbalis cum genetivo positi coalescere solere: *post urbem expugnatam* 'nach der Eroberung der Stadt', *in urbe expugnanda* 'bei der Eroberung der Stadt', *ab urbe expugnanda (absterrere)* 'von der Eroberung der Stadt', *urbe expugnanda* 'durch die Eroberung der Stadt' et sic deinceps[3]. Apparet, quam facile ad

[1] Miror Paul Princ.[3] 253 sq., ubi de participiis inter se confusis agit, hunc part. praes. usum ne verbo quidem tetigisse. — De indicativo praes. et imperf. similiter usurpato cfr Kühner-Gerth Gr. Synt. et Kühner Lat. gr. ll. ll.

[2] Haec non tolluntur iis, quae contra Weissenbornium disserit Weisweiler l. l. 131.

[3] Part. perf. sic positum interdum cum substantivis copulatur ut Cic. pro Planc. 18, 45 *decuriatio tribulium, discriptio populi, suffragia largitione devincta*

huiusmodi structuras se applicaverint 'finales' illae: *ad urbem expugnandam* 'zur Eroberung der Stadt', *urbis expugnandae causa* 'wegen der Eroberung der Stadt', sim.

Sic igitur censeo in structuris gerundivis, quae vocantur, gerundivum ipsum per se principio nusquam finalem vim habuisse neque actionem gerendam significasse, sed in multis locutionibus orationis contextu factum esse, ut talem significationem acciperet. Quod si ita est, ex hoc quoque fonte illa significatio latius manare potuit.

Satis docuisse videor parum probabiliter notiones necessitatis, officii, finis participio, quod in *-ndo-* cadit, innatas nunc vulgo haberi nec nimis difficile esse ad intellegendum, qua via in figuram nostram hae notiones insinuaverint[1].

Hic igitur subsistere possem, sed video Weisweilerum suam de primigenia huius participii vi sententiam ita quoque tueri studuisse, ut formas, quales sunt *legendus*, *faciendus*, *audiendus*, a futuri

e. q. s. Similiter gerundivum e. gr. Cic. in Cat. II, 10, 21 *partim inertia, partim male gerendo negotio,* al. l. (cfr Dosson p. 58 sq.). Gerundivum scilicet de imperfecta, part. perf. de perfecta actione dici solet.

[1] Delbrück (Vergl. Synt. II, p. 488 sq.) notionem necessitatis in gerundivo principalem esse ex ea significationis ususque similitudine effici vult, quae gerundivo intercedat cum infinitivis praedicativ. et final., quales exstant e. gr. RV. 1, 122, 7 *stuṣé sā vām rātíḥ* 'eure Freigebigkeit ist zu loben', 1, 54, 1 *nahí te ántaḥ çávasaḥ parīṇáçe* 'nicht ist das Ende deiner Kraft zu erreichen'; 5, 31, 4 *índram avardhayann áhaye hántavā́ u* 'sie stärkten Indra um die Schlange zu töten' (propr. 'um der Schlange willen, sie zu töten'), 8, 43, 29 *dhāsím hinvanty áttave* quasi 'cibum mittunt edere'. Sed etiamsi D. recte statuat gerundivum in locum eiusmodi infinitivorum successisse, tamen de primigenia gerundivi significatione, quantum equidem video, hinc nihil concludere licet. Nimirum rei natura fit, ut omnia part. necessitatis, quomodocumque hanc vim acceperint, cum infinitivis illis usu magis minusve congruant. Cfr e. gr. lit. *taĩ minė́tina* 'das ist zu erwähnen' (erwähnenswerth), *taĩ ne-trivótina* 'das ist nicht zu ertragen', slav. *pivĭna voda* 'Wasser, das zu trinken ist', let. *mi̊ſchi ir pļaujami* 'die Gerste ist zu mähen', gr. ἔργα γελαστά 'Dinge, die zu belachen sind', ἦ ταῦτ' ἀνεκτά; 'ist das zu ertragen'?. An in his figuris primigenia est notio necessitatis vel potestatis? Minime. — Quod autem D. structuram latinam *serpenti necando* adsimulatione quadam substantivi et infinitivi ortam esse ponit, ut ved. *áhaye hántavāí*, id nullo comprobavit argumento. Praeterea eum gerundivi et gerundii usum, qui cum infinitivis finalibus nihil commune habet, D. prorsus omittit et formas, quae sunt *oriundus, labundus, volvendus,* se explicare non posse fatetur. Quae cum ita sint, ratiocinatione eius ego de mea sententia minime depellor (cfr etiam Henry Rev. cr. 1898, p. 49).

stirpe *legē-*, *faciē-*, *audiē-* provenisse fingeret. Ne quid praetermittatur, etiam in hanc rationem paucis erit inquirendum.

Weisweiler igitur formarum in *-ndo-* exeuntium duo facit genera, unum earum, quas a stirpe praesentis, alterum earum, quas a stirpe futuri profectas esse credit. Atque ad illud genus primae et secundae coniugationis formas, quae in *-ando-*, *-endo-*, tertiae et quartae, quae in *-undo-*, *-iundo-* cadunt, trahendas esse censet; ad hoc genus tertiae et quartae coniugationis formas, quae in *-endo-*, *-iendo-* desinunt, refert: illo igitur genere participium praesentis, hoc participium futuri repraesentari vult. Sed futuri notionem ab hoc formarum genere ad illud iam antiquissima aetate propagatam esse, neque vim primigeniam nisi in paucis quibudam formis ut *oriundus*, *secundus* servatam esse.

Hanc tamen rationem Weisweiler non multis probasse videtur neque probabilis est. Quae, ut alia mittam, vel eo labefactatur, quod *volvendus*, quamquam *-endo-* terminatur, tamen praesentis vim praebet: 'herumrollend, περιτελλόμενος'. Quod unde factum sit, nequaquam satis explanatur iis, quae disserit Weisweiler l. l. p. 45.

Iam vero illud non neglegendum est, quod vi et usu futurum ind. et gerundivum aliquantum inter se discrepant: in *legetur* enim iam inde ab antiquissimis temporibus vulgata est significatio 'er w i r d gelesen werden', *legendus* autem 'der gelesen werden muss (soll)' significare solet. Nam futuri vim, quae quidem proprie sic appellatur, non ante secundum et tertium p. Chr. n. saec. gerundivum accepisse videtur, a qua aetate frequentari coeptae sunt structurae, quales sunt: *spero — — aliud esse inveniendum* (= inventum iri) Tertull. haeret. 11, *a Sura comperit adoptandum se a Traiano esse* Spartian. Hadr. 3, 10, *cum omnibus se prospiceret undique periculis opprimendum* Ammian. Marc. XVIII, 5, 2, *(cum) benedicendae sint* (ἐνευλογηθήσονται) Vulg. Gen. 18, 18, cet. (cfr Neue-Wagener Formenl.[3] III, 180 sqq.). Sunt quidem, qui etiam apud aureae aetatis scriptores hunc usum exstare contendant, ad quod confirmandum huiusmodi locos laudare solent: Caes. b. c. I, 72 *movebatur etiam misericordia civium, quos interficiendos videbat*, b. g. VIII, 4 *milia nummum — — condonanda pollicetur*, Liv. III, 45, 3 *quin ducat puellam sistendamque in adventum eius, qui pater dicatur, promittat*. XXI, 21, 8 *inter labores*

aut iam exhaustos aut mox exhauriendos, Hor. Ep. I, 1, 1 *prima dicte mihi, summa dicende Camena,* al. eiusdemmodi (cfr Weissenborn l. l. p. 137, Aubert Den latinske Verbalflex. p. 298 sqq., Dosson p. 75 sqq., Weisweiler p. 19 sq., 145 sq.). Sed ex his locis alii corrupti sunt vel saltem incertae lectionis, ut b. g. VIII, 4, alii prave intellecti, ut b. c. I, 72 (recte Madvig ad de Fin. I, 2, 6: 'Caesar loquitur de adversariis, quos, victoriae certus, sibi interficiendos dura necessitate videbat'); Liv. III, 45, 3 *sistendam promittat* ad similitudinem locutionum, quae sunt *aliquid faciendum suscipio, curo,* dictum esse videtur [1]. Restant pauci quidam loci, ubi gerundivum ad vim participii futuri proxime accedere negandum non sit, sed vix usquam pro certo statuere licet notionem modalem plane abesse. Velut illud *labores exhauriendos* Liv. XXI, 21, 8 interpretari licet 'die bald zu ertragenden Mühen' (Riemann Syntaxe lat.[2] p. 456: 'les fatigues qu'il faudrait bientôt supporter'), item Hor. Ep. I, 1, 1 *dicende* minime necesse est cum Kiesslingio vertere 'den (noch meine letzte Muse) nennen wird', sed aeque bene vel etiam melius verti potest: 'der (von meiner letzten Muse) zu nennen ist'. Non fore solum, ut Maecenas summa Camena diceretur, sed etiam merito fore Horatium dicere voluisse quidni credere liceat? Quam nihil autem valeant hi loci ad probandum participium in *-endo-* cadens a futuri stirpe deductum esse, inde apparet, quod in linguis cognatis eodem modo usurpantur alia participia necessitatis, quae a futuri stirpe ducere nemini in mentem venire potuit. Nimirum in omni huiusmodi participio notioni necessitatis admixta est notio futuri, utque haec magis emineat quam illa, interdum efficit orationis contextus. In eodem igitur genere ac Livianum illud exemplum XXI, 21, 8 et Horatianum Ep. I, 1, 1 sunt haec sanscrita, in quibus itidem inter se opposita sunt part. praet. et part. necess.: *kṛtā́ni kártvāni ca* 'das Gethane und das zu Thuende' RV. 8, 63, 6; 10, 48, 3, *yáj jātáṁ yác ca jántvam* 'was geboren ist und was noch geboren werden soll (wird)' 8, 89, 6, *yáj jātáṁ janitavyàṁ ca* id. AV. 4, 23, 7 (cfr Delbrück Altind. Synt. p. 398 sq.). Quod denique disputat Weisweiler p. 19 sq. in hunc modum: 'wenn — — unser Partizip [i. e. participium in *-ndo-* exiens] in

[1] Liv. II, 6, 4 et 48, 4 cur cum Aubertio a solita gerundivi significatione discedatur, nihil esse videtur. Etiam Dosson multa aliena immiscet.

Bezug auf die consecutio temporum wie auch in seiner Verwendung nach irrealen Vordersätzen in der unabhängigen und in der abhängigen Redeweise ganz übereinstimmend mit dem aktiven Futurpartizip behandelt wird, so kann das nur in einer innern Verwandtschaft beider Formen begründet sein', consecutio illa temporum (e. gr. *sin* erunt *merita* — — *maior quaedam cura adhibenda est*) gerundivo non magis cum part. fut. act. communis est quam cum imperativo (e. gr. *ubi voles, arcesse*), et indicativus ille gerundivi, qui ad hoc exemplum ponitur *si unum diem morati essetis,* moriendum *omnibus* fuit, videlicet cum *oportebat. oportuit, debebam, debui,* sim. potius comparandus est quam cum indicativo part. fut. act. (*moriturus eram, fui*).

At enim, inquit, participium, quod in *-ndo-* cadit, si non ad futuri, at tamen ad coniunctivi vim bene quadrat (*legendus* = 'qui legatur' potius quam 'qui legetur'); futuri autem latini stirps, quae *ē* terminatur, principio coniunctivi erat (lat. *legē-* = gr. λεγη-). Fieri igitur potest, ut participium nostrum ea aetate institutum sit, cum haec stirps ad vim futuri propriam nondum deflexa esset, utque postea, cum hoc fieret, pristinam vim retinuerit (cfr quae in hanc sententiam disserit Weisweiler l. l. 144 sq.). At satis artificiosa sunt haec omnia et prorsus singulare participium illud coniunctivi **legē-ndo-* 'der gelesen werden mag'. Si ceteras figuras circumspiciemus, quae in linguis ieur. participii necessitatis vice funguntur (his scilicet cum coniunctivo eadem intercedit significationis adfinitas ac participio ital.), ne unam quidem inveniemus aut a coniunctivi aut a futuri stirpe derivatam. Quin etiam participia, quae e stirpe coniunctivi in *ē- ā-* (aut optativi in *oi- iē- ī-*) cadente ducta sint, in linguis ieur. omnino nulla sunt.

Denique varietatem illam vocalium : *-endo-* : *-undo-* < *-ondo-* (*legendo- legundo-*), quae Weisweilero ad hanc coniecturam proponendam ansam dedit, non possumus non cum ea comparare, quae in participio praes. act. tradita est : *-ent- -unt-* < *-ont-* (cfr quae disputavi supra p. 79 sqq.). Id quidem nonnihil miri habet, quod haec varietas in gerundivo multo diutius servata est quam in participio praes. act. (materiem, quae ad hanc rem pertinet, congestam invenies apud Corssen Ausspr.[2] II, 180 sqq., Neue-

Wagener Formenl.³ III, 331 sqq.)[1]. Sed in eiusmodi rebus persaepe fit, ut nihil certi statui possit, et fallitur Weisweiler, quod suam rationem aptiorem esse credit ad hoc explicandum. Prorsus enim nihil hac in re interest, unde originem duxerit terminatio *-endo-*, si quidem *-endo* et *-undo-* iam inde ab antiquissimis temporibus plane idem significabant, quod ita fuisse etiam Weisweiler existimat. Fortasse fingere licet ad *-undo-* in participiis servandum momentum aliquod attulisse adiectiva illa, quae eodem suffixo derivata erant : *rotundus, facundus, fecundus,* cet.; cfr etiam participia in *-bundus (= *bhu-ndos)* exeuntia. Ut autem *-endo-* ad extremum superius discederet, id effecisse videtur participium praes. act. in *-ent-* desinens, quod cum nostro participio in animis loquentium societate quadam coniunctum fuisse satis verisimile est.

Ex hac igitur disputatione id efficitur, ut prorsus improbabile esse videatur formas, quales sunt *legendo-, faciendo-, audiendo-*, a futuri stirpe profectas esse. Neque magis participia, quae in *-bundo-* cadunt, a futuro, quod in *-bo* exit, declinata sunt (cfr quae supra p. 74 sq. disserui).

Ergo, si formam respicimus, participio, quod *-ndo-* terminatur, nihil cum futuro indic. commune est. Quod autem ad significationem attinet, aliqua quidem inter has figuras intercedit societas. Nam cum futuro nonnumquam id significatur, quod fieri debet, tum in gerundivo iam aurea aetate interdum temporis futuri notio magis conspicua est quam modalis. Quod si solitam utriusque figurae vim spectamus, ab hac quoque parte satis magno disiunguntur intervallo. Itaque, quod Weisweiler nomen illud participii futuri passivi huic figurae unice aptum esse censet, id ei non adsentior.

Satis iam de gerundivo disputavimus. Restat, ut videamus, quae gerundio cum gerundivo intercedat ratio. Qua de re inter viros doctos magnam esse controversiam satis constat. Velut alii adiectivum in *-ndus -a -um* desinens (i. e. gerundivum) e substantivo (i. e. gerundio) per attractionem quandam sive adsimulationem ortum esse censent (cfr e. gr. Genberg De gerundiis

[1] Cfr nunc etiam Herkenrath l. l. p. 4 sqq., Seyffert in act. Bursiani et Mülleri 80 (1894), 347 sq.

et supinis Latinorum Lundae 1841, p. 49 sqq., Madvig Bemerkungen über verschiedene Puncte des Systems d. lat. Sprachlehre, p. 39, Schroeder K. Z. XIV, p. 366 sqq., Roby Gramm. of the latin language II, LXVII sqq.); alii autem et quidem plurimi gerundium pro neutro gerundivi habent eaque figura substantivi loco posita ipsam actionem significari et casus infinitivi obliquos quasi repraesentari existimant (*legendo-* 'das Lesen'). Sed inter hos ipsos multi sunt, qui in structuris gerundivis, quae vocantur (e. gr. *cupiditas libri legendi*), gerundivum a gerundio cum obiecto posito repetunt, ut fingant primo dictum esse *cupiditas librum legendi*, tum mutata structura *cupiditas libri legendi*. Nuperrime autem Weisweiler in libro, quem saepe laudavimus, omnes fere, quae huc pertinent, quaestiones diligenter atque copiose tractavit. Qui de hoc quidem loco multa recte vel saltem probabiliter disputasse videtur, nisi quod de modali et temporali gerundii notione perperam iudicavit. Incipiam igitur ab iis exponendis, quae ille de gerundii vi et natura statuit; tum, quibus in rebus eum sequi non possim, aperiam.

Ac primum W. eorum sententiam prorsus repudiat, qui gerundium fontem esse gerundivi existimant. Illam enim figuram antiquiorem esse quam hanc vel ideo parum credibile esse, quod gerundii in dialectis italicis nullum exstet vestigium. Praepostere etiam a multis statui structuras gerundivas (e. gr. *cupiditas libri legendi, natus sum miseriis ferendis*) a gerundio cum obiecto posito (*cupiditas librum legendi, natus sum miserias ferendo*) ortas esse, cum praesertim hoc dicendi genus (ger. cum obi. positum) et apud priscos scriptores latinos et aurea, quae vocatur, aetate satis raro nec fere nisi certis condicionibus admissum sit. Ac, si quis ad modum impersonalem Romanorum (*curritur* 'es wird gesprungen', *legitur* 'es wird gelesen', *lectum est* 'es wurde gelesen', cet.) animum attenderit, facile apparere gerundium nihil aliud esse quam neutrum gerundivi absolute (i. e. sine certo subiecto) positum: inter (*cupiditas*) *legendi* et (*cupiditas*) *libri legendi* eandem scilicet intercedere rationem atque inter *legendum est* et *liber legendus est*, illud autem ab hoc non aliter differre quam *legitur* 'es wird gelesen', *lectum est* 'es wurde gelesen' a *liber legitur, lectus est*. Et proxime quidem cum gerundio conferendum esse neutrum part. praet. pass. absolute positum: *optato, consulto, explorato; propter*

crebrius eo anno de caelo lapidatum Liv. XXIX, 10, 4, *ni* degeneratum *in aliis huic quoque decori offecisset* I, 53, 1, *ante omnia refellit falsum imaginis titulum paucis ante annis* lege cautum IV, 16, 4.

Quod ad generum discrimen attineat, ut totum modum impersonalem, sic gerundium inter activum et passivum quasi medium locum obtinere, unde fieri, ut pro contextus varietate modo active modo passive accipi possit; velut in enuntiato illo *oppidum ad diripiendum militibus concessit* 'ad diripiendum' 'ut diriperent' interpretari licere, contra si dictum sit *urbs militibus ad diripiendum tradita est* 'ad diripiendum' idem atque 'ut diriperetur' esse videri; *erudiendi causa missus* Iustinum 17, 3 de discipulo posuisse, posse idem de praeceptore poni, et sic deinceps. ('Durch die unpersönliche Verbalform überhaupt und durch das Gerundium insbesondere wird die Handlung weder als Thätigkeit noch als Erleiden eines Subjektes, sondern als absolutes Geschehen bezeichnet, und wenn wir an Stellen der genannten Art bald aktiven bald passiven Sinn annehmen, so lesen wir aus dem Zusammenhang heraus, was im Gerundium selbst nicht liegt' l. l. p. 94 sq.)

Quod autem gerundium, si a verbo transitivo ductum sit. cum accusativo obi. poni possit, id quoque naturae modi impersonalis consentaneum esse, quippe cum hac figura aliqua ex parte contineatur vis verbi activa (*legitur* 'es wird gelesen' = 'man liest', cfr *agitandum est vigilias,* τοὺς συμμάχους οὐ παραδοτέον, sim.). Ne in verbo finito et part. perf. modo impersonali eiusmodi accusativus subiceretur (*legitur Vergilium,* sim. nisi postremis linguae temporibus non inveniri), in mora maxime fuisse verba deponentia, quorum tertia pers. sing. cum certo subiecto poni soleret. ('Wie man — — gewohnt war, die passive Verbalform 3. sg. in transitiven Ausdrücken wie *adhortatur socios, verebatur deos, tuebitur patriam* nur persönlich zu nehmen, musste andererseits naturgemäss eine Redeweise wie *amatur parentes, defendetur patriam* in unpersönlichem Sinne unterbleiben, wenngleich das Passiv überhaupt nicht die Fähigkeit verloren hatte, einen Objektsakkusativ zu regieren' l. l. p. 71; de part. perf. cfr p. 87 sq.)

Ad extremum Weisweiler monet gerundio non minus quam

gerundivo significari actionem gerendam atque futuram. Itaque *cupiditas legendi* interpretandum esse 'cupiditas eius ut legatur', *exorando, haud adversando sumendam operam censeo* '(ei) ut exorem, non ut adverser operam sumo', *ad diripiendum* 'ad id ut diripiatur', cet. similiter. Etiam in ablativo illum sensum aperte cerni. Velut *docendo discimus* prorsus diversum esse a 'dum docemus, discimus', 'docentes discimus'; *docendo* enim non id, quod simul cum actione principiali fiat, significari, sed id, quod faciendum sit ('was geschehen soll'). In ablativo tamen et genetivo gerundii tempore procedente quodammodo detritam esse vim primigeniam, ut ablativus pro participio praesentis poneretur, genetivus quasi ad infinitivum supplendum usurparetur. Praeterea gerundium sine sensu modali nisi apud philosophos et grammaticos non inveniri. Quibus cum opus esset figura, quae ad infinitivum graecum per casus declinatum responderet, necessitate coactos gerundium ad ipsam verbi actionem significandam adhibuisse : *lustrum nominatum tempus quinquennale a luendo, id est solvendo* Varro l. l. VI, 11, *nec sine canendo tibicines dicti* ibid. VI, 75, *ductum verbum (confidens) a confidendo — — discrepat a timendo confidere* Cic. Tusc. III, 7, 14, *ex providendo est appellata prudentia* de Leg. I, 23, 60, *nomen carendi — — inest enim velle in carendo* Tusc. I, 36, sim. Sed in his ipsis locutionibus nativam gerundii vim interdum perspici posse, velut *a confidendo* Tusc. III, 7, 14 proprie idem esse atque 'davon, dass man vertraue', *discrepat a timendo confidere* idem atque 'dass man vertraue ist weit verschieden davon, dass man fürchte'.

Haec fere summa est eorum, quae Weisweiler de gerundio disserit. Cui de ceteris rebus, etiamsi leviora quaedam obici possint, tamen in universum adsentior; certe origo gerundii mea quoque sententia ita optime intellegitur, si a neutro gerundivi absolute posito proficiscimur[1]. Sed id errat Weisweiler (quocum

---

[1] Plane nova haec ratio non est. Nam eadem fere quae Weisweiler multis annis ante hac de re docuerat Feilberg Tidskrift for Phil. IV, 1 sqq. Cfr etiam v. Gruber Allgem. Schulzeit. 1833, II, N:o 147, 148 (v. J. Golling Zeitschr. f. d. österr. Gymn. 1891, 128), Ehrnberg De gerundivo et gerundio Latinorum Lundae 1864, p. 24 sqq., Aubert Den lat. Verbalflexion, p. 302 sqq. — Usum impersonalem gerundivorum aliquot sanscr. in comparationem vocavit Böhtlingk Zeitschr. d. deutsch. morgenl. Ges. 42, 366 sqq.

consentit Deecke ll. supra ll.), quod in gerundio notionem modalem sive 'futuralem' inhaerere censet. Gerundii, ut consentaneum est, hac in re plane eadem ratio est atque gerundivi, nisi quod gerundium in eiusmodi sensum etiam difficilius detorquetur. Quod quamquam post ea, quae supra de gerundivo disserui, longa disputatione sane non eget, tamen Weisweileri et Deeckii confidentia motus rem paullo uberius tractabo.

Primum igitur Weisweileri rationi quam maxime repugnat figura a scriptoribus latinis iam inde a prisca aetate frequentissime usurpata, dico ablativum in *-do* cadentem. Qui sive ad instrumentum, causam, modum, res, quae actionem principalem comitantur, denotanda ponitur sive alio quodam munere fungitur, certe ad idem tempus atque actio principalis referri solet neque actionem gerendam sive futuram significat. De qua re ne ulla restet dubitatio, hoc quoque loco exempla nonnulla insigniora adscribam. Cfr igitur Plaut. Truc. 916 *ita miser cubando in lecto hic exspectando obdurui* ('eo quod in lecto cubui' vel 'dum in lecto cubo exspectans'), Men. 882 *lumbi sedendo, oculi spectando dolent, manendo medicum* ('durch Sitzen', 'durch Schauen, während ich warte'), Amph. 588 *neque fando umquam accepit quisquam*. cfr Epid. 496 *fando — — audivi*, Pacuv. 318 R. *nihilne a Troia adportat fando?*, sim., Curc. 52 *nisi sist osculando quippiam inpudicior* ('im Küssen', abl. lim.), Ter. Heaut. 114 *saepe eadem et graviter audiendo victus est*, Ad. 213 *ego vapulando, ille verberando usque ambo defessi sumus* ('ego eo quod vapulavi, ille eo quod verberavit'[1]), Caec. Stat. 175 R. *diu vivendo multa quae non volt videt* ('dum vita producitur'), cfr Syri sent. 212 *heu quam multa paenitenda incurrunt vivendo diu*, Lucr. I, 398 *quamvis causando multa moreris*, IV, 306 *dolorem oculis quae gignunt insinuando*, 449 *fit uti videantur omnia quae tuimur fieri tum bina tuendo*, VI, 451 *nubila concrescunt, ubi corpora multa volando hoc supero in caeli spatio coiere repente*, I, 1026 *omne genus mo-*

[1] Quod si verum quaerimus, hic ut al. l. nonnullis ipsa vis sententiae gerundiis continetur. Vertendum: 'ich bin geprügelt worden, er hat geprügelt (in einem fort), bis dass wir beide müde wurden' (*usque* h. l. plerique perperam ad *defessi sumus* trahunt). Cfr Epid. 200 *rogitando sum raucus factus* 'rogitavi adeo, ut raucus factus sim' vel 'usque ad ravim' (cfr Aul. 336 *usque ad ravim poscam*), Poen. 778 *negando — — ravio*.

tus et coetus experiundo tandem deveniunt in talis dispositurus (h. l., ut nonnumquam alias, gerundium participii praes. act. usum refert, qualis cernitur e. gr. Sall. Iug. 113, 1 *haec Maurus secum ipse diu volvens tandem promisit.* cfr supra p. 104 n.), Cat. frgm. p. 83 Iord. *homines exercendo videmus conteri; si nihil exerceas, inertia atque torpedo plus detrimenti facit quam exercitio,* Cass. Hem. II, 11 *pastorum vulgus sine contentione consentiendo praefecerunt aequaliter imperio Romulum et Remum.* Varro l. l. V, 78 *mergus, quod mergendo in aquam captat escam.* VI, 52 *ab hoc tempora quod tum pueris constituant Parcae fando, dictum fatum — — qui futura praedivinando soleant fari, Fatidici.* r. r. I, 1, 11 *quae ipse in meis fundis colendo animadverti,* Cic. in Cat. IV, 3, 6 *id* [malum] *opprimi sustentando aut prolatando nullo pacto potest,* de Off. I, 30, 105 *hominis autem mens discendo alitur et cogitando,* Nat. d. II, 47, 122 *alia animalia gradiendo, alia serpendo ad pastum accedunt, alia volando, alia nando,* Or. 68, 228 *ut enim athletas — — videmus nihil nec vitando facere caute nec petendo vehementer.* E scriptoribus posterioris aetatis, Livio, Tacito, cet. exempla adferre supersedeo. Id tantum moneo apud Tacitum, quo est orationis variandae studio, haud raro inter se permutari abl. gerund. et part. praes. act., ut Ann. II, 81 *modo semet adflictando, modo singulos nomine ciens,* XIII, 47 *suspectabat maxime Cornelium Sullam socors ingenium eius in contrarium trahens callidumque et simulatorem interpretando,* al. l. Ac notum est eum gerundii usum, quo part. praes. loco ponitur, a lingua vulgari Romanorum in linguas romanicas, quas vocant, propagatum esse, ubi valde increbruit (cfr nunc Meyer-Lübke Gramm. d. roman. Spr. III, 531 sqq.). — Ad extremum exempla nonnulla addo, ubi abl. ger. a praepositione pendet: Plaut. Asin. 795 *ne sic tussiat, ut quoiquam linguam in tussiendo proserat,* Cato Agr. 161 *ne in sariendo radices laedas,* Cic. Nat. d. II, 4, 11 *quod — — in redeundo — — auspicari esset oblitus,* Cat. frgm. p. 23 Iord. *secundae res laetitia transvorsum trudere solent a recte consulendo atque intellegendo* ('von dem richtigen Überlegen und Verstehen'), Cic. de Fin. I, 2, 5 *quae — — de bene beateque vivendo — — disputata sunt,* Plaut. Capt. 504 *vix ex gratulando miser iam eminebam* ('kaum kam ich aus dem Glückwünschen heraus'), Cic. de Fin. V, 18, 48 *quam ex discendo capiant voluptatem.* Plura exempla rei

satis notae coacervare supervacaneum est. Vides huiusmodi locis notionem illam, quam Weisweiler gerundii propriam esse vult, prorsus abesse. Quod quidem, ut iam supra p. 119 significavi, W. ipsi aliter videtur. Qui (p. 136) usque eo progreditur, ut contendat in enuntiato, quale est *docendo discimus*, *docendo* significari actionem gerendam. At profecto omnibus, quicumque in hac re integrum servarunt iudicium, apparet *docendo discimus* non idem esse atque 'dadurch dass (indem) gelehrt werden muss (soll)', 'dadurch dass wir lehren müssen (sollen)', lernen wir', sed idem atque 'dadurch dass (indem) wir lehren, lernen wir', cfr Sen. ep. 7, 8 *homines dum docent, discunt.* Quantumque in his ablativis interpretàndis a Romanorum intellegentia abhorreat Weisweileri, etiam e loco Catoniano, quem supra (p. 121) adscripsi, intellegere licet, ubi ablativum *exercendo* primum sententia, quae est *si nihil exerceas* (i. e. passive *si nihil exercentur*), tum subst. *exercitio* excipit. De periphrasi, qua utitur Weisweiler (*ita ut doceamus* 'so dass, in der Weise, dass wir lehren') quamque aptam esse ad demonstrandum his ablativis significari actionem gerendam prorsus temere credit, cfr supra p. 99 sq. Quod autem W. iis locis, ubi inter se permutantur abl. ger. et part. praes. act., ut saepe fit apud Tacitum (cfr supra p. 121), inter has figuras certum significationis discrimen agnoscit (l. l. p. 136 sq.), hoc discrimen, qualecumque est, non in ea re, de qua hic agitur, i. e. in statu actionis positum esse nemo non videt.

Ac fortasse W. sensit ipse, quam contorta essent ea, quae in hanc sententiam disseruit; certe p. 104 sq., 140 idem, vix satis sibi ipse constans, in abl. ger. explicando aliam rationem (nec tamen eam meliorem) adhibet. Docet enim in hoc casu primigeniam participii nostri vim paullatim adsiduo usu in similitudinem participii praes. act. obscuratam esse, eamque obscurationem a lingua vulgari profectam esse fingit. Ad quod primum moneo sensu illo, quem W. principalem fuisse vult, iam inde ab antiquissima aetate carere hanc, de qua agimus, figuram: *docendo*, quantum quidem e litterarum monumentis perspicere possumus, numquam significavit 'dadurch dass (indem) gelehrt werden soll'. Neque vero, quomodo in lingua vulgari orta sit obscuratio illa, Weisweiler declarat. Quod enim sic scribit (p. 104): 'Nachdem einmal dieser absolute Ablativ des participium fut.

pass., *legendo* gleich *lectione facienda, bellando* gleich *bello gerendo*, sich in derselben Weise wie der Ablativ des unpersönlich gebrauchten Partizips auf *-tus*, z. B. *consulto* u. s. w., zu einer adverbiellen Bestimmung ausgebildet hatte, musste (!) derselbe dem Lateiner ein gern benutztes Mittel werden, Handlungen durch parallele Handlungen näher zu bestimmen, zumal ihm die betreffenden Substantiva weniger handlich waren und das part. praes. act. in seiner attributiven Bestimmtheit doch immer gewissen Beschränkungen unterlag', his verbis adfirmatur rem ita evenisse, ut ipse vult, nihil fere explicatur. Equidem minime intellego, cur necesse fuerit particium fut. sic positum in participii praes. vim abire. Praeterea cfr quae supra p. 104 contra Deeckium disputavi.

Iure igitur statuere videor ablativum gerundii, quo vix ullus gerundii casus iam inde a primordiis litterarum latinarum magis frequentatur, notione actionis gerendae plane carere, nec quidquam esse, cur credamus hoc obscuratione quadam sensus primigenii factum esse [1]. Ita etiam repugnantia illa, quam W. inter participii notionem et ablativi naturam fuisse vult (cfr l. l. p. 89), plane tollitur, ac mirum sane esset, si gerundium in eo casu frequentissime positum esset, qui maxime naturae eius repugnaret [2].

In ceteris gerundii casibus participii vis eadem videlicet erat atque in ablativo, quod confirmant locutiones, quales sunt e. gr. *consuetudo legendi, finis dicendi, pausa pugnandi, sensus amandi* [3]; *scribendo adesse* [4]; *inter ponendum* (Enn. p. 135 M.), *inter*

---

[1] Haec scilicet non ea mente disputavi, quasi negarem eum ablativi ger. usum, quo vim temporalem exhibet quasi nudam (i. e. notionibus instrumenti, causae, sim. non admixtis) posteriore aetate magis magisque percrebruisse. Sed hoc nihil ad rem, si quidem participium, etiamsi ablativus instrumentalis sive causalis est, nihilo minus actionem, quae geritur ('die sich vollziehende Handlung'), non actionem gerendam significat. Itaque si obscuratione quadam factum est, ut vergente latinitate usus ille 'temporalis' tantopere accresceret, haec obscuratio ad ablativi magis quam ad participii vim pertinet. Sed iam apud priscos huius usus exempla inveniuntur satis multa.

[2] Quod dicit W. p. 134 cum participio nostro, quippe quod vim haberet modalem (*legendus* = qui legatur), proxime coniunctum fuisse abl. modi, vereor, ne nominum (modalis, modi) similitudine deceptus sit.

[3] Weisweiler hic quoque ad 'obscurationem' illam confugit.

[4] Weisweilero quidem hoc idem est atque 'ut scribatur, adesse'. Sed homines illi, qui s. consulta graece ad verbum reddiderunt, formulam latinam *scribendo*

luctandum (Caec. Stat. 193 R.), *inter loquendum* (Afran. 422 R.). Quod autem in his casibus vis quaedam finalis gerundio multis locis inesse videtur (velut W., ut supra commemoravi, *cupiditas legendi* interpretatur 'cupiditas eius ut legatur', *exorando operam sumo* 'ei ut exorem, operam sumo', et sic deinceps), hanc vim finalem in specie magis quam in re positam esse credo. Cfr quae supra p. 110 sqq. de gerundivo disputavi, ubi docui participium praes. e contextu sensum finalem accipere posse.

Praeterea autem, ut de gerundii vi recte iudicetur, illud considerandum est, quod haec figura nominis actionis loco iam antiquitus usurpari coepta est (*docendo-* 'Lehren', *legendo* 'Lesen', e. s. d.). Nam ut Weisweilero concedendum est gerundium verum substantivum non esse, ita negari non potest ad substantivi naturam plerumque quam proxime accessisse. Cfr quae supra p. 111 dixi de gerundivo cum nomine suo in notionem substantivi verbalis coniuncto: *expugnanda urbe* 'durch die Eroberung der Stadt', 'expugnatione urbis'.

Atque gerundium substantivi verbalis vicem obtinuisse primum inde apparet, quod nonnumquam de re praeterita ponitur. Cuius rei insigne exemplum habemus Plaut. Aul. 456 *heus, senex, pro vapulando hercle ego abs te mercedem petam*, ubi *pro vapulando* (= pro eo quod vapulavi) ad verbera iam accepta refertur. Quod vix aliter explicari potest, quam si ponas *pro vapulando* idem fere fuisse atque 'pro vapulatione'. — Tum vero notanda est frequens gerundii cum substantivis coniunctio (cfr quae de gerundivo adnotavi supra p. 111 n. 3). In quo genere praeter formulam priscam *vi pugnando (vi pugnandoque)* sunt haec: *ibi cursu, luctando, hasta, disco, pugilatu, pila, saliendo sese exercebant* Plaut. Bacch. 428 sq., *tundendo atque odio denique effecit senex* Ter. Hec. 123, *aut consolando aut consilio aut re iuvero* Heaut. 86, *satin astu et fallendo callet?* Acc. 475 R., *quam* [benevolentiam] *blanditiis et adsentando colligere* Cic. de Am. 17, 61, *hoc autem ipsum bonum non accessione neque crescendo aut cum ceteris comparando, sed propria vi sua et sentimus et appellamus*

---

adfuerunt interpretati sunt γραφομένῳ παρῆσαν (v. Viereck Sermo graecus quo SPQR usque ad Tiberii Caesaris aetatem in scriptis publicis usi sunt p. 79). Praeterea cfr Liv. XXIII, 9, 1 *velut si iam agendis, quae audiebat, interesset* (v. supra p. 103).

bonum de Fin. III, 10, 34 (cfr paullo infra *non comparatione cum aliis*), *medicos quoque plus interdum quiete quam movendo atque agendo proficere* Liv. XXII, 18, 9, *duces providendo, consultando, cunctatione saepius quam temeritate prodesse* Tac. Hist. III, 20; *lusus exercendique causa* Liv. V, 27, 2, *fugae sequendique non ante noctem finis fuit* VI, 13, 6, *alios videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere* Cic. de Off. I, 30, 107 (alia multa invenies apud Dosson l. l. 102 sqq., cfr etiam Nägelsbach-Müller Stilist.[8] 153 sq.). Similiter cum substantivis coniungitur neutrum part. perf. substantive positum e. gr. Cic. Part. or. 33, 114, Verg. Aen. V, 5 sq. (v. infra p. 127). — Hic denique commemorandae sunt locutiones illae, quae maxime apud grammaticos et philosophos exstant: *lustrum nominatum tempus quinquennale a luendo, id est solvendo; ex providendo appellata est prudentia.* sim. (v. supra p. 119). Quod dicendi genus Weisweiler copiose tractavit p. 140 sqq., sed, ut mihi videtur, parum feliciter. Ac nonnullis locis nescio qua ratione electis, ut iam supra p. 119 significavi, contra omnem probabilitatem gerundio notionem quandam finalem quasi per vim obtrudit, velut *discrepat a timendo confidere* interpretatur 'dass man vertraue ist weit verschieden davon, dass man fürchte(!)' (contra *a luendo* vertit 'dass man zahlt'). Ceteris autem locis artificiosam esse ait hanc dicendi consuetudinem, in abusione positam, a vera sermonis indole abhorrentem: grammaticos scilicet et philosophos, cum infinitivum graecum imitari studerent, patrii sermonis egestate coactos gerundium, quamquam alias rem gerendam significaret, ad nudam actionem denotandam adhibuisse. At satis veri dissimile esse puto, tantam licentiam admisisse Ciceronem, scriptorem elegantissimum, nec, si verum quaerimus, hoc ei opus erat, cum pro eo, quod est *ex providendo appellata est prudentia*, ponere liceret *ex eo, quod est providere, appellata est prudentia*. Iam vero, si dixeris e. gr. *mergus a mergendo dictus est*, nonne hic ablativus gerund. simillimus est ei, qui in hoc enuntiato invenitur *mergus quod mergendo in aquam captat escam* (cfr Varro l. l. V, 78 *rana ab sua dicta voce, anas a nando, mergus quod mergendo* e. q. s.). Hunc posteriorem autem ablativum cum indole latinae linguae convenire vix quisquam negabit. Eadem ratione inter se conferre licet *ex providendo appellata est prudentia* et

quod te isti facilem et festivom putant, id non fieri ex vera vita neque adeo ex aequo et bono. sed ex adsentando, indulgendo et largiendo Ter. Ad. 988, e. s. d.[1]. Nihil igitur artificiosi habent structurae illae a grammaticis et philosophis usurpatae et profecto vere latinae sunt. Id autem apparet totum hunc gerundii usum, quo substantivi verbalis (nominis actionis) loco ponitur, haud facile explicari, si cum Weisweilero statuas gerundio inhaerere notionem eius, quod faciendum sit. Contra neutri participii praes. pass. speciem substantivi verbalis induere proclive erat: *docendo* 'dadurch dass gelehrt wird, dadurch dass man lehrt, durch Gelehrtwerden, durch Lehren'[2].

Atque hic gerundii usus in mentem revocat ea, quae supra p. 63 sqq. disputavi. Ubi docui in omnibus fere linguis ieur. plurima suffixa, ut *-to- -no- -jo-*. modo ad adiectiva sive participia modo ad substantiva formanda usurpari, et ita quidem, ut substantivi partes maxime suscipiant femininum et neutrum. Cfr e. gr. substantiva verbalia in *-ta -tom* exeuntia, quae e participio passivo *-to-* finito provenerunt: gr. πινυτή. γενετή, lat. *offensa. repulsa. subsessa:* sanscr. *srutám* 'das Fluten, Flut', *stutám* 'Lobpreisung', gr. τὸ ὕποπτον 'Verdacht', lat. *ausum* 'Wagniss', *censum*. osc. *censtom* 'censio, census', *delictum. factum. inceptum.* al. (v. nunc Brugmann Indog. F. V, 140 sqq.). Quaeque inter *offensa* : *offensus*, *repulsa* : *repulsus*. sim. paria intercedit ratio, eandem inter substantiva in *-nda* (*merenda. turunda, Adolenda, Commolenda.* lit. *valandà. varanda*, pol. *bajęda*. cet.) et adiectiva in *-ndo-* cadentia (*labundus. rotundus. secundus.* ant. l. bulg. *skarędŭ*. cet.) intercedere ibidem conieci. Quod si recte se habet, a figuris *-nda* terminatis gerundium substantive positum eo maxime differt, quod illae vera substantiva sunt, hoc substantivi naturam non plane induit (neque enim genetivos neque adiectiva attributa habet[3]), sed inter participium et substantivum quasi medium

[1] Nonnumquam in veriloquiis adferendis adhibetur gerundivum ut *vates appellabant a versibus viendis* Varro l. l. VII, 36, ubi gerundivum cum nomine suo in notionem substantivi verbalis coaluit.

[2] Hac significationis mutatione gerundium ad similitudinem inf. praes. act. redactum est, quae similitudo magnum sine dubio momentum attulit ad gerundium cum acc. obi. iungendum.

[3] Nam structurae illae *nominandi istorum copia, exemplorum eligendi potestas* aliter iudicandae esse videntur (cfr Weisweiler l. l. p. 96 sqq.). Neque

locum tenet. Comparare licet neutrum part. perf. absolute positum: *ni degeneratum in aliis huic quoque decori offecisset* Liv. I, 53, 1, *propter crebrius eo anno — — lapidatum* XXIX, 10, 4, sim. (v. supra p. 117 sq., Weisweiler p. 85 sq.), cfr etiam Cic. Part. or. 33, 114 *haec proprie attingunt eos ipsos, qui arguuntur, ut telum, ut vestigium, ut cruor, ut deprehensum aliquid, quod ablatum ereptumve videatur, ut responsum inconstanter, ut haesitatum* ('ein Stocken'), *ut titubatum* ('ein Stammeln'), *ut cum aliquo visus, ex quo suspicio oriatur*, Verg. Aen. V, 5 sq. *duri — — dolores — — notumque* ('die Kenntniss'), *furens quid femina posset.* Cui figurae similis intercedit ratio cum substantivis in *-ta -tum* desinentibus, quae quidem et ipsa vim verbalem aliqua ex parte interdum retinuerunt (cfr supra *responsum inconstanter; superbe factum, male dictum*, sim.).

Quod autem gerundium nominativo (et accusativo obiecti loco posito) caret[1], ut non dicatur latine e. gr. *legendum utile est. l. nos delectat*, sim., id fortasse in eo situm est, quod in coniugatione periphrastica tam frequenter usurpata nominativum participii nostri occupaverat notio necessitatis sive officii. Nam figuram in *-nda* exeuntem, quae antiquissimam prae se ferat speciem, iam, antequam hoc fieret, natam esse iure suspicari licet. Praeterea id, de quo hic agitur, munus aliqua ex parte susceperat infinitivus.

Haec habui de gerundio quae dicerem, quo examinato ad finem huius quaestionis pervenimus. Ex iis autem, quae hoc capite disputavi, satis magna cum probabilitate colligi posse existimo participio necessitatis italico subesse adiectiva, ad quae principio non magis quam ad cetera adiectiva pertinuerit generis activi et passivi discrimen, quorumque necessitatis, officii, finis, potestatis notiones propriae non fuerint. Cum autem haec adiectiva ad verbi, vel, ut diligentius dicam, ad praesentis systema (ad hoc fortasse ipsa terminationis forma: *-e-ndo- -o-ndo-* trahebantur) se applicassent, vis eorum maxime in eo posita fuisse videtur, ut in genere passivo actionem imperfectam significarent;

---

ex *operis faciundo* CIL. IX, 2197, quod prorsus singulare est, quicquam concludere audeo (cfr autem Dosson l. l. 93 sqq., Bréal Essai de sém. 51).

[1] Nam *moriendum est* 'Sterben ist für mich' parum recte olim viri docti interpretabantur, cfr. supra p. 110 n.

tum vero significationi passivae variae notiones modales admixtae sunt. Quod qua via quaque ratione factum sit, supra p. 104 sqq. ostendere conatus sum. Prisca autem vis cum plerumque in structuris gerundivis, quae vocantur, atque in gerundio cernitur, tum remansit in formis quibusdam solitariis : *labundus, oriundus. rotundus. secundus*, cet. — Ab his igitur formis in suffixi origine indaganda profectus sum. Et in capite secundo ex aliis linguis ieur. complures figuras protuli, quae cum latinis illis comparari posse viderentur. Quam comparationem si recte institui, sequitur, ut suff. gerundivi *-ndo-* sit, quod nullam aliam umquam praebuerit speciem. Nec deesse videbantur, quae indicarent *-ndo-* ita ortum esse, ut ad stirpes nasali finitas accederet suffixum *-do-*[1]. — Longius mihi in hac tam difficili quaestione progredi non licuit. Satis scio hic multa etiamnunc dubia esse atque obscura, quae alios, quod eius fieri poterit, ad liquidum perducturos spero. Quod si forte mihi contigit, ut et ad suffixum explicandum aliquid conferrem et eas de primigenia huius participii vi opiniones, in quibus nunc vulgo acquiescunt viri docti, infirmarem ac diluerem, operam non plane perdidisse videor.

[1] Gemellam formam fortasse praebet lingua avestica, ubi gerundiva inveniuntur suff. *-anta-* derivata: *frāyazanta-, frāyaēzyanta-, haošyanta-*, al. (cfr Bartholomae Indog. F. IV, 127, Grundr. d. iran. Phil. I, § 209, 14). Facile enim suspiceris terminationem, quae est *-anta-*, ita exstitisse. ut ad stirpes in *-an-* exeuntes se adiungeret suff. participiale *-to-*. Quod si ita est, av. *-an-ta-* i. e. *-en-to-* vel *-on-to-* cum ital. *-en-do- -on-do-* eadem ratio intercedit, quae lat. *cur-tus* cum ant. l. germ. *scur-z*; lat. *stul-tus* cum *stoli-dus*, ant. l. germ. *stol-z*; lit. *tvìr-tas* cum ant. l. bulg. *tvrŭ-dŭ* (cfr supra p. 83 n.); aliter quidem de form. av. Bartholomae l. l. — Meillet Bull. Soc. Ling. VIII, CIV (cfr Henry Rev. cr. 1898, p. 49) cum ital. *-endo-* comparavit ar. *-ata-* (sanscr. *darçatá-*, av. *daresata-*), quod ex *-n̥to-* ductum putat, sed *-ata-* vix ab *-eto- -to-* disiungendum est (cfr supra p. 107). An in *-ata-* commixta sunt *-n̥to-* et *-eto-*?

Addenda et corrigenda.

Cap. prim. P. 11. De osc. Patanaí, patensíns cfr nunc v. Planta Gramm. d. osk.-umbr. Dial. I, 394 sq., II, 30, 260, 315 sqq. — P. 12 v. 9 legendum est : radix in τέμνω, ant. l. bulg. *tinq* (cfr Osthoff Indog. F. V, 323 n.). — P. 14 v. 4 lege πλάγξομαι pro πλάγξω. — P. 15. Quomodo *rsn* in lingua latina tractatum sit, quidque de *cēna,* osc. kerssnaís, cet. iudicandum, rectius nunc exponunt v. Planta Gramm. d. osk.-umbr. Dial. I, 496, Brugmann Grundr. I², 442, 765. — P. 23. De *dj* a Romanis in *jj* mutato cfr nunc Brugmann Grundr. I², 672. — P. 24 v. 4 post **fendina* adde : vel potius **spendina*. — P. 25 sq. De litterae *v* inter vocales positae elisione cfr nunc Solmsen Studien z. lat. Lautgeschichte. — P. 26 n. 3 lege eehiianasúm et de hoc voc. nunc cfr v. Planta l. c. I, 450 n. 2, al. locc., Horton-Smith Class. Rev. X, 195 sq.

Cap. sec. Exempla suffixi *-nd-* ex lingua sanscrita nunc collegit Lidén Stud. z. altind. und vergl. Sprachgesch. p. 79 sqq., cfr etiam Lagercrantz Zur griech. Lautgesch. p. 65. — P. 29. De lit. *balánda* 'Melde, Müll', *balañdis* 'Taube' cfr nunc Lidén l. l. p. 76 sqq. Quod L. haec vocc. cum radice quadam *bhlendh-* 'glänzen' coniungit, mihi non constat, num eiusmodi radicem eo sensu constituere liceat (nam sanscr. *bradhná-* 'falb', quod maximum esset documentum, cum ant. l. bulg. *bronŭ* cohaerere potest). Praeterea suffixum lituanici *balañdis* 'Taube' (= die glänzende) vix diversum est a suffixo slavici **labqdi-* (polon. *łabędź,* cet.) 'Schwan' (= der glänzende). Hic autem *d,* non *dh* subesse indicio sunt vocc. germ. : ant. l. germ. *albiz* 'Schwan', cet. — P. 30 cum n. 6. De lat. *ur* < *vṛ* cfr nunc Brugmann Grundr. I², 316 sq., 453 sq. Lat. *urvus* cum sanscr. *vṛjiná-* comparandum esse ne

hodie quidem credo, etsi concedo de sensu osc. uruvú non satis constare. Nam praeterquam quod lat. *-rv-* ex *-rgv-* orti nullum adhuc exemplum, quod quidem certum sit, allatum est, radix, quae est *verg-* (sanscr. *vṛṇákti*) *g* habet palato-velarem, non labio-velarem, quod alio loco demonstrabo. — De lat. *propterv̄us* cfr etiam Bartholomae Berl. Phil. Wochenschr. 1892, 967. — P. 34 s. v. *skarędŭ*. *Skvara* et *skvrĭna* (cfr p. 78), quae vocc. J. Schmidtium secutus (Pluralb. 117 n., 193, 196) huc traxi, propter *v* melius fortasse a *skarędŭ* seiunguntur. Cum lat. *(s)cerda* proxime comparandum est sanscr. *karda-*, *kardáma-* 'Schmutz, Unreinigkeit, Schlamm, Bodensatz' (*chṛṇátti* 'speit aus'?). Praeterea de hac verborum familia cfr Zupitza Die germ. Gutturale 109, Lidén Studien z. altind. u. vergl. Sprachgesch. 50 sq., qui tamen de *karda-*, *kardáma-* minus recte iudicat ibid. p. 49 (v. nunc Nachtr. p. 93 sq.). — Eadem p. s. v. *želądĭ*. Cognatum esse videtur sanscr. *gaṇḍá-* 'Wange, Knoten, Anschwellung' (< **galnda-* an **glanda-* **granda-*? cfr Wackernagel Altind. Gr. I, 170 sq. et scriptores, qui ibi laudantur; praeterea Lidén l. l. p. 88). De sanscr. *guḍá-* aliter Bartholomae (Indog. F. III, 175), quem tamen sequi dubito (cfr nunc Johansson K. Z. XXXVI, 376 sq.). — Eadem p. n. 4. γλουτός ne cum βάλανος coniungamus, fortasse prohibet gutturalium varietas. — P. 35. Ant. l. bulg. *želądŭkŭ* cum gr. χολάδες etiam alii comparaverunt (ut Fick Wbch.[4] I, 419). — P. 39. De *u* illo, quod in lit. *gruméndinu* apparet, cfr nunc Brugmann Grundr. I², 410. — P. 44. *Turunda* e *rutunda* ortum esse Brugmann quoque existimat Grundr. I², 865. Mihi haec coniectura etiamnunc et improbabilis videtur et supervacanea. — Eadem p. n. 1. Lat. *-turare* cum lit. *tver-* coniungendum esse potius quam cum *teu-* 'schwellen' (cfr v. Planta Indog. Anz. X, 57) indicio sunt locutiones, quales sunt *dolia operculis, amphoras fasciculis obturare* (cfr Froehde l. l.). — P. 48. *Deos indigetes* non eosdem ac deos illos minutos haberi debere, sed ἐνδογενεῖς interpretandos esse docet Wissowa Ind. lect. Marpurgi 1892/93 (cfr Marquardt Röm. Staatsverw. III, 36), nec tamen facile *indiget-* e rad. *gen-* ducitur. — Praeterea cfr Stolz Arch. f. lat. Lexikogr. X, 156 sqq., 384. — *Aio* ex **agjo, maior* ex **magjos* ortum esse nunc conicit Brugmann Grundr. I², 672. — P. 59 n. 6 lege **Menes-ua* pro **Menes-va*. — P. 60. Gr. οὔραχος

vel potius οὐραχός fortasse ex *ὀρσϝηχος derivandum est (cfr Brugmann Grundr. I², 744). De lat. *urruncum* nihil pro certo diiudicare tutius sit, quoniam de ipsa forma non satis constat. — Eadem p. n. 1. ἄσθμα (sic enim scribendum, cfr Wackernagel BB. XXI, 159) huc trahere non licet. — P. 61 n. 4. De *e* et *i* lat. nuper egit Niedermann '*E* und *I* im Lat.' nec tamen, quamquam complura bene explicavit, rem ad liquidum perduxisse videtur. Quod ad *hirrio, hirundo* attinet, fieri potest, ut *i* 'lautnachahmend' sit, quod appellant Germani. — P. 66. De gr. θέρμω, ἔχραισμε aliter Meillet Notes d'étymol. 6 sqq. — P. 71. De ant. l. bulg. *ą < ŭn, ę < ĭn* orto cfr nunc Lorentz Arch. f. slav. Phil. XVIII, 86 sqq. — P. 72 n. 2. De *fundus* 'auctor' aliter nec satis probabiliter v. Planta Gramm. d. osk.-umbr. Dial. I, 511 n. 2. Ne meam quidem coniecturam nunc teneo. — P. 74 n. 2. De verbo *cassandi* magis perspicue loqui debebam, proxime enim e stirpe nomin. *casso- < *cad-so-* (an **cad-to-*?) deductum videtur. — P. 78. Cum *arundo* non solum gr. ἄρ-δ-ις et lat. *ar-d-uus* (cfr Lidén BB. XXI, 113 n. 1), sed etiam alb. *rit* 'wachse' (< *r̥-d-*), got. *aúrti-(gards)*, cet. (cfr Lidén Ein balt.-slav. Anlautges. p. 23 n.) comparare licet. Item gr. ὀρόδαμνος 'Schössling' (cfr ὄρμενος, ὄραμνος) fortasse huc trahendum est. — P. 83 n. 1. De rad. ant. l. bulg. *lebedĭ* eiusque cognatorum paullo aliter nunc Osthoff Indog. F. VIII, 64 sqq. — P. 84. Infinit. ant. l. pers. in *-tanaiy* exeuntes Bartholomae pro dativis declin. 'athematicae' habet Grundr. d. iran. Phil. I, § 258, 2 c. (cfr B.B. XV, 227).

Cap. tert. P. 105. Suff. *-tuva-*, quod in lingu. lit. nominibus instrumenti subest, Prellwitz B. B. XXIV, 103 n. ex *-teuo-* ortum esse docet; porro *-teuo-* ex infinitivo in *-*tenai* (cfr sanscr. *-tave -tavāi*) exeunte repetit eademque ratione part. necessitatis l. graec. in -τε(ϝ)ος, sanscr. in *-tavya- -tuva- -tva-* desinentia explicanda esse censet. Sed *-tuva-* ex *-teuo-* non magis in lingua lit. quam in l. sanscr. provenire potuit. De figuris graec. in -τε(ϝ)ο-, sanscr. in *-tavya-* cadentibus eandem sententiam nunc profert Brugmann Gr. Gramm.³ p. 525 (aliter idem p. 184). Miror tamen, si in derivandis partic. necess. ipsum illud elementum, quo continebatur notio finalis (dico terminationem dativi) omitti potuit constanter. Qui tandem fit, ut nusquam appareat *-tavāyya- -taveyya-* vel tale quid? Cfr *çravāyiya-* 'laudandus', quod ex infinitivo *-āi*

terminato ortum esse videtur, *stuṣéyiyas* 'celebrandus' : inf. *stuṣé*; simile est germ. *zu lobend* : *zu loben*, ubi *zu* terminationi dativi respondet. Praeterea figurae, quae est *kartavyà-*, cum subst. *kártu-* vix alia intercedit ratio quam adiectivo *iṣavyà-* 'zum Pfeil gehörig' cum *íṣu-*, *paçavyà-* cum *paçú-*, cet. Quod ad graecam linguam attinet, infinitivi in *-τεϝαι exeuntis nec vola exstat nec vestigium, et tamen part. necess. in -τεος cadentia satis sero orta esse videntur (cfr supra p. 105). Quod suspicatur Brugmann haec part. ad exemplum participiorum in -μενος (-τος, -ιος) desinentium formata esse (-τεϝος : -τεϝαι = -μενος : -μεναι), nonne, si ita res se haberet, e gr. λυτέος 'der gelöst wird' potius quam 'der gelöst werden muss' significare oporteret? — Denique : haec coniectura mea quidem sententia satis improbabilis est, nec, cur ad eam confugiamus, ullam video necessitatem. — P. 100 et 122. Video nunc Schmalzium in ed. tertia Synt. lat. p. 310 Ciceronianum illud *petendis* or. Phil. VI, 6, 17 sic explicare: 'eig. *cum essent petendi* = als sie noch zu erstrebende waren'. Transfer, quaeso, hanc rationem ad cetera ablativi gerund. exempla a me supra p. 97 sqq. allata : videbis aperte, quam non quadret. Idem p. 305 *docendo discimus* interpretatur : '*discimus ita, ut (a nobis) doceatur* (*ita* = mit der Einschränkung, unter der Voraussetzung)'. Sed, ut alia mittam, ita non recte redditur sententia verborum. Non enim dicitur u n a m esse discendi rationem, si quis doceat.

Post hanc commentationem conscriptam de origine gerundivi ital. viri quidam doctissimi disputarunt, quorum sententias hic breviter recensebo.

Ac Brugmann Grundr. II, 1424 sq. (cfr Schroeder K. Z. XIV, 350 sqq., v. supra p. 6) collatis figuris germ. *der zu lobende, ein zu lobender* (: *zu loben*), sanscr. *çravā́yiya-* 'laudandus' (: inf. **çravāi*) statuit ital. **ferondo-* = lat. *ferundo-* ex infinitivo **ferom* (cfr umbr. *fero*) cum postpositione quadam **dō* vel **de* (cfr *en-do, dō-nicum*, av. *vaeṣman-da*, ἡμέτερόν-δε, ant. l. germ. *zuo*, cet.) coniuncto provenisse : *ferundus* : **ferondō* < **ferom-dō* ut *subiugus* : *sub iugo*, cet. Brugmanno plane adsentitur Osthoff Indog. F. VII, 291 n., paullo dubitantius v. Planta Gramm. d. osk.-umbr.

Dial. II, 402, cfr etiam Stolz Lat. Gramm.[3] 191 (aliter idem Hist. Gramm. 561). Mihi haec ratio ne nunc quidem, postquam a Brugmanno emendata est, probatur. Mitto, quod postpositionis **dō* vel **de* 'zu' in linguis ital. nullum certum exstat vestigium, etsi hoc sententiam Brugmanni haud sane commendat; mitto, quod tota figura **ferom-dō* dubii nonnihil habet. Maius est, quod ratio Brugmanni opinione Weisweileri nititur, qua decrevit ille in gerundivo principalem esse notionem actionis gerendae, quod quam veri dissimile sit, ex iis, quae supra disserui, satis appariturum spero (aliter de hac re B. sentiebat ipse Am. J. of Phil. VIII, 446 sq.). Neque B. ullam rationem habet significationis formarum, quae sunt *labundus, oriundus, secundus, volvendus*, et adi. in *-cundus* desinentium, quae cum eius coniectura male sane conveniunt. *Rotundus* quidem interpretatur 'was herumzurollen geht, rollbar'. Sed hoc commenticium, ac reputandum est potestatis vim in gerund. lat. admodum angustis finibus circumscriptam esse nec, nisi addita negatione, ante imp. aetatem apparere. Adiect. in *-bundo-* exeuntibus B. figuras quasdam subesse putat, quae aut suff. *-bho-* derivatae aut cum adi. **bhvos* (: *bhu-* 'werden, sein') compositae sint (hoc verisimilius ducere videtur). Nec tamen aut suff. *-bho-* aut adi. **bhvos* alias usquam, quantum scio, tali munere fungitur. Esto: fac apud Romanos viguisse figuras, quales fingit B. (**vastā-bos* = vastans, **fure-bos* = furens, sim.); qui fieri potuerit, ut hae figurae omnes suffixum participii necessitatis adsciscerent servata significatione part. praesentis activi, tamen non video. Itaque Brugmanni sententiae accedere non possum.

L. Horton-Smith (Am. Journ. of Phil. XV, 194 sqq., XVI, 217 sqq., XVIII, 439 sqq.) Italos gerundivum ita sibi parasse conicit, ut cum infin. in *-m* cadente adiectivum quoddam **dos* 'gebend' (: *dō-* 'geben') componerent: *edundus* < **edom-dos* proprie significasse 'giving the act of eating' (similiter Lindsay The latin language p. 544 et multo ante Weissenborn De gerund. 104 sqq.[1], cfr etiam Prellwitz Wochenschr. f. kl. Phil. 1897, 735 sq.). Sed adiect. illius **dos* in linguis ital. nullum apparet vestigium neque simplicis neque compositi. Nam adi. in *-dus* desinentia

[1] De eius ratione supra p. 3 paullo iniquius iudicavi. Credebam autem v. cl. posuisse accus. in *-m* exeuntes non cum nomine adiect., sed cum mero suff. compositos esse.

Osthoffii ratione interpretanda esse, ut *lucidus* proprie sit 'lichtgebend', cet., minime constat. Cfr supra p. 83 n. et ea, quae de suff. *-do-* nunc exponit Niedermann Indog. F. X, 221 sqq., cui de universa re (non de singulis) plane adsentior. De *turunda*, cet. v. infra. — At enim, inquit, figura illa *-ndo-* finita in linguas ital. e prisca lingua ieur. transire potuit, ubi certe viguit adi. **dos* a rad. *dō-* deductum, quae ultima est origo et suff. verbalis ('determinativi') *d* et suff. nominalium, quibus *d* continetur. Itaque nihilo minus *-ndo-* ex *-m-do-* derivare licet. Audio, sed nihil confirmat, quod sic fingitur, radicem *dō-* ieur. aetate cum accusativis in *m* exeuntibus componi solitam esse. Nam ne nomina illa in *-ndo- -nda* desinentia, quae supra p. 28 sqq. tractavi, ita explicare moliamur, vel illud in mora est, quod in linguis balt. *m* etiam ante dentales immutatum mansisse videtur (cfr Widemann Handb. d. lit. Spr. p. 27, Brugmann Grundr. I², 343). Nec multum probabilitatis ipsae per se habent originationes illae ab H.-S. (et Prellwitzio) propositae: *turunda* < *tọrum* + *do-* proprie 'that which gives a swelling, fat-giving', *kalandae* < **kalām* + *do-* propr. 'giving the proclamation', cet. Ac stirpem illam, quae est *bhund-* (lat. *-bundus*, ant. l. bulg. *ba*$_v$*da*$_v$), ex acc. **bhum* + *do-* repetere vix quisquam in animum inducet (cfr supra p. 67 sqq.). Etiam de sensus mutatione illa: *cibus est edendus* 'food is giving (causing) the act-of-eating' i. e. 'the food may (must) be eaten' dubitatio aliqua esse possit. Quae cum ita sint, ne haec quidem ratio, quamvis docte ab Horton-Smithio explicata, mihi probatur.

E. W. Fay (Am. Journ. of Phil. XV, 217 sqq., XVI, 1 sq., 491 sqq., Transact. of the Am. phil. Assoc. XXIX, 5 sqq.) et L. Ceci (Di un nuovo infinit. lat. e dell' origine del part. necess. Roma 1894) in gerundio et gerundivo explicando a figura quadam infinit. **bher-m̥-dhai* vel **bher-n̥-dhai* proficiscuntur (confert uterque sanscr. *bháradhyāi*, gr. φέρεσθαι, Ceci etiam osc. sakrafír, umbr. *pihafi* huc trahere audet), eamque infinit. figuram ille lat. *ferendae* (dat. sg. fem.), hic *ferendi* (gen. sg.) repraesentari credit. Sed, ut alia mittam, ex ieur. **bherm̥dhai* **bhern̥dhai* apud Romanos *ferendẹ̄ (ferendei)*, non *ferendae* nec ante finem sexti a. u. c. saeculi *ferendi* oriri debuit (Solmsen Indog. F. IV, 240 sqq.). Iam vero osc. *-nn-* (úpsannam), umbr.- *-n- (pihaner)* dubitationem movet, quae mea quidem sententia non tollitur iis, quae de hac

re disputat Fay, nec magis Cecio adsentior statuenti Oscos et Umbros gerundivum a Romanis mutuum sumpsisse. Accedit, quod fig. illa infinit. **bherm̥dhai* **bhern̥dhai* coniectura nititur, quae certis indiciis non comprobatur. — Significationis similitudini, quae gerundivo cum infinit. quibusdam nonnumquam intercedit, hi quoque viri docti nimium tribuere videntur (cfr quae supra p. 112 n. contra Delbrückium disputavi). Nihil sane opus est ad infinit. figuram confugere, ut structuras intellegamus, quales sunt *(lingua nata) referundae gratiae* vel *oneris ferendi,* quas adsimulatione quadam casuum ortas esse Fay et Ceci sine idonea causa ponunt (cfr Weisweiler Das lat. part. fut. pass. p. 95 sqq.). Nec minus hoc dici potest de sensu activo et passivo in gerundio et gerundivo inter se permutatis (cfr supra p. 118, Weisweiler l. l. p. 92 sqq.).

Haec additamenta iam habebam perscripta, cum mihi allata est Lebretonii de gerundivo lat. commentatio (Mém. de la Soc. de ling. XI, 145 sqq.). Quem virum doctissimum de nonnullis rebus mecum consentire magnopere gaudeo.

Err. typogr.

P. 6 n. 2 l. 383 pro 286. — P. 29 v. 2 l. *bàlánda*; v. 26 *vrĭvĭ.* — P. 30 n. 4 v. 13 *l.* suffixo; v. 33 *fraptereját·.* — P. 33 v. 10 ab imo l. *tìlés.* — P. 34 n. 4 v. 2 l. 412 pro 418. — P. 39 n. 2 *l.* B.B. XVII, 213 sqq. — P. 40 v. 2 l. ὀστακός. — P. 43 n. 8 l. 195 pro 196. — P. 44 v. 7 l. *hortus.* — P. 45 v. 10 dele signum quod est: ». — P. 48 n. v. 4 l. 794 pro 294; v. 10 Magiium. — P. 58 v. 14 l. 43 pro 53. — P. 69 v. 6 l. *ględěti.* — P. 70 v. 2 *ab imo l.* RV. V, 58, 6, IX, 90, 2. — P. 73 *initio v. infimi dele* am. — P. 74 n. 3 v. 2 *l.* obscurius. — P. 76 n. 1 v. 6 *l.* nasalis *pro* vocalis. — Formae osc. et umbr. aliquot locis litteris inclinatis expressae sunt, ubi debebant diductis. — Alia nonnulla, quae nihil fere momenti habent, praetermitto.

Index vocabulorum.

1) Aric.

(vocc. sanscr. nota carent.)

2) Graec.

3) Alban.

4) Ital.

(vocc. lat. nota carent.)

5) Hibern.

6) German.

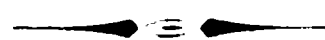
(vocc. goth. nota carent.)

7) Baltic.

(vocc. lituan. nota carent.)

8) Slavic.

(vocc. ant. l. bulg. nota carent.)

Skrifter utgifna af Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala. III. 5.

DER UMLAUT VON A BEI NICHT SYNKOPIERTEM U IM ALTNORWEGISCHEN

VON

ELIS WADSTEIN

UPSALA 1894
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

Der umlaut von *a* bei nicht synkopiertem *u* im altnorwegischen.

Dass das altnorwegische hinsichtlich des *u*-umlauts zwischen dem isländischen und dem ostnordischen eine zwischenstufe einnimmt, hat man schon seit lange gesehen. Eine eingehende untersuchung der verhältnisse bei diesem umlaut im altnorw. ist indessen noch nicht vorgenommen worden. Da die kenntnis dieser verhältnisse zur erlangung einer sicheren auffassung des nordischen *u*-umlauts im allgemeinen von der grössten wichtigkeit ist, will ich im folgenden einen der hauptsächlichsten fälle des *u*-umlauts im altnorw., nämlich den umlaut von *a* bei nicht synkopiertem *u*, ausführlich untersuchen. Ich werde dabei alle hierhergehörigen beispiele aus den ältesten und wichtigsten altnorwegischen schriften vorführen. Bei der anführung der fälle von mangelndem umlaut ordne ich dieselben je nach den verschiedenen ursachen, welche das fehlen des umlauts veranlasst haben.

Welche ursachen dies gewesen sind, habe ich schon anderswo (s. Paul u. Braunes Beitr. XVII 433 f. und die daselbst angeführten schriften) zu zeigen versucht. Da es aber scheinen könnte, als ob einige nordische formen gegen von mir a. a. o. aufgestellte regeln sprächen, muss ich, ehe ich dazu übergehe, die erwähnten altnorwegischen umlautsfälle mitzuteilen, diese etwas näher untersuchen.

Was zunächst neuisl. *Rögnvaldur*, *Ögvaldur*, *Ögmundur*, *öndvegi*, *öndverður* und *öfund* betrifft, welche darauf deuten könnten, dass der umlaut auch von in stark nebentoniger silbe stehenden lauten bewirkt wurde (s. Kock, Ark. f. nord. fil. X. 327), so beweist der umstand, dass diese wörter im neuisl. mit einem starken nebenton auf der zweiten silbe vorkommen,

nicht, dass in denselben der umlaut gerade bei dergleichen betonung eingetreten ist. Diese wörter müssen nämlich auch fakultativ schwachtonige zweite silbe gehabt haben können. Dass sie im neuisl. auf ganz Island und unter allen umständen auf der zweiten silbe einen starken nebenton haben, ist auch nicht nachgewiesen und zudem nicht wahrscheinlich. Natürlich muss es im isl., wie in anderen sprachen, oft vorkommen, dass in der satzverbindung oder bei zusammensetzung eine stärkere betonung mit einer schwächeren vertauscht wird, und das war auch in der quellensprache des isländischen zu der zeit, als der umlaut eintrat, gewiss oft der fall. Von dergleichen stellungen aus, wo die zweite silbe der fraglichen wörter keinen starken nebenton hatte, könnte der umlaut nachher verallgemeinert worden sein. Was besonders die namen (*Rögnvaldur* etc.) betrifft, ist es ja auch gewöhnlich, dass solche bei hastigem zuruf anders betont werden als in der normalen rede, so dass namen, die sonst als zusammensetzungen betont werden, dabei die betonung einfacher wörter bekommen (vgl. Kock, Sv. Akcent II. 479). *Rögnvaldur* kann übrigens aus **ragun-walðaʀ* entstanden sein (vgl. isl. *rǫgner,* aus **ragun-iʀ*), so dass der umlaut also nicht durch das folgende *w* hervorgerufen zu sein braucht; aschw. *Ragnvalder* ohne umlaut geht entweder auf **ragan-* zurück (vgl. ahd. *Raganfrid, Raganhild* etc.) oder weist deswegen keinen umlaut auf, weil der hauptton nicht auf der ersten silbe geruht hat. Was *Ögvaldur* angeht, so hat dieses wort seit der älteren zeit nicht ununterbrochen fortgelebt; wenigstens trug im jahre 1855 (vgl. Skýrslur um landshagi á Islandi I. 540) kein einziger mann auf Island diesen namen, welcher übrigens auch in älterer zeit überaus selten war. Die jetzige aussprache von *Ögvaldur* beruht also nicht auf steter überlieferung, weshalb aus derselben für die altisländische aussprache des wortes nichts sicheres zu schliessen ist. Die formen *öndvegi* und *öndverður* können, wie schon Söderberg in Fil. sällsk:s i Lund förhandl. 1881—1888 s. 83 hervorgehoben hat, auch auf einem kompromiss von *ǫnduge* und *andvege,* resp. *ǫndurðr* und *andverðr* beruhen. Neuisl. *öfund* glaube ich schon Sv. Landsm. XIII: 5 s. 26 erklärt zu haben; vgl. ferner s. 9 unten. Zu dem hier vorgetragenen ist endlich Kock, Sv. Akcent II. 199 zu ver-

gleichen, wo beispiele von wörtern angeführt werden, welche früher als einfache wörter betont wurden, später aber die betonung zusammengesetzter wörter angenommen haben.

Wenn Kock, Ark. X. 328 u. P. B. Beitr. XVIII. 459, meint, dass der umlaut in wörtern auf *-ung-, -ing-* wie isl. *ǫldungr, hǫrmung, Knýtlingar, Ylfingar,* aschw. (selten) *hyfþinge, drøtning* beweise, dass stark nebentoniger vocal umlaut hat hervorbringen können, kann ich ihm nicht beistimmen, da diese suffixe auch schwachtonig vorgekommen sein müssen; vgl. (worauf mich Noreen aufmerksam macht), dass neben *-ung-, -ing-* in den ältesten isländischen handschriften auch *-ong-, -eng-* auftreten, deren *o, e* nur in schwachtoniger stellung entstanden sein können (s. auch Noreen, Aisl.-anorw. gram. § 65 u. § 124 anm. 2).

Gegen die von mir aufgestellte regel, dass der umlaut nur in haupttoniger silbe eingetreten ist, erhebt Kock, Ark. f. nord. fil. X. 332 f. und Paul u. Braunes Beitr. XVIII. 458, 464 den einwand, dass zuweilen umlaut in silben auftritt, die factisch schon während der umlautszeit ohne hauptton gewesen sein müssen. Von den von Kock herangezogenen fällen, gehört aber nur einer mit sicherheit hierher, und zwar isl. *Ólǫf* <**Anu-laibu.* Dieses beispiel ist aber sehr leicht mit meiner regel zu vereinigen. Durch analogie nach den vielen fällen mit hauptton auf dem zweiten gliede einer zusammensetzung hat altnord. **Anu-lābu* schon während der umlautszeit dieselbe betonung angenommen, und in diesem falle ist der umlaut in der zweiten silbe ganz in der ordnung; auf diese weise ist die form isl. *Álǫ́f* (Vigf. *Álöf*) entstanden. Durch einen kompromiss zwischen den beiden betonungsformen hat man am ende eine form mit umlaut in beiden gliedern bekommen. Eine andere erklärung wäre, dass *Ólǫ́f,* statt **Óláf,* auf analogie nach dem in älterer zeit bei den femininen gewöhnlichen wechsel: nom. *-ǫ́-* zu gen. *-á-* (wie z. b. in isl. *ǫ́,* gen. *ár*) beruhe. Auf eine ähnliche weise wie *ǫ́* in *Ólǫ́f* erklärt sich *o* in isl. *afroð,* falls diese form wirklich ein plur. von *afráð* ist. Zu bemerken ist indessen, dass *afroð* auch als sing. vorkommt, und dass es auch *afhroð* geschrieben wird (s. Fritzner u. Vigf.). Dass **Sigwarðuʀ,* **Niðhaðuʀ* und **veraldu* bei dem übergang zu **Sigwǫrðuʀ,*

**Niðhǫður* etc. den hauptton auf dem ersten gliede hatten, ist nicht bewiesen und ausserdem eine ganz unnötige annahme; (die seltene form *veryld* wäre zunächst aus urnord. **veruldiʀ* — nicht aus *verǫld-* > *veruld-* — zu erklären, vgl. asächs. *wërold,* ags. *w(e)orold).* Über isl. *gǫmul,* aschw. *gamul* vgl. jetzt verf. Indog. Forsch. V. 12 f. Ein altnorw. *ærfǽðe* existiert nicht; altnorw. *ærfæðe* (im altnorw. homilienbuche) ist nämlich aus *erfeðe* (< *erfiði*) entwickelt; vgl. *ærvætt* und andere fälle von *æ* für *e* in stark nebentoniger silbe in derselben handschrift (s. verf. Fno. hom. ljudl. s. 103), welche auf dem übergang *e* > *æ* nach *v* (s. a. a. § 5 d β) beruhen; *-e* in *ærfæðe* statt *-i* (vgl. a. a. § 24 a) beruht auf einer einwirkung von der form *erfeðe.* Was endlich anorw. (nicht isl.!) *afrædhi, afræde* (nicht *afrǽði!*) und aschw. *afræþe* betrifft, so ist es wenigstens unsicher, ob das *æ* in der zweiten silbe aus *á* durch *i*-umlaut entstanden ist. Anorw. *afræd(h)i, -e* ist nur zweimal belegt; einmal kommt es in Biskop Eysteins jordebog (15. jahrh.) s. 143 und einmal in Diplomat. norveg. IV n:r 310 (aus d. j. 1346) vor, jedesmal also in ostnorw. schriften, die einen übergang *a* > *æ* in schwachtoniger silbe aufweisen; vgl. Noreen in Pauls grundr. I. 431 und *Ifuærs, bøner* (f. *bønar*), *Kulæ, bønæ* s. 143, *anners* 148, *hæfsældæ* (f. *ha(l)fsælda*) s. 97, *Sælmundr* 153 (vgl. *Salmunda* s. 97) in Eysteins jordeb. und *hæfsældu, sinæ, Suiæ, allæ* Dipl. norv. IV. 310. Aschw. *afræþe,* statt das gewöhnlichere *afraþe,* kann aus **afreiþi* entstanden sein; vergl. aschw. *afræþ* (neben *afraþ*), das, wie Kock, Bidr. till sv. etymol. s. 41 hervorgehoben hat, aus *afreiþ* entwickelt sein kann. *æ* in *afræþe, afræþ* statt eines zu erwartenden *e* kann auf einer analogie mit dem verwandten aschw. *ræþa (∾ reþa)* beruhen; es kommt mir jedoch auch wahrscheinlich vor, dass im ostnord. ein (in weniger betonter stellung) aus *ē (< ei)* früh verkürztes *ĕ* dieselbe entwicklung wie andere *e* gehabt habe, d. h. in *æ* überging. Endlich könnte *æ* in *afræd(h)i* etc. auch auf analogie nach einem anderen worte von teilweise verwandter bedeutung beruhen, das im isl. die form *afrǽði* (zu *ráð(a)*) hat.

Was ferner die komp. auf *-eri* betrifft, die den eintritt des umlauts in nicht haupttoniger silbe beweisen sollten, so sind diese aus der isl.-anorw. grammatik zu streichen, da sie, wie ich eben finde, nicht nachzuweisen sind. Ihre quelle dürfte nur eine

angabe von Wisén in der vorrede seiner edition des Stockholmer homilienbuches sein, wo er (s. IV) sagt, dass in dieser handschrift bei komparativen *e* statt *a* in dem suffixe auftrete. Er giebt indessen nur ein einziges beispiel *litellátere,* das s. 41 vorkommen soll. Wie Larsson, Stud. över den Stockh. hom:boken s. 47 nachgewiesen hat, ist indessen an dieser stelle vielmehr *litellátare* zu lesen, und weder in dem Stockholmer homilienbuche, noch in irgend einer anderen der ältesten isländischen handschriften giebt es, wie ich bei durchmusterung der adjektiva in Larsson, Ordförrådet i de älsta isl. handskr:na, ersehen habe, irgend eine komparativform auf *-eri.* Auch in den älteren altnorwegischen schriften, die ich so ziemlich zu kennen glaube, ist meines wissens kein derartiges beispiel zu finden.

Eine andere form, die vielleicht als ein beweis für das eintreten des umlauts in nicht haupttoniger silbe angesehen werden könnte, ist isl.-anorw. *allyngis.* Nach der jetzt geltenden auffassung soll dieses wort aus *allum* + *gi* (s. Noreen Aisl.-anorw. gram. § 199) gebildet sein. Wenn diese erklärung die richtige wäre, könnte indessen die zweite silbe der zusammensetzung nur schwachton gehabt haben, und in diesem falle wäre ja der eintritt des umlauts, *u* zu *y*, ganz unmöglich. Daraus sieht man, dass das wort anders erklärt werden muss. Wie ags. *eallunga. eallinga* »omnino» zeigt, ist *allyngis* eine bildung mit dem suffix *-ung,* das auch haupttonig vorgekommen ist; der umlaut *-ung-* zu *-yng-* hier stimmt also vollständig mit meiner regel überein; (was die endung *-is* betrifft, so ist *allyngis* mit anderen derartigen bildungen wie isl. *margsinnis, innbyrðis, framvegis* etc. zu vergleichen; isl. *einungis* ist auf ähnliche weise wie *allyngis* gebildet; vgl. ags. *ánunga* »singulatim»).

Dass umlaut in stark nebentoniger silbe nicht eingetreten ist, zeigen ausser den von mir Sv. Landsm. XIII: 5 s. 27 ff.[1] angeführten verhältnissen noch die formen: isl. -anorw.

[1] Dass das fehlen des umlauts in der zweiten silbe der von mir a. a. o. angezogenen subst. femin. auf *-andi,* wie *bindandi, hyggjandi* etc. durch die analogie von part. præs. auf *-andi* hervorgerufen sein sollte (Kock, P. B. Beitr. XVIII. 458), kann ich nicht glauben, zumal da man, wenn der umlaut auch in stark nebentoniger silbe eingetreten wäre, auch bei diesen partic. im femin. (und plur.) *i*-umlaut erwarten sollte.

Harðangr (aus **haruð-*, vgl. *Hǫrðar*) und *Haraldr* (vgl. *Hermundr, Hervarðr, Hervǫr* u. a.), in welchen man nicht wohl schwachton in der ersten silbe annehmen kann, namen auf *-arr* (neben dem appellativ *herr*), ferner anorw. *erfaði* (aus **arbaiði-*, vgl. Noreen, Aisl. -anorw. gram. § 65) und aschw. *afraþe* (aus **-raiði-*, vgl. Kock, Bidrag till svensk etymol. s. 39), in welchen *a* beweist, dass die zweite silbe stark nebentonig gewesen ist[1].

Nachdem so die fälle beleuchtet worden sind, welche gegen meine umlautsregeln zu sprechen schienen, gehe ich jetzt dazu über, die hier in rede stehenden altnorwegischen beispiele anzuführen, wobei ich also die fälle von mangelndem umlaut auf die oben erwähnte weise ordne[2]. Es wird sich dabei zeigen, dass meine auffassung des *u*-umlauts durch diese altnorw. umlautsverhältnisse eine schöne bestätigung findet. Ich fange mit denjenigen handschriften an, welche am häufigsten umlaut aufweisen.

In dem älteren Gulathings-gesetze, Cod. 137, 4⁰ e donatione variorum in der universitätsbibliotek zu Kopenhagen (in Norges gamle love I. 3—110 publicirt), kommen 719 hierhergehörige fälle vor. Von diesen stehen 610 mit und 109 ohne umlaut[3].

a) Folgende formen treten immer mit umlaut auf: *bornom* 3 mal zb. s. 37, *bozto* s. 70, *dogum*[4] 11 mal zb. 11, *tvevolldom*

---

[1] Ich weiss nicht, ob es möglich ist, dass diese silbe schon während der *i*-umlautszeit auch schwachton gehabt haben könne.

[2] Ich lasse dabei die möglichkeit ganz ausser acht, dass in gewissen formen die in der nähe des umzulautenden vocals stehenden konsonanten bei dem umlaut eine rolle gespielt haben könnten, da es mir nicht möglich gewesen ist zu konstatieren, welche konsonanten etwa den umlaut gehindert oder befördert haben. In einigen fällen, wo unten das fehlen des umlauts als auf analogie etc. beruhend erklärt wird, ist es also möglich, dass wegen einer derartigen konsonantischen einwirkung nie umlaut einigetreten ist. Auf der anderen seite ist es auch möglich, dass in anderen fällen ein umgelauteter vocal in der nähe gewisser konsonanten, die ursprünglich den umlaut verhindert haben, auf analogie beruhe.

[3] Die angaben über die vorkommenden formen machen nicht auf absolute vollständigkeit anspruch. Wenn auch einige fälle übergangen oder nicht mitgerechnet sein sollten, so hat das jedenfalls für das resultat dieser untersuchung keine bedeutung.

[4] Bei den umgelauteten formen wird gewöhnlich nicht hervorgehoben, ob sie in zusammensetzungen vorkommen oder nicht, da sie auch in jenen fällen hauptton gehabt haben können.

71, *fongum* 6 mal zb. 100, *forum*[1] 4 mal zb. 96, *forunaut*[2] 61, *fostu* 16 mal zb. 10, *fotur* 30, *gognom* 2 mal zb. 41, *golldrum* 2 mal zb. 17, *gomlo* 83, *gongu* 4 mal zb. 62, *gotu(r)* 14 mal zb. 30, *gronnum* 3 mal zb. 83, *hofðu* 2 mal zb. 4, *hoftum* 35, *homlo(r)* 8 mal zb. 98, *hondum* 2 mal zb. 68, *horundfall* 27, *kollom* 6 mal zb. 7, *korlum* 51, *krofu(r)* 9 mal zb. 21, *kvoðu(-)* 14 mal zb. 22, *loðu* 84, *logum* 32 mal zb. 70, *laugunaut-* 2 mal zb. 5, *longum* 2 mal zb. 43, *lostu(m)* 4 mal zb. 25, *umogum* 2 mal zb. 52, *monnum* 46 mal zb. 3, *morco(m)* 78 mal zb. 6, *noko-r(-), -t* 13 mal zb. 4, *oðru(m)* 97 mal zb. s. 5, *ofund(-)* (sb. u. vb.) 7 mal zb. s. 80, *ollu(m)* 32 mal zb. s. 4, *ondu* 12, *onnur* 19 mal zb. s. 99, *orfum* 54, *rostom* 87, *skommum* 21, *snoru* 3 mal zb. 65, *sogu* 11 mal zb. 102, *sokum* 3 mal zb. 63, *sokunaut-* 2 mal zb. 33, *solu(m)* 4 mal zb. 39, *sonnom* 85, *stoðu(m)* 15 mal zb. 62, *stongu* 69, *tocu(m)* 7 mal zb. 85, *tolu* 5 mal zb. 21, *voku* 17, *vommom* 3 mal zb. 25, *vorðu* 102, *vorðzlu* 51, *voztom* 2 mal zb. 65.

In zwei von den eben erwähnten formen *horund* und *ofund* könnte man anlass haben, auf der *u*-silbe einen starken nebenton zu vermuten. Aber was *horund* betrifft, so wäre auch in dem falle, dass dieses wort als einfaches in dem dialekte des Gulathings-gesetzes auf der zweiten silbe einen starken nebenton gehabt hätte, der umlaut a. a. o. ganz lautgesetzlich, da es in der zusammensetzung *(horundfall)* diesen starken nebenton nicht gehabt hat. Auch *ofund* steht in zwei von den oben erwähnten fällen als glied einer zusammensetzung. Dass übrigens auch das einfache *ofund(a)* schon früh (in gewissen formen wie: gen. *ofundar* und pret. *ofundaða?*) ohne starken nebenton hat vorkommen können, wird durch neunorw. formen wie *aaven, aavind, aavinda, aavena* wahrscheinlich gemacht, welche eben aus Nordhordland stammen, wo ursprünglich das Gulathing gehalten wurde.

b) Folgende wörter treten im Gulath.-gesetze zuweilen mit und zuweilen ohne umlaut auf:

---

[1] S. 32 *forom*, aber ortographische verschiedenheiten, die mit dem umlaut in keinem zusammenhange stehen, werden im folgenden nicht mehr hervorgehoben.

[2] In der hds. *fꝍru-*, aus typographischen rücksichten wird aber in dieser abhandlung *o* statt *ꝍ* und auch statt *ω* benutzt.

faður-	72	mal	zb.	s.	82	*foður-*	1	mal		s.	79
hafuð-	2	»	»	»	75	*hofuð(-)*	22	»	zb.	»	74
hafum (vb.)	11	»	»	»	6	*hofum*	1	»		»	6
matu-	3	»	»	»	62	*motu-*	5	»	»	»	84
samo	1	»		»	41	*somo*	27	»	»	»	103
halfum	2	»	»	»	107	*holfu(m)*	41	»	zb.	»	5

Diese formen stützen kräftig die oben von mir hervorgehobene auffassung, dass in nicht haupttoniger silbe kein umlaut eintrete. Die mehrzahl der nicht umgelauteten fälle (89 von 91, alle ausser *halfum*) sind nämlich entweder solche, die in der satzverbindung oft ohne hauptton stehen (so das hülfsverbum *hafum* und das pron. *samo*) oder sie sind (die den hauptton mangelnden) glieder von zusammensetzungen (so *faður-*, *hafuð-* und *matu-* in allen angeführten fällen). Was *halfum* betrifft, so habe ich diese form in Svenska Landsm. XIII: 5 s. 30 (s. auch note 2) neuisl. *hálfum* gleichgesetzt; d. h. *ǫ* wäre hier vor *lf* zu *ǫ́* verlängert worden, das wie bekannt später *á (a)* geschrieben wird; für diese erklärung scheint *hálft* s. 85.8 zu sprechen. Es wäre aber indessen auch möglich, dass *a* hier auf analogie beruhe.

Ob das zweimal (s. 87, 90) vorkommende *mano* (f. *mono*) auf dem mangel des haupttons, oder auf eine erst nach der umlautszeit eingetretene analogiebildung nach dem sing. beruht, bleibt unsicher.

c) Umlaut fehlt immer bei (dem nicht komponierten) *faður*, das 18 mal zb. s. 64 erscheint.

Dass diese form nicht nur im Gulathings-gesetze, sondern auch sonst (vgl. zb. unten s. 13) ohne umlaut auftritt, kann nicht auf analogie allein beruhen; dies verhältnis muss eine besondere ursache haben. Da dieses wort, wie das sskr. und das griech. (vgl. sskr. *pitár*, gr. πατήρ) zeigen, auf der letzten silbe ursprünglich starkton hatte, finde ich (vgl. verf. Sv. Landsm. XIII: 5 s. 30) darin die erklärung, warum hier der umlaut fehlt. Dieser starkton war wahrscheinlich in dem dialekte des Gulathings-gesetzes während der umlautszeit noch (wenigstens als starker nebenton) da. Auf stärkere betonung der zweiten silbe in *faðer* als in vielen anderen wörtern, deutet auch der umstand

hin, dass (s. Noreen, Aisl.-anorw. gram. § 124: 1) im isl. *e* in *faðer, móðer* länger als sonst bleibt, ohne zu *i* zu übergehen; vgl. ferner über diese betonungsverhältnisse Bugge, Ark. VIII. 19. Dass im Gulath.-gesetze einmal (s. 79) eine form mit umlaut: *foður-* auftritt, wiederspricht der hier hervorgehobenen auffassung nicht. Diese form kommt nämlich in einer zusammensetzung *(fǫðurbróðr)* vor, in welchem falle der starke nebenton der zweiten silbe geschwunden ist; (dass das wort indessen oft in zusammensetzungen mit der form *faður-* auftritt, beruht entweder auf mangel des haupttons — vgl. oben s. 10 — oder auf analogie nach der nicht komponierten form).

Im altnorwegischen homilienbuche, Cod. AM. 619, 4⁰, das von 3 verschiedenen händen geschrieben ist (s. verf. Fno. hom. ljudl. s. 1) kommen in Hom. I und II 1047 hierhergehörige fälle vor, darunter 945 mit umgelautetem und 102[1] mit nicht umgelautetem vocal.

1) Der von der ersten hand geschriebene teil (Hom. I) weist 187 beispiele mit und 48 ohne umlaut auf.

a) Folgende formen haben im Hom. I immer umlaut:

fognom s. 60[2], *gofug(r)* 4 mal zb. s. 8, *gofuglæic-* 2 mal zb. 34, *gongu(r)* 10 mal zb. 32, *hofuð* 5 mal zb. 63, *holdum* 64, *hondum* 2, *logðu* 63, *morgum* 2 mal zb. 22, *nocco-r(-), -t* 30 mal zb. 1, *oflug* 34, *ofund-* (sb. u. vb.) 14 mal zb. 41, *onnur* 4 mal zb. 26, *roddu* 62, *snoru* 47, *sogðu(m)* 2 mal zb. 60, *socum* 3 mal zb. 40, *tocu* 33, *vocu* 53.

b) In folgenden ist in Hom. I durch analogie der nicht umgelautete vocal wieder eingeführt worden; zuweilen kommen daneben auch formen mit umlaut vor:

---

[1] Dass diese summen von den in Fno. hom. ljudl. s. 42 mitgeteilten etwas verschieden sind, kommt daher, dass a. a. o. die formen von *nǫkkurr*, hier aber die formen *dioful, diaful, veroldu* nicht mitgerechnet worden sind. Die ersteren weisen doch factisch *u*-umlaut von *a* auf, weshalb ich sie hier mitgenommen habe; *dioful, diaful* dagegen haben wohl nichts mit dem umlaut zu thun und *veroldu* ist zweideutig, da *o* der zweiten silbe urgerm. sein kann (s. oben s. 6).

[2] Nach der ausgabe von Unger, Christiania 1864.

aðrum	1 mal		s.	200	*oðru(m)*	14 mal	zb.	s.	9
allu	2 »	zb.	»	5	*ollu(m)*	19 »	»	»	5
fastur	1 »		»	45	*fostu(-)*	10 »	»	»	27
gangum (vb.)	1 »		»	197	*gongum*	1 »		»	19
gatu	2 »	zb.	»	8	*gotu(r)*	4 »	zb.	»	32
mannum	2 »	»	»	200	*monnum*	19 »	»	»	44
sannu	2 »	»	»	38	*sonnu*	4 »	»	»	39
scammu	1 »		»	4	*scommu*	2 »	»	»	1
talu	1 »		»	27	*tolo*	1 »		»	22

Immer ohne umlaut treten auf:

kallum	1 mal	s.	61	*craftum*	1 mal	s.	42
lagum	1 »	»	198	*langu*	1 »	»	24
varom	1 »	»	63				

Die meisten dieser formen mit *a* (13 aus 18; alle ausser *fastur*, *gatu*, *talu*, *lagum*) gehören solchen wörtern, bei denen flexionsformen mit *ǫ* selten oder jedenfalls in der minorität waren, weshalb es sehr erklärlich ist, dass hier das *a* der vielen anderen formen das *ǫ* oft verdrängt hat.

In *scalu(m)* (zu *skolo*), 7 mal zb. s. 12 ist *a* vielleicht erst nach der umlautszeit durch analogie aus dem sing. eingeführt worden.

Die richtigkeit dieser auffassung, dass die nicht umgelauteten formen in Hom. I auf analogie beruhen, zeigen brechungsformen mit *ia* statt ursprünglichem *io*, die nur als resultat einer ähnlichen analogie-bildung erklärt werden können. In Hom. I kommen folgenden derartige brechungsformen vor:

giarnum	2 mal	zb. s.	9	*iarðu*	1 mal	s. 197
sialfum	1 »	»	11			

Vgl. über andere analogische brechungsformen derselben art unten ss. 16, 19, 23, 28, 32, 34.

c) In folgenden formen in Hom. I steht der nicht umgelautete vocal in einer zusammensetzung oder in einem oft syntaktisch unbetonten worte, weshalb mangel des haupttons die ursache für das fehlen des umlauts sein kann.

(In einigen von diesen fällen könnte natürlich der umlaut auch durch analogie[1] beseitigt worden sein.)

Folgenden beispielen stehen umgelautete formen (welche also eine andere betonung voraussetzen, oder auf analogie nach den einfachen wörtern beruhen) zur seite:

-fastum	1 mal		s. 47	*-fostum*	1 mal		s. 47
gauugleg-	1 »		» 2	*gofugleg-*	3 »	zb.	» 64
hafum (vb.)	3 »	zb.	» 57	*hof(ð)u(m)*	5 »	»	» 18
samu	3 »	»	» 2	*somu*	1 »		» 21

Nur ohne umlaut erscheinen:

bardagum	1 mal	s. 13	*faðurleg-*	1 mal	s. 2
upphafum	1 »	» 2	*-lastum*	1 »	» 51
saku naut-	1 »	» 198	*-samom*	1 »	» 9

Was *gauugleg-* und *faðurleg-* betrifft, so beweist die form *-leg-* der zweiten silbe natürlich nicht, dass diese während der umlautszeit schwachtonig gewesen sind. Während dieser zeit hatte man statt *-leg* in diesen zusammensetzungen *-lîk-*, und der hauptton ruhte fakultativ auf diesem gliede; vgl. über derartige betonung von zusammensetzungen auf *-lik* in noch späterer zeit Kock, Fornsv. ljudl. s. 50, Svensk Akcent II: 317, 358. Die form *gofugleg-* dagegen beruht auf einer betonung mit hauptton auf dem ersten gliede (oder auf analogie nach *gǫfugr*).

d) In folgenden in Hom. I vorkommenden nicht umgelauteten formen ist der eintritt des umlauts dadurch verhindert worden, dass *u* starktonig gewesen ist:

almosa, -o	5 mal	zb.	s. 31	*ambun(ar)*	5 mal	zb.	s. 16
dagurð	1 »		» 24	*faður*	5 »	»	» 59

[1] Wenn ich trotzdem diese und dergleichen fälle hier (und im folg.) unter "fehlendem hauptton" aufführe, obgleich es unsicher ist, ob gerade in allen diesen zusammensetzungen das ursprüngliche verhältnis in bezug auf den umlaut bewahrt worden ist — einige solche beispiele, die in den handschriften keinen umlaut aufweisen, hatten vielleicht während der umlautszeit hauptton und umlaut, und umgekehrt — so thue ich dies um zu zeigen, wie oft ungefähr die hier fraglichen formen in zusammensetzungen eingegangen sind, und in welcher ausdehnung also mangel des haupttons einmal das eintreten des umlauts verhindert hat.

Neben der nicht umgelauteten form *almosa* kommt auch 15 mal zb. s. 5 *olmoso(r)* vor. Dass in *almosa* die zweite silbe starkton hat haben können, zeigt ahd. *alamôsan, alamuosan;* die umgelautete form *olmosa* setzt dagegen eine form mit schwachton auf der zweiten silbe voraus (vgl. ags. *ælmęsse,* neueng. *alms*). Über starken hauptton auf *-un* in wörtern wie *ambun(-)* vgl. *o* statt *u* in *ambon-,* Hom. II (s. Fno. hom. ljudl. s. 96) und schreibungen wie *ablásnón, ifán, huggán, varán* in Hom. (a. a. s. 122), in welchen der accent auf der letzten silbe wahrscheinlich den nebenton bezeichnet. Dieses *ambun* kommt auch sonst oft ohne umlaut vor; s. zb. unten s. 29[1]; vgl. auch *maglun-,* Gíslason, Oldnord. Skjaldekvad s. 49, und Noreen, Aisl.-anorw. gram. § 76, wo angenommen wird, dass subst. auf *-on* auf dieser silbe einen starken nebenton haben können. Die in Hom. I 3 mal zb. s. 45 auftretende umgelautete form *ombun(ar)* zeigt, dass die betonung dieser wörter schwankend gewesen ist; wahrscheinlich ist in den dreisilbigen kasus die zweite silbe schwachtonig gewesen. — Was das wort *ambun, ǫmbon* betrifft, möchte ich indessen darauf aufmerksam machen, dass es sehr möglich ist, dass es ursprünglich nicht zu dem typus nom. *-un, -on,* gen. *-anar* gehört, sondern vielmehr eine zusammensetzung ist. Die form könnte nämlich aus **and- -buðn-,* eig. »das, was gegen (etwas) angeboten wird» = »vergeltung», entstanden sein; über den wegfall von *ð* vgl. Noreen, Aisl.-anorw. gram. § 232 und über *n* > *m* (nach dem wegfall des *d*) s. a. a. § 202 1). In diesem falle ist der starkton der zweiten silbe um so erklärlicher.

---

[1] Ich habe dieselbe form auch aus ein paar anderen schriften notiert, die nicht zu denjenigen gehören, welche in der hier vorliegenden untersuchung herangezogen worden sind. In Pamphilus und Galathea (vgl. unten s. 37), in Germania XXIII. 130 ff. gedruckt, kommt s. 139, 141 *ambun(a)* vor. Ebenso weist der in Annaler for nord. oldkynd. 1858 s. 99 ff. publicierte Cod. AM. 675 4⁰, ein fragment des isländischen Elucidarius enthaltend (vgl. über diese handschrift verf. Fno. hom. ljudl. s. 70, note) wenigstens 4 mal (zb. s. 105) die form *ambvn, ambon* auf. Andere fälle ohne umlaut in der letzteren handschrift sind: a) Formen, die zuweilen mit starkem nebenton auf der *u*-silbe vorkommen: *bannoðo* s. 111 (vgl. Sv. Landsm. XIII: 5, s. 29 ff.), *faðvr* 135 (vgl. oben s. 10), *nakot* 118, *stapvl* 150. b) Formen die in zusammensetzungen stehen: *faðvr læifð* 122, *kangvr vavor* 109, *spamanom* 111. c) Andere nicht umgelautete formen (auf analogie beruhend): *aðrvm* 147, *agnom* 133, *allv(m)* 2 mal zb. 113, *rangv* 143, *skamðoz* 111; vgl. *iarðv* 2 mal zb. 118.

Das fehlen des umlautes in der form *dagurð* ist wohl so zu erklären, dass das wort durch analogie von *dagverð-* einen starken nebenton auf der zweiten silbe bekommen hat. Dass *faður* in Hom. I immer ohne umlaut auftritt, stützt sehr kräftig die oben s. 10 f. gegebene erklärung von dem mangelnden umlaut dieses wortes.

2) Der von der zweiten hand geschriebene teil des altnorwegischen homilienbuches (Hom. II) weist 758 beispiele mit und 54 beispiele ohne umlaut auf.

a) Folgende formen in Hom. II haben immer umlaut:

borðu(sc) 4 mal zb. s. 152, *bornum* 7 mal zb. 83, *boztu* 156, *dogum* 2 mal zb. s. 93, *drogum* 80, *dvolðuz* 125, *follum* 131, *fongum* 123, *foronæyti* 164, *gofuleg* 145, *gognum* 175, *goldrum* 122, *gom(u)l(um)* 3 mal zb. 66, *gorðum* 162, *hofuð* 41 mal zb. 64, *hofuct* 191, *holfu* 104, *hondum* 15 mal zb. 87, *hoptum* 142, *hormuleg-* 4 mal zb. 155, *clondum* 157, *collum(c)* 5 mal zb. 85, *qvolðusc* 152, *qvolum* 3 mal zb. 112, *logðu(ð)* 4 mal zb. 98, *logum* 24 mal zb. 85, *londum* 3 mal zb. 159, *longum* 161, *lostu(m)* 5 mal zb. 122, *morgu(m)* 9 mal zb. 145, *morcum* 5 mal zb. 82, *nofnum, -r* 2 mal zb. 185, *nocco-r(-), -t* 61 mal zb. 68, *oðru(m)* 45 mal zb. 66, *ofund(-)* 12 mal zb. 113, *ondum* 136, *onnur* 13 mal zb. 65, *roddo* 5 mal zb. 97, *roftum* 133, *scoðum* 111, *scommo* 89, *snorumc* 105, *sogðu(m)* 15 mal zb. 70, *somu* 9 mal zb. 86, *stoðum* 3 mal zb. 170, *stondum* 2 mal zb. 99, *stongum* 186, *svorum* 138, *toco* 87, *toldum* 185, *tolgu* 163, *tolu(-m), -r* 10 mal zb. 78, *vocu-(m), -r* 7 mal zb. 111, *vorumc* 137, *votnum* 3 mal zb. 91, *þogðu* 155, *þrongum* 186.

b) In folgenden formen in Hom. II ist durch analogie der nicht umgelautete vocal wieder eingeführt worden. Folgende weisen daneben auch formen mit umlaut auf:

allu	2	mal	zb.	s.	157	*ollu(m)*	123	mal	zb.	s.	135
bandum	1	»		»	159	*bondum*	3	»	»	»	112
fagru	1	»		»	160	*fogru*	1	»		»	149
farum (vb.)	2	»	»	»	66	*forum*	7	»	»	»	68
fastu(m) (sb.)	2	»	»	»	162	*fostum, -r*	29	»	»	»	106
gangom (vb.)	1	»		»	133	*gongum*	2	»	»	»	106
gatu	1	»		»	187	*gotu(r)*	14	»	»	»	88

haldom	1 mal		s. 80	*holdum*	36	mal	zb.	s.	78
mannum	1 »		» 66	*monnum*	99	»	»	»	66
manu(m)	2 »	zb.	» 71	*monu(m)*[1]	2	»	»	»	77
rangum	1 »		» 108	*rongu(m)*	4	»	»	»	115
sagur	1 »		» 151	*sogum, -r*	6	»	»	»	102
sannu	2 »	»	» 146	*sonnu*	3	»	»	»	164
takum (vb.)	2 »	»	» 102	*tokum*	10	»	»	»	107
vacto	1 »		» 69	*voctu*	2	»	»	»	162

Nur ohne umlaut erscheinen:

asno[1]	1 mal	s. 175	*batnom*	1 mal	s. 76
hvarmum	1 »	» 156	*laðum*	1 »	» 102
svartum	1 »	» 64	*þaccum*	1 »	» 161

Die meisten dieser *a*-fälle (22 aus 27; alle ausser *asno, fastu(m), gatu, sagur)*, kommen, wie zu erwarten ist, in solchen formen vor, welche in der flexion viele formen mit lautgesetzlichem *a* zur seite haben (vgl. oben s. 12).

Mit diesen analogisch gebildeten formen ohne umlaut sind folgende, auch auf analogie beruhende, gebrochene formen zu vergleichen:

biartum	1 mal	s. 175	*hialpum*	1 mal		s. 162
hiarto	1 »	» 68	*iarnum*	2 »	zb.	» 160

c) In folgenden formen aus Hom. II steht der nicht umgelautete vocal in einer zusammensetzung oder in einem oft syntaktisch unbetontem worte, weshalb mangel des haupttons die ursache für das fehlen des umlauts sein kann. Mit umgelauteten formen zur seite treten dabei auf:

-gango	1 mal		s. 86	*-gongu*	6 mal	zb.	s. 85
-haf(ð)u(m)	2 »	zb.	» 161	*hof(ð)u(m)*	46 »	»	» 67

Nur ohne umlaut kommen vor:

dagurðarmale	1 mal	s. 129	*licamum*	4 mal	zb.	s. 82
felagum	1 »	» 160				

[1] Wegen schwed. *åsna* könnte man vermuthen, dass in diesem *asno* das *a* lang wäre. Da aber ein *ā* in diesem lehnworte unerklärlich wäre, wird wohl *åsna* anders aufzufassen sein. Vielleicht ist *å* hier aus *ǫ* entstanden und also eigentlich aus den formen **ǫsnu(r), ǫsnu(m)* stammend.

[2] Von *mono;* a. a. o. *mωnu(m)* geschrieben. Über *manu(m)* vgl. s. 10 oben.

Dass der mangel des haupttons den umlaut verhindert hat, geht auch aus folgenden im Hom. II vorkommenden nicht umgelauteten formen mit synkopiertem *u, w* hervor:

sanghus	s. 134	*otto sangs tiðum*	s. 162
upp hafð (nsf.)	» 173		

d) In folgenden im Hom. II auftretenden formen ist der starkton der *u*-silbe die ursache für das nicht-eintreten des umlauts gewesen:

almosa, -u	10 mal zb. s. 123	*faður*	2 mal zb. s. 84
ambonar	3 » » » 70	*calloð*	1 » » 99
scapoð	1 » » 138	*vacondum*	1 » » 69

Über diese formen vgl. oben s. 10, 14. Neben *almosa* kommt 3 mal zb. s. 66 *olmoso* vor. Ebenso tritt neben der form *faður* 12 mal zb. 74 *foður* auf. Die letztere form kann auf analogie von fällen, wo das wort ohne starken nebenton in der zweiten silbe vorkam (z. b. in zusammensetzungen) und auf analogie nach der synkopierten form *fǫðr* beruhen[1].

In diesem zusammenhange ist auch die s. 104 im Hom. II vorkommende form *allyngis* zu erwähnen. Hier kann das fehlen des umlauts darauf beruhen, dass der *i*-umlaut in der zweiten silbe schon vor dem eintritt des *u*-umlauts eingetreten ist. Das s. 30 (im Hom. I) auftretende *ollyngis* beruht auf kontamination (s. Noreen, Aisl.-anorw. gram. § 64).

Über das von der dritten hand des altnorwegischen homilienbuches geschriebene fragment (Hom. III), das ursprünglich einer ganz anderen handschrift zugehört hat, verweise ich auf s. 36 unten, wo die umlautsverhältnisse desselben in zusammenhang mit denjenigen anderer fragmente dargestellt werden.

Die Strengleikar (in cod. Delag. 4—7 fol.), welche von 2 händen geschrieben worden sind (s. die edition von Keyser

---

[1] Es ist ja auch möglich, dass eine umgelautete oder eine nicht umgelautete form einer handschrift zuweilen auf einfluss eines originals beruht, das in einem anderen dialekte abgefasst war, wo die umlautsverhältnisse anders lagen als in dem dialekt des schreibers.

und Unger s. XVIII f.), zwischen denen indessen in bezug auf die hier in frage stehenden umlautsverhältnisse kein besonderer unterschied zu bemerken ist, weisen vor nicht synkopiertem *u* 476 fälle mit und 98 fälle ohne umlaut auf.

a) Nur mit umlaut kommen folgende formen vor:

bornum s. 47, *dvoldu* 73, *fongum* 2 mal zb. 1, *fonnum* 88, *fostum* 8, *glodduzc* 73, *gomul* 2 mal zb. 61, *gongu(-)* 4 mal zb. 18, *grosum* 2 mal zb. 4, *hofuð* 15 mal zb. 49, *holfu* 20, *hondum* 2 mal zb. 42, *hormung(ar)* 4 mal zb. 50, *horpu(m)* 6 mal zb. 67, *korlum* 2 mal zb. 59, *gvlloðvm* 80, *logðu(zt)* 4 mal zb. 89, *logum* 4 mal zb. 30, *logunauta* 53, *lon(n)dum* 2 mal zb. 2, *longu* 3 mal zb. 23, *morkum* 2 mal zb. 60, *mottvl* 91, *nocko-r(-), -t* 46 mal zb. 84, *onnur* 6 mal zb. 5, *roddu* 6 mal zb. 36, *snorur* 37, *soðul* 2 mal zb. 47, *handzolum* 43, *soxum* 9, *stoðu* 2 mal zb. 78, *stopul-* 17, *strondv* 68, *svorum* 2 mal zb. 82, *toku* 75, *tonnum* 33, *tronur* 67, *vofðu* 17, *voggu* 18, *voku* 69, *vollu* 4, *vorðum* 2 mal zb. 67, *vor(ð)zlu* 6 mal zb. s. 72, *vormu* 28, *anduorpum* 8, *þockum* 2 mal zb. 68.

b) In folgenden ist durch analogie der nicht umgelautete vokal wieder eingeführt worden; gewöhnlich kommen daneben auch formen mit umlaut vor:

aðru(m)	4	mal	zb.	s.	73	*oðru(m)*	36	mal	zb.	s.	55
allu(m)	21	»	»	»	39	*ollu(m)*	76	»	»	»	39
dagum	1	»		»	27	*dogum*	6	»	»	»	66
fagrum	1	»		»	6	*fogru(m)*	15	»	»	»	37
fastunni	1	»		»	89	*fostur*	1	»		»	42
grannu(m)	2	»	»	»	47	*gronnu(m)*	3	»	»	»	31
harðo	1	»		»	64	*horðu(m)*	7	»	»	»	60
harmum	1	»		»	27	*hormvm*	1	»		»	43
mannum	2	»	»	»	60	*monnum*	21	»	»	»	49
margum	1	»		»	17	*morgum*	16	»	»	»	20
sagðo	4	»	»	»	64	*sogðu*	6	»	»	»	68
sagu(r)	3	»	»	»	61	*sogu(r)*	19	»	»	»	61
sannv	3	»	»	»	65	*sonnu(m)*	27	»	»	»	71
valsku(m)	2	»	»	»	23	*volsku*	8	»	»	»	18
varu	1	»		»	26	*voru*	1	»		»	26

Nur ohne umlaut treten auf:

gaddunvm	1	mal		s.	78	*gatu*	1	mal	s.	4
graddur	2	»	zb.	»	70	*nasom*	1	»	»	27
taldo	1	»		»	54	*valkom*	1	»	»	11

Diese *a*-formen sind meistens (in 47 fällen von 55; alle ausser *fastunni, gatu, graddur* [lehnwort], *sagu(r), varu*) solche, die viele flexionsformen mit lautgesetzlichem *a* zur seite haben. Es ist deshalb sehr erklärlich, dass *ǫ* in denselben von *a* verdrängt worden ist.

Über *manu* 4 mal zb. s. 53 ist s. 10 oben zu vergleichen. Analogische in den Strl. vorkommende gebrochene formen mit *ia* sind (vgl. oben s. 12):

fiaðrvm	2	mal	zb.	s.	63	*sialfum*	3	mal	zb.	s. 25

c) In folgenden formen in den Strl. kann der mangelnde umlaut im zusammenhang mit einem f e h l e n d e s h a u p t t o n s in der wurzelsilbe stehen. Einigen von diesen beispielen stehen umgelautete formen zur seite:

-banndum	1	mal		s.	55	*(-)bondum*	2	mal	zb.	s.	9
-faromc	1	»		»	25	*forum*	1	»		»	38
haf(ð)o(m)	10	»	zb.	»	72	*hof(ð)u(m)*	33	»	»	»	72
harmuleg-	1	»		»	65	*hormuleg-*	5	»	»	»	71
-mannum	4	»	»	»	68	*-monnum*	5	»	»	»	60
samu(m)	3	»	»	»	18	*somu(m)*	4	»	»	»	32

Nur ohne umlaut treten auf:

-gatu	2	mal	zb.	s.	17	*felagum*	5	mal	zb.	s.	4
væsalldom	1	»		»	11	*fortalvm*	1	»		»	42
gravalum	1	»		»	48	*uvarom*	1	»		»	28

Von diesen ist besonders das 5 mal vorkommende *felagum* zu beachten. Mit diesen formen ist zu vergleichen, dass in den Strl. auch ein paar formen mit synkop. *u, w* ohne umlaut vorkommen, die sich auf ähnliche weise erklären. Diese formen sind:

hafðingia(r)	2	mal	zb.	s.	66	*sparhauc(a)*	2	mal	zb.	s. 73

Diese setzen eine betonung mit hauptton auf der zweiten silbe während der umlautszeit voraus. (In *sanganna* s. 1, gen.

pl. bestimmte form von *sǫngr,* beruht wohl das fehlen des umlauts auf analogie von fällen, wo das wort als das schwächer betonte glied in zusammensetzungen eingegangen ist).

d) In folgenden in den Strl. vorkommenden fällen ist ein starker nebenton auf der *u*-silbe die ursache für das fehlen des umlauts gewesen; im allgemeinen kommen auch umgelautete formen vor:

aflug-um, -r	2 mal	zb.	s.	62	*oflug-a-, -r*	6 mal	zb.	s.	53
avunda	1 »		»	5	*ovund-(e), -siuk*	3 »	»	»	15
ambun(a)	2 »	»	»	46	*ombun*	3 »	»	»	46
faður	4 »	»	»	53	*foður(-)*	18 »	»	»	53
gafugr	1 »		»	31	*gofuglæik*	1 »		»	26
craftugr	1 »		»	55	*kroftugr*	1 »		»	60
cagur	1 »		»	45					

Die formen der adj. auf *-ugr* mit und ohne umlaut erklären sich aus dem wechsel der betonung in den verschiedenen kasus. Dass bei diesen wörtern in einigen altnorw. dial. die zweite silbe stärker betont gewesen, als im isl., zeigen die in gewissen altnorwegischen handschriften — zb. Strengleikar — vorkommenden unsynkopierten formen wie *aflugvm* Strl. s. 62, *oflugazti* 53. In den kasus, welche im isl. das *u* synkopieren, hat also in einigen altnorw. dial. die *u*-silbe einen (schwachen) nebenton gehabt, der das *u* bewahrte; daraus ist aber zu schliessen, dass auch die zweite silbe der im isl. nicht synkopierenden formen, welche im isl. einen schwachen nebenton hatte, in diesen altnorw. dial. stärker betont gewesen als im isl., d. h. dass sie einen starken nebenton gehabt hat. Auch in *avund-* : *ovund-* beruht der wechsel von *a* ∾ *ǫ* ursprünglich auf verschiedener betonung in verschiedenen kasus und stellungen (vgl. Sv. Landsm. XIII: 5 s. 26). Über *ambun-* : *ombun* ist s. 14 und über *faður* : *foður* ist s. 17 oben zu vergleichen; der umlaut in *foður* kann indessen auch auf analogie von zusammenzetzungen beruhen, wo die erste silbe haupttonig, die zweite aber nur schwachtonig war (von den beispielen von *foður* in Strl. kommen eben 6 als glieder von zusammensetzungen vor).

In der haupthandschrift des Speculum regale (Cod. AM. 243 b α, fol.) kommen (s. die ausgabe von Brenner, München 1881) 992 hierhergehörige fälle vor, von welchen 425 mit und 567 ohne umlaut auftreten.

a) Nur mit umlaut erscheinen: *bornum* s. 141, *brogðum* 88, *dolum* 51, *follum* 2 mal zb. 61, *fosto* 2 mal zb. 49, *-gongoll* 96, *homlu* 87, *hvorsu* 5 mal zb. 120, *logum, -r* 2 mal zb. 10, *lostum* 161, *nofnum* 2 mal zb. 75, *onndu* 61, *oxlum* 46, *roðul* 16, *sonnu* 3 mal zb. 126, *strondum* 4 mal zb. 51, *swortum* 56, *sworum* 2 mal zb. 72, *toku* 88, *tolu* 2 mal zb. 115, *wonndum* 105, *worðu* 69, *æinworðungum* 205, *woro* 2 mal zb. 50, *worro-* 2 mal zb. 61, *voxtum* 2 mal zb. 168.

b) Nicht selten ist im Spec. reg. durch analogie der nicht umgelautete vocal wieder eingeführt worden.

Von folgenden wörtern kommen dabei auch formen mit umlaut vor:

aðru(m)	76	mal	zb.	s.	51	*oðru(m)*	2	mal	zb.	s.	51
allu(m)	130	»	»	»	73	*ollu(m)*	18	»	»	»	73
daghu(m)	4	»	»	»	150	*dog(h)um*	2	»	»	»	94
fagru(m)	6	»	»	»	84	*fogru(m)*	2	»	»	»	74
hafuð	6	»	»	»	46	*hofuð*	6	»	»	»	46
hafum (sb.)	2	»	»	»	47	*howwm*	1	»		»	81
hanndum	3	»	»	»	174	*honndum*	4	»	»	»	152
harpu	3	»		»	186	*horpu*	1	»		»	186
lagðuz	1	»		»	132	*logðut*	1	»		»	180
lagum	3	»	»	»	149	*log(h)um*	4	»	»	»	8
lanndum	1	»		»	49	*lonndum*	18	»	»	»	50
langu(m)	8	»	»	»	122	*longu(m)*	8	»	»	»	122
mannum	31	»	»	»	18	*monnum*	34	»	»	»	18
marg(h)um	24	»	»	»	143	*morghum*	5	»	»	»	135
naccorum	1	»		»	154	*nocco-r(-), -t*	150	»	»	»	148
rangum	5	»	»	»	130	*rongu*	1	»		»	90
sagðu-(m), -t	14	»	»	»	133	*sogðu(m)*	4	»	»	»	136
saku-(m)	5	»	»	»	175	*sokum*	2	»	»	»	89
skamðu-	5	»	»	»	138	*skomðuz*	1	»		»	138
staðum	13	»	»	»	59	*stoðum*	8	»	»	»	59
waku(m)	2	»	»	»	48	*woku(m)*	2	»	»	»	57

wallu	1 mal	s. 166	*wollu*	1 mal	s. 166
watnum	1 »	» 166	*wotnum*	2 »	zb. » 84

Die form *hafuð* kann auf analogie nach den vielen fällen beruhen, wo das wort als das weniger betonte glied einer zusammensetzung stand. Indessen ist es möglich, dass die form auch eine andere quelle hat, s. verf. Fno. hom. ljudl. s. 143 note. *naccorum* hat sein *a* von *nakkvarr* bekommen, in welcher form infolge des starktons der zweiten silbe kein umlaut eingetreten ist; vgl. *nacquora* s. 41, mit *o* in der zweiten silbe nach der analogie von *nǫkkorr*.

Nur ohne umlaut erscheinen:

aflgum s. 166, *agnum* 105, *alnum* 2 mal zb. 105, *ballutum* s. 97, *brattum* 3 mal zb. 16, *farum* (vb.) 2 mal zb. 191, *flakum* 105, *gamlum* 192, *glaðu* 16, *grannum* 4 mal zb. 15, *grasum* 4 mal zb. 167, *haku* 46, *halww* 169, *hvalum* 49, *hvassum* 55, *kalldu(m)* 6 mal zb. 107, *craftum* 166, *naddum* 103, *naglum* 38, *nasum* 62, *(p)salmum* 2 mal zb. 6, *sagu(r)* 2 mal zb. 47, *salltum* 166, *stanndum* 2 mal zb. 129, *swalum* 2 mal zb. 16, *talðut* 56, *wacðu* 171, *walldum* 193, *walsku* 8, *warmum* 5 mal zb. 18, *þackum* 84.

Das fehlen des umlauts in *ballutum* beruht auf analogie nach *ballót-*, das mit *ballut-* wechselte; vgl. verf. Sv. Landsm. XIII: 5 s. 24 f.

Einmal kommt auch in einem falle vor synkopiertem *u*: *cast* s. 10.2 neutr. plur. (vgl. *kǫst* an der entsprechenden stelle in einer anderen handschrift, Brenners edit. s. 10.24) vor, dass der umlaut durch analogie entfernt worden ist.

Wenn man die eben angeführten fälle von bewahrtem *ǫ* und analogischem *a* aus dem Spec. reg. durchsieht, wird man finden, dass die formen, in welchen *ǫ* durchgehends auftritt, solche sind, welche viele andere flexionsformen mit *ǫ* zur seite haben: alle die unter a) angeführten wörter — ausser *dolum, sonnu, swortum* — sind *ō-*, *u-* oder *ūn*-stämme oder plur. neutr. von *a*-stämmen, oder solche die in allen formen *-u* haben. Diejenigen beispiele aber, welche *a* aufweisen (s. oben unter b) gehören meistens mask. *a*-stäm. oder adjektiven oder verben etc. an, bei welchen der flexionsformen mit *ǫ* sehr wenige

gewesen sind. Dieser umstand beweist die richtigkeit der oben gegebenen erklärung, dass die *a*-formen durch analogie entstanden sind.

Über *manu* 6 mal zb. 148 und *skalu* 2 mal zb. 176 vgl. oben s. 10, 12.

Mit den fällen von *a* statt *ǫ* sind folgende im Spec. reg. auftretende zahlreiche beispiele von *ia* statt *io* zu vergleichen:

biartu(m)	3 mal	zb.	s.	15	*fiaðrum*	2 mal	zb.	s.	138
fiallum	5 »	»	»	47	*fiarðum*	2 »	»	»	48
fiatrum	1 »		»	116	*giafum*	5 »	»	»	203
giarnum	1 »		»	61	*hiartum*	1 »		»	123
iacull	5 »	»	»	57	*iaclum*	2 »	»	»	56
iamnum	2 »	»	»	112	*iatunn*	1 »		»	109
sialfu(m)	28 »	»	»	126	*skialldum*	1 »		»	107
skialgum	1 »		»	101	*þiarfum*	1 »		»	166

Die beispiele, in welchen *io* vor *u* bewahrt worden ist, sind diese: *giofum* s. 145, *giorðum* 103, *hiolmur wol* 123, *iokul* 53 (*ioclum* 56), *iorðu(-)* 26 mal zb. 43, *siolfu* 2 mal zb. 49, *spiollum* 7.

Die formen *iacull, iatunn* sind zunächst als analogiebildungen nach (einmal in gewissen kasus auftretenden?) formen mit *a* in dem suffixe zu erklären; vgl. as. *etan* und andere fälle von dergleichem ablaut, worüber s. Noreen, Aisl.-anorw. gram. § 150; vgl. auch fälle wie ostnord. *Biarund, Ialunda, Iærund,* Sv. Lm. XIII: 5 s. 19[1].

Vergleicht man jetzt den wechsel *ia* : *io* vor *u* im Spec. reg. mit dem wechsel *a* : *ǫ* vor *u* in dieser handschrift, so findet

[1] In gewissen ostnorw. und ostnord. dialecten könnten indessen formen wie *iakull, iatunn* möglicherweise auch aus urnord. formen mit *u* in den suffixen erklärt werden, falls die brechung ebenso wie der umlaut nur von einem schwachtonigen laut bewirkt worden ist. In den dial., welche in dergleichen wörtern auf den suffixen einen starken nebenton hatten, sollte also zb. ein urnord. **ekulaʀ* nicht **iokull* sondern **ekull* ergeben haben. Durch analogie von dieser form könnte schon während der brechungs-zeit ein plur. **eklaʀ* gebildet worden sein, der sich durch *a*-brechung zu *iaklar* entwickelte (vgl. *iacla* Spec. reg. s. 48). Durch einwirkung dieses *iaklar* könnte später statt **ekull* die form *iakull* entstanden sein.

man also, dass ebenso wie bei dem umlaut vor nicht synkopiertem *u* auch bei der brechung vor nicht synkopiertem *u* in der mehrzahl der fälle die lautgesetzlichen formen entfernt worden sind. Dieser wechsel muss demnach bei den umlauts- und bei den brechungsfällen auf eine ähnliche weise zu erklären sein.

Was die gebrochenen formen betrifft, so ist besonders zu beachten, dass vor *rð* fast immer (in 27 fällen von 29; beachte besonders *iorðu(-)* 26 mal, nie *iarðu!*) *io* beibehalten worden ist. Die ursache wird wohl die sein, dass sich *io*, in dem dial. des Spec. reg., vor *rð* schärfer von *ia* unterschieden hat als in anderen stellungen, weshalb *ia* nicht so leicht dies *io* durch analogie hat verdrängen können. Hiermit ist zu vergleichen, dass im neunorw. als entsprechung des urnord. brechungs-diphtongen *io* vor *rd* (und *rt*) eine andere lautverbindung auftritt als in sonstigen stellungen (s. Aasen, Norsk gram. s. 83).

Dass *sialfu(m)* nicht weniger als 28 mal vorkommt (*siolfu* nur 2 mal), lässt vermuten, dass *ia* hier nicht nur auf analogie, sondern auch — und vielleicht hauptsächlich — auf derselben ursache beruhe, welche neuisl. *siálfu(m)* statt ält. isl. *siǫlfum* veranlasst hat, nämlich verlängerung von *ǫ* zu *ǫ́* und bezeichnung dieses lautes mit *á (a)*; vgl. verf. Sv. Landsm. XIII: 5 s. 28 ff. Diese auffassung wird dadurch gestützt, dass auch der nom. sing. fem. und nom. u. acc. plur. neutr. im Spec. reg. wenigstens 5 mal (zb. s. 136) als *sialf* auftritt (*siolf* wenigstens 2 mal zb. s. 168). Auch in *halww* findet man *a*, nicht *o*. Ausser diesen wörtern kommen keine hierhergehörige formen mit *-lf-* vor. Auch in ein par anderen fällen, wo man vor *l* + kons. verlängerung des vocals erwarten könnte, steht *a: skialgum, psalmum, alnum;* vgl. auch *hialp* (subst.), für älteres *hiolp*, s. 143.

c) In folgenden formen im Spec. reg. steht der nicht umgelautete vokal in einer zusammensetzung oder in einem oft syntaktisch unbetonten worte, weshalb mangel des haupttons die ursache für das fehlen des umlauts sein kann.

Umgelautete formen zur seite haben:

-dagum	2	mal	zb.	s.	49	*-dogum*	2	mal	zb.	s.	49
-falldu(m)	7	»	»	»	82	*-folldu*	2	»	»	»	82
faru-	1	»		»	149	*foru-*	5	»	»	»	65

-farum	7	mal	zb.	s.	65	*-forum*	3	mal	zb.	s.	67
gagnum[1]	1	»		»	51	*gog(h)num*	3	»	»	»	102
-gangu	1	»		»	18	*(-)gongu*	5	»	»	»	101
haf(ð)u(m)	15	»	»	»	102	*hof(ð)um, -z*	43	»	»	»	102
hafuð-	14	»	»	»	60	*hofuð-*	6	»	»	»	69
lagunaut-	1	»		»	97	*logunaut-*	3	»	»	»	97
-mannum	9	»	»	»	109	*-monnum*	5	»	»	»	109
heraðum	4	»	»	»	72	*heroðum*	1	»		»	70
samu(m)	8	»	»	»	84	*somu*	2	»	»	»	97
-staðum	3	»	»	»	6	*-stoðum*	1	»		»	13
-swarom	1	»		»	139	*-sworum*	2	»	»	»	80
-wallu	1	»		»	166	*-wollu(m)*	5	»	»	»	167
-warþom	1	»		»	182	*-worþum*	1	»		»	15

Nur ohne umlaut erscheinen:

-blaku	1	mal		s.	63	*dagurðar-*	1	mal		s.	6
-fangum	1	»		»	132	*-gatu*	1	»		»	81
-hallum	1	»		»	107	*likamum*	1	»		»	44
-harðum	3	»	zb.	»	102	*-karlum*	4	»	zb.	»	68
-kastum	1	»		»	104	*-markum*	1	»		»	152
matu-	1	»		»	12	*saðul-*	3	»	»	»	103
-sagu	1	»		»	171	*-sakum*	1	»		»	124
-samnum	1	»		»	167	*-skaddo*	1	»		»	38
-svarðum	1	»		»	160						

d) In folgenden im Spec. reg. vorkommenden formen ist der starkton der *u*-silbe die ursache für das nichteintreten des umlauts gewesen; einigen von diesen stehen umgelautete formen zur seite:

awun(n)d(-)	16	mal	zb.	s.	114	*owun(n)d(-)*	9	mal	zb.	s.	114
axull	1	»		»	107	*oxultriom*	1	»		»	108
faður	7	»	»	»	38	*foður(-)*	2	»	»	»	118
saðul	1	»		»	103	*soðul*	3	»	»	»	103

Nur ohne umlaut erscheint:

annur 43 mal zb. s. 102.

---

[1] Als präposition oft ohne starkton.

Über *awund-* : *owund* (von den 9 fällen 3 mal in zusammensetzungen!) s. oben s. 9; über *axull*, *saðul* vgl. Sv. Landsm. XIII: 5 s. 34 (*o* in *soðul* beruht auf analogie nach den synkop. kasus); über *faður* : *foður* (in einem von den zwei belegen kommt die letztere form in einer zusammensetzung vor) s. oben s. 17.

Dass *annur* nie mit umlaut, aber nicht weniger als 43 mal ohne umlaut vorkommt, muss einen anderen grund haben, als dass diese form nur auf analogie beruhe; in diesem falle sollte man erwarten, dass wenigstens einige von den vielen belegen mit umlaut vorkämen. Dass das fehlen des umlauts, wie ich oben angenommen habe, durch starkton der zweiten silbe verursacht worden ist, wird dadurch bestätigt, dass, wie Kock, Skandinav. Archiv I. 32 hervorgehoben hat, dies wort im ostnord. mit einer solchen betonung muss vorgekommen sein.

In der haupthandschrift der Barlaamssage, Cod. Holm. 6. fol., kommen (vgl. die ausgabe von Keyser und Unger) 1800 hierhergehörige fälle vor, von welchen 636 mit und 1164 ohne umlaut.

In betreff dieser fälle ist indessen ein sehr wichtiger umstand zu bemerken. Es findet nämlich im Barl. in bezug auf die hier untersuchten umlautsverhältnisse ein ausgeprägter unterschied zwischen wörtern mit langer und wörtern mit kurzer wurzelsilbe statt. Während neben 660 langsilbigen formen ohne umlaut 609 langsilbige mit umlaut vorkommen, treten nämlich neben 504 kurzsilbigen ohne umlaut nur 27 kurzsilbige mit umlaut auf. Dieses muss natürlich auf einer verschiedenheit in bezug auf das eintreten des umlauts zwischen wörtern mit langer und solchen mit kurzer wurzelsilbe in dem dialekte der Barl.-handschrift beruhen. In der that kennt man auch aus vielen ostnordischen dialekten einen wichtigen unterschied hinsichtlich eines für den umlaut sehr wichtigen punktes zwischen diesen beiden arten von wörtern: die kurzsilbigen haben, wie bekannt, in einigen gegenden auf der folgenden silbe einen starken nebenton gehabt. In Fno. hom. ljudl. s. 147, Sv. Landsm. XIII: 5 und P. B. Beitr. XVII. 433 habe ich auch schon zur erklärung der ostnordischen umlautsverhältnisse hervorgehoben, dass in vielen dialekten auf grund dieses

nebentones die kurzsilbigen wörter keinen umlaut haben bekommen können. In den eben besprochenen umlautsverhältnissen im Barl. hat man ja eine schlagende bestätigung für die richtigkeit dieser auffassung.

Von den im Barl. vorkommenden hierhergehörigen fällen haben:

a) Folgende wörter (alle mit langer wurzelsilbe) immer umlaut: *fiondom* s. 67, *giognum* 4 mal zb. 26, *hofrum* 35, *hollum* 131, *horppu* 2 mal zb. 169, *nokko-r(-), -t* 167 mal zb. 208, *oflugr* (analogie nach den synk. formen) 203, *oflum* 80.

b) In vielen wörtern mit langer wurzelsilbe ist im Barl. der umgelautete vocal durch analogie (über die wörter mit *-ng-* vgl. indessen unten) beseitigt worden.

Von folgenden wörtern kommen dabei auch umgelautete beispiele vor:

aðru(m)	58	mal	zb.	s.	142	*oðru(m)*	36	mal	zb.	s.	142
allu(m)	121	»	»	»	97	*ollu(m)*	228	»	»	»	97
annur	15	»	»	»	57	*onnur*	6	»	»	»	25
bandum	1	»		»	25	*bondom*	1	»		»	148
barnnum	2	»	»	»	179	*bornnum*	1	»		»	33
fagru(m)	26	»	»	»	80	*fogru*	2	»	»	»	73
fastum, -r	7	»	»	»	83	*fostum*	1	»		»	51
gangum	1	»		»	160	*gongum*	1	»		»	73
halfu(r)	6	»	»	»	179	*holfu*	3	»	»	»	175
han(n)dum	9	»	»	»	25	*hon(n)dum*	29	»	»	»	25
kallum	2	»	»	»	197	*kollum*	1	»		»	166
lastu(m)	3	»	»	»	167	*laustu*	1	»		»	168
mannum	38	»	»	»	4	*monnum*	69	»	»	»	2
margu(m)	36	»	»	»	2	*morgum*	4	»	»	»	2
raddu	2	»	»	»	59	*roddu*	6	»	»	»	36
skammu	3	»	»	»	103	*skommu*	2	»	»	»	92
valldum	2	»	»	»	108	*volldum*	1	»		»	163

Nur ohne umlaut erscheinen: *anndum* s. 152, *arkkum* 2 mal zb. s. 21, *asku* 16, *barðu* 54, *baztum* 21, *fallum* 43, *falsom* 4 mal zb. 149, *fangum* 2 mal zb. 59, *galldrum* 2 mal zb. 109, *gamlu(m)* 3 mal zb. 98, *gangu* 4 mal zb. 76, *gladdu(m)zt* 2 mal zb. 203, *graddor* 43, *halldum* 2 mal zb. 133, *halltum* 170,

hamrum 166, *harðu(m)* 4 mal zb. 102, *huarssu(m)* 3 mal zb. 109, *kastum* 30, *klandum* 60, *krapt(t)um* 4 mal zb. 201, *kuaddu* 58, *kualdu* 162, *lambdu* 52, *lambum* 35, *lan(n)dum* 8 mal zb. 7, *lan(n)gu(m)* 11 mal zb. 191, *maðkum* 41, *nafnum* 136, *rangu(m)* 3 mal zb. 9, *sagðu* 22 mal zb. 149, *sannu(-)* 9 mal zb. 3, *stnarþu* 97, *tal(l)d(d)u* 3 mal zb. 142, *tangum* 166, *tannum* 107, *vafðuzt* 2 mal zb. 146, *vaktuzt* 2 mal zb. 184, *'varðuzt* 180, *var(r)um* 2 mal zb. 130, *vatnum* 138, *vaxnu* 102, *þakkum* 2 mal zb. s. 205[1].

Was die wörter mit *-ng-* nach *a* betrifft, sieht es indessen aus, als ob *a* hier als *ā*, < *ǫ́*, durch eine verlängerung von *ǫ* vor *ng* entstanden, aufzufassen wäre; vgl. neunorw. (in gewissen dial.) *laang'e, raang'e* etc. Aasen, Norsk gram. § 116. Von 39 fällen mit *ng* steht nämlich 38 mal (vgl. die beispiele oben und unten) *a*, zb. *lanngum* 11 mal; *o* nur einmal: *gongum* s. 73.

Mit diesen auf analogie beruhenden formen mit *a* sind folgende analogische gebrochene formen mit *ia*[2] zu vergleichen:

biarttum	1 mal		s.	161	*giafum*	1 mal		s.	180
kiallppum[3]	1 »		»	109	*hiarttu*	2 »	zb.	»	106
iafnum	1 »		»	78	*iarðu*	1 »		»	60
sialfum	39 »	zb.	»	87	*spialdum*	1 »		»	27
stniallum	3 »	»	»	6					

Ob *a* in *sialfum* auf ähnliche weise wie oben s. 24 zu erklären ist, bleibt unsicher. Die form *siolfum* kommt nämlich nicht weniger als 8 mal vor (zb. s. 47). Auch das einzige andere im Barl. auftretende hierhergehörige beispiel mit *lf* weist sowohl *io* als *ia* auf: *halfu(r)* 6 mal: *holfu* 3 mal.

c) In folgenden im Barl. vorkommenden wörtern mit langer wurzelsilbe kann mangel des haupttons die ursache für das fehlen des umlautes sein:

---

[1] In der form *hagua* s. 197 kann *a* durch analogie nach part. präs. *hagguande*, wo *u̯* gewiss in stark nebentoniger stellung stand, oder nach verbindungen wie *haggua af, haggua niðr, upp* etc., wo der hauptton auf der partikel ruhte, eingekommen sein.

[2] In *fialldi* s. 188 kommt ein ungewöhnlicher fall von *ia* vor. Die form beruht wohl auf analogie nach subst. fem. **fiald* (statt *fiǫld*), vgl. *hialp* unten.

[3] Die form *hialp*, subst. s. 177 (*hiolp* zb. s. 6) beruht wahrscheinlich auf analogie nach zb. gen. sing. *hialpar*.

Einige haben formen mit umlaut zur seite:

aðruvis	3 mal	zb.	s.	153	*oðruvis*	2 mal	zb.	s.	44
-bannðum	2 »	»	»	195	*-bonndum*	3 »	»	»	179
hafðu(m)	57 »	»	»	4	*hofðu(m)*	16 »	»	»	50
-mannum	9 »	»	»	36	*-monnum*	13 »	»	»	4
-markku(m)	7 »	»	»	195	*-mork(k)u(m)*	5 »	»	»	209

Nur ohne umlaut erscheinen:

-alldu 2 mal zb. 67, *almoso-* 6 mal zb. s. 60, *-bragðum* 201, *-falldu* 3 mal zb. 198, *-fallum* 2 mal zb. 25, *-fangum* 2 mal zb. 207, *-fastu(m)* 10 mal zb. 101, *-gaddum* 109, *-gangu* 10 mal zb. 146 (vgl. oben s. 28), *-gangull* 154, *harmuleg-* 4 mal zb. 112, *kangul-* 195, *kappv-* 165, *-sagðum* 173, *-sagnum* 146, *vesalldum* 197, *-sannum* 9, *-skaddum* 3 mal zb. 211, *-skalmum* 46, *valldulegt* 187, *varðzlu-* 179, *-vaxtu* 161.

d) In folgenden ist der starke nebenton der *u*-silbe die ursache für das nichteintreten des umlauts gewesen:

α) In wörtern mit langer wurzelsilbe:

allungiss	1 mal		s.	114	*almosa, -o(-)*	8 mal	zb.	s. 90
ambun(-)	55 »	zb.	»	205	*angul(l)*	2 »	»	» 123
kraptug-	1 »		»	177	*valldug-*	10 »	»	» 113

β) In folgenden im Barl. vorkommenden wörtern mit kurzer wurzelsilbe (vgl. oben s. 26).

Formen mit umlaut zur seite haben:

afund	11 mal	zb.	s.	53	*ofund(-)*	8 mal	zb.	s.	52
dualu	1 »		»	58	*duolu*	1 »		»	108
gafugleg-	6 »	»	»	74	*gofugleg-*	1 »		»	75
grafum	2 »	»	»	32	*grofum*	1 »		»	34
hafuð(-)[1]	23 »	»	»	83	*hofuð-*	4 »	»	»	63
hafum	9 »	»	»	53	*hofum*	5 »	»	»	31
stnaru-	7 »	»	»	55	*stnorum*	1 »		»	57
staðum	8 »	»	»	79	*stoðum*	2 »	»	»	72
(-)suarum	2 »	»	»	41	*-suorum*	1 »		»	78
(-)talu(-)	156 »	»	»	142	*-tolum*	2 »	»	»	142
vaku-	8 »	»	»	50	*vokur*	1 »		»	42

[1] Auf analogie nach dieser form beruht *hafði* dat. 2 mal zb. s. 135. Über die erklärung von *hafðingi* 13 mal zb. s. 182 s. oben s. 19.

Die formen mit umlaut beruhen teils auf verlust des starken nebentones der zweiten silbe, welcher da eintrat, wo die wörter als glieder von zusammensetzungen standen, was mit *ofund* 2 mal, *gofugleg, hofuð* 1 mal, *-suorum* und *-tolum* der fall ist. Auch in gewissen biegungsformen wie im prät. *ofundaðe*[1] (wo der starke nebenton wohl auf der dritten silbe geruht hat) oder in der satzverbindung kann oft der starke nebenton geschwunden sein (vgl. Sievers, Grundzüge der phon. s. 210 f.); dies traf wohl besonders oft bei formen von hilfsverben wie *hofum* ein. Teils kann der umlaut in den kurzsilbigen wörtern analogisch sein, so dass entweder die form des wortes in zusammensetzungen, oder andere kasusformen (wie *duǫl* auf *dualu, grǫf* auf *grafu*) oder der umlaut bei den langsilbigen (wie zb. *horpur* zu *harpa* auf *vakur* zu *vaka*, oder zb. *ǫrmum* zu *armr* auf *staðum* zu *staðr*) einwirkung ausgeübt haben[2]; (vgl. auch s. 17 note 1 oben).

Formen mit kurzer wurzelsilbe, welche im Barl. immer ohne umlaut auftreten, sind[3]:

blaðum s. 53, *dagum* 22 mal zb. 198, *faður(-)* 106 mal zb. 13, *faru(m)* 4 mal zb. 155, *gafug-*[4] 3 mal zb. 168, *galo* 39, *gamul* 2 mal zb. 88, *gatu* 6 mal zb. 6, *glaðu(m)* 2 mal zb. 59, *graðung* 3 mal zb. 135, *grasum* 2 mal zb. 21, *hamul-* 19, *likamum* 3 mal zb. 50, *akafum* 5 mal zb. 72, *kualum* 3 mal zb.

---

[1] In zwei von den oben angeführten 8 fällen von *ofund* liegt eben prät. *ofundaði* vor.

[2] Es ist übrigens nicht ausgemacht, dass hier alle wörter mit kurzer wurzelsilbe auf der folgenden einen starken nebenton gehabt haben; vgl. Noreen in Pauls grundr. I. 457.

[3] In solchen fällen, wo in dem dial. der Barl.-handschrift formen mit kurzer wurzelsilbe als glieder von zusammensetzungen gestanden haben, hat die folgende silbe gewiss den starken nebenton verloren (vgl. oben). In diesen fällen beruht der fehlende umlaut auf mangelndem hauptton oder auf einwirkung der einfachen formen der wörter. Es scheint aber unnötig zu versuchen, die oben mitgeteilten fälle nach diesen verschiedenen ursachen zu verteilen; in den meisten liegt wohl einwirkung der einfachen formen vor, so dass also auch in zusammensetzungen im letzten grunde der starke nebenton der *u*-silbe die ursache für das fehlen des umlauts gewesen ist.

[4] Die formen *gafger* nom. plur. masc. s. 21 ebenso wie *gafga(r)* (verb) 3 mal zb. s. 122 beruhen auf analogie nach *gafug(-)*; vgl. isl.-anorw. *nauðger* (< *nauðigr*) und *nauðga* nach der analogie von *nauðig(-)*.

103, *lagum* 5 mal zb. 37, *felagum* 6 mal zb. 82, *heraðum* 2 mal zb. 185, *manugðum* 147, *sagu(-)* 32 mal zb. 17, *sagull* 3 mal zb. 79, *sakum* 2 mal zb. 145, *(-)samu(m)* 36 mal zb. s. 88, *skapum* 2 mal zb. 135, *sparumzst* 120, *staðug-* 5 mal zb. 50, *taku(-)* 10 mal zb. 175, *tapum* 95, *vuarum* 14.

Uber *manu(m)* 9 mal zb. 15 und *skalu(m)* 33 mal zb. 124 vgl. oben s. 10, 12.

In der haupthandschrift der Dietrichssage kommen in dem von den zwei[1] ersten händen, die norwegisch gewesen sind, geschriebenen teile 463 hierhergehörige fälle vor, von welchen 71 mit und 392 ohne umlaut. Da der umlaut so selten ist und fast nur in wörtern mit langer wurzelsilbe auftritt, sind diese schreiber offenbar aus einer gegend gewesen, wo die wörter mit kurzer wurzelsilbe auf der folgenden silbe gewöhnlich einen starken nebenton gehabt haben, weshalb in diesen wörtern kein umlaut eingetreten ist. Die zwei hände scheinen hinsichtlich des umlauts ziemlich gleichartig gewesen zu sein, weshalb ich sie hier zusammen behandle.

a) Folgende wörter mit langer wurzelsilbe treten immer mit umlaut auf:

songum	1 mal		s. 64	*hondom*	1 mal		s. 63
nocko-r(-), -t	61	» zb.	» 72	*vorpo*	1	»	» 70

Neben *ollo* 1 mal s. 81 kommt 47 mal zb. 75 *allo(m)* vor.

b) In folgenden langsilbigen ist der umgelautete vokal durch analogie entfernt worden:

a(t)ðrom (über das eingeschobene *-t-* s. Unger s. XVI) 53 mal zb. 55, *ascv* 3 mal zb. 127, *baztu* 2 mal zb. 62, *blaðro* 94, *bragðom* 3 mal zb. 150, *danskom* 113, *fagrom* 135, *fangvm* 173, *gangu* 57, *haldom* 101, *halfu* 7 mal zb. 41, *hallvm* 139, *handom*

[1] Die handschrift ist (s. die ausgabe von Unger s. XV, nach welcher die formen hier citiert werden) von fünf verschiedenen händen geschrieben. Dass die vierte und die fünfte isländischen schreibern gehört zu haben scheinen, hat schon Unger s. XVII hervorgehoben. Dies ist indessen auch mit der dritten hand der fall; vgl. formen wie *fæðz* s. 35 (norw. *fóðz*), *hlækcir* 34, *hlæiandi* 50, *hnyckir* 202, *hrið* 199, *hrockin-* 176. Die erste und die zweite hand sind gleichzeitig gewesen, ebenso die vierte und die fünfte. Die dritte hand hat das ganze geordnet und zusammengefügt.

4 mal zb. s. 134, *harðo(m)* 2 mal zb. 183, *harpv* 4 mal zb. 150, *hvassv* 183, *kallum* 32, *kappom* 101, *karlom* 117, *lagdomc* 123, *landom* 2 mal zb. 34, *langv(m)* 4 mal zb. 150, *mannom* 29 mal zb. 75, *margvm* 12 mal zb. 42, *naglom* 2 mal zb. 97, *raddv* 184, *sagðu(zt)* 4 mal zb. 40, *sanno* 111, *scammv* 150, *skattum* 32, *standom* 103, *vagnvm* 129, *varzlo* 3 mal zb. 75, *vascvm* 128.

Mit diesen auf analogie beruhenden formen ohne umlaut sind folgende durch eine ähnliche analogie entstandene beispiele mit *ia* zu vergleichen: *fiaro* s. 88, *frialsv* 125, *giafum* 50, *hialmvm* 147, *hialpum* 63, *hialtom* 104, *iamnom* 103, *iarðo* 2 mal zb. 72, *iarlvm* 138, *iarnum* 2 mal zb. 152, *skialdv* 183, *sialfom* 4 mal zb. 72, *tialdom* 5 mal zb. 84.

c) Folgende wörter mit langer wurzelsilbe stehen in einer zusammensetzung oder in einem oft syntaktisch weniger betonten worte, weshalb mangel des haupttons die ursache für das fehlen des umlauts sein kann:

-gamlum s. 138, *-gangur* 6 mal zb. 63, *-halfu(m)* 3 mal zb. 33, *huassu* »wie» 5 mal zb. 40, *akallu* 45, *-karlvm* 127, *-mannum* 16 mal zb. 118, *-markv* 138, *-skarðom* 101, *-vangum* 2 mal zb. 93, *varzlo-* 3 mal zb. 75. Ausserdem kommt *hafðu(m)* einige mal vor; ich habe aber nicht notiert, wie oft dies der fall ist, nur dass *hafðu(m)* und *hafum* zusammen 19 mal zb. s. 35 auftreten.

d) In folgenden wörtern in der Dietr:s. beruht das fehlen des umlauts auf dem starkton der *u*-silbe:

α) Wörter mit langer wurzelsilbe: *aflvg-* s. 134, *ambun-* 55, *Amlvng* 9 mal zb. 137, *annor* (vgl. oben s. 26; oder auf analogie beruhend?) 10 mal zb. 100.

β) Wörter mit kurzer wurzelsilbe:

Formen mit umlaut zur seite haben:

faronaut(-)	2 mal	zb.	s. 107	*foronavt*	1 mal		s. 125
havuð(-)	44 »	»	» 67	*hovüð*	1 »		» 74

Die form *foronavt* ist ganz lautgesetzlich, wenn der hauptton auf dem ersten gliede geruht hat; die zweite silbe hat in der zusammensetzung den starken nebenton verloren. *faronaut* ist entweder aus einer betonung mit hauptton auf dem letzten gliede oder als analogie nach dem verbum *fara* zu erklären. Das

einmal auftretende *hovuð* ist zunächst als eine analogische bildung nach dat. *hofði* aufzufassen. Ausser diesen formen kommt noch ein hierhergehöriges beispiel: *Volvnd* 4 mal zb. s. 82 mit umlaut vor. Der umlaut beruht hier darauf, dass das wort dieselbe betonung wie in der sprache, woraus es entlehnt worden ist, beibehalten hat, d. h. mit schwachton auf der zweiten silbe (über ähnliche fälle im schwed. s. Kock, Sv. Akcent II. 478 ff.) ausgesprochen worden ist.

Nur ohne umlaut erscheinen (in einigen beruht das fehlen des umlauts auf mangel des haupttons vgl. oben s. 30): *afund-* s. 68, *aro* (von *ǫr* »pfeil») s. 91, *dagvm* 3 mal zb. 148, *dagurð-* 81, *faðvr(-)* 21 mal zb. 57, *farum* 2 mal zb. 126, *fatom* 95, *gafvgs* 145, *gafvleg-* 143, *gatv-* 115, *havum* (vb.) zb. 151 (vgl. oben unter c), *harvnd* 183, *akafv* 68, *kapv-* 186, *felagom* 6 mal zb. 102, *lagv-* 2 mal zb. 144, *hæraðom* 54, *saðoll* 98, *sagu(r), -m* 6 mal zb. 64, *samv(m)* 6 mal zb. 88, *skarungr* 2 mal zb. 157, *staðu* 2 mal zb. 52, *taku(m)* 3 mal zb. 37, *talu* 38.

Über *skalum, -ð* 3 mal zb. s. 32 vgl. oben s. 12.

Die legendarische Olafssage nach Cod. Ups. Delag. 8 fol. (vgl. die ausgabe von Keyser und Unger, Christiania 1849) weist 551 hierhergehörige fälle auf, davon 100 (97 sind formen von *nǫkkurr*) mit und 451 ohne umlaut. Da von wörtern mit kurzer wurzelsilbe kein beispiel mit umlaut vorkommt, und der umlaut überhaupt in dieser handschrift sehr selten auftritt, ist es einleuchtend, dass der dialekt dieser handschrift, wie diejenigen der kurz vorher behandelten zwei handschriften, bei den kurzsilbigen auf grund eines auf der folgenden silbe ruhenden starken nebentons keinen umlaut gehabt hat.

a) Nur mit umlaut kommen vor:

dorrum	1 mal	s. 10	*mòskon*	1 mal	s. 74
nocko-r(-), -t	97 »	zb. » 1			

b) In folgenden langsilbigen wörtern aus der leg. Olafssaga ist durch analogie der umgelautete vokal entfernt worden.

Eine umgelautete form neben der nicht umgelauteten weist auf:

aðru(m)	38 mal zb. s. 5	*oðru*	1 mal	s. 3

Nur ohne umlaut erscheinen: *Agðum* s. 52, *allu(m)* 42 mal zb. 1, *bandum* 3 mal zb. 82, *barðu(-)* 6 mal zb. 6, *bragðum* 40, *fagru(m)* 3 mal zb. 83, *fastu* 5 mal zb. 9, *gangum* 69, *Garðum* 5 mal zb. 61, *haftum* 82, *haluu(m)* 3 mal zb. 38, *halldum* 26, *hamlur* 61, *handum* 7 mal zb. 12, *harðum* 9, *hvassum* 2 mal zb. 47, *klandum* 80, *knarru(m)* 2 mal zb. 15, *qualduzt* 77, *lagðu* 7 mal zb. 8, *lan(n)dum* 4 mal zb. 46, *langum* 3 mal zb. 51, *mannum* 32 mal zb. 5, *margu(m)* 12 mal zb. 7, *paddur* 2 mal zb. 27, *randu* 8, *sagðu(-)* 21 mal zb. 10, *sannu* 2 mal zb. 32, *skalldom* (mit *allvalldr* reimend) 69, *skammu* 2 mal zb. 47, *vaktu* 2 mal zb. 84, *varðu* 8, *vatnum* 52, *þagðu* 79, *þakcum* 57.

Dass diese formen mit *a* auf analogie beruhen, wird durch eine menge gebrochener formen mit *ia* bestätigt, welche nur durch analogie entstanden sein können:

Ingibiargu s. 47, *biarnuna* 70, *biartu* 73, *fialunum* 46, *Fiarðu-* 2 mal zb. 16, *fiarum* 61, *fiatur* 51 (*fiatruna* für *fiatrana* 38, *fiatrì* 37; vgl. oben s. 23), *giauum* 4 mal zb. 13, *hialmum* 49, *Hialmusun* 69, *iafur* 4 mal zb. 49 (*iafri* 44, *iafrum* 50), *iarðu(-)* 8 mal zb. 28, *iarlum* 35, *iarnom* 3 mal zb. 82, *skialldum* 19, *skialldung(r)* 2 mal zb. 35 (analogie nach **skialdr*, das nach gen. *skialda(r)* gebildet worden ist), *sialuum* 6 mal zb. 40, *sniallum* 58, *tialldunum* 2 mal zb. 39.

c) In folgenden kann der mangelnde umlaut auf fehlen des haupttons beruhen: *aðrum (m)ægin* 6 mal zb. 26, *Anguls æyiar* 28, *(-)fastu(-)* 5 mal zb. 19, *(i)giagnum* 2 mal zb. 71, *-gangu* 5 mal zb. 54, *haf(ð)u(m)* 45 mal (ich habe nicht notiert, wie oft *hafum* und wie oft *hafðu(m)* vorkommen, nur dass sie zusammen 45 mal auftreten), *Harðulande* 34, *harmu-leg(-), -lect* 6 mal zb. 39, *-kraptum* 46, *-landum* 8 mal zb. 18, *-mannum* 9 mal zb. 18, *-marku* 6 mal zb. 42, *-stakcum* 2 mal zb. 69, *talgu-* 85, *-vallum* 2 mal zb. 11, *-varðu* 61.

d) In folgenden ist der starkton der *u*-silbe die ursache für das nicht-eintreten des umlauts gewesen:

α) Wörter mit langer wurzelsilbe: *allungis* 55, *almusu* 85, *ambun(a)* 3 mal zb. 66, *annur* 8 mal zb. 11 (vgl. oben s. 26), *fraknutr* 22 (vgl. *kringlut* s. 12, *læirutt* 45), *harmung* 2.

β) Wörter mit kurzer wurzelsilbe (in einigen beruht *a* auf fehlendem hauptton oder auf analogie; vgl. oben s. 30): *aunnd(-)*

3 mal zb. 44, *alum* 67, *alun-* 48, *Anund(r)* 12 mal zb. 34, *aru(m)* (von *ǫr* »pfeil») 2 mal zb. 18, *dagum* 75, *dagurð(-)* 3 mal zb. 47, *Dalum, Dalunum* 5 mal zb. 4, *Danum* 2 mal zb. 34, *faður(-)* 14 mal zb. 1, *farum* 47, *faru-* 6 mal zb. 6, *fatu(m)* 2 mal zb. 72, *gafug-* 3 mal zb. 38, *gafurlegr* 85, *gatu* 2 mal zb. 49, *hauuð(-)* 19 mal zb. 2 (dat. *hafði* 3 mal zb. 26; über *hafðingia-* 61 s. oben s. 19), *hafum* (s. oben s. 34), *harund-* 73, *(-)lagum* 5 mal zb. 22, *-lagu-m, -r* 4 mal zb. 12, *felagum* 83, *matu-* 44, *hæraðom* 28, *saðul-* 14, *sagu-* 4 mal zb. 36, *samu* 4 mal zb. 5, *skaruleg-* 2 mal zb. 4, *skarungr* 2 mal zb. 4, *snaruna* 53, *staðum* 5 mal zb. 72, *takum* 2 mal zb. 43, *taku(r)* 2 mal zb. 29, *talu(m)* 2 mal zb. 76, *tamum* 9.

Über *manu* s. 60, *skalu* 44 s. oben s. 10, 12.

Zweimal kommen in der leg. Olafssage bei synkopiertem *u* auf analogie beruhende formen mit *a* vor: *hafð,* nom. plur. neutr. s. 7, *handsal,* plur. s. 14.

Ich werde jetzt die hierhergehörigen umlautsverhältnisse in den ältesten altnorwegischen handschrift-fragmenten (s. über diese Noreen, Aisl.-anorw. gram. § 15 B, b[1]) berühren.

In den drei legendenbruchstücken, Cod. AM. 655, 4⁰ fragm. IX a, b, c, kommen (vgl. Heilagra manna sögur I. 269—71, II. 207—209 und Postola sögur 823—25) 30 hierhergehörige formen vor, von welchen 7 mit und 23 ohne umlaut. a) Mit umlaut: *hondom* s. 270, *noccor(-)* 5 mal zb. 269, *olmusur* 207. b) Ohne umlaut: α) Auf analogie beruhend: *allu(m)* 6 mal zb. 271, *barnnum* 208, *fastu* 825, *mannum* 4 mal zb. 208, *margum* 2 mal zb. 824, *sagðu* 2 mal zb. 208, *vaxtu* 208; vgl. *hiartum* 824, *iarðu* 2 mal zb. 208, *sialfum* 270. β) Fehlender hauptton: *almusu-* 824, *hvassu* »wie» 208. γ) Starkton der *u*-silbe haben wahrscheinlich die kurzsilbigen gehabt: *faður* 2 mal zb. 209, *farum* 208, *lahgum* 824.

In den drei bruchstücken des ältesten Gulathingsgesetzes, Cod. AM. 315 f., fol. (s. Norges gamle love IV.

---

[1] Die unter den älteren norwegischen handschriften gerechnete haupthandschrift der Thomassaga (s. Noreen a. a. o. unter 18) ist hier nicht mit herangezogen worden, da dieselbe nicht von isländischem einfluss frei ist; vgl. *hrið* s. 7 in der edition von Unger.

3—13) kommen 37 hierhergehörige fälle mit umlaut und 3 ohne umlaut vor. a) Mit umlaut: *foður(-)* 9 mal (7 mal in zusammensetzungen; vgl. oben s. 10, 11) zb. s. 11, *houuð* 2 mal zb. 13, *monnum* 2 mal zb. 8, *morcum* 10 mal zb. 3, *oðrum* 12, *ollu(m)* 4 mal zb. 3, *ondo* 5, *onnur* 13, *sogu* 8, *somu* 6 mal zb. s. 11. b) Ohne umlaut: α) Durch analogie in: *kallum* s. 3, *marcum* 4. β) Wegen des fehlenden haupttons in: *ma(tuneyti)* s. 5.

Die vier bruchstücke des älteren Gulathings-gesetzes, Fragm. 1 B im reichsarchiv zu Kristiania (s. Norges gamle love II. 495—500 u. IV. 795, 796) weisen 14 hierhergehörige fälle auf, welche alle umgelauteten vokal haben: *gognum* s. 499, *golldrum* 495, *logum* 2 mal zb. 496, *lostum* 795, *morcum* 496, *oðrum* 4 mal zb. 499, *ollum* 3 mal zb. 796, *somo* 499.

Dass von der dritten Hand des altnorwegischen homilienbuches geschriebene fragment (Hom. III) das einmal einer ganz anderen handschrift zugehört hat, enthält (vgl. Fno. hom. ljudl. s. 42) 41 fälle mit und 15 fälle ohne umlaut vor nicht synkopiertem *u*. a) Die beispiele mit umlaut sind: *borðo* s. 210, *dogom* 209, *foður* 6 mal zb. 206, *fosto* 209, *gofugr* 203, *hofuð* 206, *hofom* 206, *holfo* 207, *hondom* 210, *collom* 2 mal zb. 204, *logom* 2 mal zb. 206, *oðro* 206, *ollom* 9 mal zb. 205, *ondom* 206, *onnor* 3 mal zb. 207, *monnom* 3 mal zb. 205, *pollom* 207, *roddu* 213, *sogo* 202, *somnon* 206, *tokom* 2 mal zb. 208. b) Ohne umlaut erscheinen: *aðrum* 3 mal zb. s. 212, *allum* 213, *armu* 212, *faður* 211, *faldu* 211, *gafugr* 211, *karlom* 210, *lamdum* 210, *mannum* 2 mal zb. 213, *psalmom* 203, *snarum* 213, *talum* 211. Dazu kommt *manu* 2 mal zb. 213 und *scalu* 2 mal zb. 211 vor.

In dem bruchstück des älteren Eidsivathings- (oder Borgarthings-) gesetzes, Fragm. 1 A im reichsarchiv zu Kristiania (photolithographischer abdruck in Norges gamle love IV, facsimil. XVII) kommen folgende 6 fälle (alle mit umlaut) vor: *hofðu, holvu* 2 mal, *morkum, ollu, ollum.*

Das bruchstück des älteren Gulathings-gesetzes, Cod. AM. 315 e, fol. (herausgeg. in Norges gamle love I. 115—118) hat 15 hierhergehörige fälle aufzuweisen, welche alle umgelautet sind: *bornum* s. 116, *gotu(r)* 6 mal zb. 118, *hofuð* 117, *logum* 117, *monnom* 2 mal zb. 116, *nocor* 117, *odrum* 2 mal zb. 118, *somo* 118.

In dem bruchstück des stadtrechtes von Drontheim, Cod. AM. 315 g, fol. (herausgg. in Norges gamle love IV. 71—74) kommen 15 hierhergehörige fälle vor, welche alle umlaut aufweisen: *houud* s. 73, *logum* 4 mal zb. 71, *monnom* 71, *morcom* 3 mal zb. 71, *noccot* 3 mal zb. 72, *onnur* 72, *forstoðu* 2 mal s. 71. — Dieses bruchstück ist auf Island gefunden worden (s. Norges gamle love IV. 492), weshalb der durchgehende umlaut wohl auf isl. einfluss beruht.

Die drei bruchstücke des speculum regale im reichsarchiv zu Kristiania[1] (herausgg. von Brenner, Speculum regale, München 1881 s. 6—15, 21—23, 24—27, 35—39) weisen 76 hierhergehörige fälle auf, darunter 70 mit und 6 ohne umlaut. Die beispiele mit umlaut sind: *foður* 2 mal s. 38, *forum* 2 mal zb. 13, *howot* 10, *howom* (sb.) 27, (vb.) 23, *hondum* 26, *collu(ðot)* 2 mal zb. 14, *logum* 2 mal zb. 8, *-logur* 10, *londum* 5 mal zb. 24, *monnum* 3 mal zb. 12, *morgvm* 3 mal zb. 13, *morko(m)* 2 mal zb. 26, *motuneyti* 12, *nogglvm* 38, *noccu-r(-) -t* 10 mal zb. 7, *oðru(m)* 6 mal zb. 22, *ollu(m)* 9 mal zb. 8, *onnvr* 3 mal zb. 11, *scommu* 2 mal zb. 24, *somum* 22, *stoðum* 8 mal zb. 13, *tocu* 25, *-uollom* 10, *uolsku* 8. Die fälle ohne umlaut sind: *havom* (vb.) 4 mal zb. 22, *halbo* (aus *halfr*) 25, *faður-* 38; vgl. oben s. 10.

In dem bruchstück des Speculum regale, Cod. Reg. n. s. 235 g (hrgg. v. Brenner a. a. s. 89—93) kommen 17 hierhergehörige fälle vor; 14 haben umgelauteten, 3 nicht umgelauteten vokal. Die erstgenannten sind: *hofðu* s. 92, *hworsu* 92, *loghum* 2 mal zb. 91, *morghum* 89, *nocco(-)r-, -t* 5 mal zb. 89, *oðrum* 2 mal zb. 90, *ollu* 92, *rongu* 90. Ohne umlaut erscheinen: *aðrum* 2 mal zb. 92, *mannum* 92.

In den drei bruchstücken des älteren Frostuthingsgesetzes, Cod. Me. II, 2 in der universitätsbibliotek zu Tübingen findet man (s. die edition in Norges gamle love V. 1—7)

[1] Die bei Noreen, Aisl.-anorw. gram. § 15 B, a, 11 aufgenommen schriften Pamphilus und Galathea, Elis saga ok Rosamundu und Dialog zwischen muth und feigheit, welche alle von einer hand geschrieben sind (vgl. Strengleikar, udg. af Keyser og Unger s. XVIII), habe ich hier übergangen, da diese hand spuren isländischen einflusses zeigt; vgl. (in Elis saga etc., herausgg. v. Kölbing) *hnefom* s. 61, *hrið* 76.

22 hierhergehörige beispiele, von welchen 4 mit und 18 ohne umlaut auftreten. Die fälle mit umlaut sind: *holuu* s. 3, *logum* 2, *noccor* 3, *oðrum* 2. Mit nicht umgelautetem vokal erscheinen: *aðru(m)* 2 mal zb. s. 6, *auund-* 3, *annur* 4, *dagum* 4, *fastu* 7 mal zb. 1, *halvu* 2, *lagum* 6, *utlagum* 6, *mannum* 6, *samu* 3, *-tacu* 4; vgl. auch *fiallum* 5.

Das notizbuch von Hoprekstad enthält nur 2 hierhergehörige fälle (beide mit umlaut): *fauður*, *toku*.

Im Borgarthings älteren kristinrettr (herausgg. photolitographisch Christiania 1886) kommen von den hier in rede stehenden fällen 72 vor; 2 weisen umgelauteten, 70 nicht umgelauteten vocals auf. Jene sind: *hofuð tiund* s. 7 und *nokot* 12, diese: *aðrum* s. 2, *allum* 6 mal zb. 1, *annur* 2 mal zb. 5, *dagum* 12 mal zb. 4, *faður* 5 mal zb. 1, *fastu(r)* 3 mal zb. 2, *gamul* 8, *hafuð* 3 mal (2 mal in zusammensetzungen) zb. 1, *hafum* 12, *huariu(m)* 5 mal zb. 7, *lagum* 5 mal zb. 7, *markum* 18 mal zb. 2, *stadu* 3, *-strandu* 6, *suarum* 9, *talu* 10, *(-)vaku(r)* 2 mal zb. 8, *valdum* 9, *vardslu men* 8. Beachte auch *sangus* (= »sǫnghús») s. 9, wo das fehlen des umlauts als auf mangel des haupttons in dem ersten gliede beruhend zu erklären ist.

Zum schluss werde ich die hier in frage stehenden umlautsverhältnisse in den ältesten altnorw. diplomen (bis 1306) untersuchen. Ich berücksichtige dabei nur diejenigen, welche originale oder abschriften aus der zeit vor 1306 sind. Die briefe der könige und herzöge werden am ende besonders angeführt, da man nicht wissen kann, aus welchen gegenden die schreiber gewesen sind.

1) Aus Oslo oder dem in der nähe liegenden kloster Hovedö und umgegend stammen folgende diplome, die 87 hierhergehörige fälle mit und 54 ohne umlaut aufweisen:

a) Von geistlichen ausgefertigt oder geschrieben[2]: α) aus d. j. 1224: Dipl. Norv. I n:r 7 mit folgenden beispielen (3 ϱ:

[1] Das bruchstück der Karlamagnussaga im reichsarchiv zu Kristiania ist nicht echt norwegisch, weshalb es hier nicht berücksichtigt werden kann; vgl. *hneig* s. 556, *hryggias* 559, *sœkia* "suchen" 560 in der edition von Unger.

[2] Zu diesen rechne ich auch testamente an kirchen und klöster und ein paar andere urkunden, welche wahrscheinlich von geistlichen geschrieben worden sind.

1 *a*): *Howðœy, logum, ollum* : *allum;* β) aus d. j. 1264—1279 (chronologisch geordnet): III: 7 (5 ϱ): *hovum* (vb.), *logðum, ollum* 2 mal, *-stoðum*, II: 19 (3 ϱ : 6 *a*): *ollum* 2 mal, *Onnundar* : *aðrum, allum* 2 mal, *-fastu, halvu, lagðum,* (*Biarku* 2 mal); γ) aus d. j. 1286—1305: II: 22 (12 ϱ : 9 *a*): *oðrum* 3 mal, *ollu(m)* 4 mal, *nocko-r(-) -t* 5 mal : *-daghum* 2 mal, *hafdu* 2 mal, *halfu* 2 mal, *-mannum* 2 mal, *-taku-*, II: 23 (3 ϱ : 1 *a*): *holfu, nokot, ollum* : *mannum*, II: 36 (2 ϱ : 10 *a*): *Howdœy, ollum* : *annur* 2 mal, *gatu-, hafdum, halwu* 2 mal, *Marku, (-)sagðu(m)* 2 mal, *-vaku-*, II: 44 (3 ϱ : 1 *a*): *ollum, monnum* 2 mal : *kannur*, II: 48 (4 ϱ : 1 *a*): *Howdœy* 2 mal, *monnom, ollvm* : *halfo*, II: 49 (3 ϱ : 4 *a*): *daughom, monnom, ollum* : *Hawuðœy* 2 mal, *halfo, oskaddom*, II: 59 (8 ϱ : 8 *a*): *monnum* 3 mal, *ollum* 5 mal : *adrum* 3 mal, *halfu* 2 mal, *-laghu, margum, -stadum*, III: 45 (4 ϱ : 1 *a*): *monnum, ollum* 3 mal : *katlum*, IV: 48 (15 ϱ : 1 *a*): *(-)dog(h)um* 2 mal, *ingongu, Hofuðœy, monnum, -unum* 2 mal, *nokorn, ollum, Rondum, sogðum, -uoku* 3 mal, *Vollum* 2 mal : *Salmundr*, V: 41 (1 *a*): *almoso, (iardu)*, II: 65 (2 ϱ : 2 *a*): *monnum, ollum* : *adrumstad, fadur, (sialfwm)*, II: 66 (5 ϱ : 4 *a*): *monnum* 2 mal, *ollu(m)* 3 mal : *allum, hafum, forlagu, salu.*

b) Von lagmännern oder anderen nicht geistlichen einwohnern rühren folgende diplome (aus d. j. 1297—1302) her: IV: 18 (5 ϱ): *doghum, monnum* 2 mal, *ollum* 2 mal, II: 47 (4 ϱ : 4 *a*): *fostu, monnum, ollum, Onundi* : *Anundr, handum, lagum, samdum*, I: 93 (6 ϱ): *logðv, monnvm, nockora, ollum, -stoðum* 2 mal.

Von den nicht umgelauteten beispielen beruhen c. 30 auf analogie und c. 24 auf mangel des haupttons in der *a*-silbe oder auf starkton der *u*-silbe. Wegen der erklärung der einzelnen beispiele sind ähnliche fälle im vorhergehenden zu vergleichen.

2) Aus Tönsberg oder Skien und umgegend sind folgende diplome, welche 36 hierhergehörige fälle mit und 18 ohne umlaut enthalten:

a) Von einem geistlichen geschrieben ist das diplom II: 29 (aus d. j. 1291) mit folgenden beispielen (2 ϱ : 1 *a*): *Ogmundr, ollum* : *mannum.*

b) Von lagmännern oder anderen nicht geistlichen per-

sonen sind die diplome (aus d. j. 1294—1304): I: 82 (13 ϱ : 2 *a*): *gognum, hon(n)dom* 3 mal, *Moðru uollum, monnum, morgum, nokora, oðru(m)* 2 mal, *ollum, sogðu* : *kyrlagum, Ragnu sonn,* I: 83 (15 ϱ): *gognum, hondum* 3 mal, *kyrlogum, monnum* 2 mal, *Moðru vollum, morgom, auðru(m)* 2 mal, *ollum* 2 mal, *Rognu sunar,* VI: 67 (1 ϱ : 2 *a*): *ollum* : *allum, mannum,* I: 95 (6 *a*): *aðrum, allum, miðfastu, mannum* 2 mal, *margum,* II: 72 (5 ϱ : 7 *a*): *monnum, nockorn, ollum* 3 mal: *aðrum, annur, dammubonda, olgagnum, halfwum* 2 mal, *pannu.*

Von den *a*-fällen beruhen 13 auf analogie und 5 auf mangelndem hauptton in der *a*-silbe.

3) Aus Stavanger und umgegend (Egðafylke und Rygiafylke) schreiben sich folgende diplome her, welche 107 hier in frage stehende beispiele mit und 30 ohne umlaut aufweisen:

a) Folgende rühren von geistlichen her: α) aus den jahren 1266—1276: II: 13 (4 ϱ : 1 *a*): *monnum, ollum* 3 mal: *hafum* (vb.), I: 63 (7 ϱ): *buðargognom* 3 mal, *Halkotlu, nokot* 2 mal, *onnur;* β) aus den jahren 1276—1305: III: 43 (2 ϱ : 1 *a*): *nokora, audrum* : *adrum,* I: 70 (3 ϱ : 1 *a*): *borunni, monnum, -stoðum* : *faður,* II: 24 (2 ϱ : 1 *a*): *monnom, ollvm* : *faðvr, (sialfvm),* II: 31 (4 ϱ): *logdu, nokor, ollum* 2 mal : *(Jerundr),* I: 81 (13 ϱ : 1 *a*): *agaungur, hof(ð)u(m)* 3 mal, *morku, monnom, nokora, oðrum, ollum, oruum, sogðum, hansaulum, Botolfs suku* (< *vǫku*): *Gruttalandom, (skalu),* IV: 45 (3 ϱ): *fostu, -londum, -stoðum,* IV: 50 (2 ϱ : 1 *a*): *stoðum, -voku* : *Skaro,* IV: 54 (18 ϱ : 3 *a*): *duolu, agongu(r)* 2 mal, *hofðu, Howðœy, logðu* 2 mal, *monnum* 2 mal, *nokor-* 3 mal, *Ogmundr* 2 mal, *ollum* 2 mal, *Rondum -sogðu* : *hafðu, halfo* 2 mal, *(sialfom),* IV: 55 (3 ϱ): *monnum, ollum* 2 mal, IV: 56 (1 ϱ): *ollum,* II: 77 (6 ϱ : 2 *a*): *-loghunum, monnum* 2 mal, *morghum, nokorom, oðrum* : *blandu, daghum, (sialfum),* II: 78 (8 ϱ : 1 *a*): *doghom, hofuðlin, messo okul, -loghonom, monnom, nokor(-)* 3 mal : *bazsto,* IV: 59 (6 ϱ : 6 *a*): *monnum, ollum* 2 mal, *Faxstoðum* 2 mal, *-uoku* : *-fastu, hafðu(m)* 2 mal, *halfo* 2 mal, *Faxstaðum,* V: 50 (1 ϱ : 4 *a*): *monnum* : *allum, halfom, Skaro* 2 mal.

b) Folgende (aus d. j. 1286—1301) sind von lagmännern oder anderen nicht geistlichen einwohnern dieser gegend erlassen worden: V: 16 (4 ϱ): *doghum, monnum, ollum* 2 mal, II: 39

(6 ǫ): *hofðu, monnum, oðrum, ollum* 3 mal, IV: 18 (5 ǫ): *doghum, monnum* 2 mal, *ollum* 2 mal, II: 54 (5 ǫ : 4 *a*): *laudu, monnom, ollom, Rondom, Waullom* : *allom, hafdu* 2 mal, *Hawuðæy,* IV: 51 (4 ǫ : 4 *a*): *Ogmund, Rondom, Hunduoku, Vollum* : *adru(m)* 2 mal, *firirsagdum, vakudag.*

Von den 30 beispielen ohne umlaut beruhen c. 18 auf analogie und c. 12 auf mangelndem hauptton der *a*-silbe oder auf starkton der *u*-silbe.

4) Von personen aus Bergen oder umgegend (Hǫrðafylke) stammen folgende diplome, welche 61 hierhergehörige fälle mit, und 37[1] ohne umlaut aufweisen:

a) Von geistlichen geschrieben: II: 35 (aus d. j. 1295, 3 ǫ : 3 *a*): *kolloðu, ollum, -sogðum* : *halwo* 3 mal, II: 58 (aus d. j. 1300, 5 ǫ): *monnum* 2 mal, *odru, ollum, vaurhlu* (< *vǫrðslu*), II: 71 (2 ǫ : 2 *a*): *holfu, monnum* : *allu, hafðu.*

b) Von lagmännern oder anderen nicht geistlichen einwohnern dieser gegend sind folgende (aus d. j. 1293—1305) ausgefertigt worden: IV: 6 (10 ǫ : 2 *a*): *gotu* 2 mal, *hofðu, monnum* 2 mal, *oðrum, ollum* 3 mal, *Jastoðom* : *Mokastaðom, jmbrudagum,* II: 32 (abschrift; 3 ǫ : 1 *a*): *fostu, hofðu, logum* : *allum,* II: 46 (1 ǫ): *ollum,* II: 61 (2 ǫ): *monnom, ollom,* X: 5 (8 ǫ : 1 *a*): *-bondum, agongur, monnum* 2 mal, *morghum, oðrum, ollum* 2 mal : *viðr gangu,* II: 67 (8 ǫ : 3 *a*): *monnum* 3 mal, *morkum, nokorom, ollum* 3 mal : *adrum* 2 mal, *samo,* I: 97 (abschrift; 3 ǫ : 9 *a*): *hofðu, hondom, nokot* : *aðrum, allum, halfu* 2 mal, *mannum* 3 mal, *margum, -sagdum,* I: 98 (4 ǫ): *hondom, monnom, ollom* 2 mal, I: 99 (6 *a*): *aðrum, allum, hafðu, mannum* 2 mal, *margum,* I: 100 (5 ǫ : 3 *a*): *hofðu* 2 mal, *hondom, logðu* 2 mal : *allum, halfo, mannum,* I: 101 (1 ǫ : 3 *a*): *hofðu* : *allum* 2 mal, *mannum,* I: 102 (6 ǫ): *monnvm* 3 mal, *morgvm, oðrvm, ollvm, (sialfvm),* I: 106 (2 *a*): *allum, mannum,* II: 79 (2 *a*): *allum, mannum.*

5) Aus Nidaros oder umgegend stammen folgende diplome, die 67 hierhergehörige fälle mit (31 sind formen von *nǫkkurr*) und 176 ohne umlaut aufweisen:

[1] 25 von den *a*-fällen kommen in diplomen (I: 97, 99—101, 106, II: 79) vor, welche u. a. von einem "Jon notarius" ausgefertigt und wohl auch von ihm geschrieben worden sind. Jon war königlicher schreiber und ist gewiss von der "kanzleisprache" beeinflusst worden.

a) Folgende sind von geistlichen ausgefertigt worden: α) aus der zeit c. 1200—1255: XIII: 1 (3 *a*): *(-)fallum* 2 mal, *-staðum*, I: 8 (6 *a*): *aðrum, allum* 2 mal, *garðom, hafðo, -staðum*, II: 10 (4 *a*): *allum* 2 mal, *-lagðum, mannum, (scalu)*; β) aus d. j. 1263—1293: I: 59 (1 *ϱ* : 5 *a*): *nockorn* : *aðrum, allum* 2 mal, *havum, mannum*, III: 10 (3 *a*): *allum* 2 mal, *fyrsagðum*, III: 11 (1 *ϱ* : 2 *a*): *nockore* : *allum, aluaru*, II: 17 (1 *ϱ* : 2 *a*): *nokot* : *allum, varðslu, (skalu)*, III: 30 (2 *ϱ* : 17 *a*): *bornum, nokornn* : *adru(m)* 4 mal, *allu(m)* 3 mal, *hafdu(m)* 2 mal, *halfu, -lagum, (-)mannum* 3 mal, *margum, sagdu, -staðum*, III: 34 (9 *ϱ* : 12 *a*): *monnum, nockor(-)* 5 mal, *Ogmundr, stopulin(n)* 2 mal : *annur* 2 mal, *-ganngu, haf(ð)u(m)* 8 mal, *aluaru*, (vgl. auch *Aluis haugi*, ohne umlaut in stark nebentoniger silbe), III: 35 (11 *ϱ* : 14 *a*): *monnum* 2 mal, *nockor(-)* 6 mal, *stopullin(n)* 2 mal, *storfum* : *allum* 2 mal, *annur* 2 mal, *-gangu, haf(ð)u(m)* 8 mal, *Ladum*; γ) aus d. j. 1297—1303: II: 42 (4 *ϱ* : 14 *a*): *Morkus(ar)* 4 mal (*Markusar* 1 mal): *aðrum* 2 mal, *allum* 2 mal, *(-)mannum* 5 mal, *margum* 3 mal, *Skuaðru* 2 mal, II: 45 (1 *ϱ* : 6 *a*): *Ogmundi* : *allum, fadur-, -gangu, mannum, -stadum* 2 mal *(sialfum, tialldum)*, II: 56 (2 *ϱ* : 5 *a*): *nockor-* 2 mal : *ambun, fadur, Ladum, lagum, mannom*, III: 46 (2 *ϱ* : 2 *a*): *(-)monnum* 2 mal : *allum* 2 mal, II: 63 (9 *ϱ* : 12 *a*): *logðu, monnom, nockor-* 3 mal, *stopullinn, -voku* 3 mal : *allum* 2 mal, *hafðu* 5 mal, *halfu* 3 mal, *tillagu, aluaru*, III: 47 (5 *a*): *allum* 2 mal, *halfu* 2 mal, *torvalum*, II: 68 (2 *ϱ* : 7 *a*): *monnum, nockot* : *allum* 2 mal, *annur, halfu, -lagum, -stadum* 2 mal, II: 70 (3 *ϱ* : 3 *a*): *monnum* 3 mal : *allum* 3 mal, III: 55 (2 *ϱ* : 7 *a*): *monnum, nockorom* : *adrum, allu(m)* 3 mal, *hafum, halfu, Uppsalum*, III: 57 (1 *ϱ* : 2 *a*): *monnum* : *allum, samu*.

b) Folgende (aus d. j. 1280—1303) sind von lagmännern oder anderen nicht geistlichen einwohnern dieser gegend ausgefertigt worden: V: 12 (2 *ϱ* : 1 *a*): *ollu(m)* 2 mal (vgl. auch? *Ozor*) : *hafðu*, III: 36 (1 *ϱ* : 16 *a*): *nokkot* : *adrum, allum* 2 mal, *hafum* 4 mal, *halfu* 3 mal, *kallum, lagdu, langu, -mannum, sagdu, takum*, II: 40 (7 *a*): *aðru, allum* 2 mal, *mannum, Skvadru, vardslu, aluaru*, II: 43 (4 *ϱ* : 3 *a*): *nocko-r(-), -t* 4 mal : *aðrum, allum* 2 mal, III: 53 (4 *ϱ* : 8 *a*): *monnum, nockor-* 3 mal : *allu(m)* 4 mal, *haf(ð)um* 2 mal, *halfu, lagum*, III: 56 (5 *ϱ* :

10 *a*): *(-)monnum* 2 mal, *morkum, nockorom, vordzslu* : *adrum* 4 mal, *allum* 2 mal, *-lagum, lagdum, sannum* 2 mal.

Oben s. 33 habe ich für wahrscheinlich gehalten, dass der dialekt der legendarischen Olafssage einer von denjenigen gewesen, in welchen die wörter mit kurzer wurzelsilbe auf der folgenden silbe gewöhnlich einen starken nebenton hatten; die handschrift dieser sage ist eben (s. verf. Ark. XI: 2. h. und Storm, Otte brudst. s. 25) in dem Drontheim-dialekte geschrieben. Diese auffassung wird auch durch die hier mitgeteilten beispiele aus den Drontheim-diplomen gestützt. Von den in denselben auftretenden 67 fällen mit umlaut haben nämlich nur 8 kurze wurzelsilbe. Diese letzteren sind: *stopullin(n)* 5 mal und *-voku* 3 mal. Was zunächst den umlaut in *-voku* betrifft, so ist dieser ganz lautgesetzlich, da die form an allen 3 stellen in einer zusammensetzung steht (vgl. oben s. 30). Der umlaut in *stopullin(n)* kann auf analogie nach den synkopierenden kasus und nach der form des wortes in zusammensetzungen, wie *kirkiu-stǫpull* etc. beruhen. Übrigens kommt *stopullin(n)* nur in diplomen, die von geistlichen geschrieben sind, vor; es ist deshalb nicht unmöglich, dass die schreiber aus einer anderen gegend als Drontheim stammen. In den von nichtgeistlichen personen ausgefertigten Drontheimer diplomen findet sich kein einziges beispiel von umlaut in kurzer wurzelsilbe.

6) Von einem bischof von Hamar ausgefertigt ist das diplom I: 90, c. 1299 geschrieben. Es enthält 1 hierhergehöriges beispiel mit *ǫ* : *nockor* und 7 mit *a* : *allum, haluu* 2 mal, *lagum, mannum* 2 mal, *margum.*

Dass der hier in frage stehende umlaut im Hamar-dialekte nicht so selten war, wie dieses diplom andeuten könnte, zeigen andere akten aus Hamar, wie II: 126 (aus d. j. 1316, von sechs männern ausgefertigt) mit folgenden beispielen (2 *ǫ* : 1 *a*): *monnvm, ollvm* : *allvm,* III: 191 (aus d. j. 1337, von einem lagmanne ausgefertigt; 11 *ǫ* : 5 *a*): *faudur, laughum, monnum, Ogmundr* 5 mal, *ollu(m)* 3 mal : *annur, hafdu, halfu, Vplandum, sagdu,* I: 287 (aus d. j. 1343, von einem bischof erlassen; mit 14 *ǫ* und 1 *a*): *hvorium* 4 mal, *tilloghu, Vplondum, monnum, Ogmunðr* 2 mal, *ollu(m)* 4 mal, *anzsuorum* : *halfuu.*

7) Aus Jämtland stammt das diplom V: 44 (aus d. j.

1303), welches 12 hierhergehörige beispiele (alle mit *a*) enthält: *allom* 4 mal, *fastom, til lagvm, mannom* 2 mal, *Vpsalom* 2 mal, *satom*[1], *stafvrbugi*.

Dass das fehlen von umgelauteten beispielen in diesem diplome nur zufällig ist, zeigen andere diplome aus Jämtland, zb.: D. N. III: 205 (aus dem j. 1341) von einem »syslu»-manne und einem lagmanne ausgefertigt, wo folgende hierhergehörige beispiele vorkommen (12 *ǫ* : 17 *a*): *-gongu, loghum, monnum* 2 mal, *noko-r-, -t* 4 mal, *ollum* 2 mal, *onnur, uornum* : *afuundar, adru(m)* 4 mal, *allum, hafdo* 6 mal, *-gangur, Upsalom* 3 mal, *-uarnom*, II: 287 (aus d. j. 1347), das, von einem probste, einem lagmanne u. a. herrührend, folgende fälle aufweist (6 *ǫ* : 2 *a*) : *monnum, nokor(-)* 2 mal, *Ogmunðr, ollu(m)* 2 mal : *-sagdo, Slandrungum;* III: 250 (aus d. j. 1348, von einem lagmanne und drei anderen männern ausgefertigt 8 *ǫ* u. 1 *a* enthaltend): *hondom, monnum* 3 mal, *morgom, odrom, ollum* 2 mal: *-stadhum*.

8) Ich gehe zuletzt auf diejenigen diplome über, welche von norwegischen königen oder herzögen ausgefertigt worden sind.

a) Von Philipp »könig der Bagler» rührt das diplom I: 3 (zwischen 1207—1217 in Oslo geschrieben) her. Es enthält folgende hierhergehörige formen (alle mit umlaut): *gaurðum, Hauwðey* 2 mal, *nokor, -t* 2 mal, *ollum, Auspum*.

b) Vom könig Hakon dem alten (regierungszeit 1217—1263) sind folgende 2 diplome ausgefertigt worden, welche, 22 hierhergehörige fälle enthaltend, 8 mit und 14 ohne umlaut aufweisen: II: 5, c. 1224 in Oslo (?) geschrieben, mit folgenden hierhergehörigen formen (6 *ǫ* : 2 *a*): *fauður fauður, houfðu, ollum, raungum, stauðum* : *allum, mannum,* und I: 51, zw. 1226—1254 geschrieben, mit folgenden beispielen (2 *ǫ* : 12 *a*): *ollum* 2 mal: *allum* 6 mal, *annur, faður* 3 mal, *hafum, mannum*.

c) Vom könig Magnus Hakonsson (1263—1280) rühren 2 diplome her (7 *ǫ* u. 10 *a* enthaltend): I: 60, c. 1265 geschrieben, mit folg. beispielen (3 *ǫ* : 4 *a*): *logum, ollum* 2 mal : *havum, -lagum, mannum* 2 mal, und II: 12, 1265 geschrieben, mit folg. fällen (4 *ǫ* : 6 *a*): *ollum* 2 mal, *noccor(om)* 2 mal : *ambun, havum* 3 mal, *mannum* 2 mal.

[1] Pret. von *setia*. Ich habe auch eine andre form mit *a* im prät.: *sattv* aus Dipl. Norv. II: 24 notiert.

d) Vom könig Erik Magnusson (1280—1299) sind folgende diplome (28 ρ und 31 *a* enthaltend) ausgefertigt worden: α) II: 34 (1294 in Bergen geschrieben) mit 2 ρ u. 2 *a*: *nokot, -voku* : *hafum, -mannum, (sialfum),* I: 87 (1297, Bergen) mit 3 ρ u. 14 *a*: *nokor-* 3 mal : *aðruvis, aðrum, allum* 2 mal, *hafum* 2 mal, *harðum, (-)mannum* 6 mal, *margum,* I: 89 (1298, Bergen) mit 10 ρ u. 7 *a*: *gorðum, hofum, nokot, odru-, ollu(m)* 4 mal, *onnur, oskoddu* : *ambun, hafum* 4 mal, *mannum* 2 mal; — β) Zusammen mit seinem bruder, herzog Hakon: II: 20 (1283, Bergen) mit 7 ρ u. 3 *a*: *haufuum, monnum* 2 mal, *nockorom, ollum* 3 mal : *aðrum, Agmunðr, ambun,* V: 18 (1289, Kopenhagen) mit 4 ρ u. 3 *a*: *noko-r-, -t* 2 mal, *ollum, voku* : *dagum, hafum, mannum,* II: 33 (1293, Bergen) mit 2 ρ u. 2 *a* : *fostu, nokorom* : *allum, mannum.*

e) Von Hakon Magnusson sind folgende briefe (46 ρ und 63 *a* enthaltend) erlassen worden: α) Von Hakon als herzog: I: 80 (1292 in Stavanger geschrieben) mit 3 ρ u. 12 *a* : *agaungu, alaugum, nokora* : *allu(m)* 6 mal, *hafum, hardum, (-)mannum* 3 mal, *sannum, (sialfum),* I: 84 (1296, Stavanger) mit 3 ρ u. 11 *a* : *nokor-* 3 mal : *adrum* 3 mal, *allum* 2 mal, *annur, mannom* 2 mal, *Markum -sagðom, sannum,* I: 86 (1297, Oslo) mit 2 ρ u. 1 *a* : *oðrum. ollum* : *hafdu,* III: 41 (1298, Oslo) mit 2 ρ u. 1 *a*: *gotunnar, oskuodensdagh* : *hafum,* IV: 19 (1298, Oslo) mit 4 ρ u. 1 *a* : *monnum* 2 mal, *oðrum, ollum* : *hafum;* β) Von Hakon als könig (regierungszeit: 1299—1319): II: 52 (1299, Bergen) mit 1 ρ u. 6 *a* : *nokorom* : *allum, harðum, lagum, (-)mannum* 2 mal, *takum,* II: 53 (1299, Hvitingsö) : *(sialfum),* II: 57 (1300, Lo) mit 2 ρ u. 11 *a* : *nokor(om)* 2 mal : *aðrum, allum* 3 mal, *hafum, harðum, (-)mannum* 4 mal, *sannum,* I: 91 (1300, Oslo) mit 14 ρ u. 3 *a* : *agongo, alogum, monnum* 4 mal, *nokora(r)* 2 mal, *ollu(m)* 6 mal : *hafum, hardum, sannom,* II: 64 (1301, Bergen) mit 1 ρ u. 1 *a* : *monnom* : *Skuadru,* IV: 52 (1301, Bergen) mit 8 ρ : *hofdu, loghum, monnum, nokorom, ollum, Rondom, -uoku, Vollum,* II: 69 (1303, Bergen) mit 1 ρ u. 3 *a* : *monnum* : *allum, hafuum* 2 mal, I: 103 (? 1304, Bergen) mit 1 ρ u. 1 *a* : *haulfu* : *halfu,* II: 74 (1304, Jarlsö) mit 1 ρ u. 2 *a* : *nokorn* : *adrum, -mannum,* IV: 58 (1304, Bergen) mit 3 ρ u. 6 *a* : *monnum* 2 mal, *nokoro* : *adrum, allum* 2 mal, *agangur, hafum, Vpplandum,*

V: 46 (1305, Tönsberg[1]) mit 4 *a* : *allum, mannum, Vp(p)salum* 2 mal, *(sialfum)*[2].

* * *

Aus der obigen darstellung geht also hervor, dass im altnorwegischen hinsichtlich des hier untersuchten umlauts zwischen den dialekten verschiedener gegenden ein beträchtlicher unterschied vorliegt. Es weisen nämlich die altnorwegischen handschriften in bezug auf die verbreitung des umlauts vor nicht synkopiertem *u* folgende drei verschiedene stufen auf: 1) Die beispiele ohne umlaut sind relativ selten, dies ist in Gul.-ges. (s. oben s. 8), Hom. (vgl. s. 11, 15, 36[3]), Strl. (s. 18), drei bruchst. des Gul.-ges. (vgl. s. 35), Spec.-fragm. (vgl. s. 37) und in den diplomen aus Stavanger-Bergen (s. oben s. 40, 41[4]) der fall. 2) Umgelautete und nicht umgelautete formen wechseln so dass beide arten ziemlich häufig sind; so im Spec. (s. oben s. 21) und in den diplomen aus Oslo—Tönsberg-Skien (vgl. s. 38, 39). 3) Die fälle mit umlaut sind relativ selten; dies ist in folgenden schriften der fall: Barl. (s. oben s. 26), Dietr. (vgl. s. 31), Olafss. (s. s. 33), leg.-bruchst. (vgl. s. 35), Frostuth.-ges. (vgl. s. 37), Borgarth. kristinr. (s. oben s. 38) und in den diplomen aus der Nidaros-gegend (vgl. s. 41)[5].

---

[1] Aus dem letzten diplome stammt auch V: 43, abschrift einer vom erzbischof Nikolaus von Upsala und einem Erlend Styrkarsson ausgefertigten urkunde. Dieses diplom enthält folgende hierhergehörige beispiele: *nokors* : *aðruvis, aðru(m)* 3 mal, *allu(m)* 2 mal, *garðum, halfu, mannum, sakum, Vpsalum.*

[2] Aus den diplomen im Dipl. Norv., welche aus der zeit vor 1306 stammen, ist jetzt nur noch eines zu erwähnen übrig: I: 89. Dieses schreibt sich indessen aus Hjaltland her, weshalb es mit dem eigentlichen altnorwegischen nichts zu thun hat. Es enthält (1299 geschrieben) folgende hierhergehörige beispiele: (2 *ǫ* : 3 *a*): *hofðum, monnum* : *allum, hafðo, fyrsagdum, (sialfum).*

[3] S. 142. 27—144 der handschrift (Hom. III gehörend) weisen indessen in der regel *a*, nur selten *ǫ* auf; vgl. Fno. hom:bokens ljudl. s. 42 und oben s. 36.

[4] Ich sehe dabei von den Jon'schen diplomen ab (vgl. s. 41, note).

[5] Die bruchstücke des älter. Gul.-ges. (s. oben s. 36), das bruchstück des Eidsivath.-ges. (s. s. 36), das notizbuch v. Hoprekstad (s. 38) und das bruchstück des stadtrechtes v. Drontheim (s. oben s. 37) weisen immer umlaut auf. Diese schriften sind aber sehr kurz, und aus denselben gegenden, wo sie geschrieben sein müssen, hat man andere schriften, welche fälle ohne umlaut aufweisen, weshalb der durchgängige umlaut in denselben gewiss zufällig ist oder (was das

Aus dem umstand, dass also gewisse handschriften in bezug auf den umlaut mit diplomen aus gewissen gegenden übereinstimmen, kann man aber nicht für jeden fall mit sicherheit schliessen, dass die resp. handschriften gerade in diesen resp. gegenden geschrieben worden sind. Es sind nämlich viele dialekte, besonders diejenigen des inneren und des nördlichen Norwegens, welche unter den oben untersuchten diplomen entweder gar nicht, oder auch nur wenig repräsentiert sind, und deren umlautsverhältnisse man noch nicht kennt; es ist deshalb möglich, dass die eine oder andere der altnorw. handschriften in diesen dialekten geschrieben worden ist. Ferner kann der unterschied zwischen handschriften hinsichtlich der verbreitung der nicht umgelauteten fälle darauf beruhen, dass die eine jünger ist, so dass also die analogie länger zeit zu wirken gehabt hat. Davon hat man ein beispiel im Borgarthings kristinrettr, der (vgl. oben s. 38) in bezug auf den umlaut mit den Nidaros-diplomen besser stimmt als mit denen aus Tönsberg, wo diese handschrift gewiss geschrieben ist: das überhandnehmen der fälle ohne umlaut in derselben steht wohl damit in zusammenhang, dass diese schrift jünger als die oben untersuchten diplome aus Tönsberg ist. Eine gute anleitung zur ermittelung der gegenden, wo die resp. handschriften niedergeschrieben worden sind, dürfte jedoch in den meisten fällen die oben dargelegte übereinstimmungen der handschriften mit den diplomen gewisser gegenden bieten. Um in dieser frage zu einem sicheren resultat zu gelangen, müssen aber auch andere lautliche verhältnisse in den handschriften, einflüsse eines originals etc. untersucht und berücksichtigt werden.

---

stadtrecht v. Drontheim betrifft) auf einer besonderen ursache (vgl. oben s. 37) beruht. In keinem der altnorw. dialekte, welche durch ältere schriften repräsentiert sind, scheint also der hier untersuchte umlaut, in literarisch bezeugter zeit wenigstens, so durchgängig wie im isländischen gewesen zu sein; (im isl. beruht das durchführen des umlauts gewiss oft — zb. in nicht haupttonigen gliedern von zusammensetzungen — auf analogie). Anderseits liefern die ältesten handschriften — auch wenn man von den vielleicht etwas zweideutigen fällen von *nǫkkurr* absieht — ebenfalls keinen beweis dafür, dass — wie man geglaubt hat (s. Kock, Ark. f. nord. fil. IV. 144, P. B. Beitr. XIV. 56 und Söderberg, Filolog. sällsk:s i Lund förh. 1881—88 s. 48 ff.) — in gewissen altnorwegischen dialekten der von nicht synkop. *u* bewirkte umlaut durchgängig gefehlt hätte.

Wie sind nun diese drei stufen, auf welchen die westlichen, östlichen, resp. drontheimschen dialekte älterer zeit hinsichtlich des hier behandelten umlauts stehen, zu erklären? Die hauptursache ist die verschiedenheit der betonung in den betreffenden dialekten gewesen. Wie wir schon gesehen (s. oben s. 26 u. a.; vgl. auch Noreen in Pauls Grundr. I. 457), haben in einem teile von Norwegen — wie oft im ostnord. — wörter mit kurzer wurzelsilbe auf der folgenden silbe einen starken nebenton gehabt, der den umlaut in diesen wörtern verhindert hat. Auch in gewissen wörtern mit langer wurzelsilbe sind die betonungsverhältnisse in gewissen gegenden von denjenigen anderer gegenden verschieden gewesen, indem auch bei solchen in vielen fällen die folgende silbe diesen starken nebenton gehabt hat. Dies kam besonders oft bei solchen wörtern vor, welche mit ableitungssilben wie *-ug-*, *-ul-*, *-un(-)*, *-und(-)*, *-ung-*, *-ur-* versehen waren. (Ausserdem wäre es möglich, dass die verschiedenheit der norwegischen dialekte hinsichtlich des *u*-umlauts zum teil darauf beruhe, dass in den verschiedenen gegenden gewisse in der nähe des umzulautenden vokals stehende konsonanten eine verschiedene einwirkung auf das eintreten des umlauts gehabt haben [vgl. verf. Fno. hom. ljudl. s. 46 f.], s. indessen s. 8 note 2 oben)[1].

Wenn also in dem teile von Norwegen, welcher auf der dritten stufe (s. oben s. 46) des hier behandelten umlauts stand, die kurzsilbigen wörter und viele langsilbigen lautgesetzlich keinen umlaut hatten, so ist es sehr erklärlich, dass die umgelauteten fälle relativ selten sind und nach einiger zeit, infolge von analogie, fast ganz verschwinden. In denjenigen dialekten aber, welche die zweite stufe repräsentierten, hatten allerdings auch kurzsilbige wörter im allgemeinen umlaut; in denselben waren aber wahrscheinlich viele ableitungssilben, wie die oben erwähn-

[1] Dass die hier dargestellten altnorwegischen umlautsverhältnisse durch Kock's s. g. kombinatorischen umlaut (s. Sv. Landsm. XII: 7 und Ark. f. nord. fil. X: 288 ff.) nicht erklärt werden, ist augenscheinlich. Besonders aus diesem grunde muss ich also bei meiner behauptung (vgl. verf. Sv. Landsm. XIII: 7) verharren — obgleich es mir sehr unangenehm ist, einem manne opponieren zu müssen, für dessen wissenschaftliche tätigkeit ich eine überaus grosse ehrfurcht hege — dass Kock doch diesmal das richtige nicht getroffen hat.

ten, starktonig, so dass in nicht wenigen fällen kein umlaut eintrat; die fälle ohne umlaut vermehrten sich deshalb bald infolge von analogie. Diejenigen dialekte endlich, welche die umlautsverhältnisse der ersten stufe zeigen, stimmten gewiss hinsichtlich der betonung im allgemeinen (vgl. indessen *faður* oben s. 10) mit dem isländischen; der umlaut erlangte deshalb in denselben fast ebenso durchgängig wie in dieser sprache geltung, obgleich, hier wie sonst im altnorw., die analogie der nicht umgelauteten fälle zuweilen den umlaut wieder verdrängt hat.

Dass die analogie gerade bei dem umlaut vor nicht synkopiertem *u* — im gegensatz zu dem umlaut bei synkopiertem *u* — den nicht umgelauteten vokal häufig bald wieder eingeführt hat, ist sehr erklärlich. Ein paar ursachen sind schon früher gefunden worden (s. Brenner, Altnord. handb. s. 55 und verf. Fno. hom. ljudl. s. 45). Ein hauptgrund war aber wahrscheinlich der, dass die formen mit nicht synkopiertem *u* oft eben dieselbe silbenzahl hatten, wie diejenigen mit nicht umgelautetem vokal, weshalb es viel näher lag, dass diese auf jene eine einwirkung ausübten als auf die formen mit synkopiertem *u*, welche eine andere silbenzahl hatten. Daraus erklärt sich, warum zb. im altnorw. der umlaut oft in wörtern von dem typus *sǫg* in dat. plur. schwand (also: *sagum*), in sing. nom., dat., ack. *sǫg* aber blieb. Der zweisilbige dat. plur. *sǫgum* hatte die auch zweisilbigen nicht umgelauteten gen. sing., nom., gen. u. acc. plur. *sagar, sagar, saga, sagar* zur seite; es gab aber keine einsilbige, nicht umgelautete form, die ebenso kräftig auf *sǫg* einwirken konnte. Der umlaut wurde deshalb in der form *sǫg* beibehalten und allmählich als ein karakteristikum für nom. femin. bei der *ō*-stamms-flexion aufgefasst, weshalb er auch bei den adjektiven, wie zb. in nom. fem. *spǫk* beibehalten wurde; bei den adjektiven waren übrigens die zweisilbigen formen *spǫkum* etc. mehr als die einsilbige *spǫk* der einwirkung von nicht umgelauteten formen ausgesetzt, da diese in den zweisilbigen kasus bedeutend zahlreicher waren als in den einsilbigen. Hierzu kam noch der umstand, dass in mehreren dialekten bei den kurzsilbigen wörtern überhaupt kein umlaut bei nicht synkopiertem *u* vorkam, warum in diesen dialekten der vokalwechsel in *spakr* : *spǫk*, aber *spakum* etc. zu derselben behandlung der langsilbigen

(also zb. zu *langr* : *lǫng* : *langum*) anlass gab. Auf dieselbe weise bildete man in diesen dialekten zb. nach der analogie von den kurzsilbigen *ōn-, ūn*-stämmen wie *gata,* obl. *gatu,* auch von den langsilbigen, wie zb. *aska,* obl. kasus ohne umlaut: *asku.*

Später hat indessen im norw. — wie im ostnord. — die analogie oft auch die formen mit synkopiertem *u* ergriffen, so dass in einigen dialekten der *u*-umlaut in vielen wörtern ganz verdrängt wurde; vgl. Aasen, Norsk gram. § 102 und beispiele wie norw. *galt* (altnorw. *gǫltr,* gen. *galtar*), *last* (altnorw. *lǫstr,* gen. *lastar*), *sak* (altnorw. *sǫk,* gen. *sakar*) etc. Zuweilen ist im gegenteil — ebenfalls wie im ostnord. — der nicht umgelautete vokal von dem umgelauteten verdrängt worden; vgl. beispiele wie norw. *nos* »schnauze», *osp* »espe» etc. Gewisse norwegische dialekte haben also in bezug auf den *u*-umlaut eine ähnliche entwickelung wie das ostnord. gehabt.

Skrifter utgifna af Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala. III. 6.

EIN

COLUMELLA-EXCERPTOR

AUS DEM 15. JAHRHUNDERT

VON

VILH. LUNDSTRÖM

UPSALA 1894
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

Ein Columella-excerptor aus dem 15. Jahrhundert.

Wie so vielen anderen Verfassern, die praktische Sachen theoretisierend und systematisierend behandeln wollen, ist es auch Columella gegangen, dass sein eigenes Werk nur wenig gelesen und verhältnismässig sehr selten citiert ist, während seine Nachahmer viele Leser und viele Verbreitung gefunden haben. Schon im Altertum fand ja Columellas grossartige Werk seinen Bearbeiter, der die für die landwirtschaftliche Praktik nützlichen Thatsachen und Anweisungen verwertete, die theoretische Behandlung des Stoffes aber über Bord warf und eine »praktische» Aufstellung nach den Monaten des Jahres an deren Statt schuf. Das Werk des Palladius ist gar nichts anderes als Plagiat und doch ist es z. B. im Mittelalter viel gelesen und gebraucht worden, während man nur mit Mühe die Spuren von drei oder vier Columellahandschriften aus derselben Zeit herausfinden kann. Die inneren Eigenschaften, die wissenschaftliche Tendenz und der künstlerische Stil des Columella, machten wohl, wie schon gesagt, seine Bücher dem Ackerbauer etwas fremd; dies ist auch schon von Palladius bezeugt worden *(neque enim formator agricolae debet artibus et eloquentia rhetores aemulari, quod a plerisque factum est: qui dum diserte loquuntur rusticis, hoc adsequuntur ut eorum doctrina nec a peritissimis possit intellegi)* und er hat sich bewusst vor diesem »Fehler» schützen wollen. Aber der Grund zu dem grossen Erfolg des Palladius auf Columellas Kosten ist ganz gewiss auch ein rein äusserlicher gewesen: das Werk des Columella war zu gross um viele Benutzer

und sogar viele Besitzer eines Exemplars finden zu können. Dass man indessen Columella und sein Ackerbauwerk schätzte, das ist schon von Palladius indirekt bewiesen worden, denn niemand wird von ihm so oft genannt wie Columella. Es standen denn zwei Wege offen um das, was wesentlich oder interessant schien, sich selbst und anderen zugänglich zu machen: das Bearbeiten und Verkürzen, wie es Palladius gethan hatte, oder das Excerpieren.

Diesen zweiten Weg hat man auch schon im früheren Mittelalter betreten, obgleich von diesen Columella-excerpten jetzt leider sehr wenig uns übrig geblieben ist. Als LTGronovius 1679 den codex Sangermanensis verglich, stand ihm auch eine Handschrift mit Columella-excerpten zu Gebote, wie er selbst annotiert: »*Alter erat excerptum quoddam ex Columella, sed tamen antiqua scriptura, ita ut nonnumquam litterae non apparerent*» (vgl. IHäussner, Die handschr. Ueberlieferung des L. Iunius Moderatus Columella, Karlsruhe 1889, p. 15). Diese Handschrift enthielt, wie Häussner gefunden hat, Stücke aus lib. V, VI und XII. Ueberbleibsel eines anderen Excerptenbuches, das mit demjenigen des Gronovius grosse Verwandtschaft aufweist, hat kürzlich MIhm in einem Pariser Miscellancodex gefunden (vgl. Rhein. Mus. Bd. 48 (1893) p. 479 ff.). Die zwei Blätter dieser Handschrift, welche Columella-excerpte aus dem sechsten Buche enthalten, stammen aus dem 11. Jahrhundert, und da diese offenbar aus einer anderen Handschrift, von welcher auch die von Gronovius benutzten Excerpte herrühren, abgeschrieben sind, muss das Excerpieren schon früher stattgefunden haben.

Mit dem hereinbrechenden Humanismus scheint Columella in einem Schlage fast populär geworden zu sein. Poggio hatte eine alte Columella-handschrift gefunden, und aus dieser wuchs eine überraschend grosse Menge von Abschriften hervor; ich kenne wenigstens 30 Columella-handschriften aus dem 15. Jahrhundert, und in den italienischen und spanischen Bibliotheken ruhen ganz gewiss noch viele, die der Forschung bis jetzt unbekannt geblieben sind. Die sorgfältige und mühsame Arbeit, welche viele von diesen Handschriften ihren Verfertigern gekostet haben, beweist auch, wie hoch man jetzt Columella geschätzt hat; einige und merkwürdiger Weise oft eben die besten

dieser Handschriften sind sogar glänzend ausgestattet (wie z. B. cod. Laur. plut. 53 cod. 32 und cod. Malatest. plut. 24 cod. 2). Die Zeit, da das Werk des Columella zu gross schien um Abschreiber und Leser zu finden, war nicht mehr.

Indessen fanden sich noch Leute, denen Columella zu weitläufig vorkam und die daher den alten Weg des Excerpierens wieder betraten. Schon lange weiss man, dass viele sich mit dem 10. Buche begnügten und dass wir diesen auch Separathandschriften des 10. Buches verdanken. Weniger bekannt oder vielleicht fast unbekannt ist es dagegen, dass auch wirkliche Columella-excerpte aus dem 15. Jahrhundert noch vorhanden sind. Dies ist aber der Fall. In der BIBLIOTECA COMMUNALE zu SIENA habe ich nämlich in diesem Sommer eine kleine Handschrift gefunden, welche Columella-excerpte enthält und im 15. Jahrhundert geschrieben ist. Da sowohl das Verfahren bei der Excerpierung durch den von selbst sich einstellenden Vergleich mit früheren Bearbeitungen und Auszügen von Interesse sein muss, als auch jede Bereicherung unserer Kenntnisse von Columella-handschriften wünschenswert ist, mag eine Mitteilung über den kleinen codex Saenensis nicht ganz ohne Wert sein.

* * *

Die Handschrift, *L IX 24* signiert, besteht aus 131 Blättern, von denen 128 dem Columella angehören und die drei letzten astronomische und meteorologische Annotationen, Tabellen und Verse enthalten. Ein Blatt ist ausserdem offenbar hinausgefallen, so dass der codex ursprünglich aus 132 Blättern bestand[1]. Oben auf dem ersten Blatte hat der Schreiber in roten Maiuskeln geschrieben: *Ex volumin Lutii Junii moderati Columell rei rustice ad Publium Siluinum excerpsi.*

Bei dieser Excerpierung hat er indessen ein wenig unregelmässig verfahren. Im Anfang hat er von dem Stoffe und dessen Behandlung begeistert fast alles ausgeschrieben; so finden wir

[1] In der Handschrift trägt allerdings das letzte Blatt die Nummer 128; in der That sind aber bei der Numerierung, die übrigens nach dem Ausfalle des obengenannten Blattes stattgefunden hat, drei Blätter übergangen worden.

das erste Buch ganz vollständig, nur einige Worte sind hier und da aus Versehen ausgelassen (*quorum causas ne medici quidem* bis *exstruere semper ab inferiore* (I, 5, 6—9) fehlen, weil ein Blatt hier ausgefallen ist). Auch hat der Excerptor am Ende des ersten Buches ganz wie andere Abschreiber die gewöhnlichen Worte gebraucht: *Finit liber primus incipit secundus*. Das zweite Buch ist bis cap. 10 § 24 unverstümmelt; von da an aber beginnt das Excerpieren in ausgedehntem Masse. An die Worte II, 10, 24 *radicem deorsum agit atque hæc hominum* (mit Ligatur geschrieben) *causa & onstemus (constemus?)* reihen sich unmittelbar auf dem nächsten Blatte die Worte II, 10, 25 *Sed et hijs que placent*. Möglich ist es doch, dass diese erste, kleine Lücke durch unfreiwilliges Uebergehen des Schreibers von *censemus* bis *conscripsimus* entstanden ist; die wunderliche Lesart *& onstemus* deutet übrigens an, dass schon in der Vorlage eine Korruptel sich hier gefunden habe. Der Text ist dann wieder vollständig und bricht erst § 35 mit *eadem hominibus non inutilis neque iniucunda est* von Neuem ab. Die erste grössere Lücke folgt hier, denn nach *est* steht unmittelbar: *De sarcione Triticum et adoreum cum quatuor* . . . welche Worte II, 11, 4 zu finden sind. Ich gebe jetzt ein Schema über die folgenden Excerpte aus dem 2. Buche; die doppelten Linien bezeichnen die Stellen der Lücken.

De sarcione Triticum et adoreum (11, 4) — *si relinquitur runcatio* (11 6) || *Quicquid denique non duplici* (11, 10) — *totidemque bubulcis et sex mediastinis* (12,) 7 || *De stercoribus Tria igitur stercoris genera* (14, 1) — *deterrimum ex omnibus habetur suillum* (14, 4) || *Quo ĩpe stẽcus proijciatur Stercus omne quod tempestiue* (14, 9) — *cumulos quam erit saturus* (15, 1) || *De prato Et ideo necessarius* (16, 1) — *desideraret* (16, 2) || *Eius. igitur animaduertimus* (16, 3) — *alterum riguum* (16, 3) || *Meliusque habetur* (16, 3) — *irrigatur aquis* (16, 3) || *Cultus autem pratorum* (17, 1) — *nisi quom siccissimum solum est* (17, 1 || *Quo spẽ foenum sit metendum Fenum autem demetitur* (18, 1) — *cecidimus imber oppressit* (18, 1) ||.

Mit den Worten *imber oppressit* brechen die Excerpte aus dem zweiten Buche ab; unmittelbar folgt nämlich ein Stück, welches so beginnt: *De eligendis seminibus uitium. Se-*

mina autem eligito grandi acino . . . und in welchem wir den Anfang des dritten Kapitels des Buches *de arboribus* erkennen. Sowohl den Schluss des zweiten Buches (18, 2—21) als die zwei ersten Kapitel des in den Handschriften folgenden Buches hat der Schreiber also weggelassen. Aus diesem »dritten» Buche ist dann Folgendes excerpiert worden.

De eligendis seminibus uitium Semina autem eligito (3, 1) — *dulci sapore optima habentur* (3, 1) || *De malleolo Malleolum sic deponito* (3, 4) — *et sextum mensem transferantnr* (3, 5) || *Omnis autem qui per æstatem finditur ager uitibus arboribus inutilis terra* (3, 6) || *Quom amplitudinem acini habuerunt* (8, 5) — *tales uuas sine uinaceis creant* (9, 3) || *Vitis minus cicatricosa fit* (11, 1) — *quia ualde durescit et scinditur* (12, 1) || *Quanto saepius uineam foderis* (12, 2) — *rubiginem remouebit* (13) || *Vites quae secundum aedificia* (15) — *ad lunam potabimus* (15) || *De arboribus uitibus aplis Vitem maxime populus* (16, 1) — *deinde fraxinus* (16, 1) || *Igitur qui arbustum* (16, 2) — *de seminario cominus decem pedum sternito* (16, 4) || *De olea Olea maxime collibus* (17, 1) — *quod scrobe extiterit in medium sit* (17, 2) || *Oleam decet inter sexagenos* (17, 3) — *posita secunda oleo ẽe ōcita* (17, 3) || *Si oleam posueris* (17, 3) — *emorietur* (17, 3) || *Si in olea unus ramus* (17, 3) — *tota fiet retorrida* (17, 3) || *De scrobibus id est de fossis ante annnm quam poma* (19, 1) — *cito comprehendet* (19, 1) || *Quom semina depones dextra sinistraque* (20, 3) — *arbores incipiant deponito* (20, 3) || *Ficum frigoribus* (21, 1) — *idoneos feceris* (21, 1) || *Locis frigidis et autumni* (21, 1) — *infuturos annos fructum uinosum* (23, 1) || *Mala citonea sorba pruna* (25, 1) — *inolescere sinito* (25, 1) || *Omnis surcus inseri potest* (26, 1) — *quom de uitibus disputauimus* (26, 9) || *Scrobem quoquouersus pedum quattuor* (27, 2) — *omni genere pecudum utilissimum est* (28, 1) || *Satio autem citisi uel autumno* (28, 2) — *ceterisque pecudibus pro portione uirium* (28, 4) || *Cithisumque aridum facere uelis* (28, 4) — *multis annis perennat* (30, 2).

Unmittelbar nach dem Schlusse des Buches *de arboribus* liest man in roten Maiuskeln: *L. Columella Moderatus ad P. Siluinum quemadmodum metiri agrum debeamus,* und folgt so die Vorrede des fünften Buches de re rustica. Weder aus dem

dritten noch aus dem vierten Buche ist also excerpiert worden. Praefatio lib. V. ist dagegen vollständig ausgeschrieben und so auch die drei ersten Kapitel desselben Buches bis auf die Worte *de mensuris agrorum numerisque seminum dixisse habunde sit.* Die in vielen Handschriften gegebenen geometrischen Figuren zu diesen Kapiteln hat der Excerptor nicht wiedergegeben; vielleicht waren sie schon in seiner Vorlage nicht vorhanden.

Aus dem sechsten Buche treffen wir dann folgende Excerpte:

De tauris emendis Tauros maxime membris amplissimis (20) — *feminas habilis sit* (20) *De uaccis Vacce quoque probentur* (21, 1) — *fatibus inutiles sunt* (21, 1) || *Ex tractatu de equis Atque iners proles quae siue* (28) — *faciendum* (28) || *Quom uero natus est pullus* (29, 1) — *post quartum demum annum labori comittatur De notis annorum Annorum notæ* (29, 4) — *dixisse satis habeo* (29, 5) || *De remedio macici Si satis est macies celerius terefacto* (30, 1) — *cibos præbeat* (30, 1) || *Multum autem refert* (30, 2) — *ad iusta perducatur* (30, 5) || *Si uenter intumescit nec emitti uentos manus uncta* (30, 8) — *permixtis uitro et scisso acamine* (31, 2) ||.

Jetzt folgen nur zwei Excerpte aus dem achten Buche: *Ex tractatu ouorum suppositionis Superponendi autem consuetudo* (5, 11) — *toti partibus suis consumentur* (5, 12) || *Iuxta ponendus est cibus* (5, 14) — *longius euagate refrigerant oua* (5, 14).

* *
*

Die kleine Handschrift (sie zählt nur 18 kurze Zeilen auf jeder Seite) ist im Allgemeinen gut und deutlich geschrieben. Die Vorlage scheint dagegen mitunter unserem Excerptor Schwierigkeiten geboten zu haben, denn viele Wörter sind von ihm furchtbar entstellt worden, während er sich vergebens bemühte seine Vorlage treu nachzuahmen. Öfters hat er auch seine Zuflucht dazu nehmen müssen, die unverständlichen Wörter wegzulassen und nur leeren Raum an deren Stelle zu setzen. Besonders hat Alles, was mit griechischen Buchstaben geschrieben war, seine

Kräfte überstiegen (so hat er z. B. I, 3, 6, wo der Verfasser den griechischen Vers οὐδ' ἂν βοῦς ἀπόλοιτ' εἰ μὴ γείτων κακὸς εἴη citiert, fast eine ganze Zeile leer gelassen, und ebenso sind die im zweiten Kapitel des zweiten Buches vorkommenden griechischen Wörter mit grossen Lacunen ersetzt worden); nur ein einziges Mal und eigentümlicher Weise an einer Stelle, wo man in den übrigen Handschriften gewöhnlich die griechischen Buchstaben lateinisch transscribiert findet, hat er es gewagt, ein griechisches Wort mit griechischen Typen zu schreiben — aber es ist ihm auch sehr schlecht ausgefallen (de arb. 28, 1 καργουμ oder etwas dergleichen statt καρνίκην; die Handschr. bieten gemeinlich *carnicin*).

Fragt man, welchen Zweck der Schreiber bei dem Excerpieren verfolgt zu haben scheint, kann man nicht leicht eine genügende Regel herausfinden. Da man das erste Buch vollständig und vom zweiten Buche fast zwei Drittel ausgeschrieben sieht, möchte man gern annehmen, dass der Schreiber beabsichtigt habe das ganze Werk des Columella abzuschreiben, während der Arbeit aber müde geworden sei und sich dann mit Excerpten begnügt habe. Seine eigenen Worte im Anfang der Handschrift verbieten aber eine solche Vermutung: *ex volumin(e) Lutii Junii moderati Columell(ae) rei rustice ad Publium Siluinum excerpsi.* Das Verfahren muss also ein ganz entgegengesetztes gewesen sein: er hat die Absicht gehabt nur Excerpte zu machen, aber hat von der Behandlung des Stoffes interessiert sich im Anfang nicht entschliessen können etwas wegzulassen und erst während des Fortganges der Arbeit sich wieder auf den ursprünglichen Plan beschränken müssen. Uebrigens versteht man ganz gut, wie der Schreiber sich hat verleiten lassen anfangs Alles abzuschreiben: offenbar liebte er den rhetorischen Stil und die allgemeinen Auseinandersetzungen, welche im ersten Buche des Columella begegnen, denn als er aus dem fünften Buche nur die besonders interessante, metrologische Abteilung excerpieren wollte, hat er sich nicht enthalten können auch die causierende Vorrede (V, 1, 1—4), die in einem kurzen, praktischen Excerptenbuche mindestens überflüssig scheint, vollständig zu reproducieren. In dem letzten Drittel des zweiten Buches und in dem Buche *de arboribus* hat er das praktische Ziel wieder

ins Auge gefasst. Dabei hat er mitunder sogar wichtige Sachen oder wenigstens Sachen, die ebenso wichtig scheinen wie die excerpierten, ganz weggelassen und im Allgemeinen ziemlich willkürlich verfahren. Aus den drei folgenden Büchern *de re rustica* ist natürlich Nichts von dem mit dem Buche *de arboribus* gemeinsamen Inhalt aufgenommen worden; der Excerptor ist müde geworden, und nachdem er aus den folgenden Büchern einige Notizen über die Viehsucht geholt, hat er seine Arbeit abgeschlossen. Dass er mit seinen Excerpten ein bequemes Handbuch schaffen wollte, zeigen seine Annotationen am Rande: dort hat er nämlich um bessere Uebersicht zu gewinnen den Inhalt mit roter Tinte genau annotiert, und neben besonders wichtige Stellen hat er hie und da sogar ein *Nota* geschrieben. Aus demselben Grunde hat er auch zuweilen neue Rubriken in den Text hineingesetzt; schon das oben gegebene Verzeichnis der Excerpte bietet davon Beispiele.

Da der Schreiber ein Excerptenbuch für den praktischen Gebrauch herstellen wollte, könnte man vermuten, dass er den Stoff und den Verfasser gründlich verstehen sollte. Das ist aber nicht der Fall gewesen. Ueberraschend oft hat er den Verfasser missverstanden, mitunder bricht er mitten in einer Meinung ab, nach Form oder Inhalt schwierigere Stellen lässt er ganz weg oder bezeichnet sie durch leeren Raum. Die mathematischen Kapitel des fünften Buches sind ihm besonders unbegreiflich gewesen; oft hat er sich offenbar beschränkt seine Vorlage so getreu wie möglich nachzuahmen ohne etwas zu verstehen zu suchen — wir begegnen z. B. Schreibungen wie *de xxbi* statt DCXXVI u. s. w. Etwaiger Konjekturen und Interpolationen hat er sich unter solchen Umständen fast ganz enthalten und nur gesucht den Text seiner Vorlage wiederzugeben —so gut wie er es verstanden hat.

Und damit sind wir zu der Frage gekommen, die Manchen als die einzig interessante oder wenigstens die wichtigste erscheinen wird: welchen kritischen Wert für die Textrezension besitzen diese Excerpte?

⁂

Diese Frage hängt aber eng mit einer anderen und grösseren zusammen: haben die jüngeren Columellahandschriften überhaupt irgend einen Wert? Die Beantwortung dieser letzteren Frage scheint an sich nicht schwierig zu sein: sie stammen alle aus der von Poggio gefundenen Handschrift, die offenbar mit keiner von den noch vorhandenen älteren Columellahandschriften identisch sein kann, sie haben also eine besondere Abstammung und damit für die Textkonstitution ihren eigenen Wert[1]. So leicht gelingt es doch in der That nicht diese Frage abzufertigen. Viele von den jüngeren Handschriften sind so stark interpoliert worden, dass man fasst verzweifeln muss, aus ihnen etwas Gutes herausbringen zu können; ist denn dies mit allen der Fall, oder sind einige weniger bearbeitet worden und welche soll man zu dieser besseren Klasse zählen? Der einzige, welcher bis jetzt dieser Sache eine eingehendere Untersuchung gewidmet, ist Häussner, der in seiner schon genannten, inhaltreichen Abhandlung die von ihm für die Ausgabe des zehnten Buches verglichenen Handschriften verzeichnet und über den kritischen Wert der einzelnen einige Worte geäussert hat (p. 20 f.). Häussner hat aber für die Beurteilung der verschiedenen codices nur den Apparat zum zehnten Buche herbeigezogen; allein eben diesem Buche scheinen die Interpolatoren des 15. Jahrhunderts am frühesten und am liebsten ihre Thätigkeit gewidmet zu haben und darum bietet die Textgestaltung dieses Buches in den verschiedenen Handschriften keinen genügenden Anhalt zu ihrer Beurteilung. Nur durch Kollationen prosaischer Teile kann man den Wert einer Columellahandschrift sicher bestimmen. Ich gebe darum hier einige Notizen über eine Anzahl von codices, die für die verschiedenen Klassen von jüngeren Columellahandschriften typisch sind. Am ersten ist dann zu nennen

1) *codex Laurentianus plut. 53, 32.* Diese Handschrift, von mir mit **a** bezeichnet, gehört, wie schon Häussner bemerkt hat, zu den allerbesten, denn sie zeigt überraschend viele Lesarten,

[1] Es ist durchaus nicht richtig mit Schanz (Gesch. d. röm. Litt. II p. 462) zu behaupten, dass die jüngeren Handschriften "von keiner besonderen Bedeutung sind".

die mit Ambrosianus (**A**) und Sangermanensis (**S**) und besonders mit **A** stimmen[1]. Dies gilt auch vom

2) *codex Malatestianus* (in Cesena) *plut. 24, 2,* welche Handschrift (von mir, wie von Keil zu Cato und Varro[2], mit **c** bezeichnet) sowohl in Lesarten als in schöner Ausstattung dem cod. **a** sehr ähnlich ist. Wie nahe diese beiden Handschriften sich zu den älteren anschliessen, zeigen besonders die unkorrigierten Korruptelen z. B. de arb. 1, 4 *arbustus* **SAc**; 3, 1 *paris acinis* **Aac**; 10, 3 *bis eo lo alte* **SAa**; 19, 1 *De scrobibus id est de fossis* **Ac** *de scrobibus de fossis* **a** u. s. w. Diese Uebereinstimmung mit **A** und **S** beweist natürlich nur die Uebereinstimmung mit dem Original, d. h. mit der Handschrift Poggios, und wir besitzen also in **ac** die besten bis jetzt bekannten Kopieen dieser Handschrift, in **c** vielleicht die allerbeste[3]. Zu diesen verhältnismässig treuen Abschriften ist auch der in der mediceischen Bibliothek liegende

3) *codex Strozzianus 69* (von mir mit **s** signiert) zu zählen. Diese von mehreren Schreibern verfertigte Handschrift ist von Häussner durchaus unrichtig beurteilt (»stimmt wie plut. 53 cod. 19 mit der editio Bruschiana» Häussner p. 21). Sie stimmt nicht nur nicht mit den gedruckten Ausgaben, sondern giebt sogar viele ursprüngliche und mit **Aac** gemeinsame Lesarten. Dies ist auch der Fall betreffs

4) *codex Laurentianus plut. 91 sup., 6* (von mir mit **q** bezeichnet). Die relative Ursprünglichkeit von **s** und **q** geht aus

---

[1] Ueberhaupt steht die ganze Rezension der jüngeren Columellahandschriften dem cod. **A** viel näher als dem cod. **S**. Diese überaus interessante Thatsache hoffe ich ein andermal beleuchten zu dürfen.

[2] Vgl. Keil's Edition von Cato und Varro, vol. I, S. XVI. Die Handschrift zu Cesena enthält nämlich ausser Columella auch Cato und Varro.

[3] Dass, wie Pontedera behauptet, die Handschrift in Cesena eine Abschrift von dem codex Politians sei, ist nicht möglich. An gar zu vielen Stellen unterscheidet sie sich nämlich von den Annotationen Politians und stimmt mit den übrigen jüngeren Handschriften überein. Die Lücke de r. r. XI, 1, 6, die auch in der älteren Handschrift Politians vorhanden war, findet sich nicht in **c**. Es müssen die hier und da überraschend ursprünglichen und den Annotationen Politians gleichenden Lesarten in **c** Pontedera zu seiner Konjektur verleitet haben — denn etwas anderes als eine Konjektur kann die Behauptung Pontederas nicht sein.

Lesarten wie die folgenden hervor: de arb. 3, 4 *ridas* **Acsq**; 9, 3 *altero fodito* **Acsq**; 19, 1 *de scrobibus id est de fossis* **Acsq** u. s. w.

Zu dieser Klasse jüngerer Handschriften gehörte auch ganz gewiss der

5) *codex Mosquensis* (von mir μ signiert). Von dieser Handschrift, welche Chr. Fr. Matthaei in der fürstlichen Demidovschen Bibliothek zu Moskau sah, wissen wir leider nichts mehr als was Matthaei in seinen »Lectiones Mosquenses»[1] veröffentlicht hat. Nach ihm scheint kein Forscher sich die Mühe gegeben zu haben sich über die Handschrift näher erkundigen zu suchen[2], obgleich der codex Mosquensis, wenn er wirklich, wie Matthaei meinte, im XIV. Jahrhundert geschrieben worden wäre, von ausserordentlichem Interesse muss gewesen sein, da wir sonst zwischen dem X. und dem XV. Jahrhundert keine Columella-abschriften kennen. Ich habe darum versucht die von Matthaei citierte Handschrift wiederzufinden, habe aber vollkommene Gewissheit erreicht, dass kein Auge sie mehr schauen wird — im Jahre 1812 wurde die Bibliothek des Fürsten Demidoff und darunter auch der Columellacodex zu Asche. Für unsere Kenntnisse dieser Handschrift sind wir also auf die Notizen Matthaei's beschränkt, welcher teils einige Angaben über die äussere Ausstattung giebt teils die Kapitelrubriken und das zehnte Buch kollationiert hat. Und aus diesen Mitteilungen Matthaei's scheint mir mit grösster Wahrscheinlichkeit hervorzugehen, dass der codex Mosquensis nur eine von den vielen Handschriften s. XV. war und zwar eine der besseren[3]. Alle für diese Handschriften be-

[1] C. F. Matthaei, Lectiones Mosquenses, vol. I. Lipsiae 1779 S. 80 f.

[2] Alle schreiben nur die Angaben Matthaei's aus. So Schneider in seiner Ausgabe, Häussner (S. 20 "der aus dem XIV. J. stammende, jetzt in Moskau in der Bibliothek Demidoff liegende Codex"), Schanz p. 462 ("der Mosquensis s. XIV") u. a.

[3] Schon die Beschreibung der äusseren Ausstattung spricht dafür, dass μ derselben Herkunft sei wie **ac**: "*Primum codicis folium et alia non nulla, ubi sunt initia librorum, in marginibus exornata sunt auro et colore caeruleo. Index ab initio liquore rubro scriptus est nec tamen cinnabari aut minio, sed eiusmodi liquore, qui nostro maxime est similis . . . Literae initiales singulorum librorum pictae sunt colore rubro, uiridi et caeruleo . . .* (Matthaei S. 80). Diese Beschreibung passt fast wörtlich auch für **ac**.

sonders eigentümlichen Lesarten begegnen uns auch in μ (man bemerke z. B. de arb. 1, 1 für *Quoniam* die Lesart *Quom*, wie in allen codices s. XV. fast ohne Ausnahme überall geschrieben ist; de r. r. X praef. *tollerantibus* μcs, *prosa oratione* wie alle codd. recent. u. s. w.); die grosse Uebereinstimmung hat schon Häussner (p. 21) richtig erkannt, hat aber daraus die einzig mögliche Folgerung nicht gezogen, dass μ aus derselben Quelle d. i. der Handschrift Poggio's stamme und damit auch dem XV. Jahrhundert zuzuschreiben sei.

Die bis jetzt genannten Handschriften (**acqs**μ) bilden, wie schon gesagt, die beste Auswahl der jüngeren codices. Ihr Vorzug besteht besonders darin, dass die wirklichen oder eingebildeten Korruptelen im Allgemeinen noch nicht mit Interpolationen ersetzt worden, sondern in ihrer älteren Gestalt unverändert geblieben sind. Eine ganz andere Klasse begegnet uns z. B. mit dem

6) *codex Laurentianus plut. 53, 27* (von mir mit **p** bezeichnet). Diese Handschrift gehörte nach der Subscription *(»liber Poggii quem uendidit cosmae de Medicis»)* einst Poggio[1] und repräsentiert die von Poggio und anderen Humanisten interpolierten zahlreichen Handschriften. Die meisten von den zweifelhaften Konjekturen, die noch in den Gesner'schen Ausgaben den Text an so vielen Stellen zerstören, stammen aus diesen von Poggio herrührenden Abschriften. Der cod. **p** ist noch eine von den älteren und weniger verdorbenen dieser Kopieen; so ist auch der

7) *codex Laurentianus plut. 53, 24* (von mir **k** signiert), der dem cod. **p** nahe steht und bald ursprünglichere, bald wieder noch schlechtere Lesarten giebt. Auf noch niedriger Rangstufe stehen die von Konjekturen und Interpolationen strotzenden

8) *codex bibl. Aedilium 168*, welcher übrigens schlecht geschrieben und lückenhaft ist, und

9) *codex Bononiensis 2523* (**t**), welche von mir in der Universitätsbibliothek zu Bologna gefundene Handschrift zu den am meisten interpolierten gehört und darin sogar den

10) *codex Lipsiensis* (**l**) zu überbieten scheint.

---

[1] Vgl. Häussner S. 10.

Endlich finden sich unter den jüngeren Handschriften auch Kopieen gedruckter Ausgaben. Typen dieser Klasse sind z. B.

11) *codex Laurentianus plut. 53, 19* (Abschrift der editio Bruschiana),

12) *codex Laurentianus plut. 91 sup., 11,* der das zehnte Buch enthält und dessen Schreiber offenbar eine gedruckte Vorlage[1] benutzt hat, und

13) *codex Mutinensis IV B 29,* den ich in der Bibliotheca Estense zu Modena gefunden habe und der das zehnte Buch in einer mit der editio princeps stimmenden Rezension enthält.

Die Columellahandschriften aus dem XV. Jahrhundert zerfallen also in drei Klassen[2], von denen die dritte ganz ohne kritischen Wert und die zweite durch viele Interpolationen und willkürliche Aenderungen von sehr zweifelhafter Bedeutung ist, die erste aber (wie **acqsμ**) ein ziemlich treues Bild von dem von Poggio gefundenen, mit **A** nahe verwandten codex bieten und darum auch für den kritischen Apparat einer Columellaausgabe unentbehrlich sind[3].

* *
*

Nach diesem Excurse, der bei der bis jetzt überaus mangelhaften Kenntnis der jüngeren Columellahandschriften notwendig geworden ist, kehren wir jetzt zu unserem Excerpten-

[1] Am Rande hat er auch mit roter Tinte seine eigenen schlechten und mehrmals metrisch unmöglichen Konjekturen annotiert.

[2] Natürlichweise ist es nicht ganz möglich die drei Klassen scharf von einander zu unterscheiden. Besonders sind einige Handschriften, die man zur zweiten Klasse hinführen möchte, oft hie und da mit Handschriften erster Klasse nahe verwandt. So stimmt z. B. nicht ganz selten cod. **k** mit cod. **a** gegen cod **p**. Dies scheint auch mit einigen Handschriften in Paris und in der vatikanischen Bibliothek der Fall zu sein.

[3] Diese erste Klasse von Columellahandschriften wird ohne Zweifel noch sehr bereichert werden können. Nach Spanien sind, wie bekannt, besonders gute Abschriften der von Poggio gefundenen codices gebracht worden (man vergleiche z. B. die Madriderhandschriften von Statius, Manilius, Valerius Flaccus und Asconius Pedianus) und man hat darum Grund zu vermuten, dass unter den in spanischen Bibliotheken (z. B. in Escurial und Valencia) liegenden Columellacodices auch Handschriften von kritischem Wert noch zu finden sind.

buche (von mir mit σ bezeichnet) und zu der Frage zurück: haben die Columellaexcerpte zu Siena irgend einen kritischen Wert? Diese Frage kann man aber nach der obigen Auseinandersetzung auch so formulieren: zu welcher Klasse jüngerer Columellahandschriften ist der codex Saenensis zu zählen?

Um diese Frage zu beantworten gebe ich hier eine kleine Uebersicht einiger Stichlesarten aus dem *liber de arboribus:*

3, 4	*acutissimam* σ	*acutissimã* **SAaq**	*acutissima* **cspkt**
3, 4	*ridas* σ	*ridas* **Acqs**	*radas* **at** *rodas* **p** *ledas* **Sk**
9, 3	*altero fodito* σ	*altero fodito* **SAcqsp**	*alte refodito* **akt**
16, 2	*in eadem* σ	*in eadem* **Aac**	*in eandem* **qspkt**
17, 1	*ferre* σ	*ferre* **Aaq**	*fere* **cspkt**
19, 1	*De scrobibus id est de fossis* σ	*De scrobibus id est de fossis* **Acqs** *De scrobibus de fossis* **a**	*De scrobibus* **p** ganz weggelassen von **kt**
22, 1	*primacem* (*c* oder *t*?) *mascit* σ	*prima cemmascit* **A** *primacem inascit* **a** *prunacẽ uiuascit* **c** *primacem uiuascit* **q** *primatem mascit* **s**	*prima gemmascit* **pt** *primacem gemmascit* **k**
25, 1	*amindola* σ	*amigdola* **ac**	*amigdala* **qspk**
26, 8	*circum cisa* σ	*circũcisę* **S** *circũcise* **A** *circumscise* **s** *circũire* **a**	*circumcide* **cqpkt**

In allen diesen Stichlesarten, die man mit vielen anderen vermehren könnte, stimmt σ mit **A** und der Mehrzahl der besseren codices recentiores. Die Vorlage des Schreibers scheint

eine zu unsrer ersten Klasse gehörende, verhältnismässig wenig interpolierte, aber vielleicht ziemlich undeutlich geschriebene (man vergleiche die vielen von dem Excerptor weggelassenen oder mit leerem Raum bezeichneten Stellen) Handschrift gewesen zu sein. Das Excerptenbuch zu Siena ist also unter die besseren Columellahandschriften s. XV. zu zählen, und wer eine kritische Columellaausgabe einmal machen will, der wird auch die excerpta Saenensia berücksichtigen müssen.

Af Kongl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Upsala utgifna skrifter.

I kommission hos Akademiska Bokhandeln (C. J. Lundström) i *Upsala* och Otto Harrassowitz i *Leipzig*.

Band I (pris 10 kr. = 12 Mk).

ERDMANN, A., Über die Heimat und den Namen der Angeln.
PIEHL, K., Om betydelsen af termen kanon och lämpligheten af dess användning inom den egyptiska konstens historia.
ERDMANN, A., Die Grundbedeutung und Etymologie der Wörter Kleid und Filz im Germanischen, nebst einem Exkurse.
BURMAN, E. O., Die Transscendentalphilosophie Fichte's und Schelling's, dargestellt und erläutert.
NORDWALL, J. E., Om svenska riksrådets utveckling mot centralisation under Gustaf II Adolf.

Band II (pris 10 kr. = 12 Mk).

GÖDEL, V., Katalog öfver Upsala Universitets Biblioteks fornisländska och fornnorska handskrifter.
NYLANDER, K. U., Inledning till Psaltaren.
ALMKVIST, H., Mechilta Bo Pesachtraktaten med textkritiska noter, parallelställen ur Talmud och Midrasch, samt inledning och glossar.
DANIELSSON, O. A., De voce ΑΙΖΗΟΣ quaestio etymologica.
PERSSON, P., Nyare undersökningar på den Plautinska prosodiens område.

Band III (pris 10 kr. = 12 Mk).

STAVE, E., Om källorna till 1526 års öfversättning af Nya Testamentet.
ALMKVIST, H., Ein türkisches Dragoman-Diplom aus dem vorigen Jahrhundert, in Faksimile herausgegeben und übersetzt.
BURMAN, E. O., Om Schleiermachers kritik af Kants och Fichtes seduläror.
PERSSON, P., De origine ac vi primigenia gerundii et gerundivi latini.
WADSTEIN, E., Der umlaut von **a** bei nicht synkopiertem **u** im altnorwegischen.
LUNDSTRÖM, V., Ein Columella-Excerptor aus dem 15. Jahrhundert.

Band IV, däraf utkommit:

KJELLÉN, R., Riksrättsinstitutets utbildning i Sveriges historia.
STAVE, E., Om källorna till 1541 års öfversättning af Nya Testamentet.

Band V (pris 10 kr. = 12 Mk).

SAHLIN, C. Y., Om den etiska seden.
ALMKVIST, H., Ein samaritanischer Brief an König Oscar, in Faksimile herausgegeben und übersetzt. Mit einer Schrifttafel von J. Euting.
NOREEN, A., Svenska etymologier.
TAMM, F., Om avledningsändelser hos svenska substantiv, deras historia ock nutida förekomst.

SUNDÉN, J. M., De tribunicia potestate a L. Sulla imminuta quaestiones.

LANDTMANSON, I. S., Träldomens sista skede i Sverige. Ett kapitel ur vår äldre rätts historia.

JOHANSSON, K. F., Bidrag till Rigvedas tolkning.

WAHLUND, C., La belle Dame sans mercy. En fransk dikt.

EDFELDT, H., Om bevisen för Guds verklighet.

PIEHL, K., Quelques petites inscriptions provenant du temple d'Horus à Edfou.

RIBBING, S., Prof. Chr. Jac. Boströms Föreläsningar i etiken, efter det muntliga föredraget upptecknade och redigerade.

PERSSON, P., Om ett nyligen upptäckt fragment af en romersk kommunallag.

v. SCHÉELE, F., Finnes det ett omedvetet själslif?

GEIJER, P. A., Historisk öfverblick af latinets *qui* och *qualis* fortsatta som relativpronomina i de romanska språken.

HJÄRNE, H., Svensk-ryska förhandlingar 1564—72. Erik XIV:s ryska förbundsplaner.

DANIELSSON, O. A., Zur metrischen Dehnung im älteren griechischen Epos.

Band VI (pris 10 kr. = 12 Mk).

LIDÉN, E., Studien zur altindischen und vergleichenden Sprachgeschichte.

LUNDSTRÖM, V., Prolegomena in Eunapii uitas philosophorum et sophistarum.

WADSTEIN, E., Runinskriften på Forsaringen. Vårt älsta lagstadgande.

HALLENDORFF, C., Konung Augusts politik åren 1700—01. Ett bidrag.

AHLENIUS, K., Till kännedomen om Skandinaviens geografi och kartografi under 1500-talets senare hälft.

EKLUND, J. A., Nirvāṇa. En religionshistorisk undersökning.

WADSTEIN, E., The Clermont Runic Casket. With five plates.

TAMM, F., Om avledningsändelser hos svenska adjektiv, deras historia ock nutida förekomst.

TAMM, F., Om ändelser hos adverb ock arkaiskt bildade prepositionsuttryck i svenskan.

Flertalet af de i banden ingående skrifterna kunna äfven erhållas i särtryck.

BYGDÉN, L., Förteckning å tryckta och otryckta källor till landskapet Uplands och Stockholms Stads historiskt-topografiska beskrifning, förnämligast hämtade ur Westinska samlingarne i Upsala Universitets Bibliotek. Pris 3 kr.

Upsala 1900. Almqvist & Wiksells Boktr.-Aktieb.

